

6 | 1967

AVESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK
K Ö Z L E M É N Y E I

**A
VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

6

1967

**MITTEILUNGEN
DER MUSEEN
DES KOMITATES
VESZPRÉM**

6

**A VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

6

Veszprém 1967

Szerkesztő:
Redakteur:
ÉRI ISTVÁN

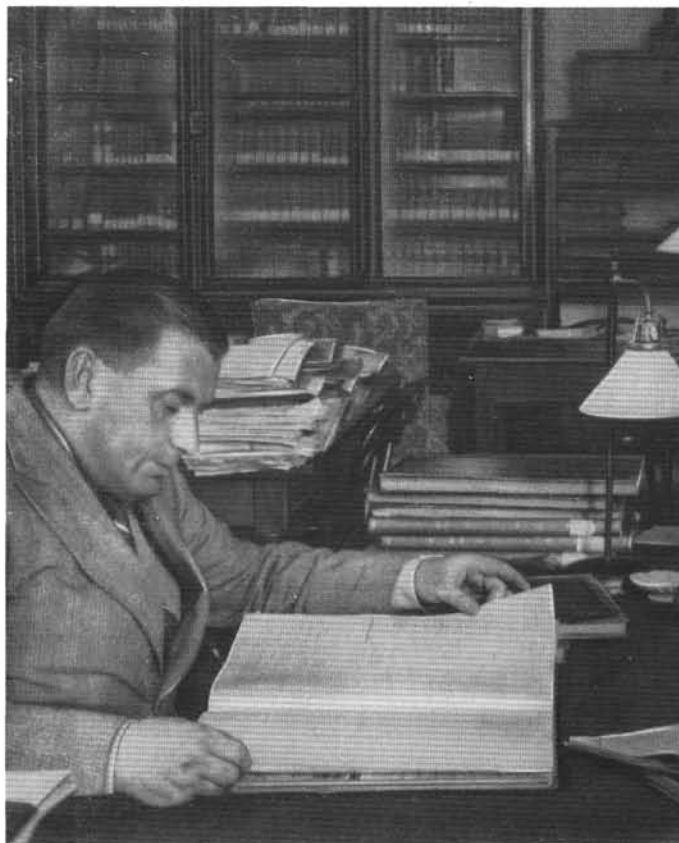
Faller Jenő Veszprém megyei művelődéstörténeti munkássága

dr. techn. Faller Jenő, okleveles bányamérnök, a műszaki tudományok kandidátusa, a Központi Bányászati Múzeum igazgatója 72 éves korában váratlanul elhunyt. Faller Jenő az utolsó évtizedekben Sopronban élt, rajongó soproni lett. Életének fő működési területe azonban megyénk volt, Várpalotán az UNIO Bányászati és Ipari RT várpalotai szénbányájának volt mérnöke, majd vezetője.

Faller Jenő 1894 szeptember 25-én született a Selmecbányához (Banska Stiavnica) tartozó Szélnán. 1921-ben Sopronban bányamérnöki oklevelet nyer, bányamérnöki működését Tatabányán kezdi. Mint bányamérnök 1927—28-ban alapvető bauxit- és szénkutatókat végez a Bakonyban. 1929—1940 között a várpalotai UNIO Bányászati és Ipari RT főfelügyelője, az új telepítések és fejtési kísérletek vezetője. Várpalotán közreműködik az ország első skyp-aknájának megvalósításában, megindítja az első vágár-tanfolyamokat. 1940-től a Sopron megyei Bánfalván igazgató, 1944-ben Budapesten a Salgótarjáni Kőszénbánya RT központjában működik, 1945 után a vállalat műszaki vezetőjeként részt vesz a szénbányászat reorganizálásában, majd miniszteri biztosként a szénbányák államosításában. 1946—49. években ismét Várpalotára helyezik, ahol a dunántúli bányakerület vezetője, majd az ebből alakult Dunántúli Szénipari Központ vezérigazgatója. Irányításával létesítik akkor a dudari telepítést a hozzátartozó Zirc—dudari vasútvonallal. 1950-ben a soproni Bányamérnöki Egyetemre hívják meg egyetemi docensnek. Ekkor Sopronba költözik s az egyetem Miskolcra való helyezése után is Sopronban marad.

1957-ben nyitják meg Sopronban a Központi Bányászati Múzeumot, melynek alapjait Faller Jenő rakta le, s annak lesz igazgatója. A soproni múzeum vezetése mellett kezdeményezi, majd szakmailag irányítja az ajkai, salgótarjáni és rudabányai helyi bányászati múzeumokat. Sopronban a helyi Hazafias Népfront Városi Bizottságának elnöke, a Városi Tanács tagja, élénk közéleti tevékenységet fejt ki egészen 1966 december 23-án bekövetkezett haláláig.

Faller Jenő szakcikkei, helytörténeti, bányászattörténeti munkái 1924-től vidéki lapokban (Tata-Tóvárosi Híradó, Veszprémmegye, Veszprémi Hírlap, Zirc és Vidéke, Fejérmegyei Napló), majd 1926-tól főleg a Bányászati és Kohászati Lapokban jelentek meg, élete két utolsó évtizedében a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya Közleményeiben, a Soproni Szemlében. Több, mint háromszáz tanulmányban foglalkozik a magyar bányászat múltjával. „A magyar bányagépésítés úttörői a XVIII. században” című, 1953-ban megjelent könyvéért a műszaki tudományok kandidátusa fokozatot nyeri el. A Nehézipari Műszaki

1. Faller Jenő a Veszprémmegyei Múzeum könyvtárában 1934-ben.
1. Jenő Faller in der Bibliothek des Museums vom Komitat Veszprém im Jahre 1934.
1. Jenő Faller dans la bibliothèque du Musée du Département de Veszprém, en 1934.
1. Енё Фаллер в 1934-м году в библиотеке Веспремварского музея.

Egyetem 1960-ban doktorrá avatja. Eredményes munkásságáért számos kitüntetésben részesült.

Faller Jenőnek, mint kiváló képességű bányamérnöknek a palotai bányüzemnél természetesen rengeteg elfoglaltsága volt, szervezés, számos újítás bevezetése, helyszíni szemlék, kiszállások a környékre, stb. de mindezek mellett talált időt és módot legkedvesebb tevékenységére, a művelődéstörténet, a helytörténet kutatására.

A művelődéstörténet mint résztudomány a XVIII.

2. A várpalotai vājárvizsga résztvevői 1939-ben. Az alsó sorban jobbról a második Faller Jenő.

2. Teilnehmer an der Häuerprüfung von Várpalota im Jahre 1939. Der zweite rechts in der unteren Reihe Jenő Faller.

2. Les candidats de l'examen de mineurs de Várpalota, en 1939. Jenő Faller est le deuxième du côté droit dans le rang inférieur.

2. Участники экзаменов на забойщиков в Варпалоте в 1939-м году. В первом ряду второй справа Енő Фаллер.

század második felétől kezd kialakulni, de érdekes módon magasabb szintre csak a mi századunkban jut fel, akkor, amikor éppen a jövő eddig alig elképzelt távlatai vannak kibontakozóban, az atomismeret, az űrhajó, a televízió s egyebek korszakában. Minél nagyobb a technikai tudásunk, minél kecsagetőbbek a jövő lehetőségei, annál izgalmasabbá kezdenek válni a múlt idők rejtvénytörű kultúrái, egyszerű, kezdetleges technikai eszközei. Az űrhajó árnyékában ilyen kérdések kezdenek izgatni: hogyan gerjesztettek tüzet, miképp szálítottak súlyos köveket a piramisokhoz stb.

Művelődés van, nevezzük bár kultúrának (mint a németek) vagy civilizációnak (mint a franciák vagy az angolok) vagy akár állítsuk szembe e két fogalmat (ahogy Spengler tette), de az kétségtelen, hogy mindez a társadalom, a közösség függvénye. Egy meghatározás szerint minden, ami a társas együttélés szervezetét és kereteit illeti, ide tartozik.

Nem meglepő tehát, hogyha a technikai fejlesztést előrelendítő, a jövőt építő bányamérnök egyúttal a múlt kultúráját nyomozza, kérdéseit kísérli meg tisztázni. Faller Jenő helytörténeti, művelődéstörténeti kutatásokat végzett, részben kinn a terepen, részben levéltárakban, könyvtárakban, s ha áttekintjük publikációinak gazdag sorozatát, szinte megfajhatatlan rejtély, mikor volt ideje ennyit búvárkodni, ennyi oklevelet át-olvasni, lemásolni, lefordítani, könyvet átböngészni, nagy területeket bejárni, objektumokat felmérni, mindent gondosan átvizsgálni és rögzíteni. Jól emlékszem, valahányszor Veszprémbe ájtott Palotáról, mindig beugrott a levéltárak egyikébe, a múzeumba is, s mindig hozott magával valami meglepő híradást újabb leletről, észleletéről, felfedezéséről. Gyakran mindjárt a múzeumba is szállította az értékes leletet, középkori fara-

gott kőpillért vagy régészeti, néprajzi tárgyat. Néhány év alatt több helytörténeti írása jelent meg, mint amennyit a megyei múzeum és a helyi levéltárak munkatársai tíz év alatt összeírtak.

Helytörténeti művei közül elsőnek említhető négy község monográfiája: Csetény (1929), Szapár (1934), Inota (1934), Jásd (1934). A leírásokat rendszeresen építi fel, kezdve a község nevének etimológiájával, jó földrajzi — s mint geológus szakember — igen részletes, alapos földtani tárgyalásával. A természetrajzi képet követi a község történetének részletes leírása. A jegyzetéből kiderül, hogy Faller Jenő tökéletesen ismerte a szakirodalmat, nyomtatott forrásmunkákat, de ami ennél is meglepőbb és értékesebb: igen alapos levéltári kutatásokat végzett s számtalan oklevélszöveget, jegyzőkönyvrészletet, levelet, s más hasonló írásos elmékananyagot hoz helytörténeti munkáiban első közlésként (Országos Levéltár, a veszprémi püspöki és káptalani levéltárak, Fehérvári püspöki levéltár, Veszprémi megyei, Fehér megyei levéltárak, Veszprémmegyei Múzeum anyaga, családi levéltárak, parochiális jegyzőkönyvek, számadások stb. anyagából.). Közléseiben számos művelődéstörténeti, néprajzi adatra bukkanhatunk, így pl. Jásdon 1779-ben fatemplom állt, Inotán a prdékátor lakásának egyik fala sövényfonású volt (1820). — Szapárnál megemlékezik az 1810. évi móri földrengésről. — A műemlékeket (templom, templomi felszerelés) mindig részletesen leírja, történetüket adja (Csetény, Jásd), sőt felfedez értékes faragott köveket, s Faller Jenőnek köszönhető, hogy pl. a jásdi volt bencés kolostor megmaradt, kiválóan értékes levélkítményes faragott pillérdarabja bekerült a Veszprémmegyei Múzeumba, ahogy ugyancsak Faller érdeme egy igen szép gótikus faragású kő megszerzése Várpalotáról.

3. Egy bányászünnepek szónokaként 1946-ban.
3. Als Festredner der Bergleute im Jahre 1946.
3. Orateur à une festivité de mineurs en 1946.
3. Фаллер как оратор на одном шахтерском празднике в 1946-м году.

Monográfiáinak mindig van néprajzi része, s rövid néprajzi jellemzést ad a viseletről, gazdálkodásról, építkezésről, berendezésről, településről, földbirtokviszonyokról. Hasznos következtetések vonhatók le a közölt egykori adólajstromokból (pl. Inota, 1744—5) az egykori népességre, állatállományra, családnevekből a törzslakosságra. Általában jók a letelepülésre, népesezési viszonyokra (különösen a kevert nemzetiségű településeknél, mint pl. Jásd) utaló adatai.

Helynévgyűjtés is található e monográfiákban, s különösen kiemelendő Jásd mintaszerűen összegyűjtött, térképezett igen gazdag helynévanyaga.

Helytörténeti kutatásainak központi témája azonban mégis elsősorban lakó- és működéshelye, Várpalota volt, ahogy magáról vallja is: ő „Várpalota kultúrhistorikusa”. — Többször feldolgozza Palota történetét s fontosnak tartjuk, hogy elsőnek tisztázta Várpalota, Pusztapalota és Bátorkő várának mindaddig kusza kérdését. Megállapítása szerint Pusztapalota a legrégebb, építési ideje a XIII—XIV. század fordulójára tehető, s a vár feladata volt a völgy szemmel tartása. Mátyás királynak kevés szerepe volt e várak történetében, inkább a népmonda emelte ki személyének jelentőségét. Bátorkő várát 1341-ben említik először és Faller Jenő megállapítása szerint a volt Zichy-kastély helyén állott. Bátorkő vára különben a palotai vár építésével elveszti jelentőségét. Részletesen adja a palotai vár történetét, különösen sokat időzik a török harcoknál. Hangsúlyozza: a várpalotai vár megérdemelné, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága műemlékké nyilvánítsa s

megmentse a további pusztulástól. (Ez a kívánsága csak az utóbbi években valósult meg.)

Az Adatok Várpalota történetéhez c. mű címe szerény, de annál értékesebb művelődéstörténeti adatokat tartalmaz, ezt az alábbi fejezetcímek legott elárulják: 1. Törzslakók, visszavándorlók és telepések. (Jó képet ad a benépesülésről, több adat a Zichyeknek a jobbágyok elleni önkényeskedéséről.) 2. Palotai egyesség-levelek (akkori társadalmi viszonyokról számol be). 3. Határcidensek Palota és Inota közt. 4. A palotai Sárvíz lecsapolása. 5. A szőlők (szőlők újratelepítése, a legrégebb szőlőhegyek). 6. Az erdők. — Faller Jenő jó szemére vall, hogy felfedezte a Veszprémvármegyei Múzeumban Palota városnak a gróf Zichyekkel folytatott urbariális pöreit tartalmazó vaskos 1426 oldalas kéziratot (1781—86). E kéziratból igen sok addig ismeretlen művelődéstörténeti adatot bányászott elő az egykori palotai életre vonatkozólag.

Mert valóban bányásmunkát végzett, nemcsak képtelen, a kéziratot forrásokban, hanem kinn a terepen is. A palotai szénbányászat folyamán a külszínen a bányaművelés területén szakadások jelentkeztek, s ennek során terméskőfalak lettek láthatóvá. A jó szemű bányamérnök kisebb ásatást végzett itt s a felszínre került alapfalakat összevetve az okleveles, írott forrásokkal, megállapíthatta, hogy ezek a XVI. században elpusz-

4. A kerületi futbalcsapat díjkiosztásakor 1948-ban.
4. Bei der Zuteilung der Belohnungen an die Mitglieder der Bezirks-Fußballmannschaft im Jahre 1948.
4. A la distribution des prix de l'équipe de foot-ball du district, en 1948.
4. Фаллер в 1948-м году при присуждении приза футбольной команды района.

tult ferences kolostor maradványai. A templomból egy díszes faragású XV. századi gótíves kőív töredék is előkerült. A kolostorral való azonosítást megerősítette helynévgyűjtése is, amennyiben a területnek Puszta-klastrom alatti vagy Régi klastromalatti dűlő a neve.

A helynév adta az útbaigazítást a XVI. század elején említett Paczmán vára helyének megállapítására is (Hol fekszik Paczmán vára? 1937). Mint kutató bányamérnök, gyakran járt kinn a terepen és Bakonycsernye mellett figyelmét megragadta a Kastélydomb helynév, ahol épületromok is voltak találhatóak. Az 1846. évi térképen

5. Faller Jenő a soproni években.

5. Jenő Faller während der Jahre zu Sopron.

5. Jenő Faller dans les années de Sopron.

5. Енѐ Фаллер во время шопронского периода жизни.

itt romjelzés van. De ami szintén meggyőző bizonyíték: az itt levő kis, néhány házból álló újkori településnek Poczma a neve, s feltehető, hogy e név a XV. századi Poczmánok falu emlékét őrzi, Poczmán vára tehát itt lehetett.

Az igazi művelődéstörténést minden érdekli, s így kerülhetett a sor egy nevelésügytörténeti dolgozatra (A várpalotai 100 éves róm. kath. iskola története. 1935), amiből szintén jó adatokat kaphatunk az épület történetére, iskolaügyre, a tanító járandóságaira, stb. vonatkozólag az egykori egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján. — A már említett urbáriális pörököt tartalmazó vaskos kötetből dolgozta ki részben Faller Jenő adatait a Bakony erdő pusztulásáról írt kisebb füzetéhez (1936).

Faller Jenő érdeme, hogy elsőnek ismertette a Bakonyban szokatlan előfordulását szélmalomokat. Pontos műszaki rajzot, leírást, fényképet közöl a négy tési szélmalomról, melyek közül a leírás idején (1936) kettő még működött. Itt is feltámad benne a műemlékeket szerető kutató féltő gondoskodása, hangoztatva, hogy a malmot művelődéstörténeti értéküknél fogva meg kell menteni. (Ez is csak az utóbbi években következett be az egyik tési malommal kapcsolatban, a Megyei Idegenforgalmi Hivatal jóvoltából.)

Faller Jenő 1950-ben Sopronba költözik, majd a Központi Bányászati Múzeum igazgatójaként tulajdonképpen legkedvesebb munkaterületén folytat igen eredményes munkát. Igazában művelődéstörténész volt, s most e képességeit a bányamérnök magas tudásával egyesíthette. Fáradhatatlanul kutatott hazai bányászati emlékek után, közben számtalan bányásztörténeti cikket, dolgozatot írva.

Faller Jenő soproni lett, Sopronban létesített Bányászati Múzeumot, de legértékesebb művelődéstörténeti munkáit itt, Várpalotán írta. Nagy tudással, de talán még nagyobb rajongással és szeretettel készült írásai megyénk szűkebb tájegységével, a Bakony egy részével foglalkoznak. Valahogy úgy érzem, hogy a Központi Bányászati Múzeumnak tulajdonképpen Várpalotán lenne a helye, a régi Vár épületében, ami előtt annyiszor elment és történetének tisztázására annyi időt, munkát áldozott a fáradhatatlan, pihenést alig ismerő kutatónk, Faller Jenő.

Vajkai Aurél

FALLER JENŐ MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉS HELYTÖRTÉNETI ÍRÁSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

Az életrajzi adatok és a bibliográfia egy részét Faller Gusztávnak, az elhunyt Faller Jenő bányamérnök fiának köszönhetem.

Hírlapok és folióratok rövidítései:

BKL = Bányászati és Kohászati Lapok VH = Veszprémi Hírlap
BL = Bányászati Lapok Vvm = Veszprémvármegye
TH = Tata-Tóvárosi Híradó ZV = Zirc és vidéke

I. VESZPRÉM MEGYEI VONATKOZÁSÚ MŰVEK

- ¹ A Bakony gazdaságtechnikai problémái. Vvm. 1927. 36—37. sz.
- ² Csetény község monográfiája. (Veszprémvármegyei Múzeum Évi Jelentése, 1928/29. évi fejlődéséről). Veszprém, 1929. 20 l. Különnyomatban is megjelent.
- ³ Adatok Csetény történetéhez. ZV. 1931. 1, 2. sz.
- ⁴ Cseszneki népmonda. ZV. 1931. 50. sz.
- ⁵ Az elpusztult szapári várkastély. ZV. 1931. 24. sz.
- ⁶ Egy kis népességi statisztika. ZV. 1931. 44, 45. sz.
- ⁷ Laczkó Dezső (Nekrológ). Földtani Közlöny. 1932. 10—12. füzet. Különnyomat 2 l.
- ⁸ Adatok a zirci járás községeinek céhéletéhez. ZV. 1933. 39, 40. sz.
- ⁹ Beudant francia geológus 1818. évi tanulmányútja Veszprémvármegyében. Vvm. 1933. 1—10. sz.
- ¹⁰ „Omladozó kövek a várpalotai kastélyban.” Vvm. 1933. 41. sz.
- ¹¹ Palota ostroma 1533-ban. Vvm. 1933. 48. sz.
- ¹² Mi volt a szapári „Mester egyszersmint Nótárius” 1827. évi fizetése. ZV. XX. évf. 31. sz.
- ¹³ Szapár község monográfiája. ZV. 1934. 20—32. sz. Különnyomat Zirc, 1934. 16. l.
- ¹⁴ Inota község monográfiája. Székesfehérvár, 1934. 38 l. Ebből részletek: ZV. 1934. 17. sz.
- ¹⁵ Jásd község története. Veszprém-vármegye multja. 4. sz. Veszprém, 1934. 70 l.
- ¹⁶ Várpalota a földrajzi, ásvány-, földtani és természetrajzi irodalomban. 1934. Veszprém, 1934. 36 l. — Továbbá: Vvm. 1934. 1—9. sz.
- ¹⁷ Jegyzetek a jásdi Szentkút történetéhez. ZV. 1934. 50. sz.
- ¹⁸ Az 1810. január 14.-i móri földrengés hatása a zirci járásban. ZV. 1934. 51—52. sz.
- ¹⁹ Tatai munkások a veszprémmegyei Sárvíz-csatorna építésénél. TH. 1934. 8—11. sz.
- ²⁰ Jegyzetek a várpalotai 100 éves róm. kat. iskola történetéhez. VH. 1935. 42. sz. Különnyomat is, 13 l.
- ²¹ Dr. Dornay Béla: Beudant balatonvidéki útleírása 1818-ból. (Könyvismertetés). BKL. 1935. 300. p.
- ²² Adatok Bakonycserrnyetörténetéhez. ZV. 1935. 15—19. sz.
- ²³ Adatok a zirci járás községeinek történetéhez. ZV. 1935. 27, 29, 30. sz.
- ²⁴ Adatok Várpalota történetéhez. VH. 1935. 7—10, 13, 14, 16—18. sz.
- ²⁵ Mikor keletkezett az ösküi róm. kat. plébánia? VH. 1935. 2, 3. sz.
- ²⁶ Emléktábla leleplezése Bátorkőváran (Név nélkül). VH. 1935. 25. sz.
- ²⁷ Adatok a zirci járás községeinek céhéletéhez. ZV. 1935. 40, 41. sz.
- ²⁸ Adatok Várpalota történetéhez. Veszprém, 1936. 36 l.
- ²⁹ Adatok a Bakony pusztulásához. ZV. 1936. 36—40. sz. Külön is megjelent, Zirc, 1936. 16 l.
- ³⁰ A tési szalmalmok rövid ismertetése. VH. 1936. 1. sz. Különnyomat Veszprém, 1936. 14 l.
- ³¹ Hol feküdt Bátorkő vára? VH. 1936. 7—9. sz. Különnyomat Veszprém, 1936. 16 l.
- ³² A Szt. Ferencesek elpusztult várpalotai rendházának története. VH. 1936. 17—19. sz. Különnyomat Veszprém, 1936. 18 l.

- ³³ Várpalota története az Újlakiak és Podmaniczkyek idejében. VH. 1936. 29—32, 34, 35, 37—39. sz. Különnyomat Veszprém, 1936. 60 l.
- ³⁴ Adatok Bakonycserrnyetörténetéhez. ZV. 1936. 3, 45, 46. sz.
- ³⁵ Adatok Veszprémvármegye községeinek történetéhez. ZV. 1936. 13—15. sz.
- ³⁶ Adatok Veszprém és Palota várainak 1566. évi ostromához. VH. 1936. 14, 15. sz.
- ³⁷ Palota várának rövid története. Kiadja Várpalota nagyközség a töröktől való felszabadulásának 250 éves évfordulója alkalmából. Várpalota, 1937. 40 l.
- ³⁸ Hol feküdt a XVI. században elpusztult Paczmán vára? VH. 1937. 2, 3. sz. Különnyomat Veszprém, 1937. 14 l.
- ³⁹ Csesznek, Palota, Vázsony és Veszprém várak 16. századbeli alaprajzai. VH. 1937. 13. sz. Különnyomat Veszprém, 1937. 27 l.
- ⁴⁰ Adatok Csesznek várának történetéhez. ZV. 1937. 48, 49. sz.
- ⁴¹ A zirci járás községeinek fölírtos emlékei. ZV. 1937. 51, 52. sz. 1938. 1—6. sz.
- ⁴² Veszprémvármegye múltjából. ZV. 1937. 4. sz.
- ⁴³ Adatok Bakonycserrnyetörténetéhez. ZV. 1937. 14, 16, 19, 24, 26, 27, 31, 35, 37, 38, 40—43, 45. sz.
- ⁴⁴ Adatok Ácsteszer történetéhez. ZV. 1938. 7—10. sz.
- ⁴⁵ Adatok Tés község történetéhez. ZV. 1938. 38, 41, 42, 44, 49, 1939. 1, 2, 4, 5, 6, 12, 16, 17, 19, 24, 28, 29, 32, 36. sz.
- ⁴⁶ Hercegfalva és Előszállás. ZV. 1938. 26—28. sz.
- ⁴⁷ Római duzzasztó és kőbánya Veszprém vármegyében. Vasi Szemle, 1939. 5—6. sz. Különnyomat 7 l.
- ⁴⁸ Adatok Eplény történetéhez. ZV. 1939. 45—46. sz.
- ⁴⁹ A bakonyánai róm. kat. egyház templomépítkezései. ZV. 1939. 50. sz.
- ⁵⁰ Veszprémvármegye községeinek múltjából. ZV. 1940. 15—17. sz.

II. FEJÉR-, ESZTERGOM-, KOMÁROM-MEGYEI VONATKOZÁSÚ MŰVEK

- ⁵¹ Dr. Dornay Béla: Fellner Jakab tatai műépítésről. TH. 1930. 42. sz.
- ⁵² Örökítsük meg Fellner Jakab, tatai építész nevét! TH. 1931. 5. sz.
- ⁵³ Adatok Tatabánya fejlődéstörténetéhez. TH. 1931. 37—53, 1932. 1—5. sz.
- ⁵⁴ Beudant francia geológus 1818. évi tanulmányútja Komárom vármegyében. TH. 1933. 23—28.
- ⁵⁵ Tata megvétele a törököktől 1598. augusztus 1-én. TH. 1933. 54. sz.
- ⁵⁶ Adatok Tata várának történetéhez. TH. 1934. 48, 49. sz.
- ⁵⁷ Adatok a kétszázéves vértessomlói kegykép történetéhez. TH. 1934. 17. sz.
- ⁵⁸ Római korú kelta sírlelet Inotán. Székesfehérvári Szemle 1936. 109—111. l.
- ⁵⁹ Adatok Tatabánya fejlődéstörténetéhez. Tata, 1935. 35 l.
- ⁶⁰ Süess Orbán építészeti főfelügyelő 1577. évi jelentése Tata várának építkezéseiről. TH. 1936. 26—39. 44. sz.
- ⁶¹ Adatok a bodajki Mária kegykép történetéhez. Különnyomat a Fejérmegyei Napló 1936. február 26-án megjelent számából. 10 l.
- ⁶² Adatok Tata-Tóvárosi irodalmához. TH. 1937. 6—10, 31—45. sz.
- ⁶³ A bécsi hadilevéltár Tata-Tóvárosi vonatkozású rajzai és térképei. TH. 1938. 12—21. sz. Különnyomat Tata, 1938. 15 l.
- ⁶⁴ Tata várának építészéről. TH. 1938. 31—37. sz. Külön is megjelent, Tata, 1938. 24 l.
- ⁶⁵ A székesfehérvári székesegyház vörösmárvány áldoztató korlátjának eredete. Különnyomat a Székesfehérvári Szemle, 1938. III—IV. sz.-ból, p. 69—73.

III. VESZPRÉM MEGYEI VONATKOZÁSÚ Bányász-Történeti Művek

- ⁶⁶ Az UNIO Bányászati és Ipari R. T. várpalotai szénbányászatának ismertetése. Várpalota, 1931.
- ⁶⁷ Vájárvizsga Várpalotán. BKL. 1937. p. 469.
- ⁶⁸ Beszámoló a várpalotai és ezzel kapcsolatban más hazai szénbányáknál bevezetett torkret kísérletekről. BKL. 1938. p. 1—11.
- ⁶⁹ A zirci márványról. ZV. 1939. 41. sz.
- ⁷⁰ A Zirc-Bodajki vasúti vonal bányászati és gazdaságtechnikai jelentősége. Magyar Technika, 1948. okt. sz.
- ⁷¹ Hetvenéves a várpalotai szénbányászat. BL. 1957. 2. sz.
- ⁷² Huszonöt éves a várpalotai szkipszállítás. Napló, 1963. 111. sz.
- ⁷³ Az ajkai Műszaki Emlékmúzeum megnyitása. BL. 1965. 12. sz.
- ⁷⁴ Húszéves a dudari szénbányászat. Napló, 1966. 87. sz.
- ⁷⁵ Visszapillantás a húszéves dudari szénbánya megnyitására. BL. 1966. 6. sz.

IV. ÁLTALÁNOS Bányászattörténeti Művek

(Faller Jenő többszáz bányászattörténeti írása közül az alábbiakban csak az általános érdekű vagy muzeológiai vonatkozású műveket közlöm.)

- ⁷⁶ Adatok a szén használatának fejlődéstörténetéhez. Vvm. 1927. 52. sz. 1928. 1, 2. sz.
- ⁷⁷ Esztergom-Komárom vármegyék szénbányászatának múltjából. TH. 1928. 24—28. sz.
- ⁷⁸ Adatok Mikoviny Sámuel udvari kamarai mérnök és építész életéhez. Térképészeti Közöny. 1932. I. kötet, 4. füzet, p. 1—13.
- ⁷⁹ Beudant francia geológus 1818. évi tanulmányútja sárisáp, vasasi és brennbergi szénbányákban. BKL. 1933. p. 398—406.
- ⁸⁰ Hazánk második legrégebbi ártézi kútjáról. Földtani Értesítő, II. új évf. 3. sz. Különlenyomat 3 l.
- ⁸¹ Hozzászólás a magyar bányász Szent Borbála tiszteletéhez. BKL. 1938. p. 75—83.
- ⁸² Egyetemünk 18. századbéli tanulmányi érmeiről. BKL. 1938. p. 236—238.
- ⁸³ Szent István szerepe a magyar bányászat és kohászat történetében. BKL. 1939. p. 36—41.
- ⁸⁴ Bányáink térképjelének kialakulása a hazai kartográfiában. BKL. 1941. p. 125—129.
- ⁸⁵ Adatok a bányaszállítás történetéhez. BKL. 1941. p. 179—186.
- ⁸⁶ Bányászati vonatkozású magyar város címerek. BKL. 1942. p. 481—491.
- ⁸⁷ Adatok a magyar bányász hitéletéhez. Ethnographia 1942. p. 187—199. Különnyomat 13 l.
- ⁸⁸ Néhány szó a lármafáról. BKL. 1943. p. 34—36.

- ⁸⁹ A magyar bányászviseletről. BKL. 1943. p. 245—251. 269—277.
- ⁹⁰ Ötvenéves a magyar bányászköszöntés. BKL. 1944. p. 310—311.
- ⁹¹ Mikoviny Sámuel bányamérnök emlékezete, halálának 200 éves fordulójára alkalmából. BKL. 1950. p. 265—268.
- ⁹² Sürgős tennivalóink az elhanyagolt bányásztörténeti kutatómunka terén. BKL. 1952. p. 1—8.
- ⁹³ A magyar bányagépesítés úttörői a XVIII. században. Holl Máté Kornél és Holl József Károly főgépmesterek élete és munkássága. Budapest, 1953. Akadémiai Kiadó. 100 l.
- ⁹⁴ Brennbergbánya régi térképei. A Magy. Tud. Akadémia Műszaki Tudományok Oszt. Közleményei. 1953. p. 535—559.
- ⁹⁵ 200 éves a magyar szénbányászat (Történeti rész). BL. 1954. 2. sz.
- ⁹⁶ Georgius Agricola. 1494—1555 (Halálának 400. évfordulója alkalmával). BL. 1955. 11. sz.
- ⁹⁷ Aszombathelyi Savaria Múzeum kohászati emlékei. Koh. Lap. 1956. 11—12. sz.
- ⁹⁸ Georgius Agricola. 1494—1555. Halálának 400 éves fordulójára alkalmából. A Magy. Tud. Akadémia Műszaki Tudományok Oszt. Közleményei. 1956. 1—4. sz.
- ⁹⁹ Beszámoló néhány külföldi bányászati múzeumról. BL. 1957. 4. sz.
- ¹⁰⁰ Adatok a bányavilágítás fejlődéstörténetéhez. BL. 1959. 9. sz.
- ¹⁰¹ Kirnbauer Franz: Építőkövek a bányász néprajzához vagy bányászszokások. BL. 1959. 9. sz.
- ¹⁰² Széchenyi és a magyar szénbányászat. BL. 1960. 9. sz.
- ¹⁰³ Adatok a bányabeli robbantás fejlődéstörténetéhez. Történelmi Szemle, 1961. 1. sz.
- ¹⁰⁴ A Központi Bányászati Múzeum anyagából. Bányászpallacok. BL. 1961. 5. sz.
- ¹⁰⁵ Adatok a bányabeli robbantás fejlődéstörténetéhez. I—II. rész. BL. 1961. 6, 7. sz.
- ¹⁰⁶ A Központi Bányászati Múzeum anyagából. Régi szolgálati igazolványok. BL. 1961. 8. sz.
- ¹⁰⁷ A Központi Bányászati Múzeum anyagából. Bányász kisplasztika a múzeum gyűjteményében. BL. 1961. 10. sz.
- ¹⁰⁸ Ki tud a zenélő klopacskáról. BL. 1961. 11. sz.
- ¹⁰⁹ A magyar bányagépesítés úttörői a XVIII. században. Hell Máté Kornél és Hell József főgépmesterek élete és munkássága. Miskolc, 1961. Nehézipari Műszaki Egyetem magyar nyelvű közleményei. VI. k. p. 181—201.
- ¹¹⁰ A Központi Bányászati Múzeum anyagából. A „Ziegenbainer”. BL. 1963. 6. sz.
- ¹¹¹ A farbőr használatának eredetéről. BL. 1963. 12. sz.
- ¹¹² Négy százötvenéves a rozsnói (rožnavai, Csehszlovákia) bányászati vonatkozású Szent Anna kép. BL. 1964. 3. sz.
- ¹¹³ Földalatti bányászati múzeum Salgótarjánban. BL. 1965. 11. sz.

Jenő Faller (1894–1966)

Diplom-Bergingenieur Jenő Faller war, abgesehen von kleineren Unterbrechungen, von 1927 bis 1949 im Komitat Veszprém tätig, machte grundlegende Forschungen nach Bauxit und Kohle, dann wurde er der Leiter von Zechenanlegungen und neuen Abbau-Experimenten. Er hat in der Anlegung des ersten Skyp-Schachtes von Ungarn mitgewirkt und den ersten Lehrgang für Häuer eröffnet. Nach 1945 nahm er an der Reorganisation des Kohlenbergbaus teil, dann wurde er Ministerialkommissar für die Verstaatlichung der Kohlenbergwerke. Unter seiner Leitung wurde das Kohlenbergwerk von Dudar angelegt; von 1950 war er Dozent an der Universität für Bergingenieure in Sopron. Dasselbst hat er das Zentrale Museum für Bergbau gegründet, von 1957 bis zu seinem Tode war er Direktor dieses Museums und zu derselben Zeit war er der Fachleiter der übrigen lokalen Bergbau-Museen von Ungarn. Er hat zahlreiche Fachartikel über den Bergbau veröffentlicht, hat jedoch auf dem Gebiete der Kultur- und Bergbaugeschichte eine viel reichere wissenschaftliche Tätigkeit entfaltet. Er hat über 300 Erörterungen über die Vergangenheit des ungarischen Bergbaus und sein im Jahre 1953 erschienenes Buch „Bahnbrecher der Mechanisierung des Bergbauwesens von Ungarn im 18. Jahrhundert“ hat ihm den Grad des Kandidaten der technischen Wissenschaften heimgebracht. 1960 wird ihm von der Technischen Universität für Schwerindustrie die Doktorwürde verliehen.

Obwohl Jenő Faller als ein Bauingenieur von hervorragender Fähigkeit bei dem Bergbaubetrieb überbeschäftigt

war, konnte er jedoch dabei Zeit und Gelegenheit finden um sich seiner Lieblingsbeschäftigung, der Forschung von Kultur- und Ortsgeschichte zu widmen. Als ein aktiver Bergingenieur hat er die Gegend des öfteren befahren und anlässlich seiner geologischen Forschungen fielen ihm alte, noch unerkannte Denkmäler, in den Dörfern ethnographische Eigentümlichkeiten, und im allgemeinen archäologische Funde, ins Auge. Er hat der Geschichte der auf dem Gelände gefundenen Gegenstände nachgeforscht, unermüdlich in den Archiven herumgesucht. Er hat die Ergebnisse seiner Forschungen schriftlich festgelegt und in raschem Nacheinander seine kultur- und ortsgeschichtlichen Artikel und Bücher veröffentlicht.

Er hat Monographien über vier Dörfer im Bakony-Gebirge geschrieben und eine Menge Erörterungen über seinen Wohnort, (die heutige Stadt) Várpalota veröffentlicht. Er hat die architektonische Geschichte von Palota und den benachbarten Burgen zusammengestellt und die Ruinen eines zerfallenen mittelalterlichen Klosters von Várpalota gefunden. Als erster hat er über die seltenen Windmühlen des Bakony geschrieben. Er hat beim Denkmalschutz mitgewirkt, mittelalterliche behauene Steine dem Verfall entzogen und ins Museum befördert.

Seine Schriften sind immer fachgemäß, genau und sind sowohl für den Kunstgeschichtler als auch den Ortshistoriker und den Ethnographen ersprießlich.

Aurél Vajkai

Jenő Faller (1894–1966)

Ingénieur des mines diplômé, Jenő Faller a travaillé de 1927 à 1949 — avec de courts arrêts — dans le département de Veszprém, en procédant à des prospections de gisements de charbon et de bauxite, puis comme chef des nouveaux chantiers et dirigeant des nouvelles méthodes d'exploitation. Il a pris part à l'installation du premier puits à l'extraction par skip de Hongrie, et a organisé le premier cours professionnel de mineurs. Après 1945 il prête son concours à la réorganisation du charbonnage, puis il est nommé délégué du ministère de la nationalisation des mines de charbon. C'est sous sa direction que la mine de charbon à Dudar est mise en exploitation. En 1950 il a été chargé de cours à l'Université des Ingénieurs des Mines de Sopron. Il a fondé en 1957 le Musée Central de l'Industrie Minière, dont il restera le directeur jusqu'à sa mort, en aidant d'utiles directives les autres musées miniers locaux du pays. Il a publié nombreux articles techniques, mais outre la bibliographie professionnelle, il a déployé une activité encore plus précieuse dans le domaine de l'histoire de la civilisation et de l'histoire de l'industrie minière. Plus de 300 de ses études s'occupent du passé de l'industrie minière hongroise, et son livre paru en 1953 sur « Les pionniers hongrois de la mécanisation de l'extraction » lui a valu le grade du candidat des sciences techniques. En 1960 il a été reçu docteur à l'Université Technique de l'Industrie Lourde.

Ingénieur des mines de grand talent, Jenő Faller était extrêmement occupé à l'exploitation minière, mais malgré

tout, il a pu trouver le temps et le moyen de s'occuper de son délassement favori, de recherches de l'histoire locale. Comme ingénieur des mines, il a battu bien du pays, et au cours de ses prospections, ses yeux arrêtaient à des monuments anciens encore inconnus, à des caractéristiques ethnographiques, et les nouvelles d'une découverte archéologique récente attiraient toujours son attention. Il se renseignait sur ce qu'il avait trouvé sur les lieux, il ne cessait de fouiller dans les archives, dans les vieux écrits. Il prenait note des résultats de ses recherches, et ses articles, études et livres sur l'histoire locale et sur celle de la civilisation ont paru coup sur coup.

Il a écrit la monographie de quatre villages de Bakony, et ses études sur Várpalota, son village (devenu ville depuis) de son résidence sont sans nombre. Il a établi l'histoire de la construction de la place forte de Palota et des places fortes voisines, il a découvert les ruines d'un monastère médiéval de Várpalota. Il a publié le premier sur les moulins à vent de grande rareté de Bakony. Il a prêté sa collaboration à la protection des monuments, il a récupéré des pierres taillées médiévales, en les transportant au musée.

Ses écrits sont toujours documentés et précis; l'historien d'art et le chercheur de faits historiques locaux de même que l'ethnographe les liront toujours avec profit.

Aurél Vajkai

Енё Фаллер (1894—1966)

Енё Фаллер, дипломированный горный инженер, с 1927-го по 1949-й год с небольшими перерывами работал в Веспремском комитате. Он занимался исследованиями боксита и угля, впоследствии возглавлял исследовательскую работу по установлению и эксплуатации шахт. Фаллер участвовал в создании первой в Венгрии скипной шахты, организовал первые курсы забойщиков. После 1945-го года принял участие в реорганизации угольных шахт в качестве уполномоченного министерства по национализации в угольной промышленности. Под его руководством открылась дударская угольная шахта. С 1950-го года он доцент Шопронского института горных инженеров. В Шопроне он организовал Центральный горный музей и с 1957-го года до самой смерти являлся его директором и одновременно профессиональным руководителем остальных местных горных музеев страны. Из-под его пера выходят многочисленные статьи по вопросам горного дела, являющиеся неоценимым научным вкладом в область культуры и истории шахтной промышленности. Более чем в трехстах статьях он занимается прошлым венгерской горной индустрии. За книгу под названием „Пионеры строительства шахт в Венгрии в XVIII столетии“, вышедшую в 1953-м году, он получает звание кандидата технических наук. Технический институт тяжелой промышленности присваивает ему в 1960-м году звание доктора.

Фаллер, этот выдающийся горный инженер, несмотря на то, что был очень занят по работе на шахтах, находил время для своего любимого занятия

— истории культуры и краеведения. Как активный горный инженер он часто ездил по стране для геологических изысканий, и в этих поездках его взор останавливался то на старинном, мало известном архитектурном памятнике, то на интересном с этнографической точки зрения деревенском обычае, то его привлекало сообщение о новой археологической находке. Все найденное им на местности он тщательно исследовал, изучал историю, не зная устали рылся в архивах, в старых статьях и сообщениях. Результаты исследований им фиксировались, и одна за другой появляются его статьи, очерки, книги, исследования по истории культуры и местной истории.

Им написана монография о четырех баконьских селах, выходит в свет бесчисленное количество статей о месте его жительства Варпалоте (ныне город). Им была установлена история строительства варпалотской и окрестных крепостей, найдены руины разрушившегося варпалотского монастыря. Им первым был опубликован материал о редчайших ветряных мельницах Баконя. Он принимал активное участие в охране культурных памятников, спас от гибели средневековые тесаные камни, которые поместил в музей.

Его труды всегда точные, достоверные, написанные на высоком профессиональном уровне; ими с одинаковым успехом могут пользоваться и специалисты по истории искусства, и краеведы, и этнографы.

Аурель Вайкаи

In memoriam Kovács J. András (1906–1967)

Sümeg, a Bakony és a Kisalföld találkozásánál meghúzódó kisváros, Dunántúl egyik „ékszerdoboz”. Költők, írók festőművészek tették híressé nevét, s a városka gazdag történeti, művészeti emlékei minden korban kiérlelték a velük foglalkozó, gondjukat viselő tudós egyéniségeket. Ezek sorából távozott a sümegi Kisfaludy-Emlékmúzeum megteremtője, vezetője és mindenese, *Kovács J. András*, a fiatalabb muzeológus-nemzedék szeretett András bácsija.

Kovács J. András 1906-ban a zempléni megyei Vécse községben született, ahol édesapja jegyzőként dolgozott. Családi hagyományt követve felsőbbfokú tanulmányait a nyíregyházi Tanítóképzőben 1922–27 között végezte, majd beiratkozott a szegedi egyetem bölcsészettudományi karára. Az 1927–1932-es évek kiváló professzorai — Buday Árpád, Kogutowicz Károly, Sik Sándor, Erdélyi László, Horger Antal, Mészöly Gedeon, Mályusz Elemér, Solymossy Sándor, Györffy István — előadásait hallgató polgári iskolai tanárjelölt az egyetemi évek után Rákosligeten helyezkedett el. Majd Lengyeltóti, Zalaszentgrót, Pap (Szabolcs m.), Dunapentele, Nagykanizsa, Csáktornya, Rákosliget, Jánosháza a megélhetést biztosító munkahely, végülis 1949-ben Sümegegre helyezték. Már Csáktornyán igazgatóként tevékenykedik, s ebben a minőségben vezeti a sümegi általános iskolát 1957-ig, ahol haláláig dolgozott.

Első cikkeit tanítóképzős korában a nyíregyházi napilapba, a *Nyírvidékbe* írta a szabolcsi ember babonás szokásairól, s ugyanekkor irodalmi működéséért a Bessenyei-Kör pályadíját is elnyerte. Egyetemi hallgatóként a néprajz iránt érdeklődött különösebben. Az állandóan változó munkahelyek azonban nem tették lehetővé a fiatal tanár számára, hogy továbbra is a tudományos munkának éljen, ezért a jobban művelhető szépirodalom terén próbált eredményeket elérni. 1945 előtt a kassai Rádió mutatta be ez irányú tevékenységét, majd 1950-től a veszprémi Népújság, a későbbi Napló hasábjain találkozhattunk írásaival.

Legmaradandóbbnak a sümegi Kisfaludy-Emlékmúzeumért végzett munkáját tekinthetjük. Amikor az Állami Darnay-Múzeum anyagát bizonyos gyűjteménycsoportok kivételével Keszthelyre szállították, a Sümegegen maradó tárgyakból Darnay Kálmán új múzeumot hozott létre Kisfaludy-Múzeum néven. Ennek anyagát még 1944-ben összecsomagolták, azonban — szerencsére — nem került sor elmenekítésére. Darnay Kálmán 1945-ben bekövetkezett halála után a gyűjtemény őrzéséről Sabján János gimnáziumi igazgató gondoskodott, de keveset tett az időközben épületétől is megválni kényszerülő Kisfaludy-Múzeum újjáélesztéséért. Távozása után az őrizetlenül hagyott gyűjteményből a Petőfi Irodalmi Múzeum támogatásával valósult meg

Darnay régi kívánsága: 1950 május 1.-én a költő szülőházában *Emlékmúzeum* nyílt, melynek vezetőjévé az előkészítés munkájában tevékeny Kovács J. Andrást nevezték ki. Az alig egy éve „sümegi lakos” múzeum-vezető páratlan buzgalommal látta el új feladatát az iskola vezetése, a köztevékenység mellett, minden szabad percét a múzeumnak szentelte. Nem csupán néprajzi, régészeti értékeink megmentését tekintette céljának, de olyan ifjúság kinevelését is, amely a múzeumban nemcsak a múlt megbecsülést érdemlő tárgyainak csodálatos gyűjtőhelyét látja, de a múzeumot az iskola mellett a második szellemi otthonnak is tekinti. A felnőttekből tevékeny múzeumbaráti kört szervezett, megalakította a Várbarátok Körét, a kisváros munkás, paraszti és értelmiségi köreinek szoros, személyes kapcsolatát kívánta létrehozni a gyümölcsöző együttműködés érdekében.

Tudományos munkássága is Sümegegen bontakozott ki igazában, hagyatékában köteteket kitevő feldolgozás maradt kéziratban. A városka történetének keretében külön is foglalkozott a sümegi iparosság kialakulásával,

a sümegi iskolák történetével, a különböző felekezeteknek a városkára gyakorolt hatásával. Különös figyelmet érdemelnek a reformkor helyi eseményeiről írott

dolgozatai, az 1848-as Sümeg bemutatása, a sümegi 19-es direktórium történetének felderítése. De ugyanúgy érdeklődött a népművészet iránt, előmozdította a sümegi fafaragók veszendőbe ment értékeinek megmentését, a nyelvészet területén pedig a helyi kiejtés sajátosságait, a szólás-mondásokat gyűjtötte össze. Puritánságára jellemző, hogy dolgozataival nem kilincsel az évkönyvek, folyóiratok szerkesztőségeiben, pedig gondosan kötetekbe gyűjtött munkáiból jó néhány megérdemelte volna az azonnali közzétételt.

Amikor utoljára Sümegen jártam, már nem találtam a múzeum kis dolgozószobájában, ahol a Himfy-t skandaló Kisfaludy sarkantyújának nyomai a kandalló közelében ma is láthatók. Úgy tervezte: 1966–67 lesz az utolsó iskola-év, hogy azután egész napját végre a múzeumi munkájának tudja áldozni. Most — amikor megtért a Tikhegy alatt nyugvó régi barátaihoz — érezzük csak igazán, hogy távozásával nemcsak a városka lett szürkébb, de a múzeumi szervezet is értékes emberét veszítette el.

Németh Péter

Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1967. évi munkájáról

Az előző évről szóló beszámolóban említést tettünk már arról, hogy a tanácsi kezelésbe kerülés óta eltelt öt év tevékenységéről szóló összefoglalónkat a Megyei Tanács VB. 1967. január 18-án megtárgyalta.

Az 1967-tel megkezdődött újabb időszak első évében Igazgatóságunk tevékenysége a terveknek megfelelően folyt.

I.

1. Az Igazgatóság 1966/67. művelődési évre készített munkatervét a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya és a Megyei Tanács VB. Művelődési Osztálya képviselőinek jelenlétében 1966 őszén megtárgyalták és kisebb módosításokkal jóváhagyták.

A rendszeres évi munkaértekezletet az 1967. esztendőre jóváhagyott költségvetés ismeretében 1967. május 1–2-án megtartottuk Veszprémben, az önállósult múzeumi szak szervezeti alapszervezet taggyűlésével és vezetőinek megválasztásával egybekötve. Az értekezleten külön-külön foglalkoztunk valamennyi gondnok és tárlatvezető teremőr jelenlétében a múzeumi népművelő tevékenység eredményeinek elemzésével és 1967. évi feladataival, illetőleg a múzeumigazgatók, tudományos munkatársak jelenlétében a kutató-feldolgozó-nyilvántartó munka feladataival.

2. 1967. évi költségvetésünket nagyjából az előző évi, póthitelekkel szintrehozott összegnek megfelelően 3 112 000 Ft végösszeggel hagyták jóvá. Az intézményekre bontott belső költségvetés kidolgozása a szokásos módon folyt. Tekintettel az ottani állandó kiállítás rendezésére, a keszthelyi Balatoni Múzeum költségvetését emeltük meg a célfeladatok elvégzéséhez szükséges jelentős összegekkel.

Folytattuk a központi kiállításrendező- és restaurálóműhely, valamint fotólaboratórium felszerelésének gyarapítását, illetőleg az 1967-re folyósított minisztériumi TUKUFA keret terhére a létrehozott ásatási brigád legszükségesebb felszerelési tárgyainak beszerzését végeztük el.

Jóllehet múzeumaink 1967. évi látogatottsága különböző okokból (pl. a keszthelyi múzeumban végzett kiállításrendezés miatti részleges zárvatartás) 60 000 fővel csökkent az előző évihez képest, bevételeink alig maradtak alatta az előző éviének, 567 000 Ft volt (1966: 583 000 Ft). Ennek okát többek között abban kereshetjük, hogy a látogatók által fizetett belépődíjak mellett egyre nagyobb bevételeink származnak kiadványaink, illetőleg műtárgymásolatok értékesítéséből. (1965-ben ez utóbbiakból 51 648 Ft, 1966-ban 68 162 Ft, 1967-ben 83 557 Ft.)

Meg kell jegyeznünk, hogy 1967-ben az Állami Pénzverő illetve a Múzeumok Központi Gazdasági Igazgatósága által készített műtárgymásolatok, és a Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, valamint a más múzeumok képeslevelezőlap, illetőleg kiadványainak bizományi árusításával több mint 100 000 forintos forgalmat bonyolítottunk le.

A tihanyi múzeumi létesítmények bevételeinek részaránya az előző évhez (64%) képest valamivel csökkent: 60%-os volt. Számításokat végeztünk egyébként a látogatószám és a belépődíj összegének arányában bekövetkezett változásokkal kapcsolatban is. 100 látogatóra 1965-ben 67,5 Ft, 1966-ban 71,4 Ft, 1967-ben 75,4 Ft belépődíj esett. A sta-

tisztikai adatok mellett ez is jelzi, hogy az utóbbi években a látogatók összetételében jelentős a változás: fokozatosan emelkedik a felnőtt látogatók száma, csökken az iskolásoké. Jóllehet a múzeumok népművelő munkáját nem tehetjük függővé a jövedelmezőségtől, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az adatokat, amelyek pl. kifizetett teremőri munkabérek és a látogatók száma, illetőleg az általuk fizetett belépődíjak közötti arányokra utalnak. A Balaton partján a nyári időszakban általában a szokásos hétfői szünnapon is nyitvatartjuk kiállításainkat, sőt Tihanyban napi tíz órai nyitvatartást is bevezettünk. A kiállítások biztonságos őrzetének, tisztántartásának egyre fokozódó létszámigénye mellett ez is többletbért igényelt. Az adatok szerint viszont az a látogatószám növekedése, illetőleg a belépődíjakból származó bevételgyarapodás révén „kifizető” volt.

Példaként megvizsgálhatjuk a balatonfüredi Jókai Emlékmúzeum adatait. 1965-ben a kifizetett teremőri bér 17 500 Ft volt, a múzeum hétfőnként zárva tartott. A látogatók száma 49 773, a befizetett belépődíjak összege 23 598 Ft. 1966-ban 19 000 Ft-ot fordítottunk teremőrök bérére, a nyári időszakban hétfőn is nyitvatartottuk a kiállítást. A látogatók száma 50 666, a befizetett belépődíj 36 517 Ft. 1967-ben 20 000 Ft-ra emelt bérösszeggel megoldottuk azt, hogy egész éven át nyitva tarthasson a múzeum a hétfői napokon. A látogatók száma 54 584-re nőtt, a belépődíjak összege 38 676 Ft-ra. 100 Ft kifizetett bérre ilyenformán 1965-ben 284 látogató, illetőleg 135 Ft bevétel, 1966-ban 266 látogató, illetőleg 192 Ft bevétel, 1967-ben 273 látogató, illetőleg 198 Ft bevétel esett.

Az elmúlt három év adatait az Igazgatóság valamennyi kiállításáról összesítve 100 Ft teremőri bérre átlagosan 195 látogató, illetve 140 Ft összegű belépődíj esik.

3. Némileg gyarapodott Igazgatóságunk létszámkerete is. Így egy főfoglalkozású munkaerő lépett szolgálatba 1967. szeptember 1-én Veszprémben a népművelési munkával kapcsolatos tárlatvezetések, továbbá adminisztrációs munkák elvégzésére. Ezenkívül véglegesítettünk két tudományos munkatársat és egy restaurátort, ugyancsak a veszprémi Bakonyi Múzeumban.

Az időszaki főfoglalkozású, illetőleg részfoglalkozású munkaerők száma is növekedett, elsősorban az újonnan megnyílt kiállítások teremőri feladatainak ellátása miatt (keszthelyi állandó kiállítás, nagyvázszyoni szabadtéri néprajzi múzeum.) Alkalmunk volt továbbá, főleg az adattárosi munkák rendszeres elvégzéséhez, állandó részfoglalkozású nyugdíjasok beállítására is.

Az év folyamán részben a Művelődésügyi Minisztérium, részben a Megyei Tanács VB. segítségével 1750 Ft-ot fordíthattunk a már évek óta esedékes bérkorrekciókra. Ezzel az országos bérátlagok szintjét sikerült megközelítenünk, bár még nem értük el.

4. A veszprémi Bakonyi Múzeumban kialakított központi műhely munkáját rendszeressé tettük. Ez a műhely végezte el a Balatoni Múzeum állandó kiállításának kivételével a megye többi múzeumban adódott állandó és időszaki kiállítások megrendezését, — a kiállításra kerülő tárgyak konzerválásával, restaurálásával egyidejűleg —, továbbá valamennyi, kiállításrendezéssel kapcsolatos asztalosipari,

üveges, lakatos, villanszerelő és más szerelési munkákat (pl. tablók, posztamensek, új tárlók előállításai).

A már említett állandó jellegű ásatási brigád 1967. II. félévében a veszprémi, keszthelyi és pápai múzeumoknál folyt régészeti kutatások végzésében működött közre.

5. Elsősorban a Múzeumi Igazgatóság összmunkájának elismerését látjuk abban, hogy a Művelődésügyi Miniszter Éri István megyei múzeumigazgatót „Kiváló népművelő” kitüntetésben részesítette, míg Papp Jenő igazgatóhelyettes „Szocialista kultúráért” kitüntetésben részesült.

II.

Igazgatóságunk kiemelt tervfeladatai közé tartozott a megfelelő arányok egyidejű kialakításával az alábbi munkák lebonyolítása:

1. Tudományos kutatás terén a Bakony természeti képe c. kutató program folyamatos munkájában 9 fő témán belül 53 kutató 55 témán dolgozott.

A régészeti topográfia I. kötetének megjelenése után a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Intézetében 1967. április 7-én az ország valamennyi régésze jelenlétében megvitattuk a kötetet és a topográfia általános célkitűzéseit. Megállapítható, hogy ezt, a megye régészeinek évek óta legjelentősebb feladatát a szakmai közvélemény értékeli és eredményeit elismeri. A vitán elhangzott korreferátumok és hozzászólások szövegét közleményeink V. kötetében publikáltuk.

A topográfia II. kötetét az év folyamán nyomdába került, megjelenése 1968-ban várható.

Egész évben folyt a két utolsó befejező kötetrel kapcsolatos munka, terepbejárás, fényképeztetés, rajzolás. 1968 végére valószínűleg mindkét kötet kézírata is elkészül.

2. Jelentős eredményeket értünk el múzeumi tudományos és ismeretterjesztő kiadványaink megjelentetésénél. Közleményeink V. köteté 25 ív terjedelemben az év végére készült el. Már nyomdában van a VI. kötet anyaga, míg a VII., speciális természettudományi jellegű kötet szerkesztési munkálatai befejezés előtt állanak.

Két képzőművészeti kiállítás (Bene Géza, Tihany; Gáborjáni Szabó Kálmán, Veszprém) katalógusán kívül megjelent a tihanyi hajózástörténeti kiállítás, illetőleg a balatonfüredi Jókai Emlékmúzeum vezetője, továbbá facsimile kiadásban a badacsonyi Irodalmi Emlék-múzeumban rendezett Balatoni Almanach c. versgyűjtemény-kiállítás anyaga.

A Bakony természeti képe kiadványsorozatában megjelent a 4. füzet, Bendefy László: A Bakony-hegység geokinetikai viszonyainak földkéregszerkezeti vonatkozásai c. 14 ív terjedelmű munkája. Nyomdába adtuk az 5. füzetet M. Buczkó Emmi: Geomorfológiai térképezés Balatonfüred környékén c. tanulmányát.

Továbbfejlesztettük Igazgatóságunk külföldi cserekapcsolatait is. Az év végén 23 ország 253 tudományos intézményével állunk kiadványcserekapcsolatban. Ez idáig 1428 db önálló kiadványt, illetőleg 178 évfolyam folyóiratot kaptunk kiadványaink ellenében, összesen 68 000 devizaforint értékben. Az év folyamán sokszorosításban közreadtuk a tíz vidéki múzeum külföldi cserepartnerének jegyzékét. Figyelembevéve, hogy a jegyzék 1965. december végi adatokkal zárult, előkészítettük további vidéki múzeumok adatainak és a kapcsolatok bővülésének eredményeit is tartalmazó második kiadás megjelentetését.

3. Népművelési munkánk legjelentősebb feladatáknak az év folyamán elkészült és 1967 október 14-én megnyílt a keszthelyi Balatoni Múzeum új állandó kiállítása. A 11 termes kiállítás gazdag anyaggal, komplex bemutatásra törekedve, modern installációval és szemléltető eszközökkel felszerelve a legszebb vidéki múzeumi kiállításnak mondható.

A Múzeumi Ismeretterjesztő Központ és Igazgatóságunk együttesen (ideszámitva a korábbi években végzett felújításokat is) kb. 1,5 millió forintot költött a kiállítás elkészítésére.

Igazgatóságunk kiállításrendező csoportja a tárgyévben három állandó kiállítást (Badacsonyi, Irodalmi Emlék-múzeum; nagyvázsonyi Szabadtéri Néprajzi Múzeum és Tihany, céhtörténeti kiállítás) megrendezése mellett 18 időszakos kiállítást rendezett Veszprémben, Pápán és Tihanyban. Meg kell említenünk ezzel kapcsolatban, hogy központi fotóműhelyünk szolgáltatta a kiállításokhoz a fotónagyításokat. A kiállításrendező csoport grafikusa a fenti munkákon kívül jelentős időt fordított a régészeti topográfia II. kötetéhez, illetőleg tanulmányainkhoz szükséges illusztrációk, valamint a Bakonyi Múzeum dörgicsei és Balatonakali-ságpusztai ásatási dokumentációinak elkészítésére.

III.

Bakonyi Múzeum, Veszprém

A már többször említett központi műhelymunkák elvégzése meglehetősen nagy feladatot rótt munkatársainkra. Ezenkívül igen jelentősnek mondható a múzeum különböző témakörök szerint csoportosított adattári anyagának rendezése és nyilvántartásbavétele, valamint a fotó-, dia-, pozitív-, kliségyűjtemény rendezésével, nyilvántartásával kapcsolatos munka.

Személyi változások: 1967. II. 1-től alkalmaztuk Palágyi Sylvia római szakos régészt, VII. 1-től Berta István legújabbkoros történetst, IX. 1-től Weiland Annamária népművelő-adminisztrátor munkatársat. A nyár folyamán szerződéssel végzett néprajzi gyűjtéseket Égető Melinda, néprajzos. Restaurátori munkakörben véglegesítettük Ézsiás Istvánt. Vajkai Aurél, aki nyugdíjazása óta néprajzi adattáros munkakörben tevékenykedett, VI. 30-ával megvált múzeumunktól, a továbbiakban mint a Bakonyi Múzeum külső munkatársa végzi kutatásait. Ugyancsak VI. 30-ával járt le Gopcsa Katalin gyakornok munkaszerződése.

Az év folyamán sikerült gyűjtemény-, adattár- és fotótárkezelők három tagú csoportjának létrehozása, nyugdíjas részfelrakozású munkatársak véglegesítésével.

I. Gyűjteménygyarapítás

a) R é g é s z e t i gyűjtőmunkánk jelentős eseménye volt az Alsődörgicsén, az ottani romtemplom és környékén, egy középkori lakóház több hónapig tartó feltárása. A munka költségeit részben az Országos Múemléki Felügyelőség, részben a Bakonyi Múzeum fedezte, a két hónapig tartó ásatást Éri István vezette, munkatársak: Dax Margit, Palágyi Sylvia és Berta István.

A XIII. sz-i templom és a templomkörültemető egy részének feltárása mellett, egy L alakú, 8 helyiséges kőházat tártunk fel, gazdag későközépkori leletanyaggal. Az ásatást e részen 1968-ban folytatjuk.

Balatonakali-Ságpusztán a tervezett zánkai úttörőváros építésének előmunkálatai miatt volt szükséges leletmentő ásatás végzése, az egykori Ság-Dörgicse templomának helyén. A leletmentő ásatást a Magyar Nemzeti Múzeum Adattára és a Bakonyi Múzeum költségvetési terhére végeztük. Feltárássra került a románkori templom egy része, amely egy római villa falainak felhasználásával épült. Római épületmaradványokat a templomkörültemető kerítése mellett is találtunk. Az ásatást vezette Palágyi Sylvia, munkatársai voltak: Dax Margit, Berta István. A munkát az Országos Múemléki Felügyelőség támogatásával 1968-ban folytatjuk. Fentiekben kívül kisebb leletmentések voltak: Veszprém, Kilián u. 4. (középső bronzkori urnatemető — Dax Margit); Veszprém, Pajta u. (későközépkori kályhaszemek — Dax Margit); Veszprém-Cserhát (melléklet nélküli Árpádkori sírok — Dax Margit); Ajka-Timföldgyár (koraközépkori, melléklet nélküli sírok — Éri István—Dax Margit); Jásd (középkori bencés kolostor — építkezés során előkerült románkori kőfaragványok — Dax—Palágyi); Zánka (IV. sz-i római sír — Palágyi).

A régészeti topográfia IV. kötetéhez Torma István irányításával Dax Margit és Palágyi Sylvia a zirci és a pápai járás területén 46 község határában végeztek terepbejárást.

A Bakonyi Múzeum gyűjtőterületén akadémiai terv-ásatást végzett Nováki Gyula Bakonszentlászlón (koravaskori földvár), az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából Pámer Nóra folytatta a vöröserényi ref. templomnál, illetőleg a cseszneki várnál megkezdett ásatásait. Ugyancsak az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársa, Gergelyffy András irányította a várpalotai vár földszintjén az 1966-ban megkezdett falkutatásokat. Ehhez a Bakonyi Múzeum az ásatási brigád révén volt a kutató segítségére.

b) Néprajz

A gyűjtemény gyarapítás célját megszabta a nagyvázsonyi Szabadtéri Néprajzi Múzeum létesítése. Felkérésünkre Pesovár Ferenc a székesfehérvári István Király múzeum munkatársa irányította a gyűjtést, amely kiterjedt Pula, Nagyvázsony és Vöröstó községekre. Munkatársai voltak: Petánovits Katalin, Nagybakay Péter, Égető Melinda. A begyűjtésre került több mint 500 tárgy, részben műhelyfelszerelések (takács és rézműves műhely), részben gazdasági eszközök, berendezési tárgyak, illetőleg helybeli céh-emlékek anyagából tevődött össze.

c) Iparművészet és képzőművészet

Iparművészeti gyűjteményünk számottevő anyaggal nem gyarapodott (mindössze 23 tárgy). A herendi porcelángyár, a városlődi keménycserépgyár készítményein kívül néhány, bakonyi üveghutában előállított üveget vásároltunk meg.

Képzőművészeti gyűjteményünk a badacsonyi Irodalmi Emlékmúzeum „Balatoni Almanach” c. kiállításrészenek létesítésével kapcsolatban gyarapodott. A kiállított vers-kéziratokhoz összesen 24 db illusztrációt készítettek neves grafikusművészek.

d) Természettudomány

Papp Jenő az év folyamán 26 napon át gyűjtött, főleg a Bakonyban. A Bakony természeti képe c. program keretében gyűjtött anyaggal együtt a gyűjtemény 1967. évi gyarapodása 174 egyedi tárgy (emlősök), továbbá 9000 db szekrénykataszteri anyag (rovarok).

e) Helytörténeti jellegű gyűjtés lényegében csak

adattári anyagunkat gyarapította (XX. századi plakát és aprónyomtatvány). Ezenkívül folytatódott a veszprémi káptalan és a püspökség középkori levéltárának kicicidulátása. Az ipartörténeti gyűjtés keretében elsősorban templomokba került céhtárgyak (zászlók, temetési lámpák stb.) után kutattunk. A megye valamennyi plébánosát, illetőleg lelkészét körlevélben kerestük fel. 31 községből érkeztek be érdemleges ipartörténeti adatok, illetőleg tárgyakat is jelző válaszkok.

Esetenként mód nyílt tárgyak begyűjtésére is, ezek részben a veszprémi, részben a pápai múzeum néprajzi gyűjteményébe kerültek.

f) A fotó-diapozitív-klisé-tár az év folyamán összesen 5500 darabbal gyarapodott. A fényképfelvételeket a múzeum munkatársai és mellékfoglalkozású fotósunk, a diapozitíveket Papp Jenő, Zeitler Gusztáv fotós és Nagy Jenő készítette.

g) A szokott módon (kb. 400 kötet könyvvel illetőleg folyóiratévfolyammal) gyarapodott a Bakonyi Múzeum könyvtára. Könyvtáros: É. Takács Margit.

A külföldi cserekapcsolat lebonyolítása Gopcsa Katalin, illetőleg Berta István feladata volt.

2. Nyilvántartás — raktározás

Az év folyamán a Bakonyi Múzeumban 8164 egyedileg számbavehető műtárgyat leltároztunk be. Ennek háromnegyed részét (6151 db-ot) az 1966-ban gyűjtött lovaspusztai éremlelet, illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára által átadott, egykori zirci éremgyűjtemény meghatározott érmeinek leltárbavétele alkotta. A numizmatikai gyűjtemény kezelője (Lajtai János) a gyűjtemény folyamatos leltározása mellett elvégezte a revíziót, különválasztotta és megkezdte a duplumanyag jegyzékbevitelét.

Más gyűjteményszakaszainkban a leltározás naprakésznek mondható, kivéve az 1967. évi dörgicsei ásatás restaurálás alatt álló tárgyait.

Az év folyamán az évek óta nem megfelelő helyen tárolt

nagyvázsonyi várasatási anyagot Nagyvázsonyból Veszprémbe szállítottuk át. A tetőtér beépítésének elmaradása miatt véglegesen még mindig nem tudtuk elhelyezni, s így a még leltározatlan anyag konzerválása és restaurálása sem kezdődhetett meg.

A múzeum adattári anyagának nyilvántartásbavétele (Scherer János beállításával) már 1966-ban megkezdődött. 1967-ben régészeti, műemléki, néprajzi és legújabbkori adattári részlegeinkbe összesen 19 529 db-ot leltároztunk be. Az összesen 35 503 db-ot számláló adattárból 7565 régészeti, 9158 műemléki, 9896 néprajzi- és ipartörténeti, 8884 legújabbkori-helytörténeti jellegű.

Megtörtént az 1968-ban nyilvántartásba kerülő kb. 10 000 db-os helytörténeti-legújabbkori anyag rendezése, a már leltárba vett anyag megfelelő elhelyezést nyert.

A fotónegatívátárat Zimmermann Gusztáv adattáros kezelte. Leltárbavettünk 3400 db negatívot. A múzeum kliségyűjteménye 1967-ben került rendezésre és nyilvántartásbavételre, ugyancsak Zimmermann Gusztáv munkájaként. Kliségyűjteményünk 1665 db-ot számlál. A diapozitív gyűjtemény 525 db-os gyarapodását Papp Jenő leltározta be.

1967-ben összesen 1670 végleges leírókartont készítettünk (Zimmermann Gusztáv). A kartonozás a néprajzi és iparművészeti gyűjtemény kivételével lépést tart a leltározással.

Lényegében befejeződött a múzeum valamennyi gyűjteményszakában a revízió. A geológiai gyűjteményben van még szükség szakember közreműködésével néhány száz tárgy azonosítására.

Múzeumunk raktározási nehézségei 1967-ben csak súlyosbodtak, részben a folyamatos gyarapodás révén, részben a nagyvázsonyi várasatás anyagának beszállításával. A helyzetet 1968-ban, a megyei könyvtár várható kiköltözésével egyidejűleg kívánunk segíteni.

3. Tudományos munka

a) Kollektív munkák:

A régészeti topográfia IV. kötetéhez terepbejárású jegyzőkönyvek készítése, adatgyűjtés — Dax—Palágyi.

A Bakony-kutatók munkájának irányítása — Papp Jenő. Ipartörténeti kutatások végzésére létrejött munkaközösség irányítása — Éri István.

b) Egyéni tudományos munka:

Éri István: mint szerkesztő a régészeti topográfia veszprémi kötetének nyomdába adása előtt a terjedelem korlátozás miatt szükségessé vált szövegtöréseket végezte el. Szerkesztette a Közlemények V—VI. kötetének anyagát, megkezdte a VIII. kötet szerkesztését. Elkészítette a Látrány-Rádpusztai románkori templom ásatásáról szóló cikkét. Összeállította a régészeti topográfia I. köteté vitájának anyagát. Megjelent a Közlemények V. kötetében a bakonyi üveghutákról szóló tanulmánya. A Megyei Tanács VB. elé terjesztett beszámolója megjelent a Múzeumi Közlemények 1967. 1. számában.

Papp Jenő: folytatta a Természettudományi és a Bakonyi Múzeum Braconida gyűjteményének rendezését. Megkezdte a „Magyarország Állatvilága”-sorozatba a Microgasterinae-alcsalád megírását. Elkészítette „A Bakony-hegység állatföldrajzi viszonyai” c. tanulmányát Közleményeink VII. köteté számára. Szerkesztette a Bakony természeti képe sorozat megjelent, illetőleg nyomdában levő 4—5. számát, továbbá a Közlemények VII. kötetét. Megjelent Közleményeink V. kötetében Természettudomány és muzeológia c. tanulmánya.

É. Takács Margit: két cikket írt a Művészet c. folyóiratba, „Negyedszer az Egry-kiállításról” (1967. 9. sz.) és Tizennegy művész Veszprémben” (1968. 1. sz.) címmel. Összeállította, készülő kiállítása kapcsán Somogyi József szobrászművész oeuve-katalógusát, bibliográfiával.

Dax Margit: közreműködött az alsódörgicsei ásatás dokumentációjának összeállításában, kutatást, anyaggyűjtést végzett a „Veszprémi Vár- és városábrázolások” c. kiállításhoz. Elkészítette a Veszprém Pajta utcában elő-

került későközépkori kályhaszemekkel kapcsolatos tanulmányát.

Palágyi Sylvia: elkészítette a Balatonakali-sággusztai ásatás dokumentációját. Sikeresen államvizgázott, szakdolgozatának címe: „A dunamenti provinciák római városépítészete.”

Berta István: megkezdte a megye legújabbkori története, különösen 1918–1919 helyi eseményei anyagának tanulmányozását. Elkészítette a „Szojvet hatalom 50. éve” c. kiállítás helyi vonatkozású anyagának forgatókönyvét.

Nagybákay Péter: másodállásban foglalkoztatott munkatársunk végezte Közleményeink V–VI. kötetének technikai szerkesztését. Megjelent Közleményeink V. kötetében „Veszprémi és Veszprém megyei céhládák” c. tanulmánya. Folyamatosan dolgozik a „Veszprémi és Veszprém megyei céhjelvények” c. tanulmányának anyaggyűjtésével.

Pesovár Jánossal közösen megkezdte a megye céheire vonatkozó irat- és egyéb adatanyag regesztázását (eddig 76 című regeszta tétele). Elkészítette a tihanyi céhtörténeti kiállítás, illetőleg a nagyvázsonyi szabadtéri néprajzi múzeum céhtörténeti kiállításrészének forgatókönyvét.

Külső munkatársaink körébe a már említett Pesovár Jánoson kívül megnyertük *Molnár László egyetemi docent*-et, aki a városlódi kerámiagyár történetére vonatkozó levéltári és tárgyi anyag gyűjtését végzi a múzeum támogatásával. E munka keretében műszaki felmérést készítettünk a gyár ma már romos épületeiről.

Nagy László céhtörténeti kutatása mellett a Bakony-szentlászló-zöröghegyi ásatáson előkerült holdidol-törödékek rekonstrukciós munkáit, illetőleg e témakörben mozgó tanulmányát készítette el a Bakonyi Múzeum támogatásával.

Vajkai Aurél elkészítette Közleményeink VI. köteté számára Faller Jenő Veszprém megyében végzett művelődéstörténet-munkásságáról szóló ismertetését, bibliográfiával együtt. Bekapcsolódott a Zala megyei helytörténeti lexikon munkálataiba, ezzel kapcsolatos kérdőívet dolgozott ki és küldött szét a Veszprém megyéhez átcsatolt, volt Zala megyei községekbe. Megjelent Közleményeink V. kötetében „Emlékezés Sági Jánosra” és a „Balaton északi partjának présházai” c. tanulmánya.

c) Tanulmányutak, továbbképzés

Múzeumunk tudományos munkatársai az elmúlt év folyamán sem állami, sem önköltséges külföldi tanulmányúton nem vettek részt. Biztosítottunk Ézsias István restaurátor gyakornok részére egy hónapi továbbképzési lehetőséget Budapesten a Központi Muzeológiai Technológiai Csoportnál. A tudományos munkatársak kivétel nélkül résztvettek a szakmai továbbképzéseken, ezenkívül részben budapesti, részben vidéki múzeumok, könyvtárak anyagának tanulmányozására fordítottak általában 10–15 napot.

4. Népművelő munka

a) Időszaki kiállításaink 1967-ben

1. „Szép könyv 1966” – I. 3. (saját rendezés – Pataky Dénesné)
2. „Bod Éva keramikus művész kiállítása” – I. 4. (Múzeumi Ismeretterjesztő Központ – Katona Imre)
3. „Veszprém város céhemelei” – III. 3. (saját rendezés – Nagybákay Péter)
4. „A karikatúra történetéből II.” I. 5–III. 15. (saját rendezés – Gopcsa Katalin)
5. „Frans Maaserel grafikái” I. 6–I. 31. (Múzeumi Ismeretterjesztő Központ)
6. „Kerámia” II. 18–III. 28. (Fejér–Vas–Veszprém megye múzeumainak anyagából) (saját rendezés – F. Petress Éva–Kovács Péter)
7. „Megyei vadászati kiállítás” IV. 22–VI. 12. (saját rendezés – Papp Jenő–Magvas Béla–Sütő Nándor)
8. „Veszprém város ének- és zenekarának jubileumi kiállítása” V. 6–VI. 12. (saját rendezés – É. Takács Margit)
9. „Gáborjáni Szabó Kálmán festőművész emlékkiállítás” VI. 24–VIII. 28.

(Magyar Nemzeti Galériával közös rendezés, Gáborjáni Szabó Péter)

10. „Pirchala Imre festőművész kiállítása” IX. 2–IX. 19. (saját rendezés – É. Takács Margit)
11. „Magyar bélyegek 100 éve” IX. 3–IX. 18. (MABEOSZ területi szervezete)
12. „A Szojvet hatalom 50 éve” X. 1–X. 31. (saját rendezés – Berta István)
13. Magángyűjtők – magángyűjtemények – Dietzel Gyula lepkegyűjteménye X. 1–X. 31. (saját rendezés – Papp Jenő)
14. „Régi Veszprémi Vár- és városbrázolások” X. 4– (saját rendezés – Dax Margit)
15. „Díszmadár kiállítás” X. 15–X. 31. (saját rendezés – Papp Jenő)
16. „Újszerzeményi kiállítás a dörgicsei és balatonakali ásatások anyagából X. 15– (saját rendezés – Dax Margit–Palágyi Sylvia)
17. IX. veszprémi őszi tárlat XI. 4–XI. 26. (saját rendezés – É. Takács Margit)
18. Kovács Béla és Nagy Emerencia festőművészek kiállítása XII. 2–XII. 13. (saját rendezés – É. Takács Margit)
19. „Intergrafik 67.” XII. 17– (MÚCSARNOK)

b) Az 1967. évi Múzeumi Hónap alkalmából a Bakonyi Múzeumban összesen 6 időszakos kiállítást rendeztünk, elkészítettük és az érdeklődőkhöz, iskolákhoz eljuttattuk a Múzeumi Hónap programját. A Múzeumi Hónap alkalmával a múzeum munkatársai 6 előadást tartottak.

c) A Bakonyi Múzeum tudományos munkatársai a helyi kiállítások rendezésén kívül az alábbi kiállításokat rendezték, vagy működtek azoknál közre.

Budapest: „Kincses Magyarország” c. kiállítás (BNV) forgatókönyve, anyaggyűjtése és rendezése (Éri István).

Pápa: „A szovjet hatalom 50 éve c. kiállítás (Berta István). Újszerzeményi kiállítás néprajzi rész (Égető Melinda).

Badacsony: Balatoni Almanach (Gopcsa Katalin).

Nagyvázsony: Szabadtéri néprajzi múzeum (céhtörténeti része – Nagybákay Péter).

Tihany: Bene Géza emlékkiállítás (É. Takács Margit). Veszprém megyei céhemelek (Nagybákay Péter). Kerámia (Palágyi Sylvia).

Várpalota: Szelestey László festőművész kiállítása (É. Takács Margit).

d) Munkatársaink 1967-ben 22 ismeretterjesztő előadást tartottak, és 11 ismeretterjesztő cikket írtak, főleg a helyi sajtóba. A Veszprém városi honismereti klub elnöke Éri István, ugyanő résztvevett a Nyári Egyetemen és a TIT elnökségének, valamint a Hazafias Népfőnt elnökségének munkájában.

Papp Jenő a megyei honismereti bizottság elnöke, a bizottság munkájában résztvesz Dax Margit és Scherer János is. Scherer János és Égető Melinda résztvevett a tapolcai honismereti tanfolyamon.

e) A Bakonyi Múzeum látogatottságának visszaesése tovább tart. Látogatószám: 31 752 (1966: 34 095). A látogatók számára az ügyeletes muzeológusok és szolgálatvezető teremőrök 756 alkalommal tartottak tárlatvezetést.

5. *Restaurálás, konzerválás*
Központi műhelyünkben a két restaurátor és egy fő segítő mellett időszakos szerződéssel dolgozott Tamás Sándor technikus. A Bakonyi Múzeumban, illetőleg az Igazgatóság területén végzett kiállításrendezésekre, továbbá a dörgicsei és akali ásatásokon való részvételre Isaszegi János 35 nap, Ézsias István 105, Hauck Vendel 116 napi munkát fordított. A műhely munkatársai 1967-ben összesen 210 tárgyat restauráltak, 2552 tárgyat konzerváltak. Vitéz Ágnes preparátor 9000 rovar preparálásával kapcsolatos munkákat végzte el.

Ezenkívül külső munkaerővel restauráltattuk a múzeum 5 db XVIII. századi műtárgybútorát, illetőleg 3 db XIX. századi céhzászlóját.

V.

Baltoni Múzeum, Keszthely

1967. évi legfontosabb feladatunk az új állandó kiállítás elkészítése volt. A kiállítás előkészítése és az azt megelőző szakipari munkák sok feladatot róttak a múzeum dolgozóira. Le kellett bontanunk a korábbi állandó kiállítást, majd villanszerelési munkák miatt az emeleti ipar- és képzőművészeti raktárat is ki kellett üríteni.

Ezzel egyidőben folyt a természettudományi laboratórium kialakítása, ami miatt a természettudományi raktár anyagát is mozgatni kellett. Mindeme munkálatok az év első negyedét teljesen lekötötték.

A kiállítás rendezésének gyakorlati munkája április végén kezdődött. Ettől az időponttól október 14-ig, a megnyitó napjáig, a múzeum valamennyi tudományos és technikai munkatársának idejét az új kiállítás kötötte le. Az utolsó negyedévben viszont raktáraink rendjét kellett helyreállítanunk.

1. Gyűjteménygyarapítás

a) **Régészet:** Az év első felében két kisebb leletmentést kellett lefolytatnunk. Keszthely-Úszatómajornál egy római villa szomszédságában IV. századi temetőt bolygattak meg vízrendezési munkák során. A 18 napos ásítás anyagából két ezüstveretes sarkantyú már az új állandó kiállításban nyert elhelyezést. A Baltoni Múzeum telkén végzett csatornázási munka során XIV–XVI. századi települési nyomokra bukkantak, melyek összefüggéseit tisztáztuk. A terepbejárások során került elő Ötvöspusztán egy keleti gót sír, ennek anyagát is beépítettük a kiállításba. November folyamán Keszthely-Fenekpusztán a 6. sz. temető területén végeztünk leletmentést, mivel itt burgonyavermeket ástak.

A régészeti topográfia III. kötetéhez a volt sümegi járás községeinek terepbejárása befejeződött. Megtörtént a begyűjtött anyag tisztítása és rajzoltatása is.

Leletmentésre Sági Károly 60 napot, terepbejárásra 14 napot fordított.

b) **Természettudomány:** A gyűjtőmunka részben párhuzamosan folyt a leletmentésekkel és terepbejárásokkal, részben a kiállításrendezés szolgálatában állott. A leletmentések során talált növényzeti anyag (habarcsban talált páfránylevél lenyomat, szőlő- szilva magok, kínai selyemtöröredék, lenből készült öv fonalai, nemzéből készült halotti takaró maradványai), jórészt a kiállításra bemutatásra is került.

Egész nyáron át folyt a diorámákhoz szükséges növényzeti anyag gyűjtése és preparálása. Ezenkívül geológiai anyagot is gyűjtöttünk a kiállításához, továbbá állattani anyagot is (halak, kagylók stb.). Ez utóbbiak preparálása, és általában a természettudományi kiállítás munkájának patronálása a Természettudományi Múzeum hathatós segítségével készült. Különösen Ágócsy Pál gyűjteményvezető munkáját kell e helyen is kiemelni és megköszönnünk. Frech' Miklós gyűjtésre összesen 83 munkanapot fordított.

c) **Néprajz:** Szintén az új állandó kiállítás céljait szolgálta. Egyes, a gyűjteményünkben eddig hiányzó szólészeti és halászati eszközök begyűjtése volt a cél. Összesen 47 tárgy gyűjtése történt meg, ez azonban teljessé tette a présház enteriort és a halászati részt.

Fenti munkával párhuzamosan Vindornyaszőlősön, Cserszegtomajon, Balatonyörökön, Balatonedericsen és Gyenesdiáson viselettörténeti és folklór gyűjtés is folyt. Ezenkívül a keszthelyi és sümegi járás összes falváról néprajzi felmérés készült a Zala megyei Helytörténeti Lexikon munkáihoz. Néprajzi gyűjtőmunkára Petánovits Katalin 63 munkanapot fordított.

d) **Helytörténet:** Az új kiállítás két utolsó terméhez szükségessé vált tárgyakat gyűjtöttük be, összesen 111 db-ot, e munkára Sági Károly 10 napot fordított.

e) **Ipar- és képzőművészet:** Mindössze képzőművészeti gyűjteményünk gyarapodott 5 darabbal, köztük két Libay-metszettel és egy Egry-képpel.

f) **Iskolatörténeti gyűjtemény:** Ezt a jelentős kultúrtörténeti értékkel bíró csoportot tudomásunk szerint másutt nem gyűjtik. A múzeumba került anyagot munkaerő és hely hiányában egyelőre még nem tudjuk nyilvántartásba venni és megfelelően raktározni.

g) **Adattárunk** számos helytörténeti érdekességű, jórészt ajándékba kapott nyomtatvánnyal gyarapodott.

2. Nyilvántartás, raktározás

A raktárak költöztetését bevezetőkben már vázoltuk. Ehhez hozzátehetjük, hogy a végleges raktári rend kialakítása érdekében az emeleti iparművészeti raktár helyébe került az eddig zsúfoltan elhelyezett néprajzi gyűjtemény, míg az ipartörténeti anyagot ideiglenesen a régészeti raktár új helyiségében helyeztük el. Számítunk arra, hogy a Festetich-kastély helyreállítása során az ipar- és képzőművészeti gyűjtemény véglegesen ott lesz elhelyezhető. A képzőművészeti anyagot ugyancsak ideiglenes jelleggel a díszterem paravánokkal elrekesztett részében helyeztük el.

A kiállításrendezéssel kapcsolatos feladataink miatt a leltározási munkák csak korlátozott mértékben folyhattak. Leltárba vettünk 801 tárgyat, zömében régészeti anyagot, továbbá naprakészen leltározott a néprajzi gyűjtemény. Ez utóbbi és a numizmatikai gyűjtemény, továbbá a helytörténeti gyűjtemény már revíziózott. Többi gyűjteményrészlegünkben a revíziózás elmaradt, 1968 első felében benyolítjuk le.

A kartonozás másirányú teendők miatt csak korlátozott mértékű volt. Adattárunkba 3060 db került nyilvántartásba-veételre, míg fotógyűjteményünkben 1989 negatív és 374 db diapozitív beeltározása történt meg.

3. Tudományos munka

a) **Kollektív munka:** A múzeum tudományos munkatársai megírták az új állandó kiállítás vezetőjének kéziratát.

b) **Elkészült dolgozatok:**

Sági Károly: A Balaton vízállástendenciái 1863-ig (Közleményeink VII. kötetében jelenik meg);

A Balaton szerepe Fenékpusztán, Keszthely és Zalavár IV–IX. századi történetének alakulásában. (Megjelenik az Acta Antiqua-ban);

Árpád-kori varázslás régészeti emlékei (Megjelenik Közleményeink VI. kötetében);

The History of Keszthely Town. (Megjelenik az MTA Tihanyi Kutatóintézetben tartott paleoökológiai szimpozium kiadványában);

Adatok Festetich György munkásságának értékeléséhez (Megjelenik Közleményeink VI. kötetében).

c) **Megjelent dolgozatok:**

Frech' Miklós—Sági Károly: A keszthelyi öböl regressziója az irodalmi adatok alapján (Közlemények V. k.)

Frech' Miklós—Sági Károly: Régészeti és archaeobotanikai adatok a pannóniai kontinuitás kérdéséhez (Agrártörténeti Szemle, 1967.)

Koppány Tibor—Sági Károly: A kereki Fehérvár-története (Somogyi Múzeum füzetek 9. sz. Kaposvár 1967.)

Petánovits Katalin: A vörsi báltáncoltató betlehem (Közlemények V. k.)

d) Sági Károly és Frech' Miklós tudományos előadást tartottak az Agrártörténeti Társaság május 10.-i ülésén.

e) Külföldi tanulmányúton a múzeum tudományos dolgozói nem voltak. Részvettek szakmai-ideológiai konferenciákon és részben az új állandó kiállítással kapcsolatosan tanulmányozták több budapesti és vidéki múzeum kiállításait.

4. Népművelés

a) Legjelentősebb az új állandó kiállítás megnyitása, 1967. október 14-én. A kiállítás, megnyitása után — részben a megtartott sajtótájékoztatónak köszönhetően — számos elismerő kritikában részesült. A TV riportot készítette a helyszínen, a Népszabadság nagyobb cikkben méltatta új kiállításunkat, a természettudományi részt ismertette alaposabban a Magyar Nemzetben megjelent cikk. Több kritika érte viszont a kiállítás két utolsó, furdóéletet tár-

gyaló termét, ennek forgatókönyvét nem a Balatoni Múzeum munkatársai készítették. Elismerően nyilatkoztak az állandó kiállítás megnyitása óta múzeumunkat felkereső külföldi szakemberek is.

b) A Balatoni Múzeum 1967-ben 6 időszaki kiállítást rendezett:

1. A Balatoni Múzeum új néprajzi szerzeményei II. 9— (saját rendezés — Petánovits Katalin)
2. „Ipari tanulók helikoni kiállítása” V. 26—V. 29. (saját rendezés — KISZ-szel közösen)
3. „Kerámia” (három megye, Vas—Fejér—Veszprém megye múzeumainak anyagából — saját rendezés — F. Petress Éva—Kovács Péter) VI. 4—IX. 12.
4. NDK iparművészeti kiállítás VII. 30—VIII. 26. (saját rendezés)
5. „Régi balatoni térképek” VIII. 26—IX. 4. (saját rendezés)
6. „Lóczy Lajos Emlékiállítás” X. 14— (saját rendezés).

c) Sági Károly és Frech' Miklós 6 ismeretterjesztő cikket írtak az Idegenforgalom, a Napló és a Kutya c. lapokba.

Ezenkívül ismeretterjesztő előadásokat tartottak mindhárman az Idegenvezetőket képző tanfolyamon, Sági Károly a Georgikon nyári egyetemen is tartott előadást. Petánovits Katalin közreműködött a nagyvázsonyi Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiállításának rendezésénél.

d) Annak ellenére, hogy az állandó kiállítás rendezése alatt csak a Balatoni képtár illetőleg csak időszaki kiállítások voltak a múzeumban megtekinthetők, s az állandó kiállítás októberben nyílt meg, a múzeumot 1967-ben 63 319 látogató kereste fel, (1966: 96 995). Az új állandó kiállítás megnyitása óta az időszakhoz képest növekvő érdeklődés tapasztalható (1967. X—XII. hó 13 000 fő, 1966 hasonló időszakában 10 700 fő). A megtartott látározatvezetések száma magyar nyelven 455, idegen nyelven 302.

5. Restaurálás

Csiszár Károly, a Balatoni Múzeum legrégebb munkatársa 26 évi múzeumi szolgálat után 1967. június 30.-ával nyugalomba vonult. Kapcsolata azonban a múzeummal, melynek majd minden tárgya viseli munkájának kezlenyomatát, nem szűnt meg. Mint nyugdíjast, továbbra is foglalkoztatjuk, ahogyan ezt egészségi állapota megengedi. A nyugalombavonult restaurátor utánpótlásáról már korábban gondoskodtunk, Horváth Lászlót szerződéses segédrestaurátorként alkalmaztuk 1967. január 1-től, s a műhely vezetésével is megbíztuk július 1-vel.

A restaurátor műhely munkatársai 1967-ben 95 tárgyat restauráltak, 1526 tárgyat konzerváltak, Frech' Miklós 127 tárgyat preparált.

Horváth László 54 napot töltött ásatási, terepbejárási munkán, 18 napot időszaki kiállítások rendezésével. Az év elején másfél hónapos szakmai gyakorlaton volt a Magyar Nemzeti Múzeum Restaurátor Osztályán, szeptember 1-től a szegedi Pedagógiai Főiskola biológia—kémia szakán elsőéves levelező hallgató. Tanulmányi szabadságra 29 napot fordított.

V.

Helytörténeti Múzeum, Pápa

1. Gyűjteménygyarapítás

a) Ré g é s z e t : Mithay Sándor az év folyamán az alábbi leletmentéseket, illetőleg ásatásokat végezte el: Csót-Újmajor — hunkori temető feltárása; Vaszar-Szilas — korabronzkori temető; Vinár-Cseralja — rómaiakori germán temető; Pápa-Várkastély középkori erődítésnyomok. Ásatási munkára összesen 64 napot fordított, míg a régészeti topográfiának a pápai járás területét érintő terepbejárásain 15 napon keresztül vett részt.

A régészeti gyűjtemény ez idő alatt csaknem 2000 darab-bal gyarapodott.

b) N é p r a j z : Égető Melinda szerződéses munkatárs 28 napon keresztül gyűjtött a múzeum gyűjtőterületén, összesen 300 db néprajzi tárgyat, köztük egy reszelő-vágó

műhely és egy kolompáros műhely felszerelését és egy komplett parasztszobát Nemesszalókról.

c) I p a r m ű v é s z e t : Korlátozott mértékben folyt pápai vonatkozású iparművészeti tárgyak (keménycserep, óra) gyűjtése, összesen 10 db.

2. Nyilvántartás, raktározás

A nagyobbarányú külső munka és az 1967. évi régészeti anyag restaurálásának elhúzóda miatt az 1967. évi gyarapodás teljes egészében nem került beleltározásra.

Elkészültek viszont a néprajzi gyűjtés anyagának leíró kartonjai. Befejeződött a pápai textilgyárból kapott mintanyag elrendezése.

Az 1966-ban kapott négy új helyiség és a hozzátartozó folyosórész padlózása, festése után külön adminisztrációs és igazgatói irodát, továbbá egy újabb, főleg könyvtári anyag számára biztosított raktárt alakítottunk ki.

Folytatódott a könyvtári anyag kartonozása. Kisebb számban (152) gyarapodott az adattár, naprakészen áll a fotónegatívár leltára.

3. Tudományos munka

Mithay Sándor átdolgozta a Győr-Gabonateri 17. sz. temetőről, illetőleg a Koroncó-Újtelepi koravaskori halászkunyhóról készült dolgozatát.

Hozzákezdett a vinári germán temető és az 1964. évi Pápa-Várkastélyban végzett ásatás anyagának feldolgozásához.

Megjelent: „Kora kelta sírletek Borsosgyőrből és Kis-kamondról” c. tanulmánya a Közlemények V. kötetében.

Befejezte a pápai tanácsülési jegyzőkönyvek 1922-ig tartó anyagának feldolgozását. Régi pápai újságokból a régészeti topográfia számára gyűjtött adatokat.

Részvett szakmai-ideológiai konferenciákon, önköltséges alapon tanulmányozta az NDK drezdai és környékbeli múzeumait.

4. Népművelés

A múzeum helyiségbővülése lehetővé tette, hogy a kastély reprezentatív, négytermes egybefüggő szakaszát a jó részt a veszprémi Bakonyi Múzeumból, de máshonnan is kikölcsönzött bútor, festmény stb. anyaggal enteriőr jelleggel rendezzük be. A májusban elvégzett munkában Batári Ferenc, az Iparművészeti Múzeum munkatársa volt segítségünkre.

Új helyen került elhelyezésre júniusban a pápai keménycserepgyártást bemutató kiállítás, átrendezésében Katona Imre, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője volt segítségünkre. Az év folyamán elkészült az állandó helytörténeti kiállításához bővítésként kapcsolódó folyosórész tárló- és táblanyaga.

A kialakított két új időszaki kiállítási teremben sorrendben az alábbi kiállításokat rendeztük meg:

1. Keletázsiai bronzok és fametszetek — III. hóig (saját rendezés a Keletázsiai Múzeummal közösen — Horváth Tibor)
2. Herendi porcelánszobrok — III. hóig (saját rendezés — Molnár László)
3. Kerámia (Fehér—Vas—Veszprém megye múzeumainak anyagából) IV—V. hó (saját rendezés — F. Petress Éva—Kovács Péter)
4. Állambiztonsági kiállítás — július hóban (BM)
5. A pápai múzeum új régészeti és néprajzi szerzeményei X. hóban (saját rendezés — Égető Melinda—Mithay Sándor)
6. „A szovjet hatalom 50 éve” november—december (saját rendezés — Berta István).

Az év folyamán a múzeum Nádor-termében három hangversenyt rendeztek. Mithay Sándor ásatásai színhelyén, Vináron és Marcalgergelyin egy-egy ismeretterjesztő előadást tartott.

Kiállítóhelyeink, emlékmúzeumaink közül 1967-ben az évekre kidolgozott terv szerint egyrészt a badacsonyi Irodalmi Emlékmúzeum kiállításának felújítására került sor, másrészt az újonnan létesített nagyvázsonyi Szabadtéri Néprajzi Múzeum berendezésével foglalkoztunk. Ezenkívül csupán a tihanyi múzeumban folyt kiállításrendezési tevékenység.

Költségvetési lehetőségei határain belül egyes múzeumokhoz vezető utak mentén irányjelző táblákat helyeztünk el, továbbá új plakátokat nyomtattunk.

A kismúzeumok látogatottsága általában megegyezik az előző évekével, jelentősebb visszaesés csak Tihanyban volt tapasztalható.

1. Madártani kiállítás, Ábrahámhegy

A kiállítás anyagában változtatás nem történt. Elmaradt az épület körüli telek parkosítása, telekhatárok kijelölésével kapcsolatos problémák miatt. A balatoni múút mentén irányjelző táblákat állítottunk fel. A múzeum látogatóinak száma az előző évihez képest is csökkent, mindössze 630 fő volt, 97 tárlatvezetés hangzott el.

2. Egry József Emlékmúzeum, Badacsony

A Balaton legnagyobb festőjének emlékéét őrző és ápoló, műveit megismertető emlékmúzeum létesítésének gondolata több mint egy évtizeddel ezelőtt már felmerült. A Megyei Igazgatóság — mint arról korábbi jelentéseinkben is beszámoltunk — szintén több éve szorgalmazta az emlékmúzeum létesítését. Az ügyben illetékes szervek az 1967-ben folytatott tárgyalások eredményeként biztosították az emlékmúzeum létesítéséhez szükséges, meglehetősen nagy összegű fedezetet, ennek alapján november 21-én a művész lakóháza kisajátításra került. A lakók elhelyezése, az épület átalakítása és berendezése 1968. évi legfontosabb feladataink közé fog tartozni. Remélhetőleg még ugyanebben az évben a nagyközönség számára is megnyithatjuk az emlékmúzeumot.

Borsos Miklós szobrászművész a Megyei Tanács VB. megbízásából elkészítette az Emlékmúzeum kertjében felállítandó Egry-szobrot.

3. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony

A múzeum épületeinek felújítását és bővítését kapacitás hiányában ismét el kellett halasztanunk. Elkészítettük viszont az építkezéshez szükséges tervrajzokat és költségvetéseket.

A felújítás elmaradása viszont már nem késleltethette tovább a kiállítás évek óta esedékes átrendezését. Balkányi Enikő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa forgatókönyve alapján a főépület első emeleti irodalmi emlékkiállítását átrendeztük oly módon, hogy Kisfaludy Sándor és kora irodalmi emlékeit az enteriőr jelleggel berendezett három terembe vontuk össze. A felszabadult negyedik, nagyméretű helyiségben „Balatoni Almanach” címmel a mai magyar költők legszebb balatoni tárgyú verseinek külön e célra készült kéziratlapjait állítottuk ki, s azokhoz illusztrációkat készítettünk. A versek összeválogatását É. Takács Margit közreműködésével Gopcsa Katalin végezte, ő bonyolította le a kéziratok és illusztrációk begyűjtését s a kiállítás megrendezését, Molnár Szilárd installációs tervei alapján.

A rendezéssel kapcsolatos festés, villanszerelés miatt májusban egy hétig, júniusban 4 napig a múzeumot bezártuk, majd június 25-én Lakatos László, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója megnyitóbeszédével nyitottuk meg.

A felújított irodalomtörténeti és az új kiállításrész nagy érdeklődést váltott ki. A Múzeumi Ismeretterjesztő Központ Rotaprint Üzemében készített facsimile versgyűjtemény a kiállítás megnyitásának napjára elkészült.

Az átrendezéssel egyidejűleg a múzeumba vezető utakhoz irányjelző táblákat helyeztünk el és egy új plakátot készítettünk.

A múzeum májustól a nyári idényben a hét minden napján nyitva tartott.

A látogatók száma 38 898 fő (1966: 38 069). A teremőrök 398 tárlatvezetést tartottak.

4. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Bakonybél

Már korábban hírt adtunk arról, hogy a Megyei Tanács VB. 1966-ban múzeumi célra Bakonybélben egy népi műemlék-komplexust (három épületet a hozzátartozó nagy telekkel) vásárolt. Az épület helyreállítása, megállapodás szerint, az Országos Műemléki Felügyelőség költségére és kivitelezésében történik. 1967-ben elkészültek az ezzel kapcsolatos tervek, a kivitelezési munkák azonban a következő évre húzódtak át. Emiatt halasztást szenvedett a kidolgozott tématerv alapján meginduló tárggyűjtés megkezdése is.

5. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred

A kiállításon a Petőfi Irodalmi Múzeum által végrehajtott apróbb tárgycseréktől eltekintve lényeges változtatás nem történt. Július folyamán hosszabb rádióriport foglalkozott a múzeummal, a kiállítást ismertető vezető hiányát kifogásolva. A már év elején nyomdába adott „Jókai Balatonfüreden” c. ismeretterjesztő kiadvány 2. átdolgozott kiadása francia, angol és orosz nyelvű kivonattal, nyomdai nehézségek miatt csak augusztus végén jelent meg, 4000 példányban, 5 ív terjedelemben. Ezenkívül Balatonfüred területén irányjelző táblákat állítottunk fel, és a múzeumot propagáló új plakátot készítettünk.

Mínt hogy az Emlékmúzeum iránt állandó az érdeklődés, egész éven át szünnap nélkül tartottuk nyitva. Részben ennek tulajdonítható az ezévi, eddig legmagasabb látogatószám, 54 584 fő. (1966: 50 666). A megtartott tárlatvezetések száma: 774.

6. Bajcsy Zsilinszky Endre Emlékmúzeum, Kővágóörs-Pálköve

Az 1966-ban megnyílt emlékmúzeumot évenként csak az üdülési idényben, 6 hónapon keresztül tartjuk nyitva. A kiállításon változtatás nem történt, propagálása érdekében irányjelző táblákat helyeztünk el és plakátot készítettünk. A múzeumot felkereső látogatók száma 1967-ben 1983 fő volt, (1966: 1639).

7. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsony

A Megyei Idegenforgalmi Hivatal 1967-ben kezelésünkbe adta át a nagyvázsonyi népi műemléket, melyet múzeumi célra az Országos Műemléki Felügyelőség már korábban helyreállított. Az itt létesülő kiállításon kísérletképpen túl kívántunk lépni a megyénkben, Veszprémben, illetőleg Tihanyban megnyitott hasonló jellegű kiállítóhelyek profilján. Ennek érdekében, amellet, hogy az épületben elhelyeztük mindazokat a tárgyakat, melyek a környékbeli múlt századi parasztházak tartozékai voltak, egy helyiségben, ugyancsak eredeti tárgyi emlékkanyaggal kiállítászerűen vázoltuk fel a hajdan Vázsonyban oly jelentős szerepet játszott tíz különféle céh működésére vonatkozó adatokat. Ezenkívül, tekintettel a takácsmesterség hajdan nagy itteni jelentőségére, a Pulán megvásárolt takácsműhely felszerelésével munkába állítottuk a falu egyetlen, még működő takácsát, Szauer Ágostont. A látogatók ilyenformán e mesterséget élő formában ismerhetik meg, az ott elkészült szötteket 1968-ban a helyszínen meg is vásárolhatják.

A kiállítás anyagának begyűjtését és a rendezési munkálatokat Pesovár Ferenc irányította, Petánovits Katalin és Nagybakay Péter közreműködésével. A múzeumot nagyszámú érdeklődő jelenlétében 1967. június 21-én Merényi Ferenc, az Országos Műemléki Felügyelőség igazgatója nyitotta meg. Az Országos Műemléki Felügyelőség megértésel fogadva a múzeum bővítésére vonatkozó elképzeléseinket, még az év folyamán saját költségére elvégezte a különálló istállóépület kisebbmértékű átalakítását, — Mendele Ferenc tervei szerint — melyben egy XIX. századi nagyvázsonyi rézműves-műhely teljes felszerelését helyeztük el, illetve munkafolyamatait mutatjuk be. A rézműves-műhely anyagát az év folyamán megvásároltuk, a gyűjtés munkáját Égető Melinda néprajzos végezte.

A kiállításához vezető útvonalakon irányjelző táblákat helyeztünk el. A község új muzeális látványosságáról a TV riportban számolt be.

A múzeum megnyitása óta eltelt időszakban a kiállítást 2536 látogató kereste fel.

8. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg

A kiállítás anyagában változás nem történt. Az Emlékmúzeum helytörténeti gyűjteményét másfél évtizeden át gyarapító, ismeretterjesztő munkáját megalapozó Kovács J. András pedagógus halálával az év elején változás következett be, az eddigi gondnok Kovács J. Andrásné elköltözése miatt feladatkörét Bozó Sarolta vette át.

Megtörtént a gyűjteménybe került, de levéltári jellegű anyag átadása a zalaegerszegi Állami Levéltárnak. A helytörténeti gyűjtemény az év folyamán számottevő mértékben nem gyarapodott, nyilvántartási munkák sem folytak.

A község területén irányjelző táblákat állítottunk fel, új plakátot készítettünk. Igyekeztünk ellenére a múzeum látogatottsága ismét csökkent, 1967-ben 11 700 fő kereste fel (1966: 15 611) a tárlatvezetések száma 286 volt.

9. Múzeum, Tihany

Az év folyamán tovább folytattuk a korszerűsítési munkákat. Így az időszakai képzőművészeti kiállítások anyagának elhelyezésére szolgáló hét teremben kibontottuk az ajtótokokat, képakasztó léceket szereltünk fel, és a helyiségeket újra festettük. A folyosókat az egykori cellákba külön-külön nyíló, de már korábban elfalazott ajtók nyílásait tapétaajtó elhelyezésével kiadványok, levelezőlapok raktározására tettük alkalmassá.

Állandó részfoglalkozású kertész beállításával a múzeum hangulatos udvarát gondozásba vettük, a pázsit megerősítése és tipegők beépítése után a látogatók számára is megközelíthetővé tesszük. A kert alkalmas lesz szabadtéri szobor-kiállítás, illetve kisebb hangversenyek rendezésére is.

A Magyar Fotóművészek Szövetsége kezdeményezésére foglalkoztunk a múzeum padlástere beépítésének tervével is. Az elkészült felmérés és beépítési terv alapján azonban tűzrendészeti okokból kiállítás létesítését nem, legfeljebb raktár kiépítését engedélyezték. Ez utóbbi megvalósítása az elkövetkező évek feladata lesz.

Az év elején a kőtár feliratos tábláit fel kellett újítanunk, mivel az alkalmazott wallkyd festék a gombásodás ellen nem nyújtott kellő védelmet. A táblákat a veszprémi Vegyipari Egyetemen kikísérletezett védőréteggel fedtük be. Az újabbban előkerült jásdi kolostorfaragványokat beépítettük a kőtári kapurekonstrukcióba.

A múzeum állandó kiállítását egy három termes, „Veszprém megye céhemlékei” című, gazdag anyagot bemutató kiállításrészszel bővítettük. A forgatókönyvet Nagybakay Péter írta, az installációs munkát Molnár Szilárd tervezte.

A kiállítást augusztus 1-én nyitottuk meg.

A Közlekedési Múzeum a hajózástörténeti kiállítás vitortlázást bemutató részében a makettek hitelesebb darabokkal cserélte fel.

A nyári képzőművészeti kiállításon 1967-ben Bene Géza festőművész műveit mutattuk be. A kiállítást É. Takács Margit rendezte, június 11-én Solymár István, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatóhelyettese nyitotta meg. A kiállításhoz 4000 példányban, 5 ív terjedelmű katalógust készítettünk. Az emlékkiállítással a napilapok és folyóiratok többnyire foglalkoztak.

A Bene Géza emlékkiállítás szeptember 17-én történt lebontása után itt mutattuk be a megyében immár negyedik helyen a három megye közös összefogásával készített Kerámia c. kiállítást. Megnyitását – október 8-án – összekötöttük a római kerámiakutatással foglalkozó szakemberek (Rei Cretariae Futores Romanae) Budapesten tartott nemzetközi kongresszusán résztvevők számára rendezett fogadással. A kiállítás anyagát 1968. tavaszáig mutatjuk be.

Az év folyamán ismét szépszámmú protokolláris látogatót fogadtunk a tihanyi múzeumban. Felkereste többek között a belga, svéd és japán külügyminiszter, a román pénzügyminiszter, az NDK miniszterelnöke, az angol közlekedésügyi miniszter, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának küldöttsége, a KGST építészeti bizottsága, a francia parlamenti küldöttség és a nemzetközi történészkongresszus ide kiránduló csoportja. Megtekintette kiállításunkat Kádár János és Kállai Gyula elvtárs is,

Az említett Bene-katalóguson kívül ugyancsak 4000 példányban jelentettük meg a hajózástörténeti kiállítás vezetőjeként Bíró József: Hajók a Balatonon c. 5 íves munkáját. A Bene- és a hajózástörténeti-kiállításához egy-egy plakátot készítettünk. Tihanyban is több helyen állítottuk fel a múzeum felé vezető utat jelző táblákat.

Annak ellenére, hogy a múzeumban kiállított tárgyak biztonsága miatt a teremóri létszámot állandóan növeljük, az év folyamán két lopás történt a múzeumban, egy herendi tányért, illetőleg egy 1672-es céhpecsétet loptak el.

A bevált gyakorlat szerint a nyári időszakban a múzeum szünnap nélkül, július–augusztusban napi 10 órán keresztül volt nyitva. A teremóri létszámot ismét megerősítettük a szünidőben tárlatvezetést végző középiskolás diákokkal. Az 1966-ban az egykori könyvtárteremben megnyitott Múzeumi Bolt a Múzeumi Központi Gazdasági Igazgatóság, illetőleg az Állami Pénzverő által készített műtárgymásolatokat is árusította, ezek kései elkészülése (augusztus) a reális forgalomról nem adhatott képet. Kérésünkre a Múzeumi Ismeretterjesztő Központ a múzeumból és a volt apátsági templom kelsejéről 10 fajta képeslevelezőlapot 30 000 példányban készítettett, melyek jórésze már el is fogyott.

Véber Dezső teremőr, aki a tihanyi múzeum megnyitása óta teljesített szolgálatot, szeptember 1-vel nyugalomba vonult.

A múzeum látogatottsága alatta maradt az 1966. évinek, 166 894 fő volt (1966: 182 569 fő). Tárlatvezetések száma: 2282.

10. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany

Az 1966-ban megnyílt kiállításon változtatás nem történt, a múzeum kertésze felújította a két épület kertjeit. A néprajzi múzeum újabb egységekkel történő bővítése érdekében felmértük a két szomszédos, egybeépített ingatlan, elkészült ezek felújítási terve és költségvetése is. A kivitelezést az Országos Műemléki Felügyelőség 1969-re vállalta. Az épületek megvásárlására megtették az első lépéseket, azonban a telekkönyvezési hiányosságok miatt a tulajdonosokkal éredemben tárgyalni nem lehetett.

A Múzeumi Ismeretterjesztő Központ az ún. parasztagda házról készítettett képeslevelezőlapja (3500 példány) néhány hónap alatt elfogyott.

A kiállítást 7 hónapon keresztül tartottuk nyitva, szünnap nélkül. Egy fő teremőrrel megerősítettük a létszámot. A látogatók száma az előző évihez képest itt is csökkenést mutat: 51 601 fő (1966: 53 618).

11. Helytörténeti kiállítás, Tüskevár

A kiállítás tervezett felújítására az év folyamán nem került sor, mindössze a forgatókönyv előkészítését és az installáció megtervezését végeztük el.

A múzeum épületére elhelyezett, a szomszédos Apáca-tornán született Karácson Imre történész emléket megőrkítő tábla ünnepélyes leleplezése szeptember 17-én történt meg. A kiállítást az év folyamán 2342 fő tekintette meg (1966: 2385).

12. Helytörténeti kiállítás, Várpalota

A kiállítás az év folyamán a terem festetése és az ezzel kapcsolatos költözködés miatt június–júliusban zárva volt. A terem rendbehozatala után terveztük a helytörténeti rész újabb, régészeti és céhtörténeti anyaggal való kibővítését és átrendezését, ezt azonban nem valósítottuk meg, mivel a Jószerencsét Művelődési Ház igazgatósága közölte, hogy a teremre szüksége van, és ezért a kiállítás lebontását kérte. A lebontás még nem történt meg, azonban a kiállítást december 1-én ideiglenesen lezártuk.

A látogatók száma az év folyamán 3356 fő volt, az előző évektől erősen visszaesett. Meg kell azonban említenünk, hogy az 1966. évi csaknem 11 000 fős látogatottság a Thury György emlékkünnepségek alkalmával rendezett fegyvertörténeti külön kiállítás miatt volt ilyen magas.

13. Vármúzeum, Veszprém

A kiállításon lényeges változtatás nem történt, a Hősi Kapuban levő kőtárat a megnyitás előtt kifestettük. A kiállítóhelyeket június–szeptember között vasárnaponként

9 órán át tartottuk nyitva, egyébként hét hónapos nyitvatartás alatt szünnap nélkül üzemelt. Július utolsó napjaiban a Várban történt filmzés miatt a Szt. György és Gizella kápolna két héten keresztül zárva volt.

Kiállításainkat egyre több külföldi delegáció, kiránduló csoport keresi fel. Megtekintette szabadsága idején Kádár János elvtárs is. A látogatók száma 170 816 fő (1966: 169 456). Tárlatvezetések száma 5329.

14. *Helytörténeti Múzeum, Zalavár*

A kiállítás üzemeltetésével kapcsolatos nehézségek miatt 1967-ben nem volt megtekinthető. Tervbevett fejlesztésére sem kerülhetett sor.

15. *Reguly Antal Múzeum, Zirc*

A kiállítás változtatás nem történt. A múzeum látogatottsága bizonyos fokig visszaesett, ezt a Reguly Könyvtár egész évben történt zárvatartása és a volt apátsági templom tatarozás alatti bezárása is eredményezte, mivel az IBUSZ csoportok Zircen nem álltak meg. A látogatók száma: 23 834 (1966: 25 957). Tárlatvezetések száma: 423.

VII.

Alkalmanként volt módunk csak a megye területén működő, különböző felügyeleti szervek kezelésében levő muzeális gyűjtemények, illetőleg kiállítóhelyek munkájával foglalkozni.

1. *Porcelán Múzeum, Herend*

A múzeum kiállításának anyaga lényegében változatlan, az év folyamán a porcelángyár többfajta, egy-egy gyűjteménycsoportot ismertető katalógust adott ki, melyeket Molnár László állított össze. A látogatók száma az előző évihez képest növekedett: 26 491 fő (1966: 22 219). Tárlatvezetések száma: 4204.

2. *Helikon Könyvtár, – Keszthely*

A kastély helyreállítása eredményeként újabb kiállítási helyiségekkel bővült a könyvtár, melyekben helytörténeti vonatkozású anyagon kívül bélyegkiállítást helyeztek el. A kastély-komplexus végső hasznosítására vonatkozó elképzelések egyeztetésére az év folyamán nem került sor.

A látogatók száma: 111 801 fő (1966: 100 348).

3. *Kinizsi Vármúzeum, Nagyvázsöny*

A kiállítás fegyveranyagát, melyet részben a Magyar Nemzeti Múzeum, részben a Bakonyi Múzeum kölcsönzött ki, az év elején konzerváltuk, az esedékes átrendezésre nem került sor. Ugyanígy függőben maradt a múzeum fenntartásával és kezelésével kapcsolatos javaslatunk elintézése.

A vármúzeumot felkeresők száma 67 196 fő (1966: 70 415).

4. *Képfestő Múzeum, Pápa*

Az év folyamán erőteljes munka folyt a patak túlsó partján álló modernebb rész (gépház) felújítása, s részben az eredetileg itt állott, részben az ország különböző részeiről ideszállított textilipari gépek elhelyezése érdekében.

A látogatók száma: 3712 (1966: 2393).

5. *Vármúzeum, Sümeg*

Befejezést nyert a vár közművesítése, minthogy azonban a kiállítás megrendezésével kapcsolatos, 1967-ben is folytatódó tárgyalások konkrét eredményeket nem hoztak, a villany- és vízvezeték használatbavétele sem történhetett meg. A Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya az itteni állandó kiállítás rendezésével járó tetemes költsé-

geket vállalja abban az esetben, ha a fenntartás a továbbiakban a Múzeumi Igazgatóság feladata lesz.

Az év folyamán folytatódott a várásatás anyagának restaurálása a Központi Muzeológiai Technológiai Csoport-nál, azonban az Öregtoronyban még mindig jelentős mennyiségű anyagot tárolunk, nem megfelelő biztonsági körülmények között. 1967-ben is több alkalommal törték fel ismeretlen tettesek a vár lezárt helyiségeit. A Vármúzeum látogatottsága jelentősen csökkent, ennek oka részben a 84-es út építése miatti forgalomelterelés, részben „A Koppányi aga testamentuma” c. játékfilm helyszíni forgatása miatt történt zárvatartás.

Látogatók száma: 33 993 fő (1966: 55 622).

6. *Batsányi Emlékkiállítás, Tapolca*

Az emlékkiállítás látogatottsága az év folyamán ismét jelentősen csökkent: 2984 fő (1966: 5342).

A tervezett helytörténeti múzeum létesítése ügyében előrehaladás nem történt.

7. *Vegyipari Múzeum, Várpalota*

Az ország legjelentősebb műszaki múzeumegységének létesítésével az illetékes szakmúzeum már évek óta behatóan foglalkozik. A Vegyipari Múzeum egyelőre budapesti székhellyel végzi a gyűjtőmunkát, készíti elő a kiállítás forgatókönyvét, melyet tervezet formájában 1967 végén állítottak össze.

Igazgatóságunk résztvett a valamennyi érdekelt bevonásával Budapesten április 5-én megtartott értekezleten. Több ízben folytattunk helyszíni tárgyalásokat is, ezen tisztáztuk a helytörténeti múzeum, illetőleg a Vegyipari Múzeum tevékenységének egybehangolásával kapcsolatos problémákat. Elképzeléseink szerint a terhek közös, részarányos viselése alapján a Vegyipari Múzeum leendő igazgatója Igazgatóságunk ottani kiállítóhelyének vezetője is lesz egyszemélyben, ugyanígy a teremőri, takarítói személyzet is közös irányítás alá kerül. A tervek szerint legkésőbb 1969 elején a Vegyipari Múzeum előkészítő munkálatait Várpalotán folytatják. A Vár helyreállításának tervdokumentációja elkészült, a munka megindítására 1968-ban kerül sor.

8. *Egyházmegyei Gyűjtemény, Veszprém*

A R. K. Püspökség értékes egyházművészeti gyűjteményének a nyilvánosság számára történő megnyitásával kapcsolatban az Állami Egyházügyi Hivatal, továbbá a Művelődésügyi Minisztérium könyvtári, levéltári- és múzeumi főosztályainak kiküldöttjei jelenlétében szeptember 7-én megbeszélés folyt a kiállítás megvalósításával kapcsolatos problémákról. Javaslatunkat elfogadva a jelenlevők úgy döntöttek, hogy a Püspöki Palota jelenleg a könyvtár elhelyezését szolgáló négy termét volna kívánatos a hozzátartozó folyosórésszel együtt kiállítási célra felszabadítani. A könyvtár elhelyezésének módja a volt ferences kolostorban megoldható.

9. *Reguly Könyvtár, Zirc*

A könyvtár földemében és berendezésében fellépett gombásodás, illetőleg annak megszüntetése miatt a látogatóforgalom 1966 októberétől egész éven át szünetelt.

VIII.

Alábbi statisztikai táblázataink az Igazgatóság tevékenységével kapcsolatos számszerű adatokat tartalmaznak:

A VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMI IGAZGATÓSÁG KÖLTSÉGVETÉSE

Kiadás	1966-ban összesen	1967-ben jóváhagyott költségvetés	1967. évi póthitelek	1967-ben összesen
01-es rovat	623 000	668 000	7 000	675 000
02-es rovat	370 000	621 000	—	621 000
03-as rovat	48 000	87 000	—	87 000
04-es rovat	19 000	25 000	—	25 000
05-ös rovat	846 000	1 071 000	—	1 071 000
06-os rovat	234 000	250 000	10 000	260 000
07-es rovat	416 000	—	—	—
08-as rovat	344 000	200 000	—	200 000
09-es rovat	208 000	190 000	—	190 000
Kiadás összes:	3 108 000	3 112 000	17 000	3 129 000
Bevétel	1966. évi előirányzat	1966. évi teljesítés	1967. évi előirányzat	1967. évi teljesítés
	510 000	582 700	510 000	567 000

1967. ÉVI INTÉZMÉNYEKRE BONTOTT KÖLTSÉGVETÉS ÉS FELHASZNÁLÁS

Kiadás	Igazgatóság		Bakonyi Múzeum		Keszthely		Pápa		Tihany		Kismúzeumok	
	előir.	telj.	előir.	telj.	előir.	telj.	előir.	telj.	előir.	telj.	előir.	telj.
01	154 340	127 000	183 700	197 282	156 450	150 659	30 800	34 000	122 000	125 000	27 710	34 609
02	191 900	149 000	167 550	185 429	102 400	85 269	41 800	39 813	16 000	34 269	100 910	124 187
03	38 000	11 000	15 000	31 695	15 000	19 818	5 000	6 277	5 000	8 041	9 000	8 289
04	3 000	1 102	7 500	7 683	11 500	8 329	1 000	642	1 000	—	1 000	736
05	243 000	227 210	245 300	268 761	221 150	143 585	113 150	85 870	141 000	149 151	107 000	139 052
06	42 000	43 275	83 000	84 961	59 000	47 658	22 000	16 101	32 300	39 429	21 200	23 170
07	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
08	—	—	100 000	—	100 000	150 540	—	—	—	51 459	—	—
09	1 000	29 739	96 000	42 994	64 000	36 774	29 000	39 868	—	—	—	542
Összes kiadás:	664 140	640 982	898 050	814 805	729 500	639 662	242 750	216 292	317 740	406 575	266 820	328 585
Bevétel:												
Belépődíj			12 000	12 350	30 000	29 300	2 000	2 165	324 000	298 863	142 000	136 159
Kiadvány, egyéb			4 000	27 353	7 000	1 606	500	209	60 000	43 539	25 000	10 850
Térítés			460	442	1 600	1 119	—	—	4 600	1 970	650	1 096
Összes bevétel:			16 460	40 145	38 600	32 025	2 500	2 374	388 600	344 372	167 650	148 105

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

a) FŐFOGLALKOZÁSÚAK

Sor- szám	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1967.		Megjegyzés
				I. 1.	XII. 31.	
1	Éri István	megyei múzeum- igazgató 7203	Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém	1	1	
2	Sági Károly	múzeumigazgató 7204	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
3	Mithay Sándor	múzeumigazgató 7204	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
4	Papp Jenő	tud. főmunkatárs 7222	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
5	Frech' Miklós	muzeológus I. 7223	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
6	É. Takács Margit	muzeológus II. 7224	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
7	Petánovits Katalin	s. muzeológus 7225	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
8	Dax Margit	s. muzeológus 7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
9	Palágyi Sylvia	s. muzeológus 7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1967. II. 1-től
	Horváth László	szerz. s. restaurátor 7228	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	—	1967. VI. 30-ig
10	Berta István	s. muzeológus 7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1967. VII. 1-től
	Gopcsa Katalin	gyakornok 7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	—	1967. VI. 30-ig
11	Isaszegi János	restaurátor II. 7228	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
12	Csiszár Károly	restaurátor II. 7228	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	—	1967. VI. 30-ig
	Horváth László	szerz. s. restaurátor 7463	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. VII. 1-től
13	Ézsiás István	segédrestaurátor II. 7463	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
14	Bárdossy Lászlóné	gazd. igazgató II. 7403	Megyei Múzeumi Igazgatóság Veszprém	1	1	
15	Kollár Józsefné	előadó 7424	Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém	1	1	
16	Gyarmati Istvánné	gondnok 7441	Reguly Múzeum, Zirc	1	1	
17	Bárányos Jánosné	adminisztrátor 7441	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
18	Weiland Annamária	adminisztrátor 7441	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1967. IX. 1-től
19	Balogh István	kisegítő II. 7471	Múzeum, Tihany	1	1	
20	Hauck Vendel	kisegítő III. 7473	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
21	Futó Jenő	kisegítő III. 7473	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
22	Nagy Anna	kisegítő III. 7473	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
23	Takács Károly	gépkocsivezető 264	Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém	1	1	
			Összesen:	22	23	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

b) IDŐSZAKI FŐFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1967. évi hónapszám
1	Molnár Ervinné	nyilvántartó 7471	Megyei Igazgatóság, Veszprém	11
2	Börsönyi Ferencné	szolgálatvezető teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	11
3	Tóth Miklósné	portás 7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	11
4	Papp Imréné	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	5
5	Cseh Gézőné	szolgálatvezető teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	8
6	Békási Istvánné	teremőr 7474	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	3
7	Varga Gézőné	teremőr 7474	Jókai Emlékmúzeum, Balaton- füred	7
8	Farkas Lajosné	teremőr 7474	Bajcsy-Zs. Emlékmúzeum, Kövágóórs	8
9	Szauer Ágoston	teremőr 7474	Szabadtéri Népr. Múzeum, Nagyvázsony	4
10	Balogh Istvánné	szolgálatvezető teremőr 7474	Szabadtéri Népr. Múzeum, Tihany	10
11	Balázs Kálmánné	teremőr 7474	Szabadtéri Népr. Múzeum, Tihany	7
12	Geisz Simonné	teremőr 7474	Szabadtéri Népr. Múzeum, Tihany	7
13	Simon Károlyné	tárlatvezető teremőr 7474	Múzeum, Tihany	8
14	Volfinák Dénesné	pénztáros 7474	Múzeum, Tihany	6
15	Véber Dezső	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	7
16	Balogh Jánosné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
17	Balogh Károlyné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
18	Baranyai Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
19	Dobos Gyuláné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
20	Fülöp Gézőné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
21	Kántor Béláné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
22	Polgár Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
23	Szabó Gyuláné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
24	Szántai Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
25	Kovács Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
26	Tóth Andrásné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
27	Véber Dezsőné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
28	Ignác Éva	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	1
29	Palkovits Éva	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	2
30	Tamás Sándor	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	1
			Összesen:	189

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

c) IDŐSZAKI RÉSZFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

		hónap össz.	Beosztás, besorolás	Munkahely
1	1 fő á 5 hó	5	teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa
2	2 fő á 8 hó	16	teremőr 7474	Madártani kiállítás, Ábrahám- hegy
3	2 fő á 8 hó	16	teremőr 7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsony
4	9 fő á 2 hó	18	teremőr 7474	Múzeum, Tihany
5	6 fő á 7 hó	42	teremőr 7474	Vármúzeum, Veszprém

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

d) ÁLLANDÓ RÉSZFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1967.		Megjegyzés
				I. 1.	XII. 31.	
1	özv. Isaszegi Istvánné	hivatalsegéd 7473	Megyei Igazgatóság, Veszprém	1	—	
—	Vesztergom Jánosné	hivatalsegéd 7473	Megyei Igazgatóság, Veszprém	∅	—	
—	László Józsefné	hivatalsegéd 7473	Megyei Igazgatóság, Veszprém	∅	1	
2	Zeitler Gusztáv	fotós 7443	Megyei Igazgatóság, Veszprém	1	1	
3	Oswald Ferenc	adattáros 7443	Megyei Igazgatóság, Veszprém	1	1	
4	Szieberth Gusztávné	gépíró 7441	Megyei Igazgatóság, Veszprém	1	1	
5	Zimmermann Gusztáv	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
6	Lajtai János	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
7	Scherer János	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
8	Vajkai Aurél	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	—	1967. VI. 30-ig
9	Vitéz Ágnes	preparátor 7463	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
10	Benedek Sándorné	nyilvántartó 7441	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
11	Szabó Erzsébet	portás 7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
12	Balogh Istvánné	szolgálatvezető teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
13	Csabai Lajosné	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
14	Havas Jánosné	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
15	Józsa Jánosné	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
16	Sebestyén István	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
17	Sinkai Pálné	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
18	Csomay Anna	takarító 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
19	Völgyi Józsefné	takarító 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
20	Cseh Géza	nyilvántartó 7441	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
21	Hoffmann Irén	adminisztrátor 7441	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. II. 1-től
22	Ulrich Ede	adattárkezelő 7443	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
23	Csiszár Károly	restaurátor 7228	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. VIII. 1-től
24	Bojársky Dezsőné	teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
25	Csiszár Károlyné	teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
26	Papp Sándor	teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. V. 1-től
27	Molnár Gyuláné	teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. VI. 1-től
28	Dér Rezsőné	teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. VII. 1-től
29	Bárdos Gyuláné	teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. VIII. 1-től
30	Neupor Ivánné	teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. VIII. 1-től

	Név	Beosztás, besorolás		Munkahely	1967.		Megjegyzés
					I. 1.	XII. 31.	
31	Kajzer Vilmos	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. X. 15-től
32	Makkos Lajos	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. X. 15-től
33	Malinovszki Jánosné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. X. 15-től
34	Sebestyén Béláné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. X. 15-től
35	Kiss Sándor	éjjeliőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. XI. 1-től
36	Süle Gábor	éjjeliőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1967. XI. 1-től
37	Németh Gyuláné	takarító	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
38	Ecsedy Sándorné	adminisztrátor	7441	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
39	Meizinger János	hivatalsegéd	7473	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
40	Jászai Józsefné	szolgálatvezető teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
41	Taschner Károlyné	teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
42	Boksai Endréné	takarító	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
43	Istvánffy Miklósné	gondnok	7441	Jókai Emlékmúzeum, Balaton- füred	1	1	
44	Kemechey Jenő	teremőr	7474	Jókai Emlékmúzeum, Balaton- füred	1	—	1967. III. 31-ig
—	Endersz Frigyesné	teremőr	7474	Jókai Emlékmúzeum, Balaton- füred	—	1	1967. IV. 1-től
45	Vincze Ernőné	takarító	7474	Jókai Emlékmúzeum, Balaton- füred	1	—	1967. X. 15-ig
—	Molnár Antalné	takarító	7474	Jókai Emlékmúzeum, Balaton- füred	—	1	1967. X. 16-tól
46	Kovács J. Andrásné	gondnok	7441	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümege	1	—	1967. II. 15-ig
47	Bozó Sarolta	teremőr-gondnok	7441	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümege	1	1	
—	Lestyánszky Jánosné	teremőr	7474	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümege	—	1	1967. II. 16-tól
48	Páris Józsefné	takarító	7474	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümege	1	1	
49	Hertelendy Gábor	gondnok	7441	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	1	1	
50	Szalay Imréné	teremőr	7474	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	1	1	
51	Torma Kálmán	kertész	7474	Múzeum, Tihany	1	1	
52	Molnár István	gondnok	7441	Helytörténeti Múzeum, Tüske- vár	1	1	
53	Csömöre János	teremőr	7474	Helytörténeti kiállítás, Vár- palota	1	—	1967. XI. 30-ig
54	Hermann Júlia	teremőr	7474	Reguly Antal Múzeum, Zirc	1	1	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

a) BAKONYI MÚZEUM, VESZPRÉM

	1966. XII. 31.		Gyarapodás 1967.		1967.	1967. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	csökkenés	egyedi	becslés
Természettudományi	23 163	37 100	174	9 000	—	23 337	46 100
Régészeti	51 773	1 000	1 229	1 000	—	53 002	2 000
Numizmatikai	10 660	9 700	6 151	—	—	16 811	6 500
Néprajzi	7 215	—	561	—	1	7 775	—
Iparművészeti	4 088	—	23	—	1	4 110	—
Képzőművészeti	1 145	—	24	—	—	1 169	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	—	—	—	—	—	—	—
Tárgyi anyag összesen:	98 044	47 800	8 162	10 000	2	106 204	54 600
Adattár	15 974	—	19 529	—	—	35 503	—
Foto	24 835	—	3 400	—	—	28 235	—
Diapozitív	475	—	525	—	—	1 000	—
Klisé	—	—	1 655	—	—	1 655	—
Könyv	10 197	—	332	—	—	10 529	—
Könyv nemzetközi csere	1 087	—	341	—	—	1 428	—
Folyóirat	729	—	67	—	—	796	—
Folyóirat nemzetközi csere	134	—	44	—	—	178	—
Segédgyűjtemény összesen:	53 431	—	25 893	—	—	79 324	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

b) BALATONI MÚZEUM, KESZTHELY

	1966. XII. 31.		Gyarapodás 1967.		1967.	1967. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	csökkenés	egyedi	becslés
Természettudományi	5 203	20 746	146	731	—	5 349	21 477
Régészeti	26 327	—	816	—	—	27 143	—
Numizmatikai	5 287	—	—	—	—	5 287	—
Néprajzi	5 492	—	42	—	—	5 534	—
Iparművészeti	3 048	—	—	—	—	3 048	—
Képzőművészeti	1 273	—	5	—	—	1 278	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	1 422	—	111	—	—	1 533	—
Tárgyi anyag összesen:	48 052	20 746	1120	731	—	49 172	21 477
Adattár	43 373	—	3060	—	—	46 433	—
Foto	3 538	—	211	—	—	3 749	—
Diapozitív	77	—	297	—	—	374	—
Könyv	10 523	—	150	—	—	10 673	—
Folyóirat	3 410	—	282	—	—	3 692	—
Segédgyűjtemény összesen:	60 921	—	4000	—	—	64 921	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
c) HELYTÖRTÉNETI MÚZEUM, PÁPA

	1966. XII. 31.		Gyarapodás 1967.		Csökkenés	1967. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	1967.	egyedi	becslés
Természettudományi	—	—	—	—	—	—	—
Régészeti	1799	100	864	1100	—	2663	1100
Numizmatikai	420	—	—	—	—	420	—
Néprajzi	584	—	300	—	—	884	—
Iparművészeti	203	—	10	—	—	213	—
Képzőművészeti	37	—	—	—	—	37	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	215	—	—	—	—	215	—
Tárgyi anyag összesen:	3258	100	1174	1100	—	4432	1100
Adattár	1218	—	152	—	—	1370	—
Fotó	304	—	365	—	—	669	—
Dia	—	—	—	—	—	—	—
Könyv	2600	—	111	—	—	2711	—
Folyóirat	922	—	106	—	—	1028	—
Segédgyűjtemény összesen:	5044	—	734	—	—	5778	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
d) KISMÚZEUMOK

	Természettudomány	Régészet	Numizmatika	Néprajz	Iparművészet	Képzőművészet	Irodalom	Helytörténet	Összesen
1 Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	—	—	—	—	34	8	—	3	45
2 Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	—	—	—	—	14	—	—	—	14
3 Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	274	14	336	403	17	90	652	52	1838
4 Múzeum, Tihany	nincs önálló gyűjteménye								
5 Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	nincs önálló gyűjteménye								
6 Helytörténeti Múzeum, Tüskevár	—	141	611	94	4	—	—	66	916
7 Helytörténeti Múzeum, Várpalota	anyaga még nincs nyilvántartásba véve								
8 Helytörténeti Múzeum, Zalavár	anyaga még nincs nyilvántartásba véve								
9 Reguly Antal Múzeum, Zirc	96	—	69	180	26	—	—	10	381
10 Vármúzeum, Veszprém	nincs önálló gyűjteménye								
11 Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeum, Kővágóórs-Pálköve	nincs önálló gyűjteménye								
12 Madártani Kiállítás, Ábrahámhegy	nincs önálló gyűjteménye								
13 Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsöny	nincs önálló gyűjteménye								
Összesen:	370	155	1016	677	95	98	652	131	3194

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
ÖSSZESÍTÉS
TELJES GYŰJTEMÉNYANYAG

	1966. XII. 31.		Gyrapodás 1967.		Csökkenés	1967. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés		egyedi	becslés
Természettudományi	28 736	57 846	320	9 731	—	29 056	67 577
Régészeti	80 054	1 100	2 909	2 100	—	82 963	3 100
Numizmatikai	17 383	9 700	6 151	—	—	23 534	6 500
Néprajzi	13 968	—	903	—	1	14 870	—
Iparművészeti	7 434	—	33	—	1	7 466	—
Képzőművészeti	2 553	—	29	—	—	2 582	—
Irodalmi	652	—	—	—	—	652	—
Helytörténeti	1 768	—	111	—	—	1 879	—
Tárgyi anyag összesen:	152 548	68 646	10 456	11 831	2	163 002	77 177
Adattár	60 565	—	22 741	—	—	83 306	—
Foto	28 677	—	3 976	—	—	32 653	—
Dia	552	—	822	—	—	1 374	—
Klisé	—	—	1 655	—	—	1 655	—
Könyv	24 407	—	934	—	—	25 341	—
Folyóirat	5 195	—	499	—	—	5 694	—
Segédgyűjtemény összesen:	119 396	—	30 627	—	—	150 023	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG MÚZEUMAI
LELTÁROZÁS—KARTONOZÁS—REVÍZIÓ

	Veszprémi	Keszthelyi	Pápai	Kis-	Összesen
	múzeumok				
Leltározott 1966. XII. 31-ig	97 787	45 192	2709	1868	147 556
Leltározott 1967. év folyamán	8 164	791	874	—	9 829
Leltározott 1967. XII. 31-ig	105 949	45 983	3583	1868	157 383
Leltározatlan 1967. XII. 31.	255	3 191	849	1390	5 685
Kartonozott 1966. XII. 31-ig	36 337	14 224	1495	172	52 228
Kartonozás 1967. év folyamán	1 670	111	175	—	1 956
Kartonozott 1967. XII. 31.	38 007	14 335	1670	172	54 184
Revíziózott 1966. XII. 31-ig	95 208	16 423	2709	448	114 788
Revíziózva 1967. év folyamán	10 164	—	874	—	11 038
Revíziózott 1967. XII. 31-ig	105 372	16 423	3583	448	125 826

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK LÁTOGATOTTSÁGA 1967. ÉVBEN

		Egyéni		Csoportos		1967. összes látogató	Ebből külföldi	1966. összes látogató	Külön- bőzet	Tárlat- vezetés
		felöltt	gyermek	felöltt	gyermek					
1	Bakonyi Múzeum, Veszprém	6 503	3 238	6 217	15 794	31 752	1 382	34 095	- 2 343	787
2	Vármúzeum, Veszprém	20 826	6 984	67 546	75 460	170 816	9 634	169 466	+ 1 370	5 329
3	Balatoni Múzeum, Keszthely	20 048	2 335	16 748	24 194	63 325	7 898	96 998	- 33 673	757
4	Tihanyi Múzeum, Tihany	98 959	61 155	6 780	-	166 894	34 672	182 569	- 15 675	2 282
5	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	32 727	16 185	2 689	-	51 601	19 277	53 618	- 2 017	-
6	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1 319	1 809	2 182	5 669	10 979	69	12 690	- 1 711	191
7	Jókai Emlékmúzeum, Balaton- füred	22 816	3 440	28 258	70	54 584	800	50 666	+ 3 918	774
8	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	2 411	246	8 782	261	11 700	85	15 611	- 3 911	286
9	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	19 570	5 405	4 381	9 542	38 898	1 362	38 069	+ 829	398
10	Reguly Antal Múzeum, Zirc	4 976	4 230	13 040	1 588	23 834	1 580	25 957	- 2 123	423
11	Helytörténeti Múzeum, Várpalota	1 612	1 744	-	-	3 356	96	10 813	- 7 457	11
12	Helytörténeti Múzeum, Túskevár	950	1 392	-	-	2 342	14	2 385	- 43	-
13	Helytörténeti Múzeum, Zalavár	-	-	-	-	-	-	1 100	- 1 100	-
14	Madártani Kiállítás, Ábrahámhegy	228	332	-	70	630	15	866	- 236	97
15	Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeum, Kövágóórs-Pádköve	1 302	681	-	-	1 983	62	1 639	+ 344	-
16	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsony	1 808	623	105	-	2 536	159	-	+ 2 536	-
	Összesen:	236 055	109 799	156 728	132 648	635 230	77 105	696 542	- 61 312	11 335
Egyéb:										
17	Batsányi Emlékkiállítás, Tapolca	-	-	1 784	1 200	2 984	650	5 342	- 2 358	-
18	Helikon Könyvtár, Keszthely	44 552	12 249	30 000	25 000	111 801	21 410	100 348	+ 11 453	-
19	Reguly Könyvtár, Zirc	-	-	-	-	-	-	20 296	- 20 296	-
20	Kinizsi Vármúzeum, Nagyvázsony	9 700	472	26 136	30 888	67 196	5 307	70 415	- 3 229	-
21	Vármúzeum, Sümeg	15 200	7 400	3 716	7 677	33 993	2 102	55 622	- 21 619	-
22	Kétfestő Múzeum, Pápa	967	152	510	2 083	3 712	51	2 393	+ 1 319	-
23	Porcelánmúzeum, Herend	11 771	14 720	-	-	26 491	3 499	22 219	+ 4 272	4 204
	Összesen:	82 190	34 993	62 146	66 848	246 177	33 019	276 635	- 30 458	4 204
	Mindösszesen:	318 245	144 792	218 874	199 496	881 407	110 124	973 177	- 91 770	15 539

Bericht über die Tätigkeit der Direktion der Museen des Komitates Veszprém im Jahre 1967.

Die Tätigkeit der der Direktion unterstellten Museen und Ausstellungsstellen ging im Jahre 1967 wie geplant vorstatten. Im großen und ganzen ist auch der Kostenvoranschlag innerhalb des alten Rahmens geblieben während die Anzahl der Angestellten etwas gestiegen ist.

Unsere Leistung höchster Bedeutung war die Veranstaltung der neuen ständigen naturwissenschaftlichen, archäologischen, ethnographischen und ortsgeschichtlichen Ausstellung im Balaton-Museum. Die in den 11 Räumen veranstaltete Ausstellung dürfte mit ihrem reichen Material, ihrer modernen Installation und mit ihren der Veranschaulichung dienenden Mitteln als die schönste Museumsausstellung der Provinz genannt werden. Die Ausstellung wurde am 14. Oktober 1967, anlässlich des Museumsmonats eröffnet.

Unsere wissenschaftliche Forschung wurde auch in diesem Jahre hauptsächlich auf die archäologische Topographie des Komitates konzentriert. Der im Jahre 1966 erschienene 1. Band wurde in dem Archäologischen Forschungsinstitut der Akademie der Wissenschaften in der Gegenwart sämtlicher Archäologen des Landes, erörtert.

Das Material der Diskussion mitsamt dem Werk wurde im Band 5 von *Közlemények* (Mitteilungen) veröffentlicht. Das Manuskript von Band 2 hat die Druckerei erreicht und die Vorbereitungsarbeiten der Bände 3 und 4 — Geländefahrten, Zeichen, Photographieren u.s.w. — wurden fortgesetzt.

Neben kleineren archäologischen Forschungsarbeiten und Fundbergungen wurde vom Veszprémer Bakony-Museum eine bedeutendere Ausgrabung in Alsódörgicse ausgeführt, wo eine Kirche aus dem 13. Jahrhundert und ein Wohnhaus mit 8 Räumen freigelegt wurden.

Im Rahmen des Forschungsprogramms „Naturbild des Bakony“ befaßten sich 53 Forscher mit 55 Themen. Band 4 dieser Publikationsreihe ist erschienen und Band 5 von „Mitteilungen der Museen vom Komitat Veszprém“ ist in einem Umfang von 25 Bogen herausgegeben wurden. Außerdem wurden die Führer zum Jókai-Gedenkmuseum von Balatonfüred und zur schiffahrtsgeschichtlichen Ausstellung des Museums von Tihany, weiterhin der Katalog von zwei bildkünstlerischen Ausstellungen und einer literarischen Ausstellung veröffentlicht. Als Tauschgaben haben unsere Ausgaben 253 Institute und Museen von 23 Ländern erreicht.

Die in Veszprém zustandegekommene sog. Zentralwerkstatt hat — mit Ausnahme der Ausstellung in Keszthely — die Arbeiten für 18 saisonbedingte und 3 ständige Ausstellungen ausgeführt. Diese Arbeiten erstreckten sich auf Restauration, Installation und Photographieren. In der zweiten Hälfte des Jahres wurde eine ständige Ausgrabungsbrigade zustande gebracht und mit entsprechender Ausrüstung versehen.

Unsere Museen haben sich im Jahre 1967 mit 10 000 Einzelregistriernummer tragenden, insgesamt mit 12 000 Gegenständen bereichert. Unsere Dokumentationsabteilungen wurden mit 22 000 Photos und Dias, die Klischeesammlungen mit 6500 Stück, die Bibliotheken ungefähr mit 1400 Bänden bereichert.

Auf dem Gebiet des Komitates hat das Landesinspektorat für Denkmalschutz die Forschungsarbeiten hinsichtlich der architektonischen Perioden der reformierten Kirche von Vörösbény und der Burgen von Várpalota und Csesznek fortgesetzt.

Außer der obenerwähnten Ausstellung in Keszthely wurden neue ständige Ausstellungen im Literarischen Gedenkmuseum von Badacsony veranstaltet und die ständige Ausstellung des Museums von Tihany wurde mit einem aus den zunftgeschichtlichen Denkgegenständen des Komitates zusammengestellten Teil ergänzt. Als eine neue Ausstellungstelle wurde in Nagyvázsony das dritte ethnographische Freiluftmuseum des Komitates eröffnet. In einem unter Denkmalschutz stehenden volkstümlichen Gebäude aus 1825 wurden die einstige Einrichtung und die landwirtschaftlichen Geräte aufbewahrt und dabei wurde eine auf die althergebrachte Weise betriebene Weberei eingerichtet dessen Erzeugnisse die Besucher auf der Stelle kaufen können. Dasselbst sind Vorbereitungen für die Einrichtung und Instandsetzung einer Kupferschmiedwerkstatt getroffen worden.

Auch die Vorbereitungsarbeiten für das Zustandebringen von zwei neuen Ausstellungstellen sind im Gange. Im Gedenkmuseum Joseph Egry in Badacsony wird dem größten Maler des Balaton ein Denkmal errichtet, während in Bakonybél und Badacsony neue ethnographische Freiluftmuseen gegründet werden.

Die Besucherzahl unserer Ausstellungen ist — hauptsächlich wegen der Sperrzeit während der Umordnung des Museums von Keszthely — um etwa 60 000 zurückgefallen. Aus ähnlichen Gründen ist auch der Verkehr der im Komitat befindlichen aber unserer Direktion nicht unterstellten Ausstellungstellen zurückgegangen. Hauptsächlich das Museum von Tihany wurde von zahlreichen Protokollgästen aufgesucht. Darunter befanden sich u.a. der Ministerpräsident der D.D.R., die Außenminister von Belgien, Schweden und Japan, der Finanzminister von Rumänien, der Minister für Kommunikationswesen von England, die Delegation der Akademie der Wissenschaften der Sowjetunion, der Ausschuß für Bauwesen des R.G.W.H., die Delegation des französischen Parlaments und die Teilnehmer am Internationalen Kongreß für Historiker. Die Anzahl der ausländischen Besucher (77 000) betrug 12% der Anzahl sämtlicher Besucher.

István Éri

Compte rendu de l'activité de la Direction des Musées du département Veszprém en 1967

En 1967 le fonctionnement des musées et des salles d'exposition de la compétence de la Direction suivait son cours conformément aux plans. Le budget se maintenait à peu près au même niveau qu'en 1966, l'effectif du personnel a légèrement augmenté.

Cette année l'organisation et l'installation de la nouvelle exposition permanente du Musée de Balaton à Keszthely a été notre réalisation de la plus grande portée. L'exposition dont les 11 salles présentent de riches matériaux des sciences naturelles, de l'archéologie, l'éthnographie et l'histoire locale, veut présenter ses objets d'une façon complexe, et vu son installation et ses dispositions démonstratives modernes, elle est considérée comme la plus belle exposition muséologique régionale en Hongrie. Nous avons inauguré l'exposition le 14 octobre 1967, à l'occasion du Mois des Musées.

Nos recherches scientifiques, cette année encore, étaient consacrées avant tout aux travaux de la topographie archéologique du département. Le premier volume, paru en 1966, a été discuté dans l'Institut des Recherches Archéologiques de l'Académie des Sciences, avec la participation de tous les archéologues du pays. Nous avons rendu compte de la discussion et de l'œuvre même dans le Ve volume de nos Közlemények (Bulletin). Le deuxième volume est sous presse, et les travaux préparatoires des volumes III et IV se poursuivent: inspections du terrain, levés de plan, prises de vue, etc. Nous avons procédé à maintes recherches archéologiques et fouilles pour préserver les trouvailles. Outre ces menus travaux, les fouilles du Bakonyi Múzeum de Veszprém à Alsódörgicse étaient de haute portée: une église et une maison d'habitat de 8 pièces, toutes les deux datant du XIIIe siècle, ont été mises à jour.

L'élaboration du programme scientifique du „Tableau naturel de Bakony” se poursuivait également: 53 chercheurs s'occupaient de 55 sujets. Dans la série des publications de ce programme nous avons fait paraître le 4e volume, et le 5e volume de notre Bulletin (Veszprémmegyei Múzeumok Közleményei), contenant 25 cahiers, a également paru. Outre ces publications, nous avons édité le guide du Musée Commémoratif de Jókai à Balatonfüred et celui de l'exposition de l'Histoire de la Navigation du Musée de Tihany, de même que les catalogues de deux expositions des beaux-arts et d'une exposition littéraire. Comme exemplaires d'échange, nos publications sont envoyées à 253 instituts et musées de 23 pays.

C'est „l'Atelier Central” établi à Veszprém qui a exécuté — l'exposition de Keszthely à part — les travaux de nos expositions (dont 18 temporelles et 3 permanentes), y compris la restauration, l'installation et les prises de photo.

Dans la deuxième moitié de l'année nous avons constitué une brigade de fouilles permanente et nous l'avons équipée convenablement.

En 1967 nos musées se sont enrichis de dix mille pièces appréciables individuellement et d'à peu près 12 000 autres envois; 22 000 photos et diapositives, 6500 clichés ont augmenté notre documentation, tandis que nos bibliothèques ont enregistré 1400 nouveaux volumes.

L'Intendance des Monuments historiques a continué dans le territoire du département l'examen approfondi du temple calviniste de Vörösberény et de l'histoire architecturale des places fortes de Csesznek et de Várpalota.

Outre l'exposition de Keszthely déjà mentionnée, nous avons installé des expositions permanentes nouvelles dans le Musée Commémoratif de Lettres de Badacsony, et dans le Musée de Tihany nous avons agrandi l'exposition permanente avec la section des monuments de l'histoire des corporations du département. En outre, nous avons ouvert un nouvel emplacement d'exposition à Nagyvázasony: le troisième skanzen du département. Dans un bâtiment populaire classé, qui date de 1825, nous avons installé une tisseranderie où les visiteurs peuvent acheter les produits exécutés d'après la méthode traditionnelle. Ici même on a déjà fait les préparatifs de l'installation et du fonctionnement d'un atelier chaudronnier.

Les travaux préparatifs de deux nouveaux emplacements d'exposition sont également en cours: dans le Musée Commémoratif de Badacsony nous rendrons hommage à József Egry, au plus grand peintre de Balaton, tandis qu'à Bakonybél, c'est-à-dire à Badacsony nous créerons de nouveaux skanzens.

Le nombre des entrées de nos musées, surtout à cause de la fermeture du Musée de Keszthely pendant les travaux de la transformation, a diminué d'à peu près 60 000 visites. La fréquentation des autres emplacements d'exposition du département — qui ne sont pas de la compétence de notre Direction — a également diminué pour des raisons semblables. C'est surtout le Musée de Tihany qui était visité par un grand nombre d'hôtes protocolaires: le premier ministre de la R.D.A., les ministres d'Affaires Étrangères belge, suédois, japon, le ministre des Finances roumain, le ministre de la Communication anglais, la délégation de l'Académie des Sciences de l'Union Soviétique, le Comité de construction du Conseil d'Entraide Économique, la délégation parlementaire française et les participants du Congrès des Historiens l'ont honoré de leur visite. Les visiteurs étrangers (77 000 personnes) représentent les 12% de tous nos visiteurs.

István Ér

Отчет о работе правления музеев Веспремского комитета за 1967-й год

Работа музеев и выставок, находящихся в ведении правления, в 1967-м году проходила согласно плану. Смета в основном оставалась в прежних пределах, число сотрудников немного увеличилось.

Наиболее значительным достижением была организация Кестхейским музеем Балатона новой постоянной естественнонаучной, археологической, этнографической и краеведческой выставки. Выставка, занимающая II залов, располагает богатым материалом, стремится к комплексному показу экспонатов, оснащена современной обстановкой, оборудованием и наглядными пособиями и, можно сказать, является красивой выставкой, организованных провинциальными музеями. Выставка была открыта 14 октября 1967-го года во время месячника музеев.

В центре проводимой нами научно-исследовательской работы стояли съемки археологической топографии комитета. Вышедший в 1966-м году I-й том обсуждался в Институте археологических исследований при Венгерской Академии наук в присутствии всех археологов страны. Материалы дискуссий и сама монография излагаются в У-ом томе наших публикаций (Mittellungen). Сдана в печать рукопись II-го тома, продолжались работы по подготовке III-го и IV-го томов: обход местности, зарисовки, фотографирование и т. д. Наряду с археологическими исследованиями значительными были раскопки, выполненные веспремским Баконьским музеем в Алшодэргиче: вскрытие церкви XIII века и средневекового жилого дома, состоящего из восьми помещений.

Продолжалась и исследовательская работа по естественно-научной картине Баконья: 53 исследователя занимались 55-ю темами. Итоги этих работ опубликованы в IV-м томе. Вышел в свет и V-й том „Публикаций музеев Веспремского комитета” объемом в 25 печатных листов. Кроме выше перечисленных публикаций были изданы каталоги Балатонфюредского музея памяти Йокаи, выставки истории парадства, организованной тиханьским музеем, а также двух выставок по изобразительному искусству и одной литературной выставки. Свои издания в качестве обменных мы послали в 253 института 23-х стран.

Организованная в Веспреме так называемая Центральная мастерская выполнила работы по оформлению 18-и временных и трех постоянных выставок (за исключением кестхейской выставки), т. е. ею были выполнены работы по реставрации, изготовлению оборудования, фотоработы. Во второй половине года была организована постоянная бригада,

производящая археологические раскопки, оснащенная соответствующим снаряжением.

Количество экспонатов музеев комитета в истекшем году увеличилось на десять-двенадцать тысяч, собрания документальных материалов обогатились 22-мя тысячами, а собрания фото-документов, диафильмов и клише — 6,5 тысячами новых поступлений, книжный фонд библиотек увеличился на 1.400 томов.

Государственная инспекция по охране памятников культуры продолжала на территории комитета исследования по истории строительства вёрёшбереньской реформатской церкви и чеснекской и варпалотской крепостей.

Кроме уже упомянутой кестхейской выставки, были организованы новые постоянные выставки в Бадачоньском литературном музее и расширена постоянная выставка в тиханьском музее за счет раздела по истории цехов. Кроме того был организован новый, третий в комитате этнографический музей под открытым небом. В здании, построенном в 1825-м году и являющимся памятником народной архитектуры, рядом с оборудованием и хозяйственной утварью своего времени была создана ткацкая мастерская, работающая по старым традициям, продукцию которой можно на месте и купить. Здесь же были произведены подготовительные работы по оборудованию мастерской медника.

Производятся подготовительные работы к открытию двух новых объектов: в бадачоньском музее им. Йожефа Эгри устанавливаем памятник самому большому художнику Балатона, а в Баконьбеле, точнее в Бадачоне, организовывается еще один этнографический музей под открытым небом.

Посещаемость выставок, в особенности из-за того, что в связи с переоборудованием кестхейского музея последний был закрыт, уменьшилась на 60 тысяч человек. По сходным причинам уменьшилась посещаемость выставок, функционирующих в комитате, но не находящихся в ведении правления музеев. Протокольные гости в основном посетили тиханьский музей: глава правительства Немецкой Демократической Республики, бельгийский, шведский и японский министры иностранных дел, румынский министр финансов, английский министр путей сообщения, делегация Академии наук СССР, члены строительного комитета СЭВ, французская парламентская делегация, участники международной конференции историков. Среди посетителей выставок иностранцы (77 тысяч) составили 12% от общего числа посетителей.

Иштван Эри

A túskevári római telep 1962-63. évi feltárása.

A Somló-hegy és közelebbi környéke régtől fogva ismeretes gazdag római leleteiről. Somlónémetvári részben II. szídi feliratos kőemlékei,¹ a Homok-dűlő római épületei, a hegy közelében a Séd melletti és egyéb épületnyomok,² Doba határának épületmaradványai,³ Somlójenőn a Középdűlő szántó szarkofág és értékes bronz, ezüstedény, aranyékszerleletei, a „Temető feletti” dűlő római sírjai, (szarkofág és téglasírok), az ugyanebből a falucskából a győri Xantus János, majd onnan a veszprémi Bakonyi Múzeumba került két Osiris szobrocska⁴, de magának Túskevárnak a határa is huzamosabb ideje előforduló leleteivel mind az egykori római élet itteni gazdaságáról, sokrétű voltáról beszélnek. Túskeváron a Kőhányási dűlőből 1906-ban téglasírok, sőt szarkofág került elő. De már 1878 óta ismeretes innen C. Iulius Constans beneficiariusnak és Iulia Severának Nemesis Regina tiszteletére állított fogadalmi oltára.⁵ Adataink szólnak arról is, hogy a dobai egykori gr. Erdődy kastély egy szarkofágja túskevári eredetű.⁶ Túskevár határából kikerülő számos éremlelet, közöttük Gratianus kisbronz⁷ a római élet itteni I. szd végétől a IV. szd végéig terjedő folyamatosságát mutatják.

Különösen a helységben történeti tevékenységet folytató Molnár István kanonok gyűjtött össze nagyobb-mennyiségű római leletet; ezekből 1962 folyamán falumúzeumot is szerveztek.

Mindezek nyomán került sor arra, hogy Túskevár határának római településnyomokban különösen gazdag két helyén, a Sásréti és a Kőhányási dűlőkben feltárásokat végezzünk. A devecseri járási tanács anyagi támogatásával 1962—63-ban folytattunk itt ásásokat; a jelen közlemény az ennek során napvilágot látott két villaépület feltárását adja közzé.⁸ (1. kép.)

Elsőnek a Sásréti dűlő római épületnyomokat mutató helyén, a Torna patak felett egy domboldal-tetőn, az erdőszélhez közel kezdtünk a feltáráshoz, ahol a római építkezések törmelékei, habarcsos kövek, peremes téglák, tetőfedő-cserepek, közöttük CRN jegyű téglák, terrazzo darabok nagyobb számmal heverték (2. kép). A római kultúrnyomok között neolitik kőpengék, kaparók, nyílhegyek is sűrűn fordultak elő; ezeket mind a felszíni vizsgálatoknál, mind az ásítás különböző mélységeiben észleltük pelyvatartalmú vörösreégett paticsnyomokkal együtt. Ilyeneket azonban a római épület tapasztásai nyomaiként is találtam. Itt (a III.

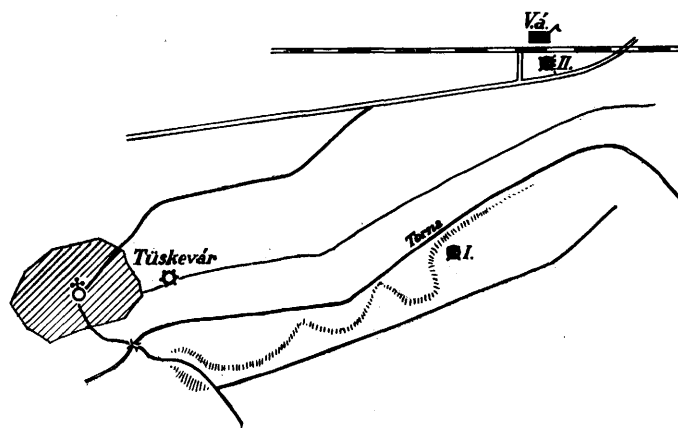
szelvényben) vonaldíszítményes újabbkőkori, bronzkori és hullámvonaldíszes későnépvándorláskori edénytöredékeket is észleltem.

A továbbiak során (1962. VIII. 17—31.) itt egységes képet mutató, zárt alaprajzú épületet tártam fel. (3. kép). A munkálatok menetét meglehetősen nehezítette az a körülmény, hogy a lakosság az utóbbi évtizedekben az épület falainak kőanyagát szinte teljes egészében annyira kitermelte, hogy a falak helyét csupán az azok helyébe beszóródott földdel kevert habarcs és egyéb épülettörmeléknyomokból állapíthattuk meg.

Az így feltárolt nyomokból előtűnő egykori épület DK-i tájolású hat, helyiséges, kisebb mezei lak (villa rustica) volt. Négy hosszstengelyű helyisége D felé nézett, az északi oldalon egy kis kamra-szerű osztás, másik oldalán az épület egész keskenyebb részére terjedő helyiség és ezeket összekötő hosszúkas tér helyezkedett el.

A falakból mindössze a DK-i sarkon maradt kiszedetlenül valamelyes rész. Ez meglehetősen silány kivitelű, vályoggal vegyes fehéres habarcsba rakott mészkődarabokból álló opus incertum művet mutat. A külső falak vastagsága a metszetek adatai és a sarokmaradvány alapján 65—70 cm, a belső válaszfalaké az ezt megközelítő 60—65 cm volt. A bejáratok, ajtók, egyéb nyílások helyzetét természetesen nem tisztázhattam. Az épület egykori padlózata nagyobb darabokban megmaradt; ez a mai művelt talaj alatt mindössze 15—20 cm mélységben fekvő 10 cm vastag terrazzo padlózat volt, amely a két középső — É-i és D-i — helyiségekben bizonyosan megállapítható. A közvetlenül a mai felszín alatti fekvése miatt e terrazzot a talajművelés erősen tönkretette; épebben maradt felületeinek erős hullámszerű régmúlt földrengésekre utalnak. (4. kép.)

Az épület csatornázott volt. Lehetséges, hogy valamelyik délre eső forrás vizét vezették ide; a padlózat alatt L alakban futó szennyvízelvezető csatorna jórészt feltárult. (5. kép.) Ez két oldalán agyag tapasztásban egy-egy sor kőből összerakott falazat, amelynek 8—10 cm vastag habarcsrétegből álló alja a padlószint alatt 75 cm mélyen fekszik, szélessége 60 cm. A csatornát, amely az épület falainak, he-

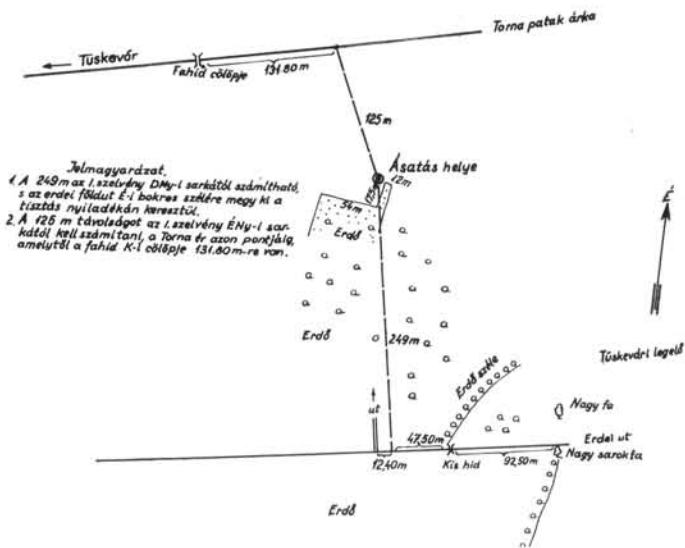

1. A túskevári határ két feltárt villájának helyszínrajza.

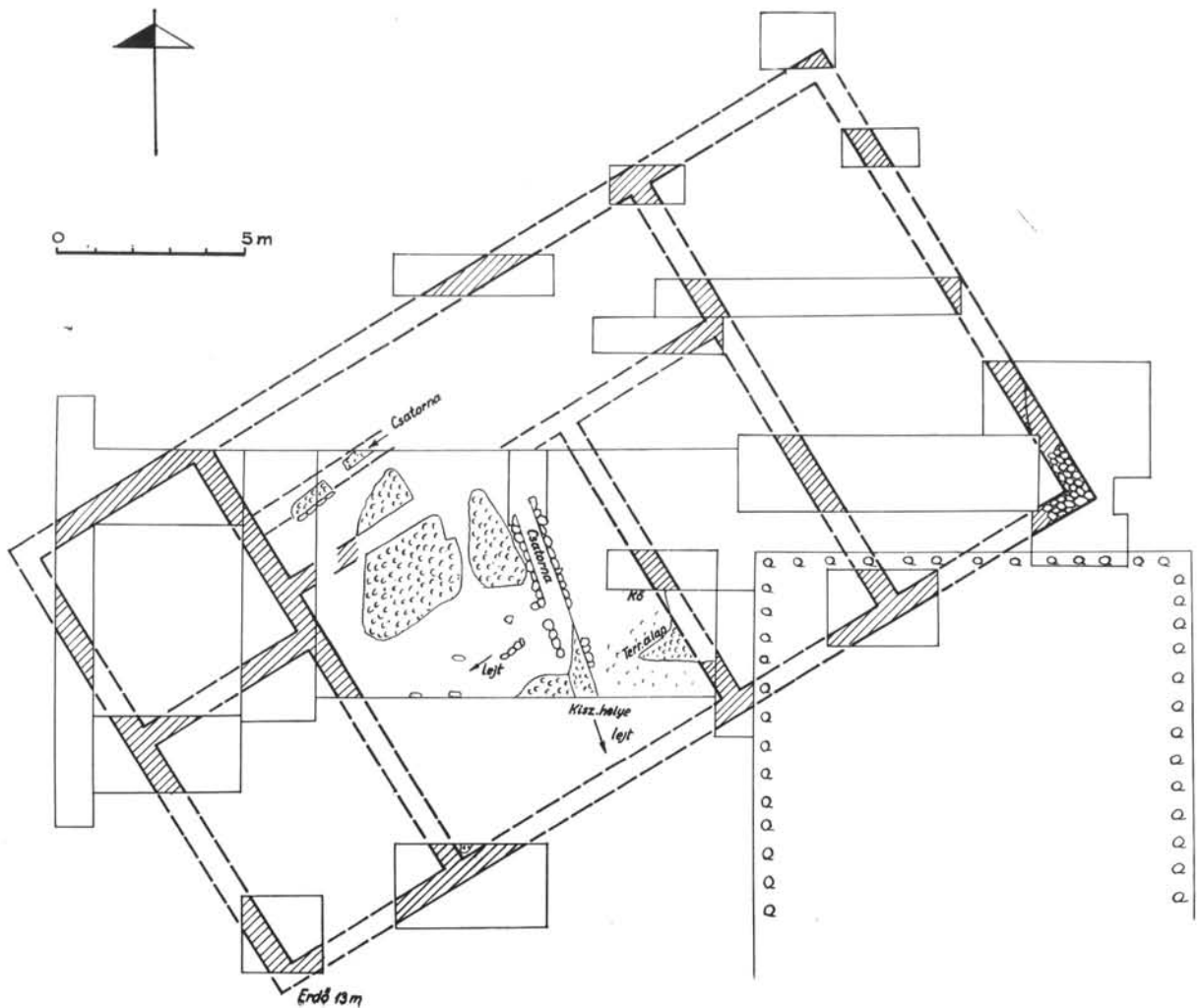
1. Lageplan von zwei freigelegten Villen in der Umgebung von Túskevár.

1. Carte de la région de Túskevár où les deux villas ont été mises à jour.

1. План двух vill, найденных при раскопках в Тюшкеваре.

- 2. Az I. sz. villa színhelye.
- 2. Lage der Villa Nr. 1.
- 2. Le site de la 1re villa.
- 2. Место раскопок 1-й виллы.

- 3. Az I. sz. villa alaprajza.
- 3. Grundriß der Villa Nr. 1.
- 3. Plan de la 1re villa.
- 3. План 1-й виллы.

4. Az I. sz. villa terrazzo felületei.
4. Terrazzoflächen der Villa Nr. 1.
4. Les surfaces en terrazzo de la 1re villa.
4. Терразитовая поверхность 1-й виллы.

lyiségeinek tájolásától függetlenül haladt, felül nagy négyzet alakú (5.5×31×41 cm) téglalapok fedték, közöttük CRN bélyegeset is találtunk. A csatorna habarcs aljával tartományi viszonylatban is a szegényesebbek közé tartozott, ezek ugyanis gyakrabban alól is téglával kirakottak. (6. kép.)

CRN bélyeges téglák errefelé (Zalaszántó) és főként lejjebb, a Balaton környékén, Gyenesdiáson, Fenéken, de Sümegben is előfordulnak. Készítésükkel kapcsolatosan a C(ohors) R(haetorum) N(oricatorum) katonai alakulata is felmerült. Ez a csapattest már Domitianus idején Pannoniában állomásozott,⁹ viszont az épület maradványai nem mutatnak ilyen korai eredetet.

Az épület falait egyes helyeken, valószínűen a lábazatoknál 2—3 cm vastagságú Somló-hegyi vulkanikus kőzetből származó kőlapokkal burkolták. Alatta 45—50 cm-re vékony ledöngölt világos homokos-agyagos réteg húzódik — szigetelésül (?). A falak alapozásai a római padlószint alá mintegy 80 cm mélységig nyúltak le.

Az I. sz. épület a római mezei villák egyszerűbb változatai, a téglányforma zárt beépítésűek közül való. Kerülete: 14×25,60 m. Három hosszúságú, nyújtott téglány alaprajzi helyisége közül főként az épület keleti oldalán fekvő kettőnek folyosó, a szélsőnek pedig esetleg porticus volta is felmerülhetne. A falazások vastagsága azonban a kiszedett falak dacára olyan egyenletességet mutat, hogy keleti oldalán porticus feltételezésére nem igen akad alapunk, a keskeny belső helyiség azonban belső folyosó lehetett. Az északi fekvésű 13×4 m-es helyiség is fekvéséből és formájából következően ilyen belső folyosó volt, de ezeket a római korban helyiségek gyanánt, akár váltakozó rendeltetésekkel is használhatták. (7.—9. kép.)

Az épület maradványai között viszonylag csekélyszámú kísérőlelet akadt. Feltűnő volt a kőpattintások, sílexek nagy száma, amelyek a feltárás ideje alatt tömegesen fordultak elő. Akadt még fészült díszű újabbkori és közelebről meg nem határozható bronzkori kerámiatöredék, közöttük bordázott oldalúak, sőt hullámvonaldíszes késő-népvándorláskori kerámia is. Ezek mellett közelebről meg nem állapítható korú őskori kerámiatöredékek is több változatban fordultak elő, így a bökdösött szalagdíszes, durva, rosszul átégett vasokosak (12 mm átm.), durván besimítottak stb. (I., II., IV., V. szelvényekből). A III. szelvényben is díszített bronzkori, vonaldíszes újabbkori és népvándorláskori kerámia került elő. A római időket az I. szelvényből szürke, vékonyfalú, kései kerámia és vörösré égett, zöldmázas kései edény töredékei képviselik. Ugyaninnen egy kis üveglaptöredéken rátétes-fonalmintás díszítést észleltem; egyszerű ablaküvegtöredékek egyébként bőven kerültek elő. A XX. szelvény ablaküvege plasztikus recézett átmetszetű volt. A IX. szelvényből való egy vas ládikaveret fűrészmintaszélű közel négyzetes alakú lemeze a szegecselés három kerék luknyílásával, közöttük a kulcs L alakú áttöréttel. (8,1×8,1 cm ker., ltsz.: T. 62.32.1.) A III. szelvényből viszont bronz ládikaveret lemeztöredékeit találtuk. A IV. szelvényből került elő a kései vörös-zöld színű olommázás dörzrstál peremtöredéke beágyazott közsemcsékkel. (L. a 10—11. képen, és a kép 2. alatt.)

5. Az I. sz. villa csatorna maradványa és annak nyomai az ásás metszeteiben.
5. Gerinnereste der Villa Nr. 1 und ihre Spuren in den Schnitten der Ausgrabung.
5. Reste de l'égoût de la 1re villa et ses traces dans les coupes des fouilles.
5. Остатки канализации 1-й виллы и ее схема на основании раскопок.

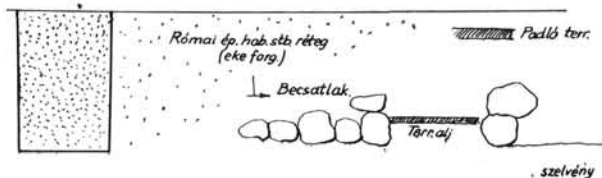
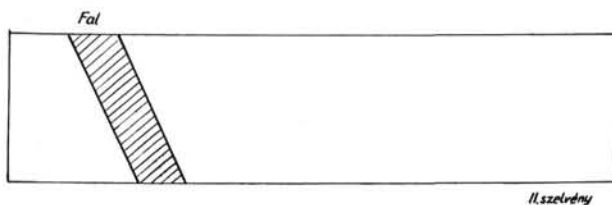
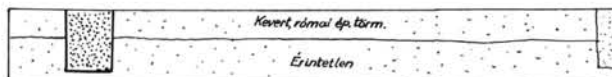
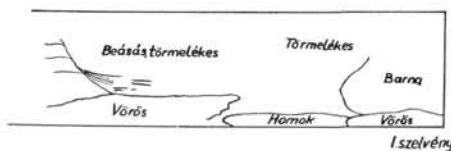

A kísérőleletek a hosszán, az i. u. III—IV. sz.-ig is folyó római kori életre utalnak, a házikerámia a II. szdra visszanyúló eredetet is lehetővé teszi.¹⁰

Az épület alaprajzi sajátosságai szerint a zárt négyszögű beépítésűek közül való, amelyek főként a hidegebb éghajlatú északi provinciákban honosodtak meg. Pannoniában ilyen zárt alaprajzú villát több helyről is ismerünk; a nyilván lakóház rendeltetésű épület kelet-

I. VILLA

10 %

6. Az I. sz. villa csatorna maradványa.
 6. Gerinnereste der Villa Nr. 1.
 6. Reste de l'égout de la 1re villa.
 6. Остатки канализации I-й виллы.

kezési idejét is inkább ezekhez viszonyítva kíséreljük meghatározni. Az albertfalvai római telep több épülete ilyen, (II., IV., VIII. sz. épületek), mindegyikük 5—6 helyiséges. Valamennyinél megtaláljuk a több hosszanti helyiséget, ezek közül a szélsők azonban porticusok lehettek. Az albertfalvai villák a II. sz. e.f. -ben keletkeztek.¹¹ Hasonló ezekhez az aquincumi polgárváros déli részének egyik épülete is.¹² Ilyen zártabb kis épületet Szentkirályszabadja-Romkútról is ismerünk. (IV. épület.)¹³ A túskevári település I. villája a II. szd közepétáján már ezek szerint is fennállott.

Egyéb építési sajátosságai közül a kőlapokkal való burkoláshoz hasonló kőkváderes eljárást a hosszúhétényi, örvényesi, harkai, kismartoni, mind kései időkből származó villáknál találjuk meg. Ez a technikai és díszítési mód tartományunkban a késeiiséget mutatná; az épület e kőlapokból álló borítását keletkezési idejénél jóval későbbben is kaphatta.

Az I. villa az ókorban nem állott teljesen magányosan. A terepet ilyen szempontból figyelve, az épület keleti falától 80 m-re K—ÉK-i irányban, a Somlyó-hegy felé, a túskevári községi legelő szélén valamivel túl, a kavicsgödörök É-i oldalában egy másik római épület nyomai észlelhetők. Kiterjedését nem állapíthattam meg, római eredetét azonban szerteheverő épületanyaga, téglák, habarcsos kötőredékek árulják el.

* * *

A második villa a Torna patakon túl, a túskevári vasútállomás mellett, a vasútvonal és a gráci műút keresztező szakasza és egy a vasútra vivő kis bekötőt út által határolt háromszögben fekszik; a vasútállomás épületétől Dnyra 230 m-re. (12. kép.) Ez az épület az I. sz.-nál jóval terjedelmesebb, 32,50 m hosszúságú. Az I. épülethez hasonlóan ennek a falait is szinte teljesen kiszedték, azok helyét csupán az így keletkezett ár-

kok helyére visszahullott épülettörmelékkel kevert földdel kitöltött metszetek mutatják.

A munkák itt 1962 VII. 28.-án kezdődtek, ebben az évben IX. 4-ig, majd az azt követő évben (1963 X. 26—XI. 8.) folytattuk. Az innen történt kőkitermelés mértékére jellemző, hogy csupán egyetlen időszakban 35 kocsi terméskövet hordtak el a túskeváriak. Mezőgazdasági munkálatok alkalmával e területen állandóan mutatkoztak római leletek, az épülettörmelékeken kívül kerámia, üvegedénytöredékek. Csupán innen mintegy 800 érmét gyűjtöttek a község gyűjteménye számára.

A talajszint alatt már 40 cm-re nagy felületen tűntek elő az épület helyiségeinek rózsaszínű terrazzo padló. A feltárások az I. sz. villánál nagyobb, eltérő beosztású építményt mutatnak, amely fennállása során két periódusban újult meg. A csaknem teljes falkitermelés miatt a perióduskülönbségeknek egymáshoz viszonyuló tisztázása nem vált lehetségessé; nem maradtak fenn olyan falcsatlakozások, rétegek, amelyek alapján ilyen megfigyeléseket tehetünk volna.

Az épület 24×32,5 m szélességű és az elsősorban az európai északi tartományokra jellemző hosszanti középfolysós beosztású alaprajzúak közé tartozik. (13. kép.) A belsőjében futó középfolysótól É-ra egy közel négyzetes Ny-i és egy nagyméretű, teremnek is beillő K-i helyiséget találunk; ez utóbbi keleti oldalán apsisban végződött. Emellett az épület tömegéből kinyúló apsis mellett D-re még egy fal húzódott, amely derékszögben zárult az apsisra; a teljes kiszedettségre és talajbolygatás miatt ennek a bekapcsolódását azonban nem sikerült egészében tisztázni. Maga a középfolysó, legalábbis egyidőben K-i végén egy kis közfallyal volt megosztva, amint azt a padlózat habarcsában kirajzolódó küszöb nyomaiából látjuk. (14. kép.) De ez a választófal inkább csak egy fa ajtó, vagy farekesz volt. A középfolysótól D-re ugyancsak keskenyebb, 7,50 m széles helyiség futott; nem az egész épület hosszában, hanem csupán 20 m-nyi szakaszon; így az épület nem volt zárt tömb, hanem D-Ny-i, 13,70 m hosszú beugróval bírt. Ez a D-i hosszú helyiség is megosztott. Ebből D-i irányban indult ki egy apsis, amelynek egész kiterjedését az igen erős talajbolygatás miatt már nem lehetett megállapítani.

7. Az I. sz. villa feltárásának képe.
 7. Freilegungsbild der Villa Nr. 1.
 7. La mise à jour de la 1re villa.
 7. Вид раскопок I-й виллы.

8. Az I. sz. villa feltárása D-ről nézve.
 8. Südansicht von der Freilegung der Villa Nr. 1.
 8. La mise à jour de la 1re villa vue au Sud.
 8. Раскопки 1-й виллы. Вид с юга.

Az épületnek csupán a D-i helyisége K-i oldalán maradt valamelyes falazata helyben (opus incertum mű). (15. kép).

A közel teljes falkiszedés (16. kép.) és a talajnak az I. sz. villa területénél jóval erősebb mérvű bolygatása ellenére itt legalább két építési időszakot lehetett megállapítani. A feltárás során az épület egykori légfűtésrendszerének nyomai is előkerültek, amelyet azonban annak későbbi időszakában megszüntettek. A hypocaustum e felszámolt rendszerét a legnagyobb (ÉK-i) teremben találtuk, ahol a kövel kirakott oldalú 30–35 cm vastag, a talajszint alatt 1,20 m mély, rózsaszín terrazzo aljú fűtőcsatorna az épület-rendszerrel független tájolásban vonult. A fűtőszáj e helyiség D-i falánál volt, durván kifaragott trachit lapokból összeróttan (17. kép.) Az eltömött fűtőtér alja a felette volt későbbi padlózat alatt 90 cm-re feküdt. Szemben a korábbi padlózat vastag, de rosszabb kivitelű fehér öntött habarcsával, a fűtőtér alsó padlószintjének rózsaszínű habarcs alja gondosabban megmunkált volt. A fűtőcsatorna alatt a föld 20 cm vastagon vörösre égett az erős tüzeléstől; az V. szelvényben a hypocaustum feneke a mai talajszint alatt 140 cm-re feküdt és korommal, faszéntörmelékkel, hamuval volt borítva. A hypocaustum trachitból durván kimunkált három pillére is előkerült; ezek 20×25 cm-nyi kerületűek. A fűtőtér alsó-felső irányú átmérete 65 cm, itt néhány fűtőtéglát is megleltünk, közöttük áttörétes oldalúakat is. A fűtőnyílás száját a fűtőrendszer megszüntetésekor elfalazták.

A fűtőrendszer megszűnte egybeesett az épület alapos átépítésével. Több korábbi közfalat is megszüntették ekkor, ilyenek nyomára bukkantunk az É-Ny-i teremben is; kialakult a II. periódus épülete, amelynek feltűnő sajátosságai: nagyméretű terjedős helyiségek, homogénebb belső tereiosztás.

A II. épület szabálytalan tereiosztásait, amelyek a célszerűségnek megfelelően alakultak ki, úgy látszik elsősorban az északi tartományokban, Pannoniához

hasonlóan Germaniában, Raetiában, Belgicában kedvelték.¹⁴ Kialakulásuk együtt járt a külső porticusok, laza áttörések megszüntetésével, az épület egészének zártabbá tételével. Azonban a táji tényezők mellett idővel a mediterrán vidékek is erre a szabálytalanabb osztattú, zártabb lakóépülettípusokra tértek át. Itáliában a III. szd folyamán volt elterjedésüket egyenesen a városi élet hanyatlásával hozzák összefüggésbe.¹⁵ Pannoniában a legjobban feltárt Aquincumból számos hasonló ismeretes ezekből az udvar, atrium, sőt akár folyosó nélküli típusokból.¹⁶ Albertfalva „zárt négyszögű alaprajzú” épületei közül is jónéhány hasonlót ismerünk, ezek díszítményei alapján tudjuk, hogy ez a beosztás-típus Pannoniában már a II. szdban elterjedt.¹⁷

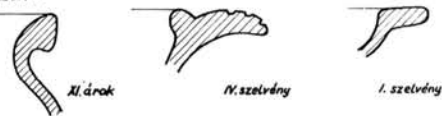
A túskevári II. sz. villa helyiségeinek padlózatai a korábbi rózsaszínű öntvényvel szemben fehérek, kivéve a hosszú belső folyosót, amelyen az egykori fapadlózat határozott nyomait leltük meg. Említettük már az ennek a folyosónak K-i végében volt fa zárószerkezetet. A fapadlózat deszkáinak fektetése némileg eltért a falak tájolási irányától.

Az épület falain kívül azokhoz közvetlenül csatlakozó terrazzo rétegeket észleltünk. (18. kép.) Ezek az igen gyenge, egyenetlen, vékony habarcsöntvények főként attól D-re, szétőredezett foltokban, különböző mélységekben fordulnak elő, (a XVIII. szelvényben 25, 55, 90 cm mélységekben). Ezek a terrazzo leöntések az épületet környező járda, szilárd burkolatú udvar maradványai voltak, amelyek itt — megállapítható helyeiken — a belső padlószintnél 15 cm-el alacsonyabban feküdtek.

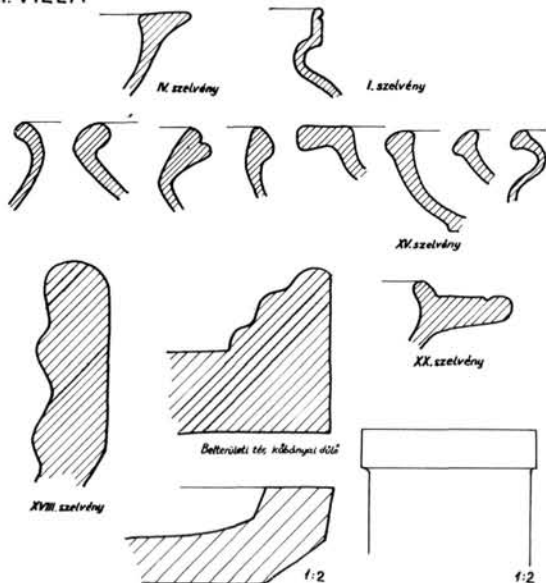
Az I. villához hasonlóan itt is megtaláltuk a mindkét oldalukon gondosan lemunkált 4–6 cm vastag andezitlapo-

9. Az I. sz. villa K-i oldalában kiszedett fal nyoma.
 9. Spur der beseitigten Wand in der Ostseite der Villa Nr. 1.
 9. Trace du mur du côté est de la 1re villa.
 9. Следы стены 1-й виллы с восточной стороны.

I. VILLA

II. VILLA

kat; ezek az épületfalak, lábhatatok burkolatai voltak. Egy ilyen kő burkolólapot habarcsba rakva találtunk a XVIII. sz. szelvényben, — ez töredékes volta dacára megállapíthatóan hatszögletű volt —, talán padlóburkolatul szolgált. De a 2,5—3 cm vastagságúra hasogatott bazaltlapokból itt is került elő. Az ilyen külső burkolólapok alkalmazása más hasonló pannoni emlékekkel történt egybevetés alapján a kései idők építkezéseinek (Hosszúhetény, Örvényes, stb.) a jellemzője.

II. sz. villa vízvezetékkel is el volt látva, szétszört cserepeiből következően inkább korai periódusában, mert a későbbi bolygatatlanabb maradványok között in situ részleteire sehol sem sikerült ráakadni.

Az építmény külső falai a 80 cm vastagságot is elérhették és a mai talajszint alá 1,10 m mélységig is lenyúltak. Az osztofalak kb. 60 cm vastagok voltak. A nagyszámú ablaküvegtöredék az épület számos ablakáról tanúskodik. Fel tűnő volt közöttük egy kis négyzetes töredékféle, ennek alapján az egykori ablaküveg szerkezetei helyreállíthatók; ezek, legalábbis részben, 4,5 cm-es oldalú 2,5—3 mm vastag négyzet alakú részek rendszeréből állottak.

A II. sz. villa kísérő leletei közül a házikeramiaanyag a rétegek erős bolygatottsága következtében nem nyújtott támpontot a két periódus időbeli elhatárolásához. A III—IV. szdi házikeramia szórványosan az ásatás egész területén előfordult; így a IV. szelvényből III. szdi fogaskarcolt vörösfestésű edény töredéke, sárga ólommazas IV. szdi töredékek. (L. a 9—10. képen.) A kései sárga és zöldmazas kerámia aránylag nagyobb számban mutatkozott. A házikeramia töredékek általában késeiek, a III., de még inkább a IV. szdból. Egyéb kísérőleletek közül az épülettől É-ra elő-

11. A két túskevári villa kísérőleletei.

11. Begleitfunde der zwei Villen von Túskevár.

11. Trouvailles secondaires des deux villas de Túskevár.

11. Находки, сопровождающие обе тускеварские виллы.

10. A két túskevári villa kísérő leletei.

10. Begleitfunde der zwei Villen von Túskevár.

10. Trouvailles secondaires des deux villas de Túskevár.

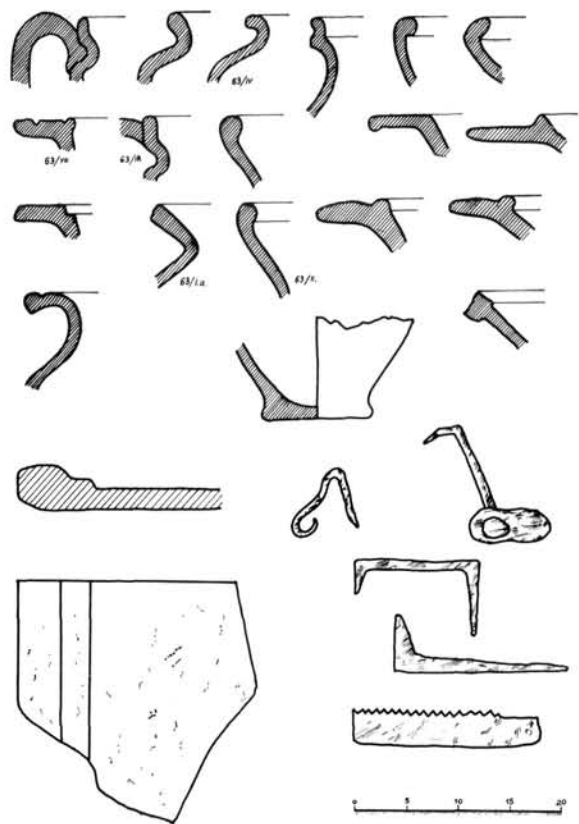
10. Находки, сопровождающие обе тускеварские виллы.

került hagymafejes bronz T fibulát (I. szelvény) és bronz bútorveretek lemezke darabjait említjük. Egy bronz lószerszámveret kerek, egyetlen áttörtrel bír, az ún. trombita-mustrás félékből, előoldalán finoman rovátkolt kötéltagdísz fut körbe. (á: 6,8 cm, ltsz: T. 62.19.1.) (18. kép 1.) Lendületes, mozgalmasságú ívelésű mintája alapján a veret még a II. szdi kelta ízlésű helyi fémművesség termékének tekinthetjük. Egy vasollónak csupán egyik fele maradt meg, a rugalmas nyelű eszköz á: 16,8 cm, ltsz: T. 62.16.2. (19. kép 3.) Egy vaskulcs felül áttörtetes, a szokásos L alakú zár-résszel. (h: 11,6 cm, ltsz: T.62.16.1.) (19. kép 5.) Egy vasfűrész egyik oldalán áttört lyukkal bír; ez ezen a végén fanyélbe volt foglalva. h: 17,8, sz: 5, v: 0,2—3 cm. Ezenkívül vasfülek, szegek kerültek innen elő, 7,2, 12,8 cm átmérettel. Egy vaskapocs kétszer meghajlítot, hegyesvégződésű. (10. kép.)

Az épület falkiszedésekkel erősen bolygatott maradványi közül különösen a 63/IV. sz. szelvényből több érme került elő, leginkább a talajszinthez közel:

1. XVIII. szelvény, Crispus, kisbronz, Coh² 44. PB Ésisq
2. II. szelvény, Hadrianus, ezüst, Ric 468(a) i. u. 138-ból.
3. III. szelvény, II. Constantius quinq. Coh² 293. SMTSA
4. VIII. szelvény Valens Ric 24. b. 364—367, vagy

367—375. R.PRIMA

12. A II. sz. villa fekvése.
 12. Lage der Villa Nr. 2.
 12. Le site de la IIe villa.
 12. Расположение 2-й виллы.

5. III. szelvény, Constans quinq. Coh² 176. ISIS
 A többi érem szórványként került elő:
 6. II. Constantius kisbronz, Coh² 100 PB SMTSA
 7. Nagy Constantinus quinq. Cf Coh² 760—761. CONS
 8. II. Constantius PB Coh.² 47 ASIS
 9. quinq., kopott, IV. szdi,
 10. Iulianus, Coh² 9—21. PB

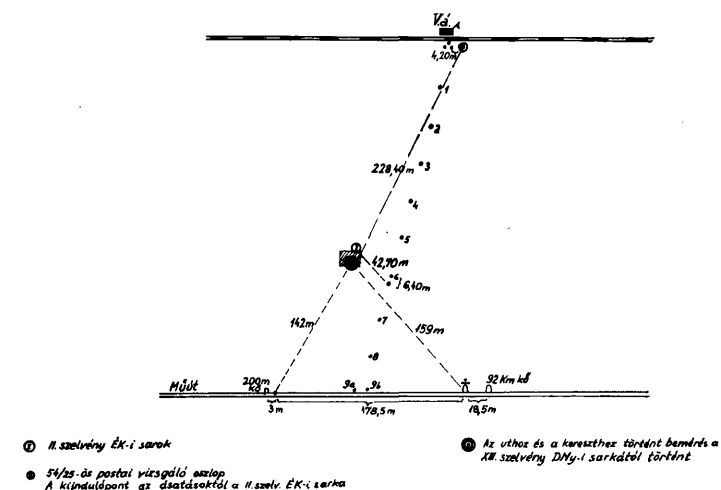
11. Urbs... Coh² 17 PE SMTSE
 12. Maxentius középbronz, Coh² 5 MB
 13. Nagy Constantinus, Coh² 462. PB

Egy Philippus középbronz és számos IV. szdi kis érme a Kőhányási dűlő távolabbi részeiről került elő; ezeket, akár csak a mintegy 800 darabra tehető egyéb, túskevári határból begyűjtött érmét külön nem ismertetjük.

A II. sz. villa igen jelentős lelete egy vassisak. Ez a XVIII. sz. árok két kis helyisége mellől, sajnos bolygatott talajból került elő még 1962-ben. A sisak egyetlen darabból meglehetősen mesterségbeli járatossággal formált; alól sima pántszerű peremmel ellátott, oldala élben található homorú hornyolatokkal tagolt, enyhén elliptikus tetején közepén kis benyomódást észlelünk. Az igen rongált sisak alsó peremén és tetején egy-egy csavarfej maradt. Úgy látszik, valaminő körbefutó pántdísze is volt, de lehettek ezek belső bőrbélés tartó szegei is. Feltehető az is, hogy a szaloniki Galerius ív keleti harcosának sisakjához hasonlóan a túskevári sisaknak is volt arcvért lemeze és az alsó csavarok ezt tartották. Erre utalna az is, hogy az alsó peremen még több, kihullott szegecsre utaló kis kerek áttöretet is látunk. A kis szabályosnak látszó legfelső lyuk pedig tollforgó, bokréta rögzítésével függhetett össze. (20—21. kép.)

A sisak a római császárkor, de az ókor korábbi megszokott formáitól is eltérő. Első pillantásra a népvándorlások hasonló emlékei felé mutat, tudjuk, hogy még a későcsászárkor folyamán, korábbi századok sztepei hatásai alatt keletkeztek azok a klasszikus ókoritól eltérő típusok, amelyek majd a népvándorlások germán népeinél, sőt a középkorig is felnyúlva divatoztak, befolyásolva még az uralkodói koronák és egyházi fejékek fejlődését is.

A túskevári sisak magasztott, kúpos alakjával ugyan csak beletartozik abba a nagy formacsoportba, amely a IV. sz.-tól kezdve a szteppéktől a Nílus-völgyig az egész ismert világban elterjedt és amely javarészt a pántos sisakok körébe tartozott. A pántos sisakok nagy számához képest azonban ez az egy darabból készült hornyolt típus elenyészően kisebb számban maradt fenn. Úgy látszik eredetileg sűrű huzalokból, vagy vaslemez-sávokból összerótt formák közül veszi eredetét; a moszkvai Történelmi Múzeum kercsi vassisakja, amelyet számos keskeny vaslemez csikjából róttak egybe, egészen a túskevárihoz hasonló sűrűhornyolatú.¹⁸ Sisakunk eredete felől a szaloniki Galerius ív szarmata harcosának említett hasonló sűrű hornyolású sisakja is útbaigazít. Ennél alsó pántot és arcvédő lemezt is találunk.¹⁹

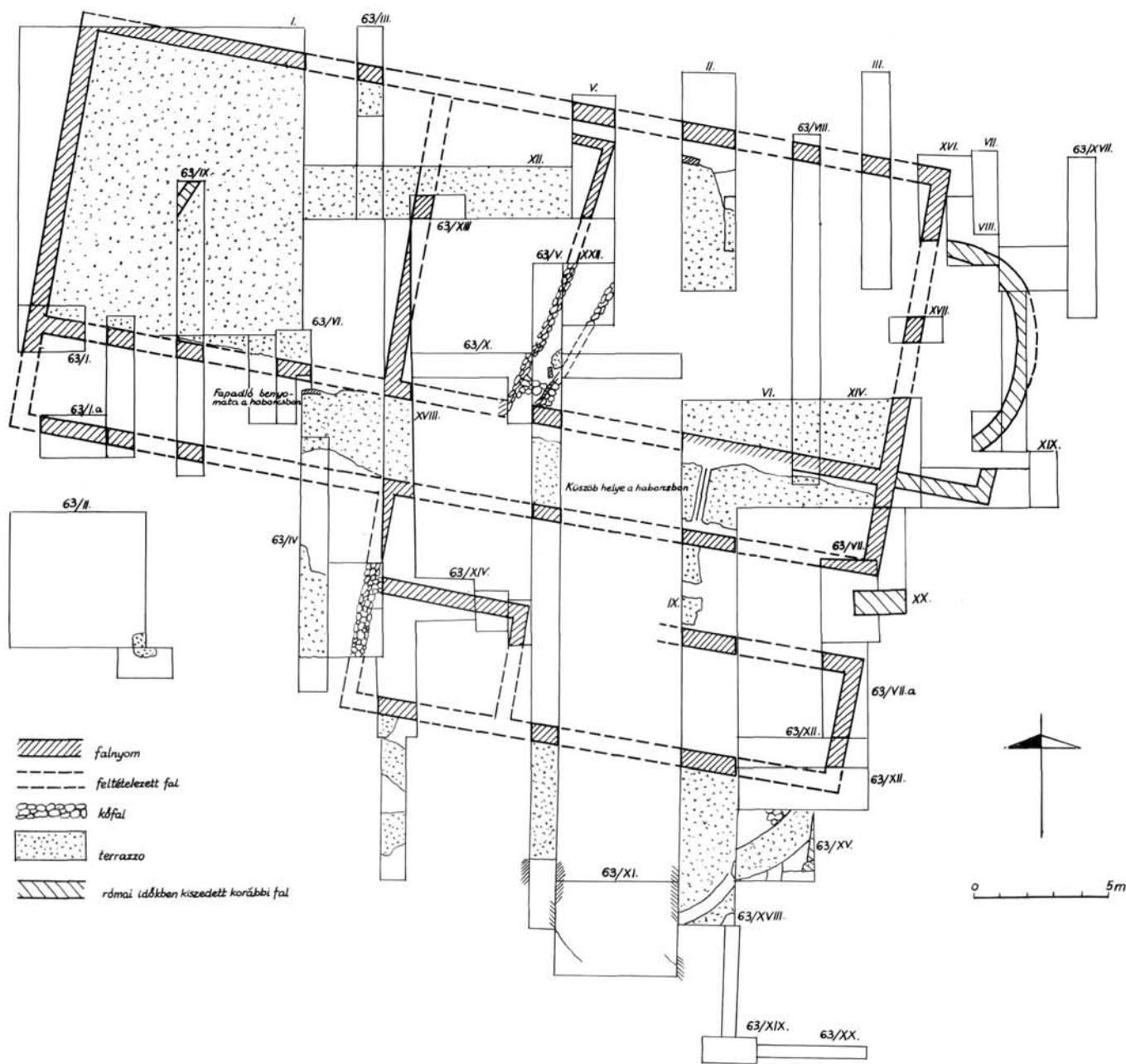

lunk.¹⁹ A Galerius császár 293. évi hadviselése emlékére utaló szaloniki építmény valamelyes időhatározást is ad e sisakok középeurópai feltűntét illetően; az ábrázolt harcos ugyanis római hadseregben szolgált szarmata volt. Korábban a Róma városi Traianus oszlop domborművein és bosporusi sírkamrák festményein is fel-feltűnnek hasonló sisakok.²⁰ Alföldi András ha'ározottan későrómai eredetüként vezette le a kúpforma, alól körülpántolt formájú sisakokat.²¹

Az újhartyáni IV. szdi gepida temető egyik sírjának vas pajzsdudora komoly támpont a túskevári sisak eredetét illetően. Ez díszítése és technikája tekintetében megegyező emlékünkel; ugyanilyen vasból készült kúpos test, amelyet hasonló élben található kanellurák sora élénkít. A közelálló emlékek III—IV. sz.-i volta a IV. sz. idejére szűkítené le a túskevári sisak idejét is, nem téve egyúttal ajánlatossá, hogy készítőjük, vagy viselőjük személyét kizárólagosan valamelyik kárpát-medencei néptörzsnél keressük; a kanellura technika amely ízlésben maga is meglehetősen klasszicizáló, korábbi iráni — sztepei (Fekete tenger melléki) sokrészből összerótt formák átvétele nyomán²² római területen állott elő és vegyesen alkalmazták szarmaták, germánok, bizonyára rómaiak is. A felsősziléziai Staatsfort (Dobrodzien) pajzsdudora ugyancsak ilyen gerezdelt — kanellurázott; ezt a Fekete-tengerparti csernyakovi kultúrából származtatják. Ilyen hornyolatokat találunk a IV. szd germán kerámiaján is.²³

Így a túskevári sisakot talán még a római uralom utolsó évtizedeiben, esetleg az összeomlás idején, vagy az azt követő zavaros időszakban viselhette legnagyobb valószínűséggel római szolgálatban állott germán, vagy szarmata harcos.

Igen figyelemreméltó leletei a feltárasnak azok a gondosan kimunkált márványemlékek, amelyek az épület későbbi rendeltetéséhez is támpontot nyújtanak. Ezek közül egy kis márvány oszloptörzs a XV. szelvényből került elő. (10. kép.) Ez sima, hengeres testű, gondosan lemunkált felülettel, felül kiszélesedő — 2,8 cm széles — lécpofilban (lécgyűrű) végződik, v : 12, a felső végén 13 cm. Kis mérete és anyaga magában véve is a kései időkre keltezné ezt az emléket, amelyhez hasonlókat eddigelő a constantinusi koral meginduló ókeresztény épületmaradványokból ismerünk. Savariában az óke-

13. A II. sz. villa alaprajza.
13. Grundriß der Villa Nr. 2.

13. Le plan de la IIe villa.
13. План 2-й виллы.

resztyén bazilika baptisteriumának kisméretű oszlopai ilyenek,²⁴ de hasonló a Magyar Nemzeti Múzeum, az aquincumi polgárvárosi bazilika kisoszlopai²⁵ és más emlékeké is. Ezek a kisméretű oszlopok inkább csak díszítő szereppel bírtak és az ókorvégi építészeti fejlődésnek abból a szakából valók, amikor a teret komolyabb oszloprendek helyett egyre inkább hatalmas fal, bolt, kupola, fafödém szerkezetek határolták el és a korábbi oszlop-pillér elemeknek alárendeltebb díszítőszerep jutott. Közülük jónéhányat — helyi homokkő-

anyagból — éppen a Balaton északi partvidékéről ismerünk Kékkút, Csopak ókeresztyén lelőhelyeiről oltármenza tartók, ablaknyílások osztóiként és más kisebb-szerű szerkezetekben.²⁶

A XVIII. szelvényből azonban még az 1962. évi feltáráskor további márványemlékekre leltünk. Innen egy körívesen hajló asztallap többszörösen profilált peremtöredéke került elő, az oszlopkához hasonló márványanyagból. (10. kép.) Az asztalperemtöredék a IV. sz. emléktanyagából széles területeken ismert ókeresztyén

14. A II. sz. villa fa küszöbének nyomai.

14. Spuren von der Schwelle der Villa Nr. 2.

14. Les traces du seuil en bois de la IIe villa.

14. Остатки деревянного порога 2-й виллы.

oltármenza lapjának része volt. Majd 1963-ban az északi két terem között ugyancsak ilyen márványból készült tábla másféle formában profilált töredékét találtuk meg több más márványtöredékekkel együtt, amelyek közül egy ugyancsak profilált darab egykor vízmedence gondosan, de egyszerűen megmunkált peremrészét képezte. Ez alól ferdén elmetszett, belseje homorúan lejtő oldalú. E tárgyak durvaszemcsés, fehéres-világosszürkés steier márványanyaga igen hasonló a savariai márványemlékekéhez. (10—11. kép.)

Már az első ilyen leletek felbukkanása felvetette az épület ókeresztény kultuszhely voltát. A márvány mezalapok, medence, az épület későbbi periódusában történt új beosztásai ókeresztény kultuszépület jeleznek, amelynek fő helyisége a legnagyobb ÉK-i terem volt; azt nem állapíthatjuk meg, hogy az apsis ebben az időben is fennállva ehhez csatlakozott-e, azonban tudjuk, hogy a szomszédos Noricumban, de magában Pannoniában is az egyszerűbb ókeresztény kultuszhelyek között egyaránt elterjedt az apsis nélküli teremtemplom típus, amelyek sorába tán a túskevári is tartozott. Az apsis eszerint a korábbi periódus tartozéka volt és azt a kultuszépületté történt átalakításkor szüntethették meg, amikor a padlófűtést is felszámolták, a fűtőtereket betömték és a D felé nyílással bírt fűtőcsatornát is elfalazták. Az apsisnak még a római időkben történt eltávolítása a falkiszédek miatt igen nehéz ásatási körülmények dacára is megfigyelhető volt. De ugyanígy még a római időkben távolították el az épület D felé kinyúlott apsisát is.

Az említett hatszögletű burkolólapok talán ennek a kultuszteremnek a padlózatát képezték.

Az ilyen, vidéki lakokba befoglalt ókeresztény kultuszhelyek (basilicae rusticae) Pannoniában sem ismeretlenek, hasonló rendeltetésű építmények egész sorát ismerjük, így Csopakról, Kékkútról, Fenékpusztáról, Sümegről, Fertőfehéregyházáról.²⁷

Az épület az északi, zártabb beépítésű vidéki építmé-

nyek ún. középfolyosós típusához tartozott; ez a villa-féle a II. szd 2. felétől tűnt fel Pannoniában, elterjedtebbé pedig a III. szd-tól lett.²⁸ Ebben az időszakban az épület több kisebb belső osztattal gazdagabb tagolású volt, K-re és D-re néző apsisos helyiségekkel, légfűtéssel. (22. kép.) Az igen bolygatott talajból származó II—III. sz.-i vörös és szürke házikerámia is ennek a korábbi periódusnak az emléke. Ókeresztény kultuszépületté történt későbbi felhasználását az épület főfalainak iránya, mint adottság tette lehetővé.

Ilyen változtos térbeosztású helységecsoportból álló belsőfolyosós bazilikát Aquileiából is ismerünk.²⁹

A nagy ÉK-i helyiség 11×18 m-es nagyságával az aquincumi kettős bazilika ilyen helyiségeihez igen közeli méretű; a kerek oltármenza, amely talán a kis kerek márványoszlopon állott, itt foglalhatott helyet. Hogy az ezzel a helyiséggel egy tengelybe eső szomszédos 11×14 m-es É—Ny-i terem átrium, vagy inkább katechumeneum volt-e, nem állapíthatjuk meg. Utóbbi esetben a márvány vízmedencét is ide helyeznők; e lehetőségek közül elsősorban atriumra gondolhatnánk, amely inkább itt elől, a főhelyiséggel, a tulajdonképpeni templommal egy tengelyben helyezkedik el,³⁰ viszont ókeresztény források szerint a katechumeneum és esetleg a diakonikon, amennyiben ezek a helyi körülmények között fennállottak, az oldalsó helyiségek voltak.³¹

A szentély berendezésének maradványai meglehetősen támpontot adnak az ilyen célú felhasználás kezdetére, így a villa rusticának basilica rusticává átalakulására is. A márvány oltármenzákat I. Szilveszter pápa rende-

15. A II. sz. villa DK-i sarkában maradék falnyomok.

15. Reste von Wands Spuren in der Südöstlichen Ecke der Villa Nr. 2.

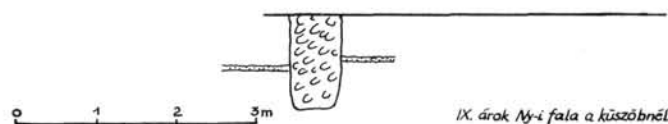
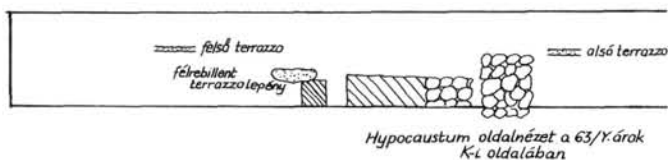
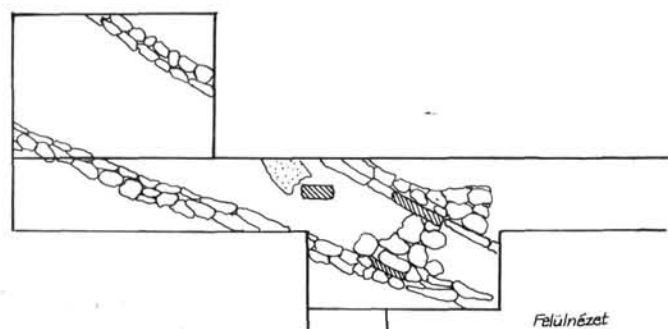
15. Restes de mur au coin sud-est de la IIe villa.

15. Остатки юго-восточной стены виллы.

16. A II. sz. villa kiszedett falainak nyomai.
 16. Spuren von den beseitigten Wänden der Villa Nr. 2.
 16. Traces des parois enlevées de la IIe villa.
 16. Следы раскопанных стен 2-й виллы.

tére alkalmazták ókeresztény gyülekezeti templomai-
 ban, így A. Barb ezek pannoniái – noricumai elterjedését
 is 340–370 közé helyezi.³² A profilált peremes, korong
 alakú, némileg bemélyedő asztalok pedig keleti kul-
 tuszeredetre utalnak, a keleti provinciákból számos
 ilyet ismerünk, így Szíriából.³³ A syracusai múzeum
 szép félkör alakos profiláltperemes márványpéldánnyal
 bír. Felmerülnek ezek a menzák Pannoniában is, így
 Fertőfőhegyregházán,³⁴ ismerjük az aquincumi kettős

bazilika márvány oltármenzájának egy részét, amely
 belső profilált bemélyedésével a kör alakú és négyzetes
 formák sajátos együttese.³⁵

A túskevári II. épület eszerint a IV. szd 2. negyedétől,
 közepétől kezdve szolgált ókeresztény kultushelyül, a
 csopaki, kékkúti, sümegi, fenékpusztai villa-basilicák-
 hoz hasonlóan, amelyekkel tájilag is egy csoportot al-
 kot; távolabb a fertőfőhegyregházit említjük.³⁶ Való-
 színűen a római élet kihunytaig, a politikai hatalom
 összeomlását követő időkbé is valamelyest belenyúlva
 szolgált a környék keresztény kultusközpontjául a sa-
 variai püspökség területén.

A II. sz. épület sem állott egyedül. Itt, a Kőhányási
 dűlőben is észleltük a közelben több más római kori
 épület nyomait a szántásokban mutatkozó nagyszámú
 épülettörmelékéből következően, de a nemzedékek során
 innen terméskövet állandóan kitermelő túskevári lako-
 sok is több, elszórt fekvésű környező épületről emlé-
 keznek. Elbeszélésük szerint az ún. Pap tagban, annak
 minden részén alapfalakat figyeltek meg különböző
 épülettörmelékkel vegyesen. A határ számos régi kő-
 falának a kitermelése itt annál inkább helyi szokássá
 fejlődött, mert a faluhoz közel a túskevári kolostor
 nagyszabású épületét is elbontották 1897-ben. A falki-
 szedők, földművelők gyakran számoltak be főként a
 kései időkre valló (III–IV. szdi) sírokról is. Horváth
 Elek és Fehér József korábbi földjein ugyancsak sok
 épületalapot figyeltek meg és ezek most is a föld alatt
 vannak.

A túskevári régiségek lelkes gyűjtője és őrzője, Mol-
 nár István jóvoltából korábbi időtől fogva annyi lelet
 gyűlt össze a helységben, hogy azokat falumúzeumban
 állították ki.³⁷

Ezek jellegzetes darabjait is közzéadjuk, mert azok
 a túskevári római településre szórvány voltak mellett is
 jellemzőek. A kis gyűjtemény anyagából első helyen
 említjük köemlékeit, ezek a helyi római építkezési kul-
 túra maradványai és az ismert két épületre is jel-
 lemző fényt vetnek.

1. Oszloplábazat, balatonfelvidéki permi vörös homok-
 kőből faragva. Négyzetes plinthusa felett az alsó torst
 jelző korong után élben megtörő homorú íveléssel szűkül
 össze; körbefutó keskeny hornyolattal jelzett tagolású.
 A plinthus él: 32 cm, plinthus m: 10 cm, teljes m: 16 cm.

Ez a lábazat anyagára és formájára nézve a pannoni
 római épületdíszítő szobrészlet jellegzetes közeli tája, a Ba-
 latonvidék felé utal. Az ottani jöfőle, szilárd, fagyálló építő-
 anyagnak, az ún. almádi vörös homokkőnek a helyi római-
 kori felhasználása korábról is ismert.³⁸ (26. kép.) A bala-
 toni tájról azonban nem csupán nagyszámú ilyen
 anyagú ókori építészeti emléket ismerünk, azok között a
 túskevári lábazathoz igen hasonlókat találunk. Különösen
 Csopakról, a Kőkoporsódombról a Bakonyi Múzeumba ke-

17. A II. sz. villa légfűtőcsatornája és annak metszetei.
 17. Luftheizungskanal und dessen Querschnitte von Villa Nr. 2.
 17. Le canal du chauffage à air chaud de la IIe villa et ses coupes.
 17. Воздушное отопление 2-й виллы. Их разрез.

18. A II. sz. villa terrazzo felületei a kiszedett falak helyével.
 18. Terrazzoflächen und Stelle der beseitigten Wände von Villa Nr. 2.
 18. Les surfaces en terrazzo de la IIe villa, avec l'emplacement des parois enlevées.
 18. Терразитовые покрытия 2-й виллы с местом расположения раскопанных стен.

rült két lábazat és két ugyanott őrzött ismeretlen lelőhelyű oszlopláb közeliek a túskevárihoz,³⁹ de ilyen a fonyódi római villa teljes oszlopának a lábazata is. A túskevári emlék amazokkal együtt a Balatonkörnyék római épületplasztikájának külön csoportját képezi.

Ennek a vörös homokkőből faragott épületszobrászatnak —, mint korábban kimutattuk —, főbb időszaka a tartománynak a markomann háborúkat követő félszázados felvirágzására esett; túskevári tagozatainkat is erre az időszakra, a Severusok korára helyezhetjük. Itteni felbukkanásuk azért is figyelemreméltó, mert táci (Gorsium) előfordulásukon kívül eddig csupán a Balaton közvetlenebb vidékén voltak ismeretesek.

2. A másik oszlopláb szürke homokkő anyagú. Ez négyzetes plinthusa felett egyetlen szabályos kerek torussal bír, afelett homorú íveléssel szűkül össze. M: 35 cm, a plinthus éle: 56 cm, f. átm.: 37 cm. A forma a hellénisztikus idők újítása és az ún. újattikai bázisok közül való, amelyeket később főként a toszkán-dór szerkezeteknél használtak. A provinciális leegyszerűsítések világában különösen gyakran alkalmazott lábazatfajta volt; Pannoniából is számos helyről ismerjük, így Aquincumból, Brigetioból, Savariából, stb.⁴⁰

A túskevári határból további figyelemreméltó köemlékek találunk a helyi múzeumban.

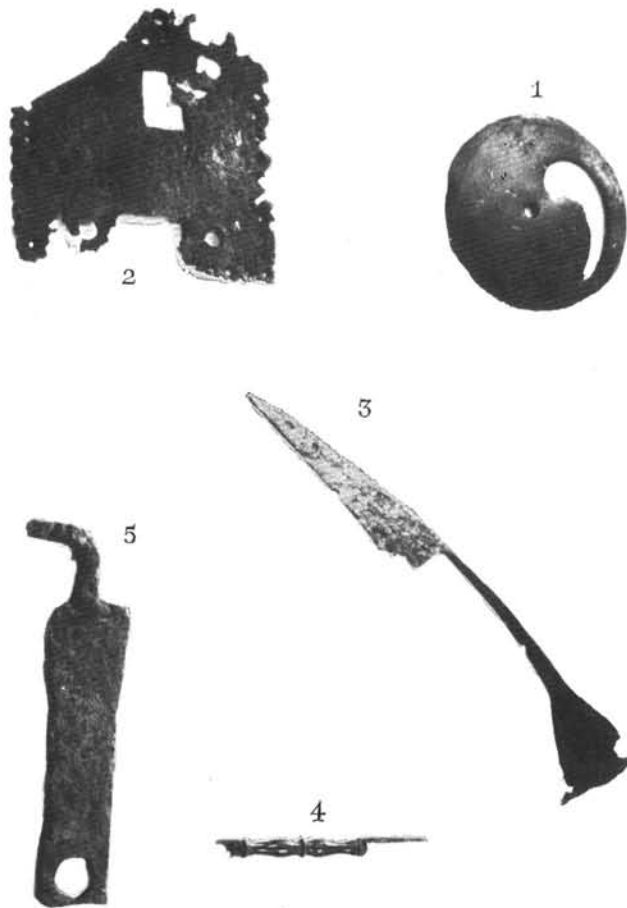
3. Oltárkö. Mészkből faragott, alsó része törött, előoldalán feliratos, jobboldalán Victoria domborműves alakjával, amely jobbján koszorút, baljában palmaágot tart, baloldalán szalagos koszorúbrázolással díszített. A kő pereme felül profilált és kötéltag dísszel ellátott. Felirata kétsoros, szépen metszett betűkkel:

I · O · M · SAC · . . FL · TIT · FIL (I(OVI) O(PTIMO) M(AXIMO) SAC(RO) (TITUS) FL(AVIUS) TIT(I) FIL(IUS) A cognomen hiánya a II. szdra és az azt követő időkre vall, a névadás jellegéből italicus eredetű személyek II. szdi itteni megtelepedésére következtethetünk.⁴¹ A flaviusi nomenek a nagy markomann háborúk befejeztével Nyugatpannoniában határozott növekedést mutatnak, e néven mintegy 100 személyt ismerünk,⁴² így megkockáztathatjuk, hogy településünk nagyobb mérvű feltöltődése a II. sz. utolsó

negyedében ment végbe. Magából a kétnevűségből (praenomen és nomen) a római polgári status hiánya is következne, azonban a császári névhangzás alapján mégis olyan római polgárt gyanítunk az egykor itt élt személy mögött, aki bennszülöttként nyerte el ezt a jogosultságot.⁴³ Pannoniában az I–II. szdban határozottan nyugati jellegű személyeknél találjuk e nevet, Emona, Poetovio környékén; a név viselői a boioknál azok felső rétegében fordulnak elő, majd Savariában (hat esetben) és Scarbantiában ismeretes, sőt egy ízben (T. Flavius Maximus) bennszülött személyként a Balaton-tájon is felbukkan e névforma, Balatonkövesdről.

Itt említjük meg, hogy a Savaria Múzeum is őriz Túskevár határából származó köemléket, ez:

4. Oltárkö, mészkből faragott, újabb olvasása szerint nem Iuno Caelestisnek, hanem Nemesis Reginának állította C. Iulius Constans beneficiarius feleségével Iulia Severával együtt a tetrarchia időszaka alatt.⁴⁴ Felirata — templum constituerunt — az istennőnek emelt helyi szentélyről ad hírt. Eszerint a jelentősebb túskevári településen Diocletianus korában Nemesis szentély is volt. A változatos történelmi Pannoniában gyakran találkozunk a sorsistennő

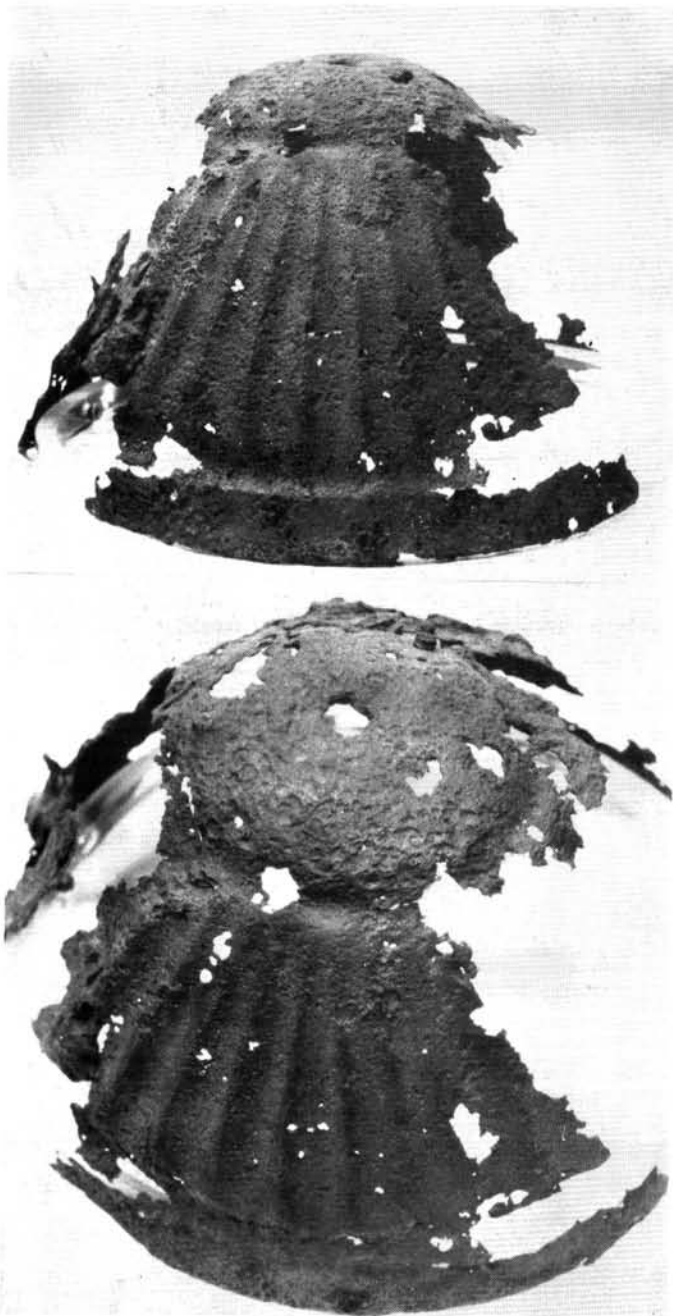

19. A II. sz. villa fémleletei.

19. Metallfunde von Villa Nr. 2.

19. Trouvailles en métal de la IIe villa.

19. Металлические предметы, найденные при раскопке 2-й виллы.

20–21. A II. sz. villa mellől előkerült vassisak.
 20–21. Der von der Nähe der Villa Nr. 2. herrührende Eisenhelm.
 20–21. Le casque en fer trouvé près de la IIe villa.
 20–21. Найденный рядом со 2-й виллой железный шлем.

kultuszával; a dunai limes számos ilyenemű emléke mellett a nyugodalmasabb helyzetű, komolyan megerősített Savariából is több Nemesis oltárt ismerünk.⁴⁵

5. Tüköryél, bronz, finoman formált, egymást követő kettős ballusztter tagból áll, ezek a nyél közepén élben találkoznak. Egyik végén a tükör lapját közrefogó villatag egyik ága megmaradt, másik vége letörött.⁴⁶ H: 7 cm, lelt. sz.: T.62.20.1. (19. kép 4.) Hasonló astragallos tagokkal díszes tüköryelet az aquileiai múzeumból is ismerünk.

6. Minerva bronzszobrocskája, kis kerek szabálytalan talpazaton, azzal egybeöntöttén készült. M: 8,9 cm, lelt. sz.: T. 62.12.50. A Kőhányási dűlőből a II. épület környékéről előkerült nőalak ruházatát elől részben fedi az öblös íveléssel átvetett köpenyszerű lepel; baljával ennek öblét tartja, az azon is átvetődik. Mellén az aegist láthatjuk a gorgófüvel. Az egész mű e részleteivel együtt meglehetősen kopott, arcvonásai alig kivehetőek. Fejtartása kissé előre-jobbra forduló, fején magas hátravetett korinthosi sisak ül, amely alól dús hajzata bontakozik ki. Jobb karja könyökénél letörött. (23–24. kép.)

A szobrocska előzményei a görög művészetbe nyúlnak vissza. Előképeit még a görög klasszikus művészetben találjuk meg. Jellegzetessége a testnek tengelyéből némileg kimozduló tartása, a csonkán fennmaradt jobbnak a törzstől eltartott helyzete, szemben a csípőre tett ballal, és a ruházat megoldása. Első pillantásra elválik Pheidias ünnepélyes tartású chytonos Athéné típusától, bár e válfaj megteremtése is az ie. V. szdi őstípusra nyúlik vissza. Praxiteles újabszerű festőies művészete alkalmasabb volt ennek az életszerűbb válfajnak a meghonosítására a szobrászatban. Ezt az újabb nőalak-típust az Eremitage Athéna Campanáján, a mantineiai bázis nőalakjainak tartásán fedezzük fel először, majd szervesen nő át a hellénizmusba; különös jellegzetessége a testen átlós festőiséggel átvetett dúsredőzetű lepel, melynek különösen az agyagplasztikában volt szerepe a IV. sz.-tól. Így köpenyes Athénánk a kései klasszikus-hellénisztikus idők mindennapibb női veseletéhez közelítő ruházatában az életképszerűt képviselte a Pheidias-i ünnepélyesebb Athéna fogalmazással szemben.⁴⁷ Praxitelés nyomában Timotheos fejlesztette tovább ezt az új női ruhakompozíciót, amint az Uffizi gyűjtemény római másolatú Athéna szobrán látjuk; ezt a római változatok fontos őstípusának tekinthetjük.⁴⁸ Róma gyűjteményeiben a Rospigliosi Minerván figyelhetjük meg ezt az enyhén kiforduló tartást, s főképpen a balfelől átvetett hatalmas festői leplet a hasonló fejvetésű korinthosi sisakos nőalakon,⁴⁹ amelyet a római művészet hellenisztikus közvetítéssel vett át.⁵⁰ A római szobrászatban széles mederben került át ez a típus és kis bronzplasztika formájában úgy látszik a római otthon valóságos szükségleti tárgyává lett. A nagyszobrászatban a Ny Carlsberg gyűjtemény Liviát ábrázoló emléke idézi a festői átlós-redős lepellet a típust, utalva egyúttal a forma szélesebb, portré és zsáner-szerű alkalmazására is.⁵¹ A római mindennapi életnek nagymennyiségű Minerva szobrocskára volt szüksége birodalomszerte;⁵² több változata között a római művészet sajátos hisztorizáló jellegéhez híven végig megtaláljuk ugyan párhuzamosan az ünnepélyesebb pheidias-i őstípust is, de elevenebb, mert a szervesebb művészi fejlődés menetében jutott a császárkorig leplel Minervánk. — Gondoljunk itt párhuzamként a kései görög művészet hatalmas mennyiségű festői leplel női agyagszobrocskáira. A római nagyszobrászat nem csupán az augustusi klasszikában vette elő ezt a nőalakot; a görög élőképeket a modorosságig követő antoninusi korban Antoninus Pius oszlopbázisán jelenik meg az e korban már ugyancsak történelmi felelevenítésként ható Minerva-alak.⁵³

Az európai római provinciák művészeti emlékanyagából is gyakran előbukkan leplel Minerva bronzszobrocskánk. Schweiz római emlékei között a freyburgi múzeum ilyen átvetett köpenyes kis alakját említhetnénk,⁵⁴ de nem hiányzik Neumagen plasztikai emlékekben gazdag talajából sem.⁵⁵ Noricumból,⁵⁶ Dáciából

22. A II. sz. villa apsismaradványának nyomai.
 22. Spuren von Apsisresten der Villa Nr. 2.
 22. Les traces de l'abside de la IIe villa.
 22. Следы остатков апсиса 2-й виллы.

ugyancsak ismeretes ez a megfogalmazású Minerva alak. Különösen közelálló a Kolozsvárról származó kis Minerva szobrocscsa; ez fennmaradt részletfinomságai alapján az erősen kopott túskevári emlék eredeti állapotának visszaállításához is hozzásegít. (25. kép.) A kolozsvári szobrocscsa tartása, a nőalak dereka körül széles redőt vető festői köpeny, előretartott jobbjá mind azonos vonást mutatnak a túskevárival; sőt ennek segítségével a balkéz szerepe is érthetőbbé válik; az alak azzal fogta fel köpenye redőjét.⁵⁷ A túskevári kis emlék a II. szd 2. feléből, a III. szd fordulójáról származhat.

7. Illatszerez üveg, (unguentarium), hosszúkás, benyomott testű, magas csőnyakkal, kis szájjal. Igen vékonyfalú, fehér. Pannoniában igen elterjedt forma, ismert társai ugyancsak vékonyfalúak, fehéres, vagy halványzöldek. Felmérül pannoniai készültük is. Egy hasonló példányt Inter-cisaban Aurelianus érem keltez a III. szd. 2. feléből.⁵⁸

8. Fazék, agyagból, vékonyabbfalú, szürke; Pannoniából ismeretes körtealakú testtel, vékony vízszintesen kihajló pe-remmel. M: 25 cm. A helyi Tsz istálló építéskor találták Traianus éremmel. Az I. szd 2. felére tehető, még La Tène eredetű forma,⁵⁹ amely a római élet itteni korai, a flaviusi császárok idejére visszanyúló megindulásáról ad hírt, az előkerülés helye a gráci műút mentén pedig a helyszínen gyűjtött adatok alapján a település temetője volt, ahonnan szarkofág és kövel, téglával bélelt sírok is előkerültek. A temetkezés ezek szerint itt két-három évszázadig is folyhatott; a flaviusi időkre tehető fazék pedig valamelyik korai hamvasztásos sírból került elő.

9. Ugyancsak a Tsz istálló mellől való egy világossárga laposfenekű tál. Ez is a tartomány gyakoribb, korai idők-ből származó kerámiaféléje.⁶⁰

10. Ugyaninnen összeszűkülő szájú, finom, jólégetett vörösrre festett edény is előkerült, két sorban vonalka-soros díszsel, a III. szd e. feléből.⁶¹

11. Terra sigillata töredék, Drag. 37-es mintájú mélytál peremtöredéke. Tojásfüzérére meglehetősen gyenge mintázású, . . . SMVS F bélyeggel. Lesoux-i, közelebről a La-voye-i CINTVSMVS műhely bélyege rejlik a töredékesen fennmaradt emlék mögött, a II. szd. 2—3. negyedéből.⁶² Cintusmus bélyeges darabjával azonban Rheinzabernből, Ittenweilerből és Westerdorfból is találkozunk.⁶³

* * *

A túskevári római telepen a bár szórványosan, de nagyobb számban előkerült, változatos kísérőleletek alapján már az I. szd második felében megindult a római élet. Magánál a két épületnél előfordult érmek Hadrianuséval kezdődnek és Valentinianuséval végződnek; szórványként e területről Gratianus érme is előfordult. A két feltárt épület közül az I. sz. (a Sásréti dűlői) a II. szd első fele-közepétáján már fennállott; kerámia és éremleletei alapján még a IV. sz.-ba nyúlóan is életet találunk körül. A Kőhányási dűlő épületének I. sz. periódusa a már Pannoniában is meghonosodott középfolyosós alaprajz tanúsága szerint a II. sz. közepétáján már állhatott; a magasabb szintű leletek, így a Drag. 37-es sz. terra sigillata töredék, a Minerva szobrocscsa, stb. alapján a túskevári telep a Hadrianus—antoninusi korban virágzásának első időszakát élhette, de rendszerben lakott volt a III. szd folyamán is. A II. sz. épületnek ókeresztény kultushelyként történt felhasználása a IV. szd közepén következett be és legalább a római

élet kihunytaig tartott. A kései formájú vassisak germán (?) viselője római szolgálatban is állhatott és az talán a politikai összeomlás katonai eseményei következtében hanyódott el a kultuszvilla mellett. A Gratianus érme, amely ugyan a betörő germánságé, hunoké is lehetett, módot nyújt arra a feltevésre is, hogy a római élet itt egy-két évtizeddel az adrianapolisi katasztrófa után is pislákolhatott még.

A két feltárt épület körül több más épületnyom látszik a terepen, főként a vasútvonaltól D-re fekvő Kőhányási dűlőben; e szétszórt egykori épületek kiterjedtebb villatelepülést képeztek itt, amelynek temetkezési helye is ismeretes a műút mentén, attól D-re és a közeli Tsz területén. A helyi közlések szerint I—II. szd-i hamvasztásos sírok is előkerültek itt, a talált számos korai, kékesszínű üvegedénytöredék e sírok mellélete lehetett, de a Tsz területén, a Sásréti dűlő I. sz. épületétől É—Ny-ra 400 m-re az egyik hosszú új istálló Ény-i sarka alapozásánál téglával bélelt későrómai sír került elő.⁶⁴

A temetőnyomok ugyancsak a telep hosszas, I—IV. szd-i fennállásáról tanúskodnak itt, a Somlyó Dny-i lábánál, ahol a Veszprém felől Savaria felé tartó útvonal haladt át.⁶⁵ Ez az út már a pannoniai úthálózat felvázolásának kezdetei óta elfogadott és Pannonia egyik fő útvonala volt, amely Veszprém megye számos rég-től ismert római helyét kötötte össze.⁶⁶

Éppen az Itinerarium Antonini adatai nyomán már korán felébredt a kutatás figyelme közvetlen tájunk ókori szerepe, elnevezése iránt, sőt az ott adott távolságok kombinációi alapján Túskevár helyét több ízben is azonosították Mogentianae-val. Határunknak a jelentős belsőpannoniai várossal való egybevetése mellett foglalt állást A. Domasevsky is beneficiarius-állomások alapján rekonstruált ismeretes úthálózatrendszer felvázolásánál.⁶⁷ De a Túskevár-Mogentianae azonos-ság híve Gráf András is.⁶⁸ Minderre elsősorban a Sava-riától való 36 római mérföldnyi fekvése (az Itinerarium)

- 23–24. A túskevári falumúzeum (Somlóvidéki helytörténeti múzeum) Minerva szobrocskája. Elő- és oldalnézet.
- 23–24. Minerva-Statuette des Dorfmuseums von Túskevár (Orts-geschichtliches Museum der Somló-Gegend). Vorder- und Seitenansicht.
- 23–24. La statuette de Minerva du Musée de Túskevár (Musée de l'histoire locale de Somlóvidék). Vues de face et de côté.
- 23–24. Статуя Минервы, находящаяся в тюшкеварском сельском музее. Вид спереди и сбоку.

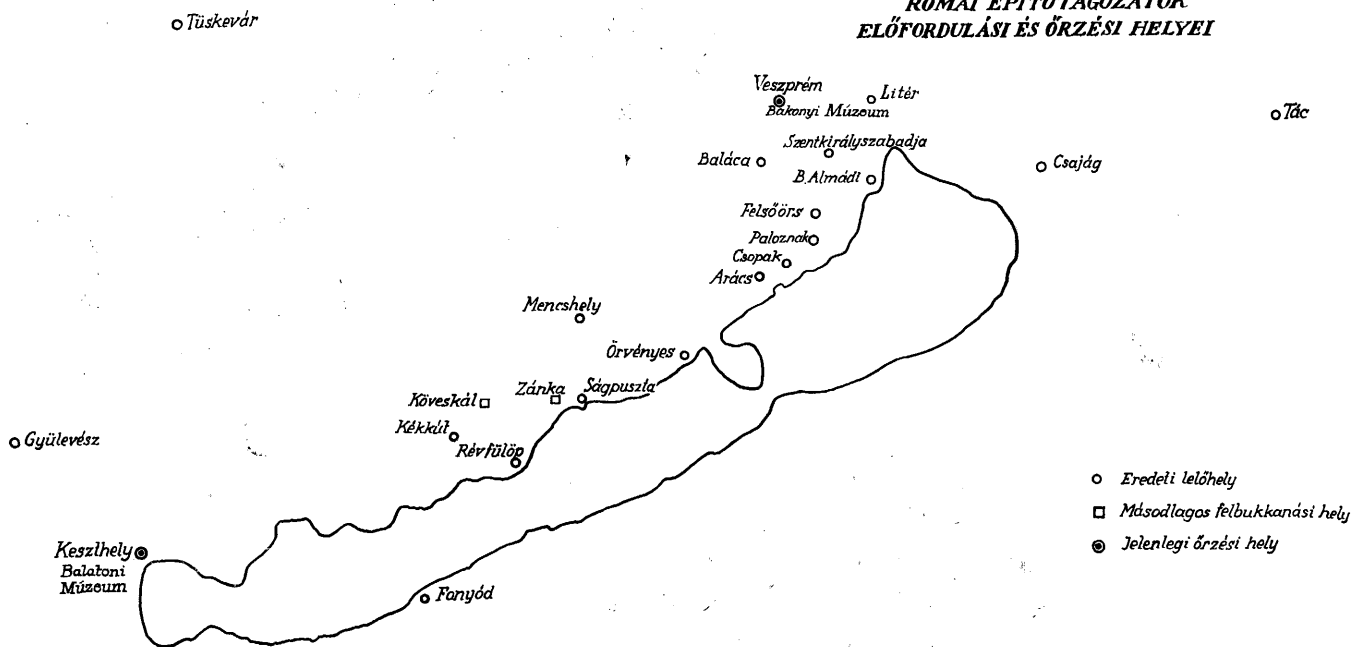
adata) csábít a régebbi időktől ismeretes itteni római emlékek mellett. Simonyi Dezső újabban Mogentianaet Sümeg—Sümegsehi—Vincemajor közötti területre helyezné.⁶⁹

Akár azonos a Túskevár melletti Somlyó tövében fekvő település Mogentiana-val, akár nem, mindenesetre a jelentős belpannoniai helység közelében feküdt, esetleg arra tekintettel is jött létre. Ókori településünkhöz közel torkollott be az itt átvonuló savariai főútvonalba a Fenékről Sümeg—Veszprém irányába bekötő út is. Telepünket így az Aquincumból Savaria felé vívő transversális főútvonal közvetlenül kapcsolta be az ókori világforgalomba.

Kiss Ákos

25. Minerva szobroska Kolozsvárról.
25. Minerva-Statuette von Kolozsvár.
25. Statuette de Minerve de Kolozsvár.
25. Статуя Минервы из Коложвара.

**A BALATONFELVIDÉKI (ALMÁDII) VÖRÖS
HOMOKKÖBŐL FARAGOTT BALATON-VIDÉKI
RÓMAI ÉPÍTŐTAGOZATOK
ELŐFORDULÁSI ÉS ŐRZÉSI HELYEI**

26. A Balaton-felvidék római építőtagozatainak előkerülési helyei.
26. Fundstellen von römischen Bauresten im Balaton-Hochland.

26. Les sites des vestiges de constructions romaines du haut-pays de Balaton.

26. Места раскопок римских поселений в окрестностях Балатона.

JEGYZETEK

¹ CIL III. 10 957.; Arch. Ért. 28 (1908) 359.

² Ádám Iván, Arch. Ért. 1 (1881) 317.

³ A Bakonyi Múzeum régészeti adattárából.

⁴ I. e. j. 3855. ltsz. nagyobbrészét Laczkó Dezső és Rhé Gyula jegyzései. L. még: Wessetzky Vilmos: A Bakonyi Múzeum két Osiris szobrocskája Somlójenőről. VMMK 4. (1965) 97–102.

⁵ CIL III. 10 955.; Házy Alajos: A pálosrend Jenő-tüskevári zárdájának története A Vasmezei Régészeti egyesület évi jelentése VI. (1878) 22.; a Savaria Múzeum lapidariumában.

⁶ L. 3. j.; Egy feliratoskő a határból a Bakonyi Múzeumba került. Arch. Ért. 11 (1877) 133.

⁷ A Bakonyi Múzeumban. Szerzeményi Napló 7453. ltsz. a „Peti tag”-ból.

⁸ Itt mondok köszönetet a deveszeri járási tanács VB-nek az ásátást lehetővé tevő segítségéért. A két épület feltárásával egyidejűen Dr. Kanoncsay Margit a mútnak a Kőhányasi dűlőhöz közeleső részében a település temetkezési helyeit kutatta. A feltárások 1962 VIII. 17–IX. 4. és 1963 X. 25–XI. 8. között történtek. A helyi előkészítés, útbaigazítások terén a tüskevári községi tanács VB elnöke és titkárnője mellett különös segítségére volt a munkálatoknak Molnár István esperes, a környék történelmének buzgó helyi kutatója, akinek közreműködését ezúttal is megköszönöm. Az ásátásnál tudományos segédként Kelenen Márta egyetemi hallgató is részt vett.

⁹ Simonyi Dezső, Egyetemes Philológiai Közlöny. 71 (1948) 19.; Darnay Kálmán, Arch. Ért. 7 (1887) 443.; Kuzsinszky Bálint, A Balaton környékének archaeológiája. Bpest, 1920. 112., B. Thomas, E.: Römische Villen in Pannonien Bp. 1964) 116.

¹⁰ Barkóczy, László.,—Bónis, Éva., Acta Arch. Hung. 4 (1954) 156. 20/18. kép.

¹¹ Nagy Tibor, Ant. Hung. 2 (1948) 96–98.

¹² Nagy Tibor, Budapest Régiségei. 13 (1943) 377. 20. kép.

¹³ B. Thomas Edit, i. m. 119. 59. kép.

¹⁴ Oelmann, Franz, Gallo-römische Strassensiedlungen und Kleinhausbauten. Bonner Jahrbücher. 128 (1923) 84–85. 4–8. képek.

¹⁵ Crema, Luigi, L'Architettura Romana. 1959. 604.

¹⁶ Szilágyi János, Arch. Ért. 77 (1950) 84–86. 5. kép.

¹⁷ Nagy Tibor, i. m. (11. j.)

¹⁸ Arendt, G., Beiträge zur Entstehung des Spangenhelmes. Ein alttürkischer Waffenkund aus Kertsch. Waffenkunde. XIII. 49–55.

¹⁹ Kalmár János, Népvándorláskori sisakok. A Janus Pannonius Múzeum 1964. évi évkönyve. Pécs. 85. 15. kép.

²⁰ L. e. j.

²¹ Alföldi, András., Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im Germanisch-romanischen Mittelalter. Acta Archaeologica. 5 (1934) 99–.

²² Bóna István, Arch. Ért. 88 (1961) 199–204. 2. kép.

²³ Pfützenreiter, F., Altschlesien. 7 (1937) 40–44.

²⁴ Paulovits István, Savaria-Szombathely topográfiája. Szombathely, 1943. 26.

²⁵ Nagy Lajos, Kereszténység-Kontinuitás. Budapest története. I/2. Bpest, 1942. 767–768.; Uő, Arch. Ért. 3 (1940) 252. 41. T. 2., 3.; További hasonlókat Noricumból (Teurnia, Au am Leithaberg) is ismerünk.

²⁶ Kiss Ákos, Arch. Ért. 87 (1960) 217–.

²⁷ Nagy Lajos, Pannonia Sacra. Szent István emlékkönyv. I. Bpest, 1938. 80–84.; Barb, A., Die römischen Ausgrabungen von Donnerskirchen. . . Burgenländische Heimatblätter. 15 (1953) 108–110.; Uő, Mensa Sacra. JÖAI 39 (1952) 5–16.

²⁸ B. Thomas Edit, i. m. 204–208. 108. kép. (Winden am See-i villa; Uott 123. (Tihanyból). 6. kép.

²⁹ Nagy Lajos, i. m. 80–81.

³⁰ Gosztonyi Gyula, Arch. Ért. 3 (1944–45) 251–260.

³¹ Cabrol, F.,—Leclercq, H., Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne. VII. 2. Paris. 1927. Jesu-Christ. Így egy IV. sz. végi szír irat, a Testamentum Domini Nostris.

³² Barb, A., i. m.

³³ Chéhab, M., Mosaiques du Liban. Paris, 1958. 79. T. 5., a Khaldé-i templomból; hasonló a Beit-Méry-i templomból, 118. 110. T. 2., ezek az V. szdból valók.

³⁴ B. Thomas Edit, i. m. 135. 71. kép.

³⁵ Nagy Lajos, Arch. Ért. 3 (1940) 252. 41. T. 1.

³⁶ Nagy Tibor, A pannóniai kereszténység története a római védőrend-szer összeomlásáig. Budapest, 1939. Diss Pan. II. 12. 210–214.

³⁷ A Molnár István kanonok által egybegyűjtött anyagból e sorok írójának rendezésével 1962 őszén nyílt régészeti kiállítás.

³⁸ Kiss Ákos, Arch. Ért. 87 (1960) 210–219.

³⁹ L. e. j. 210., 214.,—III. 3., 4., 6., 8. képek.; Kuzsinszky Bálint, i. m. 28–29. 36. kép.

⁴⁰ Kiss Ákos, A pannóniai római építészet díszítőelemei. Kézirat. (Bpest 1953.) 123., 129–130.; Nagy Tibor, Budapest Régiségei. 15 (1950) 361.

- ⁴¹ Mócsy András, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bpest, 1959. 20., 30., 47., 148–149.
- ⁴² Barkóczy László, Acta Antiqua. 7 (1959) 171.; Mócsy András, Acta Arch. 11 (1959) 284–.
- ⁴³ Alföldy Géza, Antik Tanulmányok. 11 (1964) 249., 255.
- ⁴⁴ CIL III. 10 955.; Lipp Vilmos, Vasvármegyei évkönyv. 6 (1878) 22.; Paulovits István, Lapidarium Savariense. Szombathely, 1943. 33.; P. Buocz Terézia, A szombathelyi Savaria Múzeum kótára. IX. Szombathely, 1964. 278–279., (szövegét lásd ott.)
- ⁴⁵ L. e. j.
- ⁴⁶ Kiss Ákos gyűjtése a Kőkoporsó dűlő, más nevén Paptag területéről.
- ⁴⁷ Amelung, W., Athena des Phidias. JÖAI 11 (1908) 211. 88–89. képek.; Uő, Führer durch die Antiken in Florenz. . . München, 1897. 248. sz.; Fölzer, E., Eine bronzene Athenastatue aus Neumagen. MDAI 25 (1910) 305–313. 1–2. képek.
- ⁴⁸ Curtius, L., Die klassische Kunst Griechenlands. Potsdam, 1938. 414–415. 569. képe.
- ⁴⁹ Reinach, S., Répertoire de la Statuaire greque et romaine. Paris, 1906. 231.
- ⁵⁰ Hekler, A., Römische weibliche Gewandstatuen. Münchener archäologische Studien. München, 1909. 119–121.
- ⁵¹ L. e. j. 15.
- ⁵² Richter, G., The Metropolitan Museum of Art. Greek, etruscan and roman bronzes. New-York. 1915. 115.
- ⁵³ Simonett, Ch., Die römischen Bronzestatuetten der Schweiz. JDAI 54 (1939) AA 151–152. képek.
- ⁵⁴ L. e. j. 512–513. képek.
- ⁵⁵ Fölzer, E., i. m.; Menzel, H., Die römischen Bronzen aus Deutschland. II. Trier, Mainz, 1966. 28. T.
- ⁵⁶ Hekler Antal, Arch. Ért. 33 (1913) 222. 11–12. képek.
- ⁵⁷ Finály Gábor, Arch. Ért. 17 (1897) 329.; A Magyar Nemzeti Múzeumban, 120/1896. ltsz., m: 16.6 cm.
- ⁵⁸ Morin Jean, La verrerie en Gaule sous L'Empire Romain. Paris, 1913. 257. kép.; Radnóti Aladár, Glasgefäße und Glasgegenstände. Inter-cisa. II. Budapest, 1957. 144. 88. sz.; Benkó Andrea, Úvegcorpus. Régészeti füzetek. Bpest, 1962. 37. 11./11. sz. 1/j. csop. III./1. T. Szönyvből.
- ⁵⁹ Schörgendorfer, A., Die römische Keramik der Ostalpenländer. Brunn-München-Wien. 1942. 62., 104. képek. (Vindobona, Virunum.). Bónis Éva, A császárkori edényművéség termékei Pannoniában. Diss. Pan. II. 20. Bpest, 1942. 23–24 XXII 15. T.
- ⁶⁰ Schörgendorfer, A., i. m. 55., 80. sz.
- ⁶¹ L. e. j. 215., 219. sz.
- ⁶² Juhász Györgyi, A brigetioi terra sigillaták. Diss. Pan. Bpest, é. n. 2., 3., 13. (76. a–b. sz.) III/1., 2. T.
- ⁶³ Déchelette, J., Les Vases Céramiques ornés de la Gaule romaine. Paris, 1904. 1. 207.; Walters, H. B., Catalogue of the Roman Pottery. London. 1908. 1650–1654., 1702. sz.; Oswald, F.,—Pryce, T. D., An introduction to the Study of Terra Sigillata. London, 1920. 20., 33., 35., 110., 214.; Oswald, F., Index of Pottery Stamps on Terra Sigillata. London. 1931. 78–79., 373.; CIL. VII. 1336. stb.
- ⁶⁴ Ezen a területen 1962-ben Kanózsay Margit végzett kutatásokat.
- ⁶⁵ br. Hornig Károly, Balácsa. Veszprém, 1912. Laczkó Dezső, Római telepnyomok és utirányok Veszprém megye déli felében. 21–23. l. a térképmellékletet is.; Simonyi Dezső, i. m. 11–19.; Mócsy, A.: Pannonia (Stuttgart, 1962) Abb. 6.
- ⁶⁶ Simonyi Dezső, i. m.
- ⁶⁷ Domasewsky, A., Die Beneficiarienposten und die römischen Strassennetze. Westdeutsche Zeitschrift. 21 (1902) 181–182.
- ⁶⁸ Graf, A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Diss Pan. I. 5. Bpest, 1936. 124–125.
- ⁶⁹ L. 66. j. 19.

Die römische Kolonie von Túskevár

Die Gegend des Berges Somló ist seit langer Zeit wegen der reichen Funde aus der Römerzeit bekannt. Reste von Gebäuden und Friedhöfen, Denkmäler aus Stein mit Aufschriften, ja sogar Zeichen der Kulte des imperialen Ägyptens von der Umgebung der Ortschaften der Gegend sind noch vorhanden. Dank der Aktivität des Propstes von Túskevár, István Molnár, wurde vor ein paar Jahren aus dem reichen Fundmaterial sogar ein lokales Dorf-museum gegründet.

Auf diesem Wege wurden hier in den Jahren 1962–63 die Freilegungen in Angriff genommen, denen zufolge in der Umgebung von Túskevár die Reste von zwei Villen ans Licht kamen; eine fernere Zielsetzung dieser Forschung war es dadurch weitere Angaben für das innerpannonische Siedlungssystem zu gewinnen.

Eine der Villen (Nr. 1) in der Feldflur von Sásrét war ein sechsräumiges Gebäude mit Gerinnen, in dem regellosen geschlossenen Stile gebaut wie es in Pannonien und in den nördlichen Provinzen üblich war. Unter ihr sind neben den Resten von Zivilisationen aus der Stein- und Bronzezeit auch Haushalts-Keramiken aus der Zeit der Völkerwanderung und der ersten Arpaden gefunden worden. Gegenstände der kleineren Alltagsfunde aus der Römerzeit sind einfachere Keramik und Metallobjekte aus den 2–4-ten Jahrhunderten.

Die zweite Ville (Nr. 2) wurde in der Feldflur von Kőhányás freigelegt. Diese ist größer, von einem zusammengesetzten Grundriß, und in ihrer früheren Periode (2–3. Jahrhunderte) wurde durch Aspiden gegliedert; auch sie ist regellos, mit geschlossenem Innenbau, jedoch mit einem Innengang versehen, die anfangs auch Luftheizung hatte. Der Fußboden, wie bei der Villa Nr. 1, ist weißer oder rosa Gußterrazzo, an einer Stelle mit den Spuren von Holzdielen. Zur Bedienung der einzelnen Räume des Gebäudes und zur Bedeckung der Wandflächen wurden Materiale verwandt, die in der Umgebung vorgefunden wurden. Sie besaß auch mehrere in ein Holzgitterwerk gefaßte Glasfenster. Da infolge der landwirtschaftlichen Arbeitsprozesse des letzten Jahrhunderts das Steinmaterial beider Villen fast ganz freigelegt wurde, konnte das Zustandekommen der zweiten Periode der Villa Nr. 2 aus den verwühlten Resten genauer nicht festgestellt werden; ebenfalls haben

auch die in dem stark aufgewühlten Boden vorgefundenen Begleitfunde keine näheren Alterszeiger geliefert. Unter ihnen zeigt ein Eisenhelm germanische Züge aus der Völkerwanderung auf und, obwohl seine kanellierte Ausgestaltung auch Gepidenursprung andeutet, konnte er schon auch am Ende der Römerzeit von einem verbündeten barbarischen Krieger getragen werden. Die hervorragenden Andenken der Villa Nr. 2 sind diejenigen Marmorobjekte die auf die Umgestaltung des Gebäudes zu einer frühchristlichen Kultstätte im 4-ten Jahrhundert weisen. Damals, um einige größere Räume zu gewinnen, wurden mehrere Scheidewände der Apsiden und die Luftheizung der Villa beseitigt. In dem größten unter ihnen konnte das Marmoraltar stehen, aber auch das Wasserbecken diente Kultzwecken.

Um die zwei Villen waren auch die Spuren von mehreren anderen Gebäuden bemerkbar, die Teile einer Ansiedlung mit zerstreuten Gebäuden waren.

Nach den Begleitfunden sollte das römische Leben auf der Ansiedlung von Túskevár schon am Ende des ersten Jahrhunderts seinen Anfang haben und es dauerte bis in das fünfte Jahrhundert hinein, mindestens bis zum politischen Zusammenbruch. Mogentianae, die nach dem Itinerarium Antonini 36 römische Meilen weit von Savaria lokalisiert wurde, wurde schon vor langer Zeit in dieser Gegend gesucht, wonach unsere Ansiedlung mit dieser Ortschaft an der Landstraße von Aquincum nach Savaria identisch sein sollte.

Des weiteren wurden auch einige von dieser Gegend herrührenden und in die Sammlung von Túskevár aufgenommene römische Andenken besprochen, von denen die Bronzstatuette von Minerva am hervorragendsten ist. Dem praxitelischen Vorbild folgend, durch hellenistische Vermittlung, war sie ein überaus beliebtes Thema der römischen Kunst. Unter den steinernen Denkmälern wurde ein Jupiter-Altar von dem Eingeborenen, das römische Bürgerrecht besitzenden T. Flavius errichtet, wogegen ein der Nemesis Regina geweihter Altar an der Wende vom dritten zum vierten Jahrhundert vom Benefiziar C. Julius Constans gestellt wurde.

Ákos Kiss

La colonie romaine de Túskevár

La région de la montagne Somló est connue depuis longtemps par ses riches trouvailles romaines. Dans les finages des villages voisins nous connaissons des vestiges des bâtiments, des traces de cimetière, des pierres gravées, même des monuments des cultes égyptiens de l'époque des empereurs. Et, grâce à l'activité de M. István Molnár, archidiacre de Túskevár, depuis quelques années un musée de village abrite les riches trouvailles.

A la suite de ces découvertes, en 1962 et 1963 des fouilles ont été exécutées au cours desquelles on a mis à jour des vestiges de deux villas dans les finages de Túskevár; ces fouilles ont été entreprises aussi dans le but de recueillir des données supplémentaires concernant le système de colonisation de la Pannonie-intérieure.

L'une des villas (N° I) — retrouvée dans le Sárreti dűlő — était un bâtiment de six pièces, canalisé, une des villas campagnardes, d'une construction fermée et irrégulière, généralement connues en Pannonie et aux provinces septentrionales. Au-dessous du bâtiment on a retrouvé des restes des civilisations des âges de pierre et de bronze, mais aussi des débris de poterie d'industrie domestique des époques des invasions barbares et des premiers Arpadiens. Des céramiques modestes, des objets en métal des IIe—IVe siècles représentaient les menus trouvailles de la vie quotidienne romaine.

L'autre villa (N° II) a été retrouvée dans le lieu dit Kóhányási dűlő. C'est un bâtiment plus grand, d'un plan complexe, qui à sa période primitive (IIe—IVe siècles) était compartimenté par des absides; également de construction fermée et irrégulière, il est du type au corridor intérieur. A sa période primitive il avait aussi du chauffage à air chaud. Son sol, comme celui de la première villa, est en terrazzo blanc et rose, mais dans une pièce nous pouvions remarquer les traces de planchéage aussi. On a revêtu les murs et le sol de quelques pièces de plaques de pierre volcanique, trouvées sur place. La villa avait aussi plusieurs fenêtres vitrées, encadrées dans des treillis. Dans les derniers siècles, au cours des labourages, on a enlevé presque entièrement la matière pierreuses de toutes les

deux villas, ainsi dans les vestiges dérangés il était impossible de déterminer d'une façon précise la formation de la 2e villa dans sa deuxième période; de même, dans le sol fortement remué, les trouvailles secondaires ne fournissaient pas des données pour la datation. Une de ces trouvailles secondaires, un casque en fer, montre des formes germaines de l'époque des invasions barbares, mais, vu son façonnement à cannelures, on peut supposer qu'il soit d'origine gépide, ou qu'un guerrier barbare allié l'ait porté à la fin de la domination romaine. Les trouvailles remarquables de la 2e villa sont les monuments en marbre qui montrent qu'au IVe siècle elle fut transformée en lieu du culte chrétien. C'est à cette époque que plusieurs parois et les absides de la villa furent enlevées, le chauffage à air chaud détruit, pour gagner ainsi quelques pièces plus grandes. C'est dans la plus grande salle que l'autel en marbre fut dressé, mais le bassin devait servir également à des buts cultiques.

Autour des deux villas on peut observer les traces d'autres bâtiments qui constituaient des parties d'une grande agglomération éparse.

D'après le témoignage des trouvailles secondaires, dans la colonie romaine de Túskevár la vie a commencé à la fin du Ier siècle pour durer au moins jusqu'à l'effondrement politique, éventuellement encore plus longtemps, jusqu'au Ve siècle. On a cherché depuis longtemps dans cette région la ville de Mogentianae que l'Itinerarium Antonini situe à 36 milles romains de Savaria; notre colonie serait donc ce village au bord de la route reliant Aquincum et Savaria.

Notre article fait connaître encore quelques monuments romains de la collection de Túskevár, trouvés dans la région. Le plus remarquable en est une statuette de Minerve. Inspirés par l'oeuvre de Praxitèle, ces bronzes pullulent, grâce à l'hellénisme, dans l'art romain. Parmi les monuments épigraphiques, mentionnons l'autel en pierre, élevé et consacré à Jupiter par T. Flavius, citoyen romain indigène, et l'autel de la Nemesis Regina, dressé au tournant des IIIe et IVe siècles par C. Julius Constans bénéficiaire.

Akos Kiss

Римское поселение в Тюшкеваре

Горный район Шомло давно известен богатыми находками римского происхождения. На территории окрестностей этого района нам известны руины зданий, следы кладбищ, камни с надписями, даже памятники египетских культов. Стараниями тюшкеварского декана Иштвана Молнара несколько лет тому назад был основан местный сельский музей, в котором был собран богатый материал из окрестных находок.

По следам этих находок здесь в 1962—63 гг. начались раскопки, результатом чего в окрестностях Тюшкевара были найдены остатки двух вилл. Эти исследования продолжались и дальше с той целью, чтобы собрать дальнейший материал о поселениях внутренней части тогдашней римской провинции Паннонии.

Первая вилла (1) на шашретском поле была зданием, состоящим из шести помещений с канализацией; это обычное полевое строение закрытого типа, характерное для Паннонии и северных провинций. Под ним остатки культур каменного и бронзового веков, а также остатки керамики периода великого переселения народов и ранне-арпадского периода. Римский период II—IV вв. представлен обиходной простой керамикой и металлическими изделиями.

Вторая вилла была раскопана на Кёханьяшском поле. Это строение периода (II—III вв.), расчлененное

апсидами. Оно тоже относится к неправильным строениям закрытого типа, но имеющее внутренний коридор; у этого здания было и воздушное отопление. Пол, как и у первой виллы, литой белый и розовый терразит, но в одном месте здесь есть следы и деревянного пола. Для стен здания, а также в некоторых местах и для пола служили разные каменные плиты вулканического происхождения. Здание имело окна из стекла, заключенного в деревянную решетку. В дальнейшем при обработке земли каменные материалы были почти полностью извлечены, таким образом, по потревоженным остаткам нельзя определить развитие 2-й виллы во втором периоде; не могут служить возрастным определителем и найденные в сильно потревоженной почве дополнительные предметы. Из них один железный шлем указывает на германские формы периода великого переселения народов, по канеллурской формовке можно отнести его и к гепидскому происхождению, но такие шлемы носили и варвары — союзники римлян в последний период римского господства. К выдающимся находкам 2-й виллы следует отнести мраморные памятники, указывающие на то, что здание в IV веке было переоборудовано под культовое место древних христиан. Именно в то время были удалены из виллы большинство внутренних стен, апсиды, было уничтожено и воздушное отоп-

ление, таким образом было образовано несколько больших помещений. Среди них в наибольшем возвышался мраморный алтарь, для культовых целей был предназначен и бассейн.

Вокруг обеих вилл видны следы и других строений, таким образом всё вместе составляет большое поселение.

На основании побочных находок тюшкеварского римского поселения можно судить о том, что здесь в конце 1-го столетия началась римская жизнь, продолжавшаяся до политического распада Римской империи и даже дальше до V. века. Давно уже Монгетину, расположенную в Итенариум Антонини, в 36 римских милях от Саварии, искали на нашей земле.

Наше поселение адекватно с поселением, расположенным по линии Аквинкум-Савария.

В дальнейшем стали известны памятники, найденные на нашей территории и помещенные среди тюшкеварских римских находок, среди них наиболее значительным является бронзовая статуя Минервы. Этот стиль через эллинизм прошел в римское искусство. Среди каменных памятников, содержащих надписи, жертвенник Юпитеру воздвигнул римский гражданин Т. Флавий, алтарь, предназначенный Регине Немесис, изготовил бенефициар Юлий Констанс на рубеже III и IV веков.

Акош Киш

Árpád-kori varázslás régészeti emlékei

Ismeretes, hogy a posztglaciális időben kialakult Balaton¹ kiterjedése jóval nagyobb volt, a mai tóénál. A Balaton legnagyobb kiterjedését László Gábor² és Cholnoky Jenő³ nyomán ismerjük. A Keszthelyi-, és Zalavári háta közt fekvő észak-déli irányú völgyben a mai Egregy magasságáig ért eredetileg a tó vize. Az öbölészaki része már a neolitikum előtt eltözege-sedett.⁴ Itt, Keszthely és Csersztomaj határának találkozásánál, a tőzeg keleti peremén emelkedik az Alsó- és Felsődobogó domb. A Dobogó és közvetlen környéke ismert régészeti lelőhely⁵, ahol a neolitikummal kezdődő temetkezési és települési jelenségekkel találkozunk. Valószínűleg azért sűrűsödnek itt össze a különböző korok emlékei, mert a Hévízi völgy középkori oklevelekben Hosszúsár⁶ néven ismert tőzeges völgyén átjáró vezetett a mai Egregy irányába.

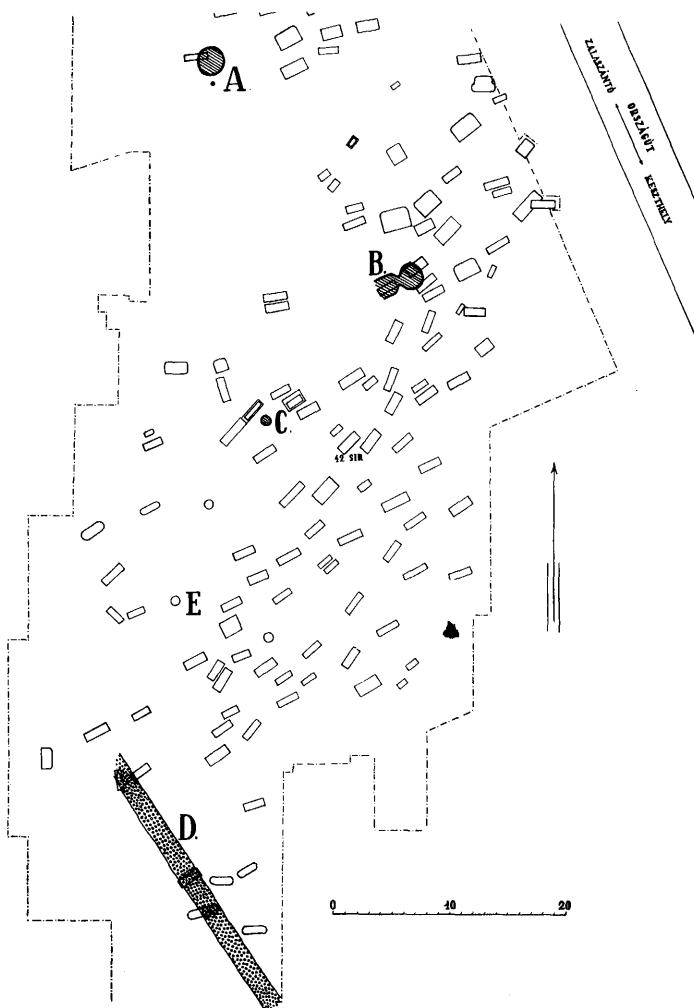
A Dobogó domb keleti lábánál, a Keszthely–zalasántói, és Csersztomaj–hévízi utak által határolt szántóföld északi részén 1955 és 1962 között nagyobb római temetőt tártunk fel.⁷ A római temető szélén IX. századi sírok kerültek elő. A IX. században ismerték tehát a római temetőt, valami itteni kisebb település halottait a római temetőhöz igazodva temette még el. A római temető feltárása során árpádkori települési jelenségeket is találtunk. Előkerült egy tüzelőgödör (1. kép, A), egy kemencemaradvány (1. kép, B). Ezekről délnyugatra 50 m-re 150 cm széles, dolomitzualékos útnyom csíkját (1. kép, D) figyeltük meg. A tüzelőgödör, kemence és útnyom között, a 83., 84., 88., 92. és 94. számú későrómai sírok közti szabad téren 40 cm átmérőjű, 80 cm mély gödörben fazékkal lefedett tojás és vas szeg került elő (1. kép, C). Ezt a leletet in situ helyzetben a 2. képen mutatjuk be. Röviden említettük már, korát XI–XII. századnak véve.⁸ A 42. számú sír területén, 30 cm mélységben talált Zsigmond denár (CNH II. 125a) későbbi szörvány, amelynek nincs köze a felsoroltakhoz. Egy kis, 50 cm átmérőjű gödröcske is előkerült még (1. kép, E), melyben vaskés, egy árpádkori edényfenék, tüzelésnyomok és szenesült gabonamaradványok voltak.

Az alábbiakban az árpádkori települési jelenségekre foglalkozunk, az E. gödör kivételével. Ezt érdekes növénytani leletei miatt külön dolgozzuk fel. (A dolgozattal kapcsolatos értékes segítségéért és tanácsaiért köszönetet kell mondanunk Bakay Kornél és Füzes F.

Miklós kollégáknak. A rajzokat Árpás Károly festőművész készítette, akinek munkáját ugyancsak ez úton köszönjük meg.)

1. A TERMÉSVARÁZSLÁS MARADVÁNYAI

Mint említettük, 40 cm átmérőjű és 80 cm mély gödörben fazékkal fedett tojás és vas szeg került elő. A barnásvörös színű fazék 21,4 cm magas, szájának átmérője 17,7 cm, talpának átmérője 12,1 cm (3. kép). A széles, laposfenekű, hordó alakú testű edény nyaka tölcselesen szélesedik és gyűrűsen tagolt szájperemben

1. A Keszthely-dobogói ásásatás helyszínrajza.

1. Lagensskizze der Ausgrabung von Keszthely-Dobogó.

1. Le site des fouilles à Dobogó-Keszthely.

1. Схема кестхейско-добогоских раскопок.

végződik. Külső felületén mélyen bekarcolt spirálvonal díszítés látható. Az edény talpának közepén kör alakú fenékbélyeg helyezkedik el, melynek legnagyobb átmérője 6 cm. Három koncentrikus kör között egyenlőszárú, álló (görög) keresztet látunk, melynek szárai érintik a belső kört. A kereszt szárai által határolt körök közéjük egy-egy 0,2 cm átmérőjű pont dudorodik ki. A belső körgyűrűben sűrűbb, a külsőben ritkább vonalkázás figyelhető meg (4., 5. kép). A későbbiekben részletesen foglalkozunk még ezzel az edénnyel, itt kell viszont említenünk párhuzamait, hogy a lelet korát meghatározhatjuk.

A keszthely-dobogói edény legközelebbi analógiáit Zalaváron találjuk meg, ahol a jellegzetes peremkiképzés és a tölcseres nyak több darabnál is mutatkozik. Cs. Sós Ágnes a XI. századra teszi ezek korát⁹. Az analógiák sorában említhetjük azokat az edénytöredékeket is, melyeket Fülep Ferenc talált Pécsen, egy római sírkamrárt kitöltő törmelékanyagban. A dobogói edényhez hasonló példányokat Fülep a XI—XII. századra datálja¹⁰. Szabó Kálmán is közöl egy, a miénkhez hasonló cserépfazekat Kecskemérről, melyet cserépbográcsok¹¹ társaságában találtak. Szabó Kálmán szerint a XII—XIII. század ennek kora¹². Egy pécsi edényperemet, amely közeli rokona a dobogói darabnak, Parádi Nándor XIII. századnak határoz meg¹³. A budai vár egyik kútjából is került elő darabunkkal párhuzamba hozható, XIII. századi edény¹⁴. A budai vár XIII. századi leletanyagában is van a dobogói edénnyel rokon kerámia¹⁵. A hasonló, szórványos cserkúti fazekat¹⁶ Höllrigl József fejlett peremkiképzése alapján az Árpádkor végére, vagy valamivel későbbi időre keltezi¹⁷. Az analógiák sorában említhetjük azt a cserépfazekat is, melyet Méri István talált Tiszalök-rázosi ásatása során, az Árpádkorra téve annak korát¹⁸.

A dobogói fazék párhuzamainak felsorolásából látuk, hogy az árpádkori kerámiánk korhatározása, kü-

2. A lelet in situ.

2. Das Bild in situ.

2. Les fouilles in situ.

2. Раскопки.

lönösen a nem rétegből kikerült példányok esetében csak tágabb időhatárokra belül lehetséges. Mivel az analógiák zöme az Árpádkor késői szakaszára keltezhető, a dobogói edény korát a XII—XIII. századra tehetjük, némileg módosítva korábbi nézetünket.¹⁹

Első pillanatban is látszott, hogy valamilyen babonás eljárás emléke a szóbanforgó edény és tartalma. Nem lényegtelen megjegyeznünk, hogy az edényt új, használatlan állapotban alkalmazták erre a célra. Az új edény szerepe különböző, ma is élő babonákban, közismert²⁰. A fazék külső felületét, főleg a talajszinhez közelebb eső fenékrészt eléggé megviselte a fagy, ép részein azonban tüzelésnyomok nem figyelhetők meg. A külső felületbe karcolt spirálvonal díszítés élein sem tapasztalható kopás, az edényen több helyen is található, készítés közben keletkezett ujjnyomok redői is kopásmentesek.

A lelet gödörben került elő. Makkay János mutatott rá²¹, hogy a termékenységistenek rendezett áldozatok helyéül azért választották a gödröket az őskorban, mert gödrök voltak az élelemtárolók is. Ossarnban feltárt egyik későrézkori gödörben talált kb. 30 kg megszenesedett búza²² nyilván gabonaáldozat, tehát termékenységáldozat maradványa. A görögök áldozati gödréről Homérosz ad jó leírást²³.

A gödör és termékenységáldozat korábbi kapcsolata a babonákban őrződött meg. Ezzel kapcsolatban a zalaegerszegi Állami Levéltár egy új szerzeményű, közöletlen kéziratát említhetjük²⁴, melybe a következőket jegyezték be 1790 táján: „Hogy az méhek egész esztendőben gazdagok legyenek és ki teleyenek. Karátson napján egy rákot fogj és egy új fazékba bé fedvén új fedővel a rákot ted az fazékba fed bé és vasoraly az minden ételedből az asztalodrul azon fazekba egy kitsit vess

3. XII—XIII. századi fazék, Keszthely-Dobogóról.

3. Topf von Keszthely-Dobogó aus den Jahrhunderten 12—13.

3. Pot datant du XIIe ou du XIIIe siècle, trouvé à Dobogó-Keszthely.

3. Горшок XII—XIII. вв. из Кестхейя — Добого.

és vacsora után hátal hátra menvén meny az mehesbe s fazekastul asd el.”

Az elásás és az új fazék egyezik, további párhuzamot azonban nem vonhatunk már. A dobogói edény alatt, mint említettük, tojást és vas szegyet találtunk. A tojás héját az edénybe szivárgott föld összezúzta ugyan, a héjmaradványok szerint azonban egészben és sértetlenül került a tojás a fezek alá. A tojásra, hegyével felfelé vas szeg volt támasztva. Az érintkezés környékén a vas sok színezték a tojás héját. Lényeges számunkra, hogy nem tyúk tojását találtuk meg, hanem kanalasgémét²⁵ (*Platalea leucorodia* L.). A kanalasgém tojása 65—75 mm hosszú, 42—47 mm átmérőjű.²⁶ Május közepe táján költ ez a madár²⁷, így a lelet földbekerülése is erre az időszakra tehető.

Kérdés, véletlenül, vagy tudatosan választottak vízimadár tojást az elásásra? A XII—XIII. században, mint okleveles adatokból tudjuk, a Balaton Sármellék magasságáig ért még föl a Hévízi völgyben²⁸, kanalasgém fészkelésére alkalmas terület e tájon, a parti nádasokban kereshető csak. A későbbiekben szóbakerülő kis, dobogói árpádkori teleptől 8 km távolságban gyűjthették csak a felhasználó tojást. Meg kell jegyeznünk, hogy a múlt században is, amikor a vízimadarak még tömegesen fészkeltek, tojásuk szinte népelelmezési cikknek számított²⁹, sokkal inkább így lehetett ez az Árpádkorban. Nem gondolhatunk tehát arra, hogy kizárólag az elásott kanalasgém tojás kedvéért tették meg ezt a jelentékeny utat.

Ugyanakkor a vízimadárral kapcsolatban meg kell említenünk, hogy a bronzkortól kezdve igen gyakori az

4. A Keszthely-dobogói XII—XIII. századi edény fenékbélyege.
4. Bodenstempel des Geschirrs von Keszthely-Dobogó aus den Jahrhunderten 12—13.
4. La marque de fond du pot datant du XIIe ou du XIIIe siècle, trouvé à Dobogó-Keszthely.
4. Клеймо на дне горшка XII—XIII вв. из Кестхейя — Добого.

ábrázolása³⁰, mivel napszimbólumnak tekintették ezt a madarat³¹. Sok példával igazolható ez. Figyelmet érdemel egy csehországi késővaszkori lelet, melyet F. A. Scheltema közöl³². Négyküllös napkerék közepén kis edényből négy madár eszik, a kerék szélén további négy madár áll. Mindezt összevetve tudatosságot látunk abban, hogy a XII—XIII. században vízimadár tojását választották babonás cselekmény tárgyául.

Ipolyi Arnold rámutatott már a különböző népeknél élő ősi mondára, hogy a világ tojásból keletkezett³³. Maria-Lioba Lechner részletesebben foglalkozik a kérdéssel és kimutatja, a különböző helyen és népeknél megtalálható mítosz közös magja az, hogy a tojás az élet forrása és minden létező eredete³⁴. Mivel a tojásból keletkezik az élet, a tojás az újjászületés, feltámadás jelképe, de termékenységi szimbólum is³⁵. A dobogói lelettel kapcsolatban eszik a szepulchrális gondolatkör, melyet wormsí római szarkofágban talált festett lúdtojásokkal kapcsolatban részletesen tárgyal számos analógia említésével Maria-Lioba Lechner említett dolgozatában. A magyarországi gazdag anyagot természetesen nem ismerheti. Ezzel kapcsolatban csak a vörsi langobard temető vörös festésű tojására³⁶ és az avar sírok karcolt tojásaira utalunk³⁷ itt. Egyetlen megjegyzésünk csupán az, hogy a sírba helyezett tojásnak etnikumjelző szerepet nem tulajdoníthatunk.

A tojás említett termékenységi szimbóluma érdekesebb most számunkra. Ismeretes, hogy a tojás, mint a termékenység közvetítője, fontos szerepet játszik a termés-, és állatvarázslatokban³⁸. Az ezzel kapcsolatos hatalmas anyagból a dobogói lelethez hasonló adatokat foglaljuk össze a kö-

5. A Keszthely-dobogói XII—XIII. századi edény fenékbélyege.
5. Bodenstempel des Geschirrs von Keszthely-Dobogó aus den Jahrhunderten 12—13.
5. La marque de fond du pot datant du XIIe ou du XIIIe siècle, trouvé à Dobogó-Keszthely.
5. Клеймо на дне горшка XII—XIII вв. из Кестхейя — Добого.

6. Vas szeg a Keszthely-dobogói XII-XIII. századi leletből.

6. Eisennagel des Fundes von Keszthely-Dobogó aus den Jahrhunderten 12-13.

6. Clou trouvé dans les fouilles de Dobogó-Keszthely.

6. Железный гвоздь из находок XII—XIII. вв. в Кестхей —

vetkezőkben. Az anyag szelektálását megkönnyíti, hogy Dobogó esetében, mint az alábbiakban rátérünk majd, a lelet telep közelében került elő. Ennek figyelembevételével a következő adatokat említhetjük a mai néprajzi párhuzamok közül:

Szentgyörgynapon tojást kell a ház közelében elásni, akkor kerüli a házat a betegség³⁹. Húsvétkor szentelt pirostojást dobnak át a háztetőn és ahol leesett, ott ásták el. Azt tartják, hogy az ilyen házba nem üt a villám⁴⁰. Kalotaszegen, ha valakinek nincs szerencséje a marháival és azt gondolja, hogy boszorkány rontotta meg azokat, egy fekete tyúk tojását mindkét végén kifúrja és a tojás tartalmát az állatok eledelére fűjja. A tojás héját valami hegytetőn elássa és e szavakat mondja: „Ha a boszorkány, aki marháimat megrontja, itt elrepül, dobd utána hegy a tojást, hogy megdögöljön⁴¹.”

Az elásott tojás, mint a szűkrefogott felsorolásból is látjuk, távol tartotta a betegséget, elhárította a villámot és a rontást. Az antik ember, csakúgy, mint a mai természeti népek, az embert a természet részéről érő káros behatásokban nem tudott még egyszerű, természetes folyamatokat látni, azokban különböző szellemi lények

ártó, rosszindulatú tevékenységét vélte felismerni⁴². A tojásnak tulajdonított apotropäikus erő távol tudta tartani elképzelésük szerint ezeket az ártó lényeket. A dobogói leletet az elsőnek említett néprajzi párhuzam egyik kifejezési formájának tekintjük és úgy gondoljuk, hogy a ház és háztartás biztonságát, jólétét kívánták a tojás elásásával biztosítani.

Említettük már, hogy a tojásra fektetve vas szeget találtunk, hegyével felfelé állítva. A négyélű, kovácsoltvas szeg 9,4 cm hosszú (6. kép). A szeg enyhén ívelt alakja elárulja, hogy azt használták már, nem újonnan került a földre. Alakja és nagysága egyezik az orosházi sírlelet koporsószegeivel,⁴³ de sok más analógiát is lehetne még említeni. Feltehető, hogy Dobogó esetében másodlagosan felhasznált koporsószeeggel van dolgunk.

A szeg vasból van. A vas elűzi a szellemeket⁴⁴, amit Holló Dezső úgy magyaráz, hogy a vas ismerete előtt az ember nehezen boldogult a természettel, a vas viszont úrrá tette az embert a természet, és így hite szerint a szellemek felett is⁴⁵

A szeggel kapcsolatban igen sok babona él ma is, ezekből említünk párat. A szeg beverése megakasztja a gonosz hatalmát⁴⁶. Gombostűt szűrnak gonoszjárónapokon az ajtófélfába, ha gonosznak vélt ember jön a házhoz⁴⁷. Szeget vernek a beteg gyermek feje fölé, vagy boronaszegre fejk a tejet, ha fölét vesztette⁴⁸. Szeget szűrnak a földre vetés után, a madarak kártétele ellen⁴⁹.

A koporsószeg hatása fokozott. A tyúkok ülőhelyébe vert koporsószeg tojásvarázsló⁵⁰, a ragadozó állatok sem tesznek így kárt bennük⁵¹. Koporsószeeggel kell a fájós fogat piszkálni, kiáll belőle a fájás⁵². Hódmezővásárhelyen⁵³ és Göcsejben⁵⁴ úgy tartották, hogy az ellenség jászolába vert koporsószegetől ló, marha megdöglik. Szótlanul meghalt, vagyis beszélni még nem tudó gyermek koporsójából származó szeggel háromszor megkerülik a vetést és a szeget a földön hagyják, hogy a madarak kárt ne tegyenek abban⁵⁵. Meck-

7. XII—XIII. századi edénytöredék Keszthely-Dobogóról.

7. Geschirrfragment aus den Jahrhunderten 12-13 von Keszthely-Dobogó.

7. Tesson de pot du XIIe ou du XIIIe siècle, des fouilles de Dobogó-Keszthely.

7. Обломок гончарного изделия XII—XIII. вв. из Кестхейя—Добого.

8. Bazaltszemcsék a Keszthely-dobogói edény anyagában.
 8. Basaltkörner im Stoffe des Geschirrs von Keszthely-Dobogó.
 8. Eclats de basalte dans la matière du pot de Dobogó-Keszthely.
 8. Базальтовые зернышки из материала посуды, найденной в Кестхейе — Добого.

lenburgi német babonás elképzelés szerint a tolvaj lába nyomába vert koporsószegettől a tolvajnak meg kell halnia⁵⁶.

A vas szeg gonoszűző, ez a hatás fokozott a koporsószeg esetében. Az apotropäikus erőt megtestesítő tojást koporsószeggel védik a dobogói lelet esetében. A szeg ugyanazt a szerepet tölti itt be, mint az említett vörsi és wormsi sírok tojásainál a vörös festés. A vörös szín antidémonikus ereje közismert⁵⁷. Nagyon valószínű, hogy ebbe a gondolatkörbe sorolandók az említett avar tojások karcolatai is. A mi húsvéti „hímestojásunk”, vagy „pirostojásunk” is ezt a gondolatot fejezi ki.

A keszthelyi—dobogói tojást és vas szeget szájával lefelé fordítva fedte a tárgyalt edény. Ezzel kapcsolatban több gondolat vetődik fel. A tojás apotropäikus, bőségehozó ereje csak akkor van meg, ha ép, egész. Ha egy asszony nem akar gyereket, az esküvőre menet vígyen magával egy tojást a templomba és hazaérve dobja azt a földre⁵⁸. A borítóedénynek biztosítania kellett a tojás épségét. Úgy gondoljuk azonban, hogy leletünk esetében más, fontosabb szerepet is szántak az edénynek.

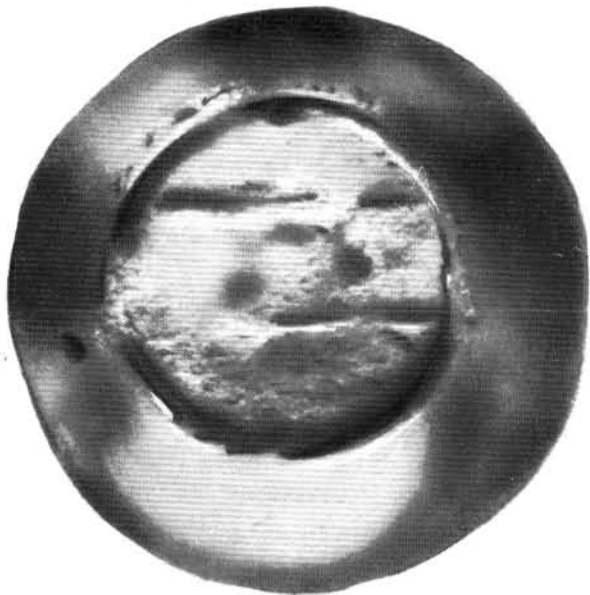
A szájjal lefelé fordított edény elzárja a szellemi erő áramlását, jót és rosszat egyaránt megköt. Ha tyúk ül a tojás és edényt, fedőt szájával lefelé tesznek le, tojásba fullad a csirke⁵⁹. Hasonlót eredményez a karimával asztra tett kalap is⁶⁰. Dömötör Sándor egy vasvári, népi gyógyászatban használt edényfedővel kapcsolatban sok néprajzi adatot hoz a szájjal lefelé fordított edény jelentőségére. Úgy gondoljuk azonban, hogy túlzottan racionálisan, túlzottan a mai szemzőgből mérlegeli a szájjal lefelé fordított edény gondolati hátterének kialakulását⁶¹. Sajnos figyelmen kívül hagyta azt

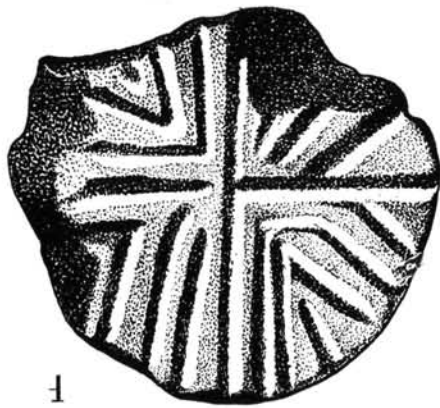
a gazdag és sokrétű régészeti adatot, amit Makkay János gyűjtött össze^{61a}. Lényeges számunkra Dömötör Sándor és Makkay János anyaggyűjtéséből az, hogy a szájjal lefelé fordított edény jót és rosszat egyaránt megköt⁶². Így már értjük azt a göcseji szokást, amit burgonyaültetés előtt, a tolvajok ellen alkalmaznak. Ültetés előtt három kis lyukat ásnak a krumpliföldön, azokba egy-egy szem krumplit tesznek és egyet serpenyővel lefednek^{62a}. A lefordított serpenyő elzárja a tolvaj elől a krumplitermést.

Forrer egy felsőegyiptomi neolitikus sirt említ, melyben szájjal lefelé fordított edény fedte a halottat⁶³. Makkay további példákat is említ hasonló esetekre^{63a}. Egyetérthetünk vele, hogy a halottól való félelem, a „hazajárás megátlása” gyanítható itt. Számos őskori, de császárkori sirt is ismerünk, ahol szájjal lefelé fordított edénnyel, tállal fedték le az urnát, vagy a hamvakat, hasonló okból.

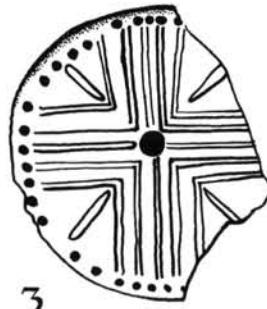
Ossarni későbronzkori kultikus gödrökben több esetben is talált J. Bayer szájjal lefelé fordított edényeket⁶⁴. Bayer további példákat is hoz erre a szokásra^{64a}. Banner János a Hódmezővásárhely-bodzásparti 28. számú kultikus gödörben figyelt meg hasonló elhelyezésű edényeket⁶⁵. A keszthelyi Balatoni Múzeum 1949-ben nagyobb bronzkorvégi-koravaskori edény-anyagot szerzett meg Balatonföldváról. Az edények a találók szerint egytől-egyig szájjal lefelé voltak fordítva⁶⁶. Makkay szerint a szokás délen vehette eredetét, melyre több bizonyító példát is hoz^{66a}. A fiatalabb anyagból említjük, hogy az ampelumi Fortuna Salutaris és Jupiter szentély romjainak törmelékretege alatt talált gödörben szájjal lefelé fordított, rongált bronzedények kerültek elő különböző mélységből. A leletet ismertető Novák József rituális okokat lát ebben és úgy gondolja, hogy az isteni tiszteletre már alkalmatlan edényeket földelték el így⁶⁷. Az úrböpusztai 42. számú későavari sírban hasonfekvő csontvázat találtak, amely mellett szájjal lefelé fordított edény állott⁶⁸. A hasonfekvő csontváznak jelentős irodalma van⁶⁹. Ebből tudjuk, hogy a vámpírnak tartott halott „hazajárását” akarták megszüntetni úgy, hogy temetés után

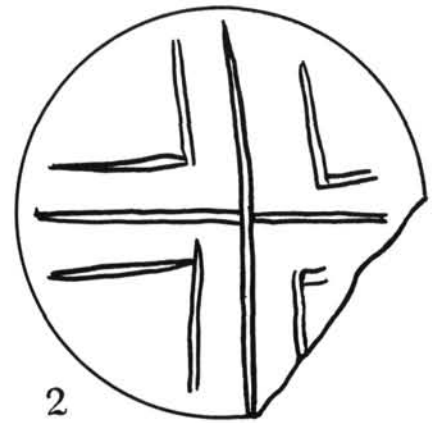
9. Kézikorong párhuzamos deszkáinak varratnyomai (Budinsky-Kricka után).
 9. Nahtspuren der parallelen Bretter von einer Handscheibe. (Nach Budinsky-Kricka.)
 9. Traces des jointements des planches parallèles d'un tournoir à main (d'après Budinsky-Kricka).
 9. Следы спайки параллельных досок гончарного круга (по Будинскому — Кречка).

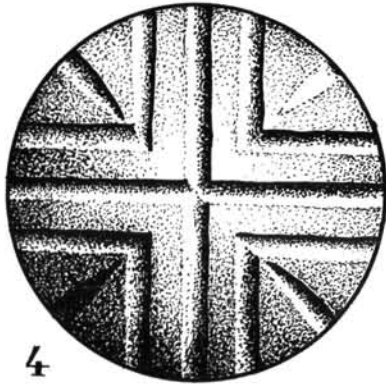
1

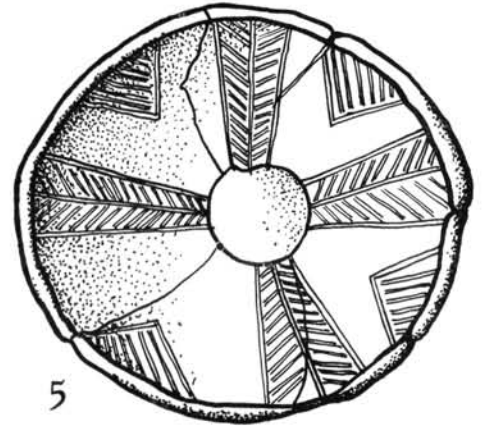
3

2

4

5

10. 1. Seskloi pecsétlő (Kutzián után). 2- Tordosi fenékjegy (Roska után). 3. Trójai agyagtárgy (Dörpfeld után). 4. Trójai arany gomb (Dörpfeld után). 5. Lengyeli tál belseje (Wosinsky után).

10. 1. Stempel von Sesklo (nach Kutzián). — 2. Bodenzeichen von Tordos (nach Roska). — 3. Trojanischer Tongegenstand (nach Dörpfeld). — 4. Trojanischer Goldener Knopf (nach Dörpfeld). — 5. Das Innere einer Schüssel von Lengyel (nach Wosinsky).

10. 1. Cachet de Sesklo (d'après Kutzián). — 2. Marque de fond de Tordos (d'après Roska). — 3. Objet d'argile de Troie (d'après Dörpfeld). — 4. Bouton d'or de Troie (d'après Dörpfeld). — 5. Intérieur de plat de Lengyel (d'après Wosinsky).

10. 1. Шошкловская печатка (по Кутциану). 2. Тордошское донное клеймо (по Рошке). 3. Торянский глиняный предмет (по Дёрпфельду). 4. Торянская золотая пуговица (по Дёрпфельду). 5. Внутренняя часть лендельского блюда (по Вошинскому).

kiásták a halottat, hasra fordították a hullát és arccal lefelé földelték el ismét. Az eljárás során az ürböpusztai sírban lefordították az edényt is, mintegy elzárva ezzel a halott elől az élelmet. Fokozni vélték tehát a büntetést.

A szájjal lefelé fordított edény jót és rosszat egyaránt megköt, elzár, további védelmet biztosított tehát a tojás számára. Mivel azonban elzárta azt a jót is, amit a tojás képviselt, szabad utat kellett nyitni a jó kiáramlásának. Ezt úgy vélték elérni, hogy az edény talpát 0,5 cm átmérőjű lyuk formájában kifúrták (4., 5. kép). A fúrás a talp felől indult az edény belsejébe és befelé haladva a furat kicsit tölcésesedik. Említettük, hogy az edény használatlanul került a földbe, az átfúrásnak gyakorlati értelme nem volt tehát. Az átlukasztás szélei annyira élesek, hogy önmagukban is a használat ellen szólnak. Ezt azért említjük, mert az alföldi XV—XVI. századi telepekről ismertek olyan edények, melyeknek talpán egy, vagy több lyuk van. Ezeknek gya-

korlati rendeltetését nem ismerjük. Szabó Kálmán sütésnél használt borítóedényekre gondol⁷⁰, Rybakov a túrókészítés lehetőségét veti fel⁷¹.

A dobogói edény talpának átfúrása nem gyakorlati okokból történt. Hogy a halott lelke el tudjon szállni, a halál pillanatában kinyitják a halottas szoba ablakait⁷². Az őskori temetkezési urnák átlukasztásai a halottas szoba nyitott ablakaihoz hasonlóan a lélek szabad útját voltak hivatva biztosítani⁷³. A népvándorláskori urnákon is megtalálható az elgondolásnak megfelelő átfúrás⁷⁴.

Néhány dolgot szeretnénk még említeni a dobogói lelettel kapcsolatban. A növény Hold növel, termést, hajat, vagy körmöt. Telehold esetén éri el a Hold a növesztő hatás tetőfokát, ez a termésvarázslatok ideje⁷⁵. Nagyon valószínű, hogy a dobogói lelet is telihold idején került a földbe.

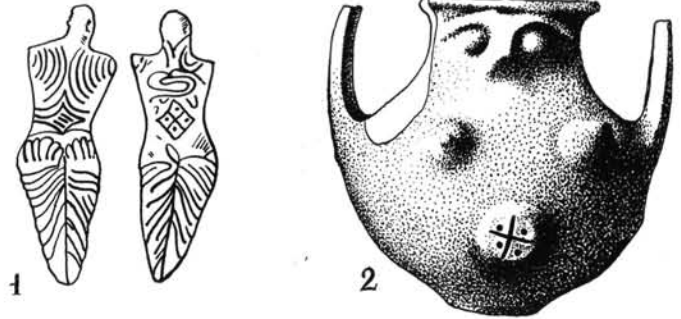
A legtöbb varázslást meztelenül kell végrehajtani. „A ruha ugyanis megakadályozza a teljes testi erő sza-

11. 1. Cucuteni idol (Déchelette után). 2. Trójai arcos urna (Schmiedt után). 3. Laibachi edény (Schuchardt után). 4. Laibachi idol (Roska után). 5. Trójai orsógomb (Schmiedt után).

11. 1. Idol von Cucuten (nach Déchelette). — 2. Trojanische Urne mit Gesicht (nach Schmidt). — 3. Laibacher Geschirr (nach Schuchardt). — 4. Laibacher Idol (nach Roska). — 5. Trojanischer Spindelknopf (nach Schmidt).

11. 1. Idole de Cucutène (d'après Déchelette). — 2. Urne à têtes d'homme de Troie (d'après Schiedt). — 3. Pot de Laibach (d'après Schuchardt). — 4. Idole de Laibach (d'après Roska). — 5. Peson de fuseau de Troie (d'après Schiedt).

11. 1. Кукутенский идол (по Дехелетте). 2. троянская лицевая урна (по Шмидту). 3. Лайбахская посуда (по Шухардту). 4. Лайбахский идол (по Рашке). 5. Троянская пуговичка от веретена (по Шмидту).

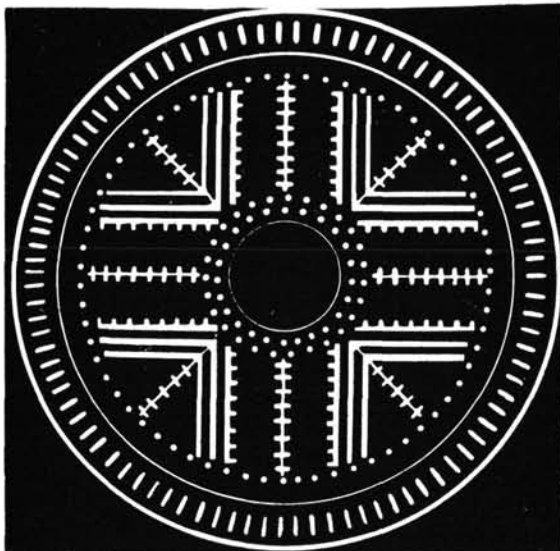
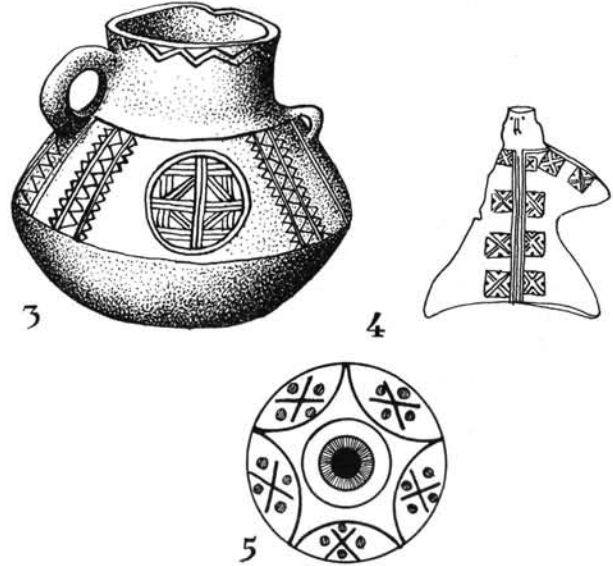

bad áramlását, a gonosz bennünk marasztalására igen alkalmas” írja Szendrey Zsigmond és hozzáteszi, hogy a kultúra haldtával az ingben lét, a fej fedetlensége, az öv megoldása helyettesítheti a teljes meztelenséget⁷⁶. A XII—XIII. században a dobogói leletet még meztelenül áshatták el.

A zalaegerszegi Állami Levéltár 1790 táján keletkezett említett kézírata szerint „háttal hátrafelé menve” kell a méhesben a méhek biztonságát szolgáló varázslást végezni. Ugyanígy megy kenyérsütéskor a gazdasszony a kútra vízért⁷⁷. Sok más példát is említhetnénk még a hátrafelé menésre⁷⁸. A cél érthető, az ártó lények figyelmének elterelése, becsapása. Lehet, hogy ez a motívum is szerepelt a dobogói lelet földbe kerülésénél.

A dobogói varázslás idején népünk két-három százada keresztény volt már. Feltétlenül keresztény volt az, vagy voltak azok, akikkel a lelet kapcsolatban állott. Nem meglepő azonban, hogy ősi gyökerű babonás szokás bukkan fel keresztény környezetben. A pogány hagyományok élénken éltek még a köztudatban, aminek számos XI—XII. századi emlékét gyűjthette össze Szőke Béla.⁷⁹ A dobogói lelet párhuzamai napjainkig vezetnek, mint a felsorolt példákban láttuk.

A pogány hagyományok, ősi babonás szokások fennmaradása és szívós élete érthető. „A babona célja mindig praktikus: a gonosz ártalmainak megakadályozása

és bizonyos kívánságok megvalósulására törekvő” írja Szendrey Zsigmond⁸⁰. Ella Kivikovski finn kutató részletesebben szól erről⁸¹, bár lényegileg ugyanezt mondja: „A vallás és mágia olyan szorosan függött össze ekkoriban, hogy a kettőt lehetetlen elválasztani egymástól. Mindkettőnek az alapja a természetfeletti erőkben és összefüggésekben való hit, amelyek befolyásolják az ember életét. A különbséget úgy jellemezhetnénk, hogy a vallásos beállítottság az alávetettség, engedelmesség, imádáson és áldozáson alapszik, a mágikus hit viszont azon a többé-kevésbé tudatos törekvésen, hogy az illető maga is természetfeletti erőket szerezzen, vagy megszerezze az azok feletti uralmat. A kettő elvileg és gyakorlatilag is szétválaszthatatlan.” A természetfeletti erők működésének korlátozása, szabályozása, a feletti való uralom biztosítása az a törekvés, ami a pogány hagyományok életét, bár csökkenő tendenciával, de napjainkig biztosította.

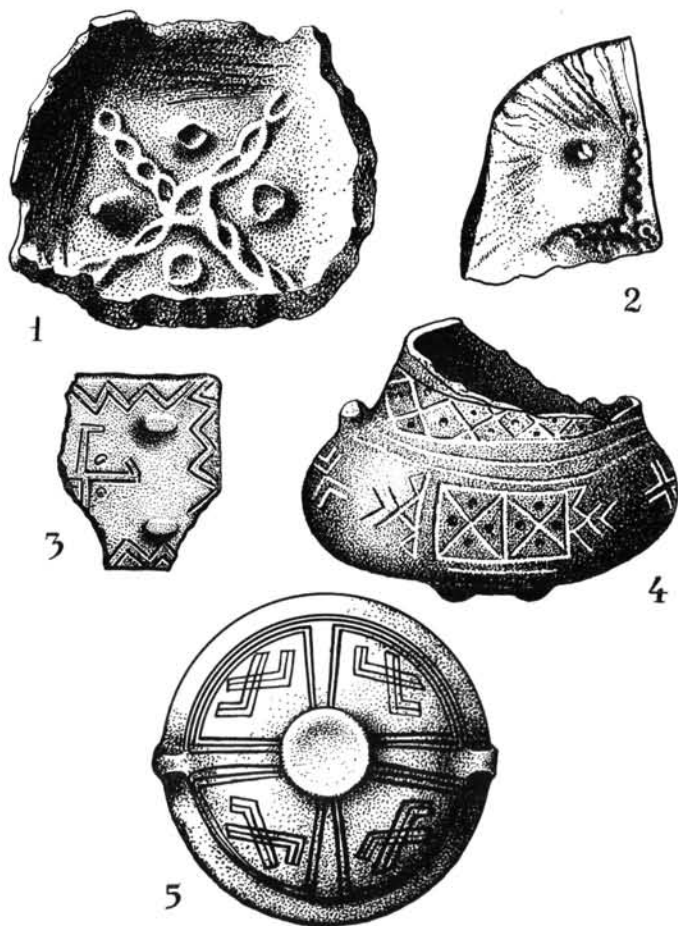
Szözlünk már arról, hogy a dobogói varázslás régé-

12. Zóki típusú tál díszítése (Novotny után).

12. Verzierung einer Schüssel des Typs von Zók (nach Novotny).

12. Décoration d'un plat du type de Zók (d'après Novotny).

12. Украшение зокского блюда (по Новотному).

13. 1. Tószegi parázsbortó (Banner után). 2. Tabáni edény (Schreiber után). 3–4. Tószegi edények (Banner után). 5. Kisapostagi tál (Mozsolics után).

13. 1. Glutdeckel von Tószeg (nach Banner). — 2. Geschirr von Tabán (nach Schreiber). — 3–4. Geschirre von Tószeg (nach Banner). — 5. Schüssel von Kisapostag (nach Mozsolics).

13. 1. Étouffoir de Tószeg (d'après Banner). — 2. Pot de Taban (d'après Schreiber). — 3–4. Pots de Tószeg (d'après Banner). — 5. Plat de Kisapostag (d'après Mozsolics).

13. 1. Тосегская облицовка жаровни (по Баннеру). 2. Табаньская посуда (по Шрейберу). 3–4. Тосегская посуда (по Баннеру). 5. Кишапотшагское блюдо (по Можоличу).

vágta a szél. Aki a tűzzel, étellel foglalkozott, északon tartózkodott, ahol a füst nem zavarta és a szolgálfa nem gátolta mozgását. Itt, az északi oldalon lehetett felhalmozva a tüzelő is, ami így kényzbe esett és a kipattanó szikrától is védve volt.

A tüzelőgödörből előkerült cserepek egyetlen, nagyobb edényhez tartoztak. Kb. 40 cm szájmérőjű fazék perem és oldaldarabjait találtuk meg, melynek fenékrésze sajnos nem került elő (7. kép). Ez közeli rokona a már tárgyalt, varázsláshoz tartozó edénynek. Alakja, peremkiképzése, oldalán alkalmazott bekarcolt spirálvonal díszítése annyi egyezést mutat azzal, hogy a kettőt egy műhely termékének tekinthetjük.

A varázslási maradványoktól (1. kép, C) 12 m-re ÉK-re kemence nyomai kerültek elő (1. kép, B). A kemence feke 35 cm mélységben volt a talajszint alatt, így az eke járása annyira összeroncsolhatta, hogy eredeti nagyságát nem rekonstruálhattuk. Törmelékei 220 cm-es körben feküdtek. A kemence szája nyugatnak nézett, ahol 45 cm mélységű, közel téglalap alaprajzú hamusgödör került elő. Ennek alja enyhén át volt égvé. A kemence korát fenekének sározásában talált cserépanyag a tárgyalt jelenségekkel egy időre határozza meg. A sározásból kisebb, lapos kövek is kikerültek.^{82a}

A tüzelőgödörtől, kemencétől DNY-ra, kb. 50 m-re, 150 m szélességben dolomitzuzalékos út hosszan húzódó csíkját találtuk (1. kép, D). Ez az 5–6 cm vastag út áthúzódott a későrómai és IX. századi sírok felett, kora tehát későbbi azoknál. Feltételezzük, hogy a kis telep egyéni épületéhez vezetett, amely ott állhatott, ahol az út hirtelen megszakad.

A római temető feltárása során a vázolt település környékét felástuk, további települési jelenség, egyéb árpádkori leletanyag nem került elő. A 42. számú későrómai sír feltalajában talált, említett Zsigmond denár

szeti anyaga telepen került elő. A telepnek viszonylag kevés megfigyelhető nyomát találtuk meg. A tárgyalt varázslás emlékeitől (1. kép, C) északra, 30 m-re 250×220 cm méretű ovális gödört figyeltünk meg, amely 80 cm mély volt, így az alatta fekvő 113. számú későrómai sírt nem zavarta meg. A gödör teknőszerű feke gyengén át volt égvé, alján cseréppel, állatcsonttal kevert hamuréteget találtunk. A gödör déli peremén 18 cm átmérőjű cölöplyukat észleltünk, amelyben a szolgálfa, vagyis a bogrács tartására szolgáló ágas nyomára gondolunk (1. kép, A).

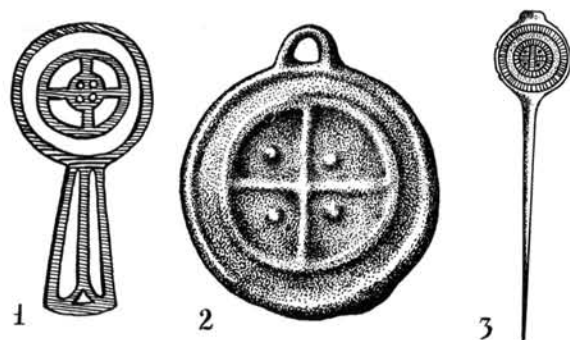
Vidékünkön az északi szél az uralkodó, a széliránynak megfelelően a népi építkezések tengelye is észak-déli⁸². Az említett gödörben rakott tűz füstjét délnek

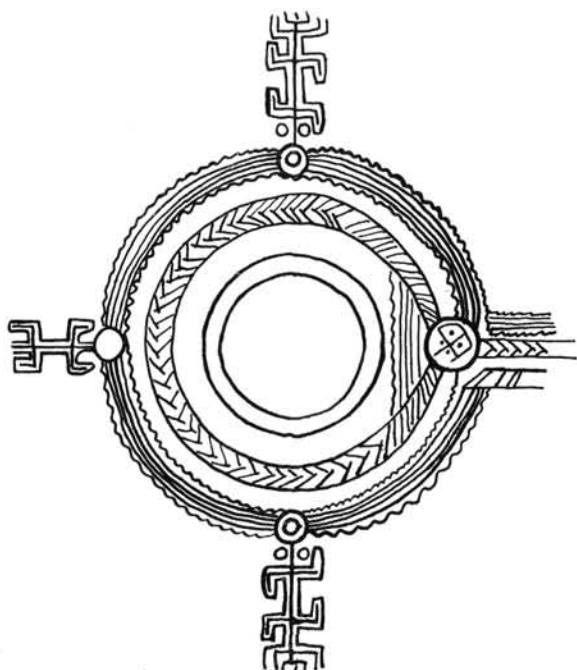
14. 1. Skandináviai sziklarajz (Richter után). 2. Dunaújvárosi csüngő (Patay után). 3. Csehszlovákiai tű (Aberg után).

14. 1. Skandinavische Felsenskizze (nach Richter). — 2. Anhängsel von Dunaújváros (nach Patay). — 3. Nadel aus der Tschechoslowakei (nach Aberg).

14. 1. Dessin rupestre scandinave (d'après Richter). — 2. Pendeloque trouvée à Dunaújváros (d'après Patay). — 3. Fibule trouvée en Tchecoslovaquie (d'après Aberg).

14. 1. Скандинавский рисунок на скале (по Рихтеру). 2. Дунануйварошская подвеска (по Патая). 3. Чехословацкая игла (по Авергу).

15. Kaukázusi edény díszítése (Reszler után).
 15. Verzierung eines kaukasischen Geschirrs (nach Reszler).
 15. Ornementation d'un pot caucasien.
 15. Украшение кавказской посуды (по Реслеру).

2. A DOBOGÓI TELEP KERÁMIÁJÁNAK TECHNIKAI KÉRDÉSEI

A varázslásnál használt fazék (3. kép) anyaga kvarc-
 szemekkel és kavicsal soványított agyag⁸⁷. A soványítá-
 sra használt anyagban bazalttöredékek is vannak (8.
 kép). A bazalt nem jellemző, úgy látszik, csak véletle-
 nül keveredett a soványítóanyagba. A soványításra
 használt anyag részletesebb és tüzetesebb geológiai
 vizsgálata feltehetően közelebbi eredményt is adna az
 edény készítési helyére vonatkozóan, a rendelkezé-
 sünkre álló lehetőségek határain belül is megállapíthat-
 juk azonban, hogy darabunk nem Keszthely környékén
 készült, mivel itt bazalthegyek nincsenek. Megkockáz-
 tathatjuk a véleményt, hogy Sümeg vidékén gyártották
 ezt az edényt. Az ottani bazalthegyek (Uzsa, Kovács-
 hegy, Tátika) mellett a fazekasság középkorban is ki-
 mutatható⁸⁸ és máig élő hagyománya támasztja alá
 nézetünket.

A másik, vizsgálatra alkalmas edény a tüzelőgödör-
 ből előkerült fazéktöredék (7. kép). A két darab formai
 egyezésére utaltunk már, műhelyazonosságot is felté-
 telve. Ezt alátámasztja, hogy a fazéktöredék anyagá-

későbbi szórvány, aminek a telephez nincs köze. A kor-
 törvényei ismételtlen említik népünk földbe vájt kuny-
 hóit⁸³. Ezeknek a házaknak a nyomát feltétlenül meg-
 találtuk volna. Az ismertett dobogói árpádkori telep
 nyomán a XIII. században nálunk járt Ottó freisingi
 püspök leírása jut eszünkbe, aki azt említi⁸⁴, hogy a ma-
 gyarok „egész nyáron és őszön át sátrakban laknak”.
 Egy ilyen nyári szállásra gondolhatunk a dobogói tele-
 pülési jelenségek alapján, amelyet a későbbiekben nem
 újítottak már meg.

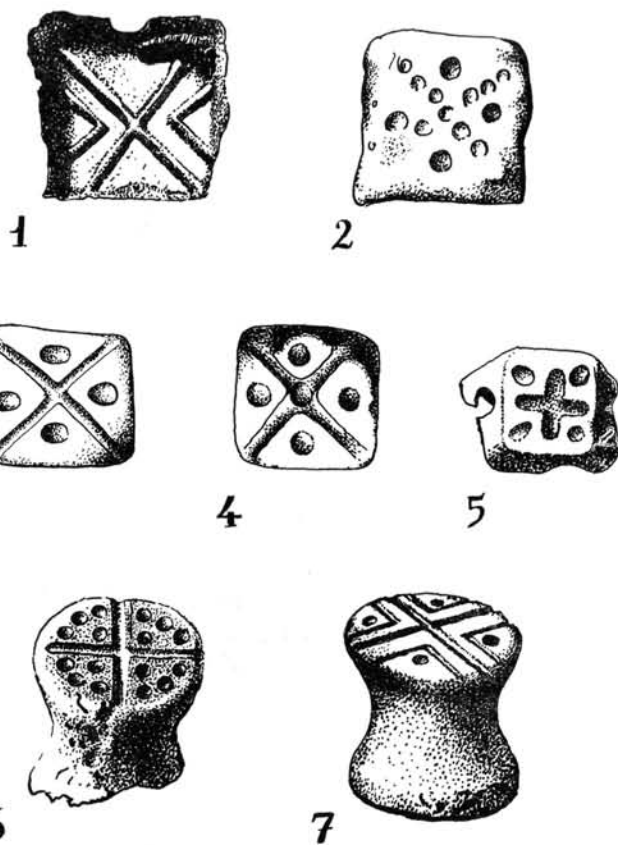
A telep felhagyásának okára a rendelkezésünkre álló
 gyér adatok alapján nem deríthetünk már fényt. Lipp
 Vilmos írja⁸⁵, hogy a dobogódombi későnépvándorlás-
 kori temető egyik sírjában egy kis csuporban négy da-
 rab 3 cm átmérőjű, domború felületű arany díszet talált,
 melyeknek négy helyen átlukasztott csont lap volt az
 alja. A közölt kép alapján⁸⁶ árpádkori leletekkel szá-
 molhatunk, amelyek nem tartozhattak a későnépván-
 dorláskori temető anyagához. Elásott kincs gondolata
 vetődik fel, melyet véletlenül éppen egy sír fölött rejtet-
 tek el. A dobogói kincslelet és a tárgyalt telep felha-
 gyása között túlzottan merész lenne kapcsolatot keres-
 nünk, csupán a teljesség kedvéért említjük a leletet.

16. 1. Lengyeli agyag nehezék (Wosinsky után). 2–5. Donja Dolina-i
 agyag nehezékek (Truhelka után). 6–7. Donja Dolina-i agyag-
 fogók (Truhelka után).

16. 1. Tongewicht von Lengyel (nach Wosinsky). — 2–5. Tongewichte
 von Donja-Dolina (nach Truhelka). — 6–7. Tonzangen von Donja-
 Dolina (nach Truhelka).

16. 1. Poids en argile de Lengyeli (d'après Wosinsky). — 2–5. Poids
 en argile de Donja Dolina (d'après Truhelka). — 6–7. Préhensiles
 en argile de Donja Dolina (d'après Truhelka).

16. 1. Лендельские глиняные грузила (по Вошинскому).
 2–5. Донья-Долинские глиняные грузила (по Трухелке).
 6–7. Донья-Долинские глиняные дужки (по Трухелке).

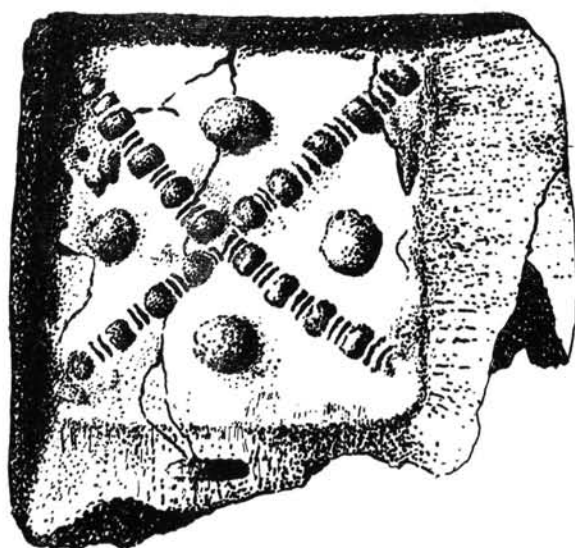

17. Donja Dolina-i agyag nehezék karkötővel bepecsételt díse (Truhelka után).
 17. Verzierung eines Tongewichts von Donja-Dolina eingedruckt mit einem Armband (nach Truhelka).
 17. Dessin d'un bracelet empreint dans un poids en argile (d'après Truhelka).
 17. Донья-Долинские украшения на грузиле (по Трухелке).

ban is szerepel a soványításra használt bazaltzuzalék. A műhely, illetve mester azonosságát perdöntően bizonyítaná a darabokon észlelhető ujjlenyomatok összevetése.⁸⁹ Az ilyen jellegű vizsgálat azonban olyan szakmai felszerelést és gyakorlatot kívánna, hogy arra nem vállalkozhatunk.

Mindkét edény könnyű kézikorongon készült.⁹⁰ Az edények egyenetlen felülete világosan mutatja ezt, ugyanakkor az edények belsejében a hurkák összedolgozásakor keletkezett ujjnyomok gödrei jól megfigyelhetők.

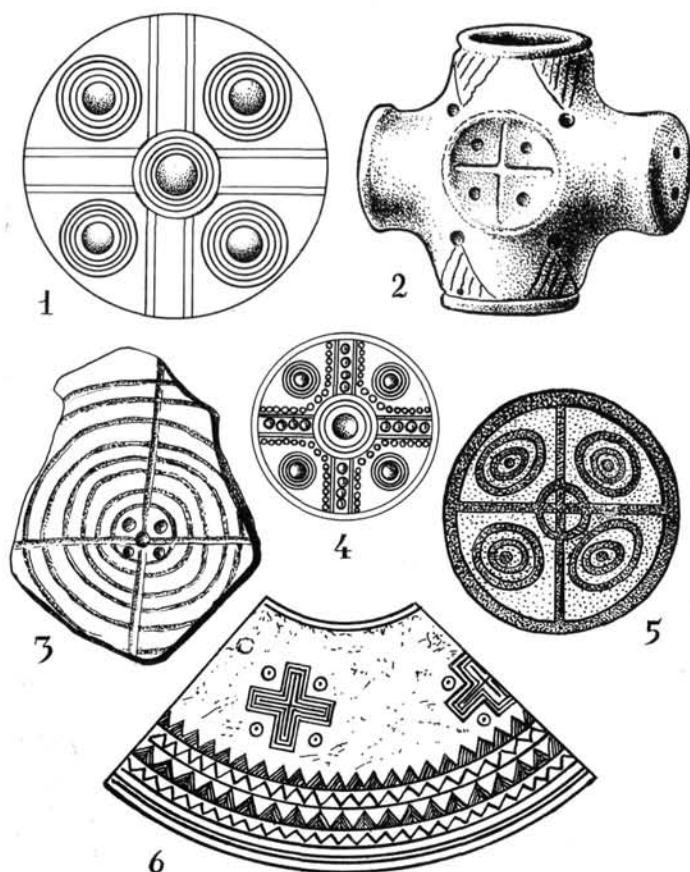
Az edények szájrészét fa, vagy csont formázókéssel alakították ki, melyek használata közben finom, párhuzamos rovátkák alakultak ki. A formázókés nyomai a válltól lefelé nem észlelhetők már, mert nedves bőrrel, vagy textiliával ezeket a részeket lesimították. A simítás nyomai egyes helyeken megfigyelhetők. Fa formázókés használatára Novi Pazar környékén gyűjtött néprajzi adatok is utalnak a kézikoronggal kapcsolatban.⁹¹

A simított felületre került a bekarcolt spirálvonal díszítés. A mélyen bekarcolt, szabálytalan spirálvonal nem készülhetett a korong gyors forgása közben. Ez a díszítés is kézikorong használatára utal.⁹² Ez a díszítés Méri István szerint az Árpádkorra jellemző⁹³, Parádi Nándor szerint a XII. században jelent meg⁹⁴ és a XIII. században legáltalánosabb díszítési mód ez.⁹⁵

A varázsláshoz használt edénynek talpán éles szemcsésű kvarchomok lenyomatát figyelhetjük meg (4.kép). Homokkal hintették be tehát a korongot, vagy a korongra helyezett rátélapot, hogy a ráhelyezett agyag ne tapadjon a fához⁹⁶.

Régebben úgy vélték még, hogy az edény elkészülte után külön pecsételték a fenékbélyeget az edényre⁹⁷, az újabb vizsgálatok bizonyítani igyekeznek, hogy a fenékbélyeg a korong, vagy rátélap vésetének pozitív lenyomata az edény talpán⁹⁸, a bepecsételt fenékbélyeg gondolata azonban a legújabb irodalomban is felvető-

18. 1. Hallstatti korong (Sacken után). 2. Hallstatti agyag tárgy (Sacken után). 3. Berlin környéki urnafedő (Langer után). 4. Kieli arany csésze talpdíse (Lindenschmit után). 5. St. Andrä bei Etting-i tál belseje (Naue után). 6. Itáliai bronz lap (Montelius után).

18. 1. Hallstatter Scheibe (nach Sacken). — 2. Hallstatter Tongegenstand (nach Sacken). — 3. Urnendeckel von der Umgebung von Berlin (nach Langer). — 4. Sockenverzierung einer goldenen Tasse von Kiel (nach Lindenschmit). — 5. Das Innere einer Schüssel von St. Andrä bei Etting (nach Naue). — 6. Bronzeplatte aus Italien (nach Montelius).

18. 1. Disque de Hallstatt (d'après Sacken). — 2. Objet en argile de Hallstatt (d'après Sacken). — 3. Couverture d'urne des environs de Berlin (d'après Langer). — 4. Dessin du support d'une tasse d'or de Kiel (d'après Lindenschmit). — 5. Intérieur d'un plat de St Andrä bei Etting (d'après Naue). — 6. Plaque de bronze d'Italie (d'après Montelius).

18. 1. Галлштаттский гончарный круг (по Саккену). 2. Галлштаттский глиняный предмет (по Саккену). 3. Крышка урны из окрестностей Берлина (по Лангеру). 4. Украшение на дне кильской золотой чаши (по Линденшмиту). 5. Внутренняя сторона блюда из Шт. Андрэ у Эттинга (по Науе). 6. Итальянская бронзовая пластина (по Монтелиусу).

dik még.⁹⁹ A dobogói varázslás fazekának fenékbélyege (4., 5. kép) a korongba, vagy rátétlapba vésett negatív lenyomata az edény fenékén. A dobogói fenékbélyegen kitört szála pozitív lenyomatát figyelhetjük meg, melynek legnagyobb szélessége 0,9 cm, hossza 5,7 cm. Ez a kiszakadás, valamint a fenékbélyeg rajza világosan mutatják, hogy utólagos pecsétlésről szó sem lehetett itt.

Az említett kihasadás, valamint a bélyeg rajza is mutatja, hogy a dobogói edény koronglapja keményfából készült. A Sümeg vidékén őshonos fák közül a kocsányos tölgy (*Quercus robur* L.) jöhet elsősorban számításba. E fának kiemelendő a szívóssága, faraghatósága, nyomás-, törés-, és kopásállósága. Közepesen zsugorodik és megmunkálás után erősen keményedik. Fagomba nehezen támadja meg. Hátránya, hogy erősen szálkásodik.¹⁰⁰

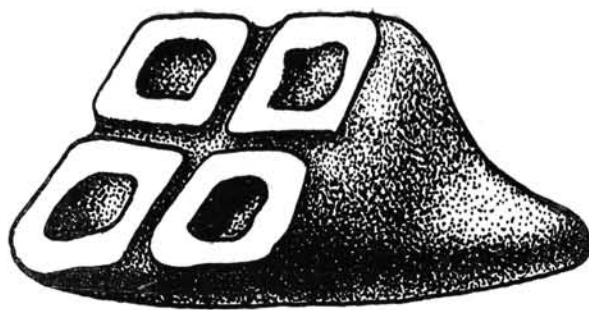
A dobogói edény korongjának említett kihasadása arra is felhívja a figyelmünket, hogy a fazekas nem a fa tengelyére merőlegesen fűrészelt lapból készítette korongját, hanem a fa radiális irányában (hosszirányban) hasított deszkából. Ez érthető is. A fa a bélsugár irányában repedezik leginkább és a keresztmetszet irányú lapból készített korong egy-kettőre tönkrement volna. Egy Žitavska-Tõň-i avarkori edény talpán¹⁰¹ jól látható a korong párhuzamos deszkáinak varratnyoma (9. kép). Hasonló varratnyomokat a halimbai temető egyes edényeinek talpán is megfigyelhetünk.¹⁰²

Holubowicz közlése szerint a Wilna környéki fazekasok a fazekaskorong tengelyéhez tölgyfát, lapjához fenyőfát használtak fel. Közlése nyomán hasonló felépítésre gondol Parádi Nándor a hazai árpádkori kézi-korongoknál is.¹⁰³ El tudjuk képzelni, hogy ahol erdeifenyő (*Pinus silvestris* L.) állt a fazekas rendelkezésére, ott valóban abból készítette korongját. Az erdeifenyőnél kisebb fajsúlyú lucfenyő (*Picea abies* Karst.) vete-medik és változó nedvesség esetén repedezik is,¹⁰⁴ fazekaskorong készítésére tehát alkalmatlan lett volna. Vidékünkön egyébként nem őshonosak ezek a fenyőfélék.¹⁰⁵

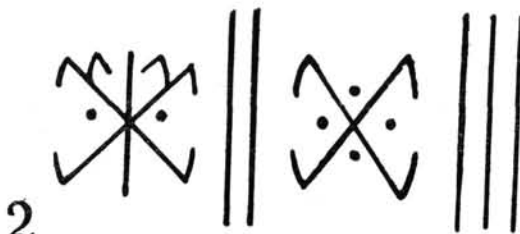
3. A DOBOGÓI FENÉKBÉLYEG PÁRHUZAMAI

A fenékbélyegeknél jelentős irodalma van, melyet már többen is összefoglaltak, adva az egyes szerzők értelmezését is ezekkel kapcsolatban.¹⁰⁶ Az alábbiakban megkíséreljük a dobogói varázslás fazekán látható fenékbélyeg (4., 5. kép) analógiáinak összegyűjtését. Úgy gondoljuk, gyűjtött anyagunk alapján új szempontokkal egészíthetők ki a fenékbélyegeknél kapcsolatos, említett nézetek. Az analógiák gyűjtésében teljességre nem törekedhetünk, csupán a képtípus idő-, és térbeli elterjedésére igyekeztünk adatokat kapni.

A dobogói fenékbélyeg képtípusa az őskorban kialakult már. Egy sesklo-i pecsétlővel (10. kép, 1) kezdjük a felsorolást.¹⁰⁷ Egyenlőszárú kereszt van a pecsétlőre karcolva, melyet párhuzamos vonalak kereteznek és a kereszt szárjai között egy-egy ék alakú díszítmény helyezkedik el. Hasonló ábrázolást látunk egy tordosi edénytalpra karcolva (10. kép, 2). Roska Márton „tulajdon-, vagy írásjegyek” véli ezt.¹⁰⁸ Egy spanyolországi zsinórdíszes edény talpának díszítése is ehhez a csoporthoz tartozik.¹⁰⁹ Trója II – V. rétegből származó arany gombot is (10. kép, 4) említhetünk még hasonló rajzzal.¹¹⁰ A trójai VI. számú település jellegzetes tárgyai voltak a mi cernaorsóinkhoz hasonló agyagtárgyak. Homloklapjuk gyakran díszített, díszítésük között

1

2

3

19. 1. Pilini pecsétlő (Nyáry után). 2. A mátraszelei orsógomb rajza (Patay után). 3. A romnyi-i edény (Bobrinszkij után).

19. 1. Stempel von Pilin (nach Nyáry). – 2. Zeichnung des Spindelknopfes von Mátraszele (nach Patay). – 3. Das Geschirr von Romny (nach Bobrinszkij).

19. 1. Cachet de Pilin (d'après Nyáry). – 2. Dessin du peson de fuseau de Mátraszele (d'après Patay). – 3. Pot de Romnyi (d'après Bobrinski).

19. 1. Пилинская печатка (по Няри). 2. Рисунок матрасельского веретена (по Патаи). 3. Ромнийская посуда (по Бобринскому).

az egyenlőszárú kereszt is előfordul, a száruk közti ékekkel¹¹¹ (10. kép, 3).

A dobogói fenékbélyeg pontosabb analógiáját találjuk a cucuteni idolon, melynek gyomorrészen rombuszban fekvő keresztet látunk, a kereszt szárai között egy-egy ponttal¹¹² (11. kép, 1). Roska Márton tetoválásra gondol ezzel kapcsolatban¹¹³. A Schliemann gyűjtemény egyik trójai, női alakot utánzó arcos urnájával (11. kép, 2) folytatjuk felsorolásunkat, melyen a genitalia helyén egyenlőszárú álló keresztet (görög keresztet) látunk, a száruk között egy-egy ponttal¹¹⁴. Az arcos urnák Trója II. rétegével kezdődtek, de még az V. rétegben is előfordulnak¹¹⁵. Schliemann ásatásából származó orsógombot (11. kép, 5) is említünk, melynek fedőlapján íves vonalak által határolt mezőkben fekvő keresztet látunk, a száruk közt egy-egy ponttal¹¹⁶. Sajnos, a Schliemann által kiásott orsógombokat nem lehet réteghez, így pontos korhoz kötni¹¹⁷. A szicíliai Pantalicanban talált festett edény oldalán csúcsukkal érintkező rombuszokban látjuk a fekvő, kipontozott szárközű keresztet¹¹⁸. Egy lengyeli talpcsöves tálat (10. kép, 5) is említhetünk, melynek belsejét egyenlőszárú kereszt tölti ki, a száruk közötték alakú díszítést látunk¹¹⁹.

A rézkorvégi, bronzkori emléanyagban gyakoribb már a kereszt motívum. Egy laibachi idolt (11. kép, 4) említünk, melynek ruhaszegélyein négyszögbe fogott fekvő keresztet látunk, a kereszt szárai közt egy-egy ponttal. Roska Márton a ruhára varrt csont díszítéseket látja ezekben¹²⁰. A laibachi edényeken is gyakori a tárgyalt motívum. A bemutatott példányon (11. kép, 3) körbe fogott egyenlőszárú álló kereszt szárai közötti teret háromszögek töltik ki¹²¹. A zóki típusú kerámia jellemzője a kereszt alakú, néha vonalkákkal is díszített talp¹²², de a körbe, vagy négyzetbe, rombuszba fogott egyenlőszárú kereszt díszítés is gyakori ezeken az edényeken¹²³. Ebből az anyagból egy abrahámi (Csehszlovákia) tál¹²⁴ belsejének díszét a 12. képen mutatjuk be. A tőszegi anyagban több esetben is megtaláljuk motívumunkat. Egy parázsbortó (13. kép, 1) érdekessége, hogy belsejében plasztikus, körömbenyomásokkal díszített kereszt szárai között bütykök helyettesítik a pontokat¹²⁵. Banner János ösztentiváni ásatása során szűknyakú edény belsejében találta meg az edény fenekén a plasztikus, körömbenyomásokkal tagolt kereszt díszítést, a száruk végén álló hegyes bütykökkel¹²⁶. A tőszegi parázsbortóhoz hasonló megoldású díszítést két budapesti, korabronzkori edénytörödéken is felismerjük. Az egyik Budafokon¹²⁷ került elő (13. kép, 2), a másik a Tabánban¹²⁸. Tőszegi „A” rétegből származó tálca alakú edény¹²⁹ alján a lábak között kipontozott térközű kereszt dísz töredékét látjuk, a kereszt szárai azonban svasztika-szerűen egymás felé fordulnak (13. kép, 3). Tőszeg hasonló rétegből származó edény oldalán¹³⁰ négyzetekbe fogott fekvő keresztet vannak, a száruk közti pontokkal, az edény nyakán egymáshoz kapcsolódó fekvő keresztet szárai között helyezkednek el a pontok (13. kép, 4). Mozsolics Amália a kisapostagi bronzkori urnatemetőből közöl egy olyan tálat¹³¹, melynek talpát és oldalát kereszt alak négy mezőre osztja. A mezőkben fekvő keresztet látunk, a szárvegeken ellentétes állású kis kiágazásokkal (13. kép, 5). Egy veszprémi mészbetétes edényke talpán pontokból alakított körben hasonló megoldású egyenlőszárú keresztet látunk, a száruk között egy-egy kis ponttal¹³². Sötér gátai ásatásából származó bronz tük lapos fején¹³³ kettős körben van az egyenlőszárú kereszt, a száruk közül azonban hiányoznak a pontok. Hasonló alakú csehországi tükön (14. kép, 6) azonban a pontokat is megtaláljuk már¹³⁴. Az árpádkori fenékbélyegek és a bronzkori edényfedők díszítése közti rokonságra Höllrigl József utal már¹³⁴. Az általa közölt anyagból két, a vizsgált motívummal rokon példány¹³⁵ is adódik. Egy későbronzkori, füzesabonyi tál talpán és oldalán látható komplikált díszítés¹³⁶ középpontja maga az edény talpa, többszörösen körbe fogott egyenlőszárú keresztrel és a száruk közt két-két ponttal. Az edény oldalán levő bemélyedéssel övezett bütykökből az edénytalp felé futó vonalak újabb egyenlőszárú keresztet adnak ki, melyek szárai között vannak az edény lábait jelentő nagy, hegyes bütykök. Egy geryeszeg-vidéki edény

talpának és oldalának díszítése¹³⁷ is említhető még. A 15. képen egy kaukázusi edény díszítését felülnézetben adjuk¹³⁸. A száj melletti lapos bütykőn látjuk a vizsgált motívumot. A dunaújvárosi bronzleletben¹³⁹ két példányban szerepel az a füles bronz csüngő (14. kép, 2), melynek ábrázolása közeli rokona a dobogói fenékbélyegnek. Hasonló bronz csüngőt más, hazai lelőhelyről is ismerünk¹⁴⁰. A skandináviai sziklarajzok között nem gyakori a kereszt motívum, de előfordul¹⁴¹. Erwin Richter nyomán mutatunk be egy ilyet¹⁴² a 14. kép, 1. ábráján.

A dobogói fenékbélyeg képtípusa gyakori az őskori, feltehetően koravaskori csonkagúla alakú agyag nehezékek fedőlapján. A lengyeli¹⁴³ (16. kép, 1) nehezékekkel kezdjük a felsorolást. Több Donja Dolina-i darabot is bemutatunk még¹⁴⁴, melyeken különböző fekvő és álló keresztet látunk, a száruk közötti pontokkal (16. kép, 2–5). Ezeket kívül csupán arra a Donja Dolina-i nehezékre¹⁴⁵ utalunk még, melybe bronz karkötővel hengerelték be a kereszt alakú díszítést (17. kép). A Donja Dolina-i anyagból¹⁴⁶ azokat a kereszt motívummal díszített töredékeket is említhetjük, melyek fedők, vagy edények fogói lehetnek egykor (16. kép, 6–7).

A kieli múzeum ismeretlen lelőhelyű arany csészéjével¹⁴⁷ folytatjuk az előzmények felsorolását, melynek talpán levő díszítés közeli rokona a dobogói fenékbélyegnek (18. kép, 4). Sacken a hallstatti temetőből közöl egy olyan bronz korongot¹⁴⁸, ami szintén a dobogói fenékbélyeg képtípusával van díszítve (18. kép, 1). Egy hosszabban átfűrt, kereszt alakú agyagtárgy is előkerült még ott¹⁴⁹, ezzel a motívummal (18. kép, 2). Egy St. András bei Etting-i koravaskori csésze belsejében grafitral rajzolva látjuk ezt a díszítést¹⁵⁰ (18. kép, 5). Hasonló egy Berlin vidéki urnafedő¹⁵¹ díszítése is (18. kép, 3). Egy piedilucoi (Itália) bronz leletben talált bronz lapon álló, egyenlőszárú keresztet látunk, a száruk közt pontkörös díszítéssel¹⁵² (18. kép, 6). A koravaskori anyaggal kapcsolatban egy franciaországi övveretet is említenünk kell. A négyzet alakú vereten fekvő keresztet látunk, a száruk közti pontkörökkel¹⁵³. Utalhatunk még egy uffingi, bronztal taurusított vas szegre is, melynek fején ékek vannak az egyenlőszárú kereszt szárai között¹⁵⁴.

A szkíta anyagot a pilini pecsétlő¹⁵⁵ bemutatásával kezdjük (19. kép, 1). Egy pilini szkíta edényen az egyenlőszárú álló kereszt szárai között elhelyezett svasztikákkal is találkozunk¹⁵⁶. A matrászelei 2. számú sír orsógombjának kiterített rajzát¹⁵⁷ a 19. kép, 2. ábráján mutatjuk be. Romny faluban (Szovjetunió) Mazaraki ássott ki¹⁵⁸ egy olyan edényt, amelynek vállán svasztika sor fut körbe, melyet az edény két szemközti oldalán elhelyezett, négyszögbe fogott álló kereszt szakít meg. A kereszt szárai közt pontok vannak (19. kép, 3).

A görög kultúrterület festett vázáin gyakori a fekvő, vagy álló kereszt, a száruk közti pontokkal. Néha önálló motívum ez, gyakrabban látjuk a ruha díszek sorában. A hatalmas anyagot pár példával kívánjuk illusztrálni csupán. Egy chioszi, i. e. 7–6. századi vázán¹⁵⁹ (20. kép, 3), egy 600 körüli korinthoszi vázán¹⁶⁰ (20. kép, 1), vagy egy i. e. 525 körüli caerei hydrián¹⁶¹ (20. kép, 2) önálló motívumként jelenik

20. 1. Korinthoszi váza (Rayet és Collignon után). 2. Caerei hydria (Szilágyi után). 3. Chioszi váza (Szilágyi után). 4. Andokides vázájának részlete (Furtwängler és Reichhold után).

20. 1. Korinthische Vase (nach Rayet und Collignon). — 2. Hydria von Caere (nach Szilágyi). — 3. Eine Vase von Chios (nach Szilágyi). — 4. Teil der Vase von Andokides (nach Furtwängler und Reichhold).

20. 1. Vase corinthien (d'après Rayet et Collignon). — 2. Hydride de Caere (d'après Szilágyi). — 3. Vase de Chio (d'après Szilágyi). — 4. Détail du vase d'Andocide (d'après Furtwängler et Reichhold).

20. 1. Коринфская ваза (по Райету и Колиньону). 2. Церейская гидра (по Силади). 3. Хиосская ваза (по Силади). 4. Часть андокидской вазы (по Фуртвенглеру и Рейхольду).

1

2

3

4

1

2

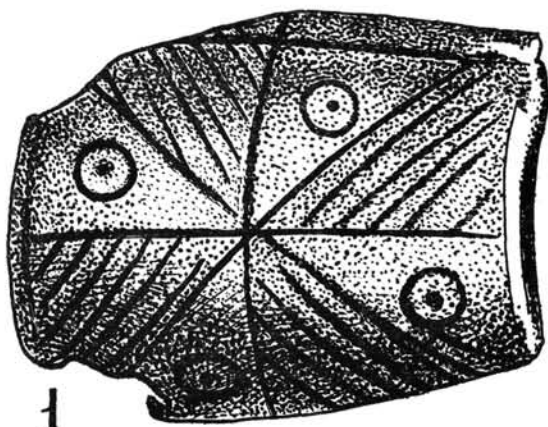
3

meg a dobogói fenékbélyeg előfutárja, amely Kleitias és Ergotimos vázáin, az i. e. VI. század második negyedében¹⁶² gyakori ruhadísz már. Az atheni fektealagos vázafestészet kezükből kikerült kitűnő alkotásai közül az ismert François-váza¹⁶³ említése elégséges. A fektealagos vázák ruhadíszein megjelenő kipontozott szárközű fekvő keresztre számos, további példát találunk V. Macchioro munkájában¹⁶⁴. Az i. e. 540—500 között dolgozó Andokides¹⁶⁵ vázái közül a párisi amphora¹⁶⁶ részletét a 20. kép, 4 ábráján mutatjuk be. Az apuliai vázákon többször, azonos formában találkozunk a dobogói fenékbélyeg előzményével. Ebből az anyagból a tägersweileni¹⁶⁷ (21. kép, 1), würzburgi¹⁶⁸ (21. kép, 3) és bolognai¹⁶⁹ (21. kép, 2) példányokat említjük.

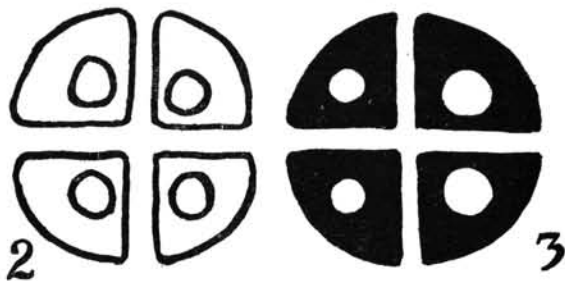
A mi késői vaskorunk idején a görög vázafestészetben megvan a körbe fogott egyenlőszárú kereszt, a száruk közti térkitöltő elemekkel. Egy Collatis Mangaliában talált edényen háromszögeket látunk a száruk között¹⁷⁰. A hazai késővaskori pénzek ellenjegyei között két, hasonló típussal is találkozunk¹⁷¹ (22. kép, 2—3). Ehhez a korhoz tartozik az a stradonitzi faragott csont¹⁷², melyet a 22. kép, 1 ábráján mutatunk be. Azokat a késővaskori edényeket is említetjük, melyek oldalán ékkel kitöltött fekvő kereszt látható, négy körkörös díszrel körülveve^{172a}.

A császárkori emlékekben Kisásiától Angliáig kísérelhetjük nyomon a bennünket érdeklő előzményeket, melyek a korarómai időtől a császárság végéig megtalálhatók. Egy westerndorfi sigillatával¹⁷³ kezdjük a felsorolást (23. kép, 1). Említjük a balácai villa mozaikját¹⁷⁴ (23. kép, 4). Utalhatunk a bölskei¹⁷⁵ (23. kép, 3) és ravazdi¹⁷⁶ (23. kép, 5) későrómai karkötőkre. Egy későrómai csat szíjbefogó lemezét az angliai Silchesterben találták meg¹⁷⁷, amely igen közeli párhuzamokat ad a dobogói fenékbélyeghez (23. kép, 2). Egy Dura Europosban talált falkarcolat¹⁷⁸ harcosának lován, a faron és a szügyön beégetett jegyeket is feltüntette a kép alkotója. Körbe fogott egyenlőszárú keresztet ezek, a száruk közti háromszögekkel és pontokkal (24. kép). Theodosius császár 388-ból való ezüst pajzsának (25. kép) említésével fejezzük be a római anyag felsorolását. A madridi pajzson¹⁷⁹ a trónoló császár két oldalán ülő császárfiak globus-tartanak, melyet kereszt szel négy mezőre, a mezőkben háromszög alakban elhelyezett három pontot látunk.

A dobogói fenékbélyeg képtípusa gyakori a népvándorlás-kori emlékekben is. A Lila Harg-i pajzsdudorral (Götland) kezdjük az anyag felsorolását¹⁸⁰. A keresett motívum a pajzsdudor peremén helyezkedik el (26. kép, 1). Az odeszai múzeum krími gránátberakások, kereszt alakú veretét is említhetjük¹⁸¹ (30. kép, 7). Egy karthágói mozaikon¹⁸² ábrázolt vandál lovas lovának farán kampókban végződő egyenlőszárú kereszt szárai között pontok vannak (27. kép). Hasonló keresztet látunk egy másik karthágói mozaik lovának farán is, itt azonban a pontok hiányoznak¹⁸³. A mozaikok kora a VI. század elejére tehető¹⁸⁴. Egy Granada közelében talált gyűrűvel folytatjuk a felsorolást¹⁸⁵, melynek fején négy pontkör között fekvő kereszt helyezkedik el (26. kép, 2). A rheinhesseni korongfibula¹⁸⁶ érdekessége, hogy álló, és fekvő keresztből alakított díszítését három, mindkét végén fejben záródó kígyó veszi körül (26. kép, 5). Egy VI. századi vörsi langobard fibulával kapcsolatban utalhatunk már arra, hogy Wodan jelképe ez a különös állat¹⁸⁷. A központi dísz védően, koszorú-szerűen ölelik körül a Wodan jelképek. A koszorú apotropäikus erejére¹⁸⁸ kell itt

1

22. 1. Stradonitzi csont (Pic után). 2—3. Késővaskori pénzek ellenjegyei (Gohl után).

22. 1. Ein Knochen von Stradonitz (nach Pic). — 2—3. Gegenzeichen von Münzen aus der Späteisenzeit (nach Gohl).

22. 1. Os de Stradonitz (d'après Pi). — 2—3. Contremarques de pièces de monnaie de l'âge du fer tardif (d'après Gohl).

22. 1. Штрадонитская кость (по Пичу). 2—3. Монеты позднегожелезного века (по Гохлу).

gondolnunk, amivel összefügg a körnek, körüljárásnak, körülszántásnak mai népszokásokban is ismert¹⁸⁹ ártást, rontást, távoltartó ereje. A híres niederdollerdorfi sírkő¹⁹⁰ harcosának fejét körülölelő kétfejű kígyó is a mondottak szerint értelmezendő és azt fejezi ki, hogy a halott az isten védelme alatt áll. Mindezzel azt akartuk hangsúlyozni, hogy az eddig felsorolt és később szóba kerülő példák esetében, az esetek többségében nem láthatunk egyszerű dekorációs elemet, hanem valami mélyebb értelmű szimbólumnak kell tekinteni a vizsgált motívumot.

Az obermölleni arany csüngőn¹⁹¹ svasztikákat látunk a kereszt szárai között (26. kép, 3). A kuzminszki (Sovjetunió) sírmezőből származó kéttagú, csuklós csüngőkön¹⁹² fekvő keresztet szárai között látjuk a pontokat (26. kép, 4). A hazai népvándorlás-kori anyagból egy kereszt alakú bronz fibulát emlíünk¹⁹³, amelynek középpontjából egyenlőszárú kereszt emelkedik ki, a száruk között egy-egy bemélyített ponttal (28. kép, 2). Hasonlít ehhez egy worms-i fibula¹⁹⁴, melynél pontkörök töltik ki a száruk közeit (28. kép, 1). Abenheimből is ismerünk hasonló fibulát¹⁹⁵.

Két, Mainz környéki sírkővel folytatjuk a felsorolást. Az egyik¹⁹⁶ egyenlőszárú kereszt van a képmező közepén kifaragva, melyet váltakozva következő, körbe fogott fekvő, illetve álló keresztet vesznek körül (29. kép, 1.) A másik sírkő¹⁹⁷ egyenlőszárú keresztjének szárai között a kereszt középpontja felé irányuló vonalakat látunk (29. kép, 2).

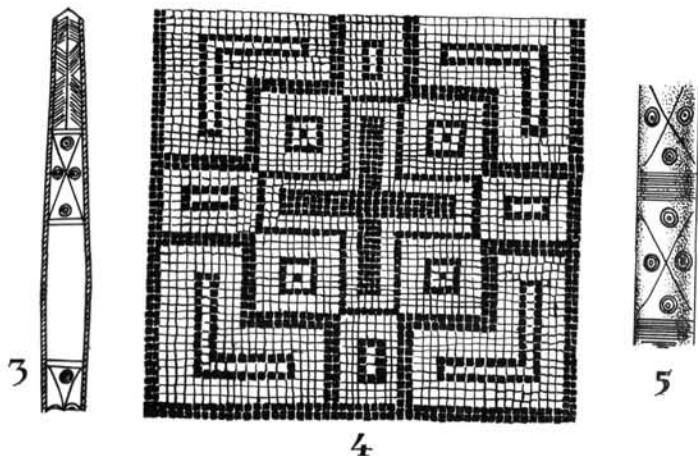
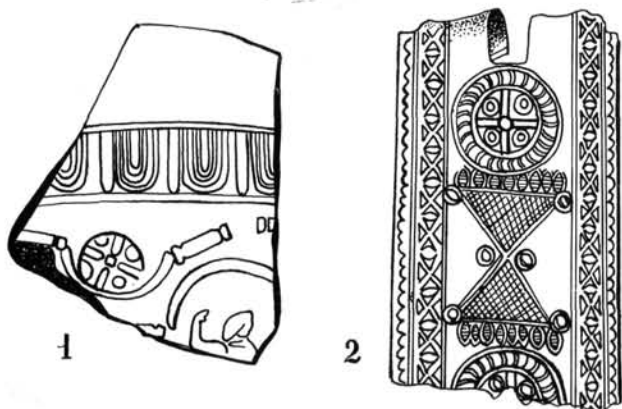
Egy pécsi korai avar gyűrűvel folytatjuk anyagunk ismertetését¹⁹⁸. A pécsi gyűrű (30. kép, 4) keleti analógiái ismertek¹⁹⁹. Az úgynevezett Martinovka kultúra anyagában

21. 1. Tägersweilener Vase (Lindenschmit után). 2. Bolognai váza (Láng után). 3. Würzburgi váza (Láng után).

21. 1. Tägersweilener Vase (nach Lindenschmit). — 2. Eine Vase von Bologna (nach Láng). — 3. Würzburger Vase (nach Láng).

21. 1. Vase de Tägersweilen (d'après Lindenschmit). — 2. Vase bolonaise (d'après Láng). — 3. Vase de Würzburg (d'après Láng).

21. 1. Теревилденская ваза (по Линденшмит). 2. Болонская ваза (по Лангу). 3. Вюрцбургская ваза (по Лангу).

gyakori a kereszt alakú áttörés. A koloszkovai (Szojvetunió) veretnél²⁰⁰ ékek és pontok vannak a szárok között (30. kép, 6), a chaczkí leletben²⁰¹ csupán kör alakú áttöréseket találunk (30. kép, 5).

A hazai késői avar leletanyagban is megtaláljuk az előzményeket. Az alattányi temetőben Kovrig Ilona a 161. számú sírban a váz nyakában, gyöngyök között kis, kerek ólomlapot talált, melyen egyenlőszárú kereszt szárai között pontok vannak²⁰². Ezt (30. kép, 9) Kovrig amulettnek tartja²⁰³. Hasonló amulett került elő a cikói temetőből is²⁰⁴. Ugyancsak nyaknál, gyöngyök között találta Kada Elek a gátéri temetőben a 30. kép, 8 ábráján bemutatott bronz tárgyat²⁰⁵, amit ugyancsak amulettnek tekinthetünk.

A Keszthely vidéki, úgynevezett „Keszthely kultúras”²⁰⁶ karkötők általában a kigyófejes példányokhoz tartoznak. Ezek, véleményünk szerint, a fentebb tárgyalt rheinhesseni korongfibula és az említett vörsi S fibula, vagy a niederdollendorfi sírkő utalása szerint Wodan tiszteletével is összefüggésben lehetnek. E karkötők sorában gyakran találkozunk olyan példányokkal (30. kép, 1–3), melyeket fekvő keresztet díszítenek, néha pont, vagy pontkörös kitöltéssel²⁰⁷.

Fettich Nándor dák hatást tételez fel ezekkel a karkötőkkel kapcsolatban²⁰⁸, dák hatást lát a karkötők általunk vizsgált motívumaiban is²⁰⁹. Úgy gondoljuk, hogy az eddig bemutatott anyag is bizonyítja a motívum hosszú életét és rendkívül széleskörű elterjedését. Mindez kizárja annak a lehetőségét, hogy a motívumot egy etnikum javára könyvelhessük el. A magunk részéről nyugati germán beköltözést tételeztünk fel Fenékpuszta és Keszthely környék esetében²¹⁰ és ezzel magyarázzuk azt a germán jelleget, ami a

23. 1. Westendorfer sigillata (Kellner után). 2. Spanglenplatte (Dunning és Hawkes után). 3. Karkötő (B. Vágó után). 4. Mozaikrészlet (B. Thomas után). 5. Karkötő (Récesey után).

23. 1. Westendorfer Sigillata (nach Kellner). — 2. Spanglenplatte (nach Dunning und Hawkes). — 3. Armband (nach Vágó). — 4. Mozaikteil (nach B. Thomas). — 5. Armband (nach Récesey).

23. 1. Terre sigillée de Wertendorf (d'après Kellner). — 2. Lame de boucle (d'après Dunning et Hawkes). — 3. Bracelet (d'après B. Vágó). — 4. Détail de mosaïque (d'après B. Thomas). — 5. Bracelet (d'après Récesey).

23. 1. Вестендорфская сигиллата (по Келлнеру). 2. Пластина от пряжки (по Дуннингу и Гавкесу). 3. Браслет (по Б. Ваго). 4. Часть мозаики (по Б. Томасу). 5. Браслет (по Речеи).

Keszthely kultúra esetében érezhető. A kérdéses fekvő kereszt sem idegen ebben a környezetben, amire Kossina utalt már²¹¹.

A későnépvándorlaskori anyaggal kapcsolatban egy St. Sabine-i (Franciaország) szarvasagancs korongot említhetünk²¹², amely tizenkét arany lappal van díszítve (26. kép, 6). A kerek arany lapocskák az egyenlőszárú kereszt különböző variációit tárják elénk, de a változatoknál is megfigyelhető a szárok közti pont. Egy posritteni (Kelet-poroszország) viking súly²¹³ fedőlapja (31. kép, 3) azért érdekes, mert a kereszt ugyan egyszerűen bele volt reszelhető, a szárok közti pontok kimélyítése azonban körülményesebb munkát igényelt már. Egy upplandi IX. századi kard²¹⁴ markolatgombján svasztikákból alakított keresztet látunk, a keresztvason a fekvő kereszt mellett az álló keresztet is megtaláljuk. Az utóbbi szárai közt kis négyszögek vannak (31. kép, 1). A krungli (Stíria) temető korongfibuláján²¹⁵ az egyenlőszárú kereszt kék, a szárok közti pontok fehér zománcal vannak fedve (31. kép, 2).

Igen gyakori a kereszt motívum a csüngőkön. Egy olyan arany csüngővel kezdjük az anyag ismertetését, melynek Gotlandon belüli közelebbi lelőhelye ismeretlen. A gotlandi, IX. századi csüngő²¹⁶ középpontjában fekvő kereszt van, a szokásos pontokkal. A felső, íves záródású képmezőben orans tartású, stilizált alak, talán Máriával azonosítható. Az alsó képmező három, körbe fogott, kipontozott keresztje talán a Szentháromsággal azonos. (32. kép, 7). Hasonló technikai megoldású egy krími csüngő is²¹⁷, középpontjában fekvő keresztrel és pontokkal (32. kép, 6).

A bolgár-i (Szojvetunió) ezüst csüngő korát Posta Béla a IX–X. században állapítja meg²¹⁸. Új megoldásban tárja elénk a csüngő (32. kép, 1) a vizsgált motívumot. Négyszögben van az álló kereszt, a szárok közt egy-egy ponttal. A négyszög sarkaihoz kisebb négyszögek kapcsolódnak, melyekben egy-egy pont van. Ez a csüngő magyarázza meg a Nové Zámky-i későavar temető egyik fenékbélyegét²¹⁹, mely üres négyszög sarkaihoz kapcsolódó kisebb, üres négyszögekből áll. A Nové Zámky-i fenékbélyeg képtípusa egy Oszminoban (Szojvetunió) talált csüngőn²²⁰ is megjelenik. Érdekes a mehntacki (Szojvetunió) XIII. századi lelet is²²¹, melyben több csüngő is szerepelt. Az egyik megszokott módon tárja elénk a vizsgált motívumot (32. kép, 3), a lelet másik csüngőjén a Nové Zámky-i fenékbélyeg képtípusát 4–4 kis négyszöggel kitöltve látjuk viszont (32. kép, 2). Spizyn, A. A. rámutat hogy ez a sajátos motívum a XVI. századig gyakori²²².

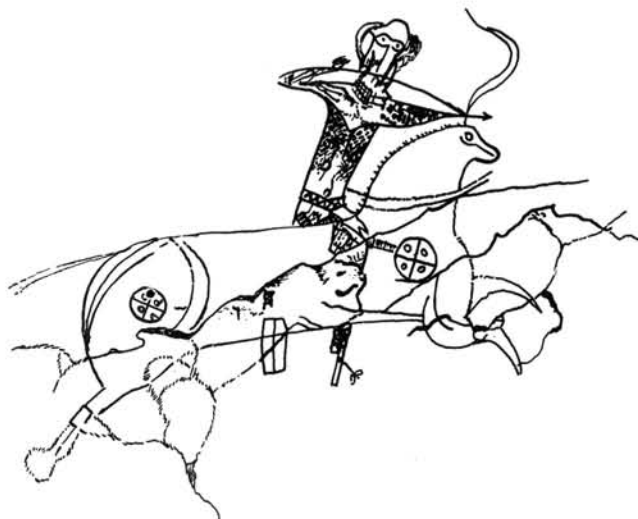
A X–XII. századra keltezhető gyelizsanyi (Szojvetunió) csüngő²²³ (32. kép, 5) sok rokonságot mutat a már tárgyalt alattányi későavar amulettel (30. kép, 9). A XI. századi csüngőkön annyira gyakori már a kereszt motívum, hogy néhány Szojvetunióbeli példa említését elégségesnek tartjuk. Az allaschi ezüst csüngő²²⁴ sírleletből származik (32. kép, 4). Az allaschi csüngő hároms köre szegélyezik a vopsai csüngőt²²⁵ (43. kép, 2). A mihajlevai²²⁶ (34. kép, 7) és scsukovcsini²²⁷ csüngőknél (34. kép, 3) háromszögek vannak a kereszt szárai között,

24. Dura Europos-i falkarcolat (Kiechle után).
 24. Wandgravüre von Dura Europos (nach Kiechle).
 24. Dessin mural de Dura Europos (d'après Kiechle).
 24. Стенная роспись в Дуре Еицопосе (по Кихл).

Más ékszereken és használati tárgyakon is gyakori a dobogói fenékbélyeg képtípusa. A viheszi (Szojvetunió) X. századi patkófibula (33. kép, 6) érdekessége, hogy kiemelkedő bütykök helyettesítik a kereszt szárai közt megszokott pontokat²²⁸. A Szojvetunióból több, patkófibulát ismerünk, aminek hasonló díszítése van. A liszinói példánynál²²⁹ három-három kis kör van a kereszt szárai között (33. kép, 4) és odseni fibula²³¹ (33. kép, 5) Riga vidékén került elő. A friedrichswaldei patkófibula egyik végén egyenlőszárú keresztet, a másikon úgynevezett ötküllös keretet látunk, mindkét esetben kis körök vannak a szárok között.

A Szojvetunió anyagából említhetjük a IX–X. századra datálható nyedoblici ezüst karkötőt²³², melyen több kereszt-típus is előfordul, körrel, vagy pontkörrel kitöltött szárközzel (33. kép, 2). Utalhatunk a gongolovoi csüngőkkel ellátott hajkarikára²³³, melynek egyik csüngőjén körkörös, a másikon ékkel kitöltött szárközü fekvő kereszt van (34. kép, 4).

A magyarországi anyagból is hozhatunk még példákat. A Lehel kürt egyik fegyeres alakja pajzsot tart²³⁴. A kis, kerek pajzsos álló, egyenlőszárú keresztet látunk, a szokott pontokkal (34. kép, 8). A nagyszentmiklósi kincs 4. számú edényén ékekkel kitöltött szárközzel látjuk a keresztet²³⁵. László Gyula a királyi pénzverőműhellyel hozza kapcsolatba ezt a díszítést²³⁶. A dobogói fenékbélyeg előzményeinek sorában a Szentés-szentlászlói koraárpadkori gyűrű²³⁷ is említenünk kell, melyet a 34. kép, 5. ábráján mutatunk be. A pilini gyűrű²³⁸ díszítésében is felismerhető az általunk keresett motívum (34. kép, 6). Kálmán király

arany pecsétgyűrűjének belsejében kis, kipontozott szárközü álló keresztrel kezdődik a köszvény elleni mágikus szöveg²³⁹.

Höllrigl Józsefnek feltűnt már az árpádkori fenékbélyeg-ek és a pénzek középterét kitöltő díszek közti összefüggés²⁴⁰. B. Oberschall Magda is látja ezt a rokonságot²⁴¹. Csányi Károly egyes esetekben határozott kapcsolatot lát a kettő között²⁴². A dobogói fenékbélyeg párhuzamainak felsorolását az éremképek hasonló ábráinak említésével folytatjuk. A VII. századi frank éremhátlapokon megjelenik az egyenlőszárú kereszt, a felső szárok között egy-egy ponttal, alul egy-egy fekvő keresztrel²⁴³. Hasonló korú angolszász éremhátlapokon koszorúba fogva látjuk a kipontozott szárközü keresztet²⁴⁴. Nagy Károly és utódainak²⁴⁵ pénzein gyakori a körben, vagy koszorúban álló kereszt, a szárok közt pontokkal.

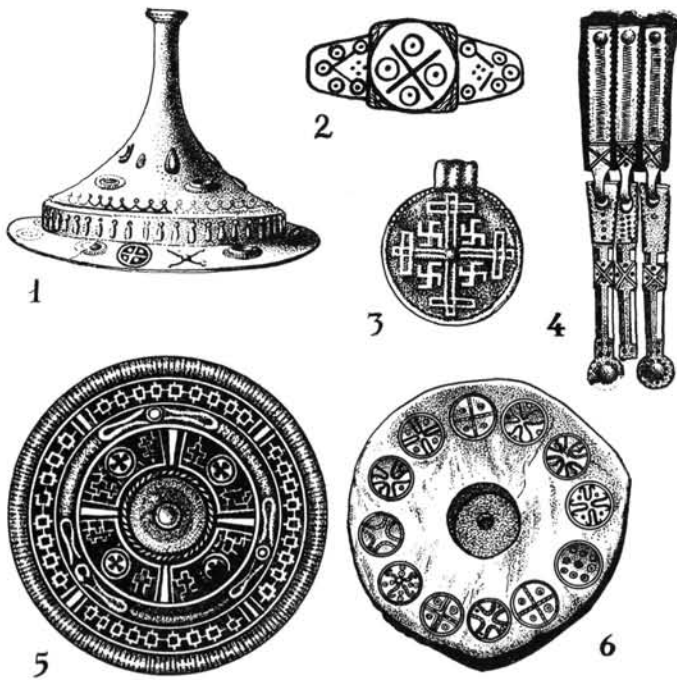
Meg kell jegyeznünk, hogy a magyarság már a kalandozások idején megismerkedett ezekkel a pénzekkel. A Mind-szent-koszorúsűlői 3. számú honfoglaláskori női sírban I. Hugó és II. Lothar denárja volt a nyaknál, az érmekek fel-függesztés céljából át voltak lyukasztva. Hugó denárjának hátlapján megtaláljuk a keresett motívumot²⁴⁶. A Nádudvar-mihályhalmi 1. számú női sírban három, átlyukasztott érem is volt. Hugo denárja az előbbihez hasonló²⁴⁷. A kenézlői 11. számú sírban, valószínű ló kantárfára és kantárszárára tizenegy érem volt felvarrva²⁴⁸. Az érmekek I. Berengar, Hugo és III. Lothar denárjai²⁴⁹, több példányban is képviselik a keresett képtípust. A pilini leletben is megtaláljuk Hugo denárját, a kipontozott szárközü keresztrel²⁵⁰.

A magyar pénzverés „a frank pénzrendszer egyik hajtása” volt²⁵¹. Nem meglepő tehát, hogy pénzeinken is gyakoriak a hasonló ábrázolások. Hóman Bálint a bennünket érdeklő ábrákat az árpádkori pénzek rajzainak I. főtípusához sorolja, amely több altípusra oszlik²⁵². A dobogói fenékbélyeg a második és harmadik altípussal (35. kép, 1–2) hozható kapcsolatba.

A dobogói fenékbélyeg párhuzamait természetesen más fenékbélyegeken is vizsgáltuk. Ifj. Fehér Géza mohácsi ásatása során talált egy durva, szemcsés anyagból készült edényfeneket²⁵³, melyen kissé szögletesedő keretben álló, egyenlőszárú kereszt van, a szárok közt egy-egy ponttal.

25. Theodosius pajzsának részlete (Strzygowski után).
 25. Teil des Schildes von Theodosius (nach Strzygowski).
 25. Détail du bouclier de Théodose (d'après Strzygowski).
 25. Часть феодосийского щита (по Стржиговскому).

(36. kép, 8). Caslauban nagyszámú fenékbélyeg került elő. A leletanyagot kísérő érmék 1250 tájára határozzák meg ezek korát²⁵⁴. A tárgyalt típus több példányban is szerepel ebben az anyagban (36. kép, 1–2). Egy poseni edény fenékbélyegét is említhetjük, melynél a kereszt szárvégei díszítettek²⁵⁵ (36. kép, 3). Ez a kereszt pontok nélkül más, ot-tani bélyegen is előfordul²⁵⁶ (36. kép, 4). Egy moresti (Románia) fenékbélyegét is említenünk kell²⁵⁷, melyen fekvő kereszt szárai között kis, álló keresztet látunk (36. kép, 5). A teterowi várban 485 olyan edényfenék került elő, amely alkalmas volt annak eldöntésére, hogy volt-e az edénynek fenékbélyege, vagy sem? Mindössze 24 edényen találtak ott fenékbélyeg²⁵⁸. Ezek közül egy esetben a körbe fogott, kipontozott szárközű egyenlőszárú kereszt is előfordult²⁵⁹ (36. kép, 6). A teterowi várat 1171 után nem használták már²⁶⁰. Csányi Károly egy olyan magyarországi, lelőhely nélküli fenékbélyeg²⁶¹ közöl (36. kép, 9), melyet a XI–XII. századi pénzekon látható díszítések másolatának tart²⁶¹. A budai vár egyik kútjából származó XIII. századi edényen²⁶² hasonló fenékbélyeg²⁶² látunk (36. kép, 7). Egy esztergomi analógiát is említhetünk²⁶³.

A képtípus elterjedésével kapcsolatban feltétlenül említenünk kell a burkhardsfeldeni templom kapujának kovácsoltvas veretét²⁶⁴, melyen több, körbe fogott, kipontozott szárközű fekvő és álló keresztet is láthatunk (33. kép, 1). A vereten egyébként feltűnik a madárfej mellett a patkó is. A patkó babonás felhasználásának²⁶⁵ is egyik korai emléke ez. A distai (Svédország) templom kapujának vas gyűrűjén is feltűnik a kipontozott szárközű fekvő kereszt²⁶⁶. Az esseni katedrális szentélyének falfestményei között, a térkitöltő elemek sorában pontokból alakított álló kereszt szárai közötti körrel látjuk motívumunkat²⁶⁷. A vakinai (Szovjetunió) XIII–XIV. századi díszes csont markolaton²⁶⁸ is ott

26. 1. Lilla Harg-i pajzsdudor (Fettich után).

26. 2. Granadai gyűrű (Aberg után).

26. 3. Obernmöllerni csüngő (Schulz után).

26. 4. Kuzminszki övveret (Pósta után).

26. 5. Rheinhesseni fibula (Lindenschmit után).

26. 6. St. Sabine-i korong (Lindenschmit után).

26. 1. Schildknauf von Lilla Harg (nach Fettich). — 2. Ring von Granada (nach Aberg). — 3. Anhängsel von Obernmöllern (nach Schulz). — 4. Gürtelbeschlag von Kuzminsk (nach Pósta). — 5. Rheinhesener Fibula (nach Lindenschmit). — 6. Scheibe von St. Sabine (nach Lindenschmit).

26. 1. Ombon de Lilla Harg (d'après Fettich). — 2. Bague de Grenade (d'après Aberg). — 3. Pendeloque d'Obernmöllern (d'après Schulz). — 4. Fer de ceinture de Kouzminsk (d'après Pósta). — 5. Fibule de Rheinhesen (d'après Lindenschmit). — 6. Disque de St. Sabine (d'après Lindenschmit).

26. 1. Выпуклая часть Лилла-Харгского щита (по Феттиху). 2. Гренадское кольцо (по Абергу). 3. Обернмёллернский подвесок (по Шульцу). 4. Чеканка на кузминском поясе (по Песте). 5. Рейнхессенская пряжка (по Линденшмиту). 6. Гончарный круг из Ст. Сабинны (по Линденшмиту).

26. 1. Выпуклая часть Лилла-Харгского щита (по Феттиху). 2. Гренадское кольцо (по Абергу). 3. Обернмёллернский подвесок (по Шульцу). 4. Чеканка на кузминском поясе (по Песте). 5. Рейнхессенская пряжка (по Линденшмиту). 6. Гончарный круг из Ст. Сабинны (по Линденшмиту).

van ez (34. kép, 1). A vatikáni Képes Legendárium XIV. századi képe Szent László sirbatételét ábrázolja²⁶⁹. A király ruhájának mintája kipontozott szárközű fekvő keresztből áll. A képtípus késői felbukkanásával kapcsolatban említjük az ysane-i templom 1459-ben készült freskóját²⁷⁰, melyen Ádám és Éva ruhát és munkaeszközöket kapnak az Úrtól. A kép háttérét díszítő motívumok között ott van az egyenlőszárú kereszt is, a szárai közötti pontokkal. Oroszországban a lakodalmi ingeken egészen a XX. századig élt ez a motívum²⁷¹, amely a kaukázusi keleti szőnyegekben is gyakori²⁷². A kaukázusi használati tárgyakon napjainkig követhető a kipontozott szárközű kereszt élete²⁷³. Egy 1960-ban Keszthelyen készített, sósavval maratott pirostojáson (37. kép) is megtaláljuk ezt a díszet.

4. A DOBOGÓI FENÉKBÉLYEG ÉRTELMEZÉSE

A dobogói fenékbélyeg képtípusának párhuzamait összegyűjtve láttuk, hogy a neolitikumtól napjainkig élő, igen széles körben elterjedt motívumról van szó. A motívum hosszú élete és területi elterjedése kizárja, hogy annak etnikumjelző szerepet tulajdoníthassunk. Peter Paulsen kísérlete²⁷⁴, aki a germán-sajátos jel-

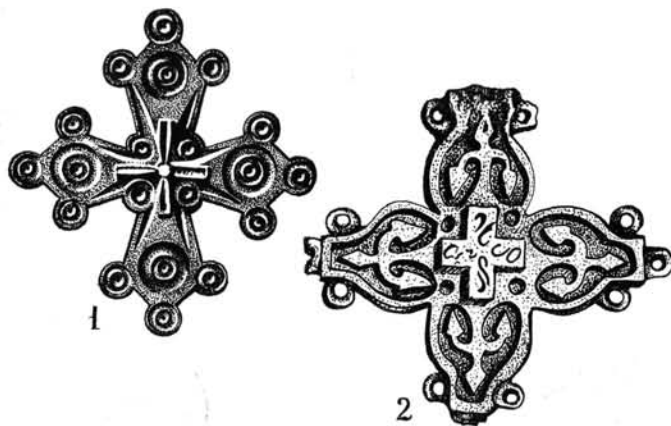
27. Vandál lovas (Reinerth után).

27. Vandalischer Reiter (nach Reinerth).

27. Cavalier vandale (d'après Reinerth).

27. Всадник — вандал (по Рейнерту).

28. 1. Wormsi fibula (Lindenschmit után). 2. Magyarországi fibula (Hampel után).
28. 1. Fibula von Worms (nach Lindenschmit). — 2. Fibula aus Ungarn (nach Hampel).
28. 1. Fibule de Worms (d'après Lindenschmit). — 2. Fibule de Hongrie (d'après Hampel).
28. 1. Вормшская пряжка (по Линденшмит), 2. Венгерская пряжка (по Хампелю).

képének tekinti az álló, vagy fekvő kereszttel kombinált említett jeleket, nem szorul különösebb cáfolatra.

Oscar Montelius²⁷⁵, majd Joseph Déchelette²⁷⁶ mutatott rá, hogy az egyenlőszárú kereszt, vagy a körbe fogott egyenlőszárú kereszt a kereszténységet megelőző, ősi napszimbólumok. Az utóbbi a négyküllös kerékel egyenlő, amelyből a svasztika, a Nap járásának emblémája kifejlődött. A svasztika szárai a forgás kifejezői²⁷⁷. Az arcus urnák vulváján²⁷⁸ az említett és négy ponttal körülvelt álló kereszt (11. kép, 2) mellett a svasztika és négyküllös kerék is megjelenik, ezek azonosága tehát nyilvánvaló²⁷⁹. Ezeknek a jeleknek egyenlő értékére, napszimbólum jelentőségére Joseph Déchelette is utalt²⁸⁰. Az álló, illetve fekvő keresztek egyenlő, azonos értékére az említett mainzi sírkő (29. kép, 1) alapján következtethetünk, melynél az álló és fekvő keresztek váltakozva fordulnak elő a kereszt szárai között. Érdekes, hogy a mai vend néphit szerint az álló és fekvő kereszt vagy a svasztika azonos értékű mágikus jel²⁸¹.

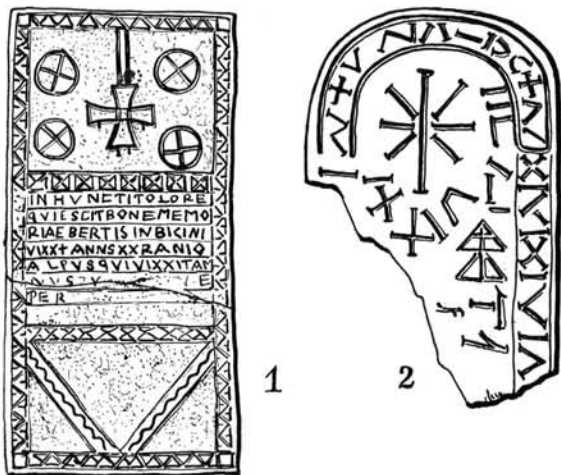
Nemcsak az egyenlőszárú, vagy fekvő keresztek, hanem a svasztikák szárai között is találkozunk bizonyos jelek alkalmazásával. Egy lengyeli állat alakú idolo svasztikájának szárai között pontokat látunk²⁸². Dombay János a zengővárkonyi temetőben olyan tálat talált, melynek festett díszítése centrálisan elhelyezett svasztikából áll, a szárok középpontja felé irányuló szalagokkal²⁸³. Egy georgiai mészbetétes edényen kis körök vannak a svasztika szárai között²⁸⁴. Egy görög fibulán kis, fekvő keresztek helyettesítik azt²⁸⁵. A soproni Várhegy táján félköríves vonalakat látunk a svasztika száraihoz kapcsolódva²⁸⁶. A Donja Dolina-i agyag nehezék fedőlapján is megtaláljuk a svasztika

szárai közti pontokat²⁸⁷. Egy ottani tűzhely töredékén svasztikák veszik körül magát a svasztikát is²⁸⁸. Egy későrómai bronz mécesfogantyún a szembe néző lovakba süttöt jeleket is feltüntették. A jobboldali ló farán négy ponttal körülvéve tűnik fel a svasztika²⁸⁹. Hasonló egy panóniai emailos korongfibula díszítése is²⁹⁰. Egy frank gyűrű fején vonalkákat látunk a svasztika szárai között²⁹¹.

Nézzük most a keresztek, illetve svasztikák szárai közti jelek értelmét. A pont, kör, pontkör napszimbólum maga is²⁹². Az álló és fekvő keresztek, valamint a svasztika egyenlő értékéről, napszimbólum jellegéről volt már szó. A háromszög mágikus elhárító jel²⁹³. Az esetek túlnyomó többségében azt látjuk, hogy napszimbólumok, vagy mágikus elhárító jelek veszik körül a keresztet, vagy svasztikát. Ennek előrebocsátása után említjük a négyszöget. G. A. Bobrinszkij fészekábrázolásra gondol a négyszög esetében²⁹⁴, amit az általunk is többször említett, napszimbólumként felfogott madárral hoz kapcsolatba. A keresztek és svasztikák szárai között feltűnő félhold, vagy egyenes vonal a mozgásra utal csak. Nehezebb a kisapostagi tál (13. kép, 5) keresztjének szára között megjelenő sajátos jelek értelmezése.

Meg kell jegyeznünk, hogy a keresztet jeleket a neolitikus edényeken is megtaláljuk már²⁹⁵, de sok más, későbbi őskori példát is lehetne még említeni²⁹⁶. A mátraszelei szkíta orsógomb említett rajzában (19. kép, 2) is e jel variációját láthatjuk. A győri késői avar edényen²⁹⁷ önálló fenékbélyegként jelenik meg ez a motívum (38. kép). Az említett győri edény alakra, nagyságra és színre is egyezik az alsógelléri 13. sír edényével, melynek hasonló fenékbélyege van²⁹⁸. A szobi avar temető négy sírjából is ismerünk ilyen fenékbélyeg²⁹⁹. A négy szobi fenékbélyeg azonos méretű, egy negatívból való. A keceli avar temető kézzel formált edényének talpára úgy van bekarcolva ez a jel³⁰⁰.

Höllrigl József homokóra jelnek tekintette a vizsgált motívumot³⁰¹. Ennek lehetőségét az említett, őskori előzmények határozottan cáfolják. Mint említettük, a kereszt, illetve a svasztika szárai közt levő jelek napszimbólumok maguk is, vagy mágikus elhárító képek. E két kategória egyikébe sorolandó a kisapostagi tál vizsgált motívuma is. Valószínűbbnek látszik, hogy napszimbólumról van szó, mivel ez a jel önálló fenékbélyegként is feltűnik. Úgy látjuk ugyanis, hogy azok a fenékbélyeg-képek, amiknek őskori

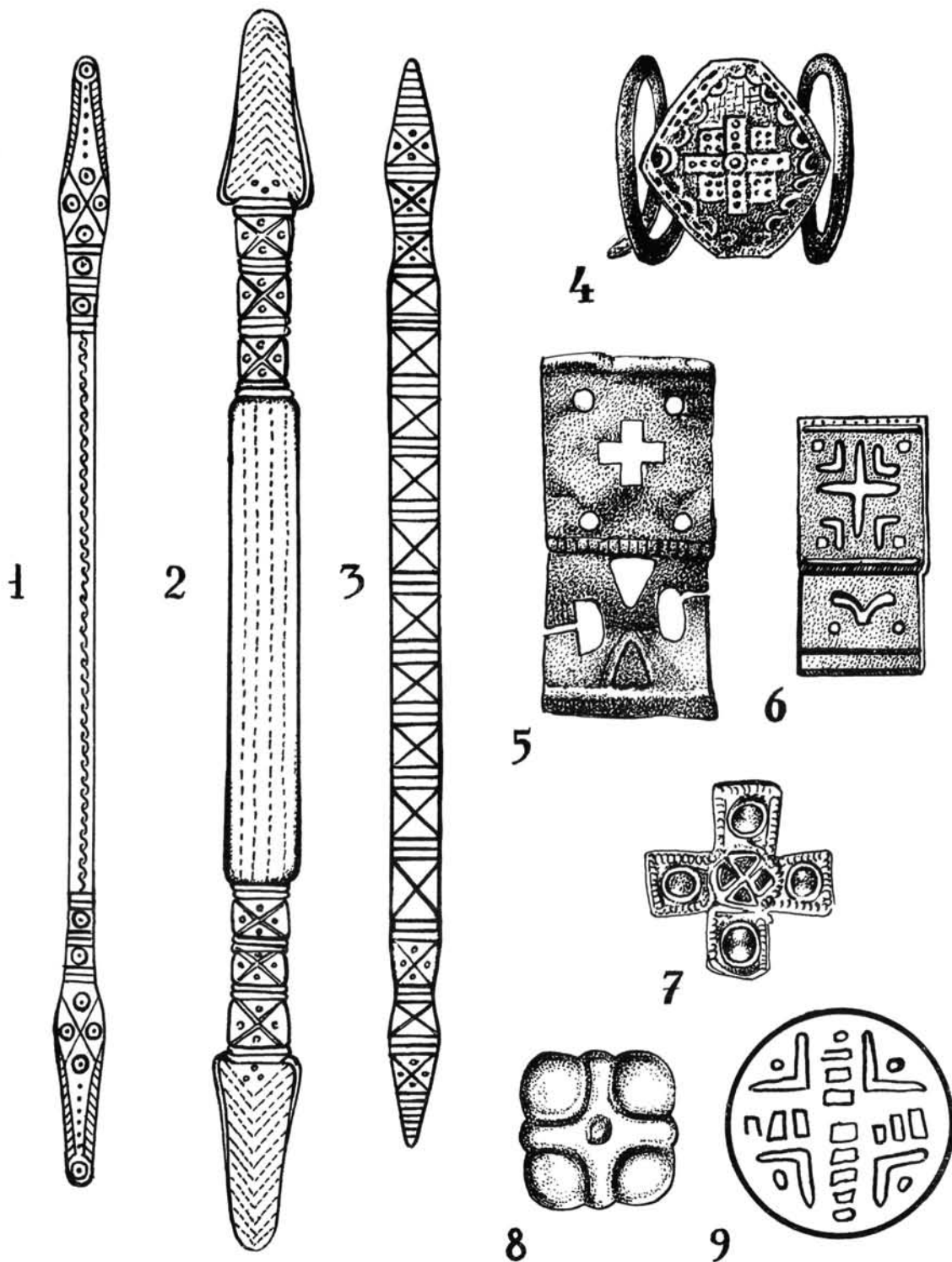

29. 1–2. Wormsi sírkövek (Lindenschmit után).

29. 1–2. Grabsteine von Worms (nach Lindenschmit).

29. 1–2. Pierres tombales de Worms (d'après Lindenschmit).

29. 1–2. Вормшские могильные плиты (по Хампелю).

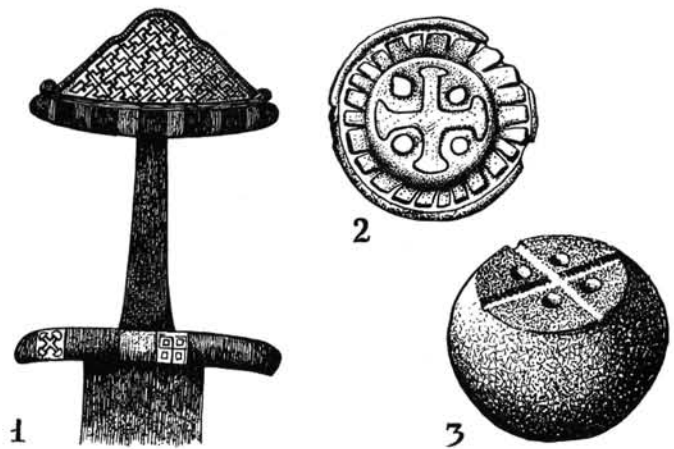
30. 1—3. Keszthely-kulturás karkötők (Fettich után). 4. Pécsi gyűrű (Marosi után). 5—6. Martinovka-kulturás veretek (Pósta után). 7. Krími veret (Pósta után). 8. Gátai amulett (Kada után). 9. Alattyáni amulett (Kovrig után).

30. 1—3. Armbänder von der Kulturstätte Keszthely (nach Fettich). — 4. Ring von Pécs (nach Marosi). — 5—6. Beschläge von der Kulturstätte Martinovka (nach Pósta). — 7. Beschlag von der Halbinsel Krim (nach Pósta). — 8. Amulett von Gáta (nach Kada). — 9. Amulett von Alattyán (nach Kovrig).

30. 1—3. Bracelet de la civilisation de Keszthely (d'après Fettich). — 4. Bague de Pécs (d'après Marosi). — 5—6. Fers de la civilisation de Martinovka (d'après Pósta). — 7. Fer de Crimée (d'après Pósta). — 8. Amulette de Gáta (d'après Kada). — 9. Amulette d'Alattyán (d'après Kovrig).

30. 1—3. Браслеты кестхейской культуры (по Феттиху). 4. Печское кольцо (по Мароши). 5—6. Чеканка мартиновской культуры (по Поште). 7. Крымская чеканка (по Поште). 8. Гатайский амулет (по Каде). 9. Алаттянский амулет (по Ковруге).

31. 1. Uplandi kard (Pósta után). 2. Krungli fibula (Fischbach után).
3. Viking súly (Reinerth után).
31. 1. Schwert von Upland (nach Pósta). — 2. Fibula von Krungl (nach Fischbach). — 3. Wikinger-Gewicht (nach Reinerth).
31. 1. Épée d'Upland (d'après Pósta). — 2. Fibule de Krungl (d'après Fischbach). — 3. Poids viking (d'après Reinherth).
31. 1. Чпландский меч (по Поште). 2. Круглкая пряжка (по Фишбаху). 3. Груз викинга (по Рейнерту).

előzménye kimutatható, napszimbólumok voltak. A napszimbólumok viszont új tartalmat kaptak a kereszténységben.

A kereszt ma Krisztus személyére utaló szimbólum. Az őskeresztényeknél nem mutatható még ki a kereszt és Krisztus személye közti kapcsolat, mivel azok a X és P görög betűkből, Krisztus nevének első két betűjéből alakított kombinációval utaltak személyére³⁰². Ugyanekkor az őskeresztény katakombákban gyakran találjuk az egyenlőszárú kereszt, vagy négyküllős kerék ábrázolását, melyek néha svasztika társaságában vannak³⁰³ (39. kép, 1—2). Krisztus személyére történő utalást láthatunk ezekben³⁰⁴.

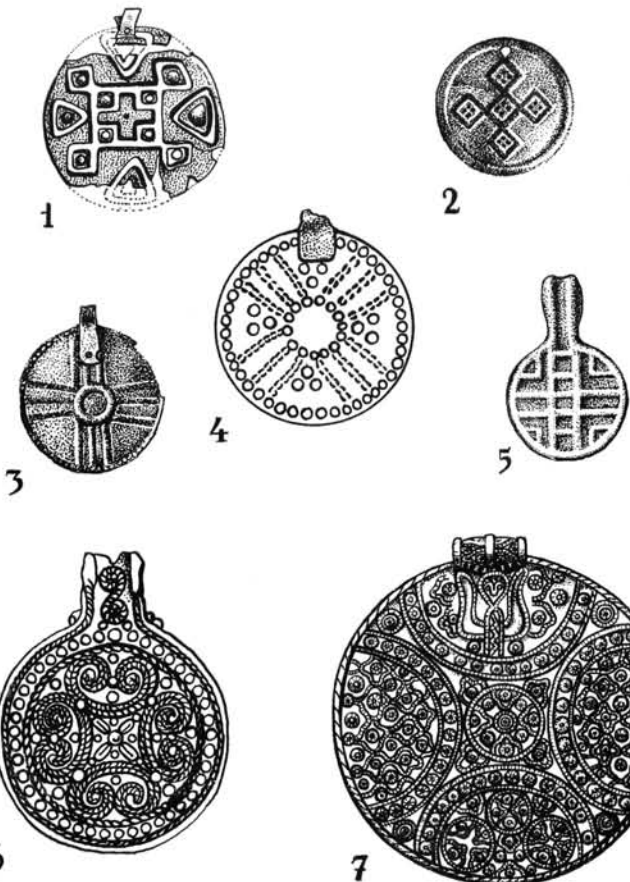
Nem meglepő, hogy az ősi pogány napszimbólumok Krisztus jelképei lettek. Krisztus a „világ világossága”³⁰⁵, az „igazság Napja”³⁰⁶, személye és a Nap kapcsolatára más bibliai helyek is említhetők még³⁰⁷. „A Megváltó és a Nap közti párhuzamosságra felépített keresztény szimbólumok csak felépítménye egy ősbibliai, tudatlan beállításnak” mondja Róheim Géza³⁰⁸. Olaf király évezredünk kezdete körüli időben vert pénzén, amikor a kereszténység Skandináviában is tért hódított, a CRUX szó betűit írta az egyenlőszárú kereszt körcíkkéi közé³⁰⁹, hogy dokumentálja a megszokott pogány jel keresztény tartalmát.

Az egyenlőszárú kereszt, vagy négyküllős kerék és a svasztika említett, gyakori egymásmellettsége sem véletlen. A kereszténység egy korábbi, pogány szokást vett át ez esetben is. Az etruszkoknál feltűnik már a svasztikából kialakított egyenlőszárú kereszt³¹⁰, de későbbi példákat is említhetünk³¹¹. Kaukázusi bronz öveken egymás mellett látjuk a keresztet és a svasztikát³¹², de így vannak ábrázolva a balfi koravaskori kapcsolótű csüngőjén is³¹³. Egy angliai koranépvándorláskori edényen váltakozó sorokban látunk keresztet, illetve svasztikákat³¹⁴. Az erdélyi Tászoktető bizonytalan korú sziklakarcolatain³¹⁵ is egymás mellett látjuk a keresztet és a svasztikát (39. kép, 3).

A kereszt védő, elhárító szerepe ismeretes a keresztény befolyástól mentes területeken, a természeti népek körében éppen úgy, mint az őskorban³¹⁶. A legfőbb égi hatalom a Nap, illetve Krisztus jelképe esetében ez természetes. A Nap nemcsak a hideg szenvedésétől menti meg az embert, de elűzi

a sötétséget is, ami az ősi hiedelem szerint a rossz, az ártó időszak³¹⁷. Természetes az is, hogy a kereszt minden babonás felhasználásában gonoszűző³¹⁸.

A dobogói edény fenékbélyegének őskori előzményei során említettük a laibachi idolt (11. kép, 4), aminek ruhaszegélyein napszimbólumok sorakoznak. Szóltunk a kereszt alakú napszimbólumokkal díszített görög ruhákról, de görög harcos ruháján ott a svasztika is³¹⁹. Diogenes sírásót munkája közben ábrázoló katakombai képen (40. kép) a sírásó ruháján több példányban is látjuk a svasztikát³²⁰.

32. 1. Bolgari-i csüngő (Pósta után). 2—3. Mehntacki csüngők (Hausmann után). 4. Allaschi csüngő (Katalog, Riga 1896 után). 5. Gyeliszanyi csüngő (Atcsot 1891 után). 6. Krimi csüngő (Tolsztoj—Kondakov után). 7. Gotlandi csüngő (Nerman után).
32. 1. Anhängsel von Bolgary (nach Pósta). — 2—3. Anhängsel von Mehntack (nach Hausmann). — 4. Anhängsel von Allasch (Katalog, Riga nach 1896). — 5. Anhängsel von Gyelisznya (Atcsot nach 1891). — 6. Anhängsel von der Halbinsel Krim (nach Tolstoj—Kondakov). — 7. Anhängsel von Gotland (nach Nerman).
32. 1. Pendeloque de Bolgary (d'après Pósta). — 2—3. Pendeloques de Mehntack (d'après Hausmann). — 4. Pendeloque d'Allasch (d'après le Catalogue, Riga, 1896). — 5. Pendeloque de Gyeliszanyi (d'après Atchot 1891). — 6. Pendeloque de Crimée (d'après Tolstoj—Kondakov). — 7. Pendeloque de Gotland (d'après Nerman).
32. 1. Болгарийский подвесок (по Поште). 2-3. Ментакские подвески (по Хаусманну). 4. Аллашские подвески (Каталог, Рига 1896). 5. Делижаньский подвесок (по Атцоту 1891). 6. Крымский подвесок (по Толстову—Кондакову). 7. Готландский подвесок (по Нерману).

A halottak birodalmával állandó kapcsolatban álló sírásó ruháján teljesen érthető ez a védő jel. Középkori textília képén a kereszt alatt álló Mária ruháján (41. kép) csakúgy feltűnik a svasztika³²¹, mint a kor síremlékének főpapi díszbe öltözött halottjának szobrán³²². Az utbbi esetben már a halottat védő Krisztus-szimbólumról van szó. Szent László temetési ruháját egy-egy ponttal kitöltött szárközű fekvő kereszt formájában fedik Krisztus jelképei, az említett vatikáni kép szerint.

Hogy nem a textil technológiájából adódó dekorációs díszek ezek, hanem védő, elhárító jelek, egy egyiptomi hercegi ruha igazolja³²³. Sűrűn van borítva ez a ruha az ovális fülben végződő kereszt-formával, az örök élet szimbólumával³²⁴. E komplikált apotropäikus jel szövéssel történő előállításában abban a korban szinte elképzelhetetlen. Festésre, vagy rátétes díszre gondolhatunk csak, aminek lehetősége a többi példával kapcsolatban is felvetődhet.

Nemcsak a ruházaton, a bőrre tetovált motívumokban is felismerjük a kereszt alakú elhárító jeleket. Az említett cicuteni idól (11. kép, 1) esetében Roska Márton alapján felvetettük a tetoválás gondolatát. A boszniai és hercegovinai katolikusoknál a legújabb időkig szokás volt a tetoválás, melynek motívumai között a körbe fogott, szárközű körökben egy-egy ponttal díszített kereszt³²⁵ is előfordul (42. kép). A tetoválást ünnepnap végezték a templom közelében, ezzel is hangsúlyozva a cselekmény vallásos voltát³²⁶, ugyanakkor a motívumok napszimbólum jellege³²⁷ jól megőrződött.

A hazai árpádkori kerámiák fenékbélyegei ugyan különböző típusokat tárnak elénk, de gondolati háttérük azonos, hiszen őskori napszimbólumok keresztény tartalommal telítődött utódai ezek. A különböző kereszt és a svasztika azonos értékéről beszéltünk már. Egy másik ősi napszimbólum, a pentagramm³²⁸ napjainkig megőrizte gonoszűző, elhárító tulajdonságát. Az őskori kerámián és egyéb használati tárgyakon³²⁹, Bizánc hagyatékában³³⁰ gyakori motívum a pentagramm. Ez a pogány napszimbólum is Krisztus jelképe lett és így került a knautaini románkori templom kapuzatának domborművei közé³³¹. Árpádkori temetőinkben gyakoriak a pentagrammallyal díszített gyűrűk³³². A már említett, bizonytalan korú tászoktetői sziklakarcolatok közt is találkozunk vele³³³. Az árpádkori kerámia fenékbélyegei között is megvan ez a képtípus³³⁴. Egy 1750-es boszniai keresztény sírkő³³⁵ hármas pentagramm ábrázolásában a Szentháromságra utaló képet láthatunk. A pentagramm népszokásainkban elvesztette ugyan keresztény kapcsolatait, ősi gonoszelhárító, védő tulajdonságát viszont megőrizte³³⁶.

A mondottak alapján árpádkori kerámiánk fenékbélyegeinek abban a csoportjában, aminek őskori előzményei kimutathatók és az előzmények napszimbólum jellege bizonyítható, védő elhárító jeleket láthatunk. Kérdés, milyen célt akartak elérni az edényeken alkalmazott antidémonikus jelekkel? A fenékbélyegeket tárgyaló csoportja által képviselt gondolati háttér megoldásához néprajzi párhuzamok adnak segítséget.

A bennünket most közelebbről érdeklő keresztnek az anatóliai mohamedánok is varázserőt tulajdonítanak, ezért a jelet edényeiken is alkalmazták³³⁷. A kereszt, mint varázsjel igen ismert a finneknél. Különböző tárgyakra rajzolják, hogy távol tartsák a rosszat, megóvják az állatokat. Setälä megállapította, hogy ezeknek a mágikus jeleknek a finn neve germán jövevényszó³³⁸. A kereszt alakú varázsjelekre vonatkozó magyar adatokat Csaba József foglalta össze³³⁹.

Ukrajnában fél évszázad előtt kedveltek voltak azok az edények, melyekbe égetés előtt kereszt alakú jelet karcoltak. Azért vásárolták szívesen a kereszttel megjelölt edényeket, mert úgy gondolták, hogy az ilyen edénybe öntött tej hamarabb aludt meg, jobban tejtelt a tehén, ha ilyenbe fejték a tejt³⁴⁰. B. A. Kuftin és M. A. Roszova írja³⁴¹, hogy Kulikova faluban a század elején még kézikorongot használtak a fazekasok. „A fehérség az edényt kereszttel szereti, mert így jobban fő benne az étel.” A vend és szomszédos magyar vidék fazekasai szerint a fejőedények nyakára fehér, dölt keresztet kellett a közelmúltban festeni, vagy égetés előtt

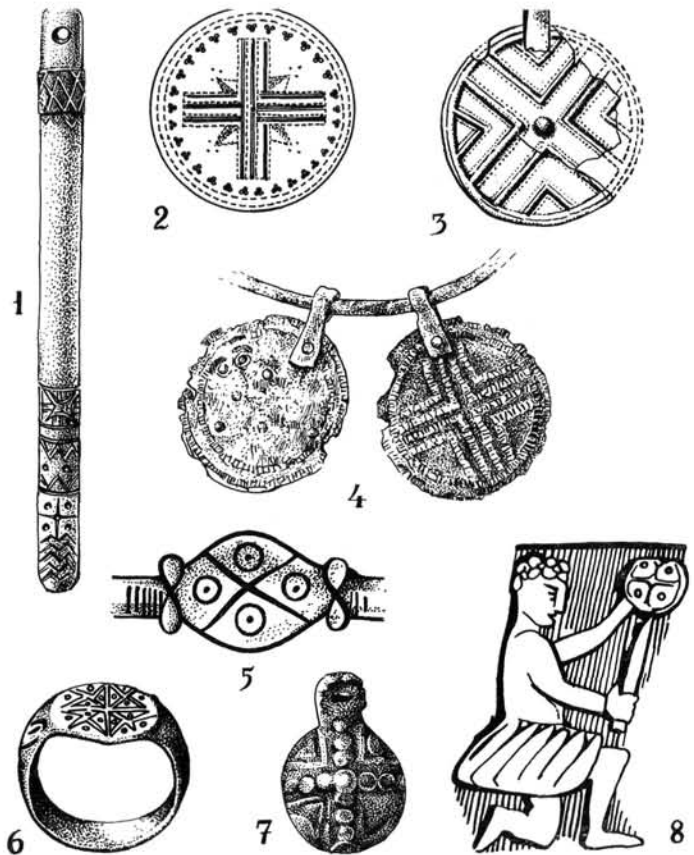
33. 1. Burkhardsfeldeni templom ajtóvasalása (Kungel után). 2. Nyedoblici karkötő (Spizyn után). 3. Liszinoi fibula (Spizyn után). 4. Fridrichswaldei fibula (Katalog, Riga 1896 után). 5. Odseni fibula (Katalog, Riga 1896 után). 6. Vichmeszi fibula (Spizyn után).
33. 1. Türbeschlag der Kirche von Burkhardsfelden (nach Kungel). — 2. Armband von Nyedoblic (nach Spizyn). — 3. Fibula von Liszino (nach Spizyn). — 4. Fibula von Friedrichswalde (Katalog, Riga nach 1896). — 5. Fibula von Odsen (Katalog, Riga nach 1896). — 6. Fibula von Vichmesz (nach Spizyn).
33. 1. Peinture de la porte de l'église de Burkhardsfelden (d'après Kungel). — 2. Bracelet de Niedolitz (d'après Spizyn). — 3. Fibule de Liszino (d'après Spizyn) — 4. Fibule de Friedrichswalde (d'après le Catalogue, Riga, 1896). — 5. Fibule d'Odsen (d'après le Catalogue, Riga, 1896). — 6. Fibule de Vichmes (d'après Spizyn).
33. 1. Железная обивка двери Буркхардсфельденской церкви (по Кунгэлю). 2. Недоблицкий браслет (по Спицину). 3. Лисинойская пряжка (по Спицину). 4. Фридрихсвальдская пряжка (Каталог, Рига 1896). 5. Оцсенская пряжка (Каталог, Рига 1896). 6. Вихмеская пряжка (по Спицину).

34. 1. Vakinaí csont markolat (Spizyn után). 2. Vopsai csüngő (Spizyn után). 3. Secukovcsini csüngő (Spizyn után). 4. Gongolovoi hajkarika részlete (Spizyn után). 5. Szentes-szentlászlói gyűrű (Szöke után). 6. Pilini gyűrű (Nyáry után). 7. Mihajlevai csüngő (Spizyn után). 8. Lehel kürt részlete (Hampel után).

34. 1. Knöcherner Handgriff von Vakina (nach Spizyn). — 2. Anhängsel von Vopsa (nach Spizyn). — 3. Anhängsel von Secukovcsin (nach Spizyn). — 4. Teil des Haarreifens von Gongolov (nach Spizyn). — 5. Ring von Szentes-Szentlászló (nach Szöke). — 6. Ring von Pilin (nach Nyáry). — 7. Anhängsel von Mihajleva (nach Spizyn). — 8. Teil des Lehel-Hornes (nach Hampel).

34. 1. Poignée en os de Vakina (d'après Spizyn). — 2. Pendeloque de Vopsar (d'après Spizyn). — 3. Pendeloque de Stchonkovtchine (d'après Spizyn). — 4. Détail de serre-tête de Gongolov (d'après Spizyn). — 5. Bague de Szentes-Szentlászló (d'après Szöke). — 6. Bague de Pilin (d'après Nyári). — 7. Pendeloque de Mihaileva (d'après Spizyn). — 8. Détail du cor de Lehel (d'après Hampel).

34. 1. Вакинская костяная рукоятка (по Спицину). 2. Вощайский подвесок (по Спицину). 3. Шукочинский подвесок (по Спицину). 4. Часть Гонголовского обруча для волос (по Спицину). 5. Сентеш-Сентгласлойдское кольцо (по Сёке). 6. Пилинское кольцо (по Няри). 7. Михайцоский подвесок (по Спицину). 8. Часть Лехельского рога (по Хампелю).

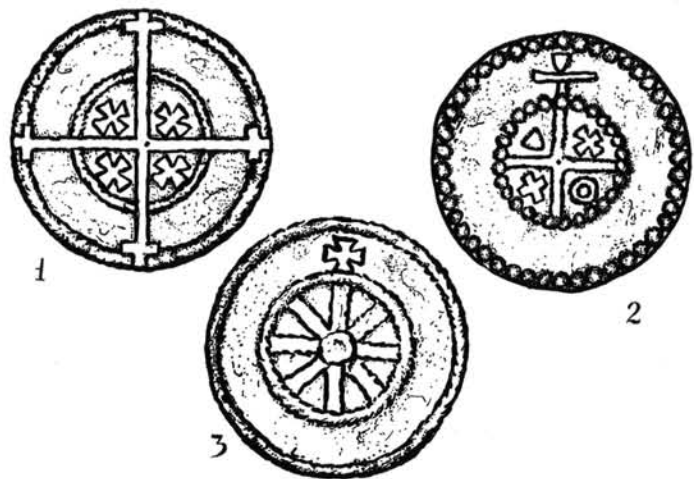
bekarcolni, mert így szívesebben vették az edényeket. A vevők úgy gondolták, hogy az ilyen edényben édesen marad a tej, vastagabb föle képződik és az ilyen edényben tartott tejet senki sem tudja megrontani³⁴²

Az edényen alkalmazott gonoszűző, védő jelek az edény tartalmát, az ételmet voltak hivatva a romlástól megóvni. Az étel romlásában ellenséges szándékú lény „rontását” vélték felismerni, hisz az étellel kapcsolatos biológiai és kémiai folyamatok természetes menetét nem ismerték.

A kereszt védő, elhárító szerepe a kenyérral³⁴³, legfőbb táplálékunkkal kapcsolatban is kimutatható. Vörsön „bevetés előtt” a sütőasszony keresztet rajzolt a kenyér fölé a levegőben³⁴⁴. Csákánydoroszlón, mielőtt az első kenyeret kemencébe tették, kézzel keresztet nyomtak rá³⁴⁵. Egyes helyeken a kenyérnek kemencébe történt berakása után a bevetőlapáttal keresztet húztak a kemence ajtajára, hogy a sütés sikerüljön³⁴⁶. Másutt a levegőben húznak ilyenkor keresztet a bevetőlapáttal³⁴⁷. Hogy ősi hiedelmek maradványai ezek a szokások, a robenhausen³⁴⁸ őskori kenyérellet igazolja. Ennek a lepényszerű kenyérnek a tetejére sütés előtt ujjal benyomott pontból kiinduló sugarakat rajzoltak (43. kép).

Őskori napszimbólum ez a sugaras jel is, amely a sokküllős kerékkal egyenértékű³⁴⁹. Az e típusú napszimbólum az őskor³⁵⁰, a római császárcor³⁵¹ emlékein gyakori. A sokküllős kerék megjelenik az ókeresztény emlékanyagban is. Egy ravennai szarkofág fedőlapján több példányban is látható³⁵². Rignetrudis sírkövén³⁵³, vagy egy ravennai mozaikon³⁵⁴ alpha-val és omega-val kombinálva látjuk ezt a jelképet, világosan bizonyítva, hogy a többi őskori napszimbólummal egyetemben ez is bevonult Krisztus jelképeinek sorába. Theodelinda monzai bazilikáján már valóságos kerék formájában jelenik meg ez a Krisztus jelkép.³⁵⁵ A naturális kerékábrázolás Krisztus szimbólummá fejlődött, ilyen vonatkozásban helyet kapva a legelőkelőbb mainzi családok címerében is³⁵⁶. Szent László éremképein is kerék-szerűen jelenik meg (35. kép, 3) az ősi napszimbólum keresztény tartalommal telítődött kifejezője³⁵⁷. E típus akár sugaras³⁵⁸, akár sokküllős kerék³⁵⁹ formájában gyakori a fenékbélyegek sorában is.

A robenhausen³⁴⁸ őskori kenyér tetejére napszimbólumot húztak sütés előtt. A római császárcor domborművein ábrázolt kenyereken³⁶⁰ egyenlőszárú keresztet látunk, hasonló formában, mint a szabadegyházi románkori dombormű³⁶¹ kenyéréen. A kenyér tehát az őskortól napjainkig megőrizte kapcsolatát a kereszttel.

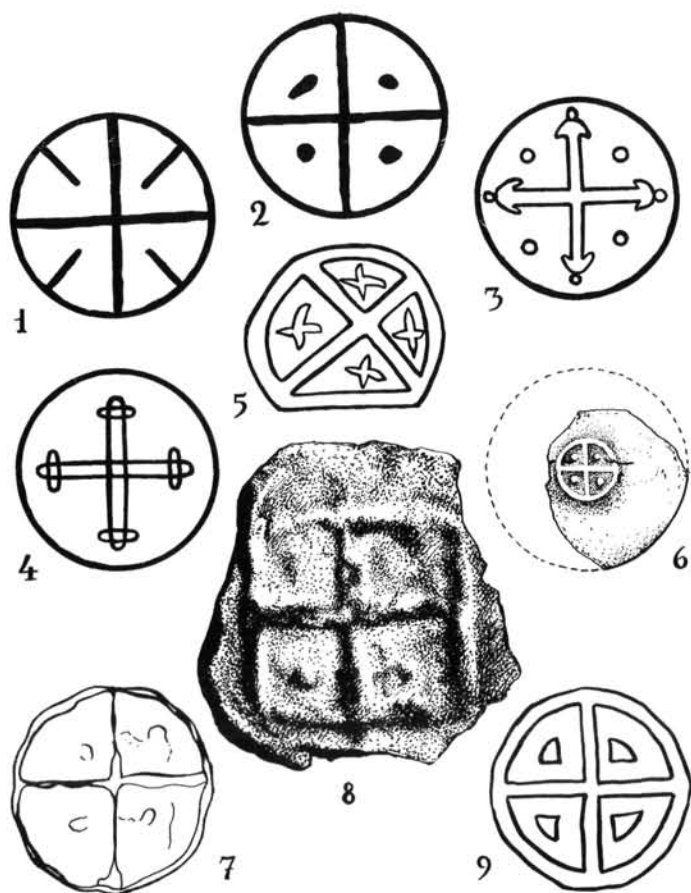

35. 1—3. Árpádkori pénzek képtípusai (Hóman után).

35. 1—3. Bildtypen von Münzen aus der Arpadenzeit (nach Hóman).

35. 1—3. Types de face de monnaies de l'époque arpadienne (d'après Hóman).

35. 1—3. Типы рисунков монет периода Арпадов (по Хоману).

37. Keszthelyi pirostojás.

37. Rotbemaltes Ei von Keszthely.

37. Oeuf rouge de Keszthely.

37. Кестхейское красное яйцо.

38. Későavar edény fenékbélyege Győről (Sós után).

38. Bodenstempel eines spätarawischen Geschirrs von Győr (nach Sós).

38. Marque de fond d'un pot de l'époque avar tardive, trouvé à Győr (d'après Sós).

38. Донное клеймо на позднеаварской посуде из Дьёра (по Шошу).

36. 1–2. Caslauer fenékbélyegek (Näbe után). 3–4. Poseni fenékbélyegek (Näbe után). 5. Moresti fenékbélyeg (Komsa után). 6. Teterowi fenékbélyeg (Unverzagt és Schuldt után). 7. Budai fenékbélyeg (Holl után). 8. Mohácsi fenékbélyeg (Fehér után). 9. Magyarországi fenékbélyeg (Csányi után).

36. 1–2. Bodenstempel von Caslau (nach Näbe). — 3–4. Bodenstempel von Posen (nach Näbe). — 5. Bodenstempel von Morest (nach Komsa). — 6. Bodenstempel von Teterow (nach Unverzagt und Schuldt). — 7. Bodenstempel von Buda (nach Holl). — 8. Bodenstempel von Mohács (nach Fehér). — 9. Bodenstempel aus Ungarn (nach Csányi).

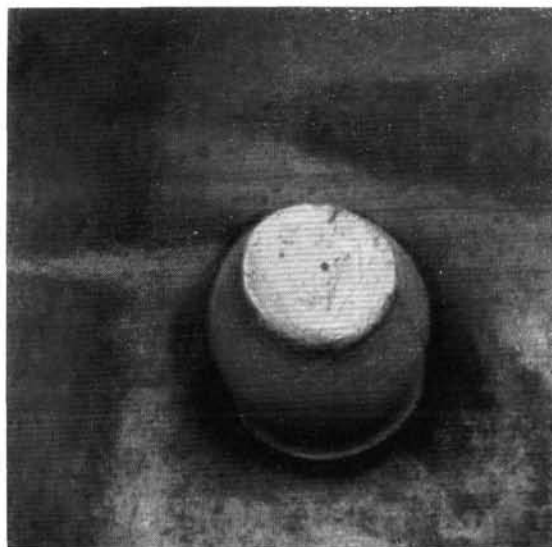
36. 1–2. Marques de fond de Caslau (d'après Näbe). — 3–4. Marques de fond de Posen (d'après Näbe). — 5. Marque de fond de Morest (d'après Komsa). — 6. Marque de fond de Teterow (d'après Unverzagt et Schuldt). — 7. Marque de fond de Buda (d'après Holl). — 8. Marque de fond de Mohács (d'après Fehér). — 9. Marque de fond de Hongrie (d'après Csányi).

36. 1–2. Каслауские донные клейма (по Нэбе). 3–4. Позенские донные клейма (по Нэбе). 5. Морештские донные клейма (по Комша). 6. Тетеровские донные клейма (по Унверзагту и Шульдту). 7. Будайские донные клейма (по Холлу). 8. Мохачские донные клейма (по Фехеру). 9. Венгерские донные клейма (по Чани).

Ennek a kapcsolatnak további számai is vannak még. A kenyér megszégése előtt késsel keresztet rajzolnak az aljára³⁶². Ahogy megfigyeltem, nálunk a Dunántúl katolikus vidékein három kereszt kerül szegés előtt a kenyér talpára, ami a Szentháromságra utalhat.

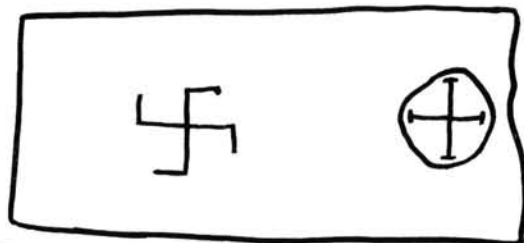
Szegés előtt a kenyérré karcolt keresztnek ősi előzményei vannak, a keresztény hatás újkeletű. Általános hiedelem ugyanis, hogy a kenyeret nem szabad „alsó héjával” felfelé letenni. Ma úgy tartják, hogy a domború felére fektetett kenyér esetében megfájdul a háta annak, aki dagasztotta³⁶³. Hallottam azt is, hogy a hátára fektetett kenyér pört jelent, vagy azt mutatja, hogy valami távoli családtag éhezik. Az eredeti gondolat kopásáról, kicserélődéséről van szó. A kérdés lényege az, hogy a kenyérré karcolt kereszt a talajon, asztalon álljon.

Népmeséink hősei a föld mélyébe szállva találkoznak a gonosszal, ami lehet ördög, óriás, sárkány, stb.³⁶⁴. A pokol is valahol a föld mélyében van, ahová Krisztus „alászállt” a Credo szavai szerint. Említettük már, hogy az étel romlását ártó, rosszindulatú lények „rontásnak” tekintették valaha. A kenyér alsó héjára karcolt kereszt, az edények tal-

1

2

3

39. 1–2. Ókeresztény feliratok (Montelius után). 3. Tászoktetői sziklakarcolat (Kovács után).

39. 1–2. Frühchristliche Aufschriften (nach Montelius). – 3. Felsenschnitt von Tászoktető (nach Kovács).

39. 1–2. Inscriptions chrétiennes des premiers âges (d'après Montelius). – 3. Dessin rupestre de Tászoktető (d'après Kovács).

39. 1–2. Древнехристианские надписи (по Монтелиусу). 3. Тасоктетейский рисунок на скале (по Ковачу).

rült ősi szimbólumok véleményünk szerint etnikumhoz nem köthetők. A képtípus kiválasztását a vevőközön-ség ízlése szabta meg, a fazekasok igyekeztek az egyen-kint, családonkint, körzetenkint változó ízléshez alkalmazkodni. Ez az alkalmazkodás a korábban má-gikus, később keresztény tartalmú jelek variációjára kényszerítette az iparosokat³⁶⁷. A halimbai temető edé-nyei világosan mutatják, hogy egy falun belül is a dif-ferenciálódott elképzelésnek megfelelően válogatták össze a fenékbélyegek függvényében az edényfélleket³⁶⁸. A differenciált ízlés mellett a kezdeti állapotban levő kutatás rovására írhatjuk azt, hogy az egyes bélyegké-pek pontos másai olyan ritkán kerülnek elő.

5. MEGJEGYZÉSEK AZ ÁRPÁDKORI FENÉKBÉLYEGEK ELTERJEDÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

Az edények talpán alkalmazott első olyan plasztikus jelek, amelyek nemcsak tartalmi, de technikai kivitel-ben is a későbbi fenékbélyegek előfutárjának tekint-hetők, az északi Alpok vidékének késővaskori kerámiá-jában bukkannak fel³⁶⁹.

A római császárkor pannoniai, noricum és dalmáciai anyagában is találkozunk olyan plasztikus jelekkel, melyek a fenékbélyegek kategóriájába sorolhatók. A kékesdi kora-római temető 3. sírjának urnáin kereszt, illetve ötküllös kerék alakú jeleket látunk az edények talpán³⁷⁰. Az észak-dalmáciai Ripač-ból egy olyan edénytalpat említhetünk³⁷¹, melyen plasztikus körben egyenlőszárú keresztet látunk (44. kép, 2). Ugyanerről a lelőhelyről egy sokkalis kerék alakú jegy³⁷² is ismert (44. kép, 3). Klosterneuburgban ókeresztény kultikus épület padlóján találtak olyan kis csé-

pán alkalmazott elhárító jelek az ételt elhatárolták az ártó birodalmától.

A rossz, az ártó a levegőben is lakhat³⁶⁵, onnét is bekerül-het tehát az ételbe. Az eddig felsorolt példákban is találko-zunk már az edény belsejében, vagy külső felületén alkalmazott elhárító jelekkel. Nem feladatunk most a kérdés tel-jes kifejtése, így megemlítjük csak, hogy a pécsi XIII. szá-zadi edény peremébe karcolt négyküllös kerékben³⁶⁶ egy-szerű elhárító jelet látunk. A gondolat bizonyítására elég-séges az imént említett vend néprajzi párhuzamokra hivat-kozni.

Árpádkori fenékbélyegeink néhány típusának ős-kori előzményére, a képtípusok keresztény tartalom-mal való telítődésére, a fenékbélyegek és az edény tar-talmának összefüggésére, a bélyegképek szerepére utal-hattunk a fentiekben. Nem feladatunk most a teljes árpádkori anyag feldolgozása, azt azonban meg kell említenünk, hogy már az őskorban is egymást váltva, vagy párhuzamosan jelentek meg egy lelőhelyen is a különböző képek. Ezek a keresztény környezetbe ke-

40. Diogenes sírásó (Montelius után).

40. Totengräber Diogenes (nach Lechler).

40. Diogène fossoyeur (d'après Montelius).

40. Диогенский могильник (по Монтелиусу).

41. Golgotai jelenet (Lechler után).
 41. Golgota-Szene (nach Lechler).
 41. Scène de Golgotha (d'après Lechner).
 41. Голгофский эпизод (по Лехлеру).

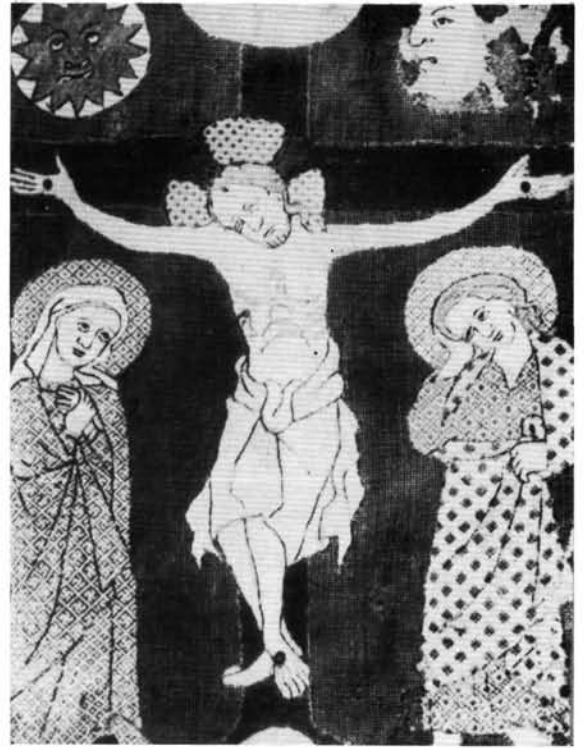
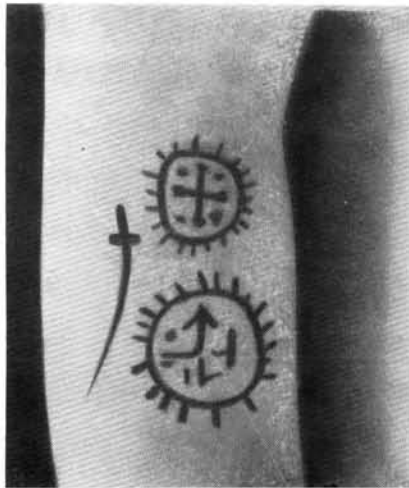
szét, melynek talpát két plaztikus koncentrikus körbe fogott, hasonló kivitelű egyenlőszárú kereszt díszíti (44. kép, I). Polaschek arra gondol, hogy az örökmécs olaját tartották ebben³⁷³. Hasonló bélyegekre a mondottakon túlmenően is hozhatók még példák a római emléktárgyakból³⁷⁴.

A tiefenthaler erdőben feltárt, a császárkor közepére datálható noricum-i égetéses és csontvázas sírokból származó kerámián olyan ujjnyom-sorokat figyeltek meg, amelyek egymás felett, szabályosan jelentkeznek. Ezeket R. A. Maier az edények készítésével hozza kapcsolatba³⁷⁵. Az említett ujjnyom-sorok az edények hurkatechnikás felépítésére utalnak, ami viszont a kézikorong alkalmazását tételezi fel³⁷⁶. Az Alpok vidékén egy kézikorongot használó, fenékbélyeg alkalmazó csoport élt még a késői császárkorban is.

Nálunk a késői avar griffes-indás csoporthoz tartozó kerámián, a VIII. század végén³⁷⁷ jelennek meg a technikai megoldásuk és képtípusuk alapján fenékbélyegnek tekinthető ábrázolások. „A fenékbélyeges edények kérdése még nem dönthető el, mert a későrómai és az avarkori darabok közt még hiányoznak az összekötő szálak” írja Radnóti Aladár³⁷⁸. Ebből annyit máris látunk, hogy az avarkori fenékbélyegek nem jelentik helyi előzmény folytatását, hanem felbukkanásuk új etnikum megjelenésével kapcsolható össze.

Kovrig Ilona, aki elsőnek foglalkozott a Duna-vonal késő-avar kerámiájának fenékbélyegeivel, igen óvatosan fogalmaz az eredetkérdésében³⁷⁹. Ezt írja: „Nem hiszem, hogy az avarkori edények hullámvonalas és részben fenékbélyeges csoportja etnikai hovartartozásának problémája egyelőre megoldható lenne. A provinciális, germán és szláv elemek annyira összekeverednek benne, hogy éppen e kérdésben legfontosabb temetők részletes publikációjának megjelenése előtt—gondolok itt elsősorban Dévényújfalura, Szobra, Pilismarótra — nehéz volna megnyugtató eredménnyel előállni.”

Cs. Sós Ágnes a dévényi kapunál, a Duna vonalán beszivárgó szláv fazekasokra gondol a késői avar kerámián felbukkanó fenékbélyegekké kapcsolatban³⁸⁰. Z. Čilinska viszont ezt írja³⁸¹ a Nové Zámky-i késő-avar temető kerámiájának fenékbélyegeiről: „Ihr reiches Vorkommen nicht nur in Nové Zámky, sondern auch auf den übrigen Gräberfeldern der Südweslawakei nördlich der Donau (Šala-Duslo, Šala-Veča, Dvory and Zitavon usw.) lässt uns nicht

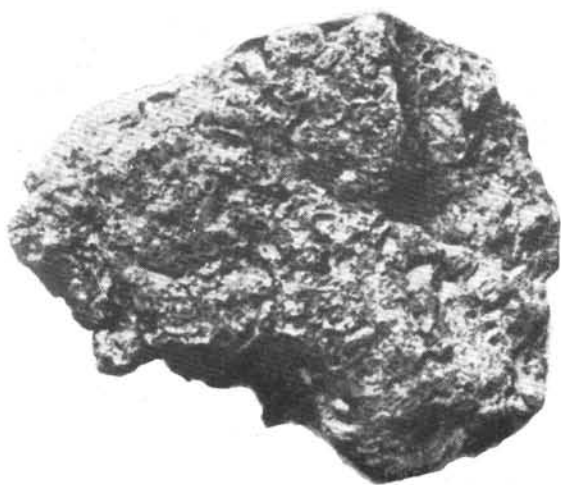
in Zweifel darüber, dass ihre Herkunft hier ist und dass sie im Verlauf des IX. Jh. von den übrigen Slawen übernommen wurden.” A hivatkozott temetők sajnos még publikálatlanok³⁸².

A VIII. század végi fenékbélyegekké kapcsolatban két etnikum jöhet számításba, a szláv és az avar. Nézzük ezek szerepét.

Egy etnikumra a temetkezési szokások a legjellemzőbbek és ezek azok, amik legtovább őrződnek meg. László Gyula a különböző szláv temetkezési ritusok közül a halmos temetést és az égetést tartja a legjellemzőbbnek³⁸³. Az égetéses temetkezések kerámiái anyagában a fenékbélyeg nincs meg. Z. Čilinska írja³⁸⁴: „Die Konzentration der Bodenstempel im VIII. Jh. beschränkt sich auf die Skelettgräberfelder des mittleren Donaugebiets, vereinzelt erscheinen sie auch im Niederösterreich.” A halmos temetők anyagában elvéve kerek, vagy négyzetes lenyomatokat találunk az edények talpán. Ezek elterjedését és a velük kapcsolatos nézeteket Vojtech Budinsky-Krička foglalta össze³⁸⁵. A kutatók egy része a fazekaskorong tengelyvégének lenyomatát látja ezekben, mások fenékbélyegeknek tekintik őket. Z. Čilinska szerint³⁸⁶ egy részük tengelyvég lenyomat, más részük viszont fenékbélyeg. Kovrig Ilona az alattányi temető második rétegéhez tartozó sírok anyagában olyan szabadkézzel formált edényt talált, melynek talpán ott a kérdéses kerek bemélyedés. Ez esetben tengelyvég lenyomatról nem lehet szó, a bemélyedés fenékbélyegnek tekintendő³⁸⁷.

Utaltunk már arra, hogy napszimbólum a pont, a kör, a körkörös, vagy pontkörös dísz is. A tárgyalt jel jól beilleszthető a fenékbélyegekké kapcsolat elképzélésünkbe. A kérdés őskori előzményeire röviden utalunk csak.

42. Boszniai tetoválás (Glück után).
 42. Tätowierung aus Bosnien (nach Glück).
 42. Tatouage de Bosnie (d'après Glück).
 42. Боснийская татуировка (по Глоку).

43. A robenhauseni kenyér (Messikommer után).
 43. Brot von Robenhausen (nach Messikommer).
 43. Le pain de Robenhausen (d'après Messikommer).
 43. Робенхаузерский хлеб (по Мессикоммеру).

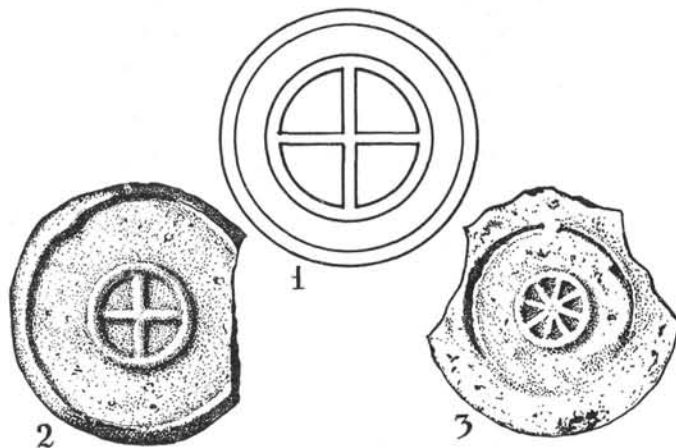
Roska Márton a tordosi anyagból koncentrikus köröket közlő edényfenékről, ahol a külső kört sugárkoszorú övezi³⁸⁸. Mozsolics Amália a kisapostagi urnatemetőből olyan edényt ír le, amelynek talpán kerek bemélyedést koncentrikus körök vesznek körül, legszélről bebökődött pontsorról³⁸⁹. A kelta kerámia jellegzetessége az omphalos³⁹⁰, aminek gyakorlati jelentősége nincs. Úgy gondoljuk, hogy az omphalos kerek bemélyedése a most vizsgált fenékbélyeg típusal egyenértékű. Hogy a késővaszkor népeinél sem idegen a fenékbélyeg által képviselt gondolati háttér, az esztergomi múzeum késővaszkori edénye bizonyítja még világosabban, melynek talpára égetés előtt egyenlőszárú keresztet karcoltak³⁹¹. Körkörös talpdíszú kora-³⁹² és késővaszkori³⁹³ edényekről is tudunk. A körkörös talpdísz egyébként a császárkori fémedényeken gyakori³⁹⁴.

Az említett niederdollendorfi sírkő álló alakjának mellére kis kerek kör van vésvé³⁹⁵. Egy VII. századi úgynevezett „Dániel csat” alakjának mellén sugárkoszorús pontkört látunk³⁹⁶. Egy fenékpustzai IX. századi edény talpán sugárkoszorú övezi a kerek mélyedést³⁹⁷, két esetben meg küllős, plasztikus sugarak indulnak el a kerek mélyedéstől az edénytalp széle felé³⁹⁸.

Max Nābe hívja fel a figyelmet arra, hogy a 900 előtti szláv kerámián szórványosan felbukkanó jelek az általa vizsgált területen kerek bemélyedések, illetve koncentrikus körök formájában jelentkeznek³⁹⁹.

A széleskörű területi elterjedés párhuzamai alapján felvetődik annak a lehetősége, hogy ebben az egyszerű fenékbélyegben a szlávok körében különösen kedvelt sajátosságot lássunk. Ezzel természetesen közel sem akarjuk azt

44. 1. Klosterneuburgi fenékbélyeg (Polaschek után). 2–3. Ripači fenékbélyege (Radimsky után).
 44. 1. Bodenstempel von Klosterneuburg (nach Polaschek). – 2–3. Bodenstempel von Ripač (nach Radimsky).
 44. 1. Marque de fond de Klosterneuburg (d'après Polaschek). – 2–3. Marques de fond de Ripač (d'après Radimsky).
 44. 1. Клостернейбургское донное клеймо (по Полячке). 2—3. Рипачские донные клейма (по Радимскому).

mondani, hogy e könnyen előállítható jel alkalmazása más etnikumnál nem képzelhető el. Az említett alattányi edényen, vagy a késői avar kerámián több esetben is jelentkező kerek bemélyedések⁴⁰⁰ esetében ennek az egyszerű jelnek etnikumjelző szerepet nem tulajdoníthatunk.

Max Nābe szerint a szláv kerámiára a fenékbélyeg i. u. 900 tájáig nem jellemző⁴⁰¹. A jellegzetes szláv temetkezési szokásokkal kapcsolatos anyag vizsgálata is igazolja Nābe megállapítását. Ez az avarság szerepét emeli ki a fenékbélyeg VIII. század végi dunavidéki elterjedésével kapcsolatban, melyet egy újabb csoport e korban történt betelepülésével hozhatunk kapcsolatba.

Budinsky-Krička a Žitavska Tõň-i avar temetővel kapcsolatban utal a Saltovoi kultúrával való egyezésre⁴⁰². A Saltovoi kultúra hatását Kovrig Ilona is megállapítja a késői avar leletanyagban⁴⁰³. A késői avar kerámia jellegzetes csoportja Kovrig Ilona szerint a Kaukázushoz és az attól keletre fekvő vidékhez kapcsolódik⁴⁰⁴. „Diese Keramik vermag auf ungarischem Gebiet weder von lokalen Vorbildern abgeleitet, noch auch mit dem slawischen Töpferhandwerk in irgendeinen Zusammenhang gebracht zu werden” — írja Kovrig. Nem tartjuk meglepőnek ezek után, hogy B. v. Richthofen éppen a Kaukázusban, a Saltovoi kultúra anyagában találta meg a kárpátmedencei anyagnál korábbi fenékbélyegeket⁴⁰⁵. A kaukázusi fenékbélyeget is alkalmazó kerámia a VIII. század végén, etnikai betelepüléssel került át a Kárpátmedencébe.

Richthofen alan-nak tekinti a Saltovoi kultúra népét⁴⁰⁶, Fettich Nándor kazárookra gondol⁴⁰⁷. A kutatás az utóbbi nézetet fogadta el. Kovrig Ilona feltételezi, hogy a IX. század első felében a kazár birodalom egyes népelemei költöztek be a Kárpátmedencébe és itt összekeveredtek az itt élő avar népekkel⁴⁰⁸. A kaukázusi fenékbélyege VIII. század végi kárpátmedencei felbukkanása alapján arra kell gondolnunk, hogy a Saltovoi kultúra egyes etnikai csoportjának a beköltözése megkezdődött már ebben az időszakban is. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a folyamat IX. század első felében ne tartott volna még.

Messze vagyunk még attól, hogy megnyugtató feleletet adjunk arra a kérdésre, hogyan jutott a XIII. század körül élt sümegvidéki fazekashoz a fenékbélyeg használatának szokása. Honfoglalás- és kora-árpád-kori kerámiánk még feldolgozatlan⁴⁰⁹. „Majdnem bizonyos, hogy az első fazekasok (göloncsérek) az itt talált avar és szláv mesterek voltak” írja László Gyula⁴¹⁰. Ezzel kapcsolatban csak azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a szláv fazekasipar késői avar hatásra lényegesen bővült és gazdagodott, mint a fenékbélyeg elterjedése is mutatja. Z. Čilinska is utal arra, hogy a

szlávok a Kárpátmedencén belül a VIII. század végén jelentkező fenékbélyeg-gyakorlatot vették át⁴¹¹. Amennyiben honfoglaláskori temetőinkben jelentkező fenékbélyeg⁴¹² a Kárpátmedence IX. századi fazekasiparával kapcsolatos, úgy a helyi hatások mellett azokra is gondolnunk kell, melyek az avar birodalom bukása után a Kárpátmedencébe költözött ázsiai és keleti elemek révén⁴¹³ terjedtek el.

Az árpádkori fenékbélyegek használatával kapcsolatban a kereszténység szerepét is hangsúlyozni kíván-

juk. Közép- és Keleteurópa térítése pontosan abból a balkán – bizánci kultúrterületről indult el a IX. században, ahol a neolitikumtól kezdve élt a fenékbélyegek által képviselt gondolati háttér és annak töretlensége a népvándorláskorban is kimutatható⁴¹⁴. A fenékbélyegek kétségtelen keresztény kapcsolatai tették lehetővé, hogy alkalmazásuk általános közép- és keleteurópai divat lett a X–XIII. században.

Sági Károly

JEGYZETEK

- 1 Zólyomi B., Magyarország növénytakarójának fejlődéstörténete az utolsó jégkorszaktól. MTA Biol. Oszt. Közl. I (1952).
- 2 László G., A Balatonmelléki tőzeglápok és berkek. BTTE (Bp. 1913) I/1, 576.; A tőzeglápok és előfordulásuk Magyarországon. (Bp. 1915) 132–137, 150–153.
- 3 Cholnoky J., A Balaton hidrográfia. BTTE I/2 (Bp. 1918), 1. ábra.
- 4 Sági K., Adatok a Keszthely-környéki balatoni öblök pusztulásának időrendjéhez. Hévízfürdő természeti viszonyai és gyógyászatának néhány részlete. (Bp. 1961), 23–24.
- 5 Bakay K., Kalicz N., Sági K., Veszprém megye régészeti topográfiája, a Keszthelyi és Tapolcai járás. Magyarország régészeti topográfiája I (Bp. 1966), 76–77.
- 6 Nagy J., Véghegy D., Nagy Gy., Zala vármegye története. Oklevéltár I (Bp. 1886) 215.
- 7 A temető 1–48. sírja publikált: Sági K., Die spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely. Acta Arch. Hung. 12 (1960) 187–256. A 49–133. sír feldolgozása folyamatban van.
- 8 Bakay K., Kalicz N., Sági K., i. h., 76.
- 9 Sós, A., Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Arch. Hung. 41 (Bp. 1963) Taf. 74, 1–3.
- 10 Fülep F., Újabb kutatások a pécsi későrómai temetőben. Arch. Ért. 89 (1962) 44, 19. kép, 7, 10, 17.
- 11 A cserépbográcsok irodalmára v. ö.: Méri I., Árpád-kori népi építkezések feltárt emlékei Orosháza határában Régészeti Füzetek Ser. II, 12 (Bp. 1964) 18. és 144. jegyzet.
- 12 Szabó K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. (Bp. 1938) 14–15, 3. kép.
- 13 Parádi N., Árpádkori perembélyeges edénytörök Pécsről. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1959 (Pécs, 1960) 93, XXVI. t.
- 14 Holl, I., Mitteralterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Studia Arch. 4 (Bp. 1966), Abb. 29–32.
- 15 Gerevich L., A budai vár feltárása. (Bp. 1966) 28. kép, 1., 29. kép, 1, 11, 12., 33. kép, 1, 8., 37. kép, 4.
- 16 Marosi A., Újabb leletek a hazai középkorból a Pécs Városi Múzeumban. MésKÉ 2 (1908) 46, 12. ábra.
- 17 Hölörlig J., Árpádkori keramikák. Arch. Ért. 44 (1930) 160.
- 18 Méri I., Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkevei ásatások eredményéről. Arch. Ért. 79 (1952) 61.
- 19 V. ö.: 8. jegyzet.
- 20 Szendrey Zs., A varázslatok eszközei. Ethn. 48 (1937) 388.
- 21 Makkay J., Arch. Ért. 90 (1963) 4–5.
- 22 Bayer, J., Die Ossarner Kultur. Eiszeit und Urgeschichte 5 (1928) 65
- 23 Homérosz Odüsszeia XI. ének, 25–37. sor. (Fordította Vecseri G. Bp. 1957.) – Makkay J., i. h., 5.
- 24 Zalaegerszegi Állami Levéltár. In simplicem usum P. M. Nemethi Ord. S. P. Francisci 1782, p. 104.
- 25 Németh Márton szíves szóbeli közlését ez úton is köszönöm.
- 26 Chernel I., Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségökre. (Bp. 1899) 273.
- 27 Székessy V., Aves-madarak. Fauna Hungariae XXI, Bp. 1958, 2. Füzet, 42.
- 28 Füssy T., A zalavári apátság története. (Bp. 1902) 77.
- 29 Battyai Zs., Györfly I., Viski K., A magyarság néprajza I (Bp. 1941) 33.
- 30 Hoernes, M., Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. (Wien, 1915) 496., 524.
- 31 Hoernes, M., i. h., 496., 524.
- 32 Scheltema, F. A., Symbolik der germanischen Völker. (Leipzig, 1941) 71–73.
- 33 Ipolyi A., Magyar mitológia II. (Bp. 1929) 62–68.
- 34 Lechner, M.–L., Ein merkwürdiger Fund in einem römischen Grab bei Worms. Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz, 1952) 128–130.
- 35 Cumont, F., Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum. (Stuttgart, 1959) Taf. IV, 2. – Szendrey Zs., A magyar népszokások ősi eredete. Ethn. 51 (1940) 359.
- 36 Sági, K., Das langobardische Gräberfeld von Vörs. Acta Arch. Hung. 16 (1964) 359.
- 37 Móra F., Néprajzi vonatkozások magyar leletekben. Ethn. 43 (1932) 62. – Korek J., A Szentek-kajáni avar temető. Dolgozatok 19 (1943) 53.
- 38 Sartori, P., Sitte und Brauch II (1910–1914) 55., 92., 100., 110., 131.; Bd. III, 142. – Róheim G., Magyar néphit és népszokások. (Bp. 1925) 264.
- 39 W. Dörfler F., Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben. Ethn. 6 (1895) 212.
- 40 W. Dörfler F., i. h., 213.
- 41 W. Dörfler F., i. h., 143.
- 42 Solymossy S., A magyarság néprajza IV. (Bp. 1941) 289.
- 43 Méri I., Árpád-kori népi építkezések feltárt emlékei Orosháza határában. Régészeti Füzetek Ser. II, 12 (Bp. 1964) V. t. 17.
- 44 Solymossy S., i. h., 298.
- 45 Holló D., Népbabonák lélektana. Ethn. 46 (1935) 40–41. – Róheim G., i. h., 167.
- 46 Hild V., Arch. Ért. 21 (1901) 137.
- 47 Szendrey Zs., A varázslatok eszközei. Ethn. 38 (1937) 392.
- 48 Szendrey Zs., i. h., 392.
- 49 Gönczi F., Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. (Kaposvár, 1914) 607.
- 50 Szendrey Zs., A halottak, szentelmények és eljárások a varázslatokban. Ethn. 49 (1938) 33.
- 51 W. Dörfler F., i. h., 210.
- 52 Solymossy S., i. h., 295.
- 53 Solymossy S., i. h., 330.
- 54 Gönczi F., i. h., 619.
- 55 Gönczi F., i. h., 610.
- 56 Berze Nagy J., Magyar szólásaink és a folklóre. Ethn. 40 (1929) 160.
- 57 Mészáros Gy., Vértés L., Óskori festékbánya Lovason. Arch. Ért. 82 (1955) 14–15. – Kőszegi F., Adatok a magyarországi okkersirok eredetének kérdéséhez. A4ch. Ért. 89 (1962) 15–21. – Fél E., Adatok a gyászszínekhez és párhuzamok. Ethn. 46 (1935) 9–11.
- 58 Novák V., A születés, keresztelés és halálzás szokásai a szlovéneknél. Ethn. 54 (1943) 178.
- 59 Szendrey Zs., A varázslatok eszközei. Ethn. 38 (1937) 388–389. – Katona I., A csongrádi baromfitartás szokásai és hiedelmei. Ethn. 60 (1949) 174. – Szendrey Zs., Szendrey Á., i. h., 221.
- 60 Katona I., i. h., 174.
- 61 Dömötör S., A Vasvári Múzeum mágiikus edényfedője. Savaria 2 (1964) 279–284.
- 62 Makkay J., i. h., 6.
- 63 Makkay J., i. h., 6.
- 64 Gönczi F., i. h., 612.
- 65 Forrer, R., Realexikon. (Berlin-Stuttgart, 1907) 836, Taf. 248, 7.
- 66 Makkay J., i. h., 6.
- 67 Bayer, J., i. h., 64–66.
- 68 Bayer, J., i. h., 68–70.
- 69 Banner J., Die Pécelér Kultur. Arch. Hung. 35 (1955) 209.
- 70 Publikálatlan.
- 71 Makkay J., i. h., 6.
- 72 Novák J., Az ampelumi Fortuna Salutaris és Jupiter szentély bronz-edényei. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiség-tárából 2 (1942) 40–51.
- 73 Kovrig, I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyan. Arch. Hung. 40 (1963) 87–88.
- 74 Kovrig, I., i. h., 83–88, irodalommal. – Szabó J., Honfoglaláskori sírok Eger-Répatétón. Az Egri Múzeum Évkönyve 2 (1964) 123. – Kyll, N., Die Bestattungen der Toten mit Gesicht nach unten. Trier Zeitschrift 27 (1964).
- 75 Szabó K., i. h., 107. – Az esztergomi szentkirályi földi XI–XII. századi telepre utaló leletben is vannak átfürt fenékű edények. V. ö.: Balogh A., Az esztergomi múzeum bélyeges agyagedényeiről. Arch. Ért. 41 (1927) 214.
- 76 Rybakov, B. A., Isztorija kulturü Drevnej Russi I (Moszkva, 1948) 103.
- 77 Róheim G., i. h., 156–158.
- 78 Ebert, M., Realexikon der Vorgeschichte Bd. 12 (Berlin, 1928) „Seelenloch” címszó.
- 79 Reinert, H., Vorgeschichte der deutschen Stämme Bd. I (Berlin, 1941) 112, 129.
- 80 Róheim G., i. h., 134–136.
- 81 Szendrey Zs., A halottak, szentelmények és eljárások a varázslatokban. Ethn. 49 (1938) 38. – Solymossy S., i. h., 324–328.
- 82 Szendrey Zs., Szendrey Á., i. h., 187.
- 83 Szendrey Zs., Szendrey Á., i. h., 201–202.
- 84 Szőke, B., Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. Studia Slavica 2 (1956) 119–155.
- 85 Szendrey Zs., Néplelektani problémák. Ethn. 47 (1936) 140.
- 86 Kivikovski, E., Magisches Fundgut aus finnischen Eisenzeit. Suomen Museo 72 (1965) 35.
- 87 Sági J., Óstelep a Balaton partján. Arch. Ért. 29 (1909) 352.
- 88 Méri I., Árpád-kori szabadban levő kemencék. Arch. Ért. 90 (1963) 272–280.
- 89 Horváth B., Az Árpád-kori falusi ház a korabeli törvények tükrében. Fol. Arch. 17 (1965) 128–130.

- 84 Horváth B., i. h., 131.
- 85 Lipp V., A kesztelyi sírmezők. (Bp. 1884) 20.
- 86 Lipp V., i. h., III. t. 36.
- 87 Parádi N., Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpád-kori edényeken. Régészeti Füzetek 12 (Bp. 1959) 7–9.
- 88 Németh J., A sümegi népi fazekasság. Néprajzi Közlemények 5 (1960) 186–235.
- 89 Sugár Lajos volt szíves erre, a munkaterületünkön még nem alkalmazott, fontos lehetőségre figyelmünket felhívni. Lényegesnek tartanánk, hogy felismerését és annak technikai eljárását írásban is köztegye.
- 90 A kézikoronra vonatkozóan v. ö.: Rayet, O., Collignon, M., Histoire de céramique. (Paris, 1888) 146, Fig. 66. — Rieth, A., Bemerkungen zur Töpfertechnik der Spätbronzezeit. Mannus 27 (1935) 91–101. — Parádi N., i. h., 11–14. — Holl I., Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereiről. Budapest Régiségei 17 (1956) 177–196. — Ifj. Fehér G., Hódoltságkori török emlékek. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1959 (Pécs, 1960)
- 91 Holl I., i. h., 172.
- 92 Holl I., i. h., 187.
- 93 Méri I., Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkevei erődísz ásások eredményéről. Arch. Ért. 79 (1952) 61.
- 94 Parádi N., i. h., 26.
- 95 Parádi N., i. h., 43.
- 96 Parádi N., Parádi N., i. h., 13–14. — Holl I., i. h., 189. — (Komsa, M.) Комша, М., значения гончарных изделий раннефеодальной эпохи. Dacia 5 (1961) 454.
- 97 Höllrigl J., Árpád-kori keramikák. Arch. Ért. 44 (1930) 164. — Комша, М., i. h., 449, 3. jegyzet, irodalommal.
- 98 Parádi N., i. h., 14. — Holl I., i. h., 189. — Ifj. Fehér G., i. h., 142. — Méri I., i. h., — Комша, М., i. h., 449, 3. jegyzet, irodalommal.
- 99 Kovrig I., Avarokori sírok Alsógyérről (Csallóköz). Antiquitas Hungarica 2 (1948) 127. — Čilinska, Z., Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. (Bratislava, 1966) 133.
- 100 Kurt Koloc, Fafaják törzslapjai. (Bp. 1954) 28.
- 101 Budinsky-Krička, V., Pohrebisko z neskoraj doby avaskej v Žitavska Tóňi na Slovensku. Slovenská Archeológia 4 (1956) Tab. 28, 20.
- 102 Török, Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. (Bp. 1962) Taf. XCII, 206., XCV, 363.
- 103 Parádi N., i. h., 32.
- 104 Kurt Koloc, i. h., 4.
- 105 Soó R., A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve I (Bp. 1964) 258. — Csapody I., Csapody V., Rott F., Erdei fák és cserjék. (Bp. 1966) 65.
- 106 Höllrigl J., i. h., 164–169. — Kovrig I., i. h., 126–127. — Parádi N., Árpád-kori perembélyeges edénytörödek Pécsről, 92–93. — (Tuhina, N. V.) Тухтина Н. В., Средневековые славянские гончарные изделия. Арх. Сборник (Moszkva, 1960) 148. — Комша, М., i. h., 449–461.
- 107 Kutzian I., A Körös-kultúra. Diss. Pann. II, 23 (Bp. 1944) 120, 72. t. 14.
- 108 Roska M., A Torma Zsófia-gyűjtemény. (Kolozsvar, 1941) 134. t. 43.
- 109 Aberg, N., La civilisation énéolithique. (Uppsala-Leipzig-Paris, 1921) Fig. 323.
- 110 Dörpfeld, W., Troja und Ilion. (Athen, 1902) 365, Fig. 307.
- 111 Dörpfeld, W., i. h., 400, Fig. 323.
- 112 Déchelette, J., Manuel d'archéologie II. (Paris, 1908) Fig. 213 b.
- 113 Roska M., Az ősrégészeti kézikönyve II. (Cluj-Kolozsvar, 1927) 199, 124. ábra, 1. — V. ö.: Hoernes, M., Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. (Wien, 1915) 298.
- 114 Schmiedt, H., Heinrich Schliemann's trojanischer Altertümer. (Berlin, 1902) 47, Abb. 1036.
- 115 Kalicz, N., Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien. (Bp. 1963) 20, irodalommal.
- 116 Schmiedt, H., i. h., Taf. III, 4774. — Dörpfeld, W., i. h., Beilage 47, r
- 117 Dörpfeld, W., i. h., 425.
- 118 Ebert, M., Realexikon der Vorgeschichte Bd. 12, Taf. 45a.
- 119 Wosinsky M., Tolnavarmegye az őskortól a honfoglalásig I. (Bp. 1896) 91. t. 3.
- 120 Roska M., i. h., 190, 115, kép, 2.
- 121 Schuchardt, C., Alteuropa und seiner Kultur- und Stilentwicklung. (Strassburg-Berlin, 1919) Abb. 76a.
- 122 Patay P., A vücedői-stílusú talpas tálak elterjedése Magyarországon. Arch. Ért. 3 (1940) 1–12.
- 123 Schreiber R., Korabronzkori lakóödrök Budafokon. Budapest Régiségei 20 (1963) 237.
- 124 Novotny, B., Slavónska kultura v Ceskoslovensku. Slovenská Archeológia 3 (1955) Obr. 15, 1.
- 125 Banner, J., Bóna, I., Márton, L., Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg. Acta Arch. Hung. 10 (1959) Abb. 9, 9.
- 126 Banner J., Az őszentiváni ásások. Dolgozatok 4 (1928) 199, 50. kép.; Eine Variation der Hakenkreuzgefäße, WPZ 15 (1928) 220–226.
- 127 Schreiber R., i. h., 236, 10. kép, 5–6, 12. kép, 1.
- 128 Schreiber R., i. h., 237, 12. kép, 2.
- 129 Banner, J., Bóna, I., Márton, L., i. h., Abb. 1, 18.
- 130 Banner, J., Bóna, I., Márton, L., i. h., Abb. 1, 9.
- 131 Mozsolics A., A kispapostagi korabronzkori urnametű. Arch. Hungarica 26 (1942) IV. t. 100.
- 131a Veszprém, Bakonyi Múzeum. Lelt. szám: Br. 1934/35.
- 132 Sötér Á., A gátai ásásról. Arch. Ért. 18 (1898) I. t. 13.
- 133 Aberg, N., Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie III. (Stockholm, 1932) Abb. 161.
- 134 Höllrigl J., i. h., 162.
- 135 Höllrigl J., i. h., 103. kép, 1, 5. ábra.
- 136 Patay, P., Bronzezeit. Archäologische Funde in Ungarn. (Bp. 1956) 104.
- 137 Wosinsky M., Az őskor mézbetűtész díszítésű edényművészége. (Bp. 1904) XI. t.
- 138 (Reszler, E. A.) Респерь, Е. А., Отчетъ Имп. Арх. Комм. за 1899 Годъ (Szentpétervár, 1902) 76–77, 156. ábra.
- 139 Patay, P., i. h., 104.
- 140 Mozsolics, A., Bronzefunde des Karpatenbeckens. Taf. 28, 33 (Esztergom), Taf. 29, 1–2 (Vörösmart), Taf. 29, 24–27 (Abda), Taf. 46, 5–6 (Dunaujváros).
- 141 Ebert, M., i. h., Bd. VII (Berlin, 1926) 101.
- 142 Richter, E., Das Hakenkreuz als Führer zu altgermanischer Kultur. Mannus 23 (1931) S. 19, Abb. 23.
- 143 Wosinsky M., Tolnavarmegye az őskortól a honfoglalásig I. (Bp. 1896) 32. t. 3.
- 144 Truhelka, C., Der vorgeschichtliche Pfalbau im Savebette bei Donja Dolina. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzogowina IX (1904) Taf. 12, 3., 12, 4., 12, 5., 12, 7.
- 145 Truhelka, C., i. h., Abb. 13.
- 146 Truhelka, C., i. h., Taf. 24, 1–2.
- 147 Lindenschmit, L., Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit III (Mainz, 1881) Heft XI, Taf. 1.
- 148 Sacken, E., Das Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich und dessen Altertümer. (Wien, 1868) Taf. 18, 17.
- 149 Sacken, E., i. h., Taf. 18, 6a.
- 150 Naue, J., Die Hügelgräber zwischen Ammer und Staffelsee. (Stuttgart, 1887) Taf. LII, 4–4a.
- 151 Langer, F., Urnengräberfelder in Lübars – Waidmannslust und Wittenau – Rosenthal bei Berlin. Mannus 9 (1917) Taf. X, f.
- 152 Montelius, O., La civilisation primitive en Italie. Italie Centrale I. (Stockholm-Berlin, 1910) 594, Pl. 122, d.
- 153 Bumüller, J., Leitfaden der Vorgeschichte Europas. (Augsburg, 1925) Taf. 68, 266.
- 154 Naue, J., i. h., Taf. XXXVII, la – b. — Rieth, A., Die Tauschieretechnik der Hallstattzeit. Mannus 27 (1935) S. 105, Abb. 9a.
- 155 Nyáry J., A pilini régiségekről. Arch. Ért. 3 (1870) 126, 4. kép.
- 156 Lechler, J., Kreuz, Hakenkreuz und Irmsul. Mannus 27 (1935) Abb. 45.
- 157 Patay P., Újabb szita sírok Mátraszele mellett. Arch. Ért. 89 (1962) 74, 6. kép.
- 158 (Bobrinskij, G. A.) Бобринский, Г. А., Куртаи и спучайныя. Смелы III. (Szentpétervár, 1901) 37.
- 159 Szilágyi J. Gy., Művészeti Lexikon I. (Bp. 1965) 409.
- 160 Rayet, O., Collignon, M., i. h., Fig. 30.
- 161 Szilágyi J. Gy., i. h., 358.
- 162 Szilágyi J. Gy., i. h., 636, II, 649.
- 163 Furtwängler, A., Reichhold, K., Griechische Vasenmalerei. (München, 1904) Taf. 1–2. — Szilágyi J. Gy., i. h., II, 649.
- 164 Macchioro, V., Das Schachbrettmuster in der mittelländischen Kultur. Mannus 6 (1912) 381–384.
- 165 Szilágyi J. Gy., i. h., 1, 69.
- 166 Furtwängler, A., Reichhold, K., i. h., (München, 1909) Taf. 111.
- 167 Lindenschmit, L., i. h., Bd. III, Heft VII, Taf. 1, 1.
- 168 Láng M., Honi vonások a déltáliai festett képeken. Arch. Ért. 40 (1923–26) 32, 5. kép.
- 169 Láng M., i. h., 17, 1. kép.
- 170 Preda, C., Archaeological discoveries in the Greek cemetery of Collati-Mangalia (IVth–IIIrd centuries before our era). Dacia 5 (1961) 283, Fig. 7.
- 171 Góhó Ö., Kelta és egyéb barbár érmeink technikai sajátosságai. Arch. Ért. 21 (1901) 417, 16. ábra 2, 70.
- 172 Pič, J. L., Le Hradisch de Stradonitz en Bohême. (Leipzig, 1906) Pl. 43, 6.
- 172a Patay P., Adatok egy későavarkori fazekasműhely termékeinek elterjedéséhez. Arch. Ért. 90 (1963) 64–67.
- 173 Kellner, H., — J., Die römischen Mosaiken von Marzell. Germania 41 (1963) Abb. 7, 2, 3, 5.
- 174 B. Thomas, E., Römische Villen in Pannonien. (Bp. 1964) Taf. XXIV, 1–2.
- 175 B. Vágó E., Későrómai sírok Intercisaban és Bölcskén. Arch. Ért. 88 (1961) 268, 7. kép 5.
- 176 Récsény V., Pannonhalma tövében elterülő Pannonia nevű római község és legújabb ásásaim összefüggése. Arch. Ért. 17 (1897) 195 2. tábla 5.
- 177 Hawkes, S. Ch., Dunning, C. C., Krieger und Siedler in Britannien während des 4. und 5. Jahrhunderts. 43–44. Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1962–63. (Berlin, 1964) 212, Abb. 16, 17.
- 178 Kiechle, F., Die Taktik' des Flavius Arrianus. 45. Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1964. (Berlin, 1965) Taf. 11, 1.
- 179 Strzygowski, J., Der Schild aus Kertsch. Материалы По Арх. Поеч. 8 (1892) 10, V. t.
- 180 Fornvånen 6 (1911) 260, Fig. 101. — Fetting N., Der Schildbuckel von Herpály. Acta Archaeologica I. (Köbenhavn, 1930) 223, Abb. 2.
- 181 Pósta B., Régészeti tanulmányok az Oroszföldön IV. (Bp. 1905) 270. ábra, 3.
- 182 Reinert, H., Vorgeschichte der deutschen Stämme Bd. III (Berlin, 1941) Taf. 422, 1.
- 183 Klumbach, H., Pferde mit Brandmarken. Festschrift des Röm.-Germ. Zentralmuseums in Mainz zur Feiner seines hundertjährigen Bestehens Bd. 3 (Mainz, 1952) 10, Abb. 12.
- 184 Klumbach, H., i. h., 10–11.
- 185 Aberg, N., Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit. (Uppsala-Leipzig-Paris, 1922) Abb. 345.
- 186 Lindenschmit, L., i. h., Bd. IV, Taf. 24, 1.
- 187 Sági, K., Das langobardische Gräberfeld von Vörs. Acta Arch. Hung. 16 (1964) 398.
- 188 Eitrem, S., Der Kranz — seine religiös-magische Bedeutung bei den Griechen und Römern. Serta Hofleriana. (Zagreb, 1940) 105–106.
- 189 Szendrey Zs., Műveltség-történet és babonafejlődés. Ethn. 54 (1943) 56. — Szendrey Zs., Szendrey A., i. h., 199.
- 190 Holmqvist, W. G., Germanic Art during the first millenium. (Stockholm, 1955) 39, irodalommal.
- 191 Schulz, W., Zur Merowingerzeit Mitteldeutschlands. Mannus 18 (1926) S. 297, Taf. XVI, 4.

- 192 Pósta B., i. h., 334. kép.
193 Hampel J., A régibb középkor emlékei Magyarhonban II. (Bp. 1897) 325. t. 2.
194 Lindenschmit, L., Handbuch der deutschen Altertumskunde Bd. I. (Braunschweig, 1889) 448, Taf. 22, 6.
195 Lindenschmit, L., Die Alterthümer Bd. II, Heft IV, Taf. 6, 1.
196 Lindenschmit, L., i. h., Bd. II, Heft V, Taf. 5, 1.
197 Lindenschmit, L., i. h., Bd. II, Heft V, Taf. 5, 3.
198 Marosi A., i. h., 45, 7. ábra.
199 Pl. MAP 20 (1896) 13. t. 3, 21—22., 16. t. 7., MAP 26 (1902) 15. t. 2. Stb.
200 Pósta B., i. h., 309. kép. 3.
201 Pósta B., i. h., 312. kép. 8.
202 Kovrig, I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán, 21, Taf. 13, 22.
203 Kovrig, I., i. h., 123.
204 Kovrig, I., i. h., 123.
205 Kada E., Gátéri temető a régibb középkorból. Arch. Ért. 28 (1908) 336.
206 V. ö.: Kovrig I., Megjegyzések a Keszthelyi kultúra kérdéséhez. Arch. Ért. 85 (1958) 66—74.
207 Fethich N., Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. Arch. Hung. 31 (Bp. 1951) 33. t. 22., 34. t. 24, 26, 30, 37. t. 66.
208 Fethich N., i. h., 62.
209 Fethich N., i. h., 63.
210 Sági, K., Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuszta. Acta Antiqua IX (1961) 426—428.
211 Kossina, G., Verzierte Eisenlanzenspitze. ZfE 37 (1905) 379.
212 Lindenschmit, L., Handbuch Bd. I, Taf. XXIX, 9.
213 Reinerth, H., i. h., Bd. III, S. 1354, Abb. 282.
214 Pósta B., i. h., III, 29, 10. kép.
215 Fischbach O., Ujjabb leletek Hohenbergről és Krunglból. Arch. Ért. 17 (1897) III. t. 12.
216 Nerman, V., En kristen Mission på Gotland vid Tiden omkring år 800 E. Kr. 7 Fornvännen 36 (1941) Fig. 8.
217 (Толстой—Кондаков) Толстой, И., кондаковым Русская Древности V. (Szentpétervár, 1897) 225. kép.
218 Pósta B., i. h., III, 196. kép.
219 Čilinska, Z., i. h., Abb. 9, 16.
220 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., MAP 20 (1896) 18, 12. t. 26.
221 Hausmann, R., Der Silberfund von Mehntack in Estland. Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. (Berlin, 1914) 158—166, Taf. XIX, 2, 4.
222 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., i. h., 18.
223 Отчетъ Имп. Арх. Комм. за 1891. (Szentpétervár, 1893) 118, No. 105.
224 Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896 (Riga, 1896) Taf. 18, 9.
225 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., i. h., 18, 12. t. 19.
226 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., MAP 26 (1902) 37, 7. t. 21.
227 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., MAP 18 (1895) 111, 7. t. 12.
228 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., i. h., 116, 2. t. 4.
229 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., MAP 20 (1896) Tab. 8, 11.
230 Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896 (Riga, 1896) 19. t. 27.
231 U. o. 19. t. 17.
232 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., i. h., 30, 4. t. 19.
233 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., i. h., 14—18, 2. t. 5.
234 Hampel J., A jász kürt domborművei. Arch. Ért. 23 (1903) 21. ábra — László Gy., Lehel kürtje (Bp. 1953). — Csemegi J., A Lehel kürtje kérdéséhez. Arch. Ért. 83 (1956) 88—91.
235 Mavrodinov, N., Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. Arch. Hung. 29 (Bp. 1943) 20—25.
236 László Gy., Jegyzetek a nagyszentmiklói kincsről. Folia Arch. 9 (1957) 146—149.; Acta Arch. Hung. 8 (1957) 192—196.; Századok 97 (1963) 391—396.
237 Szöke B., A honfoglalás és Kora-Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. (Bp. 1962) X. t. 25.
238 Nyáry J., Temető királyaságunk első századából. Arch. Ért. 22 (1902) 231—232.
239 Horváth S., Kálmán király arany pecsétgyűrűje. Arch. Ért. 27 (1907) 35. — Hampel J., Kálmán király arany pecsétgyűrűje. Arch. Ért. 28 (1908) 11, 4. ábra.
240 Höllrigl J., i. h., 160.
241 B. Oberschall M., A kézművesség első nyomai. Magyar művelődéstörténet I. (Bp. é. n.) 602.
242 Csányi K., A magyar kerámia és porcelán története és jegyei. (Bp. 1954) 14.
243 Engel, A., Serrure, R., Traité de numismatique du moyen age I. (Paris, 1891) 159, Fig. 241.
244 Engel, A., Serrure, R., i. h., 179, Fig. 236.
245 Engel, A., Serrure, R., i. h., Fig. 395—397, 412, 416, 418, 485, 487, 488, 492, 500, 502, stb.
246 Csallány, D., Ungarische Zierscheibe aus dem X. Jahrhundert. Acta Arch. Hung. 10 (1959) 308, Abb. 17, 6.
247 Csallány G., Honfoglaláskori leletek Szentes környékén. Folia Arch. 3—4 (1941) 189, III. t. 2.
248 Jósá A., Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. Arch. Ért. 34 (1914) 335.
249 Harsányi P., A kenézlői lelet olasz érmei. Arch. Ért. 34 (1914) 340—344.
250 Pósta B., i. h., III, 76. kép.
251 Hóman B., Magyar pénzértörténet. (Bp. 1916) 129.
252 Hóman B., i. h., 244.
253 Ifj. Fehér Géza, Az 1949. évi Mohács—Csele-pataki mentőásatás. Arch. Ért. 82 (1955) 224.
254 Nabe, M., Die Bodenstempel auf wendischen und frühdeutschen Gefässen des 9.—14. nachchristlichen Jahrhunderts. Mannus 10 (1918—83).
- 255 Nabe, M., i. h., Abb. 9.
256 Nabe, M., u. o.
257 Комша, М., i. h., 7. ábra, 7a.
258 Unverzagt, W., Schuldt, E., Teterow ein slawischer Burgwall in Mecklenburg. (Berlin, 1963) S. 101.
259 Unverzagt, W., Schuldt, E., i. h., Taf. 29, h.
260 Unverzagt, W., Schuldt, E., i. h., S. 134.
261 Csányi K., i. h., I. t. 8.
262 Holl, I., Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. (Bp. 1966) Abb. 31, 6.
263 Balogh A., Az esztergomi múzeum bélyeges agyagedényeiről. Arch. Ért. 41 (1927) 112. kép. 7.
264 Kunkel, O., Die vor- und frühgeschichtliche Forschung in der hessendarmstättischen Provinz Oberhessen seit 1900. Mannus 16 (1924) 380.
265 Szendrey Zs., A varázslatok eszközei. Ethn. 48 (1937) 390—391. — Solyomossy S., i. h., 292—293.
266 Paulsen, P., Axt und Kreuz bei den Nordgermanen. (Berlin, 1939) Abb. 123.
267 Clemen, P., Die romanischen Wandmaleereien der Rheinlande. (Düsseldorf, 1905) Taf. 11.
268 (Spizyn, A. A.) Спицын, А. А., MAP 26 (1902) 43, 21. t. 20.
269 Varju E., Magyar viselet a középkorban. Magyar művelődéstörténet I. (Bp. é. n.) 350.
270 Rydberg, M., Nils Hakansson, der Meister von Vittskövle. Forvannen 35 (1940) 272, Abb. 10.
271 (Rhibakov, G. A.) Рыбаков, Б. А., Космопотия и мифопогия. Сов. Арх. 1 (1965) 31, 7. kép, 17.
272 (Bobrinskij, G. A.) Бобринский, Г. А., i. h., 40.
273 Jankó J., A néprajzi gyűjtemény leírása. Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai I. (Bp. 1897) LII. t. 3., LV. t. 2, 10.
274 Paulsen, P., i. h., 199.
275 Montelius, O., Das Sonnenrad und das christliche Krauz. Mannus 1 (1909) 53—69, 169—186.
276 Déchelette, J., Manuel d'archéologie II. (Paris, 1910) 460—461.
277 Déchelette, J., i. h., 454.
278 A genitáliák az életelő, termékenység szimbólumai. V. ö.: Szendrey Zs., A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. Ethn. 48 (1937) 162. — Az arcok urnák az itt, de másutt is hangsúlyozott genitáliák alapján az újjászületés, tehát a feltámasztás gondolatát vetik fel.
279 Ebert, M., Reallexikon der Vorgeschichte Bd. VII, Berlin, 1926, 101.
280 Déchelette, J., i. h., 457.
281 Csaba J., i. h., 104.
282 Wosinsky M., Tolnavármegye... XLIII. t. 1.
283 Dombay J., Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárnok. (Bp. 1960) Abb. 25.
284 (Reszler, E. A.) Реслер, Э. А., i. h., 179. ábra. — Wosinsky M., Az őskor mészbetetes disztitű agyagművessége. (Bp. 1904) 109. t. 11.
285 Déchelette, J., i. h., Fig. 188, 1.
286 Arch. Ért. 9 (1889) 360.
287 Truhelka, C., i. h., Taf. 23, 1.
288 Truhelka, C., i. h., Taf. 33, 20.
289 Klumbach, H., i. h., Abb. 7, 1.
290 Selye, I., Császárkori emailmunkák Pannoniából. Diss. Pann. II. 8 (Bp. 1939) V. t. 10.
291 Lindenschmit, L., Die Alterthümer Bd. I, Heft XI, Taf. 8, 1.
292 Déchelette, J., i. h., 409—414. — Hoernes, M., i. h., 496.
293 Комша, М., i. h., 458.
294 (Bobrinskij, G. A.) Бобринский, Г. А., i. h., 38.
295 Neustupny, J., Pravěk Československa. (Praha, 1960) 8. t.
296 Reszler, E. A., i. h., 177. ábra. — Wosinsky M., Az őskor mészbetetes... 82. t. 9., 83. t. 3. — Tompa, F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936. 24/25 Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1934/35. Taf. 12, 2., 23, 5, 14. — Neustupny, J., i. h., 106. ábra, 7. Stb.
297 Kovrig I., Avarkori sírok Alsóellérről, 124.
298 Kovrig I., i. h., 129.
299 Kovrig I., i. h., 216.
300 Kovrig I., i. h., 126.
301 Kovrig I., i. h., 126.
302 Dölger, F. J. Beiträge zur Geschichte des Kreuzzeichens. Jahrbuch für Antike und Christentum 3 (1960) 5. — Wessel, K., Frühbyzantinische Darstellung der Kreuzigung Christi. Rivista di Archeologia Cristiana 36 (1960) 45.
303 Montelius, O., i. h., 67—68.
304 Köhm, J., Senecas Octavia und die Überlieferung von Neros Tod. Festschrift des fünfundzwanzigjährigen Bestehens des Röm.-Germ. Central-Museums zu Mainz. (Mainz, 1927) 236. — Lechler, J., i. h., 235.
305 János evangéliuma, 8, 12.
306 Hörter, P., Die germanisch-keltische Bevölkerung im Kreise Mayen in der Frankenkzeit. Mannus 21 (1929) S. 77.
307 Montelius, O., i. h., 177—178.
308 Röheim G., i. h., 126.
309 Hörter, P., i. h., S. 77.
310 Pfister, K., Die Etrusker. (München, 1940) 36.
311 Montelius, O., i. h., Fig. 37.
312 Pósta B., i. h., IV, 283. kép.
313 Bella L., A balfi lelet. Arch. Ért. 30 (1910) 40—41.
314 Reinerth, H., i. h., Bd. I, Abb. 54.
315 Kovács I., A táskotetői sziklakarcolatok. Dolgozatok 5 (Kolozsvár, 1914) 13. ké. f.
316 Gunda B., A kereszt, mint mágius jel az agyagedényeken. Ethn. 52 (1941) 66.
317 Röheim G., i. h., 126.
318 Szendrey Zs., Szendrey Á., Részletek a készülő magyar babonaszó-tárból. Ethn. 51 (1940) 200.
319 Déchelette, J., i. h., Fig. 178.
320 Montelius, O., i. h., Fig. 40.
321 Lechler, J., i. h., Abb. 1.

- 322 Lechler, J., i. h., Abb. 57.
323 Rosenberg, A., Geschichte des Kostüms Bd. I. (Berlin, 1905) Taf. 9, 14.
324 Montelius, O., Das lateinische Kreuz. *Mannus* 7 (1915) 291 Abb. 21.
325 Glück, L., Die Tätowierung der Haut bei den Katholiken Bosniens und der Hercegovina. *WMA BH* 2 (1894) 455–462. — Truhelka, C., Die Tätowierung bei den Katholiken Bosniens und der Hercegovina. *WMA BH* 4 (1896) 493–508.
326 Glück, L., i. h., 495–496.
327 Truhelka, C., i. h., Fig. 1–11.
328 Kovács I., i. h., 253–261.
329 Schmidt, H., i. h., 162, Abb. 3325. — Kovács I., i. h., 254.
330 Forrer, R., Die Kunst des Zeugdrucks. (Strassburg, 1898) Fig. 3–4, Taf. II. — Kovács I., i. h., 254–255. — Áberg, N., Die Goten und Langobarden in Italien. (Uppsala – Haag – Leipzig – Paris, 1923) Abb. 201.
331 Nabe, M., i. h., 86.
332 Széll M., XI. századi temetők Szentes környékén. *Folia Arch.* 3–4 (1941) III. t. 1., V. t. 14., VIII. t. 27.; Elpusztult falvak X–XVII századbéli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. *Dolgozatok* 19 (1943) 179., 1. kép, 3. Nees M., A tibolddaróci kincslelet. *Arch. Ért.* 46 (1932–33) 174, 95. kép, 8. — Vana, Z., Mad'ari etc. *Slovenská Arch.* 2 (1954) Tab. III, 41. — Szőke B., A honfoglaló és kora-Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. (Bp. 1962) X. t. 25.
333 Kovács I., i. h., 13. kép.
334 Nabe, M., i. h., Abb. 10. — Balogh A., i. h., 213. — Комша, М., i. h., 3. ábra, 3–4. — Török Gy., i. h., Abb. 24, 167, 29, 579., 30, 690.
335 Truhelka, C., Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters. *WMA BH* 3 (1895) 420, Fig. 40.
336 Khin, A., Lucaszék a Csallóközben. *Ethn.* 52 (1941) 60–61.
337 Csaba J., Kereszt alakú varázsjelek alkalmazása a vendeknél. *Néprajzi Közlemények* 1 (1956) 102.
338 Csaba J., i. h., 102.
339 Csaba J., i. h., 103–108.
340 Gunda B., i. h., 66.
341 Тyтuнa, H. B., i. h., 154.
342 Csaba J., i. h., 107–108.
343 Kisbán E., A kenyér néprajzi kutatása Európában. *Ethn.* 76 (1965) 313–337.
344 Futó Jenő szóbeli közlése alapján.
345 Csaba J., i. h., 106.
346 Csaba J., i. h., 106.
347 Szendrey Zs., Szendrey Á., Szokások. *Magyarság néprajza* II. (Bp. é. n.) 187.
348 Messikommer, H., Die Palbauten von Robenhausen. (Zürich, 1913) Taf. XI. 5. — Roska M., *Az ősrégészet kézikönyve* II, 383, 259. kép.
349 Déchelette, J., i. h., 416. — Montelius, O., *Das lateinische Kreuz*, 282
350 Schmidt, H., i. h., 90, Abb. 2034., 116, Abb. 2359. — Reinerth, H., i. h., Bd. I, Taf. 22, 4. — Roska M., *A Torma Zsófia-gyűjtemény*. (Kolozsvár, 1941) CXXXI. t. 26, 27. Stb.
351 Torma K., Római cserépedény belyegek és karcolatok. *Arch. Ért.* 2 (1882) 226–227. — Publikálatlan karkötők a keszthelydobogói későrómai temetőből. Stb.
352 Montelius, O., *Das Sonnenrad*, Abb. 4.
353 Fremersdorf, F., Christliche Leibwächter auf einem Glasbecher des 4. Jahrhunderts. *Festschrift für Rudolf Egger* I. (1952) 75, Abb. 10.
354 Fremersdorf, F., i. h., 76, Abb. 11, 1–2.
355 Schaffran, E., *Die Kunst der Langobarden in Italien*. (Jena, 1941) 76.
356 Köhm, J., i. h., 236–237.
357 Hóman B., i. h., 244.
358 +359 Nabe, M., i. h., Abb. 9–10. — Höllrigl J., i. h., 91. kép, 7., 92. kép, 26–27., 93. kép, 43. — Balogh A., i. h., 109. kép, d–e. — Török Gy., i. h., Abb. 22, 30. — Комша, М., i. h., 7. ábra, 6a.
360 Erdélyi G., *Köemlékek*. *Intercisa* I. *Arch. Hung.* 33 (1954) LXIX. t. 2. — B. Thomas, E., i. h., Taf. LI. Stb.
361 Csemegi, J., Fragment d'une frise provenant de Szabadhegyháza. *Alba Regia* 4–5 (1965) XXXV. t. 1.
362 Szendrey Zs., Szendrey Á., i. h., 189. — Csaba J., i. h., 107.
363 Szendrey Zs., Szendrey Á., i. h., 189.
364 Berze-Nagy J., *Mese. A magyarság néprajza* III. (Bp. é. n.) 295.
365 Berze-Nagy J., i. h., 295.
366 Parádi N., *Árpád-kori perembélyeges edénytöredék Pécsről*, 93, XXVI. t.
367 Тyтuнa, H. B., i. h., 149–150.
368 Török Gy., i. h., Abb. 22–31.
369 Sz. Burger A., *A kékesdi koracsászárkori temető*. *Arch. Ért.* 93 (1966) 267., 28. jegyzet.
370 Sz. Burger A., i. h., 267., 2. kép, 3.
371 Radimsky, W., *Der prähistorische Pfalbau von Ripač bei Bihač*. *WMA BH* 5 (1897) Taf. 37, 306.
372 Radimsky, W., i. h., Taf. 37, 312.
373 Polaschek, E., *Die Sprache der Kleinfunde. Beiträge zur Kunstgeschichte und Archäologie des Frühmittelalters. Akten zum VII. Internationalen Kongress für Frühmittelalterforschung 1958*. (Graz-Köln, 1962) 341, Abb. 37.
374 Radnóti A., *Pannoniai városok élete a korai feudalizmusban*. *A MTA Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei* 5 (1954) 505.
375 Maier, R. A., *Formungsmarken im Innern norischer Tonurnen*. *Germania* 41 (1963) 123–126, Abb. 1–2.
376 V. ö.: 90. jegyzet.
377 Čilinska, Z., i. h., S. 136.
378 Radnóti A., i. h., 505.
379 Kovrig I., *Avarorkori sírok Alsógyérről*, 130–131.
380 Cs. Sós, A., *Die Slawen. Archäologische Funde in Ungarn*. (Bp. 1956) 354.
381 Čilinska, Z., i. h., S. 135.
382 Čilinska, Z., i. h., 129.
383 Čilinska, Z., i. h., 129.
384 László Gy., *A honfoglaló magyar nép élete*. (Bp. 1944) 109–110.
385 Čilinska, Z., i. h., S. 135.
386 Budinsky-Krička, V., i. h., S. 121–122.
387 Čilinska, Z., i. h., S. 135.
388 Kovrig, I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alettyán*. (Bp. 1963) 142.
389 Roska M., *A Torma Zsófia-gyűjtemény*, 134. t. 10.
390 Mozsolic A., *A kisapostagi korabronzkori urnatemető*. *Arch. Hung.* 26 (1942) III. t. 30.
391 Hunyady I., *Die Kelten im Karpatenbecken*. *Diss. Pann.* II. 18, (Bp. 1942) Taf. I, 1, 2, 3., XII, 2., XIV, 9, 10. Stb.
392 Balogh A., i. h., 211.
393 Schwantes, G., *Jastorf und Laténe*. *Köln Jahrbuch* 1 (1955) Abb. 15.
394 Sörling, E., *Ett gravfält från La Tène tid*. *Fornvännen* 37 (1942) Fig. 7.
395 Radnóti A., *A pannoniai római bronzedények*. *Diss. Pann.* II. 6, (Bp. 1938) I. t. 1–2., II. t. 4–7., III. t. 10–14., IV. t. 15–20. Stb.
396 Reinerth, H., i. h., Bd. I, Taf. 58, 2.
397 Reinerth, H., i. h., Bd. III, Taf. 470.
398 Cs. Sós, A., *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta*. *Acta Arch. Hung.* 13 (1961) Taf. 73, 9.
399 Cs. Sós, A., i. h., Taf. 72, 1–2.
400 Nabe, M., i. h., S. 74.
401 Kovrig I., *Avarorkori sírok Alsógyérről*, 126.
402 Nabe, M., i. h., S. 74.
403 Budinsky-Krička, V., i. h., 80.
404 Kovrig, I., *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, S. 239–241.
405 Kovrig, I., i. h., S. 239.
406 Richthofen, B., *Zur Verbreitung und Volkszugehörigkeit der frühgeschichtlichen und mittelalterlichen Tongefässe mit Bodenzeichen und Wellenlinien*. *Mannus* 25 (1933) 118–119.
407 Richthofen, B., i. h., S. 119.
408 Fettich N., *Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához*. *Arch. Ért.* 45 (1931) 110.
409 Kovrig, I., i. h., S. 241.
410 Szőke B., *A honfoglaló és kora-Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. (Bp. 1962) 99.
411 László Gy., i. h., 360.
412 Čilinska, Z., i. h., S. 315.
413 Karácsonyi J., *A bihari honfoglaláskori lovas-sírokról*. *Arch. Ért.* 23 (1903) 408. — László Gy., *Budapest a népvándorlás korában*. *Bp. Történeti I/2*. (Bp. 1942) 795. — A szobi pulikálatlan honfoglaláskori temető fenékbélyeges edényeit Bakay Kornél szíves szóbeli közlése alapján említettem.
414 V. ö.: 408. jegyzet. — A kérdésben a még publikálatlan IX. századi balatonszentgyörgyi és gyenesdiási temetőknek fontos mondanivalója lesz. Az előbbiben kettős körbe fogott egyenlőszárú kereszt alakú fenékbélyeg is előfordul.
415 Bóna I., *Opponensi vélemény dr. Sós Ágnes: A Dunántúl IX. századi szláv népessége c. kandidátusi disszertációjáról. Régészeti Dolgozatok* 7 (Bp. 1965) 55.

Andenken der Zauberei während der Arpadenzeit

In der Nähe von Keszthely, am Fuße des aus der archäologischen Literatur wohlbekannten Hügels Dobogó ist ein römischer Friedhof größerer Dimension freigelegt worden. Auf dem Gebiete des Friedhofes ist auch eine kleinere Ansiedlung aus der Arpadenzeit ans Licht gekommen (Bild 1). Auf dem Gebiete der Ansiedlung wurde auch ein 80 cm tiefes Loch mit einem Durchmesser von 40 cm (Bild 1, C) gefunden, in dem ein Ei und ein eiserner Nagel mit einem Geschirr gedeckt war. Der rot-bräunliche Topf (Bild 3) dürfte aus dem 12. oder 13. Jahrhundert sein.

Unter dem Geschirr lag das Ei von einem Löffelreiter (*Platea leucordia* L.). Das Ei mag ungefähr 8 km weit von der Ansiedlung gelegen sein. Die Wasservogel wurden von der Bronzezeit an als Sonnensymbol betrachtet und das Ei eines solchen Vogels wurde bewußt bei Zaubereien verwendet.

Der althergebrachten abergläubischen Vorstellung nach ist das Ei sowohl die Quelle des Lebens als auch das Symbol der Wiedergeburt und Auferstehung. Nach den auch heute wirksamen ethnographischen Angaben wird dem Ei eine Kraft zugeschrieben, die den Menschen vor den schädlichen Einwirkungen der Natur, wie Krankheit, Blitz und Feuer, schützt. So eine Rolle dürfte auch dem an dem Fundort Keszthely-Dobogó begrabenen Ei zugeschrieben werden.

Gegen das Ei war, mit der Spitze nach oben, ein Eisen Nagel gelegt. Der Nagel (Bild 6) erinnert an die Sargnägel des Zeitalters. In Verknüpfung mit dem Nagel leben auch noch heute manche Aberglauben. Der Eisen Nagel galt im allgemeinen als ein Banner der bösen Geister und diese Wirkung soll im Falle des Sargnagels viel stärker gewesen sein.

Das mit seiner Öffnung nach unten gekehrte Geschirr verhindert nach der abergläubischen Vorstellung das Strömen der geistigen Kraft und bindet sowohl das Gute als auch das Böse fest. Darauf gibt es zahlreiche Beispiele aus dem Altertum, der Römerzeit und der Zeit der Völkerwanderung; aber parallele Fälle gibt es auch in den jüngsten geographischen Angaben. Um der Strömung der vom Ei vertretenen Kraft einen freien Weg zu sichern, wurde im Boden des Geschirrs ein Loch mit einem Durchmesser von 5 mm gebohrt. Eine passende Erklärung für diesen Brauch dürfte durch das „Seelenloch“ der Bestattungsurnen des Altertums geliefert werden.

Obwohl unser Volk zur Zeit der Zauberei schon eine ziemlich lange christliche Vergangenheit hatte, ist der Fortbestand der abergläubischen Bräuche des Heidentums doch verständlich. Der Aberglaube hat ein praktisches Ziel, er ist bestrebt die Herrschaft des Menschen den übernatürlichen Kräften gegenüber zu sichern. Die Religion bedeutet den übernatürlichen Kräften gegenüber nur Unterworfenheit, Gehorsamkeit und Anbetung.

Das bei der Zauberei von Keszthely-Dobogókő gebrauchte Geschirr wurde an einer leichten Handscheibe angefertigt. In der Handscheibenplatte war das Negative des Bodenstempels eingemeißelt (Bilder 4 und 5). Auf dem Bodenstempel ist der positive Abdruck eines herausgebrochenen Splitters von der Scheibenplatte zu sehen. Aufgrund des Spaltes und des scharfen Abdruckes des Bodenstempels dürfte es angenommen werden, daß die Scheibenplatte aus Stieleiche (*Quercus robur* L.) gemacht wurde. Dieser Baum ist in unserer Gegend einheimisch.

Um den Grundstoff des Geschirrs zu verdünnen wurden ihm Kieselstücke beigemischt. Da unter ihnen auch Basaltsplitter vorkommen, sollte der Ort der Herstellung vielmehr in der Gegend von Sümeg als in der Umgebung von Keszthely gelegen sein. In der Gegend von Keszthely hat

die Töpferkunst Überlieferungen aus der Arpadenzeit, die bis in unsere Tage hinein fortgesetzt worden sind.

Des weiteren waren wir bestrebt die Analogien des Bodenstempels zusammenzufassen. Wegen ihrer großen Menge konnte die Vollständigkeit nicht unser Bestreben werden. Der Bodenstempel stellt ein in einen Doppelkreis gefaßtes gleichschenkliges Kreuz dar mit je einem Punkt in den von den Schenkeln geformten Sektoren. Im inneren Kreisring ist eine dichtere, im äußeren eine dünnere Schattierung zu sehen.

Aufgrund der zusammengebrachten Parallelen sieht man, daß dieses Vorbild vom Neolithikum an bis in unsere Tage hinein wirksam ist. Das lange Wirken des Motivs in verschiedenen Gebieten zeigt, daß ihm keine Rolle ethnischen Charakters zugeschrieben werden kann.

Das gleichschenklige Kreuz oder dasselbe in einen Kreis gefaßt ist ein Sonnensymbol. Gleichfalls ist auch das Kreuz ein Sonnensymbol, der in dem durch die Schenkel eingeschlossenen Sektor einen Punkt hat. Die Sonnensymbole der Heiden wurden zu Christensymbolen der Christen. Da der Zusammenhang zwischen Christus und der Sonne durch zahlreiche biblische Stellen klargemacht wird, sollte die Übernahme des Symbols klargestellt sein.

Die schützende und bannende Rolle des Kreuzes ist auch in den vom christlichen Einfluß nicht betroffenen Gebieten, unter den Naturvölkern und auch im Altertum bekannt. Das Kreuz besitzt in jeder seiner Verwendungen eine bannende Kraft für das Böse. Diese Rolle des Kreuzes ist natürlich ob es die Sonne oder die Person Christi symbolisiert.

Obwohl die Bodenstempel unserer heimischen Keramik aus der Arpadenzeit verschiedene Bildtypen aufzeigen, können ihre althergebrachten Ursachen doch immer erwiesen werden. Diese Tatsache ist bei der Wertung von der Rolle der Bodenstempel sehr wichtig. Dabei ist es auch wichtig, daß all die althergebrachten heidnischen Sonnensymbole später Symbole Christi geworden sind. Die Rolle der auf den Geschirren verwendeten Bodenstempel war es den Inhalt des Geschirrs vor Beschädigung, d. h. vor Verderben zu schützen. In den jüngsten ethnographischen Parallelen kann diese Grundidee in noch mehr Fällen und an mehr Stellen nachgewiesen werden.

Solche plastischen Zeichen auf den Geschirren, die nicht nur dem Inhalt und der Form nach sondern auch in ihrer technischen Lösung als Bodenstempel betrachtet werden können, erschienen erst auf der Keramik der nördlichen Alpen-Gegend während der späteren Eisenzeit. Solche Bodenstempel kommen auch in dem pannonischen, norischen und dalmatischen Material der römischen Kaiserzeit vor. Darstellungen die auch aufgrund ihrer technischen Lösung und ihres Bildtyps als Bodenstempel betrachtet werden können erscheinen bei uns wieder auf der Greif und Ranken tragenden Keramik der spät-awarischen Gruppe.

Die spät-awarischen Bodenstempel können nicht als Fortsetzung eines örtlichen Vorbildes betrachtet werden, ihr Vorkommen kann nur durch den Einzug eines neuen Ethnikums erklärt werden. Vorbilder der Bodenstempel werden in der Kaukasus-Gegend, im Material der Saltovoi-Kultur gefunden. Das Erscheinen von Bodenstempeln im Karpathen-Becken dürfte seine Erklärung in dem Einzug von einzelnen ethnischen Elementen dieser Kultur haben.

Die christlichen Verknüpfungen der Bodenstempel haben es ermöglicht, daß ihre Anwendung während der Jahrhunderte 10–13 zu einer allgemeinen Mode in Mittel- und Ost-Europa wurde.

Károly Sági

Monuments archéologiques de la sorcellerie de l'époque arpadienne

Dans la région de Keszthely, au pied de la colline Dobogó bien connue dans la littérature archéologique, nous avons mis à jour un cimetière romain d'une étendue considérable. Dans le sol du cimetière nous avons trouvé un petit site de l'époque des Árpád (Fig. 1). Dans ce site nous avons découvert une excavation de 40 cm de diamètre et profonde de 80 cm (Fig. 2) où un oeuf et un clou étaient couverts d'un pot renversé, l'orifice en bas. Le pot (Fig. 3) d'une couleur rouge-brunâtre date du XIIe ou du XIIIe siècle.

Sous le pot il y avait un oeuf de spatule (*Platalea leucordia* L.). Cet oiseau couve au mois de mai. L'oeuf devait être cueilli à 8 km environ du site. Les oiseaux aquatiques ont été considérés depuis l'âge de bronze comme symboles solaires, il est donc probable que l'on a choisi l'oeuf d'un tel animal pour une intrigue superstitieuse.

L'oeuf, d'après la conception superstitieuse ancestrale, est la source de la vie, mais aussi le symbole de la renaissance, de la résurrection. Selon les données ethnographiques vivantes mêmes de nos jours, on attribue à l'oeuf une force qui protège l'homme contre les influences malignes de la nature, telles la maladie, le coup de foudre, le feu. Nous pouvons donc attribuer un tel rôle aussi à l'oeuf enfoui dans le site de Dobogó-Keszthely.

Sur l'oeuf on a couché un clou, la pointe en haut. Ce clou (Fig. 6) rappelle les clous de cercueil de l'époque. Plus d'une superstition s'attache au clou, mais l'effet protecteur du clou contre les esprits malfaisants est encore plus efficace dans le cas d'un clou de cercueil.

Le clou renversé, d'après la fantaisie superstitieuse, arrête le courant de la force spirituelle, il bloque les influences bénignes aussi bien que les malignes. Beaucoup d'exemples de l'antiquité, de l'époque romaine et des invasions barbares attestent cette conception, de même que nombreux parallèles de nos données populaires de nos jours. Pour donner libre cours à la force émanant de l'oeuf, on a percé un trou de 0,5 cm de diamètre dans le fond du pot. Le trouage des urnes funéraires de l'âge primitif, « le trou de l'âme » en donne une bonne explication.

À l'époque de cette sorcellerie, notre peuple était depuis longtemps chrétien, mais la survie de la pratique superstitieuse païenne est compréhensible. Car la superstition a un but pratique: elle veut mettre les forces surnaturelles sous la maîtrise de l'homme. La religion ne prêche que soumission, obédience aux forces surnaturelles, et leur adoration.

Le pot utilisé à la sorcellerie de Dobogó-Keszthely a été manufacturé sur un tournoir léger à main. L'empreinte négative de la marque de fond était gravée dans le disque du tournoir (Fig. 4 et 5). Sur la marque de fond, nous pouvons remarquer l'empreinte positive de l'éclat du disque. Vu le caractère de la fissure, et les contours nets de la marque de fond, nous pouvons supposer que le disque était en bois de durin (*Quercus robur* L.). Cet arbre est indigène dans notre région.

Comme amaigrissants, on a mis des cailloux dans la matière du pot. Parmi ceux-ci il y a quelques éclats de basalte, donc le pot n'a pas été fabriqué aux environs de Keszthely, mais on peut penser à la région de Sümeg. La poterie y a des traditions qui remontent à l'époque des Árpád et survivent jusqu'à nos jours.

Nous avons essayé ensuite de recueillir les analogies de la marque de fond. Nous en avons trouvé une telle abondance qu'il nous était impossible de mettre au complet notre collection. Notre marque de fond représente une croix isocèle, enfermée dans un double cercle, avec un point dans les secteurs formés par les branches de la croix. Nous voyons une hachure qui est plus serrée dans le cercle intérieur que dans l'extérieur.

Ayant recueilli les analogies, nous avons constaté que ce type est vivant encore de nos jours. La longue vie et la répartition géographique du motif rendent impossible d'en conclure pour l'ethnique.

La croix isocèle, toute seule ou encerclée, est un des symboles du soleil, de même que la croix où dans les secteurs formés par les croisillons il y a un point. Les symboles païens du soleil sont devenus ceux du Christ. Plus d'un passage de la Bible fait allusion au rapport du Christ et du Soleil, la transposition est donc facile à comprendre. Il est connu le rôle protecteur, tutélaire attribué à la croix dans les territoires exemptes de l'influence du christianisme, chez les peuples primitifs et aussi dans la préhistoire. La croix, dans toutes les pratiques superstitieuses conjure le Malin. Ce rôle tutélaire de la croix est une conception allant de soi, qu'elle représente soit le Soleil, soit le personnage du Christ.

Quoique les marques de fond de nos céramiques de l'époque arpadienne montrent des types différents, les antécédents de ces types peuvent être toujours démontrés. C'est un fait important pour évaluer le rôle de ces marques. Ce qui est encore important, c'est que les symboles solaires ancestraux païens sont devenus sans exception symboles du Christ. La marque de fond appliquée aux pots devait défendre le contenu du pot contre le maléfice, c'est-à-dire contre la pourriture. Il est facile à démontrer la racine de cette idée dans plusieurs cas et dans plusieurs territoires, même dans les analogies ethnographiques modernes.

Les premiers signes plastiques que l'on peut considérer comme marque de fond, non seulement du point de vue de leur dessin, mais aussi du point de vue de leur exécution technique, ces signes apparaissent aux régions des Alpes du Nord, sur les céramiques de l'âge du fer tardif. Nous retrouvons de telles marques aussi dans le matériel de Pannonie, de Norique et de la Dalmatie de l'époque des César. C'est à la fin du VIIIe siècle, sur des céramiques appartenant au groupe avar tardif aux griffons-rinceaux que réapparaissent chez nous ces figures que l'on peut considérer — du point de vue de l'exécution technique et du type de leur dessin — comme marques de fond.

Or les marques de fond de l'avar fleuri ne peuvent faire suite aux antécédentes locales, seule l'immigration d'une ethnie nouvelle explique leur apparition. Nous retrouvons les antécédentes de ces marques dans les régions du Caucase, dans le matériel de la civilisation de Saltovo. Nous pouvons expliquer l'apparition de ces marques dans le bassin des Carpates par l'immigration de quelques ethnies de cette civilisation.

Les corrélations chrétiennes des marques de fond ont rendu possible que leur emploi devienne courant aux Xe – XIIIe siècles en Europe Centrale et Orientale.

Károly Sági

В окрестностях Кестхейя, у подножья хорошо известного в археологической архитектуре холма Добого нами произведены раскопки большого римского кладбища. На территории захоронения было обнаружено и небольшое поселение, относящееся ко времени Арпадов (1-й рис.). На территории поселка была найдена яма диаметром в 40 см. и глубиной в 80 см. (1-й рис., С) с яйцом и железным гвоздем, которые покрывала перевернутая отверстием книзу посуда. Горшок коричнево-рыжего цвета (3-й рис.) относится к XII—XIII вв.

Под посудой находилось яйцо колпицы (*Platea leucordia* L.). Эта птица несется в середине мая. Яйца, очевидно, собирали в восьми километрах от поселка. Водяные птицы еще начиная с бронзового века считались символом солнца, исходя из этого логично заключение, что именно яйца этой птицы сознательно выбраны для колдовских действий.

Яйцо по древним суеверным представлениям — источник жизни, но также и символ возрождения, воскресения. И ныне, по данным этнографии, яйцо приписывают силу, которая спасает человека от воздействия злых сил природы, как-то: болезни, молнии, огня. И закопанному на территории кестхейско-добогских раскопок яйцу приписывалась, вероятно, такая же роль.

На яйцо был положен железный гвоздь острием книзу. Этот гвоздь (6-й рис.) похож на гребовые гвозди того периода. Много суеверий, связанных с гвоздем, живет и поныне. В данном случае гребовой гвоздь означает более сильное действие по изгнанию злой силы.

Посуда, перевернутая вниз, по суеверным представлениям, закрывает проникновение как злого, так и доброго духа. Этому мы находим много примеров из древнейшего периода, римского периода, периода великого переселения народов, да и в нынешнее время имеются параллельные примеры. Для того, чтобы дать возможность выходу силы, представленной яйцом, в дне посуды проделана дырка диаметром в 0,5 см. Этому дает хорошее объяснение обычай делать дырки в урнах древнейших захоронений („отверстие для души“).

В период, когда происходило это колдовство, народ наш уже давно был христианским, остатки языческих суеверных обычаев являются вполне объяснимыми. Цель ворожбы вполне практическая, — она старается обеспечить господство человека над сверхъестественными силами. Религия же означала только покорность, послушание и моление перед сверхъестественными силами.

Посуда, примененная для колдовства и найденная при кестхейско-добогских раскопках, была изготовлена на ручном гончарном кругу. На поверхности гончарного круга был вырезан негатив рисунка дна изготавливаемого горшка (рис. 4-й и 5-й). На дне горшка виден отпечатанный рисунок. По трещине и резкому рисунку дну посуды можно судить о том, что гончарный круг был изготовлен из дуба (*Quercus robur* L.). Это дерево в наших краях распространено с незапамятных времен.

В материал, из которого была изготовлена посуда, были примешаны камешки, среди которых встречаются базальтовые осколки; из этого можно сделать вывод, что местом изготовления не были окрестности Кестхейя, скорее всего можно думать, что это было в районе Шумега. В районе Шумегер

гончарное производство было развито с периода Арпадов, традиции его продолжают и поныне.

В дальнейшем мы стремились проследить аналогично рисунку, отпечатанного на дне горшка. Их была такая масса, что мы и не стремились к полноте. Рисунок, отпечатанный на дне горшка, изображает прямой крест обрамленный двойным кругом, в секторах круга, разделенного крестом, находится по точке. Во внутреннем круге частая, во внешнем — редкая штриховка.

Сопоставив параллели, видим, что тип рисунка существует от неолита до наших дней. Такая продолжительная живучесть, а также территориальное распределение показывают, что ему нельзя приписывать этнического значения.

Прямой крест или прямой крест, заключенный в круг, — символ солнца. Точно так же символ солнца и такой крест, где в секторах, образуемых линиями креста, расположены точки. Языческий символ солнца в христианстве стал эмблемой Христа. На связь Христа и солнца указывают многочисленные места из библии, таким образом, преемственность понятна.

Значительная, отражательная роль креста известна в местах, свободных от влияния христианства, у примитивных народов, а также в древности. Значение креста естественно, символизирует ли он солнце или Христа.

Рисунки, отпечатанные на дне керамической посуды периода Арпадов, различного типа, но для каждого типа можно определить точно его предысторию, восходящую к древности. Это очень важно при оценке роли рисунка на дне посуды. Важно, между прочим, то, что языческие символы солнца позднее все до одного стали эмблемой Христа. Рисунки на дне горшка были призваны защитить содержимое посуды от порчи.

В нынешних этнографических параллелях эта мысль, корень ее, во многих случаях и во многих местах явно прослеживается.

Первые пластические знаки, обозначенные на посуде, которые не только в смысле содержания, т. е. в смысле формы, но и по техническому воплощению можно рассматривать как клеймо на дне посуды, появились на керамике в районе северных Альп в поздний период железного века. С такими же знаками мы встречаемся в паннонийском времени римских императоров, норкумском и долматском материалах. В дальнейшем в позднеаварской керамике, относящейся к так называемой грифо-плетевой группе, в VIII веке снова появляются у нас изображения, которые как по техническому решению, так и по типу рисунков можно рассматривать как клейма на дне посуды.

Позднеаварские клейма на дне керамической посуды нельзя рассматривать как продолжение местной традиции, но можно объяснить только появлением и обоснованием на этих местах новой этнической группы. Предысторию клейм на дне керамической посуды надо искать в районе Кавказа, в материалах шалтовской культуры. Их появление в Карпатском бассейне объясняется поселением здесь отдельных этнических групп вышеупомянутой культуры.

Связь с христианством сделала возможным, что употребление клейм в X—XII вв. следовало обычным в Средней и Восточной Европе.

Карой Шаги

Újabb Veszprém megyei éremleletek

1965–66-ban, alig néhány hónap leforgása alatt három jelentősnek mondható középkori (egy XIII., illetve két XVI. századi) éremlelet került elő a Bakonyi Múzeum gyűjtőterületén. Bár ez esetben a véletlenek összzejátszásáról lehet szó, abban viszont feltétlen törvényszerűséget kell látnunk, hogy a megye területéről korábban is igen jelentős számú zárt lelet került elő, főleg a XVI–XVII. századból.

Legutóbbi Közleményünk I. kötetében Huszár Lajos tette közzé a megye éremlelőhelyeinek repertóriumát¹. Hangsúlyozta ő maga is, hogy jegyzéke nem tekinthető teljesnek, bár a megye területén működő múzeumok, gyűjtemények mind figyelemmel voltak az éremleletek előkerülésére s e tekintetben meglehetősen alapos nyilvántartásokat vezettek. Az országos gyűjtésből kiemelt s a Bakonyi Múzeum eddig még kiakná-

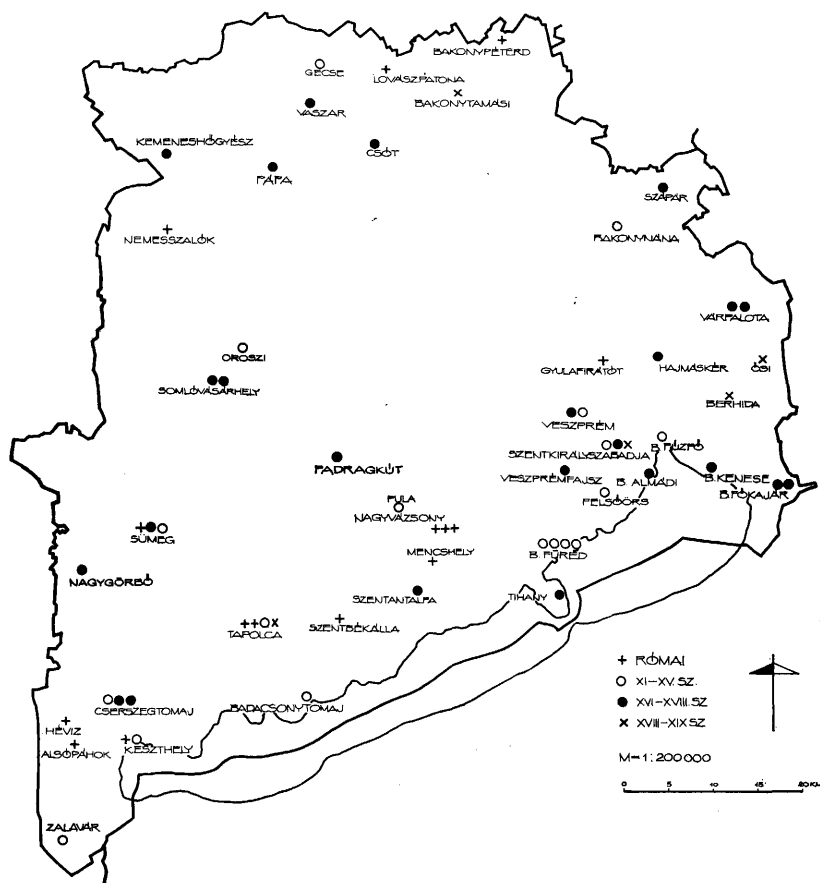
zatlan feljegyzései alapján kibővített jegyzék a maga 257 tételével, mely megyénk 265 településéből 96-ból ismertet éremleleteket, a közreadás óta eltelt néhány év alatt is jelentősen bővült. Az 1966-ban megjelent Régészeti Topográfia I. kötete a keszthelyi és tapolcai járások területéről 20 újabb, eddig nem ismert tételt sorol fel s a lelőhelyeket 12, eddig e tekintetben nem szerepeltetett községből ismerteti. Az ugyancsak 1966-ban lezárt s sajtó alatt levő II. kötet, melyben a veszprémi járás már Huszár által is alaposabban ismertetett anyagát adjuk közre, további 18 tételt s 4 újabb települést sorol fel éremlelőhelyként. Így a megye most már kb. 50%-ára kiterjedő, alapos régészeti felmérés után 295 adatot tartalmaz e jegyzék s 112 község, város területéről, határából előkerült éremleletet jelez. E két kötet közreadásával tehát az 1963-ban lezárt

1. Zárt éremleletek térképe Veszprém megyében.

1. Karte von geschlossenen Münzfunden im Komitat Veszprém.

1. Carte des trouvailles numismatiques closes dans le département de Veszprém.

1. Карта находок зарытых кладов на территории Веспремского комитата.

Huszár-féle közlemény 15–16%-ával több adatunk van ma. Számuk bizonyára növekszik még részben a topográfia hátralevő két kötetének anyaggyűjtése révén, részben a várható újabb leletelőfordulásokkal is.

Amint az Huszár idézett repertóriumában s a három éremleletet közlétező kutatók az alábbiakban olvasható tanulmányaiban is hangsúlyt nyer: éremleleteinknek általános numizmatikai, gazdaságtörténeti vonatkozásokon kívül számos helytörténeti vonatkozásuk is van. Érdemes erre a körülményre felhívni a figyelmet, bár a következtetések levonása ma még természetesen

korai. Megyénk területén Huszár és a két topográfiai kötet adatai alapján eddig összesen 66 zárt lelet előkerüléséről tudunk. Közülük 13 római, a többi a magyar államalakulástól a régészeti szempontból középkorinak számító XVIII. század elejéig tartó időszakból származik. Ez 49 újabb zárt lelet (figyelembe véve az elrejtés időpontját post quem-ként meghatározó utolsó érem kibocsátásának idejét), amely az alábbiak szerint csoportosítható:

A XI. század második feléből 4 leletegyüttes

A XIII. század második felére tehető 9 leletegyüttes

Sorszám	Település	A leletet			A lelet darab száma	A lelet elrejtésének ideje:				Megjegyzés
		találták	muzeumba kerülése	ismer-tették		római	közép-kori	1526–1711	későbbi	
1.	Alsópáhok	1946		1951–52	24	IV. sz. l. fele				
2.	Badacsonytomaj		1931	1939–40	39		XI. sz. vége			
3.	Bakonynána		1899	1900	363		XV. sz. vége			Állítólag 15 db aranypénz is előkerült különböző leletek
4.	Bakonypéterd			1892	5368	?				
5.	Bakonypéterd			1892	31		XVI. sz. eleje			
6.	Bakonytamási			1891	159				XVIII. sz. közepe	találótól elkobozva
7.	Balatonalmádi	1895		1896	761					
8.	Balatonfőkajár	1901	1902	1903	9015			1607 u.		
9.	Balatonfőkajár	1966	1966	1967	3743			1593 u.		
10.	Balatonfüred	1883		1885	2861		XIII.sz	1592 u.		
11.	Balatonfüred	1885		1885	1.5–2 kg (kb1000)		XIII.sz 2. fele			} esetleg egyazon lelet ?
12.	Balatonfüred		1927	1928	1969		XIII. sz.			
13.	Balatonfüred	1965	1965	1967	1285		XIII. sz. vége			
14.	Balatonfűzfő			1870	18		XV. sz. közepe			
15.	Balatonkenese		1879		48					
16.	Berhida	1963	1963	1963	102			XVI. sz 1705(?)		
17.	Cserszegtomaj	1891	1891	1892	3851			1527 u.		
18.	Cserszegtomaj		1900	1901	2070			1576 u.		
19.	Cserszegtomaj			1906	?		XIII. sz.			Sümei Darnay-múzeumba került friesachi éremlelet
20.	Csót		1931	1940	61			1696 után		
21.	Felsőörs		1895	1908	?		1081 u.			
22.	Felsőörs				(több-száz)					
23.	Gecse	1911	1943	1944	261			1704 u.		nagyobb leletből meghatározva
24.	Gyulafirátót	1903	1903	1904	108	IV. sz. vége				
25.	Hajmáskér		1961		4			1540 u.		
26.	Hévíz	1901	1901	1901	276	IV. sz. közepe				
27.	Kemeneshőgyész		1937	1943	16			1589 u.		
28.	Keszthely			1920	193		XIII. sz.			nagyobb lelet része
29.	Keszthely	1941		1965	44	IV. sz. 2. fele ?				
30.	Lovászpata	1891		1963	10	IV. sz.				
31.	Mencshely		1942	1963	125					
32.	Nagygörbő		1893	1894	499			1558 u.		
33.	Nagyvázsony			1903	144	III. sz.				esetleg egyazon lelet ?
34.	Nagyvázsony			1904	40	III. sz.				esetleg egyazon lelet ?
35.	Nagyvázsony	1908	1908	1909	8681	V. sz. el.				

Az 1440-es évekre tehető 1 leletegyüttes
 Az 1500-as évekre tehető 1 leletegyüttes
 1526 utáni évektől az 1580-as évekig 13 leletegyüttes
 1590–1610 közé tehető 10 leletegyüttes
 A XVII. század második felére tehető 7 leletegyüttes
 1700–1710 közötti évekre tehető 4 leletegyüttes.
 Végül a XVIII. század közepétájára tehető 3 leletegyüttes és 1848-ra tehető 1 leletegyüttes elrejtése.
 Összesítésünk s a zárt leletekre vonatkozó részletes táblázat alapján bizonyára lesz mód és alkalom arra, hogy akár megyénk, akár egy nagyobb terület pénz-

forgalmára vonatkozó, gazdaságtörténeti feldolgozás mellett figyelmet szenteljenek a kutatók a leletek elrejtésének és az eseménytörténet dátumainak összevetésére. Bizonyára sok új adatot és szempontot szolgáltatnak ezek a zárt leletek, a XVI–XVII. századra vonatkoztatva leginkább, a kisebb-nagyobb dűlások, hadjáratok hatására, kiterjedésére nézve is. A zárt leletek lelőhelyeit bemutató térkép (1. kép) tanúsága szerint az elrejtést kiváltó események, éppen a török harcok idején, esetenként szinte az egész megye területét érintették.
Éri István

Sorszám	Település	A lelet			A lelet darab száma	A lelet elrejtésének ideje:				Megjegyzés	
		találták	muzeumba kerülése	ismertették		római	középkori	1526–1711	későbbi		
36.	Nemesszalók	1923	1923	1963	75					XVIII. sz.	
37.	Oroszi		1950	1960	78		XIII. sz.				
38.	Ósi	1963	1963		229						
39.	Padragkút		1930	1938	418					1707. u.	
40.	Pápa		1905	1905	69					1609. u.	
41.	Pula			1900	?		XIII.			XVII. sz.	
42.	Somlóvásárhely			1895	1400					XVI. sz.	nagyobb leletből jutott Sümegre
43.	Somlóvásárhely		1928	1936	273					1709 u.	
44.	Somlóvásárhely	1966	1966	1967	1928					1542	
45.	Sümeg			1868	14					XVI. sz.	aranyérmek
46.	Sümeg			1882	200–250	?				2. fele	
47.	Sümeg			1891	26		XIII. sz. vége				
48.	Szapár		1943	1956	246					1540 u.	
49.	Szentantalfa		1896	1963	40					1680 u.	
50.	Szentbékállá			1861	?	IV. sz.					
51.	Szentkirályszabadja		1921	1963	324					XVII. sz. vége	
52.	Szentkirályszabadja		1923	1963	481					1742 u.	
53.	Szentkirályszabadja	1944	1948	1963	7		XIII. sz.				nagyobb, elkallódott éremleletből
54.	Tapolca			1871	?		XIII. sz.				„nagyobb mennyiségű” friesachi denár leletből
55.	Tapolca			1877	118	III. sz.					nagyobb leletből
56.	Tapolca			1911	71					1704 u.	
57.	Tapolca			1965	?	III. sz.					
58.	Tihany		1928	1934	13					1567 u.	aranypénzek
59.	Vaszar			1958	172					XVI. sz.	
60.	Várpalota/Inota			1931	633					1593 u.	
61.	Várpalota		1957	38						XVI. sz.	arany-ezüstérmek vegyesen
62.	Veszprém			1871	41		XVI. sz.				
63.	Veszprém			1873	129		XI. sz. 2. fele				
64.	Veszprémfajszt		1878	1963	57					1672 u.	
65.	Zalavár	1854		1868	7889		XIV. sz.				
66.	Veszprém megye			1868	357					XVII. sz.	
67.	Veszprém megye		1907	1907	1484						1848 u.

A BALATONFÜREDI ÉREMLELET

1965 október 14.-én Giczi Árpád és Csellik Frigyes, a soproni Postaigazgatóság dolgozói Balatonfüreden, telefonkábel fektetése közben a Kossuth Lajos utca 33. sz. ház előtt, egy 30–40 cm szélességű és 40 cm mélységű árokban, — mely a háztól 3,5–4 m-re húzódott, ezüstpénzeket találtak. A pénzek a járda és a kövezett úttest közötti sávban, humusszal alig takart rétegben, egy kiálló szikla hasadékában, egy törött agyagpalackban (1. kép.) és körülötte szétszóródva kerültek elő. A palack töredékesen bár, de kiegészíthető volt, a jelek szerint csákányozás közben törhették össze.

A leletet az Idegenforgalmi Hivatal jelentette be. Éri István következő napon történt kiszállásakor a hivatalba került anyagot átvette s a helyszínen a lelőhelyet azonosította. A lelet 390 db magyar, 859 db szlavón, 32 db osztrák, 2 db németalföldi leletet, valamint 2 db bizonytalan, összesen tehát 1285 db érmet tartalmaz. (Az érmekeket a veszprémi Bakonyi Múzeum numizmatikai leltárkönyvébe 66.1.1. — 66.1.94. sz. alatt leltároztuk be.)

A lelet meghatározását a következőkben adjuk. (E munkában Gedai István volt segítségemre.)

Az éremmeghatározás alapjául szolgáló irodalom jegyzéke és rövidítései a jegyzékben:

CNH: Dr. Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae*. Bpest. 1899.

Ren.: Ivan Rengjeo: *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*. Graz. 1959.

Truh.: Dr. Ciro Truhelka: *Slavonski Banovci (Prinos hrvatskoj numismatici)*, Sarajevo. 1897.

LF: Arnold—Luschin—Ebengreuth: *Friesacher Pfennige Numismatische Zeitschrift LVI (1923.)* 33—146.

LWM: Arnold—Luschin—Ebengreuth: *Wiener Münzwesen im Mittelalter Wien und Leipzig*. 1913.

LWP: Arnold—Luschin—Ebengreuth: *Wiener Pfennige Wien*. 1877.

LS: Arnold—Luschin—Ebengreuth: *Steierische Münzfunde. Jahrbuch für Altertumskunde II*. 1908.

LT: Arnold—Luschin—Ebengreuth: *Münzfund aus dem Torrental Jahrbuch der KK Zentral Kommission III*. 1. 1905.

Lel.: Leleweil: *Numismatique du moyen âge*. Paris. 1835.

A. Magyar dénárok

Az uralkodó személyének meghatározásánál az említett Réthy Corpust vettük alapul, azonban figyelembe vettük az azóta történt módosításokat, Unger Éremhatározója szerint.

1.	CNH. I. 208.	II. András	1 db
2.	CNH. I. 209.	II. András	1 db
3.	CNH. I. 212.	II. András	1 db
4.	CNH. I. 219.	II. András	1 db
5.	CNH. I. 221.	II. András	3 db
6.	CNH. I. 226.	II. András	19 db
7.	CNH. I. 299.	II. András	6 db
8.	CNH. I. 229.	IV. Béla	12 db
9.	CNH. I. 231.	IV. Béla	1 db
10.	CNH. I. 232.	IV. Béla	1 db
11.	CNH. I. 234.	IV. Béla	10 db
12.	CNH. I. 237.	IV. Béla	4 db
13.	CNH. I. 241.	IV. Béla	10 db
13a.	CNH. I. 241. vált.	H/a lilimok közötti hold alatt nincs csillag.	
		IV. Béla	26 db

14.	CNH. I. 244.	IV. Béla	9 db
15.	CNH. I. 246.	IV. Béla	20 db
16.	CNH. I. 248.	IV. Béla	6 db
17.	CNH. I. 251.	IV. Béla	7 db
18.	CNH. I. 253.	IV. Béla	11 db
19.	CNH. I. 256.	IV. Béla	19 db
20.	CNH. I. 259.	IV. Béla	5 db
21.	CNH. I. 260.	IV. Béla	10 db
22.	CNH. I. 344.	IV. Béla	9 db
23.	CNH. I. 241. hibás veret. A lapkára kétszer ütöttek, de a két ütés között a lapka megfordult.	IV. Béla	1 db
24.	CNH. I. 285.	V. István	35 db
25.	CNH. I. 292.	V. István	3 db
26.	CNH. I. 294.	V. István	2 db
27.	CNH. I. 295.	V. István	14 db
28.	CNH. I. 297. vált.	H/N (alef?) alatt pont van.	7 db
28a.	CNH. I. 297. vált.	E/ a fej előtt nincs pont; H/ mint előző. V. István	41 db
29.	CNH. I. 310.	IV. László	2 db
29a.	CNH. I. 310. vált.	H/ az angyal mellett R helyett rozetta van.	
		IV. László	1 db
29b.	CNH. I. 310. vált.	H/ az angyal mellett nincs R.	5 db
		IV. László	2 db
30.	CNH. I. 312.	IV. László	2 db
31.	CNH. I. 319.	IV. László	1 db
31a.	CNH. I. 319. vált.	E/ a félkör alatt csillag helyett karika van.	
		IV. László	1 db
31b.	CNH. I. 319. vált.	E/ a félkör alatt csillag helyett karika van; a két arc közötti pont hiányzik.	5 db
		IV. László	10 db
32.	CNH. I. 328.	IV. László	1 db
33.	CNH. I. 333.	IV. László	1 db
34.	CNH. I. 335.	IV. László	26 db
35.	CNH. I. 336.	IV. László	9 db
35a.	CNH. I. 336. vált.	H/ a madár alatt nincs karika.	
		IV. László	9 db
35b.	CNH. I. 336. vált.	H/ a madár alatt csillag van.	2 db
		IV. László	
35c.	CNH. I. 336. vált.	E/ a lörés felett jobbra a csillag holdban van.	
		IV. László	4 db
36.	CNH. I. 360.	III. András	11 db
36a.	CNH. I. 360. vált.	E/ a kereszten nincs kör	
		III. András	9 db
37.	CNH. I. 368.	III. András	3 db
38.	CNH. I. 370.	III. András	2 db

B. Szlavón dénárok

I. IV. Béla alatt

Kálmán hg. (1235–1241) és Dionysius hg. bán. (1242–1245)

39.	Ren. 58.		1 db
40.	Ren. 59. vált. ...SCLA/ONIA		1 db
41.	Ren. 59. vált. ...SCLA/ONA		1 db
42.	Ren. 60.		1 db
43.	Ren. 65.		1 db
44.	Ren. 66.		3 db
45.	Ren. 67. vált. +MONE·T·A·: REGIS-SCLA/OnIJL·:		1 db
46.	Ren. 66–67. vált. +MONE·E·T·AREGIS-SCLA·: OnIA·:		1 db
47.	Ren. 69.		120 db
48.	Ren. 69. vált. +MONETA·REGIS-SCLA/ONIA·		1 db
49.	Ren. 77.		3 db

István hg. (1246–1247), Gutkeled István bán (1248–1260)

50.	Ren. 83.	8 db
51.	Ren. 85–87.	4 db
52.	Ren. 89.	11 db
53.	Ren. 90.	15 db
54.	Ren. 95.	11 db

Béla hg. (1260–1269), Roland bán (1261–1267), Güssing Henrik bán (1267–1269)

55.	Ren. 97–98.	49 db
56.	Ren. 101.	44 db
57.	Ren. 101–104.	3 db
58.	Ren. 108. Güssing Henrik bán (1269–70)	7 db
59.	Ren. 109.	15 db
60.	Ren. 111.	9 db
61.	Ren. 112.	29 db
62.	Ren. 108–117.	11 db
63.	Ren. 108–117. típus. +HOVETAREGISSCLA/OnIA	1 db
64.	Ren. 108–117. típus. verőtőre kétszer ütöttek	1 db
65.	Ren. 108–117. típus. +MOnETAREGISSCA/On:IA::	1 db
66.	Ren. 108–117. típus. +MOnETA·REGISSCLA/On·A::	1 db
67.	Ren. 108–117. típus +MOnETA::REGISSCLA/OnIA	2 db
68.	Ren. 108–117. típus. +MOnET::A::REGISSCLA/OnJA	1 db
69.	Ren. 108–117. típus +monETAEGISSCLJ'OnIA	1 db

II. V. István alatt

Pectari Joachim bán (1270–1272)

70.	Ren. 118.	1 db
71.	Ren. 120.	16 db
72.	vö. Ren. 126.	2 db
73.	Ren. 128–131.	314 db
74.	vö. Ren. 132–133.	2 db
75.	vö. Ren. 137. ~ — R félhold és csillag felcserélve	1 db
76.	Ren. 118–143. típus. félholdban madár (?) (2. kép)	1 db

III. IV. László alatt

77.	Ren. 154.	67 db
78.	Ren. 163.	16 db
79.	Ren. 168.	2 db

Babonić István bán (1280–1282)

80.	Ren. 177.	7 db
81.	Ren. 178.	3 db
82.	Ren. 180.	1 db
83.	Ren. 181.	2 db
84.	Ren. 183.	3 db

IV. III. András alatt

85.	Truh. I. 11.	1 db
-----	--------------	------

V. Bizonytalan szlávón dénár

86.	Kopott, pontosan meg nem határozható	53 db
-----	--------------------------------------	-------

C. Ausztriai tartományok

87.	LF. 6.	XII. század végi friesachi veret	1 db
88.	LF. 24.	II. Eberhard (1200–1246) salzburgi érsek. Friesach.	1 db
89.	LF. 194.	Bernhard (1202–1256) karinthiai hg. St. Veit.	1 db
90.	LF. 200.	Bernhard karinthiai hg. St. Veit.	1 db
91.	LF. 43.	1246–1300 közötti friesachi veret	1 db
92.	LF. 52.	1246 utáni friesachi veret	1 db
93.	LF. 242.	Ottó (+ 1310), vagy Henrik (+ 1335) St. Veit.	1 db
94.	LWM. 19.	VI. Lipót (1198–1230) vagy II. Frigyes (1230–1246) Enns.	1 db
95.	LWM. 49.	II. Frigyes. Wien.	1 db
96.	LWM. 67.	Ottokár király (1260–1276) Wien.	1 db
97.	LS. 163. o. 14. sz.	Ottokár király. Graz.	1 db
98.	LS. 44.	Ottokár király. Graz.	1 db
99.	LS. 35.	Ottokár király. Graz.	1 db
100.	LWM. 72.	Ottokár király, vagy Rudolf (1276–1281) Wien.	1 db
101.	LWM. 76.	Ottokár király, vagy Rudolf. Wien.	1 db
102.	LWM. 77.	Ottokár király, vagy Rudolf. Wien.	1 db
103.	LWM. 78b.	Ottokár király, vagy Rudolf. Wien.	2 db
104.	LWM. 87.	Rudolf. Wien.	1 db
105.	LS. 40.	Rudolf. Graz.	3 db
106.	LS. 39.	Rudolf. Graz-i verete (3. kép)	2 db
107.	LWP. V. t. 132.	Pajzs nem vágott. Kibocsátó bizonytalan.	1 db
108.	LS. 42.	I. Albert (1282–1308) Graz.	1 db
109.	LS. 34.	I. Albert. Graz.	2 db
110.	LS. 36.	I. Albert. Graz.	1 db
111.	LS. 185. o. 210. sz.	XIII–XIV. század. Wien.(?)	1 db
112.	LT. 312. o. 296. ábra	XIII. század II. fele.	1 db
113.	LS. 296.	XIV. századi Graz-i veret.	1 db

D. Németalföldi dénárak

114.	Lel. XX. t. 6. sz.	Willebrand trevesi érsek 1226–1236. Utrecht.	1 db
115.	Lel. XX. t. 23. sz.	XIII. sz. flandriai veret	1 db

E. Bizonytalan.

116.	Kopott, közelebből meghatározhatatlan.	2 db
------	--	------

Leletünk értékelésével a következőkben Gedai István foglalkozik. Feltétlen részletes ismertetést kíván azonban az a körülmény, hogy ugyanezen a környéken jóval korábban már kerültek elő hasonló korú zárt leletek. A rendelkezésünkre álló adatok alapján ezekről az alábbiakat mondhatjuk:

Posta Béla 1885-ben azt írja,¹ hogy a Balatonfüreden 1883 év augusztus havában talált éremleletben 2861 db bécsi dénárt 182 különféle típusal és variációval lehetett megkülönböztetni. Valószínűnek kell tartanunk, hogy erre a leletre vonatkozik a Magyar Nemzeti Múzeum numizmatikai osztályának irattárában levő két, 1883. évi irat s a leltárkönyvbe 1883-ban, majd 1884-ben tett bejegyzés.²

Fleischmann Jenő balatonfüredi gyógyszerész ugyancsak 1885-ben ismertette³ azt az éremleletet, amelyet tudósítása szerint 1885 tavaszán, a harangláb előtti szekérúton, a kerékvágásból előkerült 5–7 itcés cserépedényben találtak. Szerinte 1,5–2 kg súlyú lehetett a lelet, azonban ennek legnagyobb része a falubeliek kezére került és elkallódott. Ő már csak a jegyző által lefoglalt, kb. 400 db veret alapján határozta meg a leletet a XIII. sz. második feléből származónak.

A régészeti topográfia anyagának összeállítása közben Németh Péter és Torma István a helyszínen azonosították a Fleischmann-említett lelethelyet. A ha-

1. A balatonfüredi éremlelet edénye.

1. Das Geschirr des Münzfundes von Balatonfüred.

1. Le pot de la trouvaille numismatique de Balatonfüred.

1. Посуда, в которой был помещен балатонфюредский клад.

rangláb helyén, a Kossuth Lajos utcában ma a tűzoltószertár áll. Ez az épület az 1965 őszén talált éremlelethelytől kb. 25–30 m-rel keleti irányban odébb áll, így e két lelet topográfiaiilag egészen közelinek mondható s nagyjából ugyanazt mondhatjuk korukról is.

A megye éremlelethelyeinek jegyzékében Huszár Lajos azt állapította meg,⁴ hogy a különböző helyeken ismertetett, nagyjából azonos összetételű leletek egymással való összefüggése nem állapítható meg pontosan. (1883-ban legelőször 11 db friesachi dénár került a Nemzeti Múzeumba.)⁵

Bonyolítja ugyanis a kérdést, hogy a gráci Johanneum 1892 előtt jutott hozzá egy, Balatonfüreden csatornázás közben előkerült nagyobb lelet részeként 67 db XI-XIII. sz-i éremhez.⁶ Ebben 15 magyar, 13 szlávón és 35 bécsi dénár volt. Csaknem ezzel egyidőben, 1893-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba is került Balatonfüredről 26 db osztrák fillér.⁷

Végül 1927-ben a bécsi Münzkabinett-be került innen egy zárt lelet, amely mindössze 3 magyar és 1 szlávón dénárt, ugyanakkor 1965 db bécsi dénárt tartalmazott.⁸

A fenti adatokon kívül 1883–84-ben, illetőleg 1892-ben balatonfüredi lakosok által a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott érmekről is tudomásunk van.⁹

Kétségtelen, hogy két lelethelyre vonatkozó adatunk van: az 1885. és az 1965. évi. Kérdéses, hogy az első esetleg az 1883. évre tett zárt lelet helye-e? Az bizonyos, hogy a Nemzeti Múzeumba ez a lelet már 1883-ban bekerült. Nehezen képzelhető el, hogy a helybeli gyógyszerésznek két évig ne lett volna tudomása az őt, mint numizmatát is érdeklő leletről. Különben is, az általa pontos helymegjelöléssel közölt lelet ismeretét megelőzte Posta Béla hivatkozott cikkének megjelenése, ugyanabban az orgánumban, az Archaeologiai Értesítőben. Nehezen képzelhető el, hogy ugyanarról a leletről szolt volna híradásuk.

Más a helyzet talán az 1892–93 körüli adatoknál. A Johanneumba, illetőleg a Nemzeti Múzeumba

2. Szlavon dénár a leletből (jegyzék 76. sz.).

2. Slawonischer Dinar vom Funde (Verzeichnis Nr. 76).

2. Denier slavon trouvé dans le trésor (N° 76 du registre).

2. Славонские динары из найденного клада (Опись, 76).

3. Rudolf Graz-i verete (jegyzék 106. sz.).

3. Grazer Prägung von Rudolf (Verzeichnis Nr. 106).

3. Pièce de Rodolphe, frappée à Graz (N° 106 du registre).

3. Грацкая чеканка Рудольфа (Опись, 106).

MEGJEGYZÉSEK A BALATONFÜREDI ÉREMLELETHEZ.

együttesen sem került száz érem, könnyen elképzelhető, hogy a falubeliek kezén szétszóródott 1885. évi lelethez tartozó kisebb csoportok néhány év múlva jutottak el Grácba, illetőleg Budapestre. (Az előző ismertetésénél kifejezetten egy nagyobb leletből származóként írják le az érmeiket.)

Ellenben újabb leletként kell felfognunk az 1927-ben Bécsbe került csaknem kétezer darabos zárt leletet, bár ennek előkerülési helyére vonatkozóan a község nevére történt utaláson kívül más adatunk nincsen. Nem valószínű ugyanis, hogy több mint 40 esztendőn keresztül lappangott volna akár az 1883., akár az 1885. évi éremleletből egy ilyen nagyszámú együttes, hiszen éppen a fenti adatok mutatták, hogy nagyobb tömegben, majd apránként is néhány éven belül gyűjteményekbe kerültek alkalmi birtokosaiktól.

Az 1965. évi éremlelet híre a környékbeliek között természetesen hamar szétfutott. A kíváncsiskodók között néhány idősebb ember megjegyezte, hogy ezen a tájon már találtak efajta apró ezüstpénzeket egy csomóban. Sajnos pontos helyet, időpontot senki nem tudott mondani. Így vagy arra gondolhatunk, hogy az 1927 körüli időben, tehát kb. 40 éve talált lelet emléke ez a közlés, vagy arra, hogy két emberöltővel korábbi eseményre emlékeznek, hagyományozás útján. Ez utóbbi feltevésnek azonban kicsiny a valószínűsége. Ezért elfogadjuk azt a feltevést, hogy 1927 táján nagyjából a pontosan ismert két lelőhely környékén egy harmadik, amazokkal egykorú zárt éremleletet találtak.

Összefoglalva: ha nem teljes bizonyossággal is, de megállapítható, hogy Balatonfüreden eddig maximálisan négy, a XIII–XIV. sz. fordulójára datálható zárt lelet került elő. Ebből kettő helyrajzilag is rögzíthetően egymás szomszédságában. A harmadik helyének azonosítása csak valószínűsíthető, míg a negyedik lelőhelye ismeretlen.

Éppen azért, mert leleteink körül még elég nagy a homály, érdemes volna a külföldre került leletek adatainak pontosabban utánnyomozni. A középkori Füred, mely a tihanyi apátság birtoka volt, nagyjából a lelőhelyként már ismeretes Kossuth Lajos utcától déli irányban feküdt. (Leelőhelyeink az úttest északi oldalára esnek.) Közvetlenül éppen ez az út, a középkori, Arácsról érkező s Aszófőre vezető országút választotta el két másik, a jelenlegi belterületre, illetve az azzal szomszédos szőlőhegyre eső falu határától (Siske, illetve Kék községek.) Az említett települések kissé távolabb estek, így kétségtelen, hogy leginkább a középkori Füred falu lakosságából került, vagy kerültek ki az éremleletek elrejtői. Érdemes volna azt a — nyilván helyileg jelentős — eseményt felderíteni, mely az elrejtésre okot szolgáltatott.

Gopcsa Katalin

Jegyzetek

¹ Posta Béla Hazai érmészetünk s a bécsi dénárok. Arch. Ért. 1885., 109.

² N. M. Irattár 187/883 és 321/883, NM Ln. 69/883 és 94/884.

³ Arch. Ért. 1885., 125–128.

⁴ Huszár Lajos: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei I. 1963., 153.

⁵ NM Irattár 139/883.

⁶ Huszár i. h., Monatsblatt d. Num. G. Wien 1892., 173.

⁷ Arch. Ért. 1893., 181–182.

⁸ Huszár i. h., Mitteilungen d. Num. G. Wien, 1928., 46.

⁹ NM Ln. 69/1883. 1.: Varga János ajándéka; 69/1883. 2.: Pflanzler Gábor ajándéka; 94/1884: Mereter Eszter ajándéka. 1892-ben Szentmarjay János ajándékozott innen érmeiket a múzeumnak.

Balatonfüred területéről a harmadik olyan éremlelet került elő, amely többé-kevésbé azonos korúnak mondható. Az első¹ 1883-ban; egy része három részletben a Nemzeti Múzeumba jutott, más részeit különböző helyeken tették közzé. A másik² az 1920-as évek elején került Bécsbe ismeretlen úton; az irodalom szerint érintetlenül. E kis terület leletgazdagsága egyrészt a bennük előforduló veretek általános forgalmát, másrészt a település jelentőségét tanúsítja; a lelet összetétele pedig alkalmas korrendi megfigyelésekre. Ezek indokolják behatóbb tanulmányozását.

Magyarország XIII. századi pénzforgalma igen változatos és lényeges gazdaságtörténeti kérdéseket vet fel, illetve ad némely kérdésre választ. A század elején váltak elterjedté hazánkban a friesachi dénárok. Ezek a korábban itt forgó bizánci pénzekkel szemben a nyugati kereskedelmi hálózatba történt bekapcsolódásunkat jelentik Karinthián keresztül. A század végén, a XIV. század elején ez a nyugati kereskedelmi irány északabbra tolódott, a Duna-víziútra. Rendkívül élesen jelzik ezt az irányváltást az éremleletek. Eltűntek Friesach, St. Veit, Windischgraz veretei, s Wien, Wienerneustadt, Enns verdék termékei jelentek meg, s az osztrák földön átszivárgott passauai és bajor pénzek. A bécsi dénárokból álló éremleletek elterjedése a Kárpát-medencében ugyancsak a Duna megnövekedett jelentőségét hangsúlyozzák. Dunántúlon a Balatontól és annak képzeletbeli meghosszabbított vonalától északnyugatra eső ország rész, valamint a Kárpát-medence Felvidékének nyugati fele volt a XIII. századvégi, XIV. századeleji Magyarországon a bécsi dénárók forgalmi területe. Egy világosan megmutatózó gazdasági egység, amelynek középtengelyén — a Dunán — lüktetett hazánk e korszakában külkereskedelmünk.

A magyar dénárokon kívüli idegen pénzek forgalmát színezi a szlavón bánok pénzeinek elterjedése. E jó minőségű báni dénárokat a XIII. században kezdték verni, a királyi pénzeknél nagyobb súlya miatt gyorsan elterjedt az egész Kárpát-medencében, s e korból származó éremleleteink gyakori kísérői.

Balatonfüred szervesen tartozik az említett forgalmi területbe, települését három lelete környékéből is kiemeli. Közülük kettőnek ismerjük pontos lelőhelyét. Ezek annyira közel esnek egymáshoz, hogy a település történetének kutatásában is számottevő forrásként kell tekinteni. A sok háborút, pusztítást átélte terület története, oklevelek és más források megsemmisülése lehetlenné teszi a lelőhelyhez tartozó terület birtokosainak meghatározását. A veszprémi regesztákban közzétett Füredre vonatkozó oklevelek³ említenek birtokosokat és birtokrészeket, ám ezeket a mai területtel azonosítani lehetetlen.

Pénzforgalmi kérdéseken kívül korrendi bizonytalanságok eltüntetésére is végezhetünk megállapításokat leleteink alapján. Elsősorban tisztázni kell elrejtésének korát. A biztosan meghatározható magyar pénzek és szlavón dénárok a következőkben oszlanak meg:

	magyar	szlavón	magyar és szlavón összesen
II. András	32 db	—	32 db
IV. Béla	161 db	367 db	528 db
V. István	102 db	337 db	439 db
IV. László	70 db	101 db	171 db
III. András	25 db	1 db	26 db
Összesen:	390 db	806 db	1196 db

Legtöbb tehát IV. Béla és V. István verete, kevesebb IV. Lászlóé, III. Andrástól pedig mindössze 26 db. Utóbbinál — kormeghatározás szempontjából — lényeges, hogy 25 magyar, szlavón csupán 1 db. A szlavón dénároknak ugyanis bármilyen közkedveltek voltak és az új kibocsátások bármilyen gyorsan is terjedtek a királyi Magyarországon, mégis csak később juthattak el, mint a királyi pénzek. Ez a jelenség a lelet elrejtésének idejét III. András uralkodásának első éveire kelteznél. Ezt látszik erősíteni az a tény is, hogy III. András 25 db magyar dénára mindössze három faj között oszlik meg: CNH.I.360 (változatával), 20 db, CNH.I.368.3 db, és CNH.I.370.2 db. Ha következetesen vagyunk a lelet ilyenirányú vizsgálatában, akkor azt is meg kell állapítanunk, hogy ezt a három fajt kell III. András első vereteinek tekinteni, s 1292—93 utáni időre nem tehetjük azon megokolás alapján, hogy III. András 1290—1301 között összesen húsz fajt veretett.

Magyarországgal közvetlen szomszédos nyugati területről 32 db érem fordult elő a — harmadik — balatonfüredi leletben. Ezek megoszlása: (megtartva a leírás rövidítéseit.)

Friesachi

XII. századvégi veret a salzburgi érsek friesachi verdéjéből (LF. 6.)	1 db
II. Eberhard salzburgi érsek (1200—1246) Friesach (LF. 24.)	1 db
Bernhard karinthiai herceg (1202—1256) St. Veit (LF. 194., 200.)	2 db
1250 utáni friesachi veret (LF. 43., 52.)	2 db
1250 utáni St. Veit-i veret (LF. 242.)	1 db

Osztrák és steier

VI. Lipót (1198—1230), vagy II. Frigyes (1230—1246) (LWM. 19.)	1 db
II. Frigyes (LWM. 49.) Wien	1 db
Ottokár király, Wien (LWM. 67.)	1 db
Ottokár király, Graz (LS. 163. o. 14. sz., 44., 35.)	3 db
Ottokár vagy Rudolf (LWM. 72., 76., 77., 78.)	5 db
Rudolf, Wien (LWM. 87.)	1 db
Rudolf, Graz (LS. 40., leírás 106. tétel.)	5 db
I. Albert, Graz (LS. 42., 34., 36.)	4 db
Kibocsátó bizonytalan (leírás 107., 111—113. tétel)	4 db

Korrendi meghatározás szempontjából az utóbbi négy verethez, valamint a LF.242. típushoz ad a lelet újabb támpontot. 1196 db magyar és szlavón dénár az 1290-es évek elejére keltezi a leletet és ennek nem mondanak ellent a biztosan meghatározható nyugati pénzek sem. Akkor pedig a LF.242. nem lehet VI. Henrik (1310—1335), de még II. Ottó (1295—1310) verete sem. Mi II. Meinhardban (1286—1295) véljük a kibocsátót megtalálni, annál is inkább, mert az érem

hátlapja némi rokonságot mutat a LF.238-al, amit Luschin II. Meinhard pénzének határozott meg. Ugyanez vonatkozik a leletleírás 111. és 113. tételére. Anélkül, hogy a kibocsátó és verde meghatározását megkísérelném, annyit megállapíthatunk, hogy XIV. századiak nem lehetnek, 1292. előtt kellett készülniök.

I. Albert (1282—1308) négy darab gráci dénára (LS. 34., 36., 42.) ebben a viszonylatban ugyancsak ide sorolható. Leletünk annyiban finomítja időrendjét, hogy e pénzeket I. Albert uralkodásának első felében verethette.

Pontos kormeghatározás ismeretében még egyszer ki kell térnünk a pénzforgalomra időrendi szempontból. Hóman Bálint szerint⁴ a bécsi dénárok IV. Béla uralkodásának utolsó éveiben tűntek fel, s rövidesen elterjedtek az egész országban. Hóman megállapításában oklevelekre támaszkodik, amit a leletek csak módosítva igazolnak. Korábbi tanulmányunkban⁵ részletesen vizsgálva az éremleleteket, arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a bécsi dénárok általános elterjedését későbbre, az Árpádok utolsó éveire kell tennünk. A vasvári káptalan 1265—1270 közötti keltezetlen(!) oklevelében előforduló „Rábán túl forgó dénárok” kifejezés⁶ első említése a bécsi pénzeknek, s egyrészt — mint első említés — a kezdetet jelenti, másrészt pedig éppen azt bizonyítja, hogy azt csupán a Rábán túl használták, tehát semmiképpen sem volt általános országos fizetőeszköz. Ezt a megállapításunkat támasztja alá a balatonfüredi lelet. Összetétele bizonyítja, hogy még a XIII. század legvégén a Rábán innen a bécsi dénároknak csak szórványos előfordulásával számolhatunk, sőt a XIV. századból származó bécsi dénárleletekkel szemben nem csupán Wien, Wienerneustadt, Enns verdék termékei szerepelnek, hanem gráci veretek is feltűnnek benne, s a friesachiakkal együtt még egy délebbi kereskedelmi irány emlékét őrzik. Megfigyelésünket erősíti az a jelenség is, hogy az említett nyugat-magyarországi területen elterjedt későbbi bécsi dénárleletek állandó kísérői a Dunavíziúton hozzánk került passauai és bajor pénzek, amelyek e — harmadik — balatonfüredi leletből hiányoznak.

Kutatásban végleges érvényű megállapítást alig lehet tenni. Későbbi adatok módosíthatják e lelet kapcsán tett megfigyeléseinket, de a lelet létével, összetételével szilárd, változhatatlan forrás marad.

Gedai István

Jegyzetek

¹ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 139/1883., 187/1883., 321/1883., Éremtár lelt. N. 48/1883., 69/1883., 94/1884., 58/1892., Archaeologiai Értesítő V. 1885. 109., 125—128., VI. 1886. 420., Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien II. 1892. 172—173., Huszár L.: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei I. 1963. 163.

² F. Dworschak: Ein Fund von ungarischen „Wienerpfennigen“. Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft in Wien, XVI. 1928. 46—47., Huszár L.: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei I. 1963. 153.

³ Kumorovitz, L. B.: Veszprémi regeszták. Bpest, 1953.

⁴ Hóman B.: Magyar pénztörténet, Bpest, 1916. 353—386.

⁵ I. Gedai: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus dem 11—13. Jhr. Acta Archaeologica, Szerkesztés alatt.

⁶ Hóman B. i. m. 354.

XVI. SZÁZADI ÉREMLELET LOVASPUSZTÁN

1966 áprilisában a közigazgatásilag Somlóvásár-helyhez tartozó Lovaspusztán szántás közben éremlelet került elő. A pontos lelőhely a pusztaság legészle-keleti épületétől délkeletre volt, mintegy 40 m-re.¹ A 25 cm mélységből felszínre hozott lelet korongolt, barnászörös, jól égetett, egyfűlű cserépkorsóban volt, amelynek hasát és vállát csigavonal díszíti. Méretei megállapíthatatlanok, mert a két megmaradt töredéknek nincs illeszkedési felülete.

1628 éremből áll a lelet, közötté Mátyás öt aranya. Részletes meghatározása:

Magyar

1. Albert denár	CNH. II.	135B	n-S	1 db
2. I. Mátyás aranyforint	CNH. II.	204A	K-	1 db
3. I. Mátyás aranyforint	CNH. II.	208A	n-T	1 db
4. I. Mátyás aranyforint	CNH. II.	209A	n-	1 db
5. I. Mátyás aranyforint	CNH. II.	210	K- V A	2 db
6. II. Lajos denár	CNH. II.	308A	L-K	1524 1 db
7. I. Ferdinánd denár			K-B	1529 1 db
8. I. Ferdinánd denár			K-B	1531 1 db
9. I. Ferdinánd denár			K-B	1532 1 db
10. I. Ferdinánd denár			K-B	1533 1 db
11. I. Ferdinánd denár			K-B	1535 1 db
12. I. Ferdinánd denár			K-B	1536 5 db
13. I. Ferdinánd denár			K-B	1537 3 db
14. I. Ferdinánd denár			K-B	1539 2 db
15. I. Ferdinánd denár			K-B	1540 1 db
16. I. Ferdinánd denár			K-B	1542 1 db

Alsóausztria

17. V. Albrecht (1438—1439) pfennig			é. n.	1 db
18. III. Friedrich (1439—1493) pfennig	Luschin 202.		é. n.	3 db
19. I. Miksa (1493—1519) zweier		W	é. n.	1 db
20. I. Miksa pfennig		B	1518	5 db
21. I. Miksa pfennig		B	1519	8 db
22. Wiener Hausgenossen (1519—1521) 1/2 batzen		W-H	1519	1 db
23. Wiener Hausgenossen 1/2 batzen		W-H	1520	1 db
24. Wiener Hausgenossen pfennig		W	1520	3 db
25. I. Ferdinánd (1521—1564) garas			1534	2 db
26. I. Ferdinánd krajcár			é. n.	1 db
27. I. Ferdinánd pfennig		B	1520	5 db
28. I. Ferdinánd pfennig		B	1521	9 db
29. I. Ferdinánd pfennig		B	1522	16 db
30. I. Ferdinánd pfennig		B	1523	1 db
31. I. Ferdinánd pfennig		B	1533	1 db
32. I. Ferdinánd pfennig		B	év.:?	4 db

Felső Ausztria

33. I. Ferdinánd (1521—1564) pfennig	F	1527	25 db
34. I. Ferdinánd pfennig	F	1528	27 db
35. I. Ferdinánd pfennig	F	1529	1 db
36. I. Ferdinánd pfennig	F	1530	7 db
37. I. Ferdinánd pfennig	F	1531	15 dq
38. I. Ferdinánd pfennig	F	1532	19 db
39. I. Ferdinánd pfennig	F	1533	31 db
40. I. Ferdinánd pfennig	F	1534	28 db
41. I. Ferdinánd pfennig	F	1535	31 db
42. I. Ferdinánd pfennig	F	1536	12 db
43. I. Ferdinánd pfennig	F	1537	10 db
44. I. Ferdinánd pfennig	F	1538	12 db

45. I. Ferdinánd pfennig	F	1539	9 db
46. I. Ferdinánd pfennig	F	év.?	39 db

Stajerszág

47. I. Miksa (1493—1519) széles garas	HB	é. n.	1 db
48. I. Miksa garas	HB	1511	1 db
49. I. Miksa garas	HB	1512	1 db
50. I. Miksa garas	HB	1514	1 db
51. I. Miksa garas	HB	1515	3 db
52. I. Miksa garas	HB	1517	2 db
53. I. Miksa zweier	HB	é. n.	1 db
54. I. Miksa pfennig	HB	1515	2 db
55. I. Miksa pfennig	HB	1517	2 db
56. I. Ferdinánd (1521—1564) pfennig	F	1525	2 db
57. I. Ferdinánd pfennig	F	1526	4 db
58. I. Ferdinánd pfennig	F	1527	18 db
59. I. Ferdinánd pfennig	F	1528	14 db
60. I. Ferdinánd pfennig	F	1529	6 db
61. I. Ferdinánd pfennig	F	1530	14 db
62. I. Ferdinánd pfennig	F	1531	11 db
63. I. Ferdinánd pfennig	F	1532	7 db
64. I. Ferdinánd pfennig	F	1533	1 db
65. I. Ferdinánd pfennig	F	1534	1 db
66. I. Ferdinánd pfennig	F	1535	8 db
67. I. Ferdinánd pfennig	F	1536	2 db
68. I. Ferdinánd pfennig	F	1537	5 db
69. I. Ferdinánd pfennig	F	1538	5 db
70. I. Ferdinánd pfennig	F	1539	5 db
71. I. Ferdinánd pfennig	F	1540	1 db
72. I. Ferdinánd pfennig	F	év.?	12 db

Karintia

73. I. Miksa (1493—1519) batzen		1515	3 db
74. I. Miksa batzen		1516	5 db
75. I. Miksa batzen		1517	3 db
76. I. Miksa heller		1516	7 db
77. I. Miksa heller		1517	13 db
78. I. Miksa heller		év.?	2 db
79. I. Ferdinánd (1521—1564) heller		1529	3 db
80. I. Ferdinánd heller		1530	16 db
81. I. Ferdinánd heller		1531	15 db
82. I. Ferdinánd heller		1532	9 db
83. I. Ferdinánd heller		1533	7 db
84. I. Ferdinánd heller		1534	17 db
85. I. Ferdinánd heller		1535	15 db
86. I. Ferdinánd heller		1536	7 db
87. I. Ferdinánd heller		1537	16 db
88. I. Ferdinánd heller		1538	7 db
89. I. Ferdinánd heller		1539	8 db
90. I. Ferdinánd heller		1540	6 db
91. I. Ferdinánd heller		1541	1 db
92. I. Ferdinánd heller		év.?	21 db
93. Bizonytalan heller		év.?	22 db

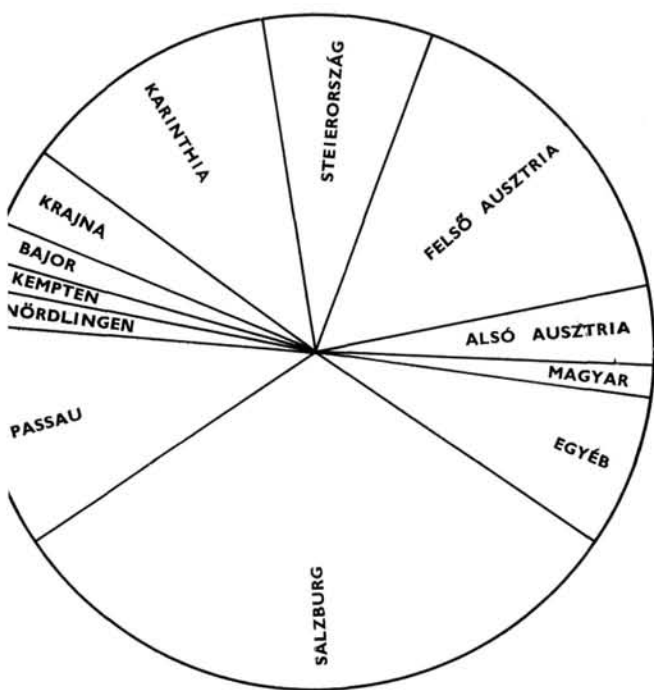
Tirol

94. III. Zsigmond (1439—1496) krajcár		é. n.	3 db
95. I. Miksa (1496—1519) krajcár		é. n.	2 db
96. I. Miksa pfennig		1505	1 db

Krajna

97. I. Ferdinánd (1521—1556) 1/2 krajcár		1530	10 db
98. I. Ferdinánd krajcár		1531	10 db
99. I. Ferdinánd krajcár		1532	3 db
100. I. Ferdinánd krajcár		1534	1 db
101. I. Ferdinánd krajcár		év.?	2 db
102. I. Ferdinánd pfennig	F	1527	4 db
103. I. Ferdinánd pfennig	F	1528	6 db
104. I. Ferdinánd pfennig	F	1529	7 db
105. I. Ferdinánd pfennig	F	1531	1 db
106. I. Ferdinánd pfennig	F	1532	1 db
107. I. Ferdinánd pfennig	F	1533	4 db
108. I. Ferdinánd pfennig	F	1535	2 db
109. I. Ferdinánd pfennig	F	1536	6 db

110. I. Ferdinánd pfennig	F	1537	1 db	149. — garas	1531	2 db
111. I. Ferdinánd pfennig	F	1538	2 db	150. — garas	1532	1 db
112. I. Ferdinánd pfennig	F	1539	2 db	151. — garas	év:?	3 db
Csehszág				152. — 1/2 garas	1508	1 db
113. Zsigmond (1420—1437) görlitzi heller Saurma 92.				Kempten	153. — garas	é. n.
114. II. Ulászló (1471—1516) garas	é. n.	1 db	154. — garas	154. — garas	1511	1 db
115. II. Ulászló weisspfennig	é. n.	1 db	155. — garas	155. — garas	1512	3 db
116. II. Lajos (1516—1526) weisspfennig	é. n.	1 db	156. — garas	156. — garas	1513	1 db
117. I. Ferdinánd (1526—1564) garas	1534	1 db	157. — garas	157. — garas	1514	1 db
118. I. Ferdinánd garas	1540	1 db	158. — garas	158. — garas	1515	3 db
Szilézia				159. — garas	1517	2 db
119. I. Ferdinánd (1526—1564) pfennig	C	1527	1 db	160. — garas	1518	1 db
120. I. Ferdinánd pfennig	S	1540	3 db	161. — garas	1520	2 db
121. I. Ferdinánd pfennig	S	1541	2 db	162. — garas	1521	1 db
Augsburg				163. — garas	1523	4 db
122. — batzen		1522	1 db	164. — garas	1524	1 db
123. — batzen		1524	1 db	165. — garas	1530	1 db
124. — batzen		1533	2 db	166. — garas	1531	1 db
125. — garas	é. n.	1 db		Konstanz püspökség		
126. — garas	1520	1 db		167. Hugo von Hohenlandenber (1496—1529) batzen	é. n.	7 db
Bajorország				168. Hugo von Hohenlandenber batzen	1519	1 db
127. IV. Albert der Weise (1460—1508) 1/2 batzen		1506	23 db	Konstanz város		
128. Wilhelm és Ludovicus (1508—1545) 1/2 batzen		1525	3 db	169. — garas	é. n.	8 db
129. Wilhelm és Ludovicus 1/2 batzen		1530	2 db	Leuchtenberg		
130. Wilhelm és Ludovicus 1/2 batzen		1536	1 db	170. V. Johann (1487—1531) garas	1525	1 db
Bajor – Kúr – Pfalz				171. III. Georg (1531—1555) garas	1533	1 db
131. V. Ludwig (1508—1545) garas		1517	1 db	172. III. Georg garas	1534	2 db
Bajor – Pfalz				173. III. Georg garas	1535	1 db
132. II. Friedrich der Weise (1508—1556) garas		1537	1 db	Nördlingen		
Pfalz – Neuburg				174. — breite Münze	A	1516
133. Otto Heinrich—Philipp (1508—1548) batzen		1517	1 db	175. — breite Münze	A	1519
134. Otto Heinrich—Philipp batzen		1519	1 db	176. — breite Münze	A	1521
135. Otto Heinrich—Philipp batzen		1520	1 db	177. — breite Münze	A	1523
136. Otto Heinrich—Philipp batzen		1522	3 db	178. — breite Münze	A	1532
137. Otto Heinrich—Philipp batzen		1523	1 db	179. — breite Münze	A	év:?
Branderburg in Franken				180. — breite Münze	II	1516
138. Georg der Fromme és Albert gyám (1527—1536) batzen		1531	1 db	181. — breite Münze	II	1519
139. Georg der Fromme és Albert gyám batzen		1534	3 db	182. — breite Münze	II	1520
140. Georg der Fromme és Albert gyám batzen		1535	1 db	183. — breite Münze	II	1522
Glatz				184. — breite Münze	II	1531
141. Ulrich von Hardegg (1500—1522) heller	H	év:?	2 db	185. — breite Münze	II	1532
Hall				186. — breite Münze	II	1533
142. — garas		1517	1 db	187. — garas		1527
Henneberg				188. — garas		1531
143. VIII. Henrik (?) (1340—1347) pfennig Saurma 565.	h-CI	é. n.	4 db	Oettingen		
144. V. Wilhelm (1480—1559) pfennig Saurma 572.	H	1534	1 db	189. Wolfgang Joachim (1477—1520) breite Münze	1515	1 db
Isny				190. Wolfgang Joachim breite Münze	1516	3 db
145. — garas		1508	6 db	191. Wolfgang Joachim breite Münze	1518	2 db
146. — garas		1527	1 db	192. Wolfgang Joachim breite Münze	1519	2 db
147. — garas		1528	2 db	193. Wolfgang Joachim breite Münze	1521	1 db
148. — garas		1530	1 db	194. Wolfgang Joachim garas	1515	1 db
				195. Wolfgang Joachim garas	1519	1 db
				196. Karl-Ludwig-Martin-Ludwig (1520—1548) breite Münze	1524	1 db
				197. Karl-Ludwig-Martin-Ludwig garas	1522	1 db
				Passau		
				198. Viglias Fröschl (1500—1516) batzen	1516	1 db
				199. Viglias Fröschl pfennig Höfken 34.	é. n.	2 db
				200. Viglias Fröschl pfennig Höfken 36.	é. n.	4 db
				201. Ernst (1517—1540) garas	1518	3 db
				202. Ernst garas	1522	1 db
				203. Ernst garas	1523	2 db
				204. Ernst zweier	1520	1 db
				205. Ernst zweier	1527	5 db
				206. Ernst zweier	1528	6 db
				207. Ernst zweier	1529	5 db

A LOVASPUSZTAI ÉREMLELET ÖSSZETÉTELE
(1628 DB=360°)

208. Ernst zweier	1530	2 db
209. Ernst zweier	1531	2 db
210. Ernst zweier	1532	2 db
211. Ernst zweier	1534	8 db
212. Ernst zweier	1535	1 db
213. Ernst zweier	év:?	1 db
214. Ernst pfennig Höfken 37.	é. n.	94 db
215. Vigilius Fröschl vagy Ernst pfennig	é. n.	43 db
Regensburg püspökség		
216. III. Johann von Pfalz (1507—1538) garas	1523	2 db
Regensburg város		
217. — batzen	1519	1 db
218. — batzen	1523	1 db
219. — 1/2 batzen	1512	1 db
220. — 1/2 batzen	1516	1 db
221. — 1/2 batzen	év:?	2 db
Salzburg		
222. Leonhard (1495—1519) batzen	1511	1 db
223. Leonhard batzen	1512	2 db
224. Leonhard batzen	1513	1 db
225. Leonhard batzen	1514	1 db
226. Leonhard batzen	1515	2 db
227. Leonhard batzen	1516	1 db
228. Leonhard batzen	1518	2 db
229. Leonhard zweier	1513	1 db
230. Leonhard zweier	1514	1 db
231. Leonhard zweier	1515	4 db
232. Leonhard zweier	1516	2 db
233. Leonhard zweier	1517	1 db
234. Leonhard zweier	1518	6 db
235. Leonhard zweier	1519	1 db
236. Leonhard zweier	év:?	12 db
237. Leonhard pfennig	1500	10 db
238. Leonhard pfennig	1508	6 db
239. Leonhard pfennig	1509	7 db
240. Leonhard pfennig	1510	9 db

1. A Somlóvásárhely-lovaspuszta éremlelet összetétele.

1. Zusammenstellung des Münzfundes von Somlóvásárhely-Lovaspuszta.

1. La composition de la découverte numismatique de Somlóvásárhely-Lovaspuszta.

1. Состав монет клада, найденного в Шомловашархее—Ловашпусте.

241. Leonhard pfennig	1511	3 db
242. Leonhard pfennig	1512	3 db
243. Leonhard pfennig	1514	8 db
244. Leonhard pfennig	1515	6 db
245. Leonhard pfennig	1516	2 db
246. Leonhard pfennig	1517	3 db
247. Leonhard pfennig	1518	4 db
248. Leonhard pfennig	1519	5 db
249. Leonhard pfennig	év:?	20 db
250. Matthäus (1519—1540) batzen	1520	2 db
251. Matthäus batzen	1521	3 db
252. Matthäus batzen	1522	1 db
253. Matthäus batzen	1523	1 db
254. Matthäus batzen	év:?	1 db
255. Matthäus 1/2 batzen	1526	1 db
256. Matthäus 1/2 batzen	1527	3 db
257. Matthäus 1/2 batzen	1531	5 db
258. Matthäus 1/2 batzen	1532	4 db
259. Matthäus 1/2 batzen	1533	7 db
260. Matthäus 1/2 batzen	1534	3 db
261. Matthäus zweier	1519	1 db
262. Matthäus zweier	1520	1 db
263. Matthäus zweier	1521	4 db
264. Matthäus zweier	1523	1 db
265. Matthäus zweier	1524	3 db
266. Matthäus zweier	1525	5 db
267. Matthäus zweier	1526	1 db
268. Matthäus zweier	1527	4 db
269. Matthäus zweier	1528	8 db
270. Matthäus zweier	1529	6 db
271. Matthäus zweier	1530	8 db
272. Matthäus zweier	1531	13 db
273. Matthäus zweier	1532	3 db
274. Matthäus zweier	1533	1 db
275. Matthäus zweier	1534	8 db
276. Matthäus zweier	1535	17 db
277. Matthäus zweier	1536	28 db
278. Matthäus zweier	1537	22 db
279. Matthäus zweier	1538	17 db
280. Matthäus zweier	1539	11 db
281. Matthäus zweier	1540	16 db
282. Matthäus zweier	év:?	103 db
283. Matthäus pfennig	1519	1 db
284. Matthäus pfennig	1520	5 db
285. Matthäus pfennig	1521	6 db
286. Matthäus pfennig	1522	2 db
287. Matthäus pfennig	1523	3 db
288. Matthäus pfennig	1525	2 db
289. Matthäus pfennig	1527	3 db
290. Matthäus pfennig	1528	1 db
291. Matthäus pfennig	1529	1 db
292. Matthäus pfennig	1530	1 db
293. Matthäus pfennig	1531	1 db
294. Matthäus pfennig	1532	3 db
295. Matthäus pfennig	1533	3 db
296. Matthäus pfennig	1535	6 db
297. Matthäus pfennig	1536	3 db
298. Matthäus pfennig	év:?	7 db
299. Ernst (1540—1554) zweier	1540	5 db
300. Ernst zweier	1541	7 db
301. Ernst zweier	év:?	10 db
Schaffhausen		
302. — garas	1526	1 db
Überlingen		
303. — 1/2 batzen	1502	1 db

2. A leletben előforduló pénzek verdéi.
 2. Münzwerke der im Funde vorkommenden Münzen.
 2. Les ateliers de monnayage des pièces de la trouvaille.
 2. Мастерские по чеканке монет, где были изготовлены найденные вклатде деньги.

1. Magyarország	11. Bajorország	21. Konstanz
2. Alsó-Ausztria	12. Bajor-Kur-Pfalz	22. Leuchtenberg
3. Felső-Ausztria	13. Bajor-Pfalz	23. Nördlingen
4. Steierország	14. Pfalz-Neuburg	24. Oettingen
5. Karinthia	15. Brandenburg	25. Passau
6. Tirol	16. Glatz	26. Regensburg
7. Krajna	17. Hall	27. Salzburg
8. Csehország	18. Henneberg	28. Schaffhausen
9. Szilézia	19. Isny	29. Überlingen
10. Augsburg	20. Kempten	

Bizonytalan

304. Meghatározhatatlan pfennig 2 db

Magyarország területén a XVI.—XVII. századi állandó hadszíntér-okozta bizonytalanság számtalan ember „vagyonának” földbekerülését okozta, s a török, de nemkülönben a császári hadak dúlásai eredményeképpen ezek a „vagyonok” ma előkerült leletté, történeti forrássá alakultak. E két évszázad éremleletei alapján pontosan kimutatható a Kárpát-medence pénzforgalma, a leletek léte és összetétele pedig fontos adatokat szolgáltatnak gazdaságtörténeti és helytörténeti kutatásokhoz.

Mindenekelőtt kíséreljük meg a lelet elrejtési idejének és körülményeinek meghatározását. Utolsó előforduló évszám I. Ferdinándnak egy 1542-es veretű magyar dénára, a lelet tehát csak ezután kerülhetett földbe. Ha csak felidézzük az ezt követő néhány év történetét, kissé merésznek tűnik, hogy a lelet elrejtését kapcsolatba hozzuk valamely történeti eseménnyel. Szinte állandó volt a pusztítás.

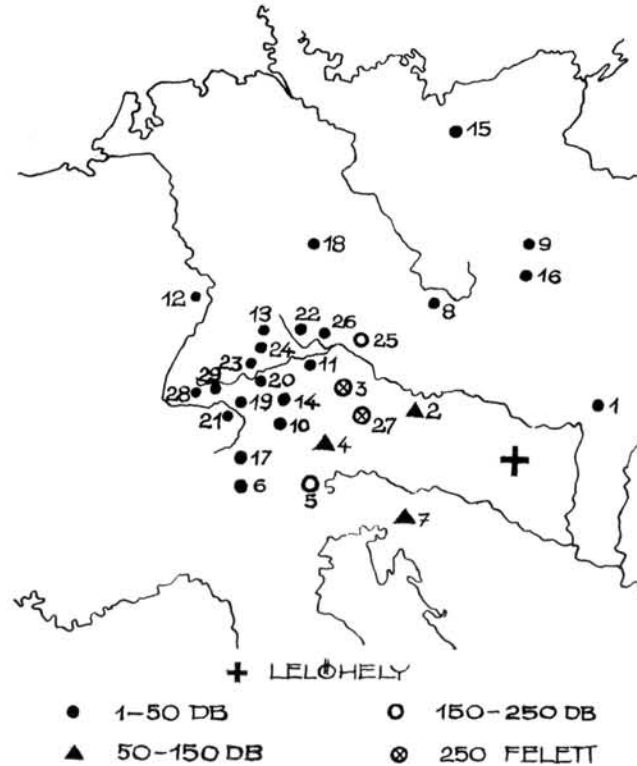
Lovas a XVI. században premontrei apácák tulajdona. Lakosai viszonylag jó körülmények között éltek, mert urbáriumuk elviselhető. 1531-ben 12 lakott portája volt, két szegény jobbágy és két lakatlan telek. Ez a folytonos dúlás következtében fokozatosan csökkent; 1570-ben már csak 8 lakott, valamint 5 és fél lakatlan telek tartozott a településhez.²

Az apácabirtokon nem volt nyugodt élet; földesurak hatalmaskodásai, egymásközötti torzalkodások, török becsapások pusztították a népet. Lovast különösen két földesúr, Erdődy Péter, Bakócz Tamás érsek öccse és Csoron János sanyargatta. Ennek mérvét mutatja, hogy 1544-ben a király felszólítja Erdődy Pétert, a vásárhelyi apácák kegyurát, tartózkodjon az ilyen zaklatásoktól.³ Igen sok pusztítással járt a János és Ferdinánd hívei közötti küzdelem is.

Legnagyobb azonban a török veszély volt. Röviddel Mohács után megjelentek Veszprémben, 1531-ig már 8 helységet pusztítottak el.⁴ 1532-ben írta Choron András Bécsbe, hogy a török az utóbbi években hetszer támadta Sümeg és Devecser vidékét.⁵ 1540-től állandóan a török rablás Veszprém megyében, 1546-ban felégeti Somlót is, míg 1552-ben elfoglalja Veszprém várát, a területet végleg megszállja.

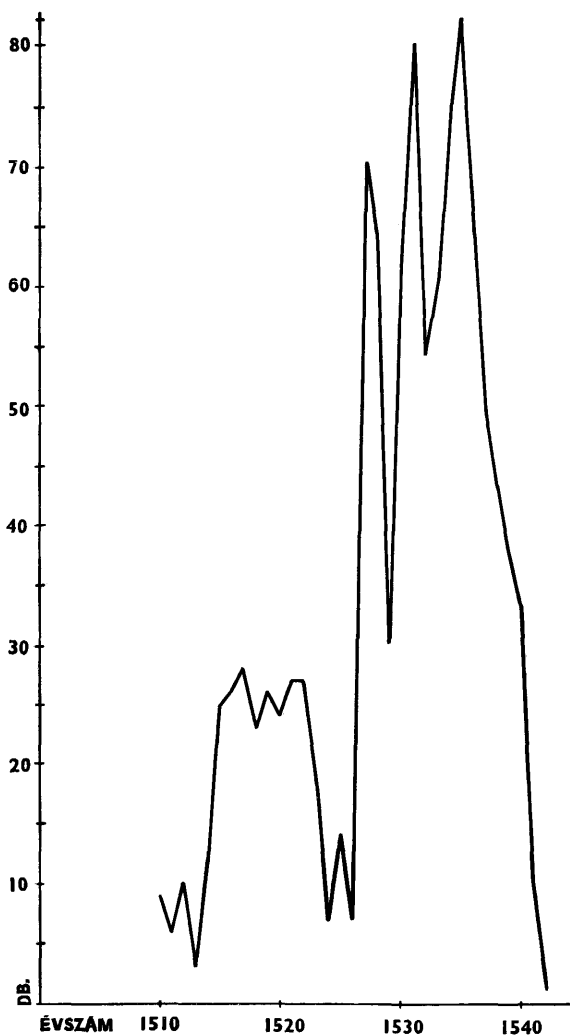
Mint látjuk, egy éremlelet földbekerülésének 1542 után itt számtalan oka lehetett, egyik vagy másik hadjáratához kötni bizonyíthatatlan feltételezés. Mindezek ellenére meg kell említeni egy eseményt, mert rendkívül kézenfekvő leletünkkel kapcsolatba hozni. Ez az 1543-as első nagyobbarányú pusztítás.⁶ 1543-ban

A LOVASPUSZTAI LELETBEN ELŐFORDULÓ PÉNZEK VERDÉI

a török Valpót, Siklóst és Pécsét elfoglalva július 22-én Budára ért, s míg a főserg Esztergom ellen indult, addig a rabló csapatok, mintegy 80 ezer török és tatár Veszprém és Győr megyéket pusztította.⁷ Igen nagy fenntartással, de mégis gondolhatunk arra, hogy ez lehetett okozója leletünk elrejtésének.

Éremleletek összetételének vizsgálata rendkívül fontos egy ország pénzforgalmának kutatásában. Ám ennél a leletnél éppen összetétele int óvatosságra pénzforgalmi meghatározásoknál. Legfeltűnőbb a magyar pénzek csekély száma. Az aranyakat leszámítva mindössze 1,17 százalékát alkotják a leletnek. Fel kell tennünk tehát azt a kérdést, valóban az itt forgott pénzekből állt össze a lelet? Vagy talán gondolhatunk arra, hogy többé-kevésbé ebben az összetételben került az országba? Még az öt Mátyás-arany is az utóbbi látszik bizonyítani, mert ezek forogtak a szomszédos nyugati területeken is. Ha Magyarország területén forgott pénzekből állt volna össze a lelet, akkor — eltekintve, hogy több magyar ezüstöt kellene tartalmaznia — öt arany közül későbbinek is kellene lenni Mátyásénál. Ha egy — feltételezhetően — Ausztria területén összeállt zárt lelet idekerülésének módját vizsgáljuk, két lehetőség jöhet számításba. Kereskedő hozhatta, vagy zsoldosé lehetett. De csak elsődlegesen. Másodlagosan helyi ember helyezhette a hazai készítményű edénybe,⁸ s talán tehette hozzá a néhány magyar dénárt, s rejthette el házának közelében valamely fenyegető ellenség elől. Mindez azonban csupán a leg-

valószínűbb feltételezések egyike. Bizonyíthatatlan. Az összeélt, a tényt kördiagramm mutatja. (1. kép.) Világosan leolvasható, hogy a túlnyomó többség az osztrák tartományokból, illetve a hozzá kapcsolódó területről származik. Még ezen belül is uralkodik a Duna-mente, főleg Salzburg és Passau.

A leletben előforduló pénzek verdéit térképen tüntettük fel, (2. kép.) nagy vonalakban jelezve a leleten belüli mennyiséget is. A különböző német városok túlnyomó része ugyancsak közel esik a Dunához.

A leletünkben előforduló évjáratok mennyiségét grafikon szemlélteti. Viszonylag több veret van 1512–1522 közötti időből, a legtöbb azonban 1527–1536-ból származik. 1536-tól 1541-ig fokozatosan, de rohamosan csökken, 1542-ből pedig már csak egyetlen példány van. (3. kép.)

Összetélti és időrendi megfigyeléseink értékét azonban csökkenteni a kizárólag darabszámmal történt számolás. Ilyen összefüggésben ugyanis egyenrangúnak — darab-darab — vettünk aranyat, garast, zweiert, pfenniget és dénárt. Azonban az egész leletet azonos pénznemre, illetve értékre átszámítani sok hibalehe-

3. A veretek évjárat szerinti grafikonja.

3. Diagramm der Prägungen nach ihrem Jahrgang.

3. Graphique des pièces d'après les millésimes.

3. График времени изготовления монет.

tőséget adna, s vizsgálatoknál az értékegységgel számolás sok esetlegességet éppen esetlegességétől fosztana meg, hamis képet adna. Így a használt módszer igazabb képet adónak véljük.

Általános törvényszerűségek megállapításától tartózkodnunk kell. Egyrészt, mert kérdéses idekerülése; Magyarországon forgó pénzekből állt-e össze a lelet, vagy ebben az összetételben került ide, esetleg a nagyrészt Ausztriában összeállt mennyiséghez került hozzá néhány helyi veret magyar területen. Másrészt az említett értékazonosítás is hibalehetőségre figyelmeztet. Leletünk azonban értékes forrás, s más leleteknél tett megfigyelések, egyéb források felhasználása dönti majd el, hogy az itt megfigyelt jelenségek esetlegesek, vagy általánosak.

Gedai István

Jegyzetek

¹ A leletmentést Gopcsa Katalin, a Bakonyi Múzeum gyakornoka végezte
² Ila—Kovacsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bpest, 1964. 247.

³ Pákay Zs.: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában. Veszprém. 1942. 65.

⁴ Ila—Kovacsics: i. m. 247.

⁵ Pákay Zs.: i. m. 12.

⁶ Erdélyi Gy.: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém. 1913. 22.

⁷ Dr. Komáromy A.: Thelekessy Imre. Hadtörténeti Közlemények. 1889. 217.

⁸ Az edénnyel kapcsolatos felvilágosításokért Parádi Nándornak mondok köszönetet.

A BALATONFŐKAJÁRI ÉREMLELET

Magyarország területe a XVII. századból származó éremleleteket ontja talán a legbővebben, ami logikus következménye a török háborúk zivataros korának és ennek nyomán a személyi, valamint vagyoni bizonytalanság klasszikus idejének. Ha ezeknek a leleteknek a pontos feltérképezése egyszer megtörténik, ez a térkép sok értékes adatot fog nyújtani nemcsak a helytörténeti, hanem a hadtörténeti kutatások számára is.

Ilyen tipikus XVII. századi éremlelet bukkant fel a közelmúltban a Veszprém megyei Balatonfőkajár község határában, amelynek különös jelentőséget ad a leletben szereplő tallérok nagy száma. A lelet feltalálásának a körülményeiről Éri István részletes jelentése számol be, melyből a lelőhelyre és a lelési körülményekre vonatkozó részleteket a következőkben idézzük.

1966. március 3-án érkezett bejelentés a balatonfőkajári „Szabadság Tsz.” irodájából a leletnek előző nap délutánján történt előkerüléséről. Azonnali kiutazás folytán megállapítást nyert, hogy a „Szabadság Tsz.” a községtől DK-re eső, a környező területből mintegy 30–40 m-re kiemelkedő Öreghegy nevű régóta szőlőnek használt dombon, az üzemági terven 041-nek jelölt tábláján nagyobb területet vett mélyszántás alá. A kb. 40–50 cm mélységű talajforgatás alkalmával a parcella Ny-i szélétől kb. 10 m-re a Tsz. területével Ny-ról határos Zergi-féle pince és szőlő épületének D-i homlokzatával egyvonalban a pince DK-i sarkától 17,3 m-re a szántást ellenőrző Szalai Károly, a Tsz.

vincellérje ezüstpénzeket és edénytöredékeket talált. Szalai a leletet a Tsz. útján hivatalosan bejelentette.

A találotól a Bakonyi Múzeum kiküldöttje átvett 3310 db denárt és garast, valamint 253 db tallért, majd egy újabb kiszállás folytán március 4—5-én egy kb. 2,5×2 m-es terület átforgatása történt meg és ennek eredményeként előkerült egy korsó fenékrésze, benne tallérokkal, továbbá egy másik edény néhány darabja is.¹ E kutatás alkalmából további 20 tallér és 210 denár, illetve garas került elő, tehát a lelet a jelentés szerint összesen 3793 db. érmet foglalt magába (a pontos feldolgozás után azonban kiderült, hogy a végösszeg csak 3743 db). Biztonság okából március 7-én a terület még egyszer átkutatásra került, mégpedig a Csanda—Zalaváry-féle készülék segítségével, de több érem nem bukkant fel és mivel nincs valószínűsége annak, hogy a találon kívül a leletből példányok máshová is jutottak volna, így a teljes leletanyag hiánytalan beszolgáltatásával számolhatunk.

A feldolgozás után az egész lelet végösszege 3743 darabot tett ki, melyből 271 db tallér, 3184 db magyar denár, 214 db lengyel aprópénz és végül 74 db vegyes német garasszerű pénz. A lelet összetétele tehát jellegzetes kora pénzforgalmára nézve, mert magyar, lengyel és német aprópénzekből, valamint tallérokból tevődik össze, mint ahogy általában ezek bonyolították le abban az időben a magyarországi pénzforgalmat.

A lelet részletes feldolgozása egyébként a következő.

Tallérok

Magyarország Miksa K-B 1575(2).
Magyarország Rudolf K-B 1582, 1585, 1586(5), 1588(6), 1589(9), 1590(2), K-B 1590, K-B 1591, 1592.
Magyarország Rudolf H-S 1580.
Magyarország Rudolf N-B 1583(2).
Alsóausztria I. Ferdinánd é. n. címer MA.1.t.5. és MA.1. t.7².
Alsóausztria Rudolf gyűrű jegy 1590.
Felsőausztria I. Ferdinánd é. n.(2), 1542.
Karinthia Karl 1578(2).
Stájerország Karl 1580, 1587, 1589.
Tirol I. Ferdinánd é. n. MA.3.t.32.(8).
Tirol Ferdinánd fhg. MA.9.t.21.(53), MA.9.t.19.(41) MA.10.t.26—27.(8)
Csehország Joachimstal-i veretek: I. Ferdinánd é. n. MA.5.t.30., 1547, 1550, 1557, 1560, Rudolf 1580, 1583.
Csehország Kuttenberg-i veretek: I. Ferdinánd 1551, 1560 Miksa 1573, Rudolf 1579(3), 1580, 1581(2), 1582(2), 1584, 1585, 1856, 1587(4), 1589(2), 1591
Csehország Budweis-i veret: Rudolf 1582(3).
Aachen város 1570, 1571.
Braunschweig-Wolfenbüttel Heinrich d. Jüng. 1548, 1565.
Braunschweig-Wolfenbüttel Julius 1576⁺, 1578.
Braunschweig-Wolfenbüttel Heinrich Julius 1589, 1590.
Daventer-Kampen-Zwolle városok 1583, 1586.
Donauwörth város 1546.
's-Heerenberg IV. Wilhelm 1577.
Hohnstein-Klettenberg Volkmar Wolfgang 1564.
Horn Philipp v. Montmorency (+1568) é. n.(2).
Kempten város é. n.
Lübeck város 1559.
Lüttich Gerhard v. Groisbeck 1571.
Magdeburg Joachim Friedrich 1589 B-M.
Mansfeld-Eisleben Johann Georg, Peter Ernst, Johann Hoyer 1577 C-G.
Mansfeld-Friedborn Peter Ernst, Christoph, Johann Hoyer, (1558—1585) é. n.
Mansfeld-Friedborn Peter Ernst, Johann Albert, Bruno, Hoyer Christoph, Johann Georg 1586.
Mansfeld-Schraplau II. Christoph, Johann Albert, Bruno (1558—1586) é. n.

Mansfeld-Schraplau II. Christoph 1584.

Ostfriesland II. Edzard 1564.

Öttingen Carl Wolfgang, XV. Ludwig, Martin 1546.

Pfalz Kur-Linie II. Friedrich 1547.

Rostock város 1552.

Schaffhausen város 1557.

Salzburg Michael 1559.

Salzburg Johann Jakob (1560—1586) é. n.

Salzburg Wolfgang Theoderich (1587—1612) é. n.

Stolberg Ludwig 1546, 1547.

Thoren női apátság Margaretha v. Brederode 1569, 1570. M-DB.

Szászország Ernestini-ág Johann Friedrich, Mauritz 1544 és Annaberg-i veret 1546.

Szászország Régi góthai ház Johann Casimir, Johann Ernst 1580.

Szászország Régi weimari ház I. Friedrich Wilhelm, Johann 1582, 1588.

Szászország, Albertini-főág August 1555, 1556, 1559(2), 1560, 1562, 1563(2), 1564, 1565, 1567, 1568, 1569(2), 1570, 1571, 1572(3), 1573(2), 1575(2), 1577, 1578(2), 1579, 1580, 1581(4), 1582(2), 1583(3), Christian 1586(3), 1587, 1588, 1589(5).

Lengyelország Báthori István 1586 N-B.

Magyar és erdélyi denárok

II. Lajos CNH. II. 306A B-A/A 1526, K-A 1520, 1526(2), K-B 1525(2), 1526(3), K-IB monogr. 1526(2), K-G 1519, L-K 1527, sasszárny 1526 (Zrinyi-denár).

János CNH. II. 331A K-T 1527.

I. Ferdinánd K-B 1528(16), 1529(8), 1530(7), 1531(12), 1532(7), 1533(7), 1534(13), 1535(22), 1536(19), 1537(24), 1538(19), 1539(12), 1540(11), 1541(24), 1542(21), 1543(31), 1544(36), 1545(34), 1546(32), 1547(41), 1548(45), 1549(67), 1550(54), 1551(67), 1552(73), 1553(51), 1554(49), 1555(52), 1556(43), 1557(52), 1558(45), 1559(33), 1560(38), 1561(30), 1562(49), 1563(47), 1564(42), 1565(25), bizonytalan (2)

I. Ferdinánd H-P 1552(7)

I. Ferdinánd N-C 1554(5), 1555(3)

I. Ferdinánd P-H 1530.

I. Ferdinánd egykorú hamis veretek(17).

Miksa K-B 1565(25), 1566(51), 1567(77), 1568(53), 1569(61), 1570(72), 1571(84), 1572(54), 1573(15), 1574(35), 1575(106), 1576(123), 1577(164), 1578(108).

Miksa H-S 1574, 1575(7), 1576.

Miksa egykorú hamis veretek(10).

Rudolf K-B 1578(11), 1579 évszám címer felett(91), 1579 évszám a köriratban(35), 1580(110), 1581(97), 1582(39), 1583(58), 1584(101), 1585(144), 1586(68), 1587(43), 1588(16), bizonytalan év (3).

Rudolf H-S 1579.

Rudolf egykorú hamis veretek(7).

XVI. századi egylapú veretek (csak madonnás oldal) (3).

Erdély János Zsigmond N-P 1556(2).

Lengyel aprópénzek

Lengyelország Ulászló (1386—1434) félgaras FF Gum. 417.³

Lengyelország Kázmér (1447—1492) félgaras rozetta jeggyel, Gum.451.(17).

Lengyelország János Albert (1492—1501) félgaras rozetta jeggyel, Gum.467.(35), o jeggyel Gum.467. (2).

Lengyelország Sándor (1501—1506) félgaras, Gum.469.(21).

Lengyelország I. Zsigmond garas 1527(9), 1528(3), 1529(4), 1545, 1548.

Lengyelország I. Zsigmond félgaras, é. n.(2), 1507(14), 1508(2), 1509(8), 1510(5), 1511(3), bizonytalan(3).

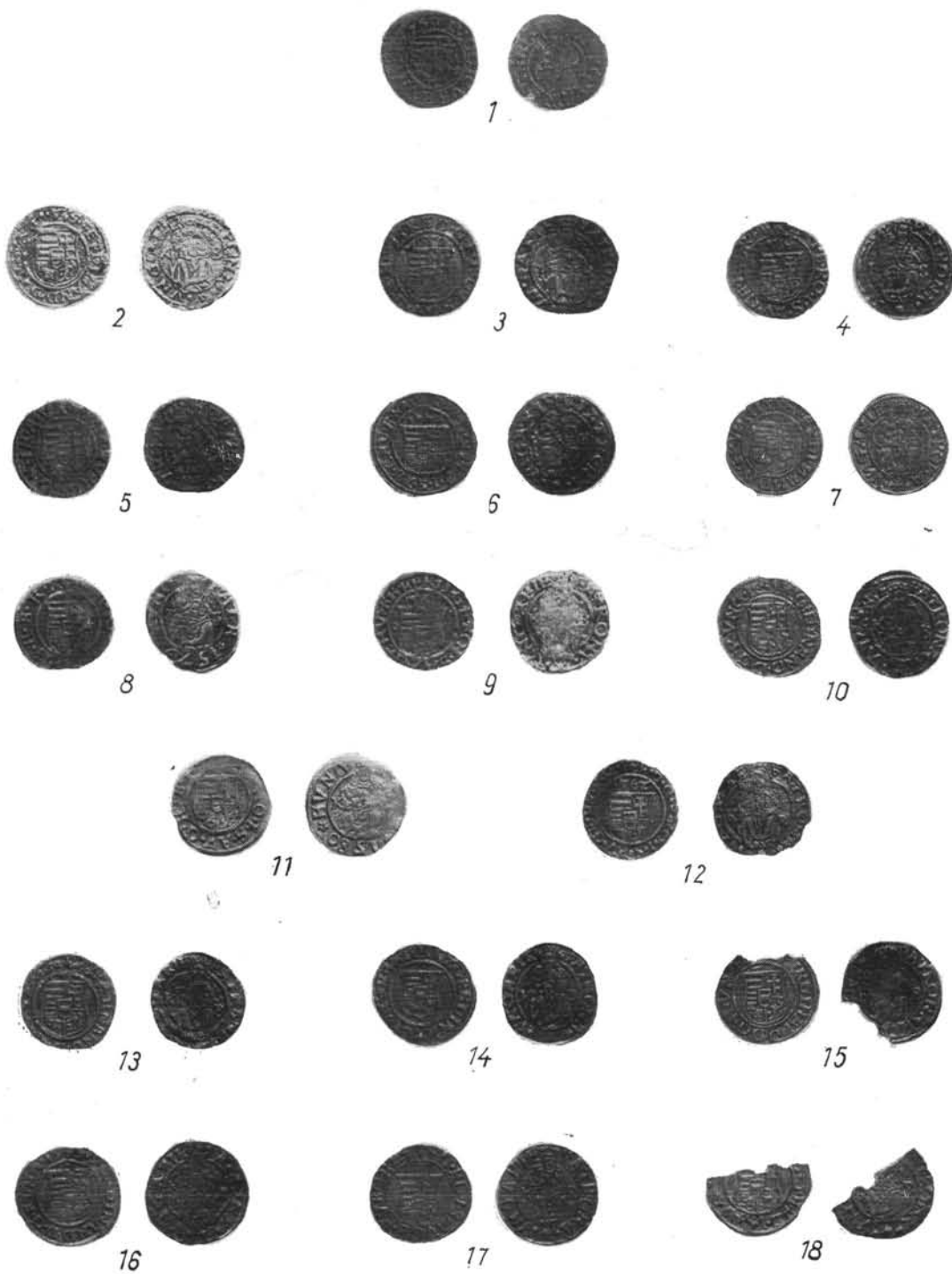
Lengyelország Báthori István garas 1579.

Litvánia Zsigmond Ágost garas, 1546, 1547(2), 1567.

Litvánia Báthori István garas, 1580.

Danzig I. Zsigmond garas, 1531, 1532(2), 1533(2), 1534(2), 1535, 1537(?) (1), 1538(3), 1539(2), 1540.

Elbing I. Zsigmond garas, 1533(2), 1534(2), 1535, 1539, 1540.

1. Dénárok: Zrínyi-dénár 1526., 2–18. Magyar-dénárok egykorú hamisítványai a XVI. sz. első feléből.

1. Dinare: Zrínyi-Dinar aus 1526.–2–18. Gleichaltrige Fälschungen von ungarischen Dinaren aus der ersten Hälfte des 16-ten Jahrhunderts.

1. Deniers: denier de Zrínyi, 1526. — 2–18 Faux contemporains de deniers hongrois de la première moitié du XVIe siècle.

1. Динары: 1. Динар Зриньи 1526-го года. 2–18. Фальшивые венгерские динары первой половины XVI века.

Riga Báthori István garas, 1581.
 Porosz terület I. Zsigmond garas, 1528, 1529(2), 1530(5),
 1531(7), 1532(8), 1533(6), 1534(6), 1535(2).
 Schweidnitz II. Lajos félgaras, 1523, 1524(3), 1525, 1526(11).

Német aprópénzek

Porosz hercegség Albert garas, 1531(3), 1532(5), 1533(2),
 1534(3), 1535(3), 1537(4), 1538(2), 1539, 1540, 1541(6),
 1542(7), 1543(2), 1544(5), 1545(10), 1547(2).
 Branderburg Johann garas, 1544, 1545, 1546(3).
 Liegnitz I. Friedrich (+1488) garas, é. n.
 Liegnitz-Brieg II. Friedrich garas, 1542, 1543(4), 1544(3),
 1554.
 Braunschweig város garas, 1554.
 Höxter város garas, 1550.
 Svájc Freiburg kanton garas, 1527 Welzl.5818.

Ismertette a lelet anyagát, nem mellőzhetjük azt a fontos tény, hogy Balatonfőkajár már korábban is szerepelt az irodalomban,⁴ mint egy kb. egyező korú és hasonló összetételű éremkincs lelőhelye. Szerencsére a lelet feldolgozása, ha nem is egészen aprólékos részletességgel, de mégis áttekinthető összefüggésben megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára régi leletfeldolgozásai között és így alkalom nyílik összevetni a régi balatonfőkajári lelet anyagát a mi új leletünk példányaival. Ez az összevetés főként azért kívánatos, mert Éri István megállapítása szerint a két lelet ugyanazon a parcellán került elő. Erre nézve ő a következő megállapítást közli:⁵

„Az 1901-es éremlelőhelyet a Veszprém megyei topográfia veszprémi járására vonatkozó kötetében sikerült azonosítanunk. A falubeliek szerint a dombhát D-i részén Szabó Sándor egykori szőlőjében találták szőlőforgatás közben (két és nem egy) edényben e pénzeket. A kataszteri térképen kikerestük Szabó Sándor birtoklapján az öreghegyi dűlőbeli egykorú parcellájának helyét, amelyről kiderült, hogy ugyanaz a terület, ahol a mostani éremleletet is megtalálták. Szabó portája (2140 -öl) a jelenlegi telepítés ÉNY-i részét képezi, három oldalról ma is kivehető mesgye, illetve dűlőút határolja. A környékbeliek elmondották, hogy nagyjából a Zergi-pince vonalában állott Szabó egykori pincéje, amely elpusztult, környező része nem volt szőlővel betelepítve. Nyilván ezzel magyarázható, hogy az egykori szőlőforgatás során ezt az éremleletet nem találták meg. Ezek szerint a parcellán belül, de annak előttünk ismeretlen részén került elő 1901-ben a másik lelet.”

Ami most már ezt a régebbi leletet illeti, az említett feldolgozás szerint összesen 9015 db érmet tartalmazott, melyek közül a legfiatalabb veret 1593-ból való volt (tehát hasonló korból, mint a másik lelet legutolsó verete). A két lelet nagy hasonlósága miatt érdemesnek tartjuk a régi lelet feldolgozását is teljes egészében közölni, annál is inkább, mert ennek részletes publikálása eddig amúgy sem történt meg.

A lelet feldolgozása a következő:⁶

Rudolf csász. kir. magyar tallér, K-B	1583.	1
Rudolf csász. kir. magyar tallér, K-B	1589.	1
Rudolf csász. kir. magyar tallér, K-B	1590.	1
Rudolf csász. kir. magyar tallér, K-B	1593.	6
August csász. v. f. tallér,	1571.	1
II. Fülöp spanyol k. tallér	1568.	1
Lübeck város tallér	1568, 1587.	2
I. Ferdinánd tiroli tallér,	é. n.	10
II. Rudolf cseh tallér,	1590,	4

I. Ferdinánd—Rudolf magyar denár		8179
Báthori István rigai garas	1581.	1
Báthori István danzigi garas	1579.	1
I. Zsigmond lengyel garas	1506—1548.	68
I. Zsigmond porosz garas	1506—1548.	121
I. Zsigmond danzigi garas	1506—1548.	74
I. Zsigmond elbingi garas	1506—1548.	15
Danzig város garas (Krisztus. Defende nos Christe)	1577.	1
Zsigmond Ágost danzigi garas	1556.	1
Zsigmond Ágost litván garas	1548—1572.	17
Albert porosz hg. garas	1525—+1568.	230
János küstrini hg. garas	+1571.	5
II. Friedrich liegn. briegi hg. garas	1488—1547.	38
Hannover város garas	1538—1549.	2
Goslar város garas	1553.	1
Höxter város garas	1563.	1
Nordheim város garas	1550.	1
II. Rudolf csász. cseh maley gross	1586.	1
Lengyel és schweidnitz 1/2 garas		217
Karinthia I. Ferdinánd tallér é. n., j. n.		1
Ausztria II. Rudolf tallér	83*	1
Csehország Rudolf tallér	90 (kutenbergi jegy)	1
Csehország Rudolf tallér	92 (kutenbergi jegy)	1
Tirol Ferdinánd fhg. tallér	é. n. TIROLIS	7
Tirol Ferdinánd fhg. tallér	é. n. TIROLIS □	1
Tirol Ferdinánd fhg. tallér	e. n. TIROLIS'	1
Tirol Ferdinánd fhg. tallér	é. n. TIROLIS**	1

A két lelet éremanyagát összevetve kiderült, hogy mindkettő azonos jellegű példányokat tartalmaz: vegyes tallérok, magyar denárok, lengyel és német aprópénzek, csak az arányok eltérők, mert az I. leletben a magyar denárok számának túlnyomó tömege jellemző, a II. leletben pedig a tallérok viszonylagos nagysága a feltűnő, továbbá az I. leletben szerepel 1 db cseh weisspfennig is, míg a II. lelet cseh aprópénzt egyáltalán nem foglal magában. Az elrejtési időt vizsgálva az derül ki, hogy az I. lelet legfiatalabb verete egy 1593-ik évi magyar tallér, a II. leleté pedig 1592-ből való ugyancsak magyar tallér. Minthogy az újkori éremleletek elrejtési idejét a bennük szereplő legfiatalabb veretek elég pontosan meghatározzák, így mindkét lelet elrejtési ideje 1592 és 1593 évekre illetve esetleg a közvetlen utána következő időre tehető.

Azt ma már teljes bizonyossággal nem lehet megállapítani, hogy a két lelet áll-e valamilyen kapcsolatban egymással, de annyi bizonyos, hogy ugyanazon a helyen hasonló összetételben és kb. egyidőben lettek elrejtve, tehát nyilván ugyanazon okok játszhattak közre az elrejtésüknél, még akkor is, ha történetesen egymástól független éremleletek lennének. A XVII. század folyamán elrejtett leleteknél valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha a török háborúk eseményeiben kíséreljük meg az elrejtési okot keresni. Veszprém megye ebben az időben általában török hódoltság alatti terület volt, de nem tiszta hódoltsági terület, hanem végvidék, mely kétfelé adózott.⁷ Az 1562-ben kötött béke következtében viszonylag nyugodtabb évek következtek, de 1565-ben újból kitört a háború, és tartott az 1567-ben következő békéig. 1581-ben megint kezdetét vette a török beütés és rablás, ami annyira állandósult, hogy a csetepaték végül is 1586-ban háborúvá fejlődtek. Majd 1593-ban kitört a 15-éves háború, melynek idején a megye községeit a török elpusztította és a lakosság vagy elmenekült, vagy rabszolgáskorba jutott. Kajár község már az 1566-ik évi hadjárat idején annyira elpusztult, hogy hét évig tartott az újjáépítése. 1572-ben behódolt a török-

1

2

3

4

5

6

2. Tallérok: 1. Rudolf 1590 — B jeggyel; 2. Rudolf 1580 H—S jeggyel; 3. Lengyel 1586; 4. Magdeburg 1589; 5. Thoren 1570; 6. Aachen 1571.

2. Taler: 1. Rudolf 1590 mit der Marke B; 2. Rudolf 1580 mit der Marke H-S; 3. Polnischer 1586; 4. Magdeburg 1589; 5. Thoren 1570; 6. Aachen 1571.

2. Thalers: 1. de Rodolphe, 1590 — avec le signe B, 2. de Rodolphe, 1580 — avec le signe H-S, 3. polonais, 1586, 4. de Magdeburg, 1589, 5. de Thoren, 1570, 6. d'Aix-la-Chapelle, 1571.

2. Талеры: 1. Талер Рудольфа 1590-го года со знаком „В“; 2. Талер Рудольфа 1580-го года со знаком „H—S“; 3. Польский 1586-го года; 4. Магдебургский 1589-го года; 5. Торонский 1570-го года; 6. Аахенский 1571-го года.

nek, majd 1594-ben Győr eleste után a lakói elmene-
kültek és csak a visszafoglalás után tértek vissza. Csak
lassan települt újjá és még 1605-ben is hat évi adó-
mentességet élvez, aki itt megtelepszik.⁸ A vázolt
történeti események ismeretében meglehetősen való-
színűsítéssel lehet feltételezni, hogy az 1593-ban elindult
15 éves háború eseményei szolgáltatták a közvetlen
okot mindkét lelet elrejtésére és a mondottakból az is
világos, hogy az elásott leleteket miért nem kereste
később az elrejtője.

Ha felvetjük a kérdést, hogy a két lelet milyen adato-
kat szolgáltat, a korabeli pénzforgalom ismeretére
nézve kiderül, hogy új anyagot nem tartalmaz, viszont
nyomatékosan erősíti a pénzforgalomról eddig ismert
képet.

E pénzforgalomra vonatkozólag tudjuk, hogy az
aranypénzek (ilyen nem volt a leletben) és a tallérok
mint értékpénzek sorában korlátozás nélkül forgott
minden belföldi és külföldi veret. A tallérok csoportja
a II. leletben ugyanolyan tarka képet mutat, mint az
egykorú analóg-leletek anyaga. Az osztrák tartomá-
nyok és a német birodalom különféle pénzverő
hatóságainak a tallérveretei dominálnak a szokott
módon. Ennek az oka, hogy a külföldi tallérok főként
két úton áramlottak Magyarországra. Egyrészt az
exportált magyar élelmiszerek ellenértékeiként, mert
a kereskedők az élelmiszerek értékét csak aranyban
vagy tallérban fogadták el, másrészt a Magyarország
területén harcoló német zsoldosok pénzéért, melyet
itt költöttek el. Az aprópénzforgalom két alappillére
volt ebben az időben a magyar denár és lengyel apró-
pénz, illetve a lengyel pénzekkel többé-kevésbé egyező
német garaspénzek. Ezt igazolja mindkét lelet anyaga
és csak az a feltűnő, hogy nem szerepelnek bennük
az osztrák tartományok aprópénzei. Igaz, hogy ezek
inkább a nyugat-dunántúli területekről származó
éremleletek tartozékai szoktak lenni.

Érdekes velejárója minden XVI—XVII. századokból
származó éremleletnek az egykorú magyar denároknak
kisebb-nagyobb mennyiségben előforduló egykorú
hamisítványai. A XVI. sz. első felében a kettős királyság
idején elterjedt főúri pénzhamisítás, vagy magánpénz-
verés eredményei ezek többnyire és mivel ez a probléma

még sok megoldatlan kérdést rejt magában, célszerű-
nek véltük legalább az I. Ferdinánd korából származó
denárhamisítványok képét is közölni a további kuta-
tások elősegítésére. Silány ligára vert, gyakran zavart
körülatú érmek ezek a hamis veretek és csak a szapo-
rodó leletadatok alapján remélhető valaha is legalább
tájak szerint megállapítani ezek kibocsátási helyét.
(1. kép 2—18.)

Végül numizmatikai érdeklődéssel nézve a lelet
anyagát, taláunk benne ritkábban előkerülő érdekes
példányokat is. Ilyen pl. II. Lajos 1526-ból származó
sasszárnyú jegyű denárja, mely voltaképpen Zrínyi
Miklósnak királyi engedély alapján a kosztaincai
pénzverdében készült pénze. (1. kép 1.) Viszonylag
ritka Rudolf H-S jegyű tallérja 1580-as évszámmal
a kassai verdéből. (2. kép 2.) Ugyancsak becses példány
Báthori István lengyel tallérja 1586-ból N-B jeggyel,
mely tehát a nagybányai pénzverdében került kiverésre.
E külön kiemelt példányok mellett még sok kiváló
veret akad a német tallérok sorában. (2. kép 4—6.)
Általában a talléroknek a nagy száma adja meg igazán
a II. lelet jelentőségét, mert a tallér magas pénzforgalmi
értéke miatt⁹ a lelet jelentős kincsleletté válik, amelyik
csak igen jómódú elrejtő tulajdona lehetett.

Huszár Lajos

Jegyzetek

¹ A lelet mennyiségéből Éri István két edényre következtet, mert az
összeállított első edény az éremlelet anyagának befogadására nem
elégséges.

² MA = Miller zu Aichholz—Loehr—Holzmair: Österreichische Münz-
prägungen. 1519—1938. Wien, 1948.

³ Gumowski, Marian: Handbuch der polnischen Numismatik. Graz,
1960.

⁴ Huszár Lajos: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. Veszprém
M. Muz. Közl. I./1963. 153. A korábbi irodalom nyomán említve:
Jelentés NM 1902. 43., AE. 1903. 444. és AE. 1963. 215.

⁵ Éri István jelentéséből szövszerint idézve.

⁶ Az eredeti leletfeldolgozást szövszerint közöljük, minthogy néhány
meghatározás benne nem egészen egyértelmű.

⁷ Pákay Zsolt: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában.
Veszprém, 1942. 27—30.

⁸ Ila Bálint—Kovácsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona.
Budapest, 1964. 130.

⁹ A tallér értéke 1593 körül 100 denár volt és a vásárlóerő illusztrálására
említhető, hogy pl. egy tyúk ára 4 denár, egy font szalonna 4 denár,
egy malac 8 denár stb.

Jüngste Münzfunde im Komitat Veszprém

Im nachfolgenden werden drei im knappen Ablauf von ein paar Monaten ans Licht geratene Münzfunde besprochen. Diese Gelegenheit gibt eine Anregung, eine Rechenschaft auch über die im Komitate bisher bekanntgewordenen Münzfunde und darunter über die geschlossenen Funde abzulegen.

In einem im Jahre 1963 publizierten Fundbericht werden von den 265 Ansiedlungen des Komitats 96 erwähnt, deren Münzfunde dem Alter und Charakter nach 257 Unterschiedlichkeiten aufweisen. Durch die Veröffentlichung der ersten zwei Bände von der im stetigen Werden begriffenen archäologischen Topographie des Komitats sind unsere Kenntnisse weiter vermehrt worden; heute erstreckt sich unser Wissen auf 295 Münzfunde in der Umgebung von 112 Ansiedlungen.

Eine besondere Wichtigkeit schreiben wir den 66 geschlossenen Funden zu, und wir können neben der numis-

matischen Bedeutung auch ihre ortsgeschichtlichen Beziehungen hoch schätzen. 13 unter ihnen wurden während der Herrschaft der Römer, in den Jahrhunderten 3–4 versteckt. Aus den Jahrhunderten 11–17 sind ihrer 49 bekannt. Ein großer Teil von ihnen wurde in verschiedenen Perioden türkischer Besatzung während der Jahrhunderte 16–17 begraben und bei der Feststellung des Zeitpunktes ihrer Versteckung sind neben der letzten Jahresnummer des Fundes auch konkrete kriegsgeschichtliche Daten (Belagerung von Festungen, Kriegszüge usw.) behilflich. In dieser Weise liefern sie neben den auf den Geldverkehr des Zeitalters bezüglichen Feststellungen wertvolle Informationen auch betreffs der Größe und Wirkung der Verwüstungen der Kriege, die das Komitat erlitten hat.

István Éri

Der Münzfund von Balatonfüred

Im Oktober 1965, im Inneren der Gemeinde, abseits einer Straße, anlässlich einer Kabellegung, kam ein 1285 Münzenstücke enthaltendes Krüglein ans Licht. Zwei Drittel des Fundes waren Slawonische Dinare, der Rest bestand meistens aus ungarischen Dinaren und nur eine kleine Anzahl war österreichischer oder sonstiger Prägung.

Die Kuriosität des Fundes, die auch seine Bedeutung steigert, ist, daß im Jahre 1885, 25–30 km weit von der Fundstelle, ebenfalls neben der Straße, ein Fund ungefähr der selben Zusammensetzung und Quantität ans Licht gebracht wurde, der von der Mitte des 13-ten Jahrhunderts datiert. Außer diesem genau lokalisierbaren Ensemble sind uns noch hauptsächlich aus Wiener Dinaren bestehende

Funde bekannt, die vom Ende des 19-ten Jahrhunderts bzw. aus den zwanziger Jahren des 20-ten Jahrhunderts datieren, die wahrscheinlich daselbst, entlang der am nördlichen Rande der mittelalterlichen Ansiedlung führenden Landstraße ans Licht gebracht wurden. Nach einem Zerstreuungsprozeß sind Teile davon in Budapest, Wien und Graz gelangt und ihr Zusammenhang ist nicht mehr feststellbar.

Sicher ist nur die Tatsache, daß die drei, möglicherweise auch mehr Fundensembles an der Wende der Jahrhunderte 13–14, anlässlich der Verwüstung von Balatonfüred und Umgebung begraben wurden.

Katalin Gopcsa

Bemerkungen zu dem Münzfund in Balatonfüred

Im Geldverkehr Ungarns im 13-ten Jahrhundert haben die Erzeugnisse der benachbarten westlichen Gebiete eine entscheidende Rolle gespielt. Für die erste Hälfte des Jahrhunderts charakteristisch sind die friesacher Dinare, die für einen ungarischen Außenhandel mit Kärnten bezeugen. Am Ende des 13-ten und Anfang des 14-ten Jahrhunderts wurde dieser Handelsstrom auf den Donau-Wasserweg geleitet. Diese Richtungsänderung wird durch die Münzfunde des Karpathenbeckens bezeugt; die Prägungen von Friesach, St. Veit und Windischgrätz verschwanden und die Erzeugnisse der Münzwerke von Wien, Wienerneustadt, Enns erschienen, und die Münzen von Passau und Bayern fingen an sich über Österreich Weg zu machen. Das Verkehrsgebiet der Wiener Dinare ist aber nicht das ganze Land, sondern nur dessen westliche Hälfte; in Transdanubien ist es das vom Balaton und von dessen verlängerter Linie nordwestlich liegende Gebiet sowie die westliche Hälfte des Hochlandes vom Karpathenbecken. Eine klar abgerissene wirtschaftliche Einheit, dessen Mittelachse, die Donau, zu dieser Zeit der Abwicklungsweg eines nach Westen gerichteten lebhaften Handels ist.

Balatonfüred mit drei Funden aus diesem Zeitalter ist ein organisches Glied des obenerwähnten Verkehrsgebiets und sein Fundreichtum sichert ihm auch in seiner Umgebung eine hervorragende Stellung.

Der in jüngster Zeit ans Licht geratene dritte Fund liefert uns eine Dokumentation für den Geldverkehr und dabei ist er auch für Untersuchungen betreffs der Zeitfolge brauchbar. Unter den 1196 genau datierbaren ungarischen

und Slawonischen Dinaren gehören 1170 sicher dem der Herrschaft von Andreas III (1290–1301) vorangehenden Zeitalter. Von ihm stammen bloß 25 ungarische Prägungen — drei unter zwanzig Sorten — und eine slawonische. Aufgrund dessen wird die Zeit der Versteckung in den Jahren 1292–93 vermutet. Durch die genau bestimmbar westlichen Münzen wird diese Vermutung unterstützt. Zugleich schreibt diese Feststellung gewisse Schranken für die aus der Hinsicht der Zeitbestimmung unsicheren Prägungen vor. So z. B. LF. 242 kann noch keine Prägung von Otto III (1295–1310) sein, sondern gehört sie wahrscheinlich Meinhard II (1286–1295), umso mehr, da ihre Rückseite eine gewisse Verwandtschaft mit der Prägung LF 238 von Meinhard II aufzeigt. Gleichfalls erzielt man eine genauere Zeitbestimmung für die Eintragungen 111 und 113 der Fundbeschreibung; auch diese sollen dem Zeitalter vor 1293 angehören.

In dem Funde kommen auch 4 Grazer Prägungen (LS, 34, 36, 42) von Albert I (1282–1308) vor. Die Zeitbestimmung wird hier abgeändert insoweit, daß diese drei Typen in der ersten Hälfte der Herrschaft von Albert I geprägt worden sein sollten.

Durch den Fund werden auch die Wahrnehmungen unterstützt, die hinsichtlich der Zeitfolge des Verkehrs der Wiener Dinare in Ungarn gemacht worden sind. Nach der Meinung von Bálint Hóman sollten nämlich die Wiener Dinare ihre Verbreitung im Karpathenbecken in den letzten Jahren der Herrschaft von Béla IV (1235–1270) haben. Aufgrund früherer Funduntersuchungen kann jedoch

estgestellt werden, daß die Wiener Dinare enthaltenden Münzfunde mit gewissen Ausnahmen, die vom Ende des 13-ten Jahrhunderts, aus der Regierungszeit von Rudolf, oder vielmehr von Albert I datiert sein mögen, aus dem 14-ten Jahrhundert stammen; d. h. die Funde zeugen von einer späteren Verbreitung. Wiener Prägungen, als „jenseits des Rába-Flusses im Verkehr befindliche Dinare“ werden urkundlich erst zwischen 1265 und 1270 erwähnt. Dadurch wird aber genau von der Tatsache zeugt, daß sie gegen 1270 erscheinen, und auch damals nur jenseits des Rába-Flusses. Da der vom Anfange der 1290er Jahre datierende Fund von Balatonfüred den in großer Menge vertretene ungarischen und slawonischen Münzen gegenüber nur ein paar Wiener Dinare enthält, mochten sie als

Zahlungsmittel diesseits des Rába-Flusses selbst zu dieser Zeit nur sporadisch verwendet worden sein. Die in dem Funde vorkommenden Friesacher und Grazer Prägungen — die in den Wiener Münzfunden aus dem 14-ten Jahrhundert nicht zu finden sind — bewahren das Gedenken einer früheren Handelsrichtung. Dasselbe wird auch durch die Beobachtung unterstützt, daß die späteren Wiener Dinarfunde gewöhnlich von Münzen aus Passau und Bayern begleitet werden, die auf der Donau leicht ihren Weg nach Ungarn fanden, aus dem Funde von Balatonfüred jedoch fehlen. All dies beweist, daß die Zeit der allgemeinen Verbreitung der Wiener Dinare in Ungarn der Anfang des 14-ten Jahrhunderts ist.

István Gedai

Münzfund bei Lovaspuszta aus dem 16-ten Jahrhundert

Im April 1966 kam beim Pflügen in der Nähe von Somlóvásárhely—Lovaspuszta in einem Geschirr ein aus 1628 Stücken bestehender Münzfund ans Licht.

Als Spuren des beständigen Kriegsfeldes, wo türkische und kaiserliche Truppen ihr Verwüstungswerk ausführten, sind auf dem Gebiete Ungarns Münzfunde aus den Jahrhunderten 16—17 sehr häufig.

Lovas war im 16-ten Jahrhundert im Besitze von Prämonstatenser-Nonnen. Außer der Machthaberei der Landbesitzer von der Umgebung, nur eine kleine Zeitlang nach der Niederlage bei Mohács im Jahre 1526, setzten die türkischen Einfälle auf das Gebiet des Komitats ein. Von 1540 an wurden die türkischen Räuberzüge ständig, im Jahre 1552 wurde die Festung Veszprém besetzt und das Gebiet endgültig erobert. Da in diesen Jahren der Fund wegen zahllosen Kriegszügen vergraben werden mochte, ist die Annahme, die Tatsache mit einem bestimmten Kriegszug zu verknüpfen, haltlos. Es ist jedoch logisch, den Fund dessen letzte Prägung aus dem Jahre 1542 stammt, mit dem großen Kriegszuge des Jahres 1543 in Verknüpfung zu bringen. In diesem Jahre haben die Türken Válpó, Siklós und Pécs besetzt und die Armee erreichte Buda im Juli. Von Buda ist die Hauptarmee auf Esztergom vorgedrungen, während eine tatarische Armee von 80000 Mann die Komitate Veszprém und Győr verwüstete. Der Hauptgrund für das Verstecken der Münzen sollte hier gelegen sein.

Die Untersuchung von der Zusammensetzung des Fundes verlangt eine vorsichtige Arbeit. Auffallend ist nämlich,

daß mit der Ausnahme der Goldmünzen, die auch westlich von uns im Verkehr waren, ungarische Münzen nur in geringer Anzahl vorkommen. Sie betragen nur 1,17 Prozent des Fundes. Aufgrund dieser Tatsache besteht mit Recht der Zweifel, der Fund sollte aus in Ungarn gebrauchten Münzen zusammengestellt worden sein. Mindestens in seiner ursprünglichen Form. Die Zusammensetzung des Fundes erlaubt auch die Einräumung, daß er in dieser Zusammenstellung nach Ungarn geraten ist — er mag von einem Händler, ja sogar von einem Söldner gebracht worden sein — und sein hierhergehöriger Besitzer mag ihn in ein Tongeschirr einheimischer Anfertigung getan haben, um ihn vor einem sich annähernden Feindes zu schützen.

In unserem Fund ist die entscheidende Mehrheit der Donau-Provinzen und -Städte auffallend. Das wird durch das Kreisdiagramm und durch die die Münzstätten der im Funde vorgekommenen Münzen zeigende Karte klar dargestellt. Die meisten Prägungen rühren aus dem Zeitraum zwischen 1527 und 1536 her und verhältnismäßig viele gibt es noch aus dem Zeitraum zwischen 1515 und 1522.

Der nach der Zusammenstellung und Zeitfolge geschätzte Wert wird durch das ausschließlich nach der Stückzahl vorgenommene Rechnen vermindert. In der Untersuchung wurden Goldstücke, Groschen, Zweier, Pfennige und Dinare als gleichwertige Stücke in Betracht genommen. Wollte man den Wert des ganzen Fundes in einer einzigen Geldsorte ausdrücken, würde man vielen Fehlerquellen begegnen.

István Gedai

Der Münzfund von Balatonfőkajár

In der Gemeinde Balatonfőkajár (Komitat Veszprém) ist am 2-ten März 1966, auf dem Berg Öreghegy, innerhalb des Gebiets der Produktionsgenossenschaft Szabadság, ein Münzfund ans Licht geraten. Der Fund enthielt insgesamt 3743 Münzen, darunter 271 Taler, 3184 ungarische Dinare, 214 Stück polnischen Kleingeldes und 74 deutsche groschenähnliche Geldstücke. In derselben Gemeinde, nach der Feststellung von István Éri sogar auf derselben Landparzelle, ist auch schon früher, im Jahre 1901 ein Münzfund gleichen Alters und gleicher Zusammensetzung ans Licht gefördert worden. Aufgrund der im Nationalen Museum befindlichen früheren Bearbeitung geben wir auch das Material dieses früheren Fundes an. Er enthielt 9015 Münzen. Die jüngste Prägung des ersten Fundes (1901) ist ein ungarischer Taler aus dem Jahre 1593, wogegen das jüngste Exemplar des zweiten Fundes (1966) ebenfalls ein ungarischer Taler ist, der aus dem Jahre 1592 stammt.

Die Zeit der Versteckung dürften danach die Jahre 1592 1593 oder die unmittelbar darauf folgenden Jahre sein. Die zwei Funde mögen oder nicht miteinander in Verknüpfung stehen, soviel ist sicher, daß sie ungefähr zu der selben Zeit versteckt worden sind und beim Verstecken die selben Gründe mitwirken konnten. Der Grund war wahrscheinlich der im Jahre 1593 beginnende fünfzehnjährige türkische Krieg, während dessen die Gemeinden des Komitats von den Türken verwüstet wurden. Auch die Einwohner von Balatonfőkajár mußten im Jahre 1594 fliehen. Diese historischen Geschehnisse bilden einen naheliegenden Hintergrund für die Versteckung der zwei Funde. Beide Funde spiegeln genau den Geldverkehr des Zeitalters und der zweite Fund enthält dabei manche interessante Prägungen. Der zweite Fund hat, infolge der hohen Anzahl der enthaltenen Taler, einen hohen Kaufwert und vertritt einen bedeutenden Schatz.

Lajos Huszár

Nouvelles trouvailles numismatiques dans le département de Veszprém

En ce qui suit nous voudrions faire connaître trois trouvailles numismatiques récentes, découvertes dans le courant de quelques mois à peine. Et nous saisissons cette occasion pour faire état des trouvailles numismatiques découvertes antérieurement dans le département, et dans le cadre de ce compte rendu, nous parlerons aussi des trouvailles closes.

Un répertoire de trouvailles, publié en 1963 mentionne 96 des 265 agglomérations du département, sites de 257 trouvailles de dates et de caractères différents. Les deux premiers volumes de la topographie archéologique du département, laquelle se prépare sans discontinuer, ont complété nos connaissances: il y a dans le département 112 agglomérations dans les finages desquelles 295 trouvailles numismatiques ont été mises à jour.

Outre leur intérêt numismatique, nous attribuons une

importance particulière aux 66 trouvailles closes, à cause de leur valeur du point de vue de l'histoire locale. 14 de ces trouvailles ont été enfouies à l'époque romaine, aux IIIe ou IVe siècles. Nous en connaissons 49 datant des XIe—XVIIe siècles. Leur plupart ont été cachées à l'époque des conquêtes et campagnes turques, au cours des XVIe et XVIIe siècles; pour fixer la date de leur enfouissement, nous sommes aidés non seulement par le millésime le plus récent de la trouvaille, mais aussi par des données concrètes (sièges, campagnes) de l'histoire militaire. Ainsi ces trouvailles fournissent des renseignements intéressants non seulement sur la circulation monétaire de l'époque, mais aussi sur l'étendue, les effets des destructions de guerre infligées au département.

István Éri

La découverte numismatique de Balatonfüred

En octobre 1965, lors de la pose d'un câble, 1285 pièces, enfermées dans un cruchon, ont été repérées au sein de la commune, en bordure d'une voie publique. Des deniers slavons constituaient les deux tiers de ce trésor, la plus grande partie du reste était en deniers hongrois, et ne s'y trouvaient que quelques pièces d'Autriche ou d'autres pays.

L'intérêt de notre trouvaille, et qui en rehausse l'importance, consiste en ce qu'en 1885, à 20—30 m de ce lieu, également près de la route, on avait déjà trouvé un trésor d'une composition et d'une grandeur à peu près égales, daté de la deuxième moitié du XIIIe siècle. Outre ces ensembles localisables d'une façon précise, nous connaissons

des trouvailles découvertes à la fin du XIXe siècle et aux années 1920 qui — contenant surtout des deniers viennois — ont été détériorées selon toute probabilité au même lieu, au long de la route longeant la lisière nord de l'agglomération médiévale. Ces trésors-ci se sont dispersés, échoués à Budapest, à Vienne et à Graz; aujourd'hui il n'est plus possible de rétablir leurs corrélations.

Ce qui est certain, c'est que les trois trésors — éventuellement quelques autres encore — ont été enfouis au tournant des XIIIe et XIVe siècles, lors de la dévastation de Balatonfüred et de ses environs.

Katalin Gopcsa

Remarques sur la découverte numismatique de Balatonfüred

Au XIIIe siècle, dans la circulation monétaire de Hongrie, les pièces des ateliers de monnayage des pays voisins occidentaux ont joué un rôle important. Les représentants caractéristiques de la première moitié de ce siècle sont les deniers de Friesach qui témoignent de l'orientation du commerce extérieur de Hongrie vers la Carinthie. Tout à la fin du siècle et au début du XIVe, cette tendance commerciale s'est dirigée sur la voie fluviale du Danube. Les trouvailles numismatiques du bassin des Carpates montrent ce changement de direction: les émissions de Friesach, de St Veit, de Windischgratz ont disparu, et ont apparu les monnaies frappées à Vienne, à Wienerneustadt et à Enns, de même que les pièces de Passau, de la Bavière qui filtrent à travers l'Autriche. Mais les deniers viennois ne circulent pas sur le territoire entier du pays, seulement dans sa partie ouest: en Transdanubie, dans la partie qui se trouve au Nord-Ouest de Balaton et de la ligne imaginativement allongée de celui-ci, puis dans la partie ouest du Haut-Pays du bassin des Carpates. C'est une unité économique aux limites nettement dessinées, sur l'axe médian de laquelle — le Danube — afflue dans cette époque le trafic extérieur de Hongrie vers l'Ouest.

Avec ses trois trouvailles datées de ce temps, Balatonfüred fait partie organique de ce territoire du trafic, et la richesse de ses trouvailles met cette agglomération en vue même dans sa région.

En outre qu'il nous fournit des données éclairant la circulation monétaire, le troisième trésor récemment découvert se prête aussi à l'examen chronologique. Des

1196 deniers hongrois et slavons datables en toute certitude, 1170 pièces datent incontestablement d'avant le règne d'András III (1290—1301). D'autre part nous n'y trouvons que 25 pièces hongroises — 3 types des vingt types connus — et 1 pièce slavone de ce roi. Ainsi nous fixerions la date de l'enfouissement en 1292 ou 1293. Les pièces occidentales datables appuient cette hypothèse. En même temps cette date fixe certaines limites chronologiques aux pièces que nous ne pouvons pas dater en toute certitude. Telle est p.ex. celle portant la cote LF.242, qui ne peut être encore d'Ottó III (1295—1310), mais probablement de Meinhard II (1286—1925), et cela d'autant plus puisque son revers révèle certaine parenté avec la frappe N° LF. 238 de Meinhard II. De même, nous pouvons dater de plus près les cotes 111 et 113 du procès-verbal de la découverte; elles doivent dater d'avant 1293.

Le trésor comprend aussi 4 pièces d'Albert Ier (1282—1308), frappées à Graz (LS.34, 36, 42). La détermination se modifie dans ce cas en tant que ces trois types devaient être frappés pendant la première partie du règne d'Albert Ier.

La trouvaille démontre aussi le bien-fondé de nos observations concernant la chronologie de la circulation des deniers viennois en Hongrie. Car Bálint Hóman, parlant des diplômes, était d'avis que c'est dans les dernières années du règne de Béla IV (1235—1270) que les deniers viennois sont arrivés en abondance dans le bassin des Carpates. Or, on peut constater — à la base de nos examens de découvertes numismatiques antérieures — que les

trésors comprenant des deniers viennois datent du XIVe siècle, sans compter quelques exceptions pouvant dater de la fin du XIIIe siècle, du temps du règne de Rodolphe ou plutôt d'Albert Ier; c'est-à-dire, les trouvailles témoignent d'une extension postérieure. C'est entre 1265 et 1270 que des diplômes mentionnent des pièces frappées à Vienne comme « deniers en circulation outre la rivière Rába ». Ce qui prouve justement que ce type n'apparaît que vers 1270, et même à cette date seulement outre la Rába. La trouvaille de Balatonfüred, datée du début des années 1290 ne contient que quelques deniers viennois auprès de la grande quantité de monnaies hongroises et slaves, donc même dans cette époque le denier viennois n'avait guère cours dans les provinces en deçà de la Rába.

Les pièces de la trouvaille frappées à Friesach et à Graz — lesquelles nous ne retrouvons point dans les découvertes numismatiques viennoises du XIVe siècle — gardent le souvenir d'une orientation commerciale antérieure. Cette hypothèse est approuvée par le fait que dans les découvertes postérieures de Vienne auprès de deniers, il y a généralement des pièces de Passau et de la Bavière ayant accès facile grâce au commerce danubien, tandis que ces dernières manquent du trésor de Balatonfüred. Tout cela montre que le denier viennois n'était en Hongrie instrument de paiement courant que depuis le début du XIVe siècle.

István Gedai

Trouvaille numismatique du XVIe siècle à Lovaspuszta

En avril 1966, à Somlóvásárhely-Lovaspuszta un trésor de 1628 pièces, renfermées dans un pot se mit à jour dans le sillon de charrue.

Sur le territoire de Hongrie les trouvailles numismatiques des XVIe–XVIIIe siècles sont nombreuses, à cause des guerres continues, des dévastations de troupes turques et impériales.

Au XVIe siècle Lovas a été la propriété des religieuses prémontrées. Outre les violences des seigneurs des terres voisines, peu après la défaite de Mohács (1526), ont commencé les irruptions turques dans le département. Depuis 1540 le pillage turc est continu, et en 1552 après que la place forte de Veszprém eut été occupée, la région tomba définitivement sous la domination ottomane. Au cours de ces années, d'innombrables campagnes pouvaient motiver l'enfouissement du trésor, il serait donc osé de le lier à une campagne définie. Pourtant, il est naturel de mettre la découverte — qui se clôt par une pièce frappée en 1542 — en relation avec la grande campagne turque de l'an 1543. Cette année les Turcs occupèrent Valpó, Siklós, Pécs, et l'armée arriva en juillet à Buda. De là, le gros de l'armée partit contre Esztergom, mais l'armée d'à peu près 80 000 Tartares ravagea les départements de Veszprém et de Győr. Peut-être ce désastre motiva-t-il l'enfouissement de notre trésor.

Il faut procéder avec beaucoup de précaution à l'examen de la composition de cette découverte. Car il est étonnant que — si nous ne tenons pas compte des pièces d'or qui

avaient cours aussi à l'Ouest — les pièces hongroises y sont d'un très petit nombre. Elles ne constituent que le 1,17 % de la découverte. Ce fait rend contestable de juste titre que ce trésor se soit formé de monnaies circulant en Hongrie. Au moins quant à sa majeure partie. Sa composition permet de supposer qu'il est arrivé tel quel dans le pays — apporté soit par un marchand, soit par un mercenaire même — puis son nouveau propriétaire l'a mis dans un pot hongrois et l'a caché dans la terre à la nouvelle que l'ennemi approchait. C'est ce nouveau propriétaire hongrois peut-être qui y a mis les quelques deniers hongrois.

La prépondérance absolue des pièces frappées dans les provinces et villes riveraines du Danube est surprenante dans ce trésor. Le diagramme circulaire et la carte indiquant les ateliers de monnayage des pièces de la trouvaille documentent bien ce fait. La plupart des pièces datent d'entre 1527 et 1536, et celles datées d'entre 1515 et 1522 sont encore relativement nombreuses.

Le recensement fait à la seule base du nombre de pièces diminue la valeur des observations concernant la composition et la datation. En examinant la trouvaille nous avons considéré comme égaux — pièce sur pièce — ducats, groschens, zweiers, pfennigs, deniers. Mais si nous faisons la réduction du trésor entier en monnaie identique, c'est-à-dire en une valeur identique, et si nous calculions à la base d'une telle évaluation, nous aurions trop de causes d'erreur.

István Gedai

La découverte numismatique de Balatonfőkajár

Le 2 mars 1966, dans la commune de Balatonfőkajár (dép. de Veszprém) une découverte numismatique a été mise à jour sur le champ dit Öreghegy de la coopérative agricole Szabadság. Le trésor contenait 3743 pièces, dont 271 thalers, 3184 deniers hongrois, 214 menues monnaies polonaises et 74 pièces, sortes de groschen allemand. Dans la même commune, et de plus, selon la constatation d'István Éri, dans cette même parcelle on avait trouvé déjà en 1901 une découverte numismatique datant de la même époque et d'une composition semblable. A la base du dépouillement ancien gardé au Cabinet des Médailles du Musée National, nous faisons connaître la matière de cette découverte: elle comprend 9015 pièces. La pièce de la plus récente date de la 1re découverte (de 1901) est un denier hongrois de 1593, et celle de la 2e découverte (de 1966) est également un denier hongrois de l'an 1592. Les trésors ont été donc enfouis en 1593 respectivement en 1592 ou

dans l'immédiat. Qu'ils soient ou non en connexion l'un avec l'autre, il est certain qu'ils ont été enfouis à peu près en même temps, et les mêmes causes étaient pour leur enfouissement. Cette cause était probablement la guerre turque de 15 ans, commencée en 1592, au cours de laquelle les Turcs ont détruit les villages du département. Ainsi en 1594 les habitants de Balatonfőkajár devaient-ils aussi s'enfuir. Il est évident que ces événements constituent les dessous de l'enfouissement de nos deux trésors. Le contenu de toutes les deux découvertes reflète précisément l'image de la circulation monétaire de l'époque, et la deuxième présente quelques pièces rares et intéressantes. Vu le grand pouvoir d'achat des thalers, la deuxième découverte est un trésor remarquable puisqu'elle en contient beaucoup.

Lajos Huszár

Новые находки монет в Веспремском комитате

Ниже мы публикуем описание трех находок монет, ставших известными в течение едва нескольких месяцев. Пользуясь случаем, мы перечислим и находки монет в Веспремском комитате (среди них и закрытые), ставшие известными раньше.

Опись находок, опубликованная в 1963-м году, упоминает 96 из 265 поселений, расположенных на территории комитата, с 257 кладами монет, различными по времени и характеру. Первые два тома продолжающегося издания археологической топографии комитата увеличило наши знания: ныне нам известны 295 находок монет с территории 112 поселений.

Особенно важными мы считаем 66 закрытых кладов. Они имеют значение не только с точки зрения

нумизматики, но и для изучения истории края. 13 из них были зарыты во время римского господства, в III—IV веках; 49 происходят из XI—XVIII столетий. Большая часть из них была закопана в землю в XVI—XVII веках, во время нашествия турок и период военных сражений. Для определения времени зарытия помощью служат не только чеканка с обозначением года, но и конкретные исторические даты (штурм крепостей, сражения). Таким образом, монеты наряду с данными о тогдашнем денежном обороте служат ценным источником для познания распространения военных опустошений на территории комитата.

Иштван Эри

Находка монет в Балатонфюреде

В октябре 1965-го года на территории населенного пункта, вдоль дороги, при работах по укладыванию кабеля, был обнаружен небольшой кувшин, внутри которого находились 1285 монет. Три четверти клада составляли славонские динары, остальная часть в большинстве состояла из венгерских динар и лишь незначительную часть составляли австрийские и другие монеты.

Интересно отметить (это и увеличивает значение находки), что в 1885-м году в 25—30 метрах от данного места, тоже при дороге был найден клад, сходный с описываемым по своему составу и количеству монет, датированных второй половиной XIII столетия.

Известны находки конца XIX века, а также 1920-го года, в основном состоявшие из венских динар, которые, по всей вероятности, тоже были найдены здесь, вдоль дороги, проходящей возле северной окраины средневекового поселения. Находки эти рассеялись, попали и в Будапешт, и в Вену, и в Грац, связь их теперь уже невозможно определить.

Однако бесспорно, что три, а возможно и больше кладов были зарыты на рубеже XIII и XIV столетий, во время опустошения, постигшего Балатонфюред и его окрестности.

Каталин Гонча

Примечания к Балатонфюредскому кладу

В денежном обороте Венгрии в XIII веке решающую часть составляли монеты, выпущенные мастерскими по чеканке монет соседних западных территорий. Для первой половины столетия характерны фризахские динары, что свидетельствует о направлении венгерских торговых связей в сторону Каринтии, эти связи в начале XIV века распространились на водный путь по Дунаю. На изменение направления торговых путей указывают находки монет в Карпатском бассейне; исчезают монеты Фризаха, Ст. Вейта, Виндишграца, появляются монеты венской, винернейштадтской, эннской чеканки, проникают на австрийскую территорию также пассауские и баварские монеты. Венские динары имели хождение не на всей территории страны, а только на западной ее части, в Задунайском крае, к северо-западу от Балатона, а также в западной части Верхней Венгрии. Это явно выраженный экономический район, центральным стержнем которого являлся Дунай, направлявший венгерскую торговлю по направлению к западу.

Балатонфюред органически принадлежал к вышеупомянутому экономическому району и, судя по богатым находкам, занимал выдающееся место.

Найденный теперь третий клад имеет значение не только для определения тогдашнего денежного оборота, но и является источником для исторических изысканий. Из 1196 датированных венгерских и славонских динар 1170 определено относятся к периоду до Андраша III (1290—1301). Всего 25 монет венгерской чеканки (из 20 типов — 3) и одна славонская монета относятся к периоду его царствования.

На основании этого мы предполагаем, что время зарытия клада относится ко времени около 1292—93 годов. Это подтверждают и точно датированные западные монеты. Есть и монеты неопределенного времени. Такой, например является монета № 242, которая не могла быть еще даже монетой периода Отто III (1295—1310), скорее всего она относится ко времени Мейнхарда II (1286—1295), так как ее оборотная сторона схожа с монетой Мейнхарда II № 238. Таким же образом определяем возраст монет № 111 и № 113, обе нужно считать монетами выпуска до 1293-го года.

В кладе имеются четыре монеты (34, 36, 42) грацской чеканки периода Альберта I (1282—1308). Эти три монеты были выпущены в первую половину царствования Альберта I.

Балатонфюредская находка подтверждает прежние высказывания о времени хождения в Венгрии венских динар. Так, Балинт Хоман на основании документов предполагал, что венские динары распространились на территории Карпатского бассейна в последние годы царствования Бела IV (1235—1270). На основании ранее проведенных анализов находок можно, однако, сделать заключение, что клад, состоящие из венских динар, за исключением нескольких монет XIII века периода царствования Рудольфа, а скорее всего Альберта I, составляли монеты XIV века; т. е. находки указывают на распространение венских динар в более позднее время. Один из документальных источников упоминает венские монеты 1265—70 гг. как „динары, имеющие хождение за Рабаном“. Но это как раз доказывает,

что они появились около 1270-го года, но и тогда только в местности за Рабаном. Балатонфюредский клад, который мы датируем примерно 1290-м годом, содержал всего несколько венских динар в противовес огромному количеству венгерских и славонских монет, следовательно ими пользовались как платежной единицей на территории во-внутрь от Рабана только спорадически.

Встречающиеся в кладе фризахские и грацские монеты, которые отсутствуют в венских находках

XIV века, относятся к более раннему направлению торговых связей. Это подтверждает и то обстоятельство, что в более поздних венских кладах обычно содержатся пассауские и баварские монеты, легко проникающие туда по торговому пути по Дунаю. Эти монеты в балатонфюредском кладе отсутствуют. Все это подтверждает то предположение, что временем распространения на территории Венгрии венских динар является XIV век.

Иштван Гедан

Находка монет XVI века в Ловашпугсте

В апреле 1966-го года в Шомловашархее — Ловашпугсте во время пахоты была найдена посуда, содержащая 1628 монет.

На венгерской территории довольно часто находят клады, зарытые в XVI—XVII веках, — как раз на этот период приходится опустошения, произведенные турками и императорскими войсками, как раз в этот период территория Венгрии постоянно была театром военных действий.

Ловаш в XVI веке был собственностью монахов-премонстранцев. Кроме господства местных помещиков, немногим спустя после поражения в битве при Мохаче (1526 г.) начинается проникновение турок на территорию комитата. Начиная с 1540-го года турецкие набеги становятся постоянными; в 1552-м году турки овладели Веспремской крепостью и полностью захватили всю территорию комитата. В эти годы бесчисленное количество военных сражений вызвало зарытие в землю кладов, необоснованно было бы связывать их с одной какой-либо битвой. Все же естественно клад, содержащий монеты чеканки до 1542-го года включительно, связать с большим турецким походом 1543-го года. В этот год турки овладели Валпотом, Шиклошом, Печем, а в июле турецкое войско дошло до Буды. Отсюда главные силы направились против Эстергома; 80-ти тысячное войско опустошило комитаты Веспрем и Дьёр. Возможно, это вызвало зарытие кладов.

Исследование состава клада необходимо производить очень осторожно. Бросается в глаза малое количество венгерских монет (не принимаются во

внимание, золотые, имевшие хождение и на западе) — они составляют всего 1,17% монет, найденных в кладе. Этот факт обоснованно ставит под сомнение предположение, что клад состоял из монет, имевших обращение в Венгрии. Состав клада разрешает думать, что он в таком виде попал в Венгрию (возможно, его привез с собой торговец или наемный солдат) к владельцу, который поместил его в глиняную посуду отечественного производства и зарыл в землю ввиду надвигающегося неприятеля. Возможно, уже он положил сюда и те несколько венгерских динар.

Обращает на себя внимание и то обстоятельство, что подавляющую часть венгерских монет составляют изделия мастерских по чеканке монет придунайских областей и городов. Показательна диаграмма и карта мастерских, где чеканились монеты, входящие в клад. Большинство монет было выпущено между 1527 и 1536 годами, довольно много монет и периода 1515—1522 гг.

Ценность исследований по времени и составу монет снижает то обстоятельство, что счет велся исключительно по-штучно. Т. е. при исследовании мы считали только количество — а именно монеты разной ценности — золотой, грош, цвейер, пфенниг, динар — мы расценивали равнозначно. Однако, если бы мы перевели различные монеты, входящие в клад, по их стоимости в одну общую меру и считали бы по сумме ценности — это дало бы возможность для ряда ошибок.

Иштван Гедан

Балатонкаярская находка монет

2-го марта 1966-го года в Балатонкайре (Веспремский комитат) на холме под названием Ёрегхедь, расположенном на территории сельскохозяйственного кооператива „Сабадшар“, был найден клад монет. Клад состоял всего из 3743 монет, из которых 271 — талеры, 3184 — венгерские динары, 241 — польская мелкая монета и 74 немецкие грошобразные монеты. В этом же самом селе, более того, — по утверждению Иштвана Эри — на том же самом участке в 1901-м году был найден клад, сходный с этим по своему составу и по времени изготовления монет. Сообщаем данные и об этой прежней находке. (Данные взяты из старой обработки материалов находки, находящейся в распоряжении нумизматического кабинета Венгерского национального музея). Прежняя находка состояла из 9015 монет. Самая молодая монета 1-го клада (клада 1901-го года) — венгерский талер чеканки 1593-го года, во 2-м кладе (1966-го года) самая молодая монета — тоже вен-

герский талер чеканки 1592-го года. Временем зарытия кладов является 1593-й, 1592-й или ближайшие после них года. Имеют ли или не имеют между собой связь оба эти клада, бесспорно одно — оба были зарыты в землю в одно и то же время, и одни и те же обстоятельства играли в этом роль. Этим обстоятельством была, очевидно, начавшаяся в 1593-м году пятнадцатилетняя турецкая война, во время которой турки опустошили села области. В 1594-м году население вынуждено было бежать из Балатонкайра. Очевидно, эти исторические события и были теми обстоятельствами, которые вызвали зарытие обоих кладов. Обе находки точно отражают картину денежного обращения того времени; а во 2-м кладе имеются несколько редких, ценных монет. Покупательная способность талера была высокой, а так как во 2-й находке содержалось довольно большое количество талеров, то она представляла собой значительный клад.

Лайош Хусар

A Veszprém megyében végzett műemléki helyreállítások tudományos eredményei

A felszabadulás után, főként 1953-tól kezdve nagyarányú és tervszerű műemléki munkák indultak meg és bontakoztak ki Veszprém megye területén, elsősorban a Balaton északi partsávján. Az első elképzelés még aránylag szűkebb körben mozgott. Kiváltképpen arra irányult, hogy a legsürgősebbnek látszó, szinte mentési jellegű feladatok elvégzése megtörténjék. 1957 óta az ütem meggyorsult, a távlatok kiszélesedtek. Az Országos Műemléki Felügyelőség a helyi illetékes hatóságokkal összefogva határozottan arra törekedett, hogy a megye műemlékeinek helyreállítása minél szélesebb alapon megvalósuljon. Természetesen különleges hangsúlyt kapott a Balaton műemlékekben igen gazdag északi partja, amelynek jelentősége nemcsak kulturális, hanem idegenforgalmi szempontból is kiemelkedő. Így vált e vidék első kiemelt műemlékvédelmi területté, ahol lehetőség szerint teljességre törekvő kutatás alapján végezték el a műemlékek helyreállítását. A Felügyelőség munkamódszerének kialakulásához talán az itt kezdeményezett és végrehajtott konzerválások és restaurálások járultak hozzá a legdöntőbben. A sümegi és a nagyvázszyi vár teljesnek mondható feltárása nagy mértékben hozzásegített a középkori várromok műemléki kutatásának kibontakozásához csakúgy, mint a helyreállítás és konzerválás módszereinek finomításához. Az utóbbi tíz évben rendszeresen sorra kerülő számos ásatás, falkutatás, kiegészítve az írott források, az ábrázolások és a tárgyi leletanyag tanulmányozásával, igen nagy mértékben tágitotta történeti és művészeti tudásunkat nemcsak a vonatkozó területen, hanem általában is. Az egyes műemlékek részletes történeti és művészeti ismeretén át így érkezhünk el a települések történetéhez és átfogóbb összefüggéseikhez. Meg kell említenem, hogy a Veszprém megyei műemléki feltárások tudományos eredményei általában gyorsan kerülnek publikálásra. Régészeti, művészettörténeti folyóirataink, önálló művek és évkönyvek mellett néhány éve a Megyei Múzeumigazgatóság tudományos kiadványsorozatában is lehetőség nyílik ezek folyamatos közzétételére. A Közlemények eddig megjelent öt kötetében napvilágot látott tucatnyi tanulmány után a jelen kötetben is csaknem ugyanannyi, a legutóbbi években végzett kutatásról szóló ismertetés és feldolgozás jelenik meg. A megyei múzeumi szervezet arra törekszik, hogy a régóta tervezett és szükséges Veszprém megyei műemléki topográfia elkészítését minél több részlettanulmány közzétételével segítse elő.

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a műemlékekkel kapcsolatos kutatások és azok feldolgozásai amellet, hogy alapját képezik a hiteles műemléki helyreállításnak, ezen túlmenően fontos tudományos eredményekhez vezetnek. Az alábbiakban ezeket kívánom röviden összegezni és értékelni. A kutatásokat tör-

téneti sorrendjükben vizsgálom s a helytörténeten túl, ahol lehetséges, általános jelentőségekre is rámutatok.

A rómaiak előszeretettel települtek a Balaton északi partjára. A veteránok itt építették falusi majorjaikat, a villa rusticák egész sorozatait, amelyek végigkísérték a mediterrán jellegű, tavat szegélyező lejtőket. A szőlőművelés meghonosítása is hozzájuk fűződik s így nem túlzás annak megállapítása, hogy a Balaton mai alapjellege római előzményekre tekinthet vissza. A villák sorát jelentősen gazdagította a Szentlélek Tihamér által vezetett ásatás Órvényes határában. Az I. századtól a IV. századig élő telep középfolyosós villát foglal magában gazdag leletanyaggal. Ebből emelkedik ki egy kovácsműhely felszerelése. A villát a III. században valószínűleg kultikus céllal átépítették. A tihanyi Múzeum kőtárában rekonstruált oszlopos, áttört márványkorlát az átalakítás magas művészi színvonaláról tanúskodik. — A római emlékek száma középkori ásatások által is jelentősen szaporodott. Legjellegzetesebb e tekintetben a balatonfüredi temetőkápolna romjának feltárása. Kiderült, hogy a gótikus időkben kibővített románkori templomot két római villára építették, ezek falait részben közvetlenül is felhasználták. A középkori Papsoka, majd később Siske falu egyháza tehát római villára telepedett. Ugyanezt a helyzetet sikerült rögzíteni a szigligeti-avasi, az aszófő-kövesdi és valószínűleg a felsődörgicsei templomromok esetében is. E jelenségek világosan bizonyítják, hogy a XII—XIII. században még sok római épületmaradvány magasan állhatott s szinte kínálta magát további építkezések számára. E példák további fontos bizonyítékokat szolgáltatnak ahhoz, az egyébként országosan tapasztalható tényhez, hogy a római települések és épületek igen gyakran közvetlen előzményei és indítékai középkori településeinknek és épületeinknek.¹

Már a következő korszakba vezet át a fenékpusztai későrómai tábor. A kerek külső tornyokkal ellátott IV. századi, nagykiterjedésű castrumnak az utolsó két évtizedben történt további feltárása mindenekelőtt tisztázta az ún. 2. bazilika építési korszakait. Az épületet több pusztulás után még a IX. században is használták, ami arra utal, hogy a fenékpusztai település megérhette a honfoglalást. A bazilikától délre került elő 1959-ben az az öthajós későrómai raktárépület, amelynek élete szintén belenyúlik a népvándorlásba. A castrum déli kapuja előtt feltárt későnépvándorlaskori temető az élet itteni folytonosságának további új bizonyítéka².

A fenékpusztai település IX. századi korszaka egybeesik a zalavári szláv központ virágzásával. A mintegy húsz éve több megszakítással folyó ásatások sok tekintetben megvilágítják Zalavár szerepét. Pribina és Kocel székhelyének körvonalai nagyjából kezdenek kibontakozni, bár monumentális kőépítkezés ez időből még

eddig nem került elő. A récéskúti bazilika Cs. Sós Ágnes legutóbbi ásatása alapján XI. századnak bizonyult. Alapfalai alatt a VIII—IX. század fordulóján elpusztult szláv település nyomai húzódnak. E fölé emelték a IX. században azt a két faszerkezetű templomot, amely megelőzte a háromhajós kőbazilikát. Ez utóbbi XI. századi kőépítészetünk hiteles emléke, amely az Adria környéki egykorú hasonló megoldásokat tart szoros rokonságot. A Szent István által alapított zalavári bencés apátság a Várszigeten állt. Helyét sajnos teljesen kitermelték s így csak a hozzá tartozó kolostor részleteit sikerült az ásatások során felismerni. Mégis Giulio Turco 1569-i felvétele és a megmaradt, jelenleg a kesztői Múzeumban őrzött márványtöredékek alapján megállapítható, hogy valószínűleg háromhajós, nagy félköríves apszissal záródó templom volt, amelynek belsejét a Velence környéki XI. századi templomok mintájára kell elképzelni. A Várszigeten a jelenlegi országhatár közvetlen közelében egyhajós félkörívű szentéllyel záródó temetőkápolna is ismeretessé vált. Körülötte egykorú temető terül el. E ma ideiglenesen visszatemetett kápolna hitelesen ad fogalmat XI. századi falusi egyházainkról, amelyekről eddig csak írott forrásokból tudtunk. A zalavári ásatások tehát éppen a hazai román kori építészet legkorábbi korszakát világítják meg kétségtelenül hiteles és jól datálható emlékekkel.³

Zalavárhoz kapcsolódóan említhető az 1055-ben I. András király által alapított tihanyi bencés apátság altemploma. A helyreállítás során végzett ásatás és fal-kutatás lehetővé tette a XIX. század végén eredeti alakjából kivetkőztetett háromhajós, egyenes záródású tér hiteles visszaállítását. Ugyanakkor az embertani vizsgálat megállapította az altemplomban közepén eltemetett holttest csontvázának koraárpadkori eredetét. Így feltehető, hogy az egyszerű kereszttel megjelölt sír alap alatt valóban az alapító András király nyugszik. — Az 1965-i külső homlokzat felújításakor az altemplom középső ablaka felett palmettadíszes vállkő került elő, amely szorosan kapcsolható a XI. századi királyi műhely e jellegzetes, sajátosan hazai csoportjához, elsősorban a veszprémi székesegyházhoz. Mivel a tihanyi apátság alapítása és építése szinte évhez köthető, ez a lelet jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a műhely működését a XI. század második harmadára rögzíthessük.⁴

Ugyancsak román kori építészetünk kezdeteit idézi a veszprémi Szent György-kápolna. Az 1957-ben végzett régészeti kutatás során a székesegyház északi oldalán, tőle független nyolcszögű kápolna alap- és felmenő falai kerültek napvilágra. Szentélye félkörívesen záródik. Ez alatt az épület alatt egy tőle eltérő tájolású körkápolna bontakozott ki. A feltárás adatai alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a korai körkápolnát a későbbi nyolcszögű kápolna építése érdekében bontották le. A típus formai és történeti elemzése nagyban valószínűsítette a körkápolna X. századi eredetét, amely összekapcsolható Géza fejedelemnek, illetve feleségének Sárolnak tevékenységével. Így a veszprémi körkápolna egyelőre legkorábbi középkori kőépítészetünknek tartható. Lebontására a XIII. század első harmadában kerülhetett sor, amikor az esztergomi királyi építkezések már befejeződtek. Az ottani műhely kezenyomáról tanúskodnak a kápolna finom faragványtöredékei és korigotikus szerkezete.⁵

Az utóbbi két évtized kutatásai különösen sokrétű eredményt hoztak a XIII. századi vidéki építészetünk tekintetében. Az is bebizonyosodott, hogy a XII—XIII.

századi falusi egyházaink szerencsés történeti körülmények esetén hogyan fejlődtek tovább a XIV—XV. század folyamán. Jó példát nyújt erre a zalaszántói rk. templom. Ott a XII. században egyhajós, feltehetően félköríves apszisú kis templomhoz a XIII. században egyenes záródású nagyobb épület csatlakozott, melyet a következő századokban jelentősen kibővítettek. A hajót megnagyobbították és nyugat felé homlokzati toronnyal látták el. A szentélyt lebontva pedig kelet felé sokszög-záródású, gátikus ablakokkal megvilágított, támpilléres megoldással megnagyobbították. A templom növekedése a település jelentőségének növekedésével párhuzamosan folyt. Az egyszerű faluból ugyanis földesúri mezőváros alakult ki. Hasonló folyamatot figyelhetünk meg Ecséren, Balatonfüred-Siskén és Lovászpatonán is. Igen érdekes eredményre vezettek a régészeti kutatások Felsőörsön, ahol a rk. templom egy kisebb épületből fokozatosan bontakozott ki a mai homlokzati toronyos, háromhajós bazilikává s vált egyszersmind a kegyúri család reprezentatív temetkező helyévé. Mindez körülbelül két emberöltő alatt, a XIII. század első és második harmadában zajlott le.⁶

A falvak többségében elegendőnek bizonyultak a XII—XIII. században épült kis egyhajós, félköríves vagy egyenes záródású szentéllyel ellátott templomok. E szempontból fontos megfigyeléseket tehetünk Dörgicse. Az eredetileg egységes település a XIII. században osztozott. Valószínű, hogy a közepén fekvő Felsődörgicse egyenes záródású, belül patkó végződésű templomocskája lehetett az eredeti és legkorábbi egyház. Mikor északon levált Kisdörgicse, emelték az ottani köríves szentélyű templomot. Dél felé pedig a XIII. század első felében keletkezik a nyugati kegyúri karzatos, széles tornyú alsódörgicsei templom. Ugyancsak ez időben a korábbi felsődörgicsei templomhoz dél felől újabb, egyenes záródású, átkereszthajós későromán egyház épül, a kettős templomok nálunk ritka példája. Az 1200-as évek a Balaton északi partján a későromán falusi templomok bő természetű hozzák (Egref, Sziliget, Kisapáti, Révfülöp, Örvényes, Tihanyújlak, Aszófő-Kövesd, Csepely, Füzfő-Máma). Koruk a kutatások szerint egységesen a XIII. század első fele, illetve közepe. E csoportot az egyenes záródású szentély egyöntetű alkalmazása jellemzi, amely e területen talán összefüggésbe hozható a pannonhalmi apátsági templom újjáépítésének hasonló megoldásával (1216—1224). Már a gótika határozott jele a XIII. század második felében támpillérnélküli sokszög-záródású szentély a berhidai és nagyvázsonyi egyházakban. Ez utóbbit alakította át későgótikus stílusban Kinizsi Pál 1481-ben.⁷

Néhány esetben az ásatások a templom körüli kőkerítést is feltárták (Ecsér, Balatonfüred-Siske, Berhida), sőt a település egyes részleteire is fény derült. Így került elő Csepelyen a földesúri udvarház és gazdasági épülete, Ecséren a feltehetően plébániaház és melléképülete, valamint a falu kőből készült házainak egy része. Lakóházak maradványai a nagyvázsonyi Szent István templom mellett szintén észlelhetők. E még nagyon kis számú és töredékes leletek fontossága többek közt abban rejlik, hogy a Balaton környéki falvak lakóházai egy részének kőből készült voltát már a XIV—XV. században egyértelműen bizonyítja.⁸

Középkori kolostorainkról való igen hézagossá ismereteinket tetemesen bővítették a Veszprém megye területén végzett régészeti feltárások. A gyulaíratóti premonstrei templom és kolostor teljesen ciszterci hatás

alatt készült a XIII. század közepén. A templom jól párhuzamba állítható az egyetlen ma is ép ciszterci egyházzal (Bélapátfalva). A kolostornak ugyan csak egy, a keleti szárnya került napvilágra, ennek részletei és általános szerkezete mégis világosan egyezik hasonló ciszterci megoldásokkal. Az érett és későgótikus kolostorok kitűnő és aránylag ép példáit sikerült feltárni a salzföldi és a nagyvázsonyi pálos kolostorok esetében. E kutatások fontos eredménye, hogy a részletektől eltekintve az épületfajta általános szerkezetét tisztázta.⁹

Nagyon jelentős az a munka is, amely a megyében levő várak feltárása érdekében történt. A szigligeti vár részleges és a nagyvázsonyi, valamint a sümegi vár teljesnek mondható régészeti vizsgálata nemcsak a várak sajátosságait derítette fel, hanem Budától és Visegrádtól eltekintve az első olyan korszerű módszerekkel végzett ásatásoknak tekinthetők, amelyek várépítészetünk XIII—XVII. századi fejlődését általában is megvilágítják. Szigligeten és Sümegen a kutatásra támaszkodó helyreállítás igen szemléletesen mutatja, hogyan bontakozott ki a XIII. századi négyszögű öregtoronytól és az azt közvetlenül körülvevő korai vármagból az egyre bővülő, előbb kaputornyokkal, majd bástyákkal megerősíteti várfalgyűrűn keresztül a török hódoltság végvára. Nagyvázsonyban a lakótornyok egyik legkésőbbi, XV. századi példája maradt meg. Az ottani egykorú és a XVI. századi erődítések teljes rendszere lényegében sértetlenül ma is látható. A vázsonyi vár XVI—XVII. századi megerősítése bőven felhasználta az 1552-ben

felrobbantott helybeli páloskolostor magas művészi színvonalú gótikus és reneszánsz részleteit bizonyosságául annak, hogy az akkori háborús idők milyen súlyos kulturális áldozatokat kívántak meg. A szóban forgó töredékek közül csak Kinizsi Pál és Horváth Márk vörösmárvány síremlékét, a lovagjelenetes domborművet és a kerubfejes töredéket emelem ki, mint amelyek a gótika és reneszánsz együttes életének, a királyi udvar művészeti kisugárzásának egyképpen kiemelkedő példái. Végül a szóban forgó várak a zalavári várral együtt hitelesítik Giulio Turco 1569 és 1572 között készített felvételeit. Ezáltal a Turco által felmért más várak feltárása is könnyebbé válik. Ugyanezt a következtetést vonhatjuk le a várpalotai vár esetében is, ahol a legújabb kutatásoknak sikerült a Turco alaprajzot megelőző, 1400 körüli palotának lényegi tisztázása. Már az eddigi eredményekből is kitűnik, hogy e korai, a jelenlegitől eltérő szerkezetű és kialakítású palota gótikus világi építészetünk egyik legjelentősebb képviselője.¹⁰

Az elmondottakból kitűnik, hogy Veszprém megyében végzett műemléki kutatások nemcsak a helyreállítások lehetőségét biztosították, hanem jelentékeny mértékben előrevitték történeti és művészettörténeti tudásunkat. Ezen túlmenően módszerben is úttörő munkát végeztek, amelynek tudományos és gyakorlati tapasztalatait műemlékvédelmünk az egész országban gyümölcsözően hasznosíthatja.

Entz Géza

Jegyzetek

- ¹ A római és középkori épületek kapcsolatára nézve a keszthelyi és tapolcai járás területén. I. Veszprém megye régészeti topográfiája (Magyarország régészeti topográfiája I.). Budapest, 1966. a megfelelő helyeken. A Balaton melletti római villákra. I. B. Thomas, Edit: Römische Villen in Pannonien. Budapest, 1964 és ua: Római villák a Balaton vidékén. Budapest, 1961. A balatonfüredi (siskei) ásatást ismertette Valter Ilona 1967. III. 30-án megtartott előadása a Régészeti Társulatban.
- ² Veszprém megye régészeti topográfiája. 81–87 és az ott megadott bibliográfia.
- ³ U. o. 185–187 és az ott megadott bibliográfia.
- ⁴ Kampis Antal: Tihany műemlékei. Budapest, 1957. A plamettás kőre I. G. Krámer Márta–Tóth Sándor: A tihanyi apátsági templom és kolostor 1965. évi felújítása. Műemlékvédelem 1966. 234–237.
- ⁵ H. Gyürky Katalin: Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. 1963. 341–408. Erdei Ferenc–Koppány Tibor: A veszprémi Szent György-kápolna romjainak állagvédelme. Magyar Műemlékvédelem 1961–1962. Budapest, 1966. 89–92.
- ⁶ Kozák Károly: A zalaszántói templom feltárása és környékének középkori története. Archaeologiai Értesítő. 1962. 220–237. U. a.: A lovászpatai evangélikus templom feltárása és helyreállítása Magyar Műemlékvédelem 1959–1960. Budapest, 1964. 149–165.. Sz. Czeglédy Ilona–Koppány Tibor: A középkori Ecsér falu és temp-

loma. Archaeologiai Értesítő. 1964. 41–61. — A még közöletlen felső-orsói feltárást Éri István és Tóth Sándor végezték.

- ⁷ Éri István–Gerőné Krámer Márta–Szentlélek Tihamér: A dörgicsői középkori templomromok. Magyar Műemlékvédelem 1959–1960. 95–116. Az egregyi templom kutatásáról I. e kötet megfelelő tanulmányát. Kozák Károly: A románkori egyenes szentélyázódás hazai kialakulásáról. A szigligeti avasi-templomrom feltárása. Magyar Műemlékvédelem 1961–1962. 111–133. Sz. Czeglédy Ilona–Koppány Tibor: A Balatonfüzfőmámai románkori templomrom. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. II. 141–160. Berhidára I. e kötet megfelelő tanulmányát. A többi románkori templomokról összefoglalóan ír Koppány Tibor: A Balatonfelvidék románkori templomai. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. I. 81–114.
- ⁸ Sz. Czeglédy–Koppány: A középkori Ecsér. — A csepelyi udvarházra I. Éri István: Nagyvázsony. Budapest, 1959. 62.
- ⁹ A gyulaifiratói kolostor ásatását Pamer Nóra végezte. Említi Dercsenyi Dezső: Műemlékvédelmünk újabb tudományos eredményeiről. Műemlékvédelem 1965. 132. — A salzföldi ásatásra I. Veszprém megye régészeti topográfiája. 135–136. — A nagyvázsonyi pálos kolostorra I. Éri István i. m. és u. a.: A nagyvázsonyi pálos kolostor leletei. Magyar Műemlékvédelem 1959–1960. 85–94.
- ¹⁰ Kozák Károly: Szigliget. Budapest, 1961. Koppány Tibor–Kozák Károly: Sümeg. Útkalauz. Budapest, 1965. Éri István: Nagyvázsony. Budapest, 1959. Balogh Jolán: A vázsonyi kerubfejes töredék. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. II. 225–230.

Wissenschaftliche Ergebnisse der Wiederherstellung von Denkmälern im Komitate Veszprém

Seit 1953 ist auf dem Gebiete des Komitats Veszprém ein planmäßiger Denkmalschutz im Gange. Als eine Vorbedingung dieser Arbeit wurde die Forschung nach alten Gebäuden auf einer breiten Grundlage in Angriff genommen und hat bedeutende Resultate erzielt. An dieser Arbeit hat neben dem Landesinspektorat für Denkmäler auch die Direktion der Museen des Komitats Veszprém einen aktiven Teil genommen und sicherte die ständige Möglichkeit der Publikation in der Zeitschrift „Közlemények“. Die mit den Denkmälern verknüpften Forschungsarbeiten bilden die Grundlage für die wirklichkeitstreue Wiederherstellung und darüber hinaus führen sie

auch zu wichtigen wissenschaftlichen Resultaten. Während der letzten anderthalb Jahrzehnten wurden zahlreiche Gebäude von der Römerzeit an bis in die Türkenzeit hinein freigelegt. Diese Arbeit hat nicht nur auf die reiche architektonische Vergangenheit des Komitats Veszprém und des nördlichen Balatonufers Licht geworfen, sondern hat sie des öfteren das Ziehen von Folgerungen nationaler Bedeutung ermöglicht.

Neben der Villa von Örvényes, die aus den Jahrhunderten 1–4 der Römerzeit datiert, sind beachtenswert diejenigen Ausgrabungen, die davon zeugen, daß die römischen Gebäude und Ansiedlungen im Mittelalter gern ausgenutzt

wurden (Friedhofkapelle von Balatonfüred, die Avas-Ruine von Szigliget, usw.). Die Ausgrabungen von Fenékpuszta und Zalavár ermöglichen eine immer mehr vielfältigere Erklärung für die architektonische Tätigkeit der Zeit der Völkerwanderung. In Tihany und Veszprém sind wertvolle Werke der romanischen Architektur des 11-ten Jahrhunderts bekannt oder glaubhaft geworden. An Hand der Ausgrabungen in Balatonfüred, Egregy, Ecsér und an vielen anderen Stellen entfaltet sich die architektonische Tätigkeit des Dorfes während des romanischen Zeitalters. Durch die Ausgrabungen des prämonstratensischen Klosters von Gyulafirátót und der Paulaner-Klöster von

Nagyvázsony und Salföld wird stufenweise auf die Struktur und Bautechnik der bisher nur wenig bekannten mittelalterlichen Klöster Licht geworfen.

Neben der kirchlichen Architektur des Mittelalters findet die weltliche Tätigkeit dieser Art hauptsächlich in den Festungen ihren Ausdruck. Durch die Ausgrabungen in den Festungen von Szigliget, Sümeg und Nagyvázsony wurde nicht nur auf die geschichtliche Entwicklung dieser Gebäude Licht geworfen, sondern wurde auch die Ausgestaltung von einer zeitgemäßen Methode der einheimischen Ausgrabungen erzielt.

Géza Entz

Résultats scientifiques des restaurations de monuments classés du département de Veszprém

Depuis 1953, la protection des monuments historiques est systématiquement organisée. Pour en créer les conditions premières, nous avons organisé le repérage d'une large étendue des bâtiments anciens qui nous a valu des résultats remarquables. Dans ce travail, auprès de la Commission Nationale de la Protection des Monuments Historiques, la Direction des Musées du département de Veszprém a pris part activement, en assurant aussi la possibilité de la publication suivie dans le périodique *Közlemények* (Bulletin). Les recherches concernant les monuments historiques, outre qu'elles créent la base de la restauration authentique, fournissent naturellement des résultats scientifiques importants. Au cours des quinze dernières années toute une série de bâtiments ont été mis à jour, construits aux siècles différents, depuis l'époque romaine à celle de la domination ottomane. Ce n'est pas seulement que ce travail a mis sous une nouvelle lumière le passé de la riche architecture du département de Veszprém et du bord nord de Balaton, mais il a rendu possible dans plus d'un cas de tirer des conclusions d'une portée nationale.

Auprès de la villa d'Örvényes, datant des Ier–IVe siècles, les fouilles sont surtout remarquables qui prouvent qu'au Moyen Age l'on a fait volontiers usage des bâti-

ments et colonies romains (chapelle du cimetière de Balatonfüred, les ruines d'Avas à Szigliget, etc.). Les fouilles de Fenékpuszta et de Zalavár mettent sous une lumière de plus en plus claire l'activité architecturale complexe de l'époque des invasions des barbares. A Tihany, à Veszprém des oeuvres précieuses de la première période (XIe siècle) de l'architecture de l'époque romane sont devenues connues, respectivement leur authenticité a été prouvée d'une façon incontestable. A la suite des fouilles pratiquées à Balatonfüred, Felsődörgicse, Egregy, Ecsér, se complètent de plus en plus nos connaissances de l'activité architecturale campagnarde de l'époque romane. La construction et la disposition jusqu'ici peu connues des cloîtres médiévaux deviennent peu à peu claires grâce aux fouilles du cloître des prémontrés à Gyulafirátót et des monastères des ermites de Saint Paul, à Nagyvázsony et à Salföld.

Auprès de l'architecture ecclésiastique, l'architecture laïque se manifeste avant tout par la construction des places fortes. Les fouilles des places de Sümeg, de Szigliget et de Nagyvázsony ont éclairé non seulement l'évolution historique de ces bâtiments, mais elles ont contribué d'une façon opportune au développement des méthodes modernes des fouilles en Hongrie.

Géza Entz

Научные достижения в реставрации памятников искусства, произведенных в Веспремской области

Начиная с 1953-го года в Веспремской области действует планомерная защита памятников искусства. Предпосылкой этому послужил розыск в больших масштабах старых строений, достигший значительных успехов. В эту работу наряду с Государственной инспекцией по охране памятников искусства активно включилась дирекция музеев Веспремской области. Это дало возможность для систематической публикации в периодическом издании Вестника музеев Веспремской области. Работа эта, кроме того, что исследует памятники архитектуры для того, чтобы дать надежную основу для их восстановления, естественно, имеет и важное научное значение. За последние полтора десятилетия было найдено значительное количество зданий, относящихся к периоду римского господства и до турецкого владычества. Эта работа не только осветила с новой стороны богатое архитектурное прошлое Веспремской области и северного берега Балатона, но часто дало возможность для научных выводов общегосударственного значения.

Наряду с раскопками ёрвенешской римской виллы достойны упоминания и раскопки, доказывающие, что в средние века охотно использовали римские

здания и поселки (Балатонфюредская часовня, авашские развалины в Сиглигете и др.)

Строительство периода великого переселения народов все более многосторонне объясняют фенепустайские и залаварские раскопки. Получили известность ценные творения ранней романской архитектуры периода XI века в Тихани, Веспреме. На основании исследований, проведенных в Балатонфюреде, Фельшдёргиче, Эгреде, Эчере и во многих других местах, нам открылась картина сельского строительства романского периода. Благодаря дьюлафиратотским, надьяважоньским и шалфёльдским раскопкам монастырей ордена св. Павла постепенно становится ясным до этого мало известная конструкция и структура средневековых монастырей.

Наряду с церковным велось и гражданское строительство, что в средние века нашло свое выражение в первую очередь в сооружении крепостей. Раскопки сиглигетской, шумегской и надьяважоньской крепостей не только осветило историческое развитие строений, но способствовало и формированию современных методов ведения раскопок в нашей стране.

Геза Энцу

Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében.

Veszprém Megye Múzeumi Igazgatósága 1964—65-ben összeállította a megye műemléki nyilvántartását azzal a szándékkal, hogy ezzel a későbbiekben megírandó műemléki topográfia alapjait is lerakja. A nyilvántartás az Országos Műemléki Felügyelőség keretén belül korábban elkészített hasonlót vette alapul, de távolabbi céljai érdekében természetesen sokkal bővebb annál. A gyűjtőmunka nemcsak a már eddig ismert és nyilvántartott építményekre terjed ki, hanem igyekszik felderíteni minden, történetileg és művészetiileg jelentős épületet. Ennek érdekében a Bakonyi Múzeumon belül külön műemléki adattár létesült, amelynek gazdagítása levéltári, bibliográfiai és egyéb, főleg helyszíni kutatással azóta is változatlan erővel folyik. Ezzel a gyűjtőmunkával számtalan új, eddig nem ismert, művészetiileg értékes épületet találtunk; többre levéltári adatok nyomán, másokra pedig a helyszínen megmaradt, eredeti részletek alapján figyeltünk fel.

A védett épületekben az átlagosnál gazdagabb Veszprém megye műemlékeinek jelentős része középkori, vagy középkori eredetű. Az alábbiakban ezeknek egy részét, az egyháziakat gyűjtöttük össze, a már elpusztultak, vagy egyelőre újkori átépítés alatt megbúvók adataival kiegészítve. Gyűjtésünkkel a megye középkori művészeti, ezen belül szorosabban vett építészeti képének megrajzolásához szeretnénk hozzájárulni. Egy terület művészeti képének kutatásához nem elég az ismert emlékek számbavétele és értékelése, elengedhetetlen, hogy tudjuk: mi az, ami egykor volt és azóta elpusztult. Ezért kell számbavennünk lehetőleg minden adat felkutatásával a terület teljes, arra a korra vonatkozó anyagát, hiszen nemcsak az egyedileg kiemelendő értékek, hanem pl. a felépített épületek mennyisége is fontos a kor kulturális, művészeti képének felrajzolásához. Mindezek ellenére a közölt „repertórium” nem lehet teljes, mert főleg irodalmi adatokra és aránylag kismértékű levéltári kutatásra támaszkodik. A teljességre való törekvés nem is lehetett célunk, csupán azt az anyagot szerettük volna közzétenni, amely történeti adataiban az eddig közölteket gyűjti össze. A közismert oklevéltárak és a Veszprém megye területét érintő ilyen jellegű művek adatai mellett természetesen felhasználtuk a Bakonyi Múzeum már említett műemléki és régészeti adattárának, ezenkívül pedig a Művészettörténeti Dokumentációs Központ gyűjtésének adatait is. Ezek számos, levéltári kutatásból származó, eddig ismeretlen adatot tartalmaznak. Ezenkívül a megye folyamatban levő régészeti topográfiai kutatása eredményeként elkészült — a veszprémi járás területét feldolgozó — 2. kötet kéziratát is helyenként felhasználtuk.

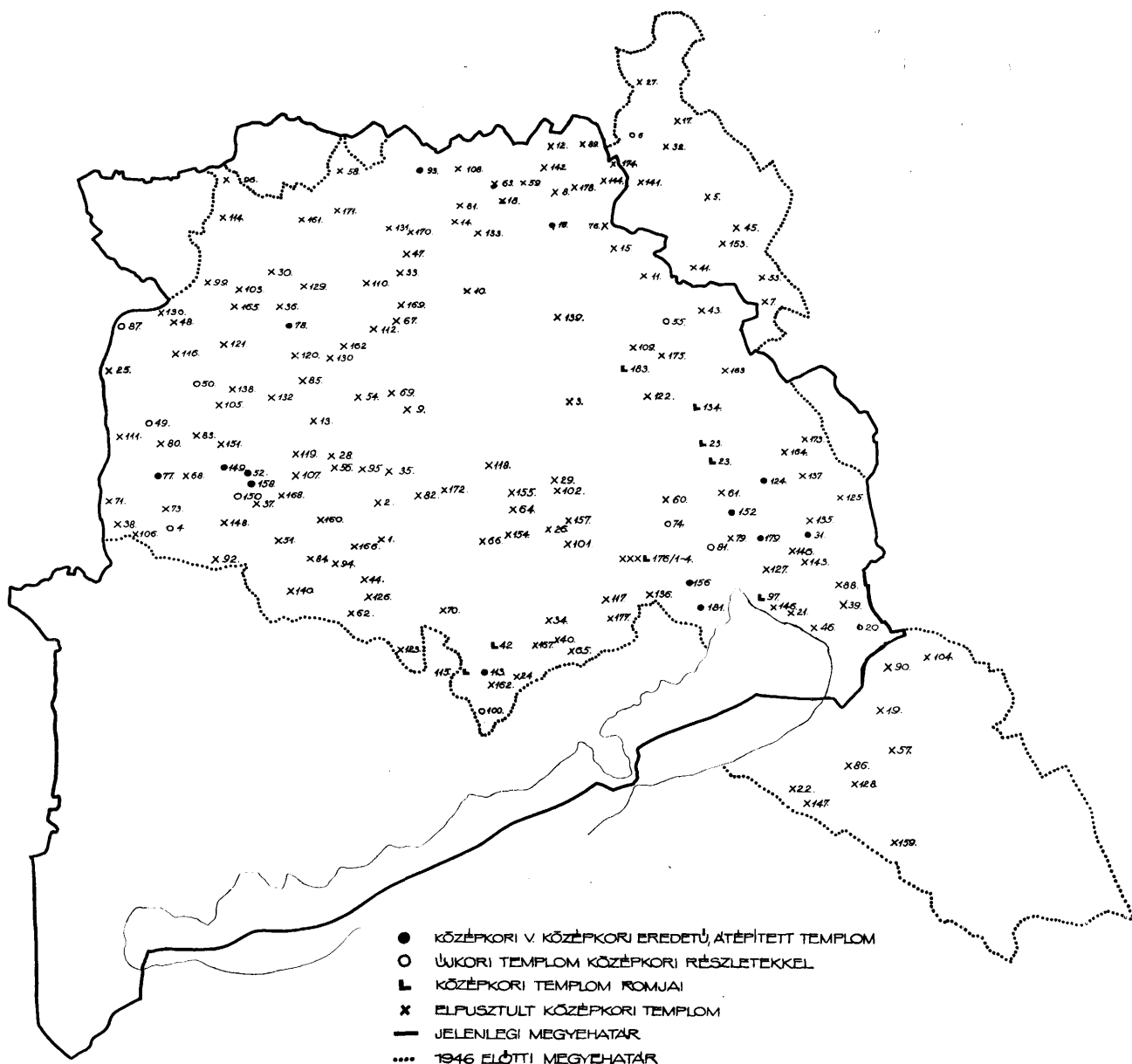
A teljességre törekvés érdekében a közölt történeti adatokat módszeres levéltári, a műemléki anyagot pedig helyszíni kutatással és régészeti feltárással lehetne tovább bővíteni.

Gyűjtésünk a történeti Veszprém megye területét foglalja magába, annak 1946 előtti határai között. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a középkori Veszprém megye korántsem egyezett ezzel a területtel. Határai még a XV. században is elég bizonytalanok voltak, egyes községeket hol ide, hol oda soroltak (Csánki III. 204.). 1946-ban, majd 1950 után megyénk területe jelentősen módosult (lásd: Ila-Kovacsics 24—25.). A mai megye egészen újkori, szinte napjainkban alakult ki a régi Veszprém megyéből, Zala, Vas, Győr és Fejér megyék átszatolt részeiből, ugyanakkor, amikor a régi megyéből nagy részeket csatoltak Komárom, Fejér és Somogy megyékhez. A gyűjtőmunka lehatárolása érdekében ezért kellett az 1946 előtti határok között maradnunk, bár az akkori megye sem volt szoros földrajzi, gazdasági és kulturális egység. Nem volt egységes egyházigazgatási szempontból sem: a mai devecseri, a pápai járás és a zirci járás északi része 1777-ig nem a veszprémi, hanem a győri püspökséghez tartozott.

A következőkben a falvak nevének betűrendjében ismertetjük a meglévő középkori templomokat, illetve a megye középkori egyházas helyeit. A község és a járás nevével — amennyiben ez szükséges — közöljük az 1946 előtti közigazgatási beosztást. Minden helységnév előtt a margón alkalmazott jellel tüntetjük fel, hogy ép-ségben levő, esetleg csak jelentéktelen átalakítással vagy toldással ránkmaradt templomról (●), középkori részletről (○), templomromról (L), vagy elpusztult templomról (X) van szó.

Ezekután közöljük a falu történetére és birtokviszonyaira vonatkozó, majd a templomra, papjára vagy velük kapcsolatos bármilyen vonatkozású legfontosabb adatokat. Ha a középkori templom akár átalakítva is maradt ránk, rövid, részletekre ki nem térő leírást adunk róla és lehetőség szerint közöljük alaprajzát is.

Nem soroljuk fel a monostoros helyeket, sem a prépostságokat, sem a kolostorokat. Ezek sok esetben töltöttek be plébánia szerepet, de mivel ezeken a helyeken külön plébániatemplom nem állott, ismertetésüket mellőzzük. — Nem vettük fel azokat a helységeket sem, amelyek a középkori adatok Veszprém megyéhez tartozónak említene, de az 1946 előtti megyehatáron kívül fekszenek, mint pl. a Győr megyei Tápszentmiklós, a komáromi Kisbér és Ászár, a Fejér megyei Igar, vagy Siófok, amely az újkorban Veszprémhez, a középkorban azonban Somogyhoz tartozott.

1. Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében.

1. Mittelalterliche Kirchen und Ortschaften mit Kirchen im Komitat Veszprém.

1. Eglises médiévales dans le département de Veszprém.

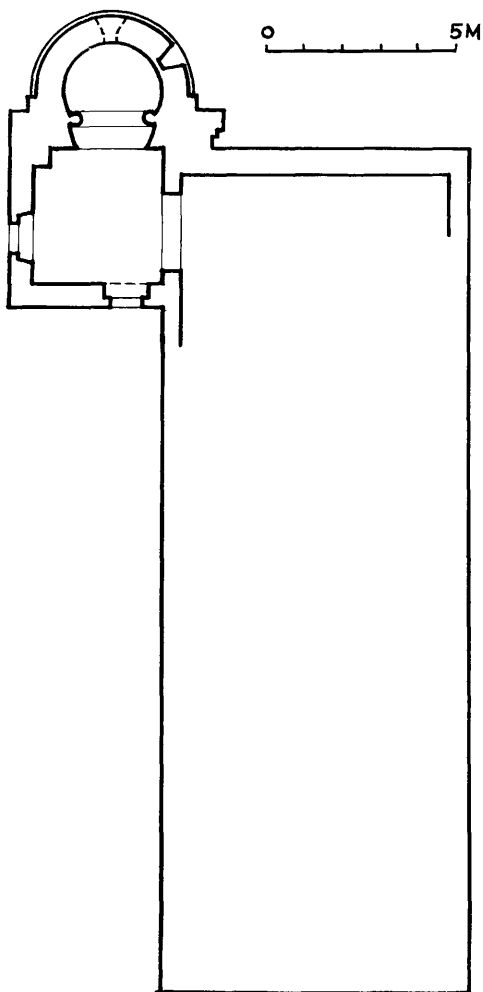
1. Средневековые церкви и церковные места в Веспремском комитате.

1. Ajka	10. Bakonykoppány	19. Balatonbozsok	28. Becse
2. Ajkarendek	11. Bakonyoszlop	20. Balatonfőkajár	29. Bere
3. Akli	12. Bakonypéterd	21. Balatonkenese	30. Berellő
4. Apácatorna	13. Bakonypölöske	22. Balatonszabadi	31. Berhida
5. Ácsteszer	14. Bakonyszentiván	23. Balla	32. Berzse
6. Bakonybánk	15. Bakonyszentkirály	24. Barnag	33. Béb
7. Bakonycsernye	16. Bakonyszentlászló	25. Bánd (devecseri j.)	34. Billege
8. Bakonygyirót	17. Bakonyszombathely	26. Bánd (veszprémi j.)	35. Borsod
9. Bakonyjákó	18. Bakonytamási	27. Bársonyos	36. Borsosgyőr

37. Borszöröcsök	109. Nagyesztergár
38. Botföldre	110. Nagygyimót
39. Csajág	111. Nagypirit
40. Csátár (veszprémi j.)	112. Nagytevel
41. Csátár (zirici j.)	113. Nagyvázsony
42. Csepely	114. Nemesgörzsöny
43. Csetény	115. Nemesleányfalu
44. Csékút	116. Nemesszalók
45. Csép	117. Nemesvámos
46. Csittény	118. Németi
47. Csót	119. Noszlop
48. Csög	120. Nóráp
49. Csögle	121. Nyárad
50. Dabrony	122. Olaszfalu
51. Devecser	123. Öcs
52. Doba	124. Öskü
53. DoIosd	125. Ősi
54. Döbrönte	126. Padrag
55. Dudar	127. Paokeszi
56. Endréd	128. Pata
57. Enying	129. Pápa
58. Gecse	130. Pápakovácsi
59. Gic	131. Pápanyögér
60. Gyulafirátót	132. Pápasalamon
61. Hajmáskér	133. Pápateszér
62. Halimba	134. Pere
63. Hathalom	135. Peremarton
64. Herend	136. Pesze
65. Hídegkút	137. Pét
66. Hímháza	138. Podár
67. Homokbödöge	139. Porva
68. Iszkáz	140. Pusztamiske
69. Jár	141. Réde
70. Kab	142. Románd
71. Kamond	143. Rostás
72. Kapurév	144. Ság
(helye ismeretlen)	145. Sandor
73. Karaközöröcsök	146. Sár
74. Kádárta	147. Siómaros
75. Keresztur	148. Somlójenő
(helye ismeretlen)	149. Somlószőlős
76. Keresztur	150. Somlóvásárhely
77. Kerta	151. Somlóvecse
78. Kéttornyúlak	152. Sóly
79. Királyszentistván	153. Sur
80. Kiscsősz	154. Szentgál
81. Kisdém	155. Szentistván
82. Kislőd	156. Szentkirályszabadja
83. Kisszöllős	157. Szentmárk
84. Kolontár	158. Szentmártonföldre
85. Kúp	159. Szentmihályfalva
86. Kustán	160. Szék
87. Külsővat	161. Takácsi
88. Küngös	162. Tapolcafő
89. Lázi	163. Tés
90. Lepsény	164. Tikol
91. Litér	165. Tima
92. Lovas	166. Tósokberénd
93. Lovászipatona	167. Tótvázsony
94. Lörinte	168. Úg
95. Magyarpolány	169. Ügöd
96. Marcaltó	170. Vanyola
97. Máma	171. Vaszar
98. Mártonházaföldre	172. Városlód
(helye ismeretlen)	173. Várpalota
99. Mátéháza	174. Vecseny
100. Mencshely	175. Veim
101. Menyke	176. Veszprém
102. Mesteri	177. Veszprémfajszt
103. Mezőlak	178. Veszprémvarsány
104. Mezőszentgyörgy	179. Vilonya
105. Nagyalásny	180. Vinár
106. Nagyberzsény	181. Vörösberény
107. Nagybogdány	182. Vöröstó
108. Nagydém	183. Zirc

Rövidítések jegyzéke:

AÉ	Archaeológiai Értesítő
AO	Anjoukori Okmánytár, I—VII. Bp. 1878—1920.
ÁUO	Árpád-kori Új Okmánytár, I—XII. Pest, 1860—1874.
BMMA	Bakonyi Múzeum Műemléki Adattára.
BMRA	Bakonyi Múzeum Régészeti Adattára.
Békefi	— Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907.
CD	Codex diplomaticus Hungariae. . . , I—XI. Buda, 1829—1844.
Csánki III.	Csánki D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. Bp. 1887.
Genthon I.	Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. I. Dunántúl. Bp. 1959.
HO	Hazai Okmánytár, I—VIII. Győr-Bp. 1865—1891.
Ila—Kovacsics	—: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1965.
Karácsonyi	—János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I—III. Bp. 1890—1904.
Koppány	— Tibor: A Balatonfelvidék román-kori templomai. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei I. 1963., 81—114.
MDK	Művészettörténeti Dokumentációs Központ, Budapest.
Mon. Veszpr.	Lukcsics—Fraknoi: A veszprémi püspökség római oklevéltára. I—IV. Bp. 1896—1907.
MRT	Magyarország Régészeti Topográfiaja I. Veszprém megye.
OL	Országos Levéltár.
OMF	Országos Műemléki Felügyelőség, Adattár.
Pfeiffer	— János: A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai. Veszprém, 1947.
PRT	A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I—XIII. Bp. 1902—1916.
Rómer jkv.	Rómer Flóris kéziratok jegyzőkönyvei az OMF könyvtárában.
TT	Történelmi Tár Bp. 1878—1911.
Veszpr. reg.	Kumorovitz: Veszprémi regeszták. Bp. 1953.
ZO	Zala vármegye története. Oklevéltár. I—II. Bp. 1886—1890.
ZsO	Zsigmond-kori oklevéltár, I—II. Bp. 1951—1958.

× 1. **AJKA**. Devecseri járás.

A Torna patak völgyében fekvő falu a középkorban az Ajka-nemzetség és a belőle származó Ajkai család birtoka volt.¹ Már a XIII. században két részre oszlott: Ajkára (Felsőajka) és Bándfalvára (Alsóajka).²

Az előbbiben, a mai ref. templom helyén,³ a dombtetőn állt Szt. Remigius plébániatemploma, oldalán különálló harangtoronnyal, campanilével,⁴ körülötte temetővel.⁵ A templom papját 1228-ban,⁶ Szt. Remigius egyházát pedig 1278-tól említik okleveleink.⁷ A templom kegyura az Ajka-nemzetség volt.⁸ 1550-ben még állt.⁹ Az 1698-as egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint a felszabadító háború idején pusztították el a tatárok; akkor tető nélkül állott.¹⁰ A mai ref. templom építéskor bontották le.

¹ Karácsonyi I. 85.

² 1214: Veszprémi káptalan orsz. lt. B. 26. (BMMA.), 1383: Felseuayka — Csánki III. 218. 1475: Alsowayka, alio nomine Banfalva et Felseuayka — HO. V. 330.

³ BMRA 1962.

⁴ HO. I. 71—72.; ÁUO. IX. 218—219.; Békefi 66.

⁵ HO. IV. 155.; Pfeiffer 135.

⁶ HO. III. 1.; ÁUO. VI. 462.

⁷ 1. 3. jegyzet, 1304: HO. I. 99.; HO. III. 51.; — 1308: HO. IV. 115, Békefi 67.; — 1318: HO. IV. 128.; — 1333—1335: Mon. Vespr. II. 65, 73.; HO. IV. 155.; — 1360: HO. V. 136—137.; — 1399: HO. IV. 237.; Csánki III. 218.; Békefi 67.; — 1438: HO. V. 232.; — 1480: TT. 1907, 382.

⁸ Karácsonyi I. 85.

⁹ Ila-Kovacsics 92.

¹⁰ Pfeiffer 135.

2. Apácatorna, r. k. templom.

2. Apácatorna, römisch-katholische Kirche.

2. Apácatorna — église catholique.

2. Апáцторна, реконструированная церковь.

× 2. **AJKARENDEK**. Devecseri járás.

A Bakony délnyugati oldalában fekvő falu a középkorban az Ajkaiaké és a lövöldi karthauzi kolostor birtoka¹ Rydnuk,² Rednek,³ Aycarednek⁴ néven.

Plébániatemplomának titulását nem ismerjük. Papját 1347-ben,⁵ 1351-ben⁶ és 1522-ben⁷ említik az oklevelek. 1550-ben⁸ még plébánia, későbbi említéséről nem tudunk.

¹ Csánki III. 249.

² 1270: u. ott.

³ 1303: AO. I. 57.

⁴ 1351: AO. V. 508.

⁵ AO. V. 101.

⁶ AO. V. 508.

⁷ PRT. VIII. 569.

⁸ Ila-Kovacsics 94.

× 3. **AKLI**. Zirci járás.

A mai Akli puszta, a középkori Akol, Okol falu a bakonybéli apátság birtoka volt a Bakonyban,¹ azonban már a XVI. századra puszta, lakatlan.²

Templomát egyetlen adat említi: 1239—40-ben a béli apát és a veszprémi püspök között egyházi jogi per támadt miatta.³ Egy 1895-ös térkép határában „Pusztá templom” dűlőnevet tüntet fel.⁴

¹ Csánki III. 219.

² Ila-Kovacsics 98.

³ PRT. VIII. 45, 285.

⁴ BMRA. dr. Scherer J.

○ 4. **APÁCATORNA**. Devecseri járás.

A Torna patak mellett települt falu a XIII. században a Csák-nemzetség ugodi ágának birtoka volt.¹ A XIV. századtól Somlóvár tartozéka, s mint ilyen, az Ugodi Csenik-, Himfy-, majd a Garai család, későbbi Kinizsi Pál birtoka.² 1493-ban Kinizsi pápai várnagyának, Essegvári Györgynek adományozta.³ Az Essegváriaké volt a család kihaltáig, a XVII. századig.⁴

A falu közepén, a Torna patak feletti dombon állott Szt. Katalin tiszteletére emelt plébániatemploma, amelynek csak késői, XV—XVI. századi említéseit ismerjük. Somlóvár és tartozékainak 1478. évi összeírása szerint a templom kőből épült és kő tornya volt.⁵ Az Essegváriak tulajdonában levő Döbrönte várának 1580 körüli összeírása említi Szt. Katalin szűz romos, egytornyú plébániatemplomát.⁶ 1441-ből⁷ és 1495-ből⁸ maradt ránk adat plébánosáról.

A templom átvészelte a török időköt és többszöri javítás és átépítés (1785, 1817, 1859) után — életveszélyes állapota miatt — 1940-ben bontották le. Helyére új templomot építettek 1941—42-ben. Ebbe foglalták bele a régi templom meghagyott íves szentélyét, amely ma is áll.⁹

A téglaából épített, patkóív alaprajzú szentélyt belsejében háromnegyed oszlopokon álló diadalív osztja. Keletelt, keleti és délkeleti oldalán egy-egy befalazott kis résablakkal. Külsőjén lefaragott lizénák helye látszik. A túskevári falumúzeum pár faragottkő töredékét őrzi. Az apszis és a kőtöredékek alapján a templom a XIII. század második felében épült. (2. kép.)¹⁰

¹ Karácsonyi I. 336.; III. 6.

² Csánki III. 210—211.; Békefi 264.

³ TT. 1873, 383—385.

⁴ Molnár István: Apácatorna. Veszprém, 1942.

⁵ OL. DI. 18. 145. MDK—A-I-10, Oszvald.

⁶ OL. UC fasc. 4. no. 35.

⁷ Galgóczi Erdődy — It. Lad. 53. fasc. 3. no. 12. néhai dr. Iványi Béla szives közlése.

⁸ OL. DI. 46. 296. MDK—A-I-10, Oszvald.

⁹ Molnár i. m.

¹⁰ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

3. Bakonybánk, r. k. templom.

3. Bakonybánk, römisch-katholische Kirche.

3. Bakonybánk — église catholique.

3. Баконьбанк, реконструированная церковь.

× 5. **ÁCSTESZÉR.** Komárom megye, komáromi járás
(1950 előtt zirci járás).

A Bakony keleti felében fekvő falu valószínűleg a Csáknemzetség birtokaként került a XIV. századtól Csesznek vár tartozékai közé.¹

Egyházáról elég késői adatokat ismerünk: 1478-ban kőtoronyú, kőből épült temploma volt,² amelynek helyét pusztatemplom néven egy 1771-ből származó térkép még jelöli.³ Név nélkül említett plébánosáról 1501-ből tudunk.⁴

¹ Csánki III. 256.

² OL. DI. 18. 145. MDK – A-I-10, Tomcsányi.

³ BMRA. dr. Scherer J.

⁴ PRT. III. 574.

○ 6. **BAKONYBÁNK.** Komárom megye, komáromi járás
(1950 előtt zirci járás).

Az északi Bakonyban fekvő középkori Bánkfölde vagy Bánkháza a környéken birtokos nemességé volt, azok jobbagyvai mellett azonban egyetlen lakói is voltak.¹

Templomáról, amely a XIV. század első felében épülhetett, történeti adatot nem ismerünk. Az egyhajós, keletelt és támpilléres szentélyű kis templom barokk és eklektikus átépítésben maradt ránk. (3. kép.)²

¹ Csánki III. 236.; Ila-Kovaacsics 104.

² A közölt alaprajz a szerző saját felmérése.

× 7. **BAKONYCSERNYE.** Fejér megye, móri járás
(1956 előtt zirci járás).

A keleti Bakonyban elterülő bátorkői, később palotai uradalom faluja, az Újlakiak birtoka.¹

Templomáról középkori adatot nem ismerünk. 1690 körül említik egykori templomát, amelynek akkor már csak helye volt látható.²

¹ Csánki III. 226.

² Ila-Kovaacsics 107.

× 8. **BAKONYGYIRÓT.** Zirci járás.

Villa Gyrolth a XIII. század közepén még a pannonhalmi apátság bakonyi birtokainak része volt.¹

A XIV. század második felében és a XV. században a Garaiaké, mint Csesznek vár tartozéka.²

Kőből épített temploma volt 1478-ban, torony nélkül.³

¹ ÁUO. II. 9.

² Csánki III. 232.

³ OL. DI. 18. 145. MDK – A-I-10, Tomcsányi.

× 9. **BAKONYJÁKÓ.** Pápai járás.

A középkori Jákótelke a Bakonyban levő Döbröntének, a Himfiek várának faluja volt.¹

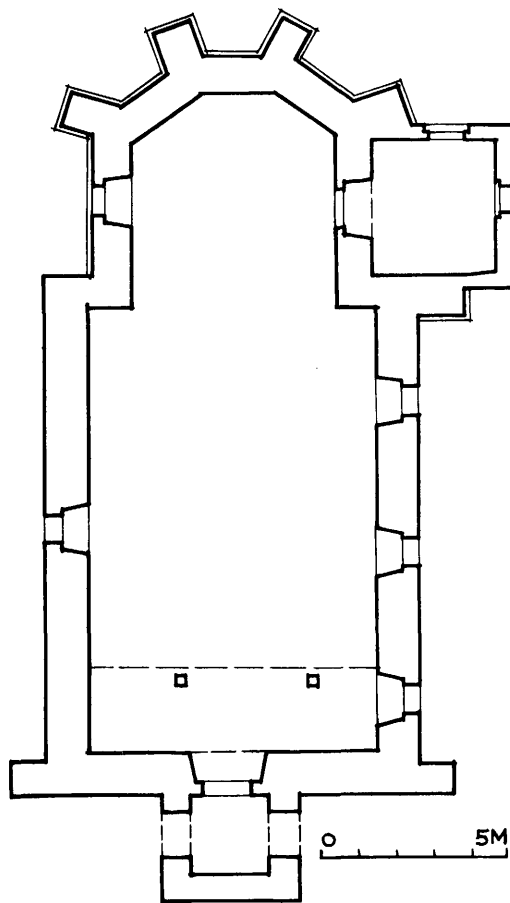
Sem a faluról, sem templomáról nem tudunk sokat. 1387–1388-ban a Himfiek kérésére vizsgálatot tartottak, hogy a jákói ecclesia a szomszédos Jár vagy Döbrönte filiája-e, és megállapították, hogy az mindig és régtől fogva Döbröntéhez tartozott.²

A XVI. század végén elnéptelenedett falu a XVIII. század közepén települt újjá. 1756-ban Jákó pusztá szentegyházát említik.³

¹ Csánki III. 235.

² OL. DI. 42. 378. MDK – A-I-10, Oszvald,

³ Ila-Kovaacsics 111.

× 10. **BAKONYKOPPÁNY.** Pápai járás.

Koppány a Bakony északnyugati lejtőjén a béli apátság birtoka volt a középkorban.¹

Mindenszentek tiszteletére emelt egyháza 1230-ban, amikor IX. Gergely pápa megerősíti a béli apátságot birtokai-ban, még csak kápolna.² 1383-ban parochiális egyház.³ Kegyura a béli apát már 1230-ban is és 1438-ban is.⁴ 1478-ban egytoronyú kőtemplom.⁵ Plébánosát 1517-ben is említik.⁶ A mai r. k. templom helyén a falu közepén emelkedő dombon állhatott, körítőfalának nyomai ma is láthatók.

¹ Csánki III. 239.

² PRT. VIII. 279.; Mon. Vespr. I. 82.

³ PRT. VIII. 414.

⁴ HO. II. 282.

⁵ OL. DI. 18. 145. MDK – A-I-10, Tomcsányi.

⁶ PRT. III. 147.

× 11. **BAKONYOSZLOP.** Zirci járás.

A XIV–XV. században a cseszneki vár uradalmához tartozó falu a Bakony-erdőben.¹

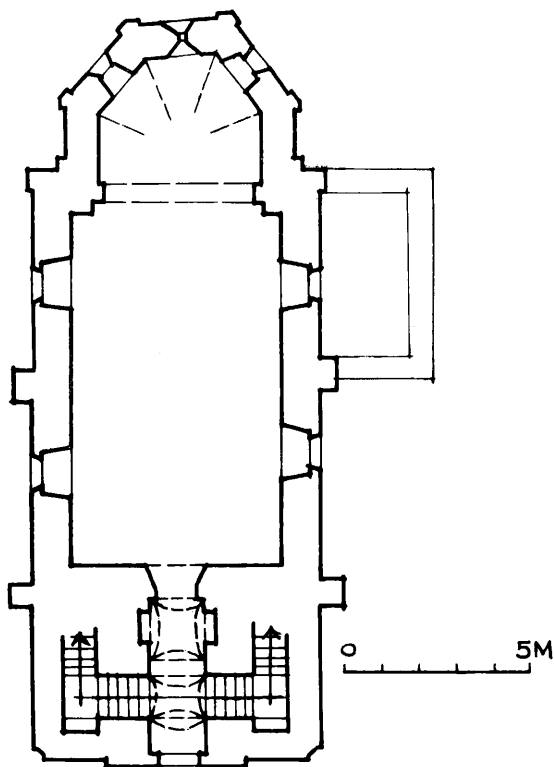
1478-ban kőből épült egyház állott itt, amelynek tetején fából készült torony volt.²

¹ Csánki III. 245.

² OL. DI. 18. 148. MDK – A-I-10, Tomcsányi.

× 12. **BAKONYPÉTERD.** Zirci járás.

A pannonhalmi apátságnak Veszprém megye északi részében fekvő birtokai közé tartozott. Egyetlen nemes lakói is voltak.¹

Középkori templomáról adatot nem ismerünk, de egyház-as hely volt, mert a XVI. század elején két alkalommal is említik papját, illetve plébánosát.²

¹ Csánki III. 247.; PRT. III. 266.

² 1515: OL. DI. 22. 707. MDK – A-I-10, Tomcsányi. 1522: PRT. VIII. 569.

× 13. BAKONYPÖLÖSKE. Devecseri járás.

A Bakony nyugati lejtőjén levő falu középkori neve Perecske. A XIV–XV. században a mai Kéttornyúlakot birtokló Lakiaké és rokonságuké,¹ valamint a Noszlopiaké,² Rumiaké³ és Szentiványiaké.⁴

1314-ben kapott püspöki engedélyt Laki Hektor, hogy Perecskén fából kápolnát építtessen.⁵ Ezt az engedélyt 1359-ben Hektor fia, György megújította.⁶ Nem tudjuk, hogy a kápolnát megépítették-e; a későbbiekben nem említik a falu templomát, csupán Ádám Iván írt 1889-ben, helyszíni tapasztalatai alapján, a falutól keletre a kolostorhelynek nevezett dűlőrészről.⁷

¹ Veszpr. reg. 73, 508.

² HO. III. 169.

³ TT. 1901, 363.

⁴ Csánki III. 246.

⁵ Veszpr. reg. 73.

⁶ Uo. 508.

⁷ AÉ. 1889., 366–367.

× 14. BAKONYSZENTIVÁN. Pápai járás.

A nyugati Bakony alján elterülő nemesi falu a róla elnevezett Szentiványi családé.¹

Maga a falu templomának védőszentjéről, az Ivánnak nevezett Keresztelő Szt. Jánostól vette nevét, ahogy ez nálunk a XIII. század második felében szokásban volt. Ezzel tulajdonképpen már jellemeztük is középkori templomát, amelyhez plébánia csatlakozott. A falut és vele templomát egy 1330-as oklevél birtokosaival együtt említi: János és

4. Bakonyszentlászló, ev. templom.

4. Bakonyszentlászló, evangelische Kirche.

4. Bakonyszentlászló – temple luthérien.'

4. Баконьсентласло, евангелическая церковь.

Beke „de Sancto Johanne” nemesek.² Plébánosairól 1480-ból³, 1500-ból⁴ és 1501-ből⁵ maradt ránk adat.

¹ Csánki III. 252.

² AO. II. 497.

³ TT. 1907., 381.

⁴ Uo. 386.

⁵ PRT. VIII. 178.

× 15. BAKONYSZENTKIRÁLY. Zirci járás.

Eredetileg királyi várföld,¹ majd a teljes középkoron át részben Csesznek vár tartozékaként,² részben a zirci apátságé.²

Amint neve is mutatja, egyház-as hely volt. A Szentkirály patrocínium-névből következik, hogy templomát Szt. István király tiszteletére szentelték, még valószínűleg a XIII. század vége felé. A templomnak egyetlen említése 1478-ból maradt ránk: kegyura a zirci apátság.³

¹ Ila-Kovacsics 253.

² Csánki III. 252.

³ OL. DI. 18. 145. MDK – A-I-10, Tomcsányi.

● 16. BAKONYSZENTLÁSZLÓ. Zirci járás.

A falut okleveleink csak a XV. század eleje óta említik, akkor már Csesznek vár tartozékaként.¹ Neve alapján, amely templomának titulusból származik, két évszázaddal korábbi településnek kell minősítenünk.

Templomáról nem ismerünk középkori említést. A falu közepén emelkedő kis dombon álló evangélikus templom — 1816-ban végzett² későbarokk átalakításban — a falu névadó, középkori temploma, egyhajós, keletelt sokszög-záródású szentélyel. Az 1966 tavaszán végzett falkutatás eredményeképpen sikerült feltárni az egykori díszes déli kapu helyét és faragottkő lábazatait, valamint a hajó és a szentély elfalazott későromán résalakait. A hajót és a szentélyt egyaránt boltozat fedte. A megtalált részletek alapján a Szt. László király tiszteletére emelt templomot a XIII. század végén építették. (4. kép.)³

¹ Csánki III. 253., TT. 1901, 369.

² A bakonyszentlászlói ev. egyházközség irattárában levő iratok alapján.

³ A falkutatást Császár László, Koppány Tibor és Tóth Sándor végezték, az alaprajz a szerző felmérése.

× 17. BAKONYSZOMBATHELY. Komárom megye, komáromi járás.

(1950 előtt zirci járás).

A Bakonyészaki oldalán fekvő falu, amely régi vásároshely volt, a cseszneki vár uradalmához tartozott a középkorban.¹

Templomáról középkori adatot nem ismerünk, csak azt tudjuk, hogy a XVII. század első felében elnéptelenedett falut 1690 körül telepítették újra és ekkor templomát is kijavították.²

¹ Csánki III. 254.

² Ila-Kovacsics 255.

× 18. BAKONYTAMÁSI. Pápai járás.

A megye felső részében levő Tamási a XIII. században a Szák nemzetségé volt, itteni részeit a pannonhalmi monostor kapta 1262-ben.¹ További sorsáról nem sokat tudunk. A XV. században a Garaiaké és Csesznek várához tartozott.²

Egyház-as hely volt, bár templomáról nem ismerünk középkori adatokat. 1524-ben plébánosát említik.³

¹ Karácsonyi III. 43.

² Csánki III. 255.

³ PRT. VIII. 188.

5. Balatonfőkajár, ref. templom.
 5. Balatonfőkajár, reformierte Kirche.
 5. Balatonfőkajár — temple calviniste.
 5. Балатонфёкайар, реформатская церковь.

× 19. **BALATONBOZSOK.** Fejér megye, enyingi járás
 (1950 előtt a járással együtt Veszprém megyéhez tartozott).

A Sió-menti falvakhoz hasonlóan Bozsok is a XI—XII. századtól egyházi birtok: a veszprémi káptalan, a fehérvári káptalan és egytelkes nemesek faluja.¹

A középkorban egyházas hely lehetett, bár erre vonatkozó adatot eddig nem ismerünk. A XVIII. század elején, 1702-ben² és 1721-ben³ említik ősi, romos templomát, amelyet 1755-ben építettek újjá romjaiból.⁴

¹ Csánki III. 224.; HO. IV. 3., Ila-Kovacsics 128.

² OL. UC 37/17., BMRA.

³ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4., OMF. Baranyainé.

⁴ Ila-Kovacsics 128.

○ 20. **BALATONFŐKAJÁR.** Veszprémi járás.

A középkori Kajár vagy Hangony a pannonhalmi apát-ság birtoka volt.¹ A mai ref. templom helyén állott középkori, Szt. Péterről elnevezett plébániatemploma 1426-ban.² Papját már az 1333—34-es pápai tizedjegyzék említi.³ 1550-ben még önálló plébániaként működött.⁴ 1577-ben a hidvégi törökök kastélyt építettek belőle, mert magas kőfal övezte. A győri generális parancsára Pálffy Tamás palotai kapitány és Geszty Ferenc veszprémi főkapitány hadaikkal elfoglalták és felrobbantották.⁵

Az 1793—94-ben épített barokk református templom nyugati oldalán támpilléres középkori torony áll, földszintje felett gótikus dongaboltozattal. Felső szintjei újkoriak. Ennyi maradt meg az 1610-ben már a protestánsok által használt és először 1741-ben átépített középkori templomból.⁶ (5. kép)⁷

¹ Csánki III. 236.

² Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. I. Bp. 1931. 858. reg. Itt jegyezzük meg, hogy a középkorban többször említett Szt. Kelemen egyház a Győr megyei Kajár, a mai Kajárpéc temploma volt. A Békefi által is említett 1479-es adat Szt. Albert templomáról (73. old., Mon. Vespr. III. 291.) valószínűleg megint nem ide, hanem másik azonos nevű falura vonatkozik.

³ Mon. Vespr. II. 65, 80.

⁴ Ila-Kovacsics 130.

⁵ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. II. Bp. 1915., 60. és u. 6 Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. é. n. 479.

⁶ Az újkori adatok: Medgyasszay Gyula Vince: Balatonfőkajár vázlatos története. Kézirat, 1915., a balatonfőkajári ref. lelkészi hivatal irattárában. Bakó Kálmán ref. lelkész szíves közlése.

⁷ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

× 21. **BALATONKENESE.** Veszprémi járás.

Kenese a XI. század elejétől a veszprémvölgyi apácakolostor faluja volt,¹ annak a nagyterjedésű birtoknak részeként, amely a Balaton északkeleti sarkát övezte.

Monoszlói Lodomér esztergomi érseknek az apácák birtokait megerősítő 1297-ben kelt oklevele említi először a falu Szt. Mihály templomát,² amely plébánia volt, de később is a szárberényi parochiális egyházhoz, mint az apácák központi templomához tartozott, annak filiájaként.³ A XIV—XV. században sokszor említik okleveleink a templom papjait, plébánosait, az 1333-as pápai tizedjegyzéktől⁴ 1495-ig.⁵

¹ Csánki III. 237.; Hárlich János: A veszprémvölgyi apácakolostor birtokainak története. Pécs, 1928.

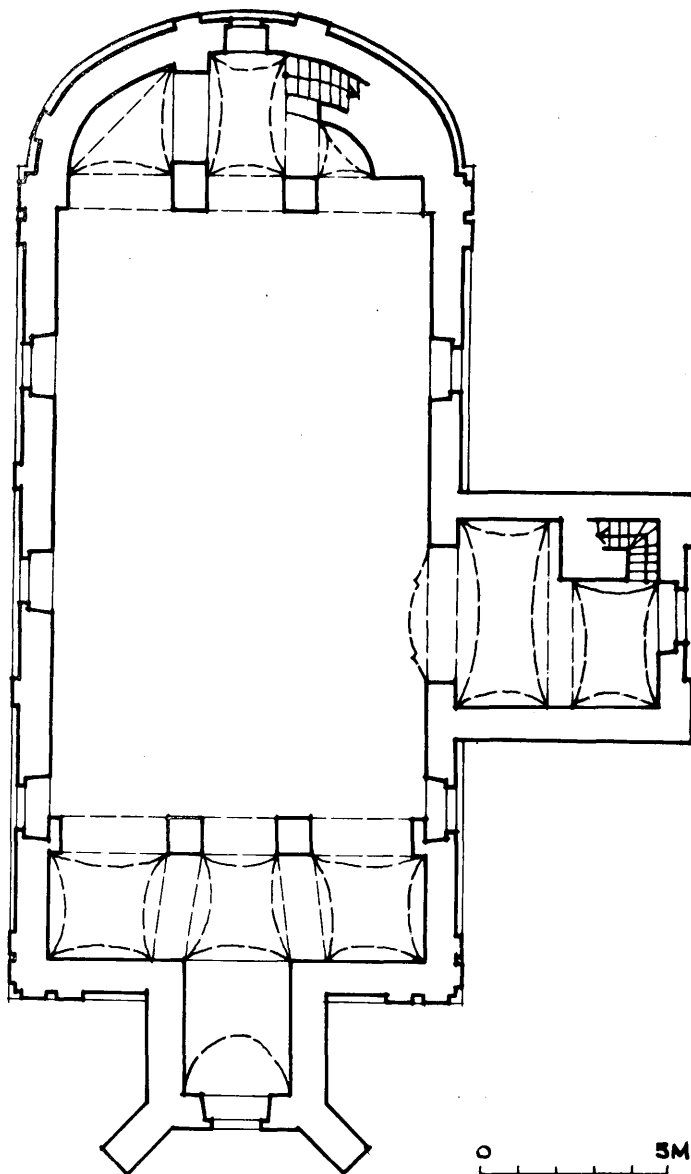
² CD. VI. 2. 93—94.; Csánki III. 237. — Az 1231-ben említett, Szt. Kereszt tiszteletére emelt templom semmi esetre sem lehetett itt. Lásd: CD. III. 2. 221.; Csánki III. 237.; Békefi 74.

³ ZsO. II. 2. 7286.

Mon. Vespr. II. 65, 80.

1371: ZO. II. 83.

1373: PRT. X. 75, 565.

1426, 1446, 1465, 1474: Békefi 74.

1446: Mon. Vespr. III. 126.; Lukcsics P.: XV. századi pápák oklevelei. II. Bp. 1938., 899. reg.

1474: HO. V. 325.

1480: TT. 1907, 382.

1495: Mon. Vespr. IV. 43.

× 22. **BALATONSZABADI.** Somogy megye, siófoki járás
 (1950 előtt az enyingi járásban, Veszprém megye).

A középkorban Fokszabadi, a fehérvári káptalan és prépost birtoka.¹

Korai egyházas helyeink közé tartozott, Péter nevű papjával 1333 és 1335 között szerepel a pápai tizedjegyzékekben.²

A mai falutól északkeletre fekvő „Pusztatorony” dűlő dombhátán, szántóföldek helyén terült el a középkori falu. A domb tetején látható csekély falmaradványok talán az egykori templom romjai.

¹ Csánki III. 251.

² Mon. Vespr. II. 65, 73, 80.

23. **BALLA**, Veszprémi járás.

Elpusztult falu Őskü határában, a Bakony aljában. A XIII—XIV. században a Szalók nemzetség Kaba ágának birtoka, közülük többet Balainak is neveznek.¹ A XVI. században már puszta, bár a század végén még feljegyzik elpusztult templomát, tehát a középkorban egyházas hely volt.²

A Hajmáskérről Perén át Olaszfaluba vezető középkori út mellett fekvő kettős településből, Felső- és Alsóballából álló falu mindkét részében volt templom, romjaikat még a legújabb kiadású turistatérképek is jelölik.³

¹ 1254: Turul, 1926, 30.
² 1307: HO. I. 102.; Karácsonyi III. 47.
³ 1343: Veszpr. reg. 383.
⁴ 1352: AO. V. 633.; Karácsonyi III. 48.
⁵ Ila-Kovacsics 136.
⁶ Kartográfiai Vállalat, 1966-os kiadás.

24. **BARNAG**, Veszprémi járás.

Királyi udvarnokföld, amelyen királynéi szakácsok is élnek a XIII. században.¹ Velük egyidőben a Tátika² és az Atyusz³ nemzetségnek is vannak birtokai Barlagon, a szakácsok földjét pedig a Vázsony nemzetség kapja meg.⁴ A XV. században Felső- és Alsóarnak.⁵ Az előző a vázsonyi várhoz tartozik, az utóbbi kisnemeseké.⁶

Egyháza, amelynek titulusát nem ismerjük, 1284-ben már állott, kegyurai Tátika nembeli Péter és Gatalun voltak.⁷

Egy 1721-ből származó tanúvallomás szerint a régi katolikus templom a falun kívül, romokban áll.⁸

¹ Békefi 68.
² HO. IV. 68.
³ HO. IV. 67., ezt kapja meg a veszprémi káptalan.
⁴ ZO. I. 93., Szentpétery Krit. jegyz. 3314.
⁵ 1472: Csánki III. 220.
⁶ Ila-Kovacsics 250.
⁷ HO. IV. 68.
⁸ OL. Helytt. It. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. — OMF. Baranyainé

25. **BÁND**, Devecseri járás.

Elpusztult falu, amely a Marcal árteréből kiemelkedő dombon települt és a Szalók nemzetség birtoka volt, a nemzetségből származó Bándi és Hosszútóti családoké.¹

Egyházas hely volt, a Baand-i Pál fiainak birtokán 1401-ben történt határjárás említi a falu ecclesiáját.²

Templomának romjait a Külsővat melletti Bándpusztán 1777-ben említik.³

¹ Csánki III. 220.; HO. I. 103.; Ila-Kovacsics 138.
² ZsO. II. 1. 938.
³ PRT. XII. A. 82, 409.

26. **BÁND**, Veszprémi járás.

Terra Seg sive Band az Atyusz nemzetség birtoka volt.¹ Tőle a környékekkel együtt az Igmánd nemzetség vette meg² és a Lörinte-nem Essegvári ágára hagyta a XIV. század elején.³ Az Essegvár alatt fekvő falu a középkorban mindig az Essegváriaké volt.⁴

Templomáról jóformán semmit sem tudunk annak ellenére, hogy a pápai tizedjegyzékekben 1333-ban Sing,⁵ 1335-ben Band néven⁶ egyházas helyként szerepel. A XV. században említett Szt. György kápolna nem itt volt, hanem Essegvárban.⁷

¹ Csánki III. 220.
² HO. IV. 14, 15.; Békefi 257.; Karácsonyi II. 240.
³ Karácsonyi II. 242, 353.
⁴ Ila-Kovacsics 137.
⁵ Mon. Veszpr. II. 65.
⁶ Mon. Veszpr. II. 80.
⁷ OL. Batthyány — cs. körmendi It. Heimiana no. 583, 589. — néhai dr. Iványi Béla szíves közlése.

27. **BÁRSONYOS**, Komárom megye, komáromi járás.

A pannonhalmi monostor birtoka, amelyet 1221-ben világi birtokosoktól kaptak.¹ A középkorban mindig Pannonhalmához tartozott.²

Templomáról nincs adatunk a középkorból, azonban feltételezzük, hogy az 1650-ben³ és 1755-ben⁴ említett, a falutól északra álló elhagyott, düledező régi templom középkori volt.

¹ PRT. I. 256.
² Csánki III. 220.
³ PRT. IV. 383.; Ila-Kovacsics 139.
⁴ Ila-Kovacsics i. h.

28. **BECSE**, Devecseri járás.

Elpusztult falu a mai Ferenctelek puszta helyén, Noszlop és Magyarpolány között.¹ A XIV. században az Essegváriaké,² a XV. században a Hosszútóti-, Himfy és Mezőlaki Zámbo családok, valamint a béli apátság birtoka.³

Szt. Péter tiszteletére emelt egyházát 1360-ban említik,⁴ név nélküli említése azonban korábbi: 1319-ben Essegvári Tamás panasza szerint a faluval együtt a templomot is felégették Gerencséri Pál és társai.⁵

¹ Ila-Kovacsics 140.
² Csánki III. 221.; AO. I. 525.
³ Csánki III. 221.
⁴ OL. Dl. 41. 420 BMMA — Waigand.
⁵ AO. I. 525 — 526.

29. **BERE**, Veszprémi járás.

A középkor végére elnéptelenedő falu a Szák nemzetség birtoka a XIII. századtól a XV. század közepéig. Az először 1221-ben feltűnő Bere¹ 1269-ben Bakony megyéhez tartozott.² 1452-ben már puszta volt.³

Közből épült templomáról 1358-ból,⁴ 1452-ből⁵ és 1455-ből⁶ maradt-ránk adat. A falu és templomának helyét 1766-ból és 1829-ből⁸ származó térképek még feltüntetik, de ma már⁷ felismerhetetlen a hely.

¹ HO. IV. 46.; Karácsonyi III. 43.
² Csánki III. 222.
³ Uo. és Békefi 69.
⁴ Csánki i. h.; Békefi i. h.; Veszpr. reg. 494.
⁵ Uo.
⁶ Veszpr. káptalan magánlt. Bere 14. BMMA. Oszvald.
⁷⁻⁸ MRT. 1/2, 31/6.

30. **BERELLŐ**, Pápai járás.

Elpusztult falu. Pápa környékén a Tapolcavölgyi nemesi falvak közé tartozott.¹

Feltételezhető, hogy középkori eredetű temploma nyomán nevezték a XVII. század második felében, 1659 után évtizedekig Egyházas- vagy Nagy Börölyönek.²

¹ Csánki III. 222..
² Ila-Kovacsics 151.

31. **BERHIDA**, Veszprémi járás.

A veszprémi püspökség Séd-völgyi birtoktestének mezővárosa a középkorban.¹

A XIII. század végén, vagy a XIV. század elején épített templomát Szt. Péter tiszteletére emelték, ahogy ezt egy 1522-ből fennmaradt oklevél megörökítette.² György nevű plébánosáról már 1388-ból tudunk.³

Az egyhajós, egytornyú, keletelt sokszögzáródású szentélyel megépített kis templom déli oldalán ugyancsak sokszög-záródású kis sekrestye van. A hajót és a szentélyt bordás gótikus boltozat, a sekrestyét és a toronyaljat dongaboltozat, fedi. A hajó nyugati végében két karcsú pilléren gótikus karzat áll. A hajó, a szentély és a velük egybeépített sekrestye az első építkezésből származik, a tornyot, a karzatot és a boltozatokat, valamint a közből falazott tetőszerkezetet a XIV. század második felében építették.⁴

¹ Csánki III. 212.
² Békefi 69.
³ Veszprémi káptalan magánlt. Berchen 9. BMMA — Oszvald.
⁴ Ágostházy — Czeglédy — Entz — Reisinger: A berhidai templom. e kötetben. Koppány 90, alaprajz u. ott.

× 32. **BERZSE**. Komárom megye, komáromi járás (1950 előtt zirci járás).

A XIV. század végétől említett, elpusztult bakonyi falu a cseszneki várhoz tartozott.¹

Egyházas hely, kőtoronyos, kőből épített temploma volt 1478-ban.²

¹ Csánki III. 222–223.

² OL. DL. 18. 143. MDK–A-I-10, Tomcsanyi.

× 33. **BÉB**. Pápai járás.

Pápától keletre, a Gerece patak mentén fekvő nemesi falu volt,¹ amelyet a XIV. század közepén vett meg Ugod várához az azt birtokló Ugodi Csenig István és Péter.² Később is Ugod tartozéka.³

A bébi Szt. Mór egyház a bébi nemesek 1270-ben kötött birtokegyezésében szerepel először.⁴ A későbbiekben csak 1480-ból⁵ és 1522-ből⁶ maradt fenn adat plébánosáról.

¹ 1270: Szentpétery Krit. jegyz. 1953.

² 1360: TT. 1893., 612.

³ Csánki III. 221.

⁴ L. I. jegyzet!

⁵ TT. 1907, 381.

⁶ PRT. VIII. 569.

× 34. **BILLEGE**. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A Lőrinte nemzetség Essegvárhoz tartozó birtokai között Billege is az Atyuszoktól¹ került az Igmánd nemzetség² át az Essegváriakhoz.³ Határait 1233-ban írják le.⁴ A XVI. század közepén már lakatlan volt.⁵

Keresztelő Szt. János plébániatemplomáról 1433-ból tudunk,⁶ plébánosairól azonban korábbi adataink is vannak. István nevű papja 1333 és 1335 között három éven át szerepel a pápai tizedjegyzékekben,⁷ név nélkül pedig 1357-ben⁸ és 1454-ben⁹ említik őket. 1501-ben Osvát a plébánosa.¹⁰ A törökök által elpusztult falu plébániája 1550-ben már betöltetlen.¹¹

Billege a Kövesgyűrűhöz vezető bekötőtű mentén, a Veszprém-nagyvázsonyi országút északi oldalán feküdt.¹² Templomának csekély romjai 1834-ben még látszottak,¹³ ma azonban már alig felismerhető a helye.¹⁴

¹ HO. IV. 14–15.

² Uo.; Szentpétery Krit. jegyz. 1552, 1975.; HO. IV. 44.; ZO. I. 67.

³ Karácsonyi II. 242, 353.

⁴ Csánki III. 223.; Békefi 257.; Karácsonyi II. 240.

⁵ Ila-Kovacsics 145.

⁶ Mon. Veszpr. III. 89, 90.; Lukcsics P.: XV. századi pápák oklevelei. Bp. 1938, 267. reg.

⁷ Mon. Veszpr. II. 65, 73, 80.

⁸ Csánki III. 223.

⁹ Békefi 71.

¹⁰ Békefi 70.; Veszprémi káptalan magánlt. Szőlős iuxta Balaton 25. BMHA. Oszvald.

¹¹ Ila-Kovacsics i. h.

¹² MRT. I/2., 46/5.

¹³ Oláh János: Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben. Tud. Gyűjt. 1834. III. 86.

¹⁴ L. 12. jegyz. 46/6.

× 35. **BORSOD**. Devecseri járás.

A Magyarpolányhoz tartozó Borsodpuszta a középkorban a bakonybéli apátság birtoka volt.

Szt. István király kápolnáját a XIII. század elején I. László király nevére hamisított 1086-os oklevél említi először,² majd 1230-ban IX. Gergely pápának a béli monostort megerősítő oklevele említi „capellam Sancti Stephani regis in Borsot”.³

¹ Csánki III. 224.

² PRT. VIII. 271.

³ PRT. VIII. 279.; Mon. Veszpr. I. 82.; Békefi 71.

× 36. **BORSOSGYŐR**. Pápai járás.

A pápai uradalom faluja, amely már a XIV. században két, azonos nevű faluból áll. A XV. századtól kezdve Nagy-és Kis Borsosgyőr.¹

Egyházáról, létezésén kívül, jóformán semmit sem tudunk, csupán egy 1446-ból fennmaradt oklevél említi.²

¹ Csánki III. 224.; Ila-Kovacsics 146.

² OL. DL. 93. 060. BMMA – Waigand.

× 37. **BORSZÖRCSÖK**. Devecseri járás.

A Somló keleti lábánál elterülő falu nemesi birtok volt, nevét is a birtokos Bors családtól kapta.¹

Szt. Tamás tiszteletére emelt plébániatemplomát a Szörcsökiek 1288-as birtokosztozása említi először, a melléje épített Sz. Mária kápolnával együtt.² A templomot 1299-ben³ és 1300-ban⁴ is említik okleveleink, plébánosáról pedig 1495-ből maradt fenn adat.⁵

¹ Csánki III. 255.; Ila-Kovacsics 147–148.

² HO. VIII. 260–262.

³ HO. VI. 449.; ÁUO. V. 239.; Békefi 84.

⁴ Veszprémi káptalan magánlt. BMMA – Oszvald.

⁵ OL. DL. 46. 296. MDK–A-I-10, Oszvald.

× 38. **BOTFÖLDE**. Devecseri járás.

A Kamondhoz tartozó újkori Dabróka-puszta helyén levő, elpusztult középkori falu.¹ A XIV. század végén a Varsányiaktól² kapták a jenői pálosok.³ A XV. században, a Garaiak és Kínizsi Pál birtoklása idején, ismételtén Somló-várhoz foglalják el, a XVI. század elején végleg oda is kerül.³

Egyházas hely volt, erre vall egy 1730-ból származó térkép templomromra utaló jelölése.⁴

¹ Ila-Kovacsics 166.

² Csánki III. 224.; Molnár Ernő: A Nagyjenő-tüskevári páloskolostor. Veszprém, 1936., 14.

³ Molnár E. i. m. 49.

⁴ BMRA. – dr. Scherer János

× 39. **CSAJÁG**. Veszprémi járás.

Nemesi falu volt, amelyet XVI. századi összeírások a középkorban a pannonhalmi apátság birtokaként szereplő Szentmártonföldével azonosítanak, a XVII. században pedig Egyházasküngösnek neveznek.¹ Az utóbbi azonosítás azonban nem vetíthető vissza a középkorra, mert Küngös akkor a fehérvári káptalan plébániája, és csak a XVII. században kerül a csajági nemesek kezére.²

Az 1345-ben említett Csajág egyházas hely volt.³ 1480-ban a csajági plébánost említik.⁴ Templomából származhatik az a jellegzetesen XII. századi szalagfondékos kőfaragvány, amely a tihanyi múzeum kőtárában van és amelyet a mai ref. templom elől hoztak be.

¹ Ila-Kovacsics 152. A középkori Szentmártonföldre Malomsárnak az apátság kezén levő része, nem azonos sem Csajággal, sem Küngössel, lásd: PRT. III. 269.

² L. Küngösnél!

³ Csánki III. 224.

⁴ TT. 1907, 382.

× 40. **CSATÁR**. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. Az okleveles adatokkal először 1233-ban említett Csátár nemesi település volt, lakói a XV. században egytelkesek.²

Szt. Gotthárd plébániatemplomát csak a XV. században említik, de jóval korábbi lehetett. 1464-ben pápai búcsüengedélyt kap.³ 1454-ben plébánosáról,⁴ 1460-ban parochiális egyházáról emlékeznek meg.⁵ A falu és temploma a XVI. század közepe táján pusztult el.⁶ A templom romjai 1797-ben még álltak;⁷ felismerhetetlen csekély maradványai ma is láthatók Tótvázsony határának hidegkúti részén.⁸

¹ Csánki III. 225.

² Ila-Kovacsics 154.

³ Mon. Veszpr. IV. 441.

⁴ Békefi 71.

⁵ Csánki i. h.; Békefi i. h.

⁶ Ila-Kovacsics i. h.

⁷ Uo.

⁸ MRT. I/2., 46/15. (a Műemlékjegyzék bögepusztai templomrom néven tartja nyilván).

× 41. **CSATÁR.** Komárom megye, komáromi járás (1950 előtt zirci járás).

A fehérvári prépostság bakonyi faluja, amelynek egyetlen nemes lakói is voltak.¹

Egyházas hely, templomát 1491-ben Koromlai Miklós ajándékozta meg.² A XVI. század közepére elpusztult falu és templomának helye a XVII. század végén még látszott.³

¹ Csánki III. 225.

² U. ott és Békefi 71.

³ Ila-Kovacsics 154.

└ 42. **CSEPELY.** Veszprémi járás.

Elpusztult falu. Lakói eredetileg királyi pohárnokok, a XIII. században a szomszédos Szentgál, Németi és Horhi lakóival együtt királyi vadászok.¹ Hercegi népei is voltak.² A XIV. század elejétől egy része már jobbágyfalu, az Essegváriak³ és a vázsonyi vár birtokaként.⁴ A XV. század végén szabad nemes lakói egytelkesek, mellettük Vázsonykö vára és a vázsonyi pálosok birtokolják.⁵

Lukács nevű papja 1333 és 1335 között szerepel a pápai tizedjegyzékekben.⁶ Románkori templomának titulusát nem ismerjük, romjai azonban ma is állanak Nagyvázsontól északnyugatra, az Úrkútra vezető országút mentén. Az egyhajós, keletelt templom szentélye egyenes záródású volt. Északi oldalához sekrestye csatlakozott.⁷ 1958-ban a Magyar Nemzeti Múzeum (Dienes István) feltárta és az OMF konzerválta (Ágostházy László).⁸

¹ Csánki III. 225.

² Szentpétery Krit. jegyz. 2756.

³ Karácsonyi II. 353.; AO. I. 525–526.

⁴ Csánki i. h.; Ila-Kovacsics 157.

⁵ Éri István: Nagyvázsony. Bp. 1959., 59–62.

⁶ Mon. Veszpr. II. 65, 73, 80.

⁷ Alaxa Kálmán: A felsőcsepel-pusztai középkori templomrom. Dunántúli Szemle, 1941., 282–293.

⁸ Koppány 100, alaprajz u. ott.

× 43. **CSETÉNY.** Zirci járás.

Csesznek vár birtoka a XIV–XV. században, tehát valószínű, hogy a neve után korai településű falu kezdettől a bakonyi ispánság tartozéka volt.¹

Ismeretlen nevű templomát először csak a cseszneki vár birtokainak 1478-ból származó összeírása említi.² Papját azonban korábban is ismerjük, bár valószínű, hogy az 1333-as pápai tizedjegyzékben szereplő Chetian³ nem erre, hanem a veszprémvölgyi apácák Kenese mellett levő Csittény falujára vonatkozik. Csetény plébánosáról 1460-ból maradt ránk adat.⁴

¹ Csánki III. 226.; Ila-Kovacsics 159.

² OL. DL. 18. 148. MDK–A-I-10, Tomcsányi.

³ Mon. Veszpr. II. 65.

⁴ Csánki III. 226.

× 44. **CSEKUT.** Devecseri járás.

A Lőrinte nemzetség Lőrinte körüli birtokának falva, ahol a nemzetségből származó Essegváriaknak erődített udvarházuk, castellumuk állott.¹

Középkori egyházára egy 1785-ből származó utalásból,² és a pusztaszentegyházi dülő határnévből³ következtethetünk.

¹ Csánki III. 225.

² Ila-Kovacsics 161.

³ BMRA – dr. Scherer János.

× 45. **CSÉP.** Komárom megye, komáromi járás

(1950 előtt zirci járás).

Palota, s előtte valószínűleg Bátorkö várának már a XV. században elnéptelenedett faluja.¹

Középkori templomának helye még 1690-ben is látszott.²

¹ Csánki III. 225.

² Ila-Kovacsics 162.

× 46. **CSITTÉNY.** Veszprémi járás.

A veszprémvölgyi apácakolostor Balaton-menti birtokához tartozó elpusztult falu, amelyet az alapítólevél 1109-es átirata már megemlíti.¹ A Ladomér esztergomi érsek által 1297-ben kiadott megerősítő oklevélben is felsorolják, de ekkor még templom nélkül.² A XV. század végére elnéptelenedik, 1488-ban már nem írják össze.³

Véleményünk szerint a pápai tizedjegyzékekben 1333-ban szereplő Chetian erre a falura vonatkozik és nem a Bakonyban levő Csetényre.⁴ Az 1410-ben kétségtelenül meglévő templom a szárberényi Szt. Márton plébániatemplom filiája még akkor is, ha plébániája van.⁵ 1860 körül még látszottak romjai,⁶ 1912-ben azonban már nem.⁷ Napjainkban még helyét sem sikerült azonosítani.⁸

¹ CD. VI/2. 38–42.; Karácsonyi J: Szent István király oklevelei. Bp. 1891., 26.; Szt. István Emlkv. I. Bp. 1938, 418.

² CD. VI/2. 93–94. és 1. jegyzet.

³ OL. DL. 28. 340. BMMA – Waigand.

⁴ Mon. Veszpr. II. 65.

⁵ ZsO. II/2. 7286.

⁶ Győrffy György: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. MTA. Társ. tört. tud. Közl. 1953, 101.

⁷ Czákó Gyula: A balatonkenesei református egyház története. Pápa, 1912., 9.

⁸ MRT. I/2., 8/10.

× 47. **CSÓT.** Pápai járás.

A Pápától északkeletre fekvő Csolt a váradi püspökség birtoka volt a XV. században.¹

Plébániáját is csak ebben az időben említi pár adat: 1480-ban² és 1522-ben³ tudunk plébánosairól. A falut 1683-ban felégetik a tatárok.⁴ Temploma annyira elpusztult, hogy 1698-ban alig néhány fala állt. Bekerítetlen temető volt ekkor körülötte.⁵

¹ Csánki III. 226.

² TT. 1907, 381.

³ PRT. VIII. 569.

⁴ Ila-Kovacsics 163.

⁵ Pfeiffer 142.

× 48. **CSÖG.** Pápai járás.

A Marcal-vidéki település már a XV. század végén elhagyott, pusztá hely, a közeli Nádason birtokos Nádasiaké volt.¹

1749-ben régi templomának helyét említik.²

¹ Csánki III. 226.

² Ila-Kovacsics 164.

○ 49. **CSÖGLE.** Devecseri járás.

A középkori Veszprém megye legnépesebb nemesi faluja, lakói egytelkesek.¹ Eredetileg veszprémi várjobbágyföld.²

Ismeretlen titulusú középkori plébániatemplomáról nem sikerült adatot találnunk, csupán plébánosát említi két, 1464-ből³ és 1480-ból⁴ származó oklevél. A templom a XVI. század végén pusztult el, 1624-ben újjáépítették.⁵ 1698-ban még jó állapotban volt, boltozott szentéllyel, a hajóban fából ácsolt kettős karzattal, épített szószekekkel, köből emelt toronnyal, fallal övezett temetővel.⁶

A ma álló barokk református templom építéskor, 1783-ban bontották le.⁷ Csak nyugati tornyát hagyták meg, amelyre barokk felső emeletet emeltek. A későgótikus formákat mutató torony bejáratát elfalazták; a hajóba vezető nyílást a toronyalj felől XVI. század eleji reneszánsz ajtókeret szegélyezi. (6. kép.)⁸

¹ Csánki III. 227.; Ila-Kovacsics 165.

² Szentpétery Krit. jegyz. 2598.

³ OL. III. 414.

⁴ OL. DL. 45. 830. MDK–A-I-10, Oszvald.

⁵ Tóth Endre: A pápai ref. egyházmegye története. Pápa, 1927., 24.

⁶ Pfeiffer 126.

⁷ Tóth E. i. m.

⁸ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

6. Csögle, ref. templom.
 6. Csögle, reformierte Kirche.
 6. Csögle — temple calviniste.
 6. Чёгле, реформатская церковь.

○ 50. **DABRONY.** Devecseri járás.

A XIII. században két falu, az egyik a soproni, a másik a zalai váré.¹ A soproni vár Dobrun faluját 1274-ben IV. László király,² a másikat 1380-ban I. Lajos király adományozta el.³ A XV. században a budai káptalané volt,⁴ majd Kinizsi Pálé, aki azt a vázsonyi pálos kolostornak adományozta.⁵

Valószínűleg nem alaptalan az az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyvben fennmaradt hagyomány, amely szerint középkori templomát Kinizsi Pál építtette. Az ismeretlen titulusú templom akkor használható állapotban, az evangélikusok kezén volt.⁶ 1774-ben romosan állott.⁷

A ma is álló, keletelt, nyugati oldalon háromszintes toronnyal és eklektikus vakolatarchitektúrával díszített templom gótikus eredetű. Erre vall nemcsak a torony egész jellege, hanem a toronyalj két csúcsives kőkerete. A hajó szentély felőli utolsó szakasza és a szentély 1822-ben épült. 1855-ben leégett, utána készültek jelenlegi boltozatai. (7 kép.)⁸

¹ HO. VIII. 425.

² Szentpétery Krit. jegyz. 2486.

³ Csánki III. 228.; Holub I. 88–89.

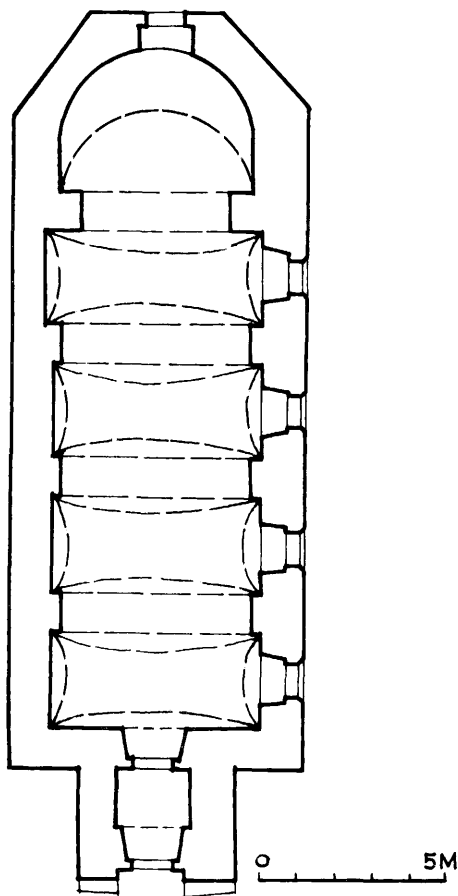
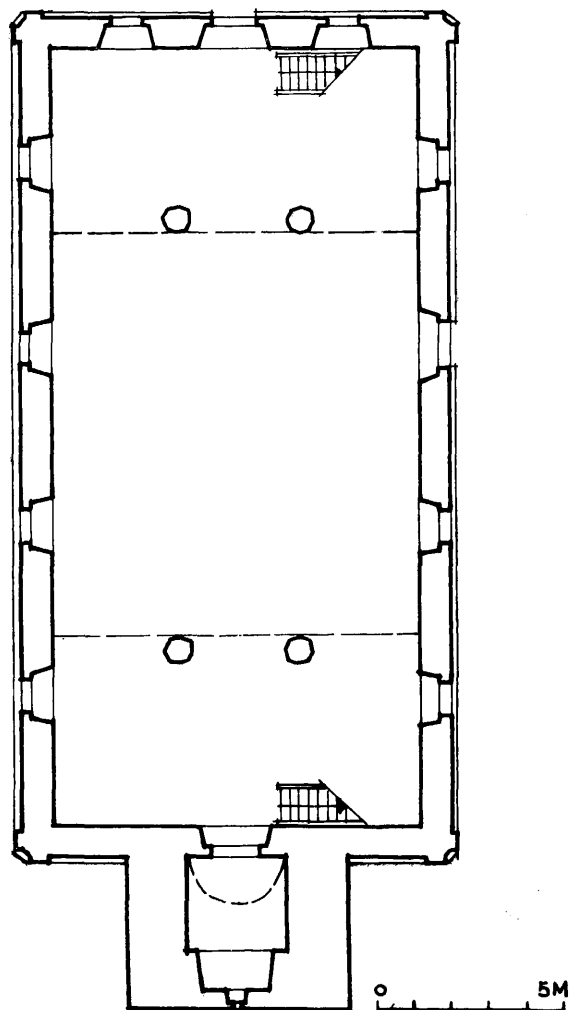
⁴ Csánki III. 228.; 1488-as tizedjegyzék: BMMA — Pataki.

⁵ Ila-Kovacsics 166.

⁶ Pfeiffer 125.

⁷ Ila-Kovacsics 167.

⁸ A helybeli ev. lelkész szíves közlése, a közölt alaprajz a szerző felmérése

× 51. **DEVECSER.** Devecseri járás.

Csánki szerint első említése 1297¹. Nemesi falu, bár további kutatás feladata lenne a Békefi által is közölt adatokban² tisztázni a Péc nemzetség zalavölgyi birtokai között fekvő Devecser elpusztult faluval történő esetleges összekeverését.

Birtokos nemesei közül a XV. században emelkednek ki a Csoronok, akik a XVI. századra a mezővárosi sorba emelkedő településen is túlnőve, Dunántúl egyik legnagyobb birtokos oligarcha családja lesznek.³

Papját az 1333–34-es pápai tizedjegyzékek említik először.⁴ Szt. György tiszteletére emelt plébániatemplomáról egy 1361-ből⁵ származó oklevél emlékezik meg. 1441-ben Lőrinc a plébánosa.

Az 1698-as vizitációs jegyzőkönyv szerint nem volt temploma, egyházi célra a vár egyik helyiségét használták.⁷

¹ Csánki III. 228.

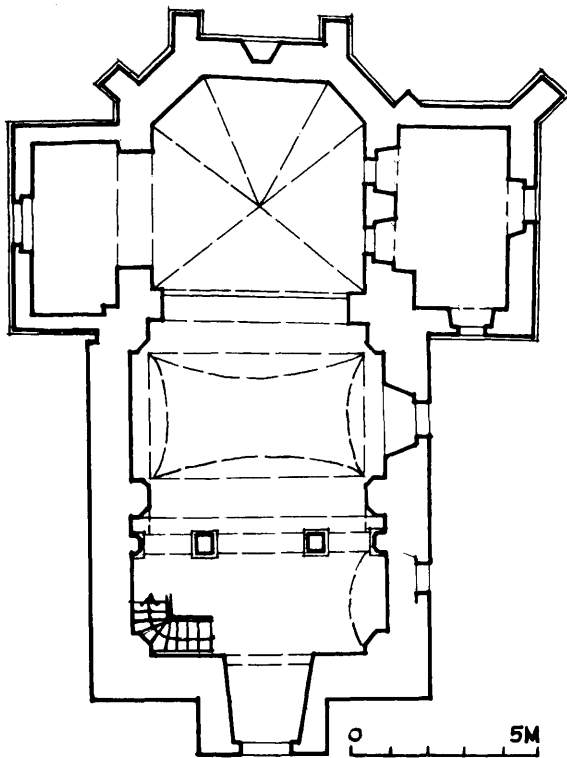
² Békefi 71–72.

7. Dabrony, ev. templom.

7. Dabrony, evangelische Kirche.

7. Dabrony — temple luthérien.

7. Дабронь, евангелическая церковь.

³ Boksay Gy. – Koppány T.: Devecser – Ugod – Essegvár – Döbrönte. Balatonfüred, 1961, 7–11.

⁴ Mon. Vespr. II. 65, 73.

⁵ Zichy Okmt. III. 19.; Békefi 71–72.

⁶ Galgóczy Erdődy-It. Lad. 53. fasc. 3. no. 12. — néhai dr. Iványi B.

⁷ szíves közlése.

● 52. DOBA. Devecseri járás.

A XIV. század második felétől a somlói várhoz tartozó falu eredetileg Csák birtok lehetett a távolabbi környékkel együtt, s mint ilyen a várral került az Ugodi Csenikek, majd a Himfiék, Garaiak, illetve Kinizsi kezére. A XV. század végén birtokos Szapolyai István a várral együtt Dobát is eladta Bakócz Tamás érseknek, aki az Erdődyekre hagyta. Az utóbbiaké volt a legújabb időkig.¹

XIV. századi templomáról csak a következő évszázad végétől ismerünk adatokat. A dobai parochiális egyházat 1480-ban,² plébánosát 1495-ben³ és 1523-ban⁴ említi egy-egy oklevél.

A török időköt átvészelő templomot az 1779-es leégés után barokk átalakítással állították helyre.⁵

Az egyhajós, a nyolcszög három oldalával záródó, támpilléres szentélyű, keletelt templom nyugati oldalán háromszintes torony áll, szentélye déli oldalán pedig gótikus sekrestye. A barokk nyílásokkal és boltozással fennmaradt középkori templom (amelynek szentélyét bordás-záróköves XIV. századi boltozat fedi) egyetlen újkori része az 1924-ben épített⁶ királyi oratórium. (8. kép.)⁷

¹ Pfeiffer 134.

² Csánki III. 228.; Ila-Kovacsics 174–175.

³ OL. D1. 45.830. MDK – A-I-10, Oszvald.

⁴ OL. D1. 46.296. MDK – A-I-10, Oszvald.

⁵ OL. D1. 47.493. MDK – A-I-10, Oszvald.

⁶ Visitatio Can. Nagyszőlősi, 1779.

⁷ A somlószerű plébánia története. Kézirat a somlószerű rk. plébánia irattárában.

⁷ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

× 53. DOLOSD. Fejér megye, móri járás (1956 előtt a zirci járás területén).

A királyi szakácsok bakonyi elpusztult faluja, amelyet

8. Doba, r. k. templom.

8. Doba, römisch-katholische Kirche.

8. Doba – église catholique.

8. Доба, реконструированная церковь.

1275-ben a Bana nemzetség szerez meg.¹ Egy évszázaddal később a Némái Kolos családé,² a XV. században pedig az Újlakiak Bátorkö-palotai uradalmának része.³ A XVI. század elején elnéptelenedett.⁴

1426-ban említett⁵ templomát 1690-ben⁶ még pusztá templomként jegyzik fel, 1702-ben⁷ azonban csak a helye látszik.

¹ Szentpétery Krit. jegyz. 2621, 2736.

² HO. III. 240.

³ Csánki III. 229.

⁴ U.o. és Ila-Kovacsics 176.

⁵ Csánki III. 229.

⁶ BMRA.

⁷ Ila-Kovacsics 176.

× 54. DÖBRÖNTE. Pápai járás.

A Csák nemzetség ugodi ágának birtoka volt,¹ amelyet Tördemici Fehér Pál szerzett meg. Tőle vásárolták meg Szalók-nembeli Heim fiai: Heim, Pál és György 1330-ban.² A tőlük származó Döbrönte Himfiék kiemelkedő családtagja, Benedek bolgár bán a környéken szerzett kiterjedt birtokai védelmére várat építtetett a falu felett 1360 és 1375 között.³ A várat, s vele annak birtokait a Himfiéktől az utolsó Himfi, István visegrádi várnagy halála után veje, Essegvári Ferenc örökölte 1499-ben.⁴

A vár alatti faluban állt Szt. Margit szűz parochiális temploma, amelyről 1388-ból⁵ és 1499-ből maradt ránk adat.⁶

¹ Csánki III. 274.

² U.o. és Tud. Gyűjt. 1833. VIII. 99.

³ Csánki III. 209.; Gerő László: Magyarországi várépítéset. Bp. 1955., 459.

⁴ Csánki III. 209.

⁵ OL. D1. 42.378. MDK – A-I-10, Oszvald.

⁶ Batthyány-cs. It. Heimiana, no. 669., néhai Iványi Béla szíves közlése.

○ 55. DUDAR. Zirci járás.

A Bakony keleti részét megszálló Csák nemzetség birtoka. A nemzetségből származó Dudari és (Csák-) Berényi családoké a XIII–XIV. században, az általuk építtetett csókakői vár tartozékaként.¹ A XV. században a várral együtt az Újlakiak kezébe került.²

Középkori templomáról nem ismerünk okleveles adatot. A mai ref. templom északi oldalán későgótikus előcsarnok áll, külső falában élszedett kapukerettel. Ez a XV. század végi építmény korábbi eredetű, valószínűleg még XIII. századi templom mellé épült. (9. kép.)³

¹ Karácsonyi I. 304–305.

² Csánki III. 229.

³ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

× 56. ENDRÉD. Devecseri járás.

Elpusztult falu. A béli monostor hamis, XIII. században készült 1086-os összeírásában szereplő Endréd, vagy „villa Andree episcopi” a monostor ősi birtokai közé tartozott,¹ de már a XV. század végén pusztá volt.² A török időkben végleg elpusztult.

Templomát Szt. Márk evangélista tiszteletére emelték, s először 1230-ban említik.³ A témával foglalkozó eddigi feljegyzések templomának patrocíniumából kiindulva következetesen összetévesztik a mai Márkó őseivel, a középkori Szentmárkkal.⁴

¹ PRT, VIII. 268.; Csánki III. 229.

² Ila-Kovacsics 181.

³ PRT, VIII. 43, 279.; Mon. Vespr. I. 82.; Békefi 84.

⁴ Ila-Kovacsics 181.; Békefi 84.

9. Dudar, ref. templom.

9. Dudar, reformierte Kirche.

9. Dudar — temple calviniste.

9. Дудар, реформатская церковь.

× 57. **ENYING.** Fejér megye, enyingi járás

(1950 előtt az egész járás Veszprém megyéhez tartozott). A pannonthalmi Albeus-jegyzék szerint a XIII. század elején az apátság is birtokos volt ebben a később kimondottan nemesi faluban.¹ A XV. században egyedül az Enyingi előnevű Török családé, amelynek kastélya is volt a faluban.²

Egyházas hely, Miklós nevű papját 1334-ben írták össze a pápai tizedjegyzékben.³ Szt. András apostol tiszteletére épített plébániatemplomát egy 1469-ből fennmaradt oklevél örököltette meg számunkra⁴ A XVI. század közepén a törökök felégették a falut és templomát, amely 1552-ben már romos volt.⁵ A XVIII. század elején lassan újratelepülő Enying temploma 1702-ben,⁶ sőt 1721-ben⁷ is romos.

¹ PRT. I. 246.

² Csánki III. 229.; Ila-Kovacsics 181.

³ Mon. Veszpr. II. 73.

⁴ OL. D1. 45.372. BMMA — Waigand.

⁵ OL. Nádasdy It. B. 1514. pall. 5. p. 107., OMF. Jankovich.

⁶ OL. UC 37/17. BMMA.

⁷ OL. Helytartótanácsi It. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4.; OMF. Baranyainé

× 58. **GECSE.** Pápai járás.

A megye északi szélén levő falu a XIV. század elején a Lőrinte nembeli Essegváriaké.¹ Később mellettük a lövöldi karthauziak is birtokosai, s velük együtt köznemesek is.²

Középkori plébániatemplomáról közelebbit nem tudunk. 1319-ben az Essegváriak panasza szerint a faluval együtt azt is felégették.³ 1539-ben még működő plébániatemplom.⁴

¹ AO. I. 525—526.

² Csánki III. 231.

³ AO. I. 525.

⁴ Ila-Kovacsics 190.

× 59. **GIC.** Zirci járás.

Nemesi falu a Bakony északi oldalán, már a XIII. században.¹ A pannonthalmi monostor birtokai között levő kis falut 1306-ban és az azt követő évtizedekben a Gicziek a monostornak adományozták.² Ettől kezdve Pannonthalma bakonyi birtokának tartozéka. Egytelkes nemes lakói is voltak.³

Szt. István tiszteletére emelt plébániatemplomát akkor említik először, amikor 1306-ban Gicz István özvegye birtokait Pannonthalmának adományozza a templomban bírt részeivel együtt.⁴ A középkorban fennálló templomának plébánosa 1523-ban még szerepel.⁵

¹ Csánki III. 232.

² PRT. I. 49, 131, 350.

³ Csánki i. h.

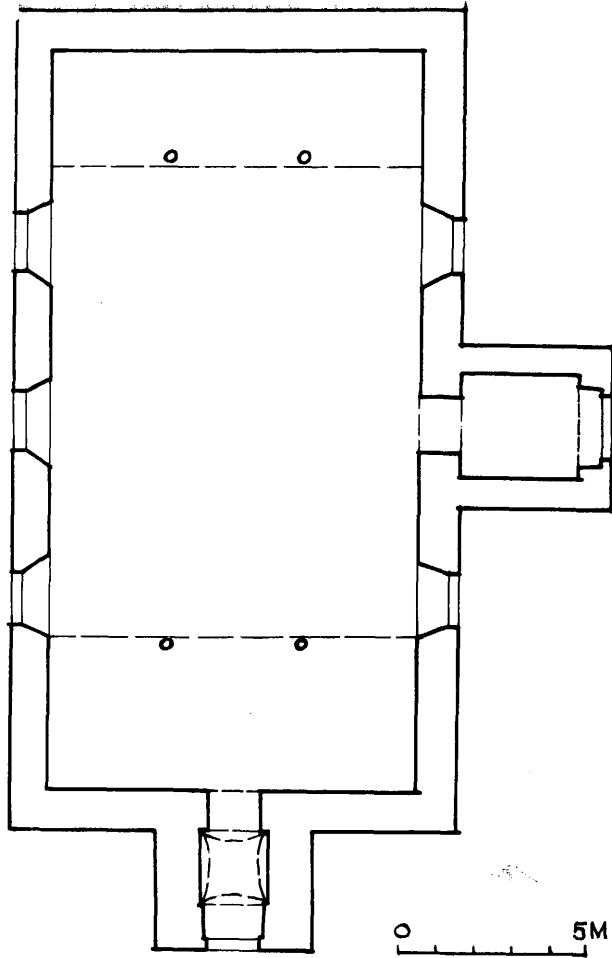
⁴ PRT. I. i. h.

⁵ OL. D1. 47.496. MDK—A-I-10, Oszvald.

× 60. **GYULAFIRÁTÓT.** Veszprémi járás.

A Rátótok nemzetség ősi birtoka, amelyen nemzetségi monostora állt.¹ A falu később a monostoré és csere útján a veszprémi káptalané lett, de voltak itt részirtokai az Essegváriaknak is.²

A Rátótók premontrei nemzetségi monostorától függetlenül plébániatemploma is volt, amely a falu feletti dombon állt. Plébánosát 1454-ben és 1471-ben említik.³ A török hódoltság idején elpusztult a falu, a templom és a kolostor is. Mindkét épület romosan állott 1702-ben.⁴ A templomot a XVIII. század elején, 1721 előtt a reformátusok építették újjá.⁵ Az íves szentélyű egyhajós templomot a diadalív helyén faragottkő fejezetes oszlopaival 1861-ben Rómer Flóris

még látta és lerajzolta.⁶ A mai Kálvária-dombon állott, e század elején bontották le.

¹ Csánki III. 248.; Turul, 1905, 86.; PRT. VIII. 285.

² Csánki i. h.

³ Békefi 80.

⁴ Ila-Kovacsics 193.

⁵ OL. Helytartótanácsi It. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OFM. Baranyainé.

⁶ Römer jkv. VII. 22., szerinte 1734-ben építették újjá romjaiból.

× 61. **HAJMÁSKÉR.** Veszprémi járás.

A veszprémi püspökség Séd-völgyi uradalmának faluja a XI. századtól kezdve.¹

A megye egyik legrégebb ismert egyházas helye. Templomának jövedelmét, s vele nyilván annak kegyuraságát 1184 és 1188 között kapta meg a káptalan János püspöktől.² Titulusát egy 1492-es oklevél őrizte meg: a B. Szűz tiszteletére építették, plébániatemplom volt.³ Lesták nevű papja 1333—1335-ben 40 kis dénár pápai tizedet fizetett.⁴ 1415-ben Mihály,⁵ 1471-ben Ambrus nevű plébánosát⁶ említik. 1492-ben Futaki György fia János volt a plébános.⁷ 1495-ben név nélküli említés maradt plébánosáról.⁸ 1550-ben még működő plébánia volt.⁹

1702-ben romos templomát írták össze.¹⁰ Valószínűleg az 1747-ben épített, jelenlegi katolikus templom helyén állott.¹¹

¹ Csánki III. 232.; Ila-Kovacsics 195.; Györffy: Tört. Szle. 1960, 534.

² Mon. Veszpr. I. 4.

³ Mon. Veszpr. III. 324.; Békefi 73.

⁴ Mon. Veszpr. II. 65, 73, 80.

⁵ Békefi 73.

⁶ U.o.

⁷ Mon. Vespri. III. 324.

⁸ Mon. Vespri. IV. 43.

⁹ Ila-Kovacsics i. h.

¹⁰ OL. UC 37/17., MRT. 1/2., 21/1.

¹¹ U.o.

× 62. **HALIMBA**. Devecseri járás.

A Lőrinte nemzetség, illetve a belőle származó Essegvári család birtoka.¹

Szt. Kozma és Domján tiszteletére emelt köegyházát először a Lőrinte nemzetség tagjainak 1341-es birtokosztózá-
sában említik.²

¹ Csánki III. 233.; Ila-Kovacsics 196–197.; az Essegváriak 1272-ben
kapták: Szentpétery Krit. jegyz II. 2223.

² OL. D1. 66.623. – Sz. Czeglédy Ilona szíves közlése.

× 63. **HATHALOM**. Pápai járás.

A Csák nemzetség bakonyi birtokához tartozó falu volt,
amelyet I. Károly király 1326-ban szerzett vissza tőlük.¹
1337-ben a Pápa melletti Kéttornyúlakon birtokos Dálkai
Miklós kapta meg.² Az ő utódai a Hathalmiak, a falu rész-
birtokosai, mellettük a Gicziek is birtokosok.³

Egyházas hely volt, plébánosa 1360-ban szerepel a falu
népével együtt.⁴

¹ Veszpr. reg. 172.

² Iványi Béla: A Hathalm család és középkori címerlevele. Turul,
1942. 75.

³ Csánki III. 233.

⁴ PRT. VIII. 105. 340.

× 64. **HEREND**. Veszprémi járás.

Bakonyherend¹ a középkorban részben a veszprémi káp-
talan, részben a vázsonyi vár birtoka volt.²

Egyházas hely volt, bár csak annyit tudunk róla, hogy
1550-ben még működő plébánia.³

¹ A Bakony-jelző megkülönböztetés a Balaton-Felvidéken levő másik
Herendtől, amely a mai Szentjakabfa határában volt.

² Csánki III. 233.

³ Ila-Kovacsics 200.

× 65. **HIDEGKÚT**. Veszprémi járás.

A vázsonyi medence déli szélén fekvő falu a középkorban
két település: Felső- és Alsóhidegkút. A XIII. században
még osztatlan és az Atyusz nemzetség birtoka.¹ 1294-ben
már a hántai prépostnak is vannak itteni földjei,² 1318-ban
pedig a veszprémi püspöké Felhidegkút.³ 1488-ban Felső-
hidegkút a faluról elnevezett Hidegkútiaké, Alsóhidegkút
pedig a Fajszi Ányos családé.⁴

Szt. György itteni temploma 1318-ban már állt,⁵ 1343-ban
pedig határozottan megmondják, hogy Felhidegkúton áll és
filiális hely.⁶

A XVII. század végén elnéptelenedő és új helyre telepe-
dett falutól⁷ nyugatra 1779-ben még állt a kéttornyú tem-
plomromja,⁸ de 1834-ben már lerontottként említik,⁹ 1864-ben
pedig csak alapfalai voltak meg.¹⁰

¹ Karácsonyi I. 135.

² CD. VI/1. 289.; Karácsonyi III. 43.

³ Veszpr. reg. 90.

⁴ Csánki III. 233.

⁵ Veszpr. reg. 90.

⁶ OL. D1. 40.908. MDK – A-I-10, Oszvald.

⁷ Ila-Kovacsics 280.

⁸ MRT. 1/2., 24/2.

⁹ Oláh János: Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben. Tud.
Gyűjt. 1834. III. 86.

¹⁰ L. 8. jegyzet, 24/4.

× 66. **HIMHÁZA**. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A Herendhez tartozó Himrét oldalán fe-
küdt ez a XIV. századi kis falu, a veszprémi vár bakonyi va-
dászainak birtoka.¹ A század közepén már a Szalók nembeli

Himfiek őseé, Németi Heim comesé, Nempti sive Heymhaza
néven.² Később is a Himfieké, de a XV. század végén már
nem írják össze, pusztá.³

Szt. Miklós tiszteletére emelt templomát 1373-ban emlí-
tik.⁴

¹ Csánki III. 233.

² U.o.

³ Ila-Kovacsics 202.

⁴ Csánki i. h.

× 67. **HOMOKBÖDÖGE**. Pápai járás.

Bedege 1243-ban a királynéé. Az őt szolgáló Scemeyn
királynéi aranyművest és rokonait ekkor emeli ki a király
falusi nemzetségéből és nemesekké teszi őket.¹ Ők lehetnek
az ősei a XV. század végén élő egytelkes nemeseknek.

A falu már a XIV. században két településrészről áll:
Egyházas — és Homokbedegéből.² Az előbbiben az Uzsa-
liak birtokosok az egytelkesek mellett, az utóbbi Korontáli
Mihály és egytelkeseké 1488-ban.³

Templomáról közelebbit nem tudunk. 1373-ban,⁴
1424-ben,⁵ 1488-ban⁶ említik Egyházasbedegét, 1480-ban⁷
és 1522-ben⁸ plébánosát név nélkül, 1518-ban⁹ és 1519-ben¹⁰
pedig Sebestyén egyházasbedegi plébánost.

A török hódoltság idején lakatlaná vált helyiségről
1698-ban feljegyezték, hogy nincs egyháza.¹¹

¹ Szentpétery Krit. jegyz. 734.

² Csánki III. 221.

³ U.o.

⁴ U.o.

⁵ U.o.

⁶ U.o.

⁷ TT. 1907. 381.

⁸ PRT. VIII. 569.

⁹ OL. D1. 47.261. BMMA – Waigand.

¹⁰ OL. D1. 47.318. BMMA – Waigand.

¹¹ Pfeiffer 141.

× 68. **ISZKÁZ**. Devecseri járás.

Területén már a XIII. század elején három falu volt:
Felső-, Közép- és Alsóiszkáz. Felsőiszkázt birtokosairól,
a vásárhelyi apácákról Apácaiszkáznak, templomáról Mind-
szentiszkáznak is nevezték. A kisnemesi Középiszkáz ká-
pólnájáról Kápolnás-Iszkáz, az eleinte ugyancsak nemesi,
a XIII. század közepétől a Pok nemzetség Poki ágának ke-
zén levő Alsó- vagy Töttösiskázt Pokiszkáz néven is emlí-
tik.¹

Felsőiszkáznak a mai rk. templom helyén állott közép-
kori temploma: Mindszentek parochiális egyháza, a vá-
sárhelyi apácák Somló környéki, nyolc falura kiterjedő bir-
tokának központi plébániatemploma volt.² Valószínűleg
ennek papja az 1270-ben említett Beatus.³ Magát a tem-
plomot 1338-ból⁴ és 1400-ból⁵ származó oklevelek említik,
plébánosát 1348-ból,⁶ 1495-ből⁷ és 1523-ból⁸ ismerjük.
A falut temploma után 1488-ban⁹ Myndzenth Izkaznak,
1542-ben¹⁰ Eghazas Izkaz-nak írták. Az 1698-as egyházlá-
togatási jegyzőkönyv¹¹ jó állapotúnak, az egész pápai esze-
resség egyetlen katolikus plébániájának írja le. Az egyhajós,
sikmennyezetes, boltozott szentélyű templomnak kőből épít-
ett tornya volt. Mindkét oldalához egy-egy kápolna csat-
lakozott. Belsejében falazott főoltár, mellékoltár, szószék,
keresztkút, falba épített pasztofórium és fából ácsolt kórus
volt. — A jelenlegi eklektikus templom építései, 1880 kö-
rül bontották le az akkor kisebb barokk átalakításokkal még
többségében középkori templomot.

¹ Ila-Kovacsics 99, 186, 233.; Csánki III. 235.; — Kápolnás-Iszkáz:

Csánki III. 239., 1488-ban. A kápolna romjai a falun kívül 1752-ben
még látszottak: Pfeiffer 163.

² Lukcsics P.: A vásárhelyi apácák története. Veszprém. 1923., 22.

³ HO. VIII. 133.; Szentpétery Krit. jegyz. 1996–1997., — Lukcsics P.
i. im. 77.

⁴ Lukcsics i. m. 22.

⁵ Mon. Vespri. II. 323.; — ZsO. II/1. 557.

⁶ Lukcsics i. m. 22.

⁷ OL. D1. 46.296. MDK – A-I-10, Oszvald.

⁸ OL. D1. 47.493. MDK – A-I-10, Oszvald.

⁹ Csánki III. 235.

¹⁰ Ila-Kovacsics 186.

¹¹ Pfeiffer 127.

10. Kádárta, ref. templom.
 10. Kádárta, reformierte Kirche.
 10. Kádárta — temple calviniste.
 10. Кадарта, реформатская церковь.

× 69. **JÁR.** Pápai járás.

Elpusztult kismemesi falu a Bakonyban, a Bittva völgyében, amely a róla elnevezett családok birtoka volt a XIV—XV. században.¹

Egyházáról egyetlen középkori adatot ismerünk: eszerint 1377—78-ban plébánia, plébánosa Lőrinc fia Milós volt.²

1860-as és 1868-as térképek még jelölik a mai Járiföld puszta mellett az elpusztult középkori falu helyét a templom helyével együtt.³

¹ Csánki III. 235.; Ila-Kovacsics 206.
² OL. D1. 42.378. MDK — A-I-10, Oszwald.
³ BMRA — dr. Scherer J.

× 70. **KAB.** Veszprémi járás.

A bakonyi királyi vadászok földjén a középkorban elnéptelenedett falu, amely már 1138-ban a dömösi prépostságé volt. 1453-ban Kabtheleke,¹ később Kabegyháza néven puszta településhely.

A Kabegyháza névből következtetve egyházas hely volt.² Ezt bizonyítja, hogy templomának romjai még 1776-ban is álltak. 1900-ban már csak a helye volt meg, ma az sem azonosítható.³

¹ Csánki III. 236.; Magyar Nyelv, 1936, 131.
² Gyórfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. 497.
³ Németh Gábor: Adatok Nagy-Vázsony történetéből. Veszprém, 1901. és MRT. I/2., 47/1.

× 71. **KAMOND.** Devecseri járás.

A Péc nemzetség birtoka a XIV—XV. században. Birtokeinek említése nélkül szerepel már 1252-ben is;¹ sőt Csánki szerint először 1062-ben említik.² A Péc nemzetség 1425—1433 közt lezajlott örökösödési perében Péci András prépost Kamondot a Jári Barocz családra hagyta.³ 1488-ban Felsőkamond az övék, Kamond pedig a Devecseri Csorónoké volt.⁴

Ismeretlen elnevezésű egyházát a dömölki apát és kegyurainak 1252-ben írott egyezséglevele említi.⁵

¹ PRT. XII. A. 437.
² Csánki III. 237.
³ Nagy Iván: A Péc nemzetség örökösödési pere. Bp. 1892, 14.
⁴ Csánki III. 237.
⁵ PRT. XII. A. 437.

× 72. **KAPURÉV.** Fejér megye, enyingi járás

(1950 előtt a járás Veszprém területéhez tartozott).

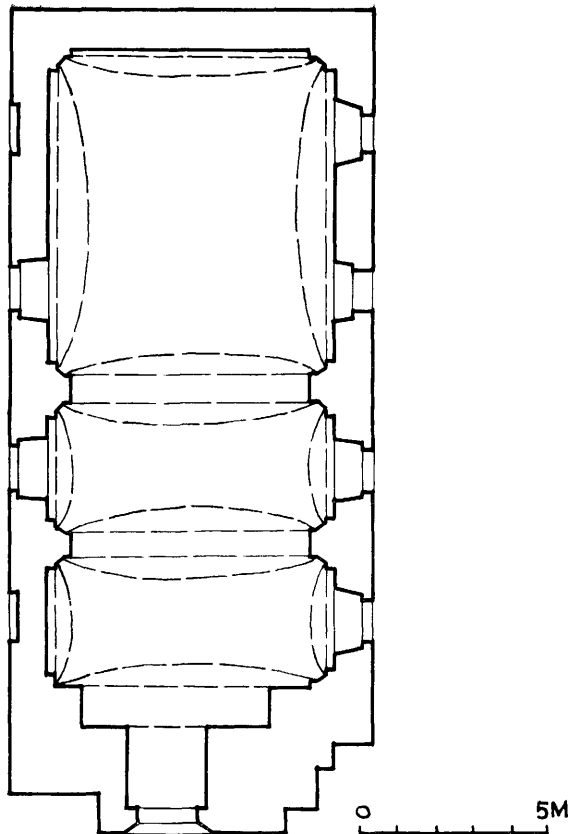
Ismeretlen helyű, elpusztult falu a megye délkeleti sarkában, a fehérvári káptalan birtokai között. 1382-ben az Enyingtől délre fekvő Hódos határjárásában említik a Csitényből Kapurévbe vezető utat.¹ A XV. század első felében Keresztúri Bocska Miklós és rokonai szerezték meg a fehérvári káptalantól.

Szt. Mihály arkangyalról elnevezett kőegyházát 1418-ban² és 1427-ben³ említik a Keresztúriakat birtokba iktató oklevelek.

¹ Csánki III. 226.
² OL. D1. 94.161. OMF. — Kenéz.
³ OL. D1. 94.162. OMF. — Kenéz.

× 73. **KARAKÓSZÖRCSÖK,** Devecseri járás.

A XIII. század végén még egységes településből¹ a következő század elején válik szét a két Szöröcsök: a Bors családé a róla elnevezett Borsszöröcsök² és a kismemesi Kis- vagy

Kisfaluszöröcsök,³ amelyet a XV. században már Karakószöröcsöknek⁴ neveznek.

A falu mai katolikus temploma helyén állott az 1338-ban említett kápolna.⁵ Az elmúlt években végzett helyreállítás alkalmával középkori temetőt találtak a templom körül.⁶

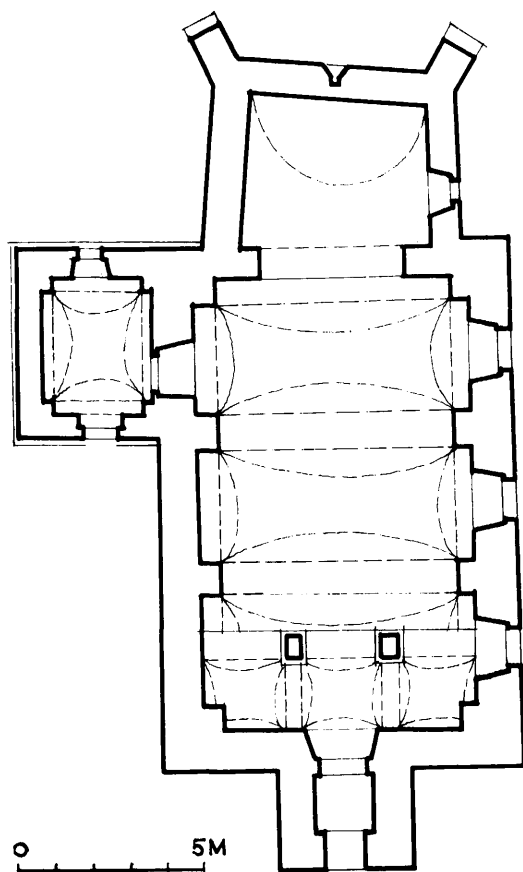
¹ Csánki III. 254.
² L. Borszöröcsöknél!
³ Csánki i. h.
⁴ Csánki III. 255.
⁵ AO. III. 445.
⁶ Molnár István túskevári plébános szíves közlése.

○ 74. **KÁDÁRTA.** Veszprémi járás.

A veszprémi káptalan uradalmához tartozó falu a középkorban.¹

Plébániatemplomáról közelebbit nem tudunk, de valószínűleg XIII. századi építmény volt. Plébánosáról 1494-ből² és 1550-ből ismerünk említést.³ A XVI. század közepén elpusztult a falu és csak 1727-ben települt újjá, temploma 1702-ben rom.⁴ Az 1721-ben felvett tanúvallomási jegyzőkönyv szerint a templomot a megelőző időben a katolikusok építették újjá Szt. Mihály tiszteletére; akkor szentélye volt romos.⁵ A XIX. század végén romantikus átalakítás forgatta ki eredeti formájából.⁶ A mai ref. templom tornya és hajója nyugati felének falai középkoriak, bár semmiféle eredeti részlet nem látszik rajtuk. (10. kép)⁷ Rómer szerint egyenes szentélyzáródású volt.

¹ Csánki III. 236.
² Mon. Veszpr. IV. 30.
³ Ila-Kovacsics 210.
⁴ U. o.
⁵ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. — Baranyainé.
⁶ Rómer jkv. VII. 27. szerint az ajtó felett 1861-ben még olvasható volt egy 1706-os újjáépítést megörökítő felirat.
⁷ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

11. Kerta, r. k. templom.

11. Kerta, römisch-katholische Kirche.

11. Kerta — église catholique.

11. Керта, реформатская церковь.

○ 77. KERTA. Devecseri járás.

Királyi udvarnokföld,¹ amely később Vázsonykő várának birtoka, s így a Vezensyieké, Kinizsié, majd a Vázsonykői Horváthok után a Zichyeké.² Somlószőlőssel együtt kezelt uradalom volt.³

Egyházas hely, a XIII. század végén épített templomáról azonban nem ismerünk okleveles adatot. Plébánosát 1523-ban említi egy oklevél.⁴ A katolikus templom 1966 nyarán végzett helyreállításakor tisztázódott középkori eredete; szentélyének egyenes záródású keleti végfalán csúcsíves résablak került elő. (11. kép.)⁵

¹ 1272: Szentpétery Krit. jegyz. 2173.; Csánki III. 238.

² Csánki i. h.

³ Ila-Kovacsics 213.

⁴ OL. D1. 47.493. MDK — A-I-10, Oszvald.

⁵ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

● 78. KÉTTORNYÚLAK. Pápai járás.

Lak a XIII. századtól a szomszédos Dálkán is birtokos Laki vagy Dálkai és velük rokon családok faluja.¹ A falut csak egy 1317-ben kiadott oklevél említi először,² de a családról az előző század elejétől ismerünk adatokat.³ A közös őstől származó rokon családok közül csak a Halthalmiak érik meg a XV. századot, az övék a falu még a következő évszázadban is.⁴

A kétségtelenül XIII. századi Szt. Mihály templomot 1360-ban említik először, a Lakiak, Dálkaiak és Halthalmiak birtokosztása alkalmával.⁵ 1378-ban, amikor Dálka és Lak között a veszprémi káptalan tart határjárást, újból említik Lak Szt. Mihály arkangyalról elnevezett egyházát.⁶ Minden megnevezés nélkül találkozunk vele 1446-ban⁷ és Bertalan nevű plébánosával 1401-ben.⁸

Az 1698-as vizitáció jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy 1683-ban a faluval együtt a templomot is felégették a törökök.⁹ Akkor már csak egyik tornya állott, pedig előtte két évvel nevezik Két Tornju Laknak a falut, éppen templomáról.¹⁰ A török kiűzése után helyreállított templom 1889-ig állt egyetlen, déli tornyával. Ezében villámcsapás következtében az is összedőlt. 1890-ben két toronnyal építették újjá.¹¹ 1961-ben külsejét, 1964-ben belsejét állították helyre, akkor kerültek elő addig elfalazott déli román kori résablakai.¹² Alaprajzában és két tornya kivételével falaiban is középkori az egyhajós, íves szentélyű, keletelt templom. Nyugati homlokzatát Jákról származó hatást tükröző, gazdag keretezésű kapuzat díszíti. (12. kép.)¹³

¹ PRT. VIII. 92, 307.; AO. II. 496.; HO. III. 169.

² Iványi Béla: A Halthalm család és középkori címerlevele. Turul, 1942. 74.

³ 1214: OL. D1. 91.934. OMF. — Kenéz.

⁴ Iványi i. m.; Csánki III. 240.

⁵ OL. D1. 41.424. BMMA — Waigand.

⁶ OL. D1. 91.849. OMF. — Kenéz.

⁷ OL. D1. 93.060. OMF. — Kenéz.

⁸ ZsO. II/1. 938.

⁹ Pfeiffer 138.

¹⁰ Páky Zsolt: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában... Veszprém, 1942., 112.

¹¹ Tóth Endre: A pápai ref. egyházmegye története. Pápa, 1927., 42–43

¹² Waigand Mária és Gerőné, Krámer Márta szíves közlése.

¹³ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

× 75. KERESZTÚR. Zirci járás.

Elpusztult falu. A Bakonybél melletti Mánchegy alatti kis település a béli apátság birtoka volt.¹

Szt. Kereszt kápolnája a béli monostort megerősítő, IX. Gergely pápa által 1230-ban kiadott oklevelében szerepel.² 1232-ben II. András király birtokadományban részesíti a kápolnát,³ amelyet még 1338-ban is említenek, mint a béli monostor remeteségét.⁴

¹ PRT. VIII. 279.; Csánki III. 221.

² U. o.

³ Szentpétery Krit. jegyz. 487.

⁴ PRT. VIII. 311.

× 76. KERESZTÚR. Zirci járás.

A Veszprémvársány és Bakonyszentkirály közötti Keresztúr eredetileg Fény néven királyi udvarnokföld, amelyen királynéi és várnepek is laktak.¹ A XII. század közepétől Pannonhalma birtoka volt.²

Szt. Kereszt tiszteletére emelt templomához Pannonhalmahoz tartozó remeteség kapcsolódott már 1185 körül.³ 1220-ban Szt. Kereszt tempomának falujaként szerepel,⁴ amelyet 1225 és 1239 között⁵ és 1270-ben⁶ is említenek. A templom titulását megőrkítő nevű falut 1488-ban⁷ és 1536-ban⁸ is bencés birtokként írják össze.

¹ Csánki III. 230.; PRT. I. 253.

² Csánki III. 237.

³ PRT. I. 563.

⁴ PRT. I. 253.

⁵ PRT. I. 563.

⁶ Csánki III. 237.

⁷ U. o.

⁸ Ila-Kovacsics 213.

× 79. KIRÁLYSZENTISTVÁN. Veszprém járás.

A Séd-völgyi püspöki uradalomhoz tartozó falut a veszprémi vár földjéből kapta a püspökség és a káptalan.¹

A falu nevéből következtethető Szt. István király tiszteletére épült temploma plébániás volt és a XIII. század második felében épülhetett. A templom középkori említését nem

12. Kéttornyúalak, ref. templom.
 12. Kéttornyúalak, Reformierte Kirche.
 12. Kéttornyúalak — temple calviniste.
 12. Кетторнюлак, реформатская церковь.

ismerjük. Plébánosairól annál több adat maradt fenn. Máté pap 1333-ban és 1335-ben szerepel a pápai tizedjegyzékekben,² 1357-ben Mihály nevű papja volt,³ 1471-ben Jánost,⁴ 1481-ben⁵ és 1500-ban⁶ név nélkül említik plébánosait. 1506-ban a szomszédos Vilonya plébánosával együtt szerepel a szentistváni.⁷

1834-ben Oláh János felette réginek mondja templomát,⁸ amely azóta eltűnt.

¹ Ila-Kovacsics 216–127.

² Mon. Vespr. II. 65, 80.

³ Mon. Vespr. IV. 346.; ZO. I. 581.

⁴ Békefi 82.

⁵ U.o.

⁶ U.o.

⁷ Békefi 86.

⁸ Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben. Tud. Gyűjt. 1834. III. 58.

× 80. **KISCSŐSZ.** Devecseri járás.

A vásárhelyi apácakolostor Somló-alji birtokainak faluja az egész középkorban.¹

Templomáról középkori adatunk nincs, de feltételezzük, hogy az 1698-as vizitációs jegyzőkönyvben említett egytornyos Mindenszentek egyház² középkori eredetű volt.

¹ Lukcsics P.: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923. 16, 22, 1212; HO. VIII. 16.

² 1488; Csánki III. 227.

³ Pfeiffer 131.

× 81. **KISDÉM.** Pápai járás.

A démi nemeseknek a megye északi részén, a Bakony aljában fekvő falujából a XIV. században vált ki az egyetlen Kisdém faluja.¹

Középkori templomáról nem tudunk. Egy 1732-ből származó kéziratos térkép Kisdém határában dombon álló romos templomot jelez, amelynek tornya akkor még állott.²

¹ Csánki III. 228.; Ila-Kovacsics 222.

² BMRA — dr. Scherer J.

× 82. **KISLŐD.** Devecseri járás.

A bakonyi királyi erdőőröknek a Torna patak forrásvidékén levő településéből a XIV. században vált ki a kisebbik, „minori” Lövd. Lakói eredeti foglalkozását a falu középkori Ordoleweld (erdőóvó, erdőőr) neve mutatja.¹ A XIV. század elején a mai Városlőd határában egykor álló Hölgykő királyi vár tartozéka volt, részben a szomszédos Ajka nemzetségé.² A XIV. század második felétől a lövdöldi karthauzi kolostor birtoka, a megye egyik jelentős mezővárosa.³

Szt. László király tiszteletére emelt egyházát 1337-ben említik.⁴ Az 1910-es években a mai Széchenyi utcában (akkor Kistemplom utca) középkori temetőt találtak,⁵ amely feltehetőleg a templomhoz tartozott.

¹ Ila-Kovacsics 227.

² HO. I. 170., IV. 158.

³ Csánki III. 213.; Ila-Kovacsics i. h.

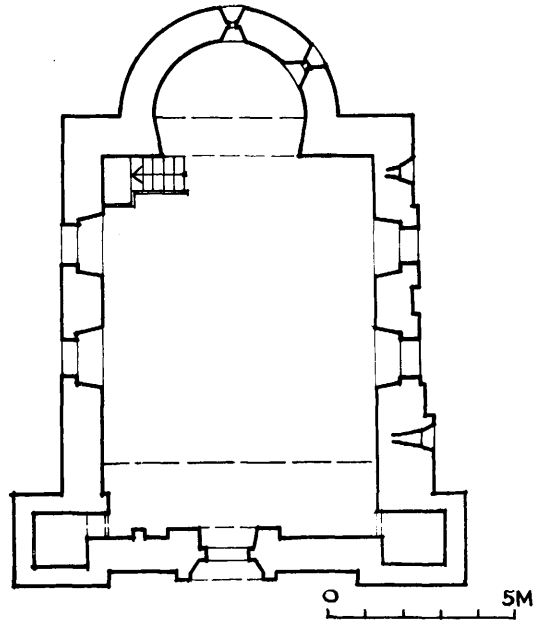
⁴ HO. IV. 158.; Békefi 76.

⁵ BMRA. 1962. Torma István.

× 83. **KISSZÖLLŐS.** Devecseri járás.

A vásárhelyi apácakolostor faluja a szomszédos falvakkal együtt a XIV—XVI. században.¹

Lukcsics Pál szerint Szt. Márton tiszteletére emelt temploma volt, az 1511-ben készített monostori urbárium erre

utal.² Az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint³ az akkor is Szt. Mártonról elnevezett egyház jó állapotban volt. Az egytornyos templomot boltozat fedte, temetője fakérelléssel volt körülvéve. A mai templom helyén állott és az 1880-as években, a jelenlegi templom építésekor bontották le.

¹ Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923. 16, 22, 52, 81–83.

² U.o. 22.

³ Pfeiffer 129–130.

× 84. **KOLONTÁR.** Devecseri járás.

Nemesi falu a Torna mentén, amelyet már 1274-ben említettek Kohár határjárásában.¹ A XV. században Nagy- és Kiskorontal, mindektől a faluról elnevezett nemeseké.²

Egyházas hely volt, amelynek Péter nevű papját 1360-ban említik.³ A veszprémi püspökség plébániáinak 1550-ben készült összeírása szerint a falu ősi templomának plébánosi tisztsége üres volt.⁴

¹ Szentpétery Krit. jegyz. 2517.

² Csánki III. 239.; Ila-Kovacsics 232.

³ HO. V. 136–137.; Csánki i. h.

⁴ Ila-Kovacsics i. h.

× 85. **KŰP.** Pápai járás.

A pápai uradalom faluja, eredetileg királyi birtok.¹

Ismeretlen elnevezésű plébániatemplomáról középkori adatot nem ismerünk, plébánosát is csak 1522-ben említik.² A XVI. század végén elpusztult falu³ protestánsok által használt ősi temploma 1698-ban nyomorúságos, romos állapotban volt, bár tornya még állt és a körülötte levő temetőt részben fapalánk kerítette.⁴

¹ Csánki III. 239.

² PRT. VIII. 569.

³ Ila-Kovacsics 235.

⁴ Pfeiffer 137.

× 86. **KUSTÁN.** Fejér megye, enyingi járás

(1950 előtt Veszprém megye területén).

Elpusztult falu. Az enyingi uradalomhoz tartozó Kustán a XIII. században a veszprémi egyház birtoka volt.¹ A XIV.

századtól a Rátót nembéli Batthyányak és Ányosok,² melléjük a Kanizsaiak simontornyai várának,³ majd a Rozgonyiaknak birtoka,⁴ amely a XV. század végén lett az Enyingi Törökök uradalmának része.⁵

Egyházas hely, amely 1334-ben a pápai tizedjegyzékben is szerepel.⁶

Régi templomának romjai 1755-ben még feltűnően láthatók voltak.⁷

¹ Veszprémi káptalan magánlt. Kustan I. BMMA — Oszvald.

² Csánki III. 240.

³ ZsO. II/1. 3781.

⁴ Csánki i. h.

⁵ U.o. és Ila-Kovacsics 236.

⁶ Mon. Vesp. II. 73.

⁷ Ila-Kovacsics i. h.

○ 87. KÜLSŐVAT. Pápai járás.

A Vas megyei Váttól való megkülönböztetés miatt kapta a faluról Vátinak nevezett család Veszprém megyei, Marcalon túli birtoka az Alsó- vagy Külsővat elnevezést. A Vátról fennmaradt számtalan középkori adatból nehezen különíthetők el a veszprémi Vatra vonatkozók.¹ Véleményünk szerint az 1444-ben² és 1551-ben³ Egyházas Vátnak nevezett faluval azonos, bár a Szombathely melletti Vátnak is volt középkori egyháza.

A külsővati templomról csak a falu nevéből következtethetünk. A török időkben véglegesen soha el nem néptelenedett község⁴ temploma a XVII. században is működött.⁵ Az 1758-ban felvett vizitációs jegyzőkönyv⁶ még nagyjából középkori állapotában írja le a templomot. A mai formájában XVIII. század végi barokk átépítésben fennmaradt rk. templom tornya és hajója valószínűleg még középkori eredetű.

¹ Csánki III. 259. és TT. 1909–1910. évfolyamaiban a Sörös Pongrác által közölt Guary levéltár adatai között.

² TT. 1909., 245.

³ Ila-Kovacsics 236.

⁴ U.o.

⁵ PRT. XII. A. 82.

⁶ Pfeiffer 180–182.

× 88. KÜNGÖS. Veszprémi járás.

Királyi lovászok, királynői és hercegi népek lakják a XIII. század vége felé. Ekkor részben a veszprémi és fehérvári káptalan, részben Gutkeled-nb. Kozma mester kapja meg.¹ Később Palota vára és a fehérvári káptalan birtoka.² Az utóbbi lehetett az Egyházasküngös néven említett falurész, mert a fehérvári káptalan 1495-ben készített összeírása³ szerint a küngösi plébánia az övé volt.

¹ Szentpétery Krit. jegyz. 2283, 3429, 3459.; HO. VII. 281.

² Csánki III. 283.; Ila-Kovacsics 238.

³ Mon. Vesp. IV. 50.

× 89. LÁZI. Zirci járás.

A pannonhalmi monostor bakonyi birtoktestének faluja a XI. századtól¹ kezdve a XVI. századig.²

Középkori templomának elnevezését nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy kegyura a pannonhalmi apát volt.³ Az apátság hivatalos embereiként szereplő plébánosait 1366-ból,⁴ 1398-ból⁵ és 1503-ból⁶ ismerjük.

¹ PRT. I. 591.

² Csánki III. 240.; Ila-Kovacsics 240.

³ PRT. II. 81.

⁴ U.o.

⁵ PRT. II. 241.

⁶ PRT. III. 173, 175.

× 90. LEPSÉNY. Fejér megye, enyingi járás (1950 előtt Veszprém-megye).

A megye délkeleti részében fekvő középkori Vepsény a XIV–XV. században a környéken birtokos nemesi családoké: a Bottka, az Osztopáni Zöld és a Rátót-nembeli

Ányos, Batthyány és Szentgyörgyi Vincék birtoka, vásáros hely.¹

Plébániatemploma valószínűleg XIV. századi volt, a pápai tizedjegyzékekben 1333-ban és 1335-ben szerepel.² Plébánosáról 1426-ból tudunk.³ Egy 1721-es jegyzőkönyv szerint 100 évvel azelőtt romjaiból építették újjá a kálvínisták.⁴ 1897-ben, a jelenlegi templom építésekor bontották le.

¹ Csánki III. 260.; Ila-Kovacsics 242.

² Mon. Vesp. II. 65, 73.

³ Békefi 75.

⁴ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. — Baranyainé.

○ 91. LITÉR. Veszprémi járás.

A Balaton északi sarka felett fekvő falu a középkorban nemesi település,¹ jobbágyi része pedig az Essegváriaké² és a XV. században részben az Újlakiaké Palota várához.

A litéri Szt. Kereszt egyházat annak ellenére, hogy fennmaradt békletes, gazdag faragású kapuja után ítélve a XIII. század 70-es éveiben építették, csak 1472-ben említik.⁴ Plébánosa ekkor Gál, aki két pusztát telket kap Litéri László végrendelet értelmében a templom építéséhez. Az Essegváriak birtokinak összeírása szerint 1582-körül — akkor Szt. Jakab apostol templomának mondják — már romos volt,⁵ és csak 1784-ben építették fel a reformátusok.⁶

¹ Szentpétery Krit. jegyz. 1447, 2502.

² Ila-Kovacsics 245.

³ ZsO. I. 3519.

⁴ Békefi 75.; Veszprémi káptalan magánlt. Litér 7. BMMA — Oszvald.

⁵ OL. UC faszt. 5. no. 35.

⁶ Kovács J. István: Magyar református templomok. Bp. 1942. I. 117.; Koppány 98., alaprajz ugyanott.

× 92. LOVAS, Devecseri járás.

Elpusztult falu, ma pusztá. A vásárhelyi apácák Somlóaljai birtokához tartozó falu volt. Egyházas hely, bár templomára vonatkozó középkori adatot nem sikerült találnunk.¹

Újkori kéziratos térképek: egy 1786-ból és egy 1804-ből² származó jelölik az akkor még látható templomromot.

¹ Csánki III. 241.; Lukács Pál: A vásárhelyi apácák története. Veszprém 1923.

² BMRA. — dr. Scherer János.

³ Ila-Kovacsics 247.

● 93. LOVÁSZPATONA. Pápai járás.

A megye északi szélén levő Patona előneve arra utal, hogy lakói eredetileg királyi lovászok voltak.¹ A XIV. században is királyi birtok, 1405-ben már mezőváros. Ekkor a Monoslói Csupor családé, később a Garaiaké, a század végén pedig a Némai Kolos, Hathalmi és több nemes család birtokaként a megye hatodik városa.²

Ma is álló evangélikus templomát talán a XII–XIII. század fordulóján kezdték építeni.³ A XIV. században bővítették, a XV. században pedig átépítették.⁴ A fallal körülvett, barokk külsővel ránkmaradt templomról nem ismerünk középkori adatot. Plébánosát 1522-ben és 1524-ben említik,⁵ 1549-ben még működő plébánia.⁶ A török idők után 1711-ben építették újjá, majd a XVIII–XIX. században többször építkeztek rajta. Legutoljára 1960-ban állították helyre.⁷

¹ Ila-Kovacsics 247.

² Csánki III. 214–215.

³ Kozák Károly: A lovászpatonai evangélikus templom feltárása és helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem 1959–60. Bp. 1964., 149–165.

⁴ U.o.

⁵ PRT. VIII. 188, 569.

⁶ Ila-Kovacsics i. h.

⁷ Kozák K.: i. h., alaprajza ugyanott.

× 94. LŐRINTE. Devecseri járás

A falunak is nevet adó Lőrinte nemzetség ősi, központi birtoka a Torna völgyében.¹ A már 1199-ben említett falu²

a középkorban a nemzetségből származó családoké, főleg az Essegváriaké volt.³

Szt. Márton püspök tiszteletére emelt egyháza régi lehetett, mert bár csak 1429-ben⁴ és 1483-ban⁵ kelt oklevelekben szerepel, Miklós nevű papja 1333-ban és 1334-ben 50—50 kis dénár pápai tizedet fizetett.⁶

¹ Karácsonyi II. 352.; Ila-Kovacsics 250.

² Szentpétery Krit. jegyz. 183.

³ Csánki III. 241.

⁴ U. ott és Békefi 76.

⁵ OL. D1. 45.942. — BMMA — Waigand.

⁶ Mon. Veszpr. II. 65, 73.

× 95. *MAGYARPOLÁNY*. Devecseri járás.

A bakonybéli apátság birtoka volt a középkorban.¹ Szt. János egyházát már a XIII. századból ismerjük² romjait a XVIII. század közepén hordták el,³ miután az új helyen újjátelepült falunak még a XVII. században felépült a temploma.⁴

¹ Csánki III. 247.

² PRT. VIII. 294.

³ Aggházy Mária: A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században. Veszprém, 1937., 26—27.

⁴ Pfeiffer 136.; Ila-Kovacsics 252, 296.

× 96. *MARCALTŐ*. Pápai járás.

A Gutkeled-nemzetség Marcaltői és Amadé ágának ősi birtoka ez a Marcal és a Rába közt, a középkorban négy megyében fekvő település.¹

Egyházas hely volt, bár középkori templomáról alig maradt ránk adat. 1380-ban az akkor Bősieknek nevezett Gutkeled nembeliek birtokosztozásában emlékeznek meg templomáról²

¹ Karácsonyi II. 40, 42. 1380—1488: Csánki III. 241.

² HO. I. 281.

┌ 97. *MÁMA*. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A veszprémvölgyi apácakolostor Balatonmenti birtokához tartozott, nevét már az alapítólevél is megemlíti. A XVIII. század elejéig, pusztulásáig, az apácáké és birtokos utódaiké.¹

Szt. László király tiszteletére épített temploma 1297-ben már állt.² 1290 és 1311³ között, majd 1410-ben találkozunk vele okleveleinkben, az utóbbi alkalommal megemlíti, hogy bár plébánia, Szárberény egyháznak filiája.⁴ A XVII. század végén tönkrement templomot 1702-ben helyreállították, északi oldalához új sekrestyét építettek.⁵ 1710 után a falu elnéptelenedett, temploma pusztulásnak indult. 1932-ig tető nélkül, jó állapotban állt, akkor a melléje épített új templomhoz felét lebontották.

Az OMF. 1963-ban feltárta és 1964-ben romjait konserválta.⁶

¹ Teljes történeti és építészeti feldolgozása a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeinek 2., 1964. évi kötetében: Sz. Czeglédy Ilona—Koppány Tibor: A Balatonfüzfő-mámai románkori templomrom. (141—159. oldal), alaprajza ugyanott.

² CD. VI/2. 93—94.

³ Mon. Veszpr. II. XLI—XLIV.

⁴ ZsO. II/2. 7286.

⁵ OL. Kamarai lt. Acta Jesuitica Irregistrata. Fasc. I. 27.

⁶ Koppány 88—89.

× 98. *MÁRTONHÁZAFÖLDE*. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A Séd forrásvidékén fekvő bakonyi falu a XII—XIV. században a bakonybéli bencés monostor birtoka volt,¹ de már a XV. században elnéptelenedett.²

A mártonházaföldi B. Szűz egyház egyike a megye legkorábban említett középkori templomainak, adatainkban 1161 és 1200 között szerepel.³

¹ Csánki III. 242.

² 1454-ben még a béli apát birtokaként említik: PRT. VII. 32—33., 159.

³ PRT. VIII. 269.

× 99. *MÁTÉHÁZA*. Pápai járás.

Elpusztult falu. A Marcal árterében feküdt és a Zámbo család mezőlaki birtokához tartozott a középkor végén.¹ A XV. században egyideig Vitéz János érseké is volt, majd az ő itteni birtokrészeit 1443-ban a Lakiak és az Essegváriak kapták.²

Középkori templomára vonatkozó adatot nem ismerünk, de egy 1824-ből származó kéziratos térkép az akkori Mátyusháza pusztától északnyugatra „Templom Rét” nevű dűlőt s ebben „Puszta Templomot” jelez,³ amely Mátéháza egyháza lehetett.

¹ Ila-Kovacsics 261.

² Csánki III. 242, 279.

³ BMRA. — dr. Scherer János.

○ 100. *MENCSELY*. Veszprémi járás.

A megyei déli részén, a zalai határon fekvő Mencshely a középkorban nemesi falu,¹ lakói főleg egytelkesek.²

Ismeretlen titulusú templomának papját: Sándort, 1333-ban írták össze a pápai tizedjegyzékben.³ Egyházát csak 1584-ben említik.⁴ Egy 1721-ben folytatott tanúvallomásban 1220-ból származó oklevelet idéznek, amely szerint akkor épült kápolnaként.⁵

Az 1791-ben felépült evangélikus templom⁶ 1957-ben történt tatarozása közben annak déli homlokzatán román kapu és ablakok kerültek elő, tornyáról pedig kitűnt, hogy gótikus eredetű.⁷

¹ Csánki III. 242.; Veszpr. reg. 29, 84, 98, 856.

² U. o.

³ Mon. Veszpr. II. 65.

⁴ Ila-Kovacsics 262.

⁵ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. — Baranyainé.

⁶ Kemény-Gyimesy: Evangélikus templomok. Bp. 1944., 628.

⁷ MRT. I/2., 32/1.; Koppány 98—99., alaprajza ugyanott.

× 101. *MENYEKE*. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A veszprémvölgyi apácakolostor Séd-völgyi falvainak egyike Veszprém határában; a veszprémi káptalannak is voltak itt birtokai.¹

Középkori egyházáról csak hagyomány tudósít, mert ma már helye sem található.² Az egykori MOB irattár 1901/151. aktája beszél egyedül az itteni templomról, ennek nyomán került bele a szakirodalomba, egészen napjainkig.³

¹ Csánki III. 242.; Ila-Kovacsics 263.

² MRT. I/2., 13/6.

³ Genthon I. 33.

× 102. *MESTERI*. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A veszprémi káptalan birtoka, amelyet már a korai birtokviszonyokat feltűntető, a XIV. század elején hamisított 1082-es összeírólevél is említ.¹ A Márkóhoz tartozó Csabberek pusztá helyén volt, a XVI. század első felében pusztult el.²

Templomos hely volt 1429 körül,³ papját azonban már 1256-ban káptalani kiküldötként találjuk a közeli Endréd határjárásánál.⁴

Pusztá templomát 1776-ban tanúvallomások említik,⁵ ma helye felismerhetetlen.⁶

¹ Csánki III. 242.

² MRT. I/2., 31/3.

³ TT. 1886., 568.; Békefi 77.

⁴ PRT. VIII. 294.

⁵ Ila-Kovacsics 263.

⁶ L. 2. jegyzet.

× 103. *MEZŐLAK*. Pápai járás.

A Pápa nemzetségből származó Mezőlaki, később Mezőlaki Zámbo család birtokainak központja.¹

A B. Szűz tiszteletére épített plébániatemplomát — valószínűleg tartjuk, hogy korábbi templom helyére — a XIV. század második felében Mezőlaki Miklós, a királyné óbudai várnagya építtette.²

A Pápa közvetlen szomszédságában levő falu, bár többször elpusztult, átélte a hódoltság idejét. Temploma 1698-ban is állt, kőtoronnyal, boltozott szentéllyel és romos sekrestyével; a körülötte lévő temető falalánkkal volt kerítve.³ Egy 1800-ban készített térkép a mai falun kívül, a „Gyöpre járó dűlő”-ben jelzi a pusztatemplom helyét.⁴ amely valószínűleg a középkori Mezőlak helyével azonos.

¹ Csánki III. 242.; Ila-Kovacsics 265.

² OL. D1. 48.006. MDK – A-I-10, Oszvald., Mezőlaki László fia Miklós 1373 körül óbudai várnagy. Lásd: OL. D1. 91.802. MDK – A-I-10, Kenéz.

³ Pfeiffer 122.

⁴ BMRA – dr. Scherer J.

× 104. **MEZŐSZENTGYÖRGY**, Fejér megye, enyingi járás (1950 előtt Veszprém megye).

A fehérvári káptalan Sió-menti birtokai közé tartozott.¹ A falu patrocínium nevéből Szt. György tiszteletére épített XIII. századi templomára következtethetünk. Magára a templomra vonatkozó középkori adatokat nem ismerünk. Egy 1721-ből származó tanúvallomás szerint 1693-ban a régi templom romjaiból építették a protestáns templomot,² amely 1755-ben már barokk átépítésben állott.³

¹ Csánki III. 252.

² OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. – Baranyainé.

³ OL. Nádasdy lt. Okiratok II. no. 379. BMMA.

× 105. **NAGYALÁSONY**, Devecseri járás

Veszprémi várföld,¹ lakói később kisnemesek.² Alasun a XV. században két falu: Nagyalásony jobbágyosorba kerülve nagybirtokosoké, a század végén Kinizsié, — Kisalásony egytelkeseké.³

Templomáról középkori adatunk nincs, de feltételezzük, hogy az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyvben leírt,⁴ akkor már ismeretlen titulusú, torony nélküli egyháza középkori eredetű volt.

¹ 1240: HO. VIII. 424.; Csánki III. 219.; Ila-Kovacsics 271.

² Csánki i. h.; Ila-Kovacsics i. h.

³ U.o.

⁴ Pfeiffer 124 – 125.

× 106. **NAGYBERZSENY**, Devecseri járás.

Elpusztult falu. A Torna-völgyi Berzsény már a XIV. században két faluból áll: Nagy- vagy Egyházas Berzsényből, amely jobbágyfalu és Kisberzsényből, amely egytelkesek faluja.¹

Szt. Mór hitvalló tiszteletére emelt temploma Nagyberzsényben állott már 1398-ban², deminden bizonyosan legalább egy évszázaddal előbb felépítve. Plébánosát 1466-ban³ és 1523-ban⁴ említik okleveleink.

A falu és temploma a mai, nagyberzsényinek nevezett malom körül állott. 1730-ban⁵ még pusztatemplomként jelöli egy kéziratos térkép, a XX. század elején nyoma sincs,⁶ csak a körülötte levő középkori temetőt tartják számon.

¹ Ila-Kovacsics 218, 273.; Csánki III. 223.

² CD. X/2. 596.; Csánki III. 223.; Békefi 70.

³ OL. D1. 16.344. BMMA – Waigand.

⁴ OL. D1. 47.493. MDK – A-I-10, Oszvald; Békefi 70.

⁵ BMRA: Kamond.

⁶ U.o.

× 107. **NAGYBOGDÁNY**, Devecseri járás.

Bogdány a XV. században válik szét két falura: az Essegváriak Nagybogdány jobbágyfalujára és a Bogdániai Kisbogdányára.¹

Egyházas hely volt. További kutatás feladata lenne kideríteni, hogy az 1400-ban említett Bogdan-i Szt. Katalin templom² vagy az 1433-ban említett Boghdan-i Szűz Mária egyház³ volt-e Nagybogdány temploma. István nevű plébánosának nevét egy 1448-ból származó oklevél őrizte meg.⁴

¹ Csánki III. 223.; Ila-Kovacsics 220, 273.

² Mon. Vespri. II. 328.

³ Mon. Vespri. III. 88.

⁴ OL. D1. 44.507. MDK – A-I-10. Oszvald.

× 108. **NAGYDÉM**, Pápai járás.

A falunak nevet adó Dém nemzetség falva, a megye északi szegélyén, a középkorban köznemesek birtoka¹ volt.

Egyetlen adat emlékezik meg kápolnájáról: 1231-ben Dém nembeli Gug ispán fiainak, Péter fehérvári prépost, királyi kancellárnak, Jánosnak és Kozmának beleegyezésével bőven javadalmazta.²

¹ Csánki III. 228.; Ila-Kovacsics 273.

² CD. VII/1. 226 – 228.; Karácsonyi I. 396.

× 109. **NAGYESZTERGÁR**, Zirci járás.

Királyi fakitermelők bakonyi faluja,¹ amelyet 1401-ben adott Zsigmond király Fajszi Ányos Gergely veszprémi várnagynak.² A falu ettől kezdve az Ányosok birtoka volt.³

Középkori templomáról nem ismerünk okleveles adatokat. Egy 1795-ös térkép a mai temetőben jelzi a régi templom romjait.⁴

¹ HO. III. 17.

² ZsO. II/1. 978.

³ Csánki III. 230.

⁴ BMRA. – dr. Scherer J.

× 110. **NAGYGYIMÓT**, Pápai járás.

Gyimót a XIV. század első felében már két falu: Nagygyimót a váradi püspökség jobbágytelepülése, Kisgyimót egytelkeseké.¹ A század közepén csere útján a veszprémi káptalané lesz,² mellette az ugodi várnak³ és a Marcaltői családnak⁴ is vannak részbirtokai ott.

Plébániatemplomát patrocíniumának megjelölése nélkül 1460-ból ismerjük,⁵ 1480-ban pedig plébánosát említik.⁶ Az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint Szt. András apostol temploma régóta romosan áll, bár tornyában még volt harang. A körülötte levő temető nem volt bekerítve.⁷

¹ Csánki III. 232.

² 1348-ban, u. ott.

³ Ila-Kovacsics 277.

⁴ ZsO. II/1. 2083.

⁵ Veszprémi káptalani magánlt. Gyimót 26. BMMA. – Oszvald.

⁶ TT. 1907, 381.

⁷ Pfeiffer 141.

× 111. **NAGYPYRIT**, Devecseri járás.

A Marcal-menti egytelkes Pirit a XVI. században válik két részre: az egytelkesek lakta Nagy- vagy Egyházaspiritre és a Csoron család Kispirit jobbágyfalvára.¹

Középkori templomáról adatot nem ismerünk, de a XVI. századi falunév azt bizonyítja, hogy egyházas hely volt.²

¹ Csánki III. 247.; Ila-Kovacsics 229, 283.

² 1495: Naghyryth – Csánki i. h.

1567: Eghazas Pyryth – Ila-Kovacsics 283.

× 112. **NAGYTEVEL**, Pápai járás.

A nemesi Kis- vagy Adásztevelről Nagy jelzővel elkülönített jobbágyfalu a zirci apátságé volt.¹

Egyházas hely az apát kegyurasága alatt, amelynek név nélkül említett plébánosáról 1480-ból tudunk.² A XVII. század elején elpusztult a falu.³ Temploma 1698-ban protestánsok kezén működött, boltozott szentéllyel és deszkázott hajóval, kerítés nélküli temető közepén. Tornya nem volt.⁴

A következő század elején idegen telepesekkel népesítette be az apátság és számukra 1725-ben a régi templomot építette újjá.⁵

¹ Csánki III. 256.

² TT. 1907., 381.

³ Ila-Kovacsics 284,

⁴ Pfeiffer 140.

⁵ Aggházy Mária: A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században. Veszprém, 1937., 29.

● 113. **NAGYVÁZSONY.** Veszprém járás.

A fennmaradt oklevelekben alig szereplő Vázsony régi település volt, mert a birtokos Vázsony nemzetséget már a XIII. századtól említik.¹ A XIV—XV. században a Vesznyieké,² majd 1472-től Kinizsi Pálé.³

Mindenszentek tiszteletére emelt templomáról csak 1425-ben hallunk,⁴ de korábbi volt, ahogy azt az 1961—62-ben történt helyreállítás eredményeiből tudjuk: a XIII. század vége felé épülhetett.⁵ 1481-ben Kinizsi későgótikus stílusban a vázsonyi pálos kolostort készítő műhellyel építteti át,⁶ Szent István király titulussal.

Az egytornyos, keletelt és sokszögzáródású szentéllyel épített, támpilléres templom nyugati oldalán a hajóval azonos szélességű előcsarnok, efelett kórus van. Tornya és nyugati homlokzatalakítása barokk, XVIII. századi. A hajót és a szentélyt gótikus hálóboltozat fedi. A szentély északi oldalán levő sekrestye is középkori, a szentély felől gyámköves ajtókeret díszíti. Déli homlokzatán későgótikus ablakok sora áll.⁷

1961-ben állította helyre az OMF Sedlmayr János tervei alapján, az Éri István által vezetett megelőző régészeti feltárás nyomán.

¹ Karácsonyi III. 132—133.

² Éri István: Nagyvázsóny. Bp. 1959., 7, 14., alaprajza ugyanott.

³ U.o. 14—15.

⁴ HO. IV. 283., Békefi 85. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a Vázsonyra és középkori templomára vonatkozó ezeken kívüli adatok véleményünk szerint Tótvázsonyra vonatkoznak, s így azokat ott ismertetjük.

⁵ Sedlmayr János: A nagyvázsónyi Szent István templom helyreállítása. Műemlékvédelem, 1962. 1. Koppány 99—100., alaprajzzal.

⁶ Éri i. m. 52—57.

⁷ Koppány T.: Későgótikus építészeti emlékek a Balatonfelvidéken. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 2. 1964. 189—195., — alaprajzzal és részletek ábráival.

× 114. **NEMESGÖRZSÖNY.** Pápai járás.

A Marcal-menti Görzsönynek a templom körüli részét már a XV. század elején Egyházasgörzsönynek nevezték, később Felsőgörzsönynek. A faluról nevezett Gerseniek birtoka, mellettük egyetlenkesek is éltek itt.¹

Középkori templomáról egyetlen adatot sem ismerünk, de a falu XV—XVIII. századi Egyházas-jelzője önmagában bizonyítja egyházának létét.²

¹ Csánki III. 232.

² 1433., 1488.: Csánki i. h. 1641., 1666.: Ila-Kovacsics 185.

┌ 115. **NEMESLEÁNYFALU.** Veszprémi járás.

A ma Nagyvázsónnyal összeépült kis falu, a középkorban részben a veszprémi káptalané volt, részben egyetlenkes nemeseké.¹

Templomáról írásos adatot nem ismerünk. A helyi hagyomány szentjakabi romnak nevezi, feltehetően egykori titulusa nyomán.² Az egyhajós egyenes szentélyzáródású, alaprajzi formája után ítéltve XIII. századi templom romja a falu temetőjében áll.³

¹ Csánki III. 240.; ZsO. II/2. 6781.; Veszpr. reg. 283.

² Éri István: Nagyvázsóny. Bp. 1959., 63.; alaprajzzal.

³ Koppány 100—101., alaprajzzal.

× 116. **NEMESSZALÓK.** Pápai járás.

A Marcal-völgyi Szalókfölde középpontjában kialakult település a Szalók nemzetségbeli családok: Szalókiak, Hosszútótiak birtoka.¹ Két részből állott: a templom körüli Egyházas- vagy Felsőszalók jobbágyfalu,² Alsószalók pedig nemesi hely volt.³

A szalóki Szt. Márton templom egyike a megye legrégebbi nemzetségi egyházainak, 1271-ből maradt ránk róla az első

adat.⁴ 1307-ben a nemzetség családjainak közös kegyuraságában volt.⁵

1752-ben még állt,⁶ 1774-ben⁷ pusztá és elhagyott.

¹ Csánki III. 251.

² Ila-Kovacsics 335.; Csánki i. h.

³ Ila-Kovacsics 290—291.

⁴ HO. I. 53.

⁵ HO. I. 103.

⁶ Ila-Kovacsics 336., 8. jegyzet.

⁷ U. ott és 335.

× 117. **NEMESVÁAMOS.** Veszprémi járás.

A Veszprém melletti, vámhellyel rendelkező falu királyi erdőőrök,¹ királynéi szakácsok² és egyéb szolgálatok³ települése volt, ahol a XI. századtól a veszprémvölgyi apácák-nak,⁴ a püspökségnek és a káptalannak is voltak birtokai.⁵ A XIII. századtól a Rátót-nemzetség is birtokosa.⁶ A középkor végén a királyi jobbágyok utódaiként itt élő egyetlenkesek mellett az apácák, a püspökség és a káptalan, valamint a Rátót-nb. Fajszi Ányosok faluja, Nagy- és Kisvámos néven.⁷

Templomáról alig tudunk valamit. Egy 1304-ből származó oklevél határában két utat említ, amelyek az egyházhoz vezettek.⁸ Plébánosát 1539-ben említik.⁹

A középkori templom a mai ref. templom helyén állhatott, ezt a XVIII. században még fal kerítette.¹⁰

¹ Veszprémi káptalan lt. OL. U. 336. BMMA — Oszvald.

² Csánki III. 258.

³ Szentpétery Krit. jegyz. 2639.

⁴ Csánki i. h.

⁵ U.o.

⁶ Karácsonyi III. 18.

⁷ Csánki i. h.; Ila-Kovacsics 292.

⁸ Ortway: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. I. Bp. 1891., 812.

⁹ Békefi 85.

¹⁰ MRT. I/2., 34/1.; OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. — Baranyainé.

× 118. **NÉMETI.** Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A Séd forrásvidékén települt szomszéd falvakhoz hasonlóan ez is pohárnokokból lett királyi vadászok települése,¹ akiket 1273—75-ben IV. László király sorolt részben a nemesek közé.² A királyi predialisták mellett a Lórinte nembeli Essegváriaké a falu jobbágyi része.³

Középkori templomát nem ismerjük. Domonkos nevű papja már 1333—34-ben szerepel a pápai tizedjegyzékekben.⁴ 1545-ben plébánosáé a szomszédos, akkor már lakatlan Szentistván falu malma.⁵ 1550-ben még működő plébánia volt.⁶ A falu és temploma 1557-től lakatlan.⁷

¹ Csánki III. 243.

² Szentpétery Krit. jegyz. 2617.; HO. VIII. 151.

³ Karácsonyi II. 353.; AO. I. 525—526.

⁴ Mon. Veszpr. II. 65, 73.

⁵ Ila-Kovacsics 361.

⁶ U. ott és 296.

⁷ U.o.

× 119. **NOSZLOP.** Devecseri járás.

A Bakony délnyugati lejtőjén fekvő falun a középkorban három birtokos osztozott: legnagyobb része — valószínűleg Csák örökségként — Ugod várához tartozott, második birtokosa a bakonybéli apátság volt, harmadik pedig a faluról elnevezett nemesi család, a Noszlopiak.¹

Szt. Margit szűz tiszteletére emelt egyházát okleveleink a XIV. század elejétől említik.² Kegyura a béli apát.³

A török hódoltságot átvészelő falu egytornyos, boltozott temploma 1698-ban jó állapotban volt.⁴

¹ Csánki III. 244.; PRT. VIII. 72, 296, 450.; Ila-Kovacsics 298.

² 1332: Csánki III. 244,

1342: PRT. VIII. 316,

1346: CD. X/4. 745—761.; PRT. VII. 119.

1408: PRT. VIII. 452.

1409: OL. D1. 12. MDK—A-I-10, Oszvald.

1423: PRT. VIII. 452.

1425: TT. 1893, 612.

³ PRT. VIII. 72.

⁴ Pfeiffer 136—137.

× 120. **NÓRÁP.** Pápai járás.

A Bakony északnyugati lábánál elterülő falu az ugodi vár uradalmaéhoz tartozott.¹

Egyházas hely volt, amelyről azonban csak 1522-ből maradt ránk adat, ekkor plébánosát említik.² Temploma a falu többszöri pusztulása ellenére túlélte a török hódoltság idejét.³ 1698-ban az egytoronyos templom fallal kerített temetőben állt. Boltozott szentélye volt, csupán kórusa volt romos.⁴

¹ Csánki III. 244.

² PRT. VIII. 569.

³ Ila-Kovacsics 299.

⁴ Pfeiffer 139.

× 121. **NYÁRÁD.** Pápai járás.

A középkorban Ugod várának tartozéka volt,¹ bár a XIII. századi pannonhalmi Albeus-féle jegyzék szerint akkor az apátságé.²

Egyházának plébánosáról egy 1387-ből³ és egy 1401-ből⁴ származó oklevél emlékezik meg. 1698-ban csak alapfalai álltak az akkor már igen régen elpusztult templomnak.⁵

¹ Csánki III. 244.

² PRT. I. 245.

³ OL. D1. 42.378. BMMA – Waigand.

⁴ ZsO. II/1. 938.

⁵ Pfeiffer 123.

× 122. **OLASZFALU.** Zirci járás.

A zirci apátság vallon vagy francia telepítésű faluja a Bakonyban.¹

Az apátság kegyurasága alatt álló plébániatemplomának titulusát nem ismerjük. 1550-ben még működő volt,² 1516-ban Pericheni Ferenc kapta meg a plébániát.³

¹ Csánki III. 244.; Ila-Kovacsics 303.

² Ila-Kovacsics i. h.

³ OL. D1. 47.195. BMMA – Waigand.

× 123. **ÖCS.** Devecseri járás.

Udvarnoki és királynői föld, amelyet 1272-ben részben a Lőrinc nemzetség kap meg.¹ Mellette az Ajkaiak is birtokosok, de főképpen egyetlen falu a XIV–XV. században.²

Középkori templomáról nem ismerünk évszámot, csak annyit tudunk róla, hogy 1550-ben plébániája betöltetlen volt.³

¹ Szentpétery Krit. jegyz. II. 2223.

² Csánki III. 245.; Karácsonyi I. 90.

³ Ila-Kovacsics 306.

● 124. **ÖSKŰ.** Veszprémi járás.

A XV. századi Öskő vára alatti település lényegesen korábbi eredetű.¹ Maga a vár, amely 1539-ben már elhagyott és pusztá,² Palota várához tartozott és az Újlakiaké volt.³

A mai falu feletti sziklagerincen álló román kori kerek templomról középkori adatot nem ismerünk. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy nem a XV. században épült vár temploma volt. Ezt látszik bizonyítani a Heves megyei Kisnána közelmúltban feltárt vára is, ahol hasonló korú templom állt a XV. században kiépült várban.⁴

A török időkben elpusztult templomot ma is látható formájában 1700 és 1703 között állították helyre.⁵ A kerek templom sekrestyéje kivételével eredeti állapotában áll, utóbbi talán XV. századi vagy barokk-kori toldás.⁶

¹ Ila-Kovacsics 307.

² Podmaniczky okl. III. 42.

³ Csánki III. 245.

⁴ Erdei Ferenc építész-mérnök szíves közlése.

⁵ OL. Zsélyi Zichy lt. fasc. 234. no. 4. fől. 11., 30. BMMA – Pataki.

⁶ Koppány 101., alaprajzzal.

× 125. **ŐSI.** Veszprémi járás.

A veszprémi püspökség Séd-menti uradalmának része talán már a XI. század óta. Egyike a megye legnagyobb, legnépesebb faluinak.¹

Szt. Lőrinc parochiális egyháza a megye egyik régi temploma.² Plébánosa a XIV. századtól kanonok, a veszprémi vagy fehérvári káptalan tagja. A XV–XVI. században a fehérvári káptalan plébániájaként tartották nyilván.³ 1184 és 1188 között a János veszprémi püspököknek káptalanja javára tett adományai között szerepel az ősi egyház.⁴ Pál plébánost 1333-ban és 1335-ben írták össze a pápai tizedjegyzékekben.⁵ XIV–XV. századi plébánosait okleveleink adataiból szinte hiánytalanul ismerjük. Az 1391-ben említett Miklós még veszprémi kanonok;⁶ az 1401-ben élő István fia Balázs kapta IX. Bonifác pápától a fehérvári kanonokságot maga és utódai számára.⁷ Őt Vasvári László, Szilv Pál, Fehérvári (de Alba) Márk (1424–1428) és Ferenc plébánosok követték; utóbbi folytatta azt a hosszú évekig tartó tizedpert amely elődei nevét fenntartotta számunkra 1430-tól.⁸ 1486-ban István a plébános,⁹ 1494-ben,¹⁰ 1495-ben,¹¹ 1531-, 1536-ban¹² név nélkül említik plébánosát. 1550-ben még működő plébánia.¹³

A török hódoltság idején elpusztult templom 1702-ben még romos.¹⁴ 1721-ben azt vallják, hogy azelőtt 20 évvel építették újjá.¹⁵ Feltehetően a mai rk. templom helyén állott, amelyet Bíró Márton veszprémi püspök a középkori templom falainak felhasználásával 1746-ban építtetett.¹⁶

¹ Csánki III. 245.; Ila-Kovacsics 309.

² 1391: Mon. Vesp. II. 282.; Békefi 77–78.

³ 1423: Lukács P.: XV. századi pápák oklevelei. I. Bp. 1931, 700. reg.

⁴ Mon. Vesp. IV. 50.

⁵ Mon. Vesp. I. 4.

⁶ Mon. Vesp. II. 65, 73.

⁷ Mon. Vesp. II. 282.; Békefi 77.

⁸ 1407: ZsO. II/1. 1144., II/2. 5433.; Békefi 78.

⁹ Veszprémi káptalan magánlt. Eösy 5 a. BMMA – Oszvald.

¹⁰ U. ott. Keszi 32. BMMA – Oszvald.

¹¹ Mon. Vesp. IV. 30.

¹² Mon. Vesp. IV. 50.

¹³ Páky 125.

¹⁴ Ila-Kovacsics 310.

¹⁵ OL. UC. 37/17. MRT. I/2., 36/1.

¹⁶ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. – Baranyainé.

¹⁷ Pehm J.: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Veszprém, 1934., 126, 457, 460.

× 126. **PADRAG.** Devecseri járás.

A veszprémi apácakolostor bakonyi faluja a XI. századtól kezdve.¹ Először Kálmán király 1109-es, a kolostor alapítólevelét átíró oklevele említi a falut,² amely a XVI. századi pusztulásig az apácáké, bár mellettük az Essegváriak is részirtokosok.³

Egyházát Szt. Mihály tiszteletére emelték, valószínűleg még a XI. században. Monoszlói Lodomér esztergomi érsek által 1297-ben kiadott, a kolostort megerősítő oklevél emlékezik meg először a templomról,⁴ amelyet a XIV–XV. században többször említenek okleveleink. András nevű papja 1333-ban 40 kis dénár pápai tizedet fizet.⁵ 1432-ben Péter fia Mátyás a padragi parochiális egyház rektora.⁶ Bár plébániás egyház, mégis az apácák központi plébániájának: Szárberénynek filiája volt.⁷

A mai rk. templom romjainak felhasználásával épült, ahogy azt egy 1749-es tanúvallomásból megtudjuk.⁸

¹ Csánki III. 246.; Ila-Kovacsics 311.

² CD. VII/2. 93–94.; Mon. Vesp. II., XLI–XLIV.

³ Karácsonyi II. 353.; AO. I. 525–526.

⁴ L. 2. jegyzet.

⁵ Mon. Vesp. II. 65.

⁶ Lukács Pál: XV. századi pápák oklevelei. II. Bp. 1938. 107. reg.

⁷ ZsO. II/2. 7286.

⁸ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. – Baranyainé.

× 127. **PAPKESZI.** Veszprémi járás.

A veszprémi káptalan Veszprém körüli uradalmának korai településű faluja, amely a középkorban mindig a káptalané volt.¹

Ismeretlen elnevezésű temploma, amely a mai református templom helyén állott,² a faluhoz hasonlóan egyike lehetett a legkorábbiaknak. Móric nevű papja 1333-ban szerepel a pápai tizedjegyzékben;³ 1357-ben is Móric a papja.⁴ 1371—1373-ból Bálint pap nevét ismerjük.⁵ Az 1544-ben említett Papkezy egyháza⁶ 1550-ben a kádártai eszperesi területen önálló plébánia.⁷ Az 1721-ben felvett tanúvallomások szerint az akkori kálvinista templom eredetileg katolikus volt.⁸

¹ Csánki III. 246.

² MRT. I/2., 39/1.

³ Mon. Vespr. II. 65.

⁴ Mon. Vespr. IV. 346.; Békefi 74.

⁵ PRT. X. 75.; ZO. I. 581., II. 83.; Békefi 74.

⁶ Békefi 74.

⁷ Ila-Kovacsics 313.

⁸ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. -- Baranyainé.

+ 128. *PATA*. Fejér megye, enying járás.

(1950 előtt Veszprém megye területén.)

Az enyingi uradalom Sió-völgyi faluja, amely már a XV. század második felében pusztá volt.¹

Középkori tempomáról semmiféle adatot nem ismerünk, de az enyingi uradalom 1757-ben készített térképe szerint a faluban még látható volt egy templomrom.²

¹ Csánki III. 246.

² Ila-Kovacsics 330.

× 129. *PÁPA*. Pápai járás.

A Bakony és a Kisalföld peremén elterülő uradalom központja, amely eredetileg talán a környéken később is birtokos Pápa nemzetség szállásterületéhez tartozott.¹ A XIII—XIV. században még királyi, illetve királynéi birtok, főesperességközpontja, városi ranggal.² A település központja a mai kastély helyén, a királyi udvarnokok részén álló udvarház és a közelében álló plébániatemplom volt.³ Az udvarház helyére építették az 1389 óta birtokos Garaiak palotájukat, amely a még későbbi vár magja lett.⁴ A XV. századra egybeépült a környező településrészekkel: Zsemlyérral, Udvarsókával és Újfaluval.⁵ Az így kialakult oppidum 1488-ban Veszprém mellett a megye legnagyobb és legnépesebb települése volt.⁶

Szt. István protomartírusról elnevezett plébániatemploma⁷ a mai pápai, devecseri és a zirci járás északi részét magába foglaló főesperesség központi temploma. Ez a terület az újkorig a győri püspökség része, a pápai főesperes pedig a győri káptalan tagja volt.⁸ A főesperesség első említése 1225-ből maradt ránk.⁹ Parochiális egyházat, amely kiemelt, tehát közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó templom, az 1397-es¹⁰ és 1464-es¹¹ esztergomi káptalani vizitáció oklevelei említik. Kiváltságos helyzetéből arra következtethetünk, hogy királyi építésű volt¹² — Plébánosai közül sokról tudunk középkori okleveleinkből a XIV—XVI. századból.¹³

A XVI. század elején az ősi plébániatemplom mellett Pápan van egy Szt. Mihályról elnevezett egyház is.¹⁴

A középkori Szt. István templom a mai templom felépítéséig, az 1770-es évekig állt;¹⁵ 1732-ből¹⁶ és 1754-ből¹⁷ származó jegyzőkönyvek szerint akkor a barokk átalakítás ellenére is középkori formáit őrizte meg. Így vázolják a XVIII. századi városképek is.¹⁸

¹ Ila-Kovacsics 315.

² Csánki III. 214.

³ Gerő László: Pápa. Bp. 1959., 27.

⁴ Csánki és Gerő i. h.

⁵ Gerő i. m. 29–30.

⁶ Csánki III. 203., Zsemlyér a Pápai család Pápával összeépült faluja.

⁷ Ol. D1. 47.348. MDK – A-I-10, Oszvald.

⁸ Csánki III. 207.

⁹ Csánki III. 214.

¹⁰ Jankovich Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Bud. Rég. XIX. (1959.) 73.

¹¹ Mon. Vespr. III. 173.

¹² Jankovich i. h.

¹³ 1378: Veszpr. reg. 722, 724, 726.

1396: Veszpr. kápt. magánt. Gyirót 15. BMMA – Oszvald.

1402: Mon. Vespr. II. 334.

1409: ZsO. II/2. 7074.

1467: Mon. Vespr. III. 211.

1480: TTT. 1907., 381.

1501: PRT. III. 174, 574.; Mon. Vespr. IV. 104.

1522: PRT. VIII. 569.

1523: OL. D1. 47.493. MDK – A-I-10, Oszvald.

¹⁴ OL. D1. 47.008. MDK – A-I-10, Oszvald.

¹⁵ Genthon, I., 243; Figler A.: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei. Bp. 1922.

¹⁶ Pfeiffer 151.

¹⁷ U. ott és 166.

¹⁸ Gerő i. m. 33. kép és a pápai volt ferences templom sekrestyéjében levő XVII. századi fogadalmi képen.

× 130. *PÁPAKOVÁCSI*. Pápai járás.

Nevéből arra következtethetünk, hogy a pápai uradalom kovácsainak faluja volt, amely a XIV. században már nemesei település és az is maradt az egész középkorban.¹

Templomáról nem ismerünk okleveles adatot. Az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint² az elmúlt háborús időkben a falu temploma teljesen rommá lett, csak falai és tornya áll kerítetlen temetőben. Elképzelhető, hogy ez a templom középkori eredetű volt.

¹ Csánki III. 239.; Ila-Kovacsics 324.

² Pfeiffer 139.

× 131. *PÁPANYÖGÉR*. Pápai járás.

A pápai uradalomhoz tartozó királyi katonai kísérek, a kun eredetű nyögérséghez tartozók falva,¹ amely a XIV. század elején már az ugodi vár birtoka,² s az is maradt a középkorban.³ A XVI. század közepén elpusztult a falu.

Egyházas hely volt, 1475-ben egy oklevél István nevű plébánosáról beszél.⁴

¹ Ila-Kovacsics 325.

² TT. 1832. 612.

³ Csánki III. 244.

⁴ OL. D1. 45.612. BMMA – Waigand.

× 132. *PÁPASALAMON*. Pápai járás.

A Bakonyalján, a Bittva patak völgyében a XII. században szerezte meg a csallóközi Salamon nemzetség, nevét tőle kapta.¹ A XIV. század végén már a győri püspökségé.²

A XV. században két faluból áll: a püspökség Egyházas és a Salamon nemzetségből származó kisenemesek Kis Salamon nevű településéből. A jobbágyfalu Egyházas jelzőjéből nyilvánvaló, hogy itt állt a templom,³ amelyről semmi közelebbit nem tudunk.

¹ Karácsonyi III. 24–29.

² Csánki III. 249.

³ 1464: Zichy Okmánytár X. 291.

× 133. *PÁPATESZÉR*. Pápai járás.

Az ugodi várnak a Bakony alján elterülő uradalmához tartozó falu. Nevéből valószínű, hogy eredetileg királyi szolgáltatók települése, amely később az ugodi várat építető Csák nemzetség, illetve a várat utánuk birtokló családoké lett.¹

Egyházas hely, plébánosáról 1501-ből maradt ránk említés.² A temetőben álló templom 1698-ban romos volt, régóta csak falai álltak.³ Régi, romos egyházat 1737-ben építették újjá.⁴

¹ Csánki III. 256.; TT. 1893. 612.

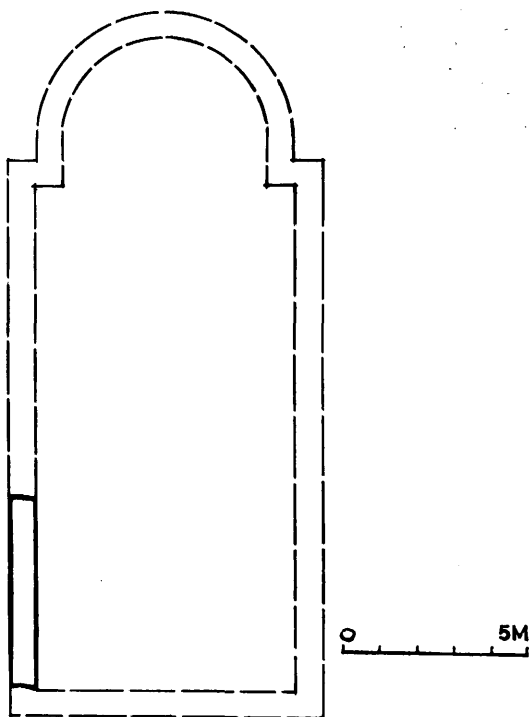
² Mon. Vespr. IV. 104.

³ Pfeiffer 143.

⁴ Ila-Kovacsics 329.

└ 134. *PERE*. Zirci járás.

Elpusztult falu — Bátorkő várához tartozott a keleti Bakony erdejében. A XIII. században a várat építető Csák nemzetségé,¹ a XIV—XV. században a várat birtokló Újlakiaké.²

Középkori templomának alig felismerhető romjai ma is láthatók Alsópere pusztától keletre, fiatal erdőben. Középkori említését nem ismerjük. Az építészettörténet számára Rómer Flóris fedezte fel és ismertette 1860-ban.³ (13. kép.)⁴

¹ Karácsonyi I. 332.

² Csánki III. 246.

³ Rómer Flóris: A Bakony. Győr, 1860., 135.

⁴ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

× 135. **PEREMARTON.** Veszprémi járás.

A veszprémi püspökség Séd-völgyi uradalmához tartozó, heti és országos vásárral rendelkező mezőváros volt a középkorban, egyházi nemes lakókkal.¹

Plébániatemploma, amelyről csak annyit tudunk, hogy papja már szerepel a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékekben² és 1550-ben még működött, a kádártai esperességhez tartozott.³

A középkori templom 1702-ben romos volt.⁴ 1721-ben szétdőlt kövekkel álló rom,⁵ amelynek helyére 1772 és 1778 között épült a mai rk. templom.⁶

¹ Csánki III. 215.

² 1333–1335: Mon. Veszpr. II. 65, 73, 80.

³ Ila-Kovacsics 330.

⁴ MRT. I/2., 14/3.

⁵ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lád. H. fasc. 4. OMF. – Baranyainé.

⁶ MRT. I/2., i.h.

× 136. **PESZE.** Veszprémi járás.

Elpusztult falu. Eredetileg veszprémi várföld a várostól délre, a Felsőörsre vezető út mentén. A XII. században az Atyusz nemzetségé, tőle a nemzetség almádi monostora és a veszprémi káptalan birtoka, később a helyi nemes Peszeiek és a Rátót nemzetség családjai.¹

Szt. Kozma és Domján peszei egyházáról először a Peszeiek 1269-ben kelt birtokosztózási oklevele beszél.² 1341-ben kápolnája is volt,³ amelynek kegyúri jogát 1476-ban Batthyány Boldizsár kapta meg a királytól,⁴ bár a templom fele már 1340-ben a Batthyány-ös Örsieké volt.⁵ Kegyúri jogának másik fele a Peszeieket illette 1383-ban,⁶

13. **Pere, templomrom.**

13. **Pere, Kirchenruine.**

13. **Pere** – ruines de l'église

13. **Пере,** руины церкви.

A templom romjait 1850 és 1880 körül a felsőörsi út nyugati oldalán még lehetett látni.⁷

¹ Bedy Vince: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934., 11.

² ZO. I. 55–56.

³ ZO. I. 381.; Csánki III. 247.

⁴ Csánki i. h.

⁵ Békefi 79.

⁶ ZO. II. 192.

⁷ Bedy i. m. 13. Itt jegyezzük meg, hogy a felsőörsi prépostság udvarán levő faragott, középkori kövek nem a peszei templomhoz tartoznak, – ahogy ezt Bedy állítja – hanem részben a felsőörsi templomhoz, részben a XII. századtól említett, felsőörsi kőpalotához.

× 137. **PÉT.** Veszprémi járás.

A Várpalotához tartozó Pétpusztá helyén levő középkori falu részben egyházi birtok volt a veszprémi káptalan és a fehérvári keresztes-konvent kezén, részben Bátorkövő várának uradalmához tartozott.¹

Az 1244-ben említett Keresztelő Szt. János egyháza a káptalan falujában állott.² 1690 körül romjai még láthatók voltak,³ sőt egy 1776-os térkép is feltünteti azokat.⁴

¹ Csánki III. 247.; Veszpr. reg. 461, 482, 691, 786, 792, 812–813, 820, 822.

² Veszpr. reg. 786.

³ Ila-Kovacsics 333

⁴ MRT. I/2., 49/39.

× 138. **PODÁR.** Pápai járás.

Elpusztult falu. 1240-ben a királyi aranyművesek faluja melletti, a soproni várhoz tartozó másik Podárt Szák nem-béli Corradus, királynői pinceszter kapta.¹ Utódai, a Podáriak birtokolták a következő századokban is.²

Középkori templomáról nem ismerünk okleveles adatokat. Egy 1776-os kéziratos térkép a falu határában templomromot jelöl,³ amely talán a középkori Podaré volt.

¹ Karácsonyi III. 41.; HO. VIII. 422–425.

² Csánki III. 247.

³ BMRA. – dr. Scherer János.

× 139. **PORVA.** Zirci járás.

A Bakony mélyén fekvő településhez már a középkorban legenda fűződött Szt. Imre herceg halálának helyéről. A királyi Bakonyerdőben még a XV. század elején is csak néhány vadászház állott és egy kúria az ősi kápolna körül; falu csak ebben a században,¹ a Garai László macsói bán által alapított pálos kolostor² mellett alakult, amely Csesznek várához tartozott, illetve a pálosok birtoka volt.³

A település helyén álló Szt. Imre kápolnát 1262-ben adományozta IV. Béla király Pannonhalmának.⁴ 1431-ben ezt a Szt. Imre kápolnát a pannonhalmi apát tiltakozása ellenére a Garaiak tartják elfoglalva.⁵ Helyére épült a pálos kolostor temploma, amelyhez 1409-ben kértek pápai engedélyt⁶ a Garaiak és alapítólevelét 1450-ben Garai László nádor adta ki.⁷

¹ OL. D1. 14.424. MDK – A-I-10, Pataki.

² OL. D1. 13.610. MDK – A-I-10. BMMA – Pataki.

³ Csánki III. 248.; Ila-Kovacsics 333.

⁴ Szentpétery Krit. jegyz. 1317.

⁵ PRT. III. 267. 505.

⁶ Mon. Veszpr. III. 109.

⁷ OL. D1. 14.424. MDK – A-I-10, Pataki.

× 140. **PUSZTAMISKE.** Devecseri járás.

A XIII. századtól nemesi falu,¹ amelynek egy részét a XIV. században a Himfiek kapták meg.² A XV. században a faluról elnevezett Miskei nemeseké volt.³

Ismeretlen titulusú templomának 1324-ben Mihály volt a papja.⁴ 1550-ben a devecseri esperesi kerülethez tartozó plébániaegyház.⁵

1773 – 74-ben katolikus temploma romos volt.⁶

¹ Szentpétery Krit. jegyz. 2517.

² Csánki III. 242.

³ U.o.

⁴ HO. III. 74.

⁵ Ila-Kovacsics 337.

⁶ U.o.

× 141. **RÉDE.** Komárom megye, komáromi járás.¹
(1950 előtt zirci járás).

A Bakonyerdőben fekvő Réde már a XIII. században két faluból: Nagyrédéből és Tótrédéből állt.¹ Az előbbi a faluról elnevezett és a Csák nemzetséggel rokon Rédeieké,² az utóbbi 1263-ban lakatlan volt.³ A XIV–XV. században Nagyréde a cseszneki vár tartozéka,⁴ Tótréde Kanizsai, majd Rozgonyi birtok.⁵

Nagyréde Szt. György parochiális egyháza kőtornyos kőépület volt,⁶ amelyről okleveles adatokat csak a XV. századból ismerünk.⁷ A falu a török időkben nem pusztult el, Nagyréde és Kisréde között álló temploma 1637-ben még állott.⁸

¹ Csánki III. 248.

² Turul 1896., 137–138.

³ Csánki i. h.

⁴ Csánki i. h.

⁵ U.o.

⁶ 1478: OL. D1. 18.145. BMMA – Waigand.

⁷ 1439: OL. D1. 13.306. BMMA – Waigand; Csánki i. h.

1478: lásd 6. jegyzet!

1525: PRT. III. 757.

⁸ Győri káptalan bevallási jkv. 9., 50–56. BMMA.

× 142. **ROMÁND.** Zirci járás.

A győri püspökség Bakony-alji birtoka a XIII. századtól kezdve.¹

Középkori templomáról semmiféle okleveles adatot nem ismerünk, de a falu határában levő „Pusztaszentegyház” dülönéből egykori templomra következtethetünk.²

¹ Csánki III. 249.; ÁUO. II. 9.

² BMRA. – dr. Scherer János.

× 143. **ROSTÁS.** Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A fehérvári káptalan Séd-menti birtokaihoz tartozott a középkorban.¹

A káptalan birtokainak 1495-ből származó jegyzéke szerint plébániás hely volt a káptalan kegyuraságában.²

¹ Csánki III. 249.

² Mon. Veszpr. IV. 50.

× 144. **SÁG.** Zirci járás.

A Sikátor község határában fekvő elpusztult falu a győri püspökség bakonyalji uradalmához tartozott, amely cserével került 1489-ben a zirci apátság birtokába.¹

Középkori templomáról okleveles adatot nem ismerünk. Az egykori falu helyét ma is pusztaszentegyházi dülönnek nevezik,² az elnevezésből középkori templomra következtethetünk.

¹ Csánki III. 249.

² BMRA – Vathy Gábor

× 145. **SANDOR.** Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A veszprémvölgyi apácák Balaton körüli uradalmához tartozott.¹

Templomáról okleveles említést nem ismerünk, annak romjairól először 1861-ben emlékezik meg Rómer Flóris.² Későbbi adatok³ szerint köveit az ezt követő években hordták szét, helyét ma már nem tudjuk azonosítani.⁴

¹ Csánki III. 249.

² Rómer jkv. III. 94.

³ Győrffy György: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. MTA. Tars. tört. tud. Közl. 1953., 101.

Csontos Károly: Kenese község és plébánia története. Veszprém, 1899., 48.

Czakó Gyula: A balatonkenesei református egyház története. Pápa, 1912., 12.

⁴ MRT. I/2., 8/16.

× 146. **SÁR.** Veszprémi járás.

Elpusztult falu. Sár vagy Malomsár a XIII. században királyi udvarnokföld,¹ később egyrészt egytelkeseké volt, másrészt a pannonhalmi apátságé,² amely az ő falurészét a monostorról Szentmártonföldének nevezte.³

A templom, amelynek titulusa Mindenszentek volt, plébániás hely.⁴ A pápai tizedjegyzékek 1333-ban és 1334-ben írták össze.⁵ Oldalához 1486 előtt emeltetett kápolnát Kardlynch-i György és arra birtokot is hagyott.⁶ Egy 1756-ban felvett tanúvallomási jegyzőkönyvemlíti Sári pusztát, „puszta templom”-át, amely mellett azelőtt 60 évvel még falu volt,⁷ és egy 1771-ből származó térkép is jelöli romjait.⁸

¹ Veszprémi káptalan magánlt. Saári 1., 2. BMMA – Oszvald.

² Csánki III. 249.

³ PRT. III. 269.

⁴ Veszprémi káptalan magánlt. Keszi 32. BMMA – Oszvald.

⁵ Mon. Veszpr. II. 65, 73.

⁶ L. 3. jegyzet.

⁷ Ila-Kovacsics 187.

⁸ U. ott. és 188.

× 147. **SIÓMAROS.** Somogy megye, siófoki járás.

(1950 előtt az enyingi járásban Veszprém megye).

A veszprémi káptalan Sió-menti birtokai közé tartozó falu volt, vámszedő hellyel.¹ Mellette a XIV–XV. században a simontornyai várnak és a Marciaknak voltak rész-birtokai.²

A B. Szűz tiszteletére épült plébániatemplomáról csak 1374-ből tudunk,³ András nevű papját azonban már 1333-ban összeírták a pápai tizedjegyzékben.⁴ A templom a faluval együtt elpusztult.⁵ A XVIII. század elején újratelepítették, de csak fatemplommal.⁶

¹ Csánki III. 241.

² U.o.

³ Békefi 76.; ZO. II. 99.

⁴ Mon. Veszpr. II. 65.

⁵ Ila-Kovacsics 346.

⁶ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. – Baranyainé.

× 148. **SOMLÓJENŐ.** Devecseri járás.

Az eredetileg várjobbágyi településű Jenő falu a XIV. század elején már két településből állott. Mindkettő a győri püspök birtoka volt.¹ Nagyjenőn volt a püspök által 1310 körül alapított pálos kolostor,² Kisjenő egyházi nemesi falu volt.³ Az előbbi a XVII. század közepén Tüskevár néven települt újjá, eredeti nevét a Somló — előnév változással az utóbbi örízte meg.

Ősi egyházát Szt. Miklós tiszteletére emelték. Csak XVI. századi adatokat ismerünk róla: 1523-ban plébánosát említik,⁴ 1577-ben⁵ és 1592-ben⁶ a templomot. 1698-ban romokban állt, ekkor nagyon öregnek mondták.⁷

¹ Csánki III. 213.

² Molnár Ernő: A Nagyjenő-tüskevári páloskolostor. Veszprém, 1936.

³ Csánki i. h.

⁴ OL. D1. 47.493. MDK – A-I-10, Oszvald; Békefi 74.

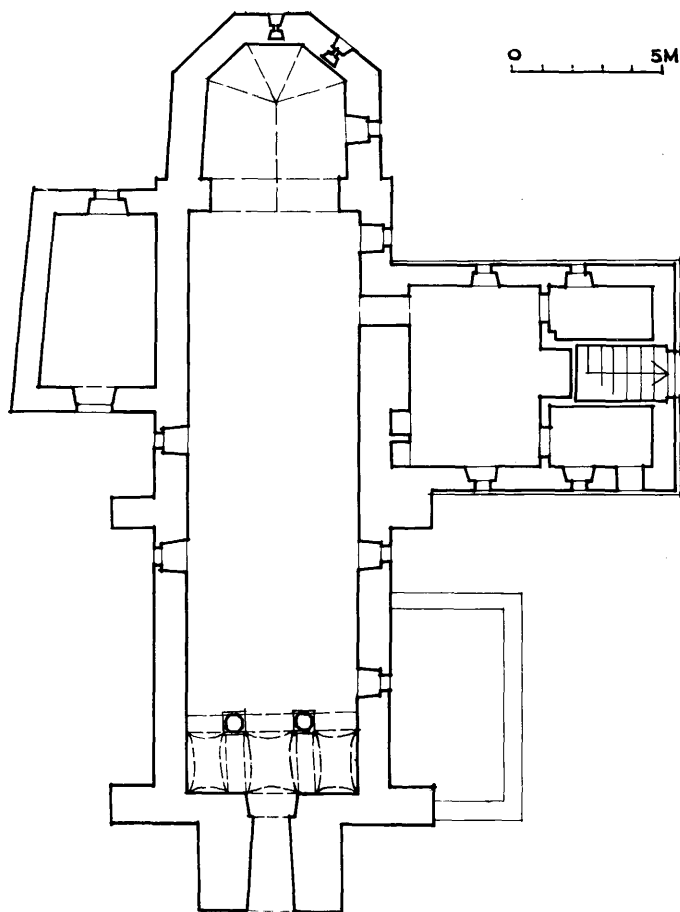
⁵ Ila-Kovacsics 348.

⁶ Molnár E.: i. m. 64.

⁷ Pfeiffer 132.

● 149. **SOMLÓSZÖLLŐS.** Devecseri járás.

A Somló északi lábánál elterülő falu XIV. századi elnevezése után ítélve valószínűleg királyi udvarnokföld volt,¹ amely azonban még a XII. században a tihanyi apátság birtokába jutott.² A XV. század első harmadáig az apátságé volt. Ebben az időben az elnéptelenedett falu területét a Vázsonykyó várát birtokló Veszényiek szerezték meg.³ Tőlük

került Kinizsi, majd a Vázsonykői Horváthok, s utánuk a Zichyek kezére.⁴

XIII. századi templomáról csak késői adatokat ismerünk: 1495-ben⁵ és 1523-ban⁶ említi plébánosát egy-egy oklevél. 1698-ban a Szt. György templomot, amely egytoronyos, boltozott szentélyű és régi kőfal övezi, jó állapotban találjuk, csupán kórusa pusztult el.⁷

A templomot a XIII. század második felében építették, ezt bizonyítja az 1965 őszén megtalált déli, „Agnus Dei” domborművel díszített kapu és a déli homlokzat román részablakai. Ezt a román templomot legkésőbb a XIV. század elején kelet felé toldották meg és sokszögzáródású, csúcsíves boltozatú szentélyvel zárták. Mai formájában csekély XVIII. századi barokk⁸ és 1877-ben készült romantikus átalakítás-sal⁹ középkori állapotát őrzi. (14. kép.)

¹ 1367: Odwarnokzelews, Csánki III. 254.

² PRT. X. 18., 333, 491, 497, 526.

³ PRT. X. 334-335.

⁴ Ila-Kovacsics 349.

⁵ OL. DI. 46.296. MDK—A-I-10, Oszvald.

⁶ OL. DI. 47.493. MDK—A-I-10, Oszvald.

⁷ Pfeiffer 133.

⁸ 1725., 1771.: Can. Vis. 1779. Somlószőlős, rk. plébánia irattára.

⁹ A somlószőlősi plébánia története. Kézirat a somlószőlősi rk. pl. irattárában.

A templom falkutatását és alaprajzi felmérését a szerző készítette.

○ 150. SOMLÓVÁSÁRHELY. Devecseri járás.

A Somló délkeleti oldalán 1727-es barokk átépítésben maradt ránk az a Szt. Margit kápolna,¹ amelyről a vásárhelyi apácázárda 1511-ben készített urbáriuma is megemlékezik.² Két évszázaddal előtte, 1311-ben, a Veszprém megyei Torna

14. Somlószőlős, r. k. templom.

14. Somlószőlős, römisch-katholische Kirche.

14. Somlószőlős — église catholique.

14. Шомлосьёлльеш, реконструированная церковь.

faluban (az apáca kolostor a XI—XIII. században tornai kolostor néven szerepel, csak a XIV. századtól vásárhelyi) fekvő Szt. Margit tiszteletére emelt egyházzól emlékeznek meg,³ az azonban nem bizonyos, hogy azonos az 1511-ben említett kápolnával. (15. kép.)⁴

¹ Belső kronosztikonja adja az évszámot.

² Lukács Pál: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923., 56.

³ OL. DI. 91.165. Festetics — cs. lt. OMF. — Kenéz.

⁴ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

× 151. SOMLÓVECSE. Devecseri járás.

A Somlótól északra, a Hajagos patak mentén fekvő kis falu a középkorban mindig a győri püspök birtoka volt, s egyben Veszprém megyei birtokain élő egyházi nemeseinek bírósági központja.¹

Középkori templomáról adat nem maradt ránk, de egyrészt egyházi birtokosából, a falu központi helyzetéből, másrészt az 1698-as vizitáció adatából² arra következtethetünk, hogy az utóbbi alkalommal említett kis templom középkori eredetű volt és valószínűleg a mai rk. templom helyén állhatott.

¹ Csánki III. 260.; Ila-Kovacsics 354.

² Pfeiffer 134.

● 152. SÓLY. Veszprémi járás.

Királyi udvarnokföldként kerül egy része még 1221-ben a veszprémi püspökség birtokába, Betereg néven.¹ A század végén is részben az udvarnokoké.² A XV. században a zirci apátság és a szomszédos Litéri család a falu birtokosa.³

Ma is nagyjából középkori formájában álló református templomát 1221-ben kapta II. András királytól a püspökség. A veszprémi egyházmegye I. István király által kiadott és 1257-ben IV. Béla által átíratott donációslevelének keltezésében szerepel Sóly Szt. István protomartír kápolnája,⁴ amely ezek szerint a XIII. század közepén már létezett, amint az egyébként ma látható részletei is bizonyítják.

A török hódoltság után, 1706-ban állították helyre protestáns templomként.⁶ 1721-ben épségben volt már,⁷ ma is közel eredeti állapotában áll, csupán tornya épült a XVIII. század közepén.⁸

¹ Szentpétery Krit. jegyz. 372.

² U. ott. 2930., 2931., 3027.; Békefi 80.

³ Csánki III. 250.

⁴ Szentpétery i. m. 372.

⁵ U. ott. 2.; Szentpétery: Szt. István király pécsi és pécsváradi alapítólevelé, 60—64.

⁶ Genthon I. 294.

⁷ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. — Baranyainé.

⁸ Genthon i. h. és Koppány 103.; alaprajzzal.

× 153. SÚR. Komárom megye, komáromi járás. (1950 előtt zirci járás).

Nemesi falu a keleti Bakonyban, a róla elnevezett Súri családe.¹

Ismeretlen titulusú egyházát 1491-ben említi egy oklevél.²

¹ Csánki III. 251.

² U. ott és Békefi 71.

× 154. SZENTGÁL. Veszprém járás.

A szomszédos Németiből és Csepelyből a XIII. század közepe táján telepített falu, amelynek lakói királyi vadászok voltak.¹ Földjeik mellett a pécseli nemesekek² és az Essegváriaknak is³ voltak itt birtokaik.

15. Somlóvásárhely, Somlóhegyi Szt. Margit kápolna.
 15. Somlóvásárhely, St. Margareten-Kapelle von Somlóhegy.
 15. Somlóvásárhely — la chapelle Ste Maguerite à Somlóhegy.
 15. Шомловашархей, Шомлохедьская часовня св. Маргариты.

Plébániatemploma a faluval egyidős lehetett, mert a falu a templom védőszentjéről kapta nevét. Első említése 1281-ből való.⁴ Papja 1333—1335 között szerepel a pápai tizedjegyzékekben.⁵ A falu átélte a török hódoltság idejét, temploma azonban elpusztult, 1696 körül csak falai álltak.⁶ A középkori templom helyére, falai felhasználásával épült 1774-ben a mai református templom. Az ezzel kapcsolatban 1768 és 1778 között felvett többrendbeli tanúvallomások szerint a templom eredetileg katolikus volt, középkori eredetű, íves szentéllyel épült, mellette az egykori sekrestye helyével.⁸

- ¹ Csánki III. 252.; Békefi 82.
² Szentpétery Krit. jegyz. 3101.
³ AO. I. 525—526.; Karácsonyi II. 353.
⁴ Szentpétery i. m. 3101.
⁵ Mon. Veszpr. II. 65, 73, 80.
⁶ Hg. Eszterházy Pál: Mennyei korona c. művéből. BMMA.
⁷ Ráday lt. Arch. Agentiale, Coll. Agent. Variae, Tom. Sz/1. BMMA.
⁸ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 16. OMF. — Baranyainé.

× 155. SZENTISTVÁN. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. Királyi vadászoké volt a szomszédos Némétivel, Horhival, Szentgállal és Csepellyel együtt.¹ Lakóinak egy része a középkorban mindvégig királyi vadász, a másik része pedig az Essegváriak jobbágya.²

Az 1351-ben említett Szentistván³ valószínűleg még XIII. századi település, amely nevét templomának védőszentjéről kapta. Az első magyar királyról elnevezett egytoronyos kőtemplom 1582 körül állt,⁴ de az ezt követő években a faluval együtt elpusztult.⁵ Herend Szentistván nevű határrezében, dombtetőn található törmelék jelzi helyét.⁶

- ¹ Csánki III. 252.
² AO. I. 525—526.; Karácsonyi II. 353.
³ Csánki i. h.
⁴ OL. UC. 5/35.
⁵ Ila-Kovacsics 361.
⁶ MRT. 1/2., 23/7.

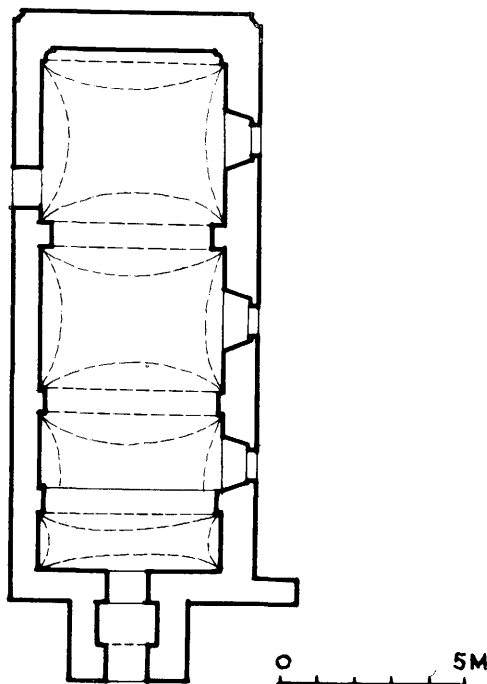
● 156. SZENTKIRÁLYSZABADJA. Veszprémi járás.

Szabadi, a XIV. század végén Szentkirályszabadi vagy Szentkirályszabadja nemes lakói kiváltságait még I. István királytól kapták és azokat a középkoron át végig megőrizték. A XV. század végén a megye egyik legnagyobb egytelkes települése.¹

Parochiális egyháza Szt. István király tiszteletére épült. Ezt bizonyítja az az 1383-ból származó adat, amely a szabadi Szentkirály egyházat említi.² Magáról a templomról és parochiális papjáról legelőször 1291-ben hallunk.³ 1333 és 1335 között a pápai tizedjegyzékekben is összeírták.⁴ 1383-ban Szt. Kereszt kőkápolnája állt mellette, amelyet az akkor élő Pál nemes nagypapa építtetett.⁵ Az 1446-ban is említett plébániatemplom⁶ 1550-ben még működött.⁷ Papjairól 1478-⁸ 1488-⁹ 1494-¹⁰ 1508-¹¹ és 1533-ból¹² tudunk.

Az 1685-ben a tatárok által elpusztított falu a XVIII. század elején újjáépült,¹³ templomát még 1730 után is építették,¹⁴ 1789-ben teljesen átalakították,¹⁵ 1813-ban pedig bővítették.¹⁶ A mai rk. templom — véleményünk szerint — barokk belső kialakításától eltérően középkori.¹⁷ A templom mai szentélye mögött valószínűleg gótikus szentély falainak nyoma rajzolódik ki a terepen, s az egykori cinteremfal vonala ugyanígy látszik a templom körül.

Szentkirályszabadja határában a XIV. századi adatok többször említik egy területet „Romlottegyház” (Rumlutheghaz, Rutheghaz, stb.) néven.¹⁸ Lehetséges, hogy a terület valóban egy koraközépkori település templomának romjait rejtette. A régészeti kutatás a múltban több helyen talált a falu határában középkori nyomokat, így pl. a Romkútnak nevezett római településhelyen is.¹⁹

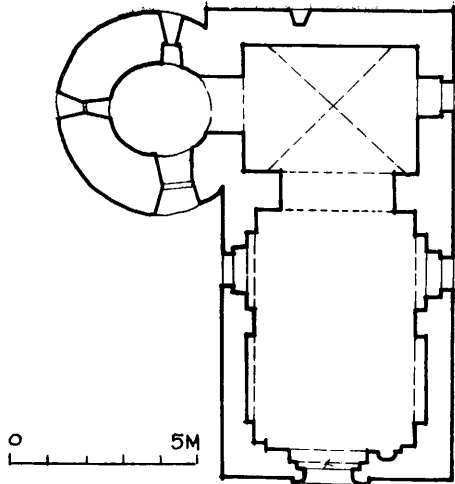

- ¹ Csánki III. 253.; Ila-Kovacsics 361—362.
² Veszpr. reg. 791.
³ HO. VIII. 300.; Békefi 82.
⁴ Mon. Veszpr. II. 65, 73, 80.
⁵ Veszpr. reg. 791.
⁶ Veszprémi káptalan magánlt. Kövesd 10. BMMA — Oszvald.
⁷ Ila-Kovacsics 362.
⁸ TT. 1907., 381.
⁹ Csánki i. h.
¹⁰ Mon. Veszpr. IV. 30.
¹¹ Csontos K.: Kenese község és plébánia története. Veszprém, 1899., 38.
¹² Ila-Kovacsics 362.
¹³ U.o.
¹⁴ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. — Baranyainé; PRT. IX. 538—539.
¹⁵ Römer jkv. IV. 48.
¹⁶ Römer hagy. XVII. 413/82. lap.
¹⁷ L. a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1., 105. oldalon.
¹⁸ 1314: Veszpr. reg. 70., 1328: ÁUO. II. 377., 1347: AO. II. 377.; Békefi 80., 1383: Veszpr. reg. 791.
¹⁹ MRT. 1/2., 44/5.

× 157. SZENTMÁRK. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. A mai, Veszprém melletti Márkó falu középkori elődje. Helyét a megye készülő régészeti topográfiaja a márkói temető helyére, a Séd feletti Malomdombra helyezi.¹ Szentmárk falut ezen a néven 1359-ben nevezik először az Essegváriak és a veszprémi káptalan, illetve az ottani nemesek perében.² Egy évvel előtte az Essegváriak és a káptalan pere még Gymolth birtok miatt folyt, ebben azonban szentmárki tanúkat is kihallgattak.³ A két birtok tehát szomszédos volt. Gymolth, vagy másképp Gyupolth, Guelpolth 1335-től részbirtoka a káptalannak, akkor vásárolta ottani nemesektől⁴ és 1352—53-ban már pereskedett miatta az Essegváriakkal.⁵ Mindezek alapján Gymolthot azonosnak tartjuk a század második felében Szentmárknak nevezett faluval, amelyben a bakonybéli apátság is birtokos volt.⁶

Az említett 1358-as perben szereplő tanúk „de sancto Marco”-iak.⁷ Gyepolt vagy Gyimolt falu Szt. Márk templomának (amely ekkor már kétségtelenül áll) patrociniuma tehát a XIV. század közepére falunév lett és bár a templomról nem ismerünk okleveles adatokat, a falu nevének a XIV. század elejéig történő említése bizonyítéka a templom létének.⁸

A mai Márkót 1740 körül telepítette birtokosa, a veszprémi káptalan. Az ekkor kötött szerződés szerint a pusztá templomot hat év alatt kellett a telepéseknek felépíteniük,⁹ az 1754-ben épített, mai barokk templom azonban az új faluban épült fel.¹⁰

¹ MRT. I/2., 31/11.

² Csánki III. 229.; Békefi 84.; PRT. VIII. 88, 338–339.

³ Veszpr. reg. 503.

⁴ U. ott 274.

⁵ U. ott 439, 504.

⁶ U. ott 634.; PRT. VIII. 187, 577. Meg kell jegyeznünk, hogy a történeti adatokat nem minden esetben lehet teljes biztonsággal szétválasztani Endréd (amelyet Szt. Márk templomáról is neveznek néha) és Szentmárk között. Az idézett adatokat azért vonatkoztatjuk mégis Szentmárkra, mert a béli apátság Szentmárk birtokát a XV. (1454.) és XVI. (1526). századokban a veszprémvölgyi apácák bérlik, s az ő többi birtokuk határos Szentmárkkal, de Endrédde – amely messze, a Bakony nyugati oldalán fekszik – nem. Márkót még 1752-ben is „Szent Márk possessio aliter terra Gye,old nunc – autem vulgariter Marko” néven jegyzik fel: Ila-Kovacsics 260.

⁷ L. 3. jegyzet.

⁸ 1444: Csánki III. 229.; PRT. VIII. 511.

1454: PRT. VIII. 32–33, 159.; TT. 1907., 379.

1526: PRT. VIII. 187, 577.

⁹ Veszprémi káptalan magánlt. Márkó 41. C. – MRT. I/2., 31/11.

¹⁰ Genthon I. 194.

● 158. **SZENTMÁRTONFÖLDE.** Devecseri járás.

Elpusztult falu. A vásárhelyi apácakolostornak a Somló északi oldalába telepített szőlőművelő faluja volt. Első említése 1309-ből származik.¹ Nevével 1363-ból², 1367-ből³ és 1409-ből⁴ való oklevelekben találkozunk. Az utóbbi alkalommal már Somló várához számították, megállapítva, hogy az apácák birtoka, s a Garaiak jogtalanul foglalták várukhoz.

Templomáról középkori említést nem ismerünk, de neve fenntartotta Szt. Márton tiszteltére emelt, barokk toldással ma is álló kis templomának titulását. A patkóíves szentélyű román templom a XIII. század utolsó évtizedeiben épült és a XVIII. század második felében építették északi oldalához a barokk toldalékot. (16. kép.)⁵

¹ Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923., 16, 19, 52, 81, 83, 87.

² Csánki III. 253.

³ U.o.

⁴ ZsO. II/2. 6773.

⁵ A közölt alaprajz a szerző felmérése.

× 159. **SZENTMIHÁLYFALVA.** Fejér megye, enyingi járás (1950 előtt Veszprém megye).

Elpusztult falu. Neve után ítélve középkori település, bár Ila-Kovacsics könyve szerint csak 1674 után említik, az enyingi uradalom falujaként.

16. Szentmártonföldre, Szt. Márton kápolna.

16. Szentmártonföldre, St. Martin-Kapelle.

16. Szentmártonföldre – la chapelle St. Martin.

16. Сентмартонфельде, часовня св. Мартона.

Az uradalom 1755-ös térképén kápolnájának romjai még szerepelnek, lehetséges azonban, hogy az nem volt középkori.¹

¹ Ila-Kovacsics 363.

× 160. **SZÉK.** Devecseri járás.

Elpusztult falu. Az először 1274-ben említett¹ falu a veszprémi püspökség birtoka volt a XIV–XV. században.²

Templomáról közelebbit nem tudunk. 1327-ben Sámsonnak hívják a papját,³ aki 1333-ban 40 kis dénár pápai tizedet fizetett.⁴ István nevű utóda 1334-ben ugyanannyit fizetett.⁵ 1550-ben a devecseri esperességhez tartozó egyházas hely volt.⁶ A XVI. század végén a templom a faluval együtt elpusztult.

¹ Szentpétery Krit. jegyz. 2517.

² Csánki III. 251.

³ ZO. I. 203.; Békefi 84.

⁴ Mon. Veszpr. II. 65.

⁵ Mon. Veszpr. II. 73.

⁶ Ila-Kovacsics 364.

× 161. **TAKÁCSI.** Pápai járás.

A három településrészből: Felső-, Kápolnás- és Alsótakácsiból álló falu a pápai uradalom szolgálatából lett nemesi birtok.¹

Középső részének Kápolnás jelzője utal Takácsi középkori templomára. A török hódoltságot átélő falut a XVII. század végén Egyházas Takácsinak hívták.² Egytornyos, boltzott szentélyű kőtemploma 1698-ban protestánsok használatában volt.³

¹ Csánki III. 255.

² Ila-Kovacsics 367.

³ Pfeiffer 144. A megye középkori egyházas településeinek névjelzőiből arra következtethetünk, hogy eredetileg Felsőtakácsi – mint a hármastelepülés magja – volt az egyházas hely. Feltehetően annak temploma lehetett az 1693-ban említett egyház, amely mellett a középkorban a középső faluban is volt egy kápolna. Lásd a mindenben hasonló Iszkáz helyzetét.

× 162. **TAPOLCAFŐ.** Pápai járás.

A Tapolca forrásánál települt bakonyalji falu a győri püspökség birtoka volt a középkorban; Veszprém megyei birtokainak, a Nagyjenőtől Salamonon át Romádig húzódó prediális nemesi birtokok székhelye.¹

Ismeretlen titulusú plébániatemplomáról nem maradt ránk okleveles adat. Plébánosairól annál többször emlékeznek meg a ránkmaradt oklevelek a XIV–XVI. századból.² A falu 1545 körül templomával együtt elpusztult,³ s bár később újratelepült,⁴ 1698-ban templomának csekély romjai álltak a temetőben.⁵

¹ Csánki III. 207, 255.

² 1387: OL. DL. 42.378. BMMA – Waigand.

1401: ZsO. II/1. 938.

1448: OL. DL. 44.507. MDK – A-I-10, Oszwald.

1469: Batthyány – It. Heimiana 540/a. néhai dr. Iványi Béla szíves közlése.

1520: OL. DL. 47.348. BMMA – Waigand.

1522: PRT. VIII. 569.

³ Ila-Kovacsics 368.

⁴ U.o.

⁵ Pfeiffer 140.

× 163. **TÉS.** Zirci járás.

A XIII. században a Csák nemzetség kiterjedt bakonyi birtokainak tartozéka.¹ Később Bátorkő, majd Palota várá-

hoz tartozott.² A XV. században már két falu: Nagy- vagy Egyházás Tés,³ — ebben a fehérvári prépost is birtokos⁴ — és Kisté.

B. Szűz tiszteletére emelt templomával elég korán, 1276-ban találkozunk először.⁵ Ekkor központi fekvésű plébánia lehetett, mert Gergely nevű papja mellett két, Gede és Máté klerikusa is volt. A XVI századi rovásadó összeírások 1536-tól 1588-ig említik a templomos falut Egyházás Tés néven.⁶ Középkori temploma romosan ugyan, de 1702-ben még állt.⁷

¹ Karácsonyi I. 332.

² Csánki III. 256.; Ila-Kovacsics 370.

³ Ila-Kovacsics i. h.

⁴ U.o.

⁵ Mon. Vespri. I. 363, 365, CXXVI.; Békefi 84.

⁶ Ila-Kovacsics i. h.

⁷ U.o.

× 164. *TIKOL*. Veszprémi járás.

Elpusztult falu. Tikol föld a szomszédos Szénhely feletti Várd erdővel a XIII. században még a Szalók nemzetségé volt.¹ A XIV—XV. században felerészben a fehérvári káptalan, felerészben Bátorok várának birtoka,² de részirtokai voltak itt a veszprémi káptalannak is.³

Középkori templomáról nem ismerünk okleveles adatot 1935-ben útépités alkalmával találtak templomának falaira.⁴ 1965 őszi földmunka közben újból előkerültek alapfalai, beépített római faragványokkal. Az egyes szentélyzáródású templom a XIII. század második felében épülhetett.⁵

¹ 1271: HO. I. 53.

² MRT. 1/2., 49/5.

³ 1387: ZsO. I. 353.; 1524: Veszprémi káptalan magánlt. Péth 24. BMMA — Oszvald.

⁴ Vasi Szemle, 1939., 300. (Faller J.: Római duzzasztómű és kőbánya Veszprém megyében.)

⁵ MRT. 1/2., 49/6.

× 165. *TIMA*. Pápai járás.

Elpusztult falu. A középkori Szalókföldön települt, a Szalók nembeli Szalókiak és Hosszútótiak, a szomszédos Mezőlaki Zámboók és egytelkesek birtoka.¹

Középkori templomáról nem tudunk, csupán egy 1773-as térkép jelez „Capella locus” felirattal Timapuszta mellett templomromot.²

¹ Csánki III. 256.; HO. I. 53.

² BMRA. — dr. Scherer J.

× 166. *TÓSOKBERÉND*. Devecseri járás.

A középkori Tósok a tihanyi apát, Berénd a zirci monostor birtoka volt, de itt is volt részirtoka Tihanyanak, sőt királyi adományként a Lőrinte nemzetségnek is.¹

A két falu közül Berénd volt egyházás hely, itt állott a plébániatemplom, amely 1550-ben még működött, de pár év múlva a faluval együtt elpusztult.² Papjairól okleveleink 1308-ban,³ 1360-ban⁴ és 1480-ban⁵ beszélnek. 1747-ben még a romokban levő régi templom szentélyét használják.⁶ 1750 körül újjáépítették,⁷ majd 1802-ben, a mai rk. templom befejezése után lebontották.⁸

¹ Csánki III. 222.; Mon. Vespri. I. 152.; Szentpétery Krit. jegyz. 2223, 2517.

² Ila-Kovacsics 374.

³ HO. IV. 115.; Békefi 69.

⁴ HO. V. 136.; Csánki III. 222.

⁵ TT. 1907., 382.

⁶ Aggházy Mária: A zirci apátság templomépitkezései a XVIII. században. Veszprém, 1937., 35.

⁷ Ila-Kovacsics i. h.

⁸ Aggházy i. h.

× 167. *TÓTVÁZSONY*. Veszprémi járás.

A két Vázsony közül okleveleink ezt említik többször, mert a XIV. század közepéig sűrűn cserélte gazdát. Első ismert birtokosa az Atyusz nemzetség, tőle 1233 előtt Igmánd nembeli András vásárolta meg.¹ Az Igmánd nemzetség 1309-ben

összes Veszprém megyei birtokáival együtt Vázsonyt is a Lőrinteknek adja.² A későbbiekben a Lőrinte nemzetségből származó Essegvári család birtoka volt.³

Szt. Vencel tótvázsonyi templomáról 1343-ból hallunk először hírt,⁴ majd 1350-ből⁵ és 1490-ből is.⁶ A pápai tizedjegyzékekben 1333-ban és 1334-ben szereplő János — véleményünk szerint — ennek a Vázsonynak volt a papja⁷ éppúgy, mint az 1357-ben említett János pap,⁸ 1367-ben Márton plébános⁹ és 1387-ben Imre, aki a pannonhalmi konvent káplánja volt.¹⁰

Az 1721-ből származó tanúvallomás szerint az akkori református templom volt a régi, szentélyének mindkét oldalán pasztofóriumfülkék voltak.¹¹ A mai, 1794-ben átépített református templom¹² a középkori helyén áll.¹³

¹ HO. IV. 14—15.; Karácsonyi II. 240.

² Karácsonyi II. 242.

³ Csánki III. 259.; Ila-Kovacsics 376.

⁴ OL. D1. 66.624. BMMA — Waigand.

⁵ ZO. I. 373.; Békefi 85.

⁶ OL. D1. 46.145. BMMA — Waigand.

⁷ Mon. Vespri. II. 65, 73.

⁸ Mon. Vespri. IV. 346.

⁹ Veszpr. reg. 614.

¹⁰ Veszprémi káptalan magánlt. Berchen 6. BMMA — Oszvald.

¹¹ Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. — Baranyainé.

¹² Genthon I. 397.

¹³ MRT. 1/2., 46/2.

× 168. *UG*. Devecseri járás.

Elpusztult falu. A nyugati Bakony és a Somló között fekvő középkori Ug nemesi és egytelkes falu volt.¹

Valószínűleg ez az az Ug, amelynek Szt. Margit egyházát és plébánosát említi egy oklevél 1522-ből.²

Az egykori falu helyén, Borszörcsőktől keletre a szájhagyomány ma is az „ugi egyház” romjaiként ismeri a Csígermajortól délre található téglatormelékes területet.³

¹ 1288—1488: Csánki III. 257.

² PRT. VIII. 569.

³ BMRA: Régészeti Kataszter I. 35.

× 169. *UGOD*. Pápai járás.

A Csák nemzetség ugodi ágának birtoka, bakonyalji uradalmának központja, ahol az általuk építtetett vár állott.¹ A várjalji település a vár tulajdonosainak változásával többször cserélt gazdát és a Csákok után a Csenigek, majd a Garaiak és a Szapolyaiak kezén volt.²

A faluban plébániatemplom állott 1480-ban.³ Plébánosát 1522-ben említik.⁴

¹ Karácsonyi I. 297, 333—336.; TT. 1893, 604.

² Csánki III. 211.; ZsO. I. 1917. 3329.

³ TT. 1907, 381.; Ila-Kovacsics 381.

⁴ PRT. VIII. 569.

× 170. *VANYOLA*. Pápai járás.

Királyi birtok, amelynek felét 1222-ben a pannonhalmi apátság kapta.¹ A XIV. század közepétől a lövöldi karthauzi kolostoré volt.²

Templomára vonatkozó középkori adatot nem ismerünk. Az 1698-as vizitáció jegyzőkönyve szerint 1683 körül pusztult el a falu és temploma, amely a század végén a körülötte levő temetővel együtt feldúlt állapotban volt.³

¹ PRT. I. 243.

² Csánki III. 258.

³ Pfeiffer 143.— Ila-Kovacsics 384.

○ 171. *VASZAR*. Pápai járás.

Vaszar a győri püspökség Veszprém megyei uradalmához tartozott.¹

Egyházát 1368-ban² és 1369-ben³ említik, plébánosát pedig 1480-ban⁴ és 1522-ben⁵. A törökök által elpusztított falu lakói 1698-ban tértek vissza. Ősi temploma ekkor teljesen

romokban állt és a körülötte levő temető melletti egykori kápolnája is romos.

A templomot a XVIII. század elején állították helyre, majd 1790-ben kibővítették és átépítették. Középkori eredetét ma csak a nyugati torony támpillérei jelzik.

¹ Csánki III. 259.

² HO. III. 186.

³ HO. III. 188.

⁴ TT. 1907., 381.

⁵ PRT. VIII. 569.

⁶ Pfeiffer 121.; Ila-Kovacsics 386.

× 172. VÁROSLÖD. Veszprémi járás.

A középkori Lövöld királyi erdőőrök faluja a Bakonyerdőben, amelyet 1270-ben kaptak meg több más bakonyi hellyel együtt a Csákok.¹ Határában talán ők építették Hölgykő várát. A XIV. század első felében újból királyi birtok, majd az I. Lajos király által az 1340-es években telepített karthauzi kolostor kapta meg, s az övé volt a középkorban.²

A lövöldi plébánia és temploma királyi alapítású, kiváltásos egyház volt. 1237-ben kapta meg a veszprémi püspök,³ de a későbbi században is a királyi kápolna eredetű, kiváltásos plébániák közé tartozott.⁴ Az utóljára 1522-ben említett plébánia⁵ a középkori faluban állt, amely a mai falu mellett, a vasút, a pápai út és a műút által bezárt területen feküdt; a kolostor a mai rk. plébániatemplom körül volt, és az annak középkori templomából épült át.⁶

¹ Csánki III. 213.; Szentpétery Krit. jegyz. 3108.

² Csánki III. 231., a kolostor első említése: 1347-ben, I. Veszprémi regeszták 167.

³ Szentpétery Krit. jegyz. 1565., Jankovich Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Bud. Rég. XIX. 1959., 73.

⁴ 1312: Mon. Veszpr. IV. 316.; Veszpr. reg. 52.

1319: Veszpr. reg. 103.

1327: U.o. 182.; ZO. I. 210–213.

1397: TT. 1901., 244.; Jankovich i. h.

1400: Békefi 76.

1464: Mon. Veszpr. III. 173.

⁵ PRT. VIII. 569.; Békefi 76.

⁶ MRT. 1/2., 48/1 és 48/4.

× 173. VÁRPALOTA. Veszprémi járás.

A XIII. században épített Bátorköv várának uradalmához tartozó területen valószínűleg a XIV. század vége felé építették a Héder nembeli Újlakiak azt az udvarházat vagy kisebb várat, amelyről a körülötte alakult település a Palota nevet nyerte.¹ Ma is álló várát feltehetően Újlaki Miklós emeltette a XV. század első felében. Vásáros hely, a megye egyik jelentős városa, amelyben a század második felében ferences kolostor is állott.²

Egyházas hely volt, 1494-ben plébánosáról emlékezik meg egy oklevél.³ A várban levő, B. Szűz kápolnája valószínűleg a plébániához tartozott.⁴

¹ 1400-ban már Palota néven említik: Csánki III. 214.

² Csánki i. h. és Faller J.: A Szt. Ferencsek elpusztult várpalotái rendházának története. Veszprém, 1936.

³ Mon. Veszpr. IV. 30.

⁴ Békefi 79.

× 174. VECSENY. Zirci járás.

Elpusztult falu. Vecseny vagy Vecsenytelek a cseszneki vár uradalmához tartozott, de már a XIV. század végén pusztá volt.¹

A határában levő pusztaszentegyházi dűlő arra utal, hogy az elpusztult falu templomos hely lehetett.²

¹ Csánki III. 260.

² BMRA — Torma István.

× 175. VEIM. Zirci járás.

Elpusztult, ma pusztá. A Bakonyban meghúzódó kis falu a XIV—XVI. században a cseszneki várhoz tartozott.¹

Kőből épített temploma volt 1478-ban,² János nevű papja már 1333-ban szerepel a pápai tizedjegyzékben.³

A mai Veim-pusztá határában Pusztaszentegyházi-dűlő hirdeti a középkori falu és temploma helyét,⁴ amelyet ezen a néven már egy 1766-ból származó térkép is jelöl.⁵

¹ Csánki III. 260.

² OL. D1. 18.148. MDK — A-I-10, Tomsányi.

³ Mon. Veszpr. II. 65.; Békefi 86.

⁴ BMRA — Németh Péter.

⁵ BMRA — dr. Scherer János.

176. VESZPRÉM.

A X. század végétől a megyésispán és a püspökség székhelye a Séd felett emelkedő hegytetőn. A talán már a IX. század óta a hegyen álló Szt. György kápolna¹ mellett itt épült meg a püspökség központi székesegyháza és a Mindenszentek prépostság temploma.² A vár alatt, a Séd völgyében és távolabb délen, a Balaton felé vezető országút mentén a XII—XIV. században alakultak ki azok a városrészek, amelyek az ispánság, a püspökség, a káptalan és egyes kolostorok ellátására rendelt jobbágyság települései voltak.³ A királyi megye területét, vele Veszprém városát is a püspökség és káptalanja szerzi meg még a XIII. században. A püspök a XIV. század óta a megye örökös ispánja, s így Veszprém városának ettől kezdve legfőbb birtokosa, földesura.⁴

Veszprém középkori településrészei egy-egy plébániatemplom vagy kolostor körül tömörültek, amelyek kivétel nélkül korai alapításúak. Ezen kívül több nagy középkori középület állt a városban, köztük három kórház, amelynek kápolnája volt.⁵ A város középkori részei nyugat felől sorban: a Szent Margit-szeg, a Szent Katalin-szeg, Szenttamásfalva, Sárszeg, Szent Iván-szeg és a Szent Miklós-szeg.⁶

× 176/1. Szent Margit-szeg.

A többi városrészrel együtt nevét plébániatemplomáról kapta, amelyet 1296-ban már említenek.⁷ Valószínűleg a mai, 1901-ben épült Szt. László templom helyén, tehát a város északnyugati részén állott.⁸ A körülötte levő városrészben a Szák nemzetség is birtokos volt, sőt igényt tartott a templom kegyuraságára is.⁹ A XIII. századtól a XVI. századig sokszor említett Szent Margit templom a vár alatti települések templomaihoz hasonlóan még a XVI. század első felének pártharcaiban pusztult el.¹⁰

Szent Katalin-szeg.

1275-ben már létezik, nevét az 1240-ben Bertalan püspök által alapított, Szent Katalinról nevezett domonkos apácakolostortól nyerte. Önálló plébániatemplomáról nem tudunk.¹¹

× 176/2. Szenttamásfalva.

Neve 1237-ben Szent Tamásmező határnevben tűnik fel először.¹² A Séd kanyarulatától északra fekvő városrész temploma a XIII. századtól a XVI. századig áll,¹³ 1550-ben pusztá,¹⁴ 1553-ban pedig a városrészrel együtt elpusztul.¹⁵ Helyét nem ismerjük.

Sárszeg.

A Várhegytől keletre, a Séd völgyében terült el a káptalan városrésze. Középkori plébániatemplomáról nem tudunk.¹⁶

× 176/3. Szent Iván-szeg.

A vár alatt, a Sárszegtől délre elterülő településrész, amelynek plébániatemplomát Keresztelő Szt. Jánosról neveztek el.¹⁷ A XIV—XVI. században számtalan említését ismerjük.¹⁸ 1550-ben már pusztán állt.¹⁹ Helyét nem ismerjük.

× 176/4. Szent Miklós-szeg.

A vártól délre, a mai Lenin ligetben álló sziklás domb tetején állt a városrész középkori plébániatemploma.²⁰ Az 1930-ban feltárt templom alapfalai ma is láthatók. Az ásátás tanúsága szerint a XII. század eleje óta volt temető²¹ Szt. Miklós temploma körül, amelyet papjával és a körülötte elterülő városrészrel együtt 1237 és 1550 között említenek okleveleink, az utóbbi alkalommal mint elpusztult plébániát.²²

¹ H. Gyürky Katalin: Acta Arch. XV. 1963., 341–408.

² Csánki III. 212–217.; Ila-Kovacsics 396.; Korompay György: Veszprém. Bp. 1957., 20.; Békefi Remig: Veszprém a középkorban.

- Hornig: Veszprém múltja és jelene. Veszprém, 1912.; Békefi 52.
³ Korompay i. m. 24–25.
⁴ U.o. 21.
⁵ A Szt. Katalin-, a B. Szűz- és a Szt. Erzsébet ispotály és kápolnáit: Békefi 15, 57.
⁶ L. 3. jegyzet.
⁷ Veszprémi káptalan magánlt. Jutas 8. BMMA – Oszvald.
⁸ Korompay i. m. 24.; 1966 őszén az eklektikus templom szentélyének támpilléreiből több XII–XV. századi kőfaragványt bontottak ki és szállították a múzeumba.
⁹ Veszpr. reg. 576, 578.
¹⁰ pl. 1318: Veszpr. reg. 90.
 1327: Békefi 56.
 1333–34: Mon. Veszpr. II. 65, 73.
 1352: Veszpr. reg. 434.
 1353: Békefi i. h.
 1358: Veszpr. reg. 494, 500.; Békefi i. h.
 1444: PRT. VIII. 511.
 1467: Mon. Veszpr. III. 241.
 1478: TT. 1907., 381.
 1494: Mon. Veszpr. IV. 30.
 1506: Békefi i. h.
¹¹ Korompay i. m. 24.
¹² AUO. I. 76.; Korompay i. m. 24.
¹³ pl. 1370: Csánki III. 216.; Békefi 14.
 1489: Veszprémi káptalan magánlt. Hanta 10. BMMA – Oszvald.
 1503: Csánki III. 217.
¹⁴ OL. Acta Eccl. B. 112. Fasc. 19/41. BMMA – Pataki.
¹⁵ U.o.
¹⁶ Korompay i. m. 24.
¹⁷ Korompay i. m. 24.
¹⁸ pl. 1318: Békefi 57.
 1333: Mon. Veszpr. II. 65.
 1355: Veszpr. reg. 463.
 1386: U.o. 855.
 1399: Mon. Veszpr. II. 314.
 1464: Északi oldalán a B. Szűz kápolnáival, Békefi 57.
 1467: Mon. Veszpr. III. 241.
 1476: Soproni Oklt. II. 512.
 1478: HO. V. 345.; TT. 1907., 381.
 1484: Békefi i. h.
 1490: Csánki III. 217.
 1494: Mon. Veszpr. III. 30.
¹⁹ L. 14. jegyzet!
²⁰ Korompay i. m. 24.
²¹ Rhé Gyula: Új Árpád-kori templommaradványok Veszprém-ben. A Veszprémvármegyei Múzeum Évi Jelentésének Irodalmi Melléklete. 1929–30. 2. sz.; alaprajzjal.
²² 1237: HO. V. 17–18.
 1271: AUO. III. 268–270.
 1293: AUO. V. 94–95.; Békefi 56.
 1318: Békefi 56.
 1332: Veszpr. reg. 246.
 1333–1335: Mon. Veszpr. II. 65, 73, 80.
 1335: Veszpr. reg. 265.
 1402: Békefi 16.
 1454: U.o. 56.
 1457: OL. DI. 15.180. BMMA – Waigand.
 1478: TT. 1907., 381.
 1524: Holub József: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs, 1943., 30.
 1543: Pákay Zsolt: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában. Veszprém, 1942. 51–52.
 1550: L. 14. jegyzet!

× 177. VESZPRÉMFÁJSZ. Veszprémi járás.

A Veszprémtől délre fekvő falu királyi, királynéi és hercegi szolgáltató népek birtoka, amelyet a XIII. században részben a veszprémi káptalan és a Rátót nemzetség szerez meg.¹ A későbbi századokban is a káptalané, a Rátót nemzetségi Fajsz Ányosoké és egytelkeseké,² mint a megye egyik mezővárosa.

Szt. Wallburgis tiszteletére emelt plébániatemploma igen régi lehetett, papját már 1257-ben említik.³ 1333–1335 között a pápai tizedjegyzékekben is szerepel⁴ és később, a XIV–XVI. században is sokszor találkozunk Fajsz parochiális egyházával,⁵ plébánosával,⁶ sőt a plébánia épületével⁷ is okleveleinkben. 1550-ben még fennálló plébánia volt,⁸ de 1632-ben temploma már pusztá.⁹

A középkori falu a Mulatótető nevű határrészben volt. Templomának romjait 1781-es és 1803-as térképek még jelzik, falaiból ma is látszik valami.¹⁰

¹ Csánki III. 212.; Szentpétery Krit. jegyz. 2639.

² Csánki i. h.; Ila-Kovacsics 402–403.

³ AUO. II. 293.; Békefi 72.

⁴ Mon. Veszpr. II. 65, 80.

⁵ 1389: ZsO. I. 1082.

1407: U.o. II/2. 5518.

1415: Békefi 72, 160.

1422: Lukacsics P.: XV. századi pápák oklevelei. I. Bp. 1931., 493. reg. 1441., 1455: Veszprémi káptalan magánlt. Vámos 16., 18. BMMA, Oszvald.

1501: Békefi 72.

⁶ 1415: Veszprémi káptalan magánlt. Veszprém Eccl. et capit. 32. BMMA, Oszvald.

1422: Lukacsics i. h.

1448: Békefi i. h.; Tamás plébános: Veszprémi kápt. m. lt., Veszprém Eccl. et capit. 42., 43. BMMA, Oszvald.

1476: Veszprém káptalan magánlt. Jutas 30. BMMA – Oszvald.

1531, 1536: Pákay Zsolt: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában. Veszprém, 1942., 58.

⁷ 1487: Veszprémi káptalan magánlt. Lám 2. és Veszprém, Metalia 3. BMMA – Oszvald.

⁸ Ila-Kovacsics 403.

⁹ U.o.

¹⁰ MRT. I/2., 52/2.

× 178. VESZPRÉMVARSÁNY. Zirci járás.

Varsány a XI. század elejétől a pannonhalmi monostor bakonyi birtokához tartozó falu.¹

A megye legrégebbi egyházai közé tartozott Szt. Adalbert-ről elnevezett temploma, amely a XI. század 80-as éveiben már állott.² Kegyura az apát volt, nyilván építetője is. A fennmaradt oklevelek 1102-ben,³ 1175-ben,⁴ 1216-ban⁵ és 1225 és 1239 között⁶ ismételten említik. Plébánosai Pannonhalmi hiteleshelyi kiküldöttjeiként működnek a XIV. században: 1366-ban⁸ és 1367-ben,⁸ 1383-ban⁹ és 1388-ban.¹⁰ András nevű plébánosa a XVI. század elején szerepel.¹¹ A török időkben többször elnéptelenedő falu 1683-ban pusztult el, templomával együtt.¹²

¹ Csánki III. 259.

² PRT. I. 250, 562.

³ U.o.

⁴ U.o.

⁵ PRT. I. 563.

⁶ U.o.

⁷ PRT. VIII. 350. A Veszpr. reg. 583. regesztában, 1365-ben említett Warsán a fehérvári kereszties konvent faluja volt, tehát nem azonos ezzel!

⁸ Veszpr. reg. 615.

⁹ Veszpr. reg. 769.

¹⁰ PRT. II. 81, 95.

¹¹ PRT. III. 173.

¹² Ila-Kovacsics 405.

● 179. VILONYA. Veszprémi járás.

A fehérvári káptalan és a prépost Séd-völgyi birtokaihoz tartozó falu, a középkorban Vanyola vagy Vinyola néven.¹ Plébániatemploma XIII. századi, amelyet a XV. században bővítettek.² Plébánosairól 1506-ból, 1520-ból³ és 1522-ből tudunk csak.⁴ A török hódoltság idején elpusztult a faluval együtt és 1702-ben is romos.⁵ 1720-ban a reformátusok romjaiból építették fel,⁶ majd 1793-ban bővítették és tornyot emeltek eléje.⁷

¹ Csánki III. 260.; Veszpr. reg. 634.

² Koppány 109–110.

³ Békefi 86.

⁴ Veszprémi káptalan magánlt., Veszprém Eccl. et capit. 77. BMMA, Oszvald.

⁵ Ila-Kovacsics 408.

⁶ Kováts J. István: Magyar református templomok. Bp. 1942. I. 116, 483.; OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. – Baranyainé.

⁷ Kováts i. m. és Koppány i. m. 113 kép.

× 180. VINÁR. Pápai járás.

A Marcal két partján fekvő falu nemesi birtok, amelyet 1323-ban Vinári Domonkos, fia nem lévén, a Sitkeiekre hagyott.¹ A XIV. század végén Vinár a Sitkeieké, Kisvinár helyi nemeseké.²

A Sitkeiek falujában állt a Péter apostol tiszteletére emelt kőegyház 1393-ban.³ Plébánosát 1401-ben említik.⁴

¹ HO. I. 118–119.

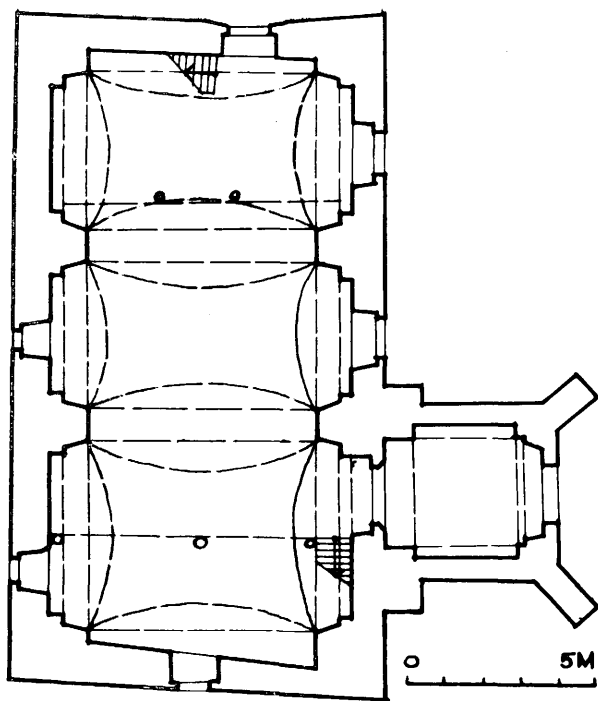
² HO. III. 194, 217.

³ ZsO. I. 3228.

⁴ U.o. II/1. 938.

● 181. VÖRÖSBERÉNY. Veszprémi járás.

A középkori Szárberény kettős település volt, kisebb része a veszprémi káptalan, a nagyobbik a veszprémvölgyi

17. Vörösberény, Reformatus templom
 17. Vörösberény, reformierte Kirche
 17. Vörösberény, temple calviniste
 17. Вёрёшберень, реформатская церковь.

- ³ ZsO. II/1, 1134.
⁴ U.o. II/2, 7286.
⁵ Mon. Veszpr. II., XLI–XLIV.
⁶ 1297: CD. VI/2, 93–94.
 1318: Veszpr. reg. 90.
 1339: U.o. 316.
 1389: ZsO. I, 1040.
⁷ 1333: Mon. Veszpr. II, 65.
 1334: U.o. II, 73.
 1500: Békefi 80.
⁸ Kováts J. István: Magyar református templomok. I. Bp. 1942., 116, 483.
⁹ Az 1695–1739 közötti adatok:
 OL. Helytartótanácsi lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4. OMF. – Baranyainé.
¹⁰ Kováts J. István: i. h.
¹¹ U.o. A közölt alaprajz az OMF. tervtárában 8671. lsz. alatt található
¹² Veszpr. reg. 90.
¹³ MRT. I/2., 4/7.

× 182. VÖRÖSTÓ. Veszprémi járás.

A Nagyvázsony melletti Vöröstó egyike a megye legkorábban ismert falujainak, 1121-ből való első említése.¹ Az Atyusz nemzetség és monostoruk, az almádi bencések birtoka volt,² amely részben Essegvár és Vázsonykő várának földje a XIV–XV. században.³

A vöröstói Szt. Kozma és Domján parochiális egyház már 1121-ben az almádi monostoré volt.⁴ 1276-ban is az övé.⁵ Plébánosát a pápai tizedjegyzékek 1333 és 1335 között mindhárom évben összeírták,⁶ később 1464-ben említik,⁷ 1550-ben még működő plébánia volt.⁸

apácák Balaton-menti uradalmának központi faluja volt¹. Mellettük a XIII. században még éltek itt királyi udvarnokok is.² A XV. században Szárberény az apácáké, Kisberény vagy Kiszárberény a káptalané.³

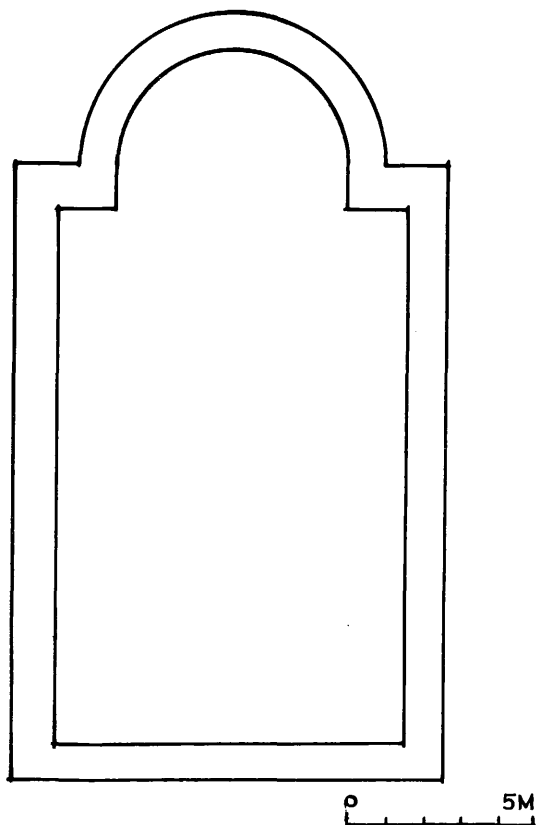
Berény Szt. Márton egyháza az apácák falujában állott, az apácák birtokán álló többi plébániatemplom anyaegyháza, azok: Kenese, Máma, Sandor, Csittény és Padrag a szárberényi plébánia filiális plébániái voltak.⁴ A templom valószínűleg nagyon korai, azonban csak 1290-től ismert;⁵ említésével éppúgy találkozunk a középkor századaiban,⁶ mint papjáiéval.⁷

A XVI. század végi török pusztítás után 1612–1614-ben, majd a század végén a protestánsok építik újjá.⁸ 1695-ben német katonasággal foglalták vissza a katolikusok számára, de 1704 körül a falu elkergette a plébánost. Egy 1721-ben felvett jegyzőkönyv szerint kálvinista templom, amely a katolikus templomok formájára, szentéllyel, sekrestyével és toronnyal, szentélyében kő oltárral és fali szentségtartófülkével épült. 1739-ben átépítették, ekkor készült a templom körüli körítőfal.⁹ 1745-ben újból építkeztek rajta,¹⁰ 1789-ben pedig teremtemplommá alakítva boltozták be,¹¹ ekkor nyerte ma is látható alakját. (17. kép.)

Egy 1318-ból fennmaradt adat említi a szárberényi erdőben levő Szt. Kereszt remeték templomát.¹² 1860 körül a mai Remetevölgyben, Vörösberény felett még látható volt egy templom kőfalmaradványa, amelynek azonban ma nyoma sincs.¹³

¹ Csánki III. 222.; Ila-Kovacsics 410–411., Hárich János: A veszprémvölgyi apácaolostor birtokainak története. Pécs, 1928.
² HO. I. 57.; Békefi 80.; Szentpétery Krit. jegyz. 2051, 2071.

18. Zirc, feltárt középkori templom.
 18. Zirc, freigelegte mittelalterliche Kirche.
 18. Zirc, église médiévale mise à jour.
 18. Зирц, раскопанная средневековая церковь.

A török időkben elpusztult templomot 1746-ban állították helyre a protestánsok. Helyére építették 1826-ban a mai templomot.⁹

¹ Magyar Nyelv 1927., 361.

² U. ott és Csánki III. 260.

³ Ila-Kovácsics 413.; AO. I. 525–526.

⁴ L. I. jegyzet!

⁵ Csánki i. h.; Békefi 86.; Mon. Vespr. I. 346.

⁶ Mon. Vespr. II. 65, 73, 80.

⁷ Békefi 86.

⁸ Ila-Kovácsics i. h.

⁹ MRT. 1/2., 55/2.

└ 183. ZIRC. Zirci járás.

Királyi udvarhely a Bakonyerdőben, a Képes Krónika szerint I. András király itt halt meg.¹ 1198-ban III. Béla király cisztercita kolostort alapít Zircen, amely a falu birtokosa.² A faluban plébániatemplom is volt, amelynek alap-

falait dr. Nagy László 1942-ben tárta fel.³ A Bakony nevű királyi birtokon alakult falu templomának papja 1333 és 1335 között szerepel a pápai tizedjegyzékekben.⁴ Plébánosait a XV–XVI. századi oklevelek többször említik.⁵

A török időkben elpusztult templom (18. kép.)⁶ mellé, valószínűleg annak köveiből épült a jelenleg is álló kis barokk templom.

¹ Ila-Kovácsics 414.

² Csánki III. 261.

³ Bakonyi Múzeum, Veszprém, Szerzeményi Napló 341–359/1942.; Veszprémi Hírlap, 1943. X. 20. 3. és dr. Nagy László személyes közlése.

⁴ Mon. Vespr. II. 67, 73, 80.; Békefi 86.

⁵ 1514: Békefi 73.

1423: CD. X/6. 603.; Békefi i. h.

1478: TT. 1907., 381.

1520: Békefi 86.

⁶ A közölt alaprajz dr. Nagy László ásatási jegyzeteiből származik, közlésének átengedéséért ezúton mondok köszönetet.

Koppány Tibor

Mittelalterliche Kirchen und Ortschaften mit Kirchen im Komitate Veszprém

Ein bedeutender Teil der unter Denkmalschutz stehenden Gebäude des an Kunstdenkmälern außerordentlich reichen Komitats Veszprém ist mittelalterlichen Ursprungs. In dieser Erörterung werden die Ortschaften mit mittelalterlichen Kirchen besprochen. In die Sammlung wurden die auch gegenwärtig bestehenden, die umgestalteten, die in Trümmern liegenden und die zugrundegegangenen mittelalterlichen Kirchen aufgenommen.

Seit 1964 wird von der Direktion der Museen des Komitats Veszprém eine methodische Forschungsarbeit an der Kunstgeschichte und innerhalb deren an der Geschichte der Architektur des Komitats verrichtet. Zu diesem Zwecke wurde ein Register der Denkmäler für sein ganzes Gebiet zusammengestellt, zu dem das Sammeln des Materials mittels archivarischer, bibliographischer und Lokalforschung anderer Art noch im Gange ist. Unsere Erörterung knüpft sich an diese Arbeit. Unser Bestreben war das auf das Zeitalter bezügliche womöglich vollkommene Urkundenmaterial des Komitats zu registrieren. Trotz dieses Bestrebens kann die Erörterung keinen Anspruch auf Vollkommenheit erheben, da sie sich meistens auf in Druck erschienenen Angaben stützt. Die künftige Forschung verspricht — hauptsächlich durch die archäologische und architektonische Lokalforschung — viele Ergänzungen.

Das mitgeteilte Material befaßt sich mit dem Gebiet des historischen Komitats Veszprém, innerhalb von dessen Grenzen vor 1946. Dieses Gebiet war im großen und ganzen mit dem mittelalterlichen Komitate identisch. Die heutigen Grenzen sind ganz neu: durch die Verwaltungsregelung von 1946, dann von 1950 wurden große Teile des alten Komitats Veszprém den Komitaten Komárom, Fejér und Somogy und gleichzeitig Gebiete von den Komitaten Zala, Vas, Győr und Fejér dem Komitate Veszprém angeschlossen. Der leichteren Übersicht halber wurden zuerst die kirchlichen Gebäude des mittelalterlichen Komitats auf dessen Gebiete angesammelt. Des weiteren, in einer zweiten Erörterung, haben wir die Absicht das gleiche Material der dem

heutigen Veszprém gehörenden aber von fremden Komitaten herübergekommenen Teile zu besprechen.

Die einzelnen Ortschaften mit Kirchen werden in der alphabetischen Ordnung ihrer Namen besprochen. Nach dem Namen des Dorfes wird seine heutige Verwaltungsangehörigkeit und diejenige vor 1946 mitgeteilt. Vor jedem Ortsnamen wird mit einem besonderen Zeichen gezeigt ob es sich um eine unversehrte oder nur einer bedeutungslosen Umgestaltung unterzogene Kirche handelt, ob die Kirche, der Kirchenteil oder die Ruine aus dem Mittelalter stammen. Danach werden die auf das Dorf und seine Kirche bezüglichen mittelalterlichen Angaben besprochen und wird eine knappe Beschreibung der aufrechterhaltenen Gebäude gegeben.

Die aufgezählten und durch ihre Angaben kurz besprochenen 183 Ansiedlungen mit Kirchen betragen beinahe eine Hälfte der auf dem Gebiete des Komitats auffindbaren ungefähr 400 Dörfer, die in verschiedenen Urkunden erwähnt sind. Natürlich hat es im mittelalterlichen Komitate mehr als die hier erwähnten 183 Kirchen gegeben. Außer den unbekanntem, ohne Spur verschwundenen Kirchen, deren einstige Existenz durch urkundlichen Angaben nicht beweisbar ist, wurden in unserer Erörterung zahlreiche Ordens- und Propsteikirchen nicht besprochen. Da unsere primäre Absicht die Besprechung von kleinen Dorfkirchen war, konnten wir die großen Kirchen von hervorragendem Werte, wie die in ihrem Aufbau die Ansprüche höher Kunst befriedigenden Kirchen des Bistums und Kapitels von Veszprém und die der Mönchsorden beiseite lassen. Zum Zeichnen der architektonischen Mappe eines bestimmten Gebietes ist neben den meistens allgemeinbekanntem, hervorragenden Werten das Bekanntwerden mit den kleinen Gebäuden unbedingt notwendig, wobei manchmal vielleicht nicht ihr Einzelwert, sondern vielmehr ihre Gesamtheit, d. h. die Quantität der Gebäude der maßgebende Gesichtspunkt ist.

Tibor Koppány

Églises médiévales dans le département de Veszprém

Nombre des édifices classés du département de Veszprém si riche en monuments historiques sont médiévaux ou datent du Moyen Age. Dans cette étude nous en avons recueilli une partie qui constituent les églises médiévales. Nous avons mis sur notre liste non seulement les églises médiévales existantes même aujourd'hui, mais aussi celles transformées, ou tombées en ruines, ou disparues.

Depuis 1964 la Direction du Musée Départemental de Veszprém fait des recherches systématiques sur l'histoire d'art du département et dans le cadre de ces recherches elle consacre un intérêt spécial à l'histoire d'architecture. C'est dans ce but qu'elle a dressé le registre des monuments historiques du département, et on ne cesse de compléter ce registre de matériaux trouvés au cours des recherches

faites aux archives, aux bibliographies, et surtout sur les lieux. Notre étude fait partie de ce travail. Nous nous sommes efforcé de tenir compte de toute la matière diplomatique du département relative à l'époque, mais l'étude ne pouvait pourtant prétendre à l'intégralité puisqu'elle s'appuie sur des données déjà publiées, parues dans leur majorité; les recherches ultérieures promettent beaucoup de compléments, surtout les recherches archéologiques et architecturales sur le terrain.

La matière publiée fait connaître le territoire du département de Veszprém, dans ses limites d'avant 1946. Ce territoire était à peu près identique avec celui du comitat médiéval. Ses limites d'aujourd'hui sont tout à fait neuves: la réorganisation administrative de 1946, puis celle de 1950 ont annexé des parties considérables du département de Veszprém aux départements de Komárom, Fejér et Somogy, en incorporant en même temps des territoires des départements de Zala, Vas, Győr et Fejér à celui de Veszprém. Pour la clarté de l'exposé, nous avons rassemblé les édifices ecclésiastiques qui se trouvent sur le territoire du comitat médiéval. Dans une deuxième étude que nous publierons ultérieurement, nous ferons connaître la matière semblable des parties ayant appartenu à d'autres départements, et annexés actuellement au département de Veszprém.

Nous énumérons les lieux dotés d'une église dans l'ordre alphabétique des villages. Après le nom du village nous donnons son appartenance administrative actuelle et celle

d'avant 1946. Par des signes spéciaux mis devant les noms de village, nous avons indiqué s'il s'agit d'une église en bon état, n'ayant subi que des transformations ou agrandissements insignifiants, — d'une partie médiévale, — des ruines, — ou des églises disparues. Ensuite nous faisons connaître les données médiévales relatives au village et à son église, en donnant une courte description, sans détails, des édifices encore existants.

Les 183 agglomérations dotées d'églises, énumérées et décrites constituent presque la moitié des quelques 400 villages connus des données diplomatiques du territoire du département. Naturellement, dans le comitat médiéval il y avait plus d'églises que les 183 ici mentionnées. Outre les inconnues, les sans trace disparues, outre celles qui ne sont pas justifiables par des données diplomatiques nous n'avons pas fait connaître les églises très nombreuses des ordres religieux et des prévôtés. De propos délibéré, nous avons renoncé à faire connaître tout d'abord les grandes églises, de grande valeur et d'un fini artistique, celles de l'évêché et du chapitre de Veszprém, des ordres religieux et des prévôtés, pour présenter les petites églises de village. Pour donner une idée de l'architecture d'un territoire déterminé, il est indispensable de connaître — auprès des monuments marquants et bien connus dans leur majeure partie — les bâtiments modestes, non pas à cause de leurs valeurs individuelles peut-être, mais en raison de leur ensemble, de la quantité des bâtiments construits.

Tibor Koppány

Средневековые церкви и религиозные места в Веспремском комитате

Зарегистрированные здания богатого архитектурными памятниками Веспремского комитата в основном построены в средневековье. В этой статье мы собрали воедино часть из них, места, где находятся средневековые церкви. Сюда мы зачислили и существующие и поныне, реконструированные, и сохранившиеся в руинах, и совсем разрушившиеся средневековые церкви.

Правление музеев Веспремского комитата начиная с 1964-го года систематически изучает историю искусства, в частности — историю архитектуры Веспремского комитата. С этой целью была составлена опись архитектурных памятников с привлечением архивных и библиографических источников, а также материалов исследований на месте, продолжающихся и сейчас. Материал настоящей статьи опирается на эти данные. Мы стремились собрать по возможности полный документальный материал, относящийся к интересующему нас периоду. Несмотря на это, статья не претендует на полноту, так как в основном опирается на уже опубликованные данные. Дальнейшие исследования сулят много дополнений, в особенности исследования на месте строительства.

Публикуемый материал знакомит с исторической территорией Веспремского комитата в границах до 1946-го года. Эта территория в основном соответствовала территории средневекового комитата. Сегодняшние границы совершенно новые. При административном исправлении границ комитатов часть территории Веспремского комитата была присоединена к комитатам Комаром, Фейер, Шомодь, одновременно с этим часть территории комитатов Зала, Ваш, Дьер и Фейер была присоединена к Веспремскому комитату. Для лучшего обозрения мы собрали материал о средневековых церквях Весп-

ремского комитата в его старых границах. Позже, в другой статье мы опубликуем данные о территориях, принадлежащих сейчас Веспремскому комитату, но присоединенных к нему от чужих областей.

Отдельные места, на которых находятся средневековые церкви мы публикуем в алфавитном порядке по названию деревень. После названия села сообщается нынешняя и по состоянию до 1946-го года административная принадлежность. Перед каждым названием местности находится значок, обозначающий церковь, дошедшую до нас с незначительными перестройками или дотройкой, развалины церкви, разрушенную церковь. После этого сообщаются данные о селе и церкви и краткое, не вдающееся в подробности, описание здания.

Перечисленные и кратко описанные 183 здания составляют около половины церковных построек, известных из документальных источников (400). Естественно, что в средневековом комитате было больше здесь перечисленных 183 церквей. В нашей статье кроме исчезнувших без следов, не подтвержденных документальными данными церквей мы не публикуем данные о громадном количестве церквей религиозных орденов. Во-первых, мы сознательно хотели сообщать данные о маленьких сельских церквях, а не о больших церковных сооружениях, выдающихся по своей архитектурной ценности, как-то, церкви веспремского епископата и капитула, религиозных орденов. Для того, чтобы дать картину архитектуры определенной области, надо наряду с известными, выдающимися по своей архитектуре сооружениями описать маленькие здания часто даже не столько из-за их отдельной ценности, а с точки зрения общности, количества воздвигнутых зданий.

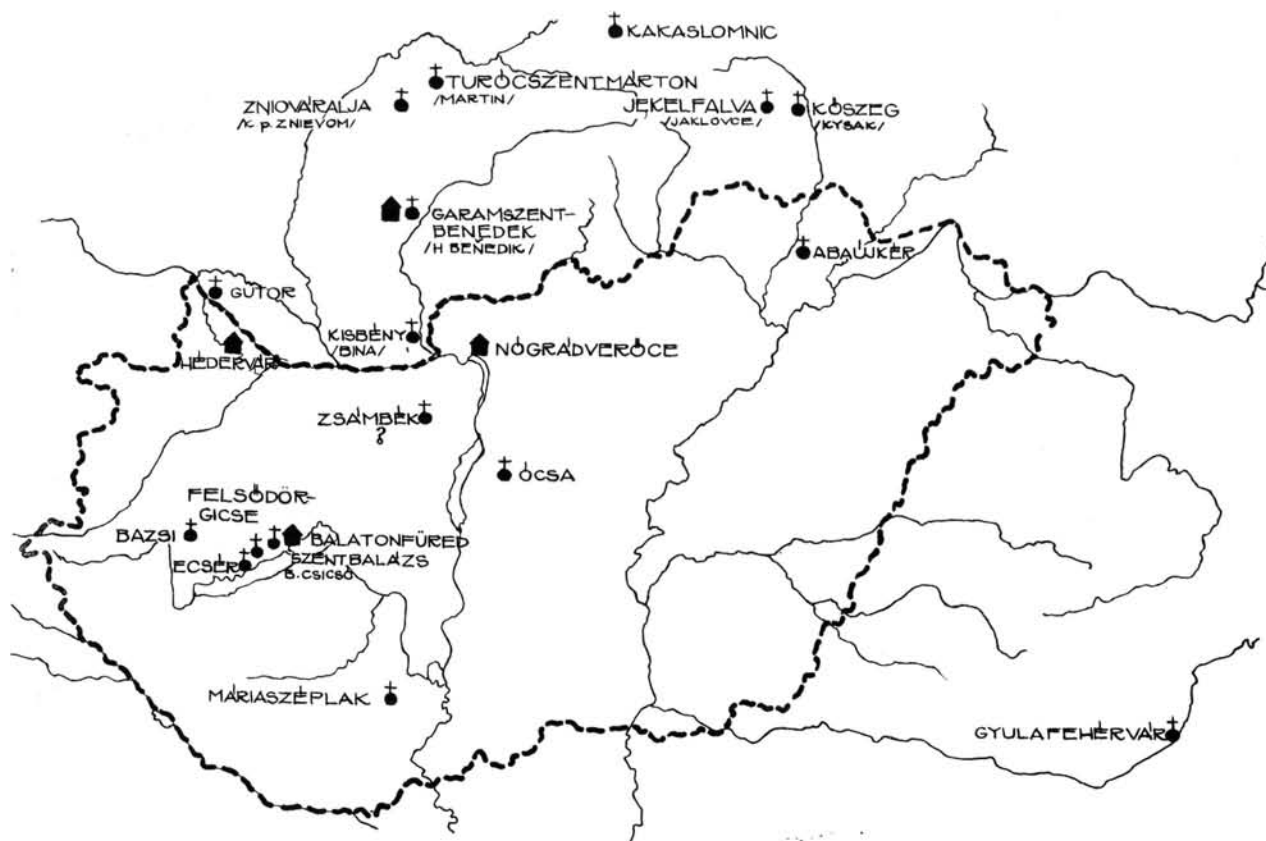
Тибор Коппаны

Keresztalakú nyílások Árpád-kori templomainkon

Románkori építészetünk kutatása során az elmúlt években több, eddig „lényegtelennek látszó” részletre, szerkezeti és formai megoldásra figyeltünk fel. Ezek a megfigyelések később jó segítséget nyújtottak kutatóinknál, több, eddig ismeretlen részlettel gazdagított műemlékállományunk. Egyes esetekben segítséget nyújtottak ezek a részhelyek, megfigyelések az épületek egykori rendeltetésének, építési korszakainak megállapításánál (falba épített, egyeneskarú lépcsők, románkori ablakok formája és elrendezése, kereszt alakú nyílások, stb.) A kutatás során bizonyos összefüggések, „törvényszerűségek” körvonalai rajzolódtak ki előttünk. Az összegyűjtött anyag alapján — a fent említett részhelyek közül — a kereszt alakú nyílásokat most kissé részletesebben ismertetnénk. Megkísérelnénk e nálunk eléggé ritka formai megoldás hazánkban való megjelenésének időpontját és körülményeit meghatározni.¹

Hazánk területén több ilyen kereszt alakú nyílást találunk a Dunántúlon, de egy-egy példánya az ország más részein is ismertté vált. Legsűrűbben Veszprém megyében fordulnak elő (1. kép). Ezek közül, elsőként a felsődörgicsei templomrom nyugati falában levőt ismertetnénk (2. kép). A néhány évvel korábban végzett kutatás e templomrész építését a XIII. századra tette.² Ez az egyenes szentélyzáródású templomrész, a „második templom” épült legkésőbb. E templomtípus hazai elterjedését vizsgálva, e templomrész építését az újabb kutatás a XIII. század első felére határozta meg és felvetette az építkezéssel kapcsolatban a bencések hatásának lehetőségét.³ (A templom kegyurai ez időben a tihanyi apát és a helyi nemesek.)

A kereszt alakú nyílás jól látható helyen van, a nyugati homlokzat északi felében, kb. 2,5 m magasságban, közel az „első” templom nyugati bejáratához, amelyet még a „második” templom felépítése után is használtak. (A második templom bejárata délen volt, ahol a hajó falában három, magasan elhelyezett ablakot találunk.) A templomba me-

1. Kereszt alakú nyílások templomokon és házakon.
1. Kreuzförmige Öffnungen an Kirchen und Häusern.

1. Jours en forme de croix dans des églises et des maisons.
1. Крестообразные отверстия на церквях и на домах.

2. A felsődörgicsei templomrom nyugatról
 2. Kirchenruine von Felsődörgicse, Westansicht.
 2. Les ruines de l'église de Felsődörgicse, vues de l'ouest.
 2. Руины фельшдёргичской церкви с западной стороны.

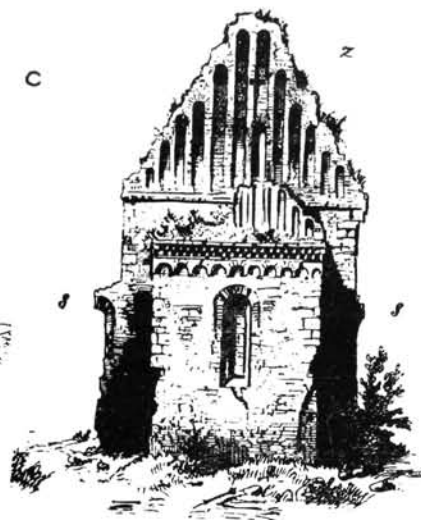
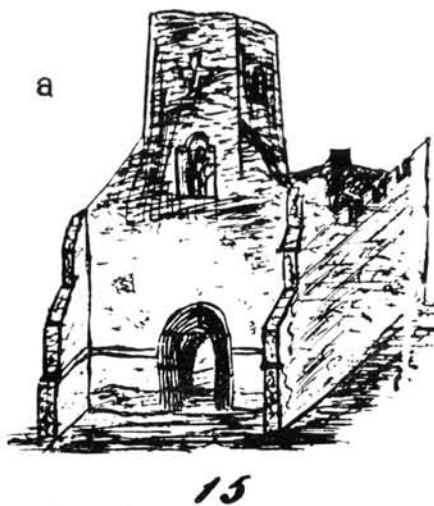
3. A felsődörgicsei templomrom a szentély felől.
 3. Kirchenruine von Felsődörgicse vom Chor aus gesehen.
 3. Les ruines de l'église de Felsődörgicse, côté du chœur.
 3. Руины фельшдёргичской церкви со стороны святилища

nőknek azonnal szemébe tűnhetett a keresztények legfontosabb jelképe, a kereszt. Minden bizonnyal ezen megfontolások miatt került e helyre a kereszt alakú nyílás.⁴

A nyílást egy nagy kőlapba vésték, s mögötte egy befelé bővülő ablakfülkét alakítottak ki (3. kép),⁵ hogy a szűk nyíláson minél több fény jusson az amúgy is homályos templomba. A kereszt alakú nyíláson beáramló fény a déli bejáraton át be-, vagy kilépő figyelmét egyaránt magára vonta. Miután a kereszt alakú nyílás fénybeeresztő képessége — a

mögötte levő fülkét is figyelembe véve — igen csekély, feltehető, hogy ez csak másodlagos szempont volt a kő elkészítésekor és elhelyezésekor. Ez esetben viszont felvetődik az, hogy a nyílást elsődlegesen jelképként helyezték a templom falába. E feltevést látszanak megerősíteni az összegyűjtött hazai és külföldi példák is.

Felsődörgicséhez legközelebb a szentbalázsi (Balatoncsicsó) és az ecséri templomromok tornyain volt egykor hasonló kereszt alakú nyílás. Ma már nem látjuk ezeket,

4/a. A szentbalázsi templomrom rajza 1872-ből.
 4/b. Az ecséri templomrom rajza 1872-ből.
 4/c. A máriászéplaki templomrom kelet felől.
 4/a. Zeichnung der Kirchenruine von Szentbalázs aus 1872.
 4/b. Zeichnung der Kirchenruine von Ecsér aus 1872.
 4/c. Kirchenruine von Máriászéplak, Ostansicht.

4/a. Les ruines de l'église de Szentbalázs. Dessin de 1872.
 4/b. Les ruines de l'église d'Ecsér. Dessin de 1872.
 4/c. Les ruines de l'église de Máriászéplak, vues de l'Est.
 4/a. Рисунок руин сентбалажской церкви, сделанный в 1872-м году.
 4/b. Рисунок развалин эгерской церкви, сделанный в 1872-м году.
 4/c. Развалины мариасеплакской церкви с восточной стороны.

csak Pelárgus János rajzairól ismerjük őket (4. a–b kép).⁶ A szentbalázi romnál az 1930-as évek elején kisebb építkezés folyt.⁷ Valószínűleg ekkor falazták be a nyári laknak berendezett tornyon a kereszt alakú nyílást. Az ecséri rom tornya a 30-as évek közepe táján omlott le. Mindkét torony a hajó nyugati homlokzatához épült a XIII. század közepe táján.

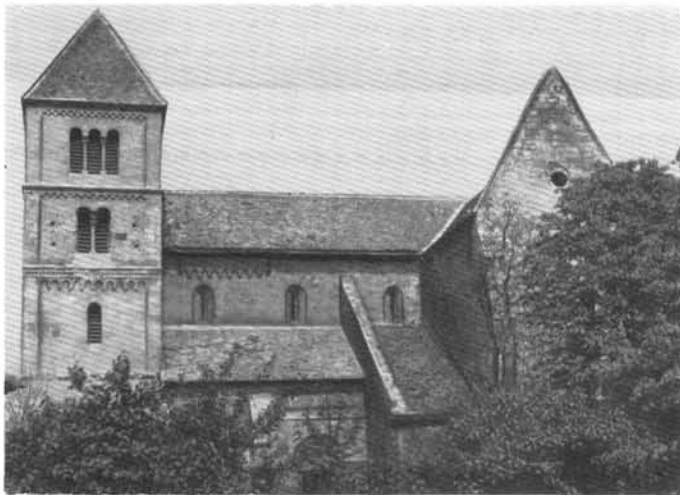
A szentbalázi templom tornya a hajóval egy időben épült, feltehetően a XIII. század második negyedében. Ennek az építkezésnek idejére a torony nyugati, félköríves záródású, bélletes ajtaja utal.

Az ecséri templom tornya a XIII. században épült a XII. századi templomhoz.⁹ A torony XIII. századi építésére az eddig említett adatok és érvek mellett az ez időben folyó építési gyakorlat alapján is következtethetünk.

Árpád-kori, falusi templomaink nyugati homlokzata előtt a tornyok a XIII. század közepe táján jelennek meg nagyobb számban (Alsódörgicse, Felsőörs, Szigliget, Egregy, Csemeszkopács, Óriszentpéter, Hédervár, Mánfa, Nagybörzsöny, stb.)¹⁰ E tornyos, falusi templomtípus minden bizonnyal a már korábban ismertté vált, két tornyos (nyugati homlokzat előtt) székesegyházak és szerzetes-templomok hatására, azok redukciójaként alakult ki és terjedt el országszerte (Lébény, Ják, Zsámbék, Túrje, Mórchida, Ócsa, Kisbény (Bina), Ipolyság (Sahy), stb.). A felsorolt templomok építési ideje okleveles adatok és az azokon található részletek alapján jól meghatározható; mindegyik a XIII. század első felében, többségükben a század második negyedében épült.¹¹ E fejlődés is alátámasztja a szentbalázi és az ecséri tornyok, illetve az azokon kialakított kereszt alakú nyílások fenti korhatározását.

A Dunántúl délkeleti részében a máriaszéplaki templomrom diadalív feletti oromfalában találunk kereszt alakú nyílást (4. kép c.).¹² A lizénás, nálunk igen ritkának mondható oromfal, a fogrovatos és félköríves díszítésű párkány, valamint az egyenes szentélyzáródás alapján — hazai gyakorlat szerint — e templom építési idejét is a XIII. század első felére határozhatjuk meg.¹³

A Dunántúl északnyugati részében a mórchidai (Árpás), 1251-ben alapított premontrei prépostság keleti falának

5. Az ócsai ref. templom délről.

5. Reformierte Kirche von Ócsa, Südansicht.

5. Le temple calviniste d'Ócsa, vu du Sud.

5. Очайская реформатская церковь с южной стороны.

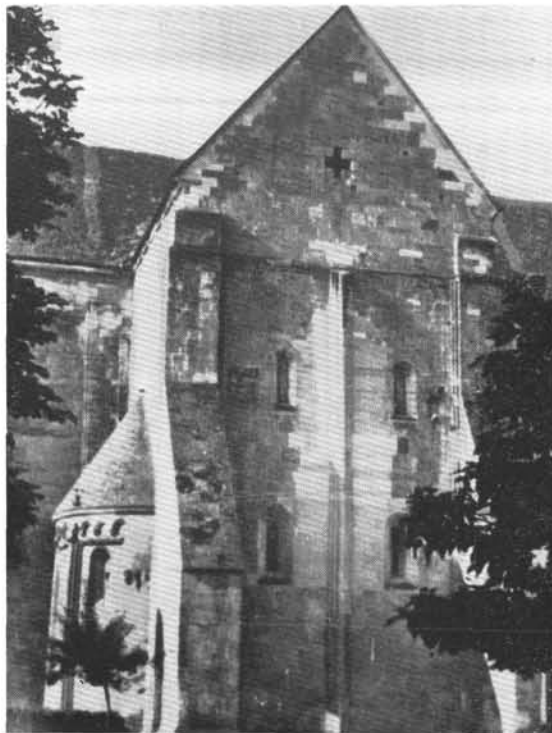

6. Az abaújkéri ref. templom északkeletről.

6. Reformierte Kirche von Abaujkér, Nordostansicht.

6. Le temple calviniste d'Abaujkér, vu du Nord-Est.

6. Абауйкерская реформатская церковь с северо-восточной стороны.

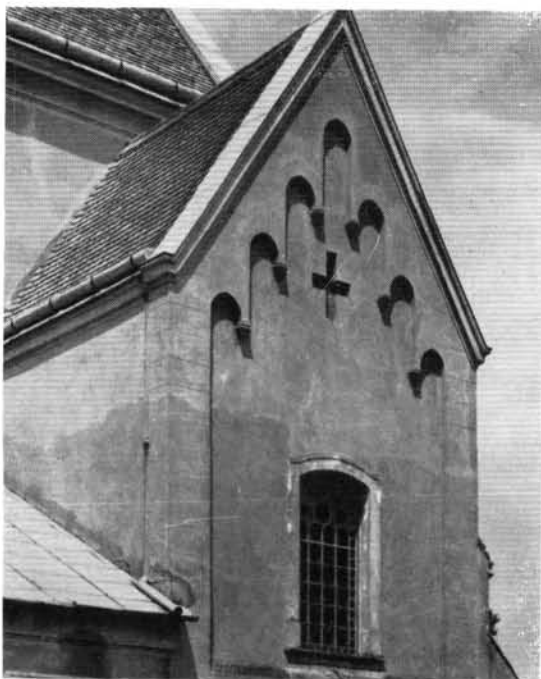

7. A gyulafehérvári székesegyház északi kereszthajója.

7. Kreuzschiff der Kathedrale von Gyulafehérvár.

7. Le transept nord de la Basilique de Gyulafehérvár.

7. Северный поперечный неф дьулафехерварского собора.

- 8. A kisbényi (Bina) templom déli kápolnája.
- 8. Südkapelle der Kirche von Kisbény (Bina).
- 8. La chapelle sud de l'église de Kisbény (Bina).
- 8. Южная капелла кишбеньской (Бина) церкви.

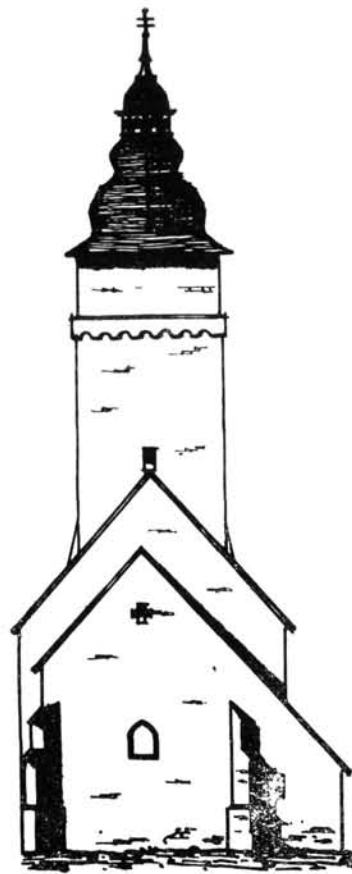

- 9. A turócszentmártoni (Martin) plébániatemplom délkeletről.
- 9. Pfarrkirche von Turócszentmárton, Südostansicht.
- 9. L'église paroissiale de Turócszentmárton (Martin) vue du Sud-Est.
- 9. Туроцентмартонская (Мартин) приходская церковь с юго-восточной стороны.

oromzatában találtunk a közelmúltban egy kívülről részben elfalazott, de belülről jól felismerhető kereszt alakú nyílást.¹⁴ A nyílás az egyhajós, egyenes szentélyzáródású, téglalából épült templom eredeti falszövetében helyezkedik el, így készítésének ideje a templomépítéssel egybeesik.

Feltehető, hogy ezen érdekes részletre felfigyelve — amelyet más adatokkal együtt korhatározásra is alkalmasnak tartunk — később is kerülnek még elő kereszt alakú nyílások. A zsámbéki templomrom diadalív feletti oromfalában is talán egykor kereszt alakú volt a jelenlegi résablak, amely a szentély tetőzete felett — a móríchidaihoz hasonlóan — jól látható. Erre engednek következtetni a résablak középső részén kétoldalt látható, azonos hosszúságú lapos kövek. (A lapos kövek alatt és felett négy nagyméretű kő helyezkedik el, amelyek alkalmasak lehetnek a keresztoszárak képzésére is.) Hasonló meggondolásokból kiindulva vizsgáltunk meg egy harmadik premontrei templomot is, az ócsait, ahol biztos eredményre jutottunk.

A háromhajós, kereszthajós, három sokszögű szentéllyel lezárt, kéttornyú templom a XIII. század első felében épült, feltehetően királyi alapítás.¹⁵ A premontreiek egykori temploma ma a református egyházé. Valószínűleg ezzel függ össze a kereszthajók oromfalaiban egykor jól látható kereszt alakú nyílások — ezen a két oldalon helyezkedik el a templom két bejárata — elfalazása. A kereszthajók oromfalában látható, újabban behelyezett körablakok felett

- 10. A kakaslovníci templom kelet felől.
- 10. Die Kirche von Kakaslovníc, Ostansicht.
- 10. L'église de Kakaslovníc. Côté est.
- 10. Какослоvníцкая церковь с восточной стороны.

(5. kép), körülbelül egy méternyire vannak az elfalazott nyílások. A padlástérben jól megfigyelhetők az eredeti fal-szövetben a kváderkőből rakott, kereszt alakú nyílások, ezeket belülről nem falazták el. Az évszázadok viszontagságai meglátszanak a köveken, éleik letöredeztek, megkop- tak. Elfalazásukra csak a XVI—XVII. században kerülhe- tett sor. A nyílás magassága körülbelül egy méter. A kereszt karjai a középtől kissé felfelé helyezkednek el és rövidebbek mint az alsó szár. A nyílás szélessége mintegy 20 cm. A mé- reték és az elhelyezés bizonyítják, hogy egykor a kereszt alakú nyílásokat jól észrevehető jelképként alkalmazták a bejárat felé közeledők számára, arányaival szervesen bele- illesztve azt a nagyszerű építészeti alkotás külső, harmoni- kus megjelenésébe. A most elmondottak sajnos ma nem láthatók az ócsai templom, de jó képet ad az ilyen megol- dásról a gyulafehérvári székesegyház hasonló elrendezésű kereszt alakú nyílása.¹⁶

Hazánkban még egy helyen találtunk az elmúlt évben kereszt alakú nyílást, az egyenes szentélyzáródású, abaúj- kéri református templom keleti oromfalának csúcsában (6. kép). Ezt a nyílást is elfalazták kívülről, valószínűleg a fenti okok miatt. A padlástérben azonban jól láthatók a nyílás rövid keresztoszárjai.¹⁷

A gyulafehérvári székesegyházon a XII—XIII. század fordulóján jelentős építkezések folytak. Ekkor építették át a román kori székesegyházat háromhajós, kereszthajós for- mában,¹⁸ s az északi kereszthajó orommezéjében levő kereszt alakú nyílás készítése is erre az időre tehető (7. kép). Már korábban is felfigyeltek a gyulafehérvári székesegyház és az ócsai templom között mutatkozó hasonlóságokra (kereszt hajó).¹⁹ Ehhez járul most a kereszt alakú nyílással kapcsolatos hasonlóság és azonosság. A gyulafehérvári szé- kesegyház és a jáki templom építői közti kapcsolatra már rámutatott Entz Géza idézett munkájában. Az sem lehetet- len, hogy az ócsai templom építőivel is lehetett valamiféle kapcsolat a gyulafehérvári székesegyházon dolgozó mű- helynek. (Ezen esetleges kapcsolatnál figyelembe vehetjük a premontreiek „első” monostorának, Váradhegyfoknak vi- szonylagos közelségét.)

Érdekes, hogy a premontreieknek egy harmadik templo- mán is megtaláljuk a kereszt alakú nyílást. Igaz, ma Kisbény- ben nem láthatók az „oldalkápolnák” déli és északi falain ezek a nyílások, de a század elején még igen (8. kép).²⁰ Fel- vetődik annak lehetősége is, hogy eredetileg a turóci pre- montrei prépostság templomán — amely alaprajzi elren- dezése és mérete tekintetében nagyon hasonlít a két évvel később alapított mórchidai prépostság templomához — is volt kereszt alakú nyílás. Ma ezt bizonyítani már nem lehet, mert a diadalív feletti oromfal nem áll. A környéken azon- ban van néhány hasonló alaprajzi rendszerű plébánia- templom, amelyek építésénél feltételezhető a királyi ala- pítású, francia területéről jött szerzetesekkel benépesített tu- róci prépostság hatása. A közeli Turócszentmárton plébánia- templomának szentélyén — keleti fal — olyan kettős ablak- elrendezést találunk, mint amilyenek a turóci- és mórchidai premontrei templomokon vannak. A szentély és a diadalív feletti oromfalban kereszt alakú nyílások láthatók. (9. kép). A turócszentmártoni templomhoz hasonló alaprajzot mu- tat a turóci prépostságtól néhány száz méternyire álló znió- váraljai plébániatemplom is.

Kereszt alakú nyílás van a XIII. század második felében épült gutori templom (sokszögzáródású szentéllyel) diadal- íve felett,²¹ valamint a kakaslomnici templom szentélyének keleti falában is (10. kép).²² Liptó megyében és a Szepes- ségben is találunk még néhány egyenes szentélyzáródású falusi templomot, amelyek a XIII. század második felében épültek. Feltehető, hogy ezek építésére hatást gyakoroltak a közeli kolostorok. Ez esetben elsősorban a premontrei- ekre gondolunk (Turóc, Jászó). A középkori egyenes szen- télyzáródású falusi templomok között az egyik legjellegze- tesebb Jekelfalván található (11. kép).²³ A hajó és a szen- tély déli falán hosszú, keskeny, félköríves ablakok vannak, amelyek a templom építésének korát biztosan a XIII. század második felére határozzák meg. Ezt a korhatározást meg-

11. A jekelfalvi (Jaklonce) templom.

11. Die Kirche von Jekelfalva (Jaklonce).

11. L'église de Jekelfalva (Jaklonce).

11. Екельфалвская (Яклонце) церковь.

12. A kőszegi (Kysak) templom délkeletről.

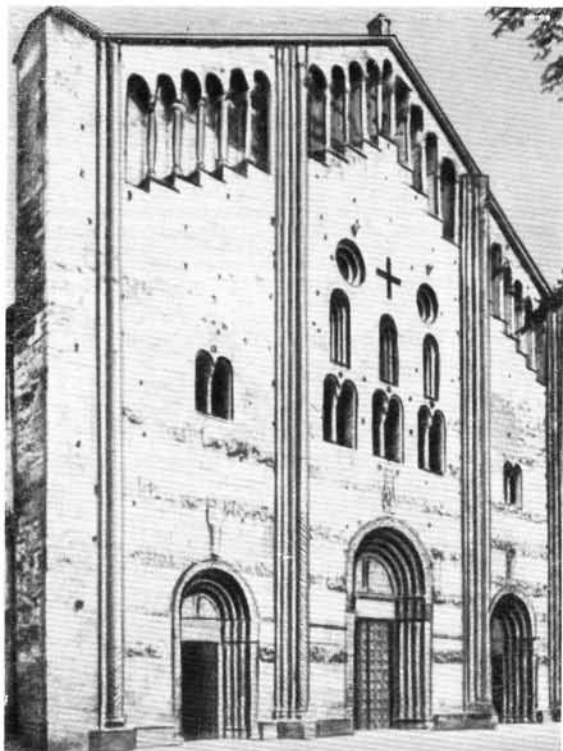
12. Die Kirche von Kőszeg (Kysak), Südostansicht.

12. L'église de Kőszeg (Kysak), du Sud-Est.

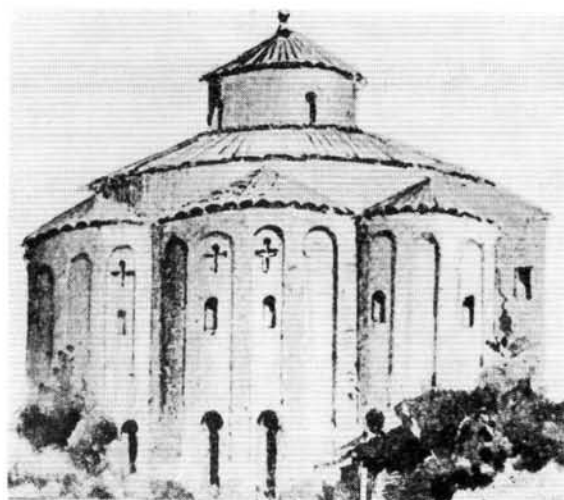
12. Кёсегская (Кисак) церковь с юго-восточной стороны.

erősíti a nyugati homlokzat háromkarélyos záródású ajtaja, a felette levő keskeny kis félköríves ablakok, valamint az oromfal csúcsa közelében levő kereszt alakú nyílás. (A szentély keresztboltozatának ékbordái és a sekrestye nyugati falában levő lépcső, valamint a szentély nyújtott formája is erre az időszakra utal.)²⁴ E helytől nem túlságosan messze találjuk a kőszegi (Kysak) kis templomot, amelynek a szentély feletti oromfalában ugyancsak kereszt alakú nyílás van (12. kép). Ez a templom is egyenes szentélyzáródású, mint a most említettek nagyobb része. Alaprajzi elrendezése, mérete és az említett templomokkal kapcsolatos megfigyelések alapján ennek építését is a XIII. század második felére tehetjük.²⁵

A középkori templomok kereszt alakú nyílásaira nem rég figyeltünk fel, s máris szép számmal kerültek elő ilyenek, még eddig ismeretlen helyen, elfalazott, vagy részben elfalazott állapotban (Mórichida, Ócsa, Abaújkér), valamint gyűjteményekben őrzött rajzokon. Ezek több esetben segítettek az eddigi korhatározások korrigálásában is. Azt a fenti példák egyértelműen bizonyítják, hogy készítésük ideje nálunk a XIII. század közepe tájára tehető, s nagyjából az egyenes szentélyzáródású templomtípushoz kapcsolódnak. Bárminnyire egyszerű részletnek is látszik, mégis hozzátartoznak késő Árpád-kori építészetünkhöz, s színesebbé is teszik azt. Az említett adatok utalnak arra, hogy e nyílásforma hazánkban való elterjedésében talán lehetett valami szerepe a premontreieknek is. Az bizonyos, hogy e megoldás nem nálunk született, hisz megtalálható Itáliában, Németországban, Franciaországban, de

13. Pavia, S. Michele templom.
13. S. Michele-Kirche von Pavia.
13. L'église S. Michele, à Pavie.
13. Павия, церковь св. Михаила.

14. Zára, S. Donato templom.
14. S. Donato-Kirche von Zara.
14. L'église S. Donato, à Zadar.
14. Зара, церковь св. Донатана.

még Spanyolországban is. Elhelyezésük csaknem minden esetben hangsúlyos helyen történt, ami kétségtelenné teszi szibólumként való alkalmazásukat.

Az itáliai példák közül több templomon a diadalív feletti oromfal csúcsában helyezték el a kereszt alakú nyílást. Milánóban ilyen elhelyezésű nyílás van a S. Vincenzo in Prato (835—859), a S. Babila (XI. sz.) és a Basilica di S. Eustorgio (XI. sz.) templomokon. Igaz, e nyílások javítást, újjáépítést mutató felületeken helyezkednek el, de feltételezhető, hogy korábbi nyomok, maradványok alapján kerültek e helyekre. (Az utóbb említett esetben a diadalív feletti oromfalban három, a déli mellékhajó keleti orommezéjében — feltehetően az északi mellékhajón is — egy ilyen nyílás van.) Ilyen elrendezésben találunk egy-egy kereszt alakú nyílást a toscanellai Basilica di S. Pietro oldalhajóinak orommezéjében. Ezek azonban már minden kétséget kizáróan eredeti falszövetben helyezkednek el, csakúgy, mint a bergamoi S. Maria Maggiore (1137) és az agliatei basilicán levő (824—860).²⁶ A szibólumként való elhelyezést a páviai S. Michele templom nyugati homlokzatán, a főkapu tengelyében két sorban elhelyezett három-három ablak feletti, két körablak közé tett kereszt alakú nyílás igazolja. Ezt ugyanis a templom legfontosabb pontján, minden templomba belépő, illetve a templom felé közeledő számára jól látható helyen, gazdag építészeti keretben helyezték el (13. kép).²⁷ Ugyanúgy bizonyítja ezt az állítást a zárai S. Donato (14. kép), amelyen a szentély feletti részen található három kereszt alakú nyílás, látszatra kissé rendszertelen elhelyezésben, de valóságban három kis félköríves ablakhoz igazodva. Éppen ebből következik az is, hogy ez esetben talán egy kettes szibólum alkalmazásával állunk szemben. Ez az építészeti rendtől kissé eltérő megoldás éppen ennek a második — valószínűleg trinitás — szibólumnak létrehozása érdekében történt. Itáliában még két ciszterci templomnál ismerünk kereszt alakú nyílást (Cerreto, Chiaravele della Colomba).²⁸

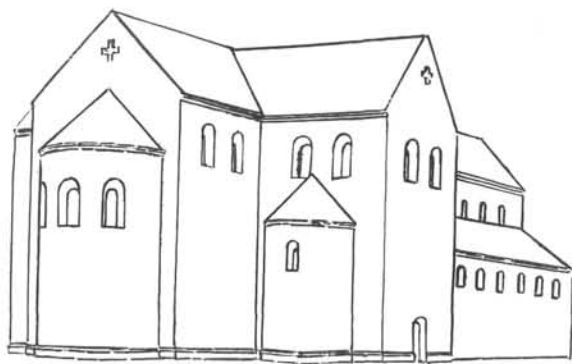
Németországban ciszterci és premontrei templomokon (románkori) egyaránt találunk kereszt alakú nyílásokat. A ciszterciek Bebenhausenben (?), Bronbachban, Tennenbachban, Loccumban (?), Lehninben, Ebrachban (?), s Eberbachban (?) alkalmaztak ilyen nyílásformát templomai-

kon.²⁹ A premontreieknek Vessrában állt egy háromhajós, kereszthajós, félköríves szentélyekkel záródó templomuk, amelyet 1131-ben alapítottak. A kereszthajók orommezében kereszt alakú nyílásokat képeztek ki (15. kép).³⁰ A hajó nyugati homlokzata elé később két torony épült. A templom alaprajzi elrendezését és a kereszt alakú nyílást tekintve, összehasonlítható az ócsai templommal.

Igen érdekes, hogy míg Itáliában és Németországban gyakran találunk kereszt alakú nyílásokat a ciszterciák templomain, addig Franciaországban a legjelentősebb apátságokon sem igen fordulnak elő.³¹ A Franciaországgal határos spanyol területen, Catalóniában azonban több templomnál igen hangsúlyos helyen találkozunk e megoldással. Ezek közül három templomot mutatunk be. Montbui temploma a X—XI. század fordulója táján épült. A nyugati homlokzat közepén helyezték el a kereszt alakú nyílást (16. kép). A nyílás alatt belülről találjuk a keresztelőkutat, amely ugyancsak románkori. Feltehetően eredeti helyén van, s fellette a kereszt alakú nyílás a kereszténység, illetve a keresztiség jelképe.³² A nyugati homlokzaton itt sincs bejárat, mint Felsődörgicsén. Nem lehetetlen, hogy hasonló okokból került ott is a kereszt alakú nyílás a nyugati homlokzat északi oldalára: egykor esetleg ott volt a keresztelőkút Felsődörgicsén is. Néhány románkori templomnál ugyancsak a hajó észak-nyugati szögletében, illetve az északi kápolnában kerültek elő a keresztelőkút maradványai (Aszófő, Ecsér, Sölkolniky, Zalaszántó). Elképzelhető az is, hogy a XIII. század második felében megjelenő északi sekrestye-kápolnákat kezdetben keresztelőkápolnaként használták (Aszófő, Ecsér, Szigliget, Avasi-templomrom).³³ E feltevést támasztja alá a másik spanyol példa, a corberai templom északi kápolnája (17. kép). Az északi kápolna nyugati homlokzatán elhelyezett félköríves ablak felett egy igen hangsúlyos, széles, kereszt alakú nyílás van, amely igen emlékeztet az ócsai templom levőre. A falkoronát lezáró félköríves párkány és a hosszúkás, keskeny félköríves ablak közt igen szembe-tűnő ez a nyílásforma. Belülről azonban talán még inkább hangsúlyos (18. kép). Itt viszont csak a kápolnában levők számára sokatmondó e „fényből formált” jel, s néhány korábban említett lehetőség mellett ezért gondolunk arra, hogy talán e kápolnában történhetett egykor a keresztelések. A templom alaprajza olyan mint a kisbényie: egyhajós, oldalkápolnás, három félköríves szentély. (Kisbényben is az oldalkápolnákon helyezkedtek el a kereszt alakú nyílások.) A frontonai templom alaprajza is alapjában véve ilyen megoldást mutat. Itt azonban a kereszt alakú nyílás a nyugati bejárat feletti körablak (19. kép) és a „torony” alatti falmezőt lezáró félköríves párkány között helyezkedik el. Az említett spanyolországi templomok a X—XI. században épültek, s a kereszt alakú nyílások az eredeti falszövetben találhatók.

Kereszt alakú nyílásokat később is alkalmaztak templomaink, de fénykoruk nálunk a XIII. századra tehető. Ilyen nyílás van a garamszentbenedeki (Hronsky Benedik) apátsági templom tornyai, a sisak alatti falsávok középső félköríves mezőiben, minden oldalon. A tornyokon nagy átépítések kialakításának, így e nyílások kialakításának ideje bizonytalan, de feltehető, hogy ez esetben is eredeti részletek alapján történt kialakításuk, mint Gyulafehérvár esetében. A Dunántúlon egy kis falu, Bazsi templomán találunk kereszt alakú nyílást a bejárat felett (20. kép).³⁴ Barokk templom egyelőre ez az egyetlen ilyen ismert megoldás. Valószínű, hogy a népi építészetben később alkalmazott megoldással gyökerük közös, a környéken ismert, középkori példák alapján készültek.

A fenti állítást alátámasztja az ország és a szomszédos területeken megismert néhány olyan, különböző időben épült lakóház, amelyet ugyancsak kereszt alakú nyílással díszítettek, jelöltek. Elsőként talán egy garamszentbenedeki lakóházat ismertetnénk, amelynél biztosra vehető, hogy a templom levő jelkép alapján, hatására készíthették (21. kép). Az egyszerű lakóház a plébániatemplom közelében áll. Építésének valószínű kora a XIX. század második fele, bár korábban, de később is épülhetett. A kereszt alakú nyílás

15. Vessra, premontrai prépostság templomának maradványai.
15. Reste der prämonstratensischen Propstkirche von Vessra.
15. Les vestiges de l'église de la prévôté des Norbertins à Vessra.
15. Фессера, остатки премонстранской церкви.

az oromfal csúcának közelében helyezkedik el. Elsősorban a plébániatemplom felől közeledők számára feltűnő, akik a magas dombon álló apátsági templom tornyai is jól láthatják a kereszt alakú nyílásokat. Érdekes az, hogy a faluban igen sok olyan ház van, amelynek utca felőli oldalán, a deszkából kialakított oromfalban szintén kivágott, kereszt alakú nyílás van. (Falusi házaknál általánosabb az oromzat csúcán elhelyezett fa, vagy vas kereszt.)

A Felvidékkel csaknem érintkező területen, Héderváron, egy olyan lakóházat ismerünk, amelynek oromfalát nem egy, hanem két kereszt alakú nyílás díszíti (22. kép). Ez a ház 1870 táján épült.³⁵ A tulajdonosok szóbeli közlésén kívül, utal erre a két nyílás felett levő magyar címer is. (A ház a falu középkori templomát körülvevő tér északi oldalán áll. A kis templom egyenes szentélyzáródású, mint általában az említett hazai templomok nagyobb része. A templom a múlt század végén jelentős építkezések — neogótikus átépítés, boltozat — folytak, így lehetséges, hogy itt is volt

16. Montbui, a templom nyugatról.
16. Westansicht der Kirche von Montbui.
16. L'église de Montbui, vue de l'Ouest.
16. Монтбуи, церковь с западной стороны.

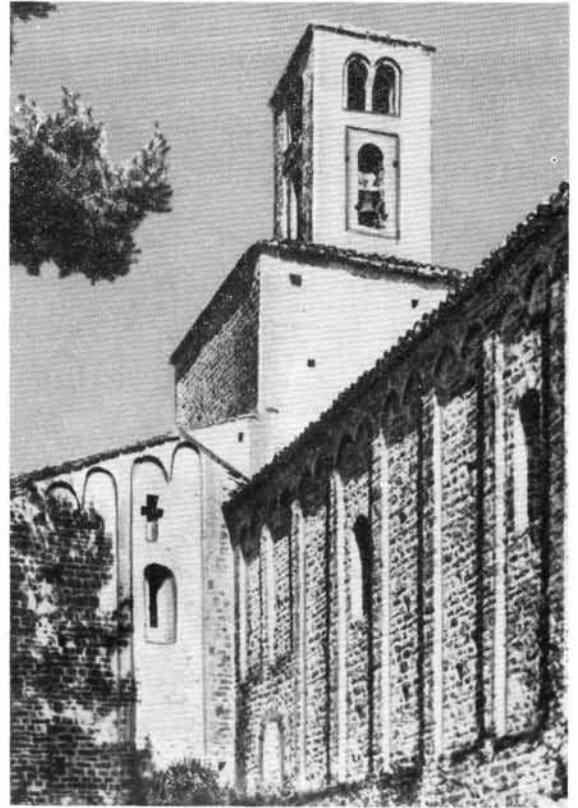
18. Corbera: a templom északi kápolnája belülről.
 18. Inneres der Nordkapelle der Kirche von Corbera.
 18. L'intérieure de la chapelle nord de l'église de Corbera.
 18. Корбера, внутренний вид северной капеллы церкви.

korábban kereszt alakú nyílás, s erről vették a mintát a ház építéskor.)

A felsődörgicsei templomromtól nem nagy távolságra, Balatonfüreden is találunk egy olyan házat, amelyen kereszt alakú nyílás van (23. kép). Ez azért is érdekes, mert ez a kőház a XVIII. században épült. Kétségtelen jele ennek az oromfal kialakítása, a kereszt alakú nyílás alatt, kétoldalt elhelyezett ovális nyílások. Ez esetben ugyancsak nagy a valószínűsége annak, hogy a kereszt jelképe mellett, egyben trinitás szimbólumot is alkalmaztak. (Ez időben a barokk építészetben nálunk is gyakran alkalmaznak épület szimbólumokat: Aba, rk. templom, Ásványráró (kálvária), Fegyvernek, Gyöngyös, Mosonmagyaróvár, Sajólad, stb.)³⁶

E jelkép legkésőbbi alkalmazásával a XX. század elején épült lakóházaknál találkozunk. Nagy a valószínűsége annak, hogy a XIX. század végén, a XX. század elején végzett restaurálások hatására készültek ezek. Nógrádverőcén a vasútállomás mögötti utcában áll egy lakóház, amelynek

19. Frontanya: a templom délnyugatról.
 19. Südwestansicht der Kirche von Frontanya.
 19. L'église de Frontanya vue du côté sud-ouest.
 19. Фронтанья, церковь с юго-западной стороны.

17. Corbera: a templom északi kápolnája.
 17. Nordkapelle der Kirche von Corbera.
 17. La chapelle nord de l'église de Corbera.
 17. Корбера, северная капелла церкви.

20. Bazsi, r. k. templom.
 20. Römisch-katholische Kirche von Bazsi.
 20. L'église catholique de Bazsi.
 20. Базси, церковь.

22. Hédervár, lakóház (XIX. sz. II. fele).
 22. Wohnhaus von Hédervár (2. Hälfte des 19-ten Jahrhunderts).
 22. Maison d'habitation à Hédervár (2e moitié du XIXe siècle).
 22. Хедервар, жилой дом (вторая половина XIX в.).

23. Balatonfüred, Major u. 6.
 23. Balatonfüred, Majorstraße 6.
 23. Maison à Balatonfüred (N° 6 de la rue Major).
 23. Балатонфюред, ул. Майор, 6.

21. Garamszentbenedek, lakóház kereszt alakú nyílással.
 21. Wohnhaus mit kreuzförmiger Öffnung von Garamszentbenedek.
 21. Maison d'habitation avec jour en forme de croix à Garamszentbenedek.
 21. Гарамсентбenedек, жилой дом, имеющий крестообразное отверстие.

24. Nógrádverőce, lakóház (XX. sz. eleje).
 24. Wohnhaus von Nógrádverőce (Anfang 20. Jahrhundert).
 24. Maison d'habitation à Nógrádverőce (Début du XXe siècle).
 24. Ноградверёце, жилой дом (начало XX в.).

oromfalát három, egysorban elhelyezett kereszt alakú nyílás díszíti. Ennek ritmusát vitték át a ház később épült udvari, emeletes részének oldalára, de már csak résnyílások formájában (24. kép).³⁷ A háztulajdonos elbeszélése szerint egy olyan építész tervezte e házat, aki az Országház építésénél is dolgozott. Valószínűleg az ő hatására, vagy tervezéséeként készült el a Fő-utca egyik háza is — a mellette állóval együtt —, amelynek oldalán ugyancsak három, egy sorban elhelyezett ilyen nyílás van. Ezen utóbbi példák bizonyítják egy régi megoldás, forma legújabb időkig való továbbélését, alkalmazását.

Az eddigi vizsgálat alapján megállapíthatjuk, hogy templomainkon a kereszt alakú nyílások — korábbi példák hatására — a XIII. század első felében jelennek meg. Szélesebb körben való elterjedésük feltehetően részben a premontriekhez kapcsolódik (Mórichida, Kisbény, Ócsa, Turóc (?), esetleg Zsámbék és Gyulafirátót), de nem kizárt a bencések (Ecsér, Felsődörgicse, Garamszentbenedek, Szentbalázs), valamint a ciszterciok hatása sem. Nagyobbrészt egyes szentélyzáródású templomainkon találkozzunk ilyen megoldással, a szentély, vagy a diadalív felett (Abaújkér, Jekelfalva, Kakaslomnic, Kőszeg (Kysak), Máriaszéplak, Mórichida, Turócszentmárton), ritkábban nagyobb templomok kereszthajóin (Gyulafehérvár, Ócsa), vagy kápolnáinak oldalán (Kisbény), falusi

templomok homlokzatán (Felsődörgicse, Jekelfalva), tornyain (Bazsi, Ecsér, Szentbalázs). Minden esetben jól látható, hangsúlyos helyen találjuk ezeket a nyílásokat. Nem lehetetlen, hogy e szimbólumként alkalmazott kereszt alakú nyílások az későbbi templomkeresztek előzményeként, vagy azokkal egyidőben jelentek meg hazánkban. (A jelenleg ismert legkorábbi kő templomkereszt tudomásunk szerint a sopronbámfalvai Mária Magdolna templom diadalíve feletti ornmfalán és a berhidai templom tornyán található, amelyet az elmúlt évek során állítottak helyre. Ez utóbbi készítése a XIV. század végére tehető.)³⁸ Valószínűleg ezek a tornyokon, oromfalak csúcsán elhelyezett, kőből, vasból és fából készült templomkeresztek szorították ki, váltották fel ezt a szimbólumot, amelyet azonban később is — bár igen ritkán — alkalmaztak még, templomon és lakóházakon.

Miután a kereszt alakú nyílások, késő Árpád-kori építészettünk egy csoportjának jellegzetes vonásai közé sorolhatók és más részletekkel együtt pontosabban korhatározásra is alkalmasak, szükségesnek tartjuk ezen anyag további gyűjtését, valamint hazánkban való megjelenésének és elterjedésének további vizsgálatát.

Kozák Károly

Jegyzetek

¹ A kereszt alakú nyílások kérdésével először a Győr-Sopron megye középkori egyeneszáródású templomairól írt dolgozatunkban foglalkoztunk (Arrabona VII., - 1965 - 151-153.) Akkor úgy láttuk, hogy ez a nyílásforma Pannonhalma közvetítésével került hozzánk Itáliából. Ezt ma sem tartjuk lehetetlennek, de az azóta végzett kutatás e forma elterjesztése — esetleg közvetítése — tekintetében a premontriekre irányítja a figyelmünket.

² Éri I., — Geróné Krámer M., — Szentlélek T., A dörgicsei középkori templomromok. Magyar Műemlékvédelem II. 95 - 116.

³ Kozák K., A középkori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról. Magyar Műemlékvédelem III. 1961 - 62, 111 - 133.

⁴ Hasonlóképpen, mint a román kori templomok déli oldalán, a bejárat felett magasan, „szimmetrikusan” elhelyezett három ablak, amelyről a fent idézett (3. jegyz.) munkában emlékeztünk meg.

⁵ Ilyen ablakfülké található a közeli szigeti, XIII. század második felében épült Avasi-templom romjának tornyán, a résablak mögött, a révfülöpi romon és még több helyen is a környéken.

⁶ Pelárgus János 1872-ben készített rajza az OMF. Irattárában található.

⁷ Dornay B., — Vigyázó J., A Balaton és környéke részletes kalauza. Budapest, 1934, 170.

⁸ A fenti munkában (7. jegyz.) a még álló tornyot említik (179. o.)

⁹ Sz. Czeglédy I., — Koppány T., A középkori Ecsér falu és temploma. Arch. Ért. 1964. I. sz. 58.

¹⁰ Kozák K., Adatok Hédekvár műemlékeinek történetéhez. Arrabona VIII. - 1966 - 131.

¹¹ Gerevich T., Magyarország román kori emlékei. Budapest, 1938. — Kozák K., Győr-Sopron megye középkori egyeneszáródású templomairól. Arrabona VII. - 1965 - 147 - 148.

¹² Csányi K., — Lux G., A cikói templomrom. Technika, 1943. 475 - 479.

¹³ Az 1., 3., és 11. jegyzetben idézett munkák, valamint Koroknay Gy., Egyenes szentélyzáródású templomok Szabolcs-Szatmár megyében. (A nyíregyházi Jósza András múzeum évkönyve. I. - 1958 - 98 - 126.) és Kozák K., Borsod megye egyenes szentélyzáródású középkori templomai. (Herman Ottó Múzeum Évkönyve. V. - 1965 - 223 - 257.) c. dolgozatok részletesen foglalkoznak e kérdéssel.

¹⁴ L. az I. sz. jegyzetben említett munka, 152. old.

¹⁵ Mezey L., Csutmonostor alapítástörténete és első oklevelei. Tanulmányok Budapest. Múltjából. XV. - 1963 - 20-21. — Lux G. A számbéki templomrom. Budapest, 1939.

¹⁶ Entz G., A gyulafehérvári székesegyház. Budapest, 1958. 15., 106. és 165. képek.

¹⁷ A padlástérben csak a 13. jegyzet végén említett munka megírása után találtuk meg a kereszt alakú nyílást, amely a templom építésének XIII. századi időpontját a többi érv mellett ugyancsak támogatja.

¹⁸ Entz G., i. m. 86. — (A 15. és a 165. kép a nyílást helyreállítás előtt mutatja be.)

¹⁹ Derecsényi Dezső a magyarországi művészetekről írt munkában (Budapest, 1961. 74. old.) együtt közli alaprajzaikat.

²⁰ Csányi K., — Lux G., A bényi római katolikus templom. Technika, 1940. 209. — (bényi és az ócsai templomok közti hasonlóságok alapján „valamilyen premontriei építőszervezetre” gondolnak. A kereszt alakú nyílásokat nem említik.)

²¹ A turócszentmártoni templomon és a Garamszentbenedeken levő kereszt alakú nyílásokra Sz. Czeglédy Ilona hívta fel figyelmemet, amelyért köszönetet mondok. — A gutori templom képét V. Mencil, Stredoveká Architektúra na Slovensku. (Praha-Presov 1937) c., munkájában közli (LXVIII. t. 95. kép).

²² Orsz. Műemléki Felügyelőség Tervtára. (Budapest) K 2560. sz.

²³ Mint fent: K 2633. sz. — A szentély oromfalában levő nyílást Rómer Flóris jegyzőkönyvében is (35. sz.) megtaláljuk.

²⁴ Kozák K., Borsod megye. . . (13. jegyz.) 246.

²⁵ Csánki D., Magyarország történelmi földrajza. . . I. 281.

²⁶ G. T. Rivoira., Le origini della Architettura Lombarda. Milano 1908. 197.

²⁷ Derecsényi D., Itália román kori művészete. Budapest, 1960. 6. kép.

²⁸ Fraccaro de Longhi, L., L'architettura delle Chiese Cistercensi. Italiane. (Milano, 1958). Tav. XXIII., XXIV., XLVI - XLVII.

²⁹ H. P. Eydoux., L'architecture des Églises cisterciennes d'Allemagne. Paris 1952.

³⁰ E. Badstübner., Die Prämonstratenser-Klosterkirche zu Vessra in, Thüringen. Berlin 1961. — E. Badstübner., Das Kloster Vessra. Berlin 1965.

³¹ Több, eddig átnézett munkában még nem láttunk kereszt alakú nyílást, bár bizonyára ott is előfordulnak. (Pl. Pere M.—Anselme Dimier., L'art cistercien France, Zodiaque MCMLXII.)

³² Catalogne Romane. (Zodiaque MCMLX)

³³ 3. és 9. jegyzet. — Zádor M., A kövesdi (aszófi) templom építéstörténete és helyreállítási problémái. (Ép. és Közl. Műsz. Egyetem Tud. Közl. V. 2 - 5. sz.) — A. Habovstiak., Untergangene Kirche und Friedhof in Sokolniky (Gemeinde Podhorany). Nitra 1966. 8. és Abb, 2., 10.

³⁴ E templomra a jánosházi falumúzeum vezetője hívta fel figyelmemet, amelyért e helyen mondok köszönetet.

³⁵ Kozák K., Adatok Hédekvár. . . (135 - 136.)

³⁶ Kozák K., Háromszög alaprajzú, XVIII. századi épületek Magyarországon. (Műemlékvédelem 1959. 3. sz. 142 - 148.) — Kozák K., Háromkaréjos barokk kápolnák és templomok. (Arrabona VI. - 1964 - 51 - 78.)

³⁷ A közölt fényképek egy része az OMF. Fényképtárában őrzött felvételekről készült, nagyobb része a szerző felvétele. A reprodukciókat, nagytásakat Király György, Pusztai Rózsa és Sz. Kovács Éva, a rajzot K. Kremncsán Ilona készítette. Segítségükért e helyen is köszönetet mondok.

³⁸ Csatka E., Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956. 435. — Ágostházy L., — Sz. Czeglédy I., A berhidai templom. L. e. kötetben.

Kreuz-förmige Öffnungen in unseren Kirchen aus der Arpaden-Zeit

An Hand der an unserer Architektur aus dem römischen Zeitalter vorgenommenen Forschungsarbeit wurde unsere Aufmerksamkeit in den jüngsten Jahren auf mehrere Einzelheiten, strukturelle und formale Lösungen, die bisher als „unwesentlich“ erschienen, gelenkt. Diese Wahrnehmungen (gerade Treppenarme, kreuz-förmige Öffnungen, Form und Anordnung der Fenster, u. s. w.) sind des öfteren in der Absonderung der architektonischen Zeitalter von Gebäuden und Kirchen behilflich gewesen, in manchen Fällen haben sie sogar eine genauere Zeitbestimmung ermöglicht. Im Gefolge der Forschung haben sich gewisse Zusammenhänge, „Gesetzmäßigkeiten“ offenbart. Aufgrund des eingesammelten Materials möchten wir den Versuch machen, unter den obenerwähnten Einzelheiten den Zeitpunkt und die Umstände des Erscheinens bei uns von kreuzförmigen Öffnungen zu bestimmen.

In unserem Lande begegnen wir in Transdanubien mehreren Öffnungsformen solcher Art, wofür einzelne Beispiele auch in anderen Teilen des Landes vorkommen. Die meisten Öffnungen solcher Art sind bei uns im Komitate Veszprém bekannt (Felsődörgicse, Szentbalázs, Ecsér, Bazsi, Balatonfüred). Weitere Öffnungsformen solcher Art in Transdanubien gibt es noch in der Ruine von Máriaszéplak und in der Giebelmauer über dem Triumphbogen der einstigen prämonstratensischen Propstkirche von Mórchida (Árpás). Es ist merkwürdig, daß man kreuzförmigen Öffnungen in den Kirchen von noch mehreren prämonstratensischen Propsteien begegnen kann [Ócsa, Kisbény (Bina), vielleicht Zsámbék und in der Nähe Turócszentmárton (Martin), Jekelfalva, Kajsak, u. s. w.].

Im Falle der erwähnten Beispiele ist es feststellbar, daß

kreuzförmige Öffnungen bei uns in den gegen die Mitte des 13-ten Jahrhunderts erbauten Kirchen zu finden sind (gleicherweise in den kleineren und größeren). Ausnahmen sind die reformierte Kirche von Abaújkér und die Kathedrale von Gyulafehérvár. Diese Öffnungen können noch so einfach und bedeutungslos erscheinen, sie gehören unserer Architektur der Arpaden-Zeit an und machen sie farbenreicher. Die erwähnten Angaben deuten es an, daß ihre Verbreitung bei uns in gewissem Maße auch den Prämonstratensern zuzuschreiben sei. Da diese Form und Lösung auch in Italien, Deutschland, Frankreich und sogar in Spanien vorkommt, ist es sicher, daß sie nicht bei uns geboren wurde. (In Deutschland findet man eine Öffnung solcher Art in der Giebelmauer des Kreuzschiffes von der Ruine der einstigen prämonstratensischen Kirche von Vessra, die denjenigen von Ócsa und Gyulafehérvár ähnlich sind.)

Die Prüfung des eingesammelten Materials weist darauf hin, daß diese kreuzförmigen Öffnungen als Symbole an augenfälligen Stellen der Kirchen angewendet wurden und vielleicht als Vorläufer der späteren steinernen Kirchenkreuzen mit diesen zusammen erschienen. Es ist annehmbar, sie dürften in gewissen Fällen an dem zur Taufe dienenden Teile der Kirche (vielleicht an der Taufkapelle) ausgebildet worden sein. Bei unseren Dorfkirchen mit geradlinigem Apsisabschluß ist diese Lösung häufig. Ihre Brauchbarkeit bei der Zeitbestimmung macht die weitere Forschung in dieser Richtung notwendig.

Károly Kozák

Jours en forme de croix dans nos églises de l'époque arpadienne

En examinant au cours des années passées nos bâtiments en style roman, notre attention a été attirée par des détails, par des solutions structurales et de forme qui paraissaient jusqu'alors « être sans importance ». Ces observations nous ont aidé en plusieurs cas à distinguer les époques architecturales des bâtiments, des églises, et dans plus d'un cas, elles ont rendu possible la datation précise de la construction (escaliers à volée droite, intégrés dans le mur, jours en forme de croix, disposition et formes de fenêtres, etc.). Au cours des examens, certains « caractères réguliers » se sont révélés. Dans ce qui suit nous essayerons de déterminer — parlant des éléments mentionnés — la date de l'apparition et les circonstances où les jours en forme de croix apparaissent dans nos bâtiments.

En Hongrie, il y a plusieurs baies de cette forme en Transdanubie, mais on en trouve quelques exemples aussi dans d'autres régions du pays. C'est dans le département de Veszprém que ces ouvertures sont les plus nombreuses (Felsődörgicse, Szentbalázs, Ecsér, Bazsi, Balatonfüred). Nous connaissons encore de tels jours en Transdanubie, dans les ruines de Máriaszéplak, et dans le fronton qui surmonte l'arc de triomphe de l'ancienne église de la prévôté des Norbertins à Mórchida (Árpás). Il est intéressant que plusieurs églises de l'ancienne prévôté des Norbertins présentent de telles baies en forme de croix (Ócsa, Kisbény (Bija), Zsámbék, peut-être), de même que des églises qui se trouvent dans la proximité de la prévôté (Turócszentmárton (Martin), Jekelfalva, Kajsak, etc.)

Concernant les exemples cités, on peut constater que dans notre pays des jours en forme de croix se retrouvent dans les églises construites vers le milieu du XIIIe siècle (dans les plus grandes aussi bien que dans les plus petites; outre les mentionnées, au temple calviniste d'Abaújkér et à la basilique de Gyulafehérvár). Si simples et si insignifiants que paraissent ces jours, ils font partie de notre architecture de l'époque des Árpád et la rendent plus riche. Les données citées portent à supposer que les Norbertins ont contribué à ce que cet élément architectural se répande. Il est sûr qu'il n'est originaire de Hongrie, puisqu'on en retrouve en Italie, Allemagne, France, même en Espagne (En Allemagne, à Vessra, on en retrouve un dans le mur frontal du transept de l'ancienne église en ruines des Norbertins, le même que celui de chez nous, à Ócsa et à Gyulafehérvár.)

En examinant les données assemblées, on peut supposer que ces jours en forme de croix ont été appliqués en symboles à des points bien visibles des églises, et y ont paru comme antécédents des croix en pierre apparues plus tard, ou peut-être en même temps que ces croix en pierre. On peut supposer également que l'on les a appliqués dans la partie de l'église qui servait à la cérémonie baptismale (éventuellement dans la baptistère). Dans nos églises de campagne à choeur rectangulaire nous retrouvons souvent cette solution. Vu que cet élément se prête à l'établissement de la date de la construction, des recherches ultérieures sur ce problème nous paraissent opportunes.

Károly Kozák

Крестообразные отверстия в церквях периода Арпадов

В минувшие годы при исследованиях архитектуры романского периода обратили внимание на многие ранее считавшиеся „несущественными“ подробности, решения в области конструкции, формы. Эти наблюдения во многих случаях помогли в разграничении церквей по архитектурным периодам и не раз сделали возможным более точное установление времени строительства (встроенный в стену, прямой лестничный марш, крестообразные отверстия, форма окон, расположение и т. д.). При исследованиях перед нами открылись определенные взаимосвязи, „закономерности“. На основании собранного материала — из вышеупомянутых деталей — мы попробуем определить время и обстоятельства появления у нас крестообразных отверстий.

На территории нашей страны много отверстий такой формы можно встретить в архитектурных памятниках Задунайской низменности, но иногда они встречаются и в других местах. Наибольшее количество таких крестообразных отверстий известно у нас в Веспремской области (Фельшёдэргиче, Сент-балаж, Эгер, Бажи, Балатонфюред). В Задунайской низменности отверстия такой формы обнаружены в мариасеплакских развалинах, а также над фронтоном триумфальной арки премонстранской церкви. Довольно интересно, что и у многих других тогдашних премонстранских церквей имеется крестообразное отверстие (Оча, Кишбень (Бина), возможно Жамбек, а также вблизи них — Туроцентмартон (Мартин), Елекфалва, Кишак и др.)

По приведенным примерам можно определить, что крестообразные отверстия в нашей стране можно увидеть на церквях, построенных около XIII века.

Это относится одинаково как к большим, так и к маленьким церквам. (Кроме уже упомянутых стоит отметить Абаюкерскую реформатскую церковь, а также Дьюлафехерварский собор). Какими бы простыми, незначительными ни казались эти крестообразные отверстия, они являются неотъемлемой частью архитектуры позднейшего периода Арпадов. Вышеупомянутые данные позволяют думать, что в распространении их у нас какую-то роль играют и премонстранцы. Во всяком случае несомненно, что форма, решение родились не у нас — ведь они встречаются и в Италии, Германии, Франции и даже в Испании. (В Германии в Фессре на фронте нефа руины бывшей премонстранской церкви имеется такое же крестообразное отверстие, как у нас в Оча и Дьюлафехерваре).

Анализ собранных материалов приводит нас к утверждению, что эти крестообразные отверстия помещенные на хорошо видимое место церкви, имеют символическое значение. Они явились предшественниками хорошо известных в дальнейшем каменных крестов, а, возможно, и появились одновременно с ними. Можно предположить, что в определенных случаях они сделаны в той части церкви, которую использовали при крестинах (возможно в крещальне). В деревенских церквях часто такое отверстие имеется в святилище.

Вопрос этот имеет значение при определении исторического периода, поэтому мы считаем дальнейшие исследования по этому вопросу необходимыми.

Карой Козак

XIII. századi építőműhely Veszprémben

(A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése III.)

A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványairól szóló dolgozatomban¹ a későromán emlékműanyag kérdését csak futólag érintettem. Ennek két oka volt: egyrészt az, hogy a cikkem megírásához alapul szolgáló faragványos anyagban ez a korszak alig volt képviselve, másrészt pedig az, hogy a várbeli későromán emlékműanyag zöme — a Szt. György-kápolna anyaga — éppen publikálás alatt volt,² így e kérdésben nem foglalhattam állást. Mint dolgozatomban említettem, az 1907-es átépítés alkalmával a székesegyházból előkerült és ránkmaradt négy későromán faragvány közül három idegen eredetű, és csak egy tartozhatott a székesegyházhoz.³ Az előbbieket közül kettő kétséget kizáróan a Szt. György-kápolna oszlopfeje, a harmadik pedig — bár eredetének kérdésében ma már nem mernék olyan határozottan állást foglalni — egy olyan kőfaragványcsoporthoz tartozik, amelynek jelentősége — újabb leletek révén, — éppen az elmúlt két-három évben növekedett meg. A szóban forgó kő (47. sz.) tehát szerény előhírnöke volt annak a tekintélyessé terebélyesedett csoportnak, amelynek vizsgálatát az alábbiakban célul tűztem ki. Célom a feldolgozással elsősorban az, hogy a faragványcsoport összefüggéseinek részletes elemzésével pótoljam azokat a hiányokat, amelyek e tekintetben a két említett munkában mutatkoznak, és ezzel hozzájáruljak a veszprémi későromán építőtevékenység reálisabb megítéléséhez.⁴

Mindenekelőtt faragványaink formai-szerkezeti összefüggéseit szükséges tisztáznunk. Ehhez a legcélszerűbb két, méretére és kiképzésére nézve csaknem azonos köből kiindulni: ezek kétségtelenül a csoport legjellegzetesebb tagjai (46. a, 85. sz.; 1—2. kép). Mindkettő közös felfekvésű felületből kiinduló és szétágazó, kettős ívindítást képez. Az ívek összetett vonalúak: a köveinken látható részük a háromkaréjos motívum oldalsó eleméből és középső ívének kb 1/4-éből áll. A felfekvésű felület a kő szélétben elnyúló, téglalapalakú; ennek megfelelően a hozzá kétfélel csatlakozó bélletsíknál is a szélességi kiterjedés dominál. A különleges ívmegoldás mellett a faragványok jellegzetes megjelenési formája abból adódik, hogy az ívek hátát is kifaragták, és így ezek nem csupán egy-egy felületben jelentkeznek, hanem három dimenzióban; mintha széles, vastkos hevederek nyúlnának felfelé (1. kép). Ez a hatás különösen erős akkor, ha köveink illesztési felületeit szemléljük, amelyek e „hevederek” keresztmetszetét nyújtják. Az elmondottakból következik, hogy az ívek homloknezete sávyszerű hatást kelt; e sávok azonban közös alapból nőnek ki, mert az ívhátak a felfekvésű felületnél jóval magasabban találkoznak. Az ívhátak kivételével valamennyi felület gondosan faragott. A homlok-síkok és a bélletsík találkozásánál az élek egyszerű tagozásban oldódnak fel, amely két hengertag közötti horonyból áll. A tagozás profilja folytonos vonalú, a pozitív és negatív tagozatok tehát minden törés nélkül, hullámosan mennek át egymásba.

A sima felfekvésű felület, a kétféle ágazó ívindítások, továbbá az, hogy a két homlok-sík egyenrangúan kezelt, a bélletsík pedig teljesen sima, világosan mutatja, hogy valamilyen osztással ellátott, tehát többtagú, szabad (nyílászáró szerkezet nélküli) nyílások maradványaival állunk szemben,

amelyek háromkaréjos lezárásúak voltak. A továbbiakban — a csoportunkba tartozó többi kőfaragványnak a fentiekkel összefüggésben történő vizsgálatára támaszkodva — megkíséreljük e nyílástípus hozzávetőleges rekonstrukcióját, majd ennek alapján építészettörténeti értékelését.

A kettős ívindításokkal a legszorosabban két jellegzetes alakú falazókő függ össze (46. b—c. sz.), amelyeknek egy-egy oldalát igen nagy gonddal faragták simára, míg a többi oldal jóval durvább megmunkálású, és habarcsnyomokkal borított. A két kő pontosan beilleszthető az ívindítások elvált szárai közé (3. kép), és ezzel nemcsak különös alakjuk nyer magyarázatot, hanem a nyílásrendszer egyik igen fontos formai összefüggésére is fény derül. A két ívindításos kő anyaga ugyanis világosszürke, majdnem fehér mészkő, a betéteké viszont vörös homokkő. Ez a színbeli eltérés nem pusztán azért figyelemreméltó, mert a polichromia tényét bizonyítja, hanem azért is, mert értelmezhetővé teszi az ívindításos kövek sajátos formai megoldását. Ezzel ugyanis világossá válik az, hogy az ívek „hevederszerű” kiképzése — tehát az ívhátak kifaragása — itt nem pusztán technikai fogás, hanem arra szolgál, hogy az ívek egyenletes sávként jelentkező homloknezete önálló formaelemként fejeződjék ki. Míg azonban köveink fentebb leírt megoldása ennek az önállósulásnak csupán a lehetőségét foglalja magában, a polichromia említett módon való alkalmazása ezt valóságossá és egyben hangsúlyossá teszi. Ebből a szempontból teljesen lényegtelen, hogy az ívek fölötti falfelület egységesen vörös kövekből áll-e, vagy pedig maga is polichrom (esetleg sávozott) volt; csupán az a lényeges — ez viszont bizonyos —, hogy a vörös homokkő betétek egy nagyobb, összefüggő falfelülethez tartoztak, amely közvetlenül a nyílások záradékai felett húzódott. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy a falazat külső és belső síkját a két adott kő alapján *egyszerre* nem tudjuk magunk elé képzelni, és így fennáll az a lehetőség, hogy a polichromia csak az egyik (külső) síkban jelentkezett; — annak ellenére, hogy az ívindításos kövek kiképzése a külső és a belső nézet egyenrangúságára vall.

Csoportunk többi tagja a nyíláskomplexum vállvonal alatti kiképzésének megismeréséhez nyújt támpontot. E vonatkozásban elsőként a 88. számú kőfaragványt kell megemlítenünk. Ez nagyjából kockaalakú tömb, amelynek öt oldalát gondosan megfaragták, egyedül a hatodik maradt nyersen. Az utóbbival szemközti szélesebb oldallapot kétfelől ugyanaz a hullámos profilú éltagozás szegélyezi, amelyvel az ívindításos köveknél már találkoztunk. Az éltagozáshoz mindkét oldalon keskenyebb homlok-síkok csatlakoznak, amelyek szabálytalan vonalban végződnek. Maga a tagozás nem fut végig: a saroktól számítva mintegy 15 cm-es szakaszon maga az él válik láthatóvá (4. kép). Sajnos, a kettő közötti átmenetnél a kő erősen sérült, az azonban így is biztosra vehető, hogy a tagozást itt ugyanolyan pajzsmotívum zárta le, amelyet a 46. a. számú kövön láthatunk (1. és 3. kép). E formai megfelelésektől eltekintve, a kő méretei is kétséget kizáróan bizonyítják azt, hogy az ívindításos kövekkel és betéteikkel azonos építészeti összefüggésbe tartozott: a két homlok-sík közötti távolság (vagyis a falvastagság) itt 57,5 cm; ugyanez a méret az ívindításos köveken 58 cm.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy ennek a kőnek a tagolása — legalábbis ami a bélletsíkot és az éltagozást illeti — nem egyéb, mint a háromkaréjos lezárás függőleges

irányú folytatása. Ez viszont azt jelenti, hogy a nyíláskomplexumot határoló valamennyi falazatszegély azonos kiképzésű volt, tehát a vállvonal e részek megformálása szempontjából nem játszott elkülönítő szerepet. Mielőtt azonban az ebből adódó további következtetéseket levonnánk, vizsgáljuk meg a nyílásaink oldalsó lezárásához tartozó másik két kőfaragványt is.

Ezek egyike a már említett 47. számú kő, amely sajátos formátumával hívja magára a figyelmünket (5. kép, *fent*), a másik a 86. sz., amely a 88. számhoz áll a legközelebb (5. kép, *lent*). Ez a rokonság elsősorban abban mutatkozik, hogy az éltagozás itt sem fut végig, hanem pajzsmotívumban végződik; a különbség az, hogy itt a pajzsmotívum tekintélyes része megmaradt, viszont a csatlakozó él a vízszintes illesztési felülettel együtt teljesen elpusztult. Így a kő eredeti magasságára is csak a 88. sz. alapján következtethetünk. Formailag a legjelentősebb eltérés a két faragvány között az, hogy a 86. sz. nem terjed ki a teljes falvastagságra, tehát rajta csak egy éltagozás jelentkezik. Ugyanez a helyzet a 47. számnál is, amelyen azonban az éltagozás végigfut. Az, hogy a kövek szélessége nem éri el a teljes falvastagságot, bizonytalanná teszi a béllet- és homloksíkok elkülönítését. Mégis úgy véljük, hogy ez a kérdés — legalábbis a 86. sz. esetében — egyértelműen eldönthető: a bélletsíkok ugyanis kizárólag pontos, egyenesvonalú illesztésekkel számolhatunk, és így a szabálytalanul végződő, nyers felületekhez kapcsolódó síkok csak a homloksíkokban jöhetnek számításba. A 86. számnál a tagozott élhez csatlakozó két faragott felület között éppen ez a különbség, így a bélletsík csak a keskenyebb, faragott illesztési felülethez csatlakozó oldal lehet. A 47. számnál ez a kérdés nem dönthető el ilyen egyértelműen, mert valamennyi felülete faragott, és egyedül a tagozott éllel átellenes sarok maradt nyersen.

Az utóbbi két faragvány formátuma jól mutatja, hogy a függőleges bélletsík nem „dobokból” állt, hanem inkább kváderjellegű volt: a vízszintes fugák mellett a függőlegesek is jelentős szerepet kaptak. Valószínű, hogy hasonló volt az ívbéllet falazástechnikája is, bár erre konkrét bizonyítékunk nincs. A teljes falvastagságot átérő kövek alkalmazására valószínűleg csak egyes csomópontokban — az oldalbéllet alján, a vállnál, az osztó fölött szétágazó ivindításoknál — került sor, de, mint a 86. sz. bizonyítja, még itt sem mindig.

Mint láttuk tehát, a bélletsík és az éltagozás a vállvonal felett és alatt lényegében azonos kiképzésű volt. Ez az egyezés már önmagában véve is lehetővé teszi, hogy egy lehetőséget kizárjunk. A románkori többtagú nyílásegyütteseket ugyanis két nagy csoportra oszthatjuk fel: osztatlan árkád-

1. Kapcsolt nyílás háromkaréjos lezárásának darabja (46. a. sz.).

1. Fragment des dreibogigen Abschlusses von einer gekoppelten Öffnung (46a).

1. Pièce de la pierre de clef trilobée d'une baie jumelée (N° 46. a.).

1. Часть трилопастного перекрытия проема (46 а).

sorokra és ikerablak-jellegű zárt rendszerekre, amelyek meghatározott számú (két, három, esetleg négy) tagból állnak, és rendszerint additív módon kapcsolódnak egymáshoz. Az előbbi típus legjellemzőbb formai-szerkezeti vonása éppen a vállvonal hangsúlyossága, hiszen az árkádos rendszer lényege éppen a tartó és a teher, a tám és a fal közötti funkcionális viszony következetes kifejeződése az alkalmazott formaelemek különbségében. Az ilyen rendszerekben a vállvonal alatt oszlop vagy pillér, felette pedig homogén falazat helyezkedik el, és az utóbbi még ott sem hatolhat be a támpok zónájába, ahol ezek formailag a falkivágáshoz közelebbiek (pl. tömör sarokpillérek esetében). A mi esetünkben viszont az említett formaegyezés következtében a vállvonal kétségtelenül hangsúlytalanná vált még akkor is, ha a tagozást esetleg egy vállpárkány megszakította. Az ívelt záradék és a nyíláskomplexumot kétfelől lezáró oldalbélletek tagozásának azonos megoldását ugyanis csak azzal magyarázhatjuk, hogy az egész összetett nyílásnak egységes kontúrja volt, máskülönben a formai egységesítésnek nem lenne reális alapja. Ez viszont azt jelenti, hogy a nyílást — aljától a tetejéig — egyetlen összefüggő faltömegeből „vágták ki”, míg az árkádos rendszernél, mint láttuk, a falazatot a támpok segítségével mintegy felemelik a föld színéről. Ebből a falkivágás-jellegből következik az is, hogy a komplexum vízszintes kiterjedése belső szerkezeténél fogva adott, míg az árkádsor belső adottságainál fogva végtelen jellegű, és határait hozzá képest külsődleges építészeti összefüggések szabják meg.

Az elmondottak alapján az árkádos rendszer lehetőségét, mint teljességgel valószínűtlen, el kell vetnünk. Köveink tehát két-, három-, vagy négytagú, zárt rendszerű nyíláshoz, vagy nyílásokhoz tartoztak. Láttuk, hogy a nyíláskomplexum egészét keretelő falazatszegély legfőbb elemei egységes kiképzésűek voltak, legalábbis, ami a bélletsíkot és az éltagozást illeti. Ahhoz, hogy a további problémákat tisztázhassuk, elsősorban a falazatszegély homloksíkját és a csatlakozó falfelületek kérdését kell megvizsgáljunk. E tekintetben ugyanis az ívelt záradék és a függőleges síkú oldalsó lezárás között lényeges eltéréseket tapasztalhatunk. Mint ez az invindítások és betétek vizsgálatából kikövetkeztethető, a falazatszegély homloksíkjá az ívek magasságában egyenletes szélességű, világos sávként jelentkezett, felette pedig — legalábbis az egyik oldalon — színes kváderfalsík húzódott. A világos keretsáv szélessége 17–18 cm. Ugyanakkor az oldalsó lezáráshoz tartozó kövek között egyetlen egy olyat találunk (47. sz.), amelynek minden oldala faragott, tehát a homloksíkban elképzelhető egy kváderfalsík csatlakozása hozzá, és amelynek egyik oldala mindössze 17,5 cm széles, tehát nagyjából ugyanannyi, mint a záradék keretsávja. A másik két kő esetében a homloksík faragott felülete ennél jóval szélesebb, és szabálytalanul végződésű (nagyolt, ill nyersen hagyott oldalak csatlakoznak hozzájuk). Ez pedig azt jelenti, hogy ezekhez a kövekhez azonos síkban (mint az ívek felett) nem csatlakozhatott kváderfal, csupán törtkő falazat, és ez esetben a záradéknál egyenletes szélességben jelentkező keretsáv is el kellett, hogy tűnjék a függőleges részen. Ez — egységes építészeti műről lévén szó — olyan ellentmondást jelent, amelyet csak úgy oldhatunk fel, ha feltételezzük, hogy a rendszernek voltak olyan elemei is, amelyeket egyál-

2. Kapcsolt nyílás háromkaréjos lezárásának darabja (85. sz.).
2. Fragment des dreibogigen Abschlusses von einer gekoppelten Öffnung (85).
2. Pièce de la pierre de clef trilobée d'une baie jumelée (N° 85.).
2. Часть трилопастного перекрытия проема (85).

talán nem ismerünk. A fenti ellentmondás tehát ilyen elemek *létét* bizonyítja; a kérdés csupán az, hogy *konkrétan* miféle építészeti tagozatokról van szó.

A kérdés — attól függően, hogy az oldalsó lezáráshoz csatlakozó falazatot hogyan képzeljük el — kétféleképpen oldható meg.

Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy az oldalsó lezárás homloksíkjához azonos síkban csatlakozott egy törtkő falazat felülete, akkor szükségképpen fel kell tételeznünk, hogy az ívek fölötti kváderfalsík és a törtkő falazat között valamilyen elválasztó tagozat húzódott. Ez pedig — akármilyen formában próbáljuk is a színes kváderfalszövetet lehatárolni — mindenképpen fedőlemez, illetve vállpárkány feltételezéséhez vezet. Mint erre már utaltunk, a vállpárkány jelenléte az adott rendszerben elvileg lehetséges, ezért nem árt, ha ezzel a lehetőséggel alaposabban is foglalkozunk. Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a vállpárkány a nyílások egységes keretrendszerét megszakítaná, bár korántsem szüntetné meg. Ez esetben az éltagozás a váll alatt és felett egyaránt megszakadt, illetve lezárult volna (hasonló megoldásra számos példát találhatunk későromán kapuzatainkon), az architektonikus felépítésnek megfelelő szakaszokra osztva a béléletet. Ilyen megoldás mellett természetesen a 86. és 88. számú kövek az oldalbélélet alján és tetején egyaránt elképzelhetők lennének.

A vállpárkány feltételezése azonban önmagában véve nem oldja meg a problémákat. Bár a különböző technikájú falazatok ezzel elhatárolódnának egymástól, viszonyuk továbbra is disszonáns maradna: a törtkő falazat kerülne alulra, a színes kváderfal felülre. Eltekintve attól, hogy az így adódó rendszerben a formailag döntő határ a vállvonal lenne, aminek valószínűtlenségéről már szóltunk, a két technika ilyen kapcsolatban — amennyire ez az általam ismert emlékek alapján megállapítható — nem fordul elő a románkori építészetben. Bár ezt a disszonanciát bizonyos fokig korlátozni lehetne azzal a feltételezéssel, hogy a párkány feletti színes kváderfalsík csupán egy lehatárolt — félköríves, vagy szögletes — mezőn belül jelentkezett, még így sem jutnánk egyértelműen elfogadható megoldáshoz. Egy ilyen mező keretelését ugyanis nehezen tudnánk másképp elgondolni, mint plasztikusan kiemelkedő tagozat formájában, ebben az esetben viszont — ha ragaszkodunk ahhoz a kiinduláshoz, hogy az oldalbélélet melletti falazat vastagsága 58 cm volt, tehát nem vastagabb az oldalbéléletnél — szükségképpen arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy a vállpárkány felett a falazat vastagsága — ha csak kis mértékben is — nagyobb volt, mint a párkányvonal alatt. Úgy véljük, hogy nem érdemes bizonygatni egy ilyen konstrukció csekély valószínűségét. Emellett a vállvonal elválasztó szerepe így is megmaradna: a nyílás záradéka és a színes kváderfalsík külön egységgé válnék, amelynek határait a vállvonal és a keretelő tagozat adná. Ezt az egységet a vállpárkány alatti résszel csak a bélétsík és éltagozása kapcsolná össze, amelyet azonban a párkány szintén megosztana. Így egy formailag rendkívül kiegyensúlyozatlan rendszer jönne létre, amelynek leginkább ellentmondó vonása abban állna, hogy a párkány feletti részen az éltagozás és bélétsík egy nagyobb, a törtkő falazat felületétől határozottan elkülönített egység része lenne, viszont ugyanez a tagozás a párkány alatt közvetlenül összefüggne a törtkő falazattal.

Az elmondottak alapján akarva-akaratlanul le kell vonnunk egy következtetést: azt, hogy faragványainkat csak abban az esetben tudjuk egészében véve elfo-

gadható együttesbe illeszteni, ha feltételezzük egy olyan külső keretrendszer létezését, amely a színes kváderfalazatot és a nyílást keretelő tagozat homloksíkjának vállvonal alatti részét *egyenként* lehatárolja, és ugyanakkor nem von maga után olyan megoldást, amely a bélétsík és az éltagozás kezelésében megnyilvánuló egységet megbontaná.

Ezzel gyakorlatilag eljutottunk a hiányzó részek rekonstrukciójára kínálkozó másik lehetőséghez; ahhoz, hogy az oldalbélélet alkotó kövek szabálytalanul végződő homloksíkja nem folytatódott falsíkban, hanem részben takarta azt egy plasztikusan kiemelkedő tagozat, amely a kövek síkjából meghatározott sávot hagyott szabadon. E sáv szélességére nézve önként adódik a feltételezés, hogy itt tulajdonképpen a háromkaréjos záradék világos színű keretsávjának függőleges irányú folytatásáról van szó. Erre nemcsak logikai alapon következtethetünk: a 47. számú kő formátuma, úgy látszik, éppen ennek köszönhető. Ezen a feltűnően lapos, álló formátumú kövön az éltagozáshoz egy szélesebb és egy keskenyebb oldallap csatlakozik; az utóbbi irányában a kő teljes vastagsága — mint említettük — nagyjából megfelel az ivindításos kövek elváló szárain lemérhető keretsáv-vastagságnak. Bár a 86. számú kő, amelynek vastagsága a bélétsík irányában 38,5 cm, azt bizonyítja, hogy hasonlóan lapos (19,5 cm vastag) kövek keskenyebb oldala a bélétsíkban is elhelyezkedhetett, esetünkben a méretegyezés mégsem tekinthető véletlennek, mert a 47. számon mindkét oldallap faragott felületben végződik. Ez pedig arra vall, hogy a kő széle a külső síkban is kváderfalhoz, vagy függőleges síkú, kiemelkedő tagozathoz csatlakozott. Mint láttuk, esetünkben csak az utóbbiról lehet szó, és arról is csak oly módon, hogy a kő keskenyebb oldala került a külső síkba. A 88. számú kövön ugyanis a két homloksík faragott felületeinek szélessége nem mindig éri el a 47. sz. szélesebb oldallapjának méretét (33 cm), e felületek szabálytalanul végződéseit pedig — elgondolásunk szerint — a feltételezett tagozatnak takarnia kellett. A 47. számú kő sajátos formátuma ezek szerint azzal magyarázható, hogy olyan helyre készült, ahol a függőlegesen lefutó keretsávot kísérő, kiugró tagozat egyik köve mélyen be volt kötve a falba, és így a nyílás bélétsíkját és éltagozását alkotó kő ezen a ponton eleve nem lehetett vastagabb, mint a keretsáv szélessége.

Az elmondottak alapján igen valószínűnek látszik, hogy nem csupán a bélétsík és az éltagozás volt egységes kiképzésű, hanem az a keskeny sáv is, amely a háromkaréjos záradék magasságában az éltagozást kívülről kísérte. Nyílásainkat tehát a fenti három elemből álló, végig azonos ki-

képzésű „falszegély” kerelte, és így a vállvonal a nyíláskeret szerkezeti felépítésében semmiféle szerepet nem játszott. Ilyen formai rendszerben a vállpárkány jelenléte nem lenne indokolt, és így — bár kizárni ezt a lehetőséget a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudjuk — a továbbiakban nyugodtan eltekinthetünk tőle. Ez egyben azt is jelenti, hogy a 86. és 88. számú kövek elhelyezkedését egyértelműen az oldalbéllet alján határozhatjuk meg.

A vállvonal szerepe azonban egyedül a szorosan vett nyíláskeret szempontjából hanyagolható el. Ezt a keretet más-más elemek vették körül kétoldalt és a záradék fölött. Az oldalbélleteket, mint láttuk, plasztikusan kiemelkedő tagozatok fogták szorosan közre, a záradék fölött viszont — legalábbis az egyik oldalon — színes kváderfalsík húzódott. Az utóbbi kiterjedését természetesen szintén meghatározta a nyílás szélessége; az ugyanis kétségtelennek látszik, hogy a plasztikus tagozatok a vállvonal magasságában nem értek véget, hanem tovább haladtak felfelé, valamilyen formában lezárva a nyílások feletti falmezőt. Nyílásaink tehát egy-egy falmező, vagy -szakasz falazatát törték át — eltekintve a keretelő tagozattól — teljes szélességben. Ez a falkivágásjelleg a keretelés módjában is erősen megnyilvánult; a kerettagozat azonban e mellett még határozott elkülönítő szerepet is játszott a nyílás negatív formája és az azt körülvevő pozitív formák között.

Az eddig elmondottak többé-kevésbé egyértelműen kikövetkeztethetők magukból az elemzett kőfaragványokból. A továbbiakban viszont olyan kérdésekkel kerülünk szembe, amelyek csak hipotetikus módon oldhatók meg, és amelyeknek eldöntése olyan ismeretlen tényezőktől függ, amelyekkel csupán feltételezések formájában foglalkozhatunk. Célunk ezért a továbbiakban csak az lehet, hogy a lehetséges megoldások közül kiválasszuk a legvalószínűbbet, szemben eddigi módszerünkkel, amikor a valószínűtlen eshetőségek kizárására törekedtünk.

A rekonstrukció szempontjából két kérdés megválaszolása elkerülhetetlen. Ezek: a nyílástagok számának és a nyílások külső és belső nézete közötti esetleges eltéréseknek a problémái. A nyílásokat közrefogó tagozatok formája a rekonstrukció lényegét önmagában véve nem befolyásolja, de szorosan összefügg a polichrom falazat lehatárolási módjának kérdésével, így a lehetőségek kiértékelésétől ez esetben sem tekinthetünk el. Természetesen mindhárom említett probléma szoro-

3. Kapcsolt nyílás háromkaréjos lezárásának darabja, az ivhátak között kitöltő vörös színű falazókövel (4—6. ab. sz.).
3. Fragment des dreibogigen Abschlusses von einer gekoppelten Öffnung mit dem den Zwischenraum der Bogenrücken ausfüllenden roten Quaderstein (46 a-b).
3. Pièce de la pierre de clef trilobée d'une baie jumelée, avec la pierre de murage de couleur rouge, remplissant l'intervalle des extradors (N° 46. a-b).
3. Часть трилопастного перекрытия проема с заполняющими пространство между окончаниями арки камнями красного цвета (46 а—в).

san összefügg egymással, és az egyik kérdésre adott válasz a másik kettőt is befolyásolja. Ez a szoros összefüggés abból adódik, hogy mindhárom tényezőt alapvetően meghatározzák a kérdéses építészeti együttes szerkezeti felépítésének leglényegesebb vonásai. Elsősorban tehát azt kell megvizsgálnunk, hogy nyílásaink az eddigi nyert adatok alapján milyen építészeti környezetbe helyezhetők.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy nyílászáró szerkezet nélküli ablakokról van szó, tehát csak olyan helyen képzelhetők el, ahol a zárhatóság mint követelmény nem merülhetett fel. Nyílásaink másik lényeges jellemvonása az, hogy a keretező tagozat mindkét irányban azonos kiképzésű, ami arra vall, hogy egyik irányban sem nézhetek nehezen megközelíthető, ritkán használt terek (pl. toronybelső) felé. Ugyanez a sajátosság arra is következtetni enged, hogy az ablakok legfőbb funkciója az áttekintés biztosítása volt, tehát parapetmagasságuk az illető helyiség padlószintjéhez képest nem lehetett túl nagy. Az ablakok alatt legfeljebb 50—100 cm-es mellvédfallal számolhatunk. Ilyen adottságok mellett elsősorban zárt épülettömbhöz kapcsolódó, kifelé nyitott terekre gondolhatunk (előcsarnok, kerengő), vagy pedig olyan belső térkapcsolásra, ahol az összekapcsolt terek zárt épületkomplexumon belül helyezkednek el (káptalanterem). Semmiesetre sem jöhet számításba nyílásaink szempontjából egy templom, vagy lakóépület belső térrel közvetlenül összefüggő külső homlokzati fala. Az ablakok áttekintő funkciója viszont önmagában nem jelenti azt, hogy ezek földszinten helyezkedtek el; elképzelhető az is, hogy emeleti helyiség (pl. templomkarzat) falát törték át.

Láthatjuk tehát, hogy — bár az ikerablakainkkal összefüggésbe hozható tértípusok eléggé jól körülhatárolhatók — a lehetséges variációk száma igen nagy, és a rendelkezésünkre álló adatok alapján még azt sem dönthetjük el határozottan, hogy nyílásaink milyen épülettípushoz — templomhoz, kolostorjellegű építményhez, vagy pedig másfajta lakóépülethez — kapcsolódtak. Van azonban ikerablakainknak egy olyan sajátossága, amelynek figyelembe vételével a lehetőségek köre bizonyos fokig még szűkíthető, és ez a polichromia alkalmazása. Amennyire ez az ismert példák alapján lemérhető, a polichromia egykorú építészettünkben mindig a külső élénkítésére irányul, még abban az esetben is, ha a polichrom falszövevettel, vagy tagozatokkal ellátott homlokzat nem néz közvetlenül a szabadba, hanem valamilyen előtér mögött húzódik meg. Mint említettük, a ránkmaradt két vörös homokkő betét csupán az egyik falsík polichromiáját bizonyítja, és — a fenti megfontolás alapján — nagyon valószínűnek tartjuk, hogy nem is volt mindkét falsík többszínűen kiképezve. A polichromia tehát — véleményünk — szerint — amellet szől, hogy az ikerablakok külső homlokzaton helyezkedtek el, és egyben arra is utal, hogy külső és belső kiképzésük között bizonyos különbségek — a keretelő tagozatok egységes kezelése ellenére — fennállhattak.

Ha feltételezésünk helyes, akkor a fenti lehetőségek közül a kerengő-, vagy előcsarnok-típusú építmények azok, amelyek leginkább számításba kerülhetnek. A rekonstrukciós problémák megoldásánál tehát elsősor-

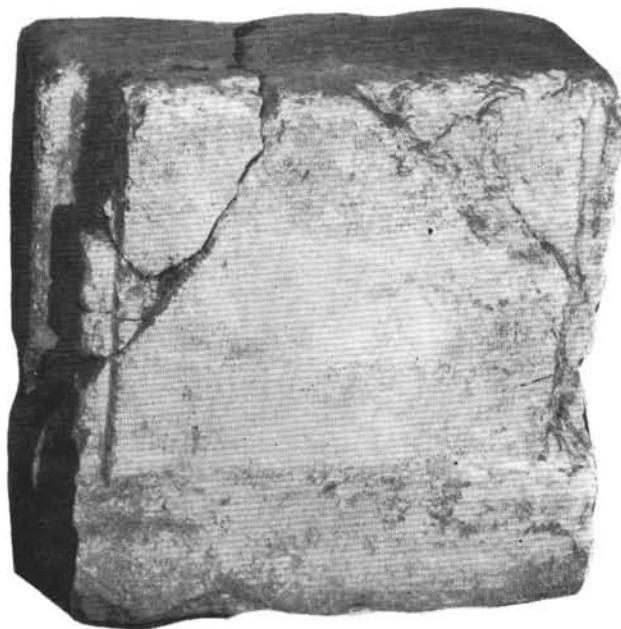
4. Kapcsolt nyílás függőleges alátámasztásának lábazati darabja (88. sz.).
 4. Sockelstück der vertikalen Unterstützung von einer gekoppelten Öffnung (88).
 4. Morceau du socle du soutien vertical d'une baie jumelée (N° 88.).
 4. Часть цоколя вертикальной подпорки (88).

ban az ilyen jellegű analógiákat kell figyelembe vennünk, hangsúlyozva azonban azt, hogy ezek mellett csupán bizonyos valószínűség szól, és a másfajta megoldások lehetőségét a rendelkezésünkre álló csekély adatok vizsgálatával egyáltalán nem lehet *kizárni*.

Az, amit a polichromiával kapcsolatban a külső és belső nézet közötti esetleges eltérésről mondtunk, érdekes módon egyeztethető egyéb adatainkkal. A 88. számú kő tanúsága alapján ugyanis kétségtelennek tűnik, hogy az ikerablakainkat közrefogó kiugró tagozatok kívül és belül egyaránt jelen voltak. A két megállapítás első pillantásra egymásnak ellentmondani látszik, alaposabb vizsgálattal azonban éppen ettől a látszólagos ellentmondástól juthatunk el egy olyan megoldáshoz, amely véleményünk szerint — tudásunk jelenlegi szintje mellett — a legmegnyugtatóbb.

Gondolatmenetünk kiindulópontja az, hogy síkmennyezetes terek belsejében támokkal csak egyes kivételes esetekben találkozunk; ha tehát ikerablakaink ilyen térből nyíltak volna, az lenne a logikus, ha a kiugró tagozatok csak az egyik oldalon jelentkeznének, ahol külső faltagoló elemként (lizéna stb.) értelmezhetnénk őket. Elképzelhető ugyan az is, hogy a kiugró tagozatok az ikerablakok fölött kívül-belül félkör-, vagy csúcsíves kiváltóívbe mentek át, és ehhez az ívhez belül nem járult boltozat; ezt a megoldást viszont más megfontolás miatt nem tartjuk valószínűnek. A polichromia ugyanis esetünkben kétségtelenül meghatározott kiterjedésű *falfelületen* jelentkezett, és — amennyire ez hazai emlékananyagunkban lemérhető — ilyen esetben a falazat színe rendszerint nem homogén, hanem sávozott, kétszínű. A polichromiának ez a formája azonban csak viszonylag nagykiterjedésű, és lehetőleg szögletesen határolt falfelületeken jut érvényre. A kis kiterjedésű, íves tagozatokkal határolt falfelületeknél — különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a későromán periódusban az ilyen, kiváltóívvel áthidalt ikerablakok fölött gyakran még körablak, vagy körablakok is voltak — a sávok száma túlzottan csekély, vízszintes kiterjedésük pedig túlságosan változó ahhoz, hogy ennek a megoldásnak megfelelő hatása lehessen. A nyílások fölötti homlokzati falmezők szögletes keretelése lényegében kétféleképpen képzelhető el: úgy, hogy a függőleges faltagoló elemeket (lizéna, falfillér, vagy -oszlop) fent vízszintes ívsor, vagy párkány köti össze, vagy pedig úgy, hogy a függőleges elemek egyben tektonikus szerepet is játszó tagozatok, tehát támpillérek, amelyek — a kor stílusának megfelelően — valamivel a végigfutó vízszintes párkány alatt végződnek. Az előbbi megoldás síkmennyezetes térrel összefüggésben is elképzelhető lenne, az utóbbi egyedül boltozott terekkel kapcsolatban jöhet számításba. Fenti megfontolásaink alapján valószínűbbnek tartjuk, hogy esetünkben boltozott terekről van szó; ez pedig nagyon közelív teszi éppen az utóbbi, a támpilléres megoldás lehetőségét.

Eddigi fejtegetéseink lényegében meghatározzák állásfoglalásunkat a nyílástagok számának kérdésében is. Mint említettük, két-, három-, vagy négytagú nyílásokról lehet szó. Bár erre a kérdésre végérvényesen csak in situ marad-

ványoktól remélhetnénk választ, faragványainkon felfigyelhetünk egy olyan részletkülönbségre, amely a három közül határozottan az egyik — az utóbbi — megoldás mellett látszik szólni. A két ívindításos kövön ugyanis az éltagozás vezetése nem egyforma: a 46. a. számú kövön valamivel a felfekvésű felület fölött mindkét oldalon pajzsmotívumban végződik (1. és 3. kép), a 85. számon viszont megszakítás nélkül végigfut a felfekvésű felület szegélyén is (2. kép). Ez az eltérés igen figyelemre méltó szerkezeti különbséggel jár együtt: az előbbi esetben a felfekvésű felület a kő teljes szélességére kiterjed (58×26 cm), az utóbbiban viszont csak annak egy részére (42×26 cm). A különböző méretű felfekvésű felületek pedig határozottan eltérő osztómegoldásra engednek következtetni: a 46. a. sz. esetében logikusabb kettős oszlopokkal történő alátámasztásra gondolni, míg a 85. számot minden valószínűség szerint egyetlen oszlop támasztotta alá, feltehetően vállkő közvetítésével.

A kétféle alátámasztás egy nyíláson belüli együttes alkalmazása esetünkben csak négyes ikerablakok formájában képzelhető el (három ikerablakok esetében a két oszto nyíra különböző megoldása teljesen valószínűtlen lenne), ebben az összefüggésben viszont teljes összhangba kerülne a nyílásforma sajátos formai rendszerével. A középső oszto ugyanis négytagú nyílásoknál az egész együttes középtengelyébe kerül, és így kiemelését — esetünkben ikeroszlop alkalmazásával — indokoltá tenné az, hogy ezzel a szimmetriatengely válnék hangsúlyosabbá. Ezt a hangsúlyt az adott esetben még növelné az éltagozás megoldása, amely az oldalbélletek aljából folyamatosan futna fel egészen a középső oszto fölötti ívindításig, ahol kétfelől lezárulna, és így maga is két szimmetrikus félre oszlanék.⁵

Tagadhatatlan, hogy ez az egyetlen megoldás, amely mellett valamennyi ma ismert faragványunk önálló szerepkörhöz jutna egyetlen zárt nyílás-egységen belül. A magunk részéről mégsem ezt tartjuk a legvalószínűbb megoldásnak, és ezt az állásfoglalásunkat két oldalról is szeretnénk megindokolni. Egyrészt: a kétféle osztómegoldásnak nem kellett feltétlenül egy együttesben előfordulnia; elképzelhető az is, hogy a különböző típusú osztók más-más nyíláshoz tartoztak. Az építészeti rendtől és a nyílások számától függően ez a megoldás sem zárná ki azt a lehetőséget, hogy az egyes osztótípusoknak az *egész* együttesben speciális formai szerepkör juthatott volna. A másik — és szempontunkból lényegesebb — indok az, hogy fentebbi fejtegetéseinkkel leg-

kevésbé éppen a négytagú nyílások lennének összeegyeztethetők.

Mint említettük, ikerablakaink mögött valószínűleg boltozott tér húzódott meg. A négytagú ikerablakok kiszerezhető szélessége kb. 4,5 m, ami legalább 5—5,5 m hosszú boltszakaszokat jelentene. Ilyen méretű mellékhajó-szakaszokkal hazai emlékeink közül csak a székesegyházaknál találkozunk; a monostor-templomok mellékhajói rendszerint kisebbek.⁶ Bár esetünkben székesegyházhoz kapcsolódó építményről van szó, ez feltételezésünk szerint a mellékhajóhoz képest alárendelt szerepet játszott. Ha az előcsarnokokra vonatkozólag nem is vállalkozhatunk a kérdés alaposabb vizsgálatára,⁷ annyi bizonyos, hogy kerengők eseté-

5. Kapcsolt nyílás függőleges alátámasztásának lábazati darabja (86. sz. lent) és bélletköve (47. sz., fent).
5. Sockelstück (86 unten) der vertikalen Unterstützung und Leibungsstein (47 oben) von einer gekoppelten Öffnung.
5. Morceau du socle du soutènement vertical d'une baie jumelée (N° 86.) et sa pierre de remplissage (N° 47, en haut).
5. Часть цоколя вертикальной подпорки (86) и внутренний камень (47 вверху).

ben ez a boltszakaszméret középeurópai viszonyok között ritkaságszámba menne. Bár csak nagyon kevés egykorú példát ismerünk, mégis megemlíthetjük a királynői alapítású tisnovi kolostor kerengőjét, ahol a boltszakaszméret hármas ikerablakok mellett kb. 4,20×4,20 m,⁸ hazai példaként pedig a belpátfalvi kerengőt, ahol a meglevő és kiásott maradványok alapján a boltszakaszméret kb. 3—3,5×3,5 m-re tehető.⁹ Mindkét említett esetben az udvar felé támpilléreket találunk, tehát hasonló megoldást, mint amilyet veszprémi ikerablakainkkal összefüggésben feltételeztünk.

Mindezek alapján a magunk részéről valószínűbbnek tartjuk, hogy esetünkben nem négyes, hanem kettős, vagy hármas ikerablakokról van szó. Amit a két-féle osztómegoldásról mondtunk, az valószínűvé teszi, hogy legalább kétféle ikerablak-típussal kell számolnunk; ezek formailag lényegében azonos megoldásúak lehetnek, de elképzelhetők bizonyos aránybeli különbségek, sőt, esetleg az is, hogy az egyik osztómegoldás kettős, a másik hármas ablakokkal függ össze.

Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy kőfaragványaink kettős, vagy hármas ikerablakokhoz tartoztak-e, csupán in situ maradványok alapján lenne lehetséges. Mégis — fenntartva azt a lehetőséget, hogy mindkét típus előfordult, — a belpátfalvi analógia alapján a szerényebb, kéttagú megoldást tartjuk valószínűbbnek; ez az, amelyet rekonstrukciós rajzunkon is rögzítettünk (6. kép).

Rekonstrukciós kísérletünk végére érve, megállapíthatjuk, hogy az önmagukban véve szerény, keveset mondó kőfaragványok összefüggő vizsgálatával egy igen figyelemreméltó építészeti részletmegoldásról alkothattunk magunknak képet. Bár a rekonstrukció sok tényezője bizonytalan, annyi bizonyos, hogy zárt, háromkaréjos lezárású nyíláscsoportokról van szó, és ezzel nemcsak veszprémi, hanem országos viszonylatban is egy nálunk eddig ismeretlen későromán formai megoldásra hívhattuk fel a figyelmet.

Vessünk egy pillantást a rekonstrukcióra, és foglaljuk össze az elmondottakat. Elemzésünkkel valószínűsíteni tudtuk, hogy nyílásaink egy előcsarnok-, vagy kerengő-jellegű tér homlokzati falán helyezkedtek el, és mögöttük boltozott belső húzódott meg. A valószínűleg kéttagú ikerablakok a boltszakaszt teljes szélességében megnyitották; a tér boltozott volta a külsőn valószínűleg támpillérekben fejeződött ki. A nyílások felett a homlokzaton feltehetően sávozott, polichrom falszövet húzódott. A belsőben a nyílások feletti mezőt a boltozat homlokíve zárta le, és itt a plochromia elmaradt. Az ikerablakokat háromkaréjos záradékkal látták el. A nyílást — amely alatt feltehetően alacsony mellédfal húzódott — teljes egészében egységes kialakítású, összetett keretelő tagozat szegélyezte, amely világos színével élesen el kellett, hogy váljék a polichrom külső falfelülettől, illetve a plasztikusan is kiemelkedő támpillértől. Ez a keretelés a bélletkövekből, az egyszerűen profilált éltagozásból és egy keskeny, egyenletes szélességű homlokzati sávból állt. A kerettagozat a nyí-

6. Háromkaréjos lezárású ikerablak rekonstrukciós rajza (kéttagú változat).
6. Rekonstruktionszeichnung eines Doppelfensters mit dreibogigem Abschluß (zweigliedrige Variation).
6. Dessin de reconstruction d'une fenêtre jumelée à clef trilobée (solution à deux parties).
6. Реконструктивный рисунок парного окна с трилопастной аркой (вариант двойного окна).

lást falkivágásjellegűvé tette, és ugyanakkor rendkívül erőteljesen kiemelte a „falszegélyt”, így mintegy az architektúra legjellegzetesebb elemévé válva. Az osztóoszlopról csupán annyit tudunk, hogy ikeroszlopok és egyszerű, vállkövel kombinált osztók váltakoztak.

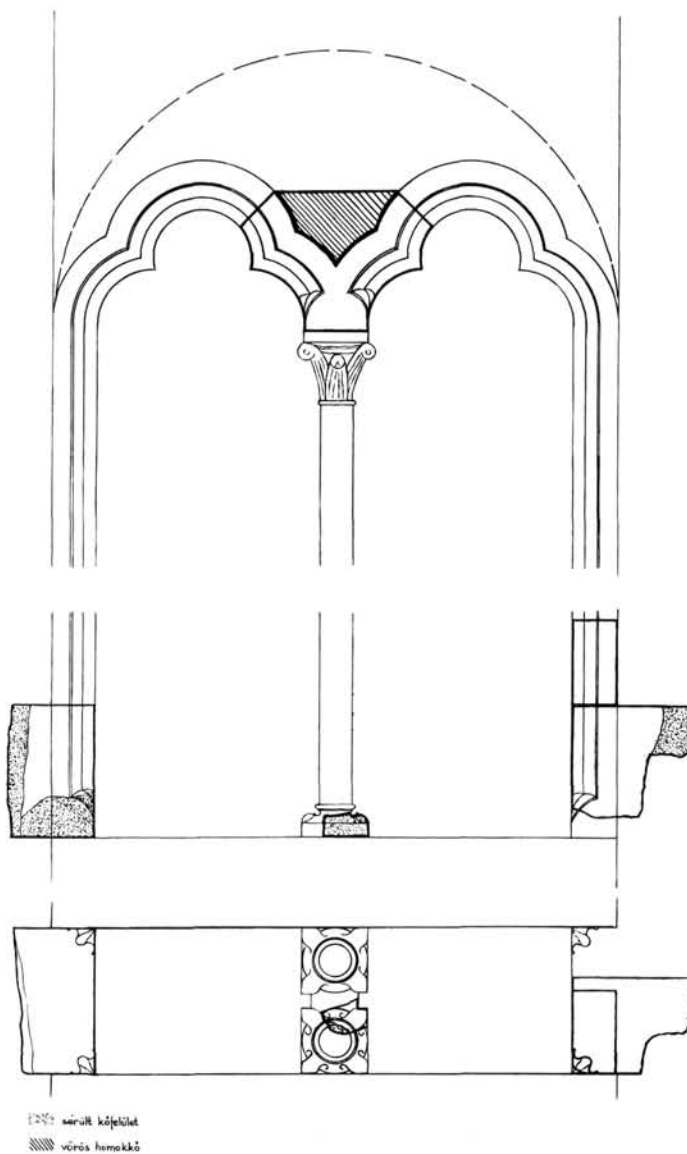
A rekonstrukció legbiztosabb pontja a kerettagezat; az összes többi részletre csupán ennek megmaradt köveiből következtethetünk. Biztosra vehető a kétféle osztómegoldás és a flankírozó tagozatok jelenléte is, bár az utóbbiak különfélék, lehettek és ezen a ponton a rekonstrukció még több tekintetben módosulhat.

Amennyiben rekonstrukciónk helyes, legalább két, de inkább több ikerablakkal kell számolnunk. Az esetleges más megoldási lehetőségek közül pillanatnyilag a négytagú ikerablakok látszanak a legrealisabbaknak. Természetesen számos más variáns is elképzelhető; ezeknek kizárása, vagy ellenkezőleg, igazolása azonban csupán újabb töredékek előkerülésétől, vagy in situ maradványok feltárásától várható.

A további kutatás szempontjából tehát rendkívül fontos, hogy a proveniencia kérdését megvizsgáljuk. Ebből a szempontból döntő fontosságú az a körülmény, hogy a 46. a–c. számú faragványokat — tehát az egyik ivindító követ és betétjeit — együtt találták meg a Szt. György-kápolnától nyugatra eső területen, a kápolna védőépületének alapozási munkái közben.¹⁰ Ez arra vall, hogy az ikerablakok egykori helyét a kápolna közvetlen környezetében kell keresnünk (maga a kápolna természetesen a nyílások jellege miatt nem jöhet számításba). Ennek a lokalizálásnak nem mond elent a többi — másodlagos, sőt harmadlagos helyzetből előkerült — kő lelőhelye sem: valamennyi az egykori belső vár északi részén, tehát a székesegyház körzetében látott napvilágot, egy pedig 1907-ben a templom falából került elő.¹¹

A lokalizálás tehát nem okoz különösebb nehézséget; annál inkább az a kérdés, hogy az ablakok magán a székesegyház épületén, vagy pedig a hozzá kapcsolódó épületkomplexum valamely részén helyezkedtek-e el? A kérdés eldöntése első pillantásra kézenfekvőnek látszanék Ádám Iván egyik megfigyelése alapján, amely szerint az *északi mellékhajó* falában a vakolat leverésekor olyan románkori ajtókeretet találtak, amelynek éltagozása — ha hihetünk a leírás szavainak — megegyezett az ikerablakokéval. Mint hogy ez az adat szempontunkból mindenképpen rendkívül fontos, idézzük Ádám teljes leírását: „Április 14-én kezdték leszedni a falakról a vakolatot. Az északi mellékhajó hátulsó oldalán a felszínre került háromnegyedrészben egy befalazott ajtóbejárás maradványa. A magassága egy méterrel volt. Szép, faragott, *szürke* homokkőből készült az ajtóbélet. Tagozata két egyszerű *domború szalag között végigfutó mélyedés*, úgynevezett horony. A befalazott rész régi kőfalazat. Tehát nem újabb változás, hanem igen régi, mert a kőajtószár jó *szürke* homokkőből állt, és *teljes félkörívű* a felső része, tehát románkori. Mivel a *lelet helyének megfelelőleg, kívül* az északi oldalon van a *régii kriptába való lejárás*. (így!) Az ajtó alsó részét be kellett falazni, mivel a külső kriptaeljárás boltozata alatta húzódik a templom alá.” (kiemelések tőlem. TS)¹²

A leírás alapján nyilvánvaló, hogy az ajtót belülről, a mellékhajó felől találták meg, mégpedig a székesegyház hossz-

házának három nyugati szakasza közül a középsőben, amelynek tengelyében a külső kriptaeljárás ma is látható.¹³ Minthogy záradéka „teljes félkörívű” volt, a mienkéhez hasonló ikerablakról nem lehet szó. Magassága, minthogy több, mint egy méterrel a mai padlószint fölé emelkedett, a románkori nível pedig a környéken kb. 130 cm-rel mélyebben volt,¹⁴ kb. 2,5 m-re tehető.

A leírás nyomán aligha vonható kétségbe, hogy a nyílás keret anyaga és éltagozása alapján ugyanabba a körbe tartozik, ahová az ikerablakok; kézenfekvőnek látszanék tehát ezek között konkrét összefüggést keresni, annál is inkább, mert vannak más adatok is, amelyek ilyen összefüggés létezését lehetővé tennék.

Az 1957-es ásatások alkalmával feltárásra került a székesegyház északi mellékhajófalanak egy kis része is, az említett kriptaeljárattól keletre. Ezen a részen az ásatási alaprajz a földfelszín alatt visszaugró, 215 cm hosszú falszakaszt jelez,¹⁵ amelyet kelet felől egy rövidebb, de a felmenő falsík elé nyúló kiugrás, nyugat felől pedig egy hosszabb falnyúlvány zár le. Az így létrejött fülkészerű mélyedés szélessége meglepően egyezik ikerablakaink megfelelő méretével

(220—225 cm). Sajnos, az ásatás alkalmával a fal szerkezetének alapos vizsgálata elmaradt, így ennek az adatnak az értékét nem tudjuk felmérni. A „fülke” és az 1907-ben feltárt ajtó elhelyezkedése azonban egy további feltételezést is lehetővé tesz. A székesegyház hajójának három nyugati szakasza ugyanis a többitől eltérő méretű volt és, mint említettük, az ajtó ezek közül a középsőben nyílt. Ha az ettől keletre fekvő „fülke” tényleg ikerablakot rejtene magában, kézenfekvő volna a feltételezés, hogy hasonló ablak volt az ajtó másik oldalán, a nyugati szakaszban is. Ebben az esetben tehát olyan jellegű nyíláscsoporttal lehetne számolni, mint amilyen egyébként a káptalantermek kerengő felé eső falán szokott előfordulni.

Hogy az elmondott egyezéseknek tényleg van-e valami konkrét alapjuk, vagy csupán több adat véletlenszerű egybehangzásával állunk szemben, azt csak falkutatással és újabb ásatással lehetne véglegesen eldönteni. Jelenlegi ismereteink szerint csupán az építészeti szituáció vizsgálatával kísérhetjük meg a válaszadást a kérdésre.

A kérdéses fal jelenleg a székesegyház külső, homlokzati fala, amely a belső térrel közvetlenül összefügg. Az összefüggés minden valószínűség szerint a középkorban is fennállt, de a mellékhajó fala nem állt szabadon: előtte állt a Szentlélek-kápolna, amely jelentős részben ugyancsak 1957-ben került feltárára.¹⁶ Elvileg tehát — bizonyos feltételek mellett — elképzelhető lenne az, hogy a mellékhajó falát nyílászáró szerkezet nélküli ablakok törjék át. A legfontosabb feltétel az, hogy a kápolnának az ablakok keletkezésekor már állnia kellett. Ez az egyetlen ismert részletforma — egy fűoszlop és lábazata — alapján nem tekinthető kizártnak.¹⁷ A többi feltételekkel azonban már korántsem állunk ilyen jól. Ikerablakaink térbelsőben való elhelyezkedése esetén ugyanis valószínűleg mindkét oldalon boltozott terekkel kellene számolnunk, minthogy a flankírozó tagozatok

7. Az ívhátak között kitöltő vörös falazókő oldalnézete, korábbi ívelt felület nyomával (46. b. sz.).

7. Seitenansicht des den Zwischenraum der Bogenrücken ausfüllenden roten Quadersteines mit der Spur einer früheren bogigen Fläche (46 b.).

7. Profil de la pierre de murage rouge, remplissant l'intervalle des extradoss des arcs, avec les traces de superficies arquées antérieures (N° 46. b.).

7. Вид сбоку красного кладочного камня со следами прежней дуговой поверхности (46 в.).

belsőben nehezen képzelhetők el másképpen, mint boltozati támként. A kápolna szemben fekvő falán azonban az ikerablakok feltételezhető elhelyezkedésének megfelelő boltszakaszok jelenlétére semmi sem utal; az említett egyetlen fűoszlop legfeljebb egy dongaboltozat hevederívét támaszthatta alá. Ugyanez a helyzet a mellékhajó falán is: a „fülkét” közrefogó kiugrások közül a nyugati falnyúlvány véleményünk szerint a kriptalejáró építésével függ össze, és, bár elképzelhető, hogy valamilyen korábbi magot is magába foglal, ez az ásatási alaprajzból nem tűnik ki; a keleti kiugrás viszont 60 cm-es kiülésével inkább egy lapos támpillér csonkjára emlékeztet, mint boltozati támkra. Támpillérszerű kiugrást természetesen csak külső homlokzaton tételezhetnénk fel, ami viszont csak akkor lehetne összeegyeztethető ikerablakainkkal, ha feltételeznénk, hogy ezeket egy korábbi homlokzati fal már meglévő támpillérei között törték, a kápolna felépülte után.

Mindehhez hozzávehetjük azt, hogy a feltárt falakon nyoma sem látszik annak a gondos kvádermunkának, amit a betétkövek alapján ikerablakainkkal kapcsolatban feltételezhetünk.¹⁸ Végül pedig azt is meg kell említenünk, hogy az általunk legvalószínűbbnek tartott rekonstrukciós megoldásnak az adott építészeti szituáció ellentmond, és ez a térkapcsolat — a mellékhajó és a kápolna ikerablakokkal történő egybenyitása — önmagában is szokatlan és egyedülálló lenne nemcsak Magyarországon, hanem a románkori építészeti példatárában általában is.

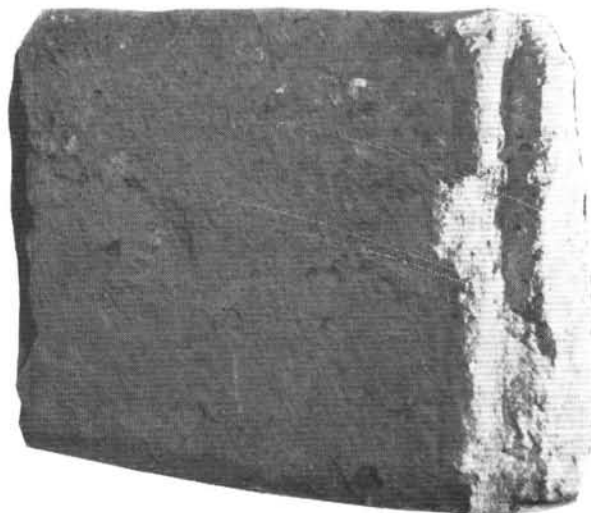
Bármennyire csábító lenne tehát a lehetőség, azt kell mondanunk, hogy az Ádám-féle ajtó és az ikerablakok közvetlen összefüggésének kevés a valószínűsége. Kétségtelen azonban, hogy az ajtó formailag ugyanabba a körbe kellett, hogy tartozzék, amelybe az ikerablakok, és így — akár volt összefüggés köztük, akár nem — ez az adat szempontunkból igen jelentős. Azt valószínűsíti ugyanis, hogy az ikerablakokat készítő műhely a székesegyház épületén átalakításokat végzett, és tevékenységének még in situ maradványai vannak, amire más helyen már nem sok a remény. Éppen ezért mindenképpen fontos lenne a felvetett rekonstrukciós probléma szempontjából az említett ajtó és környékének megkutatása, annál is inkább, mert az 1957-es feltárás alkalmával napvilágra került részletek is azt sejtetik, hogy nem egyszerű, tagolatlan fal húzódik meg a jelenlegi vakolat alatt.

Az északi mellékhajó fala a proveniencia megoldása szempontjából azért lett volna előnyös, mert a 46. a—c. számú kövek lelőhelyének közvetlen közelében van. Ha az ikerablakokat továbbra is a székesegyház épületére kívánjuk lokalizálni, csak ennél távolabbi helyek jöhetnek számításba. A déli oldalról való származtatásnak alig van valószínűsége; ennél valamivel figyelemreméltebb lehetőségnek tűnik a 16. századi alaprajzokon feltüntetett előcsarnok.¹⁹ Erről azonban semmiféle adatunk nincsen, így a kérdésre egyedül régészeti kutatás adhatná meg a választ.

A székesegyházon kívül ikerablakaink provenienciája szempontjából egyedül egy olyan épület jöhetne számításba, amely a templomtól északra eső területen, a volt szeminárium épület helyén állt.

A kérdés az, hogy vannak-e olyan történeti adatok, amelyeknek alapján ezen a helyen középkori épület feltételezhető. Itt abból indulhatunk ki, hogy a kora-

8. Kapcsolt nyílás függőleges alátámasztásának rétegeköve Tihanyból.
 8. Schichtstein der vertikalen Unterstützung einer gekoppelten Öffnung aus Tihany.
 8. Pierre de couche de soutènement vertical de baie jumelée, à Tihany.
 8. Камень, составлявший часть подпорки арки из Тихани.

középkori alapítású székesegyházak mellett rendszerint megtaláljuk a káptalan közös lakóhelyét is, amely rendszerint a kolostorokéhoz hasonló elrendezésben épült fel. Ezzel kapcsolatban említhetjük meg, hogy — az intézmények feltételezhető kontinuitása alapján — már Gutheil Jenő arra gondolt, hogy a híres veszprémi árpádkori főiskolát a későbbi szeminárium helyén kell keresnünk.²⁰ Gutheilnek ezt a megállapítását azért kell külön hangsúlyoznunk, mert a veszprémi főiskola káptalani intézmény volt, és így teljesen logikus arra gondolni, hogy a káptalan épületében, vagy annak közvetlen közelében nyert elhelyezést. A káptalan épületének helyéről ugyan közvetlen forrásadatok nem tájékoztatnak, az azonban bizonyos, hogy a Szt. György-kápolnát a XIV—XV. században több esetben is káptalani gyűlések színhelyeként említik.²¹ Maga a káptalani épület viszonylag korán, 1184—88 között megjelenik a forrásokban, amikor a püspök a káptalan „camerájának” javítására tekintélyes jövedelmet enged át.²² A szövegösszefüggésből elég nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy ezzel a szóval itt nem egyetlen helyiséget, hanem a káptalan lakóhelyét jelölték. Ez az épület, vagy ennek az utóda, legalábbis a XIV. század végéig megőrizte eredeti funkcióját, mert 1394—95-ben Ilsvai Leusták nádor két ízben is a veszprémi domus capitularis-ban állíttatott ki oklevelet a káptalan peres ügyeivel kapcsolatban.²³

A káptalan közös épületének létezését az említett adatok viszonylag jól dokumentálják. Az a tény pedig, hogy a Szt. György-kápolnában káptalani gyűléseket szoktak tartani, meglehetősen valószínűvé teszi, hogy a kápolna ennek az épületnek a közvetlen közelében volt. Gutheil feltételezése tehát más oldalról is alátámasztható, és így kettős szempontból is okunk van rá, hogy a veszprémi káptalan középkori épületét — és ezzel együtt az árpádkori jogi főiskola helyiségeit is — a székesegyháztól északra eső területen, vagyis azon a telken keressük, amelyen ma a Fellner által tervezett egykori nagyszeminárium, jelenleg Tanácsakadémia épülete áll.

Az azonban, hogy a Szt. György-kápolna káptalanteremként funkcionált, még egy dologra enged következtetni; nevezetesen arra, hogy a kérdéses káptalani épületből az erre a célra megfelelő helyiség hiányzott, tehát az valószínűleg csak egy részét alkotta a szokásos kolostori négyszögnek. Ez egybevág az 1957-es ásatások eredményeivel, amelyeknek során semmi olyan épületnyom nem került elő, amelyből a székesegyházhoz közvetlenül csatlakozó, szabályos kolostori jellegű épületkomplexumra lehetett volna következtetni.²⁴ A szemináriumi épület északi szárnyának pincéjében azonban még ma is vannak korábbi — kétségtelenül középkori — fal- és pincemaradványok, amelyek talán a kérdéses épülethez is tartozhattak.²⁵

Ikerablakaink lokalizálása szempontjából tehát a székesegyház mellett réálisan egyedül a káptalan háza jöhet számításba. A kérdésben azonban végleges döntést csak akkor remélhetünk, ha a szóban forgó területen a jövőben minden régészeti és építéstörténeti adat

gondos vizsgálat alá kerül, és a még meglévő maradványok tudományos megfigyelés nélkül nem fognak elpusztulni.

Az elmondottak ellenpróbájaként szükségesnek tartjuk néhány szóval külön-külön is megvizsgálni faragványaink leletkörülményeit, és az azokból levonható következtetéseket. Mint említettük, három kő — egy ívindítás és két betéte — a Szt. György-kápolna közelében, a földből került elő, ezek tehát mindkét lehetőségnek egyaránt megfelelhetnek. A 47. számú kis tagozott kő lelőhelye a székesegyház, mint erre már a dolgozat bevezetésében kitértünk. Minden bizonnyal ugyancsak 1907-ben, a székesegyház építési történelmével együtt került a várkútba a 85. számú kő is.²⁶ Az utóbbi kettő tehát közvetlenül a székesegyház épületéből származik, és így másodlagos felhasználásukra 1723 körül, a templom barokk átépítésekor kerülhetett sor.²⁷ Ennek a dátumnak valószínűleg megfelelnek a 85. sz. leletkörülményei is, amelynek beépítése a ferences kolostor pincéjébe a korábbi kolostor építésével (1722—24) hozható összefüggésbe.²⁸ E három kő adatai tehát inkább a székesegyház mellett szólnának; nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy 1907-ben — mint erre már ugyancsak utaltunk — a székesegyház északi oldalán levő barokk támpillérekben találták meg a Szt. György-kápolna két oszlopfejét, tehát az építkezés alkalmával kétségtelenül felhasználták a környező romos épületek kőanyagát is. Kőveink leletkörülményeiből így mindössze arra következtethetünk, hogy az az épület, amelyből erednek — legyen az akár a székesegyház, akár a káptalan háza — az 1720-as évek első felében romos állapotban volt, és, legalábbis részben, nem funkcionált.

Némileg eltérő következtetésekre ad alkalmat a 86. sz., amelyet a Dravecz-féle kanonoki ház falából bontottunk ki, a 87. számú későgótikus töredékekkel együtt.²⁹ Természetesen az is lehetséges, hogy ez a kő a mai épület helyén állott korábbi házak bontási anyagából került ki; ez esetben származtatása éppúgy lehetséges lenne a székesegyházból, mint az előbbieké. Ha azonban nem ez volt a helyzet, akkor aligha gondolhatnánk a székesegyházra, amelyet akkor már régen helyreállítottak, hanem sokkal inkább a szeminárium építkezésére, amely bizonyos fokig összefüggésbe hozható a Dravecz-házzal is.

A Dravecz-ház építése 1769-ben kezdődött; két évvel később az építető Dravecz kanonok már beköltözhetett az egyik szárnyba.³⁰ Ez a szárny azonban nem lehetett az utcai, mert ennek kapuján 1773-as évszám látható.³¹ Ugyanebben az évben kezdődött a szeminárium építése is, amelynek alapkövét éppen Dravecz József rakta le.³² A két dátum egye-

9. Ikeroszlop-lábazat töredéke Tihanyból.

9. Fragment eines Doppelsäulen-Sockels aus Tihany.

9. Fragment du socle d'une colonne jumelée de Tihany.

9. Обломок цоколя парной подпорки из Тихани.

zese a másodlagosan felhasznált középkori építőanyag szempontjából talán nem véletlen. A kanonoki ház építészeti megformálása Fellnerre vall, valószínű tehát, hogy a kivitelezést is — legalább részben — ugyanazok végezték, akik a többi Fellner-féle építkezésen dolgoztak. A szeminárium építését nyilván nagyméretű földmunkák és bontások előzték meg, és így könnyen elképzelhető, hogy az ennek következtében felszínre került építőanyag egy részét az éppen munkában levő kanonoki háznál használták fel. Ez annál is inkább lehetséges, mert a Fellner-műhely hasonló eljárása más esetben is kimutatható.³³

A leletkörülmények vizsgálatával összefüggésben emlékeztünk meg egy további figyelemreméltó jelenségről is, amely némi építéstörténeti útmutatással szolgál. Az ivindítások között kitélt kövek egyikén ugyanis a falmag felé forduló oldalon ívelt felületet találunk (7. kép). Ezt a felületet eredetileg gondosan megfaragták, az azonban kétségtelen, hogy az ikerablakokba történő beépítéskor már nem játszott szerepet. Természetesen az is lehetséges, hogy elrontott tagozat utánfaragásáról van szó, úgy érezzük azonban, hogy itt kézenfekvőbb lenne egy lebontott épület(rész) másodlagosan felhasznált elemére gondolni. Ez arra engedne következtetni, hogy az ikerablakok nem új építkezéshez, vagy bővítéshez, hanem régebbi épület teljes újjáépítéséhez, vagy legalábbis erős felújításához kapcsolódnak. Ez a megfigyelés különösen abban az esetben válnék értékessé, ha bebizonyosodnék, hogy az ablakok az egykori káptalani épülethez tartoztak: ez ugyanis megerősítené a fentebb említett, 1184–88-ból származó adatot, amelynek értelmezése vitathatónak tűnhet. A székesegyház esetében kétségtelen, hogy régebbi épületről van szó, és az említett Ádám-féle adat alapján az is bizonyos, hogy a későromán periódusban átalakítások történtek rajta. Végül az épületkomplexumon belül elhelyezkedő Szt. György-kápolnáról tudjuk, hogy ugyanabban az időszakban, régebbi épület helyén keletkezett. Ha tehát ikerablakaink a káptalani épülethez tartoztak volna, ez lenne a harmadik egység az együttesen belül, amelynek felújítása a többivel megegyező periódusban ment

végbe. Akárhogyan is dőljön el végül a provenienciakérdés, annyi bizonyos, hogy a Szt. György-kápolna, az Ádám-féle ajtó és az ikerablakok együttvéve igen kiterjedt építőtevékenységet sejtetnek a székesegyház környékén. Az építéstörténeti adatok összevetéséből tehát arra lehet következtetni, hogy a kápolna építése nem tekinthető elszigetelt jelenségnek, hanem valószínűleg egy átfogó újjáépítési program része volt.

Ikerablakaink és a többi veszprémi későromán emlékmű viszonyának tisztázásához sajátságos módon egy tihanyi lelet járult hozzá döntő módon. A tihanyi templom és kolostor 1965. évi renoválásakor ugyanis a vakolatlevegés után a szentély északkeleti sarkában egy eléggé nagyméretű (41×57×28 cm) tagozott kőre letűnk figyelmesek. A kő kiemelése után kiderült, hogy ugyanolyan, két oldalán egyforma, hullámos profilú tagozással ellátott faragványról van szó, amilyen a 88. számú kő, azzal a különbséggel, hogy a tagozatok végigfutnak, tehát a pajzsmotívumos lezárás hiányzik. A kő egyik oldalán a külső hengertagot lefaragták, eredetileg tehát 59–60 cm széles lehetett, ami majdnem pontosan azonos a veszprémi ikerablakok köveinek megfelelő méretével (8. kép).

Az egyezés olyan nagyfokú, hogy már ennek az egyetlen darabnak az alapján is szoros összefüggést kellene feltételeznünk. Ezt az összefüggést csak megerősíti a többi tihanyi későromán kőfaragvány, amelyek közül elsőként egy oszlop-lábazat töredékét kell említenünk. Ez már korábban, az 1958. évi renoválás alkalmával került elő a kolostor épületéből.³⁴ A sarokleveses lábazat jellegzetes későromán formát mutat; figyelemreméltó, hogy alsó párnatagjának profilja alul nem ívelődik vissza, hanem érintőlegesen kapcsolódik a talplemez függőleges síkjához. A párnatag széle a talplemez négyzetére ugyancsak olyan körként rajzolódik, amely a négyzet oldalait belülről érinti. Szempontunkból e lábazat legfigyelemreméltóbb vonása az, hogy a talplemez egyik oldalához keskenyebb nyúlvány csatlakozik, amely mindkét sarok mellett 3–4 cm-es beugrást eredményez, s törésfelületben végződik (9. kép). Tulajdonképpen tehát nem teljes lábazatról, hanem töredékről van szó. Az 1965. évi munkálatok során előkerült egy másik lábazattöredék is, amely méreteit és formai megoldását tekintve teljesen megfelelt az előzőnek, de annál sokkal töredékesebb volt (10. kép). Erről a darabról az említett nyúlvány hiányzott, de tüzetesebb vizsgálat nyomán kiderült, hogy helye itt is megvan: a talplemez egyik oldalának két szélén 3–4 cm széles faragott felületek találhatók, amelyek között törésfelület húzódik.

A kiegészítés szinte önként kínálkozik: töredékeink eredetileg kettős lábazatokhoz tartozhattak, amelyeknél a két négyzetes talplemezt az említett nyúlvány — tehát egy keskenyebb nyak — kötötte össze. Az ilymódon kiszervezett kettős lábazatok méretei további érdekes összefüggésre derítenek fényt. A talplemez mérete 26, 5×26,5 cm, az említett nyúlvány hossza 5–6 cm. Ezek a méretek a kettős lábazat teljes hosszát 59 cm-ben határozzák meg, ami az ikerablakok bélletfalvastagságának jól ismert méretével egyezik. A talplemez egy oldala ugyanakkor az ivindításos kövek felfekvés felületének szélességével azonos méretű, ami azt jelenti, hogy a kettős lábazat egésze ugyanakkora felületet takart, amekkora az ablakzáradék vállának felfekvés felülete volt.

Mindezek után aligha vonható kétségbe az, hogy az említett profilos kő és a lábazattöredékek egyazon építészeti

10. Ikeroszlop-lábazat töredéke Tihanyból.
 10. Fragment eines Doppelsäulen-Sockels aus Tihany.
 10. Fragment du socle d'une colonne jumelée de Tihany.
 10. Обломок цоколя парной подпорки из Тихани.

összefüggésbe tartoztak. A profilos kő formai kiképzése és a méretek világosan bizonyítják, hogy itt ugyanaz a műhely működött, amely a veszprémi ikerablakokat készítette. A tagozatok jellegéből nyilvánvaló továbbá, hogy a tihanyi kövek éppúgy ikerablakokhoz tartoztak, mint a veszprémiek, sőt, a méretegyezések alapján az is valószínűnek látszik, hogy a tihanyi ikerablakok felépítése a szerkesztés módjában és a fő méretekben szintén azonos volt a veszprémiekével. Itt tehát azzal a meglehetősen ritka esettel állunk szemben, amikor ugyanaz a műhely két egymáshoz közel eső helyen mintegy megismételte saját megoldásait, olyan pontossággal, hogy még a fő méreteket is megtartotta.

Veszprémben, mint láttuk, az ikerablakok provenienciája vitatható; Tihanyban ez a probléma aligha merülhet fel. Kolostorépületről levén szó, kézenfekvő, hogy az ikerablakokat az elpusztult kerengő részeinek tekintsük, ami egyébként igazolja azt az eljárásunkat, hogy a rekonstrukció során ikerablakaink osztásainak számát kerengő-párhuzamok figyelembe vételével igyekeztünk kikövetkeztetni.

Faragványaink tehát a tihanyi középkori kolostor-épület építéstörténetének egy eddig teljesen ismeretlen periódusára vetnek fényt; szempontunkból azonban ennél is fontosabb, hogy — a méretek egyezése következtében — az egyes részletek a veszprémi ikerablakokba is behelyettesíthetők, és így a rekonstrukciót újabb elemekkel bővíthetjük ki. Ezzel a lehetőséggel elsősorban a lábazatok esetében kell élnünk, annál is inkább, mert a megfelelő forma jelenlétét Veszprémben is ki tudjuk mutatni, és így — a tihanyi kövek tanúsága alapján — lehetővé válik, hogy az ikerablakainkhoz tartozó töredékek számát még eggyel növeljük.

A kő, amelyre utaltunk, egy jelentéktelennek látszó kis fragmentum, amelynek kérdéses provenienciája véleményünk szerint a formai összefüggések alapján határozható meg.³⁵ A faragvány a teljes lábazatnak csupán negyed részét foglalja magába; a talplemezen kívül csupán az alsó párnatag és a horony egy része maradt meg, egy saroklevéllel (11. kép). A rajta látható profilrész és a saroklevél kiképzése lényegében megfelel a tihanyi formáknak. Az egyezést vitathatatlanná teszi az, hogy a töredék sarkától balra, attól kb. 4 cm-re, a talplemezből derékszögű töréssel egy nyúlvány indul ki, amely töredékesen végződik. E nyúlvány felső síkja teljesen sima; egy esetleges csatlakozó profilrész nyoma nem látható. A különös részlet a tihanyi kövek ismeretében egyszerre értelmezhetővé válik: kétségtelen, hogy a veszprémi töredék ahhoz hasonló kettős lábazatból származik, amilyent fentebb leírtunk. Elképzeléseinket itt is igazolják a méretek: a kövön mérhető fél oldalhossz 13 cm, ami 26 × 26 cm-es, a tihanyi lábazatokénak megfelelő talplemez méretet ad.

Mindezek alapján, úgy véljük, indokolt az a feltételezésünk, hogy a 34. számú kis töredék egykor az általunk rekonstruált ikerablakok részét képezte. Annál figyelemre méltóbb, hogy ezen a kövön egy olyan részletet találunk, amely a Szt. György-kápolna lábazatainak jellegzetes motívuma: a párnatagba beütemezett saroklevél széle ugyanis kétoldalt 1—1 kifelé bukó vonalban folytatódik. Ez a talán véletlenszerűnek tűnő részletmegegyezés teljesen meggyőzővé válik akkor, ha a lábazatok profilmegoldását is összevetjük: a Szt. György-kápolna apszisát flankírozó belső sarokoszlopok lábazatainál ugyanazzal a jellegzetes megoldással találkozunk, amelyet a tihanyi töredékek ismeretésekor írtunk le.³⁶

Ezzel a kör bezárult. A veszprémi és a tihanyi ikerablakok műhelye tehát nem más, mint a Szt. György-

kápolna műhelye. Így azt a korábbi megállapításunkat, hogy a Szt. György-kápolna építése egy átfogó újjáépítési program eredménye, most azzal egészíthetjük ki, hogy ezt a programot — legalábbis, ami a székesegyház és a hozzá kapcsolódó épületkomplexumot illeti³⁷ — egyetlen egységes műhely hajtotta végre. Ebben a nagy építkezési kampányba a tihanyi apátság is bekapcsolódott, amely kolostorépületének újjáépítését bízta a Veszprémben működő műhelyre.

Ezeknek az eredményeknek a birtokában két szempontból is indokoltak tűnik, hogy azokat a megállapításokat, amelyeket H. Gyürky Katalin az 1957-es ásatás publikálása kapcsán tett, újra megvizsgáljuk és ki-egészítsük. Egyrészt, az a tény, hogy az ikerablakok létezése bizonyítja egy másik, a kápolna műhelye által kivitelezett építészeti egység jelenlétét azon az épületkomplexumon belül, amelyhez maga a kápolna is tartozott, új szempontokat vehet fel az ásatás során nem eredeti helyzetben megtalált kőfaragványok provenienciájának elbírálásában. Másrészt, az ikerablakok rekonstrukciójával és attribúciójával a műhely formakincse több fontos, új elemmel bővült (háromkaréjos ív, pajzsmotívum, hullámos profil, polichromia), amelyek lehetővé teszik, hogy stíluskapcsolatait pontosabban is meghatározhassuk.

Ami a kőfaragványok provenienciáját illeti, elsősorban a kiásott bordatöredékek kerülhetnek gyanúba, minthogy ezek között három különböző XIII. századi típus szerepel, amelyeknek együttes előfordulása a kápolnán belül feltételezhetően valószínűtlen. Mint ezt már rekonstrukciós gondolatmenetünk során említettük, valószínű, hogy ikerablakaink mögött boltozott tér húzódott végig. Így, bár erre további bizonyítékaink nincsenek, esetleg elképzelhető, hogy a fenti bordatípusok egyike az ikerablakokkal összefüggő térhez tartozott.³⁹

Egy másik gyanús faragvány a 39. számú ívtöredék, amely a kápolna rekonstrukciójával is összefüggő problémákat vet fel. Gyürky ugyanis feltételezte, hogy a kápolna külső sarkain szerinte mindenütt meglevő hármastéteket vakívek kötötték össze, amelyek egyik maradványa a 39. sz. lenne.⁴⁰ Várnai Dezső rekonstrukciója szerint az eredeti félkörív átmérője 2,50 m volt, és a hengertaggal és horonnyal tagozott kő belső ívelt felülete is szabadon ma-

radt.⁴¹ A rekonstrukciónak ez az utóbbi részlete meglehetősen valószínűtlennek tűnik, mert a kérdéses felület megmunkálása teljesen nyers. Sokkal valószínűbb tehát, hogy ez a felület eredetileg nem állt szabadon; ebben az esetben viszont vagy arra kell gondolnunk, hogy a kő hornyához közvetlenül a falsík csatlakozott, vagy pedig arra, hogy az iv tulajdonképpen két elemből tevődött össze, tehát azon a rétegen belül, amelyhez a 39. sz. tartozott, még egy tagozott réteg helyezkedett el. Minthogy az előbbi profilmegoldás meglehetősen szokatlan volna, véleményünk szerint indokoltabb az utóbbira gondolni. Ebben az esetben természetesen az iv belső átmérője is csökkenne. A magunk részéről nem tartjuk valószínűnek, hogy a háromkaréjos pillérkötegek a kápolna összes külső sarkain jelen lettek volna; ennek ugyanis ellentmond az a tény, hogy az épen fennmaradt délkeleti sarkon a lábazat egyenes vonalú.⁴² Így a kérdéses kő a nyugati falszakaszon — tehát a bejárat felett — valóban feltételezhető, és a háromkaréjos pilléreket összekötő ívhez tartozhatott. Amennyire ez a felmérési rajzok alapján megállapítható, egy ilyen ív belső átmérője 2,30–2,50 m között mozoghatott, a méretek tehát — félkörív esetén — ennek a feltételezésnek nem mondanának ellent.⁴³ Ugyanakkor azonban arra is szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy rekonstrukciónk szerint az ikerablakokat flankírozó pillérek közötti távolság kb. 220 cm, tehát — ha helyes az a feltételezésünk, hogy a 39. sz. egy kétrétegű ív külső rétegéhez tartozott, és az ikerablakok pilléreit legalább az egyik oldalon kiváltóív (homlokív) hidalta át — ugyanúgy elképzelhető lenne az is, hogy a szóban forgó töredék az ikerablakok tartozéka.

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a székes-egyház környezetében nem eredeti helyzetben előkerülő kőfaragványok csak abban az esetben lokalizálhatók határozottan, ha a fennálló, vagy rekonstruált épületek, illetve épületrészek valamelyikével méreteikben és struktúrájukban egyaránt egyértelmű egyezéseket mutatnak. Mint láttuk, sem a bordatípusok, sem a 39. számú kő esetében nem ez a helyzet, így ezeket

11. Sarokleveles lábazattöredék a Bakonyi Múzeum kőtárából (34. sz.).
 11. Sockelfragment mit Eckblättern aus dem Lapidarium des Bakonyi-Museums (34).
 11. Fragment du socle à feuilles de coin de la galerie de monuments de pierre du Musée Bakonyi (N° 34).
 11. Обломок цоколя из лапидария Баконьского музея (34).

egyelőre rekonstrukciós elemekként csak feltételesen használhatjuk.

A műhely stíluskapcsolataira vonatkozólag Gyürky elsősorban azokat az összefüggéseket hangsúlyozta, amelyek a kápolnát Esztergomhoz fűzik, feltételezve, hogy a királyi műhely Veszprémben közreműködött az építkezésnél.⁴⁴ Ugyanakkor azonban felfigyel a kápolna és a ciszterci koragótika (Bélapátfalva), valamint a jáki kör összefüggéseire is.⁴⁵ Az a kör tehát, amelyben a veszprémi részletformák megfelelőit keresi, szinte az egész magyar későromán építészetet felöleli, és így vizsgálódásai inkább a kápolna hozzávetőleges datálására és általánosságban vett építészettörténeti meghatározására, mint konkrét stíluskapcsolatok rögzítésére alkalmasak. A magunk részéről — elsősorban újonnan nyert adataink alapján — megkíséreljük ezt a kört szűkebbre vonni, és így a kapcsolatokat is konkrétabbá tenni. Ehhez mindenek előtt a keltezés kérdését kell megvizsgálnunk.

Gyürky a kápolna építésének megkezdését — a fenti stíluskapcsolatok alapján — az 1220-as évekre teszi;⁴⁶ Ehhez a véleményéhez — némi módosítással — magunk is csatlakozunk. A keltezés pontosabb meghatározása a felsőörsi templom és a kápolna közötti rokonság figyelembe vételével lehetséges, amelyre a templom helyreállításával párhuzamos kutatások során derült fény. A felsőörsi templom toronyalján ugyanolyan, homorú ívvel kiugró, körbefutó padka maradványai kerültek elő, amilyen a Szt. György-kápolnában is feltárára került.⁴⁷ A boltozatot tartó sarokpillérek lábazatai a padkán ülnek, ami szintén megegyezik a kápolna elrendezésével. Egyezés mutatkozik abban is, hogy a saroktámok negyedoszlopai nem közvetlenül a sarokban állnak, hanem a sarokba helyezett, Felsőörsön derékszögű, a kápolnában tompaszögű, lapos pilaszterek szögletében. A Szt. György-kápolna és a felsőörsi templom toronyalja tehát a belső térképzés és struktúra szempontjából nagyfokú egyezést mutat. Ez a rokonság véleményünk szerint nem a műhely, hanem — elsősorban — a funkció azonosságából fakad. Mint említettük, a Szt. György-kápolna a középkorban káptalani gyülesterem szerepét is betöltötte. Történeti adatok igazolják, hogy az alapításhoz közeli időben a prépost mellett Felsőörsön is voltak kanonokok,⁴⁸ vagyis ez a világi prépostság eredetileg önálló káptalannal rendelkezett. A körbefutó padka tehát véleményünk szerint mindkét esetben az adott terek másodlagos funkciójával függhet össze, ami azt jelenti, hogy a felsőörsi toronyalj is az ottani káptalan gyülekezéshelye és tárgyalóterme lehetett.

Mint említettük, a két épületen azonos műhely működése nem tételezhető fel, így a rokonságot csak forma- és funkcióátvétellel magyarázhatjuk. Ez esetben pedig a prioritás kérdése aligha vitatható, hiszen Felsőörs az egész középkorban át függött a veszprémi káptalantól — prépostja rendszerint a káptalan tagja is volt, — és így mintegy a veszprémi káptalan fiókjaként tarthatjuk számon.

Ez a kapcsolat azért döntő a Szt. György-kápolna szempontjából, mert a felsőörsi torony okleveles alapon keltezhető: a torony első emeletére lokalizálható Szt. Mihály-kápolnát ugyanis Bertalan püspök (1226–1244) szentelte fel.⁴⁹ Az elmondottak alapján feltételezhető, hogy a felsőörsi torony építésének megkezdésekor a kápolna már kézen állt, vagy legalábbis javában épült. Ez mindenképpen

12. Lábazati részlet a magdeburgi székesegyház déli kereszthajójának kapujáról.
12. Sockelteil vom Tore des südlichen Kreuzschiffes der Kathedrale von Magdeburg.
12. Détail du socle du portail du transept sud de la cathédrale de Magdebourg.
12. Часть цоколя поперечного нефа магдебургского собора.

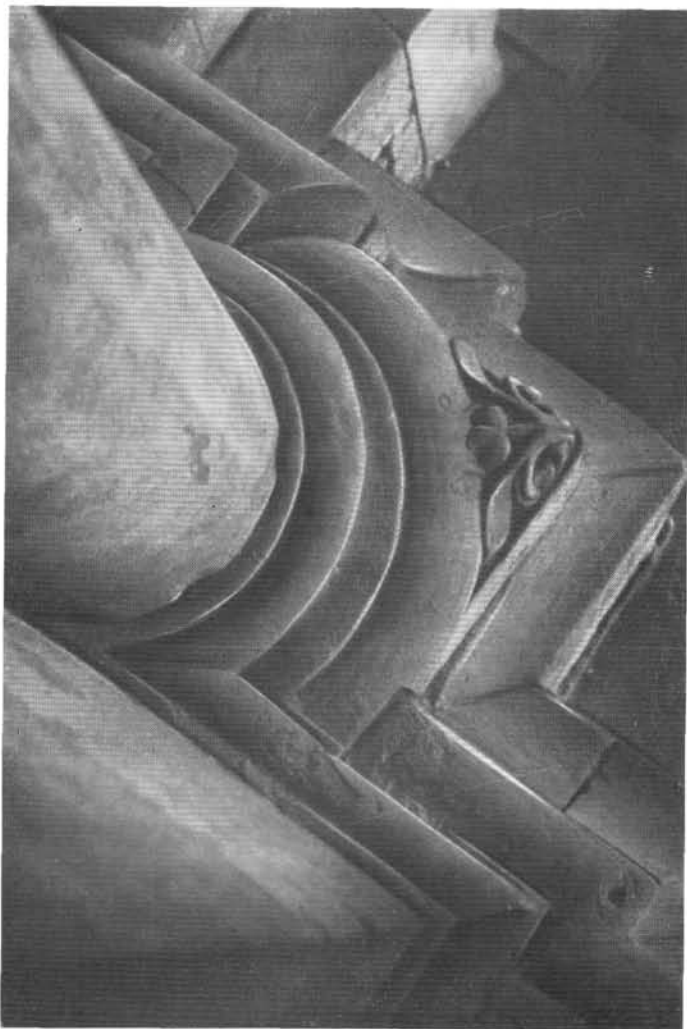
azt jelenti, hogy a veszprémi építkezés a tatárjárás előtt lezajlott. Minthogy azonban Felsőörs esetében nem valószínű, hogy a torony építése éppen a tatárjárást közvetlenül követő években ment volna végbe, véleményünk szerint a kápolna építése legkésőbb az 1235 körüli évekre tehető. Ugyanakkor azonban az is valószínű, hogy Felsőörsön a kutatás során világosan elkülöníthetővé vált két periódus között — amelyek közül a torony a korábbihoz tartozik — éppen a tatárjárás okozta a cezúrát. Így a torony építése nagyjából a 30-as évekre keltezhető, ami a Szt. György-kápolnára vonatkoztatva 1225—1235 közötti dátumot jelent.

A kápolna építése tehát hozzávetőlegesen egy évtizednyi pontossággal meghatározható. A műhely többi veszprémi munkája és a tihanyi kolostor ehhez képest természetesen néhány év eltolódással keletkezhetett; így a műhely összes eddig ismert munkája szempontjából továbbra is a Gyürky által javasolt 1220—1240 közötti keltezés tekinthető mérvadónak. A szóban forgó épületek, illetve épületrészek készülését sorrendjére vonatkozólag egyelőre nincsenek támpontjaink, így e kérdés eldöntését át kell engednünk a további kutatásnak.

A keltezés tekintetében tehát Gyürky véleményét lényegében az újabban szerzett adatok is alátámasztják. Annál különösebb, hogy Gyürky az *esztergomi* királyi műhellyel keres közvetlen összefüggést, holott az analógiák sorában maga is többször említ egy másik, Esztergommal egyenrangú királyi építkezést, amely az említett időpontnak sokkal inkább megfelel: Óbudát.⁵⁰

Az óbudai vár keltezése eléggé tág határok között mozog, de abban eddig minden kutató egyetértett, hogy az építkezés döntően a 13. század első felében zajlott le, mégpedig inkább a 20-as, 30-as években, mint a század elején.⁵¹ Kétségtelen, hogy az adott periódus királyi építkezéseinek és kőfaragóinak stílusát ennek az épületnek a maradványai reprezentálják leghitelesebben. Aligha szükséges részletesebben bizonygatni, hogy a 12. század végén és a 13. század legelején működő esztergomi műhely közvetlen hatásáról nem lehet beszélni olyan időpontban, amikor a király legfontosabb központi építkezésén már egészen más összetételű és jóval fejlettebb formakincset alkalmazó műhely dolgozott. Függetlenül attól, hogy milyen összefüggés van az esztergomi és óbudai királyi műhelyek között stílusfejlődés és személyi összetétel szempontjából, annyi bizonyos, hogy nem két *egyidőben* működő műhelyről van szó, hanem az utóbbit az előbbi *felváltotta*, tehát létrejött egyértelmű az esztergomi műhely *megszűnésével*.

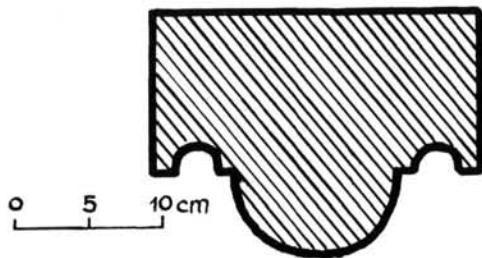
Ha tehát mindenképpen a központi királyi építkezésekkel igyekeznénk kapcsolatot teremteni, akkor csak Óbuda jöhetne számításba, és semmiképpen sem Esztergom. Óbudán valóban vannak olyan részletek, amelyek meglepően egyeznek a veszprémiékkal: a Szt. György-kápolna három bordatípusa közül kettő — az élszedett és a sarkantyútagos — itt is együtt fordul elő.⁵² Ugyanakkor azonban a Gyürky által analógiaként említett bimbós oszlopfőtöredékek már olyan eltéréseket mutatnak (palmettás díszítés, gyémántmetszés),⁵³ ame-

lyek ismert veszprémi faragványainkkal nehezen egyeztethetők össze. A Szt. György-kápolna két, lényegében teljes, és egy töredékes oszlopfőjén⁵⁴ a leveleken semmiféle idegen díszítőelem nem jelentkezik. A leveleket itt sekély, élben találkozó kanellurák tagolják, ellentétben azzal a — talán gyakoribb — típussal, ahol a kanellurákat erőteljesebb bordák választják el egymástól.⁵⁵

Minthogy a többi veszprémi részletformák megfelelőt az óbudai töredékek között hiába keressük, az említett bordatípusok pedig az adott időszakban széles körben el voltak terjedve, véleményünk szerint helytelen lenne a királyi műhely és Veszprém között közvetlen összefüggéseket keresni. A kétségtelenül fennálló rokonság a két műhely egyidejűségéből és művészeti forrásainak részbeni azonosságából adódik.

A magyar későromán építészet meglehetősen bonyolult stíluskapcsolatai nagyrészt mindmáig tisztázatlanok. Az olyan részletformák, mint az említett bordatípusok, vagy a bimbós oszlopfő, csaknem minden építkezésen előfordulnak a 13. század első felében, még hozzá a legkülönbözőbb formai együttesekben. Így ezek önmagukban véve nagyon kevésbé alkalmasak konkrét összefüggések rögzítésére. De ugyanez vonatkozik a lapos, saroklevelés lábazatokra, valamint — bár

13. Bordatöredék (?) profilja Tihanyból.

13. Profil eines Rippenfragments (?) aus Tihany.

13. Profil d'un fragment de nervure (?) de Tihany.

13. Профиль гурта (?) из Тихани.

előfordulásuk sokkal ritkább — az attikai profilú külső lábazatra, a háromkaréjos ívre és pillérre és az ikerablakok profiljára is.⁵⁶

Ilyen körülmények között az egyes részletformák izolált vizsgálatával nem juthatunk messzire, és szilárd alapokon nyugvó megállapításokat csak akkor tehetünk, ha egyrészt a nagy összefüggéseket: az építészeti struktúrát és a formai *együtteseket*, másrészt a szóban forgó általánosan elterjedt részletformáknak azokat a speciális jegyeit vizsgáljuk, amelyek emlékeinket megkülönböztetik az általános típusajátságoctól.

Mint említettük, a veszprémi műhely munkáira inkább a szerkezet, mint a formák gazdagsága jellemző. Bár ezt a megállapítást elsősorban az ikerablakok vizsgálatából szűrtük le, a Szt. György-kápolnával kapcsolatos emlékek sem tesznek ellentmondó tanúságot. Hiányzik a műhely formakincséből a figurális és növényi (indás-leveles-palmettás) ornamentika, és hiányoznak a geometrikus, normann jellegű díszítőmotívumok is. A profilok finomak, kiszámítottak; erőteljesebb, domináns tagozataik nincsenek. Tehát éppen azokat az elemeket nem találjuk meg, amelyek a jáki kör és a hozzá közel álló épületek esetében az ornamentika jellegét alapvetően meghatározzák. Így a jelenleg rendelkezésünkre álló anyag alapján nem lenne indokolt összefüggéseket keresni a jáki körrel sem; a kapcsolat véleményünk szerint itt sem terjed túl azon a mértéken, ami az emlékek egykorúságából adódik.⁵⁷

Az egyetlen lehetőség tehát, amerre műhelyünk kapcsolatait kereshetjük, a ciszterci rendi koragótika. Bár ez önmagában véve is meglehetősen tág stílus kategória, amelynek több-kevesebb eleme az óbudai királyi műhelyben éppúgy megtalálható, mint a jáki körben, és a kifejezetten ciszterci típusú épületeken is számos változata különböztethető meg, mégis eléggé körülhatárolt formavilágot jelöl, amelybe a veszprémi műhely formái és megoldásai (bimbós oszlopfő, sarkantyús borda, szerkezet gazdagítása a formagazdagság rovására) igen jól beleillenek. A problémát csak az okozza, hogy a ciszterci koragótikának melyik az az ága, amellyel a veszprémi műhely a legszorosabban összefügg.

Meglehetősen hiányosan fennmaradt ciszterci emlékanyagunkon belül elsősorban Bélapátfalván találunk olyan motívumokat, amelyek Veszprémmel közeli rokonságban állnak. Itt mindenekelőtt a kerengő csekély maradványára, a déli keresztahajó nyugati falán fennmaradt homlokívre kell felfigyelnünk. Ez a homlokív egyszerű, két konvex tag közé zárt konkáv tagból álló profilozásával, amelyet nagyjából azonos szélességű, sima sáv kísér, valamint a tagozás pajzsmotívumos lezárásával⁵⁸ lényegében hasonló művészi felfogást tükröz, mint a veszprémi ikerablakok háromkaréjos ívről

lezárt keretelése. Bár a profil nem hullámos, mint Veszprémben, hanem vonala kétszer megtörik, hatásában nem különbözik lényegesen, sőt, talán még pregnánsabb változatát testesíti meg ugyanannak a kifejezési szándékának.

A Bélapátfalvi kerengő többi részleteit, sajnos, nem ismerjük. Mint már utaltunk rá, az 1964–66-ban lezajlott ásatások során tisztázódott, hogy a boltozott kerengő külső falait szakaszonként 1—1 támpillér támasztotta, és a méretek alapján kettős ikerablakokra lehet következtetni. Ha rekonstrukciónk helyes, ez a megoldás is analóg a veszprémi és tihanyi emlékekével.

A templomon elsősorban a polichromia az, ami szempontunkból figyelemreméltó. Maga a polichromia — többek között — Esztergomban, Óbudán, Pannónhalmán és Kalocsán is előfordul,⁵⁹ itt azonban elsősorban a kapukra összpontosul, ezek különböző funkciójú elemeinek hangsúlyosabb elkülönítését szolgálja, és anyaga is speciális (vörösmárvány). Bélapátfalván viszont lényegében a falsík egy darabját emeli ki, amit még pregnánsabbá tesz az, hogy a sávozott falszövet átterjed a kapu egyenes részsűként kiképzett bélletére is, hangsúlyozva ennek egységét a környező falsíkokkal, és ugyanakkor elkülönítve azt az egykor eléje helyezett bélletoszloptörzsektől, valamint a fejezetek és lábazatok frízétől.⁶⁰ Kétségtelen, hogy a polichromia Veszprémben is egy meghatározott terjedelmű falsík hangsúlyosan eltérő kezelését szolgálta, és a tagozott részek színben itt is elkülönültek a tulajdonképpeni falszövegtől.

Veszprém és Bélapátfalva között tehát két ponton is eléggé feltűnő rokonságot tapasztalhatunk. Így talán az sem véletlen, hogy a Bélapátfalvai keresztahajó sarokoszlopai nem közvetlenül a fal sarkában, hanem derékszögben megtört pilaszterek szögletében állnak.⁶¹ Mint láttuk, hasonló formát alkalmaztak a Szt. György-kápolnában is, természetesen a nyolcszögű alaprajznak megfelelően. Hogy ez a forma későromán építészetünkben egyáltalán nem általános, arra — Esztergomon kívül — elég Ócsa, Kerc, Gyulafirátót és Óbuda példáját idéznünk.⁶²

A bimbós oszlopfő és a sarkantyútagos bordatípus szintén előfordul Bélapátfalván, de eléggé eltérő megoldásban.⁶³ Éppen ez az, ami a felsorolt egyezések ellenére arra enged következtetni, hogy a Bélapátfalvi műhely nem lehet azonos a veszprémiével. Ez a kérdés természetesen csak a kerengő hozzávetőleges rekonstrukciójával, fejezeteinek és lábazatainak ismeretében lenne határozottan eldönthető. Minthogy azonban az említett formai megegyezések is inkább rendkívül szoros stílusrokonságot, mint azonos kezek munkáját árulják el, valószínűnek tartjuk, hogy Bélapátfalva és Veszprém a fejlődés azonos szintjén álló, közös műhelyhatárok között és stíluseredetből levezethető, de egymással közvetlen kapcsolatban nem álló emlékek. Annyi bizonyos, hogy Veszprém szempontjából jelenlegi ismereteink szerint Bélapátfalva jelenti a legközelebbi analógiát. E megállapításainkat lényegében alátámasztja a Bélapátfalvi templom, illetve kolostor keltezése is: az építkezés közvetlenül az alapítás, 1232 után

a kolostorral kezdődött.⁶⁴ Így tehát a két műhely működése időben — legalábbis részben — párhuzamos lehetett.

Rekonstrukciós gondolatmenetünk tehát azzal a nem várt építészettörténeti következtetéssel zárult, hogy a Szt. György-kápolnát sikerült egy kiterjedt lokális újjáépítési program kereteibe ágyazni, amelyet egyetlen építőműhely hajtott végre. Ezzel Veszprém, mint egyházi centrum, későromán építészeti történetében önálló jelentőséget nyert. A Szt. György-kápolna műhelye, amely egymás után két igen jelentős egyházi intézménytől kapott megbízást, kétségtelenül a korszak építészeti egyik fontos tényezője volt. A stíluskritikai vizsgálódások megerősítik Gyürky megállapításait a keletre és az általános stíluskapcsolatokra vonatkozólag, ugyanakkor azonban arra az eredményre vezetnek, hogy a veszprémi emlékek nem kapcsolhatók konkrétan egyik ismert későromán építőműhelyünk emlékanyagához sem. Jelenleg ismereteink szerint elsősorban Bélapátfalvával mutatható ki kapcsolatok; itt a ciszterci koragótikának lényegében ugyanaz az ága tűnik fel, amellyel Veszprémben találkoztunk.

Műhelyünk kapcsolatainak, tevékenységi körének tisztázásához a további kutatások — különösen újabb kőfaragványok előkerülése esetén — még igen sokkal járulhatnak majd hozzá. Fokozott mértékben vonatkozik ugyanez a külföldi kapcsolatok kérdésére is, amelyekkel nem foglalkozhattunk részletesebben, elsősorban a probléma nehéz megközelíthetősége miatt. Erre vonatkozólag csupán két dolgot szeretnénk megemlíteni — nem azért, hogy ezzel a kutatás irányvonalát megszabjuk, hanem inkább azzal a céllal, hogy az eddigi kutatásokhoz újabb adalékokkal szolgáljunk.

Az egyik: a Szt. György-kápolna lábatainak feltűnő jellegzetes, kifelé kunkorodó vonalakban végződő saroklevelek megtalálhatók a naumburgi dóm keleti részén és a magdeburgi dóm déli kereszthajójának kapuján is (12. kép).⁶⁵ A két székesegyház kérdéses részei nagyjából a XIII. század 20-as, 30-as éveire kelteznek,⁶⁶ ami azt jelenti, hogy lényegében egykorúak a veszprémi műhely működésével. Bár további megfelelések a két emlékcsoport között már nehezen lennének igazolhatók, annyi ebből is világos, hogy a magyarországi stílszefejlődés e szakasza — mint ez már annyiszor szóba került — idő és formakincs tekintetében néha a legpróbb részletkéig párhuzamos a nagy középnémetországi katedrálisok megfelelő periódusaival.⁶⁷

A másik: a friesachi domonkos templom kívül félköríves, belül poligonális mellékszentélyeiben a hengeres támpok ugyanúgy lapos pilaszterek szögleteiben állnak, mint a Szt. György-kápolnában. A hasonlóságot fokozzák az oszlopfők, amelyeknél a bimbók elrendezése is a veszprémiekével egyezik.⁶⁸ Bár a többi részletformák itt is eléggé eltérőeknek látszanak, nincs kizárva, hogy az említett egyezések mögött valamiféle kapcsolat húzódik meg. A kérdés természetesen csak a formák alapos helyszíni összevetésével lenne határozottan megoldható.

Szempontunkból így is igen figyelemreméltó, hogy Donin a templom építését az 1251—58 közötti évekre keltezte.⁶⁹ Ha ez a datálás helyes, a fentiek alapján felvetődhet a kérdés: nem újabb bizonyítékával állunk-e szemben annak a kutatónak által már régen hangsúlyozott megállapításnak, hogy Ausztria későromán építészetét a tatárjárás után jelentős, Magyarországról érkező hatás érte? Eddig ilyen összefüggésben elsősorban a jáki műhelyről esett szó;⁷⁰ ha kérdésvetetésünk pozitív választ nyerne, akkor kétségtelenné válnék, hogy ebben a nyugatra vándorlásban más, a tatárjárás előtt Magyarországon működő építőműhelyek is résztvettek.

Tóth Sándor

Jegyzetek

- ¹ Tóth S.: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. (A Bakonyi Múzeum kőtarának ismertetése. I.) A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. I. Veszprém, 1963, 115—141. o.
- ² L. H. Gyürky K.: Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém. Acta Archaeologica XV (1953) 341—408. o.
- ³ i. m. 117, 128. o., és 140. o.: 31., 32., 47., ill. 30. sz.
- ⁴ Itt ragadom meg az alkalmat, hogy a dolgozatomban közölt kőfaragvány-jegyzék adatait helyesbítsem, illetve a verből származó újabb emlékekkel kiegészítsem. A keveredés elkerülése végett az újabb faragványokat folytatónag sorszámmal láttam el. Az adatok közlésének módja azonos a korábbival. (v. ö. i. m. 139. o.), de a kormeghatározást minden darabnál külön tüntetem fel.
85. Háromkaréjos lezárású ikerablak kettős ivindítása. Felfekvésű felület: 26 × 42. M.: Szélesség: 78,5. Vastagság: 58. Tolbuhin u. 21., egykori ferences kolostor pincéje (1965) (székesegyház, vagy attól északra fekvő épület.) Románkori.
86. Ikerablak-oldalbélet tagozott köve. 38,5 × 47 × 45. Tolbuhin u. 23., ún. Dravecz-ház (1965) (székesegyház, vagy attól északra fekvő épület). 66.107.1 Románkori.
87. Tagozott ablakszárkő töredéke. 37 × 24 × 53,5. Tolbuhin u. 23., ún. Dravecz-ház (1965). 66.108.1 Gótikus.
88. Ikerablak-oldalbélet tagozott köve. 57 × 41 × 54. Várkút (1965) (székesegyház, vagy attól északra fekvő épület). Románkori.
89. Oszlopfő (kiegészítő). M.: 25. Abakusz: 29,5 × 29,5. Nyaktag átmérő: 22,5. Tolbuhin u. 16., Tanácsakadémia pincéje (1966). Koraközépkori (?).
90. Boltozatindítás darabja. 50 × 38 × 27. Tolbuhin u. 16., Tanácsakadémia kertje (1966). Gótikus.
91. Oszloptörzs-töredék és lábázat. Várfal északi szakasza (1939). Veszprém város tulajdona. Békefi R.: A Balaton környékének egyházi és várai a középkorban. Bp.: 1907, 7. kép. Római (?).
- A 91. számú kő, amely korábban és jelenleg is a Vetési-kő (i. m. 140. o., 63. sz.) talapatát alkotja, a katalógusból tévedésből maradt ki. Ugyancsak tévedésből került a románkori faragványok közé a 42. sz. párkánytöredék, amelynek megfelelői jelenleg is nagy mennyiségben láthatók a várfalak különböző pontjain. Így a kő aligha lehet korábbi a XVI—XVII. századnál. I. Függelék
- ⁵ Erre a megoldási lehetőségre Gergelyffy András, dolgozatom lektora volt szíves felhívni a figyelmemet.
- ⁶ Néhány méret: Pécs 5,32 (Szabó L.: Az árpádok magyar építőművészet. Bp., 1913, 60. o.). Gyulafehérvár 5,45 (Entz G.: A gyulafehérvári székesegyház. Bp., 1958, 165. o.), Veszprém kb. 3,80 (pillérközéptől falközépig; saját mérés). Monostorok: Bélapátfalva 4,84 (Szabó

- i. m. 285. o.), Zsámbék 3,90 (uo. uo. 234. o.), Aracs 3,92 (uo. 193. o.), Ákos 2,67 (uo. 265. o.), Pannonhalma 3,35 (Lérvárdy F.: Pannonhalma építéstörténete. II. Művészettörténeti Értesítő VIII (1959) 108. o.).
- ⁷ Ennek legfőbb akadályja az, hogy a hazai emlékanagyonban előforduló előcsarnokok közül egyetlen egy sem maradt fenn, illetve a legutóbbi időkig fennálló kisbényi előcsarnok, anélkül, hogy eredeti besztása tisztázódott volna, a második világháborús pusztításoknak esett áldozatul (vö. A Piffli: K rekonstrukciói kos ola v Bini. Pamiatky a muzeá 1/4. (1952) 55—57. o.). Az esztergomi székesegyház későromán előcsarnokát csak 18. századi felmérésekből és rajzokból ismerjük (I. Balogh J.: Az esztergomi Bakócz-kápolna. Bp., 1955, 15—17., 19—20. és 25—26. kép). Más esetekben (Bélapátfalva, Vértesszentkereszt) az előcsarnokok konkrét maradványait csak a legutóbbi ásatások hozták felszínre. Így az eredeti nyílásrendszer és térlefedés egyik esetben sem rekonstruálható egyértelműen, tehát szempontunkból az eredményes összevetés lehetősége nem áll fenn. Ehhez járul még, hogy a fenti példák viszonya az „anyaépülethez” építéstörténetileg sem tisztázott.
- ⁸ Az adatokat a helyszínen vettem fel.
- ⁹ Az adatokat az ásatási alaprajz alapján közlöm. Itt mondom köszönetet az ásató Valtér Ilonának, aki az ásatás dokumentációját rendelkezésemre bocsátotta, és a dolgozatommal kapcsolatos kérdésekben az ásatás eredményeiről tájékoztatót.
- ¹⁰ Éri István szíves szóbeli közlése. Vö. Tóth i. m. 140. o.
- ¹¹ L. 4. jegyzet 85., 86., 88. sz., és Tóth i. m. 140. o. 47. sz.
- ¹² Ádám I. i. m. 54—55. o.
- ¹³ A kriptalejárt helyét pontosan rögzítette ásatási alaprajzán H. Gyürky Katalin: i. m. 1. és 3. kép. A székesegyház jelenlegi alaprajzát közölte Dornyai B.: A Bakony Bp. 1927. 168. o.
- ¹⁴ Vö. Tóth i. m. 120. o.
- ¹⁵ Vö. Gyürky i. m. 1. és 3. kép. A méretet a Bakonyi múzeumban őrzött ásatási dokumentáció méretarányos rajza alapján közlöm. A székesegyházon 1968. februárjában megkezdett kutatások során kiderült, hogy ezen a részen az 1907-ben elbontott késői támpillérek közötti távolság valójában 320—325 cm, ami pontosan egy hármas nyílás méretének felelhetne meg. Az ettől nyugatra eső két másik támpillérköz jóval keskenyebb (230—235 cm) volt. A nyílásokra vonatkozólag ezen a szakaszon az eddigi kutatások nem hoztak biztos eredményt.
- ¹⁶ Az előkerült falmaradványokat Gyürky azonosította a Szentlélek-kápolnával: vö. i. m. 381. o.
- ¹⁷ A kérdéses részlet képét I. Gyürky i. m. 6, 7. és 45. kép. Gyürky a kápolnát — éppen erre a főlészoppra hivatkozva — a 14. századra keltezi (i. m. 381. o.), véleményét azonban bővebben nem indokolja.

ráfája. Szerk. Dercsényi D. VI. Budapest műemlékei II. Szerk. Pogány F. Bp., 1962, 372. o.), majd stíluskritikai alapon a 13. század első harmadának végére helyezi az építkezést (uo. 380. o.) Végül Dercsényi Dezso (A magyarországi művészet története. Szerk. Fülep L. I. A magyarországi művészet a honfoglalástól 1800-ig. Szerk. Dercsényi D. Bp. 1964³, 73–75. o.) az óbudai várat az 1220 körüli évekre keltezi, és egy – Pannonhalman is működő – ciszterci műhelynek tulajdonítja. A felsorolt véleményeket alapul véve, az építkezés időhatárait az 1210–1235 közötti időszakban rögzíthetjük, ami azt jelenti, hogy az óbudai műhely munkássága részben, vagy egészében párhuzamosan zajlott a veszprémiével, illetve azt csak kevéssel előzhatta meg.

⁵² vö. Gyürky i. m. 378. o. L. még ifj. Csemegi J.: Az óbudai amfiteátrum ásátása alkalmával előkerült középkori faragványok. Magyar Mérnök-és Építész Egylet Közlönye 77 (1943) 124. o. és 1/3. ábra.

⁵³ L. Lux K. i. m. 4. és 16–18. ábra. A 4. ábrán látható gyémántmetszéses töredéket Lux (i. m. 9. o.), és nyoman Csemegi is (i. m. 10. jegyzet) az 1270 körüli évekre keltezi, amit nem tudok elfogadni. Erre a formai megoldásra többek között a gyulafehérvári székesegyházban is számos analógiát találhatunk a 13. század első feléből (vö. Entz i. m. 29, 104, 105, 132, 137, 146, 149, 168, 171. kép és 83–87. o.).

⁵⁴ Gyürky i. m. 12 kép és XX/2. tábla, vö. Tóth i. m. 11. jegyzet.

⁵⁵ A bibósz fejezetek alapos topológiai vizsgálata mindaddig nem került sorra, így ilyen apró eltérésekből egyelőre nem lehet távolabbi következtetéseket levonni. Ennek ellenére nem látjuk szükségletnek e jellegzetesség megemlítését, amely esetleg stílusajánlatokkal is összefügg. Az utóbbi típusú l. pl. Entz i. m. 120, 146–147, 154, 170. kép. A két típus együtt fordul elő pl. Kalocsán: Entz G.: A kalocsai székesegyház faragványai. A Szépművészeti Múzeum Közleményei № 28. Bp., 1966, 23–24. ill. 26. kép.

⁵⁶ Példák attikai külső lábázata: Gyulafehérvár (Entz i. m. 17. kép és 18. o., 25. kép és 20. o.), Ják (Bogay T.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. Szombathely, 1943, 6. kép és 17. o.), Sopronhorpács (Az északi hajófal. A részlet tudomáson szerinti, közölten; bővebb leírás nélkül említi Dümmerling Ö.: A sopronhorpácsi román kori templom helyreállítása. Műemlékvédelem V (1961) 199. o.) Belpátfalva (Gergelyffy A.: Belpátfalva. Bp., 1960, 10. o. és 5. kép) Az éltagozásnál feltűnő hullámos profilmegoldás szintén előfordul Gyulafehérváron, a déli kapun (Entz i. m. 8. kép); eltérő arányokkal és bizonytalanabb módon pedig az esztergomi palota kettős kapuján (Gerevich T.: Magyarország románkori emlékei. Bp., 1938, CXLI/3–4. tábla). A háromkaréjos pillér a veszprémiével azonos szerkezetben, külső faltagolóként bukkan fel a jáki északi mellékhajón (Bogay i. m. 5, 7. kép, 18. o.), Zsámbékon pedig a főhajó boltozatát hordozza (Lux G.: A zsámbéki templomrom. Bp., 1939, 48. kép). A háromkaréjos lezáris első példái ivsorokon (Zsámbék: Lux i. m. 56, 57. kép; Ják; Bogay i. m. 14. kép), ivsorokkal rokon jellegű szoborfülkéken (Ják: Bogay i. m. 21. kép), kapuívmezőkön (Bogay i. m. 17, 18. kép, Gerevich i. m. LXXXVII, CCXIV, CCXV. tábla) tűnnek fel. Alkalmazzák kisebb fülkelezárisoknál is (Árpás: Magyarország műemléki topográfiája. II. Győr-Sopron megye műemlékei. I. (Szerk. Dercsényi D.) Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 449. és 450. kép)

Figyelemreméltó a szegedi egykori Szent Demeter-templom ikerablakait befoglaló fülkeforma háromkaréjos lezárisa is (Gerevich i. m. LXIV. tábla). A motívum eddig ismert első nagyobb léptékű alkalmazása a gyulafehérvári székesegyház északi mellékszentélyének belső vakárkádsora volt (Entz i. m. 129, 153, 154. kép), amelyet Entz Géza a jáki műhely ottani működésével hozott összefüggésbe, és a tatárjárás utáni évtizedre keltezett (uo. 88–90. o.). Mint láttuk, Veszprémben – hasonló léptékben – kétségtelenül a tatárjárás előtt bukkant fel a motívum. Ez azt jelenti, hogy a forma késősége önmagában véve egyáltalán nem indokolja Entz keltezését, amelynek bizonytalanságát egyébként ő maga is érezte (vö. uo. 106. jegyzet). Nem kívánunk itt Entz további érveinek részletes vizsgálatára kitérni, csupán azt jegyezzük meg, hogy az ugyanennek a mellékszentélynek a külső oldalán levő, nem kevésbé fejlett formákat mutató fríz minden további nélkül a tatárjárás előtti periódushoz sorolja (85–87. o.). A külső és belső díszítés különválasztását sem építésztechnikai, sem egyéb okokból nem tartjuk indokoltnak, ezért a vakárkádsor keltezésének helyességét kétségesnek érezzük. A jáki műhely gyulafehérvári működésének kérdése ilyen körülmények között – véleményünk szerint – revízióra szorul.

Addig is, amíg ez meg nem történik, valószínűnek tartjuk, hogy a motívum Veszprémben és Gyulafehérvárott nagyjából egyidőben – a tatárjárás előtti évtizedben – került alkalmazásra.

- ⁵⁷ A „jáki kör” kifejezéssel elsősorban azt a sajátos plasztikai stílust kívánjuk jelölni, amelyben lombard, rajnavideki és normann elemek keverednek, és amelynek két legkiemelkedőbb gyűjtőhelye Ják és Lébény. Ettől teljesen függetlenül magán a jáki templomnál is találunk olyan megoldást, amely szoros rokonságra utal a Szent György-kápolnával: az északi mellékhajó kívül hármas oszlopkötegekkel tagolt falára gondoltunk, ahol a lábázat profíljá, továbbá a lábázat és a pillér kapcsolata is a veszprémi formákra emlékeztet (vö. 56. jegyzet). Ez a faltagolás Jákon az építkezés legelső fázisában készült, tehát időben megelőzte a „jáki kör” plasztikai stílusának kibontakozását. Az első fázisnak megfelelő plasztikai stílust nem is ismerjük, minthogy biztosan meghatározható emléke csupán kettő van (a mellékhajó keleti végén levő ivsor-alátámasztó oszloptörzs levéldíszes fejezete és gyámja), és ennek hiányában a fenti rokonságból bajos lenne további következtetéseket levonni. (A jáki periodizációra vonatkozóan I. Bogay i. m. 13–15. o.). Mindenesetre megjegyzendők tartjuk, hogy a pusztá kronológiai adatok – a jáki építkezés megindulása a Szt. György-kápolna építése előtti évtizedre esik (Dercsényi i. m. 94. o.) – nem zárják ki egy esetleges műhelyösszefüggés lehetőségét.
- ⁵⁸ A homlokív profílját és nézetrajzát I. Szakál E.: Jelentés a belpátfalvi munkálatokról. Műemlékvédelem III (1959) 7–8. kép.
- ⁵⁹ Esztergom: Gerevich i. m. 56. o. és LIV. tábla. – Óbuda: Lux K. i. m. 5. o. és I. kép. – Pannonhalma: H. Gyürky K. – Gergelyffy A. – Kőfalvi I. – Sedlmayer J.: A pannonthalmi kerengő és kolostorudvar helyreállítása. Arrabona 5. Győr 1963, 139–140, 142–143, 153, 159. o., 20–23. és 28–29. kép. – Kalocsa: Entz i. m. 141. o.
- ⁶⁰ Gergelyffy i. m. 3–4. kép.
- ⁶¹ uo. 15. és 21. kép.
- ⁶² Esztergom: Gerevich i. m. XXV. és XXVI. tábla. – Ócsa: Magyarország műemléki topográfiája V. Pest megye műemlékei (szerk. Dercsényi D.) II. Bp., 1958, 544. és 550. kép. – Kerc: Entz G.: A kerci (cirtai) cisztercita építőműhely. Művészettörténeti Értesítő XII (1963) 7. kép. – Gyulafrátót: Pámer N.: A gyulafrátóti középkori monostor feltárása. I. kép. (L. e. kötetben.) – Óbuda: Budapest műemlékei. II. (vö. 51. j.) 316. kép. A kérdéses szentélyzáródest Csemegi (51. jegyzetben i. m. 38. o.) egykorúnak, Gerevich L. (i. m. 374. o. későbbinek tartja a későromán építkezésnek).
- ⁶³ Gergelyffy i. m. 15, 16, 18, 28, 30., kép.
- ⁶⁴ A. Gergelyffy: L'église abbatiale de Belpátfalva. Acta Historiae Artium IV (1959) 257. o.
- ⁶⁵ Naumburgban a kripta-előtér lábázatain és a keletről számított második északi és déli hosszpiller főhajó felé néző féloszlopának lábázatain, Magdeburgban a déli kereszthajó kapuzatának egyes lábázatain bukkan fel a motívum (Magdeburgban – kevésbé tiszta formában – a szentélykörüljáró egyes lábázatain is észlelhető).
- ⁶⁶ A magdeburgi dóm megfelelő részleteit H.-J. Mrusek (Drei deutsche Dome. Dresden, 1963, 38–40. o., alaprajz: 37. o.) egy 1220–32 közötti építési periódushoz köti. Naumburg keltezése bizonytalanabb. G. Dehio (Geschichte der deutschen Kunst. Leipzig, 1930, szövegkötet 270. o.) az építkezést 1200–1240 közé teszi, a kripta-előtér falához hozzáépülő keleti Lettnert pedig az 1225 körüli évekre keltezi (uo. 271. o.). L. Manikowski (Der Naumburger Dom. Architektur und Plastik. Dresden, 1956, 15. o.) szerint a keleti részek a kriptaéltérrel 1200–1220 között épültek, a felszentelés 1242-ben történt. E. Schubert (Führer durch den Naumburger Dom. Berlin, 1964, 8. o.) a kripta előterét 1223–1236 közé, a déli kereszthajó kapuját az 1220-as évekre keltezi.
- ⁶⁷ Ez a rokonság eddig elsősorban a jáki és gyulafehérvári építkezésekkel kapcsolatban került szóba. A háború előtti szakirodalom konkrét összefüggést tételezett fel (Gerevich i. m. 167. o., Bogay i. m. 92–93 o.); az utóbbi két évtizedben, elsősorban kronológiai érvekre hivatkozva, ezt általában tagadják, és a közös eredőjű, párhuzamos fejlődés mellett foglalnak állást kutatóink (Dercsényi i. m. 100. o., Entz i. m. 113. o.). E mellett szólnak – mint láttuk – legfrissebb adataink is.
- ⁶⁸ R. K. Donin: Die Bettelordenskirchen in Österreich. Baden b. Wien, 1935, 139, 141. és 153. kép.
- ⁶⁹ uo. 97–98. o.
- ⁷⁰ Dercsényi i. m. 102. o.

Függelék

1967. nyarán, a kézirat lezárása után, az OMF soproni közszobrászcsoportja megkezdte a Szentháromság-szobor restaurálását. E munka során az alapozásból újabb faragott kövek kerültek elő, amelyeket pótlólag jegyzékbe vettem. E faragványok jegyzékét itt közlöm, folytatólagos sorszámokkal:

92. Félköríves ablakzáradék. 60×35×15, nyílás szélessége 17. Románkori.
93. Pálcatagos saroktagozat (?) töredéke. 45×16×16,5. Románkori (?)
94. Élszedett ajtószárkó. 106×27×26. Gótikus.
95. Vörösmárvány padlóburkolat-darabok és oltármenza-töredékek. 38 db. A padlóburkolat-darabok vastagsága 7–8 cm, egy ép négyszögletes példány 44×44 cm-es, egy másik háromszögletű oldalhosszai: 43,

ill. 30, 31 cm. Az oltármenza-töredékek egyikén négyszögletes mélyedés maradványa: a töredékek szegélye sima függőleges, vagy lemez-rézsű profilú; egy esetben a függőleges lemezhez rézsűs lemez közötti sekély horony csatlakozik. Vastagságuk átlag 8–10 cm, méreteik különbözők. Gótikus.

96. Szárkó (?) félkész darabja, kifaragásra nem került horonnyal. 90×24×24. Középkori.
97. Faragott kő töredéke, egyik oldalán lemez-rézsű profíllal, másik oldalán négyszögletes mélyedés maradványával. 46×32×22. Középkori.

A 95. sz. alatt közölt faragványok minden valószínűség szerint a székesegyházból származnak, a többi eredete kérdéses.

Eine Bauhütte des 13. Jahrhunderts in Veszprém

Eine kleine Gruppe von Werkstücken aus der spätromanischen Periode im Lapidarium des Museums von Veszprém lenkt die Aufmerksamkeit durch die vollkommene Übereinstimmung der Profilausbildung und Abmessungen auf sich. Die Steine sind — bis auf einen — in den letzten Jahren zum Vorschein gekommen. Unter ihnen sind vier Stücke am charakteristischsten: zwei Doppelkleeblattbogenstücke aus hellgrauem Kalkstein, je aus einem gemeinsamen Fuss emporwachsend, sowie zwei geformte Quadersteine aus rotem Sandstein, die den Zwischenraum der sich verästelnden Bogenstücke ausfüllen. Diesen schliesen sich drei weitere Steine an, wo die Eckprofilierung des Kleeblattbogens geradlinig erscheint, die Annahme rechtfertigend, dass sie zu dem den Bogen unterstützenden Vertikalglied gehörten.

Die Steine gehörten zweifellos zu ein-, zwei- oder mehrfach gekuppelten Öffnungen, die an beiden Seiten von — dem Kleeblattförmigen Abschluss entsprechend gegliederten — Pfosten begrenzt, während die mittleren Teilungen durch Säulen geschaffen waren. Über dem Abschluss — mindestens an einer Seite der Mauer — zog sich eine polychrome Wandfläche entlang. Da die Eckprofilierung bei der Kämpferlinie sich nicht ändert, ist die Wahrscheinlichkeit einer mehrgliedrigen Arkadenreihe gering; die Möglichkeit eines geschlossenen Öffnungskomplexes, der ein-, zwei- oder höchstens dreifach geteilt war, liegt viel näher.

Auf Grund der Prüfung von den Oberflächen, Abmessungen usw. der verschiedenen Bestandteile stellt es sich heraus, daß hinsichtlich der Öffnung auch andere, unbekannte Glieder in Betracht gezogen werden müssen. Es ist sehr wahrscheinlich, daß diese aus der Wandfläche vorspringende Stützen waren, die das Öffnungskomplex flankierten, und die mit der Wandflucht zusammenfallenden Flächen der mit Eckprofilierung versehenen Laibungssteine zum Teil verdeckten, während das freigelassene Stück ebenso breit war, wie die an den Doppelbogenstücken ausgearbeiteten ähnlichen Streifen. Neben der Eckprofilierung lief also ein Streifen von gleichmässiger Breite entlang; beide zusammen bildeten die unmittelbare Umrahmung der Öffnung. Das Vorkommen der vorspringenden Stützen gibt dazu Anlaß, eine gewisse Jocheinteilung vorauszusetzen.

Die Ausgestaltung der Doppelbogenstücke lässt keinen Zweifel darüber, dass die Öffnungen niemals schließbar waren, und ihre unmittelbare Umrahmung nach innen und nach außen identisch war.

Weitere Elemente der Rekonstruktion können nur hypothetisch bestimmt werden. Die polychrome Wandfläche über dem Abschluß läßt es vermuten, dass die Öffnungen an einer Fassadenfront ausgestaltet wurden. Da die Abgrenzung solcher (polychromen) Wandflächen durch lauter Bogenlinien schwer vorstellbar ist, liegt die Annahme vor, die Flankierstützen der Fassade waren nicht durch Bögen verbunden, sondern reichten bis zum Gesims des Gebäudeteiles hinauf. Die Oberflächenbehandlung des Sockelstückes der Laibung läßt vermuten, mit den verspringenden Stützen sei sowohl innen als nach außen zu rechnen, was wiederum auf ein System mit äußeren Strebepfeilern und innerer Wölbung deutet. Mit Rücksicht auf die bekannten mittelalterlichen Raumtypen sind daher die Öffnungen in erster Reihe als Kuppelfenster eines Kreuzganges oder einer Vorhalle vorstellbar.

Die verschiedene Profilführung und somit auch Auflegungsfläche der Doppelbogenstücke weist auf zweierlei — durch Doppelsäulen bzw. durch einen Kämpfer und eine einfache Säule verwirklichte — Unterstützung. Die zweierlei Unterstützung innerhalb derselben Einheit ist nur im Falle von viergliedrigen Öffnungen vorstellbar (mittlere Teilung durch Doppelsäulen). In diesem Falle sollte den obenerwähnten Raumtypen gemäß mit einer ungewöhnlich grossen Jochausbreitung gerechnet werden, wonach

es wahrscheinlicher erscheint, daß sich die zweierlei Lösungen der Unterstützung innerhalb mehrerer, sich aneinander reihenden zwei- oder dreigliedrigen Öffnungen rhythmisch abwechselten.

Auf Grund der ausführlichen Prüfung der Provenienz der Werkstücke sollten die ehemaligen Fenster an der Kathedrale, oder an einem davon nördlich gelegenen Gebäude gewesen sein. Obwohl ein Fund von 1907 (ein rundbogiges Portal an der Wand des nördlichen Nebenschiffes der Kathedrale, dessen Profil nach der Beschreibung mit der Eckprofilierung der Kuppelfenster übereinstimmt) Anlaß geben könnte, uns die Öffnungen in der Mauer des nördlichen Nebenschiffes vorzustellen, ist die Wahrscheinlichkeit dafür sehr gering. Ebenso wenig kann man über die einstige Vorhalle der Kathedrale, die architektonisch vollkommen unbekannt ist, Sicheres behaupten.

Nördlich von der Kathedrale sollte zunächst das gemeinsame Kapitelhaus in Betracht gezogen werden, das schon in den 1180er Jahren erwähnt wird und am Ende des 14. Jahrhunderts noch gebraucht wurde. Innerhalb dieses Gebiets wurde im Jahre 1957 die St. Georg-Kapelle freigelegt, in der nach dem Bericht von mehreren Urkunden aus dem 14.—15. Jahrhundert Kapitelversammlungen gehalten wurden. Im 18. Jahrhundert baute man nördlich von der Kapelle das neue Seminargebäude auf, das vielleicht auch seiner Lage nach als eine Fortsetzung der schon im 13. Jahrhundert neben dem Kapitel fungierenden juristischen Hochschule betrachtet werden kann. Nach dem Zeugnis der letzteren Angaben sollte das in den Urkunden erwähnte Kapitelhaus wirklich auf diesem Gebiete gestanden sein. Die sekundäre Funktion der St. Georg-Kapelle weist eventuell darauf hin, daß das Kapitelhaus an einem Kapitelsaal gemangelt hatte, und so auch kein vollkommenes Klosterquadrat bildete. Für das mittelalterliche Bausystem des Gebiets liefern übrigens die im Keller des ehemaligen Seminargebäudes befindlichen, sowie die auf der Grabungsfläche von 1957 zum Vorschein gekommenen, wenigstens zum Teil aus dem Mittelalter herrührenden Mauerreste, einen Beweis.

1965 wurde in der Mauer der einstigen Benediktinerkirche von Tihany ein Stein gefunden, dessen Gliederung und Abmessungen mit denen der Laibungssteine der Kuppelfenster von Veszprém völlig übereinstimmen. Dasselbe wurden in den Mauern des Klostergebäudes Fragmente von Doppelsäulenbasen und einem dazu gehörigen Säulenschaft gefunden, deren Abmessungen genau der Auflegungsfläche eines Doppelbogenstückes von Veszprém entsprechen. Diese Funde zeugen davon, daß die Veszprémer Kuppelfenster—Werkstatt auch in Tihany tätig sein sollte, wo sie — wohl im Kreuzgange des Klosters — in vieler Hinsicht mit denen von Veszprém übereinstimmende Öffnungen anfertigte.

Die Kenntnis der Basenfragmente von Tihany ermöglichte das Verstehen eines kleinen Fragments von Veszprém, das ebenfalls einer Doppelsäulenbase gleicher Dimension, und demnach sehr wahrscheinlich auch den rekonstruierten Kuppelfenstern von Veszprém zugehörte. Die Ränder des Eckblattes an diesem Fragment setzen sich in spiralförmig ausbiegenden, eingeritzten Linien fort, was auch bei den Basen der St. Georg-Kapelle ein charakteristisches Motiv ist. Daraus kann die unbezweifelbare Folgerung gezogen werden, daß die St. Georg-Kapelle und die Kuppelfenster Werke derselben Bauhütte sind. Die Bauhütte, die an mehreren kleineren Einheiten arbeitete, scheint im vorliegenden Zeitraum an einer ausgedehnten lokalen Bautätigkeit teilgenommen haben.

Die kunsgeschichtliche Stellung der Bauhütte hatte in Zusammenhang mit der St. Georg-Kapelle schon Katalin H. Gyürky festgelegt, ohne ihre lokale Bedeutung erkannt zu haben. Auf Grund der jüngst erworbenen Angaben kann ein weiterer Schritt getan werden. Hinsichtlich der ganzen Tätigkeit der Bauhütte kann die Datierung von

Gyürky (1220—1240) auch weiterhin aufrechterhalten werden; innerhalb dieses Zeitraums soll die Kapelle — auf Grund der Analogie der im Erdgeschoss des Turmes der Kirche von Felsőörs befindlichen Steinbank- und Dienstlösung, die den Einfluss der St. Georg-Kapelle spiegelt — im Jahrzehnt 1225—1235 entstanden sein (im Kirchturm von Felsőörs fand vor 1244 eine Kapellenweihe statt; demnach soll der Turm in den Jahren vor dem Tatarenzug — 1241 — erbaut worden sein).

Angesichts dieser Daten hat es keinen Sinn nach einem direkten Zusammenhang mit der königlichen Werkstatt von Esztergom zu suchen, da an dem wichtigsten königlichen Bau dieser Periode, der Burg von Óbuda, schon eine viel entwickeltere Werkstatt von einer davon zweifellos verschiedenen Zusammensetzung gearbeitet hat. Die Detaillösungen dieser Werkstatt sind zwar zum Teil mit denen von Veszprém verwandt, im Ganzen genommen aber geben sie ein abweichendes Bild. Ebensowenig kann man konkrete Verknüpfung mit dem Kreise von Ják entdecken, dessen reiche, mit figuralen, pflanzlichen und normannischen Motiven gefüllte Plastik in Veszprém fehlt. Dabei ist aber eine beachtenswerte Tatsache, daß die Wandgliederung des nördlichen Nebenschiffes von Ják, die aus einer dem obenerwähnten plastischen Material vorangehenden Periode stammt, eine Dienst- und Sockellösung aufweist, die auch bei der St. Georg-Kapelle von Veszprém auftaucht.

Die nächsten Parallelen könnten vielleicht im Ordensmaterial der zisterziensischen Frühgotik, namentlich an der Kirche von Belpátfalva bzw. an den spärlichen Resten ihres zerstörten Kreuzganges entdeckt werden. Das

plastische Material weist jedoch auch hier darauf hin, daß es sich nicht um dieselbe Werkstatt, sondern um parallele Richtungen gemeinsamer Wurzel handelt. Diese Annahme wird auch durch die Datierung von Belpátfalva unterstützt: der Bau begann mit dem Kloster nach 1232, also war zum Teil gleichzeitig mit der Tätigkeit der Werkstatt von Veszprém im Gange.

Nur andeutungsweise seien noch zwei ausländische Parallelen erwähnt.

Erstens: Das obenerwähnte charakteristische Eckblattmotiv der St. Georg-Kapelle taucht auch an den Kathedralen von Magdeburg (südliches Querschiffportal) und Naumburg (Vorkrypta; zweites Langhauspfeilerpaar von Osten) auf. Die in Frage stehenden Bauteile datiert man auf die 1220-er-30er Jahre — eine neue bestätigende Angabe für den Standpunkt der ungarischen Forschung, laut dessen die ungarische Entwicklung mit der von Mitteldeutschland parallel ablief.

Zweitens: Die innere Dienstlösung der Nebenapsiden der Dominikanerkirche von Friesach zeigt ebenfalls eine Verwandtschaft mit den entsprechenden Teilen der St. Georg-Kapelle. Sollte die Datierung der Apsiden (nach Donin zwischen 1251—58) richtig sein und die Verwandtschaft auf einer konkreten Verbindung beruhen, so würde eine weitere Angabe dafür zeugen, dass nach dem Tatarenzug, infolge der Auswanderung nicht nur der Werkstatt von Ják, sondern auch von anderen ungarischen Werkstätten, in Österreich ein bedeutender ungarischer Einfluß zur Geltung gekommen sei.

Sándor Tóth

Un chantier de construction à Veszprém au XIIIe siècle

Un petit groupe de moulures en style roman fleuri, gardées dans la Galerie de monuments de pierre du Musée Bakonyi de Veszprém appellent l'attention par la parfaite identité de leurs chantournages, de leurs proportions, etc. En somme sept pierres entrent en ligne de compte: deux fragments d'arcs doubles trilobés, deux pierres de murage en grès rouge remplissant l'intervalle des extrados des deux arcs, et trois autres pièces dont deux chantournées, ayant servi le soutènement vertical et qui ont les mêmes compartimentages que les arcs.

La comparaison des moulures révèle au premier coup d'oeil que ces pièces appartenaient à une (ou des) baies de conjugaison double ou multiple, laquelle baie était encadrée par des éléments verticaux dont les compartimentages étaient identiques avec ceux de l'arc trilobé, tandis que des colonnes en ont fait les divisions médianes. La couleur rouge du remplissage des extrados porte à croire qu'au-dessus de la clef il y avait un panneau polychrome. Le caractère et les conjonctions des moulures révèlent qu'il ne s'agissait pas d'une longue galerie, seulement d'un groupement autonome d'ouvertures de deux, trois, ou de quatre parties au maximum.

L'analyse plus détaillée des moulures nous permet de croire que les ouvertures libres (sans dispositions de fermeture) étaient de l'extérieur et de l'intérieur flanquées de supports verticaux saillants qui ont laissé libre sur le fronton du soutènement une bande aussi large que celle que nous voyons sur les pierres de clef arquées. La polychromie et les supports verticaux prouvent que ces ouvertures ont appartenu à un édifice voûté à l'intérieur, et appuyé de l'extérieur par des contreforts, et dont le fronton était polychrome. Donc parmi les configurations spatiales connues au Moyen Age, vu des baies géminées, c'est avant tout à un périodrome ou à un portique que nous pouvons penser.

On ne peut pas définir sans conteste le nombre des pertes des ouvertures. Bien que la ligne du chantournement des pierres arquées montre une différence qui permettrait deux solutions de partage (à un ou à deux colonnes), et cette dup-

licité du partage serait imaginable plutôt dans une ouverture quadrupartite, vu les dimensions insolitement grandes d'une telle ouverture, il est plus admissible qu'il s'agit des fenêtres géminées ou triplées.

En examinant la provenance des pierres, on peut prouver qu'elles viennent de la cathédrale de Veszprém, ou d'un édifice qui se trouvait au nord de cette cathédrale. Cet édifice pourrait être le bâtiment médiéval du chapitre dont parlent des documents écrits. Nous savons également que les réunions du chapitre ont eu lieu plusieurs fois dans la chapelle St. George, mise à jour en 1957, au nord de la cathédrale. Dans la cave de l'édifice en style baroque qui occupe de nos jours le lieu en question, on a pu constater qu'il garde un sous-oeuvre plus ancien, construit au Moyen-Age.

Au cours de la restauration de l'ancienne église abbatiale et du cloître bénédictins à Tihany, on a retrouvé récemment des pierres qui correspondent exactement par leur proportions et dispositions aux fenêtres jumelées de Veszprém. Ce fait rend d'une part indiscutable que les maîtres du même chantier ont travaillé à Tihany et à Veszprém et d'autre part les débris du socle des colonnes jumelées découverts à Tihany nous ont permis de compléter la reconstruction des fenêtres jumelées de Veszprém avec du fragment de socle qui par ses mesures et formes correspond exactement à ceux trouvés à Tihany. Ces fragments sont remarquables par le fait que leurs feuilles de coin, au bout recourbé et ornées d'entailles sont identiques avec celles de certains socles de la chapelle St. Georges.

Nous pouvons dater la chapelle St. Georges — oeuvre la plus importante connue jusqu'ici de ce chantier — en partant de l'église de la prévôté de Felsőörs où la disposition de la banquette et des pilastres du bas de l'oratoire de la tour — bénie avant 1244 — reflète l'influence de la chapelle St. Georges. Etant donné que la tour fut construite selon toute probabilité avant l'invasion des Mongols (1241), nous pouvons dater la construction de la chapelle de la décennie entre 1225 et 1235, et ainsi nous pouvons accepter

la datation déjà établie qui fixe l'activité du chantier entre 1220 et 1240.

D'après notre avis, ce n'est pas dans les constructions royales qu'il faut chercher en Hongrie les parallèles les plus proches du style de ce chantier, mais dans les bâtiments de l'Ordre de Citaux (Bélapátfalva). Une certaine parenté se montre même entre la répartition extérieure du mur de la nef latérale nord de l'église de Ják et celle de la chapelle St. Georges. Dans le cas de Bélapátfalva, il s'agit également des phénomènes parallèles, ayant une origine commune, mais non pas du même chantier. (La construction de l'église et du cloître de Bélapátfalva a été entreprise en 1232).

Quoique des recherches ultérieures soient encore indispensables pour éclairer les rapports avec l'étranger, nous pouvons noter pourtant que certains éléments du style du chantier de Veszprém (socles, feuilles de coin) sont parallèles avec les formes paraissant dans les grandes cathédrales de l'Allemagne Centrale (Naumbourg, Magdebourg), tandis que les dérivations de ce style se retrouvent peut-être en Autriche (Friesach, choeurs latéraux de l'église domini-caine.)

Sándor Tóth

Строительная мастерская XIII века в Веспреме

Среди каменных памятников, хранящихся в лапидарии Баконьского музея небольшая группа камней обращает на себя внимание своим идентичным профилем, размерами и т. д. Речь идет всего о семи камнях: две двойные, имеющие общее назначение трилопастные части арки; два кладочных камня из красного песчаника; три камня, служивших для вертикальной подпорки и соответствующих по своему распределению, размерам вышеупомянутым арочным камням два из них профилированные.

Сопоставление этих тесанных камней с первого мгновения выдает, что они относились к двойному или сочлененному из многих элементов входному отверстию, заключительной частью которого являлись два одинаковых трилопастных камня, покоящихся на соответствующих им вертикальных элементах, в то время как среднюю часть составляли колонны. Заполнение арки красного цвета камнями — признак того, что над замком свода тянулась полихромованная стена. Характер и связь этих тесанных камней позволяют заключить, что здесь речь идет не о длинном ряде арок, а о двойном, тройном, в крайнем случае состоящем из четырех частей арочном входном проеме.

При более тщательном исследовании тесанных камней напрашивается наиболее вероятное предположение, что свободные проемы фланкировались изнутри и снаружи выступающими подпорками; размер пространства между этими вертикальными подпорками соответствовал размеру наших камней, составлявших заключительную часть свода. Полихромия и подпорки вместе указывают на то, что проем принадлежал зданию, внутри сводчатому, снаружи усиленному подпорками, фасад же здания был многоцветным. Все вышесказанное, а также известные типы строений средних веков со спаренными, двойными окнами дают возможность заключить, что в данном случае речь идет о крытой галлерее или вестибюле.

Количество секций проема нельзя установить безошибочно. Хотя и профилирование камней показывает такую разницу, которая указывает на парное распределение (простой двурочный проем), которое скорее всего можно представить как часть, входящую в проем, состоящий из четырех секций, но благодаря таким необычно большим размерам проема, более правильно предположить наличие в данном случае спаренных или строенных окон.

При определении происхождения камней в основном можно доказать, что они принадлежали веспремскому собору или зданию, расположенному к северу от него. Последний, вероятно был зданием

капитула, о существовании которого свидетельствуют письменные источники. Известно также и то, что капитульные собрания во многих случаях проводились в расположенной к северу от собора часовне св. Георгия, раскопанной в 1957-м году. На данной территории в настоящее время находится здание типа барокко: при исследовании подвала здания обнаружено, что там сохранились остатки средневековых стен.

В последнее время при реставрации монастыря бенедиктинского аббатства в Тихани были обнаружены камни, по своим размерам и распределению соответствующие вышеописанным веспремским. Это с одной стороны делает неоспоримым тот факт, что в Тихани действовала такая же мастерская, что и в Веспреме, с другой стороны — дало возможность при реконструкции веспремских парных окон остатки каменных подпорок дополнить обломками, которые по форме и размерам точно соответствуют друг другу. Находка эта значительна и потому, что загибающиеся резные линии на углах камней полностью аналогичны некоторым цоколям часовни св. Георгия.

Датировку главного творения мастерской — часовни св. Георгия — мы производим на основании фельшёршской церкви, где у освященного до 1244-го года башенного придела техническое решение основания колокольни (выступ и опора) отражает влияние часовни св. Георгия. Так как колокольня, по всей вероятности, была построена до татарского нашествия (1241), то строительство часовни можно отнести к десятилетию между 1225-м и 1235-м годами. Таким образом, ранее принятая датировка деятельности мастерской (1220—1240 гг.) остается в силе.

По нашему мнению, ближайшими параллели стиля мастерской в Венгрии надо искать не среди королевских строительных сооружений, а в материале ордена цистерцианцев (Беллапатфалва). Определенное родство замечается и между северным нефом якской церкви и наружной разбивкой стены часовни св. Георгия. Однако, в данном случае речь может идти не о взаимосвязи мастерских, а о параллельных явлениях (строительство церкви и монастыря в Беллапатфалве было начато в 1232-м году).

Хотя для выяснения заграничных связей необходимы дальнейшие исследования, надо упомянуть, что отдельные элементы стиля веспремской мастерской (цоколь, угол свода) идентичны формам, встречающимся у церквей центральной части Германии (Наумбург, Магдебург), а прямое продолжение стиля, вероятно, можно найти в Австрии (Фризах, боковые святилища доминиканской церкви).

Шандор Тот

A Látrány-rádpusztai templomrom feltárása és állagmegóvása

I.

A Balaton déli partján, a műút Balatonszemes—Balatonlelle közötti szakaszán egy — ma már kiépített — út vezet Rád pusztára, a Csillag-pusztai Állami Gazdaság ottani üzemegységéhez. A pusztta gazdasági- és lakóépületei egy nyugat felé lejtő, a tóparttól dél felé húzódó homokhát szegélyén állanak. Ettől, a környezetből 15—20 méterre kiemelkedő emelkedéstől tovább Nyugatra a Tetves-patak széles, mocsaras völgye nyúlik el, ugyancsak észak-déli irányban.

A pusztta 15—20 lakóházból álló utcáorának végén, az említett dombszegély meredek partján áll az egykori Rád falu templomának romja, a ma is használt kis temetőben. A romot és környékét sűrű bozót borította, a falak környékén vastag törmelékhalomok húzódtak. Néhány „kincskereső” turkált csak itt, turisták, művészettörténészek ritkán keresték fel.

Pedig a Balaton északi oldalán álló romtemplomokhoz viszonyítva aránylag épebbnek mondható falusi egyházat a szakirodalomban, útikalauzokban többször leírták, ismertették. Legalaposabban Békefi Remig, aki munkájában a romról két fényképet is közölt.¹ Ezek elkészülte óta — amint az a kutatás kezdetén megállapítható volt — az eltelt félévszázad alatt a rom állapota nem sokat változott. Békefi leírása alapján a templomromot a XIII. században épültnek ismertették.² Egy, az 1930-as években — valószínűleg Csányi Károly ösztönzésére — készült felmérést ismerünk még a romról. (1. kép.)³

A Balaton déli partvidékén sajnálatosan kis számban fennmaradt középkori műemlékek állagmegóvásának keretében az Országos Műemléki Felügyelőség 1959 őszén végeztette el a rádpusztai rom feltárását és konzerválását. Az ásatást e sorok írója vezette 1959 okt. 5—17-e között,⁴ ezt követően az OMF pécsi építészeti vezetője végezte el az állagmegóvást Cseh István építésmérnök tervei alapján.

II.

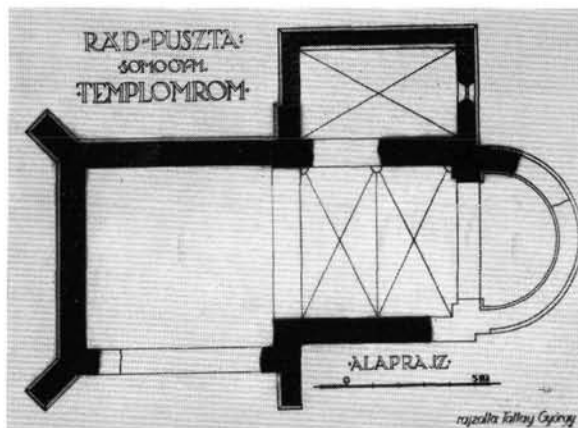
A feltárás munkája — tekintettel az idő és a költségvetés szűkresabott voltára — szinte kizárólag csak a templombelsőre szorítkozhatott. (7. kép.) Eltávolítottuk az átlagosan 1,5 m vastag törmelékreteget a hajóból, a szentélyből és a szentélyhez északról hozzáépített sekrestyéből. (2. kép.) (A leletanyag, né-

hány kőfaragványtöredéktől eltekintve — rajzukat 1. a 6. képen — minimális volt.) Az ásatás során a templom teljes hosszát átvágó K—Ny-i irányú kutató-árok (4. kép), illetve a szentélyt és a sekrestyét átvágó két, egymásra merőlegesen húzott árok (5. kép), továbbá kisebb szelvények alapján (6. kép) sikerült a templom építéstörténetének egyes szakaszait tisztázni. Temetkezés nyomai a járószint alá mélyített árkokból nem kerültek elő, a templomkörüli temető megkutatására nem kerülhetett sor egyrészt a feladat körülhatároltsága miatt, másrészt azért, mert — mint említettük — a kis település lakói ma is ide temetkeznek. Felszíni nyom nem jelezte s nem volt megkutatható az egykori temetőkerítés fala sem.

Amint az a metszetrajzból is kitűnik (4. kép), a törmelék legvastagabban a templom hajóját borította. A kő- és téglatörmelékben nagyobb, összefüggő falomladékokat is találtunk. Ezek részben a hajó nyugati végén állott karzathoz, részben a diadalívhez tartoztak. Újkori bolygatás a legnagyobb mértékben a jórészt lepusztult apszis területét érintette, itt a járószinteket is eltüntették. Nagy gödör tátongott az apszis és a sekrestyefal találkozásánál a falak külső síkjánál is. A sekrestyét ugyancsak 1—1,5 m-es omladékok borította. Itt viszonylag épségben, helyreállítható állapotban találtuk a keleti falhoz épített oltárt és a menza kőlapjának darabjait (10. kép 6.)

Az egyes részek járószintjeit a metszetfalak, küszöbök és a falalapozási szintek alapján meg tudtuk határozni. A homokos altalajra valószínűleg téglából rakott padozat mindenütt hiányzott.

Az ásatás és a romok fennálló maradványainak vizsgálata alapján a templom építési periódusait az alábbi módon választhatjuk szét (1. 3. kép.)

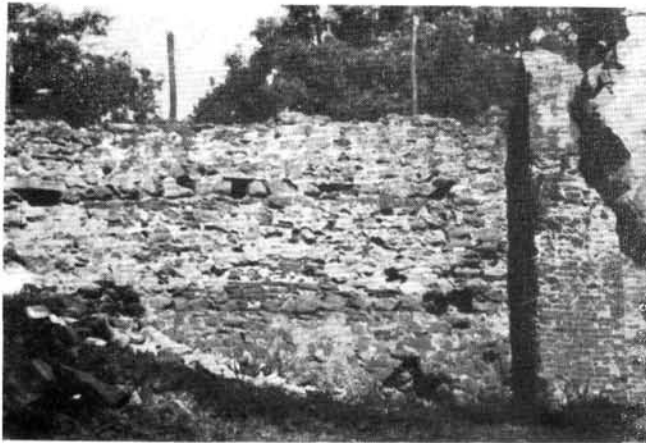

1. Felmérés az 1930-as évekből.

1. Vermessung aus den 1930 er Jahren.

1. Relevé des années 1930.

1. Обмер из 1930-х годов.

A

C

B

2. Részletfelvételek az ásás előtt:

- a) a gótikus hajó D-ről,
- b) a románkori szentély és diadalív maradványa D-ről,
- c) a románkori hajó É-i fala.

2. Teilaufnahmen vor der Ausgrabung:

- a) das gotische Schiff, Südansicht;
- b) Reste von der romanischen Apsis und vom Triumphbogen, Südansicht;
- c) nördliche Mauer des romanischen Schiffes.

2. Détails pris avant les fouilles:

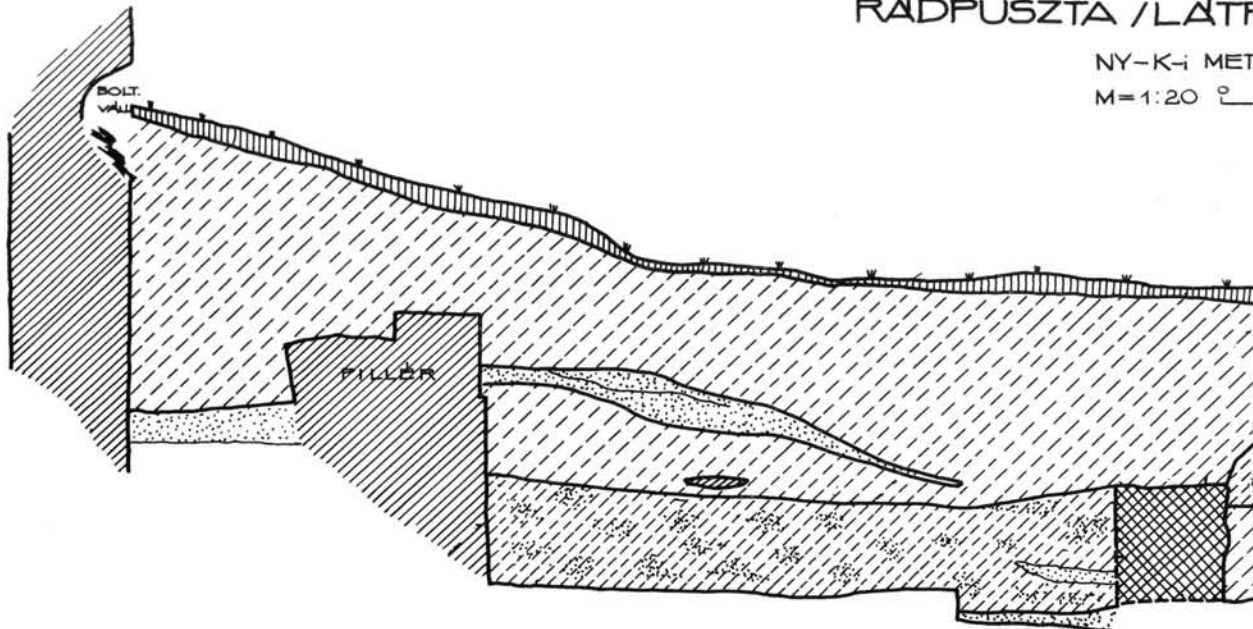
- a) la nef gothique vue du Sud,
- b) restes du choeur et de l'arc de triomphe de l'époque romane vus du côté sud,
- c) le mur sud de la nef romane.

- 2. Детальные снимки перед раскопками: a) готический неф с южной стороны; б) остатки романского святилища и триумфальной арки с южной стороны c) северная стена романского нефа.

RÁDPUSZTA / LÁTF

NY-K-i MET

M=1:20

KÖFAL

HUMUSZ

KŐ ÉS TÉGLAOMLADÉK

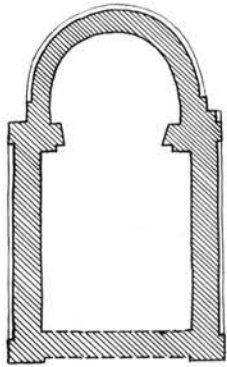

FÖLDES, HUMUSZOS OMLADÉK

RÁDPUSZTA / LÁTRÁNY/ TEMPLOMROM FELTÁRÁSA

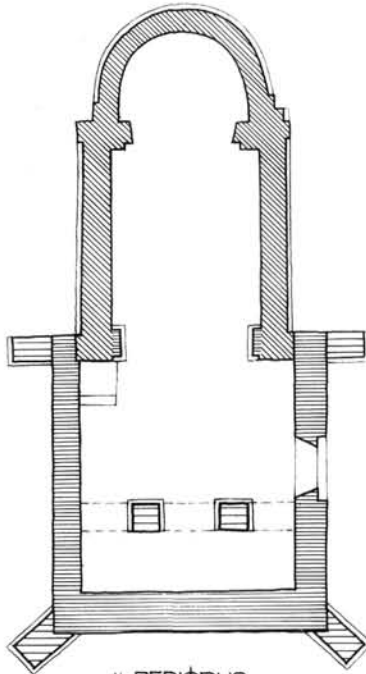
ALAPRAJZ 1959 X 8

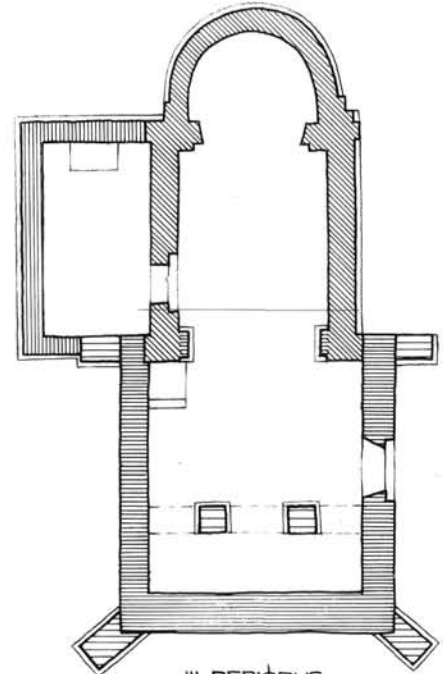
I. PERIÓDUS

M = 1:100

0 5m

II. PERIÓDUS

III. PERIÓDUS

3. A templom építési periódusai.
3. Bauperioden der Kirche.

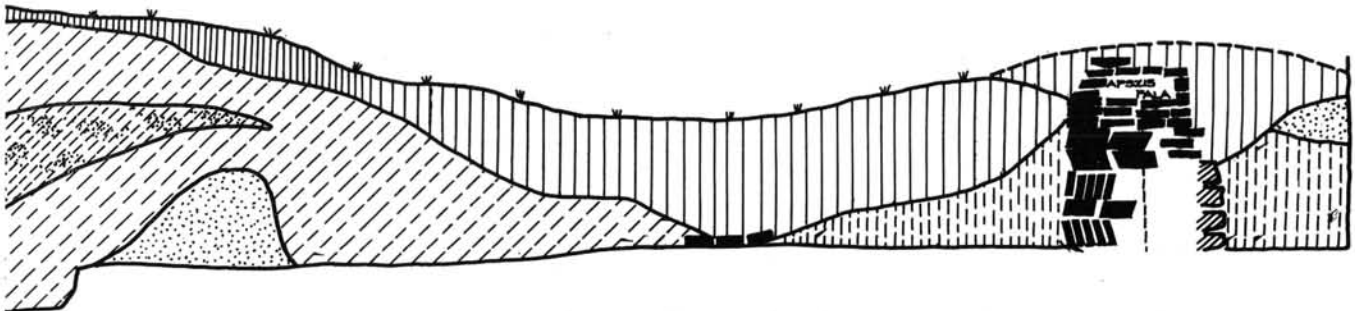
3. Les périodes de la construction de l'église.
3. Строительные периоды церкви.

NY/ TEMPLOMROM FELTÁRÁSA

1959. X. 8.

0 2M

4. Nyugat — keleti irányú metszettel a templom hosszában.
4. Forschungschnitt in der Länge der Kirche, Richtung W-O.
4. Paroi du fossé de recherche ouest-est longeant l'église.
4. Размер западной и восточной стены вдоль длины церкви.

DOKK

 HOMOKOS, HABARCOSOS TÖRMELEK

 TÉGLAFAL

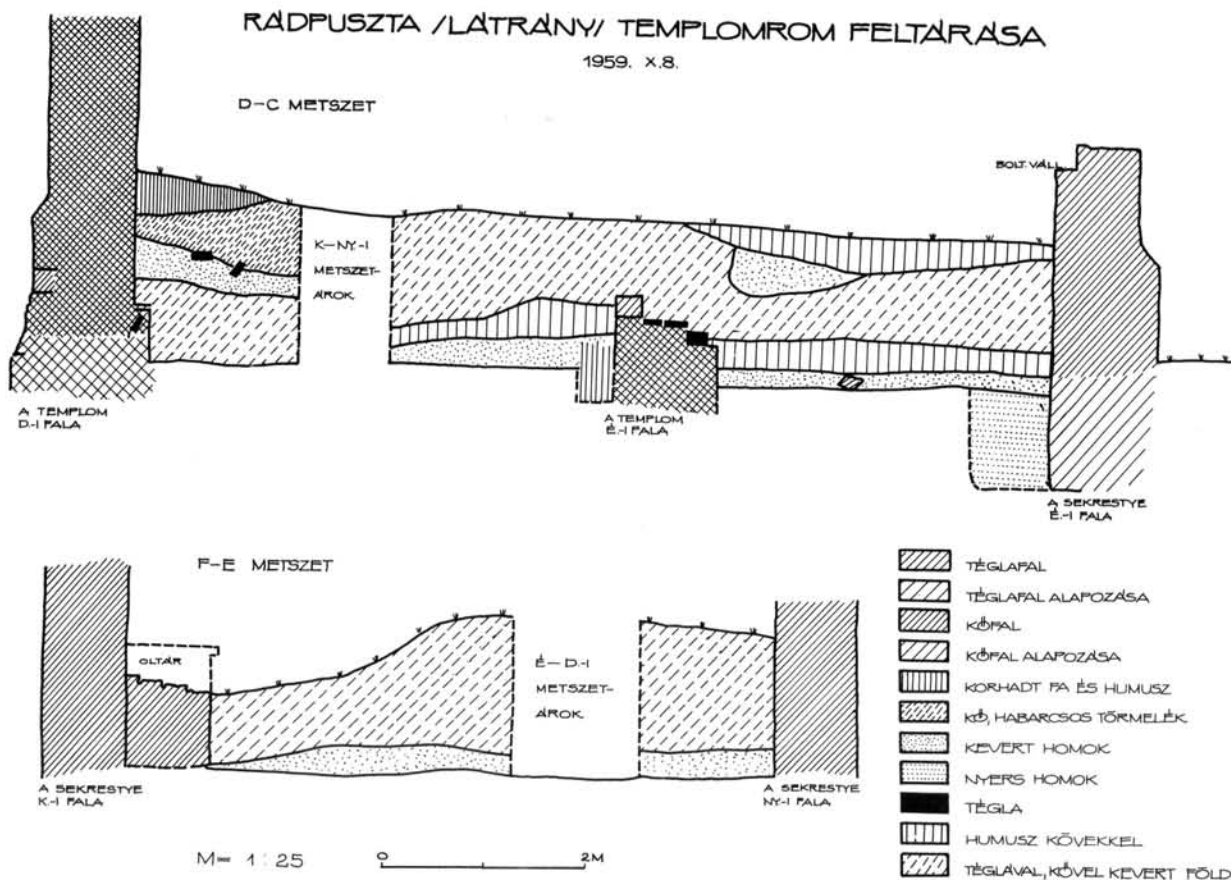
 KEVERT FÖLD

 TÉGLA

 ÉGÉSNYOM

RÁDPUSZTA /LÁTRÁNY/ TEMPLOMROM FELTÁRÁSA

1959. X.8.

5. Déli-északi irányú metszettel a románkori templomhajón és sekrestyén keresztül; a sekrestye kelet – nyugati irányú metszete.

5. Forschungschnitt Richtung S-N durch das romanische Kirchenschiff und die Sakristei; Forschungschnitt der Sakristei, Richtung O – W.

5. Paroi du fossé de recherche sud-nord traversant la nef romane et la sacristie; fossé est-ouest dans la sacristie.

5. Разрез южной и северной стены через романский неф и ризницу; разрез восточной и западной стены ризницы.

1. A templom eredetileg a lapos, jól kiégetett vöröszínű téglából falazott félköríves szentélyből (apszis) és az ennél alig szélesebb hossznegyszögű hajóból állott. Teljes hossza 11,5 m, szélessége a hajón át 7 m volt. A szentély belső tere féllipszis alakú, sugara 3, átmérője 4,2 m. A hajó belmérete: 5,9×4,7 m.

Az apszist, a maradványok tanúsága szerint gömbcikkely boltozat fedte. Az É-i falrészleten fennmaradt részletek alapján téglából falazott ívsoros párkánya volt. A szentély és a hajó közötti, lépcsőzetesen kiképzett diadalív félköríves lehetett, a nyílás szélessége 3,2 m. Az ÉK-i sarokban talált, kétsoros, habarcs nélkül – valószínűleg sározással lerakott – kövekből kiképzett lépcsőfokok jelezték a szentély és hajó közötti szintkülönbséget. Miután a hajó felmenő falai sehol sem maradtak fenn a párkánymagasságig, csak feltételezhető, hogy az ívsor ennek falain is végighúzódtott. Emiatt feltételezhető ugyancsak, hogy eredetileg síkmenyezetű lehetett. (Az É-i falon kivehető boltvállak későbbi periódushoz tartoznak.)

A hajó falvastagsága a lábazatnál 1 m, a szentélyé 0,9 m. A körülfutó lábazat a külső járószint fölé kb. 70 cm-rel magasodott, egy sor négyzetes, lapos homokkőlap alkotta a borítást. A kőlapok a legtöbb helyen már hiányoztak, csak a sekrestye felőli oldalon találtuk meg a maradványát (10. kép a.) A lábazat ferdén lefaragott téglalappal csatlakozott a 10 cm-rel keskenyebb felmenőfalhoz, melynek megerősítésére helyenként vízszintesen, hosszanti irányban beépített falkötő gerendákat építettek

be (7. kép a.) A falsarkokon a lábazatba lefutó, 70–80 cm szélességű falpillérek közül néhány még kivehető volt, a templom bővítésekor a Ny-i oldalon levőket levették.

A szentély K-i végén ásott szelvényben megfigyelhető volt a templom téglafalainak alapozási módja, amely meglehetősen egyszerű. (L. 6. és 8. kép.) A homokos altalajba 1 m mélyen és 1,25 szélességben kiásott gödörbe ugyanis egy sor idomtalan homokkővet fektettek s arra három sor, ugyancsak habarcs nélkül élére állított téglasor került. Ezek közül a középső ferdén élére állított volt, a másik kettő a falsikkal párhuzamosan húzódtott. Majd ismét két, élére állított, de már a falsikra merőleges és habarcsba rakott téglasor következett, helyenként azonban ferdén, illetőleg a falsikkal párhuzamosan rakott sorokat is megfigyeltünk. Ezután további három sor laposan fektetett téglasor zárta le az alapozást. A külső falsík lábazatát borító kőlapok természetesen az alapozás aljáig kőfalazatban folytatódtak.

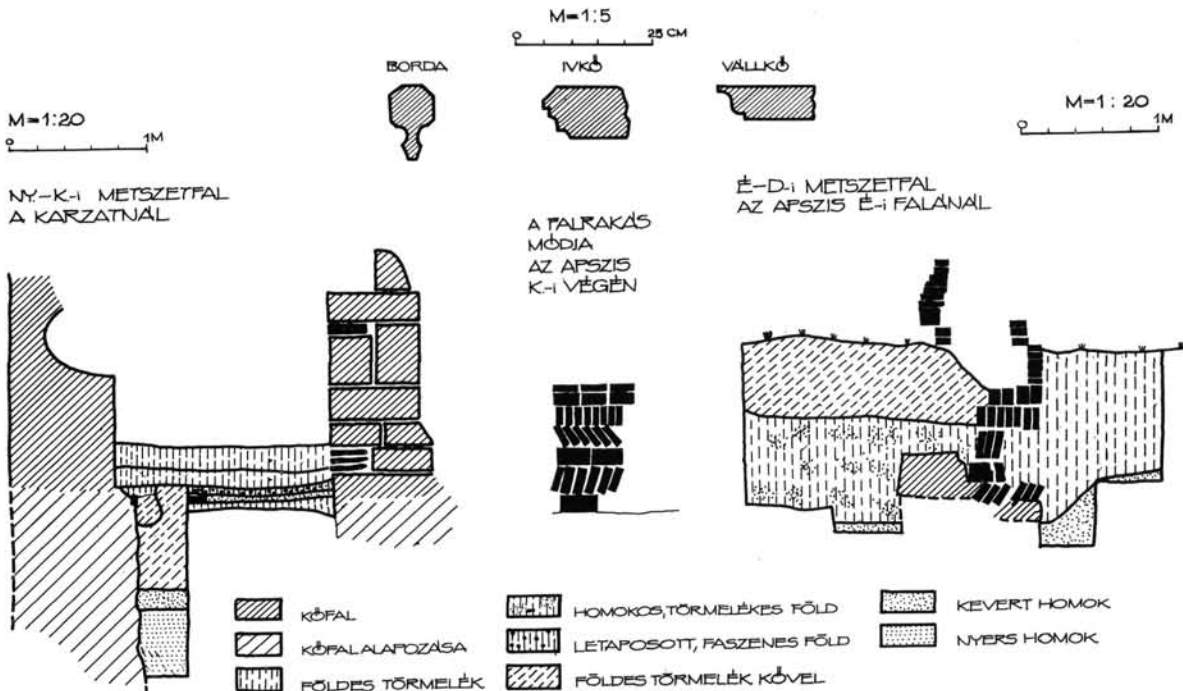
Ez a különös alapozási módszer valószínűleg a homokos talaj esetleges mozgásának (vízbemosások) káros következményeit volt hivatva ellensúlyozni.

A korai templom bejárata a Ny-i homlokzaton nyílt, nyomát azonban a bővítéssel kapcsolatos bontások alkalmával teljesen eltüntették, e falat általában az alapozás mélységéig elbontották. Ablaknyílások a felmenő falak lepusztulása miatt sehol nem voltak észlelhetők.

2. Az eredeti románkori templomot megfigyeléseink

RADPUSZTA /LÁTRÁNY/ TEMPLOMROM FELTÁRÁSA

1959. X. 8.

6. Részletrajzok: a karzatnál ástott metszettel; az apszis alapozásáról készített metszet; a falalpozás módja az apszisnál; faragványtöredékek rajza.
6. Zeichnungen von Einzelheiten: der bei dem Chor gegrabene Forschungschnitt; Schnitt vom Grundbau der Apsis; Bauweise des Mauersockels bei der Apsis; Zeichnung von Schnitzwerkfragmenten.

6. Détails (dessins): paroi du fossé de recherche creusé près de la tribune; coupe du sous-oeuvre de l'abside; système de fondation de l'abside; dessin de fragments de moulures.
6. Детальные рисунки: разрез раскопанной стены у места на хорах; разрез апсисного фундамента; метод укладки фундамента апсисной стены; рисунок обломков резьбы.

szerint több ízben érte átalakítás, bővítés. Ezek közül elsőnek a XIII–XIV. század fordulójára keltezhető az új hajó hozzáépítése a korábbi hajó Ny-i végéhez. Ez úgy történt, hogy a vegyesfalazatú új falat U alakban kétoldalt a korábbi hajó külső falsíkja mellé falazták s helyenként abba kötötték be. A szabálytalan homokkövekből és (nyilván a korai Ny-i zárófal bontásából származó) tégladarabokból falazott új hajó D-i és É-i falvastagsága 0,9–1 m volt, a Ny-i zárófalé 1,3 m. Az új hajó teljes hossza 9,5, szélessége 9 m, míg a belméret 7×7,5 m-es.

Az új hajót diadalív kötötte össze a régebbi – ezután már szentélyként használt – hajóval. Ennek kiképzése úgy történt, hogy a korai Ny-i zárófalat csaknem teljesen eltávolították, kivéve az új diadalív egyszerű tagozású, kőből faragott lábazata alatti csonkot. (L. 7. kép c.) A diadalív felmenő része a levésett téglafalba nem volt bekötve. (2. kép c.) A diadalív kőből faragott darabjai közül egy párkánytöredéket megtaláltunk. (L. 6. képen.)

A templom új bejárata a toldalék D-i falának középvonalában nyílt. Kűszöbkövet nem találtuk meg, a külső falsíkon kiképzett káva alapján egyszerű kőkeretelése lehetett. A D-i fal nagymérvű lepusztulása miatt csupán egy helyen észlelhetjük az egyik ablaknyílás rézsűjének nyomait. Elhelyezéséből ítélve két, esetleg három keskeny ablaka lehetett az új hajónak a D-i oldalon.

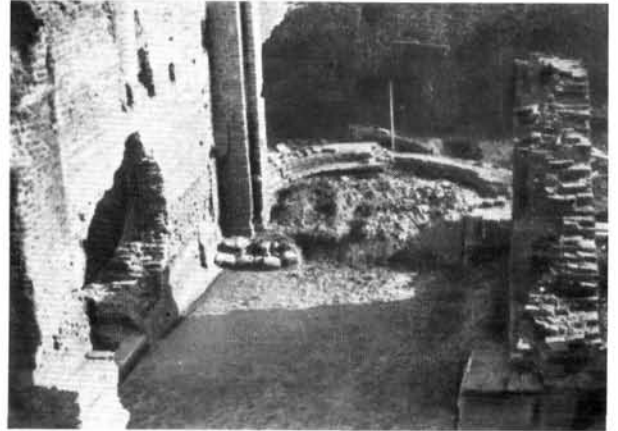
Az új hajó Ny-i harmadában karzat emelkedett. Ennek két, szabályosan faragott kőlapokból épített, három oldalán rézsűs lábazattal kiképzett pillérét találtuk meg a törmelék alatt, közülük az É-i 1,5 m felmenő magasságig épésben került elő. A pillérek 90×90 cm-es négyzetes

átmetszetűek voltak (a lábazat kiugrása miatt alul 1,2×1,1 m.) A hajó karzat alatti része egy lépcsőfokkal magasabb volt. A két pillér vonalában a Ny-i falon 1–1 s az É-i falon további 1, hevederív bekötésére kiképzett fészket találtunk, az egyikben fekvésben talált téglák alapján az ívek téglából készültek. (6. kép; 7. kép d.) A karzatra felvezető feljárt nyomát nem találtuk meg. Előkerült viszont a Ny-i lepusztult falkorona középvonalában egy, a faltest közepébe elhelyezett hatszögletű idomtégla, amely a karzattal megvilágító kétértelmű nyílás osztópilléréhez tartozhatott.

Az új hajó ÉK-i sarkában egy mellékoltár alapozásának maradványai kerültek elő. Lehetséges, hogy a másik sarokban is volt még egy mellékoltár, ezt azonban a nagymérvű bolygatás miatt észlelni nem tudtuk.

A toldalék külső falsíkján nyomokban kivehető vakolásvonalok két, egymást követő vakolást jeleztek. Az alsó befutott a diadalív vonalában álló két támpillér alá (ezen helyenként égésnyomokat észleltünk), míg a felső a falat és a támpillért egyaránt beborította. Ez a körülmény, továbbá az a tény, hogy az új hajó falsíkja tagolatlan, míg a támpilléreken vízvezető és körbefutó lábazat volt kiképezve, azt bizonyítja, hogy az említett két támpillér, továbbá a Ny-i falsarkokat rézsűsotosan megtámasztó pillérek, ha nem is sokkal, de később épültek. Az előbbi támpillérek egyébként nincsenek bekötve a falba. (10. kép c.)

Lényegében tehát a románkori templom új, karzatos hajóval történt bővítése két szakaszban történhetett meg, lehetséges azonban a kivitelezés közben végrehajtott változtatás is. A Ny-i zárófal vastagsága, a pillérek alapozás-

7. Felvételek ásítás közben:

- a) a déli oldal falmaradványai,
- b) a románkori diadalív és a későbbi boltváll,
- c) hosszanti kutatóárok,
- d) a karzat feltárt pillérei,
- e) a románkori hajó és szentély feltárás után.

7. Aufnahmen während der Ausgrabung:

- a) Mauerreste an der Südseite;
- b) der romanische Triumphbogen und der spätere Kämpfer;
- c) Forschungsgraben in der Länge;
- d) freigelegte Pfeiler des Chors;
- e) das romanische Schiff und die Apsis nach der Freilegung.

7. Relevés au cours des fouilles:

- a) restes du mur du côté sud,
- b) arc de triomphe de l'époque romane et la retombe de l'époque postérieure.
- c) fossé de fouilles longitudinal.
- d) les piliers découverts de la tribune.
- e) La nef et le coeur romains après la mise au jour.

7. Снимки во время раскопок:

- a) остатки южной стены;
- b) романская триумфальная арка и позднейшая пята свода;
- c) продольная канава;
- d) раскопанные опорные столбы хор;
- e) романский неф и святилище после раскопок.

mélysége és a két átlósírányú támpillér valószínűleg nem csupán a karzat, hanem a föléje épített homlokzati torony alátámasztására szolgálhatott. A diadalív vonalában álló két támpillér viszont összefüggésben lehet a korábbi hajó kétboltszakaszos átboltozásával.

E periódushoz köthetjük ugyanis a korábban síkmeny-nyezetű tér lefedését. (L. 2. kép c; 7. kép b; 6. és 9. kép.) Az É-i falmaradványon jól megfigyelhető az apszis és az új hajó diadalívéhez, valamint középpütt a boltvállak utó-

lagos bevésése, egy bordatöredék (6. kép) is előkerült a törmelékből.

Elképzelhető tehát, hogy a templom kibővítése eredetileg csak újabb tér nyerésének célját szolgálta, művészi formákkal történő átalakítás igénye nélkül. Az említett átboltozás, a diadalív, a karzat és esetleg a torony építése tette tehát szükségessé a támpillérek felfalazását a XIV. sz. folyamán.

3. Még későbbi időben, a XV. sz.-ban került sor az oltárral ellátott sekrestye — kápolna — hozzáépítésére a román-

8. Az apszis falalapozaása.
 8. Mauersockel der Apsis.
 8. Le sous-oeuvre de l'abside.
 8. Фундамент апсисной стены.

kori hajó É-i oldalához. A tisztán kőből falazott, 70 cm-es falvastagságú sekrestye K-en a románkori falpillérhez csatlakozott teljes szélességben, Ny-on viszont az ott álló támpillér szélességénél keskenyebben épült hozzá ehhez (10. kép a. és c.) A sekrestye-kápolna külső mérete 7,5×4 m, belmérete 6,3×3,5 m.

A helyiséget az oltár fölötti keskeny, félköríves lezárású részsüablak világította meg. A két keskeny falon látható habarcsnyom és a hosszanti fal kiképzése jelezte, hogy egyszerű dongaboltozattal lehetett fedve, fölötté féltetővel. A terepadottságok miatt a helyiség járósintje két lépcsőfokkal volt mélyebben. A korai templomhajóból nyitott ajtónak csak a küszöbkövét találtuk meg, a tátongó nyílás miatt az eredeti magasságát nem tudtuk megállapítani. (10. kép a. és 2. kép c.)

III.

Az egykori Rád falu templomára vonatkozó írásos forrásunk egyedül a pápai tizedjegyzék 1333-ból, illetve 1335-ből származó adata. Eszerint előbb Péter plébános 50 kisdénárt, majd Gergely 20 kisdénárt fizetett.⁵

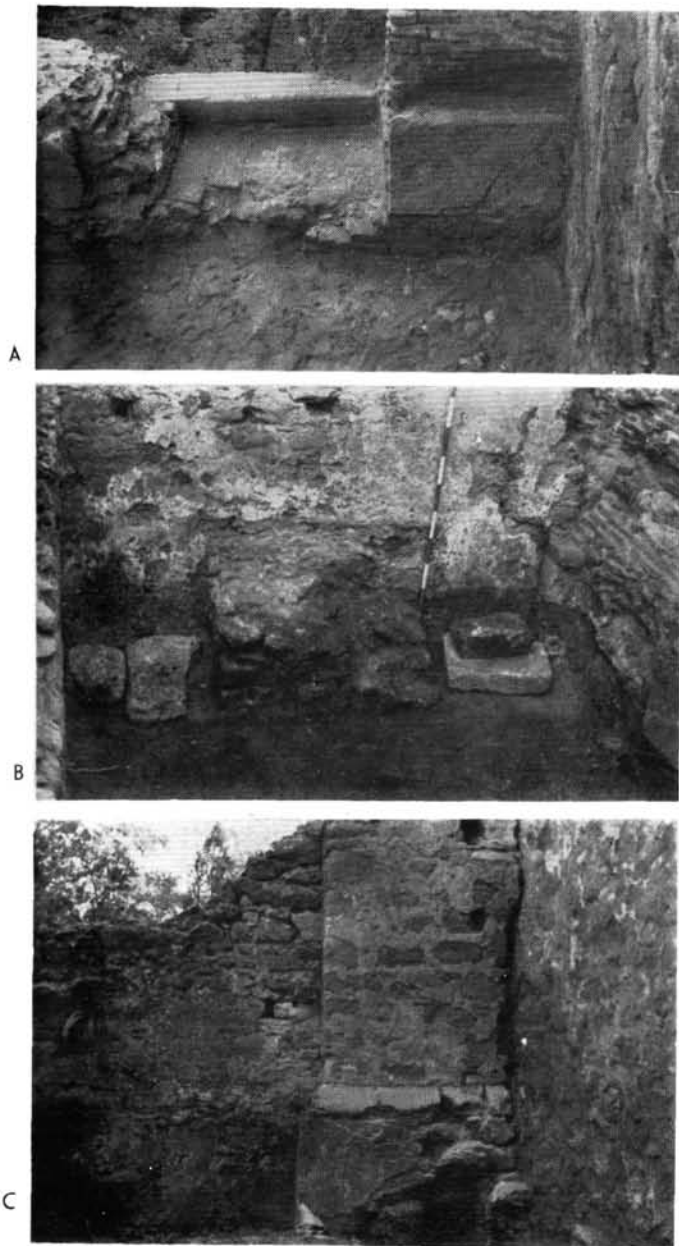
Lényegesen részletesebb és korábbi adatok szólnak magáról a faluról, továbbá az itt élt Rád nemzetségről. Karácsonyi János a nemzetség három ágát ismeri, ezek

egyike már a XIII. században Pozsega vármegyében él, egy másik ág Veszprém vármegyében jut a későbbiekben jelentős szerephez (egyik tagja, Benedek 1290—1309 között veszprémi püspök). A harmadik ág tagjai közé sorolhatók az itt és a szomszédos falvakban élő és birtokos Rádiak.⁶ A Csánki szerkesztette megyei monográfia szerint ez a nemzetség: „Nemzetségi monostort nem emelt magának, tán megfelelő gazdagság hiánya miatt, vagy mert a törzshelyén részbirtokos fejevári káptalan és pannonhalmi apátság ellátta lelki szükségletét.”⁷

Valóban, a pannonhalmi bencés apátság már egészen korai időktől fogva kapott itt adományokat magánosoktól, akiket — bár bizonyítékunk nincsen rá — alighanem szintén a Rád nemzetség tagjai közé sorolhatunk. Így elsőnek 1131—41 között András remete, egykori veszprémi prépost ajándékoz többek között Rád faluban élő szabadosokat, továbbá 3 szőlőt és 6 szőlőművest az apátságnak.⁸ Néhány évvel később pedig, 1146-ban, Színes asszony adott Pannonhalmának 5 szőlőt a Rádon levő 5 háznéppel együtt.⁹ Az 1237—40 közötti Albeus-féle összeírás alapján a monostornak 10 ház szőlőművese, 1 jobbágya és 3 ház „börtöne” (praeco) volt Rádon,¹⁰ ez megfelelt a két említett adományban foglaltaknak. 1255-ben a nemzetség tagjai 3 márkáért 30 hold földjüket, a hozzátartozó rétekekkel és 2 szőlővel együtt adják el a pannonhalmi apátságnak.¹¹ Néhány évvel később, 1261-ben már a szomszédos Tardon levő birtokukat is eladják 36 marka, korábban felvett kölcsön ellenértékeként.¹²

9. Utólag bevéssett boltváll a románkori hajó északi falában.
 9. Nachträglich eingemeißelter Kämpfer in der nördlichen Mauer des romanischen Schiffes.
 9. Retombe taillée postérieurement dans le mur nord de la nef de l'époque romane.
 9. Пята свода позднейшего происхождения в северной стене романского нефа.

10. A sekrestye:

- a) bejárat a hajóból, jobbra a román kori lábazat kváderköve,
- b) oltáralapozás és menzatöredékek,
- c) jobbra: a gótikus hajó északi fala, hozzáfalazott támpillérrrel, és az ehhez épített sekrestyefallal.

10. Die Sakristei:

- a) Eingang vom Schiff, rechts der Quaderstein des romanischen Sockels;
- b) Altarsockel und Mensafragmente;
- c) rechts: nördliche Wand des gotischen Schiffes mit dem zugemauerten Stützpfiler und die an den letzteren gebaute Sakristeiwand.

10. La sacristie:

- a) entrée du côté de la nef; à droite: pierre d'appareil de la base de l'époque romane,
- b) fondement et débris de la table de l'autel,
- c) à droite: mur nord de la nef gothique, avec le contrefort y ajouté postérieurement, et le mur de la sacristie adossé contre le contrefort.

10. Ризница:

- a) вход из нефа, справа камень квадратной колонны романского периода;
- b) фундамент алтаря;
- c) справа: северная стена готического нефа с пристроенными к ней опорными столбами и стеной ризницы.

Mindezek alapján Rád kis falusi templomának építetőit, kegyurait nem a bencésekben, hanem e nemzetség tagjaiban kereshetjük. Jellemző egyébként, hogy amikor az említett Tard falunak a Megváltó tiszteletére szentelt templomáról szó esik, a Rád nemzetség tagjai úgy nyilatkoztak, hogy az ő kegyuraságukból került át a pannonhalmi apátság birtokába,¹⁷ holott éppen e templom tizedéért már a XII—XIII. század fordulóján pereskedés folyik a veszprémi püspökség és az apátság között.¹⁸

Rádi birtokrészét az apátság a XV. század folyamán is bérbeadhatta, 1449-ben évi 3 forintért Bodó Gergely bérelte.¹⁹ E századból a falura vonatkozó más adatunk nincs, kivéve az 1451-es bortizeddel kapcsolatos pereskedést a fejérvári káptalannal. Rádon ekkor 89 szőlő tizedéről van szó.²⁰ 1534-ben Rád főapátsági jószágot 13 portával írják össze,²¹ később környékbeli földesurak tartják a kezükben.²² A későbbiek folyamán hódoltsági terület lévén egyideig kétfelé adózott. 1573—75-ből való török adóösszeírás 8 házat említi,²³ ugyanekkor — 1572-ben — a tihanyi várhoz 7 ház adózik 10 Ft-tal.²⁴ Utolsó ismert adatunk 1588-ban nagyjából ugyanezt az állapotot mutatja.²⁵ A tihanyi apátság 1645 körül úrbéri összeírásában is említi, majd 1671—87 közötti hasonló jegyzékük már pusztá falunak említi Rádot.²⁶ Valószínű azonban, hogy a település már jóval korábban elpusztult, újkori birtokosai — legutóbb a Festetich-ek — csak majorságot létesítettek a helyén.²⁷

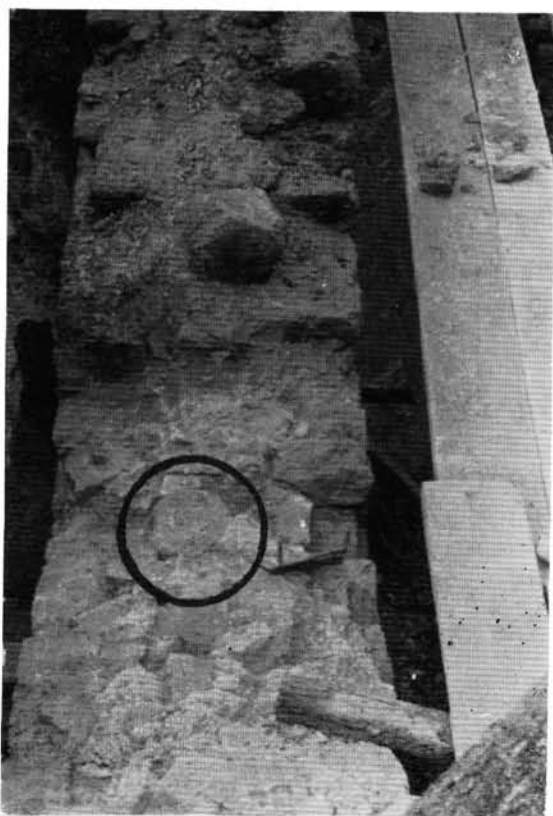
IV.

A rádpusztai templomrom építési periódusai közül a másodikat a XIII—XIV. század fordulójára, illetve a XIV. századra — támpillérek építése —, a harmadikat a XV. század második felére keltezhetjük, figyelembevéve egyrészt a feltárt és megvizsgált maradványokat, azok összefüggéseit s általában a környékbeli középkori templomok hasonlójellegű átalakításainak kronológiáját.

Legfontosabbnak azonban a románkori mag építésének időpontját tartjuk s ennek meghatározásánál a Balaton-környék falusi templomainak építéstörténetével kapcsolatos újabb kutatásokhoz csatlakozva szeretnénk néhány észrevételt is tenni.

A bencés apátságon kívül egy 1229-es adat szerint a fehérvári káptalannak is volt itt birtoka.¹³ Mindezek az adatok — majd a XIV. századiak — bizonyítják ugyan a bencések fokozatos térhódítását a XII—XIII. században, de arról is tanúskodnak, hogy a nemzetség ittélő tagjai még rendelkeznek birtokokkal s Rádon és a környéken feltétlenül őket kell ősfoglaló nemzetségnek tartanunk.

Nyilván e nemzetség — illetőleg az abból kivált ág, család — tagjai közé tartozik az 1270-ben említett Ampodin,¹⁴ az 1318-ban szereplő Rádi Márk, aki ekkor bérlője, vagy jogtalan használója az apátság itteni birtokainak.¹⁵ Tudomásunk van arról, hogy a XIV. század folyamán, 1348 utáni évtizedekben Rádi Lőrinc fia, Imre bérelte a pannonhalmi apátság itteni birtokrészét évi 300 ezüstdénárért.¹⁶

11. A gótikus hajó nyugati fala, középen a beépített idomtégglával.
 11. Westliche Wand des gotischen Schiffes mit dem Profilziegel in der Mitte.
 11. Mur ouest de la nef gothique, avec la brique profilée emmurée au milieu.
 11. Западная стена готического нефа с профильным кирпичом посередине.

templom, melyet a XIV. században kibővítettek.³⁵ A románkori rész méretei megegyeznek a rádpusztai templommal, sőt a bővítés módja is azonos (a hajó toldása, kegyúri karzat kialakítása, támpillérek építése, stb).

Legutóbb Parádi Nándor a Hács-béndekpusztai templomrom alaprajzát közölte és leírta a maradványokat.³⁶ Ő is felhívta a figyelmet az építőanyag, méret és kialakítás tekintetében a rom és a rádpusztai hasonlóságára. A templomhoz tartozó település edényégető-, illetve sütő-kemencének leletanyaga alapján bizonyítottak látja, hogy a Hács-béndekpusztai és a rádpusztai templomok építése egy időben, a XII. században történhetett.³⁷

Mellőzve most azokat a téglából épült, részben romos, részben átalakított Somogy megyei középkori templomokat, melyek alaprajza, periodizálása még nem kellőképpen tisztázott (ilyenek pl. a somogyvámosi, az Ádánd-kétyei, somogytúri romok, vagy a kercesligeti, 1770-ben átalakított, de románkori íves szentélyzáródású templom), még a zselicszentjakabi bencés apátság 1960–64 között feltárt maradványait vegyük szemügyre.³⁸ Aligha kell ugyanis messzebbre mennünk, hogy a rádpusztai, a Hács-béndekpusztai, fonyódi templomromok, vagy a műemléki kutatást ezidáig sajnálatosan nélkülöző Teleki templomának³⁹ előképét megtalálni véljük. Az eddigi közlések alapján is szembeötlő, hogy a XI. század 2. felére keltezhető, téglából épített, háromhajós, kegyúri karzatos, ívelt szentélyű templom bizonyos méreteket (pl. szentély) és alaprajzi beosztást tekintve (pl. kegyúri karzat) megegyezik a felsoroltakéval. A közvetlen hatás a románkori kis falusi templomok felépítésénél, majd bővítésénél is bizonyára innen eredeztethető és nem a somogyvári bencés monostortól.

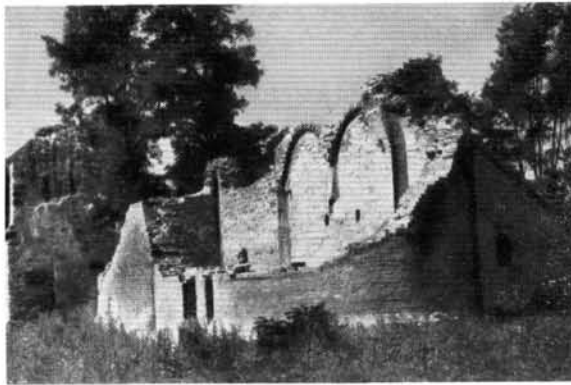
Anélkül, hogy teljességre kívánnánk törekedni még csak a szomszéd megyék íves szentélyzáródású analóg falusi templomainak felsorolásában is, nem mellőzhetjük néhány Vas-, illetve Zala megyei templom megemlégtését. Mégpedig nemcsak a formai azonosság miatt, hanem a rájuk vonatkozó történeti adatok hasonlósága miatt is. Rád templomának építetőit fentebb már a hasonlónevű Rád nemzetség tagjaiban neveztük meg. Béndek birtokosai feltehetőleg már a XIII. században is, 1331-ig a Tengerdiek voltak.⁴⁰ Fonyód — legalább részben és a XIII. század elején — a pannonhalmi apátságé.⁴¹ Teleki — a XIV. században már két településre vált szét — birtokosai között különféle egyházakat és a gordovai Fancs családot találjuk.⁴² A hiányos adatok miatt azonban egyértelműen egyik esetben sem tudjuk eldönteni, meghatározni e somogyi települések templomainak építetőit.

Formailag azonos jellegű templomot találunk a zalai Becsehely-Pólán, amelyet Genthon a XII. századra datál,⁴³ lakosairól, birtokosairól adatunk nincs.⁴⁴ Az ugyancsak zalai Bóde-szentmihályfai, félköríves szentélyű, homlokzati tornyú templom⁴⁵ építetőit a XV. századtól ismert itteni birtokos Terjék-család⁴⁶ elődeiben kereshetjük. Köznevesek települése a vasi Magyarszecsőd,⁴⁷ melynek félköríves szentélyű, homlokzat előtti toronnyal épített templomát Genthon XIII. századnak tartja.⁴⁸ Ugyancsak kisenemesek lakta település volt az egykori Kopács falu,⁴⁹ az általuk épített templom (ma Csemeszokpácson) arányait és belső téralakítását tekintve⁵⁰ ugyancsak felsorolható a rádi templom analógiái között.

Feltűnőnek kell tartanunk, hogy ott, ahol megbízható adatok állanak rendelkezésünkre, ezeket a félköríves szent-

A vidék félköríves szentélyzáródású falusi templomaival kapcsolatosan Entz Géza az alábbi észrevételt tette: „feltűnő, hogy a balatonvidéki XIII. századi románkori falusi templomok között milyen kevés félköríves szentélymegoldást találunk...”²⁸ A déli parton Rádót és a szomszédos Teleki falu templomát említi, majd a zalavári XI. századi várkapolna mellett még a csobánci romtemplomot és a szentkirályszabadjai, többszörösen átalakított templom legkorábbi részét sorolja ide. Teljességre nem törekvő felsorolását a tő északi partvidékének románkori templomainak Koppány Tibor által készített kataszteréből²⁹ tovább bővítjük. Így félköríves szentélyzáródású az alsópáhoki, a badacsonytomaji, a balatonszepezdi, a csabrendeki, a kisdörgicsei, a felsőörsi, a hegymagasi, a kövágóörs-ecseri (ennek első periódusát idevéve), a Szigliget-újfalui, a Szőcdabasi rom-, illetve átalakított templom.³⁰ Listánk természetesen még mindig nem tekinthető lezártnak. Koppány egy későbbi, Czeglédylonával közösen írt tanulmányának³¹ térképmellékletén jelezte a balatonakali, illetve Balatonakali-ságpusztai egykori falusi templomokat is, mint íves szentélyzáródásúakat. Azóta a megye régészeti topográfiájának nyomdába került II. kötetében meggyőző adatokat is produkáltunk ezekre nézve. (1967-ben Palágyi Sylvia leletmentő ásatása Ságpusztán régészetileg is igazolta az íves szentélyzáródású kis templom meglétét). Utalhatunk továbbá arra, hogy Kozák Károly a zalaszántói templom feltárásáról készült tanulmányában még csak feltételezte a XI–XII. századi első kőtemplom íves szentélyének meglétét,³² az 1963. évi hitelesítő ásatás során azt fel is tárta,³³ így összeállításunk ezzel is bővíthető.

Hasonló a helyzet a somogyi parton. A fonyódi vár területén Fitz Jenő 1957–59 között végzett ásatása során feltárta a település egykori templomát és templomkörüli temetőjének egy részét.³⁴ Feltételezi, hogy a templom második építési periódusában épült volna, mégpedig a XI. században, az a kisméretű, íves szentélyzáródású tégl-

12. A templomrom állagmegóvás után:

- a–b) délkeletről,
- c) a románkori hajó északi fala a sekrestyeajtóval és a későbbi átboltozás jelzésével,
- d) a gótikus toldás diadalívének és a karzat pilléreinek maradványai.

12. Die Kirchenruine nach dem Bestandschutz:

- a–b) Südostansicht;
- c) nördliche Wand des romanischen Schiffes mit der Sakristeitur und dem Zeichen der Späteren Umwölbung;
- d) Reste vom Triumphbogen der gotischen Ergänzung und von den Chorpfeilern.

12. Ruine de l'église après les travaux de conservation:

- a-b) vue du côté sud-est,
- c) mur nord de la nef de l'époque romane avec la porte de la sacristie et avec l'indication du cintrage postérieur,
- d) restes de l'arc de triomphe du rajout gothique et des piliers de la tribune.

12. Руины церкви после консервации:

- a–b) с юго-восточной стороны;
- c) северная стена романского нефа с дверью в ризницу и следами позднейшей пяты свода;
- d) готические дополнения к триумфальной арке и остатки столбов хора.

télyű, a szakirodalomban XII–XIII. században épültnek tartott falusi templomokat nem túl vagyonos nemzetségek, illetve a későbbi századokban kismemesi családok lakta településeken találjuk. (A Balaton északi partvidékén található, fentebb felsorolt települések lakosaira vonatkozó adatok ugyanezt mutatják.) Vajjon véletlen egyezésekről van ezekben az esetekben szó?

A Balaton-környék románkori falusi templomainak egy csoportját, az egyenes szentélyzáródásúakat Kozák Károly a XIII. század közepén épültnek tartja s e forma alkalmazását a pannonthalmi, tihanyi bencés kolostorok falvaikban alkalmazott építőtevékenységének, illetőleg azok hatásának

tulajdonítja.⁵¹ Felvetette egyúttal, hogy e gondolatmenet elfogadásával „... lehetőség nyílt arra, hogy a félköríves záródású templomok építését esetleg korábbi időben keressük.”⁵² Szerinte Magyarországon a XI. századtól a XII. század közepéig templomaink csak félköríves szentélyzáródással épültek volna.⁵³

Kozák Károlytól függetlenül Koppány Tibor a Balaton-füzfő-mámai templomromról Czeglédy Ilonával közösen írt tanulmányában⁵⁴ szintén foglalkozik a Balaton-felvidék túlnyomórésztben egyenes-, illetve kisebbrészt íves szentélyzáródású falusi templomainak problémájával. Ő is bencés hatásnak tulajdonítja az egyenes szentélyzáródás sűrű elő-

fordulását s az ezeket felépítő faluközösségek — főleg egyházi birtoklású településekről van szó — szerinte „... a birtokos egyházi testület feltehetően egységes útmutatásai alapján építik fel templomaikat”.⁵⁵ Ugyanakkor az íves szentélyzáródású templomok építetőit világi földesurakban látja, bár a két típus későbbi keveredését sem tartja kizártnak. Feltételezi viszont, éppen az íves szentélyzáródású, gazdagabban díszített templomok művészeti részletei alapján, hogy ezek inkább a XII. század végén s a XIII. században épültek látszanak, míg az egyenes szentélyzáródásúak talán már a XI–XII. században elkészültek, éppen a Szent István-féle templomépítésről szóló kötelezettségi törvény szigorú figyelembevételével.⁵⁶

Ugyanő a Kővágóörs-ecseri templomrom feltárásáról szintén Czeglédy Ilonával közösen publikált munkájában a többszöri átalakításon átesett épület első, szerény megjelenésű — bár kegyúri karzatos — formáját a XII. századra datálja: „... főleg a templom alaprajzi formája, ezen belül a feltűnően széles szentély nyomán egyaránt a XII. századra tehetjük templomunk építési idejét.” Majd odább: „... ezzel átmenetet alkot az ismert XI. századi alaprajzok... és a XIII. században épített számtalan kisméretű íves szentélyű szomszédos falusi templom... között.”⁵⁷ Bizonyítékul hozza fel még, hogy a derékszögű négyzetfalós rendszer, mely e templomok alaprajzára kisserkeszthető, a XI. századi templomokra még, a XIII. századiakra már nem, vagy legalábbis nem kizárólag alkalmazható.⁵⁸

Entz Géza, már jóval korábban, a csarodai templomról írott, 1955-ben megjelent tanulmányában felvetette, hogy „... még a XII. században a kisebb földesúri családok... a szerényebb lehetőségek következtében szerzetesi monostorok helyett kis falusi plébániatemplomaikban építtetik meg a nemzetiségi monostorok mintájára a kétszlopos, háromíves földszintű, három- vagy egyíves emeletű, falazott kegyúri karzatokat a monostorok szokásos két torony helyett egyetlen, a középső boltív fölé helyezett toronnyal.”⁵⁹ Megemlíti, hogy a Dunántúlon és az Alföldön sem hiányozhatott ez a megoldás, bár jóval kevesebb példánya ismeretes, mint Erdélyben, vagy a Felvidéken.⁶⁰ E gondolatmenetet folytatva a nyugati karzatokról írott munkájában⁶¹ sajátos magyar vonásnak tartja, hogy „... az eredetileg központi hatalom által megindított és kifejlesztett kezdeményezést nálunk nem a király, hanem a nemzetségek és a belőlük kiágazó kisbirtokos családok veszik át...” mégpedig a XII–XIII. században.⁶² Kíváncsúnak látná egyébként annak tisztázását, vajon „... a legegyszerűbb falusi templomokban a falazott karzat előzményeként alkalmazták-e a fából készült karzatot, mint ahogyan erre Csehországban a XI–XII. század fordulóján akadnak ma is meglévő példák...”⁶³

Amint a fentiekből kiténik, a falusi románkori templom-típusok szétválasztása, építető, alaprajzi kivitel, illetőleg időrendi sorolás tekintetében a kutatás napirendi témái közé tartozik — még ha nem is idéztük a további, a kérdéssel kapcsolatba hozható dolgozatokat. A rádpusztai templomrom feltárása kapcsán tett észrevételeinket, anélkül, hogy a kérdés sokrétű vizsgálatába belemerülünk, azzal a reménnyel közöljük, hogy némelyikük talán a továbbiakban figyelembevehető s hogy ezek alátámasztják azon felfogásunkat, mellyel Rád egykori templomát a XII. század közepén épültek tartjuk.

1. Szerkesztési arányokat vizsgálva feltűnő, hogy az íves szentélyzáródású — fentebb felsorolt és ismert alaprajzú — falusi templomok kétharmadánál a hajó belső hosszának és szélességének aránya 1,3 : 1 körül van, — így a rádpusztai is — míg a többi 1,5 : 1 arányú.

Ugyanakkor éppen fordítottja ennek az egyenes szentélyzáródású templomok hajóterének aránya, itt kétharmadrészt 1,4–1,6 : 1 arányt észlelünk s csak egyharmadnál található 1,2–1,3 : 1 arány.

Nem képzelhető-e el az, hogy — elfogadva azt a vélelményt, mely a négyzetes szentélyzáródású falusi templomok jórészt XIII. században épültek tartja — az 1,3 : 1 arányú, főleg íves és kisebbrészt egyenes szentélyzáródású

templomok építését korábbra, a XII. századra tegyük?

2. Méretek tekintetében is különbség mutatkozik az ívelt és egyenes szentélyzáródású templomok között, utóbbiak általában nagyobbak, több hívő befogadására alkalmasak. Az esetek felénél — mindkét típusra vonatkozik ez — megállapítható a templomhajó és a szentély méreteit összehasonlítva, hogy az ívelt szentélyű templomok „ideális” mérete 12×7 m, — ilyen a rádpusztai is — míg az egyeneszáródásúaké 14×8 m.

Figyelembevéve az Árpád-kori falusi településeink lélekszáma vonatkozó legutóbbi vizsgálódásokat, úgy tűnik, hogy a szabadabb jogállású, későbbi kisnemesi lakosság falvainak lélekszáma általában kisebb, mint a főleg egyházi, de világi nagybirtokon is levő falvaké.⁶⁴ Így a templomok nagysága és az építő közösség lélekszáma közötti összefüggés kézenfekvőnek látszik.

3. Kozák Károly elmélete szerint a XIII. század közepe-táján épült egyenes szentélyzáródású falusi templomok éppen az esetek jórésztében egyháziak kezén levő, de általában a kialakuló feudális nagybirtokokhoz tartozó falvakban állottak volna, míg Koppány Tibor éppen megfordítva gondolja a dolgot; s az építőkényszer korábbi érvényesülését főleg az egyházi birtokokon feltételezi, már a XI–XII. században.

A XIII. századi építkezések ellen több érv hozható fel. Elsősorban az, hogy az egyházi nagybirtokosok — hogy csak ezt vizsgáljuk — már a XII. században, ha nem korábban birtokolták azokat a falvakat, ahol oly megkésve építkeztek, vagy építettek volna. Nem képzelhető el, hogy éppen az egyházi birtokosok hajtották volna végre legutóljára a templomépítésre vonatkozó rendelkezéseket. Nem fogadható el az az indok sem, hogy eleinte csak a tíz falu — egy templom ely megvalósítása volt a feladat s hogy a XIII. századi építkezések a falvak számának gyarapodásával (osztódás, telepítés) váltak aktuálisak. Szabó István fentebb már hivatkozott munkája alapján megállapíthatjuk, hogy a települések száma legkésőbb a XIII. század elején — ha nem előbb — kialakult s később már inkább csökkenő tendenciát mutat.⁶⁵ Különösen a Balaton-felvidéken kell feltételeznünk az országosnál nagyobb ütemű templomépítkezéseket, tekintettel egyrészt a történelmi előzményekre, másrészt az egyházi nagybirtokok túlsúlyára.

Mégis — elfogadva, hogy az egyenes szentélyzáródású templomok jórésze, sőt az ívesszentélyűek bizonyos hányada is XIII. századi — hogyan lehetséges az ellentmondás feloldása?

A XI–XII. század folyamán a kialakult egyházi birtokok (püspökségek, kolostorok) jövedelmük nem kis részét a központi egyházi épületek emelésére kellett hogy fordítsák. Ugyanígy jelentős anyagi erőt igényelt egyes tehető világi birtokos-nemzetség, -család részéről a monostorok építése is (pl. az almádi monostoré).

A szolgálonépek anyagi megterhelése tehát meglehetősen nagy lehetett. Ilyen körülmények között elképzelhető a XI–XII. században még az időtálló építőanyagban gazdag vidéken is romlékony anyagú fa-, sövény szerkezetű falusi templomok építése — átmeneti megoldásként. Kétségtelen hogy erre vonatkozó régészeti bizonyítékaink — eltekintve a honfoglalás előtti zalavári fakonstrukciós templomoktól⁶⁶ — nincsenek. De vajon ilyesfajta előzmények kutatására fordítottunk-e ezidáig kellő figyelmet?

Annak valószínűsége, hogy a XI–XII. században épült falusi templomok eredetileg íves, majd későbbi átalakítás révén egyenes szentélyzáródásúak lettek volna, szintén csekély, az egy Zalaszántó sem kivétel ez alól, hanem a történeti adatokkal egybehangzóan azt mutatja, hogy az ívelt szentélyű korai templom építetői szintén világi kisbirtokosok voltak.

4. Utaíva Entz Géza megállapítására a falusi kegyúri templomok építőivel kapcsolatban, valóban szükséges a karzatok nyomait keresnünk, főleg az ívelt szentélyzáródású, XI. századi falusi templomoknál. Ebben a korban a homlokzati torony (ha egyáltalán volt) ugyanúgy fából

készülhetett, mint nem egy esetben a karzatok pillérei. Így a kegyúri karzatok meglétét nem okvetlenül és kizárólag kő- vagy téglapillérek bizonyítják. Míg Kővágóórs-Ecséren találni ilyet, addig a szomszédos Kisgörgőcse ugyancsak kicsiny templomában boltív tartotta a karzat terhet. Másutt a hosszalokban kiképzett gerendalyukak Nnuskodnak a faszerkezetű karzat meglétéről, mint például atagyvázsony-Csepely esetében.

Rádpusztán, de Fonyódon is a korai templomokhoz toldott hajórészben előkerült a kegyúri karzat két pillérmaradványa. Fel kell tételeznünk, hogy ez már csak díszesebb, időtállóbb formában ismételte meg a korábbi román kori templomokban kiképzett karzatot, mely fából készült.

* * *

A fentiek alapján az ívelt szentélyű falusi templomokat olyan, főleg a XI—XIII. században létrejött építményeknek tarthatjuk, melyek — legalábbis a Dunántúl középső részén — szabad jogállású nemzetiségek településein épültek, a környező monostorok mintájára, azok redukált másaként. Datálásuk a legtöbb esetben megelőzheti a szomszédos egyeneszáródású templomokét s azzal is magyarázható, hogy e települések lakosságának anyagi lehetőségei jobbabbak voltak az egyházi, vagy világi nagybirtokok élőkéhez képest. Ez nemcsak az állandójellegű templomok korábban történt felépítésében, hanem azok díszítésében is megnyilvánulhatott.

Kétségtelen, hogy a fenti feltevések bizonyítása, általánosabb érvényű megfogalmazása lényegesen nagyobb számú objektum elmélyült és sokoldalú vizsgálatát igényli. Falusi, román kori templomaink építéstörténeti vizsgálatánál ezek a módszerek egyre inkább nélkülözhetetlenek, ha az eddigi stereotíp XII—XIII. századi kormeghatározások finomítására törekszünk.

V.

A templomrom helyreállítását — mint említettük — Cseh István tervei, műleírása alapján végezték. A fal-

koronákat letisztításuk után szorított hézagú, vízzáró habarcsba rakott, általában 6—8 cm vastagságú fedőréteggel burkolták. Ettől csak néhány esetben tértek el, amikor értelemszerű kiegészítésre volt szükség. A támpillérek esetében a délnyugati falsarkon álló ép pillér mintájára történt értelemszerű kiegészítés. Az álló falmaradványokat, külső-belső felületüket javított mészhabarcos telehézagalással konzerválták. A román kori templomhajó és az apszis téglafalazatát több helyen ki kellett egészíteni, így a sekrestyébe vezető ajtó környékén, az ívsoros párkányrészlet alatti alábányászott szakaszon, továbbá az apszis más részein, ahol a falat helyenként a járósintig elhordták. A meglévő falakhoz menetelesen csatlakoztatott kiegészítéseket, illetőleg a sekrestyeajtó körüli nyílás befalazását egy sor, a falsíktól beljebb ugratott téglacsíkja választja el az eredetitől. (12. kép a—b.)

A templombelsőben a karzat alatt, a diadalívnel és az apszis előtt nyomokban talált lépcsőket kikévelt murvás betonból képezték ki, ugyanígy egyszerű, tagolásl nélküli a sekrestyébe vezető ajtó keretelése is. A karzat támpilléreinek, a diadalív lábuzatának és a boltvállaknak értelemszerű kiegészítése és megerősítése történt meg, a román kori hajó későbbi átboltozását a kezdősor kifalazásával érzékeltették. (12. kép c—d.) A sekrestyében a féltető eredeti magasságáig falazták fel a falakat s arra hódfarkú cseréppel borított védőtetőt készítettek. (Jelenleg ezt, az egyetlen zárható helyiséget a kis település halottasházának használják.)

A Rád-pusztai templomrom feltárása és konzerválása óta eltelt időben megépített szilárd burkolatú bekötőt ma már könnyen megközelíthetővé teszi a Balaton déli partjának ezt az értékes középkori műemlékét. Remélhetőleg az idegenforgalom ideirányítása megoldja a rom és környéke folyamatos gondozását is, mert enélkül csakhamar újra elborítja a maradványokat a burjánzó növényzet.

Éri István

Jegyzetek

- 1 Gerece P. éppen csak megemlíti: Magyarország műemlékei II. 726., Bp. 1906.; Békefi R.: A Balaton környékének egyházai és várai. Bp. 1907. 108. 25—26. kép.; L. még Ganthon I.: Magyarország művészeti emlékei. I. Bp. 1959. 182.
- 2 Dornay B.—Vigyázó J.: A Balaton és környéke. Bp. 1934. 332.; Radnóti A.—Gerő L.: A Balaton régészeti és történeti emlékei. Bp. 1952. 91.; Entz G.—Gerő L.: A Balaton környék műemlékei. Bp. 1958. 164. (Utóbbi — tévesen — a vegyes falazatú hajóhoz toldott „hosszhajóbővítés” eredményeként írja le a román kori hajórészt.)
- 3 A felmérés — Tattay György munkája — eredetije az OMF tervtárában.; Csányi K.: A Balaton környékének középkori templomai. Bp. 1935. 10.
- 4 Archäologische Forschungen im Jahre 1959. Arch. Ért. 1960. 261.; Az 1959. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek 13. Bp. 1960. 91—92. — Itt jegyezzük meg, hogy a Somogy megyei lelőhelykataszterek alig ismernek Rád területéről leletet. Mindössze egy 1943-ban itt talált III. Béla éremről tudnak: Kocztur É.: Somogy megye régészeti leletkatasztere. Régészeti Füzetek Ser. II.—13. Bp. 1964. 81.; 1. még Draveczky—Sági—Takáts: A Somogy megyei múzeumok régészeti adataira. Kaposvár, 1964. 13. és az itteni „pálos kolostorról” 32.
- 5 Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. Bp. 1896—1907. II. 70. és 82.
- 6 Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. Bp. 1—3.; 1. még Wertner M.: Megjegyzések a „Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” című munkára. Turul XXI. 1903. 125.
- 7 Csánki D. szerk.: Somogy vármegye. Magyarország Vármegyéi és Városai. Baranyai B.: Somogy vármegye nemes családai. Bp. é.n. 592.
- 8 Erdélyi L.: A pannonhalmi főapátság története. I. Bp. 1902. 117.
- 9 Sörös P.: A pannonhalmi főapátság története. II. Bp. 1903. 164.
- 10 Erdélyi i.m. 785.

- 11 Sörös i.h.
- 12 Csánki i.m. 148.; Sörös i.h. — Itt jegyezzük meg, hogy jószágaik elidegenítésénél a nemzetség tagjai másoknál is adtak el birtokokat, így pl. 1257-ben bizonyos Rád a Tordon levő jószágá egy részét a volt somogy megyei alesperesnek adta el; Karácsonyi i.m. 2.
- 13 Csánki D.: Magyarország történeti földrajza. II. Bp. 1894. 637.
- 14 Karácsonyi i.h.
- 15 Sörös i.m. 358.
- 16 Hazai Okmánytár. II. Győr, 1865. 147—148.
- 17 Sörös i.m. 165.
- 18 Sörös i.m. 77. és Erdélyi i.m. 311. skk.
- 19 Sörös P.—Rezner T.: A pannonhalmi főapátság története. III. Bp. 1905. 285—286.
- 20 Sörös—Rezner i.m. 187 skk.
- 21 Molnár Sz.: A pannonhalmi főapátság története. IV. Bp. 1906. 474.
- 22 Csánki D. szerk.: Somogy vármegye. Magyarország Vármegyéi és városai. Reiszig E.: Somogy vármegye községei. Bp. é.n. 104.
- 23 U.o.
- 24 Erdélyi L.: A tihanyi apátság története. I. Bp. 1908. 190.
- 25 U.o. 191.; 196.
- 26 U.o. 797.; 816.
- 27 Csánki i.m. 104.
- 28 Entz—Gerő: i.m. 24.
- 29 Koppány T.: A Balaton-Felvidék román kori templomai. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei I. V. p. 1963. 81—114.
- 30 U.o. 85.; 87.; 89.; 90.; 92.; 92—93.; 94—95.; 97.; 105.; 106.
- 31 Sz. Czeglédy J.—Koppány T.: A balatonfüzfőmámai román kori templomrom. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei II. 1964. 141—160.
- 32 Kozák K.: A zalaszántói templom feltárása és környékének középkori története. Arch. Ért. 1962. 232—233.

- ³³ Archäologische Forschungen im Jahre 1963. Arch. Ért. 1964. 266.
³⁴ Fitz J.: Jelentés az István király Múzeum 1958/59. évi tevékenységéről. Ásatások. Alba Regia II—III. Szfv. 1963. 103—114.
³⁵ U.o. 111.
³⁶ Parádi N.: A Hács-béndekpusztai Árpád-kori edényégetőkemence. Arch. Ért. 1967. 20—38.
³⁷ U.o. 23.
³⁸ Zádor M.: Kaposvár. Bp. 1964. 29—36. — L. még Arch. Forschungen im Jahre 1964. Arch. Ért. 1965. 244—245. és C. Harrach E.: A Kaposvár-Szentjakabi (zselicszentjakabi) egykori bencés apátság. Műemlékvédelem 1964. 110.
³⁹ Genthon i.m. I. 392.; Békefi i.m. 114.
⁴⁰ Parádi i.m. 20.
⁴¹ Csánki i.m. (Somogy vármegye...) 66.
⁴² Csánki i.m. (Magyarország...) II. 651.; 670—671.
⁴³ Genthon i.m. I. 35.
⁴⁴ Csánki i.m. (Magyarország...) III. 95.
⁴⁵ Genthon i.m. I. 46.
⁴⁶ Csánki i.m. Csánki i.m. III. 109.
⁴⁷ Csánki i.m. II. 795—796.
⁴⁸ Genthon i.m. I. 190.
⁴⁹ Csánki i.m. II. 766.
⁵⁰ Genthon i.m. I. 59.; Hell G.: Régi vasi templomok. I. A csempesz-kopácsi róm. kat. templom. Vasi Szle III. 1936. 99—108.

- ⁵¹ Kozák K.: Győr-Sopron megye középkori egyenes záródású templomairól. Arrabona 1965. 133—154.; U.ő: A románkori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról. Magyar Műemlékvédelem 1961—1962. Bp. 1966. 111—132.
⁵² Kozák i.m. (1966.) 129.
⁵³ Kozák i.m. (1965.) 154.
⁵⁴ Czeglédy L.—Koppány T. i.m. 150—153.
⁵⁵ U.o. 153.
⁵⁶ U.o.
⁵⁷ Czeglédy I.—Koppány T.: A középkori Ecsér falu és temploma. Arch. Ért. 1964. 58 és 60.
⁵⁸ U.o. 58. (64. sz. jegyzetben).
⁵⁹ Entz G.: A csarodai templom. Művészettörténeti Értesítő 1955. 210.
⁶⁰ U.o. 210—211.
⁶¹ Entz G.: Nyugati karzatok románkori építészetünkben. Művészettörténeti Értesítő 1959. 130—142.
⁶² U.o. 142.
⁶³ U.o. 139.
⁶⁴ L. erre Szabó I.: A falurendszer kialakulása Magyarországon. Bp. 1966. 68—138. alattiakat.
⁶⁵ Szabó I. i.h.
⁶⁶ Veszprém megye régészeti topográfiája. A keszthelyi és tapolcai járás. (Szerk. Sági Károly). Bp. 1966. 185.

Freilegung und Bestandschutz der Kirchenruine von Látvány-Rádpusztza

1959 wurde vom Verfasser am Südufer des Balaton, zwischen Balatonszemes und Balatonlelle, 5—6 km vom See entfernt, eine mittelalterliche Kirchenruine freigelegt deren Reste vom Landesinspektorat für Denkmalschutz gleichzeitig konserviert wurden.

Aufgrund der Ausgrabung und der architektonischen Beobachtungen konnten drei Bauperioden der Kirche festgestellt werden. Die erste aus Backstein gebaute kleine Kirche mit einem bogiges Apsisabschluß wurde an der Wend vom 13. zum 14. Jahrhundert mit einem größeren Schiff ergänzt, das ein Chor möglicherweise einen Frontturm und Stützpfiler hatte. Dann, während des 15. Jahrhunderts, wurde das romanische Schiff mit einer Sakristei ergänzt. Das Dorf mitsamt seiner Kirche ist während der

türkischen Besetzung, an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert endgültig zugrundegegangen.

Da der Aufenthalt vom Mitgliedern des Geschlechts Rád auf der Ansiedlung vom 12. Jahrhundert an feststellbar ist, nimmt der Verfasser an, die kleine romanische Kirche sei von diesem Geschlecht im 12. Jahrhundert gebaut worden. Er wirft den Gedanken auf, daß andere aus Dauerbaumaterial gebaute kleine Dorfkirchen mit bogigen Abschluß der Gegend seien ebenfalls im 12. Jahrhundert errichtet worden. Die Bauherren konnten meistens Mitglieder der ärmeren Geschlechter freien Rechtsstandes sein, die die kleinen Kirchen nach dem Modell der Klöster der bemittelten Geschlechter gebaut hätten.

Éri István

La mise à jour et la protection des ruines de l'église de Látvány-Rádpusztza

C'est en 1959 que l'auteur a mis à jour les ruines de l'église, sur la rive sud de Balaton, entre Balatonszemes et Balatonlelle, à quelques 5 ou 6 km du lac. En même temps, l'Intendance des Monuments historiques a procédé à la conservation des vestiges.

A la base des fouilles et des observation historico-architecturales, on a pu constater trois périodes de la construction de l'église. La petite église originale, bâtie entièrement en briques, au choeur hémicyclique, a été agrandi au tournant des XIIIe et XIVe siècles avec une nef relativement grande, munie d'une tribune (et peut-être aussi d'une tour fontale), appuyée de contreforts; puis, au cours du XVe siècle on a ajouté une sacristie à la nef de l'époque romane.

Le village et son église ont disparu au tournant des XVIe et XVIIe siècles, pendant la domination ottomane.

Partant du fait que dans l'habitat la présence des membres de la gent Rád est démontrable depuis le XIIe siècle, l'auteur suppose que c'est cette gent qui a fait bâtir la petite église originale en style roman, et il date le monument du XIIe siècle. Il suggère que les autres petites églises campagnardes de la région, ayant un choeur hémicyclique et bâties en dur, ont été élevées également au XIIe siècle, dans leur plupart par des membres des gents nobles mais ayant peu de moyens, à l'imitation des monastères fondés par les gents riches.

István Éri

Раскопки и консервация руин латрань-радуштайской церкви

На южном берегу Балатона, между Балатонсемешом и Балатонлелле, в пяти-шести километрах от озера, автор в 1959-м году раскопал руины средневековой церкви, которые тут же были Государственной инспекцией по охране памятников культуры консервированы.

В результате раскопок и наблюдений в смысле истории строительства можно определить три периода в строительстве церкви. Вначале это была маленькая церковка, построенная из чистого кирпича. На рубеже в XIII—XIV вв. к сводчатому святилищу пристроили больших размеров неф, укрепленный колоннами и имеющий хоры, а со стороны фасада колокольню. В XV веке к романскому нефу пристроили ризницу. Сама деревня и ее церковь были сов-

ршенно разрушены во время турецкого нашествия на рубеже XVI—XVII вв.

Исходя из того, что в поселении, начиная с XII века доказуемо присутствие членов рода Рад, автор приписывает отроительство этой маленькой церкви в романском стиле членам семьи Рад и относит его к XII столетию. Он приходит к мысли, что и другие деревенские церковушки этой местности, имеющие сводчатые святилища и построенные из крепкого материала, выдерживающего время, тоже были построены в XII веке. В большинстве мест они были возведены членами бедных, но свободных по своему юридическому положению родов в подражание монастырям, воздвигнутым более богатыми семьями.

Иштван Эри

Az egregyi Árpád-kori templom

Hévíz községtől mintegy 3 km-re északkelet felé, a régi Egregy határában, a mostani temetőben áll a középkori falu kis román kori temploma. Karcsú, kőből falazott tornyával, kitűnő arányú tömegével nagyszerűen illeszkedik a tájba. (1. kép)

Egyenesen záródó szentélye keletelt és hozzá hossz-négyszög alaprajzú hajó, valamint négyzet alaprajzú torony csatlakozik. A tornyon fűrész fogas díszítést, továbbá kettős és hármas ikerablakok vannak, háromszög alakú oromzatát pedig csürlősen falazott kősisak fedi. A toronyaljban barokk keresztboltozat található. A síkfödemes hajó déli homlokzatának két ablaka és egy barokk ajtaja van. Szentélyét fiókos dongaboltozat fedi, keleti és déli falán egy-egy kis ablaknyílást találunk. Belső díszítéséből, egy középkori felszentelési kereszt és a diadalív barokk festése volt látható. Külső falfelületein nagy foltokban maradt meg a sgraffittós armírozás a sarkokon és bekarcolt díszítés a nyílások körül. A déli, keleti és az északi homlokzaton vörös és kék, gyémántmetszéses mustrájú festés nyomai látszóttak, a keleti oldalon színezett évszámablával. Arányai-ban, tömegképzésében, alaprajzi elrendezésében az egregyi templom egyike a legfejlettebb falusi román kori templomainknak.

Története.

A kis egregyi templomot a legtöbb magyar románkorral foglalkozó dolgozat megemlíti,¹ mint a falusi templomok jellegzetes képviselőjét — de részletesen nem igen tárgyalják.

A templomról aránylag kevés történeti adatunk volt. Az újabb adatgyűjtés során ismereteink gazdagodtak, ma valamivel részletesebben tudjuk megrajzolni a templom és a falu történetét.

Régóta tudunk már arról, hogy a templom környékén római villa² és több római sír³ van. A jelen régészeti feltárás is talált római kerámiát a középkori templom alapozása alatt. Mindenképpen bizonyított tehát, hogy a római korban is lakott volt ez a terület.

Az első okleveles említés, melyben Egregyusza szerepel, a XIII. századból maradt fenn (1221).⁴ Ebben az Atysusz nembeli Sal comes feleségére hagyja ilyen nevű pusztáját (praedium). A század második felében (1273) egy határjárásban említik Egregy nevét.⁵ 1266-ban elzálogosították a birtokot a Lőrentéknek.⁶ 1328-ban egy oklevél Páh (Alsópáhok) község határjárásában említi a falut.⁷ A Lőrenték a tulajdonosok a XIV. század közepén is. 1341-ből olyan oklevél maradt ránk, amely már kifejezetten a templomról is beszél:⁸ „possessio Egreg — in qua ecclesia lapidea in honorem beatae Katharinae virginis et martyris existit fundata et constructa.” Eszerint akkor alexandriai Existit Katalin a templom patrónája. Ebben az okmányban a Lőrenték birtokain osztozkodnak és Egregy ekkor Gyíással (Gyenesdiás) Lőrinte fia Bekének jut. A XIV. század végén a falu sorsa összefonódik Gyíásával.⁹ 1396-ban Koppányi Péter és Szentbenedeki Péter a birtok urai, majd a XV. században tovább is a Szentbenedeki családé. (Jakab fia György;

1455). Az 1480-as években a Hertelendieké és Foki Jánosé (1486). 1508-ban Foki János részét Sárkány Ambrus kapta.¹⁰

A XVI. század első harmadától kezdve, mint annyi más faluról, erről is a rovásadó összeírások tájékoztatnak bennünket. 1531-ben különböző nemesek lakják a falut, majd a híres dunántúli oligarcha, Csoron András birtokolja rövid ideig.¹¹ 1534-től 1555-ig a Hertelendi, Buchay, Ölbey, Diskay, Rády, Aykay és Csernel családoknak volt itt birtokrésze. A birtokösszeírásban csupán egy-két porta szerepel.¹² 1550 körül a faluban nagyobb török pusztítás lehetett. 1555 után valamennyi listán feljegyzik, hogy; „sub turcis” — török uralom alatt van. Birtokosai továbbra is a fenti kismesek. 1564-ben és 1574-ben¹³ hallunk ismét komoly török pusztításról; „per turcas, penitus destructa et deserta”. A század utolsó harmadában 1576 után, ugyancsak különböző nemeseké a falu.¹⁴ A XVII. század végéig folytatódó összeírásokban, 1626-ban szerepel utoljára a falu neve.¹⁵ A templom a településsel együtt nagy károkat szenvedett. 1731-ben végzik azt az újjáépítést, amely a templom külső megjelenésében és belül ma is erőteljesen látható (belső és külső díszítő festés, hajómagasítás, boltozatok pótlása, stb.)

A XVIII. században a kis templom az alsópáhoki egyház filiája.¹⁶ A környékkel együtt az egykori falu is a Festeticsek hitbizománya.¹⁷ A község már korábban elhúzódik, távolabb települ a templomtól. Újkori temető kerül a templom köré és ettől kezdve temetőkápolnának használják. Új titulusa: Szent Magdolna.¹⁸

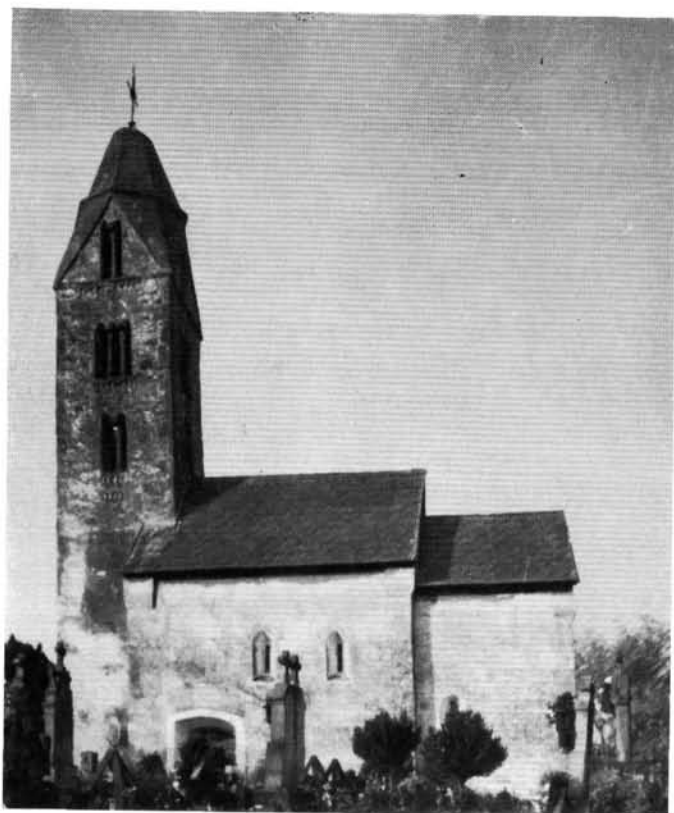
A XIX. század közepén ismét renoválják. 1861-ben készült róla a győri Bergh Károly építész rajza,¹⁹ (2. kép) Römer feljegyzése, vázlatai.²⁰ Ettől az időtől kezdve részletes leírásokat ismerünk a kis építményről.²¹ Egy 1884-ben készült rajzon a bejárat a nyugati oldalon van.²² (3. kép) 1912-ben Sztéhlo Ottó a MOB építész jár kinn,²³ és készít javaslatot, rajzokat a helyreállításhoz. Ugyanebben az évben Lux Kálmán tervei szerint restaurálják a templomot, majd 1938-ban toronyasisakját javítják ki. Azóta változatlan állapotban és rendeltetésben találtuk a helyreállítás megkezdéséig.

Feltárás.

1964 nyarán végeztük el a műemléki helyreállításhoz szükséges ásatási és falkutatási munkát. Elsődleges feladatunk a hiteles középkori szintek megállapítása, a templom építéstörténetének tisztázása volt.

A belsőben: a szentélyben és a hajón át húzott kutatóárkunkban (1. árok) a habarcsba ágyazott újkori cementlapburkolat alól a középkori padlószint a jeleneginél mintegy 20—25 cm-rel mélyebben került elő. A hajóban legnagyobb részben a terrazzo-burkolat maradt meg, csupán a hajó nyugati végében találtuk meg az erre később fektetett, lapos kővekből készült burkolat kis foltját. A kőlapburkolat a toronyaljban nem maradt meg, itt erősen megbolygatták a talajt a barokk átalakításkor és az 1912-es helyreállításkor (4. kép).

A szentély padlószintje alig volt magasabb a hajóénál. A diadalív pillérvonalában téglaburkolat kis foltját, illetve téglaburkolat habarcsnyomatát találtuk meg, továbbá ez alatt egy terrazzos réteget, az alapozás felett alig néhány cm-rel. (5. kép).

1. Az egregyi templom dél felől.
 1. Die Kirche von Egregy, Südsicht.
 1. L'église d'Egregy, vue du Sud.
 1. Эгредьская церковь с южной стороны.

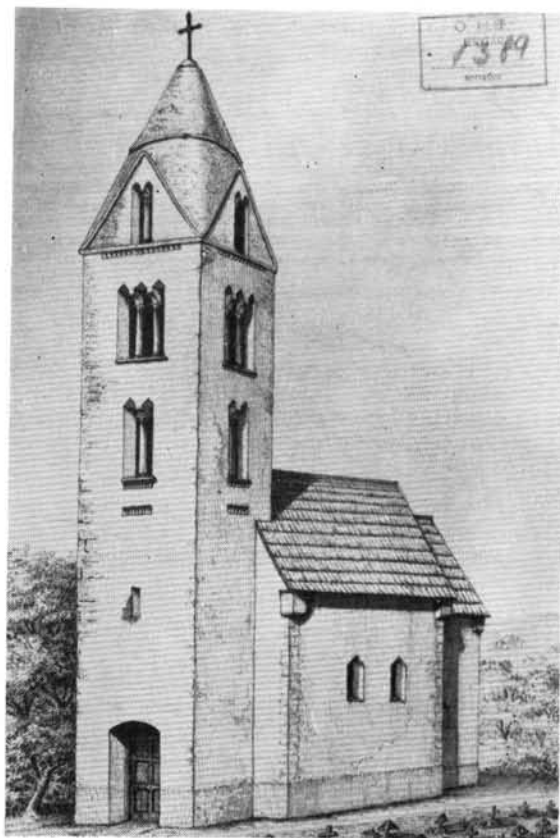
jelenséget észleltünk. Az alapozást itt részben kiszedték. A torony és a hajó fala kívül a délnyugati szögletben sem látszik összeépítettnek és a karzatszintnél is különállást mutatott. A toronyalj nyugati fala mellett találtuk a legkorábbi árpádkori e lénytörödéket is. (9. kép) Innen került ki még egy kis kőkonzol, amely talán a tetőszerkezethez tartozott.

A feltárást a templomon kívül folytattuk. A nyugati toronyfal előtt húzott kutatóárokbaól kitént, hogy valóban nem az itt befalozott ajtónyílás a középkori. (Küszöbszintje is magasabb a középkori nivónál.) Ezt az ajtót csak igen későn, valószínűleg a XIX. század közepén nyitották, s az 1912-es átalakításkor falazták be.²⁵

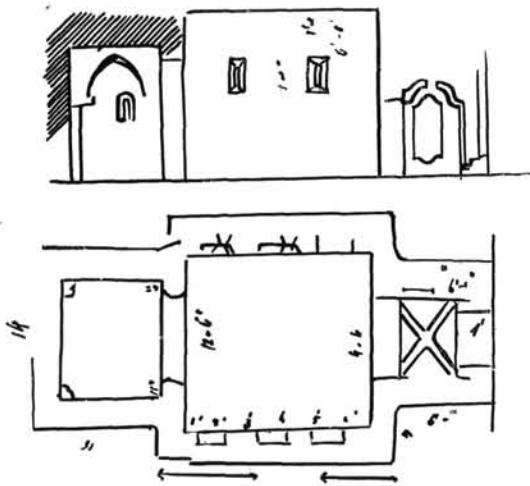
A körüljárás irányában haladva az északi oldal felé a toronyfeljáró lépcsője alatt, — melyet szintén 1912-ben építettek — megtaláltuk az akkori földmunka során kidobált és összeszedett csontokat. A lépcsőalap mintegy fél méterrel magasabb a külső falak alapozásánál. A hajó északnyugati sarkának alapozását is 1912-ben erősítették meg cementhabarcsos fallal. A hajó északi oldalának keleti végén megfigyelhettük, (4. árok) hogy a hajó és a szentély csatlakozásánál nagy lapos köveket raktak le alapozásként. Ebből az árokból előkerült több középkori (XV—XVI. század) használati kerámia (fazék, korsótörödédek); több kétrétegű freskótörödédek (vörös, kék, fehér színű). A freskótörödédek valószínűleg a főpárkányról hullottak le. A szentély mögötti 3. sz. árokban láttuk, hogy a szentélyalapozás külső kiugrása kisebb, mint a belső és azt középen alábányaszták. A déli

Az alapozást is megvizsgáltuk mind a szentélyben, mind pedig a hajóban. A szentély alapozása igen erős, vastag, fehér, meszes habarcsos kőfal. Az alapozás a szentély belsejében, az északkeleti és délkeleti szögletben ívesen kiszélesedik. Az alapfalon a sarkokban álló pillérek kockalábazata és ezek ívesen falazott alapja is előkerült. (6. kép) A habarccsal falazott alapozás sárga agyagba rakott kőfalhoz húzódik. Az agyagba rakott fal alapozása alatt, a bolygatatlan agyagréteg felett római kori kerámiatörödédek kerültek elő. Flavius-kori, I. század végére keltezhető nyersszínű, besimított kis edény, hullámvonalas díszű, finoman iszapolt kis tálka, valamint egy korsó törödékeit találtuk²⁴ meg itt. (7. kép) Ezek a leletek annak bizonyítékai, hogy római alaprétegre települt a középkori falu, épült a templom. A szentélyben még későközépkori leletanyag is került elő, bizonyítva, hogy bolygatták a padlószintet.

A hajó-alapozás belső oldalát a déli bejárat előtt nyitott árokban vizsgálhattuk meg. A hajó alapozása sokkal keskenyebb a szentélyénél. Sikerült megtalálni a déli bejárat küszöbét is az eredeti nyílás-szélességgel. (8. kép) Az ajtónyíláson belüli feltöltésből összeilleszthető állapotban került elő az eredeti bejárat legömbölyített szélű lépcsője, valamint a torony egyik ikerablakának oszloptörödéke és vállköve. Több más, eredetileg talán az ajtóhoz tartozó faragott kő, továbbá edénytörödédek is volt még a feltöltésben. A toronyalj feltárásakor láthatóvá vált, hogy a nyugati toronyfal alapozását teljesen kiszedték és téglákkal támogatták alá, amikor ajtót nyitottak a falon, illetve amikor azt visszafalazták. A torony keleti falának alapozásánál is igen furcsa

3. Galba K. rajza a templomról.
 3. Zeichnung von der Kirche von K. Galba.
 3. Dessin de l'église par K. Galba.
 3. Рисунок церкви К. Галба.

2. Bergh K. rajza a templomról 1861-ből.
2. Zeichnung von der Kirche aus dem Jahre 1861 von K. Bergh.

2. L'église en 1861. — Dessin de K. Bergh.
2. Рисунок церкви, сделанный К. Бергом в 1861-м году.

oldalon is megnéztük a szentély délkeleti sarkának alapozását. (6. árok) Ebben az árokban egy középkori, melléklet nélküli sírt találtunk, melyet már a környező újabb-kori sírok ásásakor kettészeltek. A déli oldalon is megvizsgáltuk a hajó és a szentélycsatlakozás alapozását, majd a déli bejárat előtt kívülről is kibontottuk a középkori ajtónyílást. Az ajtó előtt két lépcsőfok került elő „in situ”. Minden külső árokban megtaláltuk a középkori járószintet, amely 40–60 cm-rel alacsonyabb a mainál. (10–11. kép)

A templomban — a múlt század óta — két darab, de egyetlen keresztelőmedencéként említett románkori faragott kő található. Valószínűbb, hogy a két faragott kő (egy oszlop és egy hengeres köedény) nem egy, hanem két keresztelőkúthoz tartozott. Feltehetően különböző keresztelőmedencéhez tartozhatott egyrészt a lábazat, másrészt a medence. Az utóbbi esetleg szenteltvíztartó is lehetett. A két darab ugyanis nem illeszkedik pontosan egymáshoz.²⁶ A későbbiekben lehet, hogy együttesen és egyetlen kútként is használatban voltak.

Falkutatás.

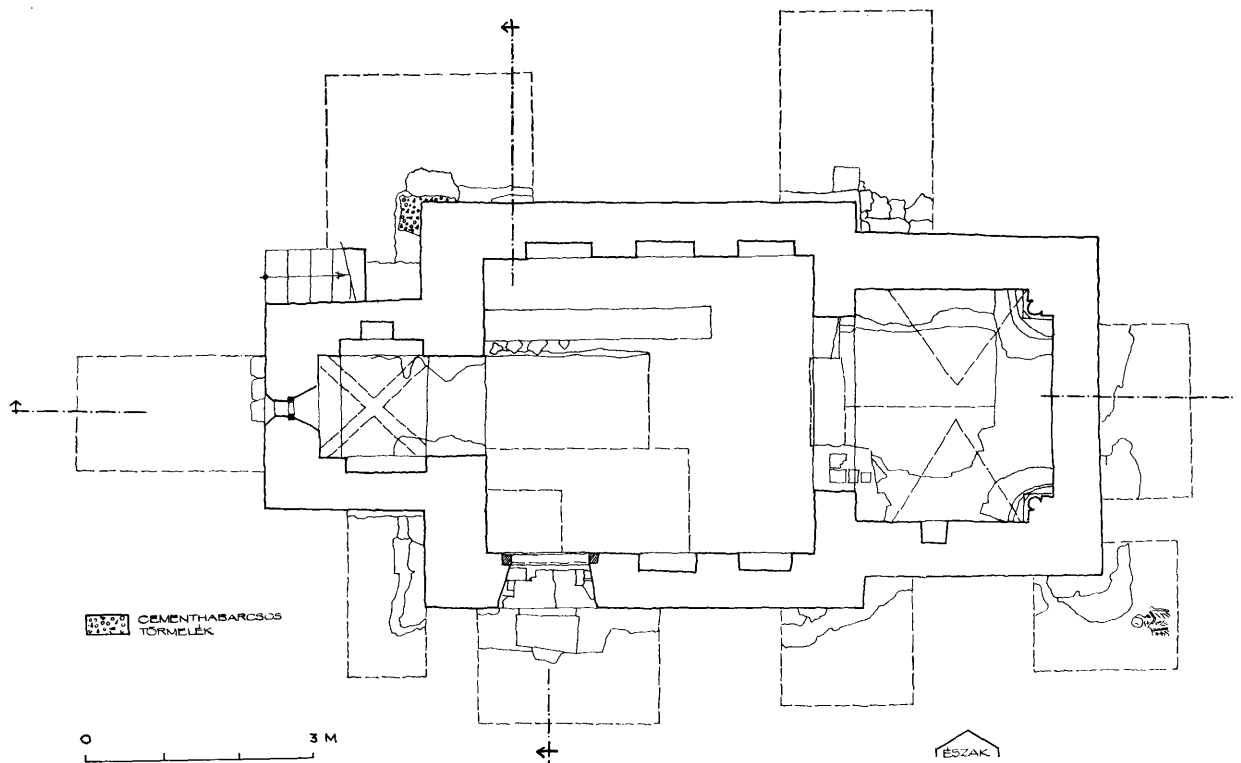
A régészeti feltárással párhuzamosan folyt a falkutatás a templom külső és belső falfelületein. Célunk a nyílások, boltozatok, a falfelületek különböző vakolatrétegeinek vizsgálata volt.

A szentélyben húzott falkutatósávokból látható lett, hogy a szentély dongaboltozata barokk-kori; részben kőből, rész-

ben téglából falazott, mint a toronyalj boltozata. A középkori vakolat itt csak nagyon csekély mértékben maradt meg. A hajó északi belső fala a legújabbban vakolt falfelület, középkori vakolata alig van, csak a középső kis falifülkén található kisebb foltokban. A déli fal belső vakolata maradt meg legépebben, továbbá a hajó nyugati falának déli felén levő középkori vakolat, több helyen festéssel, felszentelési kereszttekkel. A kutatás egyértelműen megállapította az északi és déli hajófal fülkesorának eredeti voltát, egykorúságát az épület falaival. Mind az északi hajófalon, mind pedig a délin a mennyezetre merőlegesen húzott kutatósávból kiderül, hogy a hajót három téglasorral magasztították. Ez a toldás a barokk átalakításkor történt, amikor a tetőszerkezetet megemelték.

A falkutatásból tudtuk meg, hogy a toronyalj boltozata sem eredeti románkori keresztboltozat, hanem — feltehetően az eredeti mintájára — falazták újra azt téglából. Az ablaknyílások eredeti középkoriak, minden toldás, átalakítás nélkül.²⁷ Az eredeti ajtónyílás helyét és méretét már a régészeti feltárás eldöntötte.

A padlástérben a torony hajó felőli oldalán látszik egy korábbi tető felfekvésének vonala. A szentély-padlásra vivő átbújónyílás eredetileg nem a mai helyen lehetett. A szentélypadlásra a barokk boltozat feletti boltozatmaradványok arra mutatnak, hogy a szentély középkori boltozata a torony kősisakjához hasonló álboltozatos kupola lehetett.

4. Ásatási alaprajz.
4. Ausgrabungsplan.

4. Plan des fouilles.
4. План раскопок.

A TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

A rendelkezésünkre álló történeti adatok, a régészeti feltárás és a falkutatás ismeretében — az egregyihez hasonló, de biztosabban keltezhető templomok segítségével — a templom építéstörténetét a következőkben foglalhatjuk össze.

Egregy a XIII. század elejétől (1221) — oklevelesen kimutatottan — az Atyusz nemzetség birtoka. Kőtemploma római alapréteg felett, valószínűleg a XIII. században, pontosabban e század második negyedében épülhetett. (Korábban a templom építésének idejét 1200 körülre tették).²⁸ Emellett szól a torony, az ikerablakok, az oszlopfők kialakítása.

Az újabb kutatások a Balaton északi partjának egyenes szentélyzáródású templomait általában későbbre, a XIII. század közepére kelteznek.²⁹ A datálások „terminus ante quem”-je a pannonhalmi építkezések befejezésének időpontja: 1224. Az egyenes szentélyzáródás elterjedését Pannonhalma, — a bencés építőtevékenység — hatásának tulajdonítják.³⁰

Az egregyihez hasonlóan Atyusz birtokon levő szigligeti templomromot — melynek kősisakja leginkább mutat rokonságot az egregyivel — meggyőzően a tatárjárás előtti évekre keltezük.³¹

Templomunk déli homlokzata meglepően hasonlít a kisapáti temploméhoz, amely pontosan 1245-re keltezhető.³² Az 1221-es oklevél, amelyben Egregy szerepel, pusztaként (praedium) említi a helységet. Nem valószínű, hogy egy pusztán templom állott volna. Ez már

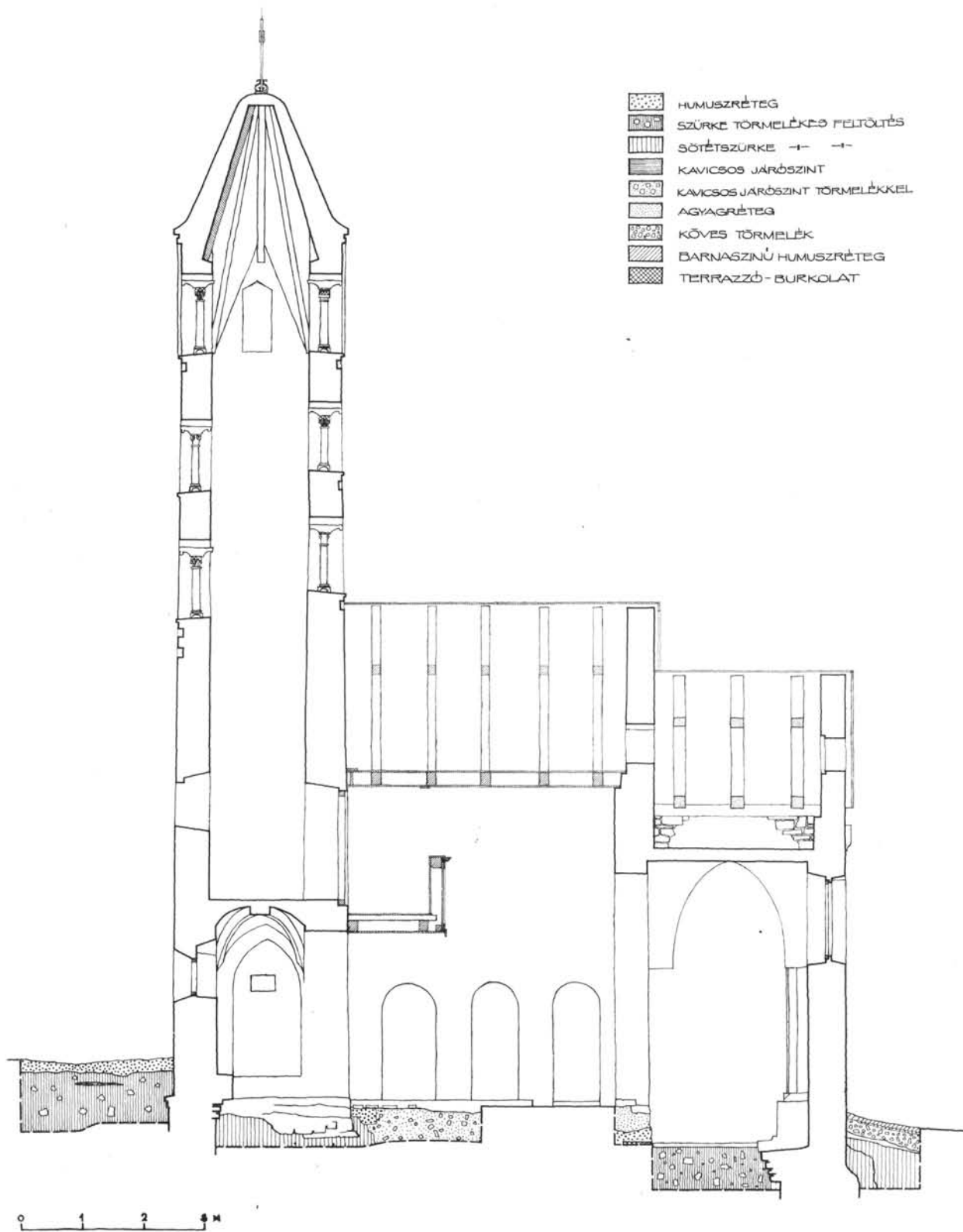
magában is 1221 utánra teszi a jelenlegi templom építésének idejét.

Ezek a tények mind a későbbi keletkezést támasztják alá és a XIII. század második negyedére valószínűsítik a templom építését.

A feltárásnál úgy láttuk, hogy a torony és a hajó nincs összeépítve. Ez nem jelent feltétlenül időben távoli két építési periódust, mert a torony-hajó-szentély egységes elgondolást tükröz. A templom szentélyében álló pillérek sincsenek összeépítve az alapozással, csak azon nyugszanak. Feltehetően ezekre a pillérekre támaszkodott a toronysisakhoz hasonló álboltozatos kupola. Ebből az időből, a XIII. század második negyedéből származhatott a torony vörös-sárga festése, (ld. a falfestés feltárásáról írott részben.) valamint a déli fülkesorban feltárt egyvonalas felszentelési kereszték. A bejárat ekkor is a déli oldalon, a jelenlegi ajtó tengelyében volt. A templomot még a középkorban újraszentelheték; erről tanúskodnak az újonnan feltárt duplavonalú felszentelési kereszték: egy a diadalíven, kettő a templom déli falán, egy a torony melletti nyugati hajófalán és egy a toronyaljban.

A XVI—XVII. századi török pusztítások során a templom is erősen megsérült. Ezt bizonyítja, hogy a hajó és szentély északi falának felső harmada, a torony keleti fala, továbbá a hajó délnyugati sarka másfajta kőanyaggal történt pótlást mutatnak. Ezeken a helyeken a középkori vakolat is hiányzik.

A falfestés tanúsága szerint 1731 tavaszán újítják meg a külső és a belső vakolást. A templomhajó falát három

5. K – Ny irányú hosszmetsetet dél felől nézve.

5. Längsschnitt in der Richtung Ost-West, vom Süden gesehen.

5. Coupe longitudinale est-ouest vue du Sud.

5. Разрез юго-восточном направлении с южной стороны.

6. A szentélyalapozás feltárás után.

6. Fundamentierung der Apsis nach der Freilegung.

6. Les fondements du chœur après leur mise à jour.

6. Фундамент святилища после раскопок.

téglassorral magasítják. Új tetőszerkezetet — szentélye új fiókos dongaboltozatot kap, boltozat-tartó pilléreit levágják. A toronyalj boltozatát is téglából pótolják. Külső-belső díszítését a diadalív hangsúlyozott kifésztése, a főpárkány alatt végigfutó gyémántmetszéses festés mutatja. A bekarcolásos díszítés, a sarkok armírozása, a nyílások keretelése is ennél később, valószínűleg a XVIII—XIX. század fordulóján történhetett. A déli bejáratú ajtót feltehetően a XIX. század közepe táján helyezik át a torony nyugati homlokzatára, de mindenképpen a bekarcolt díszű keretelés kialakítása után. Az 1860-as években a bejárat a nyugati oldalon van, de az elfalazott déli ajtó is látszik az ekkor készült rajzokon és felméréseken. Az 1912-es helyreállítást hosszú levélváltás előzi meg az akkori MOB és az egyházmegye között. A renováláskor főleg a tornyot javítják, az északnyugati sarkot fogják alá cementhabarcsos falazattal. A kórusra vezető lépcsőt — Szehtlo Ottó javaslatára — ekkor építik. . . („a toronyhoz szóló külső lépcsőt úgy célszerűség, mint helynyerés végett indokolt kiépíteni”)³³ A torony kősisakját 1938-ban vastagon cementhabarccsal kenik le.

Sz. Czeglédy Ilona

AZ EGREGYI TEMPLOM HELYZETE ROMÁNKORI ÉPÍTÉSZETÜNKBEN

Az egregyi templom az Árpád-kori falu egyházainak egyik, mégpedig legfejlettebb típusa. A XII—XIII. században ugyanis általában toronym nélküli két-teres (hajó és szentély) megoldással épülnek a vidéki kis

7. 1—2. Római-kori edénytöredékek.

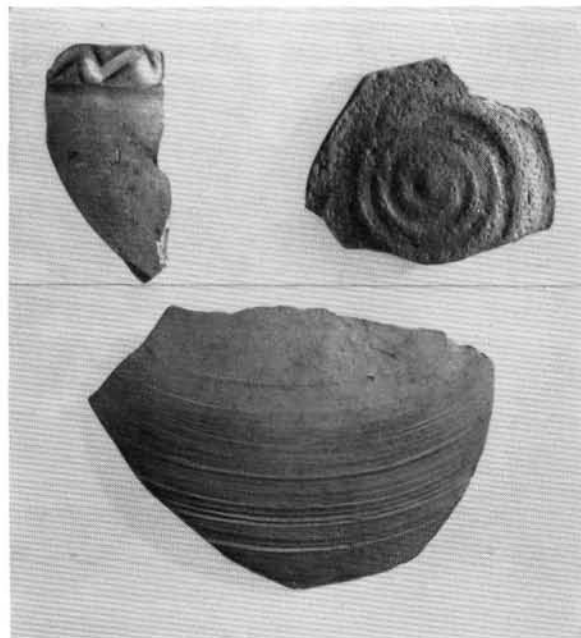
7. 1—2. Geschirrfragmente aus der Römerzeit.

7. 1—2. Débris de pot de l'époque romaine.

7. 1—2. Обломки посуды римского периода.

templomok. A kegyúri karzattal kapcsolatos és a nyugati homlokzatba simuló torony mintegy átmenetet alkot az előbbi legegyszerűbb és legfejlettebb háromteres, homlokzat előtti tornyos alaprajz között. A szentély zömök négyszög alaprajzú kialakítása a XIII. századra jellemző és a félköríves apszissal szemben már a koragótika előjele. A Balaton északi partja mentén nagy számmal maradtak hasonló, egyenes szentélyzáródású templomok, melyek tehát a XIII. századi falusi építkezések széleskörű fellendülését bizonyítják.³⁴ Az egregyi templom ezek között mégis több tekintetben különleges helyet foglal el.

Mindenekelőtt a nyugati homlokzat elé épített önálló torony ilyen kis falusi épületnél aránylag ritka. A környéken a szigligeti és a zánkai egyházak voltak ilyenek. Szigligeten a falazott toronysisak, Zánkán a hajdani ikerablakok osztóoszlopai árulnak el közeli rokonságot az egregyi templom megfelelő részeivel. Feltűnő, hogy mindhárom falu részben, vagy egészben az Atyusz-nemzetség birtokához tartozott. Kár, hogy e nemzetség almádi monostorát nem ismerjük, mert feltehető, hogy az ikerablakok, tornyok építésére ez esetben a nemzeti monostor adott ösztönzést. Az egregyi templom kutatása során valószínűvé vált, hogy a mai, kétségtelenül későbbi barokk szentélyboltozat azelőtt eredetileg a toronysisakhoz hasonló álboltozatszerű kupola lehetett. Erre sajnos a másik két templomban nem találunk párhuzamot. A falazott kősisak gyakorlata a Balatonvidéken még a gótika idejében is élt, amint erről a berhidai³⁵ rk. templom téglalap alaprajzú nyugati tornyának, valószínűleg a XIV. század végéről való kősisakja tanúskodik. Hasonló technikát, illetve szerkezeti megoldást tükröz a XIII. századi gutori³⁶ templom téglából

8. A feltárt középkori ajtónyílás belülről.
 8. Freigelegte mittelalterliche Türöffnung von innen.
 8. La baie de porte médiévale mise à jour, vue de l'intérieur.
 8. Раскопанный средневековый дверной проем с внутренней стороны.

10. A középkori bejárat kívülről.
 10. Der mittelalterliche Eingang von außen.
 10. L'entrée médiévale vue de l'extérieur.
 10. Средневековый вход с внешней стороны.

falazott tornya is. Igen jellegzetes a egregyi templom hajófalainak belső fülkesora, melyről a kutatás az épülettel való egykorúságot megállapította. Ilyen megoldást találhatunk több dunántúli falusi templomban is (Óriszentpéter, Kallósd).³⁷ Mivel e fülkék mind kismélységűek, nem annyira a használat, mint inkább a faltagolás célját szolgálhatták.

Az említett sajátosságokra egészen távol fekvő, mégis nagyon rokon párhuzamok is vannak. A Szilágy megyei Somlőújlak³⁸ ref. temploma homlokzati tornyának ikerablak osztoí az egregyi oszlopokhoz igen közel állanak. (12—13. kép) A hasonlóság súlya lényegesen növekszik azzal, hogy a somlőújlaki templom hajójában is megtalálhatók a fülkesorok, ez esetben szerkezeti rendeltetéssel. Az északi és déli fülkesor fölött helyezkedik el ugyanis a két keskeny oldalkarzat. (14. kép)

Az egregyi falazott sisakhoz érdekes módon a Hunyad megyei Zeyk-falva³⁹ görögkeleti temploma hasonlít leginkább. (15. kép) Homlokzati tornyának csűrűs sisakja kívül is, belül is az egregyi tornyot idézi. Szentélyboltozata pedig fogalmat ad arról, milyen lehetett az egregyi elpusztult szentélyboltozat. Az eredetileg is románok részére épült XIII. századi ortodox templom a közelben levő őraljaboldogfalvi ref. templom részletekbe menő hűségű változatának tartható. A kivitel színvonalában erős különbség mutatkozik. Az őraljaboldogfalvi egyház⁴⁰ rendkívül finom építésmódja igen gyakorlott műhelyre enged következtetni. A település a hátszegi királyi vár tartozéka és a XV. században mezőváros. E tény világosan indokolja a boldogfalvi egyház magas művészi színvonalát s azt, hogy saját vidékén az egykorú XIII. századi építésekhez minzt szolgáltatott. Sajnos a homlokzati torony mai sisak-kiképzése a század eleji helyreállítás idejéből való, de az

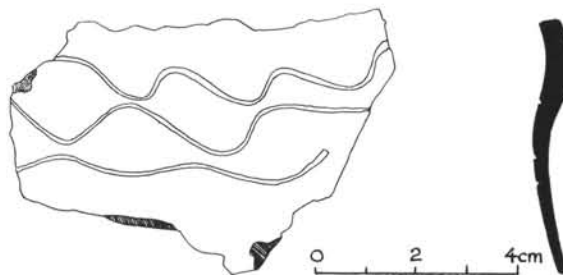
új oromzatos sisak is a régi állapotra megy vissza, mely valószínűleg szintén falazott sisakú lehetett. Az oromzatos toronysisak-kiképzés rokonformája a demsusi XIII. századi templomnál is megtalálható.

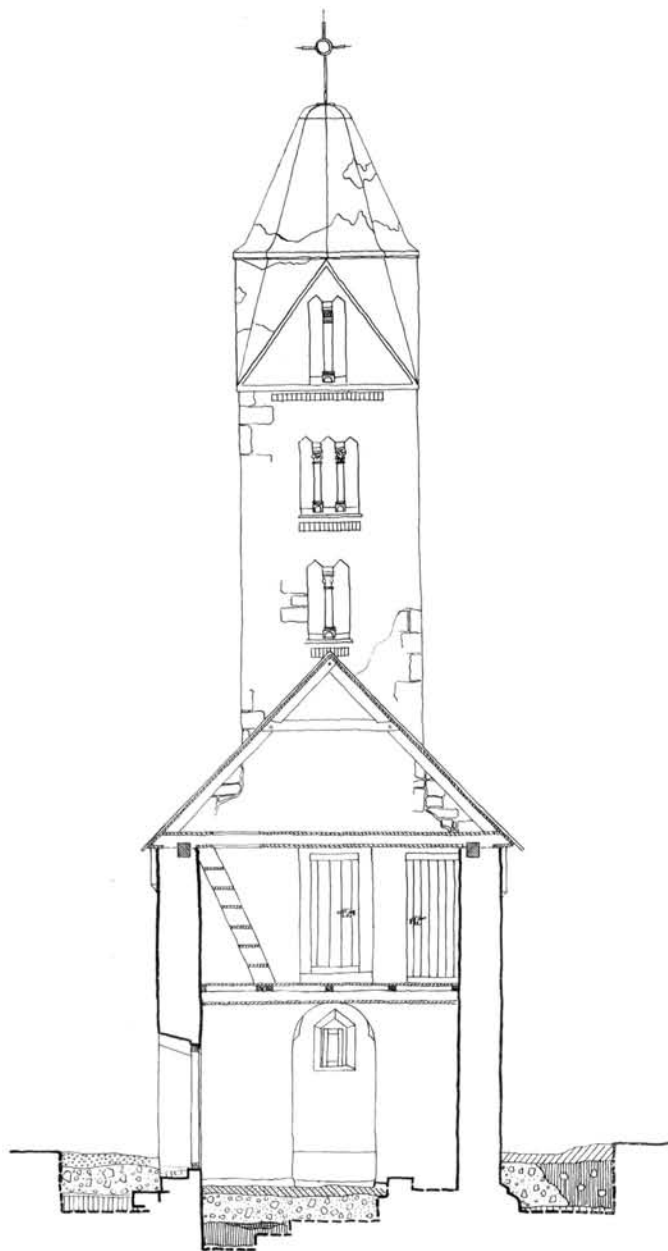
A dunántúli és erdélyi falutemplomok e rokonsága feltehetően azzal magyarázható, hogy az egregyi templom típusa a középkori Magyarországon a XIII. században általánosan elterjedt, de a keleti és nyugati területek közötti keletdunántúli és alföldi példák megsemmisültek. Az is valószínűnek látszik, hogy Hunyad megyében, a királyi várbirtokhoz tartozó Boldogfalva említett temploma közvetítette a szóbanforgó toronymegoldást környékének egykorú ortodox építkezéseihez. Még megemlíthető, hogy Óraljaboldogfalva és Zeyk-falva szintén egyenes szentélyzáródással épült.

Az egregyi felszentelési keresztet az épület egyetlen festett díszei lehettek. Úgy látszik, hogy a fülkék tagoló szerepét e festett, liturgikus tartalmaú díszítéssel is kiemelték, s így a fülkék művészi hangsúlyát ezáltal is fokozták. A fülkék és a festett felszentelési keresztet között feltehetően összefüggés volt.

A templom különböző korokban történt külső színezése is megállapítható. Legkorábbi csontszínű vakoláshoz vörös és okker lábazati sáv tartozott. A festés rendszere azonban a megmaradt csekély nyomokból már nem következtethető ki. A kváderezés a XVIII. szá-

9. Árpád-kori edénytöredék.
 9. Geschirrfragment aus der Arpaden-Zeit.
 9. Débris de pot de l'époque arpádienne.
 9. Обломки посуды периода Арпадов.

	AGYAGRÉTEG		VILÁGOSSZÜRKE FELTÖLTÉS TÖRMELEKKEL
	AGYAG TÖRMELEKKEL KEVERVE		KAVICCS JÁRÓSZINT
	SÖTÉTSZÜRKE FELTÖLTÉS		TERFAZZÓS RÉTEG AGYAGGAL KEVERVE
	VILÁGOSSZÜRKE FELTÖLTÉS		HUMUSZRÉTEG

0 3 M

zadban két ütemben történt. A korábbi az 1731-es évszám jelzi. Az egregyi templom is emeli azoknak az épületeknek egyre növekvő számát, melyek azt bizonyítják, hogy a XVII—XVIII. században az épületek festészeti díszítéssel (armírozás, párkány, felületfestés) való ellátása hazánkban is igen elterjedt gyakorlat volt.

Az egregyi templom kutatása tehát több olyan adatot hozott felszínre, vagy helyezett újabb megvilágításba, mely az épület egyedi történetén túl általánosabb össze-

11. Keresztmetszet a hajón át, kelet felől nézve.

11. Querschnitt des Schiffes vom Osten gesehen.

11. Coupe longitudinale de la nef, vue de l'Est.

11. Поперечный разрез по нефу с восточной стороны.

függések felé is távlatot nyitott és románkori falusi építészetünk történeti és művészeti kérdéseinek megítélésére szélesebb alapot adott.

Rávilágított arra, hogy azonos időben az ország különböző pontjain, látszólag egymástól függetlenül is kialakulnak azonos elgondolások és formák az építészetben. Valójában azonban csak az emlékanyag hiányos volta az oka annak, hogy nehezen találunk közvetítő láncszemeket. Olykor az ország egymástól távol fekvő területein megjelenő hasonló jelenségek hívják fel a figyelmet az építészeti formanyelv egykori azonosságára

Entz Géza

A FALFESTÉS FELTÁRÁSA ÉS RESTAURÁLÁSA

A hajó délnyugati falán már a kutatás megkezdése előtt is látszott egy felszentelési kereszt. A templom helyreállításával kapcsolatos falkutatás több felszentelési kereszt maradványát hozta elő.

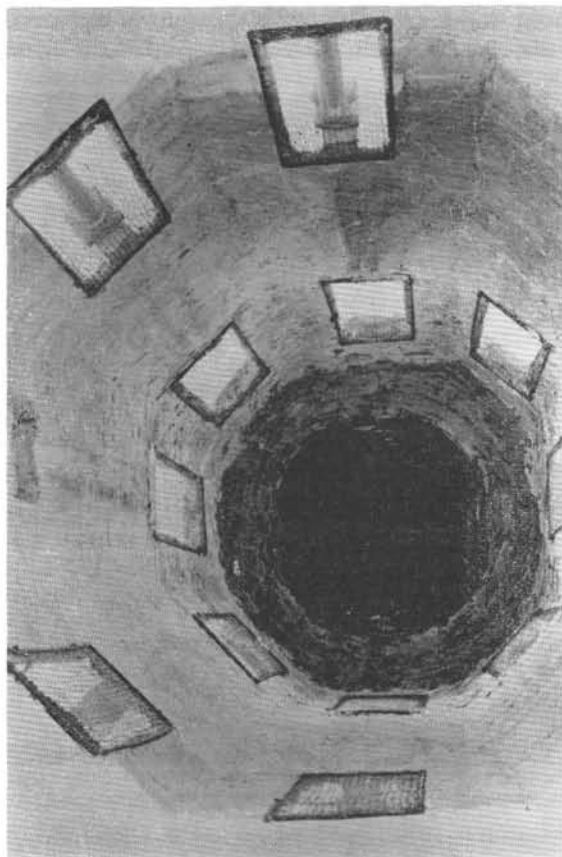
A hajó déli oldalán — ahol a legépebben maradt meg a középkori vakolat — közvetlenül az ajtó mellett vörös és barna színű, duplasávú felszentelési keresztet találtunk. Hasonló kereszt került elő a déli fal első és második fülkéje közötti falsíkon. Az utóbbi kereszt vörös-kék keretezésű, barna-vörös rozetta szerű keresztzárakkal. Mindkét felszentelési kereszt közepe sérült volt. (16. kép) A déli hajófal keleti fülkéjében fehér alapon élénk vörös színű, egysávú felszentelési keresztet találtunk. Ez a kereszt egy meszelési réteggel az előző festett felület alatt volt. (17. kép) Ugyanilyen felszentelési kereszt nyomai tüntek elő a déli falfülkék közötti falmezőben — már említett — kétsávú kereszt alatt. Ez a templom többszöri meszelését bizonyítja. Az egysávú keresztet valószínűleg az első felszenteléskor festették. Felszentelési kereszt töredékeket találtunk még a diadalív felén és a toronyalj déli oldalán. A délnyugati hajófalon levő keresztben későbbi átfestés nyomai látszanak. Ennél a festett keresztnél a rozetta világos, a háttér sötét, ellentétben a déli falon találtakal, ahol a rozetta sötét, a háttér világos.

Ugyanezen a falon — közvetlenül a középkori szint felett vörös lábazati festés is előkerült.

A templom 1731-ben készült belső festése a kutatás előtt is jól látható volt (18. kép). Ez a festés a diadalívet keretezi a hajó felől. A vörös és szürkés-kék színű fonatos keretelés felett, lesarkított téglalaprajzú festett évszámtábla: „RENAVATUM EST ANO DOMINI 1731 DIE 10 MARCI” felirattal. A keretfestés baloldala vállmagasságig hiányzott. Jobboldalt a lábazatot sikerült feltárni¹¹ a mészréteg alól. Ennek alapján a baloldali részt is kiegészítettük.

A templom külső falfelületére, a terméskőfalra vékony rétegben erősen meszes, sárga színű vakolat tapad. Ezt látjuk a hajón és a toronyon egyaránt. Ez a vakolatréteg néhány helyen vastagabb, mintegy a fal egyenetlenségeit is kitölti, a déli oldalon az ajtónyílástól kelet felé pl. barnás-vörös színben jelentkezik, lábazati festésként. A lábazati festés felső széle hullámvonalas kiképzésű.

A torony déli falán feltárt kisebb freskótöredékek alakos kompozícióhoz tartozhattak. Ugyanis a megmaradt vakolatfoltok festésének finoman árnyalt színei, majd ruharedőkre emlékeztető festés, továbbá egy glóriatöredék ezt a feltételezést igazolják. Úgy tűnik, hogy a torony és a hajó

12. Somlóújlak. Toronybelső.

12. Somlóújlak. Turm-Inneres.

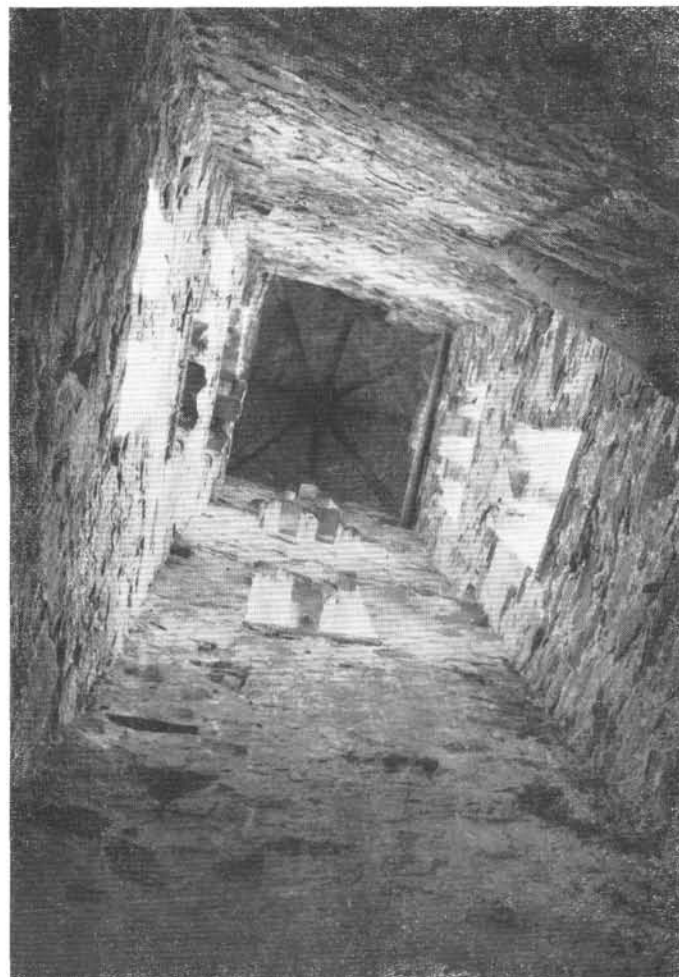
12. Somlóújlak. — Intérieur de la tour.

12. Шомлоуялак. Внутренняя сторона колокольни.

előző kettőn is csupán a kék színeket festették meg.) — Hogy itt az északi oldalon nem fejezték be a munkát — összefüggésben lehet azzal a ténnyel, hogy a keleti oldal évszámablájáról hiányzik az utolsó számjegy.

A restaurálási munkát a déli oldal szentélyfalának feltárásával kezdtük meg, majd a keleti és északi homlokzaton dolgoztunk. A vakolatot, a mészrétegektől megszabadított részeket felületileg konzerváltuk, még a javítás és kiegészítés előtt. Konzerváló anyagnak: plectol B 500 vizes diszperzióját használtuk 1 : 10-es arányú hígításban. A lazán kötődő vakolatrétegeket injektálás útján rögzítettük, ugyancsak plectol B 500 vizes diszperzióval 1 : 1 arányban. Feltárás után a díszítés hiányzó részeit finomszemcsés — Plectol B 500-zal és calcium carbonáttal kötött — vakolattal javítottuk ki. A díszítés nagyobb méretű kiegészítését mészfestékkel festettük meg. A kisebb javításokat aquarellel retusáltuk, vonalkázva.

A templom-belső déli oldalán maradt meg legépebben a középkori vakolat. A barokk vakolat leverése után a felületet megtisztítottuk a habarcsos és egyéb szennyeződések-től. A tisztítást részben lemosással, részben pedig mechani-

találkozásánál több helyen jelentkező vörös csíkozás az esetleges figurális kompozíció keretezése lehetett.⁴² A vakolatleverés során a déli homlokzaton — a két hajóablak között — félköríves keretelésben REN feliratot tártunk fel. A feketesínű keret és felirat az 1800 körüli vakolatréteg alatt volt.

A hajó külső déli, keleti és északi falán gyémántmetszéses motívum fut végig. A háromszögek vörösek és kékek, egymástól vörös vonallal elválasztva. A feltárás előtt alig látszottak, mert az 1800 körüli felújításkor a homlokzatokat lemeszelték és a díszítésre helyenként rá is vakoltak. A keleti falon, a szentélyablak feletti ornamentumra három részre osztott kis fülkés táblát festettek ANNO 173? felirattal, (19. kép) Az évszám tábla nincs befejezve. A feltárás után egy ecsetvonással festett kis tulipán is láthatóvá vált a táblán. Ugyanitt a keleti oromfalon a tető alatt egy újfajta díszítés került elő: kék téglalapok, egymástól vörös vonallal elválasztva. Színeiben azonos a gyémántmetszéses mintával, minden bizonnyal egykorúak. Ez a díszítés valamikor a tető vonalát követhette. A jelenlegi gerincmagasság valamivel alacsonyabb az eredetnél, ezért ez a festés nem párhuzamos a mostani tetőhajlással.

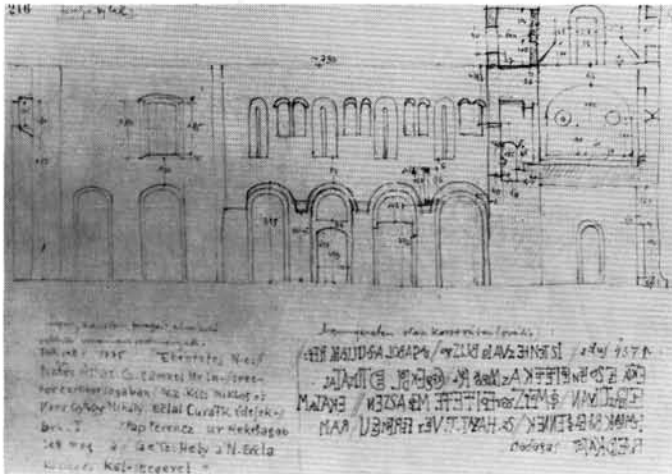
Az északi oldalon sikerült legtöbbet kibontani a gyémántmetszéses mintából. Legépebben és színeiben is a legerőteljesebben itt maradt meg a díszítés. (Érdekes megemlíteni, hogy az utolsó öt mintán nincs festés, csak bekarcolás és az

13. Egregy. Toronybelső.

13. Egregy. Turm-Inneres.

13. Egregy. — Intérieur de la tour.

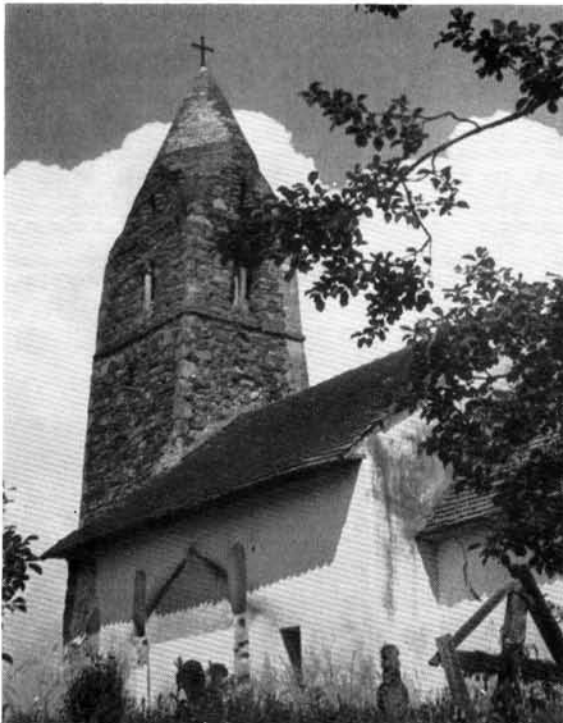
13. Эгредь, внутренняя сторона колокольни.

14. Mellékhajó a somlóújfalvi templomban.
 14. Nebenschiff in der Kirche von Somlóújfaluk.
 14. Nef latérale de l'église de Somlóújfaluk.
 14. Боковой неф в шомлойчлакской церкви.

16. Felszentelési kereszt a déli hajófalán.
 16. Weihungskreuz an der südlichen Schiffswand.
 16. Croix de consécration au mur sud de la nef.
 16. Крест на южной стене нефа.

15. A zeykfalvi ortodox templom.
 15. Die orthodoxe Kirche von Zeykfalva.
 15. L'église orthodoxe de Zeykfalva.
 15. Зейкфалвская ортодоксальная церковь.

17. XIII. századi felszentelési kereszt a déli hajófalán.
 17. Weihungskreuz aus dem 13-ten Jahrhundert an der südlichen Schiffswand.
 17. Croix de consécration du XIIIe siècle au mur sud de la nef.
 17. Крест XIII века на южной стене нефа.

kus úton, kis finom szerszámok segítségével végeztük. (A lemosáshoz Ultra-mosóporral lágyított vizet használtunk).

A hiányzó vakolatrészeket ugyanazzal az anyaggal javítottuk ki, mint amit a templom-külsőnél használtunk. Finomabb javításokat színezett tömőmasszával végeztük. Anyaga: bécsi mész, titán-fehér s különböző színű oxidfestékek, Plectol B 500-zal kötve. Ezzel az anyaggal történt a felszentelési keresztek hiányzó részeinek pótlása is. A keresztek retusálását aquarelrel végeztük.

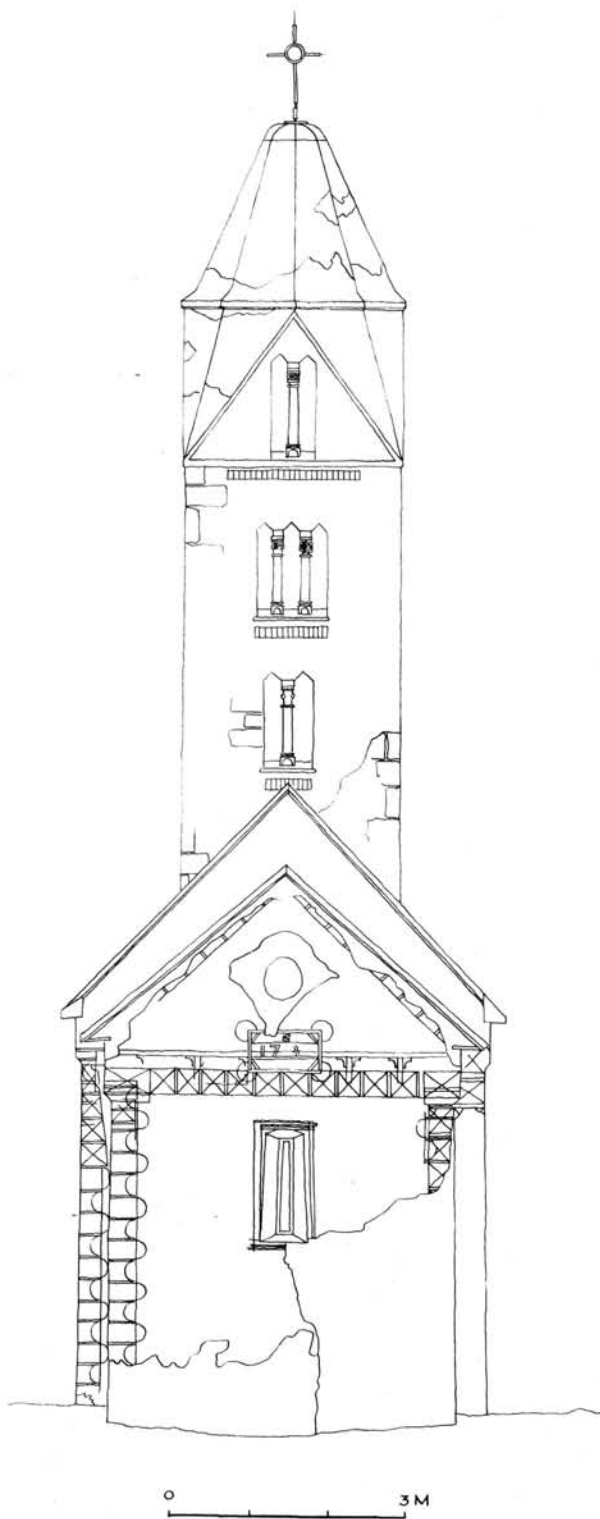
A diadalívet keretező 1731-ből származó díszítőfestést és évszámotablát a mész- és porrétegtől megtisztítva Plectol B 500- vizes disszperziójával (1 : 10 arányban) konzerváltuk. A díszítés hiányzó északi részét a déli oldalról átmásolva, aquarelrel festettük meg.

Valamennyi restaurált felületet az eddig is használt Plectol B 500 vizes disszperzióval konzerváltuk.

Reisinger Mária

18. A diadalív barokk kifestése.
 18. Barocke Bemalung des Triumphbogens.
 18. La peinture baroque de l'arc de triomphe.
 18. Барочная покраска триумфальной арки.

19. A keleti homlokzat
 19. Die Ost-Fassade
 19. Le fronton est (dessin).
 19. Восточный фасад

20. A templom alaprajza helyreállítás után.
 20. Grundriß der Kirche nach der Rekonstruktion.
 20. Le plan de l'église après la reconstruction.
 20. План церкви после восстановления.

A TEMPLOM HELYREÁLLÍTÁSA

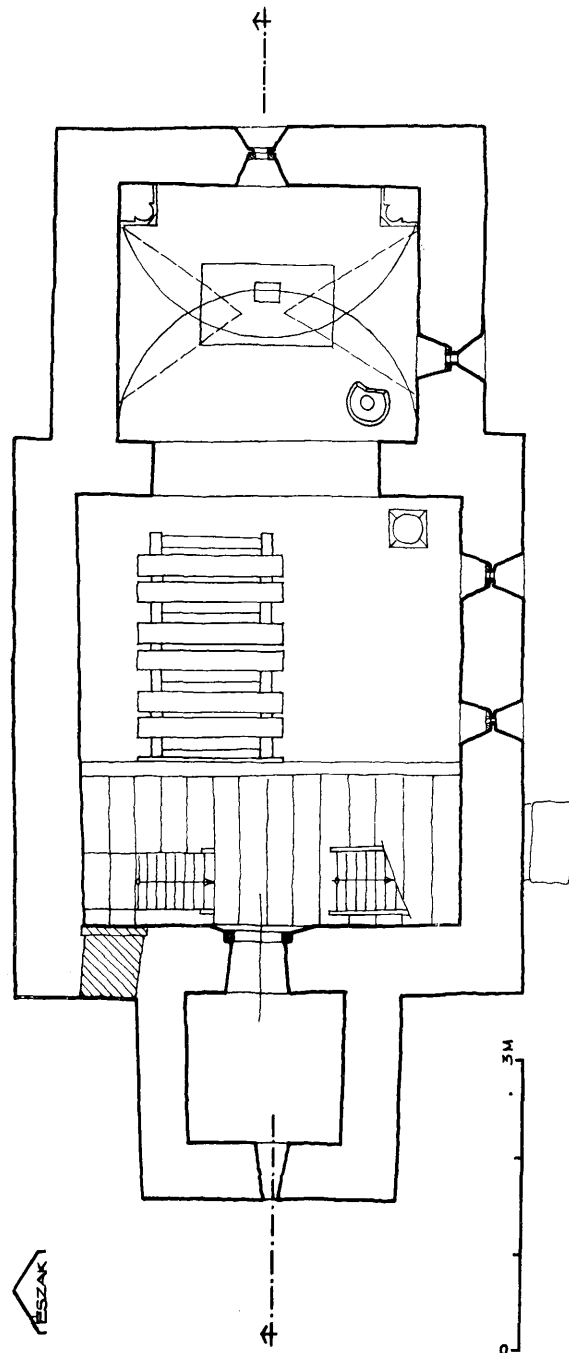
A helyreállításnál elsősorban a nagyrészt eredeti állapotában megmaradt templom jelenlegi állapotának megőrzésére törekedtünk. A tetőszerkezet, a földem, a torony kőből falazott sisakja és ikerablakainak oszlopai, továbbá az északi és a nyugati homlokzat vakolata a helyreállítás előtt nagyon rossz állapotban volt. A torony É-i, valamint K-i oldalán a vakolat már teljesen hiányzott és a másik két oldalon is hiányos volt. A hajó és a szentély festett, színezett vakolatarchitektúráját is csak a gyors restaurátori beavatkozás menthette meg. A régészeti feltárás-, valamint a falkutatás ugyanakkor az épület középkori állapotának hitelesebb bemutatását is lehetővé tette.

Az 1730 körüli felújításnál a templom tömegét, alaprajzát és részleteit is változatlanul megtartva, a talajszintet kívül-belül megemelték, majd újra vakolták az épületet. Ekkor készült a szentély és a toronyalj boltozata, továbbá a déli bejárati ajtó a ma is meglévő ajtószárnyal és zárral. A templomnak ez a barokk-kori átépítése a többi középkori részletet megtartotta és az épület egységes építészeti architektúrája megmaradt. A középkori ajtó tengelyében kialakított új bejárat sem változtatta meg a déli homlokzaton elhelyezett nyílások korábbi egyensúlyát. A szélesebb új ajtót ugyanis a változtatás nélkül megtartott középkori ablakok keretezésével ellensúlyozták. A helyreállításnál ezért mindkét építési kor stílusjegyeit együttesen érvényesíteni kívántuk és a tervezés alapelvét a fenti kettősségnek — a középkorinak és az újkorinak — a bemutatása jelentette. Ezért tartottuk meg pl. a barokk ajtónyílást- és szárnyat, bár a középkori bejárat küszöbköve, valamint több, feltehetően az ajtó szélesítésénél kibontott kő is előkerült a régészeti feltárásnál.

A középkori talajszint visszaállítása lehetővé tette, hogy az eredeti ajtó küszöb- és lépcsőköveit, továbbá a bélétkövek induló csonkjait (a letört részek visszaragasztásával) bemutassuk. A középkori ajtónyílás szélességében elhelyezett éltéglasor az eredeti bejárat méretét jelöli, s egyben a megmaradt bélétköveket is védi. Az ásatásnál két darabban előkerült belső lépcső is összeragasztva, letisztítva eredeti helyére került vissza.

Az egyértelműen meghatározott középkori padlószintet lapjára fektetett téglaburkolattal rekonstruáltuk. Az aljzatbeton homorú oldalával — „hasával” — fektetett pillértéglákból kettőt-kettőt szorított hézaggal illesztettük egymás mellé. Az így nyert négyzetes táblákat — fehércementes hézagolással — hálósan fektettük le. A szentély padlószintje 10 cm-rel magasabb volt a hajóénál. A szintkülönbséget a diadalív alatt két éltéglasor biztosítja. (20. kép)

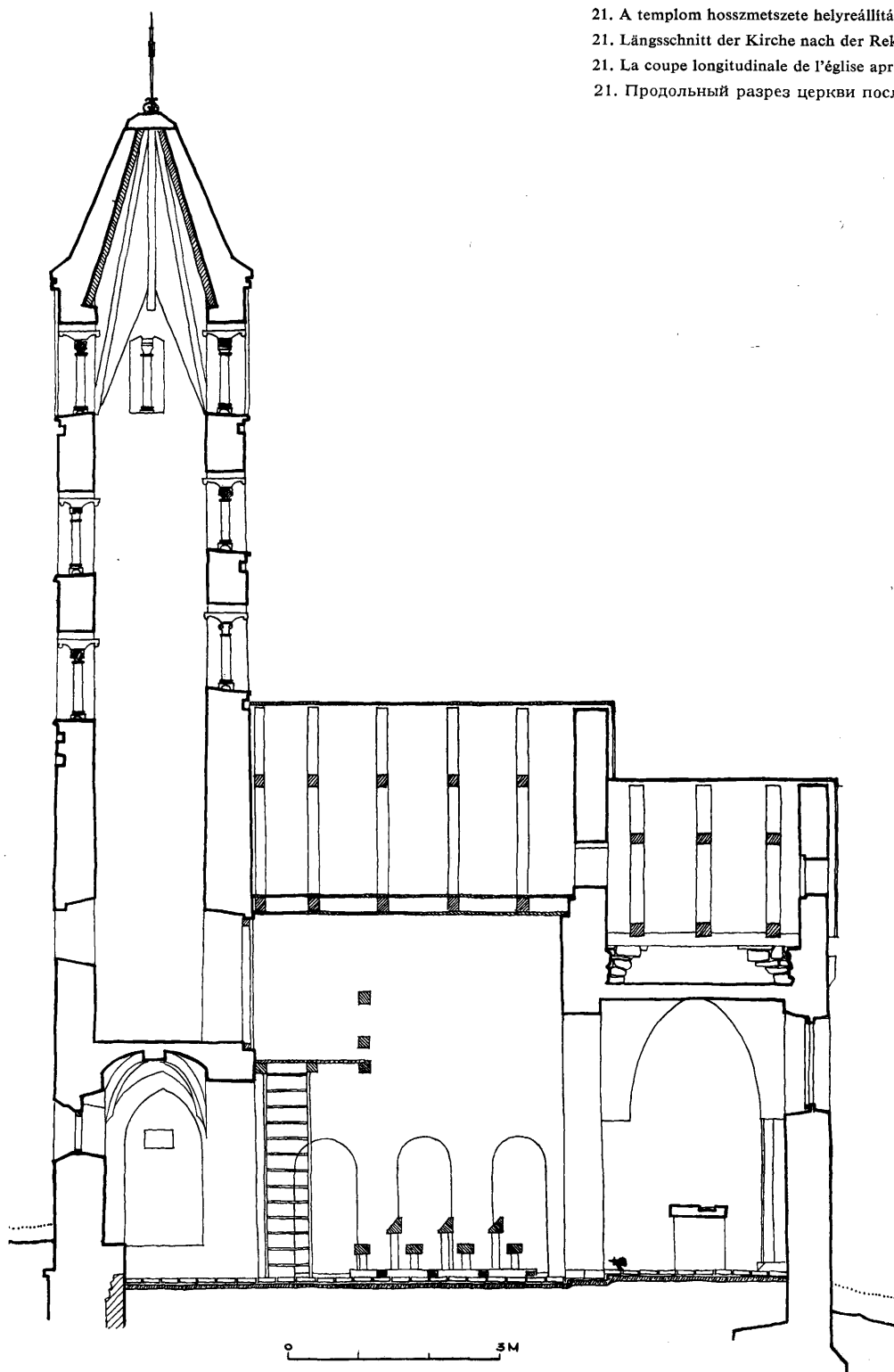
Az ásatást megelőzően elbontott, korhadt és értéktelen oltárt, valamint a padokat nem tettük vissza a templomba. Helyettük, új mészkőből faragott oltárlapot és tölgyfából bárdolt gerendapadokat készítettünk. A régi kórus helyére (az északi oldalon felvezető külső betonlépcső elbontása után) új gerendákból faragott karzatot terveztünk. (21. kép) Az új tölgyfalépcső a templombelsőből vezet a karzatra és innen a padlástérbe. A korhadt tetőszerkezet- és pörfödém helyett részben új tető és földem készült, de a régi mintájára. (A csomópontoknál pl. faszegekkel összerősítve). A múpala tetőfedés helyett deszkázásra erősített, kötésben rakott, hornyolt fenyőfazsindelyt készítettünk. A láng- és gombamentesített új héjazatot — az ereszt és homlokdeszkákkal együtt — padlóolajjal kentük le. A hajó új deszkamennyezetét csónaklakkal vontuk be. (A templomhajó — a torony keleti oldalára felfutó összefüggő vakolatfelület szerint — minden bizonnyal nyitott fedélszékes volt).

A szentély fiókos dongaboltozatát, valamint a toronyalj téglából falazott keresztboltozatát kijavítottuk. A szentélyt — a tetőtérben látható boltozatindítás szerint — feltehetően a toronysisakhoz hasonló, álboltozatként falazott kupola fedte eredetileg. Ennek visszaállítására egyértelmű adatok hiányában nem gondolhattunk. A tetőtérben ma is meglévő boltozatindítás megerősítéséről, javításáról természetesen gondoskodtunk.

A torony csúrlós sisakját merevítő nyolc fagerendából hét hiányzott. Ezeknek a gerendáknak a pótlásával és kiékelésével a toronysisakot belülről is megerősítettük. A sisak külső felületéről a néhol 4–6 cm vastagságú cementes va-

21. A templom hosszmetsete helyreállítás után.
21. Längsschnitt der Kirche nach der Rekonstruktion.
21. La coupe longitudinale de l'église après la reconstruction.
21. Продольный разрез церкви после реставрации.

22. A déli szentélyablak bekarcolt barokk keretelése.

22. Die eingeritzte barocke Einrahmung des südlichen Apsisfensters.

22. L'encadrement baroque incisé de la fenêtre sud du chœur.

22. Барочная процарапанная окантовка южного окна святыща.

lettük ki. A kiegészített barokk vakolat és a visszaállított eredeti talajszint között — a középkori vakolatnyomok megtartásával — mélyen hézagolt nyerskő felület maradt. Ez a megoldás a helyreállítás korábban felvázolt alapelvéből egyenesen következett, ugyanekkor a felcsapódó csapadékvíz így a vakolt felületet nem rongálja. A piros és kékszínű, gyémántmetszéses homlokzatszínt konzerválásáról, kisebb kiegészítéséről a festő-restaurátor gondoskodott. Az 1730 körüli festett vakolatszínt egy részét vékony habarcs- és mészréteg fedi, a sarkokon, a párkány alatt és a nyílások körül bekarcolt díszítéssel. Ez a díszítés feltehetően a XVIII—XIX. század fordulóján készült és nagyrészt a kék-vöröses színű, gyémántmetszéses motívum helyén fut, illetve a sarkokon az armirozást félkörökkel bővíti. A keleti ablakot, valamint a bejáratú ajtót a bekarcolás téglalap-alaprajzzal keretezi, a három déli ablaknak pedig aedicula szerű kiképzést ad. (22. kép) Az új vakolatban ezt a díszítést sem rekonstruáltuk teljesen, csak az armirozások, keretezések kontúrjait jelöltük meg 1 cm mély nutával.⁴³

kolatot levertük, majd a kiromlott, kifagyott köveket újakkal pótoltuk. A sisak felső, kőből faragott fedlapjához erősítettük a kijavított keresztet, és az északi oldalon levezetett villámhárítót. A toronyban a szintek és a lépcsők hiányoztak, ezeket nem is pótoltuk. Így a csürlősen falazott toronysisak továbbra is jól látható. (A toronyban nincs harang, ezért a szintek visszaállítására nem is volt szükség). A helyreállítás előtt a sisak vastag cementvakolata az 5–5 cm oldalméretű, faragott kőbordák között szinte teljesen kitöltötte. Az új, vékony vakolatréteg a torony kőbordáit szabadabbá tette. Az Országos Műemléki Felügyelőség köszöbrész restaurátorai — Kőfalvi Imre és Birkmayer János — javították ki az ikerablakok oszlopait, fejezeteit. A régészeti feltárásnál előkerült oszlopot és vállkövet — szematikus faragott talppal és fejezettel kiegészítve — a torony északi, a helyreállítás során kibontott felső, nyitott ablakába helyezték el. A megadott terv szerint ők készítették az új oltárt is. A hegyes vésővel megdolgozott, rusztikus felületű oltárt szemben-misézéssel számolva állították fel.

A toronytest a középkorban vakolt volt és ennek nyomai a déli, a nyugati és részben a keleti oldalon is megmaradtak. Az északi oldal vakolata szinte teljesen hiányzott. 1912-ben a torony első harmadát cementvakolattal látták el. A helyreállításnál a középkori vakolatot rögzítettük, a cementvakolatot levertük. A toronytörzs vakolatlan, letisztított részeire ezután kanálhátal vékony habarcsréteget hordtunk fel. A mész — fehércement — murva adalékú új vakolat (papírral bedörzsölve) a kőfelület egyenetlenségeit és helyenként a sarkok kváderköveit is láttatja.

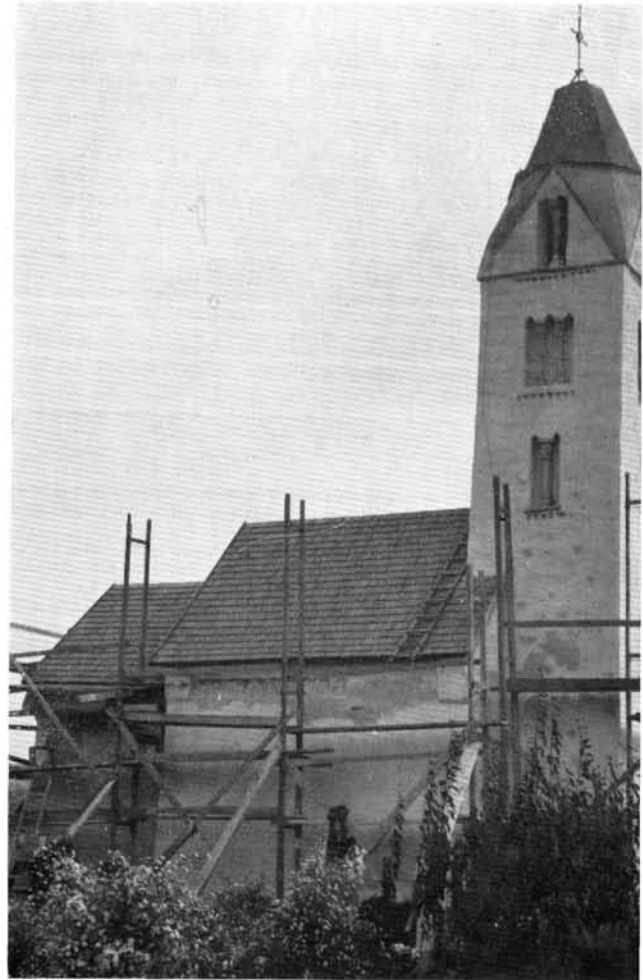
A templom déli oldalán a barokk vakolat jórészt teljesen megmaradt, csak az eresz alatt kellett az újabb cementvakolat helyett murvás adalékú habarcsot felhordanunk. Alul az átázott, feltáskásodott vakolatot csak a barokk-kori felület alsó széléig, (kb. a helyreállítás előtti talajszint magasságáig) újítottuk meg. A kisebb foltokban megmaradt vöröses-sárgás színű középkori vakolatot rögzítettük, de nem egészí-

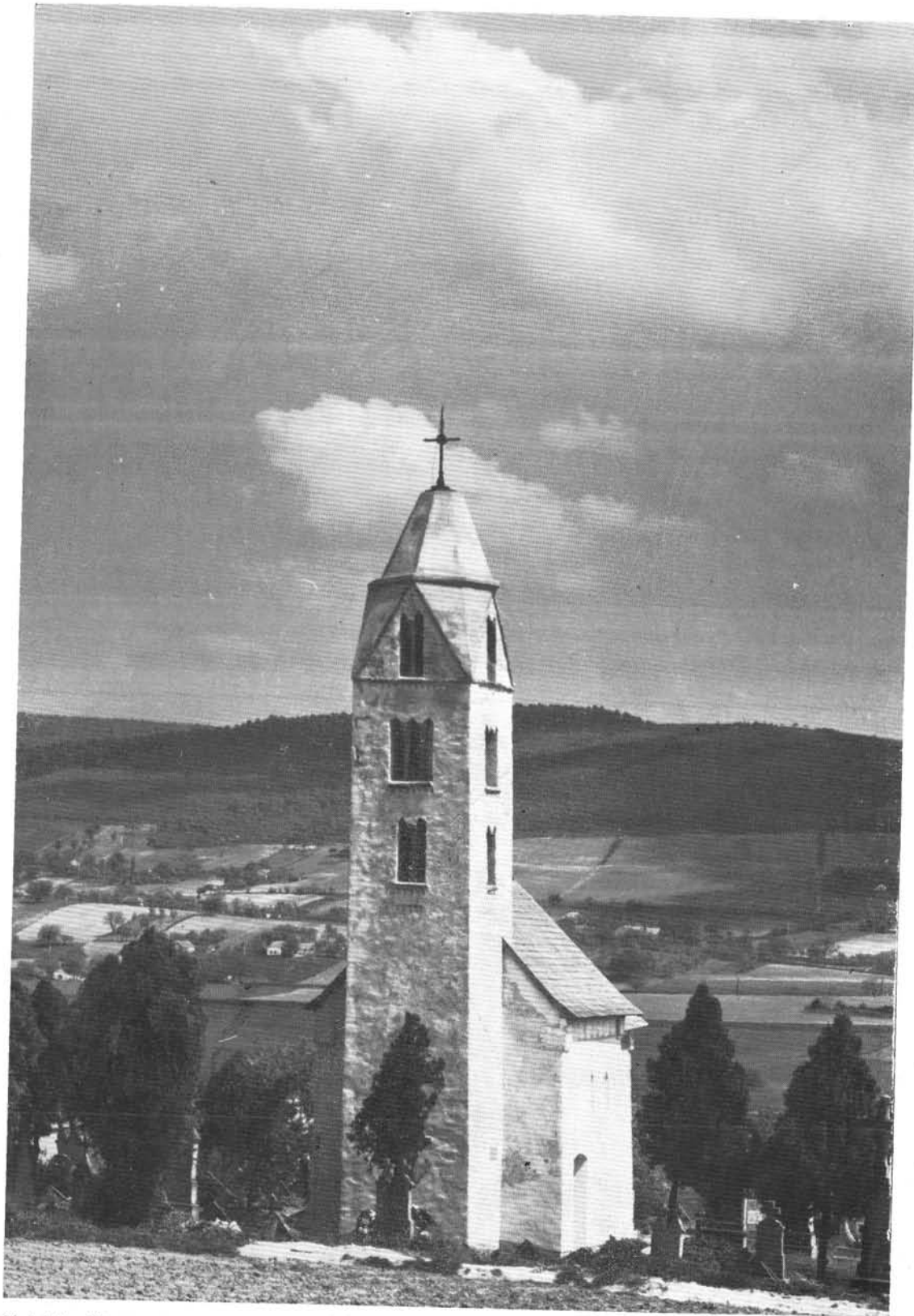
23. Az északi homlokzat helyreállítás közben.

23. Die Nord-Fassade während der Rekonstruktion.

23. Le fronton nord pendant les travaux de reconstruction.

23. Северный фасад во время реставрации.

24. A helyreállított templom.
24. Die rekonstruierte Kirche.

24. L'église après la reconstruction.
24. Реставрированная церковь.

A templom másik három oldalán a barokk vakolat már nagyobb foltokban hiányzott, sőt az északi oldalon szinte a teljes falfelületet durva cementvakolat fedte. (23. kép) A kiegészítés, az újravakolás ezeken az oldalakon is a fentiek szerint történt. (A megtartott barokk vakolatot a nyílt repedések kitömése után ultrás vízzel és gyökérkefével lemostuk). (24. kép)

A templombelsőben a falkutatás csak a déli oldalon vált fel összefüggő középkori vakolatfelületet, ezért a többi oldalon a barokk vakolatot tartottuk meg. (Kisebb foltokban csak a szentély tagozott oszlopszonkján mutattuk be a középkori vakolatot, hogy azok eredetiségét igazoljuk). A déli oldalon feltárt vakolatot rögzítettük és a felszentelési keresztet konzerváltuk. Az ajtókat és az ablakokat — a kórusajtó kivételével — javítva megtartottuk. (A szentély keleti ablaktáblájának magasságát kellett csak megváltoztatni az ablaknyílás méreteinek megfelelően). Valamennyi ablak fix üvegezésű és közvetlenül a kávéra erősített. Az ablakok üvegezéséhez 4 mm-es, sárga színű plexiüveget használtunk. A bejárati- és a toronyajtót csak javítani kellett. (25. kép)

A templom körül a középkori talajszint visszaállítása helyenként 60–70 cm-es szintsüllyesztést is igényelt. Tekintve, hogy a templomtól a déli és keleti oldalon a sírok néhol másfél méterre helyezkednek el, a szintsüllyesztést úgy oldottuk meg, hogy a sírokat egyenként téglá és kőfaljal vettük körül.⁴⁴

Mendele Ferenc

25. A helyreállított templombelső.

25. Das rekonstruierte Kirchen-Innere.

25. L'intérieur de l'église reconstruite.

25. Реставрированная внутренняя часть церкви.

JEGYZETEK

- ¹ Račnóti A. — Gerő L.: A Balaton régészeti és történeti emlékei (Bp. 1952.) 80–81.
 Entz G. — Gerő L.: A Balatonkörnyék műemlékei. (Bp. 1958.) 23, 135–136.
 Békefi R.: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. (Bp. 1907.) 137.
 Gerevich T.: Magyarország románkori emlékei. (Bp. 1938.) 31, 41–43.
 Csányi K.: Az egregyi templom. Balatoni Szemle, 1943.
 Csányi K.: A Balaton környékének középkori templomai. (Turisták Lapja, 1935. jún-júl. 202–210.)
 Darnay B.: Egregy árpádkori temploma. Keszthely, 1941.
 Römer F.: Román és átmeneti korú építmények hazánkban. Arch. Közl. X. 12.
 Koppány T.: A Balatonfelvidék románkori templomai. A Veszprém Megyei Múzeumok Közl. I. 95.
 Yargha László: Történeti stílusok a magyar népi építészetben. Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közl. X. K. 5. sz. (1964.) 163. 1.
 Turul. XVI. 28. C. D. III/1. 326. PRT. II. 153–154., VII. 33, 77, 494, 497.
² B. Thomas E.: Római kori villák a Balatonkörnyéken. (Bp. 1961.) 17, u. a. Römische Villen in Pannonien. (Bp. 1964.) 33.
 Magyarország régészeti topográfiája. I/1. Bp. 1966. 65–67.
³ MNM. Adattár. 22. E. I. 40. E. I., XIX. 549/1961.
⁴ Fejér G.: Codex diplomaticus Hungariae. (Budae 1829.) 3/2. 107.
⁵ Wenzel G.: Árpádkori Új Okmánytár. (Pest 1860.) IX. 11.
⁶ Nagy I. — Véghelyi D. — Nagy Gy.: Zala megye története. Oklevéltár. I. (Bp. 1886.) No. 39. 51.
⁷ Zalai Oklevéltár. I. 219.
⁸ OL. DI. 66. 623. Vidos családi lvt. 8.
⁹ Holub J.: Zala megye története. Községek története. (Pécs 1933.) III. 183.
¹⁰ Holub J.: Zala megye története. Községek története. (Pécs 1933.) III. 183. Festetics Lvt. Zalad. 204. Batthyányi Lvt. Köpcsény 23. 7. 10. 11.
¹¹ OL. Kamarai Lvt. Conscriptio Portarum. Conscriptio Dicarum. Tomus LII. 9v. 39v.
¹² U. o. Tom. LI. 62v, 125, 259, 209, 214. Tom. LII. 323, 361, 421, 433, 531v, 597, 727v.
¹³ U. o. Tom. LIII. 372. LIV. 12v.
¹⁴ U. o. Tom. LIV. 170, 286, 220, 387v, 422, 458v, 553, 556, 589v, 601, 624v, 641v.
¹⁵ U. o. 641v.
¹⁶ Zalaegerszegi Áll. Lvt. Conscriptio Ecclesiae. 1774. Summa Eccl. 50, 20.
¹⁷ Komáromy A.: A gróf Festetics család hitbizományai (Századok. 1906. 571.).
¹⁸ Römer F.: Román és átmeneti. . . 12.
¹⁹ Römer hagyatéki Várak csomag. OMF. Könyvtár. Ltsz. K. 178.
²⁰ Römer F.: I. Jegyzéknyv 80–81.
²¹ Römer F.: i. m. 12.
²² R. Galba K. rajza. OMF. Tervtár. Ltsz. 1884.
²³ OMF. Tervtár. Ltsz. I. 1388, 1387, 1390. — Alaxa K. felmérései. Ltsz. 1386. — MOB. Irattár. 1911/813.
²⁴ Keszthely. Balatoni Múzeum. Ltsz. 65. 126, 2, 62. 123. 4, 65. 123. 3. A pontosabb kormeghatározásért dr. Póczy Klárának mondok köszönetet.
²⁵ Ld. 23 j. és Darnay B. i. m. 6.
²⁶ Szakál E. és Birkmayer J. köszöbráz restaurátoroknak is ez a véleménye, akiknek a kőanyag vizsgálatában nyújtott segítségéért ezúton is köszönetet mondunk.
²⁷ A környék hasonlókorú templomainak déli homlokzatán általában három ablak van; az egregyihez legközelebbálló Kisapáti-i templom is ennyi volt. Kozák Károly: a lovászpatai ev. templom helyreállítása. (A Magyar Műemlékvédelem 1959–60 (160–161.) c. tanulmányában felveti annak lehetőségét, hogy az egregyin is három ablak volt. Szteloh Ottó egy 1911-ben készült rajzon (OMF. Tervtár, 1388) is három ablakot rekonstruál. A belső vakolatlevegés azt mutatta, hogy erős átépítéssel lehet ugyan számolni a délnyugati sarkon; de ablakáva nyomára nem akadunk. Ennek ellenére, az analógiák alapján lehetséges, hogy itt is megvolt a harmadik ablak a mai barokk ajtó felett, de ennek nyomát az átépítés eltüntette.
²⁸ Ld. az 1. jegyzetben felsorolt irodalmat, különösen Csányi K. i. m. 29.
 Kozák K.: A Szigligeti-Avasi templom helyreállítása. (A Magyar Műemlékvédelem. 1961–62.) Szerzőnek a kézirat megjelenés előtti felhasználásáért és hasznos tanácsaiért ezúton is köszönetet mondunk.
³⁰ Ld. u. o. — továbbá; Sz. Czeglédy I. — Koppány T.: A Balatonfüzfőmái templomrom. Veszprém Megyei Múzeumok Közl. 2. kötet s. a. — ugyancsak becénés hatást mutat ki, de valószínűleg már XI–XII. században. Ez a feltételezés még további felülvizsgálatot igényel.

- ³¹ Kozák K. i. m.
³² Bogay T.: A Szentgyörgyhegyi Szent Kereszt kápolna. Technika. 1943. 4. sz. 1–2.
³³ MOB. Irattár. 1938/195.
³⁴ Felsorolásukat ld. Koppány T. i. m. és Kozák K. i. m.
³⁵ Sz. Czeglédy I. – Ágostházy L.: A berhidai rk. templom. (L. e kötetben.)
³⁶ Menzl, v. Stredoveka Architektura. (Praha–Presov. 1937.) 306. LXVI. 92.
³⁷ Bogay T.: A kallódsi kerek templom. (Dunántúli Szemle, 1940. 267–277.)
³⁸ OMF. Tervtár. Fotótár. (Fénymásolat a Kolozsvárt levő eredetiről.)
³⁹ Vatasianu, V. Istoria Artei Feudale in tarile Romine I. (Bucuresti 1959.) 77., Ionescu, G. Istoria Arhitecturii in Romina. (Bucuresti 1963.) 96.
⁴⁰ Ionescu. i. m. 100–102.
⁴¹ Ennek feltárását Botond Károly restaurátor végezte. A falképrestaúrálási munkánál résztvett még Köcs István betanított segédmunkás.

A románkori templomok külső homlokzatán gyakori az ablakos ábrázolás. Legtöbbször Szent Kristóf alakját festik meg. Felsorolását l. Sz. Czeglédy Ilona Arch. Ért. 90. (1963).
 A keleti oromfal körablakát a templom 1938. évi tatarozásánál készítették. A Műemlékek Országos Bizottságának megbízásából a tatarozást Krompecher László építészmérnök tervei szerint Molnár Kálmán keszthelyi kőművesmester végzi.
 A templom helyreállításának kiviteli munkáit az OMF. Székesfehérvári Építészeti Osztály végezte, Marosi László főépítészvezető, Szántó István építészvezető, Sasvári Nándor, majd Mezősi József csoportvezető irányításával 1965-ben. A felmérésben és a rajzok elkészítésében nyújtott segítségért R. Ratkai Idának, a 9. sz. ábra elkészítéséért Bulsievicz Évának mondunk köszönetet.
 A 6, 7, 8, 10, 13, 16, 17, 18. számú képek Király György, a 22, 23. és 24. számúak, Mendele Ferenc, a 25. és 26. számú képek Dobos Lajos. Rajzok: Mendele Ferenc.

Die Kirche von Egregy aus der Arpaden-Zeit

Ungefähr 3 km weit von der Gemeinde Hévíz in der nordöstlichen Richtung, in der Nähe des einstigen Dorfes Egregy, in dem jetzigen Friedhof, befindet sich die kleine romanische Kirche des mittelalterlichen Dorfes. Mit ihrem schlanken, aus Stein gebauten Turm und ihren ausgezeichneten Proportionen paßt sie großartig in die Gegend.

Ihre geostete Apsis von geradlinigem Abschluß hat ein anschließendes Schiff von viereckigem und einen Turm von quadratischem Grundriß. Der Turm hat Sägezahn-Verzierung ferner Doppel- und Tripelfenster und sein dreieckiger Giebel ist mit einem Steinhelm gedeckt. In dem Erdgeschoß des Turmes ist eine barocke Kreuzwölbung zu finden. An der Südfassade des Schiffes von ebener Decke befinden sich zwei Fenster und eine barocke Tür. Seine Apsis hat eine fächerige Daubenwölbung, an der östlichen und südlichen Wänden ist je eine kleine Fensteröffnung zu finden. Von der inneren Dekoration ist ein mittelalterliches Weihungskreuz und die barocke Bemalung des Triumphbogens erhalten geblieben. Auf den äußeren Wandflächen sind an den Ecken große Flecken von Sgraffito-Armierung und Stichdekorationen um die Öffnungen erhalten geblieben. Auf den Giebeln nach Süd, Ost und Nord waren Spuren einer roten und blauen Bemalung von einem Muster geschliffenen Diamants zu sehen, mit einer Jahrestafel an der Ostseite. Den Proportionen, der Massenbildung und Grundrißanordnung nach ist die Kirche von Egregy eine von unseren höchstentwickelten Dorfkirchen aus der romanischen Periode.

Unseres Wissens war die Umgebung der Kirche schon in der Römerzeit ein besiedeltes Gebiet. Die erste Urkunde, in der über Egregyusza Erwähnung gemacht wird, ist aus dem 13. Jahrhundert. Zu dieser Zeit war das Dorf mit der Gegend im Besitze des Geschlechts Atyusz. Aus dem Jahre 1341 ist eine Urkunde erhalten, in der Erwähnung gemacht wird über eine Kirche, die in Egregy aus zur Ehre von der Heiligen Katherine geweihten Steinen gebaut werden sollte. Dorf und Kirche gehörten in den Jahrhunderten 14–15 dem Adel. Um 1550, dann in den Jahren 1564 und 1574 sind türkische Verwüstungen größerer Dimension bekannt. Wahrscheinlich haben auch die Kirche und die Ansiedlung größere Schäden erlitten. Sie wurde im Jahre 1731 neugebaut und diese Umgestaltung kommt noch heute im äußeren Aussehen der Kirche kraftvoll zum Ausdruck: (innere und äußere Dekorations-Malung, Erhöhung des Schiffes, Ersetzung der Gewölbe). Die Kirche ist im 18-ten Jahrhundert die Filiale von Alsópáhok in der Nähe, ein Fideikommiß der Fesetics'. Die Gemeinde hat sich vom Dorfe entfernt angesiedelt und um die Kirche wurde ein neuzeitlicher Friedhof angelegt.

Die der Rekonstruktion der Kunstdenkmäler vorangehende archäologische Freilegung und Mauerforschung wurde von der Landesinspektion für Denkmalschutz im Jahre 1964 in Angriff genommen. Drinnen und draußen wurden die glaubhaften mittelalterlichen Schichtgrenzen

bestimmt. Auch die ursprüngliche Stelle der Türöffnung und die Öffnungsbreite konnten festgestellt werden. Außer der Tür wurden die Schwelle und zwei Stufen „in situ“ des einstigen Eingangs gefunden. In der inneren Auffüllung wurden eine Säule und der Kämpfer eines Doppelfensters vom Turme in zusammenfügbarem Zustand vorgefunden.

Zusammengefaßt kann Folgendes festgestellt werden: Egregy war vom Anfang des 13-ten Jahrhunderts Besitztum des Geschlechts Atyusz. Seine Steinkirche dürfte auf einer römischen Grundschrift in der zweiten Hälfte des 13-ten Jahrhunderts erbaut worden sein. Während des Mittelalters wurde am Gebäude keine größere Umgestaltung vorgenommen. Die barocke Umgestaltung der Kirche wurde im Jahre 1731 ausgeführt. Renoviert wurde sie in den Jahren 1860 und 1912. Die Kirche von Egregy stellt mit ihrer dreiräumigen Lösung den höchstentwickelten Typ der Dorfkirche aus der Arpaden-Zeit dar. Ähnliche Kirchen in der Gegend waren die Kirchen von Szigliget und Zánka. Nach Parallelen zu ihren Einzelheiten, z. B. Wandnischen kann man in Süd-Transdanubien (Kallósd, Órszentpéter) suchen. Gleichzeitig hat die Kirche fern liegende, doch sehr nahe Verwandte, z. B. die Kirchen von Somlóújfalv im Komitate Szilágy, die von Zeykfalva und Óraljaboldogfalva im Komitate Hunyad. Eine Erklärung für die Ähnlichkeit der Dorfkirchen von Transdanubien und Transsylvanien dürfte die allgemeine Verbreitung dieses Kirchenstils im 13-ten Jahrhundert sein. Die mögliche Vernichtung der Beispiele im Tiefland zwischen den östlichen und westlichen Landteilen ist die Ursache des Fehlens von vermittelnden Kettengliedern in der Gegenwart. All dies weist darauf hin, daß sich zu gleicher Zeit an verschiedenen Stellen des Landes, scheinbar voneinander unabhängig ähnliche Formen und Konzeptionen in der Architektur entwickelt haben. Der primäre Zweck bei der Rekonstruktion der Kirche war das Schützen des Bestandes der zu gutem Teil in ihrem ursprünglichen Zustand erhaltenen mittelalterlichen Kirche; zu gleicher Zeit wurde durch die archäologische Erschließung und Wandforschung eine gaubhaftere Vorstellung des einstigen Gebäudezustandes ermöglicht.

Bei der Renovierung der Kirche im Jahre 1731 wurden ursprüngliche Masse, Grundriß und die meisten Teile der Kirche unverändert beibehalten. Trotz der neuen, barokischen Einzelheiten ist die einheitliche Architektur des Gebäudes erhalten geblieben. Bei der Wiederherstellung wurden deshalb die Stilcharakteristiken beider architektonischen Perioden beibehalten und zum Grundsatz der Planung wurde die gemeinsame Vorführung von Mittelalterlichem und Neuzeitlichem gemacht. Das ursprüngliche Dielenniveau wurde durch eine Schicht von flachgelegten Backsteinen erzielt und das mittelalterliche Bodenniveau wiederhergestellt. Durch die Niveausenkung kamen auch die mittelalterlichen Schwellen- und Treppenstufen, sowie Stümpfe von den Leibungssteinen zum Vorschein. An die Stelle der durch die Ausgrabung freigelegten hölzerner

nen, morschen und wertlosen Einrichtung wurden aus Eiche gehauten Bänke und ein aus Kalkstein skulptierter Altar fertiggestellt.

Auf dem ausgebesserten barocken Dachwerk kam — an Stelle des Kunstschiefers — gefalzter Dachziegel aus Nadelholz. Bei der Renovierung war die Grat- und Traufenhöhe des auseinandergenommenen Daches maßgebend, obwohl gemäß der Dekorationsmalung des Ostgiebels das Grat der Apsis ursprünglich höher war. Das Schiff hatte im Mittelalter — dem Bewurf des Turmes gemäß — einen offenen Dachstuhl, während die Apsis — aufgrund des im Dachraum sichtbaren Gewölbefußes — sollte von einer zum Pseudogewölbe dienenden gemauerten Kappel gedeckt worden sein.

Aus Mangel an eindeutigen Angaben (z. B. Höhe) konnte man an die Wiederherstellung dieses Gebäudeteiles nicht denken und so wurde auch über dem Schiff die Bretterdecke erneut.

Dem aus Stein gemauerten Turmhelm wurde mittels eines neuen, dünnen, wasserdichten Zementverputzes auch seine ursprüngliche Schlankheit zurückgegeben. Die verletzten Säulen der Doppelfenster wurden ausgebessert und das nachträglich eingemauerte obere Fenster der Nordseite wurde aufgemacht. Der durch die Begrabung ans Licht geförderte Säulenschaft und Kämpfer — mit dem schematisch skulptierten Fuß und Kapitell — wurden hierher gesetzt.

Die Turmmauer war auch im Mittelalter verputzt, an der Nord- und Ostseite aber fehlte schon der Verputz vollkommen und auch an den übrigen Seiten war er mangelhaft. Die Verputzmängel wurden mit Schotter-

mörtel ersetzt, der mit dem Löffelrücken aufgetragen und eingerieben wurde.

Auf der Südwand des Schiffes und der Apsis ist der barocke Verputz in großen Teilen unversehrt erhalten geblieben. Nach der Verstopfung der Ritze wurde der alte Verputz abgewaschen, dann wurden die Verputzmängel ersetzt. Die eingerahmte REN-Aufschrift zwischen den zwei Schiffenestern und die rot-blaue Diamantschliff-Dekoration aus dem Jahre 1731 wurde konserviert. Der um das Jahr 1800 angefertigte Dekorationsstich wurde nicht rekonstruiert, nur die Konturen der Armierungen und Einrahmungen wurden im neuen Verputz markiert.

Im Inneren der Kirche ist der mittelalterliche Verputz nur auf der Südwand kohärent erhalten geblieben und deshalb an den übrigen Stellen einheitlich der barocke, weißgetünchte Verputz beibehalten. Die im Zuge der Wandforschung freigelegten doppelstreifigen Weihungskreuze von roter, brauner und blauer Farbe und die früheren — einstreifigen Weihungskreuze von roter Farbe, zusammen mit der Jahrestafel und Dekorationsmalung des Triumphbogens — wurden nach der Freilegung konserviert.

Die archäologische Freilegung wurde von Ilona Sz. Czeglédy, die Wandforschung von Géza Entz, die Restaurierung von Maria Reisinger, die Steinskulptur von Imre Köfalvi und János Birkmayer, die Ausführung von der Bauleitung verwirklicht. Der Rekonstruktionsplan wurde von Ferenc Mendele ausgearbeitet.

Ilona Sz. Czeglédy—Géza Entz—Mária Reisinger—Ferenc Mendele

L'église de l'époque arpadienne d'Egrecy

A quelques 3 km au nord-est du village Héviz, près de l'ancien Egrecy, dans le cimetière actuel se dresse la petite église de l'époque romane du village médiéval. Avec sa tour de pierre élancée, sa masse bien proportionnée, elle s'applique heureusement dans le paysage.

A son chœur rectangulaire disposé vers l'est, s'ajoutent une nef, également rectangulaire et une tour carrée. Une dent-de-scie et des fenêtres jumelées et tripartites ornent la tour dont le pinacle triangulaire est surmonté d'un clocheton en pierre. Dans le narthex se trouve une voûte d'arêtes baroque. Le fronton sud de la nef au plafond plat est percé de deux fenêtres et d'une porte baroque. Le chœur est couvert d'une voûte en berceau à cassettes, dans les murs est et sud nous trouvons une petite baie. De sa décoration intérieure une croix de consécration médiévale et la peinture baroque de l'arc de triomphe étaient visibles. Aux coins des surfaces murales extérieures, de grandes taches de sgraffittes se sont conservées, ainsi que des ornements gravés autour des ouvertures. Aux frontons sud, est et nord, des traces d'une peinture à pointe de diamant, avec une table du millésime au côté est. Vu ses proportions, la disposition de masses et son plan, l'église d'Egrecy est l'une de nos églises de campagne les plus développées de l'époque romane.

Nous savons qu'à l'époque romaine les environs de l'église étaient déjà habités. Le premier diplôme où Egrecy-puszta est mentionnée, date du XIIIe siècle. A cette époque la contrée et le village appartiennent à la gent Atyusz. Un diplôme daté de 1341 mentionne une église à Egrecy, construite en pierre, consacrée à Ste Catherine. Aux XIVe et XVe siècles le village et l'église sont nobiliaires. Nous savons que vers 1550, puis en 1564 et 1574 les Turcs y ravagèrent. Sans doute l'église, tout comme le village, devait subir de grands dommages. Car en 1731 l'église a été rebâtie, et cette reconstruction se fait fort voir même aujourd'hui dans son aspect (peintures décoratives de l'extérieur et de l'intérieur, rehaussement de la nef, reconsti-

tution de voûtes). Au XVIIIe siècle l'église est la filiale du village voisin Alsópáhok, majorat de la famille Festetics. La commune s'éloigna du village, et autour de l'église un cimetière nouveau est fondé.

C'est en 1964 que l'Intendance Nationale des Monuments Historiques a organisé les fouilles archéologiques et l'examen de murs. Nous avons fixé les niveaux extérieur et intérieur authentiques du Moyen Age. Nous avons réussi également à fixer l'emplacement et la largeur de la baie du portail. Devant le portail nous avons retrouvé le seuil de l'ancienne entrée, et deux marches du perron « in situ ». Dans le remblaiement nous avons découvert dans un état qui permettait l'ajustage, une colonne et une imposte de la fenêtre jumelée de la tour. Au cours des examens de murs, qui se poursuivaient parallèlement avec les fouilles archéologiques, des fragments de peintures murales datant de différentes époques ont été mis à jour.

Nous pouvons donc constater en résumant: dès le début du XIIIe siècle Egrecy est la propriété de la gent Atyusz. Son église en pierre devait être construite dans la 2e moitié du XIIIe siècle, sur une couche de fond romaine. Au cours du Moyen Age aucune transformation importante n'a été opérée sur le bâtiment. Rebâti en style baroque en 1731, il a été renoué en 1860 et en 1912. L'église d'Egrecy, avec sa disposition à trois espaces est du type le plus développé de l'église de campagne de l'époque arpadienne. Aux environs ce sont l'église de Szigliget et celle de Zánka, qui lui ressemblaient. On peut retrouver les parallèles de quelques unes de ses parties — de ses niches p.ex. — en Transdanubie (Kallósd, Óri-Szentpéter). En même temps cette église a des parentes très ressemblables quoique très éloignées, p.ex. à Somlóújfalú du département Szilágy, à Zajkfalva et à Óraljaboldogfalva dans le département de Hunyad. La ressemblance des églises transdanubiennes et transylvaniennes s'explique par le fait que ce type d'église devait être généralement répandu au XIIIe siècle. Les exemples de la Grande Plaine ont été anéantis, c'est

pourquoi nous ne retrouvons plus les chaînons entre les parties est et ouest du pays. Tout cela montre qu'en même temps, les même formes et conceptions se sont formées dans l'architecture sur de divers points du pays, en apparence indépendamment les unes des autres. Le but principal de la réparation de l'édifice était la conservation de l'église médiévale ayant conservé en majeure partie son état original et en même temps les fouilles ont permis la présentation authentique de l'état précédent de l'église.

Lors de la restauration de 1731 on a gardé sans changement la masse primitive, le plan et même la grande majorité des détails de l'église. Malgré les nouveaux détails en style baroque, l'architecture unie du bâtiment s'est conservée. C'est pourquoi en renouvelant l'église, nous avons respecté les types stylistiques de toutes les deux époques architecturales, et dans la rédaction de projets nous voulions réaliser le principe qui veut la présentation simultanée du médiéval et du moderne.

Nous avons rétabli le niveau médiéval, en reconstruisant le niveau primitif de sol avec des briques posées à plat. L'abaissement du niveau laissait paraître les pierres de seuil et de marche du portail médiéval, de même que les tronçons des pierres de revêtement. Pour remplacer le mobilier en bois vermoulu et sans valeur, démonté lors des fouilles, nous avons fait faire des bancs en chêne équarri, et un autel taillé en pierre calcaire.

Après sa réparation, le toit en style baroque a été couvert — au lieu de carton ardoise — de bardeaux bouvetés de sapin. Nous avons gardé la hauteur de la ligne de faite et de gouttière de la toiture démontée, quoique le faitage primitif du chœur fût plus haut, à en juger d'après la peinture décorative du mur frontal est. La nef — comme la crépissure de la tour le montre — avait une ferme ouverte au Moyen Age, et le chœur — comme en témoignent les naissances de voûte retrouvées dans le comble — était couvert d'une coupole construite en fausse voûte.

Faute de données authentiques (entre autres, p.ex. celle de la hauteur) il nous était impossible de penser à la reconstruction de la coupole, et de même, au-dessus de la nef c'est le plafond en planches que nous avons renouvelé.

Nous avons rendu au clocher en pierre sa légèreté pri-

mitive en la couvrant d'une mince couche de mortier de ciment. Nous avons complété les colonnes endommagées des fenêtres jumelées, et ouvert la fenêtre supérieure condamnée du mur nord. Nous y avons remis — les ayant complétés d'un pied et d'un chapiteau schématiques — le tronç de colonne et l'épaulement retrouvés au cours des fouilles.

La tour, crépie au Moyen Age, était tout à fait déplâtrée aux côtés nord et est, et même aux deux autres côtés le crépi était défectueux. Nous avons refait le crépi par une mince couche de mortier au gravier, étendu avec le dos de la truelle.

Au côté sud de la nef et du chœur, le crépi baroque s'est conservé presque entier. Après avoir bouché les lézardes, nous avons lavé le crépi ancien et puis nous l'avons complété. Nous avons conservé l'inscription encadrée REN d'entre les deux fenêtres de la nef, de même que la décoration à pointe de diamant en rouge-bleu faite en 1731. Mais nous n'avons pas reconstruit la décoration incisée vers 1800, c'est seulement les contours des armoiries et des encadrements que nous avons marqués dans le crépi neuf.

A l'intérieur de l'église c'est seulement du côté sud que le crépi médiéval s'est conservé en un bloc cohérent, ainsi nous avons gardé aux autres murs le crépi de l'époque baroque, blanchi au chaux. Après leurs mises à jour, nous avons conservé les croix de consécration de l'église — dont une à deux bandes, en couleurs rouge-brune-bleue et deux antérieures à une seule bande rouge — retrouvées au cours des investigations des murs, de même que la décoration peinte, millésimée de l'arc de triomphe.

Les fouilles ont été menées par Mme Ilona Sz. Czeglédy, les investigations des murs par M. Géza Entz, les restaurations par Mlle Mária Reisinger, les travaux sculpturaux par MM Imre Köfalvi et János Birkmayer, et c'est la Direction de la Construction de Székesfehérvár de l'Intendance Nationale des Monuments Historiques qui a fait l'exécution des travaux. Le plan de la reconstruction a été établi par M. Ferenc Mendele.

Ilona Sz. Czeglédy—Géza Entz—Mária Reisinger—Ferenc Mendele

Эгредская церковь периода Арпадов

Всего в трех километрах к северо-востоку от Хевиза, в районе старого Эгредя, на территории теперешнего кладбища стоит маленькая средневековая сельская церковь романского стиля. Церковь, построенная в отличных пропорциях, со стройной каменной колокольной исключительно гармонично вписывается в местность.

К прямо завершающемуся святилищу примыкает четырехугольный неф и квадратная колокольня. На колокольне зубчатое украшение, двойные и тройные окошки, треугольный фронтон венчается каменным шлемом. В подножьи колокольни имеется крестовый свод. На южном фасаде нефа с шлемообразной крышей имеется два окна и дверь в стиле барокко.

У святилища бочарный свод, на восточной и южной стене имеется по одному маленькому оконному проему. Что касается внутренних украшений, то там находится средневековый крест для освящения и видны фрески в стиле барокко на триумфальной арке. На внешней стороне стен по углам большими пятнами видны остатки сграффитного армирования и процарапанные украшения вокруг оконных проемов. На южной, восточной и северной стене видны следы окраски, на восточной стене таблица с датой. По своим пропорциям, образованию массива, плану расположения эгредская церковь относится к наи-

более совершенным сельским церквям в стиле барокко.

О территории, на которой расположена церковь, известно, что уже в римский период она была населена. Первое упоминание в документах об Эгредь-пусте относится к XIII веку. В то время район и деревня были собственностью рода Атиуса. Сохранился документ, датированный 1341-м годом, который упоминает построенную из камня, освященную в честь св. Екатерины церковь в Эгреде. В XIV—XVI веках деревня и церковь принадлежали дворянскому роду. Известны опустошения, учиненные турками около 1550-го года, в 1564-м и 1574-м годах. Несомненно, что и церковь и местность потерпели в то время большой ущерб. В 1731-м году ее восстанавливают, это вполне видно и теперь по внешнему виду церкви (внешняя и внутренняя декоративная окраска, надстройка нефа, замена или дополнение сводов). В XVIII веке она — филиал ближайших Алшопахов, вотчина Фештетичеков. В дальнейшем село разрастается вдали от церкви, вокруг нее же основывается новое кладбище.

Государственная комиссия по охране архитектурных памятников в 1964-м году начала до начала восстановительных работ предварительные археологические раскопки и исследование стен. Был досто-

верно определен уровень расположения внешних и внутренних стен в средние века. Удалось установить и первоначальное место расположения дверного проема и его ширину. Кроме двери, был обнаружен тогдашний порог и две ступеньки. Внутри, в части, позднее засыпанной, были обнаружены в пригнанном виде подпорка и опорная подушка парного окна колокольни. Параллельно с раскопками велось исследование стен, при чем были выявлены остатки стеной краски разных периодов.

Суммируя все вышеизложенное, можно установить следующее:

Эгрედ с начала XIII века был собственностью рода Атиусов. Каменная церковь была по-видимому построена во второй четверти XIII столетия над римским фундаментом. В средние века в здании какие-нибудь значительные перестройки не производились. Перестройка — уже в стиле барокко — была осуществлена в 1731-м году. Ремонт производился в 1860-м и в 1912-м годах. Эгрэдская церковь, состоящая из трех помещений, является наиболее совершенным типом сельской церкви периода Арпадов. В этом районе были похожими на нее церкви в Сиглигете и Занке. Идентичные формы отдельных элементов (напр. ниши) можно искать в южной части Задунайского края (Каллошд, Ёрисентпетер). В то же время у церкви имеются расположенные от нее далеко и все же довольно близкие „родственники”, как например, церкви в силадьмедьейском Шомлоуйлаке, хуньяд-медьейском Зейке и в Ёральябольдогфалве. Схожесть задунайских и эрдейских сельских церквей объясняется тем, что, вероятно, этот тип церквей был вообще распространен в XIII веке. Церковные сооружения, находившиеся в Алфёльде, расположенном между восточной и западной частью страны, были, по-видимому, уничтожены, таким образом, ныне нельзя найти связывающих звеньев. Все это указывает на то, что в одно и то же время в разных частях страны, кажется, друг от друга независимо в архитектуре образовались сходные формы и решения. Первоочередной целью реставрации было сохранение consistency средневековой церкви, археологические раскопки и исследование стен сделали возможным более достоверный показ первоначального вида здания.

При восстановлении церкви в 1731-м году оставили неизменными первоначальный массив церкви, планировку здания и большинство элементов. Несмотря на новые частности, выполненные в стиле барокко, в целом архитектура здания сохранилась. При тщательней реставрации были сохранены признаки обеих архитектурных стилей, таким образом, согласно плану, возможен совместный показ архитектуры средневековой и нового времени.

Уровень здания был восстановлен на прежней глубине; на поверхность пола был сделан кирпичный настил. Углубление грунта сделало возможным видеть средневековый порог у входа и ступеньки. Вместо деревянного, прогнившего оборудования, не имеющего никакой ценности, вскрытого при раскоп-

ке, были сделаны вытесанные из дуба скамьи и вырезанный из известняка алтарь.

Исправленная конструкция крыши в стиле барокко вместо шифера была покрыта рифленой еловой дражкой. При реставрации ориентировались на высоту навеса и стропил разобранной крыши, хотя украшение на восточном фронте указывает, что хребет крыши святилища первоначально находился выше. Потолок нефа, судя по восходящей на колокольню штукатурке, имел вид открытой стропильной фермы, святилище же, на основании видимых начал свода, покрывал облицованный купол.

Это восстановить в первоначальном виде сделало невозможным отсутствие полностью достоверных данных (напр. высоты), и так над нефом тоже был обновлен деревянный потолок.

При помощи водонепроницаемой тонкой цементной штукатурки удалось вернуть шлемообразной крыше колокольни первоначальную стройность. Поврежденные опоры парных окон были исправлены; было снова открыто замурованное позже верхнее окошко северной стороны колокольни. Найденные при раскопке ствол подпорки и опорную подушку с тесанным основанием поместили здесь.

Колокольня и в средние века была покрыта штукатуркой, но на северной и восточной стороне штукатурка уже совершенно отсутствовала да и на двух других сторонах сохранилась только местами. Отсутствие штукатурки восполнили дрезвяным раствором, который был тонко нанесен тыльной стороной штукатурной лопатки и втерт.

На южной стороне нефа и святилища барочная штукатурка почти полностью сохранилась. После заполнения трещин старая штукатурка была смыта и недостающие места были восполнены. Окантованную надпись — REN —, находящуюся между двумя окнами нефа, а также красно-синее резное украшение консервировали. Украшения, процарапанные около 1800-го года, не были реконструированы, на новой штукатурке были только отмечены контуры окантовки и армировки.

Внутри помещения церкви только на южной стороне сохранилась сплошная средневековая штукатурка, поэтому в других местах сохранили единую барочную штукатурку, покрытую известкой. Найденные при обследовании стен красный, коричневый и синий двойные кресты, а также ранее обнаруженные красные одинарные кресты, нарисованную на триумфальной арке таблицу, содержащую дату строительства, — тоже консервировали.

Археологические раскопки были произведены Илоной Цегледи, исследование стен — Гезой Энтцом, реконструкция — Марией Рейзингер, реставрация каменных статуй — Имре Кёфалви и Яношем Брикмайером, отделочные работы — Секешфехерварским строительным комитетом Государственной комиссии по охране архитектурных памятников. План восстановительных работ разработал Ференц Менделе.

Илона С. Цегледи, Геза Энтц, Мария Рейзингер, Ференц Менделе

Berhida középkori temploma

Várpalotától délnyugatra — Veszprémtől alig 20 km-re — fekszik Berhida község. Középkori templomát az Országos Műemléki Felügyelőség 1963—64-ben állította helyre.¹

A széparányú, jó tömegalakítású épület a falu főutcáján áll (1. kép). Az épület nyugati homlokzata előtt zömök sátoztetős torony van, mögötte téglalap alaprajzú hajó, melyhez azonos szélességű, a nyolcszög három oldalával záródó szentély csatlakozik. Délen a szentélyhez szabálytalan négyszög alaprajzú sekrestye kapcsolódik. Támpillér csak a déli és az északi hajófal közepén van. A déli homlokzatot két egyszerű félkörív záródású, a szentély délkeleti falát nagyobb méretű egyszerű mérműves ablak, a szentély végfalát és a sekrestye keleti falát pedig kisméretű, félköríves záródású nyílás töri át. A torony nyugati oldalán levő bejárati kapu kőkeretes, csúcsíves. A torony homlokzatain szabálytalan elrendezésben, eltérő méretű kis ablakok vannak. A torony fő- és osztópárkánya, a hajó és a szentély párkánya kőből készült, gótikus horonytagolással. A toronysisakon két, a szentély feletti tetőcsúcsra egy gótikus kőkereszt áll. (2. kép)

A torony alatti előcsarnok dongaboltozatos, északi és déli falában ülőfülkék vannak, padlózata kőburkolatú. Innen egyeneszáródású, gótikus kőkeretű ajtón át léphetünk a hajóba. A nyugati karzatot két nyolcszög alaprajzú pillér tartja, boltozta fiókos donga, a hajó felé három ívvel megnyitva. A boltozat a falakhoz hat gótikus, tagozott vállkövel csatlakozik. A templomhajót kétszakaszos bordás keresztboltozat fedi, a két zárókőben címerrel. A szentély is bordás boltozatú, hat süveggel. A déli és az északi hajófalat egy-egy hatoldalú kő falpillér tagolja. Ezek lábazati részén látható csontok talán egykori ülőpadkát jelölnek.

A hajót és a szentélyt elválasztó diadalív csúcsíves, élszedett, sarokprizmás kialakítású, kőből készült. A diadalív déli oldalához szószéket építettek hozzá. Ez középkori faragottkő lábazon áll, falazott barokk mellvéddel. A nyugati karzatra és északi hajó fal mellett, falazott kőlépcső vezet fel.

A karzatról a toronyba, onnan a padlástérbe jutunk. A torony fából készült szintosztásai hiányoznak, így jól látható a toronysisak kőből falazott szerkezete.² A toronysisak, a hajó és a szentély feletti tetőszerkezet is egyedülálló megoldású: teljes egészében kőből épült. (3. kép) A szerkezet vázát a külső falakra merőlegesen álló harántfalak alkotják. Ezek között a tetőhajlásnak megfelelő lejtésben álboltozatszerűen épített kifalazásra habarcsba ágyazott cserépfedést helyeztek el. A sekrestye feletti tetőszerkezet is hasonló megoldású. Ez a tetőszerkezet — egyéb értékein túl — különleges helyet biztosít templomunknak a magyar, sőt a nyugat-európai emléktanyagban is.

Az 1963—64-es műemléki helyreállítást az épület elhanyagolt műszaki állapota és jelentős műemléki értéke indokolta. A helyreállítást természetesen széleskörű tudományos kutatómunkának kellett megelőznie, hogy a restaurálás valóban hiteles legyen, megfeleljen a korszerű műemlékhelyreállítás követelményeinek. A történeti források összegyűjtésével párhuzamosan falkutatás és régészeti feltárás történt az épületben és közvetlen környékén.

Történeti adatok.

Berhida faluról és templomáról történeti adatunk csak a XIV. század közepétől kezdve van. A falu területéről azonban bronzkori és római kori település emlékeit is ismerjük.³ A falu valószínűleg már a XII. századtól a veszprémi püspökség birtoka. Az első általunk ismert oklevél 1363-ban mint püspöki falut említi,⁴ s már a helybeli plébánia szőlőjéről is szól. A falunak tehát már ekkor plébániatemploma volt. 1372-ben György berhidai plébánosról is hallunk.⁵ A század folyamán több oklevél említi még Berhidát mint püspöki falut,⁶ a püspök saját földjét (1378—1385); — 1378-ban mint püspöki birtokról olvassuk Berhidáról, Papvásárával együtt.⁷ 1385. december 17-én Benedek veszprémi püspök Berenhydi saját földjén élő két jobbágya, György fia Miklós és András fia János panaszát tárgyalja, akiket Cowachy Petych fia Mihály bántalmazott és ekéjüket megsemmisítette.⁸

A XIV. század végén Benedek veszprémi püspököt Demeter (volt nyitrai pp.)⁹ — aki az ősi Hunt-Pázmán nemzetség tagja, — váltja fel a püspöki székhelyben. Demeter püspök Mária királyné és Zsigmond kedvelt embere, nagyhatalmú befolyásos földesúr. Benedek püspök a Hunt-Pázmánok bényi ágának sarja, ősi fészük Kisbény, ahol premontrei kolostort építettek a XII. században.

A berhidai templom kőboltozatának második boltmezőjének zárókövére a Hunt-Pázmánok holdas-csillogos címérét faragták. Sem a falu, sem a megye történetében nincsen más, akivel ez a címer kapcsolatba hozható lenne, mint Demeter püspök, aki ennek a nemzetségnek a tagja.

Írásos adatunk nincsen arra, hogy ő építtetett volna a faluban, de a címer és a boltozat bordaprofiljai erre a korra vallanak. Az impozáns kőboltozat és az erre támaszkodó, kőből, egyidőben készült különleges tetőszerkezet valószínűleg az 1380-as években készült, a bordaprofilok szerint is. Ennek értékelésére az építéstörténeti részben még visszatérünk.

Demeter 1387—91-ig volt püspök. Igen valószínű, hogy ő boltoztatta be a templomot. Emellett szól az is, hogy Berhida évtizedek óta a veszprémi püspök saját birtoka.¹⁰ Jobbágynai pl. a veszprémi püspöki székesegyház Szt. László oltárára oltáralapítványt tesznek.¹¹

A XV. század folyamán ismét több oklevélben fordul elő a falu neve. Mezővárosi rangra emelkedik, oppidum lesz. Heti vásárát¹² (1436) majd országos vásárát is (1471)¹³ említi az oklevelek. A XV. században változatlanul a veszprémi püspökség birtoka.^{14—15} A XVI. század elejétől részletes adataink vannak a faluról, urbáriumok írják le a falu birtokviszonyait.¹⁶

1. A templom DNy felől — helyreállítás előtt.
 1. Südwestansicht der Kirche vor der Restauration.
 1. L'église vue du côté sud-ouest — avant la restauration.
 1. Церковь с юго-западной стороны — до реконструкции.

36-ban már csak a Huszár család az egyetlen birtokos. 1647-ben majdnem az egész község elpusztul. Az utolsó összeírás 1696-ból való. Ekkor Baranyai Mihály a falu földesura. A XVII. század folyamán a Huszár, Keresztes és Baranyay, Beniczky, Boronkay családok birtokolják közösen a falut.²⁴ Hosszabb urbáriumot ismerünk 1578-ból,²⁵ ebben 6 jobbágyot és több inquilinust sorolnak fel, ezek összesen úrbéri kötelezettségeit, az ünnepi kötelező szolgáltatásokkal együtt.

A templomot a törökkori profán használat után a protestánsok szerzik meg.²⁶ Ez időből származik a faragott, festett, népies bejáratú ajtó (27. kép) az 1637-es évszámmal, és a nyugati karzat fakorlátja, melyen az átalakítások következtében a ráfestett bibliai idézetek ma már csak értelmetlenül, csonkán, összekeverve olvashatók.

Egy 1702-ből származó urbárium²⁷ részletesen leírja mennyi porta, erdő, szőlő van a faluban. Ekkor Fehérvárhoz tartozott Berhida, Megemlíti azt is az urbárium, hogy a falu mindkét temploma romos. Valószínű, hogy Berhida és Peremarton külön templomairól van szó.

A veszprémi püspökségen 1720 óta folynak a katolikus templomok visszaperelése ügyében lefolytatott kihallgatások. Az 1721—1749 kihallgatások tanúi azt vallják, hogy a falu temploma a katolikusoké volt — ezt hirdeti homlokán a kőkereszt is, — a Huszár család építtette. Pl. 1759-ben Virág Péter 46 éves ember így vall: „A berhidai kívül-belül pápista templom” — Huszár Zsófia építtette „Ezt penigh bizonyítják a most is fenn álló templomnak sanctuariuma fölött egy, a Tornyon penigh két dupla keresztet, faragott kőből, épen fenn álló sekrestyéje, sanctuariuma és kü kórusa, belől a boltozaton álló köröszet bizonyos mellette lévő cziimerrel együtt. — a fa Chorusnak egy részét pedig jóval

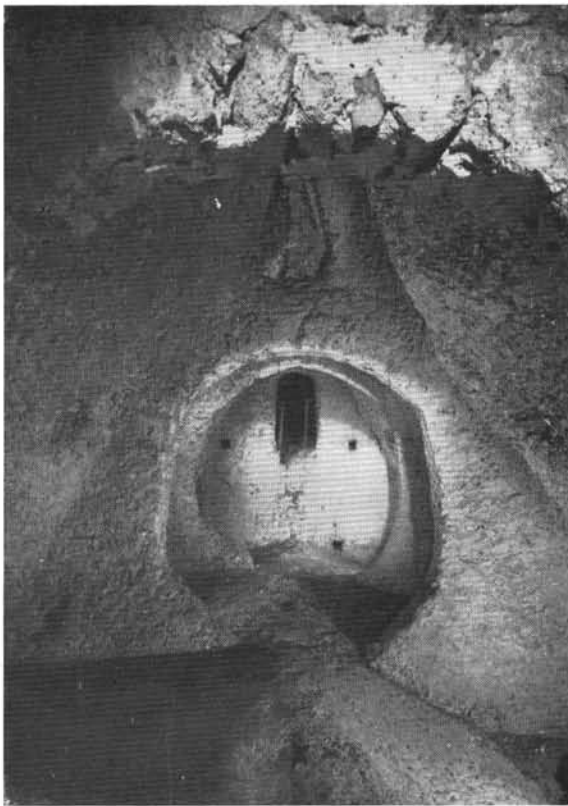
1524-ből van adatunk arra, hogy Szent Péter tiszteletére avatták a templomot.¹⁷ 1531-től kezdve a rovásadó összeírások¹⁸ tájékoztatnak bennünket a falu életéről. 1540-ben a török veszély miatt a veszprémi püspökség Berhidát, Ősi, Peremarton és Szentistván falvakkal együtt Palota vára urának, Podmaniczky Jánosnak adományozta 1000 aranyforintért.¹⁹ Az adományozás nem örökre szólt, csak a török veszély idejére.²⁰ Mégis, mintegy 40 esztendeig mindig a palotai vár birtokai között találjuk Berhidát. A törökök többször elfoglalták a falut, a század 70-es éveiben adót is szedtek itt.²¹ Többször olvashatunk a falu felégetéséről, épületeinek pusztulásáról, a porták felhagyásáról.

1545—57-ig Berhida és Peremarton együtt szerepelnek az összeírásokban 6—9 portával.²² 1559-ben ismét Palotához írják össze a falut. — Ferdinánd meghagyja a birtokot a Podmaniczkyak kezén a török veszélyes szomszédságára való tekintettel. Csak a béke helyreállítása után kaphatja vissza a püspök, addig évi 400 Ft bért fizetnek neki a Podmaniczkyak.

1588-ban szerepel először Huszár Péter pápai kapitány, Palota várának akkori főkapitánya az adóösszeírásban, mint berhidai földesúr.²³ Mintegy 40 esztendőn át ezután a Huszár család a legnagyobb birtokos a környéken. 1635—

2. A templom K felől — helyreállítás előtt.
 2. Ostansicht der Kirche vor der Restauration.
 2. L'église vue du côté est — avant la restauration.
 2. Церковь с восточной стороны — до реконструкции.

3. A hajó kő tetőszéke.
 3. Der steinerne Dachstuhl des Schiffes.
 3. Le faite en pierre de l'église.
 3. Каменная стропильная ферма нефа.

lalkozik.³¹ Rómer F. is jár Berhidán, lerajzolja, felméri az épületet, külön foglalkozik az érdekes kő tetőszerkezettel is.³² A XIX. század végén még más kép is megőrökíti a templomot, közvetlenül a déli oldalán kis féltetővel³³ (7. kép). 1895-ben³⁴ renoválták. Századunkban is többen írtak a rendkívül kedves, eredeti középkori formákat és tömeget mutató kis épületről. Az érdeklődést fokozta a különleges kőből készült tetőszék.

A falkutatás

A helyreállítást megelőző falkutatási munkára 1962 nyarán került sor. Ezzel tisztázni kívántuk egyrészt az épület falaiból, boltozataiból, szerkezeteiből leolvasható átalakításokat, periódusokat, s az ebből következő helyreállítási követelményeket. Másrészt vizsgálni akartuk a szentélyfalon látható szerkezeti repedés okát, hatásait, helyreállítási mód-

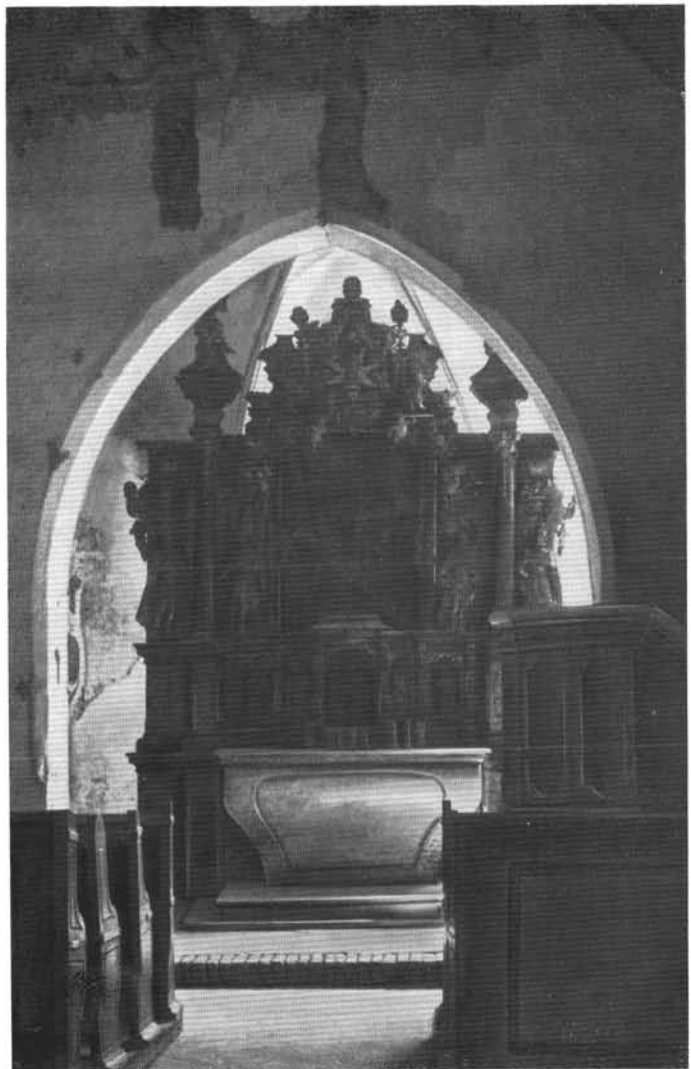
utóbb Peremartony és Berhidai lakosok magok között össze szedett pénzből tsináltatták az előbbeni predikáló széket 1724. Bilkei János predikátor idejében elrontván egy ujjat más formára csináltak^{27, 28}

Kováts János 66 éves tanú azt vallja, hogy „sanctuariuma, sekrestyéje és kő Chorusa vagyon, két kő oltár is volt benn, egyik a végén a másik a templomnak szegeletin a sanctuariumnak elein, de azokat mivel a Calvinistaknak azokra szükségök nem volt, kurutz világ után lerontották és köveit téglá helyett a templom fölgyére alkalmazták.” (Ezeket az oltárlapokat a feltárás felszínre is hozta a szentélyben és a hajó északkeleti végében.) — A templomot díszítő kökesztről így vall a tanú: „sanctuariumon egy, a tornyon pedig két kübül faragott köröszet, bizonyos mellette lévő czimerrel együtt”.

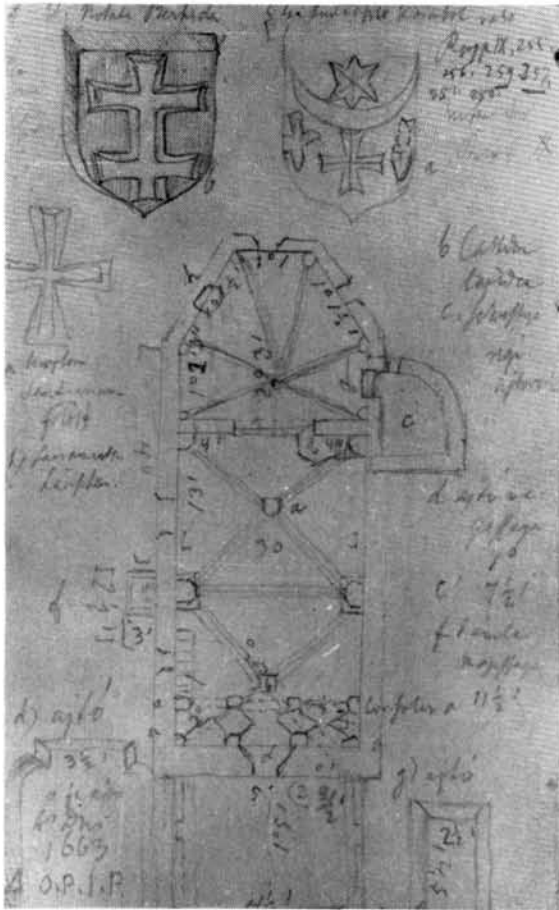
A templom múltjáról is megtudunk egyet-mást: „mikor a Fehér Várban török volt és csatára jártak a magyar hajduk gyakran azon templomban, ki akkor pusztá volt, nevezett Parrag Gergellyel edgyütt recipiálták magokat, és onnét puskáztak ellenek...²⁹”

A tanúvallomások ellenére a plébániát csak 1759-ben szervezték újra, miután a falu Boronkay Dániel vezetésével nem éppen békés úton visszafoglalta a templomot a kálvinistáktól. — A visszaszerzett templomot a Szent Kereszt tiszteletére szentelték újjá. Oltárát is máshonnan hozták, (melyet több oltárból állították össze) mert azon 1749. évszám van.³⁰ (4., ill. 29. kép)

Az 1870–80-as években a MOB már mint műemléki értékű, kevésbé használt és éppen ezért pusztuló épülettel fog-

4. Templombelső az oltárral — helyreállítás előtt.
 4. Das Kirchen-Innere mit dem Altar — vor der Restauration.
 4. L'intérieur de l'église, avec l'autel — avant la restauration.
 4. Внутренность церкви с алтарем — до реконструкции.

5. Rómer F. felmérési rajza a templomról.

5. Vermessungszeichnung der Kirche gezeichnet von F. Römer.

5. Plan de l'église — dessin de F. Römer.

5. Съёмочный рисунок церкви Ф. Ромера.

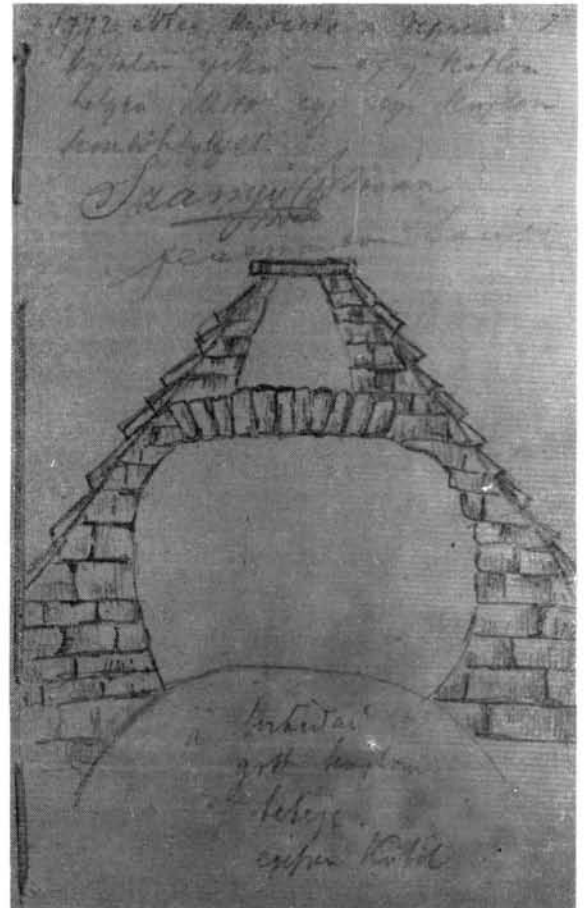
legkorábbi vakolatréteget nem találtuk meg: itt azt teljesen leverték, majd a felületeket egyetlen vastag, újkori cementes habarcsréteggel síkra vakolták. Hasonlóan javították a sekrestye teljes belső felületét is.

A csatlakozó falfelületek és vakolatrétegek vizsgálatából megállapítható volt, hogy a hajó északi és déli falpilléreit, valamint az összes boltozati vállkővet utólagosan, a falazat megbontásával helyezték el, más anyaggal falazták körül. A boltozat tehát később épült. A torony alatti előcsarnok boltozatáról meg lehetett állapítani, hogy az egyidőben épült a falazattal. Ugyanekkor készültek az ülőfülkék is.

A kutatás során a hajó északi falán a legalsó vakolatrétegen festésnyomokat, a szentély északi-keleti és keleti falán pedig bekarcolásokat találtunk. A festésnyomok miatt a hajó északi falán nem folytattuk a kutatást, a további feltárássra festőrestaurátor igénybevételével a helyreállítási munkák megfelelő szakaszában került sor. A szentélynek bekarcolásokat mutató falfelületeit a lehetőséghez képest teljesen feltártuk, lefejtve a későbbi vakolat- és mészrétegeket. Itt a különféle figurális ábrázolásokon kívül nevetek, évszámokat is találtunk, sűrű szövevényben. Ezek teljes feltérképezése, alapos áttanulmányozása hosszabb munkát igényelne. Így itt csak az épület története szempontjából legérdekesebb adatokat közöljük.

ját. A kutatást az épület belső felületein kezdtük. Megvizsgáltuk a falsarkok csatlakozásait, a boltozatok és falak összeépítési vonalait, a falpillérek és vállkövek helyzetét, a boltozatok és oldalfalak felületét, a befalazott nyílásokat. A külső falfelületeken folytattuk a kutatást, tisztáztuk a vakolatrétegek helyzetét, a támpillérek és a sekrestye falcsatlakozásait, az eredeti és az utólag tört nyílások kialakítását. Vizsgálatainkat a torony belső falfelületeinek megfigyelésével és a tetőszerkezet átvizsgálásával fejeztük be. A kutatás során az alábbiakat állapítottuk meg:

A hajó és a szentély falain legalsó, legkorábbi réteggént kemény, mészben gazdag simított vakolatot találtunk, mely megszakad a falpilléreknél, vállköveknél, az északi oldal befalazott ablakainál. Ez a vakolatfajta felül határozott vonalban végződik a szentélynél, mind a négy falon. Ez a vonal a diadalív csúcsa, záradéka fölött mintegy 80 cm magasságban húzódik, s felette más szerkezetű, más anyagú vakolatréteg van. Ez utóbbi vakolatfajta ráfut a boltozatok felületére is, sőt az oldalfalakon is jelentkezik, a korábbi réteg javításaként. Ezek felett további kétféle vakolatréteget találtunk, mindkettőt javítvakolás formájában, kisebb, nem összefüggő foltokban. A boltozatfelületeken tehát csak egyetlen összefüggő vakolatréteg van, bizonyos mértékű javításokkal. A szentély északi, délkeleti és déli oldalfalán a

6. Rómer F. rajza a tetőszerkezetről.

6. Zeichnung des Dachwerks gezeichnet von F. Römer.

6. Dessin de F. Römer de la construction de la toiture de l'église.

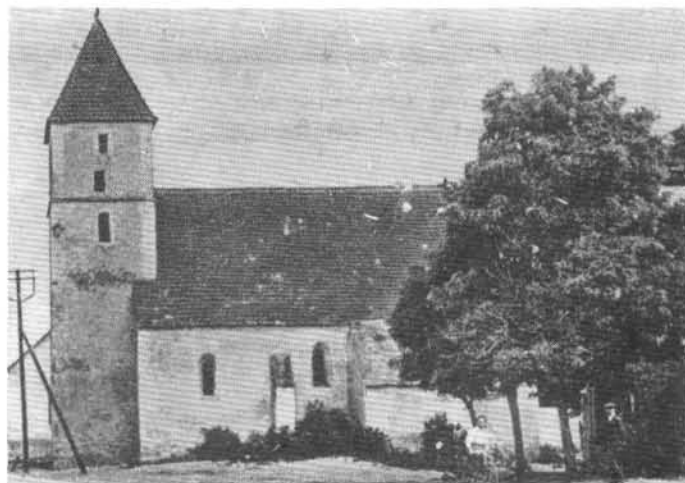
6. Рисунок стропильной фермы Ф. Ромера.

7. A templom XIX. század végi rajza.
 7. Zeichnung der Kirche Ende 19. Jahrhundert.
 7. Dessin de l'église de la fin du XIXe siècle.
 7. Рисунок церкви. Конец XIX века.

Az évszámok — s így joggal feltételezhetően a többi bekarcolás is — mind a XVII. századból származnak. A legkorábbi 1618-ban került a falra, a többi zömmel a század második és harmadik negyedében (1620., 1631., 1633., 1637., 1633., stb.)

E karcolt felületeknek a templom építéstörténete szempontjából jelentős szerepe van. Az évszámokat, neveket, ábrázolásokat tartalmazó vakolatréteg ugyanis égett, kormos felületű, s a bekarcolások az égés utáni időből származnak: a legkorábbi (1618) évszámmal is már az égett felületbe van vésve. Hasonló égés, kormosodás nyomait fedeztük fel a boltozatsüvegek és a karzatboltozat felületének vakolatán is. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy egy, az 1618-as évet megelőző időpontban a templom belsejének hosszabb, nem egyházi rendeltetésű, profán használata következtében történt a felületek elszennyeződése, sőt valószínű, hogy ekkor karcoltak is be több feliratot.

Az építészeti részletekre vonatkozó kutatások azt bizonyították, hogy valamennyi gótikus kökeretű ajtó (külső és belső bejárat, sekrestye) eredeti helyén van, a kökeretek körül átalakításnak nyoma sincsen, azokat a falazással egy időben helyezték el. A karzat feljárólépcsője utólagosan, a karzatnál később épült. A korábbi, égett, kormos felületű vakolat a lépcsőfalazat mögött megtalálható. A korábbi lépcső, vagy feljáró kialakítására utaló nyomot nem találtunk, sem felmenő fal, sem pedig alapozás formájában. — A szószék részletesebb vizsgálata, kutatása érdekes eredményre vezetett. Középkori eredetű, gótikus lába feltehe-

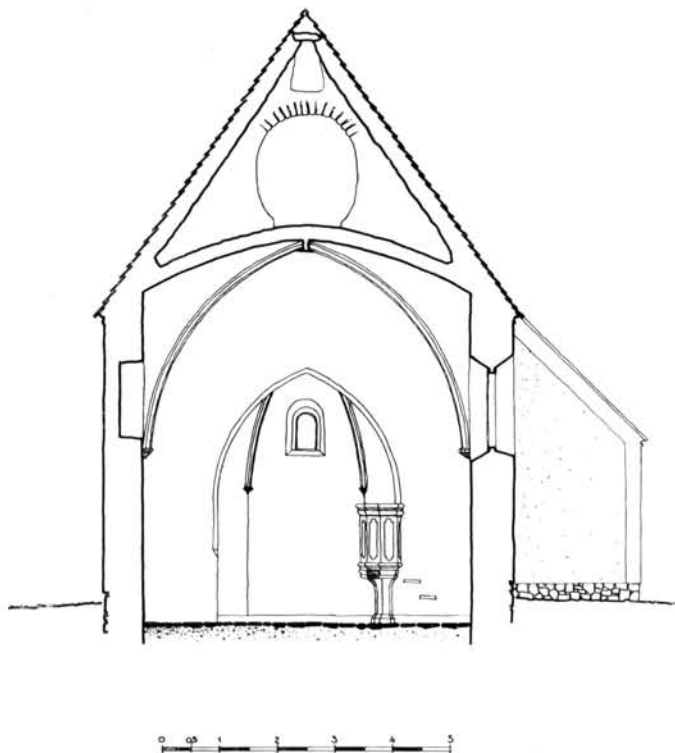

tően eredetileg keresztelőküldő medence, gazdagabb felépítményű, szabadonálló szentségház, vagy pedig szintén gótikus felépítményű szószék talpa volt (8. kép), mindenesetre eredeti rendeltetésében is fal mellett állott. Megtaláltuk ugyanis a falhoz csatlakozó részének befalazó nyúlványát. A barokk kori új rendeltetés eredménye a szószék mellvédje (l. Virág Péter vallomását) és a karzat feljáróra emlékeztető kialakítású, nehézkes, kötömbökből épített lépcsője. — Az északi hajófalban látható két ablakot utólag törték. Bélietük, áthidalásuk kézi vetésű téglával van kifalazva. A téglakon évszámot, bélyeget nem találtunk. Mindkét ablakban kökeret volt, melyből a szentély felé eső ablak könyöklőkőve eredeti helyén megmaradt. Ennek kialakítása XVIII. századi eredetre utal. Mindkét ablakot később befalazták s ekkor távolítják el a kökereteket. — A falfülék és a karzat között a déli és északi hajófalban szabályos rendszerben utólagosan bevészt, téglával bélelt lyukat tártunk fel, melyet később szintén téglával befalaztak. Ez utóbbi az északi ablakok befalazásában talált téglával és habarccsal azonos anyaggal történt. A lyukak rendszere a karzathoz a déli és az északi fal mellett csatlakozó, faszkeretű karzat nyomait sejteti. — A szentély északkeleti falában pasztofórium található. A kutatás megállapította, hogy utólag helyezték el, nem a falazattal egyidős. Eredeti kialakítása rendkívül gazdag lehetett: a csúcsíves, tagoltan keretezett fülkét két oldalon kúszóleveles fiatornyok díszítették. A tagozatok nagy része utólag lepusztult, majd az egészet habarcs rátétekkel próbálták kiegészíteni s ezzel egyben el is torzították. — A templomnak ma is funkcionáló ablakai átalakítás, utólagos szélesítés, bővítés nyomait nem mutatják. A bélietekben mindenütt a legkorábbi vakolat található meg, az oldalfalak hasonló vakolatrétegeivel összefüggően. A padlástér, a tetőszerkezet tüzetes átvizsgálása is értékes eredményekkel járt. A toronytest keleti homlokzatának a padlástérbe eső szakaszán megmaradt nyomok alapján megállapítható volt, hogy a jelenlegi tetőszerkezet gerinc magasságánál a korábbi tető alacsonyabb volt. Az csak az osztópárkány aljáig ért. A magasságdifferencia tehát 60 cm körüli.

Mint már jeleztük, a tetőszerkezet egyedülálló kialakítású: teljes egészében kőből készült (6. és 9. kép). A tetőtér boltozatokra épített három harántfallal meg van osztva.

8. A szószék kiszabadított középkori lába.
 8. Das freigelegte mittelalterliche Kanzelbein.
 8. Le pied médiéval de la chaire mis à jour.
 8. Раскопанная ножка средневековой кафедры.

9. A templom keresztmetszete a tetővel.
 9. Querschnitt der Kirche mit dem Dach.
 9. Coupe de l'église, avec la toiture.
 9. Церковь с крышей. Поперечный разрез.

Ezekben mintegy 170 cm széles és 190 cm magas, íves oldalú, átboltozott búvónyílás, azok felett pedig háromszög-alakú — nyilván súlycsökkentés érdekében készített — kisebb nyílás van. A harántfalak vastagsága 30 és 38 cm között változik. Súlyukkal a templomhajó boltozatát terhelik: a középső fal a boltozati falpillérek, a két szélső pedig a boltozatsüvegek záradéka fölé esik. A szentélyen is hasonló szerkezeti rendszerrel épült falak tartják a tetőt. Ezek szintén a boltsüvegek záradékain állnak. Az északi és déli fal között épített nagyobb ív támasztja az északkeleti, keleti és délkeleti fal középvonalából induló, bordaszerűen csatlakozó falat. A harántfalak köze ferde síkú, átlagosan 30 cm vastag falazat van építve, a habarcsba rakott cseréphéjazat hordására. Az egész tetőszerkezet könnyű, lyukacsos szerkezetű vulkáni tufából épült.

A falazógerendák, zsaluzódeszkák, stb. megmaradt nyomai alapján rekonstruálni lehetett ennek az érdekes tetőszerkezetnek az építési technológiáját is. A hajót és szentélyt lefedő boltozat elkészülte után elsősorban a harántfalakat építették meg, deszka zsaluzattal fogva alá a búvónyílások áthidaló boltozatát. A héjazattartó ferde falazatot állványzatról készítették, melynek gerendafészkei felismerhetőek. Falazása szabadkézből, zsaluzat, mintadeszkázat nélkül történt. A gerincnél a lezárást nagyobb méretű lapos kövekkel készítették. A harántfalak köré a ferde falrészek álboltozatszerűen feszülnek be. — Hasonló rendszerrel épült a torony és a sekrestye tetőszerkezete is, mindkettőnél egy-egy harántfal merevíti a szerkezetet. A sekrestye tetejénél bennmaradó keményfa mintadeszkázatot alkalmaztak héjazattartó falak aláfogására. Ezt ugyanis nem lehetett szabadkézből, belülről építeni: a tető belső tere a ferde fal megépítése után már nem volt megközelíthető.

A homlokzatokon végzett kutatások során az alábbiakat állapíthattuk meg:

Valamennyi homlokzatfelületen két réteg vakolat található: egy alsó, sima, vékony, mészdús vakolat, a falazat egyenetlenségeit követő felülettel és egy későbbi, erre ráhordott, „hőbörzsös” vakolatréteg. Ez utóbbi többszöri ja-

vítatás nyomait mutatja, főleg az északi homlokzaton. (A második, barokk vakolatréteg felhordásakor nem pikkelylezték fel a középkori, sima vakolatot.) Ily módon alakult ki a ma is látható homlokzatfelületek, a sarkokon, éleken, nyílások körül sima sávokkal, közöttük pedig „hőbörzsös” felülettel. A toronytetést teljes felületén kőporos, dörzsölt új vakolat borítja. Alatta a középkori vakolat nyomát csak a hézagokban találtuk helyenként meg. A helybeliek közlése szerint a korábbi vakolat teljes leverése után felhordott kőporos vakolás 1953-ban (!) készült. Az ablakok béléstét kívülről is megkutatóva a belsővel azonos eredményre jutottunk. A délkeleti szentélyablaknál a könyöklőben megtaláltuk az eredeti osztósudár helyét. Így a szárkövekben is meglévő nyomokkal összevetve mód nyílt az egyszerű szerkezetű mermű rekonstruálására.

Megvizsgáltuk a sekrestye falazatát, s úgy találtuk, hogy az a templommal egyidőben készült. Ablakának kialakítása, boltozasmódja, valamint bejárati ajtaja kökeretének elsődleges helyzete is erre utal. A belső falpillérekről — melyek a támpillérekkel tengelybe esnek — bebizonyosodott, hogy azokat falazatbontás árán építették be. Logikusnak látszik az a feltételezés, hogy ugyanekkor, a boltozati oldalnyomás felvétele érdekében készülnek a külső támpillérek, s korábban ilyenek — a szentélyhez hasonlóan — nem tagolták a homlokzaton. A boltozati bordák, a főpárkány is, a falpillérek stílusjegyeivel egyeztethető a támpillérek fedkőtagozata, lábazati átmeneti része is. A támpillérek későbbi építését támasztja alá a régészeti kutatás nyomán feltárt alapozási magasság is (a pillérek alapja 80 cm — 1 m-rel mélyebb). Az északi és déli támpillér fejezete, lezárása eltérő kialakítású. Az előbbi egybefüggő nagyobb kölapokból készült, jellegzetesen gótikus (lemez — negyedkorong — félpálca — lemez) tagolású párkányrészsel. A délinél több darabból álló, tagolás nélküli lezárást találtunk, melyről a további kutatás során kiderült, hogy másodlagosan felhasznált barokk ablakkeret-kövekből van összeállítva. A méretek és a könyag egyeztetése után joggal tételezzük fel, hogy itt az északi oldal ablakainak anyagát építették be.

A falazatkutatás eredményei nyomán kirajzolódott a templom építéstörténetének vázlatos képe, az egyes átalakítások egymásutánja. Ezt kiegészítette, részletekig menően tovább érlelte a régészeti kutatás.

A régészeti feltárás.

A régészeti feltárást azért végeztük el, hogy minél több hiteles adatot nyerjünk a helyreállítás számára. Célunk az eredeti belső és külső középkori szintek megállapítása, az építéstörténet egyes kérdéseinek ez úton való tisztázása volt.

A templombelsőben megvizsgáltuk a szintviszonyokat és falak alapozást. Feltártuk a hajó padlószintje alatt mutatkozó sírokat. (10. kép)

A templomban több egymás feletti padlószintet figyelhettünk meg. A legfelső ún. kehlheimi lapburkolat 1778-ban készült. (Ekkor épült a peremartoni nagy barokk templom, annak kimaradt építőanyagát használták fel a kistemplomban.) A kehlheimi lapok alatt a hajóban több foltban amorf, nagy lapos kövekből készült burkolatot találtunk. Ez a késő-középkori burkolat az előcsarnokban mindmáig fennmaradt. A kölapok alatt, a hajó és a szentély több pontján is terrazzo-burkolatot, ezalatt pedig döngölt sárga agyagpadló maradványait tártuk fel. A szentély szintjét a XVIII. század vallásháborúi során többször bolygatták. Az 1720—59 évi tanuvalomások alapján tudjuk, hogy oltárkövét a protestánsok kihányatták. A jelenlegi szentélyszint újkori feltöltés, az új oltár állításakor, 1759-ben alakították ki. — (A szentély ma egy éltéglasorral magasabb a hajó szintjénél. Erede-

10. A templombelső feltárás közben a sírokkal.

10. Das Kirchen-Innere mit den Gräbern während der Freileigungsarbeiten.

10. L'intérieur de l'église avec les tombeaux, au cours des fouilles.

10. Внутренняя часть церкви с могилами во время раскопок.

tileg is magasabb lehetett.) A szentélylépcső előtt, a hajó keleti oldalán, a diadalívtől délre és északra középkori mellékoltárok maradványait találtuk meg (11. kép). A déli mellékoltár lebontott alapozására a barokk átalakításkor szöszéket állítottak, ennek talpazatául középkori pillért használtak fel. Az északi mellékoltár menzájának fedlapja lehetett az a faragott kő, melyet a templom bejárata előtt, az utca burkolatából szedtünk fel. — Az előcsarnokból a hajóba vezető ajtó küszöbe előtt egy nagyméretű téglalap alakú faragott kő feküdt. Ezt megfordítottuk, kiderült, hogy ez a kő minden valószínűség szerint középkori sírkő, de faragása nem készült el teljesen. Az éles, hegyes vésővel megmunkált felületből egy kissé aszimmetrikus, ügyetlenül faragott kereszt emelkedik ki, alatta három amorf folt, melyekből talán egy buzogány ismerhető fel. (12. kép) Talán egy kezdetlegesen faragott családí cimer lehet. (Cimerpajzs nem látható.)

A hajó keleti felében négy későközépkori sírt tártunk fel. Minden sír bolygatott volt. Az északi kettőben csak kevés csontot, fakoporsó és vasszegek maradványait találtuk. A szentélyhez közelebb eső északi sír, — méreteit tekintve — gyermeksírr lehetett. Festett deszkakoporsó szilánkjait és fémszálás aranyhímzés töredékeit találtuk meg benne. A szentélylépcső előtti sír volt a legnagyobb s a leginkább bolygatott. Törmelékében kövek is voltak. Valószínű, hogy az oltárkö kihánytatásakor a sírokat sem kímélték. Csak a déli mellékoltár előtti kis gyermeksírr volt bolygatatlan. Ennek északkeleti sarkában — külön kis beásásban — XVII. századi ezüst kincsleletet találtunk, bőrzacsó maradványaiban: 107 db főként II. Lipót vereteit tartalmazó ezüstpénzt.³⁵ Valószínűleg a gyakori háborúskodások idején rejtette ide egykori tulajdonosa.

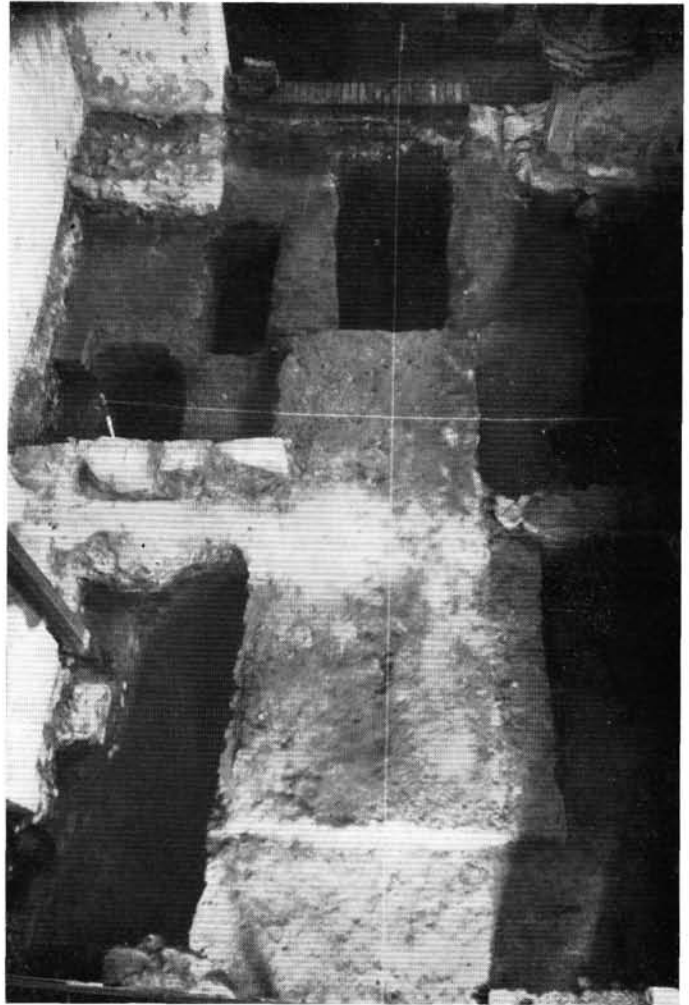
A hajó belsejéből viszonylag kevés középkori cserép került elő. Főként a kórus alatti részről mégis több törökkori használati edény töredéke és egy török pénz is származik. A kis bronzérme III. Szulejmán verete, török évszáma 1.100, azaz 1688 X. 26—1689. I. 16 közötti.³⁶ A korábban ismertetett falkutatási eredményeken kívül (kormos falak, bekarcolások) ezek a leletek is a törökkori profán használat mellett szólnak.

A kutatás során a templombelsőben is megvizsgáltuk az alapozást mind a hajóban, mind pedig a szentélyben. A szabálytalan kövekből falazott alapozás mélysége a torony felé csökken, a kórus alatti északi oldalon egészen hevenyészett, síkjá a felmenő fal síkjától nem sokat tér el. A hajó két nagy belső falpillére (a támpillérek megfelelői belül) alapozásának vizsgálatánál is kitűnt azok későbbi volta (13. kép). A támpillérek alapja mélyebbre nyúlt mint a hajóé.

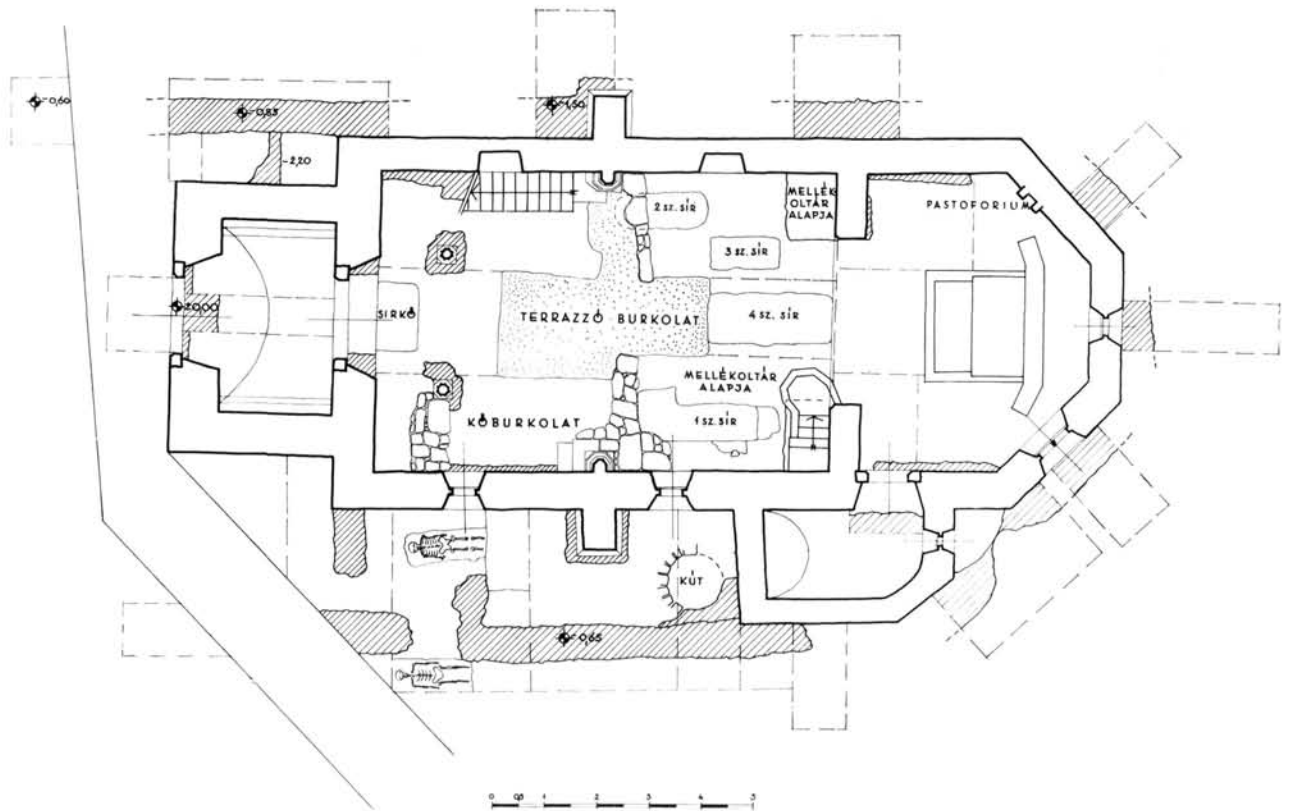
A templomon kívül is végeztünk régészeti feltárást. Megvizsgáltuk az alapozási és szintviszonyokat is.

Mind a hajó, mind a szentély falaira merőlegesen húzott kutatóárkainkban mindenütt mintegy kb. 70 cm széles mellékfalazást találtunk, mely körbefogja az épületet (15. kép). Az északi oldalon, a hajó falának vonalában folytatódik ez a mellékfalazás a torony fala mellett is, egészen a járdáig. A déli oldalon a sekrestye déli falának vonalát követve, a sekrestye és a hajó szögletében egy kutat fogva közre — (15. kép) fut ez a körülfalazás a járdáig. A 3 m mély, méhkasszerűen nagy kövekből falazott kút északkeleti oldalát végig kibontották. Itt a kövek és a törmelék között, s a kút belsejében sok XVI—XVII. századi használati edény, főként korsó (16. kép), de még kályhaszem is akad (17. kép).

Az épületet övező falazás a torony nyugati oldalán az odaépített úttest miatt nem állapítható meg. Csak a kiszedett fal nyomát követhettük még kis szakaszon a járda és az

úttest között. Nem tudjuk tehát, milyen volt ennek a körülfalazásnak nyugati lezárása. Valószínűleg egy kapu is nyílt rajta nyugat felől. (Az sem lehetetlen, hogy esetleg profán épületet, vagy talán a plébániát is körbefogta ez a fal.) — A körülfalazás alapozási mélysége sekélyebb mint a templom alapozása, statikai jelentősége tehát nem lehetett. Legalább az ablakok magasságáig, de lehet, hogy egészen a főpárkányig emelkedett ez a falazat. Egészen hasonló példákat nem ismerünk ugyan, de nem gondolhatunk másra, minthogy erődként használták a templomot éppen a török hódoltság idején. Erre vall az is, hogy kút van a fal és a templom közötti szögletben. Szokatlan dolog, hogy a templom körüli falat közvetlenül a templom mellé építsék. Nagyobb várakban, városokban előfordul, hogy a templom fala egyben erőd fal is.³⁷ — Berhida kis falu, ún. templomerődje sem lehetett különösebb jelentőségű, mégis biztosan nem cinte-remfal ez, hanem védelműl szolgálhatott a falu lakóinak, a templomnak mint szilárd falú épületnek bizonyos fokú megerősítését célozta. — A templombelsőben is láttunk profán használatra utaló nyomokat, ez a külső körülfalazás is emellett szól. A feltöltésbe később épített sírokat kívül is találtunk a déli homlokzat előtt. Ezek jóval későbbiek voltak mint az említett fal. Tehát a templom köré a XVII—XVIII. században temetkeztek.

11. A templom ásatási alaprajza.
11. Grundriß der Kirche anläßlich der Ausgrabung.

11. Plan des fouilles de l'église.
11. План раскопок в церкви.

A templom építéstörténete.

Az eddigi kutatási eredmények (falkutatás, régészet, okleveles adatok, történeti források) szintéziseképpen a templom építéstörténetét a következőkben foglalhatjuk össze:

Az épület első formájában a mai egyhajós, sokszögű szentélyzáródású templom volt, sekrestyével. Ennek az első templomnak a falkutatás tanúsága szerint síkfödeme volt. Belsejét felszentelési keresztek díszítették. Ezek felett a freskófeltárásnál megtalált narancsvörös, népies ornamentális festés volt.

Okleveles adatunk ugyan nincs erre, de az alaprajzi elrendezés és a részletformák is a XIII—XIV. század fordulójára kelteznek a templomot. Tipikusan későromán-koragótikus alkotás, egyszerű tömör formákkal. Famennyezetes, fatetős, (ennek helyére épült később a kő tetőszék, köríves álboltozású, de már enyhén csúcsíves kis ablakokkal. A torony is valószínűleg alacsonyabb volt. A freskók a XIV. század elejére vallanak, a népies hálóminta is legfeljebb a század közepéről való) (21. kép)

A megyében a nagyvásonyi Szent István templom belsejében feltárt XIII. századi templomban találunk hasonló alaprajzi elrendezést.³⁸ Veszprém megyében kissé nyugatabbra találjuk a Somló ÉNy-i oldalán Somlószőllős falut. Templomában legújabbán román kori részleteket (ajtó, ablaknyílás) fedeztek fel.

Ennek alaprajza is hasonló, biztosan a XIII. századra keltezhető.³⁹

Vas megye DNY-i részén találjuk a veleméri kis román kori templomot,⁴⁰ melynek alaprajza erősen hasonlít a berhidaira és a XIII. század végére keltezhető.

Budapest közelében az elpusztult Csut falu⁴¹ temploma és Budajenő⁴² kis egyháza mutat hasonló alaprajzi elrendezést. E két épület biztosan a XIII. század utolsó harmadában készült. (1264)

A szabolcs-szatmári téglaeépítészet emlékei között is találunk későromán—koragótikus templomokat, poligonális szentéllyel (Szamostatárfalva, Csenger).

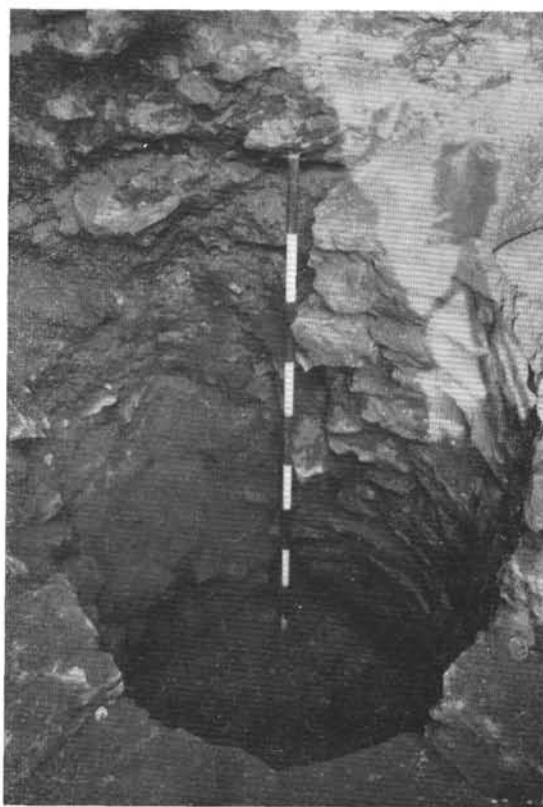
A szlovákiai emlékekben sok olyan templomot találhatunk, amelynek alaprajza arra mutat, hogy rokonságban lehetnek templomunkkal. A csallóközi Kisgutor egyháza méreteiben,⁴³ alaprajzában hasonló és építési ideje is megegyezik. Ugyancsak ilyen a somorjai templom is.⁴⁴

Az ausztriai emlékekben, különösen Burgenlandban sok poligonális szentélyű középkori templom van, de ezeket általában mind későbbre, a XV—XVI. századra kelteznek.⁴⁵

A poligonális szentélyvégződésű XIII. század végi templomaink előképei talán a XIII. század eleji premontrai típusú templomok lehettek, Kisbény,⁴⁶ Besztercebánya,⁴⁷ Szepeshely,⁴⁸ stb., amelyek ugyanezt a formát mutatják, háromhajós elrendezésben. Lehetséges, hogy ezek hatására épülnek egyhajós, falusi válto-

12. A keresztos sirkő. 12. Pierre tombale à croix.
12. Grabstein mit Kreuz. 12. Каменный надгробный крест.

14. A kút. 14. Le puits.
14. Der Brunnen. 14. Колодец.

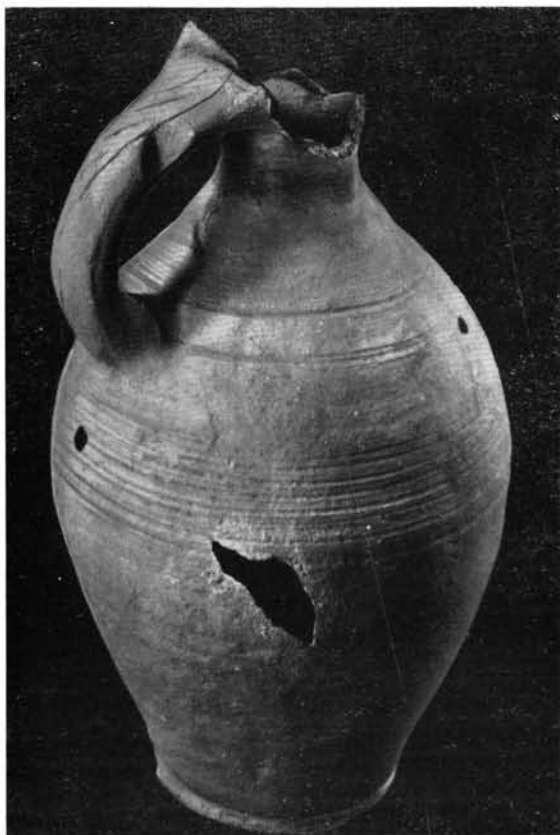
zatban a poligonális szentélyű alaprajzok a XIII. század végén.⁴⁹

Berhida esetében talán még személyes kapcsolatot is ki lehetne mutatni Bény felé, hiszen az említett Demeter püspök, akinek nagy szerepe lehetett a templom építésében, a Hunt-Pázmánok bényi ágának sarja.

15. A déli melléfalazás.
15. Nebenmauerung an der Südseite.
15. Le mur accessoire au Sud.
15. Южная наружная стена.

13. A hajó és a támpillér alapozása.
13. Grundbau des Schiffes und Stützpfilers.
13. Les fondaments de la nef et du contrefort.
13. Фундамент нефа и опорного столба.

16. A kútból előkerült XVI. századi korsó.

16. Der in dem Brunnen gefundene Krug aus dem 16. Jahrhundert.

16. Cruche du XVIe siècle repérée dans le puits.

16. Найденный в колодце кувшин XVI века.

lamivel később készült a gazdagon faragott pasztofórium. Ennek formai kialakítása Mátyás király korára vall. Eégssen hasonló a zalaszántói gótikus szentség-házhoz,⁵⁰ csak annál gazdagabb, bár jobban elpusztult és át is építették. A tetején látható pártázatos kialakítás fellelhető pl. a visegrádi Mátyáskori oroszlános kúton is.⁵¹ Ez a pártázatforma a korabeli kályhák oromcsempén is megtalálható. (Pl. a diósgyőrin.) A jelenlegi barokk szószekből kiszabadított középkori pillér is ebben az időben készülhetett.⁵²

A harmadik nagyobb átalakítást a templom körülfalazása jelentette. Már említettük, hogy a török hódoltság korában profán célokra használták a templomot, s ennek tárgyi bizonyítékait is felsoroltuk. Azt gondoljuk, hogy a körülfalazás, a kút építése, a XVI. század második felében történhetett. (A kútban talált leletanyag is emellett szól.) A profán használat után eredeti rendeltetésének a berhidai Huszár család adta vissza a templomot. Erre utal, hogy a tanúvallomásokban arra emlékeznek, hogy Huszár Zsófia építtette a templomot. A török hódoltság után először protestáns templomnak használták. Utaltunk már rá, hogy a vallásháborúk során a templom oltárkövét kihányták, fakarzatát átalakították. A XVIII. század fordulóján hihetően elhanyagolt volt. A XVIII. század közepén 1759-ben szerezték vissza a katolikusok. Újjászervezték a plébániát, a templomot a Szent Kereszt tiszteletére szentelték újjá. A hajó északi oldalán barokk ablakot nyitottak, a régebbi alapok felhasználásával kis féltetős épületet húztak fel a déli oldalon. A XVIII. század utolsó harmadában megépülő peremartoni templom mellett mindinkább háttérbe szorul és ritkábban használt, csak műemléki értéket képviselő épületté válik.

A berhidai középkori templom érdekes és jelentős művészettörténeti, építészeti jelentőségű kis épület, különösen szokatlan kő tetőszerkezetével hívja fel magára a figyelmet. — Sem Magyarországon, sem közvetlen közelben nem találtunk eddig példát erre a tetőszerkezetre. A franciaországi Montataire XIII.⁵³ századi kolostortemplomában találtunk hasonló kőtetőszerkezetet, s valószínűleg még Franciaország más területein is.⁵⁴

Egyelőre nem ismerjük azokat a szálakat, amelyek ezt hazánkba közvetíthetik, s nem tudjuk azt sem, volt e még hazánkban máshol is hasonló tetőmegoldás.

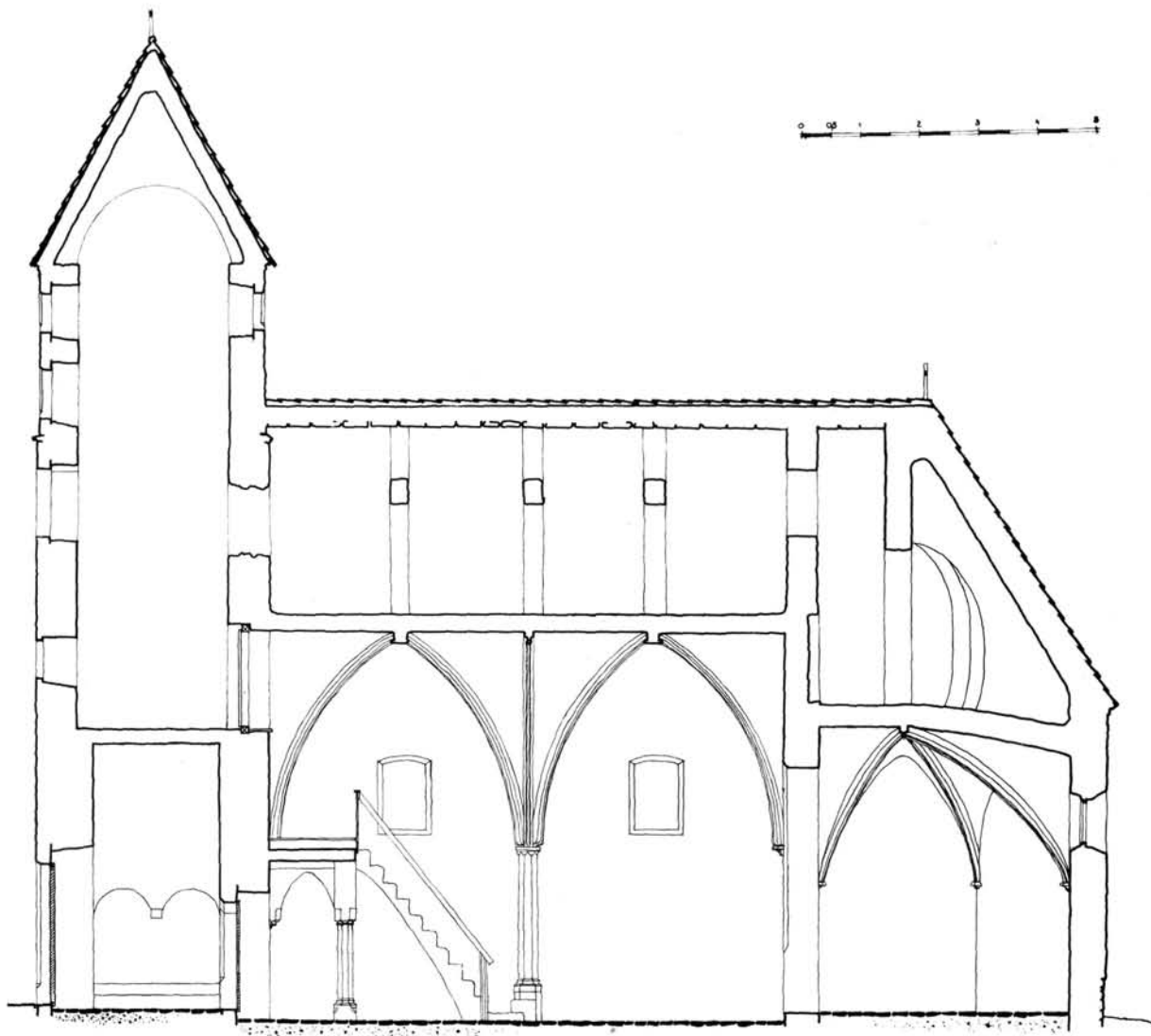
17. Edénytöredékek a kútból.

17. Geschirrbriiche aus dem Brunnen.

17. Débris de pot trouvés dans le puits.

17. Обломки посуды из колодца.

A berhidai első, románkori egyszerű tér- és tömegalakítású épületet a XIV. század folyamán tovább építették. Gazdagodott a templom belső és külső architektúráis kiképzése. A leglényegesebb változást a rendkívül jóarányú boltozat és a kő tetőszeék megépítése jelentette, Demeter veszprémi püspök fennhatósága alatt 1387 körül. A boltozatot tartó belső falpillér áttöri valamennyi freskós vakolatréteget. A magasított torony gerincére és a szentély fölé kőkeresztet helyeznek. Va-

18. A templom hosszszelvénye.
18. Längsschnitt der Kirche.

18. Coupe verticale de l'église.
18. Продольный разрез церкви.

A helyreállítás.⁵⁵

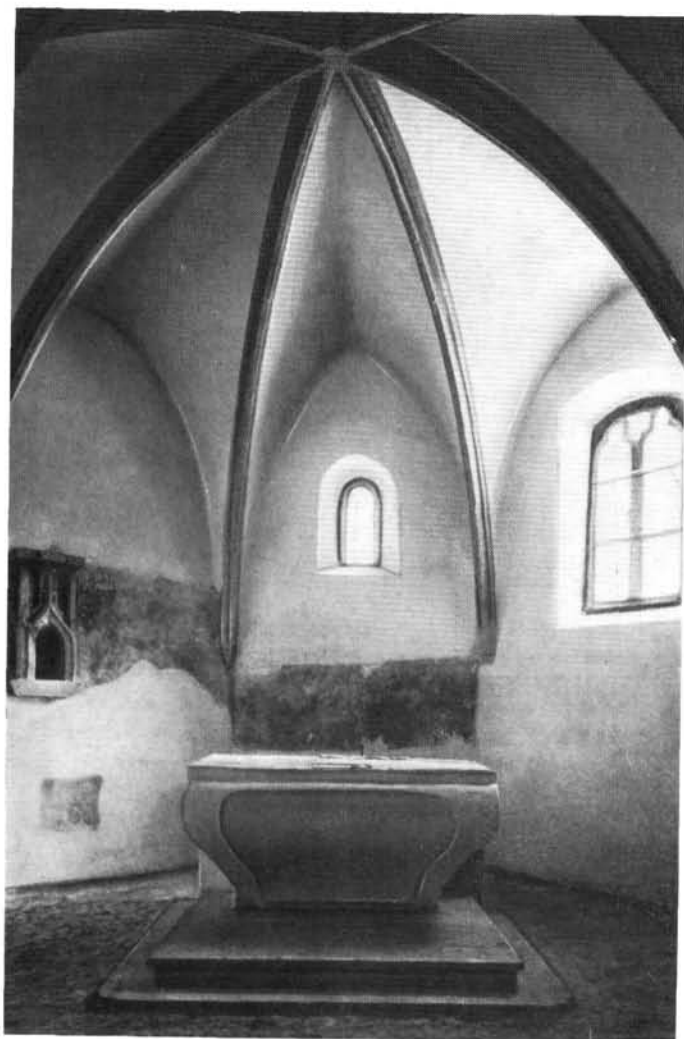
A történeti, levéltári kutatás, a régészeti ásatás adatainak nyomán főbb vonásaiban kirajzolódott a templom építéstörténete. Kiegészítették ezeket a falazatkutatás eredményei is. Ezen adatok birtokában kellett meghatározni a helyreállítás során követendő célkitűzéseket, a helyreállítás mértékét.

A korszerű műemlékvédelem több periódusban épített, többször átalakított épületek esetében azt az elvi álláspontot követi, hogy a legépebben fennmaradt építési korszak elemeit állítja helyre. A kisebb jelentőségű — de értékes — részletek is jelentkezhetnek a helyreállított épületen, ha azokból annyi fellelhető, hogy didaktikus kiegészítésük, eredeti állapotuk ismerete alapján megkísérelhető.

Ilyen megfontolások alapján döntöttünk templomunk helyreállítására. Az épület nagy egészében a XIV. században kialakult tömeggel áll előttünk, csekély homlokati átalakítások nyomaival. A belső térhatás egységes, nem

igen változtatták meg az átalakítások során. Kézenfekvő megoldásként tehát a XIV. századi tömeg- és térhatás megőrzése jelentkezett elsősorban. Ezt indokolták az ép szerkezetek (falak, tető, boltozatok stb.) is. A külső megjelenés, tömegalakításon tehát nem változtattunk, csak a meglévő szerkezetek szükséges mértékű javítását végeztük el. A belső kialakítás részleteiben arra törekedtünk, hogy a zavaró, kellően nem illeszkedő, értéket nem jelentő utólagos részleteket lehetőség szerint eltávolítsuk, de legalábbis „csendesítsük”, hogy az eredeti belső hatás minél jobban érvényesülhessen. Ugyanezen cél szolgálatába állítottuk mindazon új anyagokat és szerkezeteket, melyeket — kis mértékben bár — kénytelenek voltunk alkalmazni.

A templom belsejének helyreállítása során tehát az eredeti, XIV. századi hatás visszaállítására törekedtünk azzal is, hogy az oldalfalakról, boltozatok felületéről lefejtettük az utólagos vakolatrétegeket s a legkorábbi, XIII—XIV. századi felületeket tettük szabaddá. Óvatos munkával eltávolítottunk

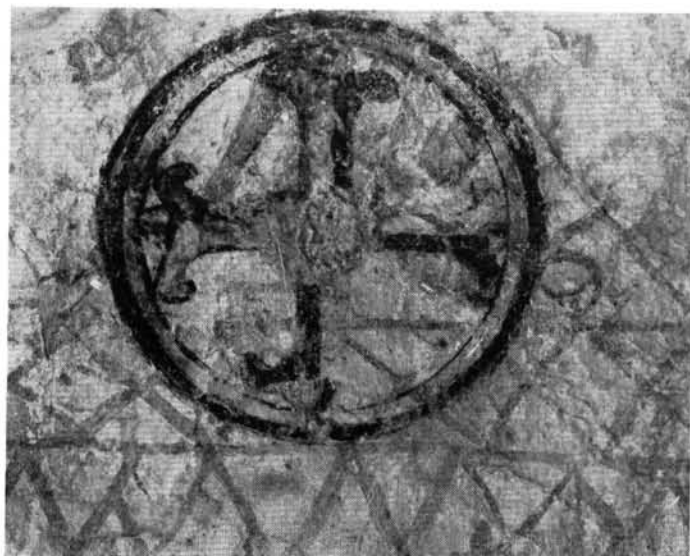
19. A templom szentélye — helyreállítás után.
 19. Die Apsis der Kirche — nach der Restauration.
 19. Le chœur de l'église — après la reconstruction.
 19. Святилище церкви — после реставрации.

minden utólagosan felhordott vakolatot, még a legkorábbi vakolat hiányait pótló javítórétegeket is. Ezek sehol sem képeztek egységes, összefüggő felületet, így egy későbbi vakolatréteg megtartása nem jöhetett számításba. Az ily módon felszabadított legkorábbi, a boltozatokkal egyidős vakolattáblákat javított habarcsos körülszegéssel rögzítettük, a táskás felületeket injektáltuk, majd a hiányzó részeket a fűgák mély kikaparása után új vakolattal pótoltuk. Ennek összetételénél igyekeztünk az eredeti habarcsanyaghoz igazodni, s a felhordás, felületmegmunkálás során is az eredetit követni: a vékony rétegben felhordott vakolathabarcsot kis simítókkal dolgoztuk el. Így a középkori terméskőfal egyenetlenségét a vakolat felületi játékán is követni lehet. Mivel a mai technológia, a rendelkezésre álló anyagok nem azonosak a középkorival, az új vakolatfelületek megkülönböztet-

22. A szentély csúcsát díszítő kereszt — helyreállítás előtt.
 22. Dekorationskreuz auf dem Apsisgipfel — vor der Rekonstruktion.
 22. La croix ornant le faite du chœur — avant la restauration.
 22. Крест, венчающий верхушку святилища — до реставрации.

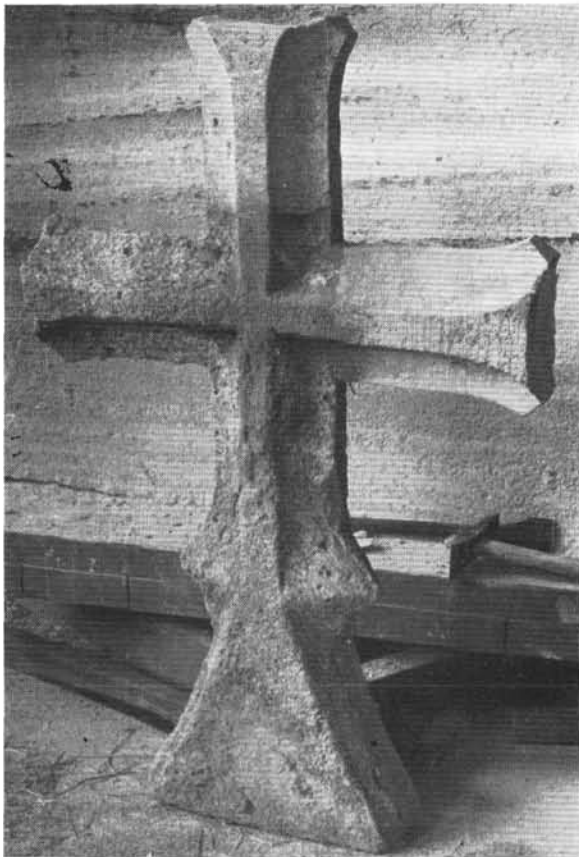
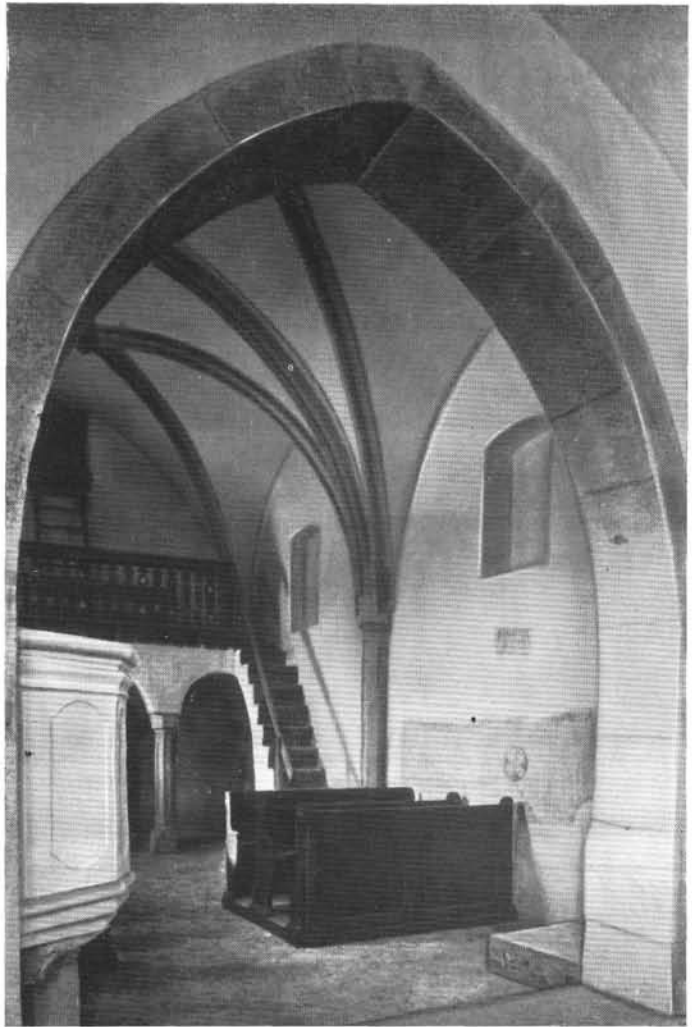
21. A helyreállított felszentelési kereszt.
 21. Das rekonstruierte Weihungskreuz.
 21. La croix de consecration restaurée.
 21. Реставрированный святильный крест.

20. A templom É-i fala a helyreállított freskóval.
 20. Nördliche Wand der Kirche mit dem restaurierten Fresko.
 20. Le mur nord de l'église avec la fresque restaurée.
 20. Северная стена церкви с реставрированными фресками.

hetők az eredetiektől, tehát nem volt szükséges elválasztó hornyokat alkalmazni. (Ezek esztétikai értéke egyébként is vitatható.) A vakolat javítása után valamennyi falfelületet és boltozatsüveget háromszor fehérre meszeltük. Az előzőekben leírt vakolatjavítástól, felületkezeléstől csak az északi hajófal és a szentélyfal egyes részinél tértünk el. A hajóban a kutatás alkalmával felfedezett festésnyomok teljes feltárása és restaurálása során történt meg a vakolat rögzítése és a környező felületekkel azonos kezelése. A szentélyfalon talált bekarcolások közül — fotódokumentálás után — a legjellegzetesebb felületeket, melyek a legtöbb évszámot, nevet tartalmazták, megtartottuk, bemutattuk. Letisztítottuk róluk a meszelést, vakolatrétegeket s szabadon hagytuk a kormos, égett felületet az ábrákkal.

A falképre Restaurátor feladata a további kutatás, feltárás és a feltárt területek restaurálása volt. — A kutatást az északi oldalon kezdtük meg, mivel itt mutatkozott némi festés. Ezen a felületen mintegy 3 m²-nyi freskót sikerült feltárni. A festés finom, játékos vonalvezetéssel készült díszítés, tojás-héjszín alapon, narancsszínű vonalas ornamentika, leginkább a népi kézimunkákra emlékeztető minta. Ugyan-

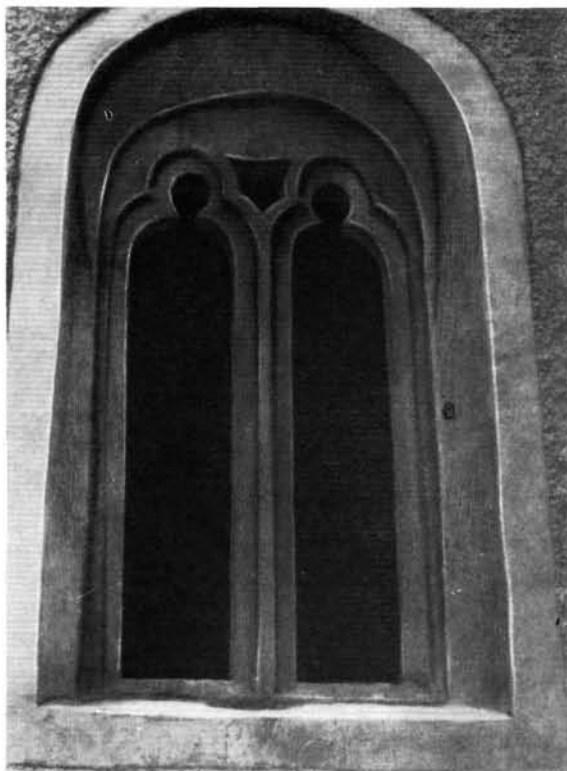
23. A szentély keresztje — helyreállítás után.
 23. Das Kreuz der Apsis — nach der Rekonstruktion.
 23. La croix du choeur — après la restauration.
 23. Крест святылища — после реставрации,

eből a díszítésből a szentélyben is előkerült egy 1/4 m²-nyi a pasztofórium alatt, lábazati magasságban. Valószínű, hogy az egész templom ugyanevvel a mintával volt kifestve, bár a többi falfelület kutatása nem hozott eredményt. A freskó festése a templom kőboltozatának készítése előttől való, (20. kép) a boltozat pillérei ugyanis mindkét oldalon belevágnak a festett mintákba.

Feltárás közben egy meszelési réteggel közvetlen az említett felület alatt, előkerült egy felszentelési kereszt, halvány, szürkésrózsaszín alapon, vörös kereteléssel. A kereszt maga vörös és zöld színű, díszes liliomszerű végződésekkkel. A felszentelési kereszt és a körülötte levő kör egyaránt feketével keretezett. (21. kép) A felszentelési kereszttekkel azonos felületen, kb. 2 cm széles vörös harántszívos díszítés nyomait is megtaláltuk, sajnos ebből nagyon keveset. Egykorú felszentelési kereszt található még a pasztofórium mellett is a szentélyben.

A freskók restaurálása azok teljes feltárásával kezdődött. A jelzett felületek feltárása nagy türelmet igénylő manuális munkát kívánt. Az állandó nedvességfelszívódás és többszöri beázás következtében ugyanis az egész felületet cseppkőves réteg fedte. A cseppkőves réteg leválasztására először vegyszereket alkalmaztunk, ecetet és hexametfoszfát vizes oldatát. Ez az eljárás azonban nem volt eredményes.

A cseppkőves réteg eltávolítása csak finom kis vésőkkel, pattintás útján volt lehetséges. Ez az eljárás vezetett eredményre, hosszadalmas volta ellenére is. A laza és a munka

24. A szentélyablak — helyreállítás után.
 24. Das Apsisfenster — nach der Rekonstruktion.
 24. La fenêtre du chœur — après la restauration.
 24. Окно святилища — после реставрации.

A faragott kőanyag restaurálása

A templomtornyot két igen szép kőből faragott kereszt, a szentély csúcsban összefutó tetejét egy kereszt díszíti (22. kép). Ezek a keresztek hozzátartoznak a templom épületszobrászati díszéhez és minden bizonnyal a kő tetőszerkezettel egyidőben készültek. A XVIII. századi tanúvallomásokban sok szó esik a keresztekről annak bizonyítékaként, hogy a templom katolikus volt.

A keresztek magassága 130 cm, vastagsága 12 cm. Típusuk latinkereszt, kiemelkedő végzódással, alsó szárán orrszzerű díszítőformával, körbefutó íves tagozattal. A keresztek anyaga: üledékesen rétegződött félkemény mészkő, kisebb márgás csomókkal. A tornyon levő keresztek rossz állapotuk miatt kicseréltük, míg a szentély felett felső- és egyik oldalsó szárának pótlásával helyreállítva visszaépítettük. Az új keresztek margitbányai félkemény mészkőből készültek a meglévők alapján, azonos méretben és formában, laposvésős faragott felületekkel. A szentély feletti kereszt kiegészítése szintén margitbányai kőből készült, vörösréz csapos bekötéssel és cementes meszes ragasztóval. (23. kép) Az eredeti helyükre vissza nem került köveket a nyugati karzat alatt kialakított kőtárban mutatjuk be. A templom nyíláskeretei közül a szentély délkeleti ablakát kellett még szobrászrestaurálás alá venni. Itt találjuk a téglalaakú, hármas karélyzáródású ablakot. (24. kép) Anyaga: félkemény

közben meglazult részeket plextollal kötött műanyag vakolattal körülszegélyeztük. A mintegy 2 m²-nyi feltáskásodott és elvált vakolatrészek injektálásához túrómészkezeint alkalmaztunk. Felületi konzerváláshoz Plextol B 550 vizes diszperzióját használtuk. Az egyéb felületi javításokat az alapszínnek megfelelő, plextollal kötött tömőmasszával oldottuk meg. Ennek anyaga calciumcarbonát, porfesték, plextol, víz. Kiegészítést vagy rekonstrukciót a hiteles helyreállítás követelményeinek megfelelően végeztünk.

Az oszlopokról, vállkövekről, boltozati bordákról, ajtókeretekről, — tehát a faragott kőfelületekről — eltávolítottuk a számtalan rétegben felhordott meszelést. E munka során módunkban volt megállapítani azt is, hogy a kőfelületeket csak fehér mésszel meszelték, azok színezve nem voltak. E fontos tény meghatározta egyúttal a kövekkel kapcsolatban követendő eljárást is. A nagyobb sérülések javítása, hézagolások pótlása után valamennyi faragottkő felületét egy réteg híg, törtfehér meszeléssel láttuk el. Ezzel a felületkezelési móddal többféle célt kívántunk elérni. Egyrészt össze akartuk fogni, egységesebb megjelenésűvé tenni a többfajta, eltérő színű kőből készült, s — főleg a javítások után — meglehetősen foltosan ható felületeket, másrészt pedig biztosítani kívántuk a kőfelületek bizonyos mértékű konzerválását is. Mindezekben felül elvi-esztétikai szempontok mérlegelése után arra is utalni akartunk, hogy a középkorban soha nem hagyták nyersen a faragottkő felületeket, hanem vakolták, vagy leginkább a csatlakozó felületekkel együtt meszelték, gazdagabb kialakítás esetén azoktól eltérően színezték őket. Az anyagbeli eltérés érzékeltetése céljából választottuk a híg, nem teljesen fedő meszelést. Így a kőfelületek egységes megjelenésűek, a kő struktúrája jól érzékelhető, de mégsem válnak kellemetlenül el a sötétebb színű kövek a fehér, vakolt felületektől.

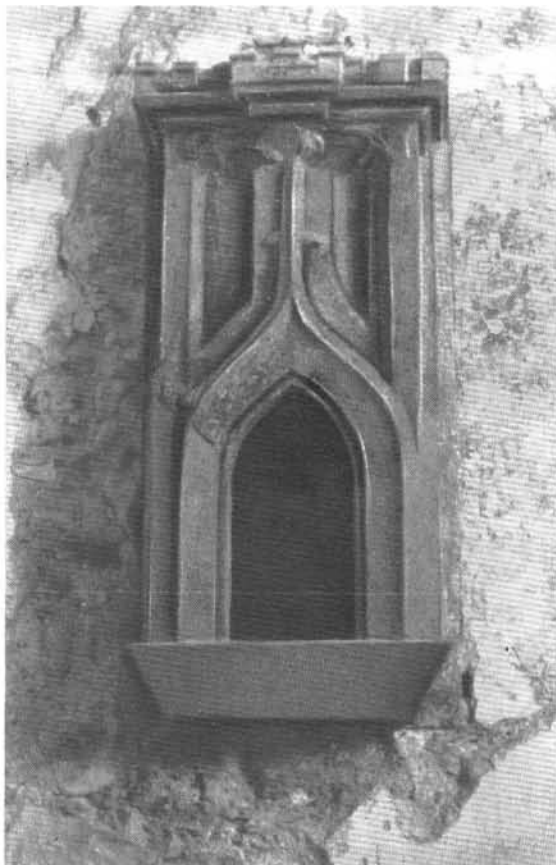
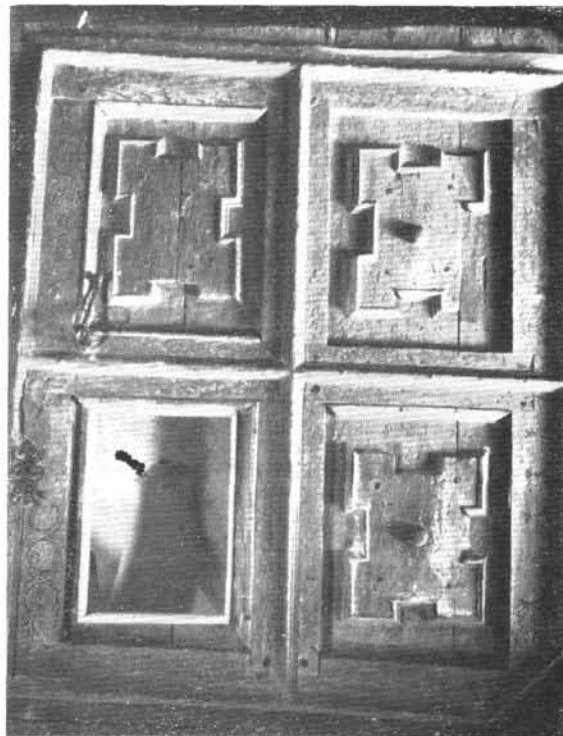
25. A pasztoforium — helyreállítás előtt.
 25. Das Pastophorium — vor der Rekonstruktion.
 25. Le pastophorion — avant la restauration.
 25. Пасстофорий — до реставрации,

mészkö. A templom barokk kori átalakítása során az ablak középsztóját kitörték, a mérművet is megrongálták és valószínű, hogy az egyébként vízszintesen záródó felső ablakká-vát ekkor alakították ki a jelenleg látható félkörívrév. A mérmű és osztósudár helyreállítása a meglévő adatok alapján egyértelműen adott volt és gipsz-stukkós köszínű anyagból készült.

A pasztofóriumot a szentélyzáródás baloldalán a falba beépítve találjuk. Egy kőből faragták, mérete: 108×52 cm. Anyaga: apró szemszerkezetű puha mészkö. Az eredeti Mátyás-kori formát mutató pasztofóriumról eltávolították a későbbi rátéteket, vakolatos habarcsot. (25. kép) Meglehetősen hiányos állapotban került elő az eredeti darab. Oromzatos része felől másodlagosan befalazott címeres, évszamos, valószínűleg boltozati zárókövet bontottunk ki. Ez a pasztofórium eredeti egységes hatását zavarta s ezért eltávolítottuk. A szentségház csücsíves nyílású, melyet gazdagon tagozott számárhátíves keresztrózsás keret vesz körül, sarkain fiatorony, oldalain kúszóleveles ornamentika látható. Tetejét kiugró pártázat díszíti. Eredeti formája nem rekonstruálható teljesen, az egész szentségház tömegének érzékeltetésével, a kvalitásos részletek bemutatására törekedtünk. A szükséges kiegészítéseket sötétebb színű stukkó anyaggal végeztük el. (26. kép)

A templom belső padlóburkolatát fel kellett újítani. A helyreállítás előtti kehlheimi lapburkolat töredezett, hiányos volt, nagy felületekben mozaiklappal, kővel, téglával egészítették ki. Így a teljes belső burkolatot felbontottuk, eltávolítottuk. (Erre a régészeti kutatás miatt is szükség

volt.) A hajóban és a szentélyben a torony alatti előtér burkolatával egyező terméskő burkolatot készítettünk, cementhabarcsos hézagkiöntéssel. A szentély és a hajó eltérő szintjét bazaltzúzalékos betonlépcsővel választottuk el a diadalív vonalában.

A berendezés korábbi zsúfoltságán igyekeztünk enyhíteni. A művészi értéket nem képviselő, silányminőségű padokat eltávolítottuk, csak néhány keményfából készített, faragással díszített padot helyeztünk vissza, megfelelő javítás és a szükséges mértékű kiegészítés után. A karzatfeljáró tömör, nehézkes korlátja helyett egyszerű, oszloppal gyámolított fa fogódzót helyeztünk el, amely szabadon hagyja a feljáró kedvesen nehézkes, esetlen falazatát. (28. kép) A bejáró ajtókat szakszerű javítás után helyeztük vissza.

A régészeti kutatás a diadalív jobb- és baloldalán mellékoltárok alapjait tárta fel. Ezek helyét a burkolatból kiemelkedően, téglából felfalazva jelöltük. E munka kapcsán nyílt módunk arra is, hogy a szószék gótikus lábát a barokk körülífalazásból teljesen kiszabadítsuk. Elbontottuk ennek érdekében feljáró lépcsőjét s az azt kísérő nehézkes mellvédet, a középkori lábazatot teljesen körülölelő falazatot, s új, konzolos lépcsőelemek elhelyezésével biztosítottuk a felújítást. Így könnyed megjelenésűvé vált a nehézkes barokk szószék, s ma jól érzékelhető a kétféle stílus elem, a gótikus láb és a barokk mellvéd harmónikus együttes hatása.

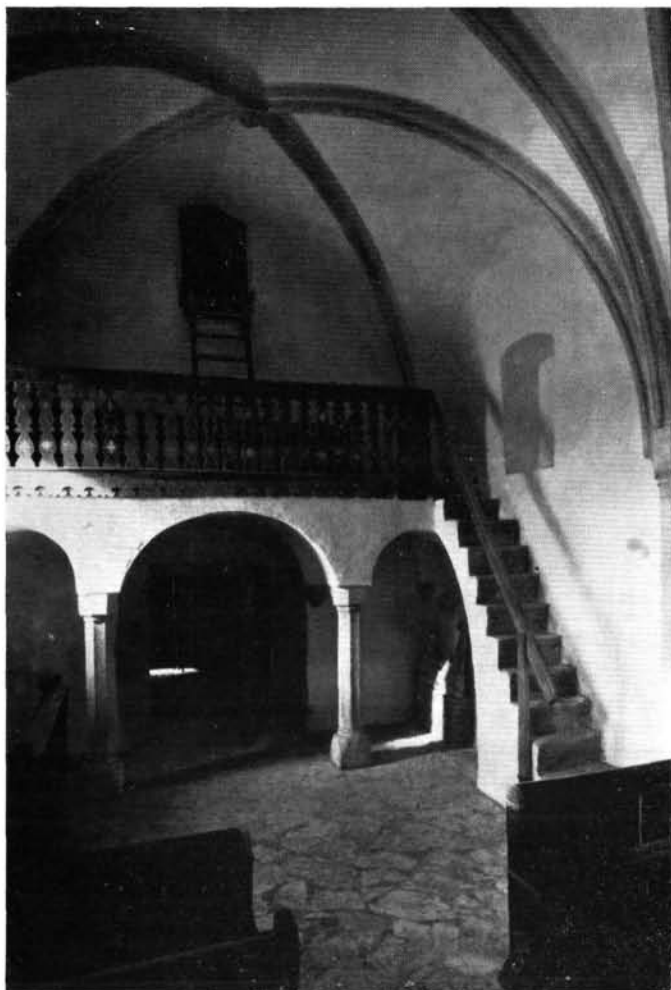
A templomban lapidárium-szerű elrendezésben állítottuk ki a kutatás során talált értékesebb kőfaragványokat: az oromzatokat díszítő kőkeresztek maradványait, a feltehetően középkori sírkövet, stb. Részükre a karzat alatt téglapostamenseket építettünk. Így, helyszínen bemutatva a kő-

26. A pasztofórium — helyreállítás után.

26. Das Pastophorium — nach der Rekonstruktion.

26. Le pastophorion — après la restauration.

26. Пастофорий — после реставрации.

28. A templombelső — helyreállítás után Ny felé.

28. Westansicht des Kirchen-Inneren — nach der Rekonstruktion.

28. L'intérieur de l'église — après la restauration. — Côté ouest.

28. Внутренность церкви с южной стороны — после реставрации.

faragványok megtartják közvetlen kapcsolatukat az épülettel, értékük, jelentőségük változatlan, szemléletesen dokumentálják a helyreállítás részletproblémáit is.

Elvi megfontolások kellett, hogy megelőzzék a homlokzatok helyreállítását is. Kutatásaink egyértelműen bizonyították, hogy — az északi hajóablakok kivételével — valamennyi homlokzati nyílás az épület eredeti, középkori állapotát tükrözi. Az északi oldali ablakokat utólag, a barokk helyreállítás alkalmával törték, majd később ismét befalazták. Az eredeti, középkori vakolat nagy felületekben megtalálható s erre került rá a kavicsos, barokk kori kanálfröccsös vakolat. Így el kellett döntenünk, hogy az utólagos vakolat lefejtése, s az alatta található vakolatréteg kiegészítése, javítása útján a középkori homlokzat képet állítjuk-e helyre, vagy pedig a barokkban kialakított homlokzati állapotot rögzítjük-e a kanálfröccsös vakolat javításával. Figyelembevéve azt, hogy a barokk korban felhordott vakolat az épület történetének egy állomását jelzi s nem bontja meg az összhatást, míg eltávolítása esetén a középkori vakolat javítása a színezés, meszelés nélküli homlokzaton kétes eredményű lehet, úgy döntöttünk, hogy a barokk vakolatot javítjuk. Ez technikailag is kedvezőbb megvalósítható eljárásnak tűnt. Így a homlokzaton a barokk állapotot rögzítettük. Véleményünk szerint ez azért is a kedvezőbb megoldás, mert így az épület tömege, nyílásai középkori eredetét bizonyítják, homlokzatfelületei pedig a barokk-kori tatarozás tényét rögzítik. A homlokzati munkáknál tehát fentiek szerint jártunk el. Az ablaknyílásoknál semmiféle változtatás nem történt, az utólag befalazott északi ablakokat sem bontottuk ki, csak a belsőben érzékeltettük.

A torony teljes felületéről el kellett távolítani a vastag kőporos habarcsréteget. Helyette új, a meglévő barokk kori vakolathoz hasonló, kavicsos vakolatot hordtuk fel, a síma keretelések, szegélyek megfelelő kialakításával. A torony vakolatának helyreállításához, a részletek megtervezéséhez támpontot egyrészt egy, a XIX. század közepéről származó rajz (Rómer Flóris ?), másrészt az e század elejéről ránk maradt fénykép szolgáltatott. Mindkettőn jól kivehetőek a barokk homlokzatkialakítás részletei. A helyreállításakor a méretek centiméter pontosságú meghatározásában a hajó és szentély homlokzatainak ép részletei megfelelőek voltak. E felületeken ugyanis mindenütt maradt éppen annyi vakolat, mely a részletek visszaállításához, egyértelmű kiegészítéséhez elegendő volt. Az újonnan felhordott vakolatnál az anyag megválasztásában, a felhordás módjában, a felületkezelésben az eredeti — középkori, illetve barokk — vakolat követelte követelményekhez igyekeztünk igazodni (29. kép).

A homlokzathelyreállítás szerves része volt a tetőfelületek javítása. A habarcsba ragasztott cserépfedés hiányos volt, a régi cserepek nagy része ki volt fagyva, így a tetőzet sok helyen beázott. A javítás során pótoltuk a hiányzó, szétfagyott cserepeket, újból ragasztottuk a laza darabokat. A hiányok pótlására bontott nagyméretű cserepet használtunk s ezeket a meglévővel keverve raktuk fel a felületre. A gerinceket, éleket mindenütt újra raktuk. Hasonló módon javítottuk a sekrestye és a toronysisak fedését is.

29. A templom DNy felől — helyreállítás után.

29. Südwestansicht der Kirche — nach der Rekonstruktion.

29. L'église après la reconstruction — vue du Sud-Ouest.

29. Церковь с юго-западной стороны — после реставрации.

Az épület helyreállítása utáni képében jelentős helyet kaptak a régészeti kutatás során napvilágot látott falmaradványok. Ezeket védő és értelmező falazással kiegészítettük, biztosítva így megfelelő védelmüket s azt is, hogy a terepszint fölé kiemelkedjenek. A déli homlokzat előtti falrészek egyik legjelentősebb része a kút. Ennek kávfalazatát a templom felőli részen teljes mélységben elbontva találtuk, így ezt újra kellett falazni. A terepszint fölé kiemelt kávfalazatot vasráccsal zártuk le.

Az épület helyreállítását ki kell hogy egészítse környezetének megfelelő rendezése is. Az erre készült terv (Őrsi Károly, OMF) biztosítja az épület körül a csapadékvíz elvezetését, gondoskodik a gépkocsiforgalom zavartalanságáról és jól megválasztott növényzet telepítésével igyekszik eltakarni a helyreállított épület hatását zavaró környező épületeket. A környezetnek a terv szerinti rendezése előnyös keretet biztosít az épületnek s a község központjában jól komponált

parkot eredményezett az 1966-ban végzet környezetrendezés.

A berhidai templom helyreállításával gyarapodtak történeti, művészettörténeti ismereteink, nőtt helyreállított értékes középkori műemlékeink száma. A kis épület egyik legjellegzetesebb képviselője a későromán-koragót (ún. átmeneti stílusú) falusi templomainknak, s emellett az ország művészettörténetileg jelentős emlékégyében is előkelő helyet foglal el egyedülálló tetőmegoldásával. Feltehetően ez a szerkezeti megoldás a középkorban nem volt ismeretlen más helyütt sem, de hazánk területén csak Berhidán maradt meg. Úgy érezzük, hogy a kis jelentéktelennek tűnő templom Veszprém megye egy nem különösebben forgalmas falujában különleges megbecsülést érdemel helyreállítása után is.

Sz. Czeglédy Ilona — Ágotházy László

Jegyzetek

- ¹ Jelen tanulmányok történeti része, a régészeti feltárás, valamint az építéstörténet Sz. Czeglédy Ilona, a falkutatásról és a helyreállításról szóló részét pedig Ágotházy László munkája. A falképreállítását és annak leírását Reisinger Mária festő-restaurátor, a faragott kövek konzerválását és annak leírását Birkmayr János kőszobrász-restaurátor végezték. A falkutatásban, illetve a tudományos előkészítésben részt vett Faller László művészettörténész.
- ² Hasonlóan falazott a románkori egregyi és szilgigeti templomok tornya, valamint a gutori templom (Slovensko), az erdélyi somlóújlaki templom kőtornya.
- ³ Kuzsinszky B.: A Balaton környékének archaeológiája (Bp. 1920) 204. Adatok a Veszprémi Bakonyi Múzeum Régészeti Adattárában, terepbejárások jelentései.
- ⁴ Veszprém, Káptalani Levéltár — továbbiakban Vk. m. lvt. Elenchus IV. Berenhida I. — Kumorovitz L. B. Veszprémi Regeszták (Bp. 1954) 560.
- ⁵ Kumorovitz: i. m. — No 598. Vp. It. Berenhida 2.
- ⁶ Kumorovitz: i. m. 683. Vk. m. lvt. Berchen 9.
- ⁷ Kumorovitz: i. m. — No 725. Vk. m. lvt. Pathvására 18.
- ⁸ Kumorovitz: i. m. — Np 837. Vk. m. lvt. Bh. 3.
- ⁹ Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis II. (Bp. 1899) LIV.
- ¹⁰ L. az 5. és 8. jegyzetben felsorolt okleveleket.
- ¹¹ L. a 4. jegyzetben idézett oklevelet.
- ¹² Zsigmond-kori Okmánytár (Szerk. Mályusz E.) I. (Bp. 1959) 3894. = Vk. m. lvt. Berchen 5.
- ¹³ Ol. Dl. 28 340 Vk. m. lvt. Doc. ep. misc. 4. 59.
- ¹⁴ Vk. m. lvt. Elenchus IV. Berhida, 1444. 1444-ben János berinhidai molnár bántalmazásának kivizsgálásáról hallunk.
- ¹⁵ Vk. m. lvt. Elenchus IV. 9. 1469-ből kisebb pereskedésről maradt fenn adatunk, ahol Vetési Albert veszprémi püspök kárára a berhidai és ősi erdőkben elkövetett erdőirtást tárgyalták.
- ¹⁶ Holub J.: Egy dunántúli nagybirtok élete a középkor végén. (Pécs, 1943). — OL. Kam. Lvt. U et C F. 36. No. 55., U et C F. 37. No. 15.
- ¹⁷ Békefi R.: A Balaton környékének egyházi és várai középkorban (Bp. 1907) 69.
- ¹⁸ Páky Zs.: Veszprém megye története a török hódoltságkorában. (Veszprém, 1942) = OL. Kam. Lvt. C. P. D. C. T. XLIX.
- ¹⁹ OL. Acta Eccl. F. 70. No. 112. Vk. m. lvt. = Erdélyi Gy.: Veszprém város története (Veszprém, 1913) 51.
- ²⁰ Acta Eccl. 1560. Bécs, jan. 1. (A püspök visszakéri birtokait, mert a Podmaniczkyak sanyargatják a jobbágynak. — Ennek ellenére a paltotai vár kezén maradt a birtok.)
- ²¹ Velics — Kammerer: Török kincstári defterek II. (Bp. 1886—90).
- ²² OL. D. C. Tomus XLIX.
- ²³ U. o. 456. I., Takács S.: Régi magyar kapitányok (Bp. év n.) II. 77.
- ²⁴ Ila B. — Kovacsics F.: Veszprém megye helytörténeti lexikona (Bp. 1964) 141.
- ²⁵ Urbáriumok a XVI—XVIII. században. Szerk. Maksay F. (Bp. 1959) 153. = OL. U et C. F. 37. No. 17. 25.
- ²⁶ Ráday Lvt. Agentialis irattár XXI. k. S betűs I. 2. 383—386. 1720, 1757 — Recursus Dömjeniana 613—641. — Molnár József: Adatok a berhidai-peremartoni műemlék-templom helyreállításához, Műemlékvédelem 1964. 125—126.
- ²⁷ OL. Htt. Acta Relig. Lad. H. F. 4. 41. A jelzetért Baranyai Béláné-nak mondunk köszönetet.
- ²⁸ L. 26. j. A kézirat közlése előtti felhasználásért Molnár Józsefnek mondunk köszönetet. Valószínűnek látszik, hogy fakórus csak a mai nyugati karzathoz a déli és talán az E-i homlokzathoz csatlakozó református szokás szerint beépített faépítmény volt.
- ²⁹ Részletek a peremartoni Historia Domusból 1825. die 21. IV. = Meszlényi A.: gr. Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása 1840—42. (Veszprém, 1941) 45—46.
- ³⁰ Az oltár faszobrászati helyreállítását azóta már elvégezték. Ld. erről a kükön cikkett.
- ³¹ MOB Irattár 51/1872; 22/1883; 25, 37/1883. Véghelyi D.: „Az épületnek tetőzete azonban újabb időben teljesen megromlott, s magán az épületen is oly nagy hiányok keletkeztek, hogy elérkezett ideje annak, hogy ezen műemléki jelleggel bíró templom újból építve gyökeresen helyreállítsák.”
- ³² OMF Könyvtár, Rómer jkv. VI. 7.
- ³³ OMF Könyvtár, Rómer hagyatéka.
- ³⁴ MOB Irattár 20/1885; 23/2885.
- ³⁵ Részletes ismertetését ld. Gedai Istvántól, Num. Közl. 1965. 93.
- ³⁶ Az érem meghatározásáért Fehér Gézának mondunk köszönetet.
- ³⁷ Sárospatakon a templom falára építették a városfalat, Selmechányán közvetlenül a templom köré építették az erődítést, Mencl, V.: Stredoveká Architektura na Slovensku. (Praha—Presov, 1937) 201.
- ³⁸ Sedlmayr J.: A nagyvázszyi Szt. István templom helyreállítása. Műemlékvédelem VI. évf. 1962. 1—7. Éri I.: Nagyvázszy (Bp. 1959) 52—57.
- ³⁹ Koppány T. szíves közlése, melyért ezúton is köszönetet mondunk.
- ⁴⁰ A veleméri pusztatemplom VU. 1863. 389.
- ⁴¹ Pest megye műemlékei I. (Bp. 1958) 267.
- ⁴² Budapest műemlékei II. (Bp. 1962) 624.
- ⁴³ Mencl, V.: Stredoveká Architektura na Slovensku (Praha—Presov 1937) 306.
- ⁴⁴ U. o. 302.
- ⁴⁵ Österreichische Kunsttopographie XXXIV.
- ⁴⁶ Mencl, V.: id. m. 247.
- ⁴⁷ U. o. 201.
- ⁴⁸ U. o. 261.
- ⁴⁹ Kozák K.: Győr-Sopron megye középkori egyeneszáródású templomairól. Arrabona 1965. (7) 133—156.
- ⁵⁰ Kozák K.: Arch. Ért. 1962. (2) 220—230. 9. kép.
- ⁵¹ Héjji M.: Visegrád (Bp. 195)
- ⁵² L. 26. jegyzet.
- ⁵³ Entz G.: Gyulafehérvár (Bp. 1958) 91. Mäckelt, A.: Mittelalterliche Landkirchen aus dem Entstehungsgebiete der Gotik (Berlin, 1906) 75—76.
- ⁵⁴ René Crozet (Poitiers) professzor úr szíves szóbeli közlése.
- ⁵⁵ Abban, hogy a templom helyreállítására egyáltalán sor került, igen nagy szerepe volt Falussy József helybeli lakosnak, aki többször felhívta a figyelmet a műemlék rossz állapotára és a helyreállítás lebonyolításában is nagy segítségünkre volt, melyért ezúton is köszönetet mondunk.

Die mittelalterliche Kirche von Berhida

Südöstlich von Várpalota, kaum 20 km weit von Veszprém liegt die Gemeinde Berhida. Ihre mittelalterliche Kirche wurde von der Landesinspektion für Denkmalschutz in den Jahren 1963–64 rekonstruiert.

Das gutproportionierte Gebäude von richtiger Massenverteilung steht in der Hauptstraße des Dorfes. Vor der Westfassade des Gebäudes befindet sich ein stämmiger Turm mit Zeltdach, dahinter ein Schiff mit viereckigem Grundriß, an den sich eine Apsis anschließt, deren Abschluß drei Achteckseiten bilden. An der Südseite schließt sich eine Sakristei von einem unregelmäßigen Viereck an die Apsis. Auf dem Turmhelm stehen zwei, auf der Dachspitze über der Apsis ein gotisches Steinkreuz.

Die Rekonstruktion in den Jahren 1963–64 war durch den vernachlässigten technischen Zustand und den hohen Kunstdenkmalwert des Gebäudes gerechtfertigt.

Der Rekonstruktion ging eine gründliche wissenschaftliche Forschungsarbeit voran. Im Gebäude und in dessen unmittelbarer Umgebung, parallel mit dem Einsammeln der historischen Quellen waren Wandforschung und archäologische Freilegung im Gange.

Über das Dorf Berhida und seine Kirche haben wir schriftliche Angaben erst von der Mitte des 14-ten Jahrhunderts. Das Dorf war wahrscheinlich schon vom 13-ten Jahrhundert an ein Besitztum des Bistums von Veszprém. In der ersten von uns bekannten Urkunde aus 1363 ist es als ein bischöfliches Dorf erwähnt. Zu jener Zeit hatte schon das Dorf auch eine Pfarrei. Vom Ende des 14-ten Jahrhunderts sind mehrere Urkunden bekannt, in denen Berhida als bischöfliches Dorf, das eigene Land des Bischofs erwähnt wird. Am Ende des 14-ten Jahrhunderts (1387–91) wurde Demetrius, Mitglied des berühmten Geschlechts Hunt-Pázmán der Bischof von Veszprém. Er war ein Sprößling des Bényi Zweiges vom Geschlecht Hunt-Pázmány, ein Liebling von der Königin Maria und Sigismund. Im zweiten Felde des Steingewölbes der Kirche von Bermuda ist das mit Mond und Sternen verzierte Wappen der Hunt-Pázmán's zu sehen. In der Geschichte des Dorfes und des Komitats ist Bischof Demetrius der einzige, mit dem das Wappen in Verknüpfung stehen kann. Zwar liegen keine schriftlichen Daten vor, weisen auch die Rippenprofile auf das 14-te Jahrhundert hin. Es besteht die Wahrscheinlichkeit, das die Kirche die Gewölbe vom Bischof Demetrius erhalten habe.

Während des 15-ten Jahrhunderts kommt der Name des Dorfes wieder in mehreren Urkunden vor. Zum Range einer Stadt erhöht, wird es ein „oppidum“. Nach dem Jahre 1540, wegen der türkischen Gefahr wird Berhida im Gefolge anderer Dörfer (Ósi, Peremarton, Szentistván) von dem König der Familie Podmaniczky in Donation gegeben. Im Jahre 1588 begegnen wir erstmalig dem Namen des päpstlichen Kapitáns Péter Huszár, in der Qualität des Landherrn von Berhida. Von da an bis zum 17-ten Jahrhundert einschließlich gehört Berhida der Familie Huszár. Unter den späteren Besitzern begegnen wir den Namen der Familien Huszár, Keresztes, Baranyai-Beniczy und Boroszkay. Nach einem Urbar aus dem Jahre 1702 lagen beide Kirchen des Dorfes in Trümmern. (Wahrscheinlich handelt es sich um die Kirchen von Peremarton und Berhida.) Seit 1720 waren die Zeugenbefragungen in den Streiten um die Rückgewinnung der katholischen Kirchen im Komitate Veszprém im Gange. In mehreren Zeugenaussagen zwischen den Jahren 1721 und 1949 begegnet man detaillierten Beschreibungen von der Kirche und ihrer Einrichtung, die als Beweise für den katholischen Charakter der Kirche dienen sollten. Im Jahre 1759, nach der Rückeroberung der Kirche unter der Führung von Daniel Boronkai von den Protestanten, wurde die Pfarrei umorganisiert. 1895 wurde die Kirche renoviert.

Zweck der Ausgrabung war die Feststellung der ursprünglichen inneren und äußeren Bauschichten. Auch die Gräber, die im Dielenniveau zum Vorschein kamen, wurden frei-

gelegt. In der Kirche sind mehrere übereinander geschichtete Dielenniveaus beobachtbar. Vor den Apsisstiegen in dem Schiffe wurden auch die Grundlagen der mittelalterlichen Apsis freigelegt und das mittelalterliche Dielenniveau festgestellt. In der östlichen Hälfte des Schiffes wurden vier spätmittelalterliche Gräber freigelegt. In einer Ecke des Kindesgrabes vor dem südlichen Nebenaltar wurden in einem Ledersäckchen 107 Stück Leopold II Silbergeldes gefunden, ein wertvoller Silberfund aus dem 17-ten Jahrhundert.

Außer der Kirche wurden die Fundamentierungs- und Niveauverhältnisse untersucht. In den zu den Wänden des Schiffes und der Apsis senkrecht gezogenen Forschgräbern wurde überall eine 70 cm breite Nebenmauerung gefunden, von der das Gebäude umzingelt wird und die an der Südseite der Richtung der südlichen Wand von der Sakristei folgt. In der Ecke zwischen dem Schiff und der Sakristei wurde ein Brunnen gefunden. Aus dem Braunen kamen skulptierte Steine und Brüche von Gebrauchsgeschirren aus den Jahrhunderten 16–17 ans Licht. Das das Gebäude umzingelnde Mauerwerk legt den Gedanken nahe, daß die Kirche während der türkischen Besetzung als eine Festung diente, welche Annahme auch durch den innerhalb des Mauerwerks grabenen Brunnen bestätigt wird.

Aufgrund einer Synthese von den Ausgrabungsergebnissen könnte die architektonische Geschichte der Kirche im Folgenden zusammengefaßt werden:

Das Gebäude in seiner ersten Form war die heutige, einschiffige Kirche mit polygonalem Abschluß und mit Sakristei. Es konnte eine ebene Decke haben und sein Inneres war mit Weihungskreuzen geschmückt. Obwohl dafür keine urkundliche Annahme vorliegt, kann sich die Kirche aufgrund der Grundrißanordnung und der Teilformen auf die Wende der Jahrhunderte 13–14 datieren. Kirchen von ähnlichem Grundriß, die vom Ende des 13-ten Jahrhunderts datieren können, sind in den Komitaten Veszprém, Vas und Szabolcs, ferner an mehreren Stellen der Süd-Slovakei zu finden. (Nagyvázsony, Somlószőlős, Velemer, Szamostatárfalva, Csenger, Kisbény, Gutor, Somorja.) In Burgenland sind Kirchen von ähnlichem Grundriß erst später, in den Jahrhunderten 15–16 zu finden. Bei uns ist vielleicht die Verbreitung dieser Grundrißform dem Einfluß der Bautätigkeit der Prämonstratenser an der Wende von romanischer und gotischer Architektur zuzuschreiben. Die Kirche von Berhida wurde während des 14-ten Jahrhunderts weitergebaut. Die innere und äußere architektonische Ausgestaltung der Kirche wurde bereichert. Die wichtigste Änderung war der Bau des gut-proportionierten Gewölbes und des steinernen Dachstuhls um 1387, unter der Amtszeit von Bischof Demetrius. Die dritte größere Umgestaltung war die Ummauerung der Kirche. Während der türkischen Besetzung diente die Kirche profanen Zwecken. Die Ummauerung, die Befestigung und das Graben des Brunnens konnten in der zweiten Hälfte des 16-ten Jahrhunderts vor sich gehen. Während der Religionskriege besaßen Reformierte und Katholiken abwechselnd die Kirche. Im 18-ten Jahrhundert wurde die Kirche trümmerhaft. 1759 wurde die Pfarrei umgestaltet.

Die mittelalterliche Kirche von Berhida ist ein interessantes Kleingebäude von bedeutendem kunstgeschichtlichem und architektonischem Wert und die Aufmerksamkeit wird besonders durch ihr ungewöhnliches Dachwerk auf sie gelenkt.

Der Standpunkt bei der Rekonstruktion war es die Elemente des am vollkommensten aufrechterhaltenen architektonischen Zeitalters wiederherzustellen. Ein Bestreben bei der Rekonstruktion war die Aufbewahrung der für das 14-te Jahrhundert charakteristische Massen- und Raumwirkung sowohl im Inneren als auch im Äußeren. Von den Seitenwänden und den Gewölben wurden die nachträglichen Verputzschichten beseitigt, die schönen mittel-

alterlichen Freskoreste restauriert. Auch die außerhalb der Kirche freigelegten Mauerreste wurden mitsamt dem Brunnen konserviert und auch die Anordnung der Umgebung wurde entsprechend gestaltet. Nach der Wiederherstellung des Turmes und des Dachbodens kann auch das besondere steinerne Dachwerk besichtigt werden. Die an Hand der Forschung ans Licht geförderten wertvollen skulptierten Steine sind in einer lapidarium-artigen Anordnung ausgestellt.

Das kleine Gebäude ist eine unserer bedeutendsten Dorfkirchen aus der spätromanisch – frühgotischen Periode und dabei, hauptsächlich durch ihr Dachwerklösung ist ihr auch im kunstgeschichtlichen Gedenkmaterial des Landes eine vornehme Stellung zugesichert.

Ilona Sz. Czeglédy – László Ágostházy

L'église médiévale de Berhida

Le village de Berhida est à une vingtaine de kilomètres de Veszprém, au Sud-Est de Várpalota. Son église médiévale a été reconstruite en 1963 – 64 par l'Intendance Nationale des Monuments Historiques.

L'église bien proportionnée, aux masses bien disposées se dresse dans la grand-rue du village. Devant le fronton ouest de l'édifice se lève une tour trapue au comble pyramidal, derrière laquelle se trouve une nef oblongue avec le chœur fermé par trois côtés de l'octogone. Au Sud, une sacristie au plan quadrilatère irrégulier se joint au chœur. Il y a deux croix gothiques en pierre au clocheton, et une au faite qui surmonte le chœur.

La restauration des années 1963 – 64 a été motivée par le délabrement et par la grande valeur artistique du monument classé.

Des recherches scientifiques de grande envergure ont précédé les travaux de rétablissement. Parallèlement à la réunion des sources historiques, l'examen des murs et les fouilles se sont poursuivis dans l'édifice et dans son voisinage immédiat.

Nous avons des données écrites sur le village et l'église de Berhida depuis le milieu du XIIIe siècle seulement. Le village a appartenu vraisemblablement dès le XIIIe siècle à l'évêché de Veszprém. Le premier document connu qui mentionne Berhida est de 1363. Il en parle comme du village de l'évêché. A ce temps-là, Berhida avait déjà sa paroisse. De la fin du XIVe siècle nous connaissons plusieurs diplômes où est mentionné Berhida, village de l'évêché, propriété de l'évêque de Veszprém. A la fin du XIVe siècle (de 1387 à 91) Demeter, membre de la gent illustre de Hunt-Pázmán est devenu l'évêque de Veszprém. Demeter est le descendant de la branche de Bény des Hunt-Pázmán, familier de la reine Mária et de l'empereur-roi Sigismond. Au deuxième champ de la voûte en pierre de l'église de Berhida nous retrouvons la lune et les étoiles des armoiries des Hunt-Pázmán. Il n'y a personne dans l'histoire du village, ni dans celle du département à qui l'on puisse attribuer ces armes sinon à l'évêque Demeter. Nous n'avons pas de documents écrits qui le prouvent, mais les armoiries et les profils des nerfs renvoient à la fin du XIVe siècle. Il est de toute probabilité que c'est l'évêque Demeter qui a fait cintrer l'église.

Au cours du XVe siècle nous retrouvons de nouveau le nom du village dans plusieurs diplômes. Il s'élève au rang des villes, il devient « oppidum ». En 1540, à cause de la menace turque, le roi fit don de Berhida et de plusieurs autres villages (Ósi, Peremarton, Szentistván) à la famille Podmaniczky qui détenait la place de Palota. C'est en 1588 que nous rencontrons le nom de Péter Huszár, capitaine de Pápa, propriétaire foncier à Berhida. Depuis ce temps tout au cours du XVIIe siècle, la famille Huszár de Berhida

possède le village. Plus tard les familles Huszár, Keresztes et Baranyai-Beniczky, Boronkay sont mentionnées comme propriétaires. D'après un livre terrien daté de 1702, toutes les deux églises du village sont délabrées. (Il s'agit certainement des églises de Peremarton et de Berhida.) Depuis 1720 se poursuivent des audiences de témoins à la préfecture du comitat de Veszprém dans le procès où les catholiques revendiquent leurs églises. Entre 1721 et 1749 plusieurs dépositions décrivent avec tous les détails l'église et son installation pour prouver qu'elle est catholique. En 1759, après avoir réoccupé l'église des calvinistes, sous la conduite de Dániel Boronkay, on a réorganisé la paroisse. En 1895 l'église a été renouvelée.

L'objectif de nos fouilles était de fixer les niveaux intérieur et extérieur primitifs. Nous avons mis à jour aussi les tombeaux trouvés au niveau du sol de la nef. Dans l'église nous avons remarqué plusieurs niveaux étagés. Dans la nef, devant les marches du chœur, nous avons mis à jour les fondements d'un autel latéral médiéval, et nous avons fixé le niveau médiéval du sol. Dans la partie est de la nef nous avons mis à jour quatre tombes datant du Moyen Age tardif. Devant l'autel latéral sud, dans un coin d'une tombe d'enfant, nous avons découvert une trouvaille précieuse du XVIIIe siècle: 107 pièces de monnaies blanches de Léopold II, dans une bourse en cuir.

En dehors de l'église, nous avons examiné les fondements et les niveaux. Dans les fossés de recherche, creusés verticalement aux murs de la nef et du chœur, nous avons retrouvé partout une cloison de 70 cm qui entoure l'édifice et, du côté sud, suit la direction du mur sud de la sacristie. Au coin de la sacristie et de la nef nous avons découvert un puits. Nous avons retiré du puits des pierres taillées et des débris de pots ménagers des XVIe – XVIIIe siècles. Quant à la cloison encerclant l'église, nous supposons qu'à l'époque de la domination ottomane l'église servait de forteresse, et le fait qu'il y avait un puits dans l'enceinte du mur, semble appuyer cette hypothèse.

En résumant les résultats des recherches, nous donnons donc l'historique de la construction de l'église:

Dans sa première forme l'église avait, tout comme aujourd'hui, une seule nef, à l'abside polygonale, et une sacristie. Son plafond devait être plat, et des croix de consécration ornaient son intérieur. Bien que nous n'en ayons pas de document écrit, le plan et les détails datent l'église du tournant des XIIIe et XIVe siècles. Dans le département de Veszprém, de même que dans ceux de Vas et de Szabolcs ainsi que dans le Sud de la Slovaquie nous trouvons à maints lieux des églises d'une disposition semblable (p.ex. Nagyvácszony, Somlószőlős, Velemér, Szamostatárfalva, Csenger, Kisbény, Gutor, Somorja), datables de la fin

du XIIIe siècle. En Burgenland nous ne trouvons des églises d'un plan semblable qu'aux XVe et XVIe siècles. Chez nous c'est probablement sous l'influence des Norbertins que ce schème de plan s'est répandu déjà au tournant de l'époque romane et du style ogival. Au cours du XIVe siècle, l'église de Berhida fut développée. Sa formation architecturale s'enrichit à l'extérieur aussi bien qu'à l'intérieur. Le changement le plus important était la construction du cintre bien proportionné et celle de la ferme en pierre, vers 1387, sous l'autorité de l'évêque Demeter. La troisième transformation eut lieu quand l'église fut ceinte d'un mur. Lors de la domination ottomane, l'église servit à des fins profanes. L'emmurage, la fortification de l'église, de même que le creusement du puits devaient se faire dans la deuxième moitié du XVIe siècle. Au cours des guerres de religion les calvinistes et les catholiques possédèrent l'église en se relayant. Le bâtiment se délabra au XVIIIe siècle. En 1759 la paroisse fut réorganisée.

L'église médiévale de Berhida est un petit bâtiment intéressant et remarquable du point de vue de l'histoire

de l'art et de l'architecture, surtout à cause de son insolite construction de toiture en pierre.

La reconstruction s'est réglée sur le principe qu'il faut rétablir les éléments de l'époque architecturale le mieux conservée. La reconstruction visait à conserver l'effet de masse et d'espace du XIVe siècle aussi bien à l'extérieur qu'à l'intérieur. On a ôté les couches de crépi ultérieures des murs et des voûtes, et restauré les restes des belles fresques médiévales. On a pourvu aussi à la conservation des débris de murs mis à jour à l'extérieur de l'église et du puits, et les environs de l'église ont été également aménagés. La construction de la toiture en pierre peut être également visitée après la reconstruction de la tour et des combles. Les pierres taillées trouvées au cours des fouilles sont exposées dans une sorte de galerie de monuments en pierre.

Le petit bâtiment est l'une de nos plus importantes églises en style roman-fleuri — ogival précoce, et surtout à cause de sa toiture, il occupe une place distinguée au rang des monuments artistico-historiques du pays.

Ilona Sz. Czeglédy—László Ágotházy

Средневековая церковь в Берхиде

На юго-востоке от Варпалоты, всего в двадцати километрах от Веспрема расположено село Берхида. Находящаяся там средневековую церковь Государственная инспекция по охране архитектурных памятников в 1963—64 годах восстановила.

Здание церкви имеет хорошие, красивые пропорции и стоит на главной улице села. Перед западным фасадом здания находится приземистая колокольня сшатровой крышей, за ним кирпичной формы неф, к которому примыкает восьмиугольное святилище. С южной стороны к святилищу примыкает ризница, имеющая форму неправильного четырехугольника. На верхушке колокольни помещаются два, а на гребне крыши святилища — один готический каменный крест.

Реставрация архитектурного памятника, произведенная в 1963—64 годах, была обоснована его запущенным состоянием и значительной ценностью с точки зрения истории искусства.

Реставрации предшествовала обширная исследовательская работа. Параллельно со сбором исторических источников производилось обследование стен и археологические раскопки у здания и в ближайшей округе.

Письменные источники о селе Берхиде и его церкви имеются только начиная с середины XIV века. Село, вероятно, уже с XIII века было собственностью веспремского епископства. Первый нам известный документ упоминает село в 1363-м году как епископское. В то время село имело уже и церковный приход. Начиная с конца XIV столетия нам известно много документов, в которых о селе Берхиде говорится как о личной собственности епископа. В конце XIV века (1387—1391) епископом в Веспреме становится Деметер, происходивший из известного рода Гунт-Пазман. Он был отпрыском беньской ветви Гунт-Пазманов, любимцем королевы Марии и Жигмонда. На каменном фасаде берхидайской церкви, на втором поле свода виден герб Гунт-Пазманов,

изображающий луну и звезды. Ни в истории села, ни в истории области нет никого другого, с кем бы можно было связать этот герб, кроме Деметера. Хотя об этом и нет письменных документов, но и герб и профили гурта указывают на конец XIV века. Вероятно, епископ Деметер покрыл сводом церковь.

На протяжении XV века вновь много документов упоминает имя села. В это время оно получает ранг города. В 1540-м году из-за турецкой опасности король жалует Берхиду совместно с селами Ёши, Перемартон и Сентиштваном господину Варпалоты — семье Подманичких. В 1588-м году впервые упоминается имя папайского капитана Петера Гусара как помещика, владеющего Берхидой. С этого времени и до конца собственником Берхиды является семья Гусаров. Позднее в документах встречаются имена Гусар, Керестеш, Бараньяи-Беницки, Борнкай; эти семьи упоминаются как владельцы села. Из одной книги записей крепостных повинностей за 1702-й год мы узнаем, что обе церкви села полуразвалившиеся. (Очевидно, речь идет о церквях в Берхиде и Перемартоне). С 1720-го года в Веспремском комитате начались опросы свидетелей по делу о возвращении церквей католикам. За период между 1721-м и 1749-м годами множество свидетелей подробно описало церковь и ее оформление, эти описания послужили доказательством принадлежности храма католической церкви. В 1759-м году, после того, как здание было отобрано у кальвинистов, здесь вновь основывается приходская церковь. В 1895-м году был произведен ремонт.

Цель раскопок — определение первоначального уровня здания (с внутренней и внешней стороны). Были раскопаны и видимые на поверхности пола нефа могилы. Раскопки обнаружили также, что уровень пола несколько раз поднимался все выше. Перед ступеньками святилища, в нефе было раскопано основание бокового алтаря, кроме того, был определен уровень расположения пола в средние

века. В восточной части нефа раскопано четыре средневековые могилы. В одном из концов детской могилы, расположенной перед южным боковым алтарем, был обнаружен ценный клад серебра XVII века, а именно — кожаный мешок, содержащий 107 серебряных монет времен Липота II.

Вне здания церкви были исследованы фундамент и расположение уровня пола. В прорытых перпендикулярных шурфах как у стен нефа, так и у стен святилища — везде была найдена побочная стенка высотой в 70 см, опоясывающая здание, а с южной стороны следующая направлению южной стены ризницы. В углу, образованном ризницей и нефом, был обнаружен колодец. В колодце обнаружили тесаные камни и посуда XVI—XVII веков. Судя по окружающей церкви стене, можно предположить, что здание использовали во времена нашествия турок как крепость, на это указывает и то обстоятельство, что колодец расположен внутри.

На основании результатов исследования строительную историю церкви можно обобщить следующим образом:

Первоначально церковь имела такую же форму, как и теперь — это было многоугольное здание с одним нефом и ризницей. Крыша, очевидно, была плоской, внутренность украшали святильные креслы. План расположения здания и формы частей указывают на то (хотя об этом и нет документальных источников), что церковь была построена на рубеже XIII и XIV столетий. В Веспремском комитате, а также в комитатах Ваш и Саболяч и в южной части Словакии встречается много церквей, датированных тринадцатым веком, по своему плану схожих с берхидской. (Надьважонь, Шомлосёлльеш, Велемер, Самоштатарфалва, Ченгер, Кишбень, Гутор, Шоморья). В Бургенланде такого типа церкви появляются позже — уже в XV—XVI веках. У нас, по видимому, этот тип строений распространился уже на рубеже романского и готического периодов под влиянием строительной деятельности премонстранцев. Строительные работы в берхидской церкви продолжались на протяжении XIV века. Обогаща-

лось внутреннее и внешнее архитектурное оформление церкви. Наизначительным изменением явилось строительство около 1387-го года, во время епископа Деметера, свода, имеющего хорошие пропорции, и каменной стропильной фермы. Третьей значительной переделкой явилось строительство опоясывающей здание стены. Во время турецкого господства здание использовали для мирских целей. Строительство опоясывающей стены, укрепление и рытье колодца производились, очевидно, во второй половине XVI века. Во время религиозных войн церковь принадлежала попеременно то реформатам, то католикам. К XVIII веку церковь разрушилась. В 1759-м году вновь был организован приход.

Берхидайская средневековая церковь является интересным строением с точки зрения истории искусства архитектуры. Особенно обращает на себя внимание необычная каменная стропильная ферма.

При реконструкции придерживались той точки зрения, что отдельные элементы нужно восстанавливать в том архитектурном стиле, какой в данном случае наиболее сохранился. При реконструкции стремились сохранить объемность и массив здания и внутри и снаружи такими, какими они были в XVI веке. Со стен и со свода была отбита более поздняя штукатурка, были реставрированы остатки красивых средневековых фресок. Находящиеся снаружи и раскопанные стены вместе с колодцем были консервированы, закончилась реконструкция прилегающей территории. После восстановления колокольни и чердака имеется возможность для обозрения необычной каменной стропильной фермы. Найденные при исследовании ценные резные камни выставлены и сгруппированы в виде лапидария.

Эта небольшая церковь является наиболее значительным памятником архитектуры позднероманско-раннеготического периода, она занимает важное место среди памятников отечественной истории искусства, особенно благодаря своеобразному строению крыши.

Илона С. Цегледи, Ласло Агоштхази

A gyulafirátóti középkori premontrei monostor feltárása

Veszprémtől északra, a Zirc felé vezető úton fekszik Gyulafirátót. A község közepén az országútba torkolló Kossuth Lajos utcában parasztházak mögé rejtve, egy monostor romjai állanak. A nép azelőtt a vörösbarátok klostromának nevezte, de újabban, amióta az idegenforgalmi hivatal műemléket jelző táblát helyezett el az utca elején, már szakszerűen mint premontrei monostorromról adnak felvilágosítást.

Több mint száz éve, hogy Rómer Flóris bakonyi útján a gyulafirátóti romokat meglátogatta. Leírásából¹ kitűnik, hogy a romok állapota azóta sem változott. Már az ő korában is csak a kolostor épülete állott, — amit pajtának használtak, — és a templom kereszt-hajójának déli fala. Legfeljebb az általa említett vörösmárvány oltárkö tűnt el nyomtalanul, mely az ő idejében a kertben hevert. Nagyobb kárt szenvedtek azóta, az akkor még föld alatt levő falak, mert miután a romokat műemlékké nyilvánították, az érdekelt telektulajdonosok mindent megtettek a föld felszíne alatt húzódó falak eltüntetésére, hogy ásatás esetén birtokon belül maradjanak, és nem utolsó sorban, hogy építési anyagot nyerjenek. A terület egy részének kisajátítása, amelyen a kolostor romja áll, már évekkel ezelőtt megtörtént, de a hozzáépült templom földalattal levő falainak túlnyomó része még ma is magánkézből van. Ez a körülmény az 1964-ben lefolytatott ásatást nagymértékben megnehezítette. (1. kép.)

Gyulafirátót község nevét a Rátót nembeli Gyula leszármazóitól, a Gyulafiaktól nyerte. E nemzetség származására nézve megoszlanak a vélemények. Egyesek Kézaira és a Képes Krónikára hivatkozva azt állítják, hogy Rátólt és Olivér testvérlovagok Casertából, Nápoly mellől jöttek hazánkba Kálmán király uralkodása alatt,² míg mások a Rátót nemzetséget germán eredetűnek tartják, mivel a címerükben szereplő hárslevél tipikusan germán címerábrázolás. De bárhonnan is származnak a Rátótiak, a XIII. században már teljesen meghonosodtak és beleolvadtak a nemzetfenn-tartó magyar elembe és évszázadokon át a legmagasabb politikai és egyházi tisztséget töltik be. A nemzetség több ágra oszlik s közülük a Gyulafiak tesznek szert a legnagyobb hatalomra. Nagyterjedésű birtokaik a Dunántúlon, Heves és Gömör megyékben fekszenek. Egyik birtokközpontjuk biztosítására építik Csobánc várát a XIII. század közepén, de jelentős lakhelyük lehetett a mai Gyulafirátót területén is,³ melynek helyét a mai Kálvária dombon kell keresnünk, ahol a felszín domborulataiból egy nagyobb, árokkaal körülvett épület föld alatt rejtőző maradványai még ma is leol-

vashatók, s melyre utalást „domus lapidae et curia seu palatium” régi írásokban⁴ is találunk. A nagyrátóti, azaz gyulafirátóti premontrei prépostság valószínűleg a nemzetség monostora volt, melyet a Rátótnembeli Mátyás, esztergomi érsek alapított,⁵ ahogy erről egy 1239/40 körüli okmányból értesülünk melyben: a fejérmegyei főesperes kifogást emel az ellen, hogy a veszprémi püspök és bakonybéli apát közt Mátyás esztergomi érsek legyen a bíró, mert érdekelt félnek tartja és mert gyöngíti joghatóságát a Mátyás érsek által alapított rátóti monostorban.⁶

Mátyás érsek tanuló társa volt IV. Bélának és vele együtt nevelkedett. Később mikor IV. Béla apjától független külön udvart tartott, mint az ifjabb király kancellárja szerepel, majd 1240-ben esztergomi érsek lesz és 1241-ben a tatárok ellen vívott gyászos kimenetelű sajtómezei ütközetben esik el.

Hogy a rátóti monostor a fentemlített oklevél idejében már állott, vagy csak alapítása történt meg, biztosan nem tudjuk. A jászói prépostság filiája volt, amit viszont már 1170 előtt alapítottak.⁷ A monostor történetéről nem sokat tudunk. Maga az épület, illetve feltárt alapfalai az eddigi kutatás szerint építészeti egységnek látszanak. Nem tudjuk, hogy a monostor és a templom hogyan vészelte át a török időköt, de földig nem rombolhatták, mivel többször is hallunk a török kiűzése után olyan elhatározásokról, hogy a premontreiek visszatérnek monostorukba,⁸ de ez az épület romállaga miatt nem történt meg. A legnagyobb pusztítást azonban nem a török és az idő, hanem az elhagyottság és lakatlanság okozta, melynek következtében a megromló épületeket a környék lakossága tovább bontja. 1777-ben az új prépostsági lakot is e kövekből építik és ezzel szabad prédává lett a templom még megmaradt romja, mert a falu népe csak az alapfalakat hagyta meg, azokat is csak a föld felszíne alatt. A monostor épülete éppen használhatósága miatt nem tűnt el nyomtalanul, mert paraszti birtokosai ezt felhasználhatták a megszenteltetés vádjá nélkül s így a mindig tető alatt levő falak nagyrészt meg is maradtak. (2. kép)

1. Gyulafirátót, premontrei monostor-rom a templom kereszthajójának déli falával. — Állagmegóvás előtt.

1. Gyulafirátót. Die prämonstratensische Klostersruine mit der Südmauer des Querschiffes der Kirche. — Vor dem Bestandschutz.

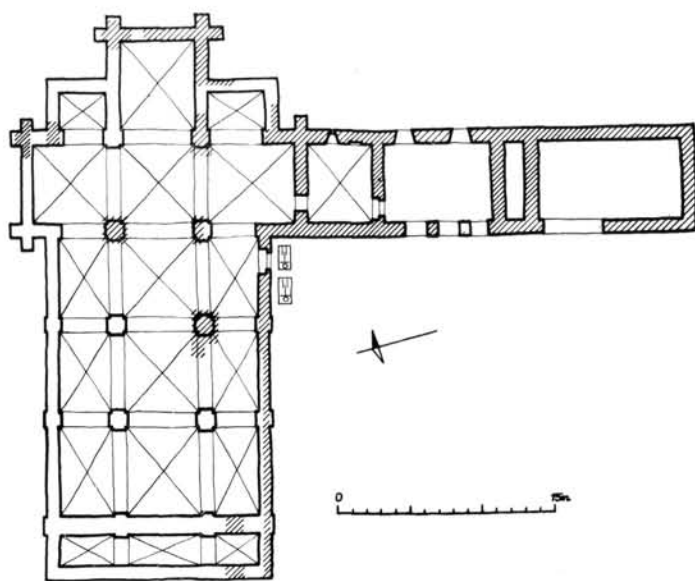
1. Gyulafirátót, ruines du monastère norbertin, avec le mur sud du transept de l'église. — Avant les travaux de conservation de l'état.

1. Дьюлафиратот, развалины премонстрейского монастыря с южной стеной поперечного нефа церкви — до консервации.

2. Gyulaafirátót. A monostori lakóépület a konzerválási munkák közben
2. Gyulaafirátót. Das Wohngebäude des Klosters während der Konservationsarbeiten.
2. Gyulaafirátót. — La maison d'habitat du monastère pendant les travaux de conservation.
2. Дьюлафиратот. Монастырское жилое помещение во время работ по консервации.

Bár az 1964 évben az Országos Műemléki Felügye­ lőség által végrehajtott ásátás nem tekinthető befeje­ zettnek, mert a korlátozó körülmények miatt nem töre­ kedhetett teljességre, de a főbb kérdésekre mégis vá­ laszt adott. Tisztázta a kolostor alaprajzát, kiterjedését és szintjeit. (3. kép.) A feltárt jellemző pontok alapján a templom alaprajza és kiterjedése is kiserkeszthető: Egyeneszáródású szentéllyel és hasonló két mellék­ szentéllyel épült, kereszthajóval ellátott háromhajós, latinkereszt-alaprajzú templom. (4. kép.) Ehhez csat­ lakozik a déli oldalon a téglalapalakú, emeletes monos­ tor épület.

4. Gyulaafirátót. A templom főszentélye feltárás közben.
4. Gyulaafirátót. Die Hauptapsis der Kirche während der Freilegung.
4. Gyulaafirátót. — Le chœur principal de l'église pendant la mise à jour.
4. Дьюлафиратот. Главное святилище во время раскопок.

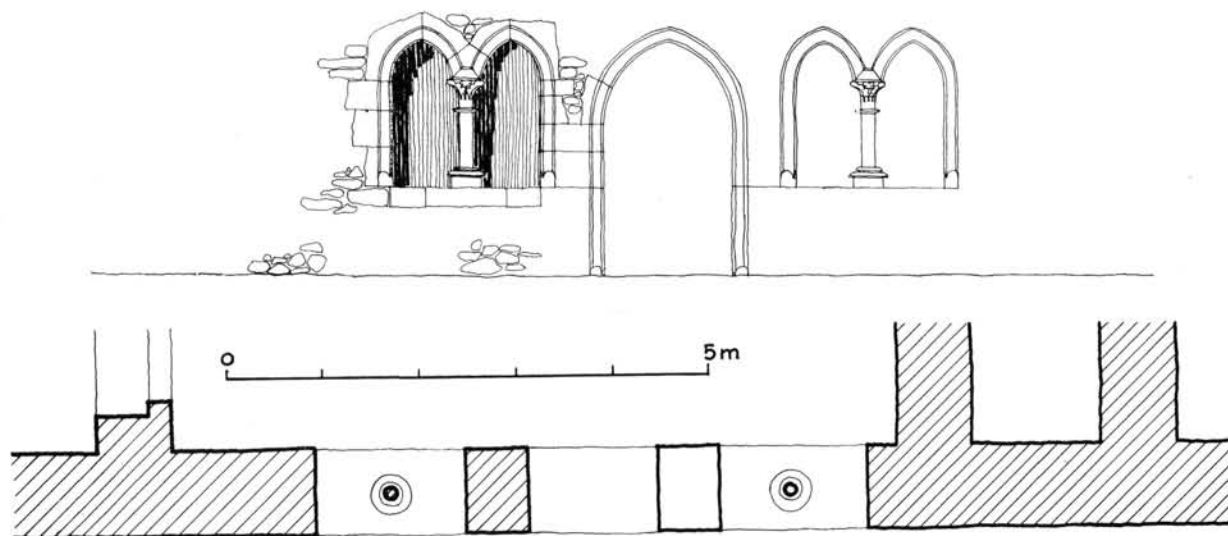
A monostor épületének külső kőfalai még állnak, csak a válaszfalak tűntek el az idők folyamán és a különböző cé­ lokra való átalakítások következtében. A monostor déli fal­ lai armírozottak, ami egyben az épület déli lezárását is jelzi. É-i végén viszont, közvetlen a templomhoz csatlakozva még ép állapotban megmaradt a keresztboltozatos sekres­ tye helyisége, kis keskenyrésű román ablakkal kelet felé, északi és déli falában egy-egy ajtónyílással a templom és a káptalan terem felé. (5–6. kép.) A déli ajtó élszedett kö­ kerete megmaradt. A sekrestyétől délre eső káptalan terem volt a monostor legdiszesebb helyisége. Nyugati falát két enyhén csúcsíves ikerablak és köztük egy ajtónyílás tagolta. Ezek közül csak a délebbre fekvő ikerablak maradt meg, valamint az ajtónyílás kökeretezésének déli oldala. E helyi­ ségben a középkori szintet sikerült megállapítani, ez a mai járószint alatt kb. 60 cm-re húzódtott, s ma már csak vékony döngölt agyagrétegben mutatkozik, melyre a feltárt falak alsó vakolatárára ráfut. E helyiségbe kelet felől újabb kor-

3. Gyulaafirátót. A templom és a monostor lakóépületének alaprajza. (A vonalkázott részek a feltárt alap-, és felmenő falak). Koppány Tibor alaprajz rekonstrukciója.
3. Gyulaafirátót. Grundriß der Kirche und des Wohngebäudes des Klosters. (Die schattierten Teile stellen die freigelegten Grund- und oberen Mauern dar.) Grundrißrekonstruktion von Tibor Koppány.
3. Gyulaafirátót. — Le plan de l'église et de la maison d'habitat du monastère. (Les parties hachurées montrent les sous-oeuvres et les murs mis à jour.) Reconstruction du plan par Tibor Koppány.
3. Дьюлафиратот. План церкви и жилого помещения монастыря. (Заштрихованные части — раскопанный фундамент и возвышающиеся стены). Реконструкция плана Тибора Коппани.

5. Gyulafirátót. A monostor lakóépülete feltárás közben.
 5. Gyulafirátót. Wohngebäude des Klosters während der Freilegung.
 5. Gyulafirátót. — La maison d'habitat du monastère pendant la mise à jour.
 5. Дьюлафиратот. Жилое помещение монастыря во время раскопок.

6. Gyulafirátót. A sekrestyéből a káptalanterembe vezető kökeretes ajtó.
 6. Gyulafirátót. Die den Kapitelsaal und die Sakristei verbindende Tür mit Steinrahmen.
 6. Gyulafirátót. — Le chambranle en pierre de la porte entre la sacristie et la salle du chapitre.
 6. Дьюлафиратот. Дверь с каменной рамой, ведущая из ризницы в капитул.

7. Gyulafirátót. A káptalanterem nyugati homlokzatának rekonstrukciója. (Komjáthy Attiláné rajza.)
 7. Gyulafirátót. Rekonstruierte Westfassade des Kapitelsaals. (Zeichnung von Iona Komjáthy)

7. Gyulafirátót. — Reconstruction du fronton nord de la salle du chapitre (Dessin de Mme Attila Komjáthy).
 7. Дьюлафиратот. Реконструкция западного фасада стены капитула. (Рисунок А. Комьяти).

8. Gyulafirátót. Délkeleti négyzeti pillér megmaradt alapja.
 8. Gyulafirátót. Der erhaltene Sockel des südöstlichen quadratischen Pfeilers.
 8. Gyulafirátót. — Fondement du pilier sud-est.
 8. Дьюлафиратот. Сохранившееся основание опорного юго-восточного столба.

9. Gyulafirátót. Nyugati előcsarnok alapfala és a vele egybeépített, tom-paszögben leágazó kerítés alapfala.
 9. Gyulafirátót. Grundmauer der westlichen Vorhalle und Grundmauer der mit ihr in einem stumpfen Winkel zusammengebauten Umzäunung.
 9. Gyulafirátót. — Sous-oeuvre du porche nord et celui de la clôture qui fait corps avec le mur du porche, en s'y branchant en angle obtus.
 9. Дьюлафиратот. Капитальная стена восточного вестибюля и вместе с ней выстроенная и отходящая от нее под тупым углом стена ограды.

10. Gyulafirátót. Sírok a templom déli kijárata előtt.
 10. Gyulafirátót. Gräber vor dem südlichen Ausgang der Kirche.
 10. Gyulafirátót. — Tombeaux devant le portail sud.
 10. Дьюлафиратот. Могилы перед восточным выходом церкви.

ban egy ablak és egy ajtónyílást vágtak, keretezésül középkori követ használtak fel, valószínűleg egykori kisebb ablaknyílások helyén. A káptalantermet délről lezáró fal már a mai járószint alatt húzódott, kivéve a nyugati zárófalból kiugró kis falsonkot, mely szint felett is látható volt. E leromlott falat később (már pajta idejében) vályogfallal egészítették ki, több faragott kő, legnagyobb részét a második ikerablak darabjainak beépítésével. A káptalan termet követő helyiség egy alig 2 m széles folyosó, melynek mai járószint alatti alapfalán ajtónyílás már nem volt megállapítható. Az ezt követő s egyben utolsó helyiség nagysága a belső osztófal kormeghatározása miatt bizonytalan, mivel a feltörő talajvíz megakadályozta összeköttetésének tisztázását a szint alatt. E helyiség feltehetően nagyobb volt mint a káptalan terem, — esetleg stúdium, vagy refektórium, — déli falában egy ablaknyílással és nyugat felé egy széles bejáróval. (7. kép.) A monostor épülete kétszintes volt. A sekrestye és káptalanterem felett húzódott a dormitórium, melynek a kereszthajóba nyíló emeleti ajtaja a sekrestye boltozata felett még jól látható. Innen mentek a szerzetesek éjjeli imájukra a templomba. Lépcső nyoma, mely a templomba vezetett, már nem volt fellelhető. A monostorépület északi zárófala egyben a templom kereszthajójának zárófala, melyen át félköríves ajtó vezet a sekrestyébe. E fal nagy magasságban áll még, de a templom többi részének csak alapfalai maradtak. Ezeket a mai járószint alatt tártuk fel, kivéve a déli oldal egy szakaszát, közvetlenül a kereszthajó mellett. Itt egy kökeretes ajtó alsó része és küszöbköve került felszínre és kívül az udvar felé eső oldalon a falat burkoló szépen megmunkált hasáb alakú kövek alsó sora vált láthatóvá. Ez volt egyben az egyetlen fellelhető külső bejárat. A kereszthajó déli földszinti és emeleti ajtajai ugyanis a monostor lakóépületeibe vezettek. A templom belsejét a ciszterci építőműhelyeknek megfelelő arányok és beosztás

11. Gyulafirátót. A káptalanterem ikerablakának oszlopa.
 11. Gyulafirátót. Säule vom Doppelfenster des Kapitelsaals.
 11. Gyulafirátót. — Colonne de la fenêtre jumelée de la salle du chapitre
 11. Дьюлафиратот. Опора парного окна капитула.

12. Gyulafirátót. Az ikerablak oszlopának fejezete.
 12. Gyulafirátót. Säulenkapitell des Doppelfensters.
 12. Gyulafirátót. — Chapiteau de la colonne de la fenêtre jumelée.
 12. Дьюлафиратот. Глава опоры парного окна.

szerint pillérek osztották három hajóra. A négyzet három pillérlapját feltártuk. Kettőt aránylag ép állapotban megtaláltuk, a harmadikat kiszedték, azt csak a kutatóárok metszetéből rekonstruálhattuk. A negyedik pillérlap feltárását egy gyümölcsfa akadályozta (ma magánterületen). (8. kép)

A szentély alapfalait aránylag jó állapotban sikerült tisztázni, csupán a déli mellékszentély alapfalait szedték ki részben egy új betonpince létesítése folyamán. A szentélyben a kutatóárok metszetéből ugyancsak kimutatható a járószint, mely mintegy 60 cm-rel magasabban fekszik a déli ajtó küszöbénél.

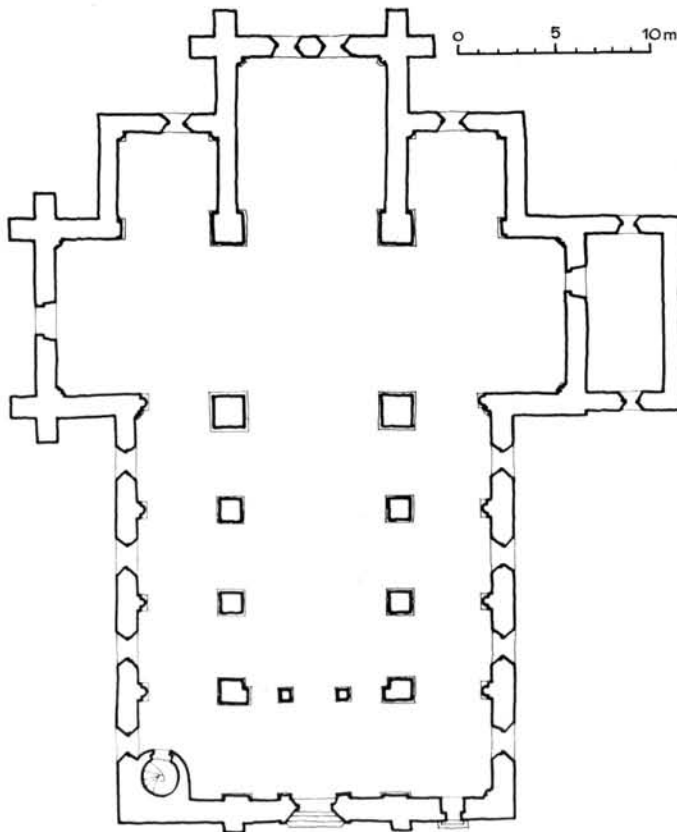
A szentély előtti négyzettől számítva a templomhajó három boltszakaszból állt (a boltozatot hordó pillérlapokból következett), s a nyugati homlokzathoz bejárati előcsarnok is csatlakozott. (9. kép). A déli templomfalat ugyanis teljes hosszában feltártuk, s a kereszthajtól számított 21 m-re egy falvarrat mutatkozott a falon, melynek vonalában kijelölt kutatóárokban észak-dél irányú falat tártunk fel, mely megfelel a nyugati homlokzati falnak. Ezzel párhuzamosan egy második észak-déli irányú fal is felszínre került, melyből előcsarnokra lehet következtetni. (A magánterület elzáró új betonkerítés megakadályozta a falak s a déli templomfal összeköttetésének feltárását.) A nyugati homlokzati alapfal és a feltételezett előcsarnok alapfalának leágazása után a déli templomfal tovább fut nyugat felé, majd tompaszögben megtörve délnyugati irányban halad. A déli fal irányváltoztatásából egy kerítésfalra következtetünk, mely közvetlen a templom, illetve az előcsarnok falából indult ki s valószínűleg a monostor területét zárta el a külvilágtól. (További feltárását egy ráépült ház akadályozta.)

A déli templomfal és a monostorépület nyugati fala által bezárt udvart megkutattuk, a feltételezett kerengő feltárása céljából. Kutatóárkaink metszete azonban negatív eredményhez vezetett. Kerengő folyosó a rátóti monostorban nem volt. Kívül a monostorépület nyugati falán sem találunk boltozatvállak nyomait.

A monostor udvar sarkában közvetlen a déli falon levő bejárat előtt két sírt tártunk fel egyvonalban. Egyik, a keletre fekvő, falazott sír volt, mellén összekulcsolt kezű férfi csontvázával lelet nélkül, — csupán négy koporsószeg feküdt a sírban, viszont a sírgödör jobb felső sarkában egy utólag odatemetett csecsemő csontjait találtuk. A nyugatabbra fekvő sírban is nyújtottlábú férfi csontváz feküdt, arccal kelet felé, mellén összekulcsolt kézzel, a medence táján egyszerű ovális vascsat és vaskarika. (10. kép.)

Faragott kő az ásás során nem került elő, csupán a toldalék épületek bontásakor akadtunk néhány darabra, melyekből a második ikerablak kerete is rekonstruálható.

Műrészlet magán a romon in situ kevés maradt. Legjelentősebb ezek közül a káptalan terem már említett ikerablaka, melynek középoszlopa kiterített lapos tölgyfalevél díszítésű oszlopfőben végződik. Továbbá a templom keresztházának déli megmaradt falán, a sarkokban levő két 3/4 körátmérőjű oszlop, lóhere-levéldíszes oszlopfőkkel. A felsoroltakon kívül még néhány borda és lábazati töredék van csupán, melyekből a templom egykori kiképzésére következtethetünk. (11.—12. kép.)

13. Bélapátfalva, ciszterci apátsági templom alaprajza.
 13. Bélapátfalva. Grundriß der zisterziensischen Abteikirche.
 13. Bélapátfalva. — Plan de l'église abbatiale cistercienne.
 13. Белапатфалва. План монастырской церкви цистерцианцев.

A feltárt gyulaifiratói templom alaprajzához hasonlít az eddig ismert XIII. századi premontrei templomok között nem találunk, mert azok egymástól eltérő, a legkülönbözőbb alaprajzi elrendezést mutatják, — a bencés jellegű nemzeti monostortemplom típusától, egészen a franciás kereszthajós típusig, — anélkül, hogy egy határozottan kialakult premontrei típus megállapítható volna (Kisbény, Sopronhorpács, Ócsa, Jánoshida, Mórchida, Túrje, Zsámbék). Gyulaifiratót esetében a ciszterci rend építési hagyományait követték a premontreiek.

Hazánkban a XIII. században már majd két évszázad óta építkező Benedekrend mellett a ciszterci rendje a Burgundiában kialakult új megfogalmazásban építkezik, azaz a nagyszerűen kifejlesztett román kori székes-egyházak két kereszthajós épületeihez képest, rendi hagyományainak megfelelően az egyházi építészet leegyszerűsítésére törekszik. Ennek az új építészeti iránynak elterjedésében fontos tényezők a ciszterci rend keretén belül működő, építő munkát végző mesteremberek szervezetei — a conversusok — kik nem voltak szerzetesek de elkötelezték magukat a rendnek és annak szolgálatában együtt mentek az új alapítások kivitelezéséhez, de nemcsak saját rendjük egyházainak felépítésénél segéd-

keztek, hanem mint építőműhely egyéb templomokra is vállaltak megbízást.

A magyarországi premontrei templomok ismert anyagában Gyulaifiratót eddig az egyetlen típus, mely tisztán a ciszterci mintát követi. Alaprajza feltűnő hasonlatosságot mutat legépebben maradt ciszterci templomunkkal Bélapátfalván, (13. kép.) és az 1912-ben feltárt első zirci,⁹ ugyancsak ciszterci apátsági templom alaprajzával. A három templom közül a bélapátfalvi és a gyulaifiratói alapítási időpontja meglehetősen közel esik egymáshoz. — (Zircet 1182-ben alapította III. Béla és a XII—XIII. század fordulóján épült fel egy része) — Bélapátfalva apátságának alapítási éve 1232 és a legutolsó kutatás szerint két építési korszak különböztethető meg templomán: egy tatárjárás előtti s egy közvetlen utána.¹⁰ Tudjuk, hogy a gyulaifiratói premontrei monostor alapítása is 1239/40 előtt már megtörtént. E két templom alaprajzi elrendezésének hasonlatossága nem lehet véletlen s szinte biztosra vehető, hogy a rátóti monostor-templom is ciszterci építőműhely munkája. Az, hogy melyik ciszterci műhely volt a kivitelező, már nem állapítható meg, de talán nem is lényeges, mert építészeti irányelvük azonos volt. Szigorúan kötött szabályok szerint építették templomukat, melyek közül több száznak alaprajza ismert Európaszerte és melyhez sorolhatók a magyarországi példák is. A ciszterci építőműhelyei a Bakonyban különösen erős hatással voltak az egyházi építészetre, mely hatás még Pannonhalmán is érezhető.

A premontrei és ciszterci rendek nagyarányú elterjedése a XII. század végén és a XIII. században mutatható ki legjobban. Ekkor egymást követik a két rend által benépesített alapítások, mely egyben e rendek egyre nagyobb jelentőségét és kedveltségét igazolja szemben a Benedek-renddel. Tevékenységük egyházi és kulturális téren olyan fontos volt, hogy III. Honorius pápa 1216-ban 3 évig tartó egyházi huszad beszolgáltatása alól csak a cisztercieket és premontreieket menti fel. Támogatásukat a kor legfelsőbb osztályai tehát mindenképpen indokoltan látták.

Ha feltesszük, hogy a már említett oklevélben a monostornak csak alapításáról és nem már felépített monostorról van szó az 1239/40 években, akkor a monostor építése csakis a tatárjárás után és egyben az alapító halála után történhetett. A feltárt alapfalak mindenesetre egy építési korszakra utalnak. A Rátót-nem az érsek halála után is elég hatalmas és gazdag volt ahhoz, hogy jóhírű építőműhellyel építtesse fel nemzeti monostorát. A Gyulafiak még sokáig vezető szerepet játszottak a politikai életben és az érsek halála után is magas tisztségeket töltenek be IV. Béla és V. István kormányában.¹¹ A ciszterci és premontrei renddel állandó élénk kapcsolatot tartanak fenn.¹² Ezért mindenképpen valószínű, hogy a rátóti monostor legkésőbb a tatárjárás után hamarosan felépül, mert Mátyás érsek halála után családja igyekszik a sajómezei csatában hősi halált halt családtagjuk, az alapító, kívánságának a monostor felépítésével minél előbb eleget tenni, egy olyan korban, mikor a tatárpusztítás után minden nagy építkezés nemcsak egyéni, de nemzeti érdekek is számított. S ha számításba vesszük, hogy az elhalt alapító a még uralmon levő király barátja is volt, érthető, hogy nemzeti monostorának felépítését a király kedves rendjének, a ciszterci építőműhelyére bízzák.¹³

Pámer Nóra

Jegyzetek

- Rómer Flóris: A Bakony (Szűnnapi levelek XIX.) Győr, 1860. 138–139. l.
- Ugyanerről: Rómer jegyzetfüzet. VII. 21. l. Kézirat az Országos Műemléki Felügyelőség könyvtárában.
- Karácsonyi János: A Magyar Nemzetségek. III. 3. l. — a címerrel kapcsolatban: u. o. Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. 147. l.
- ³ Rátót nembeli II. Gyula országbíró 1278-ban egyetlen fennmaradt levelét a Veszprém megyei Rátóton keltezi. — II. Balduin, pedig ugyan csak Nagyrátóton él. Karácsonyi: i. m. III. 5. l.
- ⁴ Veszpr. kápt. magán lvt. 1488 Ratoth. 2. — Szöllősi Mihály gyulafrátói esp. pléb. adata alapján, amiért itt mondok köszönetet.
- ⁵ Karácsonyi János: A sajomzei csatában elesett esztergomi érsek nemzetsége. Turul, 1905. 86. l. „Ismeretes, hogy a Sajónál 1241 április 11-én elesett esztergomi érseket Mátyásnak hívták, s hogy az érsek IV. Bélával együtt nevelkedett a királyi udvarban, tehát nagyon előkelő családból kellett származnia. Mivel pedig egy 1240-ből származó periratban Mátyás érsek mint a rátóti monostor alapítója szerepel s Rátót helységet hasonló nevű nemzetség bírta, világos, hogy e monostor alapítója Mátyás esztergomi érsek a Rátót-nemből származott”.
- ⁶ „Vos, domine archiepiscopus, non potestis esse iudex in causa domini episcopi Wesprimiensis. . . ; item quia enervatis iurisdictionem domini nostri per monasterium, quod fundare suscepitis in Ratoth (?).”
- A pannonhalmi szent Benedekrend története. VIII. k. 285. l. — Itt köszönöm meg Csóka Lajos pannonhalmi főlevéltáros úrnak, hogy volt szíves e fenti oklevelet még egyszer áttanulmányozni. Levél útján az okmányhoz fűzött megjegyzése szerint a suscipitis igealak nem valószínű inkább jelenidejűnek: suscipitis, olvasandó. A Rátolt szónál pedig szakadás van ezért jelölték a PRT kiadásban is kérdőjellel.
- ⁷ Oszvald A.: Adatok a magyarországi premontreiek Árpádkori történetéhez. Műv. Tört. Ért. Bp. 1957.
- ⁸ Fuxhoffer — Czinár: Monasterologia Regni Hungariae. Veszprém, 1803. 63. l.
- ⁹ Hümpfner Tibor: A zirci apátsági templom átadása 1912–13. A Veszprém megyei múzeumok közleményei. 1964. 119–137. l.
- ¹⁰ Gergelyffy András: BÉlapátfalva. Műemlékeink. Bp.
- ¹¹ Karácsonyi: i. m. III. 7.
- ¹² A Pok nembeli Móric mesternek, ki Mórchidán 1241–51 között alapít premontrei prépostságot, felesége Rátóti Domokos lánya. Karácsonyi: i. m. II. 437. l. és III. 8. l.
- Rátóti Domokos fia István 1265-ben V. Istvántól megkapja a pásztói ciszterci apátság kegyuraságát. Karácsonyi: i. m. III. 9.
- ¹³ A feltárt romok konzerválását az OMF 1965-ben végezte el, Koppány Tibor tervei alapján. A közölt fényképfelvételeket Király Györgykészítette.

Die Freilegung des mittelalterlichen prämonstratensischen Klosters von Gyulafrátót

Im Jahre 1964 wurden neben den Ruinen des prämonstratensischen Klosters von Gyulafrátót die Grundmauern der vom Geschlecht Rátolt gegründeten Kirche freigelegt. Die Reste der Kirche stellen einen nach der Methode der Zisterzienser geformten Grundriß von der Gestalt eines lateinischen Kreuzes: ein dreischiffiges Gebäude mit einem Querschiff und Apsiden mit geradlinigem Abschluß. Auch die Klostermauern wurden jüngst geprüft. Es war ursprünglich ein einstöckiges Gebäude mit einem Trakt, von dem nur das Erdgeschoß mit dem Kapitelsaal aufrechterhalten blieb. Das Gebäude hatte keinen Kreuzgang. Nach den Quellen wurden Kirche und Kloster um 1239–

40 vom Erzbischof von Esztergom, Matthias Rátolti gegründet. Das Aufbauen fand wahrscheinlich kurz nach der Tatarenverwüstung von 1241 statt. Die freigelegte Klosterkirche ist ein neuerer Beweis dafür, daß im Gegensatz zu den Benediktinern und Zisterziensern, von denen die letzteren auf die kirchliche Architektur Ungarns im 13-ten Jahrhundert den stärksten Einfluß ausübten, die Prämonstratenser kein charakteristisches architektonisches System hatten. Das nächststehende Analogon zu der Kirche von Gyulafrátót ist die zisterziensische Abteikirche von BÉlapátfalva.

Nóra Pámer

La mise à jour du monastère médiéval des Norbertins à Gyulafirátót

En 1964, auprès des ruines du monastère des Norbertins de Gyulafirátót, le sous-oeuvre de l'église fondée par la gent Rátolt fut mis à jour. Les vestiges de l'église montrent un plan à la forme de croix latine, tracé selon le modèle cistercien: un édifice à trois nefs avec transept, et avec des chœurs sans abside. On a procédé également à un nouvel examen des ruines du monastère. Celui-ci était originairement un bâtiment à un étage dont il ne nous est resté que le rez-de-chaussée, avec la salle du chapitre. Le monastère n'avait pas de cloître.

Selon les sources écrites, l'église et le monastère furent

fondés vers 1239–40 par Mátyás de Rátolt, archevêque d'Esztergom. Leur construction fut achevée probablement peu après l'invasion des Mongols de 1241. L'église claustrale découverte témoigne, une fois de plus, de ce que les Norbertins n'avaient pas de schème architectural spécifique comme les Bénédictins et les Cisterciens. L'influence de ces derniers se fit sentir dans les constructions ecclésiastiques surtout au XIIIe siècle.

L'église abbatiale cistercienne de Bélapátfalva est l'analogie la plus apparentée de l'église de Gyulafirátót.

Nóra Pámer

Раскопки Дьюлафиратотского средневекового премонстрейского монастыря

В 1964-м году рядом с развалинами дьюлафиратотского премонстрейского монастыря раскопали капитальные стены церкви, основанной родом Ратолтов. Остатки церкви разрешают судить о том, что план строения имел форму латинского креста на цистерцианский манер: трехнефное здание с поперечным нефом и прямым святилищем. Позже были обследованы и развалины монастыря. Первоначально это было двухэтажное, однопролетное строение. Сохранился только первый этаж с капитулом. Здание монастыря не имело поперечного коридора.

Согласно письменным источникам церковь и монастырь были основаны эстергомским архиепископом

Матьясом Ратолти примерно в 1239—40 годах. Строительство было закончено предположительно незадолго после татарского нашествия — в 1241-м году. Раскопанная монастырская церковь служит новым доказательством тому, что архитектурная манера премонстранцев не имела характерных отличий от строительного стиля бенедиктинцев и цистерцианцев. В XIII веке стиль последних оказал наибольшее влияние на церковное строительство в Венгрии. Ближайшая аналогия дьюлафиратотской церкви — белапатфалвайская монастырская церковь цистерцианцев.

Нора Памер

A salzföldi Mária-Magdolnáról elnevezett pálos kolostor

I. TÖRTÉNETE

A köveskúti vagy kőkúti pálos kolostor romjai a mai Salföld község határában, a községtől délre, a Balaton-tól északra, az Ábrahámhegy felett húzódó hegyhát erdős gerince mögött, az erdőben található. Ezért a kolostor maradványai a magyar művészettörténeti és helytörténeti irodalomban salzföldi pálos kolostor néven ismeretesek.

A kőkúti vagy köveskúti pálos-kolostor helyére nézve, az idők folyamán különböző és egymással ellentétes nézetek és vélemények alakultak ki. Rupp Jakab a kolostor helyét „Keszthelytől egy órányi távolságra” határozza meg. Ez a felfogás tehát megegyezik a kolostor középkori helyével.¹ Holub József Zala megyéről írt kézirat művében, Kehidával szemben, a Zala folyó bal partjára helyezi a kőkúti pálos-kolostort. Ezt a nézetét azonban később maga is revideálja. Ugyanis a kolostornak 1307-ben a veszprémi káptalan egyik ábrahámí jobbágya szőlőt adományoz, később 1309-ben a

káptalan egy ugyancsak ábrahámí nemes jobbágyának adományoz itt szőlőt és az oklevél szerint ennek a szőlőnek szomszédai keletről a kőkúti pálosok. Ebből tehát Holub arra következtet, hogy a köveskúti pálos-kolostor a középkori Ábrahám falutól nem messze és nem Kehida mellett volt.² Békefi Remig Keszthelytől északnyugatra keresi a köveskúti pálosokat, a művéhez mellékelte térképen pedig Kehida mellé helyezi. Egyidejűleg azonban említi a Salföld melletti kolostorromokat is ezzel a megjegyzéssel: „Hihetőleg a pálosoké volt, jóllehet itteni kolostoruknak okleveles nyomára nem akadtam.”³ Kisbán Emil szerint a köveskúti pálos kolostor Zala megyének Szlavóniával határos részén volt.⁴ Darnay-Dornay Béla volt az első, aki balatoni útikalauzában a Salföld melletti kolostorromokat azonosította a kőkúti pálos kolostor romjaival. Egyidejűleg kifejtette azt a nézetét is, hogy a mai Salföld község neve az egyik középkori település — Alsó-Kőkút vagy Köveskút — nevéből származott le.⁵

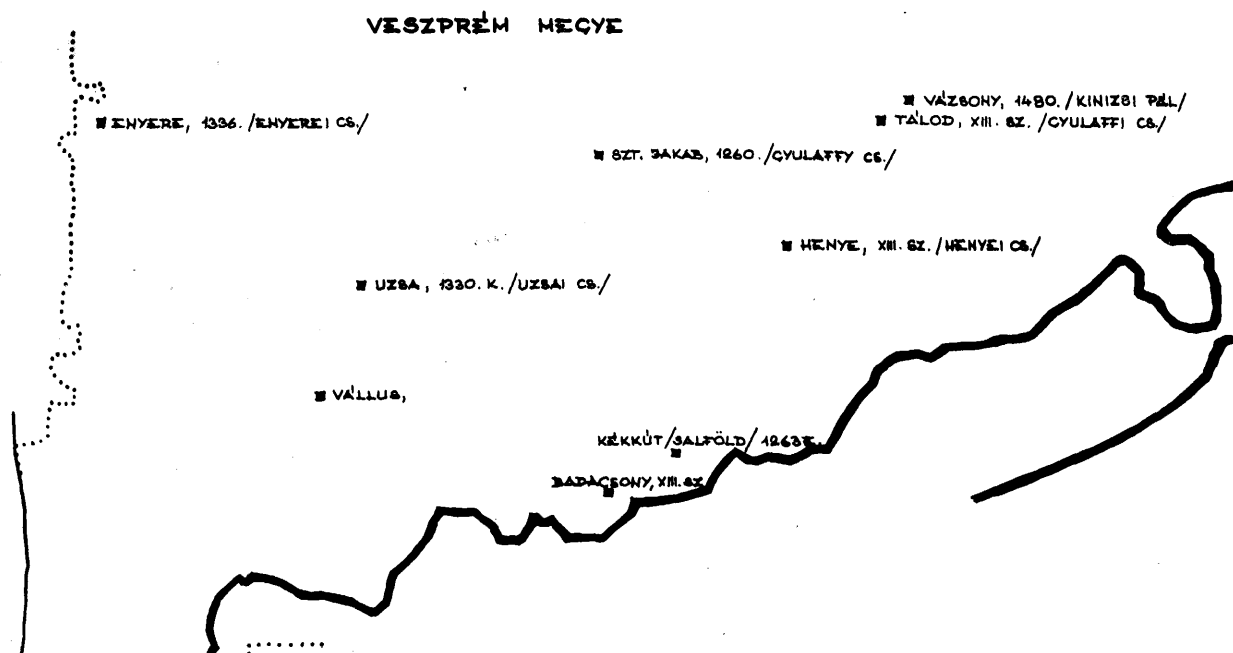
A Káli-medence szélén fekvő Salföld község neve mai

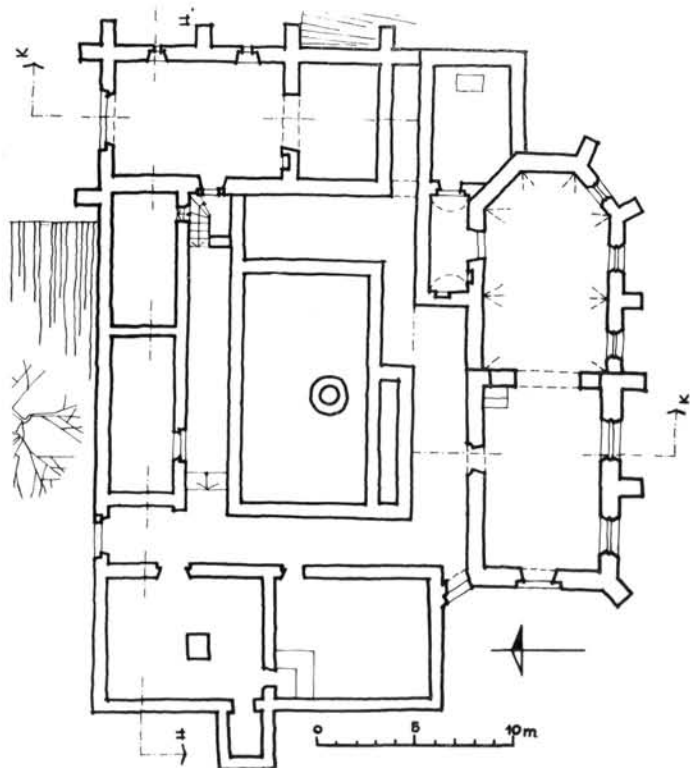
1. Középkori pálos kolostorok a Balaton északi partján.

1. Mittalterliche Pauliner Klöster am Nordufer des Balaton.

1. Monastères médiévaux des ermites de Saint-Paul au bord nord de Balaton.

1. Средневековые монастыри ордена св. Павла на северном берегу Балатона.

2. A salföldi pálos kolostor alaprajza az 1962. évi feltárás után.
2. Grundriß des Pauliner Klosters nach der Freilegung im Jahre 1962.
2. Le plan du monastère des ermites de Saint-Paul de Salföld, après la mise à jour de 1962.
2. План-схема шальфельдского монастыря ордена св. Павла после раскопок 1962-го года.

3. A kolostor temploma az 1963. évi állagmegóvás után.
3. Die Klosterkirche nach dem im Jahre 1963 eingeführten Bestand-schutz.
3. L'église du monastère après les travaux de protection de l'an 1963.
3. Монастырская церковь после консервации, произведенной в 1963-м году.

alakjában nem középkori eredetű. Csánki Dezső a Balatonfelvidéken ilyen nevű középkori települést nem ismer. Pesty Frigyes a község nevét következőképpen vezeti le: „Régen, midőn e vidék erdőséggel volt borítva, a vidék Havasalföldnek nevezetett. A község neve e vidék elnevezéséből lett a négy betű elhagyásával Salföld”. Magyarázatának tarthatatlanságára Jankó János is rámutatott, a község nevének eredetével kapcsolatban megállapítja: „A név eredete ismeretlen”.⁶

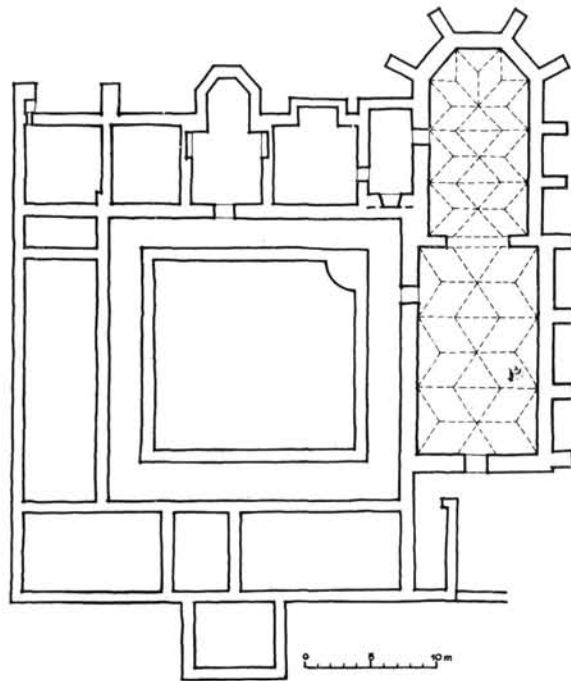
Csánki Dezső a Balatonnak ezen a részén két, egymáshoz hasonló nevű középkori települést ismer. Az egyik Kőkút. (Nobiles de Kukut — 1338 —, Villa Kwkwth — 1344 —, Alsokwkwth.) Meghatározása szerint az ezen a néven említett településből keletkezett a Tapolcától délkeletre fekvő mai Kékkút község. A másik általa említett középkori település Köveskút. (Kueskuth — 1307 —, Keweskwth, 1463) a Mária-Magdolna tiszteletére szentelt pálos-kolostorral. Ennek a településnek további sorsát nem ismeri.⁷

Holub József csak egy Kőkút nevű települést ismer a középkorban ezen a vidéken, azzal a megjegyzéssel, hogy ebből alakult ki később a mai Kékkút község.⁸

Az említett Kőkút vagy Köveskút helységben a középkorban és az újkorban is egy előkelő, de ismeretlen eredetű családról emlékeznek meg az oklevelek. Ez volt a Kőkúti- vagy Köveskúti-család, melynek az említett Kőkút helységben kőháza vagy palotája is volt. Első említése a családnak 1338-ból való, amikor a veszprémi káptalan jelenti, hogy Kőkúti Sal fia: Turul, továbbá András és Lőrinc, Kőkúti Domokos özvegyét hitbérére és hozományára nézve kielégítették. Közülük Turul 1376-ban, Lőrinc pedig Kőkúti András fia Istvánnal együtt 1385-ben mint királyi ember szerepel.⁹ 1374 november 30-án I. Lajos meghagyja a fehérvári kereszt-konventnek, szőlítsa fel a veszprémi püspököt, hogy adja ki László fia Miklósnak a Nostre és Pathvására birtokok után anyjának járó leánynegyedét. Az említett László nagyanyja Kewkwth-i Turul felesége volt.¹⁰ 1401-ben Kőkúti — Turul — János, továbbá László és Saul kőkúti jobbágyaikkal együtt megrohanták a veszprémi káptalan ábrahámi birtokát és ott hatalmaskodtak. Egy másik alkalommal, a káptalannak a Balatonban halászó jobbágyait támadták meg.¹¹ 1471 augusztus 27.-én Thóti Péter özvegye, Katalin asszony a veszprémi káptalan előtt Kőkúti Sal Pétert nevezte meg, illetve vallotta ügyvédjének.¹² 1549-ben a Szentgyörgyvár melletti Devecser birtokosa Salkőkúthi Sal

4. Templomhájó a helyreállítás előtt.
 4. Kirchenschiff vor der Restauration.
 4. La nef avant sa reconstruction.
 4. Неф церкви до восстановления.

5. A nagyvázsonyi pálos kolostor alaprajza.
 5. Grundriß des Pauliner Klosters von Nagyvázsony.
 5. Le plan du monastère des ermites de Saint-Paul à Nagyvázsony.
 5. План-схема надъважоньского монастыря ордена св. Павла

Illés volt. 1550-ben Köveskuthy Ferenc és András panaszolja, hogy Mezölaky Ferenc zalavári helyettes apát megtámadta köveskúti nemesi kúriájukat, azt kifosztotta, Köveskuthy Ferenc leányát, Erzsébetet és nagybátyjukat, Köveskuthy Benedeket megölték, őket pedig megkínózták, Hegyesd várába hurcolták és ott fogva tartották.¹³ 1563-ban Tóthy Lengyel Ferenc és Farkas, továbbá Salkewkuthyai Sal Péter fia, Mihály és leánya Zsófia, Deregdi Tamás neje, bizonyos hatalmaskodásért perlik Hosszútóthi Farkas veszprémi alispánt és Salkewkuthyai Sal Illés özvegyét, Magdolnát. Ezt a hatalmaskodást a Veszprém megyei Gergeliben követték el.¹⁴

Az idézett, családtörténeti vonatkozású oklevelekből a következő megállapításokat vonhatjuk le: A középkorban a Balatonfelvidéknek ezen a részén feltehetőleg két középkori település volt, Alsó- és Felső-Kökút. Az egyik település családi lakhelye volt a Köves-

6. A diadalív kidőlt déli pillérének helye állagmegóvás előtt.
 6. Die Stelle vom eingestürzten Südpfeiler des Triumphbogens vor dem Bestandschutz.
 6. L'emplacement du pilier sud effondré de l'arc de triomphe avant les travaux de protection.
 6. Место рухнувшего южного столба триумфальной арки до консервации.

7. A helyreállított diadalív.
 7. Der hergerichtete Triumphbogen.
 7. L'arc de triomphe rétabli.
 7. Восстановленная триумфальная арка.

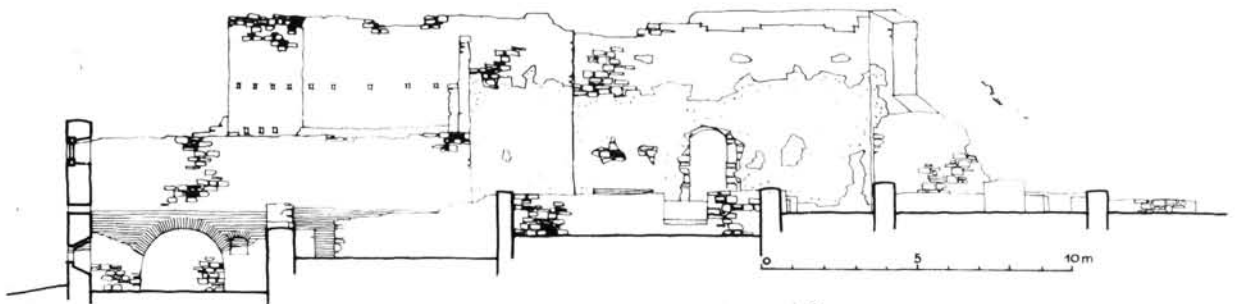
kúti vagy Kőkúti családnak, ahol, amint ezt az 1550. évi panaszlevél bizonyítja, a családnak kőháza vagy palotája is volt. A Kőkúti családban állandóan visszatérő személynév — valószínűleg a család egyik köztisztviselőjének — álló alapító ősére való tekintettel — a Sal név, mely a Saul keresztnéből származott. Később, úgy látszik már a XVI. század elején, a család székhelyét megkülönböztetésül a másik Kőkúttól Salkőkútnak nevezték, míg a családot Salköveskúti vagy Salkőkúti családnak. Később a végvári harcok idejében mindkét település elpusztult. A felszabadító hadjáratok után a vidék újratelepülő lakossága az egyik települést Kék-kútnak nevezte el. A másik települést, amelyet már a török hódoltság előtt Salkőkútnak neveztek, az új lakosság is, Salföldnek nevezte el.

Holub József, a középkori Kőkút történetét tárgyalva, rámutat arra, hogy ezen a vidéken az Atysz nemzetség egyik neves tagjának, a XIII. század elején élt Sol vagy Saul comesnek voltak birtokai. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a Kőkúti vagy Köveskúti család az Atysz nemzetség Saul ágából származhatott le. Saul comes után két végrendelet maradt fenn: 1221-ből, illetve 1227-ből. Ezekben Pilup (Fülöp az elpusztult

8. A kolostor keresztmetszete az 1964. évi állagmegóvás után.
 8. Querschnitt des Klosters nach dem im Jahre 1964 eingeführten Bestandschutz.

8. Coupe transversale du monastère après les travaux de protection de l'an 1964.
 8. Поперечный разрез монастыря после консервации, произведенной в 1964-м году.

9. A kolostor hosszmetzete az 1964. évi állagmegóvás után.
 9. Längsschnitt des Klosters nach dem im Jahre 1964 eingeführten Bestandschutz.

9. Coupe longitudinale du monastère après les travaux de protection de l'an 1964.
 9. Продольный разрез монастыря после консервации, произведенной в 1964-м году.

10. A kolostor az 1962. évi feltárás előtt.

10. Das Kloster vor der Freilegung im Jahre 1962.

10. Le monastère avant la mise à jour de l'an 1962.

10. Монастырь до раскопок в 1962-м году.

vesen átengedik nekik a szentléleki (uzsai) és a pálosok által ugyancsak elhagyott kőkúti remeteségeket.¹⁸

Nincsen azonban adatunk arról, hogy a kőkúti pálos kolostort a XV. század közepén ferences szerzetesek valóban átvették volna. Valószínűbb az, hogy a pártarcok lecsillapodása után a pálosok ismét visszatértek az elhagyott kőkúti kolostorba. Az uzsai kolostor 1455-ben még üresen állt,¹⁹ majd egészen a XVI. századig ferences szerzetesek birtokolják, illetve lakják. 1482-ben Ládi Márk fia, György fia László, fia Miketinczi Pál deák a zalamegyei Felkeszi (a mai Gyulakeszi) és

Ré-Fülöp) és Togen (Tagyon) birtokairól végrendelek. Az Atyusz nemzetségből származó Myske fia István végrendelete pedig Zancu (Zánka) falut említi. Ha figyelembe vesszük, hogy ezek a helyek mind közel vannak a középkori Kőkút helységekhez, valóban nem lehetetlen ez a feltevés.¹⁵ Miután pedig a XIV. századtól kezdve ezen a vidéken, mint előkelő birtokosokat a Kőkúti családot találjuk, további következtetésünk csak az lehet, hogy ez a család alapította a kőkúti pálos kolostort is.

A kőkúti pálos kolostor első említése a XIII. század közepéről származik, Pál veszprémi püspök 1263-ban kiadott oklevele — melyben IV. Orbán pápa felhatalmazása alapján a magyarországi pálos-rend szabályait megállapítja — felsorolja a már fennálló kolostoraikat és ezek között említi a kőkúti Szent Mária Magdolnáról nevezett (Köcut sancte Maria Magdelene) kolostort is.¹⁶

További említése a kőkúti pálos kolostornak az a már említett oklevél, amelyet a tihanyi konvent állított ki 1307 július 12-én és amelyben Barnabás fia Kelemen a veszprémi káptalan ábrahámfi jobbágya saját lelki üdvéért egy szőlőt adományoz a köveskúti remeték Szt. Mária Magdalena tiszteletére szentelt egyházának (religiosis viris fratribus heremitarum ecclesie beata Mariae Magdalene de Kueskuth). A káptalan az adományhoz hozzájárul, azonban kiköti, hogy a pálosok kötelesek a szőlő után a tizedet megfizetni és ha azt egykor elhagynák, a káptalanra száll vissza. Egy 1309-ben kiadott oklevél ismét említi az itteni pálosokat. Ebben az évben a veszprémi káptalan szőlőt adományoz egy ábrahámfi nemes jobbágynek, ennek az adománybirtoknak keleti szomszédai a köveskúti pálosok.¹⁷

Következő adatunk már a XV. század közepéről származik. Ekkor hallunk első ízben arról, hogy a pálosok a kolostort elhagyták. A XV. század közepén ezen a vidéken nagy pártarcok dúltak I. Ulászló és Erzsébet királynő — V. László anyja — hívei között. Ekkor fosztotta ki Berki Jób szigligeti várnagy az almádi bencés apátságot. Előbb az uzsai pálos-kolostor elhagyásáról olvasunk. Az uzsai kolostorba ekkor a szomszéd nemesek ferences szerzeteseket hívtak. Meghívásuk alapján Vajai János ferences helytartó kérdést intézett a pálos-rend főperjeléhez: nem emelnek-e kifogást a kolostor birtokbavétele ellen? Levelére Márton pálos főperjel 1442 december 17-én azt válaszolta, hogy szí-

11. A kolostor keleti szárnya a helyreállítás után.

11. Ostflügel des Klosters nach der Herrichtung.

11. L'aile est du monastère après les reconstructions.

11. Восточное крыло монастыря после восстановления.

12. A borospince bejárati nyílása.

12. Eingangöffnung des Weinkellers.

12. Baie de l'entrée de la cave aux vins.

12. Вход в винный погреб.

13. Faragott kövek a templom szentélyéből.
13. Behauene Steine aus der Kirchenapsis.

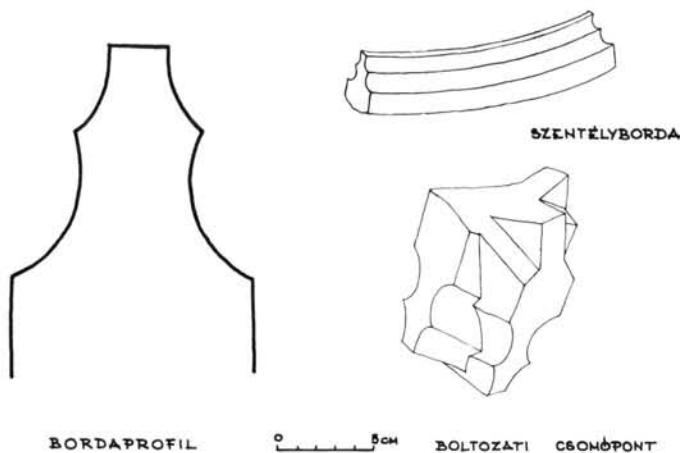
13. Pierres taillées du chœur de l'église.
13. Тесаные камни из святилища церкви.

Ábrahám birtokokban levő részeit — azzal a kikötéssel, ha fiúörökös nélkül hal el — a kőkúti pálos-kolostorra hagyta. Ennek az oklevélnek hátán — XV. századvégi vagy XVI. század eleji irással — a következő feljegyzés olvasható: „Ad clastrum Kewkuth pertinent, quod clastrum nunc est desolatum”.²⁰

Az adománylevélben szereplő Miketinczi vagy Meke-tyncz Pál deák (literatus) személye sem ismeretlen előttünk. Úgy látszik, nagy tisztelője volt a pálos-rendnek. Ugyanis 1500-ban a bakony-szentjakabi pálosoknak egy malmot adományozott az Egrehg folyó fölött. Egyébként neki a Gyulakesziben lakó Gyulaffy családdal szoros kapcsolatai voltak. 1524-ben Zápolyai György delegált királyi bíró előtt megjelent Gyulaffy László és Miketinczi Pál deák és ott Gyulaffy előadta, hogy mivel Miketinczi Pálnak nincsen családja és öreg, ezért őt tutorának azaz védőjének választotta és az Egrehg folyón levő Kőmalom nevű malmát is örökhagyta.²¹

Érdekes adatot tartalmaz a kolostorról a „Festetich-codex”, a magyarországi pálos-rend chartulariuma, melyet a XVI. század elején a rend főperjele, Gyöngyösi Gergely állított össze. Itt Bakony-Szentjakab anyagában a következőket olvashatjuk: 1487-ben a magyarországi pálos-rend prior generálisa, Tamás testvér, Gyulaffy László kérelmére elrendelte, hogy az az egykerekű malom, amely a Diszel mellett elfutó Eger folyón épült, a kőkúti pálos testvérek eltávozása után a bakony-szentjakabi pálos kolostor tulajdonába menjen át. Ezt a malmot 1392-ben Diszeli Márton fia Miklós felerészben az uzsaszentléleki pálosoknak zálogosította el 200 arany forintért. Később végleg ennek a kolostornak adományozta. Majd amikor uzsaszentléleki kolostorukat a pálosok végleg elhagyták — ez, mint láttuk 1442-ben következett be, — a malom a kőkúti pálosok birtokába került. Ha a bakony-szentjakabi kolostor is elnéptelenedne, akkor a generális a malom tulajdonjogával szabadon rendelkezik.²²

Valószínűnek látszik ebből az adatból, hogy az uzsai pálos kolostor elnéptelenedése után a kolostor birtokának egy részét a kőkúti kolostor kapta meg, míg a kőkúti kolostor végleges elhagyása a XV. század végén következhetett be. Elgondolkoztató körülmény ez annál is inkább, mert a mai romok tanúsága szerint a kolostor mai alakjában a XV. század végén épült késő-gótikus építmény. István bíboros szerep 1475-ben a Szent Mária Magdolna tiszteletére szentelt kolostortemplom javára búcsút engedélyez. Bizonyos tehát, hogy a kolostor ezt megelőzően nyerte mai alakját. Valószínű, hogy éppen az építkezésekkel kapcsolatos költségek fedezésére kérte az alapító család valamelyik tagja — aki akkor a kolostor felett a kegyúri jogokat gyakorolta — a búcsúengedélyt.²³ Gyöngyösi Gergely pálos generálisnak az 1520-as években írt Invertáriumában kolostorunk már nem szerepel, akkor, — ha létezett még, már nem volt a pálosok kezén.²⁴ Adatok hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy mi történt, pedig az 1963—64-es ásatás és romkonzerválás alapján biztos, hogy a XV—XVI. század fordulóján kibővítették, sőt teljesen átépítették a kolostort és templomát. Talán mégis átvették a ferencesek? Vagy mégsem hagyták el a pálosok, és egy előttünk ismeretlen patrónus az ő számukra építtette át a kolostort? Kérdések, amelyekre egyelőre nem tudunk választ adni.

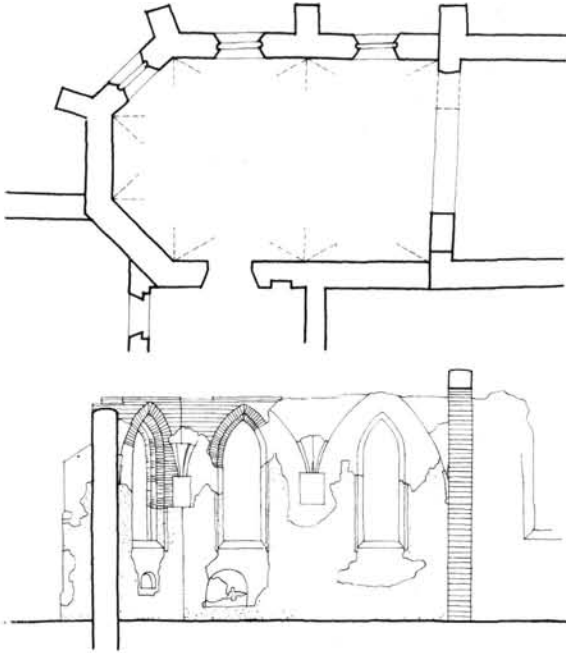

14. Szentély, boltozati részletek.
14. Apsis, Teile des Gewölbes.

14. Chœur, détails de voûte.
14. Святилище, части свода.

II. FELTÁRÁSA

A XIII. század második felében sorra alakuló Balaton környéki pálos kolostorok sorában a Kékkúti-Salföldi nem is volt az első. Pál püspök oklevele már vele együtt említi a szomszédos badacsonyit is és a bakony-szentjakabit. Az előzőt a Badacsony keleti oldalán építették a XIII. század közepén és valószínűleg a Lád nemzetség alapította Szt. Imre herceg titulussal²⁸, az utóbbit pedig 1260-ban építette Rátótnembéli Lőrinc comes, a Csobánc – Gyulakeszi – Diszel – Sáska környékét birtokló Gyulaffy-család őse, a Sáska feletti Agártető déli oldalán.²⁹ De feltehetően álltak már ekkor a henyei nemesek által alapított balatonhenyei³⁰ és az ugyancsak Gyulaffy-ősök által emeltetett táoldi kolostor falai.³¹ A következő század elején 1330 körül építette az uzsai család az uzsai,³² 1336-ban pedig az Enyerei család az enyerei kolostort³³ és valószínűleg XVI. századi volt a

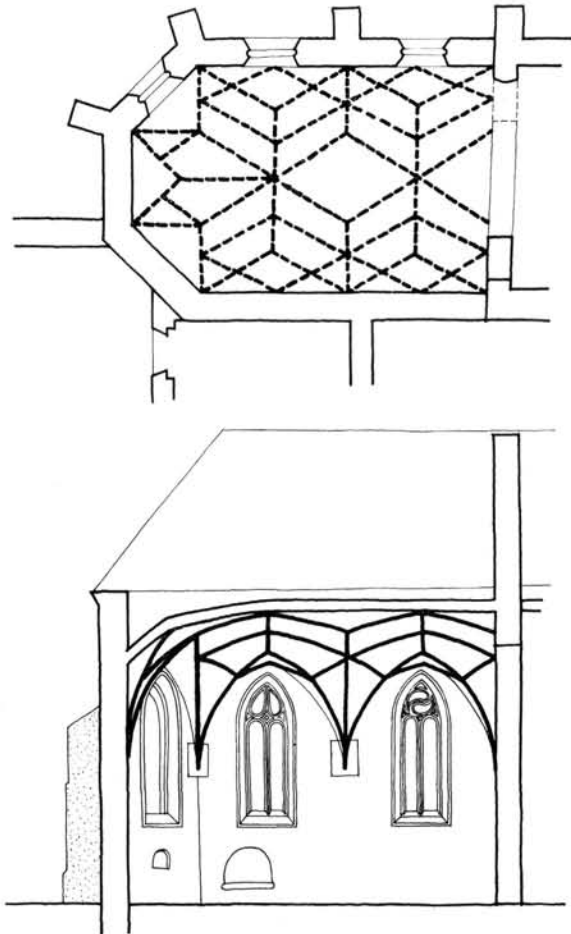
15. Szentély alaprajz és hosszmetset az 1964. évi állagmegóvás után.
 15. Apsisgrundriß und -Längsschnitt nach dem im Jahre 1964 eingeführten Bestandschutz.
 15. Plan et coupe transversale du choeur après les travaux de protection de l'an 1964.
 15. План святилища и продольный разрез после консервации, произведенной в 1964-м году.

A kolostor további történetét illetően, annak elhagyása után, már csak feltevéseink lehetnek. Amikor a XVI. század végvári harcai ezt a vidéket elérték, a kolostor már elhagyott és ennek megfelelően dűledező volt. A fehérvári törökök 1554 november 7.-én Tihanyt és Csobáncot ostromolták eredménytelenül. Sági Károlynak az a véleménye, hogy ebben a hadjáratban pusztult el a kolostor is.²⁵

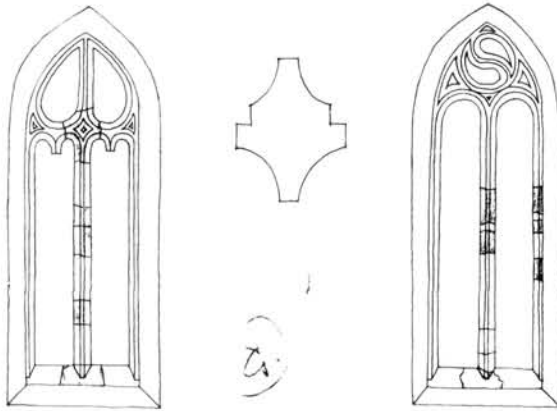
A kőkkúti kolostor tehát ilyenmódon elhagyatva pusztult és dűledezett. Romjairól a XIX. századtól kezdve csupán néhány sorban emlékeznek meg. Fényes Elek Salföld község leírásával kapcsolatban csupán ennyit mond: — „Láthatni itt egy régi kolostor omladékaait. —” Bővebben emlékezik meg a kolostor romjairól Pesty Frigyes kéziratban fennmaradt művében: „Toronyi dűlő. Hajdan mikor e vidék sivatag, ősi erdőség volt — Salföld délnyugati hegyei között egy nagyszerű Jesuita vagy úgynevezett vörösbarátok klastroma és temploma volt — a kolostornak a nép szerint, egy nagyszerű vigyázó tornya volt, melynek romjai alig 30 éve elpusztítottak.”²⁶ Ugyancsak néhány sorban emlékezik meg Récsy Viktor is a salföldi pálos-kolostor romjairól.²⁷

Amint Pesty írja az egykorú jegyzői jelentés alapján, a kolostor lerombolása valóban az 1820-as években következett be. A gyulakeszi Csigó család — az akkori tulajdonos — bontotta szét a kolostort és az így nyert építőanyagot egy közeli juhakol építésére fordította. Ezt már Dornay Béla elhagyatva látta, ma erdészház emelkedik a helyén.

Zsiray Lajos

16. Szentély alaprajz és hosszmetset XVI. sz. eleji képének rekonstrukciója.
 16. Rekonstruktion des Apsisgrundrisses und -Längsschnitts vom Anfang 16. Jahrhunderts.
 16. Reconstruction de l'état du débout du XVIe siècle: plan et coupe transversale du choeur.
 16. План святилища и продольный разрез; реконструкция рисунка начала XV века.

17. Szentély-ablakok rekonstrukciós rajza.
 17. Rekonstruktionszeichnung der Apsisfenster.
 17. Dessins de reconstruction des fenêtres du choeur.
 17. Окна святилища, реконструктивный рисунок.

vállusi is.³⁴ A Balaton északi oldalának pálos kolostorait a vázsonyi zárta le, amelyet 1480 és 1482 között Kinizsi Pál építtetett és amelybe a távoli kolostor szerzeteseit telepítették át, miután azt átvették a ferencesek.³⁵

Amint látjuk a felsorolt kolostorok kivétel nélkül világi alapításúak, egy-egy középbirtokos család, vagy egy-egy nemesi falu közössége építtette őket. A kékkúti kolostor alapítóiról, vagy kegyurairól sehol sem találunk említést, mégis fel kell tételeznünk, hogy a többihez hasonlóan ezt is a falu nemesi, a XIV. századtól sűrűbben említett Kékkúti, vagy inkább Kőkútinak nevezett család tagjai építtették.

18. Helyreállított szentélyablak és boltozatindítás.
 18. Apsisfenster und Gewölbesockel nach Herrichtung.
 18. Fenêtre du choeur et naissance de voûte reconstruites.
 18. Восстановленное окно святилища и пята свода.

A salgföldi kolostor maradványainak állagvédelme először 1958-ban vetődött fel az Országos Műemléki Felügyelőségen. A helyreállításra azonban hitelhiány miatt nem került sor, csak egy hozzávetőleges költségbebecslés készült.³⁶

1959-ben minimális régészeti feltárás folyt az egykori templom területén, ezzel párhuzamosan megtörtént a legnagyobb mértékben megrongálódott részek állagvédelme.³⁷

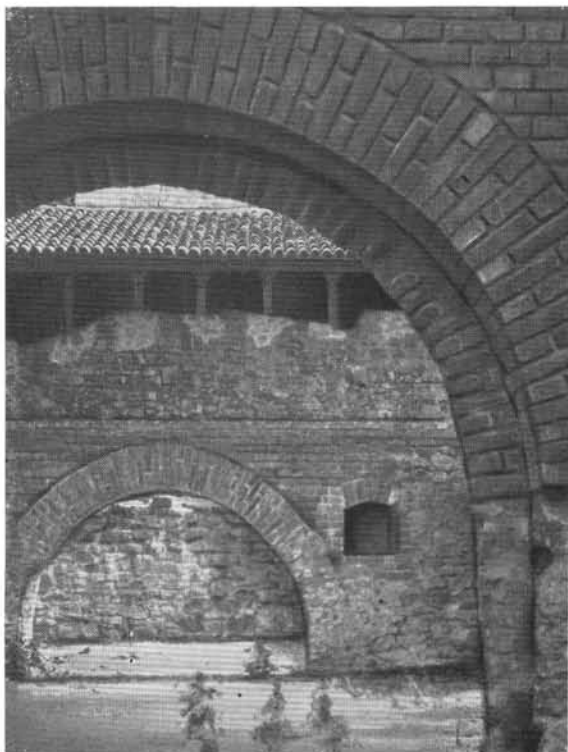
1962-ben nyílt végre mód arra, hogy a kolostor területének teljes feltárását és műemléki szempontjainak megfelelő bemutatását elkészíthessük. Az ásás eredményeképpen tisztázódtak a kolostor egyes építési periódusai. Megjegyzendő, hogy ezek nagyjából megfelelnek a történeti adatok alapján feltételezett helyzetnek, kivéve az együttes életének legutolsó szakaszát.³⁸

A kolostor legkorábbi része a mai templom hajója. Ezen a helyen még a pálosokat megelőző időben kis román templom állhatott, melyet a kolostor megalakulásakor a szerzetesek feltehetően átépítettek. A mai hajó falai alatt kissé ferdén futó alapfalak valószínűleg az első, román templom maradványai. A kolostor kezdeti időszakában ez az átépített templom lehetett az egyetlen tartós anyagból, pontosabban kőből falazott része az együttesnek. Sajnos a XIII. századi szentély alapjait későbbi átépítések alkalmával teljesen eltüntették, így ma már e templom képe nem rekonstruálható egyértelműen, az azonban világosan kitűnik, hogy ez a templom is boltozott volt belül, hiszen a hajó déli oldalán levő zömök támpillérek a felmenő fallal egyidőben készültek. A templom északi felén fedett előtér egyensúlyozta ki a boltozat okozta nyomást. A tetőt tartó konzolsor maradványai ma is láthatók a hajó északi homlokzatán.

A kolostor nagyméretű átépítése valószínűleg a pálosok második letelepedésével kapcsolatos, és az 1475-ös búcsüengedélyt megelőzően készült. A korábbi templom szentélyét elbontották és egy lényegesen hosszabb, a hajóval azonos szélességű új szentélyt építettek. A szentély mellett, amelynek boltozati rendszerét ma már nem ismerjük, dongaboltozattal fedett, kis sekrestye és kápolna készült. A sekrestye boltozatának és félnyereg lefedésének lenyomata pontosan látható a ma is meglévő oromfalán. A kápolnának a nyomok szerint vízszintes fafödeme volt, tetőidoma sajnos nehezen rekonstruálható.

A kolostorépület legkorábbi része a templom hajójához csatlakozó, ma nyugati szárnyként szereplő szakasz. A délnyugati sarokhelyiségben két járószint maradványa került elő. A két padlótöredék között egy XIV. századi agyagkehely darabját találtuk meg. Ez a lelet bizonyítja az épületszárny korát, sőt azt is, hogy a kolostor a XV. század második felében elpusztult és később újra felépítették. Az épület lehetett emeletes is, miután az udvari falmaradványok esetleg egy lépcsőfeljáró helyére engednek következtetni.

Mint fent említettük, a kolostort a történeti adatok szerint a XV. század 80-as éveiben már elhagyták a pálosok, mégis az egész együttes legnagyobb szabású építkezésére az 1500-as évek elején került sor. Ekkor nyerte el a kolostor mai ismert alaprajzi elrendezését, és az ásások során előkerült gazdag, későgótikus részletképezéseit. Az épületegyüttest a Balatonfelvidéken a nagyvázsónyi építkezések nyomán kialakult és elterjedt formáknak megfelelően építették újjá.³⁹

19. Borospince a helyreállítás után, háttérben az új kötár.
 19. Weinkeller nach Herrichtung mit dem neuen Lapidarium im Hintergrund.
 19. La cave aux vins après la reconstruction; en arrière-plan: la nouvelle galerie de pierres.
 19. Винный погреб после восстановления, на заднем плане новый лапидарий.

A templom szentélye a nagyvászonyi boltozatokkal azonos szerkezetű, de sokkal gazdagabb, új hálóboltozatot kapott. Ebből az időből származik a tempomhajós szentély közötti diadalív leszűkítése is, valamint a maradványok alapján rekonstruálhatóvá vált szentély ablakok mérműve.⁴⁰ A templom XVI. század elejéről származó terrazo padlójának nyomai előkerültek a szentélyben, a korábbi XV. századi burkolat felett.

A templom átépítésén kívül a kolostorépület is komoly változáson ment át az 1500-as évek elején. Ekkor alakult ki a sekrestyéhez alkalmazkodó, nem egészen szabályos kerengős udvar körül a kolostor négy épület-szárnya. Az épület elrendezése az alábbi volt: a bejárat kapu az északi oldalon, a kerengő nyugati részének folytatásaként épült, kis előtérbe nyílt. A nyugati szárnyat az egy középpillérré boltozott mennyezetű, szabad tűzhellyel felszerelt konyhahelyiség, valamint az innen fűthető ebédlő foglalta el. A kerengő északi szárnyának padlószintje, a terepadottságok függvényeként alacsonyabb volt, mint a többi részeken. Innen nyíltak ugyancsak a lejtős terephez alkalmazkodva a kolostor alárendelt, gazdasági helyiségei: egy valószínűleg kamrának használt tér, és a pincelejárát, ahonnan a két pincébe lehetett bejutni. A kolostor egész keleti szárnya alatt hatalmas borospince húzódik, ennek nagy,

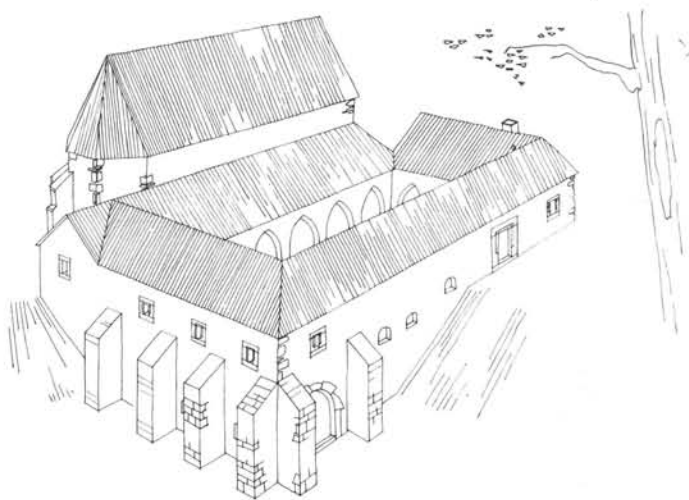
ívesen boltozott kapuja előkerült a feltárás nyomán. A szerzetesek lakóhelyiségei a kolostor keleti szárnyának emeleti részében lehettek, amelyek az udvar felől földszintként közelíthetők meg, ezenkívül a nyugati szárny feltételezett emeletén.

A kolostor pusztulása a XVI. században kezdődött el. Miután a szerzetesek elhagyták, üresen állt, az időjárás és a történelem viszontagságainak kitéve. A XVIII. századtól falaiból épültek az új Salföld falu és a környező szőlők házai. Rómer Flóris a XIX. század második felében már teljesen romosan látta.⁴¹

III. ÁLLAGVÉDELME

A feltárt kolostor állagvédelmi munkáit 1963-ban kezdtük el.⁴² Az eredeti részek konzerválásán kívül a meggyöngült szerkezetek megtámasztására, illetve értelmező kiegészítésként új felfalazásokat készítettünk. Az új falakat az eredetitől eltérő módon, kisméretű téglából falaztuk. Így világosan elválaszthatók egymástól az eredeti és az új részek. Nagyobb méretű felfalazás a pincefalaknál, illetve a pincelejárát megerősítésénél készült. Ezenkívül téglával újrafalaztuk a diadalív ledőlt déli pillérét, a szentélyablakok átboltozását és a kolostorkert kút-kávját. Az összes falkoronákat megerősítettük, helyenként beton védőleplellyel láttuk el, a falfelületeket kihézagoltuk, végül a volt épületbelső sár-ga salakterítést kaptak.

A kolostor állagvédelme lényegében megtörtént, elmaradt azonban egy pár lényeges dolog, többek között a faragott kőanyag rendezése és bemutatása. Erre 1963-ban a dokumentálás elhúzódása, illetve hitelhiány miatt nem kerülhetett sor. Azóta elkészült a mérműves ablakok és a hálóboltozat elméleti rekonstrukciója.

20. A kolostor távlati képének rekonstrukciója.
 20. Rekonstruktion der Perspektivansicht des Klosters.
 20. Reconstruction de la vue perspective du monastère.
 20. Реконструкция вида монастыря.

Kíváncs voltam tehát a megmaradt töredékek felhasználásával az ablakrácsok visszaállítása és a boltozat indítások bemutatása. Az eredeti helyére ma már vissza nem helyezhető faragott kövek megvédésére a sekrestye és kápolna területén fedett kőtárat szeretnénk létesíteni. A terület teljes rendezésére elkészült a kertészeti terv, amelynek kivitelezésére a kőtár-építés után kerül majd sor.

A salgföldi pálos kolostor festői vidéken fekszik. Gyakran keresik fel kirándulók, nyaralók és más érdeklődők. Úgy érezzük, hogy a hangulatos környezetben helyreállított épületmaradványok újabb értékes darabbal gazdagítják az északi Balatonpart kultúrtörténeti látványosságainak sorát.

Sch. Pusztai Ilona

Jegyzetek

- 1 Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története. Budapest 1876. I. k. 1. r. 301 – 302 l.
- 2 Holub József: Zala megye története a középkorban. III. A községek története. Kézirat, 19. 82. és 331.
- 3 Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest 1907. 246. és 248.
- 4 Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. Bpest, 1938. I. 19–20.
- 5 Dornyyay–Vigyázó: A Balaton és környéke részletes kalauza. Bpest, 1934. 180–182.
- 6 Jankó János: A Balaton melléki lakosság néprajza. Bpest, 1902. 17–18.
- 7 Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bpest, 1897. 74.
- 8 Holub i. m. 82.
- 9 U. o.
- 10 Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták. Bpest, 1954. 698 sz. reg.
- 11 Veszprémi káptalan házi lt. Ábrahám 14. 1401.
- 12 Hazai Okmánytár, III. 424–425.
- 13 Füßy Tamás: A zalayári apátság története. Bpest, 1902. I. 33. és 138.
- 14 Művelődéstörténeti Ertekezések VII. (Zalaegerszegi állami Levéltár, Nagy Imre helytörténeti jegyzetei.)
- 15 Saul comes végrendeletei: Myske fia István végrendelete: Jakubovich Emil: XII. századi oklevéltöredékek. Levéltári Közlemények 1924. 155–162.
Fejér: Cod. dipl. III/1. 326–327. és III/2. 105–107.
- 16 A veszprémi püspökség római oklevéltára. Bpest, 1896. I. 386–387.
- 17 Anjoukori Okmánytár, Bpest, 1878. 137–138. és Hazai Okmánytár IV. 117–118.
- 18 Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bpest, 1924. II. 192–193.
- 19 Zalai Okmánytár, II. 558.
- 20 Holub i. m. 436.
- 21 Holub i. m. 399.
- 22 Gregorius Gyöngyösi: Vitae fratrum eremitarum... (Bpest, Egyetemi kvtár.) 103. – Baranyai Béláné szives közlése.
- 23 Rupp i. m. I. 1. r. 302.
- 24 Molnár István és Baranyai Béláné szives közlése.
- 25 Iványi–Sági: Csobánc. Bpest, 1957. 21–22.
- 26 Pesty Frigyes: Magyarország helységnevtára. 61 k. Zalamegye. 204. (Orsz. Széchenyi Kvtár kéziratára.)
- 27 Récsy Viktor: Balatonvidéki kutatásaim. Veszprém é. n. 24.
- 28 Bogay Tamás: Badacsony egyházai a középkorban. Balatoni Szemle III. 1944. 508.
- 29 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. 18. 5. o.
- 30 Holub József i. m. 291–292.
- 31 6. Csánki i. m. III. 114, 151, 160.
Karácsonyi i. m. 6.
Holub i. m. 859.
- 32 7. Történelmi Tár 1908., 168.
Századok 1907., 750.
Holub i. m. 925. o.
- 33 8. Kisbán i. m. I. 323.
Békefi i. m. 246.
- 34 Holub i. m. 928–929.
Békefi i. m. 237–243.
Kisbán i. m. I. 324.
- 35 Éri István: Nagyvázsöny. Bp. 1959. 46–52. o. Békefi i. m. 249. o.
- 36 1959-ben Sedlmayr János mérte fel a templom-maradványokat és elkészítette a kivitelezési munkák hozzávetőleges költségeloirányzatát.
- 37 Az 1959–61 között folyó kisebb ásatást Éri István régész vezette, ezzel kapcsolatban Pámer Nóra, Éri István régész és Koppány Tibor építésmérnök összeállították a kolostor történeti anyagát.
Az állagvédelmi munkák Koppány Tibor tervei alapján készültek.
- 38 1962–63-ban a régészeti feltárást dr Sági Károly régész irányította. Az eredmények ismertetését az ő ásatási naplója alapján készítettük el.
- 39 Koppány Tibor: Későgótikus építészet a Balatonfelvidéken. A Veszprémi Megyei Múzeumok közleményei 1964. . . .
- 40 A boltozatrendszer és a mérnök-szentélyablakok elméleti rekonstrukcióját az előkerült maradványok alapján Szakál Ernő szobrászművész készítette el.
- 41 Rómer jegyzőkönyvek III. kötet 48. o. Országos Műemléki Felügyelőség könyvtára.
- 42 A helyreállítási munkákat 1962 óta Sch. Pusztai Ilona építésmérnök tervezi, a kivitelezést az OMF Sümegi Építésvezetősége készítette. (Építésvezető: Joó Sándor, illetve Kakucska István, csoportvezető: Rédey Ferenc volt.)

Das von Maria-Magdalena genannte Pauliner-Kloster von Salföld

Im Mittelalter standen an der Stelle der heute unter den Namen Salföld und Kékkút bekannten Ansiedlungen zwei Dörfer: Alsó- und Felső-Kékkút, die der Familie Köveskúti oder Kóküti gehörten. Ihr Kloster, das schon im Jahre 1263 erwähnt wird, dürfte von dieser Familie — in der der Name Sal (= Saul) häufig vorkommt — gegründet worden sein. Bis zur Mitte des 15-ten Jahrhunderts war das Kloster sicherlich im Besitze der Pauliner. Es ist zwar Rede davon, die von ihnen verlassene Eremitage sei den Franziskanern übergeben worden sein, weiteren Angaben gemäß dürfte es noch an der Wende der Jahrhunderte 15–16 im Besitze der Pauliner gewesen sein. Sein endgültiges Verlassen und Verderben — konnte es zu dieser Zeit im Besitze der Pauliner oder Franziskaner sein — erfolgte im Gefolge der Kämpfe um die Grenzfestungen, in der Mitte des 16-ten Jahrhunderts.

An der Nordseite des Balaton, von der Mitte des 13-ten Jahrhunderts bis 1482 einschließlich wurden außer dem gegenwärtig besprochenen in den folgenden Ortschaften Pauliner-Klöster erbaut: Badacsony, Bakonyszentjakab, Balatonhenye, Tálod, Uza, Enyere, Vállus und Nagyvázsony. Da all die aufgezählten Klöster weltlicher Gründung sind, es besteht auch im Mangel an schriftlicher Angaben die Annahme, das Kloster von Kékkút sei von den Mitgliedern der vom Dorfe genannten Familie Kóküti erbaut worden.

Der Bestandschutz für die Reste des Klosters wurde zwar in den Jahren 1958 und 1959 eingeführt, dann wurde er aber unterbrochen. 1962 begann die ausführliche Freilegung, wodurch die einzelnen architektonischen Perioden geklärt wurden.

Der älteste Teil des Klosters ist das Schiff der heutigen Kirche, unter dessen Mauern die Fundamente einer noch

früheren Kirche freigelegt wurden. Das Kirchenschiff mit Stützpfelern an der Südseite und Dachkonsolen an der Nordseite steht noch heute, seine Apsis ist aber spurlos verschwunden. Der erste bedeutende Umbau fand vor dem Kirchmessereicht von 1475 statt. An der Nordseite wurde eine neue gotische Apsis mit Kapelle und Sakristei gebaut. Damals wurde der heute als Westflügel bekannte Teil des Klostergebäudes gebaut, der dürfte einstöckig gewesen sein.

Im Gegensatz zu den bekannten historischen Daten wurde der größte Umbau des Klosters Anfang 16. Jahrhundert vorgenommen. Das reiche Netzgewölbe der Apsis mit dem Maßwerk der Fenster ist aus dieser Zeit. Da hat sich die heutige Grundrißform des den kleinen Hof umschließenden Klostergebäudes ausgestaltet.

Der Zerfall des Klosters begann im 16. Jahrhundert, in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde es von Flóris Romer schon in einem vollkommen trümmerhaften Zustand besichtigt.

Die Rekonstruktionsarbeiten begannen im Jahre 1963. Außer der Konservierung der ursprünglichen Teile wurden statische und erklärende Ergänzungen, von dem ursprünglichen Baumaterial abweichend, aus Backstein gemacht. Die Wandkronen wurden über Sighthöhe mit einem Schutz-Bezug aus Beton versehen.

1966 wurden die Ergänzung eines rekonstruierten Fensters der Apsis und die Füße des Netzgewölbes fertiggestellt. Auf dem Gebiete der Sakristei und der Kapelle wurde ein gedecktes Lapidarium eingerichtet.

Unter den kulturgeschichtlichen Sehenswürdigkeiten des nördlichen Balatonufers bedeutet das in schöner Umgebung freigelegte und rekonstruierte Kloster einen neuen Wert.

Lajos Zsírny – Ilona Sch. Pusztai

Le monastère sous le vocable de Marie-Madeleine des ermites de Saint-Paul à Salföld

A l'emplacement des agglomérations actuelles de Salföld et de Kékkút, ont été deux villages de la famille Köveskúti ou Kóküti: Alsó- et Felső-Kékkút. Probablement c'est cette famille — dont beaucoup de membres portaient le prénom Sal (= Saül) — qui fonda le monastère mentionné dans les diplômes dès 1263. Il est certain que les ermites de Saint-Paul le possédèrent jusqu'au milieu de XVe siècle, quoiqu'en 1442 il fût question que l'ermitage abandonné par eux soit transmis aux Franciscains, mais des données postérieures permettent de croire qu'il était aux mains des ermites de Saint-Paul même au tournant des XVe et XVIe siècles. Son abandon définitif et son déperissement — que ce soient les Franciscains ou les ermites de Saint-Paul qui le possédaient à ce moment-là — se firent au milieu du XVIe siècle, à la suite des guerres aux confins militaires.

Dans la région nord du lac Balaton, à l'époque qui s'étend de la deuxième moitié du XIIIe siècle à l'an 1482, outre ce monastère, des ermitages de Saint-Paul furent élevés à Badacsony, Bakonyszentjakab, Balatonhegye, Tálod, puis à Enyere, Vállus, et enfin à Nagyvázsony. Puisque tous ces monastères furent fondés par de laïcs, nous devons supposer, faute de documents écrits, que le monastère de Kékkút était la fondation des membres de la famille Kóküti qui emprunta son nom au village.

La conservation des vestiges du monastère a commencé en 1958 puis en 1959, mais sans être terminée, elle a été abandonnée. En 1962 a commencé sa mise à jour complète qui a fixé les diverses périodes de la construction.

La partie la plus ancienne du monastère est la nef de l'église actuelle, au-dessous de murailles de laquelle les fondements d'une église encore plus ancienne ont été

дécouverts. La nef de l'église — avec ses contreforts sud et ses consoles du toit — se tient debout même aujourd'hui, mais son choeur a disparu sans trace. La première reconstruction importante a eu lieu avant le brevet de pelearinage de l'an 1475. Un nouveau choeur gothique avait été construit, avec — à son côté nord — une chapelle et une sacristie. Et c'est alors qu'a été bâti la partie du monastère qui en constitue l'aile ouest actuelle. Cette partie avait peut-être un étage.

A l'opposé des données historiques connues, c'est au début des années 1500 que le monastère a été agrandi remarquablement. La voûte à riches nervures rayonnantes de même que les ostéaux datent de cette époque. C'est alors que le plan du bâtiment du monastère entourant la petite cour a pris sa forme actuelle.

Le délabrement du monastère a commencé au XVIe

siècle; Flóris Rómer, au deuxième moitié du XIXe siècle l'a retrouvé déjà tout en ruines.

Les travaux de la restauration ont commencé en 1963. Outre la conservation des parties primitives, nous y avons incorporé des éléments statiques et explicatifs en briques qui diffèrent du matériau primitif de construction. Pour protéger les couronnes des murs, nous les avons couvertes d'une couche de béton, au-dessus de la hauteur des yeux.

En 1966 une fenêtre reconstruite du choeur a été complétée, et les naissances des nervures rayonnantes ont été rétablies. A l'emplacement de la sacristie et de la chapelle une galerie de pierres couverte a été construite.

Dans sa belle ambiance, le monastère mis à jour et reconstruit représente une valeur de plus dans la série des curiosités historiques de la région du bord nord de Balaton.

Lajos Zsiray—Ilona Sch. Pusztai

Шалфьельдский монастырь ордена св. Павла, названный в честь Марии - Магдалины

В средние века на месте теперешних Шалфьельда и Кеккута находились два селения: Алшокут и Фельшэкут, принадлежавшие семье Кёвешкути или Кёкути. Эта семья, в которой частым было имя Шал (Саул), основала монастырь, о котором упоминали уже в 1263-м году. Монастырь до середины XV века несомненно принадлежал ордену св. Павла. Хотя в 1442-м году и была речь о том, что они оставят кёкутское место затворничества и передадут его францисканцам, из позднейших источников нам известно, что еще на рубеже XV—XVI веков монастырь был в руках ордена св. Павла. Окончательное оставление и разрушение монастыря (независимо от того, кому принадлежал в то время монастырь — ордену св. Павла или францисканцам) произошло в середине XVI века вследствие вевгарских битв.

Кроме описываемого нами монастыря, на северном побережье Балатона во второй половине XIII века до 1482-го включительно были построены монастыри, принадлежавшие ордену св. Павла в Бадачоне, Баконьсентякабе, Балатонхеде, Талоде, Уже, Эньере, Валуше, Надьважоне. Все перечисленные монастыри были основаны светскими лицами. Так, за отсутствием письменных источников, нужно предполагать, что и кеккутский монастырь основали члены семьи Кёкути.

Консервация руин монастыря была начата в 1958—59 гг. и затем остановилась. В 1962-м году были начаты полные раскопки, которые выяснили отдельные архитектурные периоды.

Самой старой частью монастыря является неф теперешней церкви, под стенами которого оказались остатки фундамента еще более старой церкви. Неф церкви с южными опорными столбами и консолями северной части крыши стоит и поныне, святилище же

бесследно разрушилось. Первая серьезная перестройка была осуществлена перед храмовым праздником 1475-го года. Было построено новое готическое святилище с примыкавшими с северной стороны капитулом и ризницей. В то время было построено и (ныне известное как западное крыло) здание монастыря, которое, возможно, было двухэтажным.

В противоречии с известными историческими данными, самые большие строительные работы приходится на начало 1500-х годов. Богатый сетевой фасад святилища с готическим резным орнаментом вокруг окон — произведение этих годов. В это время оформилась и теперешняя форма расположения монастырского здания, охватывающего со всех сторон небольшой дворик. Разрушение монастыря началось в XVI веке; Флориш Ромер видел монастырь во второй половине XIX века уже совершенно разрушенным.

Восстановительные работы начались в 1963-м году. Кроме консервации первоначальных частей, были изготовлены статические дополнения из кирпичей, не соответствующих тогдашним строительным материалам. Стены сверху на высоте глаз были покрыты защитным слоем бетона.

В 1966-м году было дополнено одно из реконструированных окон и произведено восстановление основы сетевого фасада. На территории капитула и ризницы организовали лапидарий под навесом.

Раскопанный и восстановленный монастырь, расположенный в красивом месте, является новой культурной ценностью среди культурно-исторических достопримечательностей северного побережья Балатона.

Лайош Жирав, Илона Ш. Пуштаи

A várpalotai vár építési korszakai I.

XIV. SZÁZADI PALOTA FELTÁRÁSA A VÁRPALOTAI VÁRBAN

A várpalotai vár helyreállítási munkái már több éven át folytak, amikor behatóbb helyszíni kutatásra sor kerülhetett. A régészeti jellegű feltárásokat Éri István, illetve G. Sándor Mária végezte.¹ A falkutatás eredményeiről s a vár építéstörténetének legkorábbi korszakára vonatkozólag abból levonható következtetésekről az alábbiakban kísérünk meg röviden beszámolni. Mindenekelőtt azonban ismerkedjünk meg az épülettel magával.

Palota vára a ma már ipari várossá fejlődött település közepén helyezkedik el. Az ennek magját képező vár, pontosabban palota volt tehát az a tényező, amelyre a település kialakulása visszavezethető. Jól utal erre a helység neve is. A várat körülvevő, ma is jórészt beépítetlen térség jelzi az egykori külső védőöv, a Giulio Turco felvételi rajzán is ábrázolt külső védművek és várak helyét.²

Ezen belül, középpüthelyezkedik el maga a szabályos alaprajzzal épült, belsőtornyos rendszerű vár (1. kép).

Kívül a négyszögű várfal déli oldalához még a XVI. században bejárati szárny épült. Ez egyemeletes, lekonyított oromzatos barokk-kori formájában maradt ránk, s a déli homlokzat közepén helyezkedik el. Az északi várfal külső oldalához csak jóval később építettek egy boltozott földszintes istállószárnyat. Ezt a legutóbbi években lebontották. A négyszögű várat körülvevő, Giulio Turco felvételi rajzán ábrázolt külső védművek az idők folyamán lepusztultak, s ma már csak régészeti feltárás hozhatná napvilágra őket.

A négyszöges területet körülfogó vaskos falak belső oldalaihoz épültek hozzá a tornyok és a lakószárnyak. Tornyot — az alaprajzi rendszernek megfelelően — négyet találunk, tehát valamennyi sarokban egyet.³ Ezek közül a délkeleti és a délnyugati, amelyeket a XVIII. században jelentősen megmagasítottak, jelenleg is hangsúlyosak. Ezzel szemben az északkeleti és északnyugati torony ma nem emelkedik a négyszöges várfal fölé.

A tornyokat épületszárnyak kötik össze. Ezek — jelenlegi formájukban — különböző korokból származnak, s nem egyforma méretűek. Leghangsúlyosabb tömege a déli (fő-) szárnynak van. Ez mai alakját a korábbi építési korszakban nyerte. A kétemeletes szárny magas tetőzete volt az a tényező, amely a két déli sarkatorony magasságának növelését is szükségessé tette. A keleti és a nyugati szárny későbarokk stílusban átalakított formájában maradt ránk. Mindkettő egészen a

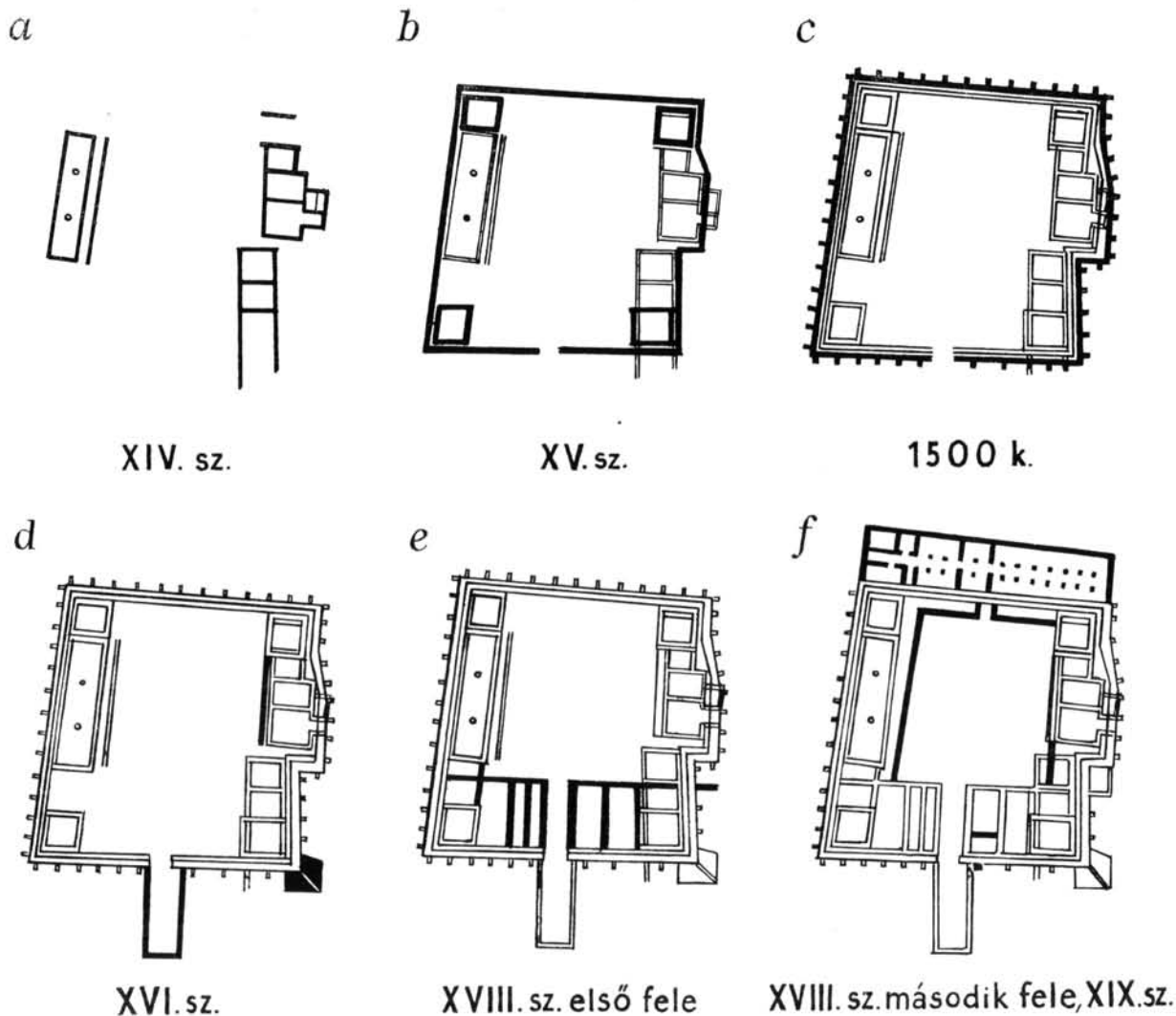
1. A vár főhomlokzata a két világháború között.

1. Hauptfront der Burg zwischen den zwei Weltkriegen.

1. Façade principale du fort entre les deux guerres mondiales.

1. Главный фасад крепости в период между двумя мировыми войнами.

2. A vár alaprajzi fejlődése:

- A XIV. század vége.
- A XV. század közepe.
- A XVI. század eleje.
- A XVI. század közepe.
- A XVIII. század eleje.
- A XVIII. század vége és XIX. század.

2. Grundrißentwicklung der Burg:

- Ende 14. Jahrhundert;
- Mitte 15. Jahrhundert;
- Anfang 16. Jahrhundert;
- Mitte 16. Jahrhundert;
- Anfang 18. Jahrhundert;
- Ende 18. Jahrhundert und 19. Jahrhundert.

2. Développement du plan du fort

- A la fin du XIVe siècle,
- Au milieu du XVe siècle,
- Au début du XVIe siècle,
- Au milieu du XVIe siècle,
- Au début du XVIIIe siècle,
- A la fin du XVIIIe siècle et au XIXe siècle.

2. Развитие крепости:

- конец XIV. века;
- середина XV. века;
- начало XVI. века;
- середина XVI. века;
- начало XVIII. века;
- конец XVIII. века и XIX век.

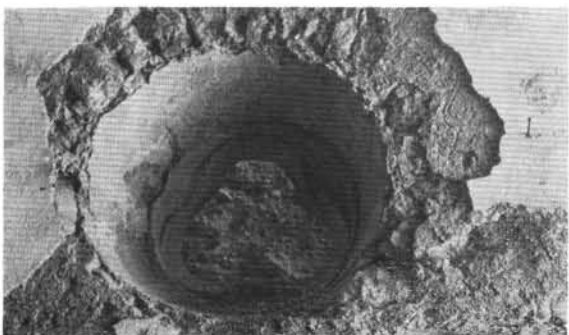
legutóbbi évekig egyemeletes kiépítésű volt. A nyugati szárny udvari homlokzata előtt még egy keskeny földszintes klasszicista előépítmény is végigvonul, tetején közlekedő terasszal, s efölött, a mai második emelet szintjén, kőrszeletíves padlásablakokkal áttört attikafallal, mely utóbbit nemrég, a második emelet építésekor bontották le. Hasonló, ugyancsak kis traktusmélyégű, földszintes klasszicista szárny épült az északi olda-

lon is, ott azonban — épületszárny híján — közvetlenül a várfal belső oldalára, a két északi torony közé.

A vár jelenleg folyó helyreállítása a főterre néző, leghangsúlyosabb déli szárnyval, az annak külső oldalához csatlakozó bejárati szárnyval és a két déli saroktoronnyal még az ötvenes években kezdődött el. A vár építéstörténetének tisztázásához nélkülözhetetlen helyszíni kutatások azonban csak a következő ütemben

3. A palota északnyugati sarka.
 3. Die nordwestliche Ecke des Palastes.
 3. Le coin nord-ouest du palais.
 3. Северо-западный угол дворца.

6. Az ötös ablaksoport egyik körablaka.
 6. Ein kreisförmiges Fenster von der fünfgliedrigen Fenstergruppe.
 6. Une des rosaces du groupe des fenêtres quintuplées.
 6. Круглое окно из группы в пять окон.

5. Az ötös ablaksoport egyik ablaka.
 5. Ein Fenster von der fünfgliedrigen Fenstergruppe.
 5. Une des fenêtres quintuplées.
 5. Одно из окон группы.

4. Az ötös ablaksoport belső nézete.
 4. Innenansicht der fünfgliedrigen Fenstergruppe.
 4. Le groupe des fenêtres quintuplées — côté intérieur.
 4. Группа из пяти окон, вид изнутри.

7. Az ötös ablakcsoport egyik faburkolatos ablakkávjának részlete.
 7. Teil eines getäfelten Fensterfalzes von der fünfgliedrigen Fenstergruppe.
 7. Détail de l'encadrement lambrissé d'une des fenêtres quintuplées.
 7. Часть оконной ниши с панелью, из группы в пять окон.

munkában a keleti szárny helyreállításával kapcsolatban, 1961-ben indultak meg.

A falkutatás és régészeti feltárások során az imént röviden leírt vár ismert értékes részletei jelentősen megszorodtak, és lehetővé vált, hogy meghatározzuk a vár egyes építési periódusait, s végül az 1966. évi falkutatás egy palota részleges feltárásához vezetett, amely magát a négyszögű alaprajzra épült belsőtoronyos várat körülbelül egy fél évszázaddal megelőzi, s amelynek napvilágra kerülése teljesen új fejezetet nyitott várunk építéstörténetének kezdetén.

8. A palotabéjárat feltárás közben.
 8. Der Palasteingang während der Freilegung.
 8. L'entrée du palais au cours de la mise à jour.
 8. Вход во дворец во время раскопок.

A XIV. század második felében épült palota több épületből álló együtteséből az 1961–1962. évi, valamint — és elsősorban — az 1966. évi kutatás három épület jelentős maradványait tárta föl (2. kép). Ezek közül a lakóhelyiségeket magába foglaló palota észak-déli tájolású helyiségsora a mai déli szárny földszintjén, annak keleti részében helyezkedik el. Minthogy tájolása a déli szárnyra merőleges, észak felé az udvar és a csatlakozó keleti szárny, dél felé pedig a tér irányában tüllyülik azon. Padlószintje kb. 1,20 méterrel marad alatta a XV. századi, illetve jelenlegi járószintnek. Falai a jelenlegi első emelet padlószintjéig nyúlnak föl, s ez megfelel a XIV. századi földszintes palota ereszmagasságának, mert alatta még az eredeti főpárkány is napvilágra került. Más a helyzet az udvarra és a térre eső részekkel, mert ezeknek a XV. századi járószint fölé emelkedő részét lebontották.

A XIV. századi palota-együttes másik jelentős részben megmaradt épülete a kápolnaszárny, amely a palotaszárny közvetlen közelében, attól északkeletre helyezkedik el, ugyancsak észak-déli tájolású helyiségsorral. Járószintje megfelel a palota szintjének, tömege — elhanyagolható csekély keleti kinyúlással — teljes egészében a mai keleti szárnyban foglal helyet.

Végül a harmadik XIV. századi épület, melynek jelentős maradványait tárta fel a falkutatás, s melyet kéthajós emeleti terme alapján akár lovagtermi szárnynak is nevezhetünk, a jelenlegi nyugati szárny földszintjén és első emeletén helyezkedik el. A palotával és a kápolnaszárnyal szemben ez a szárny emeletes volt. Földszinti padlónívója azokéhoz hasonlóan a jelenlegi járószint alatt, emeleti padlószintje pedig a jelenlegi földszint barokk csehboltozatának vállmagasságában húzódik.

11. A palota negyedik helyiségének ablakkávjája.
 11. Fensterfalz vom vierten Raum des Palastes.
 11. Encadrement de la fenêtre de la quatrième pièce du palais.
 11. Оконная ниша четвертого помещения дворца.

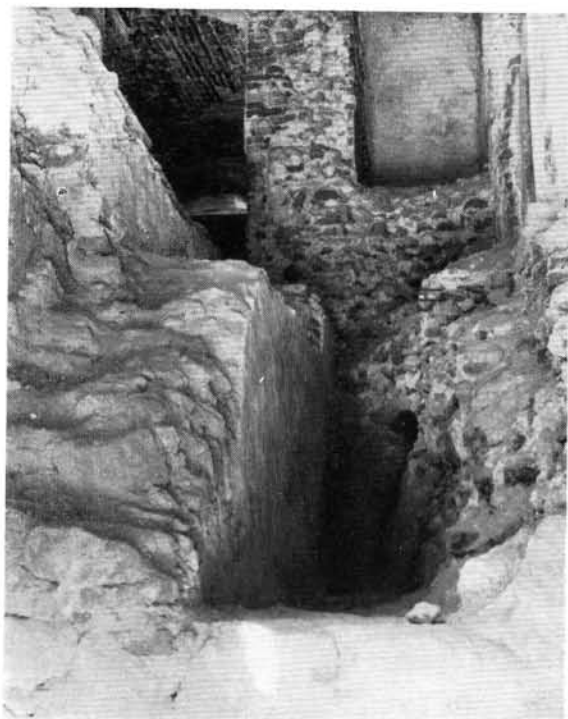

9. A festett ülőfülkés ablak egyik kávája feltárás közben.
 9. Ein Falz des Fensters mit bemalter Sitznische während der Freilegung.
 9. Jambage de la fenêtre de l'embrasure à sièges — au cours de la mise à jour.
 9. Оконная ниша одного из окон, покрытая росписью, во время раскопок.

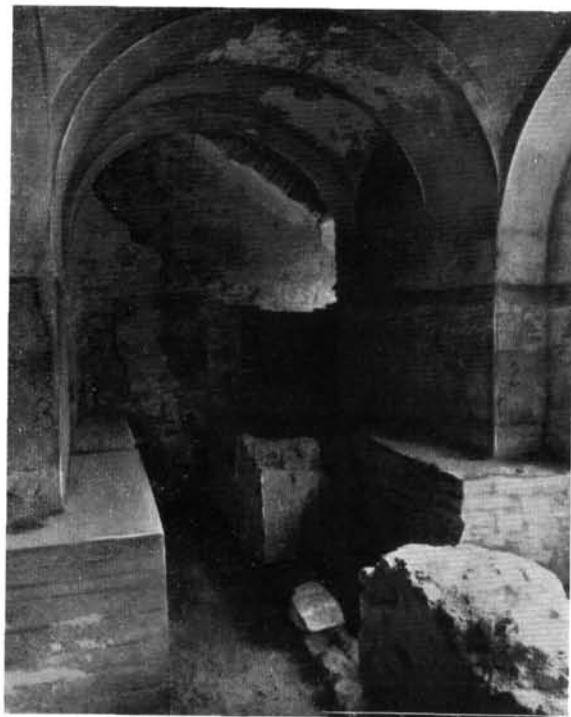
10. A festett ülőfülkés ablak másik kávája feltárás közben.
 10. Ein anderer Falz des Fensters mit bemalter Sitznische während der Freilegung.
 10. L'autre jambage de la fenêtre de l'embrasure à sièges — au cours de la mise à jour.
 10. Вторая ниша окна, покрытая росписью, во время раскопок.

Miután röviden körvonalaztuk a három feltárt épület elhelyezkedését, rátérünk részletes leírásukra. A három közül a palota az, amely középkori műemlékeink között műfaji ritkaságánál fogva az egész várpalotai együttesben talán a legnagyobb jelentőségű. Szélességi mérete mintegy 9 méter (ebből a homlokzati falakra egyenként 70—80 cm esik),

hosszirányú kiterjedéséből ma csak kb. 30 méternyi ismeretes, végfalai közül csak az északit ismerjük, déli irányban a palota a jelenlegi főtér területén húzódott tovább. Az egy helyiségsort magában foglaló földszintes palota kőből épült, csak a nyílásokat áthidaló boltíveket falazták téglából. A terméskő falazatot az épület sarkain kváderkő-

12. A kápolnahajó déli homlokzatának falsíkja.
 12. Wandfläche von der Südfassade des Kapellenschiffes.
 12. Panneau de mur du fronton sud de la nef de la chapelle.
 12. Линия стены южного фасада нефа часовни.

13. A kápolnahajó nyugati bejárata.
 13. Westeingang des Kapellenschiffes.
 13. L'entrée ouest de la nef de la chapelle.
 13. Западный вход в неф часовни.

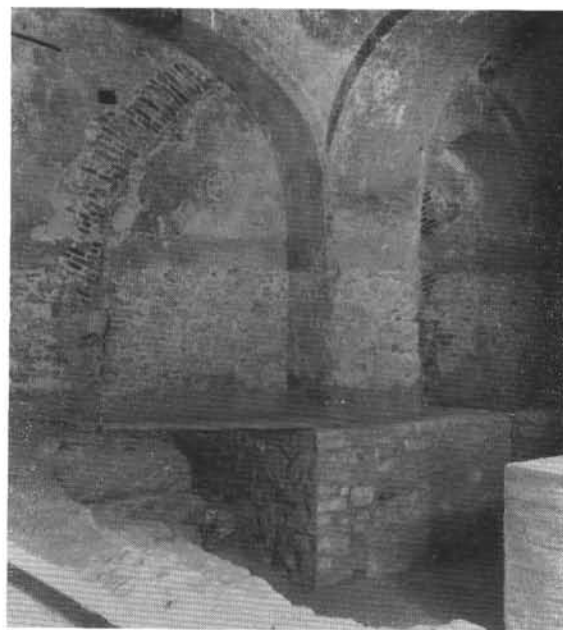
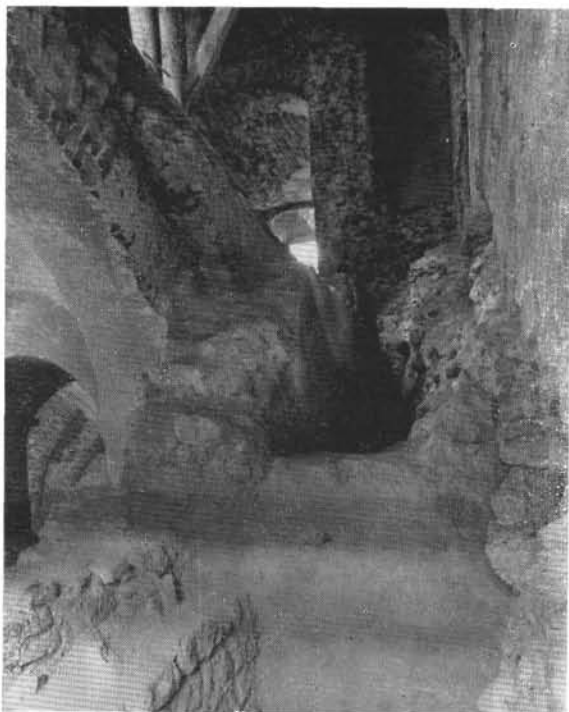

armatúra váltja föl, melynek érdekessége, hogy az armírozás hatását egy bizonyos magasságban megindított, majd megállított élszedéssel érték el. A homlokzatok vakolása a sarokkváderok felületére is kiterjedt. A vakolat teljes felületét kváderfal fugáit utánozó festés borítja. Az eredeti járószinttől számított hozzávetőlegesen 6 méteres magasságban csekély kiülésű, de nagy magassági kiterjedésű főpárkány fut körbe. A főpárkányon négykaréjos motívumsorból kialakított festett díszítés vonul végig.

A palota főhomlokzata nyugatra néz. Az épület minden számottevő nyílását itt alakították ki, ide vetült ki a palota belső beosztásának, helyiségei egymásutánjának teljes rendszere. Ennek az adottságnak a felhasználásával most mi is összekapcsoljuk az alaprajz és a főhomlokzat leírását. Mint-hogy az épület két végződése közül csak az északi ismeretes, itt kezdjük a helyiségek sorolását.

Az első helyiség kisebb, nyugati része a jelenlegi várudvar területére esik, így főhomlokzati falának csak a mai járószint alatti kb. 1 méter magasságig terjedő része maradt ránk (3. kép). Északi fala, amely nem más, mint a palota végfala, ugyanígy járt, mivel részben ugyancsak az udvar területére esik, részben pedig a vár jelenlegi keleti szárnyának olyan területére, ahol a barokk építési korszakban nagyobb arányú belső átalakítások történtek. A helyiség egyetlen ép falát, a keletit, 1961-ben ajtónyílás kialakítása céljából törték át, szerencsére azonban az áttörés nem terjed a főpárkány magasságáig, minthogy ezen a homlokzatszakaszon maradt

14. A kápolnahajó déli ablakának belső nézete.
 14. Innenansicht vom Südlichen Fenster des Kapellenschiffes.
 14. Fenêtre sud de la nef de la chapelle — vue de l'intérieur.
 14. Южное окно нефа часовни, вид изнутри.

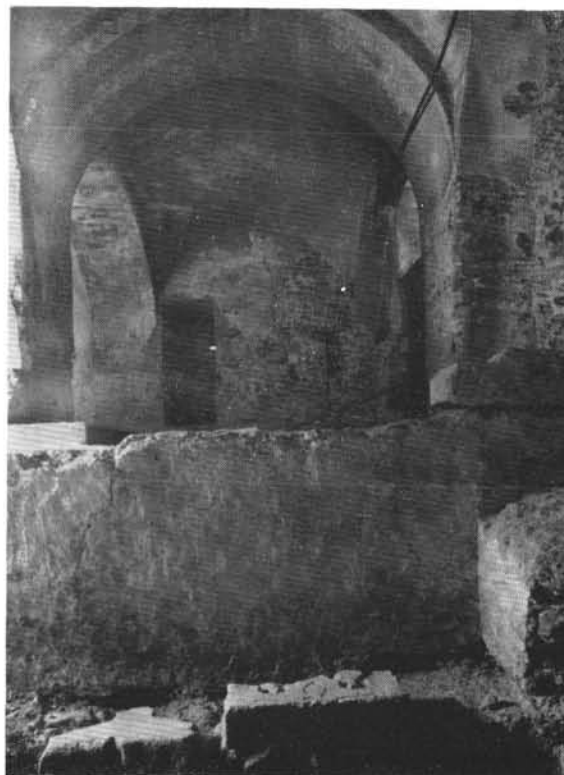

16. A kápolna diadalíve a hajó felől.
 16. Triumphbogen der Kapelle vom Schiffe aus gesehen.
 16. L'arc de triomphe de la chapelle vu du côté de la nef.
 16. Триумфальная арка часовни над нефом.

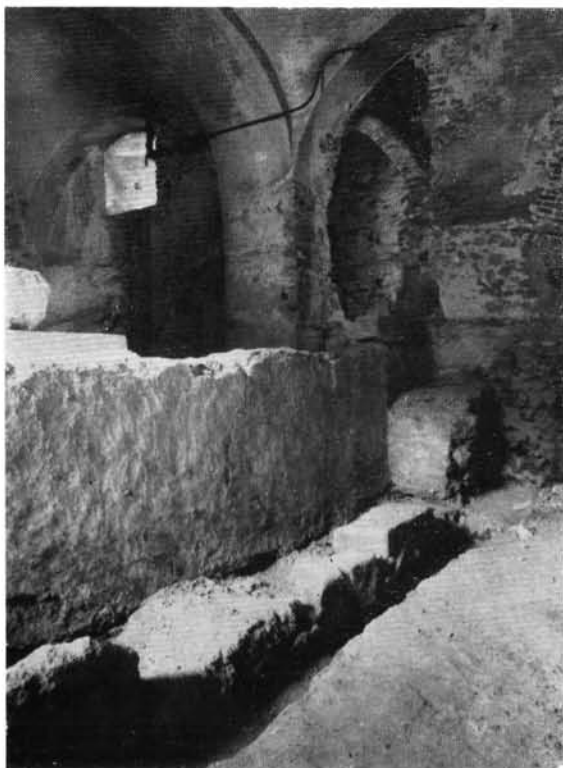
15. A kápolnahajó déli homlokzati fala nyugati elbontott szakaszával.
 15. Südliche Frontmauer des Kapellenschiffes mit dem abgebauten westlichen Abschnitt.
 15. Fronton sud de la nef de la chapelle — avec la partie ouest démolie
 15. Южный фасад нефа часовни с разобранным западным крылом.

meg leginkább eredeti frissességében a frízt díszítő négykaréjos motivumsor. A keleti és északi homlokzat találkozására képezi a palota egyetlen, teljes magasságában álló sarkát. Itt még a főpárkány befordulása is jól látható. A helyiség negyedek, déli fala, amely nem más, mint a helyiségünket a második helyiség felé határoló válaszfal, a jelenlegi déli szárny homlokzati falának vonalába esik, így annak áldozatul esett. Az eredeti palotahomlokzatnak azon a pontján azonban, amelynek belső oldalához ez a válaszfal, legalábbis a jelenlegi járószint alatti maradványainak tanúsága szerint, bekötés nélkül csatlakozott, kívül, a főpárkány kiülésének szintjén, egy letörött konzol csonkja látszik. Ez a maradvány azonban egymagában kevés ahhoz, hogy segítségével rekonstruáljuk azt a homlokzati képébe is belejátszó elemet, amelyet ez a konzol eredetileg, minden bizonnyal egy vagy több társával együtt, hordozott.

A palota második helyisége már teljes egészében a jelenlegi déli szárny területén fekszik, ezen a részen a főhomlokzat és a keleti palotahomlokzat fala egyaránt teljes magasságában áll. A két válaszfal közül az északiról az imént emlékeztünk meg, míg a délit, amely helyiségünket a harmadik helyiség felé határolja, a XV. századi délkeleti saroktorony építéskor vastagítással látták el.

17. A kápolnahajó északi falának belső nézete a köpenyfal elbontása után.
 17. Innenansicht von der nördlichen Mauer des Kapellenschiffes nach dem Abbau der Mantelmauer.
 17. Vue intérieure du mur nord de la nef de la chapelle après la démolition de sa chemise.
 17. Северная стена нефа часовни с внутренней стороны после разборки стеной оболочки.

18. A kápolnahajó északi falának belső köpenyezése elbontás előtt.
 18. Innenmantel von der nördlichen Mauer des Kapellenschiffes vor dem Abbau.
 18. La chemise intérieure du mur nord de la nef de la chapelle avant la démolition.
 18. Внутренняя стенная оболочка северной стены нефа часовни до ее разборки.

19. Félbehagyolt mérmű a köpenyfal elbontásából.
 19. Abgebrochenes Maßwerk aus der abgebauten Mantelmauer.
 19. Ostau conservé de la démolition de la chemise de mur.
 19. Наполовину оставленный при разборке стенной оболочке резной готический орнамент.

20. A kápolnahajó északi falának belső nézete az északkeleti belső sarok támpillérrrel.
 20. Innenansicht von der nördlichen Mauer des Kapellenschiffes mit dem nordöstlichen inneren Eckstützpfiler.
 20. Côté intérieur du mur nord de la nef de la chapelle avec le pilastre cornier intérieur nord-est.
 20. Внутренний вид северной стены нефа часовни с северо-восточным угловым опорным столбом.

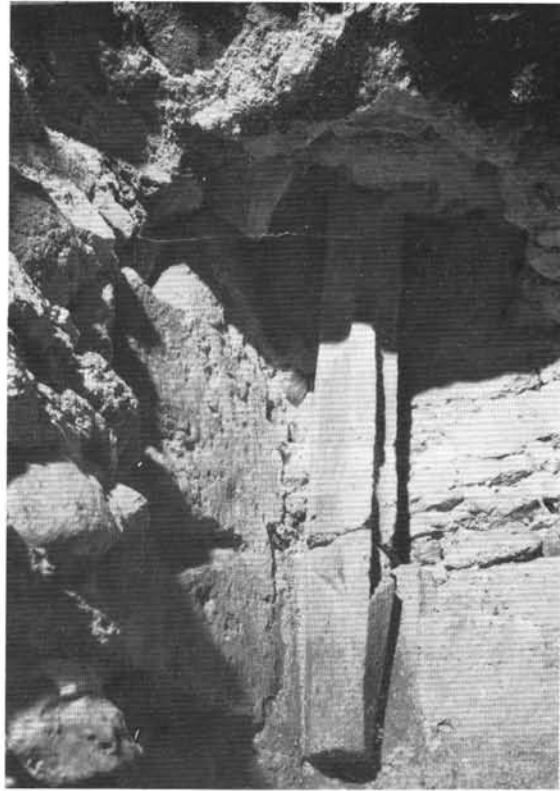
A helyiséget jelenleg korabarokk fiókos dongaboltozat fedi, ennek ellenére azonban, ha a padlószintnek az eredeti nivóra való süllyesztése és a helyiséget felosztó egészen új válaszfalak elbontása megtörténik, elmondhatjuk, hogy a XIV. századi terem belső térhatását nyertük vissza. A helyiség megvilágítására a főhomlokzat falában elhelyezett ötös ablakcsoport szolgál (4. kép). A ritka szépségű ablakcsoport szinte teljes épségben került elő a falkutatás során. Az ablakok két sorban helyezkednek el. Alul három álló formátumú ablaknyílás töri át a falat, míg fölül, a három ablakot elválasztó két pillér fölött, egy-egy körablak nyílik. Az alsó sor középső ablakának kivételével valamennyinek megmaradt teljes kökerete és mérműve is. Az alsó ablakok álló formátumú keretének egyenes záródását félkörös, majd ezt alul nyitott háromkaréjos körács szűkíti be (5. kép). Ugyanígy a két körablak mérműve is az ablakok formáját követő körköretbe írt, itt zárt formájú háromkaréjos motívumból áll (6. kép).

Az alsó ablakosor középső nyílásának eredeti formáját nem ismerjük pontosan. Említettük, hogy ennek kökerete hiányzik. Ez az ablak eredetileg sem egyezhetett meg két társával, mert több lényeges eltérés különbözteti meg azoktól. Ezek egyike, hogy szélességi mérete valószínűleg alatta-marad azokénak. A másik lényeges különbség az hogy míg a két szélső ablak kávája a „tipli” gyanánt szolgáló gerendahelyek tanúsága szerint faburkolatos volt (7. kép), addig a középsőnél ilyen nyomok nincsenek, ezzel szemben itt a kávávat vakolat és figurális falfestés borítja. Szinte teljes épségben látható itt egy életnagyságnál kisebb nőalak álló figurája, melynek ruházatát széles függőleges sávozás borítja.

A palota harmadik helyisége az eddigiéknél nagyobb kiterjedésű volt. Itt nyílt a palota bejárata is (8. kép). A bejáratától délre tárta fel a kutatás a palotának az ötös ablakcsoport mellett legszebb részletét, egy figurális festéssel borí-

21. A szentélyablak belső nézete.
 21. Innenansicht des Apsisfensters.
 21. Côté intérieur de la fenêtre du chœur.
 21. Окно святилища, вид изнутри.

22. A szentély eredeti boltozatának északnyugati sarokindítása.
 22. Nordwestlicher Eckfuß vom ursprünglichen Apsisgewölbe.
 22. La naissance nord-ouest de la voûte originale du chœur.
 22. Северо-западный угол первоначального свода святилища.

tott kávájú ülőfülkés ablakot. A festés az egyik oldalon férfit, a másikon nőt ábrázol (9. és 10. kép) A palota többi helyén feltárt freskókkal együtt egyike ritka világi falképeinknek a középkorból. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha az építető család tagjait keressük bennük. Feltehetően még a kapubejárattól északra is lehetne találni egy hasonló ablakot, ez a rész azonban statikai okokból nem volt feltárható, minthogy a szóbanforgó falszakasz belső oldala elé a XV. században köpenyfalat húztak, s rajtuk nyugszik a délkeleti torony nyugati falának súlya. A külső oldalnak támaszkodó korabarokk dongaboltozatot ugyancsak statikai okokból nem lehetett lebontani. Ez a boltozat egyidős az utolsó toronyemelettel, s a megmagasított torony földszinti helyiségének boltozati oldalnyomását ellensúlyozza. Amennyiben akár anyagi, akár műszaki felkészültség híján vagy a boltozat, vagy a köpenyfal statikai szerepének kiváltását nem sikerül megoldani, úgy ennek, a palota bejáratát is magábfoglaló központi teremnek a feltárása befejezetlen marad. A falképek azonban nemcsak az ablakkávákat

23. A diadalív és az alatta feszülő XVI. századi boltozat homlokíve.
 23. Triumphbogen mit dem darunter gespannten Frontbogen des Gewölbes aus dem 16. Jahrhundert.
 23. L'arc de triomphe et – au-dessous – l'arc frontal de la voûte construite au XVIe siècle.
 23. Триумфальная арка и тесно примыкающий к нему свод XVI века.

24. A szentély boltozata alatti XVI. századi boltozat.
 24. Das unter dem Apsisgewölbe gespannte Gewölbe aus dem 16. Jahrhundert.
 24. La voûte construite au XVIe siècle au-dessous de la voûte du chœur.
 24. Расположенный под первоначальным сводом святилища свод XVI века.

borították, hanem a terem belső falfületeit is. Így az eddigiekhez hasonlóan szinte teljes épségben látható az imént leírt festett ülőfülkés ablak szomszédságában, attól délre egy férfialak, amely, hasonlóan a többihez, életnagyságnál kisebb. Ez esetben azonban az ugyancsak egész alak nem álló figura, hanem az ablaknak háttal, erőteljes mozgásban ábrázolta a mester.

Termünk részben a második helyiséghez hasonlóan még mindig a déli szárny területén húzódik, részben azonban már beleesik a déli várfal vonulatába. Mindkét homlokzati fala, akárcsak a második helyiségé, teljes magasságában áll. Keleti falának belső oldalán egy egyenes záródású falfülke került elő. A palota homlokzati falai csak a XVI. századi falnak a külső síkjáig állnak, ezen túl csak a jelenlegi térszint alatti, hozzávetőleg 1 m magas alsó részük húzódik tovább 2–3 m távolságig. Az ezután következő elbontott szakasz alaprajzát már csak az eredeti alapozásig vagy járósíntig terjedő ásátás tisztázhatná.

A főhomlokzati falban még egy, töredékesen megmaradt nyílást tárt föl a kutatás. Északi kávéja még a várfalba esik, így elkerülte a bontást (11. kép). Szemöldökében még egy keretkő is maradt. A keleti homlokzati fal a nagy délkeleti saroktámpillér nyugati falsíkjában folytatódik 2–3 m hosszban, azután annak helyét is elfoglalja a támpillér alapozása.

Miután képzeletben végigjártuk a palota helyiségeit, visszatérünk kiindulási pontunkra. A palota északi végződésétől csak néhány lépés választja el a vele egykorú kápolnaszárnyat, nevezetesen a kápolnahajó déli homlokzatát (12. kép). Ennek tömege, mint fentebb írtuk már, a palotától északkeletre emelkedik. Nagyjából négyzetes alaprajzú hajó, melynek csak a jelenlegi padlószintig álló nyugati és északi falát, valamint a tőle északra elterülő helyiség megfelelő falait G. Sándor Mária tárta föl 1961-ben. A kápolnahajó nyugati homlokzati falában — a jelenlegi keleti szárny belsejében — középen bejárat (13. kép), ennek két oldalán egy-egy ablak nyílt. A déli hajófal keleti szakaszán egy ablakot tárt fel a kutatás (14. kép), minden bizonnyal legalább még egy ablak nyílt ettől nyugatra is, itt azonban a barokk lépcsőház építésekor a felmenő falat elbontották (15. kép). A keleti hajófalban nyílik a csúcsíves diadalív, amely, mint-hogy már a XV. századi várfal területére esik, teljes magasságban áll (16. kép). A hajó északi fala ismét a jelenlegi keleti szárny belsejében húzódik, mégpedig a nyugati falhoz hasonlóan olyan helyen, ahol a későbbiek folyamán nem alakítottak ki válaszfalat, s így csak a barokk-kori padlószint magasságáig, tehát kb. 1,20 méterig áll (17. kép). Nyílást az északi falban — legalábbis eddig a magasságig — nem találunk. A fal belső oldala elé — valószínűleg a XVI. századi erősítési munkák kapcsán — köpenyfalat építettek (18. kép). A köpenyfalból — elbontása közben — számos XIV. századi kőfaragvány került elő, melyek közül a legérdekesebb talán egy nagyméretű kötömb, melyből, mint Szakál Ernő kétséget kizáróan megállapította, mermű részletét kezdték kifaragni (19. kép). Hasonló mermű kész darabjainak töredékei a kőtárban föllelhetők.

A kápolnahajó boltozatából mindössze a keleti fal előtt, a diadalív fölött feszülő belső saroktámpilléreket (20. kép) áthidaló széles heveder déli indítása maradt meg. Ez a jelenlegi emelet padlószintje alatti feltárás során került napvilágra éppen úgy, mint a diadalíven túl a szentély keresztboltozatának nyugati fele. A szentély szélterében nyújtott téglalap alaprajzon épült, egyenes záródású keleti falának külső síkja a XVI. századi várfal homlokzati síkjával esik egybe. Itt még ablaka is megtalálható (21. kép), melynek keskeny és magas nyílását konkáv törtvonallú, tagozott bélletkövek szegélyezik. Az ablak záródása hiányzik, e felső rész megcsönkítése nyilvánvalóan egybeesik a szentélyt fedő keresztboltozat keleti felének elbontásával, ami értelemszerűen csakis a XVI. századi (külső) falvonalat építésének idejére eshetett. A szentély keresztboltozatának extradoszát — mint az imént szó volt róla — az emeleti padlószint alatti kutatás tárta föl, míg intradoszának csak északnyugati sarokindítása látható (22. kép), többi részét egy alá húzott XVI. századi dongaboltozat (23. kép) fedti el szemünk előtt. Ez az a dongaboltozat, amelynek gerinctáját magábfoglaló, szegmenssé szűkített folytatása a külső (XVI. századi) falvonalon keresztül futva az imént leírt szentélyablak fülkáját hidalja át a leszállított záradéki szinten, tehát a záradékcsönkítés XVI. századi eredetét is magyarázza (24. kép).

Visszatérve a szentély eredeti, XIV. századi keresztboltozatához, a jelenleg látható sarokindítás segítségével rekonstruálhatjuk a boltozati rendszert: konkáv profilú bordákkal tagolt keresztboltozat, amelynek sarkaiban a bordák konzolosan indulnak ki (22. kép). Ezzel megegyezik a szentély északi oldalán fekvő, ugyancsak egyenes záródású, hozzávetőlegesen négyzetes alaprajzon épült keresztboltozata, amelynek ugyancsak a felénél valamivel kisebb nyugati része maradt meg, ez azonban már feltárva, teljes egészében látható (25. kép).

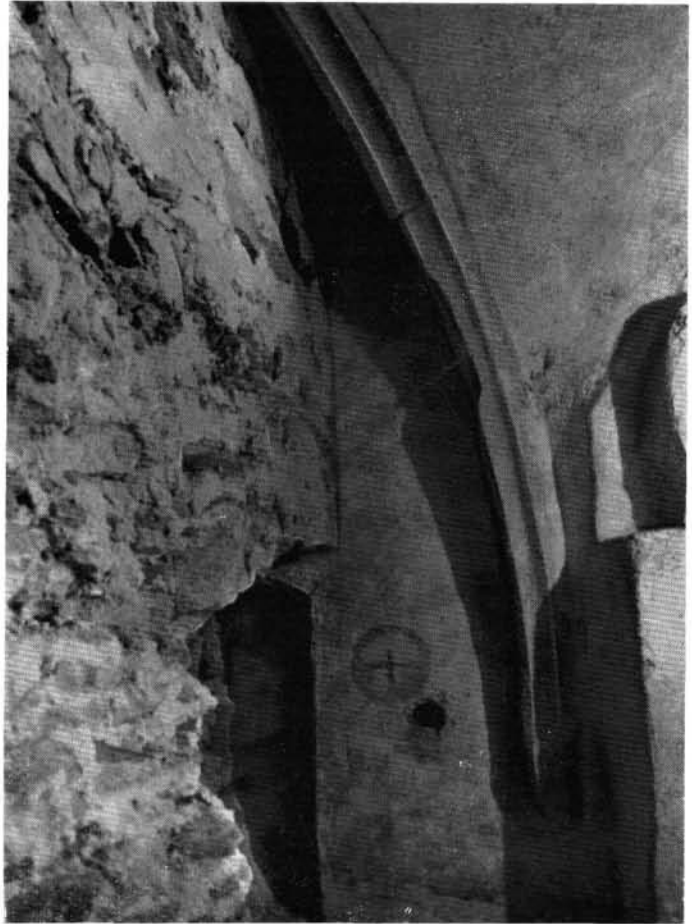
A sekrestyébe a szentélyből csonkán megmaradt eredeti ajtónyíláson át léphetünk be, melynek nyugati kávéja és szegmentíves záródásának nagy része ma is megvan (25. kép). A sekrestyének — a szentélyhez hasonlóan — nyugati fele teljes magasságában, míg keleti része lebontott boltozattal és visszabontott falakkal áll. Itt a XVI. századi várfalvonalat homlokzati síkjában konvex törés mutatkozik, így a sekrestye északkeleti sarka már a várkert területére esik, s csak annak járósíntjéig maradt meg.

25. A sekrestye és a szentély közös fala a sekrestye bejáratával.
 25. Die gemeinsame Wand zwischen Sakristei und Apsis mit dem Sakristeieingang.
 25. Mur mitoyen de la sacristie et du chœur, avec l'entrée de la sacristie.
 25. Общая стена между святилищем и ризницей со входом в ризницу.

A sekrestyebelső falmezőin, ott, ahol a még nem teljesen kieszett XVI. századi kitöltő falazat már látni engedi, különféle nehezen kivehető festésmaradványok között festett és karcolt feliratok, valamint felszentelési keresztek mutatkoznak (25. kép). A falakon más nyílást, mint a szentélyből átvezető, említett ajtóét nem talált a kutatás. A nyugati fal áttörése (26. kép) a rendszeres kutatást megelőző szondázás következménye.

A sekrestye nyugati és a kápolnahajó északi falának szögletében a hajóval azonos nyugati, de a sekrestyéénél nagyobb északi kiterjedésű, kelet-nyugati hossz tengelyű, téglalap alaprajzú helyiség terül el, melynek csak a várfal belső síkjában elhelyezkedő keleti fala és északkeleti sarka (27. kép) áll teljes magasságában, míg többi falai, a kápolnahajó északi falával azonos déli falát is beleértve, csak a barokk padlószintig maradt ránk. XV. századi bejárata — másodlagosan beépített XIV. századi konzollal és a XV. századi járószintnek megfelelő magasságban fekvő küszöbvel — a nyugati falban nyílt (28. kép), míg eredeti XIV. századi kisméretű, oblong, élszedéses keretű ablaka a nyugati sekrestyefal folytatásában nyílik (29. kép).

Az imént leírt helyiség északi oldalához még egy, kisebb helyiség csatlakozik, melynek keleti fala az előbbi helyiségéhez képest kb. 1 méterrel visszaugrik. Ebben a falban a szomszédos helyiség imént leírt keleti ablakával megegyező ablak nyílik (30. kép). A helyiség északi falában is található egy hasonló, ablakformájú, az előbbiekkal megegyezően szegmenszáródású nyílás, amely azonban nem a szabadra nyílik, hanem egy nem sokkal később épülhetett kelet-nyugati irányú dongaboltozat extradoszára (31. kép). E boltozat a XV. századi falban éppen folytatódik, tehát ezt megelőzően értelemszerűen ma hiányzó része is áll. E fölé a dongaboltozatos tér fölé épült a XV. században az északkeleti torony. Ennek észak-déli irányú kiterjedése azonos a dongaboltozatú helyiségével, míg ez utóbbi kelet-nyugati kiterjedését még nem ismerjük. Feltételezéseink között szerepel annak lehetősége is, hogy ez volt a palotaudvar kapubejáratja. A szomszédos déli helyiség nyugati fala északi irányban a dongaboltozat fölött folytatódni látszik, az elbontott falvégződés miatt azonban még ez sem bizonyos. Érdekes azonban, hogy ez az udvari homlokzati fal már vakolva és meszelve volt, amikor a fentebb körvonalazott, ablaknyílást magába foglaló falat, amely a dongaboltozat vállán nyugszik, megépítették. Az ablaknyílás értelmét keresve fel kell tételeznünk, hogy a dongaboltozat vállát utólag kötötték be a szóbanforgó falba, amelynek egyébként homlokzati jellege van, amint azt északkeleti sarokképzése is megerősíti (32. kép). A boltváll utólagos bekötése ebbe, a kápolnaszárny északi végfalát képező homlokzati falba tehát nagyon valószínű, s esetleg azzal magyarázható a donga vállfőlötti szakaszának egyenes keresztmetszeti profilja is (33. kép).

26. A sekrestyeboltozat délnyugati átlós bordája a belső saroktámpillérel.
 26. Die südwestliche Diagonalrippe des Sakristeigewölbes mit dem inneren Eckstützpfiler.
 26. Nerf transversal sud-ouest de la voûte de la sacristie, avec le pilastre cornier intérieur.
 26. Юго-западное ребро свода ризницы с внутренним угловым опорным столбом.

27. A kápolnahajótól északra fekvő helyiség északkeleti sarkának belső nézete.
27. Innenansicht von der nordwestlichen Ecke des vom Kapellenschiff nördlich gelegenen Raumes.
27. Vue intérieure du coin nord-est de la pièce au nord de la nef de la chapelle.
27. Северо-восточный угол помещения, расположенного к северу от нефа часовни, с внутренней стороны.

29. A kápolnahajótól északra fekvő helyiség ablaka.
29. Fenster des vom Kapellenschiff nördlich gelegenen Raumes.
29. La fenêtre de la pièce au nord de la nef de la chapelle.
29. Окно помещения, расположенного к северу от нефа часовни.

A XIV. századi palotaudvar észak-déli kiterjedését nem ismerjük, a palota elhelyezkedéséből és déli kiterjedéséből azonban arra következtetünk, hogy ebben az irányban felülmúlta a XV. században kialakult mai udvarét. Északon bizonyos jelek, így Éri István ásatásai arra engednek következtetni, hogy a várfal belső oldalán ma hiányzó épületszárny helyén talán széles, középoszlopos helyiséget is magábafoglaló épület húzódott. Az északkeleti torony nyugati homlokzatán ma is kivehető egy boltozott, emeletes épületszárny lenyomata. Egész bizonyossággal ismerjük azonban a palotaudvar kelet-nyugati kiterjedését. Ennek keleten a fentebb leírt palota és kápolnaszárny szab határt, melyek közül az előbbi valamivel keskenyebb, az utóbbi valamivel szélesebb udvarrész határolt. Ezek egyike sem tért el lényegesen a mai udvari homlokzati vonalától. Nyugaton a mai udvari homlokzat fala és előtte egy boltozatos közlekedő folyosó, amely a mai klasszicista előépítménynél keskenyebb volt, az udvarnak épp úgy nagyjából a mai határát szabja meg, mint keleten a palota és kápolnaszárny.

A nyugati szárny a XIV. században széles, középoszlopos termet és udvari közlekedő folyosót magábafoglaló épület volt. E folyosó emeleti falíveinek másodlagosan lefaragott profilos kövei még ma is jelentős részben eredeti helyükön, a klasszicista előépítmény mögötti udvari homlokzati falban

28. A kápolnahajótól északra fekvő helyiség XV. századi bejárata.
28. Eingang im 15. Jahrhundert zu dem vom Kapellenschiff nördlich gelegenen Raum.
28. L'entrée du XVe siècle de la pièce au nord de la nef de la chapelle.
28. Вход в помещение, расположенное к северу от нефа часовни (XV век).

láthatók (34. és 35. kép). A folyosó meglehetősen keskeny volt, amint arról udvari falának G. Sándor Mária által 1962-ben feltárt, a mai földszinti járósíntig felmenő szakasza tanúskodik. Az épület hossza a mai nyugati szárnyát legalábbis megközelítette. Belső terének szélessége ugyancsak nem maradt a mai alatt, hiszen kéthajós emeleti termének középoszlopa ma is a középvonalban helyezkedik el (36. kép). Szintjei a maiaknál lényegesen mélyebben feküdtek, hisz az imént említett emeleti középoszlop alsó része ma a földszinti boltozat gerince alá nyúlik (37. kép). A tagolatlan törzsű vaskos hengeroszlop lábazata fordított kockafejezethez hasonló, míg fejezete egyáltalán nincs is, a hengertörzs átvezetését a vékony négyzetes fedlemezes vállköbe a négy sarokban elhelyezett egy-egy kicsiny, fordított félgúla alakú konzolocska végzi el. Mindezt azonban, a két ellenkező irányban támaszkodó boltív felfekvésére kialakított vállkővet is beleértve, a felső oszlopoddal azonos kődarabból faragták ki.

Az imént leírt oszlop az emeleti kéthajós teremnek talán nem is elsődleges megoldásához tartozik. Vele egy vonalban ugyanis, az udvari folyosóval közös fal belső oldalán fődém-tartó konzol helyezkedik el (36. kép). E konzol alatt, egy felerészben ránc maradt, befalazott, szegmenszáródású falnyílás szomszédságában indult az oszlopra támaszkodó két boltív egyike. Kérdés, ha a gerendafödém alátámasztására két boltívvel kiváltott harántfal szolgált, miért volt szükség e falba befalazott, tehát szerepét veszített konzolra. Valószínű, hogy a középoszlopos-harántfalas rendszert, ha rövid időn belül is, de utólag építették be, nyilvánvalóan a nagy belső szélesség miatt. Az oszlop alatti földszinti válaszfal egyetlen, de középen megszakadó teherhárítóívet magába foglaló falazása ugyancsak a menetközbeni, vagy utólagos változtatás jegyeit hordozza magán. Kár, hogy a harántfal és a konzol eredeti helyzetét és egymáshoz való kapcsolódását nem ismerjük, mert a konzol, az ívek és az oszlop a kutatás kényszerű szünetelése idején, bontási munka kapcsán kerültek napvilágra, s az ívek és a harántfal rögtön a bontás áldozatául is estek. A bontási anyag is szétszóródott, s ma már csak a vállkő kiképzéséből és a két homlokzati falban látható bekötésekből következtethetünk a harántfalra és az abban feszülő két boltívre.

A várat megelőző palotaegyüttes feltárt maradványainak leírása után most keressük meg nyomát írott forrásaink között is. A várpalotai vár építésének történetével a szakirodalom mindeztideig adós. Az összefoglaló művészettörténeti munkák egyáltalán nem foglalkoznak várunkkal. A művészettörténeti feldolgozáshoz vajmi kevés támpontot nyújtó helytörténeti, illetve helyismereti írások várunk történetét 1440-nel kezdik, mégpedig az 1445. évi országgyűlés IV. cikkelyére hivatkozva, amely kimondja, hogy a szlavóniai várak és 5 más új vár kivételével az Albert király uralkodása (1437—1439) óta eltelt zavaros időszakban épült várakat gazdáiknak azonnal le kell rombolatniok, különben hűtlenség vádjá alá esnek.⁴ A kivételként felsorolt 5 új vár között szerepel Verőce, Sajóvamos, Kislána és Pelsőc mellett Palota vára is, amely ekkor Újlaki Miklósé.⁵ Ez az időpont megfelel a szabályos belsőtoronyos vár építésének, hiszen a korábbi keltezését éppen a várat megelőző, újonnan feltárt és stílusjegyei alapján a XIV. század második felére keltezhető palota nem enged meg, sokkal későbbi datálásról pedig azért nem lehet szó, mert Giulio Turco vár-alaprajzának készültéig, 1572-ig még legalább két jelentős építési korszak hagyja várunkon tevékenységének kétségtelen nyomát.

Minden olyan okleveles említés lokalizálásánál, amely az 1445-ös országgyűlés határozatában megjelölt időszak kezdeténél, 1439-nél korábbi adattal szolgál Palota, illetve Bátorkő létezésére, a helytörténeti iro-

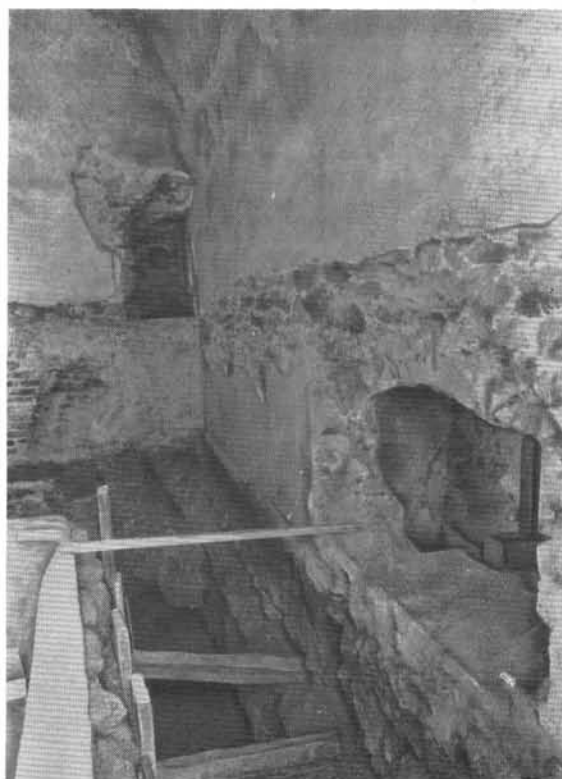

30. A kápolnaszárny utolsó helyisége.

30. Letzter Raum des Kapellenflügels.

30. La dernière pièce de l'aile de la chapelle.

30. Последнее помещение часовенного крыла

31. A kápolnaszárny utolsó helyiségének északi ablaka kívülről.

31. Außenansicht des nördlichen Fensters des letzten Raumes vom Kapellenflügel.

31. Vue extérieure de la fenêtre nord de la dernière pièce de l'aile de la chapelle.

31. Окно последнего помещения часовенного крыла снаружи.

32. A kápolnaszárny északkeleti sarka.
 32. Nordöstliche Ecke des Kapellenflügels.
 32. Le coin nord-est de l'aile de la chapelle.
 32. Северо-восточный угол часовенного крыла.

33. Másodlagosan bekötött boltváll a kápolnaszárny északi falában.
 33. Gewölbesehle sekundärer Verbindung in der nördlichen Mauer des Kapellenflügels.
 33. Retombe scellée ultérieurement dans le mur nord de l'aile de la chapelle.
 33. Вторично подогнанная пята свода в северной стене часовенного крыла.

dalom többnyire eleve számításon kívül hagyta az Újlaki vár helyét. A vártól kb. egy óra járásnyira északnyugatra álló úgynevezett pusztapalotai várromot hol Bátorkő, hol meg Palota említéseivel azonosították, ugyanakkor Bátorkő várát hol ide, hol Pétfürdő, vagy éppenséggel Csiklingvár területére, legutóbb pedig az Újlaki-vártól nyugati irányban néhány száz méterre álló, Ybl Miklós által épített Zichy-kastély helyére tették.⁶ A kutatás során feltárult palota most hozzásegít bennünket ennek a kérdésnek a tisztázásához is.

34. A nyugati szárny egyik emeleti falíve a XIV. századból.
 34. Ein Mauerbogen in Stockwerkhöhe des Westflügels aus dem 14. Jahrhundert.
 34. Un des arcs muraux de l'étage de l'aile ouest du XIVe siècle.
 34. Арка XIV века на втором этаже западного крыла.

Várpalota jelenlegi területe, úgy látszik, részét képezte annak a nagy Fejér-megyei birtoktestnek, amely az Árpád-házi királyok korában Csákvár és Pusztasabolcs központokkal a Csák nemzetsége volt.⁷

Bátorkő várának építése a Csákokhoz fűződik.⁸ A batorkői vár említésével először 1288-ban találkozunk.⁹

A vár 1326-ig marad a Csákok kezén. Ekkor Károly Róbert Csákokó, Várgesztes és Csesznek várakkal együtt Bátorkőt is cserében kapja Csák nembeli István

35. A nyugati szárny egyik udvari homlokzati boltíve az emelet szintjén a XIV. századból.
 35. Ein Gewölbobogen in Stockwerkhöhe von der Hoffront des Westflügels aus dem 14. Jahrhundert.
 35. Un arc de voûte du XVIe siècle du fronton de la cour de l'aile ouest au niveau de l'étage.
 35. Арка дворового фасада западного крыла на уровне второго этажа (XIV век).

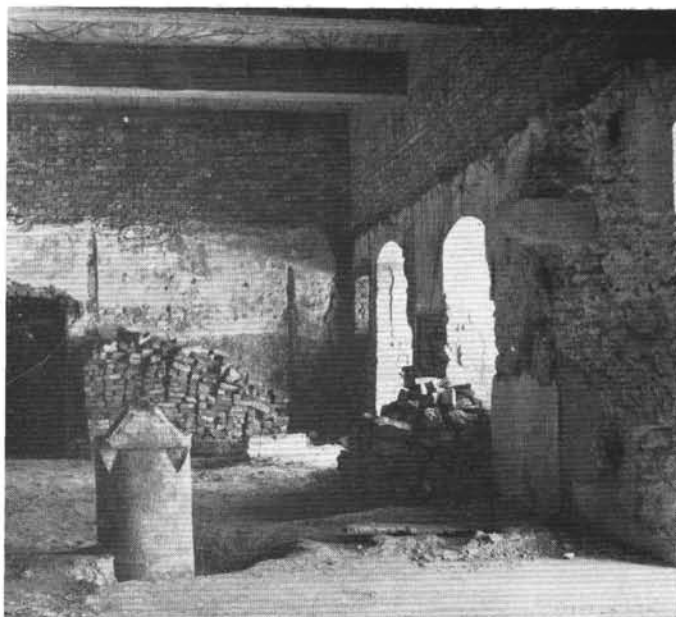
fiaitól, Pétertől és Istvántól Dumbo és Nyék királyi várakért. A csereügylet vonatkozik természetesen az említett várakhoz tartozó birtokokra és falvakra is.¹⁰ Az oklevél megnevezi a helyet magát is, ahol a vár áll: Tykolfeldeu.

A fentiek szerint Károly Róbert által csere útján megszerzett Bátorokó vára 1350-ig marad királyi kézen. Ekkor Nagy Lajostól, szolgálataik fejében, Tót (sclau) Lőrinc mester fia: Miklós pozsonyi ispán és királyi pohárnokmester, Leukus, Bertalan és leszármazóik kapják meg adományként a királyi várat valamennyi jövedelmével és a hozzá tartozó falvakkal és birtokaikkal együtt.¹¹ Minthogy az új birtokosok annak az Újlaki-családnak a közvetlen ősei, amely Várpalotát a következő évszázad folyamán is magáénak tekintheti, ezzel a királyi adománnyal — mondhatjuk — kialakultak azok a birtokviszonyok, amelyek Bátorokót, illetve Palotát a minket érdeklő időszakban jellemzik. Itt jegyezzük meg, hogy a palotai várban az Újlakiak farkasfogas családi címere is megtalálható, a bejárati szárny oromfalába az 1950-es években, meglehetősen szervesen, harmadlagosan befalazva.¹²

Ha az eddig tárgyalt oklevelekhez hozzászámítjuk azokat is, amelyekben csupán említés történik Bátorokó váráról, így a már szóba került 1288. évin kívül egyet 1341-ből¹³, egyet 1364-ből,¹⁴ egyet 1383-ból,¹⁵ egyet pedig 1394-ből¹⁶, úgy kijelenthetjük, hogy a XIV. század végéig minden oklevél egyöntetűen Bátorokó váráról beszél csupán, s Palota első említésével csak 1397-ben találkozunk^{16a}. 1409-ben Keszi Balázs személyében olyan várnaggyal találkozunk Bátorokón, aki vagy egyidejűleg, vagy pedig előzőleg (ez nem derül ki az oklevél szövegéből), udvarnagy volt Palotán.¹⁷ Ez a tény önmagában is elegendő ahhoz, hogy ezt az egyébként is beszédes helynevet attól a Palotától származtassuk, amelynek az udvartartásában 1400 körül Keszi Balázs udvarnagyi szerepet töltött be. Végül mi bizonyítaná beszédesebben a Palota-helynév és az udvartartás együttes megjelenésének ilyen összefüggését, mint maga az 1966 folyamán feltárt palota, amelynek, stílusjegyei alapján, éppen erre az időre kellett elkészülnie.

Fenti következtetésünket támasztják alá a XV. századból fennmaradt későbbi adatok is. Mindaddig, amíg Palotából az 1445-ös országgyűlés idejére Castrum Palota nem lesz, várként csak Bátorokó szerepel. Így kizárólag Bátorokó váráról történik említés 1426-ban,¹⁸ 1436-ban,¹⁹ 1440-ben,²⁰ 1442-ben²¹ és 1444-ben.²² Palota váráról először az 1445-ös országgyűlés beszél mint olyanról, amely 1439 óta épült.²³ S ez nem vonatkozhatik Bátorokó esetleges újjáépítésére, hiszen a továbbiak folyamán, végig a XV. századon, szinte minden oklevél párhuzamosan említi a két várat. Ilyen együttes említéssel van dolgunk 1465-ben,²⁴ 1492-ben²⁵ és 1497-ben.²⁶ Bátorokó szerepe azonban a korszerű új palotai vár megépülésével megcsappan. Ez azon is lemérhető, hogy míg Bátorokót Palota nélkül ebben az időben már nem emlegetik okleveleink, Palota vára önállóan is szerepel, így 1484-ben,²⁷ valamint 1495-ben.²⁸

Összefoglalva tehát fenti fejtegetéseinket, megállapíthatjuk, hogy Várpalota várát az Újlakiak 1439 és 1445 között fél évszázaddal korábban emelt palotájuk átépítéséből nyerték, s ez, a kor katonai építészetének színvonalán álló szabályos belsőtornyos vár vette át a vezető szerepet Bátorokó várától, amely első formájában már a Csák nemzetség birtoklásának idején, valószínűleg a tatárjárás után, kőből épült ki, Palota közelében állott, s feltehetően a ma Pusztapalotának nevezett várral azonos.²⁹ Ily módon elválasztottuk egymástól a két különbözőképpen nevezett várat, s a Palota névnek, az itt folyó udvartartásnak, majd az itt kiépült várnak az oklevelekben történő felmerülését minden nehézség nélkül azonosítani tudtuk azzal a várral kiépült palotával, amelyet az 1966 évi helyszíni falkutatás tárt fel.

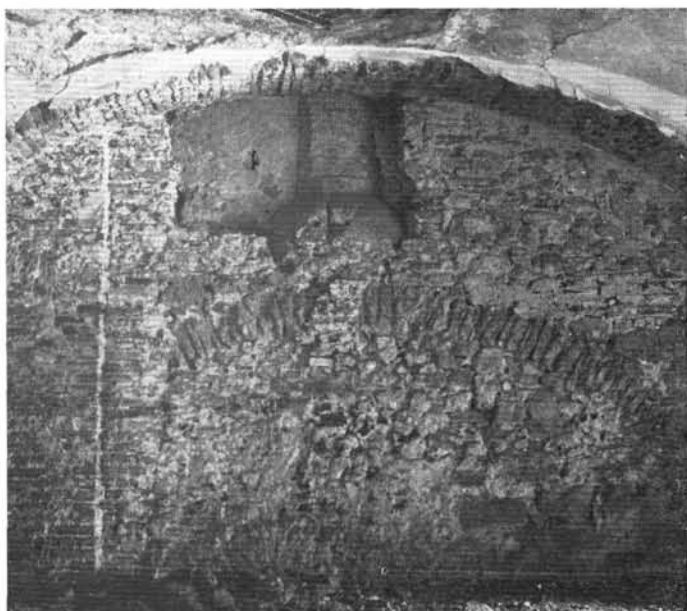

36. A nyugati szárny kéthajós termének középoszlopa a mai első emelet szintjén észak felől.

36. Nordansicht der Mittelsäule vom zweischiffligen Saale des Westflügels in Stockwerkhöhe.

36. La colonne médiane de la salle à deux nefs de l'aile ouest au niveau du premier étage actuel, vue du Nord.

36. Центральная колонна двухнефного зала западного крыла на уровне теперешнего второго этажа, вид с севера.

37. A nyugati szárny kéthajós termének középoszlopa a mai földszinten dél felől.

37. Südansicht der Mittelsäule vom zweischiffligen Saale des Westflügels auf dem hentigen Erdgeschoß.

37. La colonne médiane de la salle à deux nefs de l'aile ouest au rez-de-chaussée actuelle, vue du Sud.

37. Центральная колонна двухнефного зала западного крыла на уровне нынешнего первого этажа, вид с юга.

Végezetül hátra volna még a palota részletes stílus-történeti vizsgálata és művészettörténeti feldolgoása, ezt azonban a még folyó kutatás befejezetlensége miatt nem volna célszerű ezen a helyen megkísérelnünk. Még nem történt meg a barokk fölépcsőház pilléireibe másodlagosan befalazott nagyszámú XIV. századi tagozatos kőanyag kiváltása, s a kibontott kövek felmérése, fényképezése sem. És ami legalább ilyen súllyal nyom a latba, azoktól a részekről, ahová a kutatás csak ezután fog eljutni, további épületek és in-situ részletek napvilágra kerülése várható, ami nélkül a teljes alaprajzi rendszer tisztázása nem lehetséges és az emlékanyag művészettörténeti feldolgoása elszórt dolog lenne. Ennek ellenére azonban már az eddigi feltárások alapján is teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy a palotaegyüt-

test stílusjegyei alapján a XIV. század második felére kell datálnunk. Erre mutatnak a tagolatlan és csak kis méretű nyílásokkal és nyíláscsoportokkal áttört homlokzati falak, a belső saroktámpillérek, melyekre a boltozati bordák támaszkodnak, a viszonylag alacsony belsők, melyek gyakran síkfödémek és falaikat szintén erre a korszakra jellemző kontúrozott, síkdíszítéses freskók és faburkolatok borítják. S végezetül említsük meg az építészeti tagozatok csak konkáv és sík elemekből álló grafikus profilját, s ennyi talán elég is lesz egyelőre ahhoz, hogy ne maradjon kétségünk afelől, hogy az 1409-ben kelt oklevélben említett udvartartás színterét képező palota-együttes nem sokkal, legfeljebb néhány évtizeddel az említés előtt épülhetett.

Gergelyffy András

Jegyzetek

- ¹ L. Éri István és G. Sándor Mária ásatási dokumentációit a veszprémi Bakonyi Múzeumnál, illetve az Országos Műemléki Felügyelőségen.
- ² Giulio Turco felvételi rajza a bécsi Kriegsarchiv-ban 1572. máj. No. 77 033. G. I. h. 738.001. sz. a. Palota. C. jelzéssel.
- ³ Itt jegyezzük meg, hogy a XVII. századból vannak a palotai várnak 5 tornyos ábrázolásai is. Ezek az ötödik, kerek torony közepén helyezkedik el. L. Szij Rezső: Várpalota látképei 1600–1908. Budapest, 1963. 43–50 l.
- ⁴ Kovachich Suppl. ad vest. com. II. 17.
- ⁵ „Castrum Palota Nicolai Vayvode in comitatu Albensi”
- ⁶ L. Faller Jenő: Hol feküdt Bátorok vára? Veszprém, 1936. V. ö.: Szij Rezső: Várpalota. Fejezetek a város történetéből. Budapest, 1960. 44. és 427. lap. Itt jegyezzük meg, hogy Szij Rezső könyve hemzsegg a téves adatoktól, melyeknek forrását nem jelöli meg. Időrendi táblázata és történeti következtetései éppen ezért — legalábbis az általunk tárgyalt korszak tekintetében — használhatatlanok.
- ⁷ Hóman—Szekfű: Magyar történet I. kötet. Budapest, 1935. 124. A törzsek elhelyezkedési térképét l. a 144. és 145. lap között.
- ⁸ U. o. 561. lap.
- ⁹ „... sub castro Bacurku. ...” Erzsébet királynénak Omersa helységet magába foglaló adományja János comes, Sydonak fia számára. L.: Wenzel XII. 470.
- ¹⁰ L. Vk. m. lt. Kálóz 9. Vö. Kumorovitz: Veszprémi Regeszták 172.
- ¹¹ Vk. m. lt. Kálóz 9. Vö. Kumorovitz: Veszprémi Regeszták 426.

- ¹² Képe közölve: Szij Rezső: Várpalota, 1960. 7. képtábla. A Gutkeled nemzetségnek ez a címere látható pecsét formájában Guthi Ország Mihály 1475. X. 29-én Léván kiadott oklevelének hátára nyomva. L. Dl. 59 662. (Forgách) Ezt az adatot Dr. Entz Gézának köszönöm.
- ¹³ Orsz. lt. kincst. oszt. N. R. A. 1711. 7. dipl. lt. 3384. Vö.: Anjou-kori Okm. IV. 99.
- ¹⁴ Kont Miklós nádor oklevele. Pannonh. főapáts. házi lt. L. V. W.
- ¹⁵ Vk. m. lt. Kálóz 9. Vö.: Kumorovitz: Veszprémi Regeszták 786.
- ¹⁶ Dl. 7928. (F). Vö.: Zsigmondkori okl. I. 3290.
- ^{16a} L. Tört. Tár 1901.100, 106 és 240. U. V. ö. Faller i. m. 8. l. 7. jegyz.
- ¹⁷ „Blasius Kezy castellanus castri Bathorkw, alias curialis in Palatha. ...” L. Magy. Orsz. Lev. : Dl. 9514. sz.
- ¹⁸ Kőrömdi lt. Alm. V. lad. 5. n. 49. Vö.: Csánki III. 208.
- ¹⁹ Pannonh. főapáts. házi lt. LVII. XX. és LVI. Oo.
- ²⁰ Pannonh. főapáts. házi lt. XV. Ee.
- ²¹ Dl. 13 683.
- ²² Kőrömdi lt. Himfyana, n. 457.
- ²³ L. 4. jegyzet.
- ²⁴ Kőrömdi lt. Himfyana, n. 461., illetve 462. és Alm. I. lad. 1. n. 5. és 6.
- ²⁵ Kőrömdi lt. Alm. I. lad. 1. n. 8.
- ²⁶ Kőrömdi lt. Alm. I. lad. 1. n. 9.
- ²⁷ Dl. 19 007.
- ²⁸ Dl. 17 994.
- ²⁹ A jelentősebb Palota nevének kiterjesztése a köztudatban elhagyányult Bátorokre semmi esetre sem korábbi keletű a XVI. századnál.

Die architektonischen Perioden der Burg von Várpalota

I.

Freilegung eines Palastes aus dem 14. Jahrhundert innerhalb der Burg von Várpalota

Die Rekonstruktionsarbeiten der Burg von Várpalota waren schon seit Jahren im Gange, bevor die ausführlichere Lokalforschung in Angriff genommen werden konnte. Im Folgenden wird ein Versuch gemacht werden, über die Resultate der Mauerforschung und die daraus abgezogenen, auf die früheste Periode der Baugeschichte der Burg bezüglichen Folgerungen einen knappen Bericht zu geben.

Die Burg von Palota liegt in der Mitte der inzwischen zu einer Industriestadt entwickelten Ansiedlung. Die Burg, oder genauer der ihr vorangehende Palast bildeten den Kern der Festung, und damit den Faktor worauf die Entwicklung der Ansiedlung zurückzuführen ist. Eine treffende Andeutung dazu ist auch der Name des Ortes (Palota = Palatium). Die Mauerforschung von 1966 führte zur Freilegung eines Palastes, der auf einem quadratischen Grundriß gebaut wurde und der Burg mit inneren Türmern etwa ein halbes Jahrhundert vorangeht.

Der in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts erbaute Palastkomplex besteht aus mehreren Gebäuden. Darunter zieht sich die Wohnabteilungen enthaltende Reihe nord-südlicher Orientierung des Palastes entlang das Erdgeschoß des südlichen Burgflügels. Ihr Dielenniveau liegt etwa 1,20 m unter dem gegenwärtigen Gangniveau bzw. unter dem aus dem 15. Jahrhundert. Ihre Mauern reichen bis zum Dielenniveau des gegenwärtigen ersten Stockes und hier kam sogar das ursprüngliche Hauptgesims ans Licht.

Das zweite bedeutende, zum Teil aufrechterhaltene Gebäude des Palastkomplexes aus dem 11. Jahrhundert ist der Kapellenflügel, der in unmittelbarer Nähe des Palastflügels davon nord-östlich liegt und ebenfalls eine Reihe von Räumen nord-südlicher Orientierung hat.

Der Kapellenflügel liegt auf dem Gebiete des gegenwärtigen Ostflügels.

Das dritte Gebäude aus dem 14. Jahrhundert, dessen bedeutende Reste durch die Mauerforschung freigelegt wurden und welches aufgrund seines zweischiffigen Raumes im ersten Stock ebensogut Rittersaalflügel genannt werden könnte, schließt das Erdgeschoß und den ersten Stock des gegenwärtigen Südflügels in sich. Im Gegensatz zu dem Palast und dem Kapellenflügel war dieser Flügel einstöckig.

Unter den drei Gebäuden ist es vielleicht der Palast, der wegen der Rarität seiner Kunstarchitektur innerhalb des ganzen Komplexes von Várpalota als ein mittelalterliches Kunstdenkmal von höchster Bedeutung ist. Er ist etwa 9 m breit, von seiner Länge ist heute nur eine Strecke von etwa 30 m bekannt.

Südwärts vom Eingang des Palastes wurde durch die Forschung neben der fünfgliedrigen Fenstergruppe der schönste Teil des Palastes, ein Fenster mit einer Sitznische, freigelegt, dessen Falz mit figuraler Malerei bedeckt ist. Auf der einen Seite wird durch die Malerei ein Mann, auf der anderen ein Weib dargestellt. Mitsamt in den übrigen Teilen des Palastes freigelegten Freskos ist es eine unserer Wandgemälde-Raritäten aus dem Mittelalter. Wahrscheinlich entfernen wir uns nicht weit von der Wahrheit,

wenn wir die dargestellten Personen für Mitglieder der Familie nehmen, die den Bau ausführte. Auch die inneren Wandflächen des Saales waren von Freskos bedeckt

Vom nördlichen Ende des Palastes wird der mit ihm gleichaltrige Kapellenflügel nur durch ein paar Schritte getrennt. In der Mitte der Westfassade des Schiffes, dessen Grundriß im großen und ganzen quadratisch war, befand sich ein Eingang und an beiden Seiten davon je ein Fenster. In der östlichen Schiffswand spannt sich der spitzbogige Triumphbogen. Die Apsis wurde auf einem der Breite nach gedehnten viereckigen Grundriß gebaut und auch das Fenster ihrer Ostwand mit geradlinigem Abschluß ist erhalten geblieben. Das Gewölbesystem der Apsis kann mit der Hilfe des gegenwärtig sehbaren nordwestlichen Eckfußes rekonstruiert werden: ein durch Rippen konkaven Profils gegliederte Kreuzgewölbe, von dessen Ecken die Rippen konsolenartig ausgehen. Damit stimmt die Sakristei überein die an der Nordseite der Apsis liegt und ebenfalls mit geradlinigem Abschluß auf einem annähernd quadratischen Grundriß gebaut wurde. Auf den inneren Wandfeldern der Sakristei sind Weihungskreuze zu sehen.

Die nord-südliche Ausdehnung des Palasthofes vom 14. Jahrhundert ist uns nicht bekannt, aus der Lage und der südlichen Ausdehnung des Palastes kann jedoch gefolgert werden, daß die Ausdehnung in dieser Richtung diejenige des im 14-ten Jahrhundert ausgestalteten gegenwärtigen Hofes übertraf.

Der Westflügel vom 14. Jahrhundert war ein einen breiten Saal mit Mittelssäulen und einen durch den Hof führenden Verbindungsgang einschließendes Gebäude. Die Profilsteine sekundärer Skulptierung von den Mauerbögen dieses Ganges stehen in Stokwerkhöhe in großem Teile noch heute an ihrer ursprünglichen Stelle. Die Länge des Gebäudes war mindestens so groß wie diejenige des gegenwärtigen Westflügels und die Mittelsäule seines zweischiffigen Saales im Stockwerk steht auch heute in der Mittellinie.

Das gegenwärtige Gebiet von Várpalota scheint einen Teil des großen Besitzkomplexes vom Komitat Fejér gebildet zu haben, der in der Zeit der Könige aus dem Hause der Arpaden mit den Mittelpunkten Csákvár und Pusztaszabolcs dem Geschlecht Csák gehörte. Der Bau der Festung von Bátorokó ist mit den Csák's verknüpft. Diese Festung, deren Geschichte in engem Zusammenhang mit derjenigen von Palota steht, wird zuerst im Jahre 1288 erwähnt. Die Festung bleibt bis 1326 im Besitze der Csák's. Da empfängt König Robert Karl die Festung tauschweise von Peter und Stephan, Söhnen von Stephan des Geschlechts Csák. In der Urkunde wird Tykolfeldeu als der Ort der Festung erwähnt. Die Festung von Bátorokó bleibt bis 1350 in königlichem Besitz. Da wird sie vom Ludwig dem Großen den Söhnen Meisters Tót (Schkauer): Miklós, dem Gespan von Pozsony und königlichen Mundschenk, Leukus, Bertalan und ihren Nachkommen in Donation gegeben. Da die neuen Besitzer unmittelbare Vorfahren

derselben Familie Újlaki sind, in deren Besitz Várpalota selbst im Laufe des folgenden Jahrhunderts bleibt, nehmen mit dieser Donation diejenigen Besitzverhältnisse eine feste Form an, die für Palota und Bátorkő in dem uns interessierenden Zeitalter charakteristisch sind. In der Festung von Palota ist auch das Familienwappen mit Wolfszähnen der Újlaki's aufzufinden.

Bis zum Ende des 14. Jahrhunderts wird einstimmig in jeder Urkunde nur Festung Bátorkő erwähnt und von Palota ist keine Rede. Umso interessanter ist es, daß wir im Jahre 1409, in der Person von Balázs Keszi in Bátorkő einem Burgvogt begegnen, der entweder gleichzeitig oder vorangehend Hofmarschall in Palota war. Dies ist zugleich die erste Erwähnung von Palota und diese Tatsache allein ist hinreichend, diesen auch übrigens so beredsamen Ortsnamen von dem Palast abzuleiten, in dessen Hofhaltung um 1400 Balázs Keszi das Amt des Hofmarschalls bekleidete. Und zuletzt ist der überzeugendste Beweis für den Zusammenhang der gemeinsamen Erscheinung des Ortsnamens Palota und der Hofhaltung der im Jahre 1966 freigelegte Palast, dessen Bau seinen Stilmarken nach genau auf diese Zeit beendet werden sollte.

Obiger Schluß wird auch durch die späteren, aus dem 15. Jahrhundert stammenden Daten unterstützt. Vor der Diät von 1445, als Palota Castrum Palota wird, war nur Bátorkő als eine Festung erwähnt. Von Festung Palota, die seit 1439 im Bau begriffen war, wurde zuerst auf der Diät von 1445 Erwähnung gemacht. Die Rolle von Bátorkő

hingegen verliert nach dem Erbauen der modernen Festung von Palota an Wichtigkeit. Das kann auch an der Tatsache abgemessen werden, daß während in unseren Urkunden aus dieser Zeit Bátorkő nur mit Palota zusammen erwähnt wird, erscheint Festung Palota auch selbständig. Das Obige zusammengefaßt: die Festung Várpalota kam zwischen 1439 und 1445 durch den Umbau des ein halbes Jahrhundert früher errichteten Palastes der Újlaki's zustande und diese den Standard der militärischen Architektur der Zeit befriedigende Festung mit regelmäßigen inneren Türmen hat die Rolle der Festung von Bátorkő übernommen, die in ihrer ersten Form, als sie im Besitze des Geschlechts Csák war, wahrscheinlich nach der Tatarenverwüstung, aus Stein gebaut in der Nähe von Palota stand.

Aufgrund der Stilmarken datiert der freigelegte Palastkomplex auf die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts. Diese Datierung wird unterstützt von den ungegliederten, nur mit Öffnungen und Öffnungsgruppen kleiner Dimension durchbrochenen Frontmauern, von den inneren Eckstützpfeilern, von denen die Gewölberippen getragen werden, von den verhältnismäßig niedrigen Inneren, die meistens ebene Decken haben und deren Wände ebenfalls von für dieses Zeitalter charakteristischen konturierten Freskos und Holztafelungen mit ebener Dekoration bedeckt sind.

Der Palastkomplex, der zur in der Urkunde aus 1409 erwähnten Hofhaltung den Schauplatz bietet, dürfte nicht mehr als ein paar Jahrzehnte vor dem Zeitpunkt der Erwähnung gebaut worden sein.

András Gergelyffy

Les périodes de la construction de la place forte de Várpalota

I.

La mise à jour d'un palais du XIVe siècle dans la place forte de Várpalota

Les travaux de reconstruction de la place forte de Várpalota se poursuivaient déjà depuis des années quand il est devenu possible de procéder à l'examen approfondi des lieux. Dans ce qui suit nous essaierons de rendre compte brièvement des résultats des examens de murs et des conclusions que l'on peut en tirer concernant la plus ancienne des périodes de la construction de cette place.

Le fort de Palota occupe le centre de l'agglomération, devenue déjà ville industrielle. Donc le facteur qui explique le développement de l'agglomération était le fort ou plus exactement le palais encore plus ancien qui constituent même aujourd'hui le noyau de la petite ville. Le nom de la commune y fait aussi allusion (Palota = palatium, palais). L'examen de murs de l'an 1966 nous a amenés à la mise à jour d'un palais, antérieur d'un demi-siècle environ au fort bâti sur un plan rectangulaire, muni d'un système de tours intérieures.

Le corps du palais construit dans la deuxième moitié du XIVe siècle comprend plusieurs bâtiments dont la série de pièces d'habitation donnant sur le Nord-Sud se trouve au rez-de-chaussée de l'aile sud du fort. Son niveau de sol est d'un mètre 20 au-dessous du raz de sol du XVe siècle, c'est-à-dire du niveau actuel de la chaussée. Ses murs montent jusqu'au niveau du plancher du premier étage actuel, où même la corniche originale a été retrouvée.

L'autre bâtiment de l'ensemble du XIVe siècle dont la majeure partie nous est restée comprend l'aile de la chapelle laquelle se situe immédiatement auprès de l'aile du palais au Nord-Est, exposant également au Nord-Sud l'enfilade de ses pièces.

L'aile de la chapelle est incorporée dans l'aile est actuelle.

Enfin le troisième bâtiment datant du XIVe siècle, dont d'importantes restes ont été découvertes grâce à l'examen de murs, et que l'on pourrait appeler aile de la salle des chevaliers à cause de sa grande salle à deux nefs au premier étage, ce troisième bâtiment se trouve au rez-de-chaussée et au premier étage de l'aile ouest actuelle. Contrairement au palais et à l'aile de la chapelle, cette aile avait un étage.

De ces trois bâtiments c'est le palais qui occupe une place distinguée aux rangs de nos monuments médiévaux, à cause de sa rareté de genre. Il mesure à peu près 9 mètres de largeur, et quant à sa longueur, nous n'en connaissons aujourd'hui qu'une trentaine de mètres.

Au sud de l'entrée du palais les fouilles ont mis à jour le plus beau détail du palais — auprès du groupe des fenêtres quintuplettes — une embrasure de fenêtre à sièges, dont l'encadrement est couvert d'une peinture figurative. La peinture représente d'un côté un homme, et une femme de l'autre. Avec les autres fresques découvertes à d'autres endroits du palais, ces peintures sont les beaux exemplaires

de nos fresques médiévales dont très peu nous sont parvenues. Probablement nous ne nous trompons pas trop en supposant que les personnes représentées sur les deux peintures sont des membres de la famille édifiatrice. Les pans de mur intérieurs étaient également couverts de fresques.

Ce sont seulement quelques pas qui séparent le bout nord du palais de l'aile de la chapelle contemporaine. Au milieu du fronton ouest de la nef au plan approximativement carré, il y a l'entrée, entre deux fenêtres.

Dans le mur est de la nef se tend l'arc de triomphe ogival. Le chœur, oblong dans le sens de la largeur, a encore sa fenêtre dans son mur est qui le ferme en ligne droite. En partant des naissances du coin nord-ouest visibles même aujourd'hui dans le chœur, le système de voûtes peut être reconstruit: c'était une voûte d'arêtes compartimentée par des tiercerons concaves partant des consoles de coin. La sacristie, carrée à peu près, a une voûte identique du côté nord du chœur. Aux pans de mur intérieurs se montrent des croix de consécration.

Nous ne connaissons pas l'étendue de la cour du palais au XVIe siècle dans le sens nord-sud, mais vu le site du palais et son étendue vers le Sud, nous supposons qu'elle a dépassé dans cette direction l'étendue de la cour actuelle, formée au XVe siècle.

Au XIVe siècle, l'aile ouest comprenait une large salle soutenue de colonnes au milieu, et un corridor de circulation du côté cour. Même aujourd'hui au premier étage on peut remarquer à leurs places primitives la majorité des pierres profilées des arcs muraux de ce corridor. La longueur du bâtiment devait au moins approcher la longueur de l'aile ouest actuelle, et la colonne centrale de la salle à deux nefs de son premier étage, même aujourd'hui se range sur la ligne médiane.

Le territoire actuel de Várpalota constituait, paraît-il, une partie de ce grand domaine au comitat Fejér qu'à l'époque des rois arpadiens possédait la gent Csák. Csákvár et Pusztaszabolcs étaient les centres de ce domaine. La construction du fort de Bátorkő s'attache à la famille Csák. C'est dans un diplôme daté de 1288 que ce fort est mentionné. Son histoire est intimement liée à celle de Palota. Le fort reste aux mains des Csák jusqu'en 1326, quand le roi Carobert le reçoit en échange de Péter et d'István, fils d'István de la gent Csák. Le diplôme nomme le lieu même où se dresse le fort: Tykoldfeldeu. Le fort de Bátorkő reste aux mains royales jusqu'en 1350 quand le roi Louis le Grand en fait don héréditaire aux fils du maître Lőrinc Tót (de Sckau): à Miklós, comte de Pozsony et officier du gobelet, à Leukus et à Bertalan. Puisque les nouveaux propriétaires sont les ancêtres immédiats de la famille Újlaki qui même au cours du siècle suivant pos-

sèdera Várpalota, par cette donation du roi s'est établie la répartition des terres qui caractérise Bátorkő c'est-à-dire Palota à l'époque qui nous intéresse. Dans le fort de Palota on peut retrouver aussi les armoiries aux dents de loup de la famille Újlaki.

Jusqu'à la fin du XIVe siècle tous les documents à l'unisson ne parlent que du fort de Bátorkő, aucun ne mentionne Palota. Il est donc d'autant plus intéressant qu'en 1409 nous rencontrons un capitaine, dans la personne de Balázs Keszi, qui au même temps ou préalablement était maréchal de Palota. C'est d'ailleurs la première mention de Palota, et ce fait seul suffit à ce que nous fassions remonter ce nom parlant au palais où Balázs Keszi remplissait le poste de maréchal dans les années 1400. Et qu'est-ce qui prouverait d'une façon plus convaincante la corrélation de l'apparition simultanée du toponyme Palota et de la cour princière que ce palais mis à jour en 1966, qui vu ses éléments de style, devait être achevé justement à cette même époque.

Les données postérieures, qui nous sont parvenues du XVe siècle appuient ce raisonnement. Jusqu'à ce que Palota ne devienne Castrum Palota — et c'est au temps de la Diète de 1445 — seul Bátorkő est mentionné comme place forte. C'est la Diète de 1445 qui parle la première du fort de Palota, construit depuis 1439. Or, le rôle de Bátorkő s'amointrit après la construction de la place moderne de Palota. Cela se montre par le fait que tandis que Bátorkő n'est mentionné qu'ensemble avec Palota, le fort de Palota figure indépendamment dans des diplômes. En récapitulant: la famille Újlaki a eu la place forte de Várpalota en rebâtissant entre 1439 et 1445 leur palais construit un demi-siècle auparavant, et ce fort moderne, muni d'un donjon, répondant en toute points aux règlements de la construction de places de l'époque a pris le rôle du fort de Bátorkő. Ce dernier, bâti en pierre au temps de la jouissance de la gent Csák, probablement après l'invasion des Mongols, se trouvait à la proximité de Palota.

Les éléments de style prouvent que le palais mis à jour date de la deuxième moitié du XIVe siècle. C'est ce qu'indiquent les frontons unis, percés seulement par des baies et groupes de jours de petites dimensions, les contreforts angulaires de l'intérieur d'où partent les nerfs de la voûte, les intérieurs relativement bas, souvent au plafond plat, dont les murs sont couverts de fresques aux contours accentués, aux décorations plates, et de lambrisage. Tout cela renvoie à la deuxième moitié du XIVe siècle.

Le palais, théâtre de la solennité mentionnée dans le diplôme daté de 1409, devait être bâti depuis peu — de quelques décennies au plus — avant sa mention.

András Gergelyffy

Строительные периоды Варпалотской крепости

I.

Раскопки дворца XIV. века в варпалотской крепости

Подробные исследования на месте начались после того, когда работы по восстановлению крепости велись уже несколько лет. Здесь мы попробуем коротко рассказать о результатах обследования стен, о на старейшем периоде истории строительства крепости и о вытекающих отсюда выводах.

Крепость находится в середине населенного пункта, в настоящее время уже развившегося в промышленный город. Ядро его — крепость, вернее пред-

шествовавший ему дворец — был тем фактором, который в дальнейшем стимулировал развитие поселения. На это указывает и название (Палота — palatium). Обследование стен в 1966-м году привело к обнаружению дворца, построенного в форме правильного четырехугольника. Дворец был построен на полтора столетия раньше внутреннего укрепления с башнями.

Ансамбль дворца, построенного во второй половине XIV столетия состоял из нескольких зданий. Ряд строений, состоявший из жилых помещений дворца и членившийся на южное и северное крыло, тянется по южному крылу нижнего этажа крепости. Уровень пола расположен на 1 м. 20 см. ниже высоты уровня в XV веке, т. е. теперешнего уровня тротуара. Стены поднимаются до высоты уровня пола теперешнего второго этажа, здесь обнаружился и тогдашний главный карниз.

Второй довольно сохранившейся частью дворцового ансамбля XIV века является крыло часовни, расположенной в непосредственной близости от крыла дворца, к северо-востоку от него; расположение помещений здесь тоже северо-южное.

Крыло часовни находится на месте теперешнего восточного крыла.

Наконец, третьим зданием XIV века, остатки которого вскрыло исследование стен, располагается на первом и втором этаже теперешнего западного крыла. Здание это имело два нефа и являлось, очевидно, рыцарским залом. В противовес дворцу и часовне, оно было двухэтажным.

Из этих трех зданий всего варпалотского ансамбля самым значительным среди памятников средневековья из-за своеобразия архитектурного стиля являлся сам дворец. Ширина строения — девять метров, а в длину оно составляет тридцать метров (по крайней мере, только столько нам известно).

На юг от входа рядом с группой в пять окон благодаря исследованию была обнаружена красивейшая деталь — покрытая фигуральной росписью оконная ниша. С одной стороны ниши изображена женщина, с другой — мужчина. Совместно с другими обнаруженными фресками она является одной из редких примеров средневековой стеной живописи. Очевидно, мы не будем далеки от истины, если изображенные фигуры примем за членов семьи, построившей этот дворец. Внутренние стены зал тоже покрыты фресками. Только несколько шагов отделяет часовню от северного конца здания дворца. Здание часовни примерно квадратное, в середине южной стены находится вход, по обе стороны которого расположено по окну. К восточной стене нефа тесно прилегает зубчатая арка. Святителище имеет форму вытянутого прямоугольника. Сохранилось оконце, расположенное в его восточной стене. Систему фасадов святителища можно реконструировать с помощью начала северо-западного угла: это сетевой фасад, расчлененный ребрами вогнутого профиля, из углов которого ребра начинаются как консоли. Идентичен с ним фасад квадратной ризницы, тоже прямой. На внутренних полях стены ризницы видны святительные кресты.

Нам неизвестно продолжение двора в северном и южном направлении, однако по расположению дворца и по тому, как он простирался к югу, можно сделать вывод, что он был большим, чем теперешний двор, определившийся в XV веке.

Западное крыло в XIV веке было широким залом с колоннами посередине и примыкавшим к нему корридорм, ведущим во двор. Профилированные резные камни верхнего этажа этого корридора и сейчас еще видны на первоначальном месте. Длина здания примерно соответствовала длине теперешнего западного крыла, а средняя колонна двухнефного верхнего помещения и сейчас находится на средней линии.

Территория теперешней Варпалоты, как видно, составляла часть громадного поместья в комитате Фейер, которое в период царствования Арпадов принадлежало семье Чак и центром которого был Пустасабольч. Строительство крепости в Баторкё тоже связано с семьей Чак. Впервые упоминание об

этой крепости, тесно связанной с Варпалотой, встречается в 1288-м году. Крепость находилась в руках Чаков до 1326-го года. В это время король Роберт Карой получает ее взамен от сыновей Иштвана-Петера и Иштвана. Документ называет и название местности, на которой стояла крепость — Тиколфелде. Крепость в Баторкё находилась в королевских руках до 1350-го года, когда Лайош Великий пожаловал ее сыновьям Лье́ринца Тота — Миклошу, Пожоньскому ишпану и королевскому виночерпию, Леукису, Берталану и их потомкам. Так как новые владельцы были прямыми предками семьи Уйлаки, считавшей на протяжении последующего столетия Варпалоту своей собственностью, то этим королевским пожалованием создались те имущественные отношения, которые были характерны для Баторкё и Варпалоты в интересующее нас время. В Варпалоте можно обнаружить герб семьи Уйлаки с изображением волчьих зубов.

До конца XIV века все без исключения документы говорят только о Баторкё, ни один из них не содержит упоминания о Варпалоте. Это тем более интересно, что в 1409-м году кастеляном крепости в Баторкё был Балаж Кеси, который одновременно с этим или до этого был кастеляном крепости в Варпалоте. Это, между прочим, первое документальное упоминание о Варпалоте. Этот факт сам по себе достаточен для того, чтобы считать, что название крепости Варпалота происходит от того дворца (по-венгерски дворец — палота, прим. переводчика), где около 1400-го года Балаж Кеси при дворе имел положение кастеляна. Наконец, решительным аргументом в пользу связи названия Варпалота и появлением придворного церемониала является сам дворец, обнаруженный в 1966-м году, архитектурный стиль которого указывает на то, что он должен был быть построен как раз к тому времени.

Вышеизложенные выводы подтверждают и сохранившиеся документы XV века. До самого 1445-го года, в роли крепости выступает только Баторкё. Впервые упоминается о Варпалоте на государственном собрании 1445-го года как о крепости, строящейся в 1439-го года. Со строительством современной варпалотской крепости Баторкё теряет свое значение. Это видно и из того факта, что письменные документы того времени упоминают о Баторкё только в связи с Варпалотой, в то время как последняя упоминается и самостоятельно. Итак, обобщая вышеизложенное: семья Уйлаки между 1439-м и 1445-м годами соорудила крепость Варпалоту, перестроив дворец, воздвигнутый на полстолетия раньше; эта крепость, построенная по новейшему слову военной архитектуры того времени и представлявшая правильное укрепление с внутренними башнями, переняла на себя роль крепости Баторкё. Баторкё стояла поблизости от Варпалоты и была выстроена в свое время из камня в период, когда ею владели еще Чаки, очевидно, вскоре после татарского нашествия.

Судя по архитектурному стилю, обнаруженный дворцовый ансамбль нужно датировать второй половиной XIV столетия. На это указывают нерасчлененные стены, которые прорезаны узкими окошками или группой ниш, внутренние угловые опорные столбы, на которые опираются ребра свода, сравнительно низкие внутренние помещения, часто с гладкой крышей, характерные для того времени фрески, контурная стенная роспись, ровно украшающая стены, деревянная обшивка стен.

Упомянутый в документе за 1409-й год в связи с описанием придворного церемониала дворцовый ансамбль был построен незадолго, в крайнем случае, за несколько десятилетий до этого упоминания.

Андраш Гергейффи

Palota vára és a törökkori végvárak

A magyarországi végvárak alatt a váraknak egy bizonyos láncolatát értjük. Ezekre a várakra nem annyira építésmódjuk, tehát egy-egy építési korszak jellemző, mint inkább a szervezet — a végvári szervezet —, amelyekbe tartoztak.

A török nagyhatalom félelmetes hadigépezetet fejlesztett ki Ázsiában, és ezt egyre többet használta fel a Balkánon keresztül Középeurópa irányában. A luxemburgi házból való Zsigmond, és hadvezérei: Hunyadi János és Pippo Scolari, — magyar nevén Ozorai Fülöp — később pedig Mátyás király a török veszélyt kiűzőn szervezett, képzett és felszerelt zsoldos-seregekkel tudták elhárítani. Lehet, hogy már ebben az időben épült bizonyos várren dszer, olasz várépítők igénybevételével, kb. a Duna vonala alatt délre terjedő övezetben. E várépítésnek azonban nem sok nyoma maradt, kutatásaink ez időszert semmit sem tudnak róla. Kézenfekvő, hogy e kor kutatói arra gondolnak: ez időben nyilvánvalóan azt tartották, a legjobb védelem a támadás. A Hunyadiak fényes győzelmei e magatartást igazolták. A támadó seregek kiképzése és fenntartása egészségesebbnek látszott, ezeket nemcsak egyetlen övezetben lehetett felhasználni. A várépítés viszont helyhez kötött volt, és építése, katonasággal, hadiszerrel való megrakása költségesnek látszott.

Mégis, amikor Mátyás halála után, híres feketeseregének széttörlésével az ország elveszti korábbi hatékony ütőerejét és a nemesi hadkötelezettség alapján felállított honvédelem Mohácsnál katasztrofális csődöt mond. A török az egész Nagyalföldet megszerzi, és 1541-ben csellel az ország szívének, Budának is birtokába jut. Ezzel a dunántúli, felvidéki területek is egyre kényesebb helyzetbe kerülnek, Bécs és Prága előterében a török portyák egyre gyakoribbá válnak.

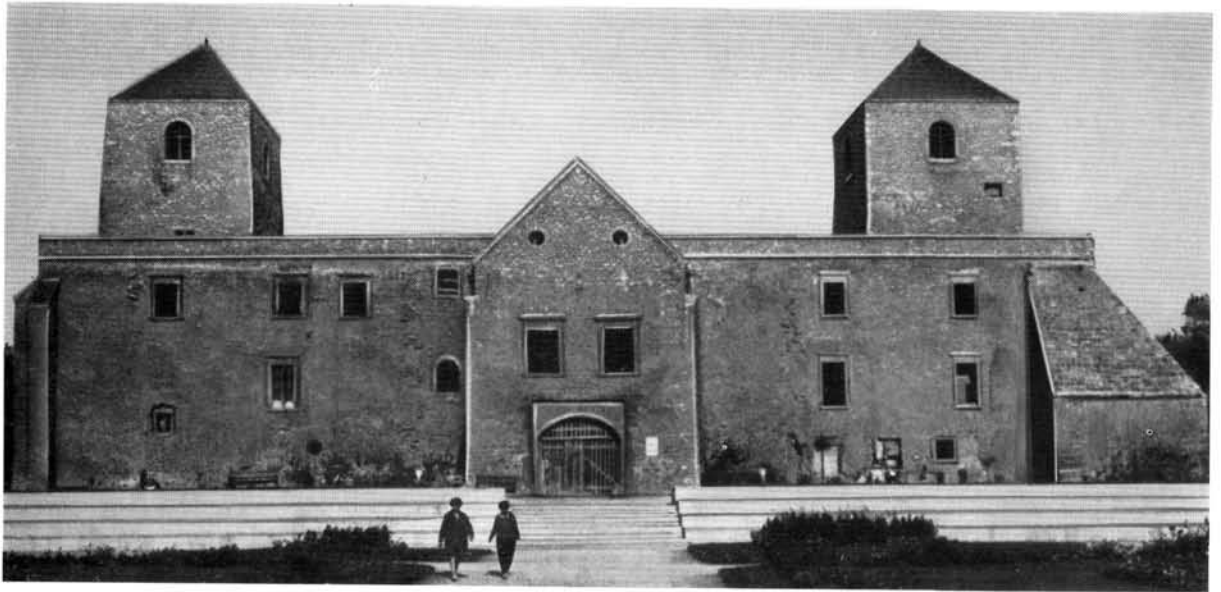
Mostmár, a „császárvárosok” veszélyeztetettek, nemcsak Magyarország, és ezért a bécsi udvar a török fenyegető előnyomulásának megakadályozására felállítja a bécsi és grázi haditanácsokat. Ezek a legjobb külföldi szakértők bevonásával és a hadsereg parancsnokaival. módolják ki a védelem övezetét, mely Magyarország területén át húzódik. Délen a horvátországi főkapitányság, majd a dunántúli, északon a felvidéki főkapitányság alá szervezik az e területen levő várakat, melyek nagyságát, állapotát, harcászati felhasználható értékét most, az 1570 körüli években sürgősen számbaveszik: felmérések készülnek, és részletes jelentések, a javasolt legsürgősebb tennivalókról, ezek szerszám, anyag és munkásszükségletéről. E felmérésekből bontakozik ki a védőövezet többszáz km mélyen tagolt sávjában helyet foglaló várak értéke. E szerint vannak alapvető fontosságú várak, ún. főerőségek, amelyekre az egész várrendszer támaszkodik, majd a rendszer tagjai a rendes várak, illetve erősségek és végül a kisebb hadirtékú,

megerősített helyek, várkastélyok. Utóbbiak csak a kislétszámú portyák megakadályozására alkalmasak. De maguk is ilyenek kiinduló helyeiként, valamint jelentős, híradó szerepüknel fogva szintén fontos és hasznos részei az egész végvári rendszernek, az egymástól gyakran meglehetősen nagy távolságban fekvő várak összekötői. A rendes várakba, méginkább a főerőségekbe már nagyobb létszámú őrség, lovasság, tüzérség szállásolható el, ezek nagyobb létszámú támadó ellen is sikeresen ellenállhatnak.

Ez röviden a magyar végvárak szervezete, amelyeknek élete a magyar kamara alatti magyar kapitányok és magyar katonaság, valamint az osztrák és német rendektől támogatott, fizetett, vagy küldött idegen kapitányok és katonaság váltakozása közepette bonyolódott. Az ígért katonaság, ellátmányok, stb. szakadozott küldése, illetve hosszú szünetei körül állandóak a reklamációk, és a végek katonaságának ily rosszul ellátása mellett gyakoriak a hatalmaskodások, az önhatalmú élésszerzés, ami a fegyelem meglazulására vezet. Az állandó panaszok a túlnyomóan osztrák többségű haditanácsnál kevés orvoslásra találnak, bár ennek feladata lenne a várépítés, korszerűsítés anyagi fedezetéről és a védők zsoldjáról gondoskodni. A munka maga pedig a magyar megyékre hárul. Ezek kötelesek a szükséges robotmunkát, építőanyagot és fuvarot szolgáltatni, ami a tekintélyes méretű sáncok, árkok, palánkok létesítése esetén gyakran egy-egy vár esetében három megye népét vette igénybe heteken át. A magyarok hordják a földet, fát, égetik a meszet, verik a köteleket, kovácsolják a kapcsokat, szögeket, döngölik a földtöméseket, míg a haditanács számos olasz hadmérnökei — akik közül e kor hadtudományi kutatója, Gyalóky 142 nevét sorol fel, — készítik a munkák terveit. Kissé megnehezíti a végvárak pontos rekonstrukcióját ma az, hogy e hozzátétek, a korszerűsítések legnagyobb része földmű volt, amelyek nagyrésze nyom nélkül pusztult el azóta. Másrészt a fennmaradt tervek nem mind valósultak meg, sőt aránylag csak kis részük, és azokat is gyakran módosították a helyi kapitányok, a saját háborús tapasztalataik alapján.

A korszerűsítésnek legfőbb ideje, mert a várostromban a XV. században bevezetett puskapor — a lőfegyverek, főleg az ágyúk lassú elterjedése következtében (a XVI. században) — a középkorban épített magastornyú, magasfalú várak nem tudtak ellenállni, és azok megerősítésére, új védőművekkel ellátására, gyakran teljesen új várak építésére volt szükség.

Minderről a folyamatról részletes tájékozódást nyújtanak a haditanács ezidőben végeztetett várvizsgálatai. Ez a hatalmas anyag tartalmazza a várkapitányok és a hadmérnökök javaslatait, előterjesztéseit a szükséges védőművekre, bontásokra és átépítésekre, és a végvár-

rakról pontos képet nyújt. A bécsi hadilevéltárakban szerencsésen megmaradt anyagban végzett bújárkodásra támaszkodnak Pataki Vidor Jánosnak, az egri vár 1920-as években folyt érdemes feltárójának megállapításai az ezidőben épített várakról, melyeket három csoportba sorol: „a hevenyészett erődítések kora” (1541—1556) a „haditanács ó-olasz rendszerű építési kora” (1556—1570) végül az „új olasz rendszerű építkezések kora” (1570—1590). Hasonlóan hiteles, de még sokkal gazdagabb, részletesebb képet kapunk az ugyanabból az anyagból merítő Takáts Sándor izes magyarságú kitűnő írásából, egész sor könyvből.

Mindkét kitűnő kutató eredményeit bedolgoztuk a magyar várak fejlődését, építészeti, közelebbről (vár-építési fejlődés alapján elemző munkánkba, és ott részleteztük a különféle várépítésmódokat, amelyek a végvárak idejére jellegzetesek. Már Takáts Sándor rámutatott e korszak legfőbb földérsítéseiére, azaz 1.) a lortkertre, amelyet vékonyabb karókból, vagy egy sor leásott gerendából kerítettek; 2.) a palánkra, mely két sor leásott gerendából állt, melyeket vesszővel fontak össze és dögölt földdel csömösöltek meg, kívülről pedig — nehogy tüzet kapjon, — sárral vertek be; és 3.) a rótt palánkra, egymás mellé sűrűn levert erőteljes gerendákból, melyeket fakötésekkel „róttak” egymásba, vasszögekkel erősítettek — rendszerint a bástyák készítésekor, míg az előbbieket a kötőgátak helyén készülték, illetve a lovasság elhelyezését szolgáló „huszárkerteket” védték.

A bécsi haditanács irataiból megtudjuk azt is, mennyire akadozott, és hézagosan valósult meg a sok szép terv az avult várak korszerűsítésére, hadi felszerelésére. Hány panasz, kérés ment hiába a császár elé a katonák elmaradt zsoldja miatt, és az elmaradt fizetés miatt nyomorgó katonák hogyan szereztek meg mégis mindennapi élelmüket, közben mivé tették a környék életét.

Ebben az általános képben kell látnunk a hosszan nyúló, és mélyen tagozott végvár-vonalat, melynek középső szakasza volt a dunántúli főkapitányság, Győr főerősséggel, és a főkapitány székhelyével. Mellette Komárom, Székesfehérvár, Palota, Pápa, Veszprém,

Kanizsa, Sárvár, Szigetvár az erősebb várak, a kisebbek: Tata, Somlyó, Devecser, Várgesztes, Vitány, Csesznek, Pannonhalma, Tihany, Nagyvácszony, Sümeg, Csobánc, Szigliget, Siklós, Körmend, Kaposvár, Zalaegerszeg, Lenti, és csak őrhelyek Szentgyörgy, Keszthely, Zalavár, Dunaföldvár, amilyen a Palota váratól nem messze fekvő Pusztapalota vára is.

A felsorolt várak mind középkori eredetűek, de védőberendezéseik értéke különböző. Némelyiknek, mint a mocsaraktól védett Szigetvárnak, vagy a Duna—Rába folyók könyökében fekvő Győrnek geográfiai helyzete ad kitűnő védelmet. Van közöttük lakótornyos vár (Nagyvácszony), belsőtornyos, szabálytalan alaprajzú vár (Veszprém, Csesznek, Sümeg), belsőtornyos, szabályos alaprajzú (Palota, Tata, Várgesztes), külsőtornyos (Szombathely, Körmend, Kőszeg), ó-olaszbástyás (Szigetvár), új-olaszbástyás (Győr).

E várak között a törökkel való közvetlen szomszédsága miatt, és nagyobb őrség befogadására alkalmas volta, erőteljes falai és tornyai nyújtotta védelme miatt fontos szerep hárul a várpalotái, vagy ahogyan ekkor nevezik palotai várra.

A helységnek névadó vára PALOTA egyik legkorábbi vártípusunk az előbb felsorolt tipológiai sorozatban. A még túlnyomóan passzív védelemre hagyatkozó ún. belsőtornyos várak csoportjába tartozik. Minthogy pedig itt nem volt semmiféle folyótorkolat, vagy sziklameredély, mely egyik oldalát jobban biztosította volna támadás ellen a többinél, Palota vára is úgy épült, mint a legtöbb síkföldi vár; azaz szabályos alaprajzzal.

Négyszegletes, négy saroktornyos alaprajzú Palota vára, hasonlóan Pozsony, Diósgyőr, Tata korai királyi váraihoz. A magyar várépítés legelső kategóriái között találjuk tehát. A négytornyos várak típusáról korábban úgy gondolták, hogy az az egyedül álló lakótornyból, illetve öregtoronyból fejlődött ki oly módon, hogy ahhoz később egy, majd kettő, végül három tornyot emeltek. Közben a tornyok között lakószárnyakkal építették be. Ezt az elméletet kellemes egyszerűségén kívül semmi sem támogatja. Pl. legutóbb a pozsonyi négysaroktornyos vár kutatói megtalálták egy korai lakótorny alaprajzát, de nem az egyik torony helyén, hanem az

udvarban. Ennek helyzete tehát nem volt azonos egyik saroktoronyával sem. De nem vall ily szétválásra Diósgyőr négy tornya sem.

Igaz, hogy a kisebb szabályos alaprajzú belsőtoronyos várak csoportjában több olyat találunk, ahol két torony volt, köztük fallal, melyek a vár bejáratát is tartalmazó udvart fogták közre. Ilyenek voltak Várgesztes, Vitány várai, Csesznek felső vára, továbbá feltehetően Hegyesd és Salgó várai is. Ez az alaprajzi elrendezés érdekesen emlékeztet a középső bejáratú, pítvarostornácós elrendezésű XIII. századi magyar kúriákra, udvarházakra, ezek XIII—XVI. századi alaptípusára, amilyenek a budai vári lakónegyed polgárházai között is gyakoriak (pl. Hess András tér 5.), illetve az ugyanez elrendezést követő háromsejtű magyar parasztházra, ahogyan az legfejlettebb típusában a múlt századra kialakult.

De ettől a kéttornyos vártól nem vezet tovább a háromtoronyoshoz semmiféle út. Hasonló ez az itáliai reneszánsz paloták toszkán típusához, amelyekből egy szoboros, ún. egymenetes épületet találhatunk, előtte egyik hosszoldalán tornáccal, még emeletes kivitelben is, de a teljes négyzetet körülvevő többemeletes zárt udvart alkotó, tipikusan toszkán-palotának nevezett elrendezéshez itt sincs átmenet.

Várpalota vára ebben az időben tehát négyzet alakú, erős külső falakkal épült, négy sarkán belül négy egyforma erős, magas toronnyal védett vár, melyben a tornyok között lakó és más épületszárnyak voltak. Ez a várhelyzet legkorábban, melyet azonban még a végvárak ideje előtt tovább fejlesztettek, a végvárak idejében pedig hatalmas — rondellás — védőövvvel láttak el.

Erről Giulio Turco hadmérnök 1569. évi felmérési rajzai tájékoztatnak bennünket. E rajzokat összevethetjük más általa felmért várak rajzaival, amelyeket a legutóbbi években az Országos Műemléki Felügyelőség tárt fel, mint Nagyvácszony, Szigliget, Sümeg, stb. várait, ahol bebizonyosodott, hogy e felmérések hitelt érdemlőek és megközelítően pontosak. Turco palotai rajza szerint a vár bejáratát 1569-ben egy hosszú kapuszoros, ez előtt derékszögben megtört helyzetben egy kaputorony, és az egészet egy óriási méretű rondella védte. A várat a kapu védelmének leírt erősítésén túl, más berendezéssel is védték. Ez feltehetően korábbi, mint a rondella. Gondolunk itt elsősorban arra a belsővár négyszöget közvetlenül övező keskeny falszorosra, mely a várat teljesen körülveszi, és melyet Turco rajzán a DNY-i oldalon két kisméretű külső torony erősít. Ugyanennek a falszorosnak, azaz második falövnek erősítésére, de valószínűleg későbbi időben épülhettek — a kapuvédő rondellával egyidőben — azok a nagyméretű rondellák, melyek a vár ÉNY-i sarkán és a K-i oldalán álltak Turco rajza szerint.

Palota szabályos alaprajzú négy belső toronnyal erő-

sített vármagját kisméretű külső tornyokkal és nagyméretű rondellákkal, kapuszorosokkal ellátott falszoros védte, és ezt a rendszert még széles vizesárok övezte, melynek külső peremén erőteljes földsánc volt, külső lejtőjének tövében pedig palánk. A földsánc méreteiről megközelítő fogalmat kaptunk, amikor az egykori klaszszicista zsinagóga előtt a főgyűjtőcsatorna árkát ásták, és előbukkantak a sánc hatalmas gerendákból ácsolt rácsának szerkezeti részletei.

Nem vághatunk elébe a vár most folyamatban levő helyreállítása során előbukkanó történeti leletek közlésének. A bécsi anyagban fennmaradt kitérő Turcorajz azonban segít bennünket a vár építésének meghatározásában. A belső magot övező falszoros kisméretű külső tornyokkal erősített fala Hunyadi János és Zsigmond király idejére utal, azaz a XIV. század végére, a XV. század elejére. Ez azt is jelenti, hogy a vár magja tehát ez idő előtt épülhetett — és nem Mátyás idejében, ahogyan a közhit tartja. Ez állításunknak az újabban előkerült gótikus faragványok sem mondanak ellent.

Mindenesetre már most is megállapítható, hogy az egész magyarországi végvárvonalban Thury György, a magyar végvári élet soha el nem homályosuló nevű, legendás hazaszeretető kapitányának e vára, a település névadója jelentős tagja volt a magyar végvárak láncolatának. Fontos szerepe volt Magyarországnak, és ezzel Európa kultúrájának védelmében, a mohácsi csapástól alélt ország ellenállásának megerősítésében.

Meg kell állapítani, hogy e jeles, honvédő hagyományainkban és várépítészletünkben egyformán kiemelkedő műemlékünk helyreállítása kezdetben bizony nagyon nehezen indult. A Felügyelőségen kívül voltak a város tanácsánál, a megyénél, és az Építésügyi-, Művelődésügyi-, valamint a Kohó- és Gépipari minisztériumokban kezdettől, akik egyetértettek a nevezetes emlék megmentésében, de voltak szép számban akadékoskodók, sőt határozottan ellenségesek is, akik a városban csak a rosszlelkű múltat látták, és hallani sem akartak arról, hogy ezt a helyet valamiféle célra — különösen kulturális célra — felhasználjuk.

Ma már szerencsére ezek nem hallatják szavukat, vagy ha mégis — véleményük nem döntő, nem akadályozhatja meg a városképben is oly jellegzetes műemlék élményteltő bemutatását és helyreállításával új cél szolgálatba állítását. Az események az akadékoskodók aggályain túlhaladtak, a vár helyreállítása nagy lépésekben jutott előre. Környezete is egyre méltóbb lesz a város központjához. Mai célokra történő helyreállítása, mai életünk szolgálata a műemlékvédelem egyik célja, de emellett biztosítéka jelentős történelmi emlékünk megbecsülésének, megismerésének és szeretetének, és mindezekben keresztül fennmaradásának is.

Gerő László

Die Burg von Palota und die Grenzfestungen der Türkenzeit

Die furchterregende Entfaltung der türkischen Grossmacht in Asien brachte eine grosse Expansion mit sich, die sich bald nach Mitteleuropa richtete. Während des ganzen 15. Jahrhunderts konnte die Gefahr nur durch die hervorragenden Feldherrnfähigkeiten János Hunyadis, später durch die musterhaft organisierte „Schwarze Armee“ seines Sohnes, des Königs Matthias abgewendet werden. Sie haben auch schon die italienischen Festungsbaumeister in Anspruch genommen. Nach dem Tode Matthias' hat sich aber das berühmte Söldnerheer zerstreut; die nationale Armee, auf die Wehrpflicht des Adels basiert, erlitt bei Mohács (1526) eine katastrophale Niederlage, derzufolge die große ungarische Tiefebene zwischen der Donau und der Theiß, mitsamt Buda (1541) in den Besitz der Türken gelangt ist. Der im Jahre 1556 errichtete Wiener Hofkriegsrat, deren Aufgabe die Verteidigung Österreichs und der Kaiserstädte war, plante eine Grenzfestungs-

Linie, die sich durch Ungarn hinzog und teils auf den See Balaton stützte. Diese Linie enthielt, in einer Tiefe von mehreren hundert Kilometern, bestehende Burgen, deren Umbau im italienischen Bastionsssystem für den Angriff und für die Verteidigung durch Kanonen, die Hauptaufgabe bildete.

Die Residenz der transdanubischen Burghauptmannschaft der Grenzfestungslinie war Győr; eine der bedeutenden Burgen war Palota (Várpalota), deren Kern aus einer mittelalterlichen Burg bestand, mit regelmässigem Grundriß und Innentürmen. Dieser Bau war im 16. Jahrhundert von einem Schutzgürtel umgeben, den – neben dem breiten Wassergraben — grosse Ringbasteien befestigten. Diese Basteien standen im Jahre 1569 schon fertig, wie es auf der Zeichnung Giulio Turcos zu sehen ist.

László Gerő

Le château-fort de Palota et les places de l'époque de la domination ottomane

La croissance redoutable de la grande puissance turque en Asie entraînait une vaste expansion qui se dirigea bientôt vers l'Europe Centrale. Tout au long du XVe siècle ce danger ne fut écarté que grâce à la vertu exceptionnelle du grand capitaine János Hunyadi, et puis par «l'armée noire» organisée d'une façon exemplaire de Mátyás de Corvin, fils de János Hunyadi. Les Hunyadi firent appel déjà aux Italiens, grands connaisseurs de la construction des forts. Mais après la mort de Mátyás, ses gros bataillons mercenaires se débandent, l'armée nationale organisée à la base de l'obligation au service militaire de la noblesse essuie une défaite catastrophique à Mohács (1526), à la suite de laquelle la Grande Plaine entre le Danube et la Tisza tombe aux mains des Turcs qui occupèrent bientôt même Buda (1541). L'Autriche et le Wiener Hofkriegsrat institué pour la défense des villes impériales (1556) imaginèrent une ligne de places défensive qui

s'appuyant en partie sur le lac de Balaton, traversait la Hongrie. Cette ligne comprenait sur plusieurs centaines de kilomètres de profondeur des places déjà existantes dont la reconstruction à l'italienne, le renforcement par des bastillons pour qu'elles puissent résister à la canonnade, constituaient la besogne majeure.

Le quartier général du capitaine suprême de la ligne des places fortes des confins de Transdanubie était à Győr, et Palota (Várpalota) était un chaînon important de ce système défensif. Le noyau médiéval de cette place était un fort au plan régulier, muni de tours intérieures. C'est ce noyau qui fut entouré au XVIe siècle par une ceinture de défense, fortifiée par des bastillons ronds de grandes dimensions et de larges douves. D'après le dessin de Giulio Turco, en 1569 les bastillons étaient déjà construits.

László Gerő

Крепость Варпалота и пограничные крепости во времена турецких войн

Экспансия, сопутствовавшая опасному развитию в Азии великой турецкой державы, довольно быстро направилась в сторону Европы. Эту экспансию на протяжении всего XV века могли сдерживать лишь выдающиеся полководческие способности Яноша Хуняди и прекрасно организованная его сыном, королем Матьяшом, „черная гвардия“. Уже в то время они использовали итальянских архитекторов-строителей крепостей. После смерти Матьяша прославленная армия наемников распалась, национальная армия, опирающаяся на дворянскую военную повинность, потерпела катастрофическое поражение при Мохаче (1526), благодаря чему вся Большая Венгерская равнина, расположенная между Дунаем и Тисой, с Будой (1541) вместе оказалась в руках у турок. Австрия, т. е. организованный для защиты городов империи Венский придворный военный совет

(1556) создал линию пограничных крепостей, проходящую через всю Венгрию и частично опирающуюся на Балатон. Эта линия на протяжении нескольких сотен километров включала в себя уже существующие крепости. Главной задачей было теперь перестроить бастионы, чтобы они могли выдержать пушечный обстрел и штурм. Местом пребывания главного командования линии пограничных крепостей был Дьёр, одной из важнейших крепостей была Варпалота, ядром которой была средневековая крепость правильной планировки и с системой внутренних башен. Тогда, в XVI веке, ее окружили широким защитным рвом, усиленным большими круглыми башнями. В 1569-м году, выполненные по чертежам Жулио Турко, они уже стояли в готовности.

Ласло Герё

Veszprém visszafoglalásának négyszázadik évfordulójára

1566. június 30-án Veszprém vára felszabadult a már 14 év óta tartó török uralom alól. Ez a hír örömmel és bizakodással töltötte el az egész országot. Mire azonban őszre fordult az esztendő, a remény és a bizakodás csatlódásra és kesrúségre változott. Elveszett Gyula és Szigetvár és az ország további megyéi kerültek a félhold uralma alá. Veszprém visszafoglalása azonban így is nevezetes eseménye a magyarság évszázados harcának a török ellen: negyedszázadra újból magyar végvárrá tette Veszprémet.

Megemlékezve erről a négyszázados évfordulóról egy levelet kívánunk ismertetni, amely mindeddig észrevétlenül feküdt az esztergomi primási levéltár iratkötegei között. A levelet a Veszprém ostromában résztvevett egyik közkatonára — az érseki birtok jobbágya — küldte földesurának, az érseknek. A katona neve Magyar vagy másként Koncz Balázs, aki — mint levelében elmondja — elsőnek tűzte ki a győzelem lobogóját a veszprémi vár falára. A levél közlése előtt azonban röviden összefoglaljuk az 1566. év eseményeit és az egykorú források¹ alapján ismertetjük az ostrom lefolyását.

Már évek óta párhuzamosan folytak az alkudozások és a kisebb-nagyobb csatározások a szultán és a Habsburg-uralkodó és Erdély között. 1566 elején is járták még a követek Bécszet és Konstantinápolyt, de egyidejűleg a fegyveres leszámolásra is készülődtek a szembenálló felek. Az agg Szulejmán szultán személyesen készült hadat vezetni, hogy János Zsigmond támogatásának ürügyén újabb területekre terjessze ki hatalmát. Miksa, a nemrég trónra került császár és király magyar, német és egyéb nyugati csapatokból gyűjtött össze nagy sereget Győr környékén. Augusztus közepén ő maga is a táborba érkezett. A szultán június végén ért Zimonyba. Itt fogadta János Zsigmond hódolatát, majd tovább vonult Szigetvár felé. Zrínyi Miklós a hősi helytállás nagyszerű példáját adva egy hónapig védte a várat, de végre is szeptember 8-án Szigetvár török kézre került. Szulejmán nem érte meg ezt a diadalt, amely után a török sereg a szultán holttestével hazafelé indult. A Győrnél összegyűlt sereg mindezt tétlenül nézte. Megsegítés helyett csupán ünnepélyes temetést rendezett Zrínyi levágott fejének, amelyet a török a győri táborba küldött.

Mielőtt még Szulejmán szultán az országba érkezett, a magyarországi basák a szultán hadjáratának előkészítéséül a szokásosnál nagyobb méretű hadi vállalkozásokba kezdtek. Ezek egyike volt a budai és székesfehérvári basák közös vállalkozása, amelyet Palota (ma Várpalota) megvívására indítottak. Palota — korábban a Podmaniczky-család vára — ekkor már néhány éve a királyi végvárak közé tartozott és a híres Thury György volt a kapitánya. A június 5-én kezdett ostrom súlyosan

megrongálta Palota falait, de Thury rendületlenül kitarított. Salm Eck gróf győri várkapitány magyar csapata és Helfenstein György gróf felsőausztriai helytartó landsknechtjei még idejében érkeztek Palota felmentésére. A meglepett ostromlók még ágyúikat is hátrahagyva menekültek.

A sikeren felbuzdult sereg újabb győzelemre vágyott. Híre jött, hogy a veszprémi várórség egy része elhagyta a várat. Thury György, valamint Gyulaffy László tihanyi és Török Ferenc pápai várkapitány tanácsára Salm úgy döntött, hogy Veszprémet veszi ostrom alá.

Június 29-én, szombaton hajnalban indult el a sereg Palotáról Veszprém felé. A győri várórség magyar katonái haladtak az élen. Mikor Veszprém alá érkeztek, a vár török őrsége két ágyúval lőtt rájuk. Ez azonban csak a várnak okozott kárt, mert a lövéstől megrázkódtatott várfal leomlott és maga alá temette az ágyúkat, kezelőikkel együtt. Ezen a napon Salm megelégedett azzal, hogy néhány ágyúlövessel megakadályozza a várórséget a falon támadt rés betömésében.

Másnap, vasárnap reggel három ágyúlövés jelezte az ostrom kezdetét és megindult a roham Veszprém vára ellen. A magyar csapat a vár kapujánál támadott. Egy részük szekercével próbált áttörni a kapun, mások létrán igyekeztek megmászni a falakat. A németek az említett résnél támadtak. Elsőként a magyarok jutottak be a várba. A törökök elkeseredetten védekeztek, de helyzetüket a várban kitört tűz és puskapor-robbanás is súlyosbította. Mire esteledett, a védők az utolsó szálíg estek és Veszprém vára felszabadult.²

Az ostromnak ezt az eddig is ismert lefolyását új részlettel egészíti ki Koncz Balázs levele. Megtudjuk ugyanis a levélből, hogy Koncz Balázs azok közé tartozott, akik a falak megmászásával igyekeztek a várba jutni és éppen ő volt az, aki parancsnokának buzdító szavaitól és ígéretétől lelkesítve, zászlóval a kezében elsőnek ért fel a vár falára.

*Ad Illu[m] atq[ue] X[ristu]m de: dominu[m],
Archiep[iscopu]m Strigomien[sem], domnu[m] suu[m]
gratiosissim[um] Sumihima supplicatio
Blasij Magyar, abas Koncz, de Zenden.*

A levél eredeti latin szövegének³ magyar fordítása a következő:

„Szögyéni Magyar, másként Koncz Balázs alázatos kérelme a méltóságos és főtisztelendő esztergomi Érsek Úrhoz, kegyes Urához.”

„Méltóságos és főtisztelendő Úr, kegyes Uram.

Örökös és alázatos szolgálataimat ajánlom méltóságos és főtisztelendő Uraságod kegyességébe. Ifjúságom óta erőmhöz képest arra törekedtem, hogy a kötelességteljesítésben való igyekezetem és hűségem ismeretes legyen a fölséges császár, a szenvedő haza és földesuraim előtt. Ennek tanúi lehetnek mindazok, akik jelen voltak Veszprém ostrománál, közöttük a nagytekintetű és méltóságos úr, Salm Eck gróf is. Amikor ő jutalom kitűzésével lelkesítette katonáit a Veszprém elleni rohamra, én voltam az első, aki zászlót ragadtam és az életveszéllyel nem törődve feljutottam a falakra. E tettemért a császári felség a közrendűek közül kiemelni és nemesi címerrel díszíteni kívánt engem, melyet már kézhez vettem. Mivel azonban, mint már említettem, közrendű voltam és méltóságos és főtisztelendő Uraságod Szögyén nevű jószágán öröklött házam van, azzal a kéréssel járulok méltóságos Uraságod elé, hogy kegyességéből ezt a házamat kiváltságlevellel szabaddá és az adózás alól mentessé tenni méltóztassék. Igyekezni fogok, hogy főtisztelendő és méltóságos Uraságodnak ezt a kegyességet úgy ezen a helyen, ahol zsoldosként szolgállok, valamint egyebütt is, ahol a szükség úgy kívánja, a hallálal nem törődve, hittel és teljes hűséggel meg szolgáljam és kiérdemeljem, és várom méltóságos Uraságodnak, az én kegyes Uramnak óhajtott válaszát.

Méltóságos és főtisztelendő Uraságodnak alázatos jobbjágya és szolgálja — szögyéni Magyar, másként Koncz Balázs.”

Ennek a levélnek a stílusa és az írása, nemkülönben a latin nyelv ismerete egyaránt tanult, tollforgató emberre vall. Koncz Balázs viszont aligha volt járatos az írás mesterségében, még kevésbé a latin nyelvben. Bizonyosnak kell tehát vennünk, hogy Koncz Balázs valaki mást bízott meg a levél írásával. Ez azonban nem érinti a levél valódiságát és tartalmi hitelességét.

Nem érinti a levél hitelességét a keltezés hiánya sem. Egyébként a levél adataiból több-kevesebb pontossággal következtethetünk is a levél írásának időpontjára. Kiténik ugyanis a levélből, hogy annak megírásakor Koncz Balázs már kézhez kapta a címeres nemesi levelet.⁴ A másik adat, hogy a levél címzettje — névleg ugyan meg nem nevezett — esztergomi érsek, tehát a levél írásakor az esztergomi érseki szék be volt töltve. Oláh Miklós érsek 1568. január 15-én halt meg, utódja pedig, Verancsics Antal, 1569. október 17-én lett esztergomi érsek. Ismerve a királyi kancellária ügyintézésének lassúságát, egy évnél is több idő telhetett el addig, amíg a nemesi diploma eljutott Koncz Balázshoz. Valószínűnek tartjuk tehát, hogy a levél címzettje Verancsics Antal érsek és így a levélírásnak 1569. október 17 után kellett történnie. Viszont nem történhetett Salm Eck gróf halála (1574. június 7.) után sem, mert a levél tanúként hivatkozik rá, tehát még élnie kellett a levél írásakor. Közel járhat tehát a valósághoz annak az iratcsomónak a felírata, amelyben ez a levél fennmaradt és amely szerint ez a csomó az 1570. évi jobbjágy-leveleket őrzi.⁵

Nem tűnik ki a szövegből a levélírás helye sem. Abból azonban, hogy Koncz Balázs a levél írásakor is zsoldos katonaként szolgált, továbbá hogy tanúként hivatkozott Salm Eck grófra és a veszprémi ostrom többi résztvevőire, arra következtethetünk, hogy Koncz Balázs akkor is a győri vár őrseregéhez tartozott.

Teljesítette-e Verancsics érsek Koncz Balázs kérését,

Illym atq. Xma. ro. v're
gratissimo

Respetuorum aq. humilium seruitutis meorum a gratiam Illym atq. Xma. ro. v're subiectiorem a prope etate me. pro virili in id meum. ut S. Imperatori. offensa patria. S. seruitutis romani sui, diligentia, S. fidelitas in seruitute, cognita froti. cum rei testes esse poterunt unus illi qui expugnationem respiciendi interfuorub, inter ceteros vero Spectabilis et Magis. ro. Eobius Comes a Salmi, qui cum milites ad oppugnandum respicimus pro merito amaret. primus fui qui vestillo apprehensi neglecto vite periculo, muros concedidi. ob quod factum Meus Imperator ex plebeo ordine exemptum, carnis relictaribus ornata esse voluit, que iam pra manibus habeo. Cum vero ut iam dixi fuerim de plebeo ordine, S. habeam domi hereditaria in possessione Illym atq. Xma. ro. v're reudja vocata, supplex confugi ad eandem Illym ro. v'rem, ut hanc domum mea Privilegio suo ex gratia sua libertate donare, et a censibus immune reddere dignetur, quod ego Xma. atq. Illym ro. v're, tam in hoc loco ubi dependiam militem ago, quam etiam alibi, ubi necessitas postulauerit, morte non curata, fide, et fidelitate omni. reservare et demereri contendam. ac ab eadem Illym ro. v're. rommo mihi gratissimo optatu expecto responsum.

Illym atq. Xma. ro. v're

Humilissimus subditus S. seruis

Blasius Magyar, alias
Koncz de Szögyén.

arra semmi biztos adatunk sincsen. A korabeli kancelláriai gyakorlat szerint a kérelemre nem jegyezték fel az elintézés módját, hanem a kérés teljesítése esetén külön oklevelet állítottak ki erről, az oklevél szövegét pedig, vagy legalább is annak lényeges tartalmát bevezették a kancellária jegyzőkönyvébe. Az elintézésről tehát csak ez a jegyzőkönyvi bejegyzés maradt vissza a kancelláriában. Ilyen jegyzőkönyv azonban sem Oláh Miklós, sem Verancsics Antal korából nem maradt reánk. Reánk maradt azonban az érseki birtokok 1571. évi urbárium, amely Német-Szögyén leírásánál megemlíti, hogy a jobbjágyokon és zsellérekén kívül egy „felszabadított” (libertinus) is van a községben.⁶ Ha az urbáriumnak ez a tétele Koncz Balázssra vonatkozik, úgy Koncz Balázs megkapta a kért mentességet. Ez az azonosság pedig nem valószínűtlen, mert az alább említendő török adójegyzékben éppen Német-Szögyénnél találjuk Koncz Balázs nevét.

Szögyén⁷ (más írásmód szerint Szölgyén, régiesen Zewden stb.) község az egykori Esztergom megye párkányi járásának északnyugati részén (jelenleg Cseh-

szlovákia) fekszik. Az esztergomi érsekség legrégebbi birtokainak egyike. A reá vonatkozó legrégebbi adatunk Martirius érseknek 1156. évi oklevele,⁸ amelyben az érsek a község tizedét a káptalanának adta. A tatárjárás idején a község lakosságának nagy része elpusztult és helyükbe német telepesek jöttek. Ezóta két külön részre szakadt a község: Magyar- és Német Szőgyénre. Ez az elkülönülés egészen a jelen század elejéig fennmaradt, jóllehet a két részt csak egy utca választotta el egymástól és Német-Szőgyén lakossága már régen elmagyarosodott. Mikor Esztergom török kézre került (1543), az esztergomi bég Szőgyént is adófizetőjévé tette, de emellett a falu továbbra is kapcsolatban maradt földesurával, közelebbről annak Érsekújvárban lakó tisztjével, úgy és olyan mértékben, amennyire a körülmények megengedték.

A török adóztatásnak egyik reánk maradt írásos emléke az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása⁹ további adatokat szolgáltat a szőgyéni Koncz családra. Ez az összeírás névszerint felsorolja az egyes községek felnőtt férfi lakosait, továbbá megadja a házak számát és az adó összegét. Magyar-Szőgyénben 129 nevet sorol fel, közöttük Koncz Benedeket és fiát, Györgyöt, a Német-Szőgyénben összeírt 56 férfi között pedig ott találjuk Koncz Istvánt és fiát, Jánost, továbbá Gergely nevű szolgálukat, valamint Koncz Balázst.

Olvassuk a levélben Salm Eck gróf nevét is.¹⁰ A keresztneve igazában Eginó volt és ebből formálták az Eck (latin szövegekben Ecchius) nevet. A Salm család

a Rajna vidékéről származó ősi főnemesi család. Eck nagyatyja, Miklós (1459–1530) I. Miksától I. Ferdinándig három Habsburg-császár hadvezére volt és Magyarország is harcolt Szapolyai János ellen. Ő kapta adományul az Inn melletti Neuburg várat és azóta Neuburg grófjának is nevezte magát a családnak ez az ága. Eck atyja, ugyancsak Miklós, 1546-tól haláláig (1550) győri várkapitány és a dunántúli várak főkapitánya volt. Eck testvérei közül Miklós Kanizsa várának volt a kapitánya és mint ilyen halt meg az 1580. évben. Salm Eck nemcsak beszélt magyarul, hanem magyar-nak is vallotta magát és magyar nőt vett feleségül, guthi Országh Borbálát, Török Ferenc pápai várkapitány özvegyét. 1561 óta volt a győri vár kapitánya. Utóbb a magyar főurak kérésére Miksa király reá bízta a dunántúli várak főkapitányságát is, a veszprémi győzelemért pedig a bazini és szentgyörgyi uradalmakkal jutalmazta. Gyermektelenül halt meg Győrben, 1574. június 7-én. Özvegye harmadszor is férjhez ment Geszty Ferenchez, aki szintén neves katona volt, 1574-től pedig Veszprém várának a kapitánya.

Az egykorú tudósítás szerint Veszprém ostroma 150 katona életébe került, a sebesültek száma pedig 50 volt. Szolgáljanak ezek a sorok hálás megemlékezésül mindazokra a névtelenekre is, akik életüket és vérüket áldozták Veszprém felszabadításáért.

Prokopp Gyula

Jegyzetek

- ¹ Istvánfi Miklós: Regni Hungarici Historia – Coloniae Agrippinae, 1685. J. W. Friessem. – 304. old.
 Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar históriája. (Magyar Történelmi Emlékek. II. Osztály: Írók. – Pest, 1866.) 308–310. old.
 Matunák Mihály: Veszprém ostroma és visszafoglalása 1566. június 30-án. (Hadtörténelmi Közlemények, 1897-es évfolyam, 266–276. old. – Matunák teljes szövegben közli Tielech Lénártnak, Kőrömbánya jegyzőjének Bécsből írt jelentéseit. A városi tanács Szelejmán szultán közeledtének a hírére küldötte Tielecht Bécsbe, hogy a bányavárosok számára ott védelmet kérjen. Az 1556. július 5-én kelt jelenésében részletesen leírja Veszprém ostromát, a császári udvarba érkezett tudósítás alapján. Mindezeket a forrásokat felhasználta Erdélyi Gyula is a „Veszprém város története a török idők alatt” (Veszprém, 1913.) című művében.
² A felszabadult veszprémi várba Salm magyar őrséget helyezett Szécsényi Mihály kapitánysága alatt, ő maga pedig a magyar és német sereggel együtt visszatért Győrbe. – Salm visszafoglalta a töröktől a tatai várat is, aminek a hírére a gesztesi és a vitányi vár török őrsége elmenekült.
³ „Ad illustrissimum atque reverendissimum dominum, Dominum Archiepiscopum Strigoniensem, dominum suum gratiosissimum, humillima supplicatio Blasii Magyar, alias Koncz, de Zewden.” „Illustrissime atque reverendissime Domine, Domine mihi gratiosissime. Perpetuorum atque humilium servitorum meorum in gratiam illustrissimae atque reverendissimae Dominationis Vestrae subiectionem. A prima aetate mea pro virili in id incubui, ut serenissimo imperatori, afflictae patriae, et terrestribus dominis meis, diligentia et fidelitas in serviendo cognita foret, cuius rei testes esse poterunt omnes illi, qui expugnatio Vesprimiensis interfuerunt, inter ceteros vero spectabilis ac magnificus dominus, Ecchius comes a Salmis, qui cum milites ad oppugnandum Vesprimium premio propositio animaret, primus fui qui vexillo apprehenso, neglecto vitae periculo, muros conscendi; ob quod factum maiestas imperatoria ex plebeo ordine exemptum, et armis nobilitaribus me ornatum esse voluit, quae iam prae manibus habeo. Cum vero, ut iam dixi, fuerim de plebeo ordine, et habeam domum haereditariam in possessione illustrissimae atque reverendissimae Dominationis Vestrae Zewdyn vocata, supplex confugio ad eandem illustrissimam Dominationem Vestram, ut hanc domum meam privilegio suo, ex gratia sua, libertate donare, et a censibus immunem

- reddere dignetur, quod ego reverendissimae atque illustrissimae Dominationi Vestrae, tam in hoc loco ubi stipendiarium militem ago, quam etiam aliis, ubi necessitas postulaverit, morte non curata, fide, et fidelitate omni, reservare et demereri contendam, ac ab eadem illustrissima Dominatione Vestra, Domino mihi gratiosissimo optatum expecto responsum.
 Illustrissimae atque reverendissimae Dominationis Vestrae humillimum subditus et servus – Blasius Magyar, alias Koncz de Zewden.”
⁴ Koncz Balázs címeres levelének nincsen nyoma a „liber regius”-ban. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy Koncz Balázsnak a nemesi diploma elnyerésére vonatkozó előadása nem felel meg a valóságnak. Ismeretes ugyanis, hogy nem minden nemesi diplomát iktattak be a királyi könyvbe. Különösen a XVI. és XVII. században vannak nagy hézagok. (Illésy–Pettkó: A királyi könyvek – Budapest, 1895. – 7. old.)
⁵ A levél a primási levéltárban található az Archivum saeculare – Acta radicalia – Classis P. No. 35. jelzetű csomóban.
⁶ „Ibidem libertinus unus in sessione 1.” – Primási levéltár – Archivum saeculare – Acta protocollaria – Prot. D. (liber Sancti Adalberti) fol 4.
⁷ Szőgyén történetére lásd Szabó Józsefnek „Visszaemlékezés Szőgyénre” című cikkét a Magyar Sion 1865. évfolyamában 334 sk. és 414 sk. oldalán.
⁸ Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis – Esztergom, 1874. – No. 76.
⁹ Fekete Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. – Budapest, 1943. – 84–86. old. – Ez a mű a Koncz családnevet Koncz-nak írja ugyan, de valójában Koncz-nak kell érteni. Műve bevezetésében ugyanis a következőket mondja: „Mivel a török írás a c hang jelölésére cs-nek hangzó betűt használ, a Rács, Csigán, Kones, Kocsa stb. alakban közzétett nevek helyén Rác, Cigány, Konc, Koca nevek értendők. (27. oldal.)
¹⁰ Salm Eck gróf személyére és családjára vonatkozóan lásd: Wurbach: Biographisches Lexikon – Wien, 1874. – 18. kötet, 138. old.
 Bedy Vince: A győri vár és várkapitányok a XVI–XVII. században. – Győri Szemle 1933. évf. 147–161. old.
 Takáts Sándor: Magyar nagyszonyok. – Budapest, 1926. 214–216. old.

Zum vierhundertsten Jahrestag der Wiedereroberung von Veszprém

Am 30. Juni 1966 war der vierhundertste Jahrestag des berühmten Ereignisses, daß Salm Eck Burghauptmann von Győr mit seiner ungarischen Mannschaft und Georg Helfenstein, Landvogt von Oberösterreich mit seinen Landsknechten die Burg von Veszprém nach 14 Jahren türkischer Besatzung zurückerobert haben.

Anläßlich des Begehens dieses Jahrestages teilen wir einen Brief in lateinischer Sprache mit, der für die Nachzeit im erzbischöflichen Archiv von Esztergom aufbewahrt wurde. Der Sender des Briefes ist Balázs Magyar alias Koncz, ein Leibeigener des dem erzbischöflichen Gut gehörenden Dorfes Németszögyén, sein Adressat ist der Erzbischof von Esztergom, wahrscheinlich Antal Verancsics (1569–1573). Obwohl der Brief undatiert ist, nach den Umständen urteilend dürfte er im Jahre 1570 geschrieben worden sein. Aus dem Briefe erfahren wir, daß Balázs Koncz als Söldner in der Besatzung der Burg von Győr diente und an der Belagerung von Veszprém nicht bloß teilnahm, sondern gerade er der erste war, der mit der Fahne in der Hand auf die Burgmauer gestiegen ist. Für diese Heldentat wurde ihm vom König Maximilian der Adel mit

einem Wappen verliehen. Nach dessen Erzählung bittet er den Erzbischof als seinen Lehnsherrn, sein Erbhaus in Németszögyén vom Frondienst zu befreien und er verspricht diese Gunst des Erzbischofs mit weiterer getreuer Pflichterfüllung zu verdienen.

Die Antwort auf die Bitte ist unbekannt. Im zeitgenössischen Urbarium von den erzbischöflichen Besitzern wird aber Erwähnung auch von einem befreiten (libertinus) Grundstück in Németszögyén gemacht, deshalb ist es wahrscheinlich, die Bitte von Balázs Koncz sei vom Erzbischof erfüllt worden. In der Steueraufnahme des Sandshaks von Esztergom aus dem Jahre 1570 ist auch Balázs Koncz von Németszögyén eingetragen.

Die Gemeinde Szögyén, die schon zur Zeit ihrer ersten Erwähnung (1156) ein Besitz des Erzbischofs von Esztergom war und nach der Tatarenverwüstung in zwei Teile (Magyar- und Németszögyén) getrennt wurde, liegt im nordwestlichen Teile des Kreises Párkány vom ehemaligen Komitat Esztergom und gehört gegenwärtig der Tschechoslowakei.

Gyula Prokopp

Au quatrième centenaire de la reconquête de Veszprém

Le 30 juin 1966 nous avons fêté le quatrième centenaire de l'événement notable que l'armée hongroise de Salm Eck, capitaine de la place forte de Győr et les lansquenets de Georges Helfenstein, gouverneur de la Haute-Autriche avaient reconquis le fort de Veszprém, tombé aux mains des Turcs quatorze ans auparavant.

En évoquant le souvenir de cet anniversaire, nous publions une missive en langue latine que les archives de la primatie d'Esztergom ont gardée pour notre époque. L'expéditeur de la lettre est Balázs Magyar dit Koncz, serf au domaine seigneurial du village de Németszögyén, et son destinataire est l'archevêque d'Esztergom, probablement Antal Verancsics (1569–1573). Bien que la lettre ne soit pas datée, vu sa teneur, elle devait être écrite en 1570.

La lettre nous apprend que Balázs Koncz servit au guet du fort de Veszprém comme mercenaire, et non seulement il participa au siège de Veszprém, mais ce fut lui qui, le drapeau à la main, sauta le premier sur la muraille du fort. Pour cet exploit le roi Maximilien l'eut annobli

et lui eut accordé des lettres de noblesse armoirées. Ayant rapporté cela, notre Balázs demande à l'archevêque, son seigneur terrien, d'exempter de redevances sa maison héritée à Németszögyén, en promettant que par l'observation de ses devoirs et par sa fidélité il méritera cette clémence de l'archevêque.

La réponse donnée à cette demande est inconnue. Mais le livre terrien du domaine primatial de l'époque mentionne une tenure libérée (libertinus) à Németszögyén, il est donc probable que l'archevêque accéda à la demande de Balázs Koncz.

Le rôle des contributions de l'an 1570 du sandjak d'Esztergom mentionne aussi Balázs Koncz à Németszögyén.

La commune Szögyén, domaine primatial au temps de sa première mention (1156), se sépara en deux (Magyar- et Németszögyén) après l'invasion des Mongols. Elle se situe dans la partie nord-ouest de l'ancien district de Párkány du département d'Esztergom, et appartient actuellement à la Tchécoslovaquie.

Gyula Prokopp

Четырехсотлетний юбилей отвоевания Веспрема

30 июня 1966-го года исполнилось четыреста лет со знаменательного события, когда венгерские отряды под водительством коменданта крепости Шальма Эка и ландскнехты верхнеавстрийского наместника Георга Хельфштейна отвоевали четырнадцать лет находившуюся в турецких руках веспремскую крепость.

В связи с юбилеем мы публикуем письмо на латинском языке, сохранившееся до нашего времени в архиве эстергомского примаса. Автором письма является Мадьяр (иначе — Балаж Конц) неметсёденский крепостной, приписанный к владениям эстергомского примаса, адресатом — эстергомский архиепископ, по всей вероятности, Антал Веранчич (1569—1573). Письмо не датировано, но судя по обстоятельствам, написано в 1570-м году.

Из этого письма становится известным, что Балаж Конц служил в качестве наемника в дёрской крепостной страже и не только был участником штурма Веспрема, но был первым, кто со знаменем в руках взобрался на крепостную стену. За этот поступок король Микша пожаловал ему дворянское звание и герб. После перечисления вышеизложенных об-

стоятельств Конц просит в письме архиепископа, чтобы тот освободил от крепостных повинностей наследованный им в Неметсёденье дом и обещает, что за эту милость он оплатит архиепископу верной службой.

Ответ на просьбу неизвестен. В книге записей оброчных повинностей архиепископских владений есть упоминание об одной усадьбе в Неметсёденье, освобожденной от оброчных повинностей. Так как запись относится к тому времени, мы вправе полагать, что архиепископ исполнил просьбу Балажа Конца. Эстергомский санжак в списке налогоплательщиков в Неметсёденье за 1570-й год упоминает и Балажа Конца.

Село Съедень, первое упоминание о котором относится к 1156-му году, было владением эстергомского архиепископства; после татарского нашествия оно разделилось на две части — Мадьярсёдень и Неметсёдень; расположено оно в северо-западной части Парканьского района тогдашнего Эстергомского комитата и в настоящее время принадлежит Чехословакии.

Дьюла Прокопп

Nyárád földrajzi nevei

I. A vizsgált terület:

Nyárád község Veszprém megye északnyugati részében, Pápától mintegy 10 km-re, a Győr—Pápa—Szombathely útvonal mentén helyezkedik el. Szomszédos települések: Mihályháza, Kistimapuszta, Borsosgyőr, Pápadereske, Dáka, Nagyalásony, Dabrony, Nemeszalók.

A falu történetéről, főképpen régebbi történetéről nem sokat tudunk. Okleveleinkben 1347-ben említik először. Akkor magister Chenig birtoka volt. 1488-ban már mint nagy falut emlegetik Szapolyai István birtokai között. A falu a középkortól kezdve Ugod várának tartozéka, majd a 17. század második felében a pápai uradalom része lesz. Urai: a Csoron majd az Esterházy családok.

1552-ben a még helyben lakó jobbágyok is elmenekültek a törökök elől, és üresen hagyják a falut. 1556-ig minden évben megismétlődik a „futás”, és többet élnek az erdőben, mint tűzhelyeik mellett. Később, Buda felszabadulásakor, és az utána következő korokban is nagy népi veszteség érte Nyárádot. Sőt a török kiűzése után se sokat változott a helyzet.

A megélhetési lehetőségek kedvezőtlenek. A határt még a 18. században is kétnyomású gazdálkodási móddal munkálják. Egyedüli megélhetési lehetőség a földmunka. Az állattenyésztés csak kiegészítő foglalkozás. Legelőjük saját határukban, meg az antalfai és petendi pusztákon elégséges. 1801-ben a jobbágyok birtokában 3144 juhot írtak össze. Sertéseiket a Bakony makkjára hajtották. Egy gazda állománya átlagban 13 darab (1734). Kisebb jelentőségű a szőlőművelés. Szőlőhegyük a 17. században gondozatlanság miatt elpusztult. Újra nem telepítették. Valószínű, hogy a talaj nem volt alkalmas a bortermelésre. A pénzkereset csekély, legfeljebb fuvarozás Pápára, ahová áruikkal piacra járnak. Adózásuk hagyományos. Szerződésük még 1786-ban sincs. 1705-ben pénzdótot még nem fizetnek, csak robotot szolgáltatnak: az uraknak kilencedet, a győri püspöknek tizedet adnak. Peres ügyeik az Esterházy család pápai úriszékének joghatósága alá tartoznak. 1768-ban eltörölték a kilencedet. Igaz, továbbra is jobbágyok maradtak, de helyzetük javult. Valószínű ennek köszönhető, hogy népesedése ekkor vett nagyobb lendületet. Az emelkedés azonban nem sokáig tartott. 1785—1829 között ismét csökken a falu lakossága, s csak kb. száz év múlva állapodik meg, a vándorlások lecsillapodásával és a természetes szaporulat következtében. A népesedés számának alakulását befolyásolták a területszervezési intézkedések is. 1928-ban a Böröcz-majort Nyárádhoz csatolták, az addig Nyárádhoz tartozó Nyires-majort Dákához, 367 kat. holdat pedig Dabronyhoz és Nemeszalókhoz

csatolták. A község Pápa város közelsége ellenére lassan iparosodik.

A vallási villongások Nyárádot sem hagyták érintetlenül. A lakosság csaknem kivétel nélkül református volt, de miután a falu katolikus földesúr kezébe került összeütközések történtek. Katolikus plébánost hozott ide. A református templomot elvették a hitújítók, helyette egy fatemplom épült. A türelmi rendeletig a szomszédos faluba — Mihályháza — jártak templomba. Az adatokból úgy látszik (L. az adattári részben a megfelelő helyen!), hogy a 16. század végéig a falu nevének két változata élt egymás mellett: Nyár-ágy és Nyárád. Csak a 17. század végétől kezdett megszilárdulni a mai alak. Magyar eredetű név. Valószínű, hogy nyárfaerdővel szegélyezett vízfolyás melletti települést jelentett.

1945-ben megváltozott a helyzet itt is. A föld a dolgozók kezébe került, akik végre elkezdheték a szebb és jobb életre való berendezkedést, melynek alapja most is a földművelés és állattenyésztés. A falu régi elkülönülése katolikus és református részre, a tsz-ek alakulásakor is érezhető volt. Külön alakult egy „katolikus” és egy „református” termelőszövetkezet, Aranykalász és Egyetértés névvel. Néhány év után a tsz-ek vezetői, de a járási vezetőség is úgy látta, hogy a fejlődés nem engedi meg az ilyen elkülönülést, s 1962-ben az egyesülési javaslatot a tagok elé bocsátották, akik „Egyetértés” néven egy új termelőszövetkezetet alakítottak. Ma már a falu déli részén egy szépfekvésű, hatalmas majossal rendelkeznek, amelyet a falun áthaladó főközlekedési úttal műút köt össze. A közös gazdálkodásra való áttérés sok nehézséget hozott magával (gépek, gazdasági épületek hiánya, munkaerőhiány, stb.). Nem volt problémamentes ezek megoldása. Időbe telt, de többnyire sikerült. Ha lassan is de gyarapodott a tsz vagyona. Az állami segélyek, a tsz-rendelkezések segítenek visszahozni a fiatalokat. Egyre többen látják biztosítottak jövőjüket a tsz-ben, s így „menhelyükről” a gyárakból visszatérnek falujukba, Nyárádra is.

A felszabadulás utáni fejlődést a falu kulturális és építkezési mozgalmán keresztül lehet lemérni. 1948-ban a volt jegyzőirodából átalakítással kultúrházat építettek. 150 férőhelyes és egy nagy színpada van. Itt rendezik a községi ünnepeket és gyűléseket. Hetente kétszer — vasárnap délután és este — filmvetítés (keskeny) van, amelyet elég szép számmal látogat a falu lakossága, főként a fiatalok. 1956 után egy klubhelyiséggel bővült, amely egyben könyvtár is. Hetente kétszer tartanak összejöveteleket a fiatalok. Irodalmi és sportvetélkedőket rendeznek.

Az oktatás terén is hatalmas változás következett be. Eddig (1945) két — kéttantermes — iskola volt a

faluban. Egyik a reformátusoké, a másik a katolikusoké. Ez a különválás az iskolák államosításával megszünt. A tanítás 1964-ig ebben a korszerűtlen 4 tanteremben folyt. 64-ben a községi tanács ehhez még egy 4 tantermes modern, a mai kornak megfelelő iskolát épített. A nevelők száma is gyarapodott. Míg 1945 előtt 2 pedagógus tanított a faluban, ma 10 nevelő oktatja korszerű módon korszerű ismereteket a gyerekeket. A falu műveltségi szintje jónak mondható. Mindenkinek megvan a 8 általános osztálya. A fiatalok — iparitanulók — elhelyezkedéséről a termelőszövetkezet gondoskodik. A gépkocsivezetők és traktorosok a fiatal termelőszövetkezeti tagokból kerülnek ki. Az idősebbek is tanulnak, 1967-ig négyen szereztek mezőgazdasági technikai érettségit.

A falu gazdagodását jól tükrözik a lakásépítkezések. A 22 év alatt 40 új lakást építettek, s 20 régi lakást alakítottak át 2 szoba összkomfortos lakássá. Azok az emberek akik régen moziba sem jártak — ez volt az egyetlen szórakozás — ma televíziót néznek. A községben 60 televízió van, s szinte minden család rendelkezik rádióval.

A közlekedési viszonyok jónak mondhatók annak ellenére, hogy a legközelebbi vasútállomás 7 km-re van a falutól. A MÁVAUT menetrendszerinti járatai minden igényt kielégítenek.

II. A gyűjtés és feldolgozás módszere.

Névgyűjtésemnek kettős iránya volt. A mai nyelvhasználatban meglévő földrajzi neveket, és a megőrzött régebbi neveket igyekeztem összegyűjteni. Gyűjtésemben szerepelnek a hivatalos névadások eredményeként létrejött földrajzi nevek is. Oly földrajzi neveket is közlök, amelyek a határrendezések óta nem Nyárádhoz tartoznak. Indokom az, hogy a névadás e község lakóinak nevéhez fűződik. A neveket betűrendbe szedtem. Egy-egy névnel több változatot is feltüntetek. Az első alak mindig a köznyelvi, az utána álló a nyelvjárási alak. A beszélt változatok bemutatására 1–2 példamondatot is közlök. Egyes helyeken a levéltárban talált anyagból idézek mondatokat vagy mondatrészleteket. Ha az elnevezéshez valamilyen esemény, vagy történet fűződik ugyancsak közlöm. Gyűjtésem aránylag kis területet foglal magába, tehát a névanyaga nem túl bőséges, de a lehetőségekig teljes. Térképet is készítettem, melyen északról az óra járásával megegyező irányban haladtam a nevek előfordulási helyének jelölésével. Ezt a számot a nevek után tüntettem fel.

III. A belterület földrajzi nevei:

Akácás; Agácás 18. A Malommal szemben levő, néhány akácfa által álló erdő. A pásztorok pihenőhelye. Ha vándorló, csavargó cigányok jöttek, akkor azok itt telepedtek le. 1964-ben teljesen kiirtották, s a helyén most kavicskitermelés folyik.

„Az Agácásba megin cigányok telepettek”.

Arany János utca; Aranyutca: 23 + 39. A műút két oldalán húzódó, mintegy 1,5 km hosszú utca. A Malomtól a Pap-tagig tart. A hivatalos neve az idők folyamán változott: Sztálin, Rákosi majd Arany János. A lakosság ettől függetlenül csak a Malom utca elnevezést használta és használja. A falu központjától keletre levő részét nevezi a lakosság Malom utca néven, a nyugati részét inkább Celi út néven emlegetik.

„A Malomuccábu ehejeszték a bótót”.

Balázs Varga kocsmá; Kiskocsmá 5/1. Ma is élő öreg

bácsika a kocsmá névadója és tulajdonosa. Az épület ma is megvan, tulajdonosa lakja. Kocsmá voltáról ma már semmi sem árulkodik, utcai ajtaját befalázták. A két vallás szembenállása a „kocsmázásban” is megmutatkozik, ugyanis ezt a kocsmát csak a reformátusok látogathatták.

Barátmajor; Böröcmajor 17. A Tímái földek és Proletár között található major, melyen mindig csak egy család lakott. Egy hatalmas családi házból, néhány gazdasági épületből és a körülötte elhelyezkedő száz kat. holdnyi szántóból állt. Első urai a Zsuppánok voltak. Később Barát Ferenc vette meg, s hosszú időn át az ő tulajdonát képezte. Neve is innét származik. Legutolsó gazdája Böröcök voltak, ezért él a névnek ez a változata is. Jelenleg csak a szántóterület jelzi ez a név, hisz a lakóház elpusztult. Böröcök 1953 körül beköltöztek a faluba. Az épület nagyrészt széthordták az arrajárók.

„A Barátmajor jó buza terem”.

Bibic-tag; Bibic-tag 22. A Disznó-járástól délre, a Gödör-aljai-rétekig húzódó terület. A Disznó-járás vizes, mocsaras részén bibicék tanyáznak. Ha valaki, vagy valami megzavarja őket sikongva, vijjogva röppenek fel, s csapatostól keringenek.

„Valami megin' zavargya a bibicéket”.

„A Bibic-tagba sok bibicetjást találtam”.

Bíber 27. Temető út. A Homok-bánya mellett, a Temetőhöz vezető út. Jellemzője, hogy a dombról lefolyó víz vájta ki. Akácfaakkal borított, partjai két-három méter magasak. A kb. 4–5 méteres keskeny úton nagyon nehéz a közlekedés.

„A Bibérbe csak e' szekér fér el”.

Béka utca 16. Béka utca, Szabactság utca. L. Szabadság utca!

Bika-istálló 2. A falu középpontjában levő kocsmá udvarán volt a Bika-istálló. 1957-ig 10–12 apaállatot gondoztak benne. A környékén nem igen mertek elmenni az emberek — főleg a gyerekek —, mert egy-két felbőszült bika már több embert széjjeltaposott. Jelenleg üres az istálló.

„A Bikaistállóba' bömbönek a bikák”.

„A Bikaistállóna' nem tanácsos emenni”.

Bika-rét; Bikarét; Bikariét 9. A Pásztorház mögött található kaszáló. Az itt összegyűjtött szénából etették a bikákat, sőt gyakran előfordult az is, hogy egy-egy bátrabb bikagondozó idevezette az állatokat legeltetni.

„A Bikariten sok gomba terem”.

Bitva-híd; Köhid; Négylikű híd 20. L. Köhid alatt!

Cigány-telek; Cigányok; Cigánok 15. A faluban letelepedett cigányok tanyája ez a néhány bomlófélben levő ház. Korábban a Kertek alján és a falu szélén éltek. Ide 1948 körül költöztek be.

„A Cigányokná talákosztam a kocsvá”.

Celi út; Celiút 39. Győrből induló, Pápan, Nemesszalókon át Celldömökre vezető műút, melyet 1960-ban építettek. Korábban egyszerű kövesút volt. A téli hónapok idején gyakran ma is járhatatlan, mert a meredek partjáról lefűjt hótömeg az úton gyűlik össze. Az Arany János utca nyugati fele.

Domb 25. A Pápa–Szalóki út déli oldala a falu egyik legmagasabban fekvő része. A tövében nyúló utcát jelölik ezzel a névvel.

„Emégyék nagyanyámhó a Dombra”.

„A dombinammama sok cukrot hozott”.

Dózsa György utca; Dózsaucca; Godena 36. A volt Imrekertől délre induló utca. Folytatása a Podári út.

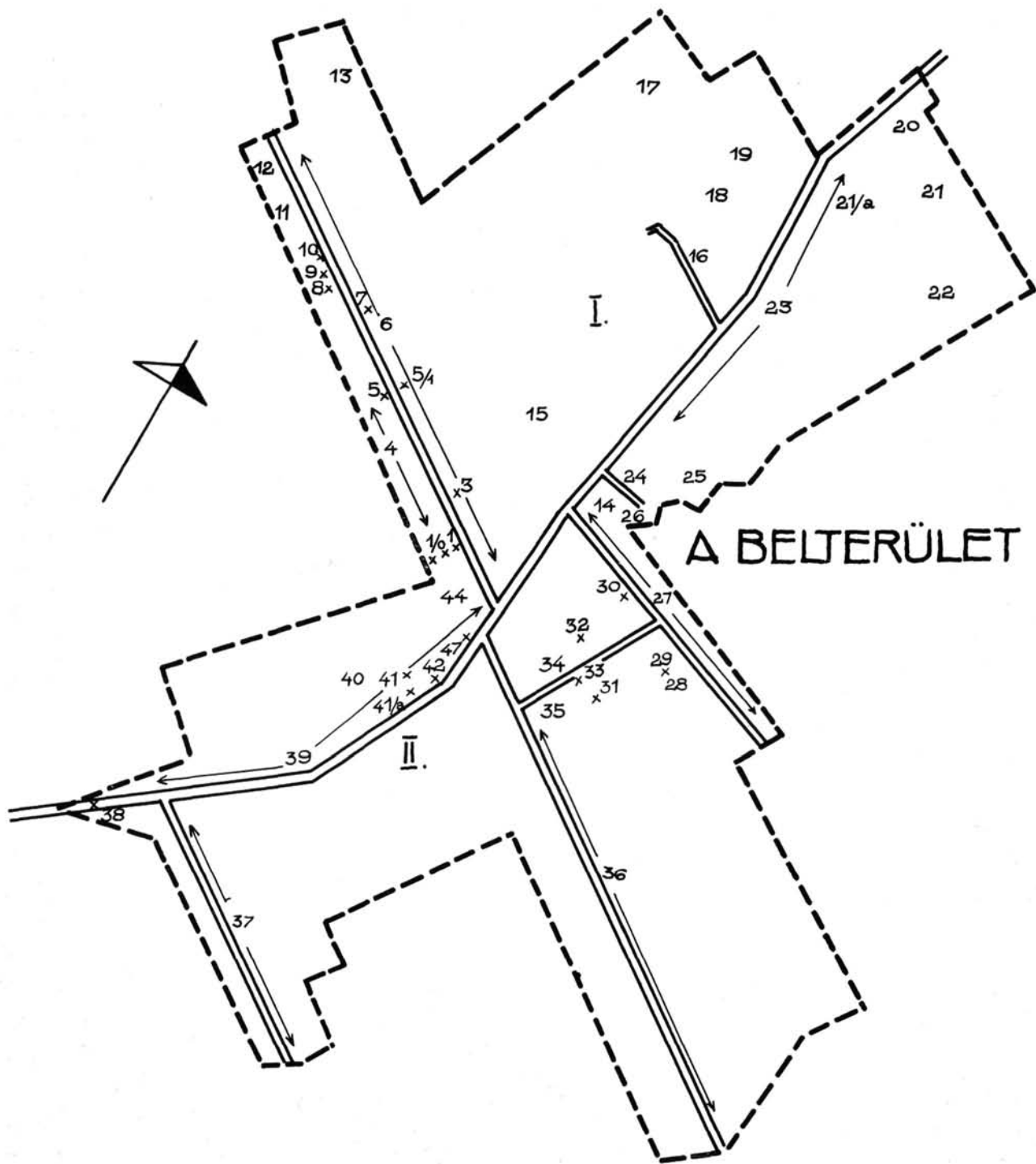
„A Godenába is laktak cigányok”.

„A Godenát nyugatra van a Telep”.

Emil-domb 14. L. Homok-bánya alatt! Homok-bánya, Toldi-domb.

Faiskola 35. Az Imre-kerttől K-re, a Godena utca első házának a helyén — a kb. 1–1,5 holdnyi területen — az 1940-es évekig faiskola volt. Azóta lakóház épült a helyén, s így ma is csak ritkán használják ezt a nevet.

Fékút 3. Fékút. A falu közepén a bolt előtt található kút. 1960-ig kerek kút volt, ma szivattyús. A kút nagyon hideg,

ízletes vizét mindenki szereti. Ünnepi alkalommal még a falu végéről is eljöttek ide vizért. Korábban a szórakozni induló fiatalok gyülekezőhelye volt.

„A Fékutru hozzá vizet”!

„A Fékutru lész estére a gyülekező”.

Forrás híd Kecskehíd 38. L. Kecskehíd!

Főszeg; 11. Főszög, Ószög. A Kossuth utcát nevezik Fő utcának. Az utca északi végét Főszegnek nevezik.

„Emégyék a Főszegre apámékhó”.

A falu két utcából állt; az országút mentén elhelyezkedő rövidebb, s az útra merőlegesen nyúló hosszabb utcából. Itt élt a lakosság többsége.

Fő utca; Fő ucca, Kosút ucca. 6. L. Kossuth utca alatt!

Godena 36. Godena ucca. Az Új-falu egyik része, egy hosszú utca. Az Imre-kertnél kezdődik, s a Podári út mentén a falu végéig húzódik. A tavaszi és az őszi esőzések idején járhatatlan utcát 1965-ben leöntötték betonnal.

Gyöpszer 37. A Gyöpszer az Új-falu legnyugatibb szél-

nél, az Arany János utca egyik ágát adja. Csupán néhány száz méter hosszú ez a mezőre néző félsoros utca.

„A Gyöpszérbe kő hajtani a disznókat”.

Hangya 5. A Kossuth utca falutól távolabbi részén levő kiskereskedést nevezték így. Az 50—52-es évek körül zárták be. Ma lakóépületnek használják.

„Ménny el a Hangyába illesztőér!”

Homok-bánya; Emil-domb; Toldi-domb 14. A falu közepén levő 8—10 méter magas domb jóminőségű homokot tartalmaz. Kitermelése már az ötvenes évek óta folyik, de még a fele sem fogyott el. A kitermelésnél a gyorsaságra törekvő munkamódszer sok bajt okozott már. Először a domb alját vájják ki, így az alapját veszített földtömeg leomlik. A leszakadó homok már több embert betemetett. 1950-ig egy Emil nevű nagygazda tulajdona volt. Az erejéről híres tulajdonost Toidinak becézték. Az ő nevét használták a tulajdonában levő domb elnevezésére.

„Apád emént a Bányába homokér”.

„A Toldi-dombon jól lehet csuszkálni”.

„Kiútek a legények a Toldi-dombra kártyázni”.

Imre-kert 42. Az országot és a Godena érintkezésénél egészen 1965-ig megvolt ez a háromszög alakú cédrusfákkal bekerített terület. 1937 körül telepítette egy Imre nevű egyházi gondnok. A faluba érkező püspök tetszését akarta megnyerni vele.

Jäger-domb 34. A Temető és a Paplak között levő domb neve. Valamikor erdő borította, csak az idők folyamán egyre jobban kiirtották. Gyakran jártak erre betyárok is.

Jäger-ház 31/a. A Vadászházszemben található épület, „előkelő” vadászok, urak látogatták.

Jäger-kút 33. Jäger-kut. A Jägerház előtt levő kút. Kb. 1955-ig kerekes, tekerős kút volt, de átalakították szivattyússá. Mélységéről híres. Annak ellenére, hogy dombon van, vízmennyisége bőséges.

„A Jägerkutbú sok betyár ivott”.

Jegyző-kert 44. A mai postahivatal volt a jegyző lakása. Az épület végében levő néhány holdnyi terület volt a Jegyző-kert. Ennek egy részét konyhakertnek használták, a másik része a Templom-dombig nyúlt s itt homokot kezdtek bányászni. Már egészen közel jártak a templomhoz, amikor beszüntették a kitermelést, nehogy veszélyesítse a templomot. Jelenleg itt közelabda-pálya van.

„A Jegyző-kertbű tilos homokot hozni”.

Kanászház 10. L. Pásztorház!

Kapuszin; Kapusziny 1. A Kocsma udvarán nyolc kölabon álló tető. A Kocsma régebben vendégház volt. Ide tértek be éjszakára, akik este erre utaztak és kocsijukat a Kapuszinbe állították. Ilyen célra ma már nem igen használják. Rendeltetése teljesen megváltozott. Nyáron a búcsú tánccmulatságok színhelye.

Katolikus templom 41. A katolikus templom egy nagyon szépfevésű dombon van. Eredetileg a reformátusoké volt, de 1600 körül elvette tőlük a katolikus vallást terjesztő gróf. A reformátusok új templomot építettek maguknak, a mai Kossuth utcában.

Kecskehid; Forráshid; Szalókihid 38. Leggyakrabban a Forráshid elnevezést használják. A falu Szalók felőli szélétől 200 méterre folyó Éren található hid. A mai alakját 1960 körül kapta. Előtte egyszerű bolthajtásos kőhid volt. A Kecskehid elnevezés eredete ismeretlen. Az áttanulmányozott levéltári anyag, se az adatközlőim nem tudták megindokolni az elnevezést.

„A háború alatt a németség főrobbantották a Kecskehidat”

„A Forráshidná összeütközött két autó”.

Kerék-tó 8. Az Öreg-falusi kertek alatt levő lapos rét. Csak a száraz nyári hónapokban lehet használni. A kora őszi esőzésektől kezdve vizes, ingoványos. Vízrel borított részét így tóhoz lehet hasonlítani.

„A Keréktón jól lehet korcsolyázni”.

Kert-alja; Kertajja; Kertalla 4. Az Öreg-falusi kertek alatt levő szőlő-gyümölcsös megkülönböztető neve.

„Emégyék a kertal szőlőér!”

Kocsma 1/a. Ma szövetkezeti kocsma, régen uradalmi vendéglő volt. Érdekessége, hogy csak a katolikusok látogatták.

Kossuth Lajos utca; Kosút ucca; Főucca 6. A falu közepétől északra induló utca. Fő utcának nevezik, mert a Malom utca mellett ez a legrégebben betelepült szakasz.

„A kanász az Öregfaluba kezd durrogatni”.

„A Főuccába van a réformátusok temploma”.

„A Kosút uccába artézi víz folyik”.

Kovácsműhely; Kovácsműhel 43. A Postahivatal mellett van ez a Kovácsműhely, melyet ma nem használnak. Üresen, berendezés nélkül áll az út szélén.

„A Kovácsműhelyné lesz réggel a munkaelosztás”.

Kő-hid; Kűhid; Négyliku hid 20. Bitva-hid. Pápáról ezen a hídon keresztül lehet bejutni a faluba. Az itt folyó Bitván nyújt átkelési lehetőséget.

„... a Nyárádi Kőhidnak szokott az árvíz folyni”.

Malom 21. Ezen a néven a falu végénél, a Bitva folyón levő malmot emlegetik. 1948 előtt a vízzel hajtották, ekkor átépítették elektromos meghajtására.

„Eméntünk a Malomba galambér”.

Malom-eleje; Malomeleje 21/a. A Malom előtti és melletti gyümölcsösök neve.

Malom utca; Malomucca 23. Az Arany János utca keleti, a Malom felé eső részét nevezik így.

Mocsolya; Mocsola 19. L. Vizmocsola!

Négyliku-hid; Bitvahid 20. Négylikú hid, Kő-hid. L. Kőhid!

Netovább utca; Netovábbucca 24. Tánicsics ucca. A hivatalos neve Tánicsics Mihály utca. A Malom utcából a Cigány-telekkel szemben dél felé haladó utca. Kb. 250—300 méter hosszú. Az utca végében egy három-négy méter magas domb van, ami szinte eltorlaszolja az utca végét. A gyerekek kedvenc rödlipályája. A dombtetőről egészen a Cigány-telekig elcsúszik szánkjuk.

„Sokan szánkóznak a Nétovább uccába”.

„A Nétovább uccábú csak egy kijárat van”.

Öregfalu; Ó-falu I. A falu első lakói reformátusok voltak. Gróf Esterházy hívta be a katolikusokat, akik a falu másik végén telepedtek le. Ezt a részt nevezték el Új-falunak. Külön kocsmájuk és boltjuk volt. Mindenki csak a maga kocsmájába mehetett.

„Miután a püspök buzditás, intés, oktatás útján az eltérteket visszatérlni nem tudta, kiment a templomtól visszafoglalni. Magával vitte valami Biti nevű szolgáját, aki igen népszerű ember lévén a plébánia lakhoz gyűjtőn össze a népet. S az alatt, míg ez a népet visszatérésre serkentette, a püspök elment a templomba, s ott misézett. Végező miséjét nekik forma szerint kijelentette, hogy a templom ezen túl az övék nem lehet, miután ő abban misézett, s hogy a jövőben katolikus templom fog lenni. De sajnos csalatkozott, a nép megrögzött maradt, s inkább új templom építéséről gondoskodott. Mit tett tehát a püspök, hogy Nyárádon ne csak templom, plébánialak, hanem hívő nép is legyen? Mint a hagyomány beszéli, nagy ígéretekkel katolikus lakókat hitt ide közel és messze tájról. Nekik sessiókat adott, többeknek ökröket ajándékozott, ismét másoknak segéd-mekkel hízelt. Így tevő ő le alapját a nyárádi plébániának és mivel a napnyugati részen, közel a templomhoz külön telepítette le őket, így egy egészen különvált falut is alapított. Ezért nevezetetik még manap is a református, mint régebbi Öreg-, illetve Ó-Falunak, a katolikus rész, mint újabb, Új-Falunak”.

(Historia Domus. Parochie Nyárad. Spránszki Ferenc plébános 1862. dec. 10.)

Őszeg 11. Főszeg, Őszég. L. Főszeg alatt!

„Emégyék a Főszégre”.

„Az Őszegen télen nagyon hideg van”.

Pap-kert 30. Papkert. A plébánia épülete mögötti domb, mely szőlő és gyümölcsös.

„A Papkertbe mégyünk szőlőt szedni”.

Pásztorház; Kanászház 10. A Főszegen 1863 előtt építettek a birtokosok a pásztor számára lakást. A lakásban általában két család lakik. A sertés- és a tehénpásztor.

„A Kanászház előtt nagy a víz”

„A Pásztorházba összeverekedett két kan”.

Az 1863-as „elkülönözési földkönyv” már említi.

Református templom 7. A Kossuth utca közepe táján építették templomukat a reformátusok.

L. Katolikus templom alatt is!

Sárállás 13. A Gyöp nyugati szélén levő, árokszerű bemélyedés, amely összegyűjti a rétről lefolyó vizet. Csak a nyári hónapokban szárad ki. Ilyenkor magas füvet kaszálhatnak róla.

„A Sárállásba jót tünnek harapni a marhák”.

Szabadság utca 16. Béka ucca, Szabactság ucca. A Malom utca egyik rövid ága. Az utca melletti vízenyős részen sok a béka és csendes időben a kuruttyolásuk messze elhallatszik. Ezért nevezik Béka utcának.

Szibéria 12. A téli hófúvások idején valóban Szibériához hasonlít a Fő utca felső vége. Az utca kezdő szakasza É – D irányú, ezért az északi szél itt érezhető legjobban. Néhány ház után elfordul az utca, megváltoztatva irányát, a kanyar a szél sebességét is csökkenti. Ezért csak a felső szakaszon tombol erősen a vihar, ez a rész hasonlít télen egy szibériai tájhoz.

Táncsics Mihály utca 24. Netovább ucca L. Netovább utca!

Tanító-kert; Tanítókert 26. Az iskola mögött 0,5 holdnyi terület. Amikor még egy tanító volt a faluban ő kapta ezt a földrészt művelésre.

„A Tanítókertné ütettem fát”.

Temető 28. A község temetkezési helye.

Temető-föld; Temetőföld 29. A falu temetője melletti tíz holdnyi szántó neve.

„Biborér méntünk a Témetőhöz, amikor közelédett a vihar”.

Temető ut; Temetőút 27. Biber. L. Biber!

Templom-domb; Templomdomb 40. A volt Jegyző-kert mögötti 8—10 méter magas domb, amelynek tetején van ma a katolikus templom. Régebben a reformátusoké volt.

Toldi-domb; Toldidomb 14. Emildomb; Homok-bánya. L. Homok-bánya!

Új-falu; Újfalú II. A falu délnyugati része, amelyet gróf Esterházy telepített le.

(Bővebben I. Nyárad történeténél!)

Vadászház 31. A Jäger-dombon található, a volt erdőkerülő háza. Körülötte ma már több ház épült, de régebben csak egyedül állt itt. A vadászok és betyárok látogatták. Jellegetes épület, minden igényt kielégített. Közepén folyosó húzódott végig, alatta pince volt. Homlokzatát egy szarvasagancs díszítette. Böröczék laktak benne. Juhászok voltak, így gyakran találkoztak Savanyu Jóskával. Adatközlőim a következő történetet ismerik: „Böröczeknek vót egy szíp szűrük, amit szeretett vóna a betyár. Többször is kérte. Égyszér ellopta, s csak akkor vették észre, amikor már a kertbe vót. Kéccér-háromszor utána kiátottak: nē vidd el a szűrömet! A magáét ledobta a kertné’. Többet nēm gyütt idē. A szűribe vót ē kéf, ē fokos es egy tükör. Ezek azúta is megvannak, de a jó szűr meg a szegedi börtönbe rohatt ē.”

Vízmocsolya; Vízmocsola; Mocsola 19. A Malommal szemben, a Bitva bal és jobb partján levő gödröket nevezik így. Átlagos mélységük 4 méter. Kenderáztatásra használták, főleg a Bitva töltötte meg őket vízzel. Több család közösen ásta és használta a gödröket. A veszprémi levéltárban talált 1863-as Egyezség már közös használatukat emlegeti.

„A Mocsolákat már nem használják”.

„A Vízmocsolát évente tisztítani köllöt”.

(1863. Egyezség. Veszprémi levéltár.)

Zöld-kereszt 41/a. Az országút mellett, a Katolikus templom előtt áll ez a kereszt. Nevét építetőjéről, Zöld Jánosról kapta.

IV. A külterület földrajzi nevei:

Ádács-dűlő; Ádácsdűllő 97. Ezzel a névvel már az 1860-as évek levéltári anyagában találkoztunk. A leírások alapján a Hosszú-földek déli csücskét nevezték így.

(Egyezség: 1861. Veszprémi levéltár.)

Agyag-bánya; Agyagbánya 32. A községtől délkeleti irányban, mintegy 500 méterre 6—7 méter magas domb emelkedik, amely jóminőségű sárga agyagot rejteget. Kiter-

melését már az 1800-as évek derekán megkezdték. Ebből a földből épült fel maga a falu is. A bánya még nem merült ki de ma nagyon kevés a kitermelés, mert a téglagyár messze van (8 km). A vályogvető cigányok tanyája is itt volt. Fel-szine füves-cserjés.

„Emégyék sárgafödér a Zagyagbányába”.

„A Zagyagbányába’ kevesen dógoznak”.

Agyag-gödrök; Agyaggödrök 33. Az előbb leírt bánya környékén több helyen is megkezdték a kitermelést, de abbahagyták. Az elszállított föld helyén a gödrök ma is megvannak. Bokros, bozótos terület.

„A róka az Agyaggödrökbe horgya a csibéket”.

Akol-hegy; Akolhegy 87. A határ délnyugati részében elterülő erdő szélénél van egy kicsi domb, ahol valamikor birkaakol volt. Nevét neki köszönheti

„A gyerek az Akóhégyen legetet”.

Akolhegyi-dűllő; Akóhegyi dűllő 92. A fent leírt területtől északra elterülő szántóföldek neve.

„Az Akóhégyi dűllőbe’ évágta a gyég a kukoricát”.

Alásónyi út; Alásónyiút 89. Dabronyi ut. A Szalóki főút-vonalról, a falutól 600 méterre déli irányba haladó kocsitút. Ezen lehet Dabronyon keresztül Alásónyba menni.

Alsó-Dereske-megye; Ósóderekemegye 27. A falutól keletre, Dereske faluval határos szántó neve. Közepes minőségű földek. Lapos fekvése miatt gyakran víz borítja.

„Az Ósódéréskemégyét mégin víz borította”.

Alsó-Disznópáskom; Ósódísznópáskom 85. A Páskom nevű erdő keleti része, ahol régebben disznókat legeltettek. A disznólegeltetés megszűnt, az erdő egy részét kiirtották, de a szántóföldek örökölték a nevet.

„Az Ósódísznópáskomba kő vinni a zebédét”.

Alsó-Haraszt; Ósóharaszt 111. A Haraszt nevű szántó-terület falutól távolabb fekvő része.

Alsó-Malom; Ósomalom; Öregmalom 40. Felső-Malom. A Bitva folyó mellett, a falutól 1 km-re levő malom. A faluban ez volt az első malom. Később építették a másikat, s akkor keletkezett a név megkülönböztető eleme. Jelenleg nem üzemel, raktárnak használják, mert az 1962-es folyószabályozás óta a Bitva mintegy 50 méterre tőle keletre folyik. Ez volt a jobbágyak malma.

„Az Öregmalomná fürönnék a gyerekék”.

Alsósédi-dűllő; Ósósédi dűllő 12. A Séd patakkal érintkező dűllő falutól távolabbi része. Szántó.

Állási út; Állásiút 90. Egy 1760-as térképen található ezzel a névvel. Az Alásónyi út egyik ága. Az elágazástól 2 km-re a szintén csak ezen a térképen található Kios Tóó mellett vezet az Állási út. Ma a Dabronyi nevet használják. (Veszprémi levéltár. Cím nélküli térkép, 1760.)

Álló-kút; Álókút 69. A határ déli területén található Erdőjuss dűllőben van. Forráskút. Jó ivóvíze volt, évente tisztították. Egy csatorna vezet ki belőle a fölösleges vizet. Szintje így állandó. A víz mennyisége még nagy szárazság idején is változatlan. Ma elhanyagolt állapotban van.

„Az Álókútnak mindig jó víze vót”.

Állókúti-dűllő; Álókútidűllő 68. Az előbb leírt kút környékén levő szántók neve.

Bakonyéri vízmóság; Bakonyéri-vízmóság 49. A Bitva folyóból a Gödöráljai-réteknél egy árok vezet keresztül a réteken. Hóolvadáskor, vagy nagyobb esőzések után a folyó megárad, ez az árok vezet el a felesleges vizet. Gyakran kiönt és elárasztja a réteket.

Bálint-tag; Bálintag 118. Imre Albert kataszteri mérnök feljegyzéseiben találkozunk e névvel. A határ északi részében levő közepes minőségű szántó. Bálint nevű gazda tulajdona volt.

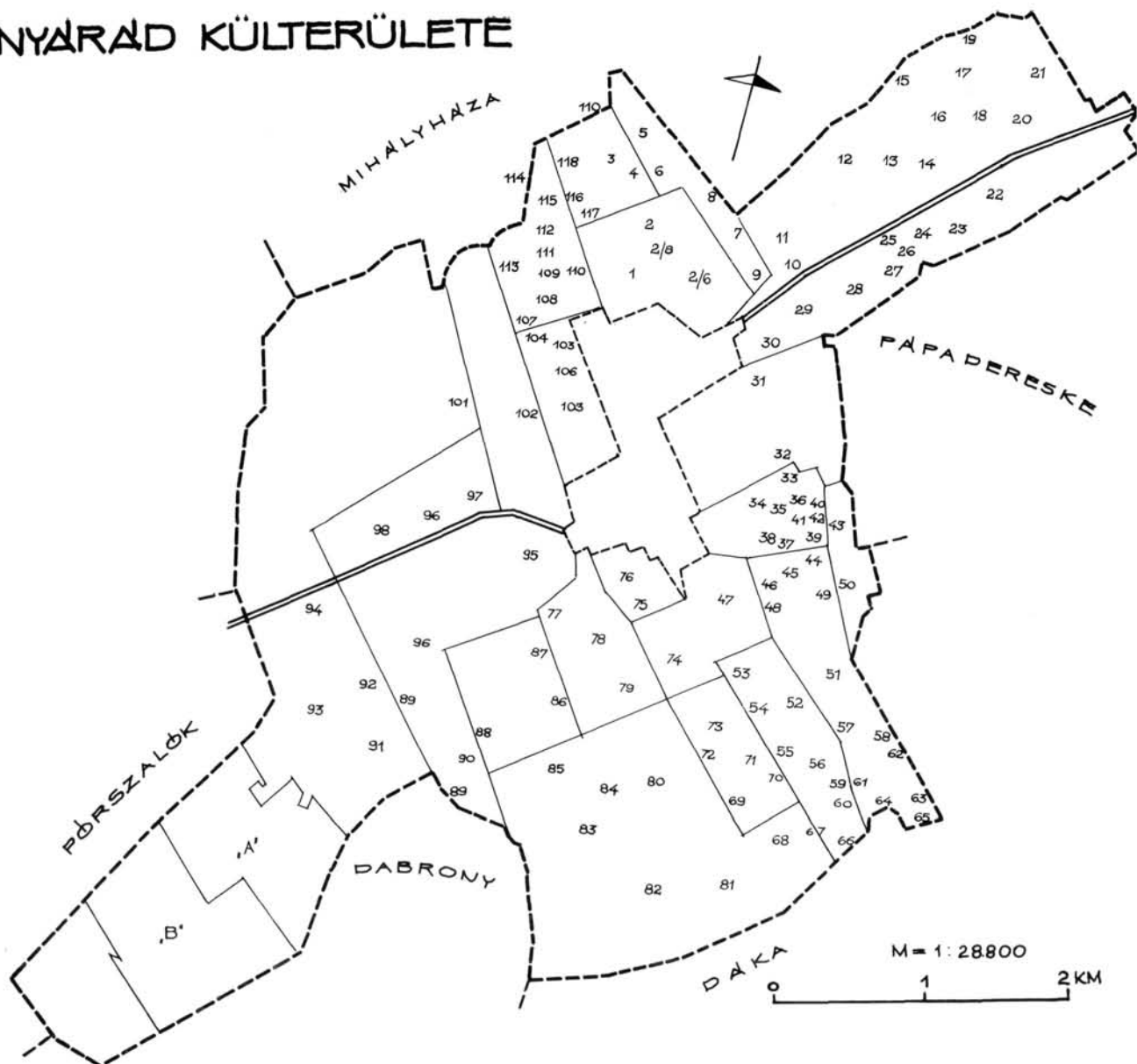
„A Bálintagba lécsapott a villám”.

Belső-Gyepret; Besőgyöp; Gyöp 1. Legelő, rét. A falu északi szélénél kezdődő marhalegelő. A Bitva folyó szeli keresztül. Ez a terület a folyótól a falu felé terül el. (1863 Nyárad Elkülönözési Földkönyve, Községi Tanács, Nyárad.)

L. Legelő alatt is!

Bence-lap; Bencelap 110. A Berek és a Bogarászó közti terület. Lapos, művelni csak kicsi részen lehet. Gyakran víz áll rajta. Zsombékos, mocsaras. (1824 III. 167. Határ Levél, Veszprémi levéltár.)

NYÁRAD KÜLTERÜLETE

„A Bencelapon nem terem még sémmit”.

Bitva 9. Dél – észak irányban folyó patak. A Bakony hegységben ered. 50—60 centiméter vizet tartalmaz. Vizét régebben két malom hajtására használták a nyárádiak. Jelenleg a legdélibb szakaszán építettek egy víztároló medencét s aszály idején ebből öntöz a termelősövetkezet. 1677-ben szabályozták először, majd 1962-ben.

„Soha arra a derék Bitva nem folyt, hanem mindenkor azon folyt az, honnénd tavai kivették folyását”.

(1678 IX. 20. 133. Határjárás, Veszprémi levéltár.)

Bitva-folyás; Bitvafolyás 4. A határon keresztül húzódó folyó partján 2—3 méter széles terület, ahová magasabb vízálláskor átszivárog a víz.

„A Bitvafolyásná jól lehet legetetni”.

Bitva-part; Bitvapart 58. A Gödöráljai-rétek azon része, amelyik a folyó mentén fekszik. Körülbelül 1 kilométer hosszú, s 15 méter széles. (1910).

„A Bitvaparton jól megnyótt a fű”.

Bogarászó; Bogarázó; Bogarzó 109. A falu északi határánál fekvő terület a Berek és az Ér között. Vizes, fás,

bokros. Kisebb részét kiirtották és művelés alá vették. Valószínűleg itt is érvényes Incefi megállapítása a Bogarászó névvel kapcsolatban: az állatok a csípős bogarak elől ide menekültek. (Szeged környékének földrajzi nevei 17.) A szomszédságban levő Gyöpről nyáron eső előtti időben, amikor a bogarak a legcsípősebbek, az állatok farkukat feltartva szaladtak a bokrok közé bogarászni (bogarászni). Gyakran a megművelt területben is kárt tettek, mert a pásztorok nem tudták a megvadult állatokat feltartani.

„Eső lesz mer a Bogarázóba rohantak az állatok”.

Borsosgyőr felőli földek; Borsosgyőri fűdek 21. Röptér. Borsosgyőr faluval érintkező szántóterület neve. Régebben rét volt. A háborúban repülőternek használták. A második helyen feltüntetett név a gyakoribb.

(1863 Nyárad Elkülönözési Földkönyve, Községi Tanács VB. Nyárad).

„Hónap a Borsosgyőri fűdekhé megyünk”.

Büdös-kút; Büdöskút 79. A Páskom nevű szántó keleti szélében van egy kút, melynek vize a benne feloldott

különböző ásványi anyagok miatt bűdös. Mások szerint kb. az 1860-as években egy döglött macskát húztak ki belőle, s a szagát akkor kapta.

„A Bűdöskutbú né igrá!”

Bűdöskuti-dűllő; Bűdöskuti dűllő 78. A fentebb leírt kút környékén levő szántók neve.

„A Bűdöskuti dűllőbe nem terem még a buza”.

Csapás 100. A határ nyugati szélén levő jó termőföldek.

Csapási-legelő; Csapásilegelő 101. A szántók mellett általában kisebb-nagyobb legelőt lehetett találni, ahol délben míg a gazda ebédel vagy pihen, az ebédet hozó (általában gyerek) legeltet.

Csertető 94. Az 1760-as évekből maradt térképen Csertas Tóó. (Cím nélküli térkép, 1760. Veszprémi levéltár.) A Csapástól délnyugatra található. A falu legmagasabb dombját cserfákból álló erdő borította, így a fa neméről és térszíni helyzetéről kapta a nevét. Ma a határ legjobban termő földjei vannak itt. Állítólag betyártanya volt itt. Az egyik adatközlőm mesélte a következő esetet (8): „Vót a faluba egy árva gyerek. 15 éves lehetett, mikor már fuvarozással tartotta el az edésanyját. Csontos, rossz gebéi vótak. Éccér este a Csertetőné a terével nem tudott fögyünni. Mikó sötétédett elkezdett rinyi, fit, hogy mi lesz vele. A betyárok meghallották, odamentek, s megkérdezték, hogy miért ri? Monta, hogy a lovak nem bírják. Ara gyütt egy tyukász, megállították és a gyerek lovait ott agyonlőtték, a tyukással hazahuzatták a terit. A gyereknek még attak sok pinszt, hogy végyén jobb lovakat”.

Csóka-kert; Csóka; Csókás 106. Az így nevezett terület fele szántó, a másik fele gyümölcsös. Kevés szőlő és sok diófa van benne. Összel es kora télen a csókák ellepik a fákon maradt dióért. A Kerék-tó és a Szőlő-aljai rétek között található.

„Na' tél lesz, a kányák ellepték a Csókást”.

Dabronyi út; Dabronyit 89. L. Alásonyi út!

Dákai-rét; Dákarit 64. A falu Dákával határos részénél jó minőségű kaszáló.

Delelő; Dillelő 2. A Gyp északi sarkán pihennek délben a kint legelő szarvasmarhák. Az állatok egyben a terület trágyázását is elvégzik. Évente váltogatják ezt a helyet.

„Dí lesz, mer a tehenes hajt a Dillelőre”.

Dereske-megye; Dereske-megye 24. A pápai országút melletti Dereskével érintkező határrész neve. Gyenge minőségű szántó. A falutól távolabbi részét az alsó, a közelebbi részét a felső jelzővel különböztetik meg. A két részt egy út választja el.

Dereske-megyei út 25. L. Dereske-megye!

Dereskei kaszáló; Dereskeirít 23. Az előbbi szántók folytatása déli irányban. A rajta keresztül folyó Bitva áradásakor gyakran előnti, s ilyenkor sással nő be. Néha az összegyűjtött szénát sem tudják lehozni róla.

„A széna még in erőhad a Dērēskeirítēn”.

Disznó-járás; Disznójárás 28. A Dereske-megyei-dűllők és a Bitva közt levő terület, ahol a falu sertéseit legeltetik.

„Égy disznó emaratt a Disznójárásná”.

Dög-kút; Dökkut 39. A Sűrű nevű erdő és az Agyagbánya között levő 15—20 méter mély kút, a falutól mintegy 800 méterre. Az elhullott állatokat kötelesek voltak idehordani a falu lakói. A név még él, de állapota és nem egészséges volta miatt betemetették.

„A Dökkutná én nem szereték dógozni”.

Erdő-köz; Erdőköz 83. A páskomi erdőben kiirtottak egy kisebb területet, melyet ma szántónak használnak.

Erdőjuss; Erdőgyuss; Erdőgyus 80. A Gödör-aljától nyugatra erdő és szántó egyaránt megtalálható. Itt kárpótlták azokat, akik a földosztáskor rosszabb minőségű földet kaptak, vagy akiknek a Páskomban nem jutott erdő. Gödör-aljától a Podári út választja el.

„Az Erdőgyusba kiéggett a kukorica”.

Ér; Forrás 102. A mintegy 100 méterre a falu szélétől vezető le az árok a Forrás vizét. Mihályháza felé folyik. Mélysége 20—25 centiméter. A forrás közelében itatni is szokták.

„Az Érbe sok a pijóca”.

Falu birtoka; Falubirtoka; Falufőgye 60. A határ déli

részen 6—7 holdnyi szántó, ami a falu tulajdonát képezi. Egy részét az előjáróknak, a község vezető embereinek adták használatra.

Falu kútja; Falukuttya 2/a. A Gyöpon 1935 körül épült kút. A Bitva szabályozása óta állatok itatására használják. Hideg vizét a környék lakói is igénybe vették, főleg nyáron.

„Hozz a Falukuttyáru é kis vizet”!

Falu-tag; Falutag 61. A déli határrészen található szántó. A Gödör-alja és a Falu birtoka határolja.

„Most nehéz eljutni a Falutaghoz”.

Falu-rétek; Faluritek; Falurittyé 62. Az előbbi szántók végében kb. 50 méter hosszú kaszáló. Szénáját a község tulajdonában levő apaállatok takarmányozására használták.

Farkas-dűllő; Farkasdűllő 98. Ma már csak az idősebbek használják ezt a nevet. Valamikor Farkas nevű testvérek szántója volt.

Felső-Disznópáskom; Felsődisznópáskom; Páskom 88. A Páskom nevű erdő nyugati széle, főleg tölgyes. Régebben disznókat makkoltattak itt.

Felső-Malom; Fősőmalom; Öregmalom 40. L. Alsómalom!

Forrás; Fórás; Ér 102. L. Ér!

Gondóta; Gondatag 47. A Pap-tagtól délre levő szántó. „A Gondótába jó krumpi terem”.

Göbécse-gödör; Göbécés 26. Az országút (Pápa—Cell-dömölk) és a folyó mentén található 5×5 és 6×6 m² felületű és 1, illetve 1,5 méter mélyű gödrök. Innét bányászták ki a község lakói az építkezéshez szükséges kavicsot, „göbécset”. Napjainkban is gyarapodik számuk. A régieket feltötötte a víz. Bokrokkal és egyéb vizinövényekkel nőtt be.

Gödör 56. A határ déli részében, a Podári út baloldalán található szántók. Jellegzetes térszíni formája van. Kelet—nyugati irányban művelik, s nyugatról keletre haladva fokozatosan emelkedik (20—25 fok), majd a szántók vége előtt 10—15 méterrel hirtelen lejt. Itt a művelt terület szintje mélyebben van, mint a szántók eleje.

Gödör alja; Gödörallya; Gödöralla 57.

„A Gödörallya kiirtatott”.

(1864 XII. 27. Kérvény, Veszprémi levéltár.)

Bővebben l. Gödör!

Gyümölcsös; Gyümölcsös 104. Így nevezik a Csóka-kerttől az Új-Faluig elterülő szőlővel különböző gyümölcsfákkal betelepített területet.

„Öreganyád a Gyümölcsösbe van ómáér”.

Határ út; Határút 81. A község déli határán kelet—nyugat irányban vezető földút.

Haraszt 112. Közepes kiterjedésű szántó a mihályházi határ mellett. A fiatalok ezen a néven már nem ismerik, a szomszédságban levő Bogarászó néven emlegetik. Nevéből arra lehet következtetni, hogy bokros, cserjés terület volt.

Haraszt alatt; Harasztajja 113. A harasztiszántóföldek és a határok között levő néhány holdnyi, de kb. 500 méter hosszú sáv. Kaszálónak használják, de legtöbbször lelegeltetik.

Haraszt-erdő; Harasztierdő 115. Az előbbi szántóföldek keleti szélénél levő 3 holdnyi rosszminőségű erdő. A fiatalok ezt is csak Bogarászó néven emlegetik.

Hársas-alja; Hársasallya 37. Ma csak néhány fa jelzi a fentebb leírt Öreg-Malomtól déli irányban levő hajdani gyönyörű Hársas-erdőt.

„Hársaserdő, amelyikbe az 1817. évi egység szerént a lovak legeltetése a jobbágyságnak megengedtetik”. (Úrbéri Panaszos Per 1842. T. 29. I./II. Veszprémi Levéltár.)

Hársasaljai-megye; Hársasajjamegye 38. Így nevezték az erdőt körülvevő rétet és szántót.

Hársasaljai-rét; Hársasajjairít 41. A zerdőt körülvevő füves terület neve.

Hársas-erdő; Hársaserdő 37. L. Hársas-alja!

Holt-Bitva; Hóttbitva 10. A Gödör aljánál a Bitva folyóból keletre induló árok. Egy kanyar után párhuzamosan halad a folyóval. Állítólag eredetileg ebben folyt, csak az 1677-es szabályozás után szűnt meg. Jelenleg bokros, bozotos árok, csak nagyobb esőzések után van benne víz.

„A Hóttbitváná földüt é szekér”.

s Hosszú-földek; Hosszúfödek; Hosszú; Hosszí 96. Valószínű, hogy az alakjáról kapta az elnevezést. Egy-egy gazda földje keskeny és így nagyon hosszú parcella. A Szőlő-aljától nyugatra található.

„Apámék a Hossziba vettek földet”.

Itató 2/b. 1935 előtt a Gyöpon nem volt kút, s délben az állatokat „lehajtották a Bitvára” inni. Ahol nem volt magas a part — kb. 10 méter hosszán — ott rendszeresítették a déli itatásokat.

Jegenyés; Nyárfás 8. A Mezőlak felé vezető tagút mindkét oldalára jegenyét ültettek. Ezek a most kb. 30—40 éves fák kiemelkednek a határ északi részéből.

„A Jegenyésné legéte”.

Kavics-gödrök; Kavicsos; Göbécses 26. Nyárad és Borsogyőr közötti országút jobb oldalán kb. 400 méter hosszán található 4×4 méteres mély gödrök. A belőlük kibányászott kavicsot az építkezéseknél használták fel. Általában víz van bennük. A környékük bokros, sásas.

„A Kavicsgödröknek sok a bébic”.

Kenderföldek; Kenderfödek; Kenderes 48. Az 1830-as 1840-es évek során a termelésben az ipari növények közül az első helyet a kender foglalta el. Volt a határban 50 holdnyi terület, amely kiválóan alkalmas volt a kender termelésére. Akinek itt volt földje az csak kendert vetett bele.

Kis-Berek; Kisberek 5. A Bitva jobb partján húzódó, a mihályházi határral érintkező szántó. Régebben nem művelték, mert a Bitva szabályozása előtt mindig előntötte. Akkor nádas, sásas volt. Ma kiváló minőségű termőtalaj, csak egy-egy kisebb részén újul ki évről évre a sás.

Kis-Haraszti; Kisharaszti 116. A Haraszti nevű szántótól csak egy út választja el. Ma a Bogarászó névvel ellátott határrészhez tartozik.

Kisharaszti-ajla; Kisharasztaija 117. Az előbbi szántó melletti lapos rét.

Kis-Tíma; Kistíma 7. Tíma pusztával határos szántó. A Kis-Berek és tímai határ között terül el. 1945 előtt Tímához tartozott és egy ember tulajdonában volt.

Kócs-tag; Kócsdag 6. Két Kovács nevezetű testvér földje egymás mellett volt. A testvéreket Kócsoknak csúfolták. Valószínűleg innét kaphatta a tag — amely a Kis-Berek déli részét foglalja magába — a nevét.

Koldus-telek; Kódustelek; Kódistelek 22. A határ keleti részén elterülő nagyon rossz minőségű földek. A természet hozamuk rossz volt, tulajdonosaik elszegényedtek.

„Ismét napkeletnek a Kódisteleki Dülöben...”

(1808. Határjárás, Veszprémi levéltár.)

Körtélyes; Körtéles 16. A határrendezés előtt Pápadereske és Nyárad között levő major. A határrendezés során Dereskéhez csatolták. (1932) Lakói beköltöztek a környező falvakba, az épületeket lebontották s a helyén most szántó van, ami a major nevét viseli. A területén ma is áll egy árulkodó vadkörtefa, ami jelzi a névadás irányát.

Körtélyesi-dülő; Körtélyesdüllő; Körtéles 17. A fentebb leírt majorral érintkező dülők neve. Ezek a földek is a majorhoz tartoztak. Adatközlőim a tulajdonos nevére nem emlékeznek.

Körtélyesi út; Körtélesiút 18. Az országúttól a majorhoz vezető út.

Kües-határ; Köveshatár 119. A Berek Mihályházával érintkező széle.

Lankás 52. A gödör aljai szántók egyre alacsonyodó, lejtő részét nevezik így.

„A Lankásná dűt fő a szekér”.

Lap 73. A Mentszent mellett levő egészen laposfekvésű rét. Gyakran víz borítja, csak ritkán lehet lekaszálni és felgyűjteni a szénát.

„Nagy szárazság van, mer lehet a Lapon dógozni”.

Lap-rét; Laprit 54. Az előbb leírt területet nevezik így, de a levéltári anyagban a Laptól délre levő árok melletti füves területet nevezték így.

„Mégis azon árok mentében a Lap-Réteken...”

(1824. III. 167. Határjárás, Veszprémi levéltár.)

Legelő; Rét, Rit; Gyöp 1. A falutól északra elterülő nagyterjedésű közös tulajdonban levő legelő. Régebben szántó volt és egyénileg művelték. Kis parcellákból áll,

amit ma is bizonyít a barázdák helye. Főleg káposztát termeltek benne, s ezért Káposztás-kertnek nevezték. A lakosság az állattartáshoz kevés legelővel rendelkezett, ezért az 1890—1900-as évek között megegyeztek, hogy közösen bevetik és legelőnek használják. Mindenki a bevitt terület nagyságának megfelelő arányban hajthatott ki jöszágot.

„Ma a Legelőn tuskét böknek”.

„Az idén korán kihajtottak a Gyöpre”.

Ligetes-erdő; Ligeteserdő 34. A Sűrű és az Öreg-Malom közti terület neve. Régebben ritka erdő volt itt. A fák között nagy üres területek, úgynevezett ligetek voltak.

„Folyvást napkelet felé a régi és új ut között menvén, és felszéről a Nyárádi Ligetes Erdőn található régi nagy hallmok...”

(1824. III. 160. Határlevél, Veszprémi levéltár.)

Lótilos 46. A Hársas-gyöp mellett levő réten a lovak legeltetése tilos volt. Valószínű ennek következménye e név is.

„A szántóföldek között lévő határon 134 öltre a Nyárádi Ló-tilos szerű legelő gyepen a lovak legeltetése tilos”

(1824. III. 160. Határlevél, Veszprémi levéltár.)

Lovas-kút; Lóskút 84. A Páskomban Lovas Zoltán erdeje szelénél levő kutat nevezik így. 1880 körül ásták.

„Díbe a Lóskutná itatunk”.

Lovaskuti-dülő; Lóskutidüllő 86. A kúttól északra és nyugatra elterülő szántók neve.

„Ma a Lóskutidüllőbe dógozunk”.

Major; Telep 80. Az 1957-ben alakult „Aranykalász Termelőszövetkezet” telepe. A falutól kb. 2 kilométer távolságban levő gazdasági épületek. Itt van a termelőszövetkezet gépparkja és állatállományának 80%-a.

„A Telepén é fába belevágott a villám”.

Malom-tag; Malomtag 30. A két malom között, a Bitva bal partján elterülő szántók. Sovány, rossz földjében nem terem meg semmi.

„A Malomtagba nem terem még még a kukorica sém”.

Malmok-közt; Malmokközt 29. A Bitva jobb partján levő kaszálók neve.

„Az idén a Malmokközt jó sargyu terem”.

Malomuti-dülő; Malomutidüllő 31. Szántók az Öreg-Malomhoz vezető út mellett.

„Ma a Maloutidüllőbe kapájjatok”

Márka-rét; Márkarit 50. A falutól délre található kaszáló hely. A dereskei határral érintkezik.

Márka-híd; Márkahid 51. Hosszú időn keresztül csak fahídon jártak át a Holt-Bitván. Később építettek egy kőhidat, amely ma is megvan, de szakadozott, elhanyagolt állapotban. Ezen a hídon kell átmenni a Márka-rétekre.

„A szénáva ledűt a Márkahidru”.

Menyszent; Mintszent 72. A Gödör és Páskom közti terület. Megosztva szántó és erdő. Erdőjének még az említése is babonás félelmet vált ki az emberekből. Lábakat sem merik betenni ide, mert a hagyomány szerint az 1900-as évek körül „elnyelt” egy tehenet. Az állat legelni tévedt erre, s többet ki sem tudott jönni. Mocsaras, ingoványos talaján elsüllyedt. A nép hiedelme még a favágókat is távol tartja e helytől. Ők is csak az erdő széléig merészkednek.

Menyszent-lap; Mintszentlap 71. Az előbb meghatározott terület közepén egy kis névtelen forrás, s a körülötte levő sásas, nádas kaszáló.

„A Mintszentlapon erohatt a sargyu”.

Mihályházi út; Mihályháziút 107. A szomszédos Mihályházával ez a kocsitűti köti össze Nyáradot.

„A Mihályházi utná kaszának”.

Nagy-Berek; Nagyberék; Nabberek 3. L. Berek! „A jobbágyoktól elvett Nagy Berki Düllőbeni födek helyett...” (1837. Urbéri Panaszos Per, Veszprémi levéltár.)

Nagy Gergely-rétek; Naggergő-rétek; Naggergi rétek 55. Nagy Gergely egy tagban levő kaszálója a Gödörben.

„A Naggergi rétekné látták a görényt”.

Nagy-tó; Nattó 77. Laposfekvésű szántó, nedves időjárás esetén víz alatt áll.

„A Nattóna megin kiveszett a buza”.

Nyárad I. A község neve. Új- és Ó-faluból áll. Nyárag. Narag vocata. (1347. Anjouk okmt. v. 102.) Nyarrad,

Nyaragh. Jelentékeny hely volt, 1488-ban, mint Kenccstartó István birtoka szerepel. (Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza 1897.)

„Mi ugy tartjuk, Nyárad ámbár két utcából legyen, csak egy helység”.

(Úrbéri Panaszos Per 1842. T. 29. Veszprémi Levéltár.)

Öreg-Haraszti; Öregharaszti 108.

„Az Öregharaszti alsó irányába...”

Öreg-Malom; Öregmalom 40. L. Alsó-Malom!

Pap-tag; Paptag 95. A falutól délkeletre található, 114 holdnyi terület, mely a katolikus egyház birtoka volt. Fele legelő, a másik fele a falu legjobb minőségű földjei közé tartozik. Ma a termelőszövetkezet tulajdonát képezi.

„A Paptagba fociznak a gyerekek”.

Páskom; Páskom 82. Régen erdővel borított terület volt, amit a disznók legeltetésére használtak. Egy részét kiirtották és ma szántó. Bővebben Alsó-Disznópáskom!

Petend 114. 1911-ig tartozott Nyáradhoz; ekkor a birtokrendezés során Mihályházához csatolták. Csak néhány házból és gazdasági épületből álló major. A majort körülvevő szántót is így nevezik.

Petend-Mihályházi út; Petendiut 113. Petenden át Mihályházára vezetőkocsit.

Podár 66. Közvetlenül a falu déli határánál van Podár major. A vele szomszédos földeket is így nevezik.

„Podáron jól dógozik a bulgár, igaz a podári fődék nagyon jók”.

Podári-rétek; Podáriritek 65. Kaszálók Podár keleti szélénél.

„A Podáriritekén termett ez a jó széna?”

Podári út; Podáriut 67. Godenán, s a gödri földeken vezet át az út Podárra. Tavasszal és ősszel gyakran járhatatlan, mert az itt folyó Ér elönti. Sokszor derékig érő víz fedi.

Proletár 15. Böröczmajortól keletre található. 1920 előtt Timához tartozott és egy Hollán nevű úr tulajdonába tartozott. Az 1919-es földosztás során a nincstelenek ezeket a rosszminőségű földeket kapták. Ha egy kicsit szárazabb az időjárás, akkor „kiég” belőle a növény.

„A Proletárba mégin sárgul a buza”.

Rét-föld; Rétföld; Ritföld 53. A Podári út mellett jobbról, a falutól 500 méterre található szántók. Korábban legelő volt. Ma még nehéz művelni, mert csak néhány éve szántották fel, s a nagymennyiségű gázt még nem tudták kiirtani.

„A Ritföldkén kivirított a repce”.

Reptér; Röptér 21. Borsosgyőr-felőli fődék. 1911 óta Borsosgyörhöz tartozó, 15—20 holdnyi szántó. Korábban legelő volt, melyet a háború előtt katonai kiképzésre, a háború éveiben pedig repülőternek használtak. Ez az elnevezés kiháló félben van.

Sás-tó; Sástó 44. A Sűrű és a Bitva közti szántó. Szabályozás előtt a folyó gyakran elöntötte, s kisebb tóvá duzzasztotta. Nyáron ugyan kiszárad, de a nádas, bozótos sose tűnik el róla.

„A Sástó mégin uszik”.

Sástói-dűlő; Sástóidűllő 45. L. Sás-tó!

Séd 13. Délkelet irányú és lejtésű árok. Csak a nagyobb esőzések, vagy hóolvadás idején van benne víz.

„A Nyárádi Séd árok menti földek között lévő Határuton...”

(1824. III. 160. Határlevél, Veszprémi levéltár.)

Sédre-dűlő; Sédi dűllő 14.

„A nyárádi Séd Dűllő mentén...”

(1824. III. 160. Határlevél, Veszprémi levéltár.)

Sűrű 35. Sás-tó mellett kisebb, mintegy 0,5 holdnyi erdő. Hosszú, vékony nyárfák sűrűn állnak egymás mellett, mert az ültetés után sajnálták kiirtani. A környéken levő szántókat is így nevezik.

„A Sűrű bokros, erdős rész vót. Legelőnek használták. Éccér az agyagos ódóba e na lukba lészakatt é tehén. A zöriző kíváncsi vót és ekezdött ásni. É vafazékat talát, ami tele vót ezüsttel. Akkora érték vót, hogy miután kicsinyenkin bevátották, méggazdagodtak. Ökröket, fődét, vették. Ezért uj gazdáknak nevezték őket. Asztán több helén is kerestek, de nem talátak több pinszt”.

Szálás; Szálos 63. A Falu-tag és a dereskei rétek között elterülő erdő. Általában hosszú, egyenes szálfák találhatók benne.

„A Szálasru hosztad eszt a szip fát?”

Szőlő alja; Szöllőalja 103. A Szőlő hegytől nyugatra levő kaszáló. Lapos terület: ennek völgyében folyik az Ér.

Szőlő-hegy; Szöllőhegy; Szöllő 105. A Szőlő alja és a falu közti domb nyugatra lejt. Az 1880-as években egész területét szőlő borította, de később elhanyagolták. A régi írásos feljegyzések is emlegetik, hogy a Szőlő-hegy elhanyagolt. Déli részén ma is szőlő terem.

(Ila Bálint—Kovacsics József. Veszprém-m. Helytörténeti Lexikon.)

Tag 91. A Csertető és Páskom között levő szántó.

Telep 75. L. Major!

Tima; Téma; Tima 19. Már 1678-ban találkozunk e pusztát jelölő névvel. Mindössze egy kastélyból és néhány gazdasági épületből áll. A hozzátartozott szántót is így nevezték.

(1678. IX. 20. 133. Határjárás, Veszprémi levéltár.)

Tormás 99. A Hosszi és a Csertető közti szántó.

„Ma a Tormásba dógozunk”.

Varjas 11. A Kis-Berek és Tima között szántott terület. „Ismét napnyugatra Timai földektől egy árok mentén a Varjas dűllőben...”

(1808. Határozás II. 74., Veszprémi levéltár.)

Varjuvölgy 93. Dabrony és a Szalóki út között található major volt. 1910-ig Nyáradhoz tartozott. Azóta Dabronyhoz. Korábban néhány épület állt itt, melyek tönkrementek. Ma már nyoma sincs a majornak.

Vitéz-kút; Vitézkút 70. A Vitéz-telek végében levő kút.

Vitéz-telek; Vitéztelek 59. Az első világháborúban Német Károly vitézséget szerzett. Jutalmul ezeket a földeket kapta s róla Vitéz-teleknek nevezték el.

Udvar-domb; Udvardomb 76. Dombos szántó a Paptag és a Páskom között.

„Az Udvardombon gyümöcsöst telepítettek”.

Udvardomb alja; Udvardombajja 74. Az előbbi szántók melletti laposfekvésű rét neve.

Zsellér-tag; Zsellértag 20. Szántó. Az 1945-ös földosztás során itt kaptak földet a zsellérek.

Zuggó 42. Az Öreg-Malomtól délre, a Bitván egy leereszthető és felemelhető zsilip van. Nyáron, amikor kevés a víz, itt gyűlik össze a malom hajtásához szükséges vízmennyiség.

„a Harsas malom Zuggaja irányáig rendes alakban, innen a Zuggónak keresztül...”

(1861. Egyezés. VII. Veszprémi levéltár.)

Zuggó árok; Zuggóárok 43. A márkai réteknél egy árok, ami összeköttetésben van a folyóval. Ebbe folyik a Zuggóból kiömlő felesleges víz.

„A Zuggóárokná a Márkán...”

(1910. Kataszteri leírás. Nyárad. Községi Tanács VB.)

V. A mai nyelvhasználatban már nem élő nevek:

E névanyaggal a Veszprémi Állami Levéltárban találkoztam. Határjárások, úrbéri panaszos perek és térképek tették lehetővé közlésüket. Itt sorolom fel azokat a neveket is, amelyeket a területrendezés során a szomszédos falvakhoz csatoltak. A kihalt nevek előtt egy † jel van.

Antfa 1910-ig a községhez tartozó major. Néhány lakóházból és gazdasági épületből állt. Lakói főleg állattenyésztéssel foglalkoztak, hisz ehhez kedvező lehetőséget nyújtott a körülöttük elterülő erdő. Az 1910-es területrendezés során Dabronyhoz csatolták.

(1824. III. 160. Határlevél. Veszprémi levéltár.)

† **Bánom-telek** Szántó, az 1824. III. 167-es Határ Levél tesz említést róla. (Veszprémi levéltár)

† **Bial-rét** 1824. III. 167. Határ Levél. (Veszprémi levéltár)

† **Bodán-kút** 1824. III. 167. Határ Levél. (Veszprémi levéltár)

† **Bodánkuti-dűlő** 1924. III. 167. Határ Levél. (Veszprémi levéltár)

FELHASZNÁLT IRODALOM
ÉS LEVÉLTÁRI FORRÁSANYAG

- † *Csonkafüz*; Csonkafüzi-dülő „E széről Nyárádi Csonkafüzi Dülő nevű szántók szomszédságában...”
1824. III. 167. Határ Levél. Veszprémi levéltár.
- † *Csorda nyom* Pontos helyét nem lehet megállapítani. Az állataikat különböző helyeken közös csordában legeltették, így több területet is nevezhettek így. 1824. III. 167. Határlevél. Veszprémi levéltár.
- † *Dészeg-tó* 1808. Délczeg-tó 1824. III. 167. Határ Levél. (Veszprémi levéltár)
- † *Dezerta-dülő* „...alszéről Nyárádig az un. Dezerta (elhagyatott) Düllőbéli Szántó földek között 18 öltre...” (1824. III. 167. Határlevél. Veszprémi levéltár)
- † *Feljáró-dülő* Csak levéltári anyagban fordul elő. 1910. Nyárád kataszteri leírása. (Községi Tanács VB. Nyárád)
- † *Gyümölcs allyai dülők*. A levéltári anyagban ebben az alakjában fordul elő. Ma ilyen dülőt nem ismernek, de valószínű, hogy a Gyümölcsöstől nyugatra levő kaszálókat nevezték így.
1824. III. 167. Határlevél. Veszprémi levéltár.
- † *Hat-halom*. „...továbbra is napkeletre tartván 8 öltre a Hatalomnak déli részén...”
1808. II. 74. Határozás. Veszprémi levéltár.
- † *Irtás* A község határának nyugati széle erdő volt. Miután egyre nagyobb teret hódított a földművelés, szükség volt szántóra. Ezért elkezdtek az erdő kiirtását. A kezdeti kipucolt területeket nevezték Irtásnak.
- „Az Irtás sokat veszöttünk”.
(1910. Nyárád kataszteri leírásai jegyzőkönyve. Községi Tanács VB. Nyárád)
- † *Járott út* „A podári határnál napkeletre van a Járott út” (1808. Határozás. II. 74. Veszprémi levéltár.)
- † *Kender-telek* Valószínű, hogy a Kender földeket nevezték így. 1824. III. 167. Határlevél. Veszprémi levéltár.
- † *Kios Tó* E névvel egy 1760-ból maradt térképrészleten találkoztam.
- Adatközlőim ilyen névre nem emlékeznek.
(Cím nélküli térkép. 1760. Veszprémi levéltár.)
- † *Legelő-gyep* Az 1880-as levéltári anyagokban fordul elő ez a név. Valószínű a Bitva partjánál levő réteket egyszeri kaszálás után legelőnek használták.
1824. III. 160. Határlevél. Veszprémi levéltár.
- † *Sáncz* „... a hosszan nyúló régi Sáncz határhoz, mely egyfelől a Dabronyi, másfelől a Nyárádi és Podári földeket egymástól különbözteti...”
1808. Határozások II. 74. Veszprémi levéltár.
- † *Séd-dülő* „A Nyárádi Séd Dülő mentén...”
1824. III. 160. Határlevél. Veszprémi levéltár.
- † *Séfel-dülő* 1861. Egyezség. IX. 19. Veszprémi levéltár.
- Szegletkúhatár* „Tudgyaé a Tanu, hog a Szegletkúhatár vagon az előbbi folyó (Bitva) és Hólt Bitvák között?”
1678. IX. 20. 133. Határjárás. Veszprémi levéltár.
- † *Sziszter-dülő* „Honnét ismét napkeletre fordulván a Sziszter dülőben 61 ölnyire megrakott...”
1808. II. 74. Határozások. Veszprémi levéltár.
- † *Szőke rekettye* „Egy régi árok mellett, az ugyneveztetni szokott Szőke rekettényél...”
1808. II. 74. Határozások. Veszprémi levéltár.
- Takarodó út* Nyárád Elkülönözési Földkönyve 1863. Községi Tanács VB. Nyárád.
- † *Tatár ut* „A Dabronyhoz vezető Tatár uton...”
1824. III. 167. Határlevél. Veszprémi levéltár.
- † *Vadalmai-dülő* „Napkeletre menvén Északról a Nyárádi délről a Dereskei szántóföldek között a Vadalmai dülőben...”
1808. II. 74. Határozás. Veszprémi levéltár.
- † *Vájogvető* 1760-as térképen található.
1760. Cím nélküli térkép. Veszprémi levéltár.

Baki Ernő

- Az Esterházy család pápai levéltára: *Dominium Pápa*.
Dr. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza III. 1897.
- Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára III. 147.
- Festetich család levéltára.
Határjárások: 1678, 1824. (Veszprémi levéltár)
- Ila Bálint—Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona.
- Incefi Géza: Szeged környékének földrajzi nevei.
Incefi Géza: Sövényháza és vidékének földrajzi nevei.
Kázmér Miklós: Alsó-Szigetköz földrajzi nevei.
Nyárád: Elkülönözési Földkönyve 1863. Községi Tanács VB. Nyárád.
- Nyárád kataszteri leírásai jegyzőkönyve 1910. Községi Tanács, Nyárád.
- Dr. Pákay Zsolt: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírása alapján.
Reuter Camilló: Magyaregregy helynevei.
Tóth Endre: A pápai református egyházmegye története I.
Tóth Ferenc: Pápa megyei város és környéke.

SZÁMMUTATÓ A BELTERÜLETHEZ

1. Kapuszín
- 1/a. Kocsma
2. Bikaistálló
3. Fél-kút
4. Kert alja
5. Hangya
- 5/1. Balázs Varga kocsmája
6. Kossuth Lajos utca, Fő utca
7. Református templom
8. Kerék-tó
9. Bikarét
10. Kanászház, Pásztorház
11. Főszeg
12. Szibéria
13. Sárállás
14. Homokbánya, Toldi-domb, Emil-domb
15. Cigánytelek
16. Szabadság utca
17. Barátmajor, Böröc-major
18. Akácás
19. Vízmocsola
20. Négylikú-híd, Kő-híd, Bitva-híd
21. Malom
- 21/a. Malom eleje
22. Bibic-tag
23. Malom utca (Arany János utca)
24. Táncsics Mihály utca, Netovább utca
25. Domb
26. Tanító-kert
27. Temető út, Biber
28. Temető
29. Temetőföld
30. Papkert
31. Vadászház
32. Jágerház
33. Jágerkút
34. Jáger-domb
35. Faiskola
36. Godena
37. Gyöpszer
38. Kecse-híd, Forrás-híd, Szalóki-híd
39. Celi út (Arany János utca)

- 40. Templom-domb
- 41. Katolikus templom
- 41/a. Zöld-kereszt
- 42. Imrekert
- 43. Kovácsműhely
- 44. Jegyző-kert
 - I. Öreg-falu
 - II. Új-falu

SZÁMMUTATÓ A KÜLTERÜLETHEZ

1. Belső-Gyepret, Gyöp	54. Laprét
2. Delelő	55. Nagy Gergely rétek
2/a. Falu kútja	56. Gödör
2/b. Itató	57. Gödöralja
3. Nagy-Berek	58. Bitva-part
4. Bitva-folyás	59. Vitéz-telek
5. Kis-Berek	60. Falu birtoka
6. Kócs-tag	61. Falu-tag
7. Kis-Tima	62. Falu-rétek
8. Jegenyés, Nyárfás	63. Szálás
9. Bitva	64. Dékai-rét
10. Holt-Bitva	65. Podári rétek
11. Varjas	66. Podár
12. Alsósédi-dűlő	67. Podári út
13. Séd	68. Állókúti-dűlő
14. Sédi-dűlő	69. Állókút
15. Proletár	70. Vitéz-kút
16. Körtélyes	71. Menyszent-lap
17. Körtélyesi-dűlő	72. Menyszent
18. Körtélyesi út	73. Lap
19. Tima	74. Udvardombalja
20. Zsellér-tag	75. Major, Telep
21. Borsosgyőr felőli földek, Reptér	76. Udvardomb
22. Koldus-telek	77. Nagy-tó
23. Dereskei kaszáló	78. Büdöskúti-dűlő
24. Dereske megye	79. Büdöskút
25. Dereske-megyei út	80. Erdő-juss
26. Göbécsés	81. Határ út
27. Alsó-Dereske-megye	82. Páskom
28. Disznójárás	83. Erdő-köz
29. Malmok közt	84. Lós-kút
30. Malom-tag	85. Alsó-Disznópáskom
31. Malomúti dűlő	86. Lovaskúti-dűlő
32. Agyag bánya	87. Akol-hegy
33. Agyag gödrök	88. Felső-Disznópáskom
34. Ligetes-erdő	89. Alásónyi út, Dabronyi út
35. Sűrűtes-erdő	90. Állási út
36. Hársaserdő	91. Tag
37. Hársas alja	92. Akolhegyi-dűlő
38. Hársasaljai megye	93. Varjúvölgy
39. Dög-kút	94. Csertető
40. Alsó-Malom, Öreg-Malom, Hársas-Malom	95. Pap-tag
41. Hársasaljai rét	96. Hosszú földek
42. Zuggó	97. Ádacs-dűlő
43. Zuggó árok	98. Farkas-dűlő
44. Sás-tó	99. Tormás
45. Sástói-dűlő	100. Csapás
46. Lótilos	101. Csapási legelő
47. Gonda-tag	102. Forrás, Ér
48. Kender-földek	103. Szőlő alja
49. Bakonyéri vízmosás	104. Gyümölcsös
50. Márka-rét	105. Szőlőhegy
51. Márka-híd	106. Csóka-kert
52. Lankás	107. Mihályházi út
53. Rét-föld	108. Öreg Haraszt
	109. Bogarászó
	110. Bencelap
	111. Alsó-Haraszt
	112. Haraszt
	113. Petend-Mihályházi út
	114. Petend
	115. Haraszt erdő
	116. Kis-Haraszt
	117. Kis-Haraszt alja
	118. Bálint-tag
	119. Kűshatár
	I. Nyárad

Geographische Namen in Verknüpfung mit der Gemeinde Nyárád

Durch den Übergang in unseren Tagen zur Kollektiv-Wirtschaft werden hauptsächlich die auf kleine Parzellen bezüglichen geographischen Namen und deren Überleben gefährdet. Deshalb ist heute das Sammeln von solchen Namen in den Vordergrund gerückt. Ich habe die im heutigen Sprachgebrauch gängigen geographischen Namen mit der Hilfe von den ältesten Mitteilern von Angaben gesammelt; die offiziellen Angaben enthaltenden Schriften habe ich nur aushilfsweise aufgezeichnet. Im Archiv von Veszprém herumstöbernd konnte ich auch ein paar Namen entdecken, die heute nicht mehr gebraucht werden, ja

sogar nicht mehr bekannt sind. Der größere Teil des Aufsatzes wird von der Dokumentation ausgemacht. Beim Ansammeln dieser Namen habe ich die Aufzeichnung der im heutigen Sprachgebrauch gängigen Namen als grundlegend betrachtet. Deshalb habe ich in der Begleitung von älteren Dorfbewohnern die Umgebung befahren. An erster Stelle gebe ich die Form in der Gemeinsprache dann die Form der lokalen Aussprache und die laufende Nummer. Ein jeder Name ist von einem Text begleitet, wodurch der durch den Namen bezeichnete Ort bzw. Geländegegenstand kurz lokalisiert und vorgeführt wird.

Ernö Baki

Les toponymes de la commune de Nyárád

Dans nos jours l'adoption de la gestion collective menace la survie des toponymes, surtout ceux des petites parcelles sont en danger. C'est pourquoi la collecte de ces noms s'est mise aujourd'hui au centre de l'intérêt. Nous avons rassemblé les toponymes encore vivants avec l'aide des vieux du village: nous n'avons consulté les pièces officielles qu'à titre de supplément. En dépouillant les archives de Veszprém nous avons découvert quelques noms que l'on n'emploie plus, que l'on a déjà oubliés. La

documentation constitue la majeure partie de l'étude. En recueillant cette toponymie, nous considérons que la notation des noms encore en usage était d'un intérêt principal. C'est pourquoi nous avons parcouru les champs en compagnie de vieux villageois. Dans l'index nous avons mis en premier lieu la forme du bon usage, puis la forme dialectale du nom, puis sa cote. Chaque nom est suivi d'un commentaire qui localise, présente le lieu ou la configuration que le nom désigne.

Ernö Baki

Географические названия в муниципалитете Ньярад

В наши дни в связи с переходом к общественному хозяйствованию отмирают старые географические названия, в особенности связанные с маленькими участками земли — парцеллами. Поэтому стало необходимым собрать эти наименования. С помощью старых деревенских жителей я собрал географические названия, фигурирующие и сейчас в повседневном употреблении, данные же официальных документов послужили для меня только вспомогательным источником. При работе в веспремском архиве мне удалось натолкнуться на несколько географических названий, которые сейчас не употребляются,

более того, они теперь даже совсем не известны. Большую часть работы составляет перечень названий. При их собирании я считал основным записывать названия, употребляемые в языке и поныне. Поэтому я при своей работе в основном посещал пожилых крестьян. На первом месте у меня упоминается общеупотребительная форма, затем дается местное произношение и порядковый номер. Каждое название сопровождается текстом, сообщающим краткие сведения об объекте географического наименования.

Эрнё Баки

Zamárdi község helynevei

Az utóbbi években folyt le a mezőgazdaságszocialista átalakulása. A modern nagyüzem nagy táblákon gazdálkodik. A számozott táblák azt jelentik, hogy változtak az idők, gépekkel dolgoznak, korszerű módszereket alkalmaznak, többet termelnek. De azt is jelentik, hogy egyre ritkábban hallani az ősi, szépcsengetésű dűlőneveket. Félő, hogy az utókor csak hírből fogja ismerni ezeket!

Pedig a dűlőneveknek története van! Éppúgy, mint a népnek, amely a barázdában állt! Dűlőink földjét ve-rejték és vér öntözte. Nyomorúság, vagy gazdagodás jellemezte. Öröm, bánat, vagy gög tapadt földjéhez. Ragaszkodás láncolta hozzá az embereket, vagy gyűlölet viharzott el felette. Féltett kincs volt, vagy eltéko-zolt vagyon. De minden esetben a nép küzdelmének, fáradozásának, a röggel való birkózásnak mindennapi színtere.

Ezeket az ősi örökül kapott dűlőneveket hallotta a kisgyerek, mikor édesapja reggel a mezőre indult. Ezt hallo tta a nagybacska lány, mikor délidőben az ebéd-del a határba ment. E nevek csengtek fel az ifjú párok ajkán, kik első aratásra mentek a búzaföldekre. E ne-vektől búcsúztak el a katonák, — sokszor örökre — akik a munkából egyenesen a harctér borzalmaiba es-tek. Ezeken a szépnevű dűlőkön fogyott el, őrlődött fel a férfi ereje és az asszony szépsége a hajnaltól-estig tartó örökös fáradozásban. Ezeket a neveket sutto-gta a haldokló övéinek, utolsó figyelmeztetésként: „Be-csüljétek meg az ősi földeket, dolgozzátok meg és ne veszekedjétek miatta!”

Ősi kincsünk nekünk e helynév-anyag, melyet meg kell mentenünk. Ma már országos gyűjtés indult a dűlő-nevek összegyűjtésére. E szerény munka is ebből a cél-ból íródott. Szülőföldjüket szerető meglett férfiak, asz-szonyok, öregek adták át ebben megőrzött hagyomá-nyaikat az utókor számára.

+ + +

Zamárdi a Balaton déli partvidékén változatos domb-vidéken terül el. Keletről a siófoki, balatonkiliti, délről a balatonendrédi, nyugatról a kőröshegyi határ hatá-rolja, északon pedig a Balaton.

Területe 9 142 kat. hold. Lakóinak száma 3812 fő¹

A község a löszplató szélén, közel a Balatonhoz tele-pült. E partokat már az őskor embere is megülte. Kő-szerszámaik előadta a föld. A római birodalom kb. 400 évig uralkodott e tájon. Berkein, dombjain átvihar-zott a népvándorlás áradata is. A honfoglalók már az első esztendőkből birtokbavették e szép és gazdag vidé-ket.

A környék leírása először a tihanyi apátság alapító lelevelében, majd a következő századok határjárási ira-taiban található meg.

Zamárdi neve először 1072-ben I. László király ha-tárjárási oklevelében jelenik meg Scamard néven.²

1171-ben Zomárd, 1211-ben Somárd, Somárdy, és 1229-ben Zamard alakban fordul elő.³

Az ősi község Egyházaszamárd lehetett, melynek nyomait a Pusztai dűlő ma is őrzi. A fellendült szőlő-művelés folytán ebből szakadt ki a négy testvér-köz-ség: Likzamárd (1390), Balatonmelléky Zamárd (1423), Felsőzamárd (1436) és Kiszamárd (1436). E községek elaprózott földesúri birtokok voltak.⁴

Likzamárd nyomait a Sáfránykert-Diászó vonalán kell keresni. Felsőzamárd romjait az endrédi halastó nyugati partján, egy kis gyeppalástal rejti. Kiszamárd Tököz közelében, vagy annak helyén lehetett. Balaton-melléky Zamárd a mai község őse.⁵

A török alatt mind az öt Zamárd elpusztult. 148 éven át nem lakott itt senki. A határ egyrészt az endrédiak legeltették, pár szőlejét a szántódiak kapálgatták. A „Nagyzamárdi-pusztát” a tihanyi apátság vette számba 1696-ban, mint „alapításkori” birtokot. Az apá-tok többször is megpróbálták a pusztát benépesíteni.⁶

Végre sikerült Lécs apátnak, a tihanyi templom újjá-építőjének a falut 1741-ben betelepíteni. A környező megyékből és falvakból 42 jobbágycsalád telepedett le a mai község közepén. Utódaik ma is élnek a faluban és a község törzslakosságát alkotják.⁷

Az „úrbéres” község 1857-ben, a „méréskor” meg-kapta a határ jórészét, de Szántód és Tököz továbbra is az apátság kezében maradt.⁸

1959-ben a határ jórésze — az erdők kivételével — termelőszövetkezeti tulajdonba ment át. A „Magyar Tenger” Tsz. a siófoki járásban az elsők között szerepel.

Zamárdi az első világháború után csendes kis falucska volt. A nagyobbmértvű nyaraltatás a 20-as évek ele-jén indult meg. Ma már rohamos fejlődésének vagyunk szemtanúi. Balatonföldvár, Siófok és Tihany után a vi-dék egyik legnagyobb és legszebb fekvésű nyaraló-helye lett. Fejlődését hosszú, egyenes partszakasza, lan-gyos vize, homokja, piaci ellátottsága, a jó közlekedés és nem utolsósorban a község népének vendégszeretete biztosítja. A Balaton és a táj szépsége felüdülést nyújt az úttörők és dolgozók tömegeinek. Az éveken át visszatérő üdülők rajongva szeretik Zamárdit.

A község neve valószínűleg személynévből száрма-zik, mint a legtöbb hasonló község neve és besenyő-török eredetű. A Bogárd, Szamárd, Ökörd, Bárd, Agárd, Kakasd, stb. nevek magyar személynéveket jelentenek, és falvaink neve, mint ezeknek hajdani bir-tokai maradtak fenn mind a mai napig.⁹

Ritka érdekesség a községi kiserdőnél található Sza-márkö. Nem pogánykori áldozati hely, — mint ahogy sokan hitték, — hanem ősi határjel volt a Zamárd-fal-vak határvonalán.¹⁰

I. BELTERÜLET

(A név utáni szám a helynév térképi helyét rögzíti, a sorvégi szám a jegyzetre utal.)

Alsó-csirke. (2) A Fő utcai telkek lenyúló végei, a vasút és a dombél között. Ma már jobbra beépült.

Bikarét. (13) Hajdani rét a fűrésztelep helyén. Szénáját a bika tartására fordították.¹¹

Csirkehegy. Az Alsó-csirke partos domboldala.

Csirkerét. (29) Vizes rétek a vasútvonal mindkét oldalán, a Fő utcai telkek végében. A név régi, eredete ismeretlen.¹²

Dékánydomb. A század elején még gyepes part volt a Honvéd út keleti oldalán. Benne partifecskek és üreginyulak tanyáztak. Fűvét a „dékány” kaszálta.

Égisztelep. Égic. Égici-fődek. (26) A fürdőtelep régi neve. A Balaton-parti nagy apátsági legelő hadikölcson fejében az Égisz-Bank tulajdonába ment át. (1914) Öt táblában felparcellázták. Ma a Rév környékét, a Kapcsolóház környékét, Zamárdi-Felső környékét és a Tóköz előtti nyaralótelepet nevezik Égisznek.¹³

Felső-csirke. Rétek és házhelyek a vasút északi oldalán.

Fürdőtelep. Telep. A Balatonról a vasútig terjedő, villák százaival beépített lakótelep.

Homoki szőlők. (35) Apátsági szőlőtelep volt a század elején Zamárdi-Felső magasabban fekvő, homokos dombjain.

Kápolnadomb. (44) A Kőhegy kicsinyített mása Szántódpusztá felett. Tetején a Kristóf-kápolna áll.¹⁴

Kápolnai temető. (3) Zamárdi mostani temetője, mely az 1855-ös kolerajárványok idején betelt, de 1922-ben újra megnyitották. Magas szögletén van a Hősök kápolnája.

Káposztások. Káposztáskert. Káposztakert. (11) Vizenyős földek a Vasút utcai telkek végében, melyet robottal váltottak meg a jobbágyok.¹⁵

Kálvária temető. L. Kápolnai temető. A kápolna helyén hajdan három nagy fakereszt állt, a kálvária. Erről nevezték el a szomszédságban levő temetőt.

Kertalja. Kertallya. Kertalla. (77) A kertalliai dűlő maradványa. Ma az Endrédi-úti házak kertjei. A Kútvolgyre dől. Földje jó.¹⁶

Kertek. Háztáji kertek Szántódpusztá nyugati részén, a földút mellett.

Kertek. Kis konyhakertek Tóközpusztá peremén, a házak előtti partoldalban.

Kertészkert. (105) Kertészeti célra használt földek Tóköz északi részén, közvetlenül a pusztá mellett. Földje kitűnő.

Kisföldek. Kisföd. Kisfödek. (78) Ugyanaz, mint Kertalja. Nevét elaprózott földjeiről kapta.

Kisrét. (79) Kisebb gyepelgő volt az Endrédi-út kiágazásánál. Ma a tsz. gépei sorakoznak rajta.

Nagygödör. Az Újsor északi végében levő nagy, vízmosta gödör. Régen malomkövet helyeztek a gödör fenekére, hogy a part pusztulását megakadályozzák. A malomkö elmerült a földben. Később oszlopokon álló deszkavályúban vezették le a vizet. Ez is tönkrement. Most már a vizet oldalt elvezették és a gödört betonfal védi.

Párréti. Párrét. (4) Az Újsor és Szamárdomb közötti lankás völgyhajlás. Rajta szántók, gyümölcsösök, régi pincék sorakoznak. Újabban beépül. Régi neve Part-rét volt.¹⁷

Rét. (12) A Káposztáskert közelében épült pár ház környékét nevezték így, míg a Hársfa utca nevet nem kapták.

Szakáll-gyepű. A cukrászda helyén lenyúló Szakáli-féle telek gyepűje volt. A mögötte való réten játszottak a századeleji zamárdi gyerekek.

Szakáll-sarok. Fenti telkek Batthyány utcai szöglete, sarka. Ma itt van a fürdőtelep központja.

Szérűskert. A Szamárdomb keleti szélén hajdan szalmakazlak sora hűzódott. A kazal-szérű helyét pár éve fenyőfával ültették be.

Újtemető. Az Újsor északi végénél levő temetőt nevezték így a század elején. 1922-ben betelt. Azóta Öreg temetőnek hívják.

Zsibamező. (14) A vasútállomástól a Bitófákig elterülő községi legelő régi neve. A 20-as évek elejéig öregek és gyermekek nagyszámban őrizték itt a libákat.

II. UTAK, UTCÁK, TEREK, KÖZÖK

(Fenti címszavak alatt csak a hagyományos, népi elnevezésű, vagy muzeális leletekkel kapcsolatos neveket vesszük, Zamárdi kb. 130 egyéb, fürdőtelepi utcanevére jelen munka keretében nem térhetünk ki.)

Balogkúti-köz. L. Horváth-köz.

Csap utca. Új utca a Szamárdomb keleti oldalán. A szőlőhegy felé vezet. Földjéből a vízvezetési csövek lefektetésekor ősemberi tűzlábak és edénytöredékek kerültek elő. (ZHtM)

Diófa utca. Újabban beépült utca a Kapcsolóháztól nyugatra. Földje ősrégi putrilakások nyomait őrzi. A házak kertjeiben bronzkori hamvasztásos sírok gazdag leletanyaga került elő. (ZHtM., MNM., Balm.)

Dombi utca. A mai Batthyány utca. Régi nevét Dombi Vince házáról kapta.

Endrédi út. Endrédre vivő makadám-út a község keleti felén, összefüggő házsorral.¹⁸

Fő utca. A község kelet-nyugati tengelye. 1961-ben kövezték le. Itt van az iskola, templom, tanácsház, bolt, daráló, tejcsarnok. Keleti részén már modern, villaszerű házak emelkednek, nyugati végén még apró, régi szalmatetőz házak is vannak.

Hetes műút új szakasza. Zamárditól a köröshegyi útelágazásig épített modern útszakasz, mellyel a szántódi háromszöget átvágták és a komp felé vezető régebbi főútvonalat (István út) tehermentesítették. Az új útszakasz egyenesen halad és két sorompót kerül ki.

Honvéd út. Az állomásról a faluba felezető út. Újabbkori elnevezés.

Horváth-köz. A Fő utcáról a műútra leágazó szűk út. Ennek nyomán indult ki hajdan dél felé a Kiliti országút.

István út. A vasútállomástól a Rév felé vezet. Régebben Tihanyi útnak nevezték. Környékén nyílhegyet, római kori pénz, bronzkori sírokat találtak. (ZHtM., Balm., MNM.)

Párréti út. A Párrétin vezet keresztül. Lassan beépül.

Pásztor-köz. A faluvégi pásztor lakása előtti útszakasz neve.

Piac tér. Árusok helye a népbolt melletti nyárfás telken.

Siófoki országút. A síófoki köves út régi neve.¹⁹

Sport-tér. Park a sportpálya előtt.

Szabadság-tér. Az erdőigazgatóság előtti park neve. Itt van a Közért, vagy népiesen „Gomba”.

Szemesi postaút. A nyugatra vezető régi fő-útvonal neve.²⁰

Szöllőhegyi út. A Vasút utcából a Párrétin át, a szőlők felé vezető földút.

Szűnyogsziget. A sportpálya végében, vizes helyre telepített kis házcsoport gúnyos neve. Ma Jókai és Arany János utcák sarka.

Temetőköz. Régi lejáró a temető oldalában. Gyalog közlekednek rajta.

Tihanyi út. Ma István út.

Újsor. A jobbágyfelszabadítás után épült házak sora a falu nyugati peremén. Házai népies jellegűek.

Vasút utca. A műút új, virágos, forgalmas szakasza vezet rajta keresztül.

III. KÜLTERÜLETEN LEVŐ UTAK

Csapás. (67) Széles, gyepes marhahajtó út a Diászó felé, mely a község nyugati végétől indul.²¹

Csapás (120) A szántódiak széles útja, melyen a sertécsorda jár a csikászói legelőre.

Dézsma út. Szűk út a Katyók meredek szélén. Ezen vontatták el hajdan az ökrösszekérre felrakott dézsmaort Szántódra.

Gyalogút. A Kútvolgyön átvivő, legrövidebb út volt Tóköz felé.

Hosszúvontató. Erdei út. A Vízvári-cser alsó részéről ezen a fásztó, emelkedő útvonalon szállították fel a fát a Vaskezeszti tetőre.²²

Kereszt út. Útkereszteződés neve Tóköztől délre, ahol a Tóköz-cinegei út átszeli a hajdani Kiliti-országút néven ismert széles földutat.

Kiliti-országút. A Balogkúti-közön, a Kútvolgyön, a bocsidai hidon át vezetett Kiliti felé. Az 1857-es földrendezés megszüntette.²³

Köröshegyi gyalogút. (171). Határunk déli csücskén visz keresztül. Endrédről indul, s toronyiránt Kösörhegyre tart. A várarra járók marhahajtó útja volt. Ma erdei kocsitút.

Köröshegyi nagy-út. A Kőhegy alatti mély földutat nevezi így egy múlt századbeli térkép²⁴

Kútvolgyi híd. Régi téglahíd a kútvolgyi árok csörgedező vizén. Hajdan a Kiliti-országút vezetett rajta keresztül, ezért kissé ferdén is épült, hogy az út a domboldalon jobban felkapaszkodhasson. Újabban kiszélesítették. Széles földút visz rajta keresztül.

Magyaló. Magyalló. (145) A Csapás végénél, a Diászó-völgybe levezető partoldal. „Azon mén le a marha” — mondják az öregek. A majdnem háztetőmeredekségű lejtőn a víz romboló munkáját szemlélhetjük.

Marhacsapás. L. Csapás.

Ősi nagy-út. Borókával benőtt, széles, mély útnyom az Öreghajlás nyugati oldalán, a Tatár csapás északi végénél. Hajdan főútvonal volt, Egyházasszamárdon ment keresztül, az öreghajlási tetőn kanyarodott le a Hármashegy „vápájába”, völgyébe, — amint egy régi oklevél említi.²⁵

Tatár csapás. (141) A vaskereszti tetőn levő széles, gyepes, erdővel övezett nyiladék neve. Ezen az útvonalon át törtek a tatárok, — mint a török sereg egy része, — az alatt meghúzódo falura, Egyházasszamárdra. A meredek széléről karácson éjjelén „elágyúzták a falut”, — mondja a hagyomány. A borzalmas karácsonyészaka emléke, a tömeghalál, pusztulás és a romok emléke apáról-fúrra szállt. Azért nem nő fa a gyepen, hogy mutassa az utat a késői nemzedéknek, melyen a veszedelem a falura tört s kő kövön nem maradt.²⁶

A nyiladék végében ősi határvonalra felállított „Krisztustalan kereszt” is a török pogány voltát jelzi.

Tatár csapási út. A Vaskereszthez vezető mély út neve. Sokan ezt tartják Tatár csapásnak. Egy 1843-as határbejárási jegyzőkönyv azt mondja: „mint a Tatár csapás, az erdő tetején egyenes részt képeznek.” Ez az egyenes rész csakis a vaskereszti nyiladék lehet.²⁷

Töközi bejáró. A Tökökre beforduló földút első szakasza.

Töközi híd. A töközi árok hídja a 7-es műút vonalán. Régebben fahíd volt a Foki-Szemesi postaúton.

Töközi út. (98) Tökökre vezető földút.

Török út. A Tégla ház mögötti meredek oldalon felkapaszkodó begyepesült útnyom, melyen a hagyomány szerint a török lovasok indultak portyáikra Egyházasszamárdról Ságvár felé.

IV. ÉPÜLETEK, ÉPÍTMÉNYEK, LÉTESÍTMÉNYEK

(A hagyományos nevek mellé kénytelenek voltunk egy-két fontosabb, új létesítmény nevét is felvenni, — mely a mai szintet képviseli. Pl. Úttörő-üdülőinkben nyaranta több százan dolgoznak. A Pannónia táncparkettjén éppúgy megjelennek fiataljaink, mint a pestiek. A Campingek tarka tábora is új szint hozott életünkbe.)

Bazsitanya. Magános ház a Bazsitanyai dűlőben. Ma Ács-tanya a neve, a benne lakó családról. A ház és a körülötte levő birtok a „Bazsi-mesteré”, Tóth Rudolfé volt, aki a század elején Zamárdiban tanítóskodott s később Bazsiba költözött.

Bitófák. (16) Egy emberöltővel ezelőtt, a Révhez vezető út mellett egy dűlőt szögletében faragott faoszlop, a bitófa állt. A régiek szerint erre útszéli betyárokat húztak fel elretentésképpen. Az oszlop kidőlt. Később az ott növő akác-fákat is bitófának nevezték.

Camping I. (21) Autós táborozóhely a fürdőtelep nyugati végén, szemben a tihanyi templommal. A táborban nyaranta több ezer turista megfordul.

Camping II. (19) Ugyancsak táborozóhely, a Révcsárda mögötti nyárfás vadonban.

Cifrahíd. (176) A 19-es Úttörő üdültől Tihany felé vezető vizalatti töltésnyom, hatalmas, megfeketedett tölgyfaoszlopokkal. A Balaton háromnegyedrészt átészeli. Fekete osz-

lopai az 1922-es szárazságban kilátszottak. Régebben, nagy forgalom idején a komp erre tette ki az utasokat batyústól, tehenestől, — hogy ne kelljen sok időt vesztegetni, — s azoknak a vízben kellett kilábolniuk a somogyi partra.

A híd eredetéről, nevééről nem tudunk biztosat. Valószínű, hogy az 1848. évben épülő szántódi kikötő abbahagyott maradványa.²⁸

Csemetekert. (117) Modern gépesített állami gazdaság. Harminc holdnyi területén facsemetét nevelnek.

Csibeháza. Csibetanya. (152) Magános ház a Diászó-völgy északi peremén. Midőn Somogyi Vencel, — a zamárdiak népszerű „Somogyi-pap”-ja állásáról lemondott s elvette a tanító-kisasszonyt, — ide költöztek. A tanya nevét Somogyi feleségéről kapta. Akkor így hívták: Csibi háza. A nép a nevet a maga tetszése szerint átformálta.

Csibeházi régi temető. (153) A csibeházi lejtő keleti magaslátán árokkal körülvett terület. A török előtt Egyházasszamárd temetője volt. A sírok nyomai egy emberöltővel ezelőtt még jól látszottak. A temető közepén legutolsónak egy papnak vas keresztje állt, a hely ma legelő.

Csónakház. (27) A Kossuth Lajos utca végében, a Balatonparton csónaktárolásra alkalmas pajtaszerű épület volt. A 30-as években a falubeli fürdőző gyermekek nyüzsgöttek körülötte.

Diászói régi temető. A diászói Kopaszdomb nyugati oldalán, a lankás lejtőn évszázados régi temető rejtőzik. Sírgödör már alig kivehető. 50—60 évvel ezelőtt a domb oldalából koponyák kerültek elő. Eredetét nem tudjuk. Lyuk-Zamárd temetőjét sejtjük benne. Egyesek szerint török temető volt. Egyházasszamárd temetője nem lehetett, mert onnan nehezen megközelíthető s messze esik.

Dögkút. Dögtemető. (146) Bokrokkal, fákkal bekerített rész a Diászó északi peremén. A mély kutat nehéz betonlap fedi.

Erdészlak. Erdészház. (143) A Csapás mellett pár éve épült javadalmi erdészlakás. Fialat tölgyerdő veszi körül. Kútja 49 méter mély.

Erdőgazgatóság. (28) A fürdőtelep legforgalmasabb terén álló épület, mely az első világháború előtt községi szálloda volt. A hivatal az észak-somogyi erdőgazdaságok ügyintézését végzi.

Fehér-kapu. (58) A kőhegyi szőlőkbe vezető negyedik kapu helyét jelzi. Nevét Fehér Lajoséék pincéjétől kapta.

Fekete-strand. Régebbi fürdőhely a Kossuth Lajos utca végében. Nevét Fekete nevű fényképészről kapta, kinek bódéja ott állt a bejárat közelében. Ma üdülő van a helyén.

Főváros. Fővárosi. Főv. Nevelőotthon. Főv. Gyermekotthon. (32) Régebben Tanárok háza. Fővárosból kihelyezett általános iskola, leánytanulók részére.

Halászkunyhók. (23) Földbeásott, körpaddal ellátott kunyhók voltak a 18-as Üdülő környékén. Később orvhalászok búvóhelye lett. Az akkori idők egyetlen építménye volt a puszta birkalegelőn. Ma már csak emlék. Környéke teljesen beépült.

Hősök kápolnája. A temető bejáratánál, magas szögleten áll, a hajdani Kálvária helyén. Laki Bennó plébános építette a 30-as években temetkezési helyül. Márványtábláján az első világháborúban elesett katonák neve aranybetűkkel van megörökítve. A kápolnát ravatalozónak használják.

Iskola. A templom északi szomszédságában van, évszázados régi helyén. Ügyszólván a betelepítés óta, 1741 óta működik. Az agyontapasztott, régi, „sövényből készült” iskolát modern iskola váltotta fel. Az eddig itt működött tanítók, tanárok száma kb. 90—100 főre tehető. Volt, aki csak pár évet töltött itt el. Volt, aki itt élte le egész életét.

Jézustalan kereszt. (160) Krisztustalan kereszt. Vaskereszt. Kétségtelenül határunk tájainak legszebbike. Fent, az erdő legtetőjén, sík területen, széles, dűsfűvű nyiladék végében, hársaktól és fenyőktől övezve áll a Vaskereszt. Népies nevén Krisztustalan kereszt. Két és félméteres vörös téglaszlop, rajta kettős vaspántból hajlított kereszt. Feszület nincs rajta. Milleneumi emlék. Ezeréves, összehordott határvonalon áll. Környékét a télen is zöldelő „boncsibolya” lepi be.

Kapcsolóház. (15) Vörös téglapépület az István út déli oldalán. Áramelosztó volt, ma raktár. Környékén az 1960-as évektől kezdve hamvasztásos sírokból bronzkori edények,

edénytöredékek, urnák, tálak, korsócskák kerültek elő. Mészbetétes díszítésük finom ízlésre vall. (MNM., ZHtM., Balm.)

Kápolna. Karcsútornyú, köralakú épület a Petőfi utcában. A fürdőtelepi hívek számára épült az 1929. évben.

Kápolna. A szántódi dombon álló kápolna. Előteréből gyönyörű kilátás nyílik a környező vidékre. A dombocska földje római kori település romjait takarja.

Kék Tó étterem (22) Ötszázszemélyes önkiszolgáló étterem a Camping I. közvetlen közelében.

Községi Strand. (31) Mintaszerűen karbantartott, parkosított, virágosított fürdőhely a telep törzslakossága és nyaralóvendégei részére.

Krisztustalan kereszt. L. Jézustalan kereszt.

Kultúrotthon. Kultúrház. (1) 1932-ben épült klasszicista épület a Honvéd úton. Szabadpolcos könyvtárszobájában több ezer kötet áll az olvasók rendelkezésére. Színháztermében zsúfolódik, ünnepel, művelődik és szórakozik a falu aprajagya.

Küeskomp. L. Küeshíd.

Küeshíd. Régi kompikötő a Rév nyugati oldalán. A „Kües-komp” szállítmányait rakták itt ki. Környékén köhalmok vannak a víz alatt. Ha vihar érte az uszályt, belőle köveket szórtak ki, hogy el ne süllyedjen. A „küeskomp” már 30 éve nem működik. Kikötője helyén virágosított parkban dolgozók üdülnek.

Nyári jászol. (119) A szántódi Csapás elején, — az öregek még emlékeznek rá, — hatalmas szilfák állottak. A fák lombja alatt nyári jászolyt állítottak fel a fogatos-ökrök számára. Aratásig, — míg csak a hordás meg nem kezdődött — itt voltak az ökrök éjjel-nappal. A „hetes”, — egyik béres, — vigyázott rájuk.

Pannónia étterem. (30) Köralakú, üvegoldalú, modern, ezer személyes étterem és szórakozóhely a Batthyány utca északi oldalán. Pár éve épült.

Pannónia strand. L. Községi strand.

Pusztai dűlő emlékkeresztje. (148) Egyszerű fakereszt a Pusztai dűlőben, a volt Fehér-féle szőlők magaslatán. Egyházaszemély templomoltárának helyét jelzi.

Pince. A Köhég tetején 1888-ban épült présház neve. Lebontották. Néhány cédrusfaja még örökdió sötétzöld lombjával a hegy tetején.

Ré, Réház, Rév. (17) A komp indulásának, kikötésének partszakasza. A nagy kompok megindulásával kiépítették, környékét feltöltötték.²⁹

Révsárd. (50) A Rév közelében épült régi, beszálló-vendéglő, bolthajtásos szobákkal. Lábas-pajtájában sok úri hintó, komédiás-kocsi és paraszt-szekér fordult meg. Vastag, régi összefaragott tölgyfaasztalait a világháború után szórták ki az udvarra. Ma modern vendégfogadó és étterem. Az épület falán Csokonai emléktábla van elhelyezve.³⁰

Szamárkő. (8) Nagy, lapos, ormótlan, földbesüllyedt kőtuskó, mely már árpádkori okleveleinkben Zamarcu néven szerepel. Fehér lovat rajta nem áldoztak, mint ezt sokan hitték. Nevét sem a tihanyi papok vízholdó szamaraitól vette, mint ahogy ezt a mellette levő feliratos tábla mondja, hanem ősi határjel volt a Zamárd-falvak határvonalán. Anyaga tengeri homokkő. A kővön egy számárpata formájú, emberi lábnyom-forma és egy lyuk látható. A legenda szerint Jézus járt erre gyermekkorában, az ő lábanyoma és szamarának lábanyoma maradt meg a kővön. A lyuk Szent József botjának a helye. A kő nevét így magyarázza a legenda: „Jézus erre menvén számárháton, szamara odakapott a kő mellett levő fűcsomóhoz. Ezért lett a kő neve Szamárkő.”

A kő neve a középkorban „Ürdögkeő” azaz Ördögkő volt. E nevet furcsa alakjáról, megmagyarázhatatlan eredetéről kaphatta. Ma védett műemlék.³¹

Szálloda. L. Erdőgazdaság.

Szántód. Szántódpusztá. (44) Régi okiratok Kak-Szarma néven említik. Birtokát királyi adományként a tihanyi apátság kapta 1055-ben András királytól. Körülötte már akkor jó földek és nagy erdőségek voltak. Ősi jobbágynak nevé megőrizték számunkra az egykori összeírások. (Bene, Borid, Tagadó, Bencse, Ós, Üke, Tüze, Madaras, Péntök, Főke, Bölcs, Csekid, stb.)

A kis település a történelem folyamán sokat szenvedett. A török felégette, majd újból betelepült. Birtokát egyidőben (1789) Pálóczi Horváth Ádám, a neves dalköltő bérelte.

Múlt századbeli eredeti épületeit szabadtéri múzeumká kívánják nyilvánítani.

A pusztá nepe a felszabadulás után jórésztben kicserélődött. Néhány családjának ősei (Rudolf, Varga) századokkal ezelőtt is már az apátság szolgálatában állottak.

Szántód a római korban kisebb telephely volt. Lakottságát kősírok, aranyérmék és egy legújabbban előkerült peresely-szobrocská jelzi. Előbbiek a század elején a jószágkormányzó vitte el, utóbbi meghatározás végett a MNM-ban van.

A pusztá ma a Zamárdi „Magyar Tenger” tsz. fontos állattenyésztési központja.³²

Szántód-Fürdőtelep. (37) A Szántód-Köröshegy vasútállomás és a Rév közé beépült nyaralótelep, kedves villákkal, új üzemi nyaralókkal.

Szántód-Köröshegy. Vasútállomás. Fejlődő nyaralótelep a zamárdi határ nyugati végében. A kis telephelynek modern, alsótagozatú ált. iskolája van.

Szent János képe. A XVIII. században faragott faszobor, a templom mögötti kis téren. A szobor magas, téglából épült fölkében van elhelyezve. Előtte 1849-ben Jellasics emberei, — vonulva Pákoz felé, — ökröt sütöttek. Néhány ember emlegeti még, hogy öregapja gyermekkorában evett a sült ökr húsból. A Szent János szobor ma védett műemlék.³³

Széplak-Alsó. (36) Vasútállomás és fürdőtelep Zamárdi keleti határán. Környékét kb. 30 évvel ezelőtt a Magyar-Holland Bank parcelláztatta. Jórésztben beépült.

Szöllőgyepű. Az elmúlt századokban a köhégi szőlőketsűrű, ördögcsarnagyepű övezte. Szigorú rendbentartásukat a szőlőhegyi artikulusok szabályozták. A gyepek maradványa itt-ott még látható.

Szöllőkapu. Szőlőkapuk. Kapukkal ellátott bejárók voltak a szőlőhegy északi gyepején. A kapukat szombat déltől hétfő reggelig zárva tartották. Négy szőlőkaput ismertek: a Pincelapon, a Szamárkő közelében — a mélyúton, — a Köhég alatt és a Fehér-kaput. (Első, második, harmadik és negyedik szőlőkapu)³⁴

Tanácsház. (Községháza) Modernül átalakított hivatali szobákkal berendezett épület a község központjában. Az ősi községháza helyén áll.

Tanárok háza. L. Fővárosi Gyermekotthon.

Templom. Róm. kat. templom a Fő utca tengelyében, a falu közepén. Épült 1772-ben. Barokk. Harangalakú ablakai egyedülállóak a vidéken. A templomban Bosnyák Mártonné vörösmárvány síremléke látható.

Téglaház. A századeleji, sáfránykerti téglaegető kemence és lakóház helyét nevezik így.

Tizenyolcas (20) Tizenkilences üdülők (24). Mező Imre és Makarenkó Üdülők. (Az István út mentén, a Rév felé helyezkednek el. Autóbuszsal megközelíthetők. Árnyas parkjaikban gyermekek ezrei töltik a nyarat.

Tőköz. Tőkőzpusztá. (110) A tihanyi apátság építtette 1862-ben, feltehetőleg a hajdani Kiszamárd helyén. Két oldalról tő határolta, innen vette nevét. Földje kitűnő termőföld. Termelőszövetkezete nehéz utat tett meg, míg az élvonalba került. 1959-ben a zamárdi tsz-be olvadt. Pusztai iskolája az 50-es évektől fogva működik 14—16 tanulóval.

Külsejében a pusztá még ma is a régi formájában éli életét.

Tráknnyák-sorompó. (66) Útelzáró a Tráknnyák-domb alatti erdei úton, az Öreghajlás felé.

Vadászház. (161) Vadászlak. A vaskereszti tető nyugati peremén épült a 30-as években. Menedék hely volt. Többször feltörték. Lebontották. Kis előteréből fenséges kilátás nyílt a mélyen elterülő erdőségekre.

Vadkacsa. (100) Kisvendéglő Széplak-Alsóval szemben, mely nevét „a közeli nádasokban cserregő” vadrécektől kapta.

Vadkacsasor. (99) A tőkőzi-bejárótól a Vadkacsáig húzódó új házak sora a műút déli oldalán.

Vaskereszt. L. Jézustalan kereszt.

Víztorony. A Köhég oldalán 1963-ban épült víztároló, mely

a szántódi berek mélyfúrású kútjaiból származó vízzel látja el a községet és a fürdőtelepet. Környékéről szép kilátás nyílik a Balaton északi terére.

Zamárdi-Felső. (34) Szélesen elhúzódó nyaralótelep és vasútállomás a fürdőtelep keleti részén. Gyepes, vadnyárfaligetes, borókával felvert házhelyi rohamosan beépülnek.

Zamárdi vasútállomás. Az egész település legforgalmasabb pontja. Az állomás széles előterét a fiatalság korszaként használja.

V. SZÁNTÓK, SZŐLŐK, GYÜMÖLCSŐSÖK

S z á n t ó k :

Aranykúti dűlő. (115) Tóközpuszta déli dűlője. A dűlőt szélén gémeskút állt, vize állandóan folyt ki a rétre. Nevét onnan kapta, hogy „vize aranyat ért”. Mások szerint a kútban aranykincs volt elásva. A kút elpusztult. Fakadékos gödre még látszik.

Állási dűlő. (123) Az Árpáskerttől délre terül el, a római-kori útnyom mellett. Öreg-fás, ritkuló erdejét 1834-ben vágták ki. Az erdő szélén marhaállás volt a delelő állatok számára. A dűlő útmenti szakaszán az első világháború alatt román-kori sírt találtak. A leletek egyrésze az apátságához került, másrészét az arrajárók elhurcolták. (Kard, korszó, csontváz, pénzek)

Árkosúti dűlő. (74) Árkosúti földek, Árkosút néven is szerepel. A Kertajai földek déli vége, melyen a Kiliti-országút vezetett a kútvolgyi híd felé. Árkát a csapadékvíz sokszor kimosta. Innen származik a neve. Az út nyoma a szántáson ma is látható.

Árpáskert. (46) Jó földű dűlő Szántód közelében. Az apátság árpát termeltetett benne, mely ha szép fehéren megmaradt, „elment” sörárpának. Régebben „Margit-lak” nevű ház állt rajta.

A táblán római pénzt és — a hagyomány szerint — egy „aranykanalat” is találtak. (ZHtM.)³⁵

Bazsitanyai dűlő. (47) 32 holdas tábla volt a Kőhegy északi lábánál. Tóth Rudolf kántortanító tulajdonát képezte, aki innen Bazsiba költözött.

A tábla Balatonra néző, magas partjait őskori emberek ülték meg. A szántásokon csont- és cseréptöredékek sokasága látható.

A tábla közepén, hamus földben, cserépkorszóban elrejtett ezüstdénárok kerültek elő 1961-ben. Az érmék Mária királyné idejéből valók. A leletből 133 db pénz az iskola gyűjteményébe, innen a keszthelyi Balaton Múzeumba, majd a Nemzeti Múzeumba került. (Kertész József és Friesz Lajos adomány.) A többi pénzt a találók elosztogatták.

Bocsidai dűlő. (116) Két árok közötti rét és szántó a bocsidai híd közelében. Környékéről 84 kg-os, kétoldalán használt morzsoló-örllök került elő 1964. őszén, szántáskor. (ZHtM)

Borzás. (70) A Csapási dűlő keleti vége, melyet a földibodza vert fel. Legkésőbbben itt irtották ki az erdőt. (1848) Arácsy József gyermekkorában erre járt öregapjával. Öregapja ezt mondta neki: „Fiam, ez nem volt más, mint tüskés, bozótos hely, özek tanyája.”

Az endrédi út építésekor (1931 körül) az útszélén régi csárda romjait tárták fel. Állítólag egy korszó aranypénzt is találtak, de a munkavezető azt elvitte.

A dűlő déli felén, az útpartban ősi lakógödör és kis kemence maradványai tüntek elő, 1964-ben. Közéleben, a szántás tetején finoman csiszolt köeszközt találtak. (ZHtM.)³⁶

Bozótészél. (95) Irtásföldek neve a tóközi szélén.

Csapási dűlő. (68) A második dűlő a falutól délre. A Marhacsapástól indul kelet felé. Jórésze szőlő.³⁷

Csikászói dűlő. (129) A Csikászó-völgy keleti felén, a csikászói kúttal szemben levő szántókat nevezik így. Jó, de vadkáros termőföldek.

Diászói dűlő. Déli lejtésű szántók és szőlők voltak a Diászó-völgy északi oldalán. Neve 1847-es iratokban szerepel.³⁸

Endrédi határra dűlő. (88) A dűlőt az endrédi földektől régebben széles, gyepes út választotta el. Az utat az endrédiék

és zamárdiak évenként felváltva kaszálták. Ma már csak keskeny út van a régi csapás helyén.³⁹

Endrédi útra. (dűlő) A Kútvolgy déli végében levő szántókat nevezi így egy 1859-es térkép.⁴⁰

Följárói dűlő. (83) Följáró. Feljárói dűlő. A Foki—Szemesi postaút ezen kanyarodott fel a Balaton síkjából a dombtetőre. A kútvolgyi hídon át tartott a falu felé. Így került ki a Kútvolgy ingoványos részét. A felkanyarodás nyoma ma is látható.⁴¹

Gyurgyókás. (133) Köröshegyi szélre dűlő határrész. Útmenti partjaiban gyurgyókák fészkeltek. (gyurgyóka = gyurgyalag, méhekkal élő, színes, mediterránvidéki költöző madár.)⁴²

Húszhold. (72) Kántori javadalmi föld volt a Kútvolgyben a század elején.⁴³

Irtásföldek. (93) A múlt század harmincas éveiben kiirtott bozót helye.

Juhállás. (49) Birkadelelő volt (1910) a Balaton szélén, a Bácskai-féle kertészet környékén.

Kiliti-úti dűlő. (87) A Kiliti-országút vezetett rajta keresztül. Földjéből örllök- és morzsolókövek kerültek elő. (ZHtM.)⁴⁴

Kis-a-kikelet. (82) Északra nyíló kicsiny völgytekno a Feljárói dűlőben. Egy kis szőlő és pár gyümölcsfa húzódik meg benne. 1957-ben, a szőlő forgatásakor kőgolyó és korommal telt edény került elő. (ZHtM.) A név ritka, érdekes, de származása ismeretlen.

Kiskúti dűlő. (118) Szántódon, a Csetemetekert szomszédságában terül el. Nevét a réten levő kis forrástól kapta.

Köditelek. (90) Az Endrédi határra dűlő táblának a nyugati, meredekes vége. Alig terem valamit. Régebben (1920) koponyák, embercsontok, edénytöredékek kerültek elő földjéből. A leletek elkallódtak.⁴⁵

Komlós-völgyre dűlő. (124) A Nagy dűlő északi része, mely Komlós-völgyre dűl. A szárazságot hamar megérzi.

Kútvolgyi dűlő. (86) A Kútvolgyből szelíden emelkedő dombháton terül el. Lankás nyugati oldalát vaskori nép ültette meg. Az itt élő nép már ezelőtt 4000 évvel házi kohóban vasat olvasztott. Salakdombjaikat századokon át túrták szét az ekék. „Csörgött az eke, ha itt szántottak és a kapa éle hamar kicsorbult.” Salakmezői még sok leletet rejtenek. A dűlőből szarvascsontok, fűvökörték darabjai, piros kavicsok, nagy salakdarabok és öntőminta kerültek elő. (ZHtM. 1963.) Balm. és Kohászati Int. Bp.⁴⁶

Lapostelek. (91) Kisebb, egyenes tábla a Vass-diós alatt, az endrédi határban. Zamárdi gazdaké volt, és ma a zamárdi tsz. tulajdonában van.

Mesterföld. (71) L. Húszhold. Kántori javadalom volt.⁴⁷

Nagy-a-kikelet. (85) Valamivel nagyobb völgytekno a Kis-a-kikelettől keletre. A régi időben itt verték le a betyárok a ló lábáról a „békót”. A név eredete ismeretlen.

Nagy dűlő. (128) A Küeshegyől az erdőig húzódik. A vadkároktól sokat szenved. Ebből hasították ki a Pedagógus-földeket. A középkorban ez a nyugati lejtő szőlőterület volt.

Negyvenhold. (73) L. Papföld.⁴⁸

Papföld. Papföld. A plébános javadalmi földjei voltak a Kútvolgy déli felén.

Pedagógusföldek. (127) A Nagy dűlőből kihalított 12 holdas, erdőszéli tábla. Újabbkori elnevezés. Kukoricáit a szarvasok, vaddisznók látogatják.

Pusztai dűlő. (147) A sáfránykerti dűlő nyugati része. Középen, az 1593-ban elpusztult Egyházaszamárd templomromjai helyén állt az uraság pusztája, szalma- és szénakazlaival 1857-ig. Földjét ekkor kiosztották. A tulajdonosok a templomromját eltakarították, fundamentumát kiszedték. A térségen kövek, csontok, cserepek, hamus és vörösre égett foltok jelzik a török pusztítását. A templom oltára helyén emlékkereszt áll.

Az idősebbek gyermekkori élményeiket így idézik fel: „A régi templomtól a harmadik föld volt a miénk, — meséli Kertész Józsefné, Horváth Piroska néni, — sokszor elmentem szántáskor teheneiket vezetni. Találtunk ottan állkapcsot, lábszárakat, koponyát. Szegény édesapám meg szokott állni és megmutogatta a csontokat”.

Sebestyén Lajosné, Fehér Margit néni így emlékezik vissza: „Gyermekkoromban sokkal magasabb volt a domb és mé-

lyebb a gödör. Sok csont, kéz, láb, koponya volt a gödörben, félttem arra menni. Edesapám szokta mondani, gyere kislányom, menjünk szántani, ne kelljen mást elhívni. De valahányszor a gödör mellett kellett elmenni, „meg-megborzoztam”, úgy félttem a sok csonttól, koponyától.”

1964-ben a traktorral vontatott mélyeke megtalálta a középkori temető-fal fundamentumát. Ugyanakkor egy götikus, sárga homokkőből faragott templomi fülke záróköve is előkerült. A dűlő földjében még középkori sarlókat, lakatot, szőlőmetsző kést, pecsenyesütő villát találtak. Egy jó ökölnyi törökkori kőgolyó is előkerült.

1966 tavaszán lapos- és faragott kövek, vasdarabok, égett gerendavégek, sok törmelék és rengeteg emberi csont került elő. A „csontházat” a templom északi és déli oldala mellett az eke kiforgatta, megtalálta.

A szántásban egy ezüst pénzt is találtak 1531-ből. Nagy falu volt Egyházaszamárd. A hamus foltokat letérképezték és a régi falu képe ebből rekonstruálható.

Az előkerült leletek a Zamárdi Helytörténeti Múzeumban vannak.⁴⁹

Réti dűlő. (112) Szántó és rét a Szovák-sarok átellenében, a tóközi részen.

Rétföldi dűlő. Rétiföldek. (69) Első dűlő a falutól délre. „Bikres-bokros, sövényes területű volt, —” mondják az öregek. „Rét nem jutott mindenkinek, ahelyett osztották vóna”. „Vót azon túsés fene, minden”. E sorok bizonyára a jobbágyfelszabadítás utáni időkre, állapotokra utalnak.

Dűlőútjának oldalából az esővíz rendezett sírok csontjait, koponyáit mossa ki. Az utat javító, behúzó tsz-gazdák itt ezüstlapocskákat, bronzkarikát, rozsdáerte vas maradványait találták meg. Arrább bronz mellédszt és kék gyöngyöt találtak. A dűlő keleti felén, közel az Endrédi úthoz, a gépi eke lyukas örlőkövet fordított ki a barázdából. A Kiliti-országút hajdan errefelé vezetett keresztül. (HZtM. 1964) (Balm. 1964)⁵⁰

Révsárdai dűlő. (53) Nyirkos homokföldek az István út déli oldalán, a Rév-csárda felé. Nyugati végéből a 20-as években két nagyobb vasgolyó került elő, amiket a csikók rúgtak ki a gyp alól. A két ágyúgolyó egy emberöltőn át, mint nehezek lógott a fűjtaton, Pusztai János kovácsműhelyében, mignem az iskolai gyűjteménybe került. (ZHtM.) **Sáfránykert. Sáfránkert. Sáfránykerti dűlő.** (149) A Pusztai dűlő eredeti neve. Földje a fennsíkról, — a régi falu helyétől — a völgybe húzódik. A völgy szélén a földméréskor (1857) párhoidas darab maradt meg. Ezt a maradék földet apró parcellákra osztották fel, hogy többnek jusson belőle. Ezeket a kis parcellákat még a múlt században is sáfrányt termesztettek. „Sárga virágszirmait megszárogatva, szép színt adott a levesnek” — mondják az öregek. A Sáfránykert gyepes oldaláról ősemberi csiszolóködarab került elő. (ZHtM. 1964)⁵¹

Sós dűlő. (103) A tóközi út baloldalán levő kitűnő szántó neve. Egyrészen öntözéses kerteszetet rendeztek be. Régebben Sós nevű cselédek is laktak Tóközön. Talán itt kell keresnünk a név eredetét.

Szépszeg. (84) A Kútvolgyi dűlő és a Kiliti-úti dűlő keleti része. Fátlan, szép egyenes tábla, ezért nevezik Szépszegnek. **Szilasi dűlő.** (92) Az endrédi határban fekszik, de a zamárdi tsz-hez került csere folytán. A bocsidai részen adtak helyette földeket. Régen nagy szilfák álltak e helyen. Egyik fa odvába beleesett a kaszakó, mikor a fára feltették. Négy gyermek is elfért benne, amíg a kaszakövet keresték.

Szovák-sarok. (111) A Bocsidai bényülő tóközi szántó. A Szovák család bérelte. A szántó csücskében kövült agancsdarabokat találtak.

Szöllők alja. Szöllők aija. (57) Szántó a Szöllőgyepű nyugati oldalán kívül, szemben az Ács-tanyával. Erdejét a múlt század elején vágták ki.

Temető-dűlő. (102) A tóközi temető mögött elterülő szántó. **Temető dűlő.** (121) Szántódon a pusztától délre húzódik. Sarkában van a temető. A tábla hajlatában egy ősi útvonal vezetett Kőröshegy irányában. Szárazságban e sávon kiég a növényzet.

Tóközi dűlő. (113) A pusztától délre terül el. Kitűnő termőföld.

Töreki dűlő. (114) A cinegei úttól keletre, a volt halastóra dől.

Vadkacsa dűlő. (101) A Temető dűlő északi része, mely a Vadkacsa csárdáig húzódik.

Zsidóirtás. Zsidóföd. (131) Lejtős szántó a Csikászó előtt. Zsidó bérlő vette meg és termeltette ki az erdőt. Száz éve szántó.

S z ö l ö k :

Buhinvölgy. Bujinvölgy. Bujivölgy. (62) A Komlós balraforduló zugvölgye. Sűrűjében bújtak el a régi fiatalok a katonafogás elől. „Akkor úgy vebuláták, fogták a katonákat.” Veszprémben is van Buhinvölgy. Talán egy veszprémi szőlősgazdával került ide e név.⁵²

Katykó. Katyuka. (64) Zugvölgy a Szöllőlap nyugati végén, régi pincékkel. (Katykó = behajlított kar-formát, „katakaringós” völgyet jelent.)

Kőhegy. (59) Határunk egyik legkiemelkedőbb pontja, a falu nyugati végén. Minden oldalát szőlők borítják. Tetejéről gyönyörű kilátás nyílik a Balaton felé. A tihanyi félszigetbe szinte „belelátni”.

Legmagasabb pontján állott az apátsági szőlők présháza. A pincegazdaság híres volt zamatos „zöldszilváni” boráról. Szőlőkultúrája a rómaiak idejéig nyúlik vissza. Földjéből csiszolt kőszekők kerültek elő. (Balm. 1930, ZHtM. 1962)⁵³

Öreghegy. (61) A Szöllőlap mindkét oldala. Földjét a megtelepült jobbágyok törték fel az 1741. évi betelepítés után. Itt még 200 éves pincéket és régi berendezéseket is találhatunk. Innen igen régi pincekulcs és égetett tüzláb került elő. (HZtM. 1950)

Pincelap. (60) L. Öreghegy.

Pusztai dűlő. Részben szőlő. L. Pusztai dűlő.

Rétföldi dűlő. Részben szőlő. L. Rétiföldek.

Rigó. (63) A Buhinvölgy feletti, régi szőlőhegy. A rigók sokszor megdézsmálták az érfőfelben levő szőlőt. Itt volt a pincéje Kéri Panninak, — közel az erdőhöz, — ahol sokszor megfordultak a somgyi betyárok.

Szöllőlap. L. Pincelap.

G y ü m ö l c s ö s ö k :

Almás, Almáskert. (45) A szántódi Kápolnadomb keleti alja. Almafái kipusztulóban vannak. Kaszáló.

Barackos. Borocos. A Kápolnadomb teteje, melyet a sárgabarackkal ültettek be. Néhány fája tengődik a gyepen, a többi kipusztult. Kaszáló.

Diós. A Kápolnadomb tetején diófák állottak, mielőtt barackkal beültették. A tető régi neve Diós.

Gyümölcsös. (109) 12 holdas gyümölcsös, barack, cseresznye, meggy, Tóköz keleti oldalán. Alját szántják.

Gyümölcsös alja. Gyümölcsös aija. L. Almáskert.⁵⁴

Körtés. A Kápolnadomb oldala, körtefákkal beültetve. Termését a gyerekek dézsmálják.

Szilyás. (43) Szántód északi oldalán levő gyümölcsös. Az új műút szeli ketté. Fáit kedvező évjáratban rekordtermést adnak.

VI. RÉTEK, LEGELŐK, KASZÁLÓK

Almáskert. Almás. L. Gyümölcsösök címszó alatt.

Berek. Általában Szántódi berek.

Berek. Általában Tóközi berek.

Bozótág legelő. (94) A Tóközi berek bokros-nádas területe a század elején és a lecsapolás előtti időben.⁵⁵

Bozótág. (106) Ugyanaz, mint fenti, de ettől délebbre.

Brettyó. (55) A Szántódi berek egy része, melyet az 1923-as földreform idején osztottak ki a zamárdiaknak. Ekkor mondták a népek: „Vizet mértek föld helyett!” Rezi György tekintélyes zamárdi gazda, ekkor nevezte el a békák brekegéséről az egészet Brettyónak.

Csapás, mint legelő. A Marhacsapást így jelzi egy 1859-es térkép.

Csente-tető. (155) Bokros-csalitos legelő az endrédi szélen, szemben a Csibetanyával. Felszínén látszanak a földből összehordott régi határjelek. A „vágók” nyomai régi szőlő-kultúrára utalnak. A név családnevet sejtet, de eredete ismeretlen.

Csikászó. Csikászói dísznövelegelő. (136) Csikászó-völgy. Mélyen az erdőbe nyúló völgy a Kápolnadomb keleti lábánál. Neve ősi eredetre vall. Nedves rétjein régente a csík nevű halat fogták, ezzel főtt a híres „csíkos-káposzta”.

Az erdőnél nagy gödrök, mélyedések hívják fel figyelmünket. Ezek a hajdani téglagyár gödrei. Az egyik gödör szélén a régi idők tanújaként egy öreg gémeskút áll. Híres volt vizéről. A környező dombos legelőn a szántódiak dísznőit őrzik.

Csuhus-orr. (25) Zsombékos, benyúló partrész volt a század elején.

Dézsmapince. A jobbágyvilág és a dézsma emlékét őrzi. A Katykó magaslatán, a meredek hegyoldalban behorpadt, gyepes gödör árválkodik. Itt volt a híres Dézsmapince hajdanán. Ide gyűjtötték össze a sok-sok „kilencedik akót”, amely nem kis jövedelmet biztosított az apátság számára. A pince helyét mutogatták apáról-fiúra. Emléke így maradt meg. Környéke ma kaszáló.

Diászó. Diászó-völgy. Diászói legelő. (157) A Kút-völgyi folytatása, amely a falut és a mezőket délről, sarlóalakban öleli. A völgyteknő az erdők tövében meredek parttal ér véget. A vidék kedvelt kirándulóhely. Változatossága miatt „Zamárdi Svájc”-nak is nevezik. Jórésze füves, bokros, fás legelő. Déli fekvésű szőlői a filoxéra-veszedelem előtt tüzes bort termettek.

Diászói nagy tölgyfák. (158) A Diászó mély zugában, — mely felett a viharok elvonulnak, — 300 éves, öreg cser- tölgyek rejtőznek. Emlékeül hagyták meg őket az utókor számára. Az öreg „veterán”, a legidősebb tölgyfa, aminek korát 500 évre becsülték, az 50-es években zuhant le a földre. Hangyák vára, madarak fészekelőhelye volt. Elszáradt. Odújából két köbméternyi feketeföld esett ki. Törzséből 16 köbméter ölfát hasogattak.

A Diászó neve annyit jelent, mint diózó, diót kereső. A környéken sok a vadon kelt diófa. Visznek is haza belőle az emberek. Egyesek szerint a jobbágyvilágban valamelyik részén ültetett diós is volt.⁵⁶

Dudori domb. (6) A Szamárdomb keleti része. A szellérség állatait őrízze itt a „Dudori-kanász” a század elején. Azért hívták így, mert mindig „dudorikút”.

Epreskert. (154) A Sáfrányvölgy elejénél, fön, magas fennsík on van az Epreskert. A világháború után ültettek ide szederfákat selyemhernyótenyésztés céljaira. A selyemhernyótenyésztés azonban nem tudott nagyobb mértékben meghonosodni.

Gyémántsziget. (80) A Kút-völgy északi, széles, vizenyős része. Közepén jég, vagy víz csillog. „Ott csupa jég, csupa víz minden”. Gúnyból kapta szép nevét.

Gyöp. (151) Neve csak a nagyon öregek emlékezetében él. Háromszáz méteres gyepes rész volt a Sáfránykerti és Pusztai dűlő közti részen. Ezen hajtották a régi időben a birkanyáját Tóköz felé, a tóközi sertéskondát pedig a Csikászó felé.

Gyümölcsös alja. L. Almás.

Komlós. Komlóskert. Komlósvölgy. Komlósgödör. (126) Mély szélbarázda, mely a Köhegy lábát nyugatról öleli. Völgye valamikor a Balatonra futott le. A római-kori földút hordaléka azonban az elejét magásra töltötte. Így az erdők felé lejt. 1945-ben katonai lőtér volt. Valamikor sűrű erdő fedte. „Akit itt nem raboltak ki, — mondták a régiek, — végigmehetett az egész Magyarországon.”⁵⁷

Kopaszdomb. Kopaszhegy. Kopasz-tető. (150) A Diászó északi zugából hirtelen kiemelkedő fátlan dombtető. Nyugati oldalán rendezett sírhelyek nyomai látszanak. L. Diászói régi temető.

Körtés. L. Kápolnadomb.

Körtélyes. Körtéles. (38) Szántódpusztai nyugati oldalán levő legelőrész.

Kút-völgy. (75) Észak-déli irányú széles völgyteknő a falu keleti szélén. Közepén forrás fakad. Valószínű, régebben

az egész völgynek Kút-völgy volt a neve, még a diászói résznek is, minthogy Egyházaszamárd ebből a völgyből szerezte be vizét. A Kút-völgyben kutak sora állhatott, mert hiszen akkora falunak egy kút nem lehetett elegendő.⁵⁸

Kút-völgyi rét. (76) A völgy kiszélesedő részét Kút-völgyi rétnak nevezik. Vizét egy árok vezeti le a Balatonba. A vaskori salakdombok maradványai a rét mindkét oldalán megtalálhatók.

Lójárás. (108) A Szovák-sarok előtti rétet nevezték így régebben, a tóközi szélen.

Mesterrét. Kántori javadalmi rét volt a Kút-völgyben. Rajta a régi endrédi út töltése látszik.

Pap rétye, Paprét. (89) Előbbi szomszédságában volt javadalmi rét, melyen a forrás fakad.⁵⁹

Párréti legelő. A Párréten és Szőlőlap elején volt legelő neve egy 1847-es térképen.⁶⁰

Rét. (41) Legelőrész a Körtvényesi részen, Szántódpusztai közelében.

Selyemrét. Selemrét. (122) A Csikászó völgy feneké. Középe nádas. Egy régi térkép szerint széles rétság volt. Nevét úgy magyarázzák, hogy rajta selymesen csillogó, keményszálú fű nő, ami nem jó takarmány. Mások szerint füve lágy, mint a selyem.⁶¹

Szamárdomb. (7) A Köhegy alja, a hajdani Zsellérlegelő, a Csap utcától nyugatra. A szellérség kondája, s samarai legelték rajta. Valószínű ekkor kapta nevét, mert ilyen név a századeleji összeírásokban nem szerepel.

Magasabb részén áll a híres Szamárkő. Pár éve jól megmélyítették gödrét, s a kitermelt földet a gödör partjaira dobálták. Ezzel elvették eredeti, évszázados formáját.

Szántódi berek. (48) Szántódpusztai északi előterében elterülő nagy rét- és mocsárvilág. Nádasok és nyílt víztükrök borítják mélyebb részeit. Száraz időben jórésze kaszáló, egyrésze legelő. A múlt század 30-as éveiben csapolták le. Feneke 1 méterrel alacsonyabban van a Balaton szintjénél. Felesleges vizét átdobással küldik a Balatonba. Nádasaiban a nyári lúd otthonosan fészkel.

Szántódpusztáról a Rév irányában egyenes földút szeli át. Ez az út csak száraz időben járható. A hagyomány azt tartja, hogy ennek az útnak a helyén régi római út vezetett át a berken. Alig hihető, mert ennek feltétlen valami nyoma volna.

A XVIII. század végén, XIX. század elején a berken át is folyt a közlekedés. A balatoni komp a Révcsárdánál kötött ki. Arról leszállva beszálltak a szántódi kiskompra, amely a berken át Szántódiig közlekedett, s Szántódpusztai szélén a nagy nyárfák tövében kötött ki.⁶²

Szerűskert. (42) A szántódi Csordakút körüli hely neve. Libalegelő.

Szerűskert. A Szamárdomb keleti szélén húzódó szalma-kazlak sora volt. Helye fenycsemetével van beültetve. Útparti részéről régebben kelta sírok, újabban (1965) sározzott, kiégetett sírgödör maradványa került elő. (MNM., ZHTM.)

Szántódi hegy. L. Kápolnadomb.

Százpöngös. (54) Nedves rétek a Berek szélén, 1922-ben holdja 100 P volt.

Tóközi berek. (97) Nagy rétság Tóköz nyugati oldalán. Felesleges vizét a Tóközi árok vezeti le. Középe ingoványos, nádas terület.

Tóközi bozót. (107) A Berek közepén visszamaradt nádas, gyékényes bozót, melybe télen behúzódnak a szarvasok.

Tóközi rét. (104) A Tóközi berek északi, szárazabb része, marhalegelő.

Újrét. (81) A Feljárói dűlő alatt levő rétek, melyek a Balaton 1862-es apasztásakor kerültek szárazra. Pár évvel ezelőtt nyárfa erdősávval ültették be.

Vérmező. (130) A csikászói erdősarkon emelkedő kis dombtető. Sörös József nevű pásztor őrözt itt (1930. körül) rideg-marhákat. Kunyhója ott állt a dombtetőn. Kunyhója előtt „furfokát, ostornyelet faragott bujtárjainak.” Egyszer nagyon elvágta a kezét. Bekötötte. Kérdezték tőle: „Mért van bekötve a kezed?” Azt felelte: „Sok vérem elfolyt a vérmezőn!” Azóta hívják Vérmezőnek a kis dombot.

Zsellérlegelő. Zsellérlegelő. (5) A Szamárdomb, vagy Du-

dori-domb területe, melyet a jobbágyfelszabadtás után a zsellérség kapott meg legelőül. Külön kanászuk volt, aki disznókat, kecskéket, juhokat és szamarakat őrzött egy falukában.⁶³

VII. ERDŐK, VÁGÁSOK

Berkenyész. (140) A vaskereszti tisztás nyugati oldala. Csererdő. Nevét hajdani berkenyefairól kapta. Berkenyecsemétét még pár évtizeddel ezelőtt is találtak benne.

Csikászói erdő. (137) A Csikászó völgybe lenyúló erdők neve. Faneme a völgyben akác, a lejtőkön és ormokon tölgy. Szilfáit a „szilfahalál” nevű gombabetegség pár évvel ezelőtt kipusztította.⁶⁴

Diászói erdő. (159) A Kőhegytől a Vaskereszti-tetőig terjedő erdőt nevezi egy régi térkép Diászónak. A régiek Ökörtilosnak neveztek, mert ritkás, nagy fái alatt, a „címerfák” alatt nem volt szabad legeltetniük. Ez a nagy erdőréz , ,méréskor, úri huncutsággal” az apátság birtokába került. A történet így maradt meg a nép emlékezetében: „Az akkori előljárókat megettették, megittatták, fát ígértek nekik, csak hogy azt mondják, hogy nem volt Ökörtilos. Mert ha azt mondják, hogy volt, annyi adót rónak ki rájuk, hogy belefekettednek! A plébánia-udvarban gyülekeztek a népek. Jött Czirkelpack Károly, a mérnök. Felállt egy emelvényre és megkérdezte: „Emberek, mondják meg, volt-e Ökörtilos?” Azok azt felelték, nem volt! „Másodszor is kértem, volt-e Ökörtilos,” — kérdezte a mérnök. „Nem volt — hangzott a válasz. „Harmadszor is fölkerdem, — erősködött a mérnök, — volt-e Ökörtilos?” Harmadszor is azt felelték: „Nem volt!” Erre a mérnök felemelte a kezét és fennhangon kiáltotta: „No ha nem volt, nem is lesz!” (fájészási jog) És ezzel lerántotta a kezét s leszállt az emelvényről. Az előljárók még kaptak évenként egy-egy fát az erdőről, de mikor meghaltak és a fiúk kérte a fát, azt mondták: „Meghalt a gyerek, oda a komaság!” Azóta a megmaradt völgyi legelőt nevezi a nép Diászónak és a völgybe ledülő erdőket Diászói erdőknek.⁶⁵

Fenyves. Fenyveshegy. Fenyveshegytető. (142) Kőhegyi erdőréz, a tölgyesből kiemelkedő pár magas fenyővel. Újabb fenyves a vaskereszti mélyút kétoldalán volt. 1964-ben kiirtották s ismét fenyőlő telepítették be. Kivágás előtt a fenyőfákat három éven át megcsapolták.⁶⁶

Gyertyánosi lap. (163) A Csikászó völgy folytatása szép gyertyán- és tölgy erdőkkel. Útmenti tisztásába a vadak részére kukoricát vetnek, csicsókát ültetnek.⁶⁷

Hármashegy. (135) Szántód mögötti hármás hegyorom. Már középkori oklevelek említik nevét. Tövében három falu határa találkozott.⁶⁸

Horthy-ebédlő. (164) Árnyas erdőréz a Gyertyánosi lap mögött. Idejárt Horthy vadászni. „Egy öreg cserfán volt az állás, onnan szokott a Horthy leszni”. — mondják az öregek. A nyiladékon, a lombsátor alatt ebédel a vadásztársaság.

Hosszúhegy. (134) A Hármashegy nyugati hegyvonulata a a kőröshegyi szélen. A jobbágyvilágban itt halálos kimenetelű verekedés zajlott le a kőröshegyiek és zamárdiak között a makkoló disznók miatt. A verekedésben Stájer János zamárdi lakos az életét vesztette.⁶⁹

Hosszúvontató. (168) Út és erdőréz együttes neve. A ki-termelt fát ezen a hosszú úton vitték fel a vaskereszti tetőre. Az út mellett érett tölgyerdők vannak.

Káplánkút. Káplányvölgy. Káplángödör. (169) Sűrű erdők közé rejtett völgyek. Régi kút van a közepén. A hagyomány szerint egy káplán ölte bele magát a kútba, azért lett „Káplánkút”. Valószínűbb az, hogy a kutat a szarvasok itatása végett ásatták. A Káplánkút ma rakodóhely. A Tótoki-lapra vezető makadámút a völgy szélén halad el. Kis vadászház és szarvasles is van az út közelében. Az itt levő szögödör földjéből régi sarkantyú került elő. (ZHTM.)⁷⁰

Kisagácás. (9) A Szamárdombon levő kis akácus neve. Ültetését 1950-ben az iskolás gyermekek kezdték el.

Kiserdő. A kisagácás népszerű neve.

Kiserdő. A küeshegy tetején levő kis erdőt nevezi így a szántódi nép.

Kiskomlós. (56) Elvadult, mély útnyom a Komlós bejáratánál, balról.

Körtvélyes. Körtéles. (166) A Berkenyész folytatása dél felé. Ma érett erdő.⁷¹

Körtvélyes. Körtéles. (170) Erdőréz a közeli Káplánkút szomszédságában.

Küesdomb. Küeshegy. (125) A Komlós nyugati oldalán emelkedő kis domb, teteje bozót. Keleti és déli felén régi köfektők nyomai láthatók.

Öreghajlás. (144) Emelkedő erdőréz a Szöllőlap végénél. Vadul nőtt fáinak mohos ágai emberi karként emelkedtek a magasba. Ma ritkított szálerdő. Egyházaszamárd főútvonala ezen a hajláson át vezetett Kőröshegy felé.⁷²

Az Öreghajlás sűrű bozótjában lőtték agyon a vadorzők 1905-ben Takács Józsefet, a falu fiatal kántortanítóját.

Páskumföldek. (156) Azendrédiszélen levő pár holdas szántó. A jegyző és tanító javadalmi földje volt. Ma fiatal akácus.

Pörkültvágás. (138) A Hármashegy középső háta. Villám égette le, vagy szárazság perzselte le, ki tudja már?

Szóó. (167) Káplánkút előtti erdőréz. Szógödör van benne. A gödör sarába időnként sót hintenek a szarvasok számára.

Szénégető. (139) Az első nagy gödör a Vaskereszti tető nyugati oldalán. Hajdan itt boksák, szénégető kemencék füstje szállt a magasba. Friesz József kovács egy századdal ezelőtt még itt égette kemény gyertyán-ágakból a szenet az uradalom részére. A hagyomány szerint a török alatt a nép a Szénégetőbe menekült.⁷³

Szivás. Szivásgödör. A szántódi disznólegelő mély gödrös Két sor szilvafa volt benne. Elvadult, bokros hely. Szilvacsemeteket most is visznek haza belőle.

Tódi gödör. Todolai gödör. (162) A második nagy gödör a Vaskereszti tető nyugati oldalán. A Gyertyánosi lapra dől. Sűrű erdő fedi. „Valami Toldi nevű nagy betyár lakott ott ott volt disznaja, ulla. Innen mondták, Tódi ulla, gödre. Todolai gödör.” A századeleji összeírás valóban Tódi gödörnek mondja.⁷⁴

Tráknák-domb. (65) A Katykó déli felén a Tráknák-család szőlője volt. Fiatal akácus verte fel.

Vasút-oldal. (10) A Vasút melletti akácus domboldal neve, A gyermekek kedvenc ibolyázó helye.

Vellás. (132) Erdőréz a somosi szélen. Nevének eredete ismeretlen.

Vízvári-cser. (165) Már a középkori oklevelek említik Vizes-vár néven. Völgyfenékre dülő erdőréz a Káplánkút közelében. Vadvízárók vize mossa. Fekete, süppedékes földjét buja bokrosok és csalánosok verik fel. A régi településnek nyoma sincs⁷⁵

VIII. KUTAK, VIZEK, FORRÁSOK

Aranykút. Régi, jövízű gémeskút volt az Aranykúti dűlő nyugati szélén. Bedől, begyepesedett. Gödréből a víz még most is szivárog.

Arácsy-kút. A tsz. kovácsműhelye előtt áll csonka gémje. Szivattyús kúttá alakították át. A múlt században a faluszéli Arácsyak és majdnem a fél falu innen hordta a vizet. Még nem volt akkor kút fenn a faluban. A kilotyogó víz sokszor ráfagyott az asszonyok hajára, arcára, mire felértek a vízzel.

Balog-kút. Régi kút volt a Balog-kúti közben. (Ma Horváthköz) Nevét Balog nevű kútásótól kapta. Betemették, csak a helyét mutogatják.

Büdös-kút. Forrás a szántódi Körtvélyesi részen, a nagy nyárfák szomszédságában. A front alatt a munkaszolgálatosok kijavították, betongyűrűvel bélelték, vizét használták. Azóta betellett, vize megbüdösödött. Azelőtt Kiskútnak hívták.

Csap. Tóközpuszta központjában elhelyezett szívó-nyomó kút. A pusztá népe innen szerzi be ivóvizét.

Csatorna. (52) A Szántódi berek fő vízlevezető árka, csa-

tornája. Tavasszal hónapokig szivattyúzzák vizét, hogy a rétek szárazra kerüljenek. Mély vízében halak és teknősök tanyáznak.

Csibeházi kút. Gémeskút a Diászó mélyében. Favályúiból a disznók szüröcsölik a vizet. A legelőtársulat ásatta 1928-körül.

Csikászói kút. Igen régi kút a Csikászó gödrében. Gémje árván áll a gerendákból összerótt kútkáva mellett. Valamikor híres volt jó hideg vizéről. Most gondozatlan. Sár-fürdő van körülötte.

Csordakút. Itató gémeskút Tóköz alatt, a réten, a házak szomszédságában.

Csordakút. Újonnan ásott gémeskút a Szépszegi szélen. Vize ihatatlan.

Csordakút. Itató kút Szántód nyugati oldalán, a legelő szélén.

Diászói kút. L. Csibeházi kút.

Disznókút. L. Csibeházi kút.

Feneketlenő. (40) A Szántódi berek legmélyebb része, ahol a nádasat a vasút szeli át. Vize még most is mély. A hagyomány szerint a balatonvidéki betyároknak csónakjuk volt a mély vizen, melybe a lopott disznóhúst beletették, sással, csalánnal lefedték és a csónakot a mély vízre berúgták. Ha kellett a hús, éjjel érte jöttek.

Folyó. Árok neve, mely a Kút völgyi forrás vizét vezeti le a Balatonba. Tavasszal feljönnek vízében a halak a rét közepéig.

Gémeskút. L. Szántódi Csordakút.

Gyugyi folyó. A gyugyi disznólegelőn ered, majd a Tótokilapon és Endréden átfutva a Tóközi berken halad át. A Bocsidánál az endrédiak halastóvá duzzasztották fel vizét. Tóközi szakasza egyenes, mély árok. Nagy záporok után hidakat rombol és kiönt.

Halastó. (51) A Szántódi berek mély teknője, közvetlen a 19-es Úttörő Üdülő előtt. A lecsapolás előtti időben halastónak használták.

Hosszúút. Hosszúút. Gémeskút volt a Párréti szélén, két, egymás végébe toldott ostorfával. Az újsor népe járt le ide vízért. „A század elején egy 12 éves leány beleesett, (Csehi Mária) de szerencsére jó erősen fogta az ostorfát és a felfordult vödör fenekén állodogált addig, míg egyik társa ki nem mentette.” (Szabó Treszka néni)

Kanális. L. Tóközi árok.

Káplánkút. Igen régi kút a Káplánvölgyben. Szarvasok itatására használták. Ma hengeres kút. Jó vize van.

Kifolyókút. Zamárdi-Felsővel szemben, a Varga-féle házban túl, a domboldalban fakadt. Egy vadrózsabokor szomszédságában már csak a gödre látható.

Kiskút. Sokat emlegetett gémeskút volt a Fűrésztelep helyén. A falu „dereka” innen hordta a vizet, a Temető-közön keresztül. (1910) „Kirohadt a dolmányunk a vállunkon, annyi vizet kellett régen cipelni,” — mondják az öregek. „Egyszer jöttek az asszonyok fasajtárral vízért. Egy kocsisember is jött, meg akart itatni. De későn kapta meg a sudárfát. Azt kérdezte: „Asszonyok, melyikük süített máma kenyeret?” Egy fiatalasszony gyorsan odaugrott: „Én süöttem!” — mondta. „No, azért olyan kovászos az ostorfa!” — viccelődött az ember.

Egyszer beleesett egy lány is, Matyikó Teréz. Libáknak akart vizet húzni. Belebukott. „Már-már, aligság tudott ebickélni. Én húztam ki! Juj, de sírt! De megijedt!” — mesélte id. özv. Tráknayák Józsefnek.

Kiskút. L. Büdöskút.

Kút völgyi forrás. Eliszaposodott forrás a Kút völgyben. Régen többször is megásták. Gémes, kávas kút volt.

Kút völgyi folyó. L. Folyó.

Öregkút. Zamárdi legöregebb kútja volt a Posta előtti téren. A betelepítés utáni időben úgyszólván az egész falu innen hordta a vizet. A Pálinkaház (pálinkafőző) közvetlen mellette volt, ezért Pálinkaházi kútnak is nevezték. A század elején még a környékén szapultak, „szaput mostak” az asszonyok. „Hajdanában Horváth Imre és Fehér Antal szép szilajókröket hajtottak le a kúthoz. Mindig versenyeztek, hogy kié a szebb, kié a tisztább. Hát a Fehér Antal lett a győztes. Az Öregkútra járt Novák Ede plébános csacsija is.

Kis lajtos-szekerével csak odafordult a kúthoz. Ott várt türelmesen, míg valaki meg nem merte a lajtót. Aztán magától elindult az úton felfelé.”

A kútat már rég betemették. Most járda visz el felette.

Pálinkaházi kút. L. Öregkút.

Párréti kút. A káposztáskertek. (Vasút u.) sűrű liceumgyepje mellett volt, a Szemesi postaút partján. Idővel moh lepte be fehér köveit. Betemették.

Párréti kút. (újabb) Friesz Gyuláné telkén levő betemetett kút. Földje megszállt, behorpadt.

Sáfránykerti kút. A Sáfránykert alján volt, a téglagyártáshoz adta a vizet. A marhák arra legeltek. Hogy szerencsétlenség ne történjék, gödrét betemették.

Selyemréti kút. *Selemréti forrás.* Kis forrásként fakadt a selyemréti árok oldalából. Híres volt jó vizéről. Ma nem használják.

Szántódi berek. (48) Szűkebb értelemben a berek vízzel borított részeit jelenti. Bő esőzések, vagy nagy hóolvadás után vize szélesen kiterjed. Száraz időjárásban összehúzódik.

Tóközi árok. (96) L. Gyugyi folyó.

Tótorok. (39) A Szántódi berek „torkát” jelentette. Ezen át volt összeköttetésben a Berek vize a Balaton vizével. A vasútépítéskor feltöltötték. Kb. a sorompó és őrház környékén volt. Most a környező réteket nevezik így.

IX. HALÁSZÓ HELYEK („VONYÓK”) NEVEI

A vizen levő halászszerber a szárazföld észrevehető, kiemelkedő pontjaihoz igazodott, mielőtt hálót vetett. A halászhelyek megjelölésére az alábbi neveket használták:

Bakacs eleje. (179) A 18-as Úttörő Üdülő előtt. Híres volt jó fogásairól.⁷⁶

Bitófák eleje. (180) Tanya a Bitófák irányában.⁷⁷

Endrédi határszél. (189) A Tóközi folyó irányában.⁷⁸

Falu alja. (183) A vasútállomás irányában, benn a Balatonban.⁷⁹

Fűzfák eleje. (187) Zamárdi-Felső tájékán hatalmas fűzfák mutatták az irányt a halászosoknak. Az öreg fűzfákat már régen kivágták.

Kút völgy eleje. (184) A Kút völgy irányában.⁸⁰

Köröshegyi határszél. (172) A Szántód-Köröshegyi állomáson túl, a „Somosi sétány”, a platánsor irányában.⁸¹

Leveles. (178) Leveles-tanya néven emlegetik. Jó fogásokat adott.⁸²

MÁVOSZ eleje. (173) A mai Vasutas-Üdülő irányában. (Szántód—Füredtelep)

Nádorr. (185) Beszögellő nádas Zamárdi-Felsőnél.⁸³

Négyszálas. (186) Sudár nyárfacsoport volt Zamárdi-Felsőn túl, az állomástól keletre.⁸⁴

Öregcsúcs. 60 évvel ezelőtt még emlegették. Valószínű, hogy a kőhegyi, vagy a vaskereszti magas csúcsra vonatkozott.⁸⁵

Pince eleje. (Az apátsági pincét értették alatta.) A Kőhegy tetejéről messze vidékre ellátszott. 1888-ban épült. Préház volt. Az 50-es években lebontották.⁸⁶

Sülyedt láp. (174) A Réven túli vízfelület Szántód—Füredtelep mögötti szakasza.⁸⁷

Szappangyár eleje. L. Köröshegyi határszél. U. ott.

Szöllők alja. (182) Helyét nem tudjuk biztosan. Talán a kőhegyi szőlők alját jelezte.⁸⁸

Tanárok háza. L. Kút völgy eleje. U. ott.

Tehénállás. L. Falu alja. A vasúti sorompón át egyenesen a Balatonra hajtották le a teheneket itatni. A halászosoknak nem egyszer a vízben tarkálló tehéncsorda adta meg az irányt a háló kivetésére.

Tóközi folyó eleje. L. Endrédi határszél. U. az.⁸⁹

Tóköz alja. (190) Egyirányban Tóköz parkjával, épületeivel.⁹⁰

Zamárdi-sáros. (175) A Rév nyugati oldalán. Nyugati szelteknek kitett rész. A sok iszap miatt besárosodott.⁹¹

X. AKADÓK

Cifrahidi akadó. (177) Magas töltése, hatalmas oszlop-csonkjai sokszor akadályozták a háló hűzését. L. még Épít-mények címszó alatt.

Kőhegyi akadó. L. Templomi akadó. Az irány a Kőhegy-tihanyi templom tengelyre vonatkozik.

Küeshíd. (18) A kompikötőtől nyugatra, a „Küeskomp” kikötője volt. Itt-ott egész köhalmok vannak a víz alatt. A háló hűzését ezek nehezítették.

Nagycséplő. (188) Ma már csak halvány emlékezetben élő akadó neve.

Templomi akadó. (181) A Bakacs és a Bitófák irányában, 8–900 ölnyre van a mély vízben. Tulajdonképpen egy kövel megrakott uszály, mely a múlt század közepén egy nagy vihar alkalmával süllyedt el, „elült az iszapban.” Már ki sem lehetne emelni. Körülötte sok fogast lehet fogni. Az akadó a hálót sokszor széttépte.

XI. AGYAG-, HOMOK- ÉS KAVICSBÁNYÁK

Csapási bánya. A Csapás keleti oldalán 2–3 m magasán, több száz méter hosszúságban terül el. Száz éven át háztöméshez, sározáshoz innen vitték az agyagot. Vékonyabb rétegeiből az ún. „kenyőfödét” fejtették ki. Partjában gyurgyókák és partifecskek laknak. A bányát betiltották.

Égiszi sóderbányák. Zamárdi-Felsőnél és a Töközi bejáró környékén lévő gödrök. A kavicsréteg vastagsága néhol az 1 métert is eléri. Kitermelése nehéz, mert a magas talajvíz miatt a bányagödrök hamar megtelnek vízzel és beomlanak. A bányák a tsz. kezelésében vannak.

Gübiczbánya. Gübiczbánya. A Káposztáskertek nyugati végében vasútépítéskor termelték ki. (1862) Sóderbánya volt. Ma betelt, széles, sásos vízállás.

Homokbánya. A Posta mögötti magas, meredek partoldal mutatja helyét. 1910. körül termelték ki, mikor a Fürdőtelep gyorsabb fejlődésnek indult. A bánya helye azóta beépült.

Puller-bánya. Az orvoslakás mögötti bányahely. A Puller családé. Az 1960-as években termelték ki. Betiltották. Magas falában a pannontengeri homokrétegek márványozottsága szépen látható.

Sáfránykerti agyagbánya. A század elején téglaegető működött itt. Ma csak romjai láthatók. 1962 körül a tsz is égetett itt téglát. A bánya nagy, magas falában vízszintes kőpadok húzódnak. Igen régi bányahely lehet. Valószínű hogy már Egyházasszamárd népe is innen hordta a szükséges agyagot.

Szamárdombi homokbánya. A nagy kövön túl, az útparton kezdtek, de betiltották. Most szeméttel töltik fel. Innen 1 m mélységből igen régi, tapasztott bögre került elő. (ZHTM) *Szamárdombi agyagbánya.* A Szamárkő előtti útpartot pár évtizede hordják. Lócsontok, ember csontok kerültek innen elő. A kelta sírokat is itt találták. (MNM) A bánya védett területre is behatol.

Tsz-bánya. Műút-menti bánya a Vasút utca végénél. A római-kori erődítmény maradványait veszélyezteti. A bányahely és körülötte az egész domb védett terület.

XII. KERESZTEK

Horváth kereszt. A Horváth-köz előtt állott a Fő utca közepén. A Fő utca építésekor a közeli ház kiskertjébe emelték. *József Attila utcai kereszt.* Egy telek sarkán áll. Felirata nincs.

Kőhegyi kereszt. 1777-ben már állott, újra festették. 1863-ban helyére kőkeresztet állítottak. Keszthelyi kőfaragó készítette.⁹²

Piros kereszt. A falu nyugati végében áll. Emelték 1897-ben.

Templom előtti kereszt. Keszthelyi kőfaragó műve. Emelték 1862-ben. Feliratán még a régi név, „Szamárdi” szerepel.

Töközi fakereszt. Egyszerű fakereszt, bádog feszülettel. Évszám nélkül.

XIII. ŐSI HATÁRNEVEK

(Régi oklevelekben, iratokban szerepelnek, jórésük ma ismeretlen.)

Almand hegye. Legmagasabb hegy, melyről a Hármashegy völgyébe jutunk. Valószínű a Kőhegy mögötti magaslat — akkor szőlőhegy — neve volt.⁹³

Árok. 1805-ös irat említi. Az árkosúti földek árka lehetett.⁹⁴ *Ásási híd.* Egykori iratok említik 1831-ből. A mai Töközi híd őset jelentette.⁹⁵

Balaton-melletti. Dülönév a mai Révcsárdai dülő helyén.⁹⁶ *Balaton melletti gyepelgelő.* 1843-as irat nevezi így a Tihanyi út és Balaton közti legelőket. (A mai Campingek és Úttörő Üdülők helyén.⁹⁷

Becse hegye. 1436-os oklevél említi. Szőlőhegy volt a mai Nagy dülő helyén, a szántódi erdők alatt, a Pedagógus földek táján.⁹⁸

Bocsidai tuskés. A Bocsidánál — ma endrédi határ — levő tuskébozót volt, melyet sűrűn emlegetnek az apátsági iratok.⁹⁹

Bocsidai gyöp legelő. Ugyanott, talán a Farkasi-tető neve lehetett.¹⁰⁰

Canalis. A lecsapolt Töközi berek fő-árkának neve 1832-ben. Ma Töközi árok.¹⁰¹

Endréd határi dülő. Az endrédi határra dülő tábla neve 1847-ben.¹⁰²

Erdei. Hajdani dülő a Csapási dülő helyén. Az erdészlakkal szemben.¹⁰³

Erdőre dülő. Ugyanaz 1847-ben.¹⁰⁴

Gyilkoshegy. 1436-os oklevél említi. A Kőhegy mögötti magaslat szőlőterülete lehetett.¹⁰⁵

Hármashegy vápája. Középkori oklevél említi. A Szántód mögött levő Hármashegy északi, gödrös alját jelenti.¹⁰⁶

Hosszú dülő. A mai endrédi út mellett, jobbról, a Sáfránykertig húzódott.¹⁰⁷

Hosszú föld. Ugyanaz. 1848-as irat említi.¹⁰⁸

Kelő rét. Ósrégi név. Határjárásban szerepel. Átkelő lehetett a kút völgyi, vagy bocsidai részen.¹⁰⁹

Kenderes. A mai Kisfődek helyén volt a múlt század közepén.¹¹⁰

Kertallyai dülő. A mai Kertalja helyén húzódott az Árkosúti földekig.¹¹¹

Két kilás. A Hosszú dülő mellett nyugatról húzódott a Sáfránykertig.¹¹²

Két kiliti dülő. A hajdani Kiliti út két oldalán levő táblákat jelentette.¹¹³

Kiskarád utca. A mai Temetőköz környékén zsúfoltan épült jobbágyviskók utcája, mely csakhamar leégett. Nevére ma már senki sem emlékszik. A Karádról ide települtek utcája lehetett.¹¹⁴

Kőhegyi szőlők. A kőhegyi szőlők egybefoglaló neve 1847-ben.¹¹⁵

Külső kert. U. a. mint Kenderes.¹¹⁶

Külső kerti rétföld. U. a. mint előbbi.¹¹⁷

Küméves dülő. Múlt századbéli iratok említik. Senki nem emlékszik helyére. Neve köves helyet, talán bányát jelez.¹¹⁸

Magyalos. A Hármashegy és Csikászói erdők régi neve. A Bazsitanyai dülő helyén is „magyalos”, azaz tölgyerdő volt régen.¹¹⁹

Papp. A kétkilás mellett nyugatról szintén a Sáfránykertig húzódott.¹²⁰

Pár rétte. Réteket jelentett a mai Párrét környékén.¹²¹

Páscum. A Töközi berek lecsapolásakor szárazra került legelőrész neve.¹²²

Pusztai. A Pusztai dülő régi neve. A Csapási dültől húzódott a Diászó völgy fenekéig. Nevét az uraság pusztájától, kazlaltól vette, ami a régi falu templom-romjánál volt.¹²³

Ördögkőhegy. (Ördögkőheg) A Kőhegy középkori neve. Ördög-(hozta) kőnek bizonyára a Szamárköt tartották.¹²³

Öreg gyires. Gyires = gyéres, ritkás. A Vaskereszti élen húzódó ritkás öreg erdőt jelentette, a volt vadászlak kör-

nyékén. Itt voltak a legnagyobb, legöregebb fák. Némelyikből 16—18 m³ ölfát is hasítottak.¹²⁴
Ökörtilos. A régi Diászói erdő, vagyis a Kőhegy mögötti ritkás öreg erdő neve volt, mely a Vaskeresztig húzódott.¹²⁵
Somlyó völgye. Batthyány László határjáró oklevele említi 1436-ból. Az akkoriban sommal benőtt sáfránykerti és diászói völgyet jelentette.¹²⁶
Sövénd völgye. Sövényes-bokros völgy. Az endrédi halastó környékén folyó kis patak bokros völgye a hajdani Felső-zamárdtól délre.¹²⁷
Szépszegi bozót. A Szépszeg keleti, bozótos szélét jelentette 1843-ban.¹²⁸
Uraság pusztája. L. Pusztai.¹²⁹
Uraság réttye. Az apátság Kút-völgyi rétteit jelentette 1843-ban.¹³⁰
Vép-szölő. Középkori oklevél említi. Helye teljesen ismeretlen.¹³¹
Vizes-vár. Ősrégi település neve a Vízvári-cser helyén. Ma már nyoma sem látszik.¹³²

XIV. HELYRAJZI FOGALMAK JELÖLÉSÉRE HASZNÁLT NEVEK

Belterületen:

Domb. Kisebb felszíni kiemelkedés, vagy bevágódott út meredek oldala. Pl. Kápolnadomb, Dékánydomb, Szamárdomb.
Folyó. Kevés vízzel csörgedező vízvezető árok, lefolyó, folyó. Pl. Töközi folyó.
Gunyhó. Földbeásott, körpaddal ellátott nádfedélű kunyhó. Pl. Halászgunyhók.
Gyepű. Határvonalra telepített liceum-sövény, utca, telek, vagy a szőlők végében. Pl. Szakáli-gyepű.
Kert. A telek végében, vagy a völgyi szántók aljában kertszerűen megművelt kisebb területek neve. Pl. Sáfránykert, Komlóskert.
Mező. Közös gyeplegelő. Pl. Zsibamező.
Sarok. A telek sarka, vagy a nagyobb táblák közé beékelődött kisebb, háromszög alakú terület. Pl. Szakállisarok, Szóvak-sarok.
Telep. Fürdőtelep, Zamárdi közel 10 km-es vízpartja, beépítve a villák százaival.
Sor. A jobbágyfelszabadítás után épült házak sora. Pl. Újsor.

A határban:

Alja. A föld alsó, hajlós vége. Pl. Kertalja. Gyümölcsös alja.
Állás. Gulyák és birkanyájak hajdani delelőhelyei, ágasfák, póznák, szalmából készült szárnyék. Pl. Állási dűlő, Juhállás.
Bejáró. A főbb útvonalokról letérő földút első szakasza. Pl. Töközi bejáró.
Berek. Általában nedves, vízállásos, ritka-fás rétek megjelölése. Pl. Szántódi-berek, Töközi-berek.
Csapás. Széles, kimért gyepes út. Pl. Marhacsapás, Tatárcsapás.
Cser. Főképp cserfából álló erdő rész neve. Pl. Vízvári-cser.
Dűlő. Nagyobb, egységes föld-tábla neve. Pl. Pusztai dűlő, Följárói dűlő.
Föld. Szántóföld. Pl. Kisföld, Rétiföld.
Gödör. Nagyobb mélyedések, völgyek neve. Pl. Todolai-gödör, Káplán-gödör.
Hajlás. Lejtős, majd emelkedő úthajlás a völgyön keresztül. Pl. Öreghajlás.
Hegy. A környék magasan kiemelkedő térszíni formái. Pl. Kőhegy, Küeshegy. De lehet szőlőhegy is. Pl. Öreghegy.
Irtás. A múlt században kitermelt öreg, cserfa erdő helye. Pl. Zsidóirtás.
Kő. Hatalmas, szabálytalan alakú kőtuskó, melyet a kegyelet és legenda őrzött meg napjainkig. Pl. Szamárkő.

Ebédlő. Árnyas gyertyánerdő, ahol Horthyék vadásztársasága ebédelt, Pl. Horthy-ebédlő.
Égető. A hajdani szénégetés helyének jelölése. Pl. Szénégető.
Legelő. Gyepes, bokros, silány hely, melyet egész nap a kivert, vagy őrizett állatok jártak. Pl. Zsellér-legelő.
Lap. Lejtők közötti nagyobb sík terület. Pl. Szöllőlap, Pincelap.
Oldal. Meredek, akáccal vadon benőtt terület. Pl. Vasútoldal.
Orr. Vízbe szögelő nádas terület. Pl. Nádorr.
Szeg. Szántó kiszögellése útra, vagy berekre. Szépszeg.
Szél. A szántók mocsárra dülő széle. Pl. Bozót-szél.
Sziget. Szivárgó, fakadékos rét közepé. Pl. Gyémántsziget-Szúnyogsziget.
Tilos. Legeltetéstől eltiltott ritka-fás csererdő. Pl. Ökörtilos.
Vágás. Nagyobb erdei fakitermelés helye. Pl. Pörkültvágás.
Vontató. Lejtős erdei útszakasz, melyen a rönköket lóval felfelé húzták. Pl. Hosszúvontató.

Vizek és hálászati „vonyók” megnevezésében:

Alja. Egyvonalban a szőlők végével. Pl. Szöllők-alja.
Árok. Vízvezető árok beömlésének helye. Pl. Töközi-árok.
Berek. Nagy terjedelmű nedves rétság. Pl. Szántódi-berek.
Csúcs. Egyirányban a legmagasabb résszel. Pl. Öregcsúcs.
Eleje. Egyirányban a pince alatti szőlőkkel. Pl. Pince eleje.
Láp. Süllyedékes, nehezen halászható vízfelület. Pl. Süllyedt-láp.
Sáros. Mocsaras, iszapos halászó hely. Pl. Zamárdi-sáros.
Szálas. Sudár fákról elnevezett terület. Pl. Négyszálas.
Szél. Egyirányban a berek szélével. Pl. Bozót-szél.
Torok. Összeszűkült vízfelület, melyen régebben a Balaton vize a Szántódi berekbe nyomult. Pl. Tótorok.

XV. ADATKÖZLŐK:

† *Abonyi József* 65 éves cipész
Arácsy József 62 éves ny. kőműves
Bánfalvi Lajos 65 éves tsz. tag
Bognár Károly 55 éves faragó népművész
Bozsoki József 66 éves tsz. tag
Csákovits József 84 éves erd. nyugdíjas
Fehér Dezső 53 éves tsz. brigádvezető
† *Fehér Géza* 86 éves tsz. nyugdíjas
† *Fehér Lajos* 89 éves földműves
† *Fehér Pál* 89 éves nyugdíjas
Foki László 46 éves gépjárató áll. igazgató
† *Friesz Lajos* 36 éves traktoros
Hajmási Boldizsár 65 éves tsz. nyugdíjas
† *Hajdú Ferenc* 81 éves tsz. nyugdíjas
Horváth Erzsébet 8. oszt. tanuló, 14 éves id.
Kertész József 63 éves tsz. nyugdíjas id.
Kiss Imre 83 éves földműves
Kiss Béla 31 éves tsz. brigádvezető
† *Kiss István* 69 éves földműves
† özv. *Kiss Istvánné* 78 éves eltartott
Krizsán István 56 éves tsz. brigádvezető
Matyikó Lajos 89 éves nyugdíjas
Matyikó József 60 éves tsz. tag
Nagy Ferenc 84 éves földműves
† *Nagy Károly* 86 éves tsz. nyugdíjas
Novák Ferenc 65 éves tsz. brigádvezető
† *Olasz László* 76 éves tsz. nyugdíjas id.
Sebestyén Lajosné 67 éves tsz. nyugdíjas
† *Rádoki István* 51 éves földműves
Rezi József (Jónás) 61 éves tsz. tag
Rezi József 63 éves tsz. tag
Rezi Lajos 53 éves földműves
† id. *Rezi János* 87 éves tsz. nyugdíjas
özv. *Rezi Jánosné* 81 éves tsz. nyugdíjas
Tatár Kálmán 68 éves földműves

Tóth Mihály 72 éves tsz. nyugdíjas
 özv. Tráknay Józsefné 53 éves pénztáros
 † id. özv. Tráknay Józsefné 83 éves nyugdíjas
 † Varga Lajos 72 éves földműves
 Varga Imre 63 éves tsz. tag
 Varga István 76 éves tsz. nyugdíjas
 id. Varga Nándor 64 éves tsz. nyugdíjas

Szántódon:

Balogh Lajos 63 éves földműves
 Farkas Ferenc 65 éves tsz. nyugdíjas
 † Juli néni, özv. Csanádi Józsefné 73 éves nyugd.
 Varga János 60 éves tsz. tag.
 Végh István 63 éves tsz. tag

Töközön:

Gerván Gyula 42 éves tsz. tag
 Halmos István 53 éves tanító
 özv. Major Jánosné 55 éves tsz. tag
 Az adatok helyességét felülvizsgálták:
 Bognár Károly
 Krizsán István
 Novák Ferenc
 Rezi József (Jónás)
 Tóth Mihály
 Varga Imre
 Varga István

XVI. NÉVMUTATÓ

Almand hegye	Csap	Endrédi út	Káposztások
Almás	Csapás	Endrédi útra dülő	Kelérét
Almáskert	Csapási bánya	Epreskert	Kenderes
Alsó-csirke	Csapási dülő	Erdei (dülő)	Keresztút
Aranykút	Csapás mint legelő	Erdészlak	Kertalla
Aranykúti dülő	Csapás utca	Erdőre dülő	Kertallya
Arácsy-kút	Csatorna	Erdőigazgatóság	Kertallyai dülő
Állási dülő	Csemetekert	Égic	Kertészkert
Árok	Csente-tető	Égiszi sóderbányák	Kék Tó étterem
Árkosúti dülő	Csibeháza	Égisztelep	Két kilás
Árpáskert	Csibeházi kút	Falu alja	Két kiliti dülő
Ásási híd	Csibeházi régi temető	Fehér-kapu	Kífolyókút
Bakacs eleje	Csikászó	Fekete-strand	Kiliti-országút
Balatonmelletti	Csikászói dülő	Feljárói dülő	Kiliti úti dülő
Balatonmelletti gyeplegelő	Csikászói erdő	Feneketlen tó	Kiagácás
Balog-kút	Csikászói kút	Fenyves	Kis-a-kikelet
Balog-kúti köz	Csirkehegy	Fenyveshegy	Kiserdő
Barackos	Csirkerét	Fenyveshegytető	Kisföld
Bazsitanya	Csónakház	Folyó	Kisfödek
Bazsitanyai dülő	Csordakút	Földjárói dülő	Kiskarád utca
Becsehegye	Csuhús-orr	Fő utca	Kiskomlós
Berek	Dékánydomb	Főváros	Kiskúti dülő
Berkenyész	Dézsmapince	Fővárosi	Kisrét
Bikarét	Dézsma út	Fővárosi Nevelő Otthon	Komlós dülő
Bitófák	Diászó	Fürdőtelep	Komlós dűlő
Bitófák eleje	Diászói dülő	Fűzfák eleje	Komlósgödör
Bocsidai dülő	Diászói erdő	Gémeskút	Komlóskert
Bocsidai gyeplő — legelő	Diászói kút	Göbicsbánya	Komlósvölgy
Bocsidai tüskés	Diászói legelő	Gübicsbánya	Kopaszdomb
Borocos	Diászói nagy tölgyfák	Gyalogút	Kopaszhegy
Borzás	Diászói régi temető	Gyertyánosi lap	Kopaszhegytető
Bozótság	Diászói völgy	Gyémántsziget	Kopaszhegytető
Bozótság-legelő	Diófa utca	Gyilkoshegy	Kódistelek
Bozótszél	Diós	Gyöp	Körtés
Brettyó	Disznókút	Gyugyi folyó	Körtés
Buhinvölgy	Dombi-utca	Gyümölcsös	Körtvélyes
Büdöskút	Dögkút	Gyümölcsös alja	Közégy strand
Canalis	Dögtemető	Halastó	Kőhegy
Cifrahíd	Dudori domb	Halászgunyhók	Kőhegyi akadó
Cifrahídi akadó	Endréd határai dülő	Hármashegy	Kőhegyi kereszt
Camping I.	Endrédi határra dülő	Hármashegy vápája	Kőhegyi szőlők
Camping II.	Endrédi határszél	Hetes műút	Kőröshegyi határszél
		Homokbánya	Kőröshegyi gyalogút
		Homoki szőlők	Kőröshegyi nagút
		Honvéd út	Krisztustalan kereszt
		Horthy-ebédlő	Kultúrotthon
		Horváth-kereszt	Kútvölgy
		Horváth-köz	Kútvölgy eleje
		Hosszikút	Kútvölgyi dülő
		Hosszú dülő	Kútvölgyi folyó
		Hosszúföld	Kútvölgyi forrás
		Hosszúhegy	Kútvölgyi híd
		Hosszúvontató	Kútvölgyi rét
		Hősök kápolnája	Küesdomb
		Húszhold	Küeshegy
		Irtásföldek	Küeshíd
		Iskola	Küeskomp
		István út	Külsőkert
		Jézustalan kereszt	Külsőkerti rétföld
		József Attila utcai kereszt	Köméves dülő
		Juhállás	Lapostelek
		Kanális	Leveles
		Kapcsolóház	Lójárás
		Katykó	Magyalos
		Katyuka	Magyaló
		Káplángödör	Magyalló
		Káplánkút	Marhacsapás
		Káplánvölgy	MÁVOSZ eleje
		Kápolna (Zamárdi)	Mesterföld
		Kápolna (Szántód)	Mesterrét
		Kápolnadomb	Nagy-a-kikelet
		Kápolnai temető	Nagyecséplő
		Kálvaria temető	Nagy dülő
		Káposztakert	Nagyödör
		Káposztáskert	Nádorr

Negyvenhold
Négyzálas
Nyári jászol
Ökörtilos
Ördögkőhegy
Öregcsúcs
Öreghajlás
Öreghegy
Öregkút
Öreg gyires
Ósi nagy út
Pannónia étterem
Pannónia strand
Pap-föd
Papp
Pap rétje
Papré
Pálínkaházi kút
Pásztor-köz
Párrét
Párréti
Pár rétje
Párréti legelő
Párréti kút
Párréti út
Páskum
Páskumföldek
Piactér
Pince
Pince eleje
Pincelap
Piros kereszt
Pedagógusföldek
Pörkült vágás
Puller bánya
Pusztai
Pusztai dűlő
Pusztai dőlőemlékkeresztje
Ré
Réház
Rét
Rétiföldi dűlő
Réti dűlő
Rév
Révcsárda
Révcsárdai dűlő
Rígó
Rígóhegy
Sáfránykert
Sáfránykerti agyagbánya
Sáfránykerti kút
Sáfránykert
Selemrét
Selyemrét
Selyemréti kút
Siófoki országút
Somlyó völgye
Sós dűlő
Sózó
Sövénd völgye
Sporttér
Süllyedt láp
Szabadság tér
Szakáll-gyepű
Szakáll-sarok
Szamárdomb
Szamárdombi agyagbánya
Szamárdombi homokbánya
Szappangár eleje
Szálloda
Szántód
Szántód fürdőtelep
Szántódi-berek
Szántódi hegy
Szántód-Kőröshegy v.á.

Szántódpuszta
Százpöngös
Szemesi postaút
Szent János képe
Szénégető
Széplak-Alsó
Szépszeg
Szépszegi bozót
Szérűskert
Szilasi-dűlő
Szilvás
Szivás
Szivásgödör
Szovák-sarok
Szőlő gyepű
Szőlőhegyi út
Szőlőkalja
Szőlőkapu
Szőlőlap
Szúnyogsziget
Tanácsház
Tanárok háza
Tatárscapás
Tatárscapási út
Tehénállás
Templom
Temető dűlő
Temető köz
Templom előtti kereszt
Templomi akadó
Téglaház
Tsz bánya
Tihanyi út
Tizenyolcas (üdülő)
Tizenkilences (üdülő)
Tódi gödör
Todolai gödör
Tóköz
Tóköz alja
Tóközi árok
Tóközi bejáró
Tóközi berek
Tóközi bozót
Tóközi dűlő
Tóközi fakereszt
Tóközi folyó eleje
Tóközi híd
Tóközi rét
Tóközi út
Tóközpuszta
Tótorok
Töreki dűlő
Török út
Tráknyák-domb
Tráknyák sorompó
Újsor
Újtemető
Újré
Uraság pusztája
Uraság réttye
Vadászház
Vadkacsa
Vadkacsa-dűlő
Vadkacsa-sor
Vaskereszt
Vasútoldal
Vasút utca
Vellás
Vépszőlő
Vérmező
Vizesvár
Vízvári-cser
Víztorony
Zamárdi-Felső
Zamárdi-sáros

Zamárdi v.á.
Zsellérlegelő
Zsibamező

Zsidóföd
Zsidóirtás
Zsöllérlegelő

XVII. SZÁMMUTATÓ

1. Kultúrotthon
2. Alsó-csirke
3. Kápolnai temető
4. Párréti
5. Zsellérlegelő
6. Dudori-domb
7. Szamárdomb
8. Szamárkő
9. Kisagácás
10. Vasút-oldal
11. Káposztáskert
12. Rét
13. Bikarét
14. Zsibamező
15. Kapcsolóház
16. Bitófák
17. Rév
18. Küeshíd
19. Camping II.
20. Tizenyolcas üdülő
21. Camping I.
22. Kék Tó étterem
23. Halászgunyhók
24. Tizenkilences üdülő
25. Csuhas orr
26. Égisztelep, Égic, Égici fűdek
27. Csónakház
28. Erdőigazgatóság
29. Csirkerét
30. Pannónia étterem
31. Községi strand
32. Főváros
33. Égisztelep (Zamárdi-Felső)
34. Zamárdi-Felső
35. Homoki-szöllők
36. Széplak-Alsó
37. Szántód-Fürdőtelep
38. Körtvélyes (Szántód)
39. Tótorok
40. Feneketlentő
41. Rét (Szántód)
42. Szérűskert
43. Szilvás
44. Kápolnadomb (Szántódpuszta)
45. Almás
46. Árpáskert
47. Bazsitanyai dűlő
48. Szántódi berek
49. Juhállás
50. Révcsárda
51. Halastó
52. Csatorna
53. Révcsárdai dűlő
54. Százpöngös
55. Brettyó
56. Kiskomlós
57. Szöllők-alja
58. Fehér-kapu
56. Köhegy
60. Pincelap
61. Öreghegy
62. Buhinvölgy
63. Rigó
64. Katykó
65. Tráknyák-domb
66. Tráknyák-sorompó
67. Csapás
68. Csapási dűlő
69. Rétföldi dűlő
70. Borzás
71. Mesterföd
72. Húszhold
73. Negyvenhold
74. Árkosúti dűlő
75. Kút völgy
76. Kút völgyi rét
77. Kertalja
78. Kisföldek
79. Kistrét
80. Gyémántsziget
81. Újré
82. Kis-a-kikelet
83. Följárói dűlő
84. Szépszeg
85. Nagy-a-kikelet
86. Kút völgyi dűlő
87. Kiliti-úti dűlő
88. Endrédi határra dűlő
89. Pap rétje
90. Kódistelek
91. Lapostelek
92. Szilasi dűlő
93. Irtásföldek
94. Boczsás legelő
95. Bozótszél
96. Tóközi árok
97. Tóközi berek
98. Tóközi út
99. Vadkacsa-sor
100. Vadkacsa
101. Vadkacsa dűlő
102. Temető dűlő (Tóköz)
103. Sós dűlő
104. Tóközi rét
105. Bocskert
106. Bozótság
107. Tóközi bozót
108. Lójárás
109. Gyümölcsös
110. Tóközpuszta
111. Szovák-sarok
112. Réti dűlő
113. Tóközi dűlő
114. Töreki dűlő
115. Aranykúti dűlő
116. Bocsidai dűlő
117. Csemetekert
118. Kiskúti dűlő
119. Nyári jászol
120. Csapás (Szántód)
121. Temető dűlő (Szántód)
122. Selyemrét
123. Állási dűlő
124. Komlós dűlő
125. Kűesdomb
126. Komlós
127. Pedagógusföldek
128. Nagy dűlő
129. Csikászói dűlő
130. Vérmező
131. Zsidóirtás
132. Vellás

133. Gyurgyókás	148. Pusztai dűlő emléke-	162. Tódi gödör	177. Cifrahíd; akadó
134. Hosszúhegy	resztje	163. Gyertyános lap	178. Leveles
135. Hármashegy	149. Sáfránykert	164. Horthy-ebédő	179. Bakacs eleje
136. Csikászó	150. Kopaszdomb	165. Vízvári-cser	180. Bitófák eleje
137. Csikászói erdő	151. Gyöp	166. Körtvélyes (Zamárdi)	181. Templomi akadó
138. Pörköltvágás	152. Csibeháza	167. Sózó	182. Szőlők alja
139. Szénégető	153. Csibeházi régi temető	168. Hosszúvontató	183. Falu alja
140. Berkenyész	154. Epreskert	169. Káplánkút	184. Kútvolgy eleje
141. Tatár csapás	155. Csente-tető	170. Körtvélyes (Szántód)	185. Nádorr
142. Fenyves	156. Páskum-földek	171. Köröshegyi gyalogút	186. Négyszálás
143. Erdészlakás	157. Diászó	172. Kösörhegyi határszél	187. Fűzfák eleje
144. Öreghajlás	158. Diászói nagy tölgyfák	173. MÁVOSZ eleje	188. Nagycséplő
145. Magyaló	159. Diászói erdő	174. Süllyedt láp	189. Endrédi határszél,
(Tóközi folyó eleje)
146. Döggút	160. Jézustalan kereszt	175. Zamárdi sáros	190. Tököz alja.
147. Pusztai dűlő	161. Vadászház	176. Cifrahíd	

Piller Dezső

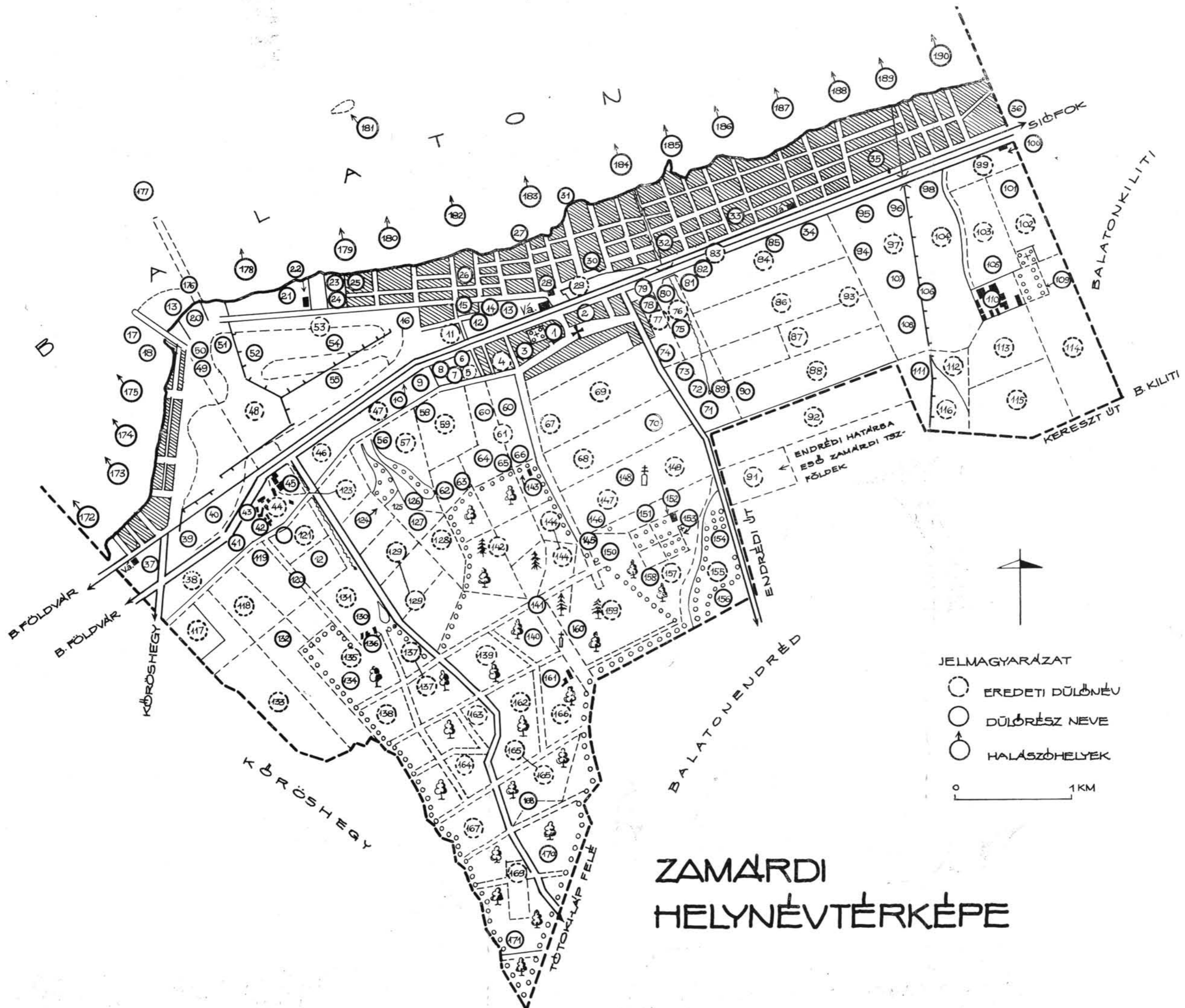
RÖVIDÍTÉSEK

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum
 Balm = Balatoni Múzeum (Keszthely)
 ZHtM = Zamárdi Helytörténeti Múzeum (Iskolamúzeum)
 MOL = Magyar Országos Levéltár
 VÁL = Veszprémi Állami Levéltár

Tih. ap. = Tihanyi apátság levéltára, a Veszprémi Állami Levéltárból
 i. h. = idézett helyen
 i. m. = idézett mű
 ib. = ibidem = ugyanott.

JEGYZETEK

- ¹ Somogy megye Statisztikai Évkönyve. Bp. 1966. Közp. Stat. Hiv. 291. l.
² Hazai Okmánytár IV. kötet 6. l.
³ Pannonhalmi főapátság levéltára. Tihanyi I/5., Pannonhalma 29/1. Liber ruber 24–24 –. I.
⁴ Magyar Országos Levéltár. (Továbbiakban MOL.) D1.99893., 100522.
⁵ MOL. D1. 100522.
⁶ Dr. Margittay Richárd: Balatonzamárdi község és üdülőtelep vázlatos ismertetése. Balatonzamárdi Fürdőegyesület, 1942. 5. l.
⁷ MOL. Helytörténeti levéltár. Departamentum urbariale. Tabellae urbariales. Somogy megye, Zamárdi.
⁸ Zamárdi község földkönyve, 1847. Zamárdi Tanácsház.
⁹ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930. 285., 170., 191., 193., l.
¹⁰ Erdélyi László: A tihanyi apátság története. I. Bp. 1908. 360. l.
¹¹ Jankó János: A Balaton melléki lakosság néprajza. Bp. 1902. 43. l.
¹² Ib.
¹³ Margittay i. m. 16. l.
^{14–18} Jankó i. h.
¹⁹ MOL. Kataszteri térképek. Zamárdi, 1858.
²⁰ Ib.
²¹ MOL. Kataszteri térképek. Zamárdi, 1860.
²² Jankó i. h.
²³ Veszprémi Állami Levéltár (továbbiakban VÁL) Térképgyűjteménye, T. 277. Mappa terreni Possessionis Szamárdi urbarialiter regullatae, 1804.
²⁴ MOL. Kataszteri térképek. Zamárdi, 1858.
²⁵ MOL. D1. 100522.
²⁶ Jankó i. h.
²⁷ VÁL. Tihanyi apátság levéltára, (továbbiakban Tih. ap.) Capsa 15. no. 2.
²⁸ Somogyi Szemle, 1965. évf. 2. sz. 63. l.
²⁹ VÁL. Tih. ap. Úriszéki iratok. No. 63. Továbbá Tih. ap. Capsa 15. no. 14. (1843)
³⁰ Jankó i. h.
³¹ MOL. D1. 100522.
³² Erdélyi i. m. I. 359. l.
³³ Országos Műemlékfelügyelőség. Siófoki járás. 3. l. (1963)
³⁴ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 1. Szőlőhegyi articulusok. 4. pont.
^{35–36} Jankó i. h.
³⁷ Zamárdi község földkönyve, 1847. Zamárdi Tanácsház.
³⁸ Ib.
³⁹ Jankó i. h.
⁴⁰ MOL. Kataszteri térképek. Zamárdi, 1860.
⁴¹ Zamárdi község földkönyve, 1847. Zamárdi Tanácsház.
^{42–46} Jankó i. h.
^{47–50} Ib.
⁵¹ MOL. Kataszteri térképek. Zamárdi. 1860.
⁵² Jankó i. h.
⁵³ MOL. Kataszteri térképek. Zamárdi, 1860.
⁵⁴ Jankó i. h.
⁵⁵ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. no. 14.
⁵⁶ MOL. Kataszteri térképek. Zamárdi, 1860.
⁵⁷ Jankó i. h.
⁵⁸ MOL. Kataszteri térképek. Zamárdi, 1860.
⁵⁹ Jankó i. h.
⁶⁰ Zamárdi község földkönyve, 1847. Zamárdi Tanácsház.
⁶¹ VÁL. Térképgyűjtemény T.40. Szántód, 1833.
⁶² Somogyi Szemle, 1965. évf. 2. sz. 62. l.
⁶³ Jankó i. h.
⁶⁴ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. no. 20. (1843)
⁶⁵ MOL. Kataszteri iratok. Somogy megye, Zamárdi. 1853.
^{66–67} Jankó i. h.
⁶⁸ MOL. D1. 100522.
⁶⁹ Sörös Pongrác: A tihanyi apátság története. II. Bp. 1911. 570. l.
^{70–71} Jankó i. h.
⁷² VÁL. Tih. ap. Capsa 15. no. 20. (1843)
^{73–74} Jankó i. h.
⁷⁵ Erdélyi i. m. I. 360. l. (Hamis oklevelek 1390-ből.)
^{76–80} Jankó i. m. 329. l.
^{81–88} Ib.
^{89–91} Ib.
⁹² Vörös Gyula: A plébánia története. Kézirat. Zamárdi, 1961.
⁹³ MOL. D1. 100522.
⁹⁴ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 7.
⁹⁵ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 12.
⁹⁶ MOL. Kataszteri iratok. Somogy megye, Zamárdi, 1853.
⁹⁷ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 20.
⁹⁸ MOL. D1. 100522.
⁹⁹ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 20.
¹⁰⁰ Ib.
¹⁰¹ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 13.
¹⁰² Zamárdi község földkönyve, 1847. Zamárdi Tanácsház.
¹⁰³ MOL. Kataszteri iratok. Somogy megye, Zamárdi 1853.
¹⁰⁴ Zamárdi község földkönyve, 1847. Zamárdi Tanácsház.
¹⁰⁵ MOL. D1. 100522.
¹⁰⁶ Ib.
¹⁰⁷ MOL. Kataszteri iratok. Somogy megye, Zamárdi, 1853.
¹⁰⁸ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 28.
¹⁰⁹ MOL. D1. 100522.
¹¹⁰ MOL. Kataszteri iratok. Somogy megye, Zamárdi 1853.
¹¹¹ Zamárdi község földkönyve, 1847. Zamárdi Tanácsház.
¹¹² Ib.
¹¹³ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 24.
¹¹⁴ Ib.
¹¹⁵ Zamárdi község földkönyve, 1847. Zamárdi Tanácsház.
¹¹⁶ MOL. Kataszteri iratok. Somogy megye, Zamárdi 1853.
¹¹⁷ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 24.
¹¹⁸ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 63.
¹¹⁹ MOL. Kataszteri iratok. Somogy megye, Zamárdi 1853.
¹²⁰ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 20.
¹²¹ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 14.
¹²² MOL. Kataszteri iratok. Somogy megye, Zamárdi 1853.
¹²³ MOL. D1. 100522.
¹²⁴ VÁL. Tih. ap. Úriszéki iratok. No. 63.
¹²⁵ + Kiss István közlése.
¹²⁶ MOL. D1. 100522.
¹²⁷ Ib.
¹²⁸ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 20.
¹²⁹ VÁL. Tih. ap. Capsa 15. No. 14.
¹³⁰ Ib.
¹³¹ MOL. D1. 100522.
¹³² Ib.

ZAMÁRDI HELYNÉVTÉRKEPE

Ortsnamen in Bezug auf die Gemeinde Zamárdi

Der Autor hat die Ortsnamen von einer altberühmten, charakteristischen Gegend des Balaton-Hochlandes bearbeitet. Zamárdi vertritt das an Wäldern und Tälern reiche Außen-Somogy mitsamt seinem Land, Volk und seiner Geschichte.

Die ungarischen Ortsnamen sind in der seit der Landnahme bewohnten Gegend selbstverständlich. Aus der Sammlung klingen althergebrachte Namen aus welche von der Einwohnerschaft der benachbarten Gemeinden für die nach der Türkenverwüstung im Jahre 1741 neu angesiedelten Ungarn hinübergerettet worden sind.

Auch von Namen späteren Ursprungs wird je ein Landstück treffend bezeichnet. Diese Parzellennamen sind von einer Generation zur anderen übergegangen. Mit dem langsamen Aussterben älterer Generationen werden sie jedoch dem Vergessen übergeben. Ihr Zusammenbringen ist eine schwierige Aufgabe.

Fünfzehn Jahre lang hat der Autor die Ortsnamen seines Dorfes gesammelt. Seine Methode ist einfach: er hat draußen mit den Bauern gesprochen oder sie sonntags in ihrem Heim besucht. Auf diese Weise haben ihm 60 Leute — meistens 50–80 Jahre alt — die von ihren Vorfahren erhaltenen Überlieferungen anvertraut.

Das angesammelte Material ist ausserordentlich vielschichtig. Es knüpft sich an die Geschichte, Geographie, Naturgeschichte, Literatur und Ethnographie. Die Stimme der Liebe des Landes, der Demut des Leibeigenenschicksals und der Herrenwillkür klingt aus ihm gleichermaßen heraus. Die Spur von jedem Sturm der Geschichte zieht sich sozusagen am Material hindurch.

Der erklärende Text ist bündig. Der Kuriosität halber teilt er an manchen Stellen die Rückerinnerungen der Alten wörtlich.

Auch das an verschiedenen Stellen der Umgebung aufgefundenen museale Fundmaterial wird festgelegt.

Zum traditionellen Namenmaterial werden nur die charakteristischsten neuen Namen aufgenommen. Die die breiteren Volksschichten nicht betreffenden Institutionen (Erholungsheime, Geschäfte, Ämter) werden nicht behandelt. Gleichfalls werden die Straßennamen (über 100) des Badeortes, die zum traditionellen Namenmaterial keinen Bezug haben, weggelassen.

Der Aufsatz bespricht die Parzellennamen des — heute schon verbauten — Innengebietes, die Plätze und Gäßchen, danach zählt er die wichtigeren Institutionen und Gebäude auf. Dann folgt die Beschreibung von Äckern, Weiden und Obstgärten. Danach werden die Wiesen, Weinberge eingereiht. Das folgende Kapitel bringt die Parzellennamen des Waldes. Danach werden die Brunnen, Gewässer und Quellen zusammengefaßt. In einem besonderen Kapitel werden schon beinahe vergessenen Fischfangplätze aufgezählt. Endlich werden die Ton-, Sand- und Kiesgruben, dann die Kreuze besprochen.

In einem neuen Kapitel werden die in den Urkunden erwähnten althergebrachten Feldnamen behandelt. Auch die topographischen Begriffe werden erklärt. Der Aufsatz besitzt ein Namen- und ein Nummernverzeichnis und die Dokumentation geschieht durch zahlreiche Noten. Das bearbeitete Material wird durch eine Mappe veranschaulicht.

Dezső Piller

Toponymie de la commune de Zamárdi

L'auteur a collecté la toponymie d'une contrée ancestrale, caractéristique de la région septentrionale de Balaton. Zamárdi représente le département Külső-Somogy vallonné, couvert de bois, avec toute sa terre, tout son peuple et avec toute son histoire.

L'origine hongroise des noms de lieu est manifeste sur ce territoire habité dès la conquête du pays. Des noms ancestraux résonnent dans cette toponymie, conservés par les habitants des villages voisins pour les Hongrois nouvellement établis en 1741, après les dévastations turques.

Des noms d'origine plus récente désignent également avec justesse certaines pièces de terre. Ces microtoponymes ont été transmis d'une génération à l'autre. Avec la lente extinction de la vieille génération elles sont tombés en oubli. Leur réunion constitue une grande tâche.

L'auteur a collectionné les noms de lieu de son village quinze ans durant. Sa méthode est simple: il a lié conversation avec les gens travaillant dans les champs ou il les a visités le dimanche dans leurs maisons. Soixante hommes — de 50 à 80 ans dans leur majorité — ont ainsi transmis les traditions ancestrales.

Le matériel recueilli est extrêmement varié. Il s'attache à l'histoire aussi bien qu'à la géographie, histoire naturelle, littérature, ethnographie. Il s'y fait entendre l'amour de la terre aussi bien que l'humilité du sort servile, la voix de l'arbitraire seigneurial. Les traces de presque toutes les rafales de l'histoire se reflètent dans cette liste.

Le texte explicatif est concis. Pour rehausser l'intérêt,

l'auteur cite quelquefois les reminiscences des vieillards dans toute leur intégrité.

Il fixe aussi les trouvailles muséologiques découvertes à de divers points de la région.

A la liste des noms de lieu traditionnels, l'auteur n'ajoute que les toponymes nouveaux les plus caractéristiques. Il ne s'occupe pas de noms qui n'intéressent pas les grandes masses de la population (noms des maisons de repos, des magasins, des offices). De même, il omet les plus de cent noms de rue de la station balnéaire puisqu'ils n'ont aucune relation avec la toponymie traditionnelle.

L'étude fait connaître les microtoponymes, noms des routes, rues, places, ruelles, des terres aujourd'hui déjà couvertes de constructions, puis il énumère les réalisations, les édifices les plus importants. La description des champs, des pâturages, des vergers vient après. Le chapitre suivant donne la microtoponymie des forêts. Après il récapitule les noms des fontaines, des eaux, des sources. Il consacre un chapitre aux noms de lots de pêche presque oubliés. Et enfin il fait connaître des glaisières, des sablières, des gravières et les croix.

Dans un chapitre ultérieur il donne les noms ancestraux de la région qui figurent dans des diplômes. Il explique aussi les notions géographiques. Il ajoute à son étude un index et dans ses notes il fournit une ample documentation. Une carte rend encore plus accessible la matière dépouillée.

Dezső Piller

Наименования населенных пунктов муниципалитета Замарди

Автор собрал материал о названиях населенных пунктов одной из древних своеобразнейших местностей Верхней Венгрии, примыкающей к Балатону. Замарди со своими землями, населением, историей представляет расположенный в лесистых долинах Внешний Шомодь.

После „обретения родины” наименования населенных пунктов—венгерского происхождения. В сборнике собраны старые названия, сохраненные народом после турецких опустошений для вновь отстроенных поселений (с 1741-го года).

Названия позднейшего происхождения метко называют отдельные участки земли. Наименования эти переходили из поколения в поколение. Теперь с постепенным вымиранием жителей старшего поколения местные названия постепенно забываются. Собрание и фиксирование их является важной задачей.

Автор в течение пятнадцати лет собирал названия, относящиеся к населенным пунктам. Метод его был прост: он беседовал на поле с работающими людьми или посещал их на дому в выходной день. От шестидесяти человек (в основном в возрасте 50—80 лет) он узнал сведения, сохранившиеся от предков.

Собранный материал исключительно многосторонний. Он связан с историей, географией, естествознанием, литературой, этнографией. В нем отразились и любовь к земле, и униженная доля крепостных, и самодурство помещиков. Отразились в нем и следы всех исторических бурь.

Объяснительный текст обширный по содержанию и сжатый по стилю. Для интереса в нескольких местах приводятся дословные рассказы стариков.

Упомянуты в тексте и найденные на территории района археологические находки, представляющие музейную ценность.

Традиционные названия дополнены только наиболее характерными новыми. Опущены все новые названия, не связанные с историческими традициями, как-то: более ста названий улиц курортных мест, названия домов отдыха, магазинов, учреждений.

Порядок расположения материала следующий: Сначала перечислены названия троп, дорог, улиц, площадей, переулков. Затем идут названия важнейших сооружений, зданий. После этого следуют пашни, пастбища, сады, луга, виноградники, покосы. Следующий раздел содержит названия лесных просек. Затем собраны названия колодцев, водоемов, ключей. В отдельной главе собраны почти совсем позабытые названия рыбалок. Наконец, следуют наименования глиняных, песчаных и каменных карьеров и перечислены кресты.

Новая глава содержит упоминающиеся в архивных документах старые названия земельных участков, дает объяснения географических терминов. К работе приложены именной и номерной указатель и обширные комментарии, а также подробная карта.

Дежё Пиллер

A Helikon Könyvtár XVIII. századi iparművészeti tárgyú metszetgyűjteménye

A keszthelyi Helikon Könyvtár, mely ma az Országos Széchenyi Könyvtárhoz tartozik, egykor Festetics hercegi könyvtár volt. Jelenleg is a kastély XVIII. századi részében, eredeti helyén van. Teljes épségben meglevő beépített bútorzatát Festetics György gróf készítette Kerbl János keszthelyi asztalossal 1800–1801-ben. A könyvtár azonban régebbi keletű, mert könyvtárhelyiség már a XVIII. század közepén is volt a kastélyban, de szellemi fénykorát Festetics György (1755–1819) idejében érte el. A család e legkiválóbb tagjának kulturális és gazdasági tevékenysége a maga idejében országos, de némely vonatkozásában európai jelentőségű volt. A könyvtár jelenlegi nevét az általa rendezett és Helikonnak nevezett irodalmi ünnepek emlékére kapta. Az itt őrzött közel 200 darab iparművészeti tárgyú rézmetszet Festetics György és atyja, Festetics Pál korában került a keszthelyi kastélyba. A gyűjtemény nagyobb része bútorterv, kisebb része kocsí, oltár-, szószék-, építáfium-, vasrácsok és egyéb kovácsoltvas munkák tervrajza.

A kastélyt már a XVIII. században is többször átépítették és megnagyobbították. A helyiségek szaporodásával a berendezési tárgyak mennyiségét is növelni kellett. A Festeticsek e mintalapok nyomán készítették vagy vásárolták korszerű berendezési tárgyaikat.

A kor, melyből a tárgyalts metszetek származnak a XVIII. század második fele, tehát a rokokó, az átmenet és XVI. Lajos korának stílusa. Ebben az időben már Magyarországon, de különösen annak nyugati részén az előző századokban érvényesült olasz, majd németalföldi és német hatást a francia váltotta fel a bútorművészetben is. Ez a hatás sok esetben osztrák közvetítéssel, de gyakran egyenesen Franciaországból került hazánkba, mint ezt a helikoni metszetek is bizonyítják. A gyűjteményben elenyészően kevés a német kéztől származó terv, közülük csupán három mesterrel találkozunk, ezek Franz Xaver Habermann, Emanuel Eichel és G. P. Schillinger. Ezzel szemben a franciákat Jacques-François Blondel, Duval, Poulleau, Delorme, Martinet, Mansart de Jouy, Le Canu, Delafosse és Boucher fiú képviseli. A gyűjtemény gerincét mennyiségileg és minőségileg is Delafosse tervei alkotják. A lapokat a könyvtár *Chalcographia* elnevezésű csoportjába leltározták, sajnos eléggé ötletszerűen, egyes szerzők sorozatát megszakítva más szerzőket iktattak közbe, ami az egységes szemléletet zavarja. Mégis a könyvtári számorhoz kell ragaszkodnunk, hogy a további felhasználásban a jelzetek keveredése ne okozzon még nagyobb zavart. Ehhez a sorrendhez mérten közöljük a szerzők röviden összefoglalt életrajzi adatait is.

Boucher, Jules François. (1736–1782.) A kitűnő rokokó festő François Boucher fia, gyakran összetévesztik atyjával, aki iparművészeti munkakörben is működött, bár minőségben nem éri el atyja színvonalát. *Ameublement et Décoration interieur et exterieur* című művét 1773 végén adta ki, ebben 200 bútorterv is van.

A Helikon Könyvtár gyűjteményében levő lapjainak kiadója a párisi Le Pere et Avulez. A lapokat nagyrészt Dupin metszette rézbe, közülük csupán néhányat Duval, Pelletier és Boutrois. A lapokból kitűnik, hogy a stílusmeghatározásnál Boucher az addig használatos és klasszicizáló törekvésekre utaló „à la grecque” kifejezéssel felhagyott. A „modern” és „antique” terminológiát használja, teljesen ellentétes értelemben, mint azok, akik ezt előtte használták. Nála az antik a rokokó, a modern pedig a klasszikus ízlés sugallta stílus. A Helikon gyűjteményében 42 olyan lapja van, mely bútort és egyéb mozdítható berendezési tárgyat képvisel, a legtöbb lapon több darabbal. Ezen kívül közel száz lapján kandallók, belső és külső építészeti díszítmények tervei. A füzetek 6–6 lapra oszlanak.

Delafosse, (De la Fosse) Jean Charles, (1734–1789) Párisban született, építész, díszítménytervező és rajztanár volt. Művei több gyűjteményben készültek. Az elsőnek címe: „Nouvelle Iconologie historique ou attributs hieroglyphique”, ennek tárgya a négy elem, a négy világtáj, a négy évszak és az emberiség fejlődése. Ez a műve — melyet a művészeknek ajánlott — 1768-ban jelent meg saját kiadásában és felirata szerint nála is kapható volt: „à Paris, chez l’auteur, rue Poissonniere, en la maison de M. Menant paveur, et chez Delalain lib., rue Saint-Jacques.” Ennek a műnek második kiadása J. B. Chéreau fiú-nél 1771-ben látott napvilágot.

A Helikon Könyvtár gyűjteménye a Daumont kiadásában megjelent negyedik sorozat, 24 füzetből áll, egyenként négy lappal, méretük 32×20 cm, nagy lapok és kisebb tárgyak terveiből több is szerepel egy-egy lapon. A tervek berendezési tárgyakat ábrázolnak. Jelzésük: J. C. De la Fosse inv. — à Paris chez Daumont, rue St. Martin. Avec privilege du Roi. A lapokon metsző nem szerepel. Mivel Delafosse műveinek előbbi kiadásában lapjainak egy részét maga is metszette, talán ez esetben is ő végezte a metsző munkáját. A füzetek számozva nincsenek, csak betűkkel jellettek A-tól Z-ig. Az M, N, O, P, Q, jelű füzetekben nem Delafosse művei vannak, ezeket Daumont valószínűleg az ABC teljessé tétele céljából illesztette be a sorozatba. Ezt a sorozatot Guilnard a „Les Maitres Ornemanistes”-ben 22 füzetből állónak mondja és csak az X jelű füzetig ismeri. A Helikon Könyvtár gyűjteménye két további Y és Z jelű füzettel egészül ki 24-re. További 8 füzet kettős széria, „Série des doubles lettres”, AA-tól HH jelzésig, 4–4 lappal, ugyancsak Daumont kiadásában jelent meg. Ez utóbbiakból csak négy füzet van Delafossetól, a többi más szerzőktől való. A teljes áttekinthetőség érdekében, a sorozat leírásának végén közöljük a füzetek eredeti tartalmát és sorrendjét, mely a Helikon Könyvtár átrendezésében megváltozott.

A sorozat Delafossetól származó tervei teljesek volnának, ha nem hiányozna az U jelű füzet. Ezt, mint ahogy Guilnard írja, ő sem tudta megtalálni, eszerint feltehető, hogy valamilyen okból forgalomba hozatala

előtt kiemelték a sorozatból. Helyette a Helikon gyűjteményébe a Chéreau által kiadott, hat lapból álló U jelű füzetet illesztették be, mely síremlékeket tartalmaz. (Chal. 2108—2113.)

Mint már említettük, a sorozat egy része nem De-la-fossetól, hanem más művésztől származik. Ezek:

Martinet, François-Nicolas. Az adattárak mint mérnököt és rézmetszőt tartják nyilván, de ugyanakkor megemlítik azt is, hogy Louis XV. és átmeneti stílusban, a XVIII. század közepétől annak végéig kartusokat, kartus alakú allegorikus kereteléseket és színházi ruhákat tervezett.

Le Canu, Jean-Dominique-Etienne, Belső és külső építész, kutakat, épületeket, ezek részleteit, kandallókat, oltárokat, interieuröket tervezett és rézbe metszette mások terveit. Mestere a jeles ötvös Delaunay volt.

Poulleau a sorozat négy kandallótervét készítette. A hivatalos meghatározás rajzolónak és metszőnek nevezi őt. Valóban sok illusztrációt rajzolt, többek között Vignolának, a nagy olasz építésznek a renaissance kiváló teoretikusának „Regola delle cinque Ordini dell’Architettura” című munkája francia kiadáshoz címlapot és 33 illusztrációt készített.

Delorme, Adrian Faizelot, 1748—1783 között működött. Egy 1949-ben készült leltár szerint a keszthelyi kastélyban is volt egy szignált fiókos szekrénye rózsás és paliszander fából, homloklapján aranylakk tájképpel, aranyozott bronzveretekkel, továbbá ennek a szekrénynek párja, jelzés nélkül.

A Q jelű füzet mestere *Duval*, egyik tervéről, a „Paphos”-ról (Chal. 2089, — 11. kép) Salverte a Les Ornemanister français-ben az alábbiakat írja: „Un meuble galant, tout engirlandé de roses, tout agité de frissons voluptueux et chantant un hymne à l’amour par son gracieux décor ou figurent l’arc, le carquois, le brandon symbolique, surmontés de tendres tourterelles.”

Blondel, Jacques François, (1705—1774.) a nagy építész François Blondel unokaöccse, maga is építész és grafikus volt. Itt egy lap van tőle: (Chal. 2060.), a „Décoration de l’entrée de la galerie de l’hostel de villard.” Ez tulajdonképpen két lapból állt, melyeknek eredeti számozása 57—58., az itt levő az 58-as számot viseli. Metszője Charpentier.

Mansart l’aîné, (Jean Hardouin Mansart de Jouy, 1706—1754.) Jules Hardouin Mansart unokája, ugyancsak építész volt. Párisban a XIII. századi iratokban már említett Szent Ágnes kápolna helyén a XVI. században épült Saint Eustache templom átépítésénél 1727-ben közreműködött.

Eichel, Emanuel (1717—1782) Augsburgban működött. A művészettörténet elsősorban mint rézmetszőt tartja számon és 1770-től kezdve hivatalos státusa szerint az augsburgi Szent Anna kollégium rajzmestere volt. Ismerünk tőle ornamentikákat, kerítéseket, kapukat, egyéb lakatasmunkákat, sőt a Helikon Könyvtár gyűjteményéből négy bútortervet is. Ezeket maga Eichel metszette és I. G. Hertel adta ki.

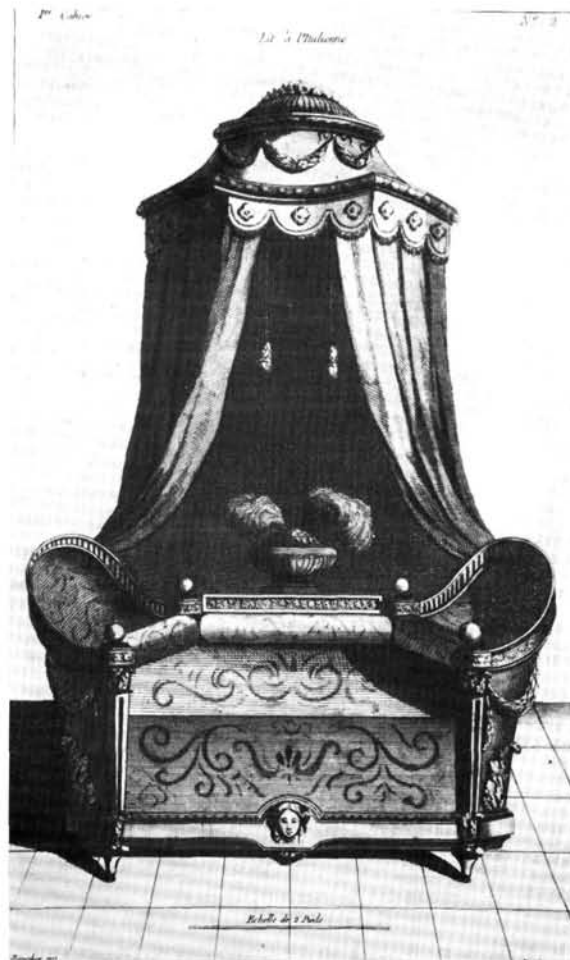
Habermann, Franz Xav. Glatzban született 1721-ben és Augsburgban működött, ott is halt meg 1796-ban. Rajzoló, szobrász és díszítménymetsző, Németország egyik legtermékenyebb művésze volt. Nagyon változatos rokokó kompozícióit maga is metszette rézbe. Művei Reynard szerint 500—600 darabot tesznek ki, Jes-

sen szerint azonban 400 lap maradt utána. Ezekből nyolc sorozat, nagyrészt rokokó ornamentika, saját kiadásában jelent meg. Művei többi részét Hertel adta ki Augsburgban és néhányat ugyanott Martin Engelbrecht. Ezek rocailleok, edények, ötvösművek, kocsi, hordszékek, oltárok, szószékek, epitáfiumok, orgonák, ajtók, bútorok, keretek, világítótestek és néhány lakás alaprajza bútorzattal együtt. Tervei általában rokokó ízlésűek, csak későbbi korszakában készített ötvösterveket Louis XVI. stílusban, a lapok felirata szerint: „... dans le goût le plus moderne, comme on les fabrique à Augsbourg.” A Helikon Könyvtárban négy füzetet találunk tőle, egyenkint 4—4 lappal, csupán egyben van öt lap.

Schillinger, G. P. négy oltártervvel szerepel a gyűjteményben. Eredetileg a füzethez még két, alaprajzokat bemutató lap tartozott, ezek azonban itt már hiányoznak.

AZ ÁBRÁK SOROZATOS LEÍRÁSA

(A hiányzó számok tárgya nem iparművészeti, ezekkel itt nem foglalkozunk. A lapok feliratát az eredeti XVIII. századi francia helyesírással közöljük.)

Chal. 1822. Lit à la Turque. Keresztben elhelyezett széles ágy, a faragott váz kivételével teljesen bekárpitozott. Alacsony, akantuszos lábakon áll, ezeket levélssal átfűzött vesszőkötég köti össze, közepén nagy akantusz fölött virágfüzér. A lábak a támla felé volutás akantuszban folytatódnak, a két támla tetején rózsák. Kóralakú baldachinján alul rózsagirland, felette babérszorú, rácsminta, tetején rózsák.

Chal. 1823. Lit à la Italienne. (1. kép) Az ágy ottománhoz hasonlít, támlái a derékalj elé behajolnak, ezeket hátul alacsony, egyenes heveder köti össze, elején nyitott. A váz alján maszk, az ívelt támlákat akantuszos, vályúzatos oszlopok tartják. Kerek baldachinján rózsagirland.

Chal. 1824. Lit à la Chinoise. Keresztben elhelyezett ágy, két végén ívelt, csigás támlával. Alacsony, hengeres lábai csavart vályúzatosak, ezeket törtvonalú heveder köti össze, közepén stílizált kagylóval. Kerek kis mennyezete kulikalap szerű, tetején tollbokréta alatt babérfüzérek, alján rácszatarról csüngő kis csengők.

Chal. 1825. Lit à la Française. Az ágynek csak háttámlája van. Alacsony vázon vastag derékalj, a váz csak ennek alján fut körbe. Fordított csonkakúp alakú lábain kanellurás henger, tetején tobozzal. A lábakat összekötő heveder közepén félkörös kiugrás ezen forgórózsza. Falra erősített kis kerek baldachin, elején medaillon, tetején tollbokréta.

Chal. 1826. Lit à l'Angloise. Az előbbivel egyező szerkezetű ágy. A derékalj szélein akantusz-csészéből kinövő, spirálisan vajatolt oszlopok. Lapos, korona alakú mennyezetének elején medaillonban férfifej.

Chal. 1827. Lit à alcove à la moderne. Alkonyban elhelyezett díványszerű ágy. Teljesen bekárpitozott, két végén hengerpárnákkal. Alján rojtok. A támla váza ívben megtört, közepén rózsák.

Chal. 1828. Sécrétaire à la moderne. Ívelt, akantusz-papucsos lábón téglány alakú, alacsony szekrényrész, lecsapható írólappal, ennek közepén nagy elliptikus rozetta. Kávájában két fiók, közöttük futókutya-motívum. A káva szélén csigás akantuszok.

Chal. 1829. Sécrétaire à la Chancelière. Hasábos, felfelé szélesedő, vályúzatos lábakon téglány alakú szekrény lecsapható írólappal. Kávájában három kis fiók. A szekrény felső szélén három kis rozetta.

Chal. 1830. Sécrétaire à la Dauphine. Hasábos, lefelé keskenyedő láb, közepén egy vályúzattal, felette rozetta. Téglány alakú szekrénye lenyitható írólapjának közepén rombusz-idomban berakott virágcsokor, fölötté volutás keretelésen babérfüzér.

Chal. 1831. Sécrétaire à la Provençale. Lefelé keskenyedő, hasábos, vályúzatos lábón, kávájában egy hosszú, fölötté két kis fiók, közöttük berakott babérág. Téglány alakú felsőrése az asztalnál keskenyebb, ehhez alul rézsús vonalban csatlakozik. Lecsapható lapjának közepén nagy rozetta.

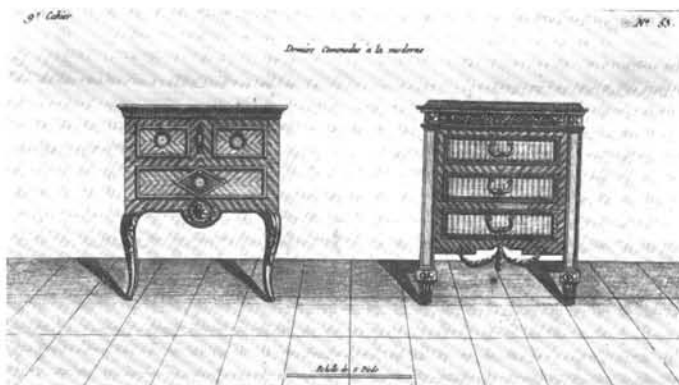
Chal. 1832. Demies Commodes à la moderne. (2. kép) Két kis alacsony fiókosszekrény. Egyik ívelt lábakon egyenes szekrényrészrel, ebben alul egy nagy, fölötté két kis fiók. Párkány a kissé kiugrik. A káva közepén ívszeletben rozetta.

A másik alacsony, vajatolt lábón, pillérek közé épített, háromfiókos szekrényke, alján babérfüzér, frízben rozettás ágfonat.

Chal. 1833. Demies Commodes à l'Angloise. Az egyik rövid, hengeres lábón háromfiókos szekrényke, oldalt lizénákkal, ezek fölött akantusz. Párkány a alatt ökörszem-sor. Ívelt alsórézben két akantusz között kagyló.

A másik enyhén ívelő akantusz-papucsos lábakon, kétfiókos, rozettás veretekkel.

Chal. 1834—1839. Állványok és talpazatok. Mindegyik lapon 3—3 állvány, (gaines) három lapon két állvány között egy-egy szobortalpazat (pedestal). Általában lefelé keskenyedő hasábok, elegánsak, díszítményük elég mozgalmassal, helyenként figurális: maszkok, domborműves medaillonok.

A féloszlopok, melyeket a hasábok oldalára szerkeszt, többnyire kanellurásak, füzérek, koszorúk, babér- és akantuszlevelek díszítik. Vályúzatos rozettákat, a forgórózsát is alkalmazza. Szegélye gyakran a „futókutya” motívum. Mind XVI. Lajos ízlésben.

Chal. 1840. Petites Chiffonnières. Két szekrényke, magas, kissé ívelt lábakon. Az egyik lábain akantuszból papucs. A szekrényke alján két volutából csüngő babérfüzér. Ajtaja alatt egy kis fiók, az ajtó közepén rombusz-idomban virágszál. A másik patás, akantuszos lábú, az ajtaja, párkány a is akantusszal díszített.

Chal. 1841. Petites Chiffonnières. Az előbbihez hasonló két szekrényke, ugyancsak ívelt lábakon, a második inkább asztalszerű, kávájában egy fiók, alatta akantusz-szegély közepén kagyló.

Chal. 1842. Petite table à tiroir. Kis fiókos asztal, hengeres, vályúzatos lábain felül akantusz.

Petite Chiffonnière.

Enyhén ívelt, patás lábakon, akantusszal és babérfüzérral díszített, kétajtós, egy fiókos szekrényke.

Chal. 1843. Petit table. Három léclába között alul polc, lapja kerek. Vályúzatos kávája alatt babérfüzér.

Vide-Poche.

Akantusz papucsos lábakon téglányalakú szekrényke, alsó részében három fiók. Teteje felnyitható.

Chal. 1844. Encoignure. Sarokszekrényke, enyhén ívelt akantuszos lábakon, eleje ívelt, ajtóinak rombuszalakú betétjében berakott virág.

Petite Vide-Poche.

Akantuszos lábok, ajtó nélküli, egyenes vonalú szekrény részén kétoldalt és közepén lizena. Teteje vályúzatos.

Chal. 1845. Petites Chiffonnières. Egyik magas, ívelt patáslábakon álló egyfiókos asztalka, alján babérfüzér, a lábak között polc.

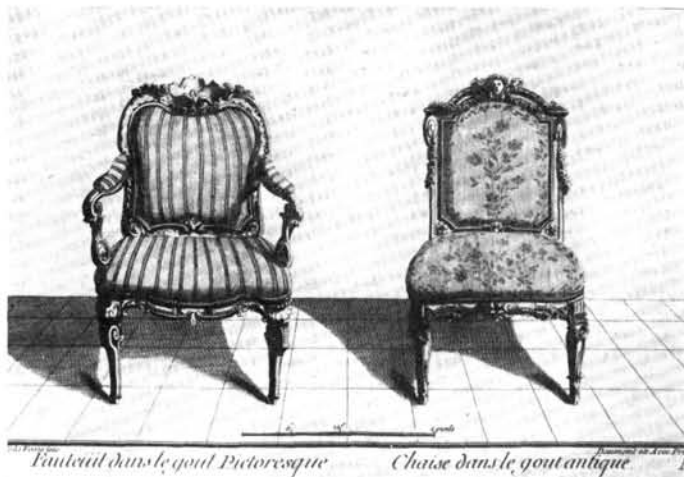
Másik enyhén ívelt, alacsony lábakon álló egyenesvonalú szekrényke, ajtaja közepén rombuszban berakott virágdísz, felette két fiók.

Chal. 1846. Cheminée à la Moderne. Egyenes vonalú kandalló, két szélén rozettás fejezetű kanellurás pillérek, frízben leveles ágak között női maszk. Tükre felül félköríves, több síkra tagolt, egyenes vonalú stukkó keretben. Párkány a profilált.

Chal. 1847. Cheminée à la Moderne. Az előbbivel megegyező felépítésű. Pillérei fönt csigásak, ebből babérfüzér lóg. Frízben meander, a tükör párkány a alatt leveles, virágos ágak.

Chal. 1848. Cheminée à la Moderne. A kandalló és tükre egyenesvonalú, nagyon kevés díszel. Vályúzatos pillérei felett rozetta. A tükör feletti frízben három tagozatú rózsagirland.

Chal. 1849. Cheminée à la Moderne. Egyenes vonalú. Tükre felett medaillonban női fej, a medaillonon és kétoldalt szalagsokorral függesztett babérfüzér. Frize vajatolt, párkány a egyikű.

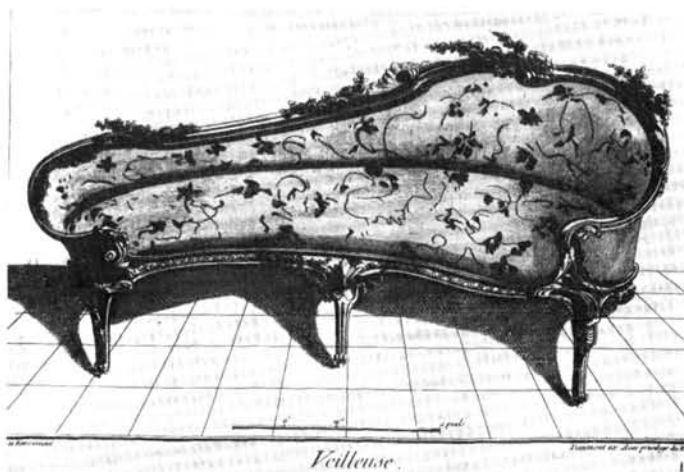
Chal. 1850. Cheminée à la Moderne. A kandalló oldalán és szélein a lábazattól ívelő, nagy voluták, fedőlapja ennek megfelelően szögletesen tagolt. Elején maszk. Négyzetletű tükre babérleveles keretben, felette középen líra, pajzs, babérkoszorú, leveles ágak között.

Chal. 1851. Cheminée à la Moderne. A kandalló két szélén kanellurás oszlopok, akantusz-fejessel. Fedőlapja alatt futókutya-motívum, Tükre félköríves, levélsor keretben, feltette szalaggal felkötött rózsagirland.

Chal. 1882. élvation d'une Bibliothèque. Beépített könyvszekrény. Egyenes vonalú, klasszicizáló. Alsó része szélesebb, ezen babérfüzéres állványon klasszikus ízlésű férfi mellszobor. Keskenyebb felsőrészen két üvegezett ajtó, két szélén korinthusi fejezetű pillérek. Frízében rózsagirlandon medaillonban nő ifej. Tagolt párkányán fogoros sáv.

Chal. 1883. élvation d'une Bibliothèque. Beépített könyvszekrény. Egyenes vonalú, három üvegezett ajtóval. Frízének szélén két domborműves medaillon, férfi és női fej, közöttük klasszikus férfi mellszobor. A medaillonokat szalagos, leveles indák keretezik, egyik alatt harsona, korona, könyv, babérkoszorú, a másik keretében líra és földgömb. A szekrény alsó részét öt különféle betét tagolja.

Chal. 1884—1887. Lambériák. Részben panneauk, részben a fal alsó részének faburkolatai. Nagyon kevésbé díszesek. Hornyolt keretűek, egyszerű mértani alakzatokból szerkesztve.

Chal. 1888. Armoire à la Moderne. Kétajtós szekrény, egyenes, hasáb alakú, négy betéttel, ezeken egy-egy plasztikus oroslánfej. Kúpos tető.

Chal. 1889. Armoire à la Moderne. Egyajtós, alul egy fiókos szekrény, lábak nélkül, alacsony talpazaton, nagy betéje fölül ívelt, levélfüzér keretes, két sarkában babér és tölgylevél, alján nagy, naturalisztikus kagyló. Frízében indák között oroslánfej, kétoldalt triglif. Párkányán levélsor-dísz. Kúpos tető.

Chal. 1890. Armoire à la Moderne. Kétajtós, alul egy fiókos. Az ajtókon 3—3 betét. Frízében futókutya-motívum. Teteje kúpos, eleje lesarkított.

Chal. 1891. Armoire à la Moderne. Kétajtós szekrény, alacsony lábakon. Lábazati párkánya közepén félkörben kiugrik, ebben keresztbe tett bőségszaruk. Babérleveles lizénája felett női maszk, párkánya levélsoros, betétei szabálytalanok.

Chal. 1892. Armoire à la Moderne. Az előzőkhöz hasonló felépítésű. Az ajtók betéje alul nyolc-, felül négyszögű. Középen levelekkel átfont fákyanyél-szerű lizénából kinövő akantusz. A párkányon vázák között szegmensíves timpannon, ebben szalagos koszorú.

Chal. 1893. Armoire à la Moderne. Kétajtós szekrény alacsony, hengeres lábakon. Az ajtóban egy rövidebb és egy hosszabb négyszögletű betét, rozettákkal. Középső lizénája spirálisan vajatolt, párkánya profilált, levélsoros, fedele kúpos.

Chal. 1954. Feu à l'Angloise. A tűzbak hosszanti részén fekvő szfinx, a karmokon nyugvó szélső zárótagon lágoló urna, alján kagylósan bordázott.

Chal. 1955. Feu à la Moderne. Füzéres, maszkos; tetején félgömb alakú talpas váza.

Chal. 1956. Feu à l'Italienne. Oszlopszerű zárótagján szalagos babérkoszorúval keretelt medaillonban női fej, dombormű. Az oszlopot nagy toboz koronázza.

Chal. 1957. Feu à la Polonoise. A fekvő rész felső szélén nagy csigás akantusz, a kocka alakú zárótaghoz ívben csatlakozik, ezen négy körmös lábon lágoló urna, füzérdisszel.

Chal. 1958. Feu à la Moderne. Hosszanti része T alakban átört, harang alakú talpon álló kockához rögzített, ennek tetején toboz. Felfelé ívesen keskenyedő, hengeres zárótagján lángnyelv.

Chal. 1959. Feu à l'Espagnole. Mindkét végén kerek talpazat. Egyenes fekvőtagjának végén toboz. Kocka alakú zárótagján nagy gömb.

Chal. 1960—1965. Feu à la Romaine, Française, Moderne, Italienne Anglaise, Moderne. Nagyon szép, változatos tűzbakok. A Chal. 1962. zárótagját nagy líra képezi, melynek alsó részét nagy, csigás akantusz alkotja, alján virágkehellyel. A csigában végződő oldalakon lecsüngő lombfüzér, a líra tetején toboz.

A következő lapon a Feu à l'Italienne magasabb részét hatalmas körteidomú váza képezi, ennek talpa babérkoszorún nyugszik, a váza alján akantuszcsésze, nyakán babérfüzér, szájpereme bordázott, fedőjén kis gömbfogó. A talpazat végig füzér és szalagdíszes, a fekvőtag végén kis obelisk áll.

A DELAFOSSE SOROZAT TERVEI:

(a más szerző nevével nem jelzett tételek Delafosse művei.)

Chal. 1970. Fauteuil dans le goût Pictoresque. (3. kép) Faragott váz. Egyenes, hasábos lábak, fent csigásan golyvasodó. A káván és a támlán naturalisztikus kagyló. Kávája ívelt, leveles, indás, kartámasztója csigás. Ívelt támláján a kagyló két oldalán rózsagirland.

Chaise dans le goût antique. Felfelé kiöblösödő hasábos lábak alján akantuszlevelek, felül rózsafüzér. Kávája egyenes, támlája fent volutás, rajta rózsagirlandon maszk.

Chal. 1971. Fauteuils dans le goût Pictoresque. Az egyik ívelt, hornyolt lábai alul csigában végződnek, élén fent akantusz. Kávája ívelt, babérfüzéres kartámasztóját nagy akantusz

képezi, vízszintes részén csigás. Tagolt támláján rózsafüzér szalagcsokorral.

A másik egyenes, vályúzatós lábainak felsőrészén csigába fűzött rózsakoszorú. Eleje ívelt, indás közepén rocaille. Karfája ívelt, akantuszos, volutás, felül kárpitozott. Egyenes oldalú támlája tetején rózsafüzér.

Chal. 1972. Chaises dans le goût antique. Egyenes, felfelé öblösödő lábakon. Az előbbiek kávján láncsor, támlája oldalt kissé ívelt, tetején volutás akantusz, négy sarkában rozetta, a felsőkből rózsakoszorú csüng.

Chal. 1973. Chaise dans le goût antique. Egyenes láb, elején nagy akantusz felette kiugró voluta, ívelt, hornyolt kávjája közepén akantuszlevél. Támlája oldalt egyenes, teteje ívelt rózsafüzér, közepén virágkehely alakú lángholó mécses. Fauteuil dans le goût antique.

Egyenes, felfelé szélesedő akantuszlevelekből alkotott lábak, enyhén ívelt kávján rózsagirland, csigás karfája akantusz-ból képezett. Négyzetű támlája felső sarkai karéjoltak, rajta rózsagirland, akantusz, szalagcsokor.

Chal. 1974. L'hydrographie. La Poésie. Két embléma. Szerkezeti szalagcsokorral falra akasztható, fűtős elrendezésben, az első csillagképek, nyitott térkép, vitorlás domborműve, földgömb, távcsövek, iránytű, horgok. A másodikon babékoszorú, sipok, harsonák, álarc, lant és Vergilius műveinek második kötete, kinyitva.

Chal. 1975. La Musique. L'Agriculture. Az előzőkhöz hasonló felépítésű. Az elsőn zenei jelképek, különböző hangszerek. A másodikon, kertészeti, mezőgazdasági szerszámok és gyümölcsrel telt kosár.

Chal. 1976. La Sculpture. La Peinture. Egyiken a szobrász eszközei, szobrok és domborművek. A másikon festőeszközök, kép, vázlatkönyv.

Chal. 1977. Diverses Sciences. L'Architecture. A különböző tudományok emblémáján fogaskerék, mérleg, vetítő készülék, csillagászati műszerek, stb. A másikon az építész eszközei, oszloprészlet és kőműveszserszámok.

Chal. 1978. Paphose en gondole. Hengeres, felfelé szélesedő, kanellurás lábak, befelé ívelő káva rózsagirlandokkal, ökörszemsorral. Támlája az ülés elé kétoldalt behajlik, középső része tagolt, karéjolt, rajta fáklyák, rózsafüzérek, két lángholó mécses, közepén óra felett galambpár.

Chal. 1979. Turquoise. Elöl két hasábos és közepén egy akantusz-lábbal. Előre beívelő támláján babér és ökörszemes keret, közepén maszk fölött lángholó mécses, kétoldalt palmalevél és török félhold szalagcsokorral összekötve.

Chal. 1980. Ottomane Ceintrée. Három ívre tagolt elején öt hasábos láb, mindegyiken nagy csigából csüngő rózsakoszorú. Kávján végig rózsagirlandok, támlája elől behajló közepén maszk, mögötte lehajtott fáklya és szalagcsokor.

Chal. 1981. Veilleuse. (4. kép) Elöl három csigás, akantuszos láb, befelé ívelő káva. Támlája elején behajló, a fejrész oldalán magasodik, aszimmetrikus. Rózsák, indák, levelek és kagyló díszíti.

Chal. 1982–1985. Elevation d'une cheminée dans le goût Antique. Négy lap ugyanezzel a címmel, mindegyiken egy copf stílusú kandalló, felette tükör, stukkódíszes falsíkon. (De Puisieux-től.)

Chal. 1986. Bergère. Nagy karosszék, hosszan előrenyúló ülésel, csigában végződő, fent volutás, ívelt lábakon, támlája ívelten tagolt tetején rózsák között szalaggal összekötött paletta és ecset. Virágmintás huzattal.

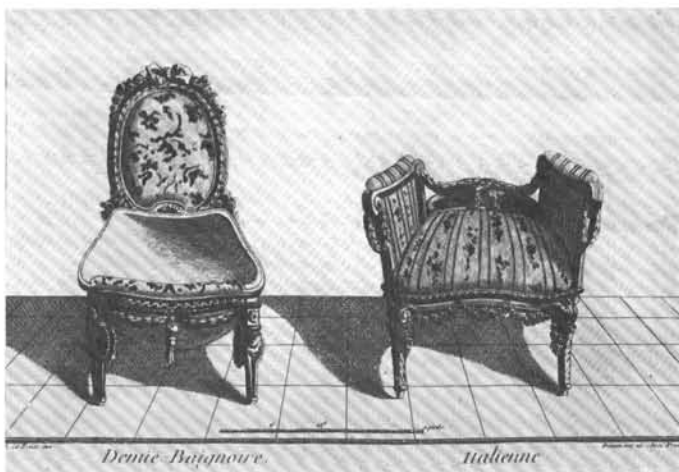
Obligante. Az előzőhöz hasonló felépítésű. Patkó alakú támláján rózsagirland között nagy kagyló. Huzata csikos.

Chal. 1987. Chaise à la Cabriolet. Akantuszos, egyenes lábak, kávjába font babékoszorú, elliptikus ülése és támlája is babékoszorúval szegélyezett, támlája tetején szalagcsokor. Csikos, mintás huzattal.

Fauteuil à la Cabriolet.

Enyhén ívelt, csigán nyugvó lábai elején pikkelyminta, felül akantusz. Hornyolt kávjája alján rózsafüzérek. Karja tagolt, csigás, akantuszos, manzsettás. Elliptikus támláján rózsák és galambpár.

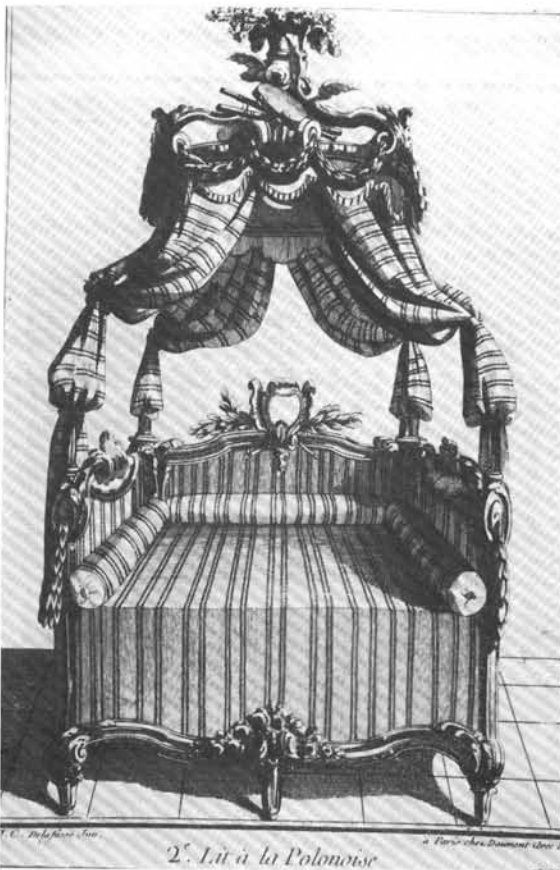
Chal. 1988. Convalescente. Nagy, bérser szerű fotó, virágmintás kárpittal. Csigás, felül golyvásodó lábakon, karfáján babékoszorús fej.

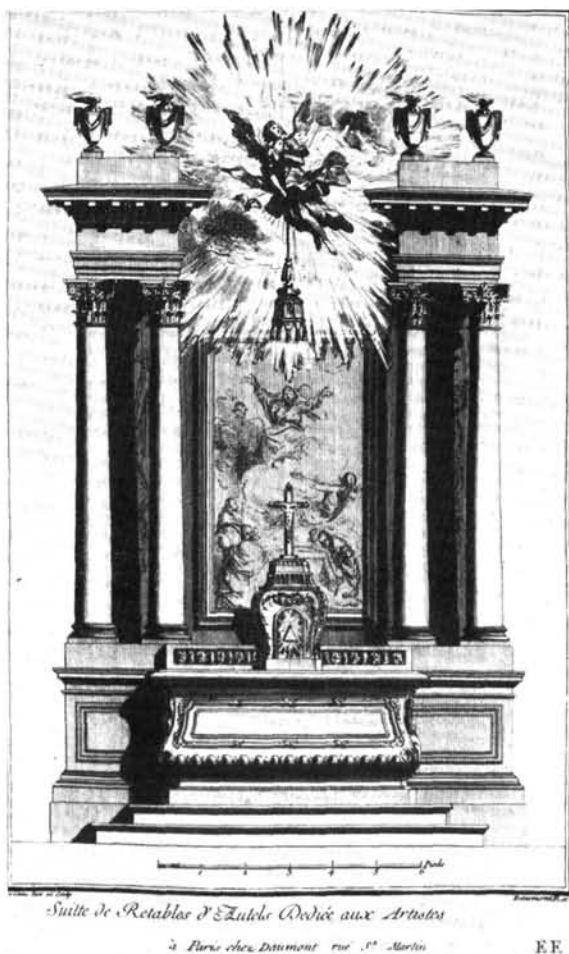

Boudoir. (karosszék.) Hasábos, lefelé keskenyedő lábán pikkelyminta, ülése hátrafelé öblösödik, ovális támláján rózsafüzér és szalagcsokor.

Chal. 1989. Demie Baignoire. (5. kép) Cabriolethez hasonló faragott vázba helyezett ülőfürdőkád. A váz rocailleokkal, babérfüzérral, rózsákkal és szalagcsokorral díszített. Támláján és térdtámasztóján mintás huzat.

Italienne. Kis karosszék, támla nélkül. Bekárpitozott kartámasztóit a támla helyén babérfüzér köti össze. Lába csavartan vályúzatós, kávján rózsagirlandok.

Chal. 1990. Lit à la Polonoise. (6. kép) Mennyezetes ágy, három oldalon támlás, elején nyitott. Faragott keretelése ívelt, tagolt, volutás, kagylók, rózs- és babérfüzérek díszítik, közepen cartouche. Kerek mennyezetén táncdob, sipok és galambok fölött váza csokorral. Kárpitja sávozott.

Chal. 1991. Lit à la Turque. Kétoldalán nyitott ágy. Kerek mennyezetén csak a fejrésznél van felcsomózott függöny. A mennyezet tetején turbánszerű struccollcsomók.

Chal. 1992. Lit à la Française. Keskeny, hosszú, háromoldalán nyitott ágy, nem magas fejtámláján babérfüzér felett nagy kagyló, lábain és elején babérfüzér, kétoldalt tölcserben szőlő, alul közepén sisak, pajzs és fascés. Mennyezete az ágy alakjával és méretével egyező, elején közepén égő mécses, rózsagirlánd, két sarkán tegez és fáklya fölött galamb. Kárpitja virágmintás.

Chal. 1993. Lit à l'Italienne. Az ágy három oldalán alacsony, kárpitozott támla. Ívelt váza alacsony, kúpos lábakon áll. Pikkelydíszes támasztóin kosfejről csüngő rózsafüzér. Támlája körül vályuzatos, oldalt két közepén találkozó volutából nyúlik fel a mennyezet akantuszos tartórúdja. Hátsó támláján tegez és fáklya felett rózsakorszorúban galamb. Baldachinján kerek talon szőlő, közepén struccoll bokréta.

Chal. 1994. Lit à la Française. A Chal. 1992. sz.-mal egyező beosztású és hasonló díszítésű ágy.

Chal. 1995. Lit à l'Italienne. Az ágy váza hasábos vályuzatos lábakon áll, kissé öblösödő felső részén fordított akantuszok. Elején nagy volutából csüngő rózsakorszorú. Egyenesvonalú fejtámláján csavartan vájatolt nagy urna. Falra erősített kis kőralakú baldachinján rózsafüzér és struccoll.

Chal. 1996. Lit à la Chinoise. A francia ágyhoz hasonló hosszú alak, körül szabadon, hátul egy hengeres párnával. E fölött csörgős dobból, ütőkből, csengőből és virágos vázából alakított támlatag. Lábai akantuszok, köztük elől ívelt drapériát utánzó faragványon kínai alak ül, becsukott napernyővel.

Chal. 1997. Lit à la Turque. Két oldalán nyitott ágy. Lábai vályuzatosak, akantusz dísszel. Ívelt volutás oldaltámláin rózsakorszorú, közepükön szőlőfürtök felett táncdob. Mennyezetén rózsák és galambok. Kárpitja virágmintás.

Chal. 2004. Veilleuse, Écran sur Pivot, Veilleuse. Két kis éjjeli asztalka és egy kályhaellenző. Az egyik veilleuse négyosztatú, volutás, talpán akantusz-szár, ezen babérkorszorúval szegett kerek lap, hátsó részén ovális tükör előtt gyerlya. A másiknak kerek talpa négy kis gömbön áll, ezen egy akantuszos hengerláb, négyszögű lapján ovális tükör előtt gyerlya.

A kályhaellenző keresztbe kapcsolt meanderes talpon téglalap-alakú ellenző, kerete szalaggal átfont babérfüzér, alul urna, tetején fáklya és tegez fölött galambpár.

Chal. 2005. Écrans dans le goût Pictoresque. Két kályhaellenző, mindkettő csigás, oldalt elhelyezett talpakon áll. Ívelt keretén voluták, kagylók, rózsagirlándok. Egyiknek alján rózsafüzéres maszk felett két keresztbe tett fáklya, fönt pedig csigás rocaille. Virágmintás selyem betétjük bojtos fogantyúval felhúzható.

Chal. 2006. Écran à l'Antique. Csigás talpon rövid, tagolt, hasábos szár, tetején maszk, ezen ovális ellenző rózsakorszorú keretben, tetején egy nagy kagyló. Betétje virágmintás. Écran dans le goût antique.

Két oldalt elhelyezett meandercsigás talpon téglalap alakú keret babérszegéllyel és rózsagirlándokkal, ebben ovális, virágmintás betét ökörsemes kereteléssel. Alján összekötött tegez és fáklya, fent maszk tetején lángoló mécses.

Écran à l'antique. Az elsőhöz hasonló. Betétje közepén sugaras fej-minta.

Chal. 2007. Écran dans le goût antique. Csigás talpakon téglalap alakú, alján ívben megtört vonalú ellenző rózs- és babérfüzér keretben, közepén, alul lángoló urna.

Écran dans le goût Pictoresque.

Az előbbiehez hasonló lábón, alul szegletesen tagolt, fönt ívelő keret, babér és rózsagirlándokkal. Alján közepén fascés felett pajzson római sisak, fent csigás rocaille közepén babérkorszorús maszk.

Chal. 2008–2011. Oltártervek Le Canu-tól. (7. kép) Mind a négy magas hátfallal Louis XVI. stílusban. Az első lapon az oltárasztal oldala ívelt, alul kiöblösödő, ez a része kagylósan bordázott. A szentségház is ívelt, kagylódíszű. Mögötte a hornyolt keretű oltárkép két oldalán 2–2 korintusi fejezetű oszlop fölött fogazatos párkányon sima attika, ezen 2–2 lángoló urna, közöttük nagy sugaras felhő előtt lebegő angyal örökmécses tart.

A második oltár nyugodtabb és egyszerűbb. Az oltár helyén félkörös fülkében térdelő Madonna szobor. — Oldalt ion oszlopok. A széleken füzérdísz, fogazatos párkánya fölött két lángoló urna, közepén istenszem, rajta egyszerű kereszt. A harmadik oltár homloklapján szegekre függesztett kendő vonul keresztbe, az oltárkép oldalán oszlop és falpillér kompozit-fejezettel. Párkánya fogoros, szegmensíves timpanonban Bourbon-liliomos címerpajzs. Lángoló urnák között kereszt koronázza.

A negyedik oltár a legnyugodtabb. Sima, koporsó alakú oltárasztal felett félkörös mélyedésben szobor: jobbajával könyvre támaszkodó, baljában keresztet emelő szakállas szent. Fölötte pálmalevél, kétoldalt babérfüzér, szélén ion oszlopok. Párkányán timpanonban feliratos címerpajzs, két szélén lángoló mécses, közepén kereszt.

Chal. 2012. Veilleuse à la Turque. Előre ívelő oldalak, lefelé homorodó támláján két római mécses, a támla közepén rózsagirlándban kagyló és fáklya, oldalán rózsafüzérek, lábán akantusz felett kagyló. Virágos, indás selyemhuzattal.

Chal. 2013. Ottomane Ceintré. Hajlított háttámlája kétoldalt előre ível. Díszítménye babérfüzér, rózs- és rocailleok.

A lábakon akantusz. Huzata csikos selyem.
Chal. 2014. Ottomane. Az előbbihez hasonló.
Chal. 2015. Veilleuse en forme d'Ottomane. Jobbra magasodó, félkörbe futó ívelt támla, babérág, rózsagirlánd díszel, a legmagasabb pontján lágoló mécses. Huzata csikos selyem.

Chal. 2016. Encoignure. Háromlábú sarok-fotój, csigában végződő, enyhén ívelt lábain fent akantusz. Háromszögletű ülésen a támlát a szögben összefutó oldalak képezik, ennek tetején csigákból képezett fogantyú. Huzata csikos. Demi Canapé.

Kis kétszemélyes divány, ívelt csigás lábakon, kávján rózsagirlánd, középen kagyló. Virágmintás huzattal.

Chal. 2017. Chaise de Canne. Ívelt, csigáslábú támlásszék, indás, rózsás, rocailleos, volutás váz, nádazással. Fauteuil en Cabriolet.

Egyenes, akantuszos lábak, fölül erős volutával. Karfái ívelték. Ovális támláját babérkoszorú keretezi.

Chaise de Canne.

Az elsőhöz teljesen hasonló.

Chal. 2018. Duchesse. Hasábos, pikkelydiszes lábak, kerek ülés. Ovális támláját rózsakoszorú keretezi, fent szalagcsokorral. Huzata virágmintás.

Flamande. Hátrafelé keskenyedő körteidomú ülése alatt hátul egy, elöl két láb, kávján babérfüzér, nyakszerű akantuszos, rózsás, csigás támláján kárpitozott könyöklő.

Duchesse. Az elsőhöz hasonló, csak lábai nem a káva sarkain, hanem középen, átlósan helyezkednek el. A káva alatt körben fodor. Virágos huzattal.

Chal. 2019. Gondolle. (8. kép) Háromszögletű ülése alatt elöl kettő, hátul egy hasábos, pikkelymintás láb. Kávján rózsagirlánd, elöl maszk. Patkó alakú támláján rózsák és nagy kagyló. Virágos huzat.

Cabriolet. Középen átlósan elhelyezett csigás lábakon kerek, elöl a térdhajlást követő karéjokkal tagolt ülés. Ovális támláját felül szalagcsokros rózsakoszorú keretezi. Huzata csikos.

Cabriolet Előre keskenyedő körteidomú ülés, átlósan elhelyezett akantuszos, rózsakoszorús, felül csigás lábak. Félkörös, nagyon alacsony támláján babérfüzér.

Chal. 2020. Lit à la Polonoise. A Chal. 1990.-hez hasonló, mennyezetes ágy, de váza íveltebb, alsó része rocailleos, akantuszos, elején rózsakoszorú. Támláján voluták alatt babérfüzér, közepén rózsacsokor. Mennyezetén struccotlak, rózsafüzérek, közepén cartouche felett rózsakoszorúban égő fáklya.

Chal. 2021. Lit à la Turquie. A Chal. 1991. számmal megegyező szerkezetű, erősen ívelő volutás lábakkal és oldalakkal. Mennyezetén voluták, rózsák és akantusz.

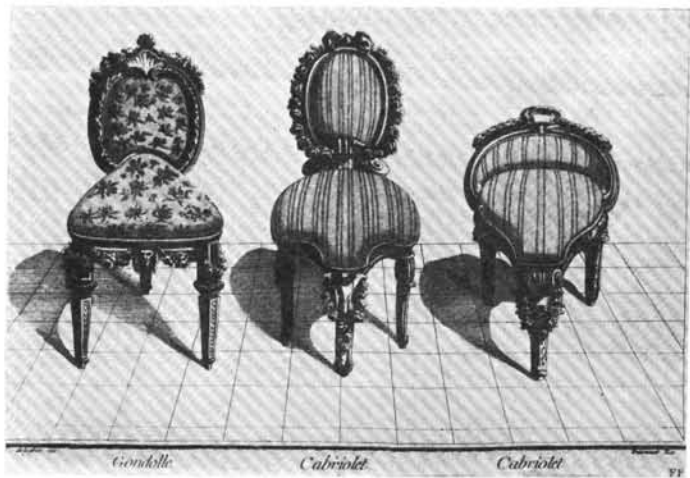
Chal. 2022. Lit à la Française. A Chal 1992.-höz hasonló. Váza íveltebb. A mennyezet két sarkán struccotlacsomók. Kárpítja csikos.

Chal. 2023. Lit à la Chinoise. Támlája csak két végén van, oldalai nyitottak. Ívelt káva alatt volutás lábak, a káva közepén kagyló és levelek. A meanderes támlák tetején egy-egy kis kínai ül. Baldachinja kulikalap forma, tetején struccotlóbokrétá. Kárpítja virágmintás.

Chal. 2028. Lit de Repos avec dossier dans le goût Pictoresque. Nyugágy, három oldalán támlával, elején nyitott. Vályúzatós kávjája alatt elöl három akantusz-láb. Támlája kétoldalt egyenes, közepén egy-egy nagy kagyló. A háttámla ívelt, sarkain galambpár, közepén lágoló mécses. Az egész támla belső részén vaskos rózsagirlánd fut körül, alatta körben hengerpárna. Huzata csikos.

Chal. 2029. Lit de Repos a deux chevets dans le goût Pictoresque. Elején négy hengeres akantusz-láb, a középsőket rózsagirlánd köti össze. A kávján szalaggal átfont babérfüzér. Két végén a lacsony támla, enyhén ívelő közepén keresztbe tett tegez és fáklya. A támla belső oldalán rózsafüzér. Csikos huzat. Két hengervánkossal.

Chal. 2030. Canapé dans le goût Pictoresque. Ez a kanapé körvonalaiiban enyhén ívelt, későbarokk jellegű. Csigás lábai felett kagyló. Rózsával díszített támláján közepén két galamb. Karfája manzsettásan kárpitozott.

Chal. 2031. Sofa dans le goût Pictoresque. Elején négy hasábos láb, felül kiöblösödő, tetején voluta. A középsők eleje akantuszos, a szélsőkön pikkelydisz. Kávjája, manzsettás karfája és támlája ívelt. Elején rózsagirlándok, támláján akantuszok, rózsák és tetején galambpár.

Chal. 2032. Gueridons. Két Louis XVI. asztalka. Az első oszlopszerű. Levágott sarkú, négyzetes talpon áll. Elején elliptikus medaillonban férfi maszk, mellette sisakok. Vályúzatós szárán babérkoszorú, fölöttük négy oldalt egy-egy faszec, kerek lapja babérkoszorúval szegett. A másik alacsony, volutás talpán három hasábos, felül ívelő láb, e felett vályúzatós nyakon szalaggal átfont vesszőköteggel szegélyezett kerek lap.

Chal. 2033. Gueridons. Mindkettő vázaidomú körvonallal, lapjuk kerek. Az elsőét fejfelé fordított delfinek tartják.

Chal. 2034. Gaines. Mindkettő lefelé keskenyedő hasábos állvány. Az elsőnek talpa nyolcszögletű, az állvány oldalai közepén kanellurások, felül meander-díszítmény. A nyakon ovális medaillonban felirat, az éleken babérfüzérek. Kis szögletes lapja hornyolt. A másik négy oldalán nagy voluták és egy-egy férfimask, szájukból babérfüzér lóg. Lapjának szélét szalaggal átfont, sarkain akantuszlevéllel összefogott vesszőköteg alkotja.

Chal. 2035. Gaines. Az első háromszögű, tagolt, lefelé keskenyedő hasáb-alak. Felső részén három női herma, a fejüket fedő kendő a hasábon füzérszerűen körbefut. Lapja alatt babérkoszorú.

A másik nyolcszögletű, lefelé keskenyedő hasáb, oldalain szegre akasztott babérlevélsomó. Hengeres nyakának vájaiban pasztikus babérlevelek.

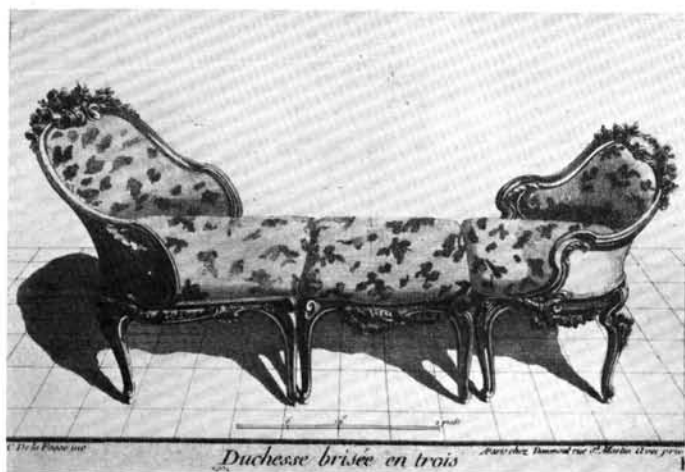
Chal. 2036. Berceuses. Chaise de Cabinet. Két hintaszék, volutás talpai elején és hátulján helyezkednek el, egyik akantuszos szárral, a másik végein koszejek, a szár közepén a káva alatt női maszk. Ülésük, támlájuk kárpitozott.

A chaise de Cabinet egyenes, vályúzatós lábakon áll, a káva közepén keresztbe tett fáklya és tegez. Támlája volutás ívben az előre szélesedő ülés elejéig nyúlik. Kárpítja virágmintás.

Chal. 2037. Bidet avec nécessaire. A váz, melyben a kis medence helyezkedik el, három hengeres, csavartan vályúzatós lábakon áll. A kádacsát tartó volutás, akantuszos keret elején babérlombokkal övezett elliptikus szekrényke van a piperecikkek számára. Felhúzható tükör zárja el.

Bidet avec toilette. Az előzőkhöz hasonló felépítésű. Csavartan vájatolt lábain babérkoszorú. Toiletteasztalkája koszorús, volutás támlán nyugszik, betolható tükörrel és lezárható fedővel.

Bidet vu en face. Ívelt, csigás lábakon rózsagirlándos keret. Asztalkája volutás, babérkoszorús támlán helyezkedik el, öblös fedéllel zárható.

Chal. 2038. „Tabourets”, egyik alacsony ívelt lábú, rocailleos, volutás, mintás huzatú ülés. A másik magasabb, felfelé szélesedő akantuszos, hengeres lábakon, a káva alján is volutás akantuszok. Csíkos huzattal.

„Bidets de Toilette.” Enyhén ívelt lábakon áll, alul és a káván volutás akantuszok. Támlája és toilettékészlete nincs. Két „Marchepied”. Alacsony akantusz lábacszkákon nyugvó zsámolyok, kis támlával, babérfüzérdísszel. Egyik mintás, másik csíkos huzattal.

Chal. 2039. „Ployans”. Bakos lábú, összecuszkható székek. Egyiknek akantuszokból képezett kissé ívelt lábai alul csigások, ezeket karéjolt kagyló és rózsadiszú heveder köti össze. A másik lábai egyenesek, X alakúak, alján akantuszos és vályúzatot ülést cakkos fodor keretezi, ez és az ülés huzata nagy virágmintás.

„Banquettes”. Az egyik egészen alacsony, elliptikus ülésű, kárpitozott pad, átlósan elhelyezett zömök akantusz-lábakon. A másik magasabb, ülése és lábai íveltek, kávján-ökörzemes szegély, lábain akantusz és alul csigák.

Chal. 2044. *Duchesse brisée en trois.* (9. kép) Három részből összeállított heverő, egy nagyobb és egy kisebb bergére között tabouret. A lábak és támlák íveltek, indák, levelek, kagylók és rózsagirlandok díszítik. Huzata virágmintás.

Chal. 2045. *Duchesse brisée en deux.* Egy bergére-ből és egy kárpitozott padból összeállított heverő. Lábai hasábosak, felsőrészük erős ívben kiöblösödik, fent egy-egy kagylóval díszítettek. Mind a bergére, mind a pad végén levő alacsony támla volutás, akantuszos. A magasabbon rózsakoszorúban elfektetett fáklyák, az alacsonyabbon rózsák felett kiterjesztett szárnyú galamb. Virágos kárpitozással.

Chal. 2046. *Duchesse.* Egybeépített heverő. Lábai hasábosak, alul kis gömbön nyugszanak, váltakozva egyikén akantusz, másikon pikkelyminta. Kávjája és támlái rózsákkal és kagylóval díszítettek. Huzata sávos.

Chal. 2047. *Banquette de croisée.* Kárpitozott pad. Hengeres, vályúzatot lábakon, tagolt kávján rózsafüzérek. Két végén alacsony, babérfüzéres támla, ezek tetején szalagcsokor. Huzata csíkos.

Chal. 2048. *Sécrétaire.* Íróasztal. Elejének két szélén nagy akantuszokból képezett páros lábak, fent triglifek között egy-egy elliptikus medaillonon domborművű fej. Kávjája alatt rózsagirland. Lapján ökörzemes keret. A lábakat alul széles polc merevíti, középen váza.

Chal. 2049. *Sécrétaire.* Íróasztal, akantuszlábakon. Két szélén szekrényes, középen nyílás. Levágott sarkú lapja óriás volutákon nyugszik, ívelt, hornyolt szélű, babérfüzérekkel, nagy levelekkel, rocailleokkal díszített.

Encoignure. Kis, alacsony sarokszekrény, volutás lábakon, kétoldalt a lizéna helyén fáklyák, párkánya vályúzatot. Ívelt elején ökörzemes keret, felül rózsafüzér.

Chal. 2050. Két „Cul de lampe”. Falra akasztható kis konzolok, akantusz, rózsá és babérfüzér dísszel.

Gueridon. Három volutás talpon egy csavartan bordázott oszlop, felső fele akantuszos, ezen rozettás kockából rózsakoszorúk csüngenek. Akantuszos, felfelé szélesedő nyakon rózsakoszorúval szegélyezett kerek lap.

Chal. 2051. *Sécrétaire.* Négyszögletű íróasztal, vastag, hasábos lábain pikkelysáv, fent babérgirlandok, majd rózsakoszorú. Kávjája ívelten indás, volutás közepén koszorús maszk. Lapjának széle fonadékös.

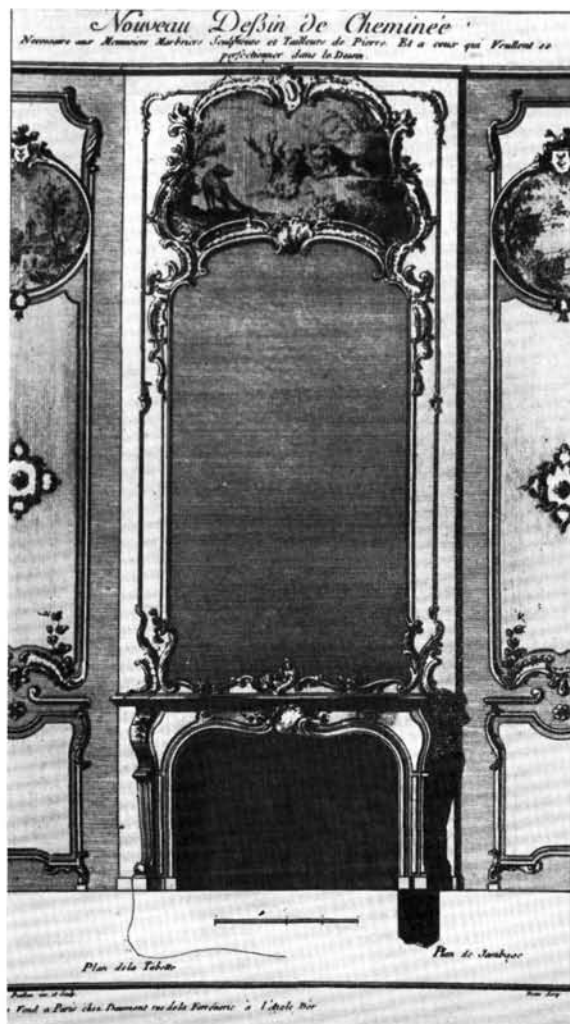
Cul de lampe. Falikonzol. Elejét két nagy voluta képezi, ezen középen keresztbe tett fáklya és tegez fölött, lapjág felnyúló nagy váza. A lap két sarkán rozetta.

Chal. 2052—2053. Két alkov terve, melyet *Martinet* készített. Mindkét fülke alig nagyobb, mint a beállított fekvőhely. Rokokó stílus.

Chal. 2054—2055. *Le Canu* által tervezett két alkov, ágy nélkül, rokokó stílusban.

Chal. 2060. *Décoration de l'entrée de la galerie de l'hostel de villard.* (Planche 58.) Rokokó stukkó díszítményű falmezőben elhelyezett konzolasztal. Lábai íveltek, rocailleos, csigás indás díszítménnyel. A fölötte függő tükrös virágos, ágas keretének felső részén rózsagirland és stilizált rocailleok. A konzol két oldalán kazettásan üvegezett ajtó.

Blondel inv. Charpentier sculp.

Chal. 2061—2063. Három kandalló terve, melyeket *Mansart Lainé* tervezett és *Charpentier* metszett rézbe. A lapok felirata: „Décoration d'un Cheminée ayant une Glace avec un Tableau simple Décore de différentes façon utile pour les ouvriers à Panneaux.”

Mindhárom kandalló kettős terv, két oldala különböző megoldási lehetőséggel. Rokokó stílusban készültek. Mindhárom tükre feletti mezőben egy-egy kép. Az első fölött táj várral, a második fölött sárkányos, kagylós, virágos panneau, a harmadik tükre alacsony és a vele kb. egyenlő nagyságú kép vadászkutyákat, a fa ágára felakasztott özbakot és vadászkürtöt ábrázol. Ennek a kandallónak fedőlapja csillagmintás márványmozaik.

Chal. 2064—2067. (10. kép.) Négy rokokó kandalló terve *Poulléau-tól*. A lapok eredeti felirata: „Nouveau Dessin de Cheminée. Nécessaire aux Menuisiers, Marbriers, Sculpteurs et Tailleurs de Pierre. Et à ceux qui veulent se perfectionner dans le Dessin. Poulléau inventit et Sculp. - Denis Scrip. Se Vend à Paris chez Daumont rue de la Ferronnerie à l' Aigle Dor.”

A tükrös kandallókat stukkódíszes panneauk veszik körül. Kettő fölött állatmese-illusztrációk, a másik kettő fölött pedig szabálytalan rokokó stukkó-kitöltésű mezők vannak. *Chal. 2068. Dessein de Buffet.* Kétrészes ebédlőszekrény. Ívelt alsó része egészen alacsony, kétajtós, egyenes vonalú felsőrésze keskenyebb és magas. Bronz veretekkel és faragással díszített. Alacsony lábait akantuszlevél alkotja, középen még egy gömbláb. Az ajtókon virágcsokrok és tövek, mindenütt szép rokokó keretben. Koronázó tagja virágokkal telt kosár.

Chal. 2069. Dessein de Buffet. Felépítésében és arányaiban az előzőhöz hasonló. Körvonala egyenes. Tojásidomú lábakon áll. Az ajtók betétjeit plasztikus, indákból és levelekből képezett keret fogja körül. Párkánya alatt fogsor, két sarkán vázák, ívelt koronázótárgában cartouche.

Chal. 2070. Dessein de Buffet. Felépítése az előzőekkel egyező. Körvonalai ívelték. Lábai rövid akantuszok. Az alsó rész sarkain voluták, az ajtók nyugtalan, törtidomú betétekkel tagoltak, plasztikus csavarodó indákkal és levelekkel díszítettek, az alsó ajtókon kagylók, a szekrény tetején két váza között ívelt koronázótárgon nagy kagyló, alatta rózsagirland.

Chal. 2071. Dessein de Buffet. Az előzőekkel egyező szerkesztésű, egyenes vonalú szekrény. Lábat húsos, csavarodó levelek alkotják. Alsó széle karéjolt, leveles indák, stilizált rocailleok szegélyezik. Ajtaját szabálytalan betétek tagolják. Ívelt koronázótárgján nagy kagyló felett váza virággal, két sarkán virágkosár.

Chal. 2080. Porte Cochère avec son Plan. Kaputerv Le Canu-tól.

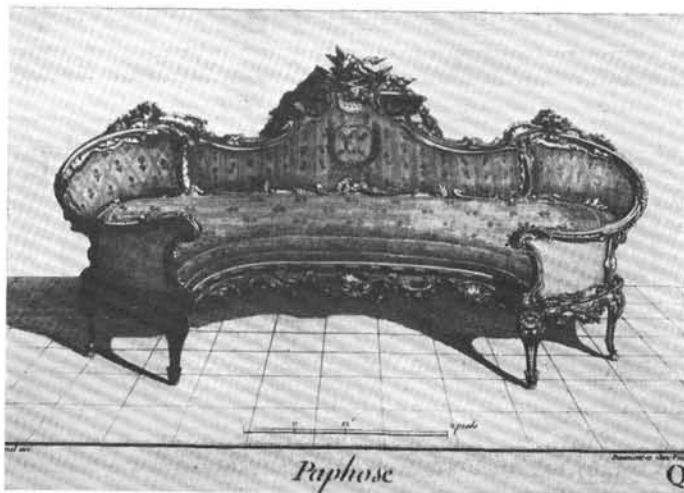
Chal. 2088. Sofa. Nagy rokokó divány. Ívelt elején nyolc hajlított láb. Támlája öt szabálytalan mezőre osztott, karfája ívelt. Nagyon gazdag faragása a rokokó minden díszítőelemét alkalmazza. Támlája közepén nyitott ernyőt tartó kínai ül. Tervezője *Duval*.

Chal. 2089. Paphose. (11. kép) Rokokó ülőbútor, az ülés elé erős ívben behajló támlával, lábai ívelték, ülésének eleje homorú. A gazdagon faragott vázat rózsák, indák, kagylók díszítik. A támla közepén keresztbe tett fáklya és tegez fölött csokolózó galambpár. Virágos, rácsmintás huzatán a támla közepén két nyilakkal átszúrt lángholó szív. *Duval* terve.

Chal. 2090. Canapé. Elején hat ívelt láb. Faragott váza gazdag rokokó díszítménnyel. Huzata a támla közepén ökröt ábrázoló beszövedt mintával. *Duval* terve.

Chal. 2091. Duchesse. Heverő, két végén egy alacsonyabb és egy magasabb támlával. A váz erősen ívelt, tagolt, rokokó. Huzatán apró virágminta. *Duval* terve.

Chal. 2092. Canapé a Joue dans le goût Pictoresque. Más néven: à confident. A kanapé két oldala egy-egy hozzáépített fotójjal megtöltött. Lábai kissé ívelték, támlája és kávája akantuszos. A támla szélein rózsák felett csokolózó galambok, közepén rózsafüzér. Huzata csíkos.

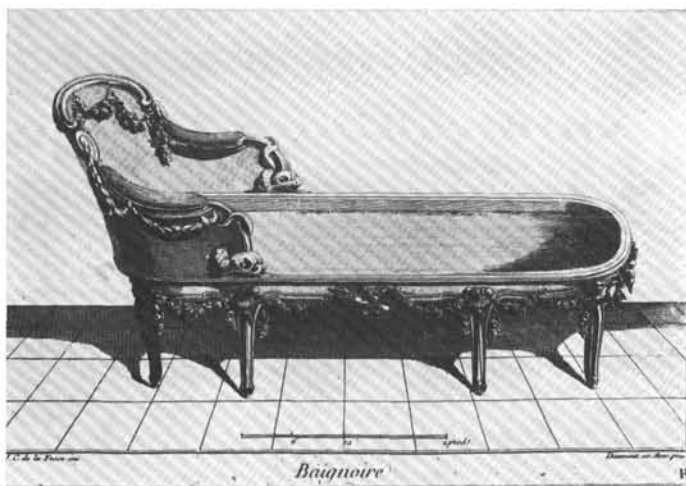
Chal. 2093. Canapé dans le goût antique. Ívelt elején négy hasábos láb, felül befelé ívelő csigákkal, melyekből rózsakoszorú csüng. A káva közepén volutás akantusz. Karfája manzsettás. Szögletes támláján rozetták, közepén fáklya és tegez.

Chal. 2094. Baignoire. (12. kép) Faragott duchesse típusú vázba helyezett fürdőmedence. Az ívelt, felül rocailleos lábakon rózsakoszorúk, a kávan girlandok közepén fáklya és tegez. Az ívelt támlán kívül babérfüzérek, belül rózsagirland, a kávéhoz két kis delfinnel csatlakozik.

Chal. 2095. Baignoire vue en face. Ennek a fürdőkádnak váza karfa nélküli kanapéhoz hasonlít. Két szélső lába akantuszos, a középsők vályúzatóságok, egyenesek, fölöttük a kávan nagy csigák és rózsagirland, közepén stilizált kagyló. Támlájának szélét két óriás voluta képezi, ezeken kagyló és ágbogas korall. A volutákból kiinduló rózsagirland a négyszögletes középrészhez csatlakozik, melynek párkányos tetején hatalmas kagyló van, benne pedig fürdő, horgászó puttókat ábrázoló kép.

Chal. 2100. Architecture propre à differens usages comme Poêle Piedestal etc. Kályha. Szögletes alapon hasábos törzs, vastag babérfüzérekkel övezve, fent rózsafüzérek. Koronázótárgját hadijelvények alkotják: csökötegre, ágyugolyókra támasztott pajzsokon tollbokrétás harcisisak.

Chal. 2101. Kályha. Négyszögletes talp, hasábos törzs, elején tojással keretezett, párkányán babérfüzér, rajta ba-

bérkoszorúból alkotott kályhagyűrű, ezen kanellurás oszlop, nagy laposfejű szegekre függesztett rózsagirlanddal, rajta kagylósan bordázott, csavartan vajatolt lángoló mécses elején tátott szájú maszkkal.

Chal. 2102. Kályha. Szegletes talpon hasábos törzs, oldalán kosfejekről csüngő rózsagirlandok. Babérkoszorús kályhagyűrű felett dombormű: játszó gyermekek. Tetején két fekvő szfinx között rózsakoszorúval átkötött fáklya és tegez, ezen kígyós fülű nyúlánk mécses.

Chal. 2103. Kályha. Tagolt hasáb alak. Elején bemélyített fülkében babérfüzéres urna, párkányában medaillonon női fej domborműve. Felsőrésze négy összekötött, álló ágyúcső, melynek aljához nagy ágyúgolyókat láncoltak.

Chal. 2104—2107. Templom kórusára tervezett szobrászati zárótagok.

Chal. 2108—2113. Síremlékek.

Chal. 2118. 1re Chaire. Szószék. Konzol-szerű, de a földön nyugvó talpazat, ebből két zömök falpillér emelkedik ki, mindegyik három mély vályúzattal, bennük feléig csüngő levélfüzér, fejezetén nagy rozetta. A szószék elején két puttó ovális domborművet tart, mely Krisztust ábrázolja. A fogazatos párkányú baldachin két angyal-herma kiterjesztett szárnyain nyugszik, tetőzetén babérfüzér fut körül, felette felhőn nyitott könyv, fáklya és lángoló urna.

Chal. 2119. 2e Chaire. Kanellurás oszlop derekára szerelt szószék, elején női fej domborműve babérfüzér keretben. A szószék mögött felhőkben fekvő fáklya körül angyalfejek. Baldachinjá tetején mérleg, harsona, kereszt, nyitott könyv és lángoló urna.

Chal. 2120. 3e Chaire. Csigás, akantuszos konzolokon nyugvó szószék, elején domborművű, trombitás, cintányéros csoport. Mögötte felhőkben előtörő sugarak és isten-

szem. Párkányán babérfüzér, tetején felhőkben ovális domborművű női fej, körülötte szárnyas angyalfejek.

Chal. 2121. 4e Chaire. Falra épített, talpazat nélküli szószék. Kúpos, akantuszos alján toboz. A szószék oldala ívelt, levágott sarkain akantusz, közepén kendős női maszk, melyről két babérfüzér csüng. Mennyezetén felhő, palma-levelek és babérkoszorú.

Chal. 2122. Chambranes de Cheminées dans le goût antique. Két kandalló. Egyiknek sarkain akantuszos, fönt volutában végződő félpillér, fölöttük ovális rozetta. A kandalló nyílását babérfüzér szegélyezi. Fedőlapja hornyolt.

A másik is egyenesvonalú, nyílását szalaggal átfont rúd keretezi. Széle vályúzatos. Frizén két tárcsa közé kifeszített babérfüzér.

Chal. 2123. Két kandalló. Az egyiknek füles sarkú elején két rozetta, körül a fülek alatt átbújtatott babérfüzér. Párkányá vályúzatos, lapja körül gyöngysor.

A másik szögletes alak, levágott sarkain vályúzatos, babérfüzéres párkányát nagy voluta tartja.

Chal. 2124. Chambranes de Cheminées dans le goût moderne. Két rokokó kandalló. Mindkettőnek levágott sarkán ívelt, volutás konzol. Az egyiké rocailleokkal, húsos levelekkel díszített, karéjolt szélű, párkányá közepén cartouche. A másik konzoljait rózsalánc fonja körül, ívelt levelekkel szegélyezett párkányá közepén nagy kagyló. Karéjolt fedőlapjuknak széle hornyolt. Tervező: *De Lorme.*

Chal. 2125. Két rokokó kandalló, aze löbbiekhez hasonló. Mindkettő konzoljai volutásak, levél és kagylódíszszel. Az egyiknek ívelt párkányá közepén cartouche, a másikén hármass levéldísz. Tervezte *De Lorme.*

Chal. 2130. Boîtes d'Horloges. Két lábasóra-tok. Az első körbefutó, szalaggal átfont vesszőkötegen három alacsony volutás lábón áll, a lábak között tátottszájú maszk. Egyenes törzse tagolt, tetején kiszélesedő. Rajta sugaras felhőn hatágú csillag. A kerek óralapot babérfüzéres stilizált rocaille keretezi.

A másik tokja volutás, felső részén női és férfi maszkok, az óralap tokja az előzőhöz hasonló.

Chal. 2131. Boîtes d'Horloges. Az előzőek szellemében szerkesztett óratokok. Az egyiknek törzse előtt füstölő urna. A babérkoszorús, szalagcsokros óra kiterjesztett szárnyú kakason nyugszik. A másiknak kagylóval koronázott óráját összefonódott, vízetkőpő delfinek tartják.

Chal. 2132. Gaines. Két állvány. Az elsőnek volutás alját babérkoszorú köti össze. Felső részén ovális dombormű: sisakos fej, melyet nagy sisakból csüngő babérfüzér díszít. A másik lefelé keskenyedő hasáb, rocaille és babérdíszszel.

Chal. 2133. Gaines. Mindkettő lefelé keskenyedő hasáb. Egyiknek felső részén szájukban babérfüzért tartó oroslánfejek, frizében meander, törzsének keskenyebb fejezetén babérkötegek. A másiknak fejezete kiszélesedik, nagy akantuszos volutákban füzött babér girland díszíti.

DELAFOSSE HELIKON KÖNYVTÁRBAN LEVŐ SOROZATÁNAK EREDETI BEOSZTÁSA:

A. Fateuils dans le goût pittoresque. — Chaises dans le goût antique.

B. Turquoise. — Ottomane ceintrée. — Paphose en gondole. — Veilleuse.

C. Bergère. — Obligeante. — Chaise et Fauteuil à la cabriolet. — Demi baignoire. — Italienne. — Convalescente. — Boudoir.

D. Lit à la Turquie (garni). — Lit à la Française (garni). — Lit à l' Italienne (garni). — Lit à la Chinoise (garni).

E. Écrans dans le goût pittoresque. — Écrans dans le goût antique et pittoresque. — Veilleuses. — Écran sur pivot. — Écran dans le goût antique.

F. Ottomane. — Ottomane ceintrée. — Veilleuse à la Turquie. — Veilleuse en forme d'Ottomane.

G. Lit à la Française (garni). — Lit à la Turque (garni). — Lit à la Chinoise (garni). — Lit à la Polonoise (garni).
 H. Sopha dans le goût pittoresque. — Canapé dans le goût pittoresque. — Deux lits de repos dans le goût pittoresque.

I. Tabourets, Bidet de toilette, Marche-pied. — Ployants et Banquettes. — Berceuses, Chaise de cabinet. — Bidet avec nécessaire, Bidet avec toilette. — Bidet en face.

K. Duchesse brisée en trois. — Duchesse brisée en deux. — Duchesse. — Banquette de croisée.

L. Secrétaire. — Secrétaire, Encoignure. — Secrétaire, Cul-de-lampe. — Cul-de-lampe, Gueridon.

M. Plans et Élévations d'Alcoves, (kettő Martinet-től, kettő Le Canu-tól.)

N. Dessins de Cheminées, par Poulleau (Style Louis XV.)

O. Desseins de Buffets nécessaires aux sculpteurs et menuisiers, de même qu' à ceux qui veulent se perfectionner dans le dessein. Martinet-től, metszette Charpentier. (Louis XV. stílus.)

P. Riches Portes cochères. Lecanu inv. (Louis XV. stílus.)

Q. Paphose. — Sopha. — Duchesse. — Canapé. (Ezeket a Louis XV. ülőbútorokat Duval tervezte.)

R. Canapé dans le goût antique. — Canapé à joue dans le goût pittoresque. — Baignoire vue en face. — Baignoire.

S. Architecture propre à differens usages, comme poêles, Piedestal, etc.

T. Lutrín pour un Choeur d'église. — Lutrín propre à mettre dans une chapelle sépulchrale. — Lutrín dans le goût antique de marbre, revetu de bronze. — Aigle ou Lutrín pour un Choeur d'église.

U. A Daumont kiadású füzet hiányzik, tartalmát nem ismerjük. Itt helyette a Cháreau kiadásában megjelentet toldották be, mely Delafosse hat síremléktervét foglalja magába.

V. Quatre Chaires à prêcher.

X. Huit Cheminées dans le goût antique et moderne. Ezekből négyet Delorme tervezett rokokó ízlésben.

Y. Poêle ou Piedestaux pouvant servir à differents usages.

Z. Boites d'Horloges. — Gaines.

SERIE DES DOUBLES LETTRES:

AA. Huit Trophées représentant l' Hydrographie, la Poésie: — la Musique, l' Agriculture: — la Sculpture, la Peinture: — Diverses sciences et l' Architectur.

BB. Élévations de Cheminées dans le goût antique. De Puisieux-től.

CC. Deuxieme Lit à la Polonoise (garni). — Deuxieme Lit à la Française (garni). — Deuxieme Lit à la Turque (garni). — Deuxieme Lit à l' Italienne (garni). —

DD. Architecture propre à plusieurs usages. Le Canu-tól.

EE. Retables d'Autels dédiés aux artistes. Le Canu inv. et sc.

FF. Encoignure, Demi-canapé. — Chaises de canne, Fauteuil en cabriolet. — Duchesse (chaise), Flamande. — Gondole (chaise), Cabriolet (chaise), Cabriolet (genre fauteuil).

GG. Épilethomlokatok, De Puisieux-től.

HH. Quatre Gueridons et quatre Gaines.

HABERMANN EPITÁFIUM TERVEI

Kiadójuk Engelbrecht

Chal. 2184. Epitaphium. Emeletes szekrény módjára felépített. A szélesebb és alacsonyabb alsórészén keskenyebb, magas felsőrész, a kettőt hátlapjánál egysíkú, magas tag fogja össze. Az alsórész vonalvezetése ívelt, a felsőrész egyenes oldalú, de vízszintes irányban tagolt, karéjolt. Később barokk jellegű. Párkányán és felszőkő, volutás tetején toltított urnák,

Chal. 2185. Epitaphium. Az előbbivel egyező felépítésű és jellegű, valamivel egyszerűbb.

Chal. 2186. Epitaphium. Mind felső, mind alsó része ívelt körvonalú. Alján három szabálytalan betét. Felső részének élein óriási voluták, párkánya erősen profilált, ívelő két sarkán obeliszkhez hasonló díszítmény, koronázótagján lapos urna.

Chal. 2187. Epitaphium. Az alsó rész egyenes oldalú, de vízszintes irányban tagolt, karéjolt. Felső része volutás, párkánya erősen tagolt, két féle megoldású. Tetején keresztbe tett lábszárcsontokon és könyvön nyugvó koponya.

Chal. 2188. A négy epitáfium alaprajza.

SCHILLINGER SZÓSZÉKTERVEI

Kiadójuk: Hertel

Chal. 2189. Szószék oltárral. Falhoz tervezett, zárt feljártú építmény. A díszesen kiképzett rokokó falburkolat közepén elhelyezett szószék alatt oltárasztal áll. A hátepitményt falpillérek tagolják, ezek előtt kétoldalt kompozit-fejezetű oszlop áll, párkányuk felett csavarodó kagylók között váza. Kagylós koronázótagjában kép: Isten báránya.

Chal. 2190. Szószék oltárral. (13. kép) Diszes rokokó hát-épitmény, közepén zárt bejáratú szószék, két oldalt oszlopokkal, melyeknek talpazatán a szószék magasságában Szent János evangélista és Keresztelő Szent János áll. A szószék alatt kagylós, volutás oltárasztal. A tagolt főpárkányon a négy evangélista ül. A rokokó díszű koronázótag tetején sugaras istenszem.

Chal. 2191. Szószék oltárral. Az előbbieknél egyszerűbb megoldású. A szószék egyenes vonalú, vízszintesen sok szögre tagolt. Kétoldalt két falpillér és egy-egy korintusi oszlop. A koronázótagon álló gyermek Jézus országalmával.

Chal. 2192. Szószék oltárral. A rocailleos szószéket lebegő puttó tartja. A hátfal két oldalán ékítményes lizénák, a párkányon kétoldalt angyalok, egyik kelyhet, a másik paténán ostyákat emel magasba. Koronázó tagján földgömbön álló Jézus, zászlója nyelével ledöfi a lábánál tekerőző kígyót.

Chal. 2193. Szószék. A szószék oldalán négy oszlop előtt a négy evangélista áll. Ajtaja felett nagy kagyló. A volutás, rocailleos koronázótagon sugaras ostya. Oltárasztal nincs, helyette hármastagozású, bábos rácsozat. A falon kétoldalt egyszárnyú ajtó, felül szegmensíves, hornyolt, indás keretben kagylós szupraportával.

HABERMANN OLTÁRTERVEI

Kiadójuk: Hertel

Chal. 2194. Oltár. (14. kép) Gazdag, szabálytalan rokokó díszítményű hátfal előtt tagoltan ívelt oltárasztal, elején plasztikus rocailleok és indák. Kétoldalt kagylós fejezetű oszlopok mellett keresztelő Szent János és János evangélista álló alakja. Az oltárkép indás keretén torzított kagylók és hullámfodrok. A párkány két sarkán egy-egy angyal ül.

Chal. 2195. Oltár. Szabálytalan díszű, rokokó oltár, hátfalán oszlopok és falpillérek. Gazdag díszítménye kétféle megoldási lehetőséggel készült.

Chal. 2196. Oltár. Az előzőkhöz hasonló díszes oltár. Oszlopai talpazatán két-két angyal Szent Péter és Szent Pál vértanúságának jelvényeit tartja. Koronázótagjában angyalfejek között felhőn ülő, jobbával földgömbre támaszkodó, baljában kis keresztet tartó gyermek Jézus. Az oltárasztalon stilizált kagylós, víz hullámos díszű szentségház, tetején sima kereszt.

Chal. 2197. Oltár. Az előzőknél egyszerűbb, szélesebb oltár. Hátfalának oldalain oszlopkötegek, közepén oltárképet. A nagy, volutákra támaszkodó koronázótagban még egy kisebb keret.

EICHEL KOMMÓD TERVEI

Kiadójuk: Hertel

Chal. 2198. Két kommód. Mindkettőnek sima, egyenes oldala van, elejük tagoltan ívelt, alsó faragott szegélyük karéjolt inda és rocaille dísszel, négy alacsony, hajlított, kagylós lábán áll. A felső három fiókos, az alsó négy, ezen koporsófedél szerű szekreter van.

Chal. 2199. Két kommód, háromfiókos. Mindkettő húsos, csavarodó levelekből képezett alacsony lábán áll, ezeket csavarodó levelekből alkotott papuccsal. Az alsónak mind a fiókok eleje ívesen karéjoltan tagolt, gazdag hornyolással. Oldalai egyenesek, a felsőn faragott keretminta.

Chal. 2200. Két kommód. A felső pogácsa-lábakon áll, négyfiókos, eleje homorúan ível. Lábat faragott, rokokó vonalú lécc köti össze, fiókjai ugyanilyen faragott díszítménnyel. Egyenes oldalában sima négyszögletű betét.

Az alsó kommód három fiókos. Ívelt, húsos levelekből képezett alacsony lábait faragott indás lécc köti össze, fiókjai és oldalain is ilyen dísz van.

Chal. 2201. Két kommód. Mindkettő négy fiókos, pogácsa lábakon áll. Oldalai, teteje sima. Homloklapja homorú ívekkel tagolt, dúsán hornyolt.

HABERMANN KOMMÓD- ÉS KOCSI TERVEI

Kiadójuk: Hertel

Chal. 2202. Két kommód, három fiókos. Mindkettő ívelt, az éleken nagyon mozgalmassá rokokó bronzveretekkel, alacsony lábai ezekből a veretekből folytatódó voluták, alul csavarodó levelekből alkotott papuccsal. Az alsónak első lábai kettőzöttek. A fiókokat rokokó keret szegélyezi. A kommódok alatt egy-egy nagy rocaille-os veretminta.

Chal. 2203. Két kommód az előzőkhöz hasonló. A felsőnek csak első, volutás lábai kettőzöttek, az alsónak mind a négy patás lába mellett egy-egy karéjos támasz. Két fiókosak, ezeken és az oldalakon plasztikus rokokó díszítmény.

Chal. 2204. Két kommód. Íveltek. Alacsony, volutás, papucsos lábakon. A felső három, az alsó kétfiókos. Nagyon gazdag rokokó veretdísszel. A felsőnek első lábai párosak.

Chal. 2205. Egy kétfiókos és egy háromfiókos kommód. Mindkettő alacsony, az éleken a fedőlapig folytatódó leveles, volutás lábakon. A dús veretdísz mellett oldalain festett leveles virágok.

Chal. 2206. (15. kép) Rokokó díshintó, csukott batár. A két tengelyen nyugvó széles hevederre helyezett fülkét szíjak kapcsolják a kocsí alvázához. A fülkében, mely fel-felé szélesedik, egymással szemben elhelyezett ülések lehetnek. Két oldalán felül üvegezett ajtók és ablakok. Oldalain festett tájkép, alakokkal. Plasztikus rokokó díszítménye feltehetően aranyozott. Az első tengely felett kocsis-ülés, a hátsó tengely felett pedig széles, áttört rokokó kerettel lezárt állóhely, vagy poggyásztartó. A kerék esztergályozott küllői a kerékagynál harangvirág alakúak, a másik oldalon kissé tölcselesen kiszélesednek. Az ajtó alatt felerősített hágszó.

Chal. 2207. Nyitott, együléses kocsí, alacsony ajtóval. Alsó váza az előzőkhöz hasonló szerkezetű. A felső rész oldalán festett virágok. Ülészék támláján hozzátervezett mintájú kárpit látszik. Faragott gazdag rokokó díszítménnyel. A padszerű kocsiülésen körül bojtos huzat. A kerék küllői enyhén tölcsesek.

Chal. 2208. Hintó. Csukott coupé. Szekrényrésze olyan, mint egy hordszék. Ablakokkal és üvegezett ajtóval. Oldalain festett virágok, amorettek. Négy sarkán fent egy-egy vázacska. Kocsiülés, rugózás az előzőkkel egyező. Küllői karcsú baluszter alakúak.

Chal. 2209. Nyitott együléses kocsí. Az ún. jukkerkocsí öse, bak nélküli. A vázat csavarodó indák, levelek, rocaille-ok díszítik, a lábnál kis ívelt támasztó. Oldalán festett virágok. Karosszék-szerű ülése párnázott, alatta felszerelt hágszó. Küllői karcsú baluszterek,

EICHEL KOVÁCSOLT VASMUNKÁK TERVEI

Kiadójuk: Hertel

Chal. 2210. Vaskapuk és sarokrészletek. Mind a két kapu merőleges pálcákkal rácsozott, ezeket indák és levelek szövik át, a kulcslukon nagy kagylós pajzs. A kapuk tetején is ívelő csavarodó indák és levelek.

Chal. 2211. Falikarok és egy lunetta-kitöltés. Nagy húsos levelekből és indákból alakítottak, helyenként rocaille-ok. A lunetta-kitöltés kettős megoldású.

Chal. 2212. Rácsok és sarok-kitöltések. Mind a három rács merőleges pálcákkal osztott. Az elsőt széles sáv két mezőre osztja, az alsón fülkagylóvonalak szabályos rácsozatot alkotnak. Mindhárom rácson elszórtan indák futnak keresztbe. Tetejük mozgalmasan díszített, ívelő.

Chal. 2213. Lépcsőrács részletek, mozgalmas rokokó díszítéssel.

Chal. 2214. 16. kép Két kerítésrác. Rendkívül gazdag és mozgalmas rokokó díszítőelemekkel készültek, kisebb és nagyobb mezőkre osztottak, ezeket indák, virágok, húsos levelek, stilizált kagylók, hálókítöltések szövik át, helyenként a választörődra is rácsavarodva. Az egyik mező indái között szabálytalan cimerpajzs. A rások teteje tagoltan ível, rajta aszimmetrikus vázákban futónövény. Az alsó terv tetején keret nélküli, széles rokokó oromzat.

Chal. 2215. Rácsok. Egy téglalap alakú keret csavarodó vonalas kitélővel és két kerítésrác, vízszintes pálcákkal osztott, ívelő felsőrészsel, az előzőknél egyszerűbb rokokó díszítéssel. Az egyiknek tetején lándzsavéges szegsor.

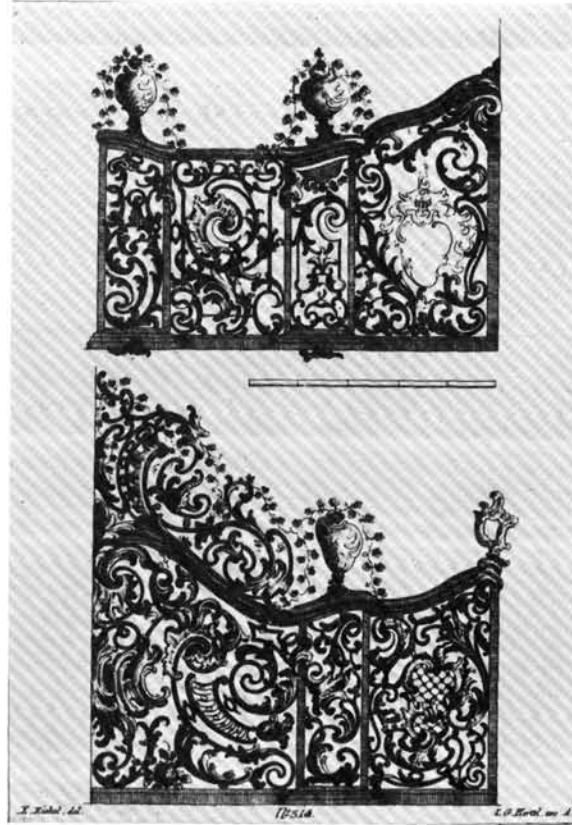
Chal. 2216. Lépcsőrács, lunettakitöltés és rácsrészletek. Nagyon szép, telt rokokó rások, játékosan ívelő vonalvezetéssel, dús levelekkel és nehéz kagylókkal. Különösen figyelemre méltó a gazdag lépcsőrács.

Chal. 2217. Lépcsőrások. Az előzőnél egyszerűbbek, leginkább a csavarodó vonalak játékán épülő díszítéssel.

Chal. 2218. Rácsos kaputervek. Három különböző szárny, sima félkörívesek. Az elsőől a harmadikig fokozatosan gazdagodó díszsel. Vízszintesen és keresztben is tagolt mezőkkel. Az első ívelő vonalas kitélővel, a második húsos levelekkel is gyarapodik, a harmadik közepén kettős körben nagy kagylós kulcslukpajzs.

Chal. 2219. Díszítő-részletek. Széles hevederekhez tapadó indák, leveles rokokó díszítéssel.

Chal. 2220. Kereszt-részletek. A keresztnek csak egyik oldala ábrázolt, ezen felfutó kagylós, indás leveles dísz.

Chal. 2221. Gyertyatartók és díszítő-részletek. A három gyertyatartó egészben véve csavarodó, leveles indákból képezett, mindegyik három ívelt, alacsony lábon áll, többszörösen csavart és hurkolt szárán levelekből alkotott cseppfogó.

Pécze Pirooska

Die kunstgewerbliche Stichsammlung der Helikon-Bibliothek aus dem 18-ten Jahrhundert

Die Helikon-Bibliothek gehörte dereinst den Herzögen Festetics und auch heute steht sie an ihrer ursprünglichen Stelle, in dem Teile des Kastells der im 18. Jahrhundert gebaut wurde. Die hier aufbewahrten, beinahe 200 Stück Kupferstiche mit kunstgewerblichem Thema sind in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ins Kastell geraten, wahrscheinlich mit der Aufgabe, die Mode des Zeitalters in Einrichtungsgegenständen zu bekunden und für die Einrichtung des mehrmals vergrößerten Kastells als Muster zu dienen.

Die Stiche sind Skizzen oder — besser ausgedrückt — Musterblätter von nach dem Geschmack der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts angefertigten Möbeln, Wagen, Altären, Kanzeln, Epitaphen, Eisengittern und sonstigen Schmiedearbeiten. Sie umfassen die Stile des Rokokos, der Übergangszeit und des Zeitalters von Ludwig 16.

Ein Bruchteil der Sammlung stammt von den deutschen Meistern Franz Xaver Habermann, Emanuel Eichel und G. P. Schillinger. Die französischen Meister sind von Jacques-François Blondel, Duval, Poulleau, Delorme, Martinet, Mansart de Roy, Le Canu Delafosse und Bucher fils vertreten.

Der überwiegende Teil der Musterblätter sind Werke des in Paris geborenen Architekten, Entwerfers und Zeichenlehrers (De la Fosse) Jean Charles (1734—1789). Die von ihm herrührenden Blätter der Helikon-Bibliothek sind in Verlag Daumont erschienen.

Die Sammlung wurde in der Gruppe Chalkographie der Bibliothek registriert. In unserem Katalog sind die Überschriften der Blätter in der ursprünglichen Orthographie des 18. Jahrhunderts.

Piroska Péczely

Le cabinet d'estampes à sujets d'art décoratif du XVIIIe siècle de la Bibliothèque Helikon

La Bibliothèque Helikon de Keszthely, ancienne bibliothèque de la famille ducale des Festetics, occupe même aujourd'hui sa place originale dans la partie datant du XVIIIe siècle du château. C'est dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle, à l'époque de Pál et de György Festetics que les près de 200 estampes y gardées, représentant des sujets d'art décoratif sont arrivées au château, sans doute pour documenter sur les objets d'ameublement en vogue de l'époque et pour servir de modèle de l'installation du château plusieurs fois agrandi.

Les estampes donnent des plans, plus exactement des dessins d'exécution de meubles, voitures, autels, chaires, épitaphes, grilles en fer et d'autres ouvrages forgés, dans le goût de la deuxième moitié du XVIIIe siècle. Les styles rocaille, Régence, Louis XVI s'y reflètent.

Une petite partie des estampes est l'oeuvre de maîtres allemands qui sont Franz Xaver Habermann, Emanuel Eichel et G.P. Schillinger. Les Français sont représentés par Jacques-François Blondel, Duval, Poulleau, Delorme, Martinet, Mansart de Roy, Le Canu, Delafosse et Bucher fils. La majorité des estampes sont l'oeuvre de Delafosse (De la Fosse) architecte, ingénieur et maître de dessin, né à Paris (1734—1789). Ses estampes gardées à la Bibliothèque Helikon ont paru dans l'édition de Daumont.

La collection figure sur l'inventaire du département dit Calcographia de la Bibliothèque. Dans notre catalogue nous donnons les légendes des estampes avec l'orthographe originale du XVIIIe siècle.

Piroska Péczely

Собрание гравюр XVIII века в библиотеке „Геликон”

Нынешняя кестхейская библиотека „Геликон” в свое время была библиотекой герцога Фештетича. Она и сейчас находится на прежнем месте в части дворца XVIII века. Хранящиеся здесь около двухсот гравюр, содержащие образцы прикладного искусства, попали во дворец во времена Павла и Дьёрдя Фештетичей, по всей вероятности, с той целью, чтобы показывать наиболее модные в свое время предметы обстановки; изображения эти служили, очевидно, образцами обстановки и оборудования для все время расширявшегося дворца.

Эти гравюры изображали проекты и образцы мебели, карет, алтарей, кафедр, эпитафий, железных решеток и других кованых изделий XVIII века. Все они в стиле рококо и Людовика XVI.

Меньшая часть коллекции выполнена немецкими

мастерами (Франц Ксавер Хаберман, Эмануил Эйхель, Г. П. Шиллингер). Французское искусство представляют Жак-Франсуа Блондель, Дюваль, Пулло, Делорм, Мартине, Мансарт де Ру, Ле Кану Делэфосс, Бушер.

Подавляющая часть образцов — произведения родившегося в Париже архитектора, проектировщика и учителя рисования Жана Шарля Делэфосса (1734—1789). Его оттиски, находящиеся в собрании библиотеки „Геликон”, выпущены издательством Дамона.

В инвентаризационных списках библиотеки коллекция числится по группе „Халкография”. В каталогах названия листов даны по орфографии XVIII века.

Пирошка Пецели

Adatok Festetics György és munkássága értékeléséhez

Tolnai gróf Festetics György (1. kép) élete (1755—1819), és munkássága a múltban és jelenben is gyakori témája a különböző tudományágak irodalmának. Életrajzi adatai, egymást váltó életszakai és alkotásai zömmel ismertek, ennek ellenére személye és munkássága gyakran kap ellentmondásos értékelést. Ez teszi szükségessé, hogy életével és munkásságával foglalkozzunk. Ez annál is inkább szükséges, mert a vele összefüggő problémákat és alkotásait is csak életének egészébe ágyazva érthetjük meg és értékelhetjük helyesen. Látjuk majd, hogy életének egészét nézve munkásságával kapcsolatban az eddigiekhez viszonyítva több-let értékelés szükséges.

A Festetics család, így Festetics György életrajzi adatait is Szabó Dezső gyűjtötte össze gondos levéltári kutatás alapján.¹ Ez a pontos munka teszi lehetővé, hogy Festetics György életével kapcsolatban csak azokat az eseményeket említsük meg, melyek összefüggenek célkitűzésünkkel. Festetics György értékelésénél alapvetőnek tartjuk, hogy átlagon felüli szellemi képességű, sokoldalú egyéniség. „Tanultt majd-majd az emberin föllyül” írja a kortárs.² A magyaron kívül írt és beszélt latinul, németül, angolul, franciául és olaszul is.³ Megnyilvánulásai értékelése szempontjából lényeges, hogy az „ügyes államférfiak” képzését célzó bécsi Teréziánium hallgatója volt.⁴ A kötelező iskolai tananyagon túl alapos jogi képzést is kapott korának kimagasló jogtudósaitól.⁵

A teréziánusi évek szabják meg életútját. Itt kerül szoros és bizalmas baráti viszonyba későbbi sógorával, Széchényi Ferencsel.⁶ Itt ismerkedik meg a francia felvilágosodás irodalmával,⁷ melynek szelleme végig kíséri életén. Egy nagyobb terjedelműre tervezett munkájának címe e korból: „Értekezés arról a kérdéstről, vajjon igazságos és hasznos-e a társadalomra nézve, hogy egy rend mentes legyen az adózástól, vagyis vitatkozás a mérsékelt feudális kormányzat következményeiről, amilyen az manapság.” E mű hat fejezetre volt tervezve, ebből csak az első-második fejezet készült el. Nagyon érdekes és Festetics Györgyre jellemző a hatodik fejezet címe: „Chimaericus terve egy jól rendezett államnak, amely noha ki nem vihető, mégis mutatja a szerző hazafiságát.”⁸

Festetics György polgári pályára készült és katona lett. Lelkes híve II. József felvilágosult egyeduralmának. Ez világosan kitetszik⁹ 1781. július 2-án írt leveléből: „A papság új szabályozása ügyében a dominicanusok rendje különösen kiválik fanatizmusa által. Vannak olyan gyóntatóik Lembergben, akik nyilvánosan beszédekben keltek ki a mi filozóf és felvilágosodott uralkodónk bölcs rendeletei ellen.” Benda Kálmán rámutat,¹⁰ hogy Festetics György magatartása nem elszigetelt, a felvilágosodás kezdeti szakaszának ma-

gyar képviselői ugyanígy gondolkodtak. A „filozóf és felvilágosodott” uralkodó „bölcs rendeleteitől”, felülről jövő kezdeményezéstől várták a polgári átalakulás kezdeményezését.

A keszthelyi temető egyik sírkövének felirata ad további támpontokat Festetics György politikai nézeteinek tisztázásához. Az 1807-ben elhunyt Czizer János georgikoni matematikai professzor¹¹ és „fő-inzellér” ismert sírversére¹² gondolunk, amely így hangzik:

HAINALÁT LÁTTA
TÁTRA BÉRTZEI ALATT
POPRÁD MEZŐ-VÁROSÁBAN
MDCCLXXV. ESZT.-BENIUN. IX.
ÉLETE MÉLT. GRÓF TOLNAI
FESTETITS GYÖRGY ÚR
VÉDELME ALATT
SZÉP ÉS HASZNOS
MUNKÁSSÁGRA DERÜLT
GEORGICONBAN ALKOTÁSKOR
MATHESEOS PROFESSOR VOLT
MINT FŐ-INZSELLÉR
MDCCCVI. BEN. NOV. XIV-ikén
TSAK HAMAR ELENYÉSZETT.
HAMVAIT ITT FEDI EITSZAKA
EMBER SAJNÁLOD A BUZGÓ
ERŐNEK ÉS SZÍVNEK MEG-TÖRÉSÉT
DE BÍZZÁL HALHATATLAN AZ ÉSZ
AZ ÉRDEM ÉS A BARÁTSÁG.

A sírfelirat utolsóelőtti sorának szövegezése, a „halhatatlan ész” gondolata szabadkőműves hatást tükröz. Az utolsó sor viszont csak akkor érthető, ha Festetics Györgyöt látjuk mögötte. Úgy gondoljuk, Festetics György szabadkőműves szellemű instrukciói alapján szerkesztette valaki a feliratot. A szerző a Georgikonnal állhatott kapcsolatban, az 1808-ban tragikus körülmények közt elhunyt Major Sámuel georgikoni hallgató sírversét is tőle származtatjuk.¹³

A szabadkőművesek a „józan ész” uralomrajutásával, felülről kezdeményezett bölcs reformokkal válték a polgári átalakulást elérni.¹⁴ Festetics György, Szinyei szerint Bécsben, szabadkőműves páholyban került kapcsolatba későbbi uradalmi direktorával, Nagyváthy Jánossal.¹⁵ Festetics a bécsi „Igaz Egyetértés” páholy-nak volt a tagja.¹⁶

Vallási felfogása nem ellenzi a szabadkőműves mozgalmat. Már terézianista korában engedélyt kap indexen levő munkák olvasására.¹⁷ Mint említettük, helyesli II. József egyháziügyi reformjait. Vallási felfogására Kövér János vörsi plébános megfigyelései a legjellemzőbbek, melyeket¹⁸ Festetics György halálakor, 1819-ben írt le: „Tett az országban sokat a’ hirért, és ditsőségért: de az Istenért ugyan nem ám. Istene igen kitsiny volt. Egy kápolnát nem épített sehol: de az ő

rendelésével, vagy tudtával talán egy vakolást nem tettek valami Templomon. Nem tsuda hát, hogy nem adott követ a' Barl hegyen. A' Papokat mégis, legalább külsőképp, szenvedhette."

A szabadkőműves mozgalom e szakaszának politikai tartalma Benda Kálmán,¹⁹ Lázár Vilmos²⁰ és Vörös Károly²¹ elemzéséből ismert. Mindhárman Nagyváthy János munkássága alapján összegezik a képet. Nagyváthyt 1788. november 24-én vették fel báró Schaffrath piarista igazgató ajánlására a „Nagyszívűséghez” páholyba.²² A páholy kiadásában jelent meg 1790-ben Nagyváthy híres írása,²³ „A Veres Barát”. A szabadkőművesek Nagyváthy által tolmácsolott utópista ábrándja szerint a világhosszág terjedésével „nemes megdölgölás után” egy évszázad alatt megszűnik a társadalmi egyenlőtlenség, a szabadkőművesek ösét jelképező „Veres Barát”, a „méltóságos gróf” és a „szűrös ember” nyájasan „tsokolózik” akkor.

Festetics György életét az 1797-es év, a Georgikon alapítási éve két fejezetre osztja. 1797 előtti idő a nyílt kiállás és éles politikai harc időszaka. A harc célja Magyarország gyarmati helyzetének felszámolása. „Magyarország nem független ország, hanem gyarmat: nálunk a polgári átalakulásnak nem egyetlen, csak egyik feltétele a feudális viszonyok felszámolása s nálunk a polgári átalakulásnak van még egy feltétele: a gyarmati viszony felszámolása” mondja a mai történetírás a tárgyalt korról.²⁴ Festetics György fel akarta számolni Magyarországy gyarmati helyzetét, és az utat a Habsburg háztól való elszakadásban, porosz uralkodó behozásával látta megvalósíthatónak. Gabelhofer Gyula, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója, ismert besűgöl jelentí 1790. július 5-én Gotthardinak, Lipót király rendőrőfőnökének, hogy Festetics György viselkedése gyanús, feltűnően érdeklődik a külpolitika iránt és mindenkit porosz segítséggel biztat. Gabelhofer abbé július 18-án már azt javasolja Gotthardinak, hogy tartsanak váratlan házkutatást Festetics grófnál.²⁵ Közben 1790. júliusában II. Lipót gyorsan megegyezett a porosz kormányval, hogy együttes erővel lépessenek fel a francia forradalom ellen, így a „porosz segítség” reménye kútba esett.

Festetics György politikai felfogását az uralkodó körök jól ismerik Gabelhofer és társainak jelentései alapján. Nem csoda tehát, hogy maga a király, II. Lipót, írja le a következőket:²⁶ „A Festeticsek négy testvér, akik közül az egyik a La Tour ezred alezredese; mind a négyen nagyon rossz emberek igen veszélyesek, gazdagok is, akik sok pénzt költöttek, hogy az udvar ellen izgassanak. Valamennyien bele voltak keverve a berlini udvarral való összekötésekben, közülük az egyik most is ott tartózkodik. Az alezredes az, aki vállalta a Graeven-ezred forradalomra való izgatását. Ezek mindig veszélyesek lesznek.”

Festetics György politikai harcának ezt az oldalát, a gyarmati rendszer felszámolásáért folytatott küzdelmét történetírásunk már értékelte és pozitívnek jellemezte.²⁷

Pár hónap előtt, mikor Festetics György a királyi kéziratban említett „forradalomra való izgatást” végrehajtotta, a Graeven huszárezred alezredese még. Valóban gazdag, 1782 óta 162 000 hold ura.²⁸ Alakulatát a török harctérről vezényelték Pestre, a híres 1790-es országgyűléshez karhatalomnak. Huszárosztálya 1790. május 18-án ért Keszthelyre, ahol Festetics János, a zalai nemes bándérium élén fogadta üdvözlő beszéddel, melyre Festetics György válaszolt is.²⁹

A rendek azzal az ürüggyel, hogy koronaörsegt

szerveznek, fegyverkezni kezdtek. Összeírták és feleskették a nemességet. „Törekvésük már magában rejti a nemzeti hadsereg magvát” írja Benda Kálmán.³⁰ Zala megyében 1790. május 3-án állították fel a nemesi bándériumot, melynek költségeire Festetics György 1500 forintot ajánlott fel.³¹ Május 21-én ő is letette az eskűt, melynek szövegét Szabó Dezső közli.³² Az eskütételnél huszárosztálya is jelen volt.³³ Barco tábornok a keszt-helyi „testvériség ünnepeinek megülgöléséért” meg is dorgálta.³⁴

Pesten az alakulat tisztjei beadvánnyal fordultak az országgyűléshez, melyet Festetics György parancsára visszakértek. Ezt az első beadványt nem ismerjük, csak azt a másodikat, melyet Festetics György fogalmazott és Laczkovics János, a budai Vérmező későbbi szomorúsorsú hőse javított át. Ezt a végleges szöveget Festetics György felolvasta alakulata tisztjeinek, elsőnek alá is írta, majd Laczkovics János svadronyos kapitány aláírása következett. A beadványt 1790. július 5-én nyújtották be az országgyűlésnek.³⁵ Az ismert beadvány³⁶ azt tartalmazza, hogy a magyar alakulatok béke idejében az országban állomásozzanak, magyar legyen a szolgálati nyelv, a magyar alakulatok tisztikara magyarokból álljon. „Mert valamint a német nyelvnek értelme, tanulása és meg-fogása hazánk kedves magzatinál nehezetskén mégyen végbe, ugy ebből származik, hogy a fegyvergy gyakoroltatásban el-követett legkisebb hibáért, edes verünk s' hazánk-fiai testekben keményen nem tsak tagoltatnak, de sokszor még azon fellýül az idegen tisztke által nemünk alatsonyítására szolgáló illetlen nevekkal ártatlanul-is szidalmaztatnak, és el-annyira, már üldözötenek, hogy számos hazafiaink — szívbéli bánattyokban regementünkötől el-szökövén születte hazájoknak örökös elhagyására vete-mednek vala...”

Ezt a beadványt az önálló nemzeti hadsereg felállításának gondolata sugallhatta elsősorban. Festetics György ebben látta az ország függetlenségének biztosítékát. A nyelvi kérdés szükségszerű velejárója a nemzeti hadseregnek, későbbi Helikon csirájára nem gondolhatunk még. Említettük, hogy a tisztikar első beadványát fogalmazta újra Festetics György, amit Laczkovics javított át. A közemberekkel való bánásmód összegezése nem tudjuk sajnos, kitől ered, így ebből Festetics György felfogására nem következtethetünk.

A Graeven ezred beadványát hosszú katonai processzus követte. Ez ismert.³⁷ Ehhez még annyit teszünk hozzá, hogy a Festetics Györgyre királyi szóval kimért két hetes fogság lejárt ugyan 1790. augusztus 20-án, további intézkedésig, bizonytalan ideig mégis fogva tartották.³⁸ Ennek okára szeretnénk rámutatni. II. Lipót augusztus 22-én Pálffy kancellár által felszólította az országbíró, hogy felségsértés címén készíttessen vádiratot azok ellen, akik II. József uralkodása idején, vagy azután bűnös kapcsolatban álltak a poroszokkal. Neveiket az uralkodó személyesen kívánja beírni. A vádirat hűtlenség vádját tartalmazza, a kancellária is csak ennek lehetőségét látta fennforogni. A király viszszavetette a vádtervet, ragaszkodva a felségsértés vádjához. Hosszas huzavona után a tervezett pert elejtették.³⁹ A tervezett felségsértési per egyik fő vádlottja Festetics György lett volna, amit az említett királyi kézirat eléggé bizonyít. Festetics György fogságának meghosszabbítását a tervezett perrel magyarázhatjuk. Szalay József szerint⁴⁰ azért ejtették el a pert, mert Lipót egyetlen célja a rendek megfélémlítése volt az egészszel. Sokkal valószínűbb azonban, hogy közben

I. Festetics György
I. György Festetics.
I. György Festetics.
I. Дьёрдь Фештетич.

rájöttek, a látványos per az új porosz szövetséges számára kellemetlen témákat tárt volna fel, és gyengítette vona a közelmúltban kiépült porosz kapcsolatokat. Szabadon bocsájtották Festetics Györgyöt és áthelyezték a La Tour ezredhez.⁴¹

Az ezred a mai Belgium területén állomásozott, a francia forradalom tűzfészkének szomszédságában. Bender tábornok 1791. január 23-án azt jelenti, hogy Festetics György alezredes érzelmei miatt nem alkalmas az ottani szolgálatra. Két nappal előbb Mercy miniszter hasonló jelentést tett már.⁴²

Áthelyezik a milánói dragonyosokhoz. Festetics György nyugdíjazását kérte, azonban annyira veszedelmesnek tartották, hogy ellenőrzésére a katonaságot látták alkalmasabbnak. A nyugdíjazási kérelmére hozott királyi döntés úgy hangzik,⁴³ hogy „a jelenlegi körülmények között Festetics alezredest nem lehet a katonaságtól elbocsájtani és vele az itteni katonai parancsnok útján közölni kell, hogy azonnal induljon rendeltetési helyére, Milánóba, a haditanács pedig küldjön majd parancsot a milánói katonai parancsnoksághoz, hogy az szigorúan ügyeltesse rája, cselekedeteit és viselkedését figyeltesse meg és neki a haditanács előzetes felhatalmazása nélkül ne adjon semmiféle engedélyt Milánó elhagyására.”

Milánóból Stein tábornagy azt jelenti, hogy Festetics György viselkedése, beszédei és magaviselete ellen semmiféle kifogása nincsen. A király tudomásul vette Stein jelentését és engedélyezte kilépését a hadseregből. A királyi döntést 1791. május 30-án közzétették Festeticssel.⁴⁴

Keszthelyre költözik, hatalmas uradalma központjába. 1791. július 23-án már azt jelentik⁴⁵ az udvarnak, hogy Zalában Festetics György szervezi „az uralkodó ellenes összeesküvést”. Martinovics Ignác 1791 óta ismeretségben állt Gotthardi Ferencsel, II. Lipót titkos rendőrségének vezetőjével,⁴⁶ kinek bizalmas jelentéseket tesz. Martinovics 1793. május 18-án levelet intézett Gotthardihoz, melléklí magyarországi útjáról az elszámolásokat. Jelenti, hogy Magyarországon elkeseredett a hangulat és nyíltan arról beszélnek, hogy elszakadnak Ausztriától. Javaslatot tesz a veszedelmes egyének megfigyelésére, akik közé Zala megyében gróf Festetics Györgyöt és Spissich alispánt számlálta. Gotthardi II. Lipótnak is bemutatta ezt a levelet.⁴⁷ Azt nem tudjuk, a javasolt megfigyelés megtörtént-e?

Martinovics Ignác és társainak perével kapcsolatban ismételt felvetődik Festetics György neve is. Martinovics kihallgatása során, 1794. augusztus 13-án azt vallja, hogy II. Lipót halála után háromszor járt Pesten, ahol többekkel találkozott, köztük Festeticssel is.⁴⁸ Későbbiekben vallja, hogy 1794 májusában Pesten Festeticsnél találkozott gróf Károlyival.⁴⁹ Vallomásában kitér arra, hogy mozgalmában számított a katonai és polgári rend patriótáira, akiknek forradalmi iránya közismert és ezek között névleg említi Festetics Györgyöt is.⁵⁰ Martinovics 1794 szeptemberében újabb emlékiratot készít, melyben felsorolja a Monarchia területén élő demokratákat és antimonarchista érzelmű személyeket. Névsorában Festetics nevet is találunk,

keresztnev nélkül. Valószínű az előzmények után, hogy Györgyre gondolt.⁵¹ Az udvar gyanúba is vette Festetics Györgyöt, eljárást azonban nem indítottak ellene.⁵²

Festetics György persona non grata az udvarnál, ez világos. Amennyiben valóban részese a magyar jakobinusok mozgalmának, feltétlenül bíróság elé állítják. Joachimfy György zalavári bencés szerzetest például, mert egy semleges levelét megtaláltak a mozgalom tagásával vádolt Szén Károly türjei gazdatisztnél, 1795. szeptember 23-tól—1804. szeptember 28-ig bírói ítélet nélkül fogva tartották.⁵³ A későbbiekben részletesen foglalkozunk Festetics György társadalmi reform előmozdítását szolgáló terveivel, munkásságával. Itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy felfogását e téren a kor felvilágosult, szabadkőműves irányzata szabta meg, elképzelése nem a forradalom. Martinovicsal a közös szabadkőműves elv hozhatta közelebbi kapcsolatba.

1797. április 18-án történt az utolsó, nyílt kiállása az udvar ellen. Ekkor olvasták fel a nemesi felkelést elrendelő királyi parancsot a zalai megyegyűlésen. Festetics az insurrectio célszerűtlen volta miatt emelt szót. A megyegyűlés előtt gróf Althan János főispán, gróf Festetics György, gróf Szapáry Péter, Tuboly László és Spissich alispán arról beszélgettek, hogy az

insurrectio elkésett, mert az ellenség már a határon áll és a nemesi felkelés csak ingerelné. Festetics és Spissich azt ajánlották, ha jön az ellenség, kössenek vele békét.⁵⁴ Az udvar megyesi Somogyi János ítélmestert küldte ki az ügy kivizsgálására. Somogyi a vizsgálat lefolytatása után úgy vélekedett, hogy az insurrectio ellen hozott határozat nem a megye, hanem egyesek műve. Ebben elsősorban Festetics György és Spissich, másodsorban a főispán, Tuboly és Szapáry a bűnös.⁵⁵ Somogyi javaslatára Festetics Györgyöt megfosztották kamarási méltóságától és kitiltották Bécsből.⁵⁶

1798. április 18-tól valóban áll már az, amit Süle Sándor⁵⁷ Festetics életére jellemzőnek lát: „Kinosan ügyelt, hogy ne hagyjon támadási felületet magán Bécs felől.” Nem szükséges újra ismételnünk, hogy korábbi politikai megnyilvánulásaira ez az óvatosság közel sem volt jellemző. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy ez esetben sem a kamarás kulcs elvesztésén érzett fájdalom új magatartásának oka, hisz aulikus nem volt és nem is lett. Darnay Kálmán Festeticset követő generáció hagyománya alapján a következőket adja Festetics György szájába.⁵⁸ „Colloredo törekvései előtt mindig zárva volt Magyarország kapuja. De ezt a kaput a tőlem erőszakkal elvett kamarás-kulccsal ki nem nyitják soha.” Sajnos, nem tekinthetjük forrásértékűnek az idézetet, amit csak a kortársak véleményének illusztrálására említünk.

Festetics György életének és munkásságának értékelésénél alapvető nehézséget jelent, hogy a Ferenc József által hercegi rangra emelt utód, Festetics Tasziló megbízásából írták legterjedelmesebb életrajzait Szabó Dezső⁵⁹ és Négyessy László,⁶⁰ akik ennek megfelelően Festetics György Habsburgellenes magatartását kidomborítani nem tudták, vagy nem akarták, sőt igyekeztek aulikus megnyilvánulást hangsúlyozni. Négyessy a Ferenc császár névnapján tartott helikon ünnepségekkel kapcsolatban Festetics György aulikus voltát bizonyítva látja.⁶¹ Keresztury Dezső színes és szellemes tolla fejtette meg ennek az új politikának a lényegét, amikor azt írja,⁶² hogy a helikoni ünnepeket a császár névnapján tartották ugyan, de „a kétfejű sas uralmán ébren örökös hatalom elől sok mindent álcázni kellett.” Az új politikai magatartás álcázás tehát. Érdekes és jellemző a kortárs Kis János megfigyelése,⁶³ aki ezt írja Festetics Györgyről: „Nagy olvasottságát s tudományát nekem is többször volt alkalmam tapasztalni, mert beszélgetéseiben a politikát kivéve egyéb esmeretekre örömet és nagy részvételt kiterjeszkedett.” Véleményét nem mondhatja meg, tehát hallgat.

Ez a hallgatás, mint a későbbiekben bizonyítjuk, látszólagos csak. A látszólagos hallgatást többen félreértették már. Hercegi megbízás alapján dolgozó történetíróinál ez érthető is. Újabb történetírásunkban ez a félreértés a korábbi nézetek átvételét tükrözi. „A haladó vonások azonban elmosódnak Festeich⁶⁴ politikai portréján, mihelyt a nemzeti függetlenségi gondolat mellett való kiállás már veszéllyel jár. Ferenc császár alatti reakció idején mindinkább visszavonul — mint maga mondta, az „ekevas és csoroszlya” mellé — szóval birtokai kezelését, illetve fellendítését tekinti élete céljának” írja Lázár Vilmos.⁶⁵ Legújabb történetírója, Süle Sándor szerint⁶⁶ Négyessy „igen találó jellemrajzot nyújt Keszthely uráról”, majd mondatokat emel ki Négyessy művéből. Ezek között szerepel a „bátor szókimondás és az oportunitizmus” is Festetics György jellemzőjeként. Festetics oportunitizmusát így jellemzi:⁶⁷ „Döbrentei Gábor elbeszélése szerint egyik alkalommal

a tudós Fejér György hiába ajánlotta Festetics figyelmébe Verseghy Ferenc egyik kéziratát. A gróf mindössze száz forintot adott rá, és azt jegyezte meg, hogy „ha neve oly kormos nem volna, többet adna”. A kormosságot Verseghynek a Martinovics-per miatti börtönviseltségére értette. Georgikon-beli tanácsadója, a nagy pedagógus Tessedik Sámuel alig tudott oda hatni, hogy Festetics a praktikánsai közé engedje a Szarvason meghúzódó, ugyancsak a Martinovics-per folytán egy évi börtönre ítélt, kiváló képességű Pruzsinszkyt, Eötvös József későbbi nevelőjét.” Ezt a felsorolást ki kellett volna egészíteni egy lényegesebb adattal is. Kazinczy Ferencről 1802-ben 1068 forint tartásdíjat követelt a fiskus, a Martinovics per során kapott börtönbüntetés kiegészítéseként. Kazinczy Festetics György-höz fordult és levelében 500 forintot kért. Festetics titkára szűkszavú, latin levélben utasította el a kérést.⁶⁸ Négyessy Kazinczy elutasításának okát világosan megmondja,⁶⁹ „a fő ok Kazinczy politikai kompromittáltsága volt.”

Felületes vizsgálattal is kiderül, hogy Festetics kerülni akarta a látszatot, hogy segíti a magyar jakobinus mozgalom részeseit, amivel azt kívánta dokumentálni, hogy nézeteikkel nem azonosítja magát. A jezsuiták diplomata művésze lép előtérbe életében. Ennek okáról szó lesz, most az a lényeges, bizonyítsuk cselekedeteinek látszat voltát. Verseghynek csak ad 100 forintot, tettét azonban szavakkal ellensúlyozza. Pruzsinszky georgikoni felvételét látszatra gátolja, de csak felveszi. Újra szavakról van szó, Süle Sándor⁷⁰ könyvének későbbi helyén ugyanis ezt olvashatjuk Pruzsinszky Józsefről: „Exactor címen szerepelt, majd 1800. augusztus 4-én Pethétől átvette a harmadévesek urbariális útmutatásainak és instrukcióinak oktatását, és a másodéveseknek technológiát tanított. 1801-ben még másodtanárként működött. Röviddel utóbb már a keszthelyi uradalom tisztartója, majd a csáktornyai uradalom számtartója lett.” Két év alatt egyik vezető főtisztje az, akinek felvételét látszatra ellenzi. Tegyük hozzá, hogy a Festetics uradalom életében igen lényeges a balkáni és olaszországi kapcsolat és ennek a kapcsolatnak egyik centruma Csáktornya.⁷¹ Pruzsinszky nemcsak főtiszt tehát, hanem egyik kulcspozíció betöltője is. Kazinczy neve országszerte ismert, úgy gondolta, a vele való kapcsolatot szavakkal nem ellensúlyozhatja már, elutasítja tehát kérését. A börtönből szabadult, szerencsétlen Rosthy Pálnak olyan minimális segílyt ad, amit említeni sem érdemes, 25 forintot.⁷²

Miért ennyire óvatos, és miért éppen 1797 óta? A kérdésre csak akkor felelhetünk, ha iskolapolitikáját elemezzük. Festetics György, a katolikus főúr 1792-ben református gimnáziumot alapít Csurgón „a közjó emelésére és a parasztok könnyítésére”.⁷³ A Hármas Kis-Tükör, amelyből akkor a hittant, történelmet és földrajzot tanultak, Major Lajos, a Népszabadság éles szemű cikkírója szerint⁷⁴ ezt írja: „Somogy vármegyébe Tolnárról elérhatsz, — Koppánra, Szigetre, Babótsára ehetsz, — Somot, almát, körtvélyt itt eleget ehetsz, — De a tudományban részt keveset vehetsz.” Pár évvel később a Hármas Kis-Tükör szövege⁷⁵ megváltozott már: „Somot, almát, körtvélyt itt eleget ehetsz, — Tudományban is már Részt benne jól vehetsz.” A változásban gyökeres szerepe volt a csurgói gimnáziumnak, amely most ünnepli 175 éves fennállását.

A keszthelyi gimnáziummal kapcsolatos tevékenysége ismert, itt csak azt emeljük ki, hogy a gimnázium épületét azzal adja át a premontrei kanonokrendnek,

hogy az épületért anyagi kárpótlást nem kér, hanem „e helyett azt kívánja, hogy a keszthelyi szülők gyermekei neveltetésének megkönnyítésére a gimnáziumot líceummal egészítsék ki”.⁷⁶ 1810-ben a helytartótanács elé terjesztik azt a szándékát, hogy a keszthelyi gimnáziumot líceum felállításával teljessé kívánja tenni, említvén, hogy a líceumban logikát, erkölcsant és történelmet a keszthelyi gimnázium tanárai adják elő, matematikát, gazdaságtant és természetrajzot a Georgikon tanárai. Festetics György magának tartja fenn a tanárok kinevezési jogát, lehetőleg katolikusokat alkalmaz, de protestáns tanár kinevezésének a lehetősége sem lehet tiltott. A líceum tanárainak engedélyezi könyvtára használatát. Beleegyeznek abba, hogy a líceum tanárai a tankerületi főigazgató felügyelete alatt álljanak.⁷⁷ Keszthelyi líceuma 1818-ig állt fenn, mikor a király a magánlíceumokat megszüntette.

Döbrentei Gábor írja,⁷⁸ hogy Festetics Györgynek soproni tartózkodása során gondja volt az ottani evangélikus líceumban tanulók „magyar társasága” iránt.

A vallás sem tanulóknál, sem tanárnál nem játszott tehát szerepet, a lényeg a magyarság volt. Tegyük ehhez hozzá, hogy jobban tudjuk értékelni, II. József türelmi rendelete 1781. október 25-én szabályozta csak az „akatolikusok” jogi helyzetét, de egyes pontokban fenntartotta még az uralkodó katolikus vallás előjogait.⁷⁹ A vallási küzdelmeket az 1790:26 törvénycikk zárta csak le.⁸⁰ Festetics György rögtön élt a lehetőséggel és Csurgó révén a református, Keszthely akkori jobbágyváros révén a katolikus, Sopron révén az evangélikus tehetséges jobbágy gyerekek továbbtanulását akarta biztosítani. Természetesen valótlán képet adnánk, ha azt mondanánk, hogy csak a jobbágy áll iskolapolitikájának központjában. Keszthelyen nemesi konviktum létesített, ahová jelentős ösztöndíjjal nemes származású tanulókat vett fel.⁸² A tudás volt számára a fontos, lehetővé akarta tenni, hogy nemes és jobbágy egyaránt elsajátíthassa azt. Mindezt oly korban, mikor a vezető személyiségek, Sándor Lipót, vagy József nádor a francia forradalom eszméinek behatolásától félve egyenesen károsnak tartották még a népoktatás fejlesztését is.⁸³

Mária Terézia Ratio educationis-a minden iskolát, elemi és magasabb szintűt is, akár egyházi, akár magánzemély tulajdonában működött, állami felügyelet alá helyeztetett. Az iskolák működéséről fél évenként jelentést adtak a főigazgatók a Helytartótanácsnak.⁸⁴ Mivel az iskolák működését engedélyező hatóság a francia forradalom eszméinek terjedését az oktatásügygel hozta kapcsolatba, érthető Festetics György viselkedése, amelynek antidiálektilikus szemlélete valóban kedvezőtlen összképet eredményezhet csak. Hogy mennyire aggódott iskoláiért, egy Csokonai Vitéz Mihállyal kapcsolatos epizód világítja meg. Festetics résztvett egy Csokonai által rendezett iskolai színelőadáson Csurgón, melyen Csokonai Pufók című darabját mutatták be. A darab címszereplője elénekelt a „Hej Rákóczi, Bercsényi” kezdetű dalt. Festetics György ilyen figyelmeztetéssel fordult Csokonaihoz:⁸⁵ „Uram! az ilyenekért az iskoláinkat is széjjelhányhatják; vigyáznunk kell!”

Igyekezünk rávilágítani, hogy Festetics György megnyilvánulásait iskolapolitikája alakítja ki. Nem beszélünk azonban arról, hogy miért volt számára ennyire lényeges az iskola. A kérdésre a Georgikkal kapcsolatban lehet jól rámutatni.

Festetics György 1797-ben alapította Európa első rendszeres mezőgazdasági főiskoláját, a Georgikont. Többen utaltak már arra,⁸⁶ hogy Festetics György a Phoenix hajó, a Georgikon és könyvtára épületének képét nyomtatta névjegyére (2. kép). Valószínűnek tartjuk, hogy a kép előterében álló hatalmas fa a görög múzsák szent ligetét, a Helikont jelképezi. Élete nagy alkotásairól van tehát szó. A kérdés most az, hogy miért büszke a Georgikonra, és ha erre felelni tudunk, megkapjuk iskolapolitikájának lényegét is.

A Georgikon legújabb története, amely Süle Sándor tollából a közelmúltban hagyta el a nyomdát, így foglalja össze⁸⁷ az intézmény jelentőségét: „Éles előrelátás és jó számítás ez, hiszen az agrárkapitalizálódás útjára térő, közel hatodmillió holdnyi Festetics-birtok az eddigi szakképzetlen vezetők irányításával nem tudott volna megfelelni a bontakozó konjunkturális igényeknek. Ezeknek a követelményeknek az akkori oktatási intézmények közül egyik sem volt képes eleget tenni. Ezért új, ezért úttörő nemcsak hazai, hanem európai viszonylatban is. A fejlődés akkori szakaszában létező, célkitűzésével így szolgálta a magyar polgári fejlődést”.

Vitathatatlan, hogy így is, de másként is. Pontosan ez a „másként” az, ami annyira elkerülte eddig a figyelmet, hogy részleteznünk kell. Már hercegi megbízásból tollat fogó történetírója, Szabó Dezső Széchenyi István egyik korai előfutárjának tekintti Festetics Györgyöt.⁸⁸ A marxista történetírás ugyanezt látja benne. Szántó Imre⁸⁹ írja, hogy Festetics György is érdekelt volt abban, hogy a termelési viszonyokat kapitalista vágányra állítsák, természetesen azzal a feltétellel, hogy ez az átalakítás ne forradalmi úton történjék, hanem maguk a földbirtokosok „felülről hajtsák végre. Gróf Festetics György tehát bizonyos mértékig előfutára volt unokaöccsének, gróf Széchenyi Istvánnak, aki közelről ismerte a Georgikon működését.”

Az 1790-es évek utópista társadalmi ábrándjairól, melyek a felvilágosodás és a szabadkőművesség jellemzői, beszéltünk már. Ezek „felülről jövő kezdeményezésektől” várták a társadalmi rend átalakulását. Úgy gondoljuk, Festetics György iskolapolitikája, főleg a Georgikon ennél messzebb ment már. Iskolapolitikájával, a plebejus értelmiség számának gyarapításával vélte elérni a nemes és jobbágy közti rendi különbség felszámolását. Iskolapolitikájában Széchenyi István „kiművelt emberfő” gondolatát ismerjük fel, a Georgikon képe politikai embléma tehát névjegyén.

A plebejus értelmiség XVIII. század végi száma, szerepe Benda Kálmán összefoglalásából ismert, aki kimutatja, hogy a kor leghaladóbb erői ezek.⁹⁰ A Georgikonban hallgatónak és tanárnak nemes és jobbágy származását, vallásra és nemzetiségre nem tekintve vettek fel. A felvétel alapja a tudás.⁹¹ Pár példát erre a kor újságjaiban megjelent hirdetésekben. 1806-ban a Georgikkonnál betöltendő segédtanári állást így hirdették:⁹² „Ezen Hivatalyra való személynek kinevezésében semmiféle vagy Vallás, vagy születés és Nemzetbéli különbség nem fog tekintetbe vétetni.” Ez évben a Georgikonban elnyerendő „Praktikánsi Stipendiumokról szóló Hirdetmény” is megjelent,⁹³ melynek bennünket érdeklő része így hangzik: „A gazdaságot tanuló ilyen írjában akármely vallású, születésű, vagy nemzetbéli legyen is, a megkívánandó Tulajdonságok ezek: Hogy ő a Philisophiát, vagy legalább az alsóbb hat Deák iskolákat jól elvégezte; Deák, Magyar és Német nyelven írjon, és beszéljen. . .” Röviddel később „Pristal-

„dusi Stipendiumról” olvashatunk.⁹⁴ „Ehez képest ezen Pristaldusi Stipendiumra való felvételben leginkább jó Talentumok, ditséretesen elvégzett Tudományok, és előbbeni erkölcsbéli maga jó viselet fog minden Vallás, és nemzetbéli válogatás nélkül tekintetbe vétetni.” 1809-ben is így hirdetik a Georgikonban megürült ösztöndíjas helyet:⁹⁵ „A kik ezen Stipendiumokban, és az ezekkel egybekötött jövődöbéli bizonyos Hivatalokban részesülni kívánnak, azoktól minden Születésre, Nemzetre, és Vallásra való tekintet nélkül megkivántatik, hogy . . .”

És sok kívántatott meg! A gróf ösztöndíjasaitól és tanáraitól a magyar, latin és német nyelv írásban és szóban, a mai gimnáziumnak megfelelő iskolai végzettség, illetve a főiskolai képesítés. „Festetics ösztöndíjasai javarészt nem nemesekből, vagy legfeljebb a jobbágyi szinten élő bockorosokból kerültek ki. A külső hallgatók között szintén ritkán lehet nemest felfedezni” írja Süle Sándor is.⁹⁶ Erre a jól képzett, nem nemes származású szakember tömegre a Festetics hitbizományának csak töredékében volt szüksége. A félreállított Nagyváthy írja⁹⁷ csurgói magányában: „Georgikon a készülő ifjakra nézve egy jóltevő intézet, a Földes Uraságokra nézve pedig egy oltsó és megbecsülhetetlen veteményes kert”.

Itt újabb szellemes sakkhúzását figyelhetjük meg a zseniális alkotónak. Ismételtén megírták már,⁹⁸ hogy a Georgikon kimondottan a Festetics hitbizomány gazdasági szakembereinek utánpótlását kívánta az alapításkor biztosítani. Süle Sándor, mint említettük, így is értékeli a Georgikont. Nagyon lényeges, hogy a Georgikon megnyitása egybe esett Festetics kamarási kulcsának elvesztésével és bécsi kitiltásával. Ilyen körülmények között nyilvános jellegű iskola alapítására engedélyt nem kapott volna. A gazdasági iskolák, köztük a Georgikon működését is figyelte a Helytartótanács, onnét is beérkeztek hozzá a főigazgatók félévi jelentései.⁹⁹ Hogy a cél több, mutatja, hogy 1797. október 6-án már olyan szobát jelöltek ki Pethe professzor előadásai tartására, hogy oda „másoknak is szabad bemenetel fog engedtetni”.¹⁰⁰

1798. szeptember 14-én azt olvashatjuk a Magyar Hirmondóban, hogy más hallgatók is részt vehetnek az egyes órákon.¹⁰¹ 1799-ben hét külső hallgatója van már a Georgikonnak.¹⁰² 1800. szeptember 19-én ismét

2. Festetics György névjegye.

2. Visitenkarte von György Festetics.

2. Carte de visite de György Festetics.

2. Визитная карточка Дьёрдя Фештетича.

közlük, hogy „valamint az előtt, úgy jövődöben is” bárkinek lehetősége van minden fizetés, tandíj nélkül az általa kiválasztott órákat hallgatni és az egy év alatt végzett anyagból vizsgázhat is.¹⁰³

Az 1801-es év döntő fordulatot hoz Festetics célkitűzéseinek megvalósításában. Eddig magasabb körök kerültek keszthelyi kastélyát, most nem kisebb vendége van, mint maga a nádor. József főherceg nádor keszthelyi időzésének fénypontja a Georgikon felavató szántás volt. Maga a nádor szántott, fehér köpenyben haladt a talyigás eke után, melynek fája nemzeti színűre volt festve, vasa megezüstözve. Gróf Szapáry vitte az ostort. Festetics György az aranyozott szarvú, koszorús ökröket vezette. Egy dülönnyi barázdát szántottak, oda és vissza.¹⁰⁴

A nádori látogatással Festetics udvarképes lett újra. 1817-ben a híreszántási jelenet emlékére ezüst, és bronz emlékérmeket veretett,¹⁰⁵ melyeket a vizsgákon kitűnt tanulók kaptak meg (3. kép). A megjelent és a Georgikon körül érdemeket szerzett személyiségek díszes ezüst mentekötő láncot kaptak, melynek közepén a „numisma oeconomicum” ezüst példánya volt elhelyezve.¹⁰⁶ A Georgikon-lánc töredékét a Balatoni Múzeum számára a közelmúltban szerezhették meg. Krainer Imre jogtudós kapta, aki a láncsal le is festette magát. A festményt is sikerült megszereznünk.

1797/98-ban 2 hallgatóról tudunk, a következő 1798/99-es tanévben a hallgatók száma 4, míg 1799/1800-as tanévben 9. A szám az 1800/1801-es tanévben hirtelen 20-ra emelkedik.^{106a} József nádor 1799. június 4-én tudatta Festeticcsel, hogy a király a keszthelyi gimnáziumra tett alapítványáért és a Georgikonnak saját költségén való felállításáért elismerését fejezi ki.¹⁰⁷ Festetics György új politikája kezdte meghozni gyümölcsét, a hallgatók számának ugrásszerű emelkedése ezt tükrözi. Az említett nádori látogatás az udvar megbékélésének végső jele. Ettől kezdve a nádor személye fémjelzi a Georgikont, amely most szélesre tárhatta már kapuit. 1797 és 1848 között, amíg az intézet működött, Deininger Imre és Csanády Gusztáv szerint¹⁰⁸ 1444 hallgatója volt. Süle Sándor ennél 240 hallgatóval tud többet, de megjegyzi, hogy a pontos számot különböző nehézségek miatt nem lehet megállapítani.¹⁰⁹ A Georgikon „magánintézmény volt ugyan, de a század elején mégis többen látogatták, mint a pesti egyetemet” írja Süle.¹¹⁰ Ha ehhez hozzátesszük, hogy az 1684 hallgató főleg jobbágyi származású, akkor elértünk Festetics György iskolapolitikájának lényegéhez, ami egyben politikai célkitűzés is. A tudás, a „világosság” terjesztése ennek lényege. Célkitűzéseit nem foglalta írásba, ezért okoz azok rekonstruálása bizonyos nehézséget. Törekvései Széchenyi István pár évtizeddel később írt¹¹¹ mondatával azonosak: „fő czélom az, hogy hazánk erei központosuljanak; a’ megyei, városi, mágánási, nemesi, polgári, vallási, nemzeti sa’t. különzések egy magasb célra olvadozzanak össze; az ember nem mindig czime és állása, de mint ember belbecse után latoltassék; elmesurlódások által a’ nemzeti legnagyobb kincs, a’ kiképzett, előítélet nélküli emberi velő mindinkább növekedjék, s kellő helyére emeltesék, miképp

felébredjen a' közlélek, 's így erősb legyen a' haza...” Széchenyi István és nagybátyja, Festetics György kapcsolatának feltárása, elemzése véleményünk szerint igen érdekes eredményeket hozhat még.

Festetics György művelődéspolitikai és egyben politikai célkitűzéseinek képe nem lenne teljes, ha nem ismernénk el Szántó Imre említett igazát, hogy Festetics György a társadalmi átalakulást a fennálló tulajdonviszonyok csorbíthatatlanságával vélte elérni. Szigorúan ragaszkodott földesúri jogaihoz.¹¹² Ezt természetesen mai szemmel nem értékelhetjük. Azt kell vennünk, hogy egy adott társadalmi rendszerben, a feudalizmusban annak felbomlásztásáért küzdött, iskolapolitikájával a nemesi előjogok fellazítását kívánta elérni, így munkásságát ezen a téren is pozitívna, előremutatónak kell értékelnünk.

Névgyegén ott van könyvtára képe is (vö.: 2 kép). Könyvtáralapítása, a könyvtár fejlesztése is iskolapolitikájával egyező céllal történt. 1781. február 12-én Széchenyi Ferenc gondjára bíz két láda könyvet és iratot, egy későbbi könyvtár alapját, mely „arra van szánva, hogy hazafiakat képezzen”, mint írja.¹¹³ A Keszthelyen felállítandó liceum tervezeténél megjelöli, hogy annak tanárai könyvtárát használhatják.¹¹⁴ Most a Festetics könyvtár és a Georgikon tanári karának viszonyát szeretnénk röviden említeni, mivel bizonyos félreértések adódtak ebből a kérdésből is. Bevezetőként említhetjük, hogy a hagyomány azt tartja, még családtagot sem engedett be szívesen a könyvtárba, annyira féltette állományát.¹¹⁵ A marosvásárhelyi Teleki Theca 1802-ben megnyitotta ugyan kapuit a nagyközönség előtt, könyvet azonban nem kölcsönöztek, csak helyben lehetett olvasni.¹¹⁶ Festetics nem volt annyira merev, könyvtára kölcsönözött könyveket. Kis János írja:¹¹⁷ „Asbót János barátom is, ki ekkor tájban lett a georgikon archonává, mágnesi erővel húzott magához. Ez sem győzte ura széles tudományát, különösen a gazdasági dolgokban, magasztalni s azt beszélte, hogy ámbár ő kosárral hordhatta el bibliothekájából a maga szakmájához tartozó könyveket, az csak nem mindeniket pontosan megbírálta, s megmondotta, melyik ér többet, vagy kevesebbet s melyiknek melyik része van jobban, vagy rosszabbul kidolgozva.” Festetics György 1808. július 20-án kelt

könyvtári instrukciójának 11. pontjában¹¹⁸ olvashatjuk: „Mínt hogy a Georgikonbéli Professoroknak leg több Könyv szokott kint heverni, hogy tehát az illyes Könyvek sok időki a Professoroknak ne rongáltassanak, hogy ez esztendei Praelectionknak végével, t. i. September Holnapnak elején, minden azon Könyveket, mellyeket esztendő által a Könyvtárul fent irrt mód szerint ki vettek, vissza kell szedni, nem különben másoknál is leg fellyebb három holnapnál tovább semmi féle könyv ne hagyatasson, hanem el telvé a három hónapok, hogy a dolog feledékenysébe ne menyen, a vissza adás sürgettesen és eszközöltessen.” A könyvek kivételének módját a 2. pont szabályozza. „Mivel pedig gyakorta meg történik, hogy kivált a Georgiconi professoroknak a Könyv szükséges lévén, sem én ide haza nem vagyok, és magam Commissiot nem adhatok, sem pedig a Professor Urak a Directionak Determinatióját, mivel egy héten csak egyszer tartatik Sessio, el nem várhatják, az illyes esetekben Professor Urak Plenipotentiarius és Inspector Urak által alá irándó Commissiot tartoznak váltani, és a Bibliothecarius egyedül ezeknek, nem másnak Commissiojára adhattya ki a kívánt könyveket...” Könyvtárával kapcsolatos intézkedéseit féltő gondnak és politikai óvatosságnak tekinthetjük. A könyvtár külföldi könyveket is vásárolt, mellyeket nem az osztrák cenzor engedelmével nyomtak. Ez magyarázza, hogy „a politicus és tudományos ujságokat csak a Direktionak referens tagjai olvashatják, ellenben a csupa tudományos ujságok, ha már be vannak kötve, a georgiconi professzorokkal is közöltethetnek”.¹¹⁹ Szerintünk ezekből nem következik az, amit Süle összegez: „Nagyszerű ez a szakmai ellátottság, de a Georgikon professorai hátterbe szorultak.” Az utód, Festetics László 1825 végén és 1826 elején Somogy, Sopron és Vas megyéknek 1000—1000 forintot, Zalának 2000 forintot kínál megyei könyvtár létesítésére.¹²⁰ Ő volt az, aki az önálló georgiconi könyvtárat megvalósította.¹²¹ Ez a könyvtár ma a Helikon Könyvtárban, zárt egészként szemlélhető. Így önmaga beszél magáról.

Sok téves következtetés adódott már Festetics György és Nagyváthy János kapcsolatának helytelen elemzéséből is. Ezt a kérdést annál szívesebben említjük, mert Nagyváthy hagyatékából több irat került

3. A Georgikon-érem.
3. Die Georgikon-Medaille.

3. La médaille Georgikon.
3. Медаль Георгикона.

Keszthelyre, a Balatoni Múzeumba, így új adatokkal is kiegészíthetjük a képet.

Ismert, hogy Nagyváthy János (4. kép) szabadkőműves volt, a pesti „A Nagyszívűséghez” páholy tagja. Utopista ábrándokat tükröző, de a ma korában előremutató politikai írásairól szölkünk már. A magyar jakobínus mozgalom egyik vezetőjeként a budai Vérmezőn lefejezett Hajnóczy köréhez tartozott.¹²² Hajnóczy közhivatali munkássága előtt gróf Széchenyi Ferenc, Festetics György sógorának titkára volt. Alkalmazásában az azonos, vagy rokon politikai elvek mellett gazdasági szaktudása és talán Széchenyi Ferenc részéről, Hajnóczy közreműködésével indított támogatás is közrejátszott. 1797-ig a Festetics hitbizomány vezetője, direktora volt. Hirtelen távozása többször foglalkoztatta már a szakirodalmat.

Lázár Vilmos¹²³ ezt írja Nagyváthy távozásáról: „Közte és Festetic György között egyre jobban kiszélesedett az osztályhelyzet teremtette szakadék. A gróf a Martinovics-féle mozgalom után mindinkább elhidegült a plebejusi Nagyváthytól: egy jelentéktelenné tünő incidens kapcsán összeszólalkoztak és ennek folyamánként Nagyváthy szerződésének letelte után Csurgóra költözött”. Süle Sándor így ír:¹²⁴ „Az uradalmat rendbeszedő Nagyváthy János 1797 elején történő gyors nyugodalomba menesztése is arra bizonyíték, hogy a gróftól önértékén kívül vajmi kevés következtetés vezetett”. Más helyen mondja:¹²⁵ „Festetics minden hasznosíthatót kisajtol Nagyváthyból, a birtok egyenesbe lendült, a valóban ‚kapkodó’ grófnak pedig terhéssé vált a körültekintő, nagyműveltségű direktor”.

Ezek az újabb vélemények. A régebbiek közül Kuthy Ferenc Nagyváthy fékezhetetlen kultúrtörékvésében látja a menesztés okát.¹²⁶ Nagyváthy Kálmán szerint Festetics kibírhatalan természetű az ok,¹²⁷ Vörös Károly ezt a lehetőséget nem veti el, de Festetics új gazdasági módszereiben is indítékot lát, melyek kivitelezésére Nagyváthy nem alkalmas már.¹²⁸

Maga Nagyváthy ezt írja:¹²⁹ „Tizenyolcz esztendőktől fogva magános és független életet élek. Még csak vágyódás sem fordult meg szívemben az eránt, hogy szolgálatba mentem volna, annyira jóllaktam néhai direktori hivatalommal. Azonban mégis abban való nem éppen érdem nélkül való szolgálatom szerezte ezt a kis, életemig tartó inscriptiót, mely a világ játékává nem hagyott lenni”.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az ok ismeretlen. Egy lehetőséget említünk, amit a későbbi kutatásnak igazolni, vagy cáfolni kell. Nagyváthy nyugdíjazásának körülményeit, járandóságát az Oeconomia Directio 1797. október 11-iki jegyzőkönyvi bejegyzése tartalmazza.¹³⁰ A Georgikon 1797. július 1-én kezdte meg a munkát.¹³¹ Említettük, hogy éppen az 1797-es év fordulót jelent Festetics politikai magatartásában, illetve annak megnyilvánulásában. Ezt a változást azzal igyekeztünk magyarázni, hogy iskolaalapításai célkitűzései útjából el akart minden olyant hártani, ami Bécs számára nehézséget jelentett. Nem lehetetlen, hogy ezért kellett mennie Nagyváthyknak is.

Festetics Keszthelyen él, de közel sem olyan falusi magányban, ahogy 1809-ben Kisfaludy Sándorhoz írt levele alapján egyesek gondolják.¹³² Ágensei minderről értesítik, ami Európában történt, a tervezett politikai lépésekről csakúgy, mint az udvari mendemondákról. Ennek jellemzésére említjük, hogy 1798. szeptember 21-én Nelson admirális győzelméről kap kimerítő je-

lentést, értesítik az orosz – francia hadüzenetről, és arról a tervről, hogy Krakkóba 27 000 orosz katonát vezényelnek.¹³³ Nyilván ismerte Bécs véleményét is Nagyváthyról. Ez a vélemény nem lehetett jó. Nagyváthy szabadkőműves múltja ismert és tudott volt, azokkal a névtelenül megjelentetett írásokkal egyetemben, melyek utópista ideológiáját sugározták. Neve többször szerepelt különböző bizalmas rendőrségi jelentésekben.¹³⁴ Úgy gondoljuk, a Georgikon érdekében mennie kellett.

Ha nem is ismerjük Nagyváthy távozásának közvetlen okát, ismerjük későbbi viszonyát Festetics Györgygel. Ezt részletezni kívánjuk, mert kidolgozatlan téma, másrészt jellemző is.

Vörös Károly részletesen közli az említett Oeconomia Directio jegyzőkönyvének adatait.¹³⁵ Ebben az áll, hogy Nagyváthy János 2000 forintot kap végkielégítésként, élete végéig használhat Csurgón 40 hold földet, 12 hold rétet és évi 12 öl fa jár neki. Csurgón lakóházat is biztosítottak számára.

Csurgóra költözött és a kis birtokon gazdálkodott. Anyagi helyzete jónak mondható. 1815. december 11-én készített végrendelete¹³⁶ jelentős összegekről rendelkezik. 400 kötetnél több könyve van,¹³⁷ ami szellemi szükségletet kielégíti. Marad ideje szakirodalmi munkára. De verselget is. Sajnos, versei is elvesztek.¹³⁸ 1818-ban házépítésre gondol. Az építendő ház tervrajza a Balatoni Múzeumban van,¹³⁹ rajta Nagyváthy megjegyzése: „Ezen rajzolat helyben hagyatik. Csurgó 5. April. 1818. Nagyváthy János”.

Nagyváthy kapcsolatban marad Festetics Györgygel, kinek egy hozzá intézett, 1816-ban kelt latin nyelvű levelét egyéb emléktárgyakkal 1907-ben szerezte meg a Balatoni Múzeum.¹⁴⁰ A levél sajnos eltűnt a második világháború idején. Szerencsére megmaradt viszont az a levél, amit Nagyváthy János írt Festetics Györgyhez, 1818. május 28-án.¹⁴¹ A levél így hangzik: „Főméltóságú Gróf! Kegyelmes Uram! Bátorodom ezen kis munkát Excellenciád’ bölts megítélése alá vetni. A jó Szív, és Haza Szeretet igazgatták ugyan összeállításában pennámat: de elegendő értelmet a’hoz nem adtak, nemis adhattak. Excellenciádat kényteleníttem tehát ez eránt alázatosan megkérni, hogy a’hol tudtom, és akaratom nélkül elbotlottam helyre igazítani méltóztasson. — M. Ország Jus Publicuma igen járatlan és talán félelmes utis. Minekutánna mind Pray, mind Kovachich, holott sok ezer Datumok kezeken vóltak, e’ben minden Rend és Függelés nélkül dolgoztak, s talán kénytelenek is vóltak dolgozni: meg kell esmernem, hogy vakmerő Lépést tettem: és Excellenciád Észrevételei, Tanácsa és Bátorítása nélkül tovább lépni nem merek: annyival inkább közzétételére a’ költségesse kívül, semmi más utat modot illy félre Helyen, mind én lakom, nem tudhatok. — Azonban akármilyen lessz az egész törekedés felől Excellenciád ítélete, én magamat a’hoz fogom tartani. Az Észrevételeket pedig, ha a Könyv világot nem láthat is, be fogom iktatni és Maradéknak áltadom. — Még ez egyért esedezem Excellenciádnál, hogy ezen egyetlen egy Exemplár Kézírást, bölts Észrevételével kísérve, vissza küldeni méltóztasson. A’ nedves esztendők, és Sárházam, mig észre vettem, minden régebb munkáimnak Fragmentumait el rothasztották: és itt correct Irót még messzebb kell keresni menni; mint könnyű Eketsinálót. — Többire magamat Excellenciád kegyelmibe alázatosan ajánlvá mély tisztelettel vagyok Főméltóságodnak érdemtelen Szolgája Nagyváthy János.”

4. Nagyváthy János.

4. János Nagyváthy.

4. János Nagyváthy.

4. Янош Надъвати

Nagyváthy eljárt a Georgikon és Helikon keszthelyi összejöveteleire, ahol beszámolt a termelési tapasztalatairól, a virginiai dohány meghonosítási kísérletéről és különféle gyógynövények termeléséről.¹⁴² 1818-ban a „Magyar Fewdes és Zászlós Ur”-ból olvas fel.¹⁴³ Nagyváthyt és Pethét ekkor 200—200 forint jutalomban részesítik agrártudományi tevékenységükért és a georgikoni tiszti széknek is tagja lesz.¹⁴⁴

Nagyváthy 1819 elején meghalt. Veje, Nyikos László írja:¹⁴⁵ „E folyó 1819.ik esztendő Febr. Hónapnak 24-ik napján egy hétig tartó forró hideglelés után: ki mult e világbul” A halál oka mai szóval tüdőgyulladás. Lovaczky Ferdinánd gyógyszerész 54 forint 14 krajáros számlája a február 19-én, 20-án, 22-én és 24-én kiadott gyógyszerekről szól, melynek zöme „China Mixtum”.¹⁴⁶ Temetésén ott volt Festetics György is, akit Darnay Kálmán szerint¹⁴⁷ ez a téli út vitt sirba. „Nagy-Váthy János barátunk mintegy három héttel előzte meg joltevőjét” írja Horváth Ádám Kazinczy-nak.¹⁴⁸ Apósa halála után Nyikos László értesítette Trattner könyvkiadót, hogy hat kéziratot talált Nagyváthy hagyatékában, ezeket kiadás céljából megküldi.¹⁴⁹ Trattner Tamás 1819. június 10-én válaszolva megküldi a kiadandó könyvek nyomtatási költségeit is.¹⁵⁰ Nyikos nem akar nyereséget és csupán Nagyváthy emlékét akarja a könyvekkel megörökíteni, így ellenszolgáltatás nélkül lemond a szerzői jogdíjról.¹⁵¹ A helikoni ünnepségen ismertetett Magyar Földes és Zászlós úr kinyomását a cenzúra nem engedélyezte. A munka tartalmát Vörös Károly foglalta össze többször említett, kitűnő dolgozatában,¹⁵² mi csak megemlítjük, hogy Zsivora György ügyvéd 1841 őszutó hó 28-án kelt levelében arról értesíti Nyikos Lászlót, hogy Magyarország hazai gazdálkodása és a Magyar Földes és Zászlós Ur kiadása ügyében csak akkor tud eljárni, ha a kéziratokat megkapja.¹⁵³

Nagyváthy hagyatékában talált és Trattnernek kiadásra átengedett anyagból megjelent munkák közül az 1820-ban kinyomtatott Magyar Házi Gazdaasszonyt említjük, melynek egy példányát Nyikos Lászlóné, Nagyváthy Lídia megküldte özvegy Festetics György-nének. A válasza így hangzik: „Kedves Édes Asszonyom! Sok féle dolgaim okozák, hogy késedelmes vagyok köszönetemmel, mellyel tartozom azon ékes bé kötött könyvért, melyet igen kedvesen vettem. El nyugodott Édes Attya valóban különös tapasztalatu Gazda és Gazda Asszony tudományu volt, méltó az ő könyvét követni. . .”¹⁵⁴

Festetics György és Nagyváthy János kapcsolatában és viszonyában olyant, ami Festetics Györgyöt elmarasztalná, nem látunk. Nagyváthy halála után családja viselkedése sem tükrözi ezt.

Festetics György névjegyén a vaskos fa véleményünk szerint a helikoni tölgy. Helikon nélkül jellemzése nem lenne teljes. A Graeven ezred híres beadványával foglalkoztunk már. Nézetünk szerint a magyar vezényleti nyelv csak függvénye a nemzeti hadseregnek, amely az ország függetlenségét volt hivatva biztosítani Festetics szerint. A nemzeti hadsereg alapvető elképzelésében, mivel ezt a kor viszonyai között megvalósítani nem le-

het, a maga módján megteszi a lépéseket kialakítása irányába. Az 1802. május 2-án megnyílt országgyűlésen, május 25-én a felső tábla küldöttei a következő izenetet terjesztették elő:¹⁵⁵ „Gróf Festetics György addig is, míg a hadi tudományoknak tanítása Magyarországon felállítatik, olyan ifjaknak felsegítésére, kik a hadi tudományokban kívánják magukat gyakorolni, a következő ülésen beadandó feltételek s mód szerint 40,000 forintos ajánlott légyen.” A feltételeket július 19-én foglalták írásba. A tőke évi 2000 forint kamatjából három olyan nemesi származású ifjú részesüljön magasabb katonai képzésben, akik Magyarország jelenlegi területéről, Erdélyből, vagy a Részekből származnak. Az ösztöndíjasok, mivel Magyarországon ilyen intézet nincs, a bécsi mérnöki akadémián tanuljanak. Mihelyt Magyarországon a megfelelő intézet megnyílik, az alapítványt az kapja meg.

A magyar nemzeti hadsereg kialakításának első, harcos kísérlete után, most a kor viszonyai közt megvalósítható kezdeményezését indítja el. A cél teljesen világos, ezért hangsúlyozza az ösztöndíjasok magyar származását. Az udvarképes tisztikarba akkor jobbágyi származású nem juthatott még be, az ösztöndíj tehát nemes ifjak számára szólt.

Berzsenyi Dániel Festetics Györgyhöz írt Ódája, nyil-

ván az 1805. évi IV. tc. győzelmének hatása alapján keletkezett. Négyessy László körültekintő vizsgálattal sem tudta eldönteni,¹⁵⁶ hogy Berzsenyi Festetics György 1790-es, vagy az 1805. évi országgyűlési szereplése alapján írja-e:

ÖRVENDJ, HAZÁNKNAK BÖLCS FIA, FESTETICS!
GYÓZTÉL, LEROMLOTT A BUTA CIMBORA
GYÉMÁNT PAIZSBAN, SÉRTHETETLEN
ÁLL AZ IGAZ, VALAMINT EGY ISTEN.
ÖRVENDJ: SZERENCSENK TALPKÖVE SZIRTON
ÁLL:
NYELVÜNK, ATYÁINK AJKA FELOLDATOTT,
VIRRAD HAZÁNK VÁRT NAPJA, VIRRAD
S A DENEVÉREK ELŐTTE FUTNAK.

Talán nem is lényeges a kérdés tisztázása. Lényegesebb, hogy Berzsenyi a magyar nyelvért folytatott harc vezéralakjának tekinti Festetics Györgyöt, már ekkor! A magyar nyelv jogaiért folytatott harc sokrétű, mint Benda Kálmán kimutatja.¹⁵⁷ A köznemesség tisztán közjogi síkon vívja a harcot, az is közömbös számukra, ha a latin lesz a hivatalos nyelv a német helyett. A haladó értelmiség a nemzetvé válás alapján tekinti a magyar nyelvet. Felsőbüki Nagy Pál fogalmazása¹⁵⁸ szerint: „Nyelvében él a nemzet”. A nyelvért folyó harc 1805-ben győzelmet arat. Ez lényeges most számunkra és az, hogy Berzsenyi ezt írhatja erről a győzelemről:

NAGY RÉSZ A TE MUNKÁD, A TE ESZED, S ERŐD
MELY PÉLDA VOLTÁL! ESMERI NEMZETED,
MENNYIT KÖSZÖNHET NÉKED E NÉP.

Festetics György nem tekintette közjogi kérdésnek, egyszerű államigazgatási módszernek a magyar nyelv ügyét, az világosan kitetszik Berzsenyi Dániel többször idézett, ismert írásából:¹⁵⁹ „Midőn egy oly ember, a kinek jövedelme három milliom körül van, egy ily innepre 30 ezret költ, semmi, de nem semmi az, midőn az ősz Festetics a szegény Bersenyinek az utzára kalap nélkül elejbe szalad. Minden cselekedet becsének az idő és hely az igaz mértéke. Egy oly népnél, a hol a Nagyok az anya nyelvet cigány nyelvnek nevezik, s a magyar irónak nem is köszönnek, s a leg jobb poétát leg fellebb jocularisan nézik, Festetics nagy ember, vagy ami még több, jó ember. . . .” Tiszteli az írókat, nemcsak a nemes származású Berzsenyit, de a plebejus Kis Jánost is kitüntető kedvességgel fogadja, egyenrangú félként kezeli.¹⁶⁰ Vagy említsük a Keszthelyen ma is élő anekdotát, hogy az Amazon szállóban megszálló Csokonait személyesen ment el meghívni kastélyába és előbb lehúzta a fáradt költő poros csizmáját és csak azután mutatkozott be? Lehet, hogy nem így esett, de felfogást tükröz ez, a grófét és a kortársakét is a grófról.

Ez a tisztelet a jogaiba visszahelyezett, erőtlenségen nyelv ápolóinak, fejlesztőinek szólt. Ezt a célt szolgálta a későbbi keszthelyi Helikon is. „Újjászülető irodalmunk bölcsőjénél ott álltak a keszthelyi Helikon géniusai is” írja Keresztúry Dezső.¹⁶¹ Festetics György halála miatt a Helikon akkor nem tudott intézménnyé fejlődni, egy célkitűzést azonban elért. A nyelv művelés területére visszaszorított és a szenvedélyes viták hevében már nem a célt, csak a sérelmeket látó nemzeti erőket kibékítette.¹⁶² Érthető Kazinczy lelkesedése:¹⁶³ „Festetics gyönyörű fényben ragyog máris. Ki tett annyit a Nemzet fényéért? . . . Bár trónusra ültették

volna a végzések! Hol vonánk ugy!” Ez a Helikon és nem az, amit Festetics György legújabb történetírója, Süle Sándor lát benne:¹⁶⁴ „A keszthelyi Helikon olyan vállalkozás volt, amit nem a kor igénye szabott meg, hanem egy főúri név fényjéért”.

A Helikkal kapcsolatban Festetics György álcázó politikájáról Keresztúry Dezső alapján szövegeztünk már. Ezt a politikát Festetics meg is szövegezte. 1809-ben írja¹⁶⁵ Kisfaludy Sándornak: „Én a régi Poétának mondásával élni szoktam: Tempore, quo vivimus, qui bene latuit, bene vixit.” Ez a lényeg. Az él jól, helyesen, aki visszahúzódik és nem mutatja ki igazi énjét. Ezt a politikai magatartást Festetics György iskolapolitikájának tükrében részletesen elemeztük már, a Helikkal kapcsolatban ismétlésekbe nem bocsájtjuk. Meg kell azonban említenünk, hogy az idézett levél folytatása sajnálatos félreértésekre adott alkalmat. A folytatás, a kritikus rész így hangzik: „Egész óhajomásom eddig csak az vala, hogy a magánosságom homályában magamat bé vonván, a nemes Gazdát illető eke vas és csoroszla mellett el rejtőzhessem, és a kép mutatást nem tudó szabad mondásnak alagyait jó barátaim között izlelhessem.”

Ezt a keszthelyi magányt Lázár Vilmos a rekió elől visszahúzódó, birtokai kezelését, fellendítését életcélnak tekintő Festetics megnyilvánulásának látja.¹⁶⁶ A gondolatot az újabb történetíró, Süle Sándor is átveszi:¹⁶⁷ „1809-ben Kisfaludy Sándorhoz írt levele a gazdálkodásba merülő, szórakozásból olvasgatni akaró vidéki nemesre vall.”

Ez a szórakozásból olvasgató vidéki nemes csak írni, olvasni és számolni tudó cselédet alkalmazott birtokain,¹⁶⁸ nyomdát létesített Keszthelyen¹⁶⁹ és elindított egy olyan kultúrpolitikai irányvonalat, aminek csúcsa a Georgikon és Helikon. Működése a kortársak érdeklődésének központjában áll, akik nem minden esetben tudják helyesen értékelni magatartását. Ehhez nagyban járul az, hogy a kor másik vezéralakja Kazinczy kezdetben nem szimpatizál Festetics Györggyel. Kazinczy és köre éles szatírával szemléli Festetics akkor még nem érthető viselkedését, különre valló ruházódását. Hosszú copfot hord, bokát verő szalaggal,¹⁷⁰ magyar nadrágot és huszárköpenyt.¹⁷¹ A különcöt látják és nem veszik észre, hogy a királyt akarja bosszantani a II. József uralmára emlékeztető copffal. Az 1807-es diétán aztán maga a király vágatta le a „czafját” írja Desseffy.¹⁷² „Fütyös Gyurinak” csüfolják, mert, ha rossza kedve, vagy haragszik, fütyül.¹⁷³ Nem veszik észre, hogy fegyelmélettel, nem engedi, hogy az érzelmek vezessék nyelvét és érzelmeinek olyan kifejezési formát választ, ami nem értékelhető. Ez a fegyelméletesség beszédmodorán is érződik. Kövér János vörsi plébánosnak is feltűnt, hogy beszéd közben szavakat ismételt, így is jegyezte fel:¹⁷⁴ „Követ nem adok, fát, fát talán”. Tudja, hogy minden szavának súlya van, gyors elméjének is időre van szüksége, hogy a kimondott gondolat támadhatatlan legyen, ezt az időt biztosítja számára szóismétlés, kedvenc szava az „igenis” is ilyen kitöltő, időnyerő jellegű. Világos, hogy ez a fegyelmélet magatartás csak modorosságban csapódhatott ki. „Gróf Festeticsnek minden köpönyeges ember Tekintetes Úr, a gazdag Nemesek pedig Nagyságosok és Méltóságosok” írja Berzsenyi Dániel.¹⁷⁵

Családi élete szerencsétlen, ennek ellenére „a halhatatlan ész” jegyében derűsen szemléli a világot. Házassága érdeklődésszerű, ahhoz az érzelmelek köze nincs.¹⁷⁶ Felesége 1800-ban elköltözött Keszthelyről, bár hivata-

losan nem váltak el, többet azonban nem jött ide.¹⁷⁷ Lányai férjhezmentek, elszakadtak azok is.¹⁷⁸ Egyetlen fia nem olyan irányban fejlődött, a hogy szerette volna, a fejlődés előre sejteti a későbbi csődöt.¹⁷⁹ Ilyen viszonyok közepette kétszeresen fontosak számára létesítményei. Időt és fáradságot nem kímélve figyel, ellenőrzi azok fejlődését. Mint említettük, hajnalban a Georgikonban van, ahol apróra ismer mindent. Kövér János írja,¹⁸⁰ hogy a vörseiek küldöttsége is a Georgikonban taláta. Ez az állandó jelenlét, következetes ellenőrzés és iránymutatás szerintünk az, ami miatt annyira gyakran változnak a nevek a Georgikon tanári karának névsorában.¹⁸¹ Ebből Festetics György modorára, idegállapotára téves következtetést levonni nem szabad. Kazinczy is helytelen úton jár, amikor úgy látja, hogy Festeticssel egyedül Asbóth tud kijönni.¹⁸²

Sőt, Festetics György derüs szemléletéből fakadó anekdoták forognak közzájón, amelyek később Vas Gereben tolmácsolásában országosan ismertek lettek.¹⁸³ Igazi nagysága a halálos ágy reménytelenségben mutatkozik meg. 1819. március 20-án arról írnak az újságok, hogy szélütés érte és javulásra alig van kilátás.¹⁸⁴ „Ő, magamként, igen vidám beteg volt, 's mennél inkább közelített halála, annál játszibb, sőt valóban enyelgő...” írja Horváth Ádám Kazinczynek.¹⁸⁵ Agya ép, a teste béna. Tréfáinak saját reménytelensége a legfőbb célpontja. Kigúnyolja a tehetetlen orvostudományt,

sőt, még a valláson is csíp egy jókorát. A vég, az agónia, mint mindig, szomorú. „...mindenek elhagyták, hanem egy öreg asszonyt fogadtak melléje, ki az emésztetjéből tisztogatta, és imádkozott: mikor hát a Miatyánkban ezen szókra jött az asszony: Mi kenyerünket adgyad nekünk, és botsásd meg nekünk a' mi vétkeinket, az öreg Gróf akkor is tsak untalan ezt felelte: igen is...” írja Kövér János.¹⁸⁶ Festetics György bronz koporsója ott áll a keszthelyi plébániatemplom szerény, közös kriptájában.

* * *

Ez a cikk nem tart igényt arra, hogy Festetics György életét és munkásságát teljes egészében tárja az olvasó elé. Süle Sándor többször idézett, új könyvének hatására született, hogy a könyv olvasása után helyesen tudjon értékelni az olvasó és mentesíteni tudja magát olyan nézetektől, melyek a történeti kritikát nem állják ki. A cikk vázlat csak Festetics György politikai arcképéhez. Úgy gondoljuk azonban, hogy ez a vázlat is elégséges ahhoz, hogy múltunk nagyjai közt említhessük őt is. Festetics György személyében korának és származásának ellentmondásai mellett olyan vonások és olyan törekvések ismerhetők fel, amelyek emberi és történeti méreleggel mérve is messze előremutatók.

Sági Károly

Jegyzetek

- ¹ Szabó D., A herceg Festetics-család története. (Bp. 1928) 199–313.
- ² Kövér J., A vörösi plébánia története 1686. — Kézirat. Eredeti a vörösi plébánián, melynek betűhív másolatát Németh Jenő szíveségéből a keszthelyi Balatoni Múzeum őrzi.
- ³ Szabó D., i. h., 202.
- ⁴ Szabó D., i. h., 200.
- ⁵ Szabó D., i. h., 201.
- ⁶ Szabó D., i. h., 209.
- ⁷ Szabó D., i. h., 200–201.
- ⁸ Szabó D., i. h., 201.
- ⁹ Szabó D., i. h., 209.
- ¹⁰ Benda K., A magyar jakobinus mozgalom iratai. A magyar jakobinusok iratai I. (Bp. 1957) XXIV.; A jozefinizmus és jakobinuság kérdései a Habsburg-monarchiában. Kny. Tört. Szemle 1965, 399–403.
- ¹¹ Süle S., A keszthelyi Georgikon 1797–1848. (Bp. 1967) 38.
- ¹² Sági K., Iványi B., Péczely P., Keszthely. (Bp. é. n.) 76. — Koppány T., Péczely P., Sági K., Keszthely. (Bp. 1962) 136.
- ¹³ Valószínű, Sztrokay Antal grófi titkár a szerző. V. ö.: Négyessy L., Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. (Keszthely, 1925) 69., 136–137.
- ¹⁴ Benda K., A magyar jakobinus mozgalom, XXII–XXIII.; A jozefinizmus, 401–403.
- ¹⁵ Szinnyei J., Magyar írók élete és munkái IX. (Bp. 1903) 792–793.
- ¹⁶ Abafi L., A szabadműveltség története Magyarországon. (Bp. 1905) 140. — Jancsó E., A magyar szabadműveltség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. (Cluj, 1936) 122.
- ¹⁷ Szabó D., i. h., 200: éppen vallásos voltát látja ebben.
- ¹⁸ Kövér J., i. m.
- ¹⁹ Benda K., A magyar jakobinus mozgalom, XXX.
- ²⁰ Lázár V., Nagyváthy János emlékezete. MTA Agrártudományok Osztályának Közleményei 7 (1955) 274–248.
- ²¹ Vörös K., Fejezetek Nagyváthy János életéből. Agrártörténeti Szemle 3 (1961) 17–19.
- ²² Vörös K., i. h., 15.
- ²³ A Veres Barátnak egy elpusztult templom omlása mellett való szomorú képzeltései. Melyeket Fridrik vers-köteményeiből magyarra fordított de la Pompe. A Nagyszivűségénél 1790.
- ²⁴ Heckenast G., Inczé M., Karácsonyi B., Lukács L., Spira Gy., A magyar nép története. (Bp. 1953) 216.
- ²⁵ Benda K., i. h., 210.
- ²⁶ Mályusz É., Sándor Lipót főherceg nádor iratai. (Bp. 1926) 443.
- ²⁷ Szántó I., A parasztság kisajátítása és mozgalmi a gróf Festeticsek keszthelyi ágának birtokain 1711–1850. (Bp. 1954) 169.
- ²⁸ Szabó D., i. h., 217–218. — Szántó I., i. h., 134. — Vörös K., i. h., 372.
- ²⁹ Szabó D., i. h., 224.
- ³⁰ Benda K., i. h., XIV.
- ³¹ Szabó D., i. h., 224.
- ³² Szabó D., i. h., 224–225.
- ³³ Szabó D., i. h., 248.
- ³⁴ Benda K., i. h., 210., 1. j. — Az eseményt versben megörökítő P. Horváth Ádám írja: „Hanem a magyar nemes rend s a katona barátok”. V. ö.: Szabó D., i. h., 224., 1. j.
- ³⁵ Benda K., i. h., 209–213.
- ³⁶ Szabó D., i. h., 226–228. — Benda K., i. h., 211–213.
- ³⁷ Szabó D., i. h., 229–250.
- ³⁸ Szabó D., i. h., 247.
- ³⁹ Szalay J., A magyar nemzet története II. (Bp. é. n.) 343.
- ⁴⁰ Szalay J., i. h., 343.
- ⁴¹ Szabó D., i. h., 250.
- ⁴² Szabó D., i. h., 250–251.
- ⁴³ Szabó D., i. h., 252.
- ⁴⁴ Szabó D., i. h., 253.
- ⁴⁵ Benda K., i. h. L.
- ⁴⁶ Benda K., i. h., LXVI.
- ⁴⁷ Benda K., i. h., 880–881.
- ⁴⁸ Benda K., A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. (Bp. 1952) 47.
- ⁴⁹ Benda K., i. h., 155.
- ⁵⁰ Benda K., i. h., 53–54.
- ⁵¹ Benda K., i. h., 213–214.
- ⁵² Benda K., A magyar jakobinus mozgalom iratai, LXXXI.
- ⁵³ Füssy T., A zalavári apátság története. (Bp. 1902) 286–289.
- ⁵⁴ Szabó D., i. h., 254–255.
- ⁵⁵ Szabó D., i. h., 255. — Domanovszky S., József nádor iratai. I. (Bp. 1925) 178., 190., 209.
- ⁵⁶ Benda K., A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai, 270., 1. j.
- ⁵⁷ Süle S., i. h., 13.
- ⁵⁸ Darnay K., Kaszinózó táblabírák I. (Bp. 1928) 48.
- ⁵⁹ Szabó D., i. m.
- ⁶⁰ Négyessy L., i. m.
- ⁶¹ Négyessy L., i. h., 193.
- ⁶² Keresztury D., Festetics György és a magyar irodalom. Kny. Irodalomtörténeti Közlemények 1963, 562.
- ⁶³ Négyessy L., i. h., 95.
- ⁶⁴ Az idézett hely ezt a névirást alkalmazza.
- ⁶⁵ Lázár V., i. h., 252.
- ⁶⁶ Süle S., i. h., 12.
- ⁶⁷ Süle S., i. h., 13–14.
- ⁶⁸ Négyessy L., i. h., 106–107.
- ⁶⁹ Négyessy L., i. h., 108.
- ⁷⁰ Süle S., i. h., 38.
- ⁷¹ Péczely P., A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése. (Bp. 1958) 24.
- ⁷² Benda K., A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per, 817.
- ⁷³ Szabó D., i. h., 266–267.
- ⁷⁴ Major L., Százhetvenöt éves a csurgói gimnázium, Népszabadság, 1967. április 28. szám.
- ⁷⁵ Hármas Kis-Tükör melly először: A' Szent História, másodsor: Magyar Országot, harmadsor: Erdély Országot azoknak Földével, Polgári Allapotjával, és Historiájával gyenge Elmékhez meg-bővítve alkalmazott módon a' Nemes Tanulóknak summásan, de világosan elő-adja, és ki-mutatja. (Buda, 1822) 55.
- ⁷⁶ Szabó D., i. h., 273.
- ⁷⁷ Szabó D., i. h., 274.
- ⁷⁸ Négyessy L., i. h., 133.
- ⁷⁹ Felhő I., Vörös A., A Helytartótanácsi Levéltár. (Bp. 1961) 307.
- ⁸⁰ Felhő I., Vörös A., i. h., 310.
- ⁸¹ Koppány T., Péczely P., Sági K., i. h.,
- ⁸² Szabó D., i. h., 271. Tíz év után ezt a konviktust Sopronba helyezte át.
- ⁸³ Mályusz É., Sándor Lipót főherceg nádor iratai. (Bp. 1926) 827 skk. — Felhő I., Vörös A., i. h., 290.
- ⁸⁴ Felhő I., Vörös A., i. h., 282.
- ⁸⁵ Négyessy L., i. h., 98.
- ⁸⁶ Péczely P., i. h., 24., 15. kép. — Keresztury D., i. h., 557.
- ⁸⁷ Süle S., i. h., 25.
- ⁸⁸ Szabó D., i. h., 262.
- ⁸⁹ Szántó I., i. h., 177–178.
- ⁹⁰ Benda K., A magyar jakobinus mozgalom iratai, XVIII–XXI.; A jozefinizmus, 399–400.
- ⁹¹ Szabó D., i. h., 278.
- ⁹² Hazai Tudósítások. Szerdán, Sz. Jakab havának 2. dik napján, 1806
- ⁹³ U.o. Szombaton, Sz. Jakab havának 19. dik napján, 1806.
- ⁹⁴ U.o. Szombaton, Bold. Asszony havának 2. dik napján, 1806.
- ⁹⁵ Hazai és Külföldi Tudósítások. Pestről Szombaton Sz. Jakab havának 22. dik napján, 1809.
- ⁹⁶ Süle S., i. h., 51.
- ⁹⁷ Nagyváthy J., Magyar Gazdatiszt. (Pest, 1820) Előljáró beszéd.
- ⁹⁸ Deininger I., A keszthelyi Magy. Kir. Gazdasági Tanintézet (1865–1885) Évkönyve az itt fennálló Georgikon (1797–1848) rövid történeti vázlatával. (Keszthely, 1885) 7. — Csanády G., Emlékkönyv a Georgikon alapításának 100-ik évfordulójára és a Gazd. tanintézet új épülete felavatása ünnepélye alkalmára. (Keszthely, 1897) 7. — Fényes E., Magyarország leírása I. (Pest, 1847) 168. — Horváth B., Keszthely. Adatok Zalamegye történetéhez I (1876) 310–311. — Süle S., i. h., 24–25.
- ⁹⁹ Felhő I., Vörös A., i. h., 282.
- ¹⁰⁰ Süle S., i. h., 57.
- ¹⁰¹ Süle S., i. h., 57.
- ¹⁰² Süle S., i. h., 55.
- ¹⁰³ Süle S., i. h., 57.
- ¹⁰⁴ Deininger I., i. h., 30.
- ¹⁰⁵ Deininger I., i. h., 33. — Huszár L., Procopius, B., Medaillen- und Plakettkunst in Ungarn. (Bp. 1932) Taf. XIV. 477., 491.
- ¹⁰⁶ Deininger I., i. h., 34.
- ^{106a} Süle S., i. h., 55.
- ¹⁰⁷ Szabó D., i. h., 279.
- ¹⁰⁸ Deininger I., i. h., 92–93. — Csanády G., i. h., 92–83.
- ¹⁰⁹ Süle S., i. h., 55.
- ¹¹⁰ Süle S., i. h., 56.
- ¹¹¹ A' Kelet Népe. (Pest, 1841) 27–28.
- ¹¹² Szántó I., i. h., 112–116.
- ¹¹³ Szabó D., i. h., 209.
- ¹¹⁴ Szabó D., i. h., 274.

- 115 Klempa K., A keszthelyi Fesztetics Könyvtár 1500-ig terjedő ősnymtatványai. (Keszthely, é. n.) 6.
- 116 Somkúti G., Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a múlt század első felében. Az OSZK Évkönyve 1962–62, 291–302.
- 117 Négyessy L., i. h., 95.
- 118 Kostyál I., Fesztetics György könyvtárosi instrukciója. Magyar Könyvszemle 72 (1956) 303.
- 119 Süle S., i. h., 117.
- 120 Kostyál I., Fesztetics László kísérletei közkönyvtárak alapítására. Az OSZK Évkönyve 1961–62, 280–290.
- 121 Süle S., i. h., 118.
- 122 Benda K., i. h., XXX., L., 624.
- 123 Lázár V., i. h., 254.
- 124 Süle S., i. h., 14.
- 125 Süle S., i. h., 24.
- 126 Kuthy F., Nagyváthy János. (Csupó, 1943) 9.
- 127 Nagyváthy K., Nagyváthy János élete. (Pozsony, 1891) 62.
- 128 Vörös K., i. h., 393–394.
- 129 Váczy J., Kazinczy Ferenc levelezése XV (Bp. 1905) 152.
- 130 Vörös K., i. h., 393.
- 131 Süle S., i. h., 24.
- 132 Lázár V., i. h., 252. — Süle S., i. h., 14.
- 133 Péczely P., i. h., 23.
- 134 V. ö.: 122. j.
- 135 Vörös K., i. h., 393.
- 136 Ingatlan nincs, ingó vagyonát Lídia leánya örökli, aki a meg nem nevezett összegből különböző címen 24,500 forintot köteles kiadni. — Barláné, Kacsóh Ilona által, az eredetiről készített másolat a Balatoni Múzeum Adattárában, 57. 1895. l.
- 137 Nagyváthy Kálmán levele Barla Ilonához, 1888-ban. Keszthelyi Balatoni Múzeum Adattára 59. 369. l.
- 138 U. o.
- 139 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 59. l. — A tervezett házépítés elmaradt. V. ö.: 136. j.
- 140 Csák Á., Nagyváthy János emléktárgyai a Balatoni Múzeumban. Keszthelyi Hírlap 1907. április 7. szám.
- 141 Balatoni Múzeum Adattára, kiállított anyag.
- 142 Lázár V., i. h., 254. — Vörös K., i. h., 405.
- 143 Szabó D., i. h., 293.
- 144 Vörös K., i. h., 405.
- 145 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 870. l.
- 146 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 1789. 56.
- 147 Darnay K., i. h., II. 131.
- 148 Váczy J., i. h., XVI (Bp. 1906) 350.
- 149 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 59. l.
- 150 U. o. 57. 889. l.
- 151 U. o., 57. 889. l. — Levélfogalmazvány Trattner Levelének hátán.
- 152 Vörös K., i. h., 399–406.
- 153 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 1789. 13.
- 154 U. o. 57. 1710. l.
- 155 Szabó D., i. h., 258.
- 156 Négyessy L., i. h., 166–167.
- 157 Benda K., i. h., XXXII.
- 158 Keresztury D., i. h., 565.
- 159 Keresztury D., i. h., 557.
- 160 Négyessy L., i. h., 93–95.
- 161 Keresztury D., i. h., 563.
- 162 Keresztury D., i. h., 561.
- 163 Keresztury D., i. h., 562.
- 164 Süle S., i. h., 217.
- 165 Négyessy L., i. h., 59–60.
- 166 Lázár V., i. h., 252.
- 167 Süle S., i. h., 14.
- 168 Bontz J., Keszthely város monográfiája. (Keszthely, 1896) 407.
- 169 Klempa K., Az első keszthelyi nyomda. (Pécs, 1943).
- 170 Négyessy L., i. h., 68.
- 171 Négyessy L., i. h., 133.
- 172 Négyessy L., i. h., 202.
- 173 Négyessy L., i. h., 68.
- 174 Kövér J., i. m.
- 175 Váczy J., i. h., XV (Bp. 1905)
- 176 Szabó D., i. h., 210–217.
- 177 Péczely P., i. h., 48.
- 178 Bontz J., i. h., 400. — Szabó D., i. h., 301.
- 179 Szabó D., i. h., 301–302. — Süle S., i. h., 15–17
- 180 Kövér J. i. m.
- 181 Deininger I. i. h. 23–42. — Csanády G. i. h., 37–50. — Süle S., i. h., 36–50.
- 182 Négyessy L., i. h., 63.
- 183 Négyessy L., i. h., 218–227.
- 184 Váczy J., i. h., XVI (Bp. 1906) 603.
- 185 Váczy J., i. h., 348.
- 186 Kövér J., i. m.

Angaben zur Wertung von György Festetics und seiner Tätigkeit

Die häufige widersprüchliche Wertung in der Vergangenheit und der Gegenwart des Grafen György Festetics von Tolna (1755–1819) macht die knappe Zusammenfassung der Frage notwendig.

György Festetics besaß überdurchschnittliche geistige Fähigkeiten. Außer der ungarischen hat er in der lateinischen, deutschen, italienischen, französischen und der englischen Sprache gesprochen und geschrieben. Er hat seine Studien im Wiener Theresianum beendet, wo er über die Pflichtfächer hinaus auch einen gründlichen Rechtsunterricht erhielt. Hier wurde er mit dem Geiste der französischen Aufklärung bekannt, deren Grundsätzen er bis zum Ende seines Lebens getreu geblieben ist.

Obwohl er sich für eine zivile Lebensbahn vorbereitete, ist er Soldat geworden um die Lage seiner verschuldeten Familie auch dadurch zu erleichtern. Er war ein beseelter Anhänger der aufgeklärten Monarchie von Joseph II. Als ein Freimaurer erwartete er die bürgerliche Umwandlung von der Machtübernahme des „gesunden Menschenverstandes“.

Die Politik vor 1797 von György Festetics ist durch das Bestreben, die koloniale Lage Ungarns zu liquidieren, charakterisiert. Um das zu verwirklichen will er den Bruch mit dem Hause Habsburg und die Inthronisation des preußischen Herrschers. Die Gewähr der Unabhängigkeit sieht er im Nationalheer. Die Idee des Nationalheeres schwebte vor seinen Augen als er am 5. Juli 1790 an die ungarische Diät eine Eingabe richtete. Die Eingabe wurde von János Laczkovics ausgebeßert und von den Offizieren des Verbandes unterzeichnet. Die wichtigsten Punkte der Eingabe sind, daß ungarische Truppenteile ungarischen Offizieren unterstehen, zu Friedenszeiten auf ungarischem Gebiet stationiert sein sollen und die Sprache der Befehlsführung die ungarische sein soll.

Die Eingabe hat die Soldatenlaufbahn des Oberstleutnants György Festetics entzweigebrochen. Nur auf wiederholte Bitte wurde vom Hof seine Entlassung mit dem 30. Mai 1791 bewilligt. György Festetics zog nach Keszthely, dem Mittelpunkt seiner ausgedehnten Besitztümer, um. Sein Name kommt mehrfach in den Prozeßakten der Martinovics-Verschwörung vor. Seine Teilnahme an der Verschwörung ist unwahrscheinlich, nur vermittelt der Freimaurer-Idee kam er mit Martinovics in Beziehung. Eine Bestätigung davon ist daß keine Anklage gegen ihn erhoben wurde.

Seine letzte offene Stellungnahme gegen den Wiener Hof geschah am 18. April 1797. Da wurde auf der Komitatsversammlung von Zala das die Adelsinsurrektion anordnende königliche Manuskript verlesen. Festetics sprach sich wegen der Zwecklosigkeit der Adelsinsurrektion aus und in seinen Gesprächen gebrauchte er einen scharfen Ton, demzufolge der Kämmererstand ihm entzogen und er aus Wien verwiesen wurde.

Von da an ändert sich seine Haltung, was von vielen mißverstanden wurde. Der Grund der Änderung war, daß Georg Festetics das Georgikon, Europas erste systematische Wirtschaftshochschule begründet hatte. Nach unserer Geschichtsschreibung wäre der Bedarf an gut ausgebildeten Fachmännern auf den Festetics-Besitzen das leitende Motiv von der Gründung der Hochschule gewesen. Die Schulgründung dabei folgte viel höheren Zielen! Der Freimaurer-Schulgründer wollte nicht tatenlos auf die Thronbesteigung des „gesunden Menschenverstandes“ warten, vielmehr wollte er mittels des Georgikons die Anzahl der plebejischen Intelligenz erhöhen. Das Georgikon hatte zwischen 1797 und 1848 an die 2000 Hörer, deren Großteil leibeigener Herkunft war. Diese Privathochschule besaß also eine größere Studentenschaft als die Universität von Pest.

Es gab eine Menge Fehlschlüsse auch aus der Analyse der Beziehung von György Festetics und János Nagyváthy. Nagyváthy, der adelige landwirtschaftliche Fachschreiber des Zeitalters, war ein bekannter Freimaurer, der die utopistischen Träume seiner Zeit in anonymen Schriften zusammenfaßte. Als Gutsverwalter des Festetics-Fideikommisses sanierte er die finanzielle Lage der verschuldeten Familie. Danach, im Jahre 1797, kurz nach der Eröffnung des Georgikons wurde er in den Ruhestand gesetzt.

Unserer Meinung nach mußte er im Interesse des Georgikons gehen. Da auch die Genehmigung von Privatschulen von der Willkür Wiens abhing, wollte Festetics mit der Entlassung von Nagyváthy dokumentieren, sein Geist sei von der Schule nicht gespiegelt worden. Übrigens war die Beziehung zwischen Nagyváthy und Festetics auch späterhin nicht abgebrochen. Nagyváthy besuchte die Zusammenkünfte von Georgikon und Helikon in Keszthely, wo er auch mehrere Vorlesungen hielt.

Ohne das Helikon zu erwähnen würde das Lebenswerk von Festetics nicht ganz sein. Von der fortschrittlichen Intelligenz und unter ihnen György Festetics wurde die Sache der ungarischen Sprache für die Grundlage des Werdens der Nation gehalten. Das Ziel der Helikon-Feierlichkeiten war das Pflegen und Entwickeln der jungen und kraftlosen Sprache. Ein weiteres Objektiv war die Aussöhnung der auf das Gebiet der Sprachkultur zurückgedrängten Nationalkräfte.

György Festetics war gegen die Widersprüche seines Zeitalters nicht immun. Er hielt die gesellschaftliche Umwandlung für notwendig, wollte sie auch fördern, er wollte sie jedoch ohne die Verletzung der Eigentumsverhältnisse erreichen. Sein Leben und seine Tätigkeit bedürfen einer weiteren, ausführlicheren Analyse. Aber es stellt sich schon aus dieser knappen Zusammenfassung heraus, daß György Festetics unter die Großen unserer Vergangenheit gehört, auf den wir mit Recht stolz sind.

Károly Sági

Contribution à l'appréciation de l'activité de György Festetics

On a évalué et on évalue souvent le personnage et l'activité du comte György Festetics de Tolna (1755–1819) de manières contradictoires, ce qui rend nécessaire de récapituler brièvement ce problème.

György Festetics avait des facultés intellectuelles au-dessus de la moyenne. Il écrivait et parlait, outre le hongrois les langues latine, allemande, italienne, française et aussi l'anglais. Il fit ses études au Theresianum de Vienne, où outre le programme obligatoire, il reçut une forte formation dans les sciences du droit. C'est là qu'il connut les lumières françaises aux principes desquelles il resta fidèle jusqu'à la fin de sa vie.

Il se prépara à une carrière civile et devint soldat, pour décharger sa famille endettée. Partisan fervent de l'absolutisme éclairé de Joseph II, et franc-maçon il attendait la transformation bourgeoise de l'avènement au pouvoir du « bon sens ».

La politique d'avant 1797 de György Festetics est caractérisée par les efforts visant la liquidation de la condition coloniale de la Hongrie. Il croyait que la séparation de la Maison des Habsbourg et l'avènement d'un monarque prusse au trône hongrois résoudraient ce problème. Il considérait l'armée nationale comme garant de l'indépendance. C'est l'idée de l'armée nationale qu'il avait présente à l'esprit quand le 5 juillet 1790 il rédigea un mémoire à la Diète. Le mémoire fut corrigé par János Laczkovics, puis signé aussi par les officiers du corps. Le mémoire veut que les troupes hongroises soient commandées par des officiers hongrois, qu'elles prennent garnison en temps de paix sur le territoire du pays et que la langue du commandement soit le hongrois.

Le mémoire a brisé la carrière militaire du lieutenant-colonel György Festetics. La Cour n'accorda que le 30 mai 1791 aux supplications réitérées qu'il soit libéré. György Festetics s'installa à Keszthely, au centre de ses grandes propriétés terriennes. Son nom fut mentionné à plusieurs reprises dans les actes du procès de la conspiration Martinovics. Il n'est pas probable qu'il fût de la conspiration, c'est seulement leur commune conception maçonnique qui le mit en contact avec Martinovics. Le fait qu'aucune accusation ne fut intentée contre lui en constitue la preuve.

Sa dernière tentative ouverte contre la Cour viennoise eut lieu le 18 avril 1797. C'est à ce jour qu'à la diète du comitat de Zala l'on donne lecture du manuscrit royal ordonnant l'insurrection de la noblesse. Festetics éleva sa voix contre l'inopportunité de l'insurrection de la noblesse, et même au cours des conversations il fit des déclarations tellement incisives qu'il fut dépouillé de son titre de chambellan et interdit de séjour à Vienne.

Depuis lors son attitude changea, ce qui fut mal compris

par plusieurs. La cause de ce changement était que György Festetics fonda le Georgikon, la première école supérieure agraire méthodique de l'Europe. En général nos historiens opinent que l'école a été fondée puisque les grandes propriétés de Festetics demandaient des experts, des directeurs bien formés. Mais Festetics, en créant l'école avait en vue des buts beaucoup plus importants! Le fondateur franc-maçon ne voulait pas attendre les bras croisés que le « bon sens » prévale; par la création du Georgikon il voulait augmenter le nombre des intellectuels plébéiens. Entre 1797 et 1898 le Georgikon eut près de 2000 élèves dont la majorité issus de familles de serfs. Donc, cette école privée fut plus fréquentée que l'Université de Pest.

Les analyses des rapports de György Festetics et de János Nagyváthy ont engendré également beaucoup de conclusions erronées. Nagyváthy, d'origine noble, était auteur scientifique agronomique de l'époque, franc-maçon bien connu, qui récapitula dans ses écrits publiés sous l'anonymat les rêves utopiques de son époque. Comme intendant du majorat Festetics, il retablit la situation matérielle de la famille endettée. Puis, en 1797, peu après l'inauguration du Georgikon, il fut mis en retraite.

Selon nous, c'est à cause du Georgikon qu'il dut démissionner. L'arrêté d'autorisation des écoles même privées dépendait du bon plaisir de Vienne, et par le renvoi de Nagyváthy, Festetics voulut documenter que le Georgikon ne reflétait pas l'esprit de Nagyváthy. D'ailleurs, les relations entre Nagyváthy et Festetics persistèrent par la suite. Nagyváthy assistait aux réunions du Georgikon et du Helicon à Keszthely, même il y tenait plusieurs conférences.

Le tableau de l'oeuvre de György Festetics ne serait pas complet si nous passions le Helicon sous silence. Les intellectuels progressistes, dont György Festetics, considéraient la cause de la langue hongroise comme le gage du développement de la conscience nationale. Le but des festivités du Helicon est le culte, le développement de la langue encore tendre, sans force. Et le but ultérieur en était la réconciliation des forces nationales, qui — opprimées — ne pourraient déployer leur activité que dans le culte de la langue.

György Festetics n'était pas préservé des contradictions de son époque. Il jugeait la transformation sociale de toute nécessité, et tâchait de la favoriser, mais il voulait arriver à la transformation sans spolier les rapports de propriété. Sa vie et son oeuvre demandent encore une analyse plus approfondie. Mais même de ce petit article il apparaît que György Festetics est un des grands hommes de notre histoire, et c'est à juste titre que nous sommes fiers de lui.

Károly Sági

Данные к оценке жизни и деятельности Дьёрдя Фештетича

Жизнь и деятельность толнайского графа Дьёрдя Фештетича (1755—1819) оценивалась часто ошибочно и противоречиво. Поэтому необходимо этот вопрос вкратце суммировать.

Дьёрдь Фештетич обладал исключительными умственными способностями. Кроме венгерского, он владел латинским, немецким, итальянским, французским и английским языками. Образование он получил в венском Терезиануме, где, кроме общеобразовательной программы, прошел основательный юридический курс. Здесь он познакомился с французским просветительством, духу которого оставался верным до конца дней своих.

Он готовился к гражданской карьере, но стал военным, чтобы помочь погрязшей в долгах семье. Он был пылким сторонником просвещенной монархии Иосифа II. Как франкмасон он ожидал преобразования от прихода к власти „трезвого ума“.

До 1797-го года политическим идеалом Фештетича было освобождение Венгрии от колониальной зависимости. Путь к этому он видел через разрыв с Габсбургами и привлечение прусской военной силы. Гарантией независимости он считал венгерскую национальную гвардию. Мыслью о национальной гвардии руководствовался он и в 1790-м году, когда 5 июня он сформулировал заявление в Государственный Совет. Заявление исправил Янош Лацкович и подписали офицеры войскового объединения. В заявлении содержалось требование о том, чтобы венгерскими военными частями командовали венгерские офицеры, чтобы в мирное время они находились на венгерской территории и официальным языком в армии был венгерский язык.

Заявление это поломало подполковничью карьеру Д. Фештетича. Только по повторной просьбе 30 мая 1791-го года двор согласился на его отставку. Фештетич перебрался в Кестхей, центр своих громадных земельных владений. Имя его много раз упоминается в связи с процессом Мартиновича. Он, по всей вероятности, не был участником заговора, с Мартиновичем его связывали общие франкмасонские идеи. Это подтверждает то обстоятельство, что ему не было предъявлено обвинения.

18 апреля 1797-го года прозвучало его последнее открытое выступление против венского двора. В тот день на залайском комитатском собрании был зачитан королевский манускрипт о дворянском восстании, Фештетич выступил о нецелесообразности дворянского восстания, его речь была настолько резкой, что его лишили камергерского звания и выслали из Вены.

После этого случая поведение его изменилось, что многие превратно истолковали. Причиной же перемены был тот факт, что им был основан Георги-

кон, первая в Европе аграрная высшая школа. Историки обычно считали, что целью основания Фештетичем школы была острая нужда в высококвалифицированных специалистах для управления его обширными поместьями. В действительности же цель основания школы была гораздо выше. Основанием школы масон Фештетич доказал, что не намерен сложить руки ждать приближения власти „трезвого ума“, — Георгикон был призван увеличить число образованных людей плебейского происхождения. За период 1797—1848 гг. Георгикон окончил две тысячи человек, большинство из них происходило из крепостных крестьян. Итак, эту частную школу посещало больше слушателей, чем пештский университет.

Много противоречивых выводов сделано и при оценке отношений между Дьёрдем Фештетичем и Яношем Надьвати. Янош Надьвати известный специалист по сельскому хозяйству своего времени, известный франкмасон, в своих анонимных писаниях суммировавший утопические мечты века. В качестве управляющего по животноводству родовой вотчины Фештетичей исправил материальное положение задолжавшейся семьи. После этого, в 1797-м году, вскоре после открытия Георгикона он был уволен.

Мы считаем, что ему пришлось уйти в интересах Георгикона. Разрешение открытия частной школы зависело от расположения Вены, увольнением Надьвати Фештетич решил доказать, что его школа не будет отражать масонского духа. Между прочим, связь Фештетича и Надьвати в дальнейшем не оборвалась. Надьвати посещал собрания Георгикона и Геликона, где прочел несколько докладов.

Без упоминания о Геликоне описание жизни и деятельности Фештетича будет неполным. Прогрессивные, образованные люди того времени, в том числе и Фештетич, основой национального самосознания считали дело венгерского языка. Целью геликоновских собраний и празднеств было культивирование и развитие слабого и хрупкого венгерского языка, дальнейшей целью был возврат на ниву народного образования оттесненных на задний план национальных сил.

Дьёрдь Фештетич не был свободен от ошибок и противоречий своего времени. Он считал необходимыми общественные преобразования, добиться же которых хотел, оставив в неприкосновенности имущественные отношения. Его жизнь и деятельность нуждается в дальнейшем, более подробном исследовании. Но даже из этого краткого резюме видно, что Дьёрдь Фештетич принадлежал к великим людям нашего прошлого, которыми мы по праву можем гордиться.

Карой Шаги

Inasélet Pápán a XIX. század első negyedében

1., Az utazó, aki a XIX. század első éveiben Pápa felé közeledett, bármilyen irányból érkezett is a város határába, a szélesen elnyúló síkságon először a templomtornyokat látta meg felmagasodni: legmesszebből a főplébániatemplom pompás kettős tornyát, majd utána a többi tornyokat: a bencésekét, a ferencesekét, az irgalmasokét. Még közelebből a város alacsony házai közül már tömegével is kiemelkedő, impozáns grófi kastély tűnhetett szemébe. A győri úton érkező a város határába érve megcsodálhatta a kis mesterséges dombon épített érdekes Kálváriát is, és csakhamar, már átkelve a Bakonyéren, meghallhatta a melegvizű Tapolca partján télen-nyáron dolgozó vízimalmok kepelelését. De akár innen, akár az akkorra már elbontott egykori veszprémi, vagy a borsosgyőri, vagy a Halász kapu irányából jutott is be a hosszan elnyúló város utcáiba, néhány perc alatt mindenképpen a főterre ért: a még csak néhány éve befejezett, kettőstornyú nagytemplomhoz, mennyezetén Maulbertsch pompás freskóival, s mögötte a templomépitő gróf ugyancsak újonnan épült kastélyához, melynek a térre nyíló, gazdagon díszített kovácsoltvas kapuján kétoldalt márványoroszlánok tartották a földesúri címereket. Barokk templomok, messze földön híres parktól övezett kastély, élénk vásári forgalmú főtér, gabonát őrlő vagy posztót kalapáló vízimalmok, a még a középkori város alaprajzát őrző szűk belvárosi utcákban szorgalmas kézműiparosok műhelyei — köztük, a Zsidó utca egy szerény egyemeletes épületében, a reformátusoknak száműzetéséből nemrég visszaköltözött ősi kollégiuma, — s a város szélén egy kezdetleges kőedény gyár: ezeknek emlékét vihette magával az utazó, ha éjszakára esetleg még meg is szállva a város valamelyik jelesb fogadóházában, elhagyta Pápát.

Néhány régi kép, térkép, máig is álló épület, öreg utcák vonala napjainkig megőrzött valamit e régi Pápa látványából. Az élet azonban, mely ebben a már 1787-ben is közel nyolc és félezer lakost számláló élénk kereskedelmi és céhes iparú mezővárosban másfélszázévtel elelőtt zajlott, úgy látszik, szinte rekonstruálhatatlanul eltűnt a múlt időben. Falak, épületek, tornyok és kapuk nem elégségesek már felidézéséhez. Ehhez, úgy véljük, ismernünk kellene azoknak életét, ünnepeit és főleg hétköznapjait is, akik egykor benépesítették a utcákat, laktak a szerény hajlékokban, megtöltötték a templomokat, — s munkájuk révén a grófi pénztár pénzesládáit. Ám ha mégis meg akarjuk ismerni ezt az életet, — ha annak csak egy kicsiny részletében is: — a XIX. század eleji Pápa főterén megállva, forduljunk most el a kastély és a plébánia impozáns épületegyüttesétől és induljunk el a kastélykert fala mellett, a Győr felé vezető úton. Itt, még a park kőkerítésével szemben húzódó házsor végfelé, a vámház tőszomszédságában lépünk be az alacsony, náddal fedett, Preisz-féle ház

kapuján. Mert ebből a szintén régen eltűnt, de már akkor is rozoga házból indulnak el azok a visszaemlékezések, melyekből az elmúlt pápai élet — ha csak töredéken és csak néhány percre is — ismét felelevenedik előttünk.

E visszaemlékezéseket az alábbiakban egy négy sűrűn kézirt kötetre terjedő kéziratból szándékozunk idézni, melyet Francsics Károly pápai születésű, ám 1827-től haláláig (1880) Veszprémben élő borbélymester hagyott ránk. Francsics a negyvenes évek végétől, már jócskán veszprémi lakosként, félresikerültnek érzett életének unalmát naplóírásban igyekezett levezetni. Ennek során összesen (végül még válogatva is) három kötetbe összemásolt naplójának mintegy bevezetéseként további két kötetben (melyek közül sajnos a második, úgy látszik, végérvényesen elveszett) leírta élete a naplóírást megelőző, közel fél századának történetét is, benne pápai gyermekkorának egészen legzsengőbb éveit, e Győri úti kis házig visszanyúló emlékeivel.

2., Ezek a pápai emlékek 16 évet fognak át: a kis Francsics Károly gyermekkorát, születésétől, 1804. november 30-tól 1820 végéig. Nem egyenletesen rendezett, stabil viszonyok között eltöltött gyermekkor ez. Végigkíséri és mintegy aláfesti az apa szívós harca a felemelkedésért, s ennek döntő eszközeként a meggazdagodásért. Francsics László vasi eredetű kismemes szíjgyártó mester, aki szerény jövedelmű iparára ráunva, a napóleoni háborúk konjunktúrájában más úton próbál meg gazdagodni. Mintha a kortárs Schwartner szavait példánaként a spekuláció lázában szerszámaikat is eldobáló, műhelyét odahagyó kézművesről. Először feleségének második férje után maradt egész vagyontól megfosztva, el, árusítja ki, mígnem 1805 táján kénytelen eladni saját belvárosi, a kollégium tőszomszédságában épült kis házat is, és kijebb költözni a Győri útra, a Vámház mellé. Ám ekkor még nem hagyja el magát: 1810 tavaszán kölcsönpénzből bort vásárol össze, részint, hogy az árak emelkedésével nyereséggel adjon túl rajtuk, részint helybeli kimerésre. Azonban rövid virulás után (ekkor költöznek át Francsicsék a szegényes Győri úti házból az előkelőbb, 4 szobás új lakásba a borsosgyőri kapunál) végül ezzel a kísérlettel is csődbejut. Az udvarról csakhamar eltűnnek a bort szállító parasztfuvarosok kocsjai s a borozónak berendezett egyik szobából a vendégek. A kezdettől fogva tökehiányban szenvedő kismester úgy látszik nem bír lépést tartani az árak ingadozásával, s az új lakás udvarán már őszre megperdül a városi dob. Az ipar persze azok után sem jövedelmez többet, hogy Francsics László újból visszatér hozzá. A műhelyvel közös egyetlen szobába összezsúfolódó családot ettől kezdve jórészt már csak Francsicsné és leánya házi sütésű mákos süteményei tartják fenn, melyekkel — végső szükségben megpróbált és váratlanul jól eladhatónak bizonyult áruval — csakhamar állandó keres-

kedést űznek a városban, sőt már a környékbeli vásárokon is. Ezt a szépen fellendülő, már kisegítőket is foglalkoztató vállalkozást 1812 táján a két leánygyermek hirtelen halála és a letargiába süllyedt apa váratlan betegsége veti vissza. Ám a szívós iparosember még ekkor sem ad fel minden reményt, hogy családját — ha már csak fiában is — feljebb emelje. A jóeszünek látszó fiút 1814-ben a helyi református „norma oskolába” adja be. Két esztendő rossz eredményei a harmadik (princípiái) év elejére világossá teszik, hogy a gyermeknek nincs kedve a rendszeres tanuláshoz. Most már csak az ipar marad számára. De mivel vézna testalkata miatt mégis kímélni akarja fiát, az öreg Francsics 1816 őszén elhatározza, hogy saját nehéz ipara helyett borbélymesterségre adja a gyereket. Négy keserves év következik, míg nem 1820 karácsonyán a fiatal Francsics immár felszabadult borbélylegényként ülhet fel egy fuvaros Szombathelyre, vándorlása első állomására induló szekerére. Pápara már csak néhányszor és akkor is csak hetekre tér vissza. S ha vándorlása 1827-ben Veszprémben ugyan véget ér is, de az önállósulásig, s az apja által mindvégig hasztalanul hajszolt szerény vagyonosodásig már csak öszülő fejjel, 1853-ban fog eljutni.

3., Sem Francsics kései és rövid átmeneti jólét után ismét anyagi gondokba, majd nyomorúságba süllyedő veszprémi életével, sem még elevenen és bizonyos derűs érdeklődéssel megírt visszaemlékezéseinek, majd az öregkorral és a nyomorúsággal egyre jobban beszűkülő, egyre nyomasztóbbá és monotonabbá váló naplójának bővebb irodalomszociológiai vagy esztétikai értékelésével nem kívánunk az alábbiakban foglalkozni. A Közlemények egy korábbi — Francsics veszprémi életét bemutató — cikkében és vándorútjának egyes állomásairól szóló feljegyzéseit ismertető közléseinkben ezt már megtettük.¹ A pápai gyermekkorral szülő feljegyzések egyes, a város és a kisvárosi kispolgári életforma történetére jellemző részleteit most közzétéve, így csupán arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy a gyermekkor — más memoár-írókhoz hasonlóan — Francsicsnál is meglepő élesen megrögződött emlékei ebben az esetben milyen különösen érdekes és ma már sehonnan sem rekonstruálható részleteket őriztek meg számunkra. Adatokat a XIX. század eleje kisembereinek viseletében nemzeti elemek — kivált a német környezetben hangsúlyozott és még a kisgyermek öltözködésében is visszatükröződő — tudatos alkalmazására; a régi, városszéli háznak és kivált belsejének, vagy a jó módú borbélymester portájának szinte a bútorok elhelyezéséig menő leírását; a nevezetes pápai földrendés és a francia bevonulás eleven képét; — s legfőképpen a kisinas keserves életének hallatlan színes ábrázolását: a legelső, legkorábbi ilyenemű memoárt irodalom- és művelődéstörténetünkben. Mert, mindaz, amit Francsics visszaemlékezéseiről szólva korábban már elmondtunk, s ami megakadályozza írójukat abban, hogy valóban irodalmi színvonalat érjen el: a valóság közvetlen, nyers, átszűrhetlen, tipizálatlan tükrözése, — ám írójuknak ugyanakkor már a kor irodalmán felnőtt, jó kifejezőképessége és érdeklődő pillantása — itt, gyermekkorára emlékezve, kétszeresen is jelentőséget biztosít e leírásoknak. Egyrészt azért, hogy a gyermekkor különösen aprólékosan és ugyanakkor mélyen megmaradt és így kiváltképpen hitelt érdemlő emlékeit a maguk tárgyi, illetve tényszerű valóságában, még mindenféle, — akár csak öntudatlan — irodalmi behatás, közhely vagy szempont mellőzésével is, szinte a fénykép tárgyilagosságával rögzítik, — másrészt azért, mert

éppen ezáltal kommentálásukban is megőrzik magának a szegénységben élő, fosztogató katonáktól, vagy ostoba főnök által meggyötört, a természet csapásait is csak a maga tényszerűségében észlelő kisgyermeknek, kisinasnak egykorú, korlátozott szempontját, menten mindenféle romantikus nagyítástól, felháborodástól, vagy érzélgéstől. Nemcsak a látványnak és az eseményeknek, hanem ezek egyidejű tudati visszatükröződésének is e nyersen és retusálatlanul fotografikus ábrázolása — ha talán csökkenti is Francsics visszaemlékezéseinek irodalmi értékét, — csak növeli jelentőségét a múlt bármely szempontú kutatója szemében.

A kisvárosi szegénységből feltörni akaró környezet, s ennek révén hősünk számára már a gyermekkorban is az élet sok arcát megmutató életforma, — s az ennek emlékeit reprodukáló, nem tudatos volta ellenére is jellegzetes írói szemlélet és módszer, együttesen hatnak. A gyermekkori emlékeit feljegyző Francsics sorait olvasva, Pápa napjainkig megmaradt, vagy már csak képekrol ismert utcái, terei, városképei — ha talán nem is tökéletesen, — de mégis rendkívül elevenen és plasztikusan ábrázolt alakokkal telnek meg: a komolyarcú szülőlkkel, a rücskösképpű Sillinger úrral és családjával. (Úgy állnak előttünk, mintha egy ügyetlen vándorfőnök meredszemű, elrajzolt arcú, de ruhájukat és azok díszeit illetőleg nagy gusztussal és részletesen kidolgozott, egészében mégis kifejező portréiról néznének reánk.) Megismerkedünk, a hajdani hőstettét emlegetve utcahosszatt részegen botorkáló, hetvenkedő cigányobstitossal, a pápai borbélyok grémiumának méltóságteljes tagjaival, a zenélő borbélylegényekkel. Előttünk áll a franciák pápai bevonulása s a város felprédálása, ugyanúgy, mint az inasavatás szertartása, vagy a felszabadult segéd lakomája. Az író gyerekkoráról elmondottak ismeretében persze ez a képsorozat nem meglepő. A kisváros dolgozó kisemberének élete ez, amit látunk — és úgy, amint az visszamaradt az író emlékezetének legmélyebb rétegeiben, — háttérben mindvégig a szegényes környezetben végigélt gyermekkori hétköznapokkal, melyeknek az inasévekben legfeljebb ütlegekkel tarkított rendje elfedi a visszaemlékező előtt a ritka ünnepeket. Csak a gyermekkori új ruha, vagy a búcsúvacsora derűsebb emlékét hagyja meg, ám utóbbihoz, rakott tálak között is hozzákapcsolva a szegényes és rongyos ruházat nyomasztó élményét.

4., Alaposabban megvizsgálva, olyan élmények és emlékek ezek, melyek végülis nemcsak Francsics Károly gyermekkorára, és nem is csupán az 1800-as évek pápai életére jellemzőek, s éppen ezért az őket rögzítő e szerény visszaemlékezéseknek is csupán személyi és helytörténeti vonatkozásaiknál egyszerre jóval nagyobb jelentőséget kölcsönöznek. Mert nemcsak Francsics életútjának útravalói és emlékei ezek, hanem egy egész társadalmi réteg több, ez időtájt született generációjának is. Mindazoknak, akik országázt ekkor: a polgárosodás folyamatát nálunk is meglendítő napóleoni korban, a feudális társadalmi és gazdasági rend kezdődő válságának időszakában (mint maguk is éppen e válságnak egyelőre még csak öntudatlan jelzései, de később már tudatos elmélyítői is) egyszerre, egyre tömegesebben indulnak el a Francsicskéhoz hasonló szegényes kisvárosi vagy falusi házakból, omladozó s a parasztházénál semmivel sem különb kisnemesi kúriákról, iparosportákról, vagy szerény tisztartói, tanítói vagy jegyzői lakokból, a számukra egyedül lehetséges felémelkedés: az értelmiséggé vagy a kispolgárrá válás küzdelmes útján. Széles és 1848-ig egyre tovább szélesedő

réteg ez, egyre nagyobb súllyal a bomló feudalizmus magyar társadalmában: Kossuth, Táncsics, Petőfi, Arany, a Madarászok, a Noszlopyak, — s 48 zavargó pesti iparosgegdjei is mind elférnek kereteiben. Francsics visszaemlékezéseivel viszonyítva nem is a részletek esetleges azonossága a döntő útjukban, hanem az emlékek és a magatartás, melyhez képest még az sem sokat számít, hogy e rétegből egyesek, a Francsicsnál nagyobb szorgalommal vagy tehetséggel, esetleg meg tudtak maradni az iskola padjaiban és értelmiségiekké váltak. Az indulás társadalmi környezete és a felfelé törekvés bennük a közös, s a gyermekkori emlékek, melyek sokszor végigkísérik útjukat, korlátozva vagy éppen ösztönözve őket felfelé induló útjukon. A gyermekkori szűkös viszonyok választják el eleve őket a gazdagoktól, csak kevés kivételesen tehetségesnek — vagy inkább kivételesen megalkuvónak vagy kíméletlennek — téve lehetővé közülük végül a belépést a palotákba és szalonokba, — de sokkal többüknek ugyanezek az emlékek nyitják rá majd szemét a társadalom ellentéteire és nyomorúságaira. Ám ugyanakkor ez az otthoni szegénység, — mely iparostesternél, tanítónál, uradalmi kishivatalnoknál vagy közepes parasztgazdánál végül is csak megjelenési formájában különbözik, — tanítja meg őket a garasnak (sokszor és sokuknál majd túlzásba is menő) megbecsülésére, a kuporgatásra, az önálló műhely vagy a szerény de szilárd hivatali állás értékelésére (de sokszor túlértékelésére) is, — és nem egyszer a hozzájuk sodródott kisinas, legény vagy patvarista ugyanolyan kíméletlen, szeretetlen kezelésére is, mint amilyenben anna idején nekik maguknak volt részük.

Útjainak összes későbbi szétágazása, magatartásainak nem egyszer egymással is szembekerülő elkülönözése ellenére is alapjában egy új, legalábbis induláskor, ha még nem is tudatosan de szándékaiban egységes, erősen összeötvöződött társadalmi réteg bontakozik ki ezekben az évtizedekben. Francsics visszaemlékezései egyedülálló részletességgel és közvetlenséggel teszik megfigyelhetővé e réteg az egész hazai társadalom fejlődése szempontjából is oly fontos útjának, s a polgárosodó kultúra és politika különböző új területein is egyre erőteljesebben érvényesülő társadalmi pszichének forrásait s alakulását. Ha e réteg az értelmiségbe jutott elemei még inkább hagytak is hátra valamilyen visszaemlékezéseket pályájuk indulásáról (főleg akkor, ha az indulás sikeresen folytatódott), — a felfelé, az iparosság útján a kispolgárságba befutni akaró — s főleg végig e pályán is maradó — elemek induló útjáról szinte egyedül Francsics itt idézett részletei adnak önvallomást. Ugyanúgy, ahogy élete második felének naplójából már e réteg vágyainak, törekvéseinek kudarca, a kispolgári lét nagynehezen elért pereméről történő visszahullása válik általánosságban is rekonstruálhatóvá, — mindkét vonatkozásban olyan tanulságokkal, melyek egyrészt Francsics a következőkben szemelvényes közlésre kerülő szövegeit szűkebb helytörténeti vonatkozásaikon túl is, általánosságban is felhasználhatóvá és értékesé teszik, másrészt felhívják a figyelmet a korai hazai kispolgárosodás oly komplex folyamata egészének jobb megismerése szempontjából a Francsics memoár kiváltképpen nagy jelentőségére.

5., A visszaemlékezések a pápai éveket idéző részletének teljességben való közlésére, sajnos, terjedelmi okok folytán nem kerülhetett sor. Kivált sajnálatos, hogy egyelőre el kellett hagynunk hősünk 8 éves fejjele a pápai Kálvária remetéje mellett eltöltött hónapjainak a vallási

néprajz szempontjából is igen figyelemreméltó leírását, vagy inaséveinek néhány jellemző epizódját. Valamennyi idézendő részlet a 4 kötetes kézirat I. kötetében olvasható. Az egyes részleteknek a szerző által adott oldalszámozás szerinti leőhelyét a részletek elején, félkövér szedéssel, szögletes zárójelben közöljük.

A szövegek közlés általában betűhíven történt, eltekintve attól, hogy a Francsics által következetesen használt lly-t mindenhol ly-re írtuk át, (kivéve ahol ll-t lágyított) s a cz helyett következetesen c-t írtunk. Francsics különírásait is a mai helyesírásnak megfelelően vontuk össze. A Francsicsnál nagyon gyakori feleslegesen kettőzött mássalhangzók helyett mindenhol egyes mássalhangzót használunk. Módosítottuk helyenként, a jobb megérthetőség érdekében, az interpunkciót is. A szövegben előforduló kipontozás (. . .) Francsics eredeti jele és nem általunk történt kihagyást jelöl. Az egyes részletek címei tőlünk származnak. A szokatlan szavak, német kifejezések fordítását, illetve magyarozatát lábjegyzetben közöljük.

* * *

A SZÜLŐK ÉS A SZÜLŐI HÁZ (1804—1808)

[1—2] Pápának egyik mellyék utcájában a reformátusoknak roppant Collegiumuk áll. Ennek tőszomszédságában állt egy cserépszindelekkel fedett, kis, földszint épült, keskeny ház, csucsos tűzfalal, mellynek közep táján tojás gömbölyű padlás lyuk tárongott. Ez alatt két zöldre festett rácsos ablakok, mellettök egy barnára festett, kapu nagyságu utca ajtó egészítették ki a ház elejét. Mely mellett egy keskeny köz nyullott át a másik utcába.

Midőn már futozó gyermek valék, és apámmal több ízben kézen fogva el szaladtam a városban, gyakran az említett ház előtt vezetete el utunk, hol majdnem mindannyiszor meg állita apám, és mondta: „nézd fiam, ez a kis ház egykor az enyim volt, és te ezen két ablakos első szobában születted 1804. év november holdnap 30-kán” S minek utána én ezt apámtól igen gyakran hallottam, soha el nem felejtém születésem napját.²

Apám kis zömök ember, — de azért nem a legkisebbek közé számítható, — egészséges piros, vidám tekintetű, nyájas ember volt. Haján, bajuszán setét éj honolt. Mindég tiszta simára borotválkozva; pödrott bajuszt viselt, melyet szája körül — hogy felette el ne bozontosodjon — borotválkozás alkalmával gyakran kinyír-bált. Viselete magyar volt: egész gyermekségem ideje alatt ibolya színű dolmány, setétkék nadrág, rézsarkantyus kordován csizmák, félmagas kalap voltak viseleti. Hogy később az ibolya színű dolmányt mért váltotta fel szürke jankedli, — és a dolmányról az ezüst gombok hová lettek? . . . az majd utóbbi írásomból ki fog tet-szeni.

Anyám Kőszeg tájékaról való német asszony volt. Gesztenyeszin haja, világoskék szeme, halavány tiszta arca nem kis vonalommal bírt. Különben szörnyű szelíd természete apámat — gyakran láttam dühös felhevülésében — angyali mód megszelidíté. Viselete — apám kívánságára — magyar fejkötő, redős szoknya, bő kétszél kék kötény, ezüst csatos rékli, sarkos cipő volt. Uti alkalommal még „takarítót”³ is viselt.

[3] Rokonaimtól, másoktól is több ízben hallottam, hogy midőn születtem össze kerültek, anyámnak második férjétől maradt két háza volt. Voltak pár tehenei, több sertvései, gabona a padlásán, bor — pálinka a

pincében. Melyet apám — minekutána Pápán mindenki szabadon bort mérhet — házastól, tehenestől, sertvésestül együtt el mért, . . . úgy aztán vették ama kis házat a református Collegium mellett, melynek később már én is csak hírét hallottam.

[4—7] Most szülőimnek azon lakásukba menjünk, melybe az én emlékem is tisztábban visszamehet, hogy azt némileg leírhasssam.

A fő piarc félközepe táján áll a kéttornyú plébániai nagy templom, — négy láb magas kőoszlopokra csinált izmos vasláncsal körül foglalva. Ennek háta megett áll egy pompás kastély, mely gróf Eszterházyaké. (Ezt a pápaiak közönségesen várnak nevezik.) Hat — néhol 8—9 — láb magas is a kőfal, mellyel nagy kiterjedésben be van kerítve a grófi kert, melyben egy erős puskalövésnyire bent áll a négyszegű kastély. A kőkerítés főkapuja, — melynek két oszlopain, mindegyiken egy-egy oroszlán ül vörös márvány kőből kifaragva, melyek közül egyik a grófi cimert, másik egy kardot tart ülve első lábával — a templom hátuljával átellenben nyílik. Jobbra balra hozsant nyúlik el az erős kőfal, egyik felén le az úgynevezett gróf útja felé; másik felén ki a győri út mellett lévő Kálvária felé.

Ezen oldalával a falnak és a kertben álló kastélynak átellenben egy sor ház áll, melyet majdnem a piarc szélességéhez hasonló széles országút választ a várkert falától.

Ezen házsor majdnem vége felé, egy náddal fedett, meglehetősen avult ház előtt megállapodhatunk; és minék előtte a ház külseje leírásával vesződném, csak fogjuk meg a fenő deszkákból készült, feketére avult, jobbra nyíló utca ajtónak vas kilincsét, és lépünk az udvarba. Mely vagy 10 öles hosszú, és két öl széles. Ennek jobb felén keskeny gádor nyúlott végig, mely felett a leszakadással fenyegetődző tetőt izmos tölfa gerendák tartották oszlopok gyanánt. Elöl mindjárt az utca ajtónál, egy kis — alig egy lábnyi — kandikáló ablak látszott a házfalon; hihető a szobában lévő kíváncsiak számára, hogy vajjon ki csattantotta be most az utca ajtót? . . . Amodább, a ház közepe táján, ajtó nyílt, mely a konyhába vezetett. Ezen túl, hátrább három szoba ablakok látszottak, vas rostélzattal, — s ezeken túl, még hátrább, hidas, ludketrec s.a.t.

Lépünk be tehát a konyha ajtón, hogy a ház belsejét is meglássuk. Egy lépcsőt le kellett lépni a konyhába, melyről a pince táblára zuhant az ember. A bemenővel szemközt a tűzhely, jobbra az első lakás szoba ajtaja, — melyet érintetlen hagyjunk —, balra a hátulsó lakás szoba ajtaja, hol szülőim laktak . . . ide mindenestre bemenjünk.

Egy kevés ideig álljunk meg belől az ajtónál, s tekintsük körül a szoba belsejét.

Hogy ennek minőségét, és a benne volt butorokat tisztán és igazán leírjam, azt nem kívánhatja tőlem senki, minekutána utolsó benn lételem óta hosszú sor évek folytak le az életből. Mindazonáltal amennyire emlékeimből kikerül, és amely darabok felejtethetlenné maradtak előttem, ideírom.

Jobbra, talán vagy két lépésnyire állt a hájibáji⁴ szemes kályha, ezen túl, hosszatt a fal mellett, két ágyak álltak egymás végibe, melyek után mindjárt egy araszt széles távolságra a benyíló ajtó nyílt, és azon túl a fal mellett keresztbe ismét egy ágy állt. A szoba közepén fennmaradt kis tért izmos diófa asztal tölté, mely körül a fal mellett néhány háttas faszékek foglalának helyet. Tükör alig volt bent más, mint a reggeli fűsüködéshez megkívántató, papirosba csinált kis tükör az

egyik ablakban; nemkülönben képekre sem emlékezem többre, mint a két ablak között függő Szűz Mária képre, mely vászonra festve, mintegy harmadfél láb nagyságú, mell, négyszeg rámába volt helyezve. Ennek külseje egykor aranyos volt, de az idő vasfogai által korom feketévé vált. Belől az üvegen, köröskörül, csinált virágokkal, gyöngyökkel, mindenféle színű üveg gombocskákkal, s tudja isten mi mindenféle csecsebecsével volt a kép felékesítve, melyet apám — minekutána a Szűz Máriának igen nagy tisztelője volt — minden esztendőben meg szokott újítani. Ezen kép alatt egy térdlő volt, melyen apám minden reggel szokta végezni reggeli imáit; felette egy kevés távolságra, a gerendáról lenyúló három rézláncon, egy kis réz mécs függött, melyben minden szombat, a Szűz Mária tiszteletére, egész nap olaj pislogott.

Gyakran beszéltek szülőim, midőn már felnőttem, hogy három éves koromban nagyon nyomorult beteges gyermek lévén, ama kép előtt többízben imádkoztak Istenhez, hogy engemet vegyen magához. Mindazonáltal a végzés felőle más volt, nekem élnem kellett, és hosszú idő — talán pár évek — lefolyta után, szülőim fáradhatatlan ápolgatásuk mellyett meggyógyultam, a legegészségesebb gyermek vált belőlem, és soha többé — most 50 éves vagyok — beteg nem voltam.

De menjünk csak bellyebb a benyílóba, s minekutána már a külső szobát esmerjük; tekintsük meg azt is.

Ennek leírása, mindamelllett, hogy sokkal kisebb volt a külsőnél, mégis — a sok vacak miatt — sokkal több fáradtságomba kerülne, azért azt elhagyom; s csak annyit említek felőle, hogy — minekutána apám szíjjártó mester volt — ez volt a műhelye, melyben akkor közönségesen két segéd, egy inas, és apám dolgoztak.

Azt még említenem kell, hogy ezen leírt ház nem apám tulajdona, hanem valami Preicz nevezetű szűrszabó mesteré volt, s szülőim csak szellérségben lakták a hátulsó két szobát, — elől a házigazda lakott.

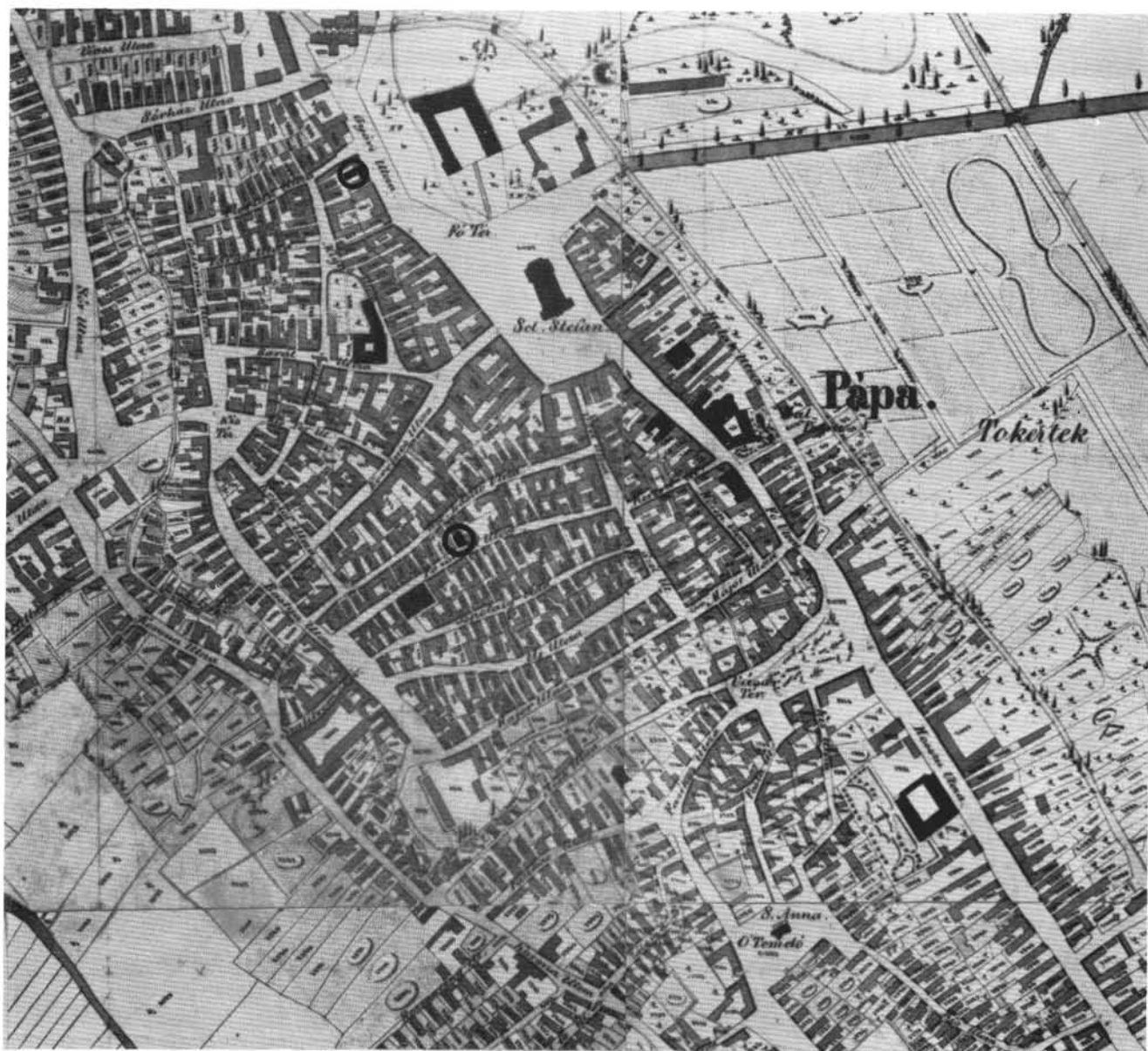
Most már esmerjük szülőimet, esmerjük a háztájt, menjünk előre velem az életben, hogy mentül előbb ide érzünk Veszprémbe, hogy itt osztán kinyugodhassuk magunkat.

A FRANCIÁK PÁPÁN (1809)

[10—16] Örömeben — még jól meg sem gyógyultam — pompás magyar ruhát csináltatott számomra; melybe midőn egészen meggyógyultam, apám egy vasárnapon, számtalan csókok közt, maga öltöztetett. Búzavirág színű posztóból volt a dolmányom és magyar nadrágom fekete zsinórral cifrán kihántatva; dolmányomon kis moyoró nagyságú réz gombocskák fémlettek, nemkülönben kis kordován csizmámon réz sarkantyú; — kalapomon kis fehér toll ingadozott. Ezen öltözetemhez járult még egy kis bádóg kard, és egy huszáros tarsol, melyet apám mint szíjjártó piros bőrből maga készített.

Oly eleven tisztán áll előttem emlékeimben ezen cifra felöltöztetésem még most is, mintha tükörben látnám magamat, s egyedül ezen időszakától életemnek emlékszem legjobban itlétemre. Látom mint jártom szomszédától szomszédhoz, és pajtásaimnak dicsekedtem cifra ruhámmal! Látom mint estem az utcán gyakran hasra; megbotolván majd kardomban majd sarkan-tyúmban.

1809-ben — azt most már mégsem tudom melyik szakában az esztendőnek, csak hogy több ízben hallottam

szülőim körül emlegetni: „jön a francia, jön a francia!” — egy napon éppen az említett cifra ruhámba öltöztetve, több gyermek pajtásimmal az utcán jádztam, midőn egyszer csak ott termett a vitéz francia sereg. Minekutána az osztrák tábor mindenhol jó előre szaladt a győzedelmes ellenség előtt, tehát Pápara is minden ellenállás nélkül, török muzsikával, néhány ágyudurrogások és puskaropogások közt — melyek talán csak a lakosok rémülésekre voltak erányozva — csendesen húzódott be a hatalmas ellenség. Én akkor is éppen több gyermek pajtásimmal lakásunk előtt az utcán jádztam. Szülőim rémültökben aligha meg nem feledkeztek rólam; mert már nagy volt a zszibongás, midőn anyám, könnyező szemekkel jött az utcára, és rám kiált: „Kari! az Istenért, gyere be fiam, megölnek a franciák,” — és kezemnél fogva húzott a házba. A szobába érkezvén anyám engem és Bábi nénémet a benyíló

ajtó mellett keresztbe álló ágy alá bujtata; két kisebb testvérimet pedig ugyanazon ágyba a dunya alá.

Alig valánk rejtekhelyünken, már tele volt a szoba franciákkal, kik is mindent felhányva-szórva dúltak a szobában, s kik közül egyik, megpillantván réz sarkantyúmat az ágy alól kivillogni, annál fogva húzott elől: előbb engemet, utána nénémet. Amint előtte félve állánk, nem tudom, a takaros kis lány szelidíté-e hozzánk a közvitéz franciát, vagy az én cifra öltözetem? — de akár melyik, elég az: hogy a francia igen szelíden bánt velünk, Arcunkat simogatva majd egyik majd másikat édesgeté magához, törölgette rólunk a port, pókhálót, melyet az ágy alatt magunkra szedtünk; végre oldalamon függő kardomat húzta ki hüvelyéből, és azzal a levegőben addig hadonászott, mígnem egyszer csak eltörte azt. Most már aztán én is halálos ellenségivé váltam a franciának, könnyekkel telt szemekkel fordul-

tam el tőle, és amodább remegve álló anyámhoz akarék szaladni; — hanem a derék vitéz megkapott karomnál fogva, zsebjebe nyúlt, s valami ezüst pénzt véve ki, azzal kínált. Látván a francia, hogy én többszöri kínálására is a pénzt el nem veszem, felkapott ölébe, kibékítőleg ugrált velem párszor körül, s anyám elibe vitt, mutogatva törekedvén anyámnak értésére adni, hogy ő engemet elvisz magával, s valahol kardomat megcsináltatva fog ismét haza hozni. Anyám jól értette őt, de sehogy sem akart beleegyezni a francia szándékába, hanem törekedett engemet karjai közül kivenni, — de törekvése sikertelen volt, mert az izmos francia hatalmasan szorított ölébe, és engem szüntelen simogatva kivitt a házból. Hol és meddig járt oda velem, azt nem tudom; elég az, hogy az én kis kardom megkésült, és testi lelki barátság közt értünk haza sírdogáló anyámhoz.

Míg mi francia barátommal gyermekies örömmel mulattunk, addig szülőim és az egész város lakosaival másképp jádott a sors.

Midőn a franciák behúzódtak a városba, többszakszokra valának felosztva: több utcákon és utakon jöttek be. Nevezetesen egyik sereg Vas vármegye felől az úgynevezett borsosgyőri kapu felé jött. Azon helyen, mely borsosgyőri kapunak nevezetik, most nincs ugyan kapu, hanem talán Pápa hajdan erősség lehetett, és az időtől maradt meg a kapu név azon utca végén, hol most a széles országúton keresztül egy alacson kőhid áll egy esővíz folásnak alkalmazott, nem igen mély árok felett. Ezen kőhidat értjük mai időben Pápan borsosgyőri kapunak, melynek árka partjai, innend is, túl is, sűrűen be vannak bozótosodva bodzafa bokrokkal. Ezen bokrok között elrejtve állt, töltött fegyverével egy baka (születése cigány), midőn egyik francia sereg a messze szabad kilátást engedő széles országúton a város felé közelge. A morenak a bozótban elég kényelmes helye és ideje volt arra, hogy fegyverét egyik előtte álló bodzafa ágra kinyújtva úgy helyezze, hogy az abból kilövedő golyó, utat nem tévesztve, bizonyos halált vigyen magával. A francia sereg lassú léptekkel, török muzsikával húzódtak az első házaknál be a városba. A bozótban álló, magát elszánt bakancsos feszült dühvel várta közelebb közelebb az ellenséget, míg nem végre a puska durrant! . . . és a sereget vezető generális halva zuhant le lováról.

A lövés után villámgyorsasággal rohantak a franciák azon helyre, honnan a lövés látszott jönni; de a cigány sokkal gyorsabban — fegyverestől együtt — a szűk hid alatt termett . . . s szemfényvesztőleg tűnt el a kutató franciák szemeik elől. S minekutána a jó lövész sehohal nem találtatott — hogy azon véres boszut állhattak volna —, a másik sereget vezető generális parancsolatot adott ki a városi tanácsnak, hogy ha a lövést kevés idő alatt elől nem állítja, minden felől felgyújtja a várost. Ezen rémítő parancs nagy hamar szétágazott az egész városban, és temérdek sok urak-dámák tódultak a fővezér szállására, annak könyörögni, hogy kimondott szigorú ítéletét vegye vissza, . . . hanem minden könyörgés sikertelen marad, ha Rohonczy Jánosné — ki akkor igen jól beszélt franciául — a könyörgők közé nem vegyül. Ezen derék és szép házi asszonya a fővezérnek enyhíté szavaival annak bosszúját, és a felgyújtás helyett két óráig tartó szabad rablást engedte népének . . .

Gondolhatni lehet, hogy hogy' rohant a győzedelmes ellenség a városi lakásokra! . . . és dúlt-rabolt, ahol mit lehetett. Szülőimnél ugyan — mint aféle szegény meseterembnél — nem sokat találtak a hozzánk berohantak rabolni valót; de azért egészen mentek nem ma-

radtak: mert egyik közbíró apám ujjáról a még megvolt arany jegy gyűrűjét lehúzta, és nyakáról új fekete selyem nyakkendőjét leoldotta. S minekutána az ijesztő rabló két óra elmúlt: zörögtek a dobok, és a házak az ellenségtől megmenekültek.

Hány napokig mulattak nálunk Pápan francia barátink, azt nem tudom, csak annyit tudok, hogy utca hosszat és végig a piarcon, végig a hosszú utcán, ki egész a város széléig, egyik tűzrakás a másik mellett égett, és éjjel nappal süttött főzött dimbolt az ellenség.

A szegén cigán pedig a hid alatt (utóbbi vallomása után tudjuk) két napot és három éjet töltött étlen szomjan! . . . harmadik éjen nagy zápor eső jött, mely őtet osztán — mint az ürgét — kiöntötte a lukból. Ezer szerencséjére jó úszó lévén, az árokba összetódult esővíz hátán elúszott messze túl a városon, hol osztán szárazra kelve, még azon éjen, azon latyakosan jó tova haladott Győr felé, másnap pedig egészen be a városba; ott magát ezeredjénél jelentvén, folytatta további katonai kötelességeit. Később, talán párévek múlva, Pápan tűzetett mellé egy arany érdempénz, mely neki tellyes életében minden napra huszonnégy ezüst krajcárokat jövedelmezett.

Hanem tovább a cigányt és a franciákat ne kísérvük, örülünk hogy azok elmentek Páparól. A cigánnyal ugyan gyermek koromban gyakran találkoztam majd egyik majd másik utcában, ki a borból hatalmasan bekapva, utcahosszat szokta kiáltozni a gyermekeknek, hogy ő azon vitéz, ki a francia generálist lelőtte lováról, mutatván vörös hajtóka invalidus kabátja mellyén csillogó érdempénzét; — hanem franciával azóta talán sohasem találkoztam.

A PÁPAI FÖLDRENGÉS (1810)

1810-dik évi januárius holdnapban, Jézus nevenapja estvéjén, hat tagból álló kis családunk a meleg kályha körül tanyázott. Kinn üvöltött a szél. A kályha előtt egy jól vasalt kocsiláda állt, melyet piros bőrvánkos fedett; ezen ültek szülőim, köztük szundikálva én, hajlongó fejemmel majd egyiket majd másikat lökvén oldalba. Babi néném a kályhához támaszkodva hallgatta szülőink beszédjeiket, két kis hugaim pedig — Náncsi és Ágnes — előttünk ugráltak.

Félhét volt az óra.

„Ne aludjál Kari bácsi!” (így szokott nevezni anyám mindenkor legjobb kedvében),” majd kiteszlek egy kicsint az udvarra, hadd vigye el a szél az álmat szemeidből, hallod-e hogy ordít odakinn?” Számat mosolyra mozdítva incselkedve ütöttem meg fejemmel anyám karját, és minden tréfát félre téve csakugyan ismét mélyebben szunnyadni kezdtem. „A! . . . hallod-e mint retyeg a háztető? . . . nem tudom, te apjok” — úgymond anyám apámhoz intézve beszédjét: „mit hoz ez a borzasztó nagy szél, de ugyan dolgozik.”

„Mit hozna,” — mond apám: „hadd dolgozzon, az övé most minden, egész a határig; mi könnyen hallgatjuk dühöngéseit innend a meleg kályha mellől.”

„De mi ez kérlek?” — kérdi anyám ijedten: „hisz mozog a ház!” — s még jól ki sem mondá szavait, karon ragada, apám ölébe kapott s szaladt velem az ajtó felé. „Az istenért földindulás!” — úgymond: „gyertek utánam, mert nyakunkra szakad ez a rongy ház.”

Anyám kis Ágnes hűgomat kapá ölébe, Babi néném Náncsi hűgomat hurcolván maga után, a benyilóból a két segédek és az inas rohanának kifelé; egymást üzve

tódultunk ki a konyhába. A konyhaajtón már nem értünk rá kimenni. Azon pillanatban, melyben mi, szalad ki az első szobából a házigazda is minden hozzátartozandóival, és mindnyáján a konyhaajtó előtt állapodánk meg. Felettünk a háztető ropogott-retyegett; az utcáról egy csattanás inkább, mint zuhanás visszaborzaszta bennünket, s egy lépést sem merve odább tenni, egy csoportra tolakodánk, és vártuk szerencsétlen kimúltunkat. Egyszerre halotti csend uralkodott . . . és talán két perc múlva több emberek zibongása hallatszott az utcáról befelé. Apám engem leeresztett öléből, s anyámnak nyújtá kezemet, mondván: „no csak ne féljete, már mindennek vége van, túl vagyunk a veszedelmen. Menjete be nyugodtan a szobába, majd én kimegyek az utcára, megtudni, mi okozta azt a nagy csattanást.”

Apám ki az utcára, — mi félve a szobába mentünk, és vártuk majd ötet, majd új mozgását a háznak.

Kis félóra múlhatott el, mire apám belépett közibéink a szobába, és a hidegtől rázattatva a kályha mellé sietett. „Nem is gondolnád annyok” — ugymond: „mi okozta ama nagy zuhanást. . .”

„Legfellebb valamelyik közel lévő felház omlott össze” — mond anyám: „egyebet nem gondolhatok.”

„A plébánia templomnak mind a két tornyairól a keresztetek estek le!” — mond apám felkiáltva: „ott fekszik mind a kettő összezúzva a templom előtt.”

„Lehetetlen!” — felkiált anyám csodálkozva és kezeit összecsapva.

„De úgy van biz az; s talán a fél város lakosai ott állnak a templom körül és csodálva bámulják a különös történetet.”

Beszélgetés közben lecsendesedett félelmünk, anyám betálatta vacsoránkat és nyugodtan ettünk; vacsora után lefektetének bennünket szülőink, ők pedig, mint mondták, még fenn verrasztottak éjfélig. Másnap beszélték szülőink, hogy midőn mi már aludtunk, még kétszer meghintált bennünket a föld — egyszer 8 órakor, másodszer 10-kor. Csakhogy nem olyan nagy mértékben, mint először.

Ezen két történetet — a francia háborút ti. és a földindulást — azért írom csak ide, hogy az olvasóval, ki talán még akkor nem volt itt köztünk a földön, megtudassam, melyik mely időszakban volt, . . . másodszer pedig azért, mivel mindegyik eset igen tisztán emlékeimben van. Most osztán haladjunk odább az életben.

INASÉVEK (1816—1820)

[80—100] Néhány napok mulva, egy reggel anyám tiszta mellényt és nyakkendőt ada előmbe, s úgy lát-szott, mintha könnyeznének szemei. „Kissé ma tisztában kell öltöznöd édes fiam” — mond anyám arcom simogatva, s fejemet mellyéhez szorítva: „ma már új gazdádhoz mégy apáddal. . .”

Arcom lángolni kezdett! valami esmeretlen érzés futott végig egész mindenemen, és mintha az én szemeim is nedvesedni kezdtek volna . . . majd apámra, majd anyámra tekinték.

Bábi nénem amodább a zugolyban sírdogált.

„Elment eszete?” — kérde apám anyámnak intve, s hozzám közelede. „Azt hiszem, te csak nem sirsz, édes Károlyom? hisz’ nem mégy ki a világból.”

Azonban fel levék öltözve, apám is feltevé kalapját, nekem is kezembe adá sapkát, kezébe kapá botját,

és „csókolj kezet anyádnak édes fiam” — mondá: „osztán elmenjünk jövendő gazdádhoz.”

Hévvvel ragadám meg anyám kezét, s nem tudom hány csókot nyomék arra. Mert szent Isten! mennyire szerettem anyámat, azt meg nem mondhatom. Ő lehajolt, és bal kezével átölelve magához szorított, annak utána jobb kezével állomat felfelé emelve, számtalan csókot nyomott számra, homlokomra és könnyező szemeimre.

„Annyok ne bolondozz” — mondá apám engemet tőle elhuzva: „eredj édes fiam, csókol meg nénédet, osztán menjünk.”

Könnyező szemekkel támolygék nénémhez, többször megcsókolánk egymást, és kimentem apámmal a házból.

„Az utcán csak nem fogsz sirni, édes Károlyom?” — mondá apám: „hisz nemsokára haza jöhetsz bennünket látogatni, és így majd többször is, legalább minden héten egyszer. Majd kikérem én azt principálisodtól, hogy néha néha haza bocsásson; csak te jól viseld magadat, igaz és hű légy gazdádhoz — asszonyodhoz, pontosan és szívesen teljesítsd kötelességedet; a többi cselédek a házban meg ne bántsd, hogy azok is veled szépen bánjanak. Különben pedig némi nehézségeket békével túrj, mert bizon édes fiam, inasnak lenni nem tréfa. Tudod az ördög is minden szeretett volna lenni, csak inas nem! — mindazonáltal ennek meg kell lenni, jövendő boldogságunkért szenvedni kell; hanem majd-nem minden szenvedésnek előbb-utóbb megjön az ő jutalma.” Ilyen beszélgetés közt ballagánk apámmal végig a barátok utcáján, fel a piarcra. Mialatt zsebkendőmmel megtörlem könnyező szemeimet, és mintegy neki vidulva bátorodva ballagék apám mellyett.

A piarcról a Szappanyos utcába csavarodánk be, melynek közepe táján egy kis két ablakos és egy boltajtós házba menénk, veresre festett kapun által.

A kapun be engem bocsájta apám elől; s míg ő maga után csendesesen betette az utca ajtót, nagy hamar végig tekintém az udvart, mely mintegy 4 öly széles és 10 öly hosszú lehetett; és egészen kirakva nagy terméskövekkel, tisztára seperve volt. Hátral balkéz felé egy kis épület látszott egyetlen ablakkal, melyet egy kis fészker köte össze a házzal. A kis fészker alatt, egy még a régi világban épült fedeles hintó állt, melynek rozsdás kerékvasai mutaták, hogy régen áll nyugton a fészker alatt. Jobbra a ház fehér fala nyulladt előre a kapu felé, melynek hátulsó részén, mindjárt a fészkeren innend, két — vasrostékkal ellátott — szoba ablakok valának láthatók; idább a pallásra vezető, fenyődeszkából készült lépcsőzet állt a fal mellett, melyen innend vagy 4 lépésre, a pince ajtó tátongott éppen nyitva, s mindjárt e mellett a konyha ajtó nyílt, — mindegyik erős vastáblakból készült ajtóval ellátva.

A konyha ajtóhoz közeledénk, s midőn annak küszöbén én elől, apám nyomon utánam felléptünk, három nőt pillanték meg a konyhában. Egyik meglehetősen tisztán öltözve, mintegy 30 éves, a tűzhely körül forgoló-dott; a másik, ennél fiatalabb de silányabb öltözetű, nem messze a tűzhelytől mosogatott, — kiket még aznap volt szerencsém megismerem: az első szakácsné, a második szolgáló voltak. Jobbra balra szobaajtók nyí-lottak a konyhából; a jobbfelől nyíló mellett, mindjárt az ajtószárhoz közel, egy kis, tisztára sikkalt fenyőasztal állt, — ezen kis asztal előtt állt a harmadik nő, lisztet szítálva. Ez alig volt még 14 éves; valami kevéssel magasabb, és sokkal vékonyabb a másik kettőnél. Öltözete is különböző modorú és sokkal finomabb amazokénál; midőn mi beléptünk, félig elfordulva, háttal állt felénk

s így csak karcsú dereka és gyönyörű hosszú szőke haja — mely kétágra fonva, vállain nyuladt le jóval derekán alól, s mindegyik ágának vége kék szalag bokorban enyészve el — lepett meg bennünket. (Vagy legalább, ha apámat nem is, tehát engem.) Apám szerencsés jóreggel mondása megfordítá a szőke fejet, s amint elénk fordula: két kék szemek csillogtak abban, melyek felől most hamarjában csak annyit mondhatok, hogy kékek voltak. A fehér piros arcból csakugyan nem lehetett többet 14 tavasznál kiolvasni.

„Itthon van-e a tens ur?” — kérdé apám az alázatoság és tisztelet legmélyebb hangján.

„Igenis” — csengte a szőke nő szája, s hófehér gömbölyű kezével mutata a mellette nyíló szoba ajtóra mondván: „tessék bemenni”

Lopva egy pillanatot veték még a szőke nőre, midőn mellette elmenénk, be a szobába. Apám kocogtata, s engem előre bocsátva, a „Herein!” szóra belépénk.

A szoba meglehetősen nagyságú volt; két középnagyágú ablakok, zöld rácsokkal ellátva, alkalmas gyéren bocsájták be a világosságot az utcáról. Az egyik ablaknál, jobbra, egy ezüst színre festett íróasztalnál ült leendő principálisom, ki is, midőn belépénk, felénk tekénte, és egy oly fekete ragyás arcot mutata, kidagadt nagy szemekkel és hosszú szürke szemszőrökkel, hogy szinte megdöbbenék tőle. A másik ablaknál, balra, egy kis fényes varróasztal előtt ült leendő principálisném, kapcát kötögetve. Nagyon sovány, halavány tekintetű, és már amint ült is úgy látszott, hogy a magasabbak közé számítható asszony volt. Szelíd tekintete s nyájas elfogadása tiszteletet és szeretetet ébresztett bennem éránta.

Ugy a szoba közepe táján megállapodánk egymás mellett, s minekutána apám magát mind a két ablak felé mélyen meghajtván elmondta „szerencsés jó reggél”, — én is siettem mind a kettőnek kézcsókolására menni.

„Mi neved édes fiam?” — kérdé tőlem az asszony a legédesebb hangon.

„Károl” — felelék szemérmes elpirulással.

„No csak jó légy édes gyermekem” — mondá az asszony, anyai édes tekintettel végigmérve bádjját szemével: „eredj ki a műhelybe, most már te a mi fiunk leszel”, s az ajtóra mutatott, mely a szobából a boltba nyílt. Apámhoz közeledék előbb, s minekutána annak kezét csókoltam, úgy mentem osztán lábhegyen ki a borbélyműhelybe.

Apám sem soká késett bent, minekutána, alig pár percek múlva, az utcára nyíló boltajtón jött be hozzám istenhozzádot mondani, s mégegyszer szívemre köté a jó viseletet. Két segédinknek, kik éppen otthon valának, szívességükbe ajánlván elment, én pedig őtet könnyező szemekkel kísérvén az ajtóig, ott maradtam.

Úgy 12 éves, hitvány kis apró gyermek voltam akkor, öltözetem és nyelvem tiszta magyar, az egész háznép, pedig csupa német, . . . melynek következtében lehet gondolni, mily különös új vendég voltam én a házban. Kivált még akkori időben a magyarnak szegény volt magyarnak lenni, . . . a pór nép közt úgy mint úri házokban félvállról néztek reánk, ha magyarnak vallottuk magunkat; kivált ha még azt is hozzá tettük, hogy nem beszélünk más nyelvet csak magyart! . . . Ekkor tüstént lehet hallani: „Das ist ein ungarischer Ochs.”⁵ Azonban alig valék néhány napokig a házban, már egészen belehonosodtam. Rút fekete vörös ragyás principálisom egy eredeti külső országi mérges német — ki még a francia háborúból maradt itt hátra Magyarországon mint elbocsátott „Unterarzt”⁶ — nagyhamar megéretté velem

néhány dörgő német parancs szavait. Sovány, szelűtötte principálisném anyai módon bánt velem. Ama szép, kékszemű szőke leány, kit a házba jöttömkor a konyhában a tisztára sikált asztal előtt lisztalé szítálva találék — gondolom szükségtelen mondanom — principálisom leánya volt. Ez nemcsak szépségére, hanem jó, szelíd természetére nézve is tökéletes anyali lény volt köztünk a házban. Ez és anyja számtalan házi háborgásokat, házigazdánk durvaságait elháríták nyakunkról. Különösen nekem gyakran pattogott volna a „Rehfiesli”⁷ vállaimon s hátamon, ha jó asszonyom jó előre nem gondoskodik a fenyegető veszedelem felől. . . Ilyenkor mindég, ha principálisném jókor észrevette a bajt, vagy messze elküldött valahová a háztól — p.o. kertbe, szántóföldre, — vagy a házban rejtett el hamarjában valamely zugolyba. Nemkülönben cselekedett velem sokszor Náncsi leánya is . . . Így történt velem egyszer a többi közül, hogy — már nem jut eszembe miért — dühösen kérdező principálisom leányától az első szobában: „wo ist der verfluchter Kerl, der Bub?”⁸ (így beszélt később Náncsi), — melyen ő megijedvén, ezen rövid felelettel: „ich weiss nicht”⁹ otthagya apját, és sietett a hátulsó szobába, hol én asztalterítéssel foglalatostkodtam (ezt jól tudta Náncsi, azért jött egyenesen oda); megragadt karomnál fogva, „gyere hamar Kari”, és egy nagy fennálló almáriomhoz ráncigált; melybe alighogy bezárt, azonnal jött principálisom is, korbács a kezében, erősen kérdezősködött hollétem felől.

En ezen fenyegető veszedelem felől mitsem tudva, rekesztékemben talán még nem is lélekzeltem.

Azonban — minthogy az idő legjobb orvosa mind bánatnak mind méregnek — eldobta principálisom a korbácsot egy kis negyedóra múlva, és nyájosan kezdett gyönyörű szőke leányával beszélgetni.

Az idő múlt, közelgett dél.

Principálisom nemcsak mint nevezetes jó orvos, hanem egyszersmind mint vármegye chirurgus, gyakran ebédelt az akkori úgynevezett Rába első alispánynál, — melynek következtében ezen napon is, melyen én a nagy almáriomba kerülék lakóul, szinte oda vala hivatalos.

Mondom közelgett dél. Principálisomnak más kaputot vala szándéka magára öltetni, . . . s ahelyett, hogy mint máskor parancsolva szokta azt elől kérni, jött szó nélkül a nagy almáriomhoz, és nekem s Náncsinak isszonyu rémülésünkre, hertelen kitérta azt.

En ijedtemben nem tudtam megmozdulni, hanem magamat összehúzza, majd eleibem néztem le, majd félve principálisomra pillanték; ki úgy látszott, maga is megdöbbsent a meglepetésben. Mindazonáltal egy pillanatra múlva elmosolyoda és felém nyúlt, karomnál fogva kilódíta az almáriomból: „mi csinálsz te id okosztafára való” — mondá: és folyvást mosolyogva, fejét hajtogatá. S midőn az almáriomból kivett magának egy kaputot, Náncsi felé fordula, és még mindég mosolyogva, jobb kezén lévő mutatójával fenyegeté mondván: „Tu! das ist dein Werk.”¹⁰ Náncsi anyali mosollyal közelede apjához, nyakába csimbaszkodva mene ki vele a szobából, én pedig siettem az asztal terítéssel.

Számtalan különböző eseteket, melyek 4 inasi éveim alatt elől adták magokat, tudnék ideírni, ha az olvasóval megútatni akarnám magamat; hanem legyen elég az: hogy minduntalan majd igen jó principálisném, majd Náncsi mentének meg elrejtéseik által a szigorú megkorbácsoltástól. Pedig mindannyiszor ők nyérének érte némi gorombaságot.

Mindazonáltal mégis igen gyakran eltéveszték ők a dolgot; sokszor megelőző őket dühös principálisom, s nem nyertek időt engem elrejteni. Ilyenkor osztán bármi csekél hibáért is, úgy úgy elkorbácsola kegyelmes jó principálisom, hogy néha még egy hét mulva is nézgettem lefekvéskor a kék foltokat combomon vagy karjaimon.

Nem is vittem ki egészen az első esztendő, mert annak vége felé egy napon, csak azért, hogy a reggeli csizmaí principálisomnak nem voltak éppen oly tükörfényesek, kegyetlenül megkorbácsolt. Két külső országi német segédjeink is, már ez előtt való napokban isszonyú gorombák valának velem, — melynek következtében erősen feltettem magamban, hogy a házat elhagyom, és én nem is leszek borbél. Mindazonáltal ezen napot a házban töltöttem el, szorgalmasan végeztem mindennapi kötelességeimet, s mellette fejemben mindig azt főztem, hogy holnap korán reggel hazamegyek szüleimhez.

Másnap kora reggel beköszönték szüleimnél, kik még mind a ketten reggeli pongyolán voltak. Midőn apámhoz közeledék kézcsókolásra, rám tekinté és „de korán felébredtél, édes fiam” — mondá: „osztán olyan komor vagy, mintha még ma nem kaptál volna fölöstökömöt?”

„Nem ám édes atyám” — felelék olyan fél siró hangon: „és nem is akarok kapni Silingeréknél, mert én oda többé vissza nem megyek.”

Apám megkomoroda, homloka ráncosodni kezdé, és szó nélkül vete rám egy sokat jelentő tekintetet.

Kis szünet után apám megszóllamla: „mondtam édes Károlyom” — úgymond: „az ördög minden szeretett volna lenni itt a földön, csak inas nem. Elhiszem édes fiam, hogy neked sem tetszik az inaskodás; s nem is hagy nálak más keze lába alatt henteregni, ha más tehetséggel bírnék . . . de így? — látod édes gyermekem, szegén emberek vagyunk, kell, hogy mesterséget tanulj, mert különben mi jövőd néz rád? — azért ne is soká gondolkodj, hanem mentül előbb csak menj haza és láss kötelességed után.”

„De nem úgy jöttem ám én el, édes atyám, hogy ismét visszamenjek . . .”

„Azt elhiszem, édes fiam, de én meg akarom, hogy visszamenj.”

Szemeim a földre sítve álltam apám előtt, s hallgattam.

Kis szünet után apám szakasztá félbe a csendet. „Várj édes fiam” — úgymond: „majd én haza késérlek, hogy principálisod ne bántson; hanem osztán többször ne próbáld ezen lépést, mert akkor megharagszom rád. Inas nem úr édes fiam, szenvedned pedig mindenhol kell, akármelyik gazdához mégy, . . . tőrj! négy esztendő nem a világ, majd ha felszabadulsz, oda mehetsz, ahová tetszik.”

Mig apám így beszélt, én szoborként álltam előtte. Azonban ő öltözött, s minekutána kész lett az öltözéssel, kapá botját, kalapját, s nekem kezét nyújtva mondá: „gyere édes Károlyom, mennyünk.”

Principálisom morc tekintettel fogadott, midőn apámmal beléptem hozzá a szobába, s hiszem, ha magam megyek haza, majd ellát a „Rehfieslivel”. Így mindazonáltal kezét hagyta csókolni, s szó nélkül, sokat jelentőleg fenyegete ujjával; én szinte szó nélkül hordtam be magamat a műhelybe, hol az egyik segéd „Desertornak”¹¹ nevezve fogadott.

Ismét hozzáfogtam kötelességem folytatásához.

Néhány hetek elforgása után principálisom beszegődete, mely következő mód s rend szerint ment végbe.

Hét vagy nyolc chirurgus urak léteztek akkor Pápán, akik egy céhben, vagyis inkább (a sebész urak azt így szokták nevezni) „gremiumban” voltak. Ezek közt az én principálisom volt a céhmester, — vagyis inkább „Senior”.

Ő tehát mint Senior, egy délután általam másnap délelőtti 9 órára összehívátá az egész tisztelt gremiumot.

Másnap első kora regveli találkozásomkor principálisommal, kiadá nekem is a parancsolatot, hogy 9 óra-
kor sehová ne menjek, hogy tudniillik ha szükség lesz reám, hogy a házban legyek.

Alig ütötte el a plébániai nagy templom tornyában az óra a kilencet, jöttek egyenként a sebész urak; s talán éppen egy fertál múlhatott tízre, midőn a szobából a műhelybe nyíló ajtó megnyílt, s principálisomnak vastagon rikácsoló hangja hallatá: „Kari, tyere pe!”

Szerencsémre éppen a műhelyben voltam, s valami különös megdöbbenéssel ugortam fel ülésemről a hívásra.

Ha megdöbentem a hívásra, még jobban megdöbentem most, midőn a szobába léptem, és a szoba közepén álló nagy asztalt ama tisztas uraktól, kiket tegnap hívtam, körülülve láttam. Principálisom mint Senior elől ült, hanem tüstént felkelt, midőn én a szobába léptem. „Ime urak, ezen kisfiú” — mondá töredezett nevetséges magyarsággal: „nálam akarja inasi éveit eltölteni; tessék neki a rendszabályokat eleibe olvasni, s őtet hozzám beszegődtetni.”

Megnyittatott a céhláda, elől vetettek abból két nagy könyvek és íróeszköz; s minekutána azok az asztalra rakattak, felém fordult egy szinte elől ülő tisztas öreg úr, és igen szíves hangon kérdé tőlem: „Mi a neved édes fiam?”

„F. Károly” — felelék rebegő hangon.

Egy másik úr kinyitá az egyik könyvet, tollat veve kezébe, megmártá a nagy fa kalamárisba, és beírá nevetem.

Az első úr ismét kérde: „hová való születés vagy?”

„Ide Pápára.”

„Hány esztendő?”

„Tizenkettő”

A másik úr beírá feleleteimet, s annak utána kinyitá a másik könyvet, és rám tekintve mondá: „jól figyelmezz most frater, hogy amit ezen könyvből eleibéd olvasok, egész inasi időd alatt azok szentek legyenek előtted.” És eleibém olvasá a borbél inasi rendszabályokat, melyek csak addig maradának emlékemben, míg a tisztelt gremium előtt álltam! . . . melynek következtében ma még annál inkább sem tudok belőle egy bötüt sem.

Minnyájan intének a jó viseletre, mindegyik mondott valaminemű jó oktatást, s midőn mind kibeszéllek magokat, inte principálisom, hogy elmehetek. S minekutána körül mindegyiknek kezét csókoltam, könnyebben lélegzelve kimentem a műhelybe.

A hosszas egy helyben való állás, mely talán egy kis óráig tarthata, úgy elfárasztott, hogy szinte örültem, hogy végre megszabadulhattam a nemes gyülekezetből. . . Leültem a műhelyben egy sarokba, s gondolkodni kezdtem, hogy tudniillik most már nem tréfa ám inaskodásom!: „ha most Kari megszöksz, . . . nem tom mi történend veled.”

Azonban nemsokára közelgett dél, asztalterítéshez kellett látnom, mely foglalatosságommal, és a követ-

kező napokon folyt dolgaikkal kiment fejemből szegődtetés, rendszabály, oktatás és minden.

Négy inasi éveimnek már másodikika folyt, midőn a történet egyszer úgy hozta magával, hogy jó princípálsommal egy kevés időre ismét elváljunk egymástól.

Minekutána annak a szerencsétlen Pápanak minden kútjaiban salitromos édes, vagyis inkább émelgyős vizei vagynak, tehát kénytelenítették a városi nép a város mellett elfoló „Tapolcza” nevezetű folyóból hordani ivó és főzni való vizét. Ennek következtében a városi előljáróság egykor azt a rendeletet adá ki a népnek, hogy naponként regveli 7 óra előtt a folyóban mosni, lovakat úsztatni, vagy bármi illyest végebe vinni nem szabad! — hogy tudniillik addig mindenki házi szükségleteihez tartozó vizét tisztán haza hordathassa. Innend van az, hogy minden házban, ahol csak a tehetség engedí, van a konyhában „Stanter”,¹² vagynak több korsók és mindennémű vizi edények, melyeket a házi cseléd köteles minden reggel, minden egyéb házi foglalatosságai előtt telehordani.

Igy volt a mi házunkban is, az én gondviselésem alatt, fazekasnál készült 8 zöld mázos korsó, melyeket naponként kora reggel nekem kellett a nevezett folyóból telehordani, a pincébe lerakni, s annak gondját viselni, hogy a házban ivó víz szükség soha ne legyen. Ehhez járult még az, hogy ha egy korsómat történetből, ostobaságból, vagy huncfutságból eltörtem, . . . tüstént szaladni haza apámhoz négy garasokért! s azzal a fazekas boltba korsóért, — nehogy tisztelt s szeretett princípálsom észrevegye a hiányt, és a megfizettetésén felül még jól végig is korbácsoljon . . .

Egy napon rút komor volt az idő, egész nap borult volt az ég, a szél üvöltött, sípolt, és percnként jobban jobban dühöngött. Estve, midőn már a vacsorának vége volt, és én is helyre raktam már minden asztali eszközöket, a konyhában a szolgáló elmosogatott, a szakácsné mindent elrakott, és Náncsi is bement közülnk, — én is az udvaron át, az utca felől mentem a műhelybe.

Midőn a konyhaajtóhoz értem, megálltam annak küszöbén, és borzadva néztem ki a szurok sötétségbe. „Gyere Médi, csukd be utánam az utcaajtót” — mondám féltemben sváb szolgálónknak, és nem mertem addig lelépni a küszöbről, míg az az utcaajtó kulccsal felém nem közelede, . . . s midőn hozzám ért, mind a két kezemmel karjába kapaszkodva léptem ki vele az udvarra. „Juj de rettenetes setét van, te Médi! gyere késérj el a műhelyajtóig, én úgy félek . . .” — mondám az izmos sváb leánknak könyörgő hangon; ki nevetve hurcolt el karján egész a műhelyajtóig, s otthagván visszaszalatt, becsapta maga után az utcaajtót, s kétszer csattantá az erős závárt, midőn azt becsukta.

A műhelyben gyertya égett; borbél segédi szokás ellen, egyik segédünk otthon volt. S midőn benyitám az ajtót, féltemben háttal mentem be, hideg borzadás futá végig hátomon, és örültem hogy bent vagyok.

„Jó hogy jössz Kari, hozz egy pohár friss vizet” — mond a segéd, midőn megpillanta, — s én a sarokban álló korsót, melyet még vacsora előtt felhoztam a pincéből (melyből tudniillik az asztalra vacsorához is töltöttem vizet), kapám, és akarok neki belőle egy pohár vizet tölteni.

„Abból magam is tudtam volna tölteni” — mond a segéd: „nem kellettél volna te hozzá; hanem hozz frisset.”

„Hol vegyem most a friss vizet? hisz már mindenki lefeküdt a házban, osztán meg a pincébe sincs.”

„Ha nincs, eredj a folyóra, hozz onnund”, — mond a segéd parancsoló hangon.

„Azt már most az egyszer csak nem teszem”, — felelék megvetőleg; melyre a segéd hozzám ugrik, bele kapaszkodik hajamba, és kegyetlenül ráz. . . Én jajgató lármát ütök, és mindenbe beleavatkozó, meggondolatlan dühös princípálsom ránk nyitja a szoba ajtót, és dühös szikrázó szemekkel majd énram majd a segédre tekintve, mintegy rohanva kérdi: „mi az?”

„Ivó vizet kérek uram ettől a semmirevalótól, s azt feleli nincs.”

„Hogyne volna neki vize” — mondá princípálsom németül a segédnek, melyet én már meglehetősen értettem: „hisz 8 korsója van neki, melyekbe mindennap köteles friss vizet hozni, és az bizon nem fogy el a házban annyira, hogy ilyenkor ne volna még csak egy korsóval is.

„Nincs kérem alássan princípáls úr, ma mind elfogyott” — erősítém csak azért, hogy netalán a pincébe kelljen mennem.

„Ejne te okosztatára való, még neked is hazut” — mondá princípálsom már ismét nekidühödve. Megragadt karomnál fogva, és a maga szobáján keresztül kilódított a konyhába, kezébe kapá az asztalon égő gyertyát, az ajtó sarokról a „Rehfieslit”, és németül dühösen parancsolá, hogy tüstént takarodjak a pincébe és hozzak fel vizet.

Principálsimém s Náncsi már az ágyban voltak, és midőn princípálsom a szobán keresztül lódított, Náncsinak ezen két szava hallatszott az ágyból: „lieber Vater!” — de a „lieber Vater” bizon csak jött utánam a konyhába, hol még a pincébe menéstőli félelem ott is azt mondatá velem, hogy nincs vizem. Mindazonáltal ő arra mitsem hallgatva, csak kergetett előre, kinyitá a konyha ajtót, s azon engem kilökvén, ő is utánam jött az égő gyertyával. A pinceajtón éjjel nappal rajt szoktuk hagyni a kulcsot, melyet princípálsom kinyitván, az égő gyertyát betartva, parancsolá németül, hogy hozzak fel vizet.

Minekutána princípálsom az égő gyertyát lefelé tartá a pince lépcsőkön, bátran lementem ugyan; de lefelé mentemben azon tünődtem, hogy mivel fogom most menteni magamat, ha egy tele korsót felviszek? — mert vizem volt két korsóval is. Nagy hamar elhatároztam magamban, hogy az üres korsókat fogom eleibe felhordani; — felkaptam tehát mindegyik kezembe egy-egy üres korsót, és ballagtam velök felfelé a grádiscon; melyeket midőn még távolról megláta princípálsom, hogy könnyen lóbálom kezeimben, fenyegete a „Rehfieslivel” és mondá németül, hogy miért nem hozok fel mindjárt előszörre tele korsót, hisz — úgymond — mind felhordatja velem. Ezen mondásnak hitelt nem adva, azt gondoltam, hogy majd ha én az üres korsókkal kettőt-hármat fordulok szép lassan felfelé, beleunván ő a várakozásba, abbahagyja a szigoru executiot . . . Azonban isszonyuan csalódtam véleményemben! mert csakugyan felhordatá velem minden korsóimat. Hanem midőn tehát az utolsó két korsót felemelém, azonnal alkura kezdtem lépni princípálsommal. . . könyörögtem neki tudni illik, hogy bocsássa meg hazugságomat, melyre a szörnyű sötétségben a pincébe való menéstőli félelem készte.

Nem használt azonban semmi könyörgés, sőt úgy látszott, mintha már mérte volna a dühös bolond német a „Rehfieslit” hátomra, — és mintha könyörgésem által csak a mérget neveltem volna benne. „Tyere, tyere” — integetett a jobb kezében tartott korbáccsal,

és nem győzte bevárni míg egészen felértem volna, hanem lelépett, és a második lépcsőre letette a bal kezében tartott égő gyertyát; — mire én szinte felérvén, megkapott hajamnál fogva, azon lépcsőre, melyen álltam letetette velem a tele korsókat, kihúzott a pincéből, és a be-becsapott széltől lebegő gyertyavilágnál, ott mindjárt a pinceajtó előtt úgy elkorbácsolt, hogy legalább harmincat csak elpattogatott rajtam. . . szüntelen kiáltozván; „haszutz-e más, haszutz-e más!” S ha Náncsi ki nem jön éjjeli pongyolában? . . . talán még máig is korbácsol nagyon tisztelt principálisom.

Az a minnyájunkhoz angyali leány, midőn látta az ágyból, hogy engem nem utolsó veszedelem fenyeget, látván, hogy apja kikésér a korbáccsal; talán nálomnál jobban félve, kiugrott az ágyból, alsó szoknyát öltött magára, kijött utánunk, és a setét konyhában várta a dolog kimenetelét. S midőn hallotta apja szavait, hallotta az én könyörgésemet és utóbb hosszas jajgatásomat (mivel nem mert mindjárt védelmemre jönni), kirohant, és apja nyakába kapaszkodva hátrálá a további kegyetlenkedéstől.

„Packst dich hinein Du lump!”¹³ — kiáltá dühösen nagyon tisztelt principálisom, és én jajgatva hordám be magamat a konyhán és szobán keresztül a műhelybe. Sirtam oly keservesen, hogy midőn már lefeküdtem és féligmeddig szunnyadtam, még akkor is folyvást szöpgöve fel-felfohászkoztam, mignem végtére mégis csak elnyomott az álom.

Másnap jókor reggel, minden további gondolkodás nélkül kiillantam a házból, és magamban azon erős feltétellel mentem haza szüleimhez, hogy semmiféle erő többé a Silinger házba vissza nem visz.

Könnyező szemekkel léptem be szüleimhez, melyet midőn apám meglátott, azonnal komoly tekintetet öltö magára, és amint hozzá közeledék kézcsofolásra, megszorítá kezemet s kérde: „Mi lelt ismét édes fiam? hogy ily korán és sirva jösz hozzánk haza.”

Még csak most eredtek meg igazán könnyeim csatornái, és oly nagyon kezdtem sírni, hogy a sírás miatt nem bírtam apám kérdésére felelni. Anyám közelede hozám, fehér konyhakötényével megtörle szemeimet, mindegyikre egy-egy csókot nyoma, s vigasztalva mondá: „ne sírj édes gyermekem, mondd el mi bajod, és ha segíthetünk azon, majd amennyire lehet, törekszünk segíteni.”

Minekutána egy kevésbé szüntek könnyeim, elkezdtem beszélni az estvéli történetemet; beszéd közben levettem térdig érő kabátomat, mellényemet, és kértem anyámat, hogy nézze meg hátomat. Midőn anyám felhúzá hátomon az üngőt, és bal vállamon megpillantá a két tenyér szélességű kék, zöld, sárga foltot, felkiálta: „ah, ez már mégis sok!” — mondá, és egyszerre meg elhallgatott. . .

Hihető apám szemei hallgattatának el vele! . . .

Hosszas csend terjedt el szobánkban. Mialatt én ismét felöltém öltönyömet, melyhez Babi néném segítte.

Apám ezalatt szinte egészen felöltözött, és végre félbeszakasztá a csendet. „Te, fiam” — úgymond: „én téged annyira szeretlek, hogy azt neked meg nem mondhatom, tollal le nem írhatom; s nekem szörnyen fáj, hogy principálisod oly durva kegyetlen hozzád, — de vissza kell menned, habár nem tudom, mit történend is veled. Egy gazdánál kell kitanulnod mesterségedet, ha bármily nagy áldozatodba kerüljön is. . . Sehogy meg nem engedem, hogy inási éveidet hely csereberélve töltsd ki, nemkülönben azt se, hogy mesterséget mást válassz. Akaratom — pedig szilárd — az, hogy amely

pályára léptél, azon járj, míg sorsod meg nem állít.”

Könyörögni kezdtem apámnak, meg akarám neki mondani, hogy iszen én nem akarok más mesterséget választani csak más gazdát, . . . de belevágott szavaimba mondván: „hasztalan beszélj fiam! mondom, akaratom szilárd, szavamnak állni kell, . . . ha fiam akarsz maradni.”

Anyám szinte megszólamlott úgymond: „már apjok, bizon mégis egy kis meggondolás kellene a dologhoz, mert ami sok sok . . . hát én csak azért szültem gyermekeimet, hogy utóbb talán más emberek még agyon is kókányozzák?”

Rövid hallgatás.

„Ne beszélj, édes fiam” — úgymond végre apám, anyám felé fordulva: „látod, fiadnak mindenhol szenvedni kell, ha bármelyik gazdához adom is; azért tehát, hogy hozzá ne szokjon a csereberéléshez, és hogy a rossz nyelvek ne mondhassák: ennek is minduntalan más helye, gazdája van, — mindenesetre legjobb neki hazamenni helyére.”

Nem is soká tétovázott velem apám, hanem felöltözvén, édes vigasztaló s bátorító szavakkal megindíta hazulról. Én pedig látván apám szilárd akaratját, meg sem mertem többé moccanni, hanem oda engedtem magamat sorsomnak, anyámhoz mentem kezetsókolni, nénémre egy istenhozzádot pillanték könnyező szememmel, és mentem ki a házból apámmal.

Gazdám házához érvén, engem bebocsájtott apám a műhelybe, ő pedig a kapu felé bement principálisomhoz. Mit végzett bent, mit sem? — azt ők tudták. Elég az, hogy nekem elillanásomat senki még csak szememre sem vetette.

Az idő múlt. Múltak hetek, holdnapok. Idő jártával majd szeretett principálisom, majd segédjeink úgy-úgy felraktak reám néha a „Rehfiesliből”, hogy háromszorra is elég lett volna, . . . mindazonáltal — minékutána haza szüleimhez haszontalan szaladtam enyhítést keresni — csak túrtam, szenvedtem.

A SZABADULÁSI LAKOMA (1820)

[117—124] 1820-ik év utolsó napja, december 31-ke volt azon vasárnap, melyen délután 3 órakor segéd lettem.

Fekete frakk, búzavirág színű kék pantallon, fehér mellény, piros nyakkendő volt öltözetem. Fejemen fehér posztóból készült, fekete viaszkos vászon tetejű sapka volt, lábaimon feszes kordován csizmák. S midőn a nevezett vasárnap, mindjárt ebéd után, így fel valék öltözve, apámmal elmentünk Silingerhez, hol már minden készülék, melyek a szabaduláshoz tartoztak, meg voltak téve. Alig is voltam a műhelyben félóraig, behívtak a már együtt ült tisztelt gremiumba, és elkezdtek egymásután a sebész urak egyről másról az anekdotiából kérdezni, melyre midőn mindegyiknek átható kielégítőleg megfelelttem, felszabadítottam.

Éppen hármat ütött a nagy templombéli toronyóra, midőn, már mint segéd, kiléptem tanító principálisom háza kapuján azon gondolattal, hogy ezen házba soha többé bé nem lépek.

Utamat kevélyen, egyenesen haza erányoztam.

Apám, ki már akkor ismét otthon volt, megölelt, midőn beléptem a szobába és megcsókolott. S ha jól emlékszem, alighanem könnyeztek szemei. Anyám egy gyönyörű himzett zsebkendővel ajándékozott meg szabadulásom emlékéül, melynek — minékutána ez volt

életemben első fehér zsebkendőm — határtalan örültem. Bábi néném egy kis kurucos pipával és egy piros dohányszecskővel ajándékozza meg, melyért midőn megszóltam, frakkom hátulsó zsebeimbe rakám ajándokát.

Igy felszerelve készülve küldött apám, hogy hát „most már csak menj el fiam, és járd sorba a borbély műhelyeket” — ugymond: „és hídd meg mind a segédurakat egy kis barátságos vacsorára.”

Büszke örömmel jártam sorba a műhelyeket, és meghívtam minden collegát. Azonban bealkonyodott, és én hazamentem azon utasítással, hogy hét óra után mind el fognak jönni a segédurak.

Akkor az úgynevezett új utcában laktak szüleim: három ablakjaink nyíltak az utcára, melyek közül ketteje egy meglehetősen nagyságú szobából, a harmadik pedig szinte egy jókora benyilóból nyíltak kifelé.

Ma mind a két szobáinkból ki volt rakva minden butor, csak terített asztalok, padok és székek valának bent láthatók, talán tíz vagy tizenkét fényes réz gyertyatartók világíták szobáinkat. Apám, anyám, néném, két sógorasszonyaim folyvást az asztalokkal foglalatostkodtak: tányérokat, evőeszközt, asztalkendőket, metszett poharakat, minőket nálunk sohasem láttam, raktak fel. Később apám tele borral palackokat hordott be, anyám nagy tálakat tele mindenféle süteményekkel, úgymint rétesek, apró patkók, pogácsák s.a.t. rakott fel. Néném gyümölcssel tele tányérral tarkázta fel azokat. A konyhában egy szolgáló és egy napszámos forma nő foglalatostkodtak, minden munkállódott, csak én sétáltam haszontalan fellyebb-alább, ki s be.

„Harangozzák már a hetet édes atyám,” — mondtam éppen belépő atyám felé fordulva: „mindjárt itt lesznek a segédurak.”

„Csak hadd legyenek édes fiam” — felele apám örömtől sugárzó szemekkel rámtekintve: „már jöhetnek.”

Anyám is éppen belépett a konyhából és valamit mondani akara, midőn ablakjaink előtt egyszerre megzendült a hatalmas muzsika. . . Szükséges megjegyezni hogy akkor Pápán kilencen valának a borbél segédek, és mindegyik jádzott valami muzsikai eszközt; ezekhez járult még az, hogy a Pápán létező porcellán gyárkól is pár cseh születésű fiatal segédek, kitünő jó muzsikusok, csatlakoztak hozzájuk. Ennek következtében egy oly hatalmas zene banda kerekedett belőlük, hogy végtére oly nevezetes, kapós bandává vált a csak közönségesen úgynevezett „borbél banda”, hogy a városban talán igen kevés úri házak voltak még, ahol már a „borbél banda” meg ne fordult volna; házi mulatságokban nem is volt egész az egész, ha csak a „borbél banda” nem muzsikált. Minden héten kétszer, hetfén és csütörtökön, utcából utcába mentek kotta asztalokkal, hozzátartozó lámpásokkal, melyeket mi inasok hordtunk utánok, és dicső muzsikáikkal összecsofították majdnem egész város népét; utóbb színházat — vagyis csak szinpadot — állítottak fel, utca világításra szánva a jövedelmet s.a.t. Igen sokat kellene még írnom ezek felől, ha egészen le akarám írni mennyire vitték és miképp osztottak szét, hanem siessünk inkább a lakomába.

Mind a mellyett, hogy nagy hó és kemény hideg volt, mégis vagy három darabot jádzottak le a ház előtt a collegák (mert, szükségtelen volna emlitenem, azok muzsikáltak).

Minekutána elmuzsikálták a három darabot, bejöttek és szülőimmal úgy mint velem és nénémel is sor-

ban keztefogva, köszönték egymást. Végre a sok jó este, istenhozza és hajlongások után kiki a maga kényelmére hagyatott. Néhány rokonimat, kik szinte most érkezének egymás után, rendezgeté apám, hogy ki ki hová üljön az asztal mellyé, s minekutána mind letelepedtek collegáim is, elkezdődött a vacsora.

Minek soroljam elő mi volt? hányféle volt? — legyen elég mondva, hogy anyám kitett magáért és kedves Károl fiáért. Hadd egyenek és igyanak tehát a tisztelt vendégek — kik talán, ha jól megolvastuk volna, lehetnek vagy negyvenen — vidám jó kedvvel, majd én addig meg nem állhatom, hogy szülőimet egy kis rágalom alá ne vegyem, minthogy akkori gondolkodásmódom szerint nekem egy kicsinyt feleslegesnek is tetszett a lakoma.

Istenem! . . . akkor oly nyomorult szegény helyzetben voltak szülőim, hogy már kívánva sem lehetnek volna szegényebbek. Apám csak úgy foltozgatással úzte mesterségét, anyám nénémel eladandó mákos patkókat sütöttek a piacra. Igaz hogy hires sütőné vált anyámból, mert mondom: a legnagyobb úri házakba hordták finom mákos patkóit; néném a szolgálóval három-négy vékával forrójában, amint a kemencéből kiszedték, felvitte a piacra, de az ott nem ért rá kihűlni, már elhordták. Vásárokra, búcsúkra két-két szekér süteményt is elvitt anyám nénémel, honnund két-három száz forintokat is meghoztak ugyan, de mit használt? . . . a haszon súly csak a zsidóé lett. Szüleimnek nem maradt egyéb hátra új munka- és szegénységénél.

Istenem! . . . és szabadulásom estvéjére mégis pompás lakomára törekedtek.

Csodálom, hogy ezen estvére ki nem világíttatta apám az egész utcát. . .

Jobb lett volna bizon, édes jó szüleim a pulyka, ludak, kácsák, többféle rétesek, kipfedlik, krápfedlik, pogácsák, fánk! két-háromféle jó borok árából inkább kedves fiatokat bővebben ellátni ruházattal, fehérneművel, útiköltséggel s.a.t., minthogy ruházatom különben is csak annyiból állt, mint már fellyebb említém. Szabadulási diszöltönyömet, ami inasi időmből volt még hátra, abból alig bírt anyám egy kis, térdig erő kabátot és egy pantallont annyira összefoltozni, hogy mégis egy kis ideig mindennapra használhassam. Fehérneműm — anyám szegényére emlitenem sem kellene — talán három vagy négy foltos ümögéből és ugyanannyi gatyákból állt, melyhez még néhány ócska zsebkendő, pár silány nyakkendő, és pár kopott mellények járultak.

S mégis a pompás dus lakoma. . .

Vígan kelt el a vacsora, vígan telt el az egész éj! élénk pohárcsörömpölés közt folyt le egyik társphár ivás a másik után, melyet zene követett, s azt ismét víg dalok váltották fel, — észre sem véve az éj lefolytát. . .

A dáridó legmagasabb fokán valánk, midőn egyszer benyílik szoba ajtónk, és azon egy szűrös ember toppanik be. Apám felé fordulva, szerencsés jó reggelt kívánva mondá a paraszt: „László uram, én készen vagyok, miattam mehetünk.”

Apám a terített asztal egyik végéhez közelede, és egy tányérra rakott össze tészta és pecsenye maradékokat; egy palackot tele borral egyik kezébe, másikba az özszerakott holmit, ragadva, közelede a paraszthoz, és annak nem tudom mit susogva átadá azt.

A paraszt ismét kiment a szobából, vitte holmijét. . .

Az éneklés, a muzsika, a páros beszélgetés, a társphár ivás olyan zsbongássá vált már szobánkban,

hogy melyiké az elsőség, megkülönböztetni nem lehetett.

Ismét benyitott a paraszt és fennhangon mondá: „László uram, hegyibénk verrat ám!” Éppen közel álltam apámhoz, ki is felémfordulva mondá: „fiam neked menned kell, jó lesz ha búcsúzni kezdel, legalább azáltal széjjel oszlik az egész.”

Míntha kés szaladt volna keresztül szívemen, melylyem egyszerre fájni kezdett, és fájt kegyetlenül.

Mindazonáltal felszólalék: „Urak! reggel van, viendő kocsisom megérkezett, nekem mennem kell” — mondám bátor hangon, és egy borral tele poharat kapék fel, mellyet a mellettem közel álló collégára köszönték, ki is hasonlót cselekedvén, egyszerre az egész

szobában lévő vendégek mind poharat ragadtak, és közössé vált a búcsúzás. Ittuk a szent János áldását, és mindenki köszöntött rám valami szépet, jót . . .

Szegény anyám közelebb jött hozzám és sírt. Nénémet túl az asztalon pillantám meg; szinte sírva felém jönni törekedett, s midőn hozzám ért, átölelt és sírt . . .

Apám könnyező mosollyal vígasztala bennünket. S míg köztünk a búcsúzás, jó kívánások, szent János áldása ivás, s.a.t. folytak, addig apám az én úti készültemet úgy ellátá, hogy nekem csak fel kellett ülnöm, még azt sem tudtam kocsi-ra-e — szá-ra-e? . . .

Vörös Károly

Jegyzetek

¹ Franciscs Károly életútját egészében (különös hangsúllyal 1850 utáni veszprémi éveire) a Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei I. kötetében (1963) mutattuk be „Franciscs Károly veszprémi borbélymester pályafutása” c. tanulmányunkban. Vándorútjának egyes állomásai közül visszaemlékezéseink az 1821–22-i szombathelyi éveket ismerető részleteit (a pápai búcsúútkomóról a szekér ugyanis egyenesen Szombathelyre viszi) a Vasi Szemle 1962. évi folyamában, az 1823. évi győri hónapjaira vonatkozó részeket az Arrabona 4. kötetében (1862), az 1823–24-ben Pesten eltöltött mintegy fél év emlékeit Pest-Budai hétköznapi című kiadványunk (Emlékek Budapest múltjából 10. sz. Bp. 1966) 31–36. lapjain tettük közzé. — A korabeli Pápa képét Gerő László munkája alapján rekonstruáltuk. (Pápa. Bp. 1959); felhasználtuk ezenkívül az 1856. évi országos kataszteri felvétel pápai térképlapjait is az Országos Levéltár térképtárából. — A franciák pápai bevonulására (1809. június 11.) ld. a Kisfaludy Sándor Gálos Rezső által (Győr 1931) kiadott hátrahagyott munkái közt az 1809. évi insurrectio történetét ismertető szöveget (111–113. l.); a megölt tiszt aligha lehetett generális, mert különben Kisfaludy bizonyosan megemlíttette volna halálát. A franciák pápai tartózkodásáról ld. még Madarász József (Győri közlöny 1861-91-93 sz), Zsoldos János (Tudományos Gyűjtemény 1817. XI. k) és Zakál Zsigmond Magyar Hírlap 1899. jún. 23) visszaemlékezeteit. — A pápai földrendésnek különben érdekes tudománytörténeti vonatkozásai is vannak: a földrendés része volt annak az egész Bakonyra kiterjedő földmozgásnak, melyet mint *móri földrendést* ismerünk és melynek kivizsgálására a kormányzat Kítaibelt, a kiváló botanikus természettudóst küldte ki; Kítaibelt a jeles fizikus Tomcsányival együtt arról írott művében, az első földrendés monográfiák egyikében, az elsők között használja a földrendések erősségének azonos pontjait térképre vetve ábrázoló módszert (Gombocz Endre: A magyar botanika története. Bp. 1936. 353–354. l.). — A korabeli kispolgárosodás folyamatára (s benne mint típusra, Franciscs indulására) lásd még a „Petőfi és kora” címen készülő kötetbe írott tanulmányomat (jelenleg kéziratban), melyben a folyamatot részletesebben is bemutatom és elemzem.

Franciscs borbélyinasai éveit különben végülis nem Sillinger úrnál fejezte be: utolsó évére már nem tudván elviselni a jelentéktelen ügyek (például egy tejet dézsmáló kutya leütése) miatt is állandósuló szekatúrát, egy másik, magyar mesterhez, a Csúzy házban lakozó Szép úrhoz megy át, ahol azután jó dolga lesz, és némi szerény fizetést is kap.

² Franciscs pápai lakóhelyeit az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött egykorú Gyurikovits féle térképen (közli két változatban is Gerő László

Pápa. Bp. 1959. 70–71. l.) nem lehet megállapítani, mivel az a telekosztásoknak nem mutatja ki. Több sikerrel bíztat az 1856. évi kataszteri felvételek az Országos Levéltárban őrzött pápai térképe, mely telekosztásokat is közöl — még akkor is, ha feltételezhető, hogy 4 évtized alatt a városban következtek is be változások.

A térképen a Főiskola (ma Petőfi Sándor) utcában 261. számmal jelölt ma már nem áll, vagy legalábbis a felismerhetelenségig átépített ház (ld. az utca itt közölt képének baloldalán) lehetett Franciscs szülőháza; — a kataszteri jegyzék szerint „Wohngebäude samt Hof”. A térképen az épületet mindkét oldalról egy-egy „közle”, keskeny sikátor határolja. Ezek közül a nagyon sommás Gyurikovits féle térkép csak a baloldalt tünteti fel; s ez még ma is megvan. Feltehető, hogy az épületet a Kollégiumtól elválasztó közle talán már akkor sem szolgált tényleges közlekedési célokat. Franciscsék a Preisz féle házban levő lakása, melyet Franciscs olyan részletesen ír le, a térképen nyilvánvalóan a Győri úton a 353. számmal jelölt, keskeny telken elhelyezkedő, földszintes, kis belső udvarú ház („Wohngebäude samt Hof”), melyet azóta lebontottak; a mellette feltüntetett emeletes saroképület (354. sz.) ma is áll.

Franciscsék Új utcai lakásának (a mai Rákóczi utcában) helyét adataink alapján pontosan nem tudjuk meghatározni: jellemező azonban, hogy — ha még azt is figyelembe vesszük, hogy Franciscsék a borsosgyőri kapunál is laktak — lakásaik mindig a város periferiáján helyezkedtek el, a Belvárosba többé visszakerülni nem sikerült nekik. Sillinger úr házát a Szappanos utcában nem tudtuk azonosítani, ugyanígy a Csúzy házat, Franciscs utolsó főnökének, Szép János úrnak lakását sem.

³ Valószínűleg köpeny féle.

⁴ Rozoga, avitt.

⁵ Ez egy magyar ökör.

⁶ Felcser, egyetemi képesítéssel nem rendelkező seborvos.

⁷ Helyesen valószínűleg *Reckfiesel*: nyújtó dorong; a tímárok által a nyers bőr kiveréssel történő nyújtására szolgáló bunkó; Sillinger úr a korbácsát nyilván az *inas bőrének* verését célzó szerepe miatt becézi így.

⁸ Hol van az átkozott kölyök, a fiú?

⁹ Nem tudom.

¹⁰ Te, ez a te műved.

¹¹ (Katona) szökevény.

¹² Helyesen Ständer: állvány, nyilván a korszok számára.

¹³ Takarodj befel te bitang!

Lehrlingsleben in Pápa im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts

Das Artikel enthält Teile von den in Manuskript erhaltenen Rückerinnerungen an das in Pápa verbrachte Kindesalter des Barbiermeisters Károly Franciscs (1804–1880) von Veszprém, die er Mitte 19. Jahrhundert zu schreiben anfang. Er reicht darin eine ausführliche Beschreibung des Elternhauses, die von dokumentarischem Wert ist; weiterhin eine Schilderung des Einzugs von der Napoleon-Armee in Pápa im Jahre 1810 und am ausführlichsten beschreibt er Einzelheiten aus seinen Lehrlingsjahren 1816–1820. Pápa war damals ein bedeutender Mittelpunkt des Handels und Handwerks. Die Grundbesitzer der Stadt sind Mitglieder eines Grafenzweiges der Familie Esterházy, die ihren Namen in der Stadt durch einen Bau großen Stiles (Kirche, Kastell) verewigt hat.

In der Einleitung wird betont, daß Franciscs mitsamt seiner Familie einen Typ des heimischen kleinstädtischen Bürgertums bildet, das sich Anfang 19. Jahrhundert Hand in Hand mit dem Kapitalismus entwickelt und ein zähes Aufwärtsbestreben dartut. Diese Gesellschaftsschicht umfaßt Mitglieder von den unterschiedlichsten Schichten: verarmte Mitglieder des niederen Adels, Söhne von Leibeigenen die sich in die kleinlichen Ruralverhältnisse nicht mehr einfügen wollen, Kleingewerbetreibende des Dorfes und der Stadt. Es gibt für sie nur einige wenige Aufstiegsmöglichkeiten: das Gewerbe, ein paar Ämter niedrigeren Grades in der Staats- oder Gutsverwaltung; die Stellung eines Dorfnotars, eines Lehrers, oder ein paar überbesetzte Stellen des freien Berufes, in erster Reihe der

Advokaten- und zum Teil Pfarrerberuf sind für sie offen, während ein wirklicher Aufstieg nur den wenigsten zuteil wird.

Die Rückerinnerungen von Franciscs liefern mit dem Auge des Innenseiters gesehene ausführlich geschriebene über die ortsgeschichtlichen Beziehungen hinaus auch der

allgemeinen Bedeutung nach wertvolle Angaben zum Aufbruch und zum Lebensstil dieser mit der Entfaltung des Kapitalismus eine hohe Bedeutung erreichenden Gesellschaftsschicht.

Károly Vörös

La vie des apprentis à Pápa, dans le premier quart du XIXe siècle

Les Mémoires de Károly Franciscs (1804–1880) écrits dans la deuxième moitié du XIXe siècle nous sont parvenus en manuscrit. L'étude en cite les passages ou le barbier de Veszprém ra uco əssPápa a: l'apostrophe enfante a description très détaillée, d'une valeur documentaire de sa maison natale; l'entrée des troupes napoléoniennes à Pápa (1809); le tremblement de terre célèbre de Pápa de l'an 1810, et surtout les passages qui décrivent ses années d'apprentissage de 1816 à 1820. La ville de Pápa était à cette époque un centre important du commerce et de l'industrie manufacturière: la seigneurie de la ville était alors à une branche comtale de la famille Esterházy laquelle a rendu mémorable son nom dans la ville par des constructions remarquables (église, château).

L'introduction souligne que la famille de Franciscs aussi bien que lui-même sont les représentants typiques de la petite bourgeoisie villageoise opiniâtrement ascendante qui se fait valoir au début du XIXe siècle, aux commencements du capitalisme. C'est une couche sociale qui unit

les membres des couches très disparates: nobles appauvris, fils de serfs qui ne veulent plus s'adapter aux conditions mesquines rustiques, petits artisans de village et de ville. La voie de l'ascension ne leur offre pas beaucoup de possibilités: l'artisanat, quelques postes subalternes dans une grande propriété ou dans l'administration; un poste de secrétaire de mairie ou de maître dans un petit village, ou encore quelques professions libérales surpeuplées, avant tout le barreau et le sacerdoce les attendent, mais très peu nombreux sont ceux qui connaissent un vrai envol.

Les Mémoires de Franciscs éclairent le départ, le mode de vie de cette couche qui deviendra si importante après l'épanouissement du capitalisme. Observées de l'oeil juste d'un membre de cette couche et notées fidèlement avec tous les détails, ses données constituent un apport de valeur qui, en outre de ses traits précieux à l'histoire locale, est remarquable même du point de vue générale.

Károly Vörös

Жизнь учеников мастера в Папе в первой четверти XIX столетия

Статья содержит описание части воспоминаний веспремского цирюльника Кароя Френчича (1804—1880), относящихся к периоду его детства в Папе. Воспоминания эти писались, начиная с середины XIX века, и до нас дошли в рукописи. К разбираемым нами воспоминаниям детства относятся: подробное, с документальной точностью описание родительского дома, вступление в Папу (1809) частей наполеоновской армии, знаменитое папайское землетрясение 1810-го года, подробнейшее описание времени ученичества (1816—1820). Папа в то время был значительным центром торговли и ручных промыслов. Крупнейшим феодалом в городе был представитель одной из ветвей семьи графов Эстерхази, который увековечил свое имя в городе грандиозным строительством (храм, дворец).

Во вступлении подчеркивается, что семья Франчичей и он сам были типичными представителями отечественного мелкобуржуазного класса маленького провинциального города. В начале XIX века с развитием капитализма класс этот крепнет и упорно стремится пробиться вверх. Этот общественный

класс включает в себя представителей различных слоев — обедневших мелкопоместных дворян, сыновей крепостных крестьян, не желающих ужиться в узких рамках сельских отношений, сельских и городских ремесленников. Для того, чтобы пробить себе дорогу, у них нет больших возможностей. Это — ремесленничество, мелкие должности в государственных учреждениях и у помещиков. Их ожидают в основном должности сельского нотариуса, учителя, а также свободные интеллигентные профессии, в первую очередь адвокатская, а также духовная. В действительности возвысится удастся очень немногим.

Воспоминания, Франчича отражают положение и отношения класса мелкой буржуазии, очень важного общественного слоя в начале развития капитализма. Воспоминания эти, верные и подробные, написаны человеком хорошо, изнутри, видевшим образ жизни своего класса. Они дают и богатый общий материал, выходящий за рамки только местной истории.

Карой Вёрёш

Emlékezés Bocsor Istvánra, születése 160. évfordulóján

Pápának több mint négyszáz éven keresztül fontos szerepe volt Dunántúl kulturális életében. Városunkat a Dunántúl Athénjének szokták nevezni. Ez az elnevezés különösen a XIX. század első felében volt találó, amikor a pápai kollégiumban olyan kiváló tudósok tanítottak, mint Tarczy Lajos, Márton István, Bocsor István, akik a reformkorszakban magas színvonalon, magyar nyelven oktatták a tudományokat.

A pápai kollégium (mely ugyanazon iskola különböző tagozatainak összefoglaló neve) 1531-ben létesült. A kollégium történetének fénykora a reformkorszakra és a szabadságharc idejére esik. 1831-ben új oktatási reformot vezetnek be a protestáns iskolákban. A reform végrehajtása eredményeképpen megvalósul az öntudatos fegyelem. Az új iskoláztatási törvény lehetővé tette a demokratikus gondolkodást, a hagyományos kézíratos történelemtanítás pedig a tanárok egyéniségének, véleményének sokoldalú kifejtését eredményezte.

A protestáns főiskolákon mindig is szabadabb volt az előadásra kerülő anyagok magyarázata, mint a katolikus intézményekben. Ez a megállapítás különösen vonatkozik a reformkorszakra és a szabadságharc idejére. Ezekben az iskolákban évszázadokon keresztül erős volt a Habsburg-gyűlölet, mert a katolikus uralkodók rendeletei a protestáns kollégiumokat különösen sújtották.

A klerikális szellem ellen a protestánsok sokszor felvették a harcot, és ennek a harcnak egyik kiemelkedő bástyája volt Pápa, illetve a pápai református főiskola. Itt tanítottak először magyar nyelven, itt fordították le magyar nyelvre Kálvin műveit, itt írták meg az első görög nyelvtankönyvet magyarul, itt szólalt meg először Kant és Hegel magyar nyelven. Itt tanított 51 éven keresztül Tarczy Lajos, a nagy természettudós és Bocsor István, a kiváló történész, s az említettekén kívül Zádor György, Gondol Gábor és Váli Ferenc is, akik a hazai tudományok művelésében elévülhetetlen érdemeket szereztek.

Magyarországon a XIX. század első felében még az egyházi intézményekben sem volt tanárképzés. A protestáns hagyományok szerint „ha valakit híres főiskola tanszékére hívtak meg, az illető külföldi tanulmányútra ment magát tökéletesíteni”, csak azután foglalta el a neki felajánlott tanszékét. Ez a gyakorlat általános volt ez időtájt. Rendszeres volt a tanárképzés Franciaországban és Poroszországban, Ausztriában csak 1850-től indult meg a főiskolai szintű tanárképzés.¹

A magyar diákok elsősorban a berlini, a bécsi, a drezdai, a lipcsei, a hallei és a wittenbergi protestáns főiskolákat látogatták, s innen hazatérve vették át a hazai főiskolák irányítását. Ezzel függ össze szélesebb látókörük, sokoldalú műveltségük, nagy nyelvismeretük és demokratikus gondolkodásuk.

A reformkorszakban a szarvasi evangélikus főiskolának, valamint a debreceni, a sárospataki és a pápai kollégiumnak igen jó híre volt. A szarvasi főiskolán tanított megyénk szülőtte, Vajda Péter, kitűnő pedagógus, kinek örökségét szülőfaluja, Vanyola különös szeretettel őrzi.

Ezeknek az iskoláknak a jó híre az 1830-as évektől kezdve gyorsan terjed. 1841-ben jutott el a pápai kollégium neves tanárának, Bocsor Istvánnak a híre Petőfihez, aki ekkor egy katolikus gimnázium tanulója volt, „s fehér barátok tanítják”. Naplójában így vélekedik: „Van egy város a Bakony aljában, s abban egy kollégium, ahol fiatal, világi tanárok a „la Hegel” lobogtatják a felvilágosodás szövétnékét. Az egyik tanár azt tanítja, hogy a kor filozófiája szerint az abszolútumnál egyéb való nincsen. A másik a történelemben a világszellem megvalósulását keresi, s a francia forradalom dicsőségéről, jogosultságáról beszél. Szóval ott hirdetik, mégpedig magyarul a haladás, és az arany-szabadság igéit”.²

Így kerül Petőfi 1841-ben Páparra. Őt nem tanította Bocsor, ám Jókait igen. Petőfi azonban minden valószínűség szerint ismerte a kiváló professzor történelmi tárgyú kéziratait, amelyekből a nála egy évfolyammal feljebb járó Jókai tanult.

Kimutatható a főiskola hegeli történelemszemléletének, Bocsor filozófiai állásfoglalásának hatása Petőfi felfogására. Itt szívta magába a költő a francia forradalom iránti rokonszenvét, itt vált igazán a világszabadság eszméjének hirdetőjévé. „Hitt az emberiség tökéletesítésében, a világszellem magasra fejlődésében, az evolucionizmusban, s ennek legfőbb eszközéül a szabadságot tekintette”.³ „Ebben a történelemszemléletben nagy szerepet játszik a francia felvilágosodás és forradalom öröksége, valamint Hegel világszemléletének hatása”.⁴

Eszerint már itt kedvelt olvasmányává lesz Petőfinek a francia forradalom története s ez kétségtelenül Bocsor István oktató-nevelői munkásságának érdeme. Pápan áttanulmányozta az iskolai könyvtár anyagát, és a magánosoktól megszerezhető könyveket. Petőfi Pápan irdodalmi tanulmányokon kívül elsősorban történelmi kérdésekkel foglalkozik. 1841 tavaszán, majd az 1841–42-es iskolai évben a főiskola bölcséleti (VII.) osztályában mint önkéntes hallgatót írják be. Felvételt Bocsor István engedélyezi. Ebben az évben ugyanis ő a főiskola igazgatója, és már negyedik éve tanítja az egyetemes és magyar történelmet.

Nemrég elhunyt kiváló Petőfi-kutatónk, Dienes András írja: „Pápa büszke lehet a tudós Bocsor Istvánra, történetíróra, aki nemcsak tudományát adta át Petőfinek, hanem ruháit is”.⁵

Bocsor István azonban nemcsak Petőfi pártfogója,

hanem a reformkor egyik legkitűnőbb pedagógusa, korának egyik legkiválóbb történelem tanára is volt. Egy korabeli forrás arról tudósít, hogy a kollégium nagyterme kicsinynek bizonyult előadásai alkalmával a hallgatóság befogadására. Nemcsak az ifjúság, hanem az egész város hazafias közönségét is megragadták a francia forradalom eszméi. „A hallgatóság nagy része kinn a folyosón, a nyitott ablakok alatt állott és áhítattal szívta magába az élet mesterének mondott tudomány ékesszóló ajkairól folyó, nemzeti létünk, jövőnk iránti önbizalmat keltő igéit”.⁶

A történelmet 1840-ig mindenütt latin nyelven tanították az országban. Bocsor István tanári működése első évétől kezdődően (1831) ezzel ellentétben, magyarul tanít. Ezt igazolják magyar nyelvű történelmi kéziratai is. Ez az oka Bocsor történelemtanítása népszerűségének. Hazafias szellemű történelemtanításával függ össze az a lelkesedés, ahogy a pápai főiskola ifjúsága az 1848-as eseményeket fogadta. Születésének 160. évfordulóján tekintsük át ezt a rendkívüli gazdag életpályát, nem a teljesség, hanem csupán az emlékezés és a hagyománytiszteltet igényével.

A Veszprém megyei Enyigen született, 1807. október 18-án. Apja, Bocsor Péter, jobbágy volt. A tehetséges fiút előbb Lajoskomáromba küldi német szót tanulni, majd 1819-ben a pápai kollégiumba került. Már itt kiténik tanulótársai közül szellemességével, kitűnő nyelvtérképével, a versírás technikájában való jártasságával. Zenét és éneket is tanul. A kollégiumban szabadabb kötetlenebb volt a tanulók olvasási lehetősége, mint a katolikus iskolákban. A könyvtárkezelésben az ifjúság is részt vett, így Bocsornak is lehetősége nyílt a tiltott könyvek elolvasására, tanulmányozására.

A gimnázium elvégzése után mint publicus praeceptor (theológiát végzett, de még nem választott tanár) működik. A protestáns kollégiumokban az volt a szokás, hogy a főiskolát végzett teológusokat kinevezték a gimnáziumban tanárnak, természetesen csak a legkiválóbbakat. Bocsor ezt az állást 1831-ben kapta. Sokoldalúságára jellemző, hogy a hatosztályos gimnáziumban földrajzot, matematikát, görög nyelvet, összhangzatos éneket és zenét is tanított. 1835-ben az esztétika, a francia nyelv és a neveléstan rendes tanárává nevezték ki. Könyvet is írt 1836-ban *Költészettan* címmel.

Kiváló képességeit a főiskola tanári kara is felismerte és 1837-ben külföldi tanulmányútra küldi. Tanulmányait a bécsi és a berlini egyetemen folytatja.

1839-ben tért haza és most már mint a pápai főiskola megválasztott s kinevezett tanára, tevékenyen részt vesz az intézmény vezetésében. Már tanársága első évében megválasztották a gimnázium igazgatójának.

Előadásainak központi magvát képezték a francia forradalom történetét tárgyaló fejtegetések. 1845-ben ügyvédi oklevelet is szerzett. Az első népképviselési országgyűlésen Enying község követe volt. A szabadságharcban tevékenyen nem vett részt, a kormányt Debrecenbe nem tudta elkísérni, sőt képviselői mandátumáról is le kellett mondania betegsége miatt.

A szabadságharc leverése után vagyonát elkobozták, s Pestre a haditörvényszék elé idézték. Innen szerencsésen megmenekült, majd visszavonult a politikai szerepléstől, jelezve szembenállását a Habsburg uralommal. Szülőfaluja többször felkérte a képviselői tisztség betöltésére, ám ezt a megtiszteltetést mindannyiszor visszautasította.

1850-ben ő alapította a városi Zeneegyletet, majd zeneiskolát szervezett. Létrehozta a városi kaszinót, s tevékeny szerepe volt Pápa kulturális ügyeinek intézésében. Szorgalmazta a városi óvoda és a rajziskola felállítását, ebből a célból gyűjtést kezdeményezett. Legnagyobb öröme megérhette ezen intézmények megnyitását.

Életének delén köztiszteltetben álló személyiség volt, ötven éves tanári működése évfordulója alkalmával a kollégium tanári kara és tanulóifjúsága meleg ünneplésben ré-

szesítette. 1882 után még néhány évig tevékenykedett, míg egyre romló egészsége, elhatalmasodott betegsége 1885-ben a sírba vitte.

Említettük már, hogy tanársága első évében megválasztották a gimnázium igazgatójának. Már ekkor javításokat eszközölt a gimnázium rendtartásában: elválasztotta az elemi iskolát a középiskolától. Az elemi iskolában a latin nyelven történő tanítást eltörölte, az oktatás nyelvét a magyart tette. A gimnáziumot 6, egymástól határozottan elkülönített osztályra osztotta fel, s ezekben az osztályokban a latin nyelv mellett a reáltudományoknak nagyobb teret biztosított. A tanításban szakrendszert vezetett be, állandó tanóra beosztást léptetett életbe. Az osztályok mindegyikébe osztálytanítót rendelt, osztálykönyveket, naplótak rendszerezített a mulasztások, a büntetések, az osztályzatok, valamint az előadott anyag bejegyzésére. Ez az oktatási rendszer a mai követelményeknek is megfelel, pedagógiai elképzelései ma is helytállóak.

A fegyelem terén napjainkban is követendő felfogást vallott. Intézetében megszüntette a testi fenytést. Hirdette, hogy: „... a mélyen megalázó büntetések az emelkedni kezdő önállással, nemes önrésszel nehezen férnek meg”.⁷

Érdeemi vannak az irodalom terén is. Egyik irodalomtörténészünk kimutatja, hogy valahányszor Jókai a debreceni diákéletéről ír, adatait mindig a pápai élményeiből meríti. „És mégis mozog a föld” c. regényében leírja a debreceni diákok búcsúztató dalát, holt a dal szövegét Debrecenben sohasem énekelték, lévén ez Bocsor szerzeménye és a pápai érettségiző diákok búcsúéneke. Dalában játékos, könnyed bájjal azt panasolja, hogy a végzős növendékeknek itt kell hagyniuk a Dunántúl „Helikonját”, Pápát.⁸

A hatvanas években bírálatot ír a Pesten felállítandó protestáns főiskola tanítási rendszerét tárgyaló jutalmazott pályamunkákról. A köz érdekében bátran és élesen bírálja a „koszorúzott” dolgozatokat. Az első díjat nyert pályázatot Hetényi János készítette. Bocsor Hetényi rendszerében kifogásolja, hogy „... az oktató intézetekben legfőbb az iskolarend terve”. Bocsor az elsőbbséget a jó tanításban látja. Ehhez a tanítók szakosítására van szükség, és arra, hogy egy tanító egy helyen hosszabb időt töltsön: így tudja megismerni a tanítvány képességeit, így tudja igazán formálni egyéniségét.

Külön tárgyalja Bocsor az elemi és középiskola, valamint az akadémia anyagának tanítási módszereit. Az elemi iskoláról vallott felfogása ma is helytálló. Különösen áll ez a megállapítás az alapfokú számtantánításra. Szerinte „a csak alapszámokban, ti. 10-ig kell a számvetés négy nemét először megtanítani, úgy menni át a tízes rendszerre”.⁹

Az olvasásnál az írás és az olvasás egybekapcsolásának szükségességét hangoztatja. Fontosnak tartja az egyhetes tanmenet elkészítését.

A középiskolai számtantánítás lényegét a logikai összefüggések felismerésében látja. „Itt apránként, kitérve már a tudományos célt, bizonyos renddel kell végigmenni a számtanon, de egyébiránt mindenütt nehezebb példákban fejte ki az egyetemes szabályokat, mert így lesz csak a gimnáziumi számtantánítás előkészítő a magasabb mathézisre”.

Különösképpen bírálja a pályamunkákban azt, hogy az anyanyelv tanításnak vázlata nem eléggé részletes, s a szerző szinte átsiklik ezen a nagyon fontos problémán.

A reáliskolát jónak tartja, helyesen állapítja meg azonban, hogy a tanulókat 10–12 éves korban nem lehet logaritmusra, differenciálszámításra megtanítani, mint ahogy azt Hetényi János tervezetében akarja. Bocsor írásaiban már ott dereng — bár homályosan — a politechnikai oktatás gondolata. „Mert hisz a gyakorlatot úgysem itt tanulja ám a növendék. Egy gyár, egy műhely több ismeretet ad ám, mint a katedra és az iskolai pad!”¹⁰

A gimnázium tantervében kiemeli a reál tárgyak tanításának fontosságát, helyteleníti a latin és a görög nyelv zsúfolat, nehézkes tananyagát. Nem helyesli a tanárok magas óraszámát, nevezetesen azt, hogy a pedagógusok heti 32 órában tanítsanak.

A főiskolán egységes rendszerbe kell foglalni a tananyagot, tanterv előkészítését sürgeti. Kimondja, hogy korszerűsíteni kell a műveltségi anyag tartalmát. A pedagógusoknak megfelelő kritikai érzékkel kell rendelkezniük, a tanításban a lényegtelen és a lényeges dolgokat tudják elválasztani egymástól, merjenek bátran szelektálni a tanításra kerülő anyagból.

Őva inti Bocsor a pedagógusokat a tanulók túlterhelésétől. A második díjat nyert pályamunkában pl. kifogásolja a polgári iskolák reál tárgyainak alacsony óraszámát, s véleménye szerint „egész gimnáziumi életünket nem fordíthatjuk az ó nyelvekre”. Idézet bírálataiban a 40. lapon arról ír, hogy a tanítványokkal meg kell szerettetni a tananyagot, előadásuk színessé, változatosá tételével. E gondolatok mögött ott lappang a szemléletesség elvének igénye.

Az akadémiai oktatási rendszerében fontos szerepet tulajdonít a hegeli filozófiának.

A hegeli történelemszemléletnek a pápai kollégiumban több híve volt, így elsősorban Tarczy Lajos, aki elvei miatt arra kényszerült, hogy a filozófiai tanszékét felcserélje természettudományi tanszékkel.

Bocsor kéziratából megállapítható, hogy a hegeli dialektika elveit bizonyos, számára alapvető igazságillusztrálására használja fel. Ez az igazság úgy fogalmazható meg, hogy a világtörténelem tanúsága szerint a világszemlélet a történelmi eseményeken keresztül feltétlenül a szabadság megvalósulásához vezet. Magyar szempontból ez különösen fontos volt, s nem csoda, hogy nagyszámú követőre talált a szabadságharc előtt. Természetesen nem mint feldolgozott filozófiai irányzat, hanem mint követésre méltó eszme.

Tanítványainak könnyen kezelhető és jól felhasználható tankönyveket is készített. Enciklopédikus műveltségére jellemző, hogy tanítványainak magyar verstant is írt. Nyomatásban is megjelent munkája a Francia nyelvtan könyve az első és harmadik osztály számára. 1843-ban számvetési kézikönyvet készített, majd új latin nyelvtan-könyvet, amit különös gonddal szerkesztett egyszerű és világos magyar stílusban, figyelembe véve a tanulók életkori sajátosságait. Földrajz könyvében a dialektika elveit alkalmazta; a szociográfiát és a történelmi eseményeket összekapcsolta a leíró földrajzzal. Nem tartozik szorosan nevelési elveihez, mégis említésre méltó, hogy ötkötetes magyar vonatkozású történelemkönyve (Magyarország története) — különös tekintettel a jogfejlődésre — korának egyik legjobban megírt történelmi tárgyú munkája. Egyik bírálója ezt a művet a hasonló terjedelmű és célú történetektől nemcsak megkülönbözteti, de valójában följük is emeli. „1. Azon kiváló gond és hűség, mellyel a jogfejlést adja, 2. a hazai történeteket a világtörténet szemmel tartásával terjeszti elő, 3. észtani felfogásnyelvezete ékes, tömött”.¹¹ Javasolta a protestáns hazai oktatásreformját a „Hazánk” és a „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap”-ban. A gimnáziumban nyolc osztály bevezetését, a tanításban pedig a szakrendszer alkalmazását sürgette.

Erkölcstan címmel külön könyvet írt, melyben elítélte a valláserkölcös dogmatikáját. Ezért, valamint hegeli történelemszemlélete miatt komoly vádak érték. Antiklerikális jellegű írásaiért támadások sorozatát szenvedte el. Egyik bírálója mondta róla, hogy az említett történelem-könyvében az „istentelen szerző” gyalazza a vallást. A vádakra Bocsor István a magyar sajtó hasábjain kívánt felelni, válasza azonban nem jelenhetett meg nyomtatásban.

A népnevelés fontosságát több pedagógiai jellegű tanulmányban hangoztatta. Saját nevelési hivatását így fogalmazta meg: „Míg létem rövid folyamata engedi, mindent, amit tehetek a nép nevelésére, a növendékeim mívelésére elkövetni szent kötelességemnek tartom”.¹²

Tanári működése második évében a kollégium felkérésére egy tervezetet készített „Az iskolák rendezéséről”. Ebben hangoztatja, s a legfontosabb teendőnek tartja, hogy az „első néposztályt azon tudatlanság mélyéből, melybe középkori rabszolgasága süllyeszté”, ki kell emelni.¹³

Minden valószínűség szerint már bécsi és berlini tanulmányútja alkalmával kezdett foglalkozni a hegeli filozófiával, mely korában a leghaladóbb filozófiai irányzat volt.

Másutt is volt alkalma azonban megismerkedni ezzel a filozófiával. Pápan tanított már évek óta Tarczy Lajos, aki közismerten a hegelianusok balszárnyához tartozott. Bíró szerint: „Egyáltalán nincs kizárva, hogy új kollégáját ő vezette be a hegeli filozófiába. Ez utóbbi lehetőség mellett bizonyít az a tény is, hogy Bocsor időrendben első kézírata még nem mutatja a hegeli szellem hatását”.¹⁴

Az újkori történelemkéziratában, mely 1838–39-ből való, több helyen félreérthetetlenül érvényesül a hegeli gondolat. A reformációval kapcsolatban kiemeli a szellem és a lélek szabadságának a hegeli filozófiában oly jól ismert jelentőségét. A társadalom fejlődésének alapja az ellentétek harca, s ez a harc a társadalom politikai életében szükségképpen a szabadsághoz vezet. „Az emberiség szelleme állandón küzd a természettel, és éppen ezen örökös küzdelemben, örökös változásban áll a történelem folyamata, mely megátalolhatatlan törekvés az általános felé”.¹⁵

1841-ben másolták le Bocsornak a középkor anyagát összefoglaló kéziratát. Minden valószínűség szerint az eredeti kézirat egy-két évvel korábbi. Idézzük a lemásolt kézirat bevezető részét. „A világtörténetek a világszemléletnek, világ általános léleknek kinyilatkozásai, annak okos és szükséges folyásai... Az okosság kormányozza a világot — ..., realizálja magát a történetekben a szellem, ennek legfőbb lényege a szabadság... a státus a szabadság valószínűsítése, és csak ott lehet szabadság, ahol jog is van”. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ezt a gondolatot veszi át Petőfi „A nép” című versében, amikor azt írja: Haza csak ott van, ahol jog is van, S a népnek nincs joga!)

Bocsor, Hegel felfogásához hasonlóan, a történelemben az emberi haladást látja. Ismeretes, hogy Hegel a XIX. század elején a francia forradalmat a modern fejlődés csúcspontjának tartotta. A forradalomban az emberi ész gyakorlati megvalósulását ismerte fel, Napóleont a világ lelkének ismerte el. A jakobinus diktatúrát nem értette meg, s Robespierre „uralmát” „szégyenletesnek” minősítette. Így érthető csak meg Bocsor István történelemszemlélete a francia forradalommal kapcsolatban, ugyanis magát a forradalmat magasztalja, de a jakobinus diktatúra jelentősége elsikkad felfogásában.

Ebben a filozófiai keretben helyezkedik el a professzor tanításának tartalma. Ezt a tartalmi anyagot erős antiklerikalizmus, a zsarnokság gyűlölete, a népek szabadságjogainak követelése és következetes védelme, valamint a forradalom jogosultságának elismerése jellemzi. Ezért ír oly lelkesedéssel az Észak-amerikai Egyesült Államokról, ahol már megvalósult a „szabadság új temploma”. Am észreveszi az államok alkotmányában levő ellentmondásokat is, nevezetesen a rabszolgaság maradványainak fennmaradását, a négekkel szemben tanúsított embertelen bánásmódot.

Mind ezek ellenére az Egyesült Államok alkotmányáról elismeréssel nyilatkozik: „mi a következő igazságokat nyilvánosaknak és csalhatatlanoknak hisszük, ugyanis, hogy minden ember egyenlőnek teremtett, s a teremtetőtől mindnyájan bizonyos velünk született, elidegeníthetetlen jogokkal ruháztattunk fel, és, hogy ezen jogok közé tartozik az élet, a szabadság joga és a boldogság utáni szabados törekvés”.¹⁶ Majd a 17. lapon így folytatja: „bölcs elveken alapult szövetségi alkotmány, mely 1789 tavaszán kezdett kötelező erővel bírt”. Az amerikai vallásszabadságot követendő példaként állítja kora elé: „Észak-Amerikában minden vallás egyenlő szabadsággal bír, az Európában annyira századokon által milliók vérével megírt dogmatikai igazságok csúfjára bizonyítja ezen egyesület, 50–60 vallással is virágozhat a hon, kiközösítő törvények nélkül lehet valóságos, erkölcsiséget terjeszteni”.¹⁷

Említést érdemel az Amerikai Egyesült Államok történetéről írt tanulmányának befejező része is: „meg fogja mutatni a világnak, mit jelent a lelki és független szabad országon önmunkáson, nem születési jogon kifejlő ember és hatalom. Rekesszük be, e rövid rajzot azon jó kívánattal, mellyel Lafayette Amerikától megvált: az itt állított szabadság új temploma szolgáljon minden időben tanulsággul a zsarnokoknak, és például az elnyomottaknak. Maradjon örökös menedéke ezen országnak az emberiség jogainak”.¹⁸

A katolikus egyház szerepének megrajzolásában világosan felismerhetők a francia felvilágosodás eszméi. Voltaire-re emlékeztető gúnyos stílusban ír a katolikus egyházzal és VI. Sándor pápa szerepéről Peru és Chile kifosztásában. Leleplezi a jezsuitákat, akik térítő egyházi szerepük mellett az egyház áldásától kísérve, rablással, gyilkolással foglalkoztak.

II. Józsefben meglátja a felvilágosult gondolkodót, aki ellensége a szellemi sötétségnek, a protestánsok, és a zsidók üldöztetésének.

Bocsor tanításának másik jellemző vonása a zsarnokgyűlölet. Zsarnok volt szerinte Nagy Péter orosz cár, Napóleon, X. Károly francia, VII. Ferdinánd spanyol király, Sándor és Miklós orosz cár, valamint XVI. Lajos francia király, XVI. Lajos zsarnokságát I. Lipót abszolútizmusával hasonlítja össze, s nem talál sok különbséget a két uralkodó kormányzási módszerei között.

A zsarnokság megdöntésének egyetlen járható útját, lehetőségét a nemzeti teljes összefogásban látja. Benne van ezekben a példákban Bocsor Habsburg-ellenessége, az elnyomás elleni izzó gyűlölete. Helyesen állapítja meg, hogy a felvilágosodás ideológiájának előkészítéséhez nagyban hozzájárult a természettudományok fejlődése, s ennek kapcsán helyesen értékeli Kepler, Kopernicus, Galilei, Torricelli és több természettudós munkásságát. Rámutat Kant, Montesquieu, s Descartes történelemszemléletének pozitívumaira, mondván, ők megtanították az embereket kételkedni az abszolútizmus tételes igazságaiban. A hatvanas években megjelent történelemkönyvében, melyről már fentebb szöveltünk, rámutat a magyar függetlenség hiányára, s az ország függetlenségét álcázott eszközökkel elnyomó Habsburg uralomra. Ugyanakkor kissé szomorú rezignációval állapítja meg, hogy a nemzet sorozatos bukások után befáradt már az évtizedeken át tartó sikertelen és hiábavaló küzdelemben.

Bocsor magyar történelmi kézírata is hasonló gondolatokat tartalmaz. A kézirat 1844-ből való, valószínűleg nem főiskolai, hanem gimnáziumi osztály számára készült. A középkor anyagából kiemeli István király országépítő tevékenységét. Államszervező munkáját pozitívan értékeli. Erősen bírálja a katolikus hagyományokat, István király jobbkézének kultuszát. Nagyra becsüli Könyves Kálmán egyéniségét, felvilágosodott szellemét, harcat az egyházi babona ellen. Zsigmondot elítéli külföldi utazásainak következménye miatt: elköltötte az ország tömérdek pénzét, ahelyett, hogy a török ellen harcolt volna. Mátyás érdemeit kiemeli, felvilágosult abszolútizmusát a magyar történelem legdicsebb korszakának nevezi. Megrója viszont csehországi háborúi miatt, melyek véleménye szerint hódító jellegűek voltak. A Dózsa-féle parasztháborúról aránylag röviden szól, s főleg a parasztság örökös szolgaságra való kárhóztatását fájlatja.

A Habsburg uralkodóház politikáját elítéli. Ez nemcsak az egyetemes történelmi kéziratából tűnik ki, hanem a fentebb idézett magyar történelmi kéziratból is, különösen II. Ferdinánd, I. Lipót jellemzéséből. Észreveszi, hogy a Habsburg-uralkodók a vallás szabadsága ellen lépnek fel, s nemcsak ezt, hanem nemzeti függetlenségünket is lábbal tiporják. Helyesen látja, hogy a magyar történelem folytonosságát az önálló Erdély őrzi és védelmezi. Legkiválóbb fejedelmét Hunyadi Jánoshoz és Mátyáshoz hasonlóan nagy embernek tartja, így elsősorban Bocskai Istvánt és Bethlen Gábort. Elítélő véleménye van Mária Teréziáról, akinek sziléziai háborúi sok pénzt emésztettek fel, melyeknek költségeit a magyar jobbágyok viselték. Itt is mind magyar, mind egyetemes történelmi vonatkozású kézírataiban II. József intézkedéseit, reformjait haladónak minősíti. „II. József barátja a szolgasággal bélyegzett néposztálynak és egyenlőségnek ... ellensége az arisztokráciának ... a jobbágytábor felszabadította és emberi jogait visszaadta”.

A reformkori mozgalmakat haladónak értékeli, különösen kiemeli a magyar nyelv hivatalossá tételéért folytatott küzdelmet, sürgeti a jobbágyfelszabadítást. Megállapítja, hogy Magyarországon mintegy 500 ezer nemes személy, és 560 ezer királyi városi lakos van. Csak ez az egy-

millió rendelkezik joggal, az országban a többi kilencmillió nemtelen, semmi joggal sem bír. Ennek az állapotnak a megszüntetését sürgeti, hiszen kilencmillió ember nem érzi sajátjának a hazát. Egyszóval, követeli a jobbágyfelszabadítást és a nemzeti függetlenség problémájának megoldását. Meg is mondja, hogy ahol a szabadságot továbbra is elnyomják, ott zendülésre van szükség. Ez a megállapítás egész történelemszemléletén végigvonul. Többször hangot ad ezen kívánságának, óhájának, sőt követelésének történelmi kézírataiban.

Mint láthatjuk, Bocsor történelemszemléletében is döntő helyet foglal el a szabadság után érzett, a haza sorsa iránt aggódó, ezért mindent feláldozni tudó ember egyszerű lelkesedése, egy boldogabb, szebb jövő kívánása, amit székfoglalója alkalmával ki is fejez: „Én a múltnak tanára vagyok, de nem a múltnak akarom Önöket nevelni, hanem a jövőnek. Ha kezem alól kilépnek, férfiak és ennek a hazának polgárai lesznek. Ez a haza az, aminek én Önöket ernyedetlen támaszául akarom nevelni”.

Amíg élt, Bocsor egyéniségének varázsa magával ragadta a pápai diákokat, halála után szinte valóságos Bocsor-kultusz alakult ki a városban. Igazi hazafiságra, a szabadság és a függetlenség, a haza szeretetére tanította, nevelte a diákokat gyűjtőhangú elődásaival. Ennek meg is volt a hatása, ugyanis a szabadságharc kitörésekor tanítványai közül harmincan jelentkeztek a honvédseregbe. A harcban induló diákok Bocsor lakása elé vonultak a Rákóczi induló és a Marseillaise hangjai mellett búcsúztak szeretett történelemtanáruktól.

Bocsor István így válaszolt a lelkes katonadiákoknak: „Önök a hazáért harcolni indulnak, s ha Önök nem azt tennék, amit tesznek, mint kárbavesztett munkát, széttépném irataimat, s darabokra törve katedrámot, mint tanári működésem hitvány emlékeit, iratimmal együtt elhamvasztanám”.¹⁹

Bocsor a szabadságharc után ismét visszakerült Páparára, ahol „honi történetről” nem beszélhet, de „Karthágóról, és Rómáról” igen. A visszatért vándordiákok szomjasan csüngenek rajta, és a professzor mesél Karthágó harcáról a dolyfős Róma ellen. Így beszél tehát Enying követe, „ki históriában kutat világeszmét”, s a hallgatóság padjaiban Karthágó hősei, a béna „harcfik” ülnek, akik közül van, akinek „hiányzik fél keze, fél lába”, mert „ilyenek is járnak Páparán iskolába”.²⁰

Bocsor István pedagógiai elvei még ma is időtállóak, elképzeléseit igazából most, a szocializmus építése idején valósítjuk meg, beleértve a széles alapokon nyugvó népnevelést, a politechnikai oktatást, a természettudományos képzés előtérbe helyezését, s a szabad gondolkodást hirdető nézetei is csak napjainkban nyernek igazi tartalmat.

A szabadságért és függetlenségért folytatott harcra csak most válik igazán valósággá, elképzelése napjainkban realizálódnak. Most valósítjuk meg azokat a célokat, amelyeket a nagy pedagógus az utolsó beszédében így fogalmazott meg: „Én ötven év óta tántoríthatatlanul lobogtatom Önök előtt a szabadság és világszűz szövetekét. De a szöveteknek már kihulltak öreg kezemből, vegyék fel Önök helyettem a fáklyát, a világszűz és a szabadság fáklyáját”. A XX. század pedagógusának nem is lehet felemelőbb hivatása, mint e fáklya lobogtatása s a nagy példakép kérelmének teljesítése.

Tungli Gyula

BIBLIOGRÁFIA

A) *Bocsor István nyomtatásban megjelent művei:*

a) Cikkek, tanulmányok:
Költeményei jelentek meg a bécsi Sokfélében (1831—32)

Politikai és polemikus cikkeket írt az Atheneumban, (itt figyelmet keltettek hírlapi, bölcséleti vitái Hetényi Jánossal, melyeket Erdélyi János is kiemel Bölcsellettörténetében. Bocsor Hegel álláspontját védte), Győri Hazánkban (1848. 221—233. szám), Magyar sajtóban 1861—62; a pápai kaszinó történetét írta a Casinó (1885) Névkönyvébe.

b) Önálló kiadványai:

1. Halotti versek, melyeket néhai nagytiszteletű Márton István utolsó tisztességételére készített 1831-ben, Veszprém.
2. Rövid francia nyelvtudomány gyakorlati példakal, Pápa, 1839. 40 2 kötet. B. I. jegyekkel. (Főiskolai nyomda. (2), 161. l. (1) l.)
3. Latin nyelvtan lépcsőkénti gyakorlatokkal. 1. folyamata. Pápa. 99. l. (1) 1839. (2. kiadás u. o. 1841. 3. kiadás 1846. 4. kiadás Pest 1853. 5. kiadás u. o. 1876. 2. folyamata. Pápa, 1841. 2. kiadás u. o. 1845. 3. kiadás u. o. 1876. 3. folyamata u. o. 1843. 2. kiadás u. o. 1849. 3. kiadás u. o. 1876.)
4. Számvetési kézikönyv Pápa, 1843. (Ism. Prot. Egyházi és Iskolai Lap 547. lap.) Ellenbíráló 1844. évf. 33. lap)
5. Bírálóatok a Pesten felállítandó protestáns főiskola tanítási rendszerét tárgyozó jutalmazott pályamunkák fölött. Pápa, 1845.
6. Olvasókönyv Latin nyelvtana. 3. folyamához. Pápa, 1846.
7. Földrajz különös tekintettel a nép és történettanra. Pápa, 1844—47. 3. folyamata. Főiskolai nyomda. 448 l (1) l.
8. Magyarország történelme különös tekintettel a jogfejlésre. Pápa, 1861—69. 5 kötetben. Első kötet 1861 (1) 403 l. (6) l. Főisk. ny. Második kötet Pápa. Harmadik kötet Pápa, 1863. Főiskolai nyomda (1) l. 405—890-ig. Negyedik kötet Pápa, 1865. Főiskolai nyomda (1) l. 891—1444. l. Ötödik kötet Pápa, 1869. Főiskolai nyomda (1) l. 1445—1812. l. Tartalomjegyzék: XII. l. Térkép: 1 db. 45×50 cm. (1) l.

(Ismertette Sürögöny 1861. 296 szám. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1862. Magyar Sajtó 1862. 114—126—127 szám. Sárospataki Füzetek 1863. Századok 1870.)

A Dunántúli Református Egyházkerület megbízásából a Halotti énekek című Énekes könyvet hangjegyekkel ő látta el, mely 1841-től fogva közhasz-

nálatban van, és Szinnyei József közlése szerint (Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891. I. kötet 1120—21 lap) 21 kiadást ért el. (1945-ig az Énekes könyv 35 kiadást ért meg.)

B) *Kéziratok:*

1. Világtörténetek rövid rajza előladvá Bocsor István oktató által. 1838. Kézirat. Másolat Pethő Imre diák által 1839 első felében. (1) 189. lap. Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára Pápa. Kötve.
2. Középkori történetek készítette Bocsor István pápai tanár. Leírta: Berzsenyi Dezső I. éves bölcsész 1863—64. (1) 199. lap. (7) lap. Kötve.
3. Bocsor István: Magyarország története- vázolata. Kézirat. Pápa, 1844. 255. (4) l. Kötve.
4. Bocsor István: Világtörténelem. Kézirat. Készítette Bocsor István előadásai nyomán Edvy István Pápán 1888. (8) l. 167. lap. (9) l.
5. Bocsor István: Világtörténetek rövid rajza. Kézirat 1837. Pápa 051 szám alatt a Dunántúli Református Egyházkerület könyvtárában felvéve. Kötve.
6. Bocsor István: Világtörténetek rövid rajza III. Újabb kori történetek. Kézirat 1838—39. (2) l. 288. lap. (2) l. Kötve. Református Egyházkerület Könyvtára Pápa.
7. Bocsor István: Világtörténetek rövid rajza. 86 § 1837. Kézirat. (1) l. 46. l. 106 § (1) l.
8. Bocsor István: Újabb kori világtörténelem. Kézirat. Kötve. Másolat. Thury Etele 1877—78. (2) 59 ív (36) l. 86 §
9. Bocsor István: Erkölcsstan. Kézirat. (1) l. A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára. Pápa. Leltári szám nélkül. 193 l. Kötve.
10. Bocsor István: A Magyarok történetük rövid vázolata útmutatásul tanításaira írta B. I. oktató 19. sz. Egykorú kézirat, részben Pfeiffer Nathán másolata, 1842. Befejezetlen. 152 l. Poss. Morgestern (Marczali) Henrik exl. OSZK-ff 1—44 Magyar történelem a honfoglalástól 1840-ig. Magyar történelem a honfoglalástól 1840-ig. ff. 48—151. Világtörténelem, 1500-tól Napóleorig. (Csonka) Országos Széchényi Könyvtár Budapest. Oct. H. 1027 sz.

Kéziratban van még meg mintegy 40 ív statisztikája Magyar nyelvtana, Nevelés és Oktatástana, számos bírálata. Mint költészettanár írt magyar vers és költészetet, mely 1831-ben nagy figyelmet keltett. A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában található még adatok kollégiumi tanársága idejéből.

Jegyzetek

- ¹ Biró Sándor: Történelemtanításunk a XIX. század második felében a korabeli tankönyvirodalom tükrében. Bp. 1960. 32. l.
- ² Nemzet című lap. 1883. Húsvéti melléklet. Kozma Sándor: A múltból című cikk.
- ³ Ferenczi Zoltán: Petőfi történetfelfogása. Budapesti Szemle, 1923. 193. l.
- ⁴ Biró Sándor: i. m. 273. l.
- ⁵ Dienes András: Petőfi pápai diákévei. Család és Iskola, 1959. 4. sz.
- ⁶ Emlék Bocsor István 50 éves tanári működése alkalmából. Pápai Református Főiskola kiadványa; 12. l. Pápa, 1882.
- ⁷ Dunántúli Református Superintendencia kerületi kisközgyűléseinek jegyzőkönyvei. 1837. november 4., a pápai közgyűlés jk. 10. pont.
- ⁸ Tóth Endre: Jókai és Pápa. 1943. 10–11. l.
- ⁹ Bocsor István: Birálatok a Pesten felállítandó Protestáns Főiskola tanítását tárgyazó jutalmazott pályamunkák fölött. Pápa, 1845. 17.
- ¹⁰ Bocsor István: i. m. 18. l.
- ¹¹ Antal Gábor: 1882. október 10-i napján Pápan tartott emlékbeszéde. Emlék Bocsor István 50 éves tanári működése alkalmából. Pápa, 1882. 18. l.
- ¹² Antal Gábor: i. m. 19. l.
- ¹³ Egyházkerületi Levéltár: 1838-as iratesomó. 1838. június 28-i keltezésel. A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa. Kézirat.
- ¹⁴ Biró Sándor: i. m. 214. l.
- ¹⁵ Bocsor István: Világtörténetek rövid rajza. III. Újabb kori történetek előadva Bocsor István pápai főiskolai oktató által. 1838/39. 2. l. A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa. Kézirat.
- ¹⁶ Világtörténetek rövid rajza. Hajdankor. Történettan vezérfonal tanításaira készítette Bocsor István. 1837. 051. sz. 17. l. Kézirat.
- ¹⁷ Bocsor István: Újabb kori történetek. Amerika, különösen az éjszakai egyesült szabad országok történeti rajza, előadva Bocsor István pápai főiskolai tanár által. Kézirat. Pápa, 1838. 16. l.
- ¹⁸ Bocsor István: Újabb kori történetek. Kézirat. A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa, 279–282. l.
- ¹⁹ Kiss Ernő: A dunántúli evangélikus református egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895-ig. Pápa, 1896.
- ²⁰ Kozma Andor: Karthagói harangok című versének különlenyomata. A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa.

Erinnerung an István Bocsor an seinem 160. Geburtstag

Der Pädagog István *Bocsor* (1807–1882) war ein hervorragender Geschichtsprofessor und ein revolutionärer Volkserzieher des 19. Jahrhunderts. Wegen seiner praktischen und theoretischen Tätigkeit sowie der von ihm vertretenen humanen Werte ist er eine erwähnenswerte Gestalt der ungarischen Erziehungsgeschichte.

Er hat seine pädagogische Tätigkeit in Pápa, Komitat Veszprém, ausgeübt. Er nahm einen aktiven Teil an den Streiten der Reformbewegung, 1848 wurde er Abgeordneter und in der Periode der Willkürherrschaft und des Ausgleichs pflegte er die 48er Unabhängigkeitstraditionen weiter. Für seine vielseitige Wirksamkeit ist es charakteristisch, daß er neben der erwähnenswerten didaktischen Tätigkeit auch einen bedeutenden volkserzieherischen Dienst geleistet hat.

Er war ein Befürworter für die Verknüpfung von Theorie und Praxis, für das Ehren der Menschenwürde und für die Erziehung der Schüler zur Selbständigkeit. Als erster hat er sich in ungarischer Sprache mit den Ideen der französischen Revolution auseinandergesetzt. In seinen historischen Werken ist in erster Reihe der Einfluß der Hegel'schen Philosophie spürbar. In seinen handschriftlichen Erörterungen hat er die dialektische Methode

angewandt. Mitsamt seinem Kollegen, Lajos Tarczy — der ebenfalls auf dem Boden der aufgeklärtesten Philosophie des Zeitalters stand — hat er einen großen Einfluß auf Petőfi und Jókai ausgeübt. Das Kollegium von Pápa hatte in diesem Zeitalter eine hervorragende Rolle unter den Schulen Ungarns, was in keinem geringen Maße diesen ausgezeichneten Pädagogen zuzuschreiben ist.

Zur Zeit der Willkürherrschaft hat er seine Arbeit den Umständen gemäß fortgesetzt. Er gründet in der Stadt eine Musikschule und mit seinen erziehungstheoretischen Werken fördert die Weiterentwicklung und Modernisierung des Hochschulunterrichts. Er schreibt für die Schuljugend französische und lateinische Grammatikbücher. Sein fünfbandiges Buch über die ungarische Geschichte gehört — seinen Zeitgenossen nach — unter die besten Werke in ungarischer Sprache, die im Zeitalter der Willkürherrschaft und des Ausgleichs geschrieben wurden.

Am Ende der Erörterung wird eine Bocsor-Bibliographie gegeben, die einen Einblick in das Lebenswerk gestattet. Seine handschriftlichen Werke sind in der Bibliothek der Transdanubischen Reformierten Diözese in Pápa aufbewahrt.

Gyula Tungli

En mémoire d'István Bocsor à l'occasion du 160e anniversaire de sa naissance

Le professeur, István Bocsor (1807–1882) fut l'excellent historien et le grand éducateur révolutionnaire du XIXe siècle. Grand personnage de l'histoire pédagogique hongroise, sa mémoire est digne d'être évoquée à cause de son activité pratique et théorique aussi bien que pour ses qualités humaines.

Il déploya son activité pédagogique à Pápa. Il prit part activement aux luttes de l'époque des réformes, en 1848 devint député à l'Assemblée Nationale, et au temps du despotisme et du compromis austro-hongrois, il ne cessa

de cultiver les traditions du mouvement d'indépendance de 1848. Il est caractéristique à son activité très variée qu'outre son travail didactique remarquable, il se chargea aussi de la mission de l'éducateur national.

Il préconisa l'importance de la jonction de la théorie et de la pratique, le respect de la dignité humaine, la nécessité d'éduquer les élèves à l'activité spontanée. Il analysa le premier en langue hongroise les idées de la Révolution française; c'est l'influence de la philosophie hégélienne qui se reflète dans ses œuvres historiques. Dans

ses études restées en manuscrit, il emploie la méthode dialectique. Avec son confrère, Lajos Tarczy — qui se tenait également à la philosophie la plus développée de l'époque — il exerça une profonde influence sur le poète Petöfi et le grand romancier Jókai. Le Collège de Pápa jouait à cette époque un rôle éminent dans l'ensemble des écoles du pays, et le mérite en revenait en grande partie à ces deux excellents pédagogues.

Au temps du despotisme, Bocsor continue son activité, dans le cadre des possibilités données. Il fonde une école de musique dans la ville, et il contribue, par ses études sur

la pédagogie théorique, au développement, à la modernisation de l'enseignement supérieur. Il écrit des manuels de français et de latin à l'usage des élèves. Selon ses contemporains, son Histoire Hongroise, parue en cinq volumes, se range parmi les meilleures oeuvres en langue hongroise de l'époque du despotisme et du compromis.

La bibliographie des oeuvres de Bocsor, publiée à la fin de l'étude, nous permet d'évaluer son activité. Ses oeuvres manuscrites se trouvent à Pápa, dans la Bibliothèque du District de l'Eglise Calviniste Transdanubienne.

Gyula Tungi

160 лет со дня рождения Иштвана Бочора

Иштван Бочор (1807—1882) по профессии педагог, выдающийся историк XIX века, революционный просветитель масс. Он занимает выдающееся место в истории венгерской педагогики и достоин памяти и как человек и как практик и теоретик.

Воспитательная деятельность его проходила в Папе Веспремского комитета. Он принимал активное участие в борьбе за реформы, в 1848-м году стал членом Государственного Собрания, а в период абсолютизма и закона о компромиссе между Австрией и Венгрией продолжал провозглашать принципы независимости 1848-го года. Для его многогранной деятельности характерно, что, кроме дидактической деятельности, он взял на себя значительные обязанности по воспитанию масс.

Бочора провозглашал важность связи теории и практики, уважение к человеческой личности, необходимость воспитания учащихся самостоятельности. Он первым провозгласил на венгерском языке идеи французской революции, в его исторических сочинениях в первую очередь заметно влияние гегелевской философии. В рукописях своих статей он применял диалектический метод. Вместе со своим

коллегой — Лайошем Тарци, — также стоявшим на платформе передовых философских идей своего времени, — он оказал большое влияние на Петёфи и Йокаи. Папайская коллегия играла среди школ того времени выдающуюся роль, и в этом немалая заслуга этих двух выдающихся педагогов.

Во время абсолютизма и связанных с ним обстоятельств он продолжает свою работу. Он основывает в городе музыкальную школу, своими работами в области теории педагогики помогает дальнейшему развитию и усовершенствованию высшего образования. Для учащейся молодежи им написаны учебники грамматики латинского и французского языков. Пяти томный труд по венгерской истории, по свидетельству современников, относится к лучшим работам на венгерском языке, вышедшим в период абсолютизма и компромисса.

В конце статьи дается библиография трудов Бочора, дающая возможность заглянуть в его деятельность на протяжении всей его жизни. Рукописи его трудов можно найти в библиотеке Задунайского реформаторского духовного округа в Папе.

Дьюла Тунги

Keöd József hajóskapitány (1839-1897)

Dédapjának borpincéje Füreden a György hegy keleti lábánál volt. Benne őrizték a kuruc—labanc harcokból megmaradt két ágyúgolyót. Nagypja Keöd Lőrinc (1792—1848) a hegy nyugati lejtőjét is szőlővel telepítette, a hegy tetejére nagy borpincét és klasszikus stílusú lakóházat épített. A ház előcsarnoka négy dór oszlopon nyugvó timpanonos homlokzatú volt. Stílusából következtetve ezen ház az első füredi színház ideje (1831) körül épülhetett. Az ilyen magányosan álló nagyobb házaknak a múlt században rejtett helyiségük is szokott lenni, abban tartották értékeiket a bakonyi betyárok váratlan látogatásai esetére. Ezen háznak is volt egy tető-világítású rejtett szobája, melybe egy nagy szekrény hátsó falának nyitásával lehetett bejutni. Ezen szoba a ház 1959-ben történt átalakításáig még eredetiségében megvolt.

Keöd József változatos életútjának mérlegeléséhez szükséges az 1849. augusztus 13-án történt világsi fegyverletétel után bekövetkezett osztrák elnyomás Bach rendszerének ismerete. A hadvezérek és kimagasló érdemű szabadságharcosokat Haynau kivégeztette. A honvédtisztekre elfogatásuk esetén várbörtönök vártak, ezért ha nem bujdosók lettek, más vidékre vándorolva gazdaházakhoz álnéven szolgalegénynek szegődtek. Biztonságból sokan mentek az erdős Bakony tanyáira, ahol az akkori útviszonyok folytán és a lakosság megértő fedezete mellett nem tartottak a nyomozó zsandároktól.

Füredről Keöd Józsefék háza közelében vezet az út a Bakonyba. Szülei az arra menő bujdosóknak biztonságos pihenőt nyújtottak vendégszerető házuk rejtett szobájában. A bujdosó honvédek sorsa és elbeszélései az akkor 10 éves Keöd Józsefekre maradandó benyomást tettek, ami életútját később szokatlan irányba terelte.

A gimnáziumot Veszprémben elvégezve szülei mint jó tanulót papnak szánták, Esztergomba küldték. Ott szélesebb körben jobban látta az osztrák elnyomás magyarelles megnyilvánulásait: a közhivatalokba németeket, cseheket, morvákat helyeztek, német lett a hivatalos nyelv. Nemzeti nyelvünket a közélet minden teréről száműzték, nyelvünk művelését politikai vétéknek minősítették. Minden magyar írás szigorú német cenzúrán ment át. A magyar tehetségeket mellőzték. Az elnyomás 1850—60 között volt a legnagyobb. Keöd József olyan pályát keresett, ahol lázadó magyar szelleme érvényesülhetett. Két évi esztergomi tanulás után szülei beleegyezése nélkül Füredi József néven elment színésznek Szuper Károly nagy létszámú színtársulatába. Nem kalandvágy vezette. Akkoriban más tehető családok fiai is színésznek mentek lelkesedésből, mert a kimondott szót nem lehetett annyira gúzsba kötni, mint az írást, a cenzúra nem tudott minden szóra lecsapni. A színészek a

magyar nyelv művelését, a magyar szellem ébrentartását teljesítették fáradalmak és nehéz körülmények közt. Vándorló életük, nélkülözéseik tették őket „a nemzet napszamosaivá”. Letelepédési engedélyt csak német színtársulatok kaptak állandó épületekben.

Magyar színdarab akkor még kevés volt, de korabeli idegen vagy klasszikus művek előadásakor is módját keresték, hogy felvonás közben vagy ráadás-ként, valamint zártkörű társaságban lelkesítő költeményeket szavaljanak nagy költőinktől és saját költeményeiket is előadták. Keöd József forradalmi lelkületének jellemzésére idézem egyik hosszabb költeménye két versszakát, amit 1860-ban, tehát 21 éves korában írt:

*Ezredéves szép hazádnak földjét,
Őseid vérrrel szerzett örökét
Régóta már bitor nép tapossa
S azon tőr, hogy nemedet kioltsa.
Ébredj magyar, ébredj Árpád vére,
Most vagy soha, ébredj uj életre!*

*Óh szabadság! Te égnek születtje
Jér, e nemzet már oltárt épít
Templomod lesz az elnyomott haza,
Melyben e nép életét áldozza!
Ébredj magyar, ébredj Árpád vére
Most vagy soha, ébredj uj életre!*

Színész idejében (1. kép) szépirodalmi műveket írt, költeményeket, tanulságos elbeszéléseket, színdarabokat. Érdekes egy kéziratban megmaradt műve: „A titkos kezek”, dráma 4 felvonásban. E művet a Bach rendszer cenzúrája fekete-sárga zsinórral átfűzve és pecséttel ellátva előadásra engedélyezte, de német nyelvű záradékában elrendelte, hogy előadás esetén melyik részletet tartoznak kihagyni belőle.

* * *

1867-ben létrejött a kiegyezés. Az elnyomott, elkeserített nemzet kibékült a császárral, aki azóta magyar király is lett. Az osztrák elnyomás és cenzúra enyhült, a nemzet szabadabban lélegezhetett és beszélhetett. A színészet ébrentartó hivatása is csökkent. Keöd József felhagyott a színészettel és a Duna-gőzhajózási Társaság szolgálatába lépett.

A Bach-korszaki magyar színészetnek nemes hivatása volt, de belső visszasságai is voltak. Ezekről Keöd József még színész korában megírta „A színpalak titkai” című könyvét, ami olyan nagy érdeklődést váltott ki, hogy háromszor is megjelent nyomtatásban.

A Duna-gőzhajózáshoz 1867 után lépett be, pontos időpontját nem ismerjük. A hajózási tudományban önképzése feltűnően rövid idő alatt tökéletes lett. Már

1. Keöd József 1861-ben.

1. József Keöd im Jahre 1861.

1. József Keöd en 1861.

1. Йожеф Ке́д в 1861-м году.

1870-ben megjelent a „Gyakorlati hajó gőzgéptan és kazán isme” című könyve, ami ezen tárgyból az első magyar nyelvű munka.

„Omne initium durum” írja könyvének előszavában, majd így folytatja: „Nem akar e szerény mű egyébb lenni, mint egy felkiáltó jel, ami annyit tesz: Rajta honfitársak írjatok ennél jobbat s azt üdvözölni én leszek első!”

Könyvének megírása azért sikerült ilyen rövid idő alatt, mert mint dunai hajós Ausztriában is járt, ahol megvehette a külföldi szakkönyveket, melyekből született műszaki tehetségét rövid idő alatt tökéletes szak tudássá fejlesztette. Akkoriban minden tanult ember beszélt németül, a gimnáziumot végzetek latinul is, de ő ezen felül angol és francia nyelven is. A Duna-gőzhajózáznál „hosszújáratú dunai hajóskapitány” kérését kapott. (2. kép.)

Nem maradt tartósan a Dunán, hazajött Fűredre és 1873-ban a Balatonon akkor még egyetlen gőzhajó, a „Kisfaludy” kapitánya lett. Ezen munkaterületén is kiemelkedő jelentőségű művet alkotott, megírta a „Gőzkazán robbanások okai” című könyvét, ami szintén első magyar nyelvű könyv ezen tárgykörben. Jelentőségét fokozza, hogy a múlt században világszerte gyakoriak voltak a gőzkazán robbanások, amik a szárazföldön is nagy károkat, vizen pedig a hajó elsüllyedését okozták. Műve ezért hézagpótló fontosságú. Másik nevezetessége, hogy az akkor már régen megdőntött, de még kísértő phlogiston elmélettel szemben a most is érvényes mechanikai hőelméletet tárgyalja.

A phlogiston elméletet Becher (1632—1682) és Stahl (1660—1734) állították fel. Szerintük a hő egy súlytalan *anyag*, ami a molekulák közt helyezkedik el, azokra taszítólag hat és égéskor eltávozik a testekből. Ezt Lavoisier (1743—1794) döntötte meg, aki bebizonyította az anyag megmaradásának elvét. A mechanikai hőelméletet Joule és Tyndall tovább fejlesztették.

Hajóját pontosan és balesetmentesen vezette, ami elég nehéz volt, mert akkor még csak kezdetlegesen ácsolt kikötőhidak voltak, több helyen még az sem, hanem csónakon hozták a hajóra és partra az utasokat. A partnál ringó csónakból ha palló helyett vízbe lépett az utas, az inkább kalandnak számított, mint balesetnek. Akkor még nem voltak kő-mólók és nem kotorták a Balaton medrét. Ezért írja egyik értekezésében, hogy a Balaton hullámsági- és fenék viszonyai miatt alkalmasabb a lapátkerekes gőzös, mint a csavargőzös.

Az 1870-es években télen-nyáron három vonatpár közlekedett Buda és Nagykanizsa között. A hajó szombat, vasárnap és hétfőn kétszer, a többi napokon egyszer fordult Fűred—Siófok közt a vonatok érkezéséhez igazodva. Nyár közepén a hajó pénteki napokon sétaútra indult Tihanyba, Badacsonyba, néha Keszthelyre is. A Fűred—Keszthely távolságot a hajó 5 óra alatt tette meg, éjjeli menetben is. A kiránduló járatokon étel, ital, zene és tánc is volt a hajón.

Hajóját biztonsági okból nem engedte túlterhelni. Nem is történt soha hajó-felborulás. Mint a Balaton hajózási szakértője, figyelte és irányította is a sporthajózást. Segítséget nyújtott a vitorlásoknak. A parton telél nehéz vitorlás hajókat tavaszkor hosszú vontató kötélre fogva vontatta be a mély vízbe az iszapos partraól.

Fűreden az 1877. évben felállított, második Kisfaludy szobor talpazatába beépített emlékdobozban Fűred akkori vezetőségének arcképei és névjegyeivel együtt Keöd Józsefét is elhelyezték. — Jalsovics Aladár, Fűred első monográfiaírója 1878-ban megjelent könyvében írja: „A „Kisfaludy” előzékeny, művelt kapitánya Keöd József.”

A gőzhajó napi két útja kevés idejét foglalta le. Szabad idejében élénk társadalmi tevékenységet folytatott. Baráti viszonyban volt a nyarankint rendszeresen visszatérő notabilitásokkal. Fűred az irodalom, művészet és politika nagyjainak találkozóhelye volt. Blaha Lujza, a „nemzet csalóánya” rendszeres nyári szereplése a Kisfaludy Sándor által 1831-ben alapított első dunántúli magyar nyelvű kőszínházban is sokakat vonzott Fűredre.

Keöd József Sziklay János tanárral együtt buzgózkodott a Balaton Egylet létrehozásán. 1882-ben megalakult a balatoni kultusz fejlesztése érdekében a Balaton Egylet. Irodalmi, gyógyászati, gazdasági és

sport szakosztálya volt. Eszterházy László elnöksége alatt közeleti kiválóságok lettek a szakosztályok vezetői, így pl. az irodalmi szakosztályé Jókai Mór. Főtitkár a nagy agilitású Sziklay János, s gazdasági szakosztály titkára Keöd József. A Balaton Egylet éveken át szép eredményeket ért el a balatoni élet fejlesztése és színvonalának emelése terén. Az Egylet kirándulásainak és külföldi vendégei fogadásának járműve a gőzhajó volt. A tengeri hajók régi szolgálati szabályzata szerint a „Kisfaludy” kapitánya is sötétkék egyenruhát és aranyozott markolatú díszkardot viselt. (3. kép.)

1870 körül a régi Balaton Gőzhajózási Társaságtól függetlenül megalakult Kővágóórsön a Zala—Somogyi Gőzhajózási Társulat, elnöke Jankovics László volt. „Balaton” nevű csavargözösük járt Révfülpös és Boglár között. Ez a vállalat szakszerűtlen vezetés és gazdasági nehézségek miatt nem sokáig volt életképes. 1877-ben hajójukat bíróság elárverezték, a hajót a Dunára szállították.

Keöd József saját igazgatóságának működésével sem volt megelégedve. A hajó jól jövedelmezett, mégis pl. az 1875. évi zárszámadás 95 forint hiánnyal zárult. Az igazgatóság 1888. évig csak 3400 forint tartalékalapot gyűjtött, pedig egész fennállása alatt csak egyszer fizetett osztalékot, akkor is csak 1 frt. 60 krajcárt részvényenként. Az alapító részvényesek nem jövedelmezési szándékkal jegyezték a részvényeket, hanem hazafias felbuzdulásból, hogy hajó legyen a Balatonon. Legtöbben nem is törődtek tovább részvényeikkel, közgyűlésekre nem jártak, ellenőrzést nem sürgettek. A hajó bevétele később már 10—14 ezer Ft volt nyarankint és az igazgatóság ezen nagy összeggel a részvényesek beleszólása nélkül gazdálkodott. Lényeges tartaléktökéjének kellett volna lennie, főképp azért is, mert 1885-ben 200 db új részvényt bocsátottak ki.

Keöd József már az 1880-as évek elején hangoztatta, hogy a kívánalmaknak megfelelően fejleszteni kell a hajózást, a Balaton hosszában járatra második hajót kell beállítani. Ezen hasznos javaslata nem jutott megvalósításra. Másik még sürgetőbb kívánsága volt a „Kisfaludy” gondosabb karbantartása. A hajó évente csak hat hónapig volt forgalomban, a pihenő idő alatt a kis hibákat is meg kellett volna javítani, hogy a következő évben a hibák ne fokozódjanak. De a kiváló szaktudású kapitány intő szavai nem találtak megértésre a hozzá nem értő igazgatóságnál, sőt megnehezítettek rá sürgető javaslataiért.

A hajóját féltő kapitánynak ezen megnehezítések miatt mind feszültebbé lett a viszonya igazgatóságával szemben olyannyira, hogy amikor az országos hajózási felügyelőség az előző években talált, pótlás nélkül maradt hiányok után az 1887. évi átvizsgáláskor talált még több hiányosság miatt olyan nagyméretű felújításokat rendelt el, amiknek kb. 17 ezer forintos költségére az igazgatóságnak nem lévén fedezete, a hajót kitiltotta a forgalomból. A költségek előteremtése körül sok huzavona volt. A tihanyi apátság, a Déli-vasút és a kereskedelmi minisztérium felajánlott hozzá-

járulási összegei nem voltak elegendők, így a hajó 1887-ben a szárazra húzva maradt, kitiltva a forgalomból. Keöd József reménytelennek látva a hajó jövőjét, már előzőleg kilépett a hajóstársaság kötelékéből. Méltán érezte megbántva magát, mert ha idejében adott szaktanácsait megfogadták volna, hajója nem öregedett volna ki idő előtt, sőt mellette másik hajójuk is lett volna a fokozódó utasforgalom kielégítésére. Szakértői fejtegetéseit és véleményét a „Függetlenség” 1887. évfolyamában három folytatásos cikkben és a „Pesti Napló” 1888. évfolyamában számadatokkal részletesen alátámasztva hozta nyilvánosságra.

Nyilvánvaló, hogy az angol anyagból készült alacsony fordulatszámú gőzgép (számításom szerint a fordulatszám csak 40 körül lehetett percenként) ennyire mérsékelt használat mellett (évente 6 hónapig napi 4—6 óra üzem) idejében teljesített javítások esetén nem öregedett volna ki 40 év alatt.

A részvénytársaság megszűnt, felszámolásának részletei nem ismertek. 1888-ban nem járt gőzhajó a Balatonon, ami Füred törzsvendégei körében nagy megütközést keltett. A fürdőhely látogatottsága felére csökkent ezen évben.

Keöd József hajós működése ekkor befejeződött. Tudományos felkészültsége, univerzális tudása, irodalmi munkássága és a Balatonon teljesített munkája alapján kétségtelen, hogy Keöd József mindmáig a Balaton legkiválóbb hajóskapitánya volt. (4. kép.)

2. Keöd József hajóskapitány arcképe.

2. Porträt des Schiffskapitäns József Keöd.

2. Portrait du capitaine József Keöd.

2. Портрет капитана парохода Йозефа Кеда.

A műszaki irodalmon és hajózási munkakörön kívül ezektől távol eső téren is kiemelkedő eredményességű munkásságot végzett. A hajózás kevés idejét kötötte le. György hegyen levő kicsiny családi birtokukat már hajózási ideje alatt szőlővel telepítette és később szomszédos területeket is hozzá vásárolva — mint a szőlőtelepet létesített még a filoxera-vész előtti időben.

1870 körül szőlőnemesítési mozgalom kezdődött, Franciaországból új szőlőfajtákat hoztak be, a vesszőkkel került be a filoxera, ami 1875 körül már az egész országban elterjedt. Következménye lett a nagy szőlővidékek teljes kipusztulása.

A veszedelem elhárítására sokféle vegyszerrel próbálkoztak. Keöd József is tevékenyen részt vett a vegyszeres kísérletekben és a felvilágosító irodalomban. Nagyobb tanulmánya a „Zalai Közlöny” 1879 december 11-i számában jelent meg „Phylloxera itt, phylloxera ott!” címen. Ilyen tárgyú írásait a „Borászati Lapok” és napilapok is közölték. Szőlőjét sikerült a filoxeravészen átmenteni.

1880. évben kiadja „Népszerű szőlőművelés és borkezelés” című könyvét, melynek sok részlete ma is

3. Hajóskapitányi oklevele.
3. Sein Schiffskapitän-Diplom
3. Son diplôme de capitaine de vaisseau.
3. Диплом капитана.

4. A „Kisfaludy” gőzhajó a balatonfüredi kikötő előtt az 1880-as években, fedélzetén Keöd József kapitány.
4. Das Dampfschiff „Kisfaludy” vor dem Hafen von Balatonfüred in den 1880er Jahren; auf dem Deck Schiffskapitän József Keöd.
4. Le vapeur „Kisfaludy” dans les années 1880 devant la débarcadère de Balatonfüred, avec, au bord, le capitaine Keöd.
4. Пароход „Кисфалуди” перед балатонфюредским портом в 1880-е годы. На палубе капитан Йозеф Кёд.

hasznos értékű. Hosszú évekig az akkori vincellér-iskolák tankönyve volt.

Jó fajtájú és gondosan kezelt szőlőjének átlagon felüli borai voltak. Termését nem kereskedőknek adta el, hanem a budafoki állami pince vette meg a forgalmi árnál magasabban. A borászati kormánybiztos ellenőrzése mellett palackozták és nevével címkézve nagyrészt külföldre szállították. Így nevével ellátva kerültek borai a magyar és külföldi kiállításokra, elismerést és hírnevet szerezve a magyar boroknak külföldön. Kiállított borai Triesztben ezüst érmet, Désen bronz érmet, Amsterdamban, Egerben, Szolnokon és Balatonfüreden dicsérő oklevelet kaptak. Györgyhegyi szobájának fala nagy emberek dedikált fényképeivel, színész- és hajózási emlékekkel, díszoklevelekkel és érmekkel volt tele. Hasznos találmánya volt azon időben a szabadalmazott kettős működésű borsajtó. Sok volt belőle használatban a balatoni borvidéken. Az 1896. évi millenáris kiállításon szívbaja súlyossága miatt már nem vehetett részt boraival. De érdemei elismerésül a „Borászati Lapok” kiállítási emlékalbuma közölte arcképét.

1897 november 22.-én halt meg Balatonfüreden.

Györgyhegyi szőlőjében levő háza is a környék nevezetessége volt. A római stílusú épület atriumának mennyezetét négy dór oszlop tartotta, homlokfalán timpanonnal. Kívülről az atriumba széles lépcsőzet vezetett. A zöld, erdős környezetből kiemelkedő fehér épület, nagy távolságból is feltűnő látvány volt.

Ez a ház korára, stílusára és történelmi múltjára való tekintettel érdemes lett volna a műemlékvédelemre. A házat 1959-ben a Községi Tanács átépítette és azóta birkaakolnak használják. A dór oszlopos és timpanonos atriumot teljesen lerombolták.

Keöd József sírja a község fölötti hegyen levő régi temetőben van a középkori templomrom mellett. Ott porlad apja és nagyapja sorában. Sírjától széleskörű kilátás nyílik a Balatonra, nagytehetségű hajózásának színterére.

Szilágyi Lajos

5. Sirköve a balatonfüredi temetőben.
5. Sein Grabstein im Friedhof von Balatonfüred.
5. Sa pierre tombale dans le cimetière de Balatonfüred.
5. Памятник на могиле на балатонфюредском кладбище.

KEÖD JÓZSEF IRODALMI MUNKÁSSÁGA

Hajnalkák. Lírai és hazafias versek, 1858–65 évből. Kéziratot kötet, szerző birtokában.

A titkos kezek. Dráma 4 felvonásban. 1862. Kéziratot kötet, szerző birtokában.

A színpalak titkai. Megjelent az „Alföldi Lapok”-ban, majd 1876 januárjában a „Zalai Közlöny”-ben folytatásokban. Könyvalakban Nagykanizsán 1876. Wajdits József kiadása.

A Nemtő diadala. Allegória 3 szakaszban. 1866. Baja. Mederschitzky Ignác kiadása.

Gyakorlati hajógőzgéptan és kazánisme. 1870. Pest. Rudnyánszky A. kiadása.

A gőzkazán robbanások okai. 1885. Budapest. Hunyadi Mátyás Intézet kiadása.

Népszerű szőlőművelés és borkezelés. 1880. Budapest. Aigner Lajos kiadása. Vincellér-iskolai tankönyv volt.

A gőzgépek történetének vázlatja. Kéziratban, szerző birtokában.

Munkatársa volt a „Vízügyi és Hajózási Közlöny”, „Zalai Közlöny”, „Borászati Lapok”, valamint a Kassán megjelent „Szőlészeti és Borászati Lap”-nak.

Ezenkívül sorozatos írásait közölték: „Zala–Somogyi Közlöny” 1867–78. — „Hon” 1874. — „Balaton és vidéke” 1876. — „Magyar Állam” 1876–83. — „Székesfehérvár és Vidéke” 1880–84. — „Veszprémi Független Hírlap” 1882. — „Népjog” Kaposvár. 1882–1883. — „Testvériség” Kecskemét. 1883. — „Sopron” 1883. — „Ébredjünk” Nyíregyháza. 1883. — „Budapesti Néplap” 1884. — „Balaton” 1884.

Találmánya a szabadalmazott kettős működésű borsajtó.

Schiffskapitän József Keöd 1839—1897

Eine hervorragende Gestalt der im Jahre 1846 angelaufenen Balaton-Dampfschiffahrt war der in Balatonfüred geborene József Keöd. In seiner Jugendzeit war er Schauspieler, zwischen 1867 und 1873 Donau-Schiffskapitän. Er steuerte das zu jener Zeit einzige Dampfschiff des Balaton bis 1887, dann, bis zu seinem Tode, beschäftigte er sich mit Weinbau.

József Keöd hat auch als Fachschriftsteller eine bedeu-

tende Tätigkeit ausgeübt. Als erster hat er in der ungarischen Sprache Fachbücher über die Dampfschiffahrt geschrieben, dann schrieb er Werke auch über den Weinbau und die Weinkunde. Er hat an den die kulturelle Entwicklung von Balatonfüred und Balaton bezweckenden Bemühungen lebhaft teilgenommen.

Lajos Szilágyi

József Keöd, capitaine de vaisseau 1839—1897

József Keöd a été une personnalité marquante de la navigation à vapeur, mise en marche en 1846 sur le lac de Balaton. Né à Balatonfüred, acteur dans sa jeunesse, Keöd a été capitaine de vaisseau sur le Danube de 1867 à 1873. Il a commandé l'unique vapeur de Balaton de ce temps jusqu'en 1887, puis jusqu'à sa mort il s'est occupé de la viticulture.

József Keöd a déployé une activité remarquable aussi comme écrivain spécialiste, c'est lui qui a écrit le premier des manuels sur la navigation à vapeur et plus tard il a publié des ouvrages ampélogiques et œnologiques. Il a pris part activement aux travaux visant le développement culturel de Balatonfüred et de Balaton.

Lajos Szilágyi

Капитан Йожеф Кёд 1839—1897

В 1846-м году по Балатону началось паровое сообщение. Выдающееся место в нем принадлежит Йожефу Кёду. В молодости он был артистом, в период времени между 1867-м и 1873-м годами — он капитан парохода, курсировавшего по Дунаю. После этого до 1887-го года водил единственный в то время пароход на Балатоне. Последние годы жазни он занимался виноградарством.

Значительно значение Йожефа Кёда и в области специальной литературы. Им написана первая книга на венгерском языке по паровому пароходству, а также труд по виноградарству и виноделию. Кроме того, он принимал деятельное участие в развитии культурной жизни Балатонфюреда и окрестностей Балатона.

Лайош Силади

Vass Elemér Tihanyban

I.

Tihanyban Vass Elemér és felesége 1945-ben telepedt le, dr. Beznák Aladár meghívására, aki a Magyar Tudományos Akadémia tihanyi Biológiai Intézetének igazgatójaként a művész feleségének Jeannak fordítói állást ajánlott fel. Kezdetben a Balló-villában laktak, de onnan 1950-ben kiköltöztették őket s akkor kapták meg az intézettel szemben levő házban azt a kétszobás kis lakást, amelynek egyik szobája „műtermül” is szolgált. Itt, ebben a szobában élte meg a művész pályája fénykorát, már ami a művészi kiteljesedést illeti, mert más vonatkozásban, az anyagiakat sem véve ki, az élet nem volt mindig könnyörületes irántuk.

Ebben a kis lakásban sokan fordultak meg Vass Eleméréknél, a magyar szellemiség sok-sok kitűnősége, nemcsak a barátság ápolása, hanem a tisztelet-adás miatt is. A régi kapcsolatok felelevenedése, újak képződése valóságos hőforrásként táplálta a művész alkotó erejét, s nem kis mértékben járult hozzá művészi megújulásához. Ferenczy Béni, Pátzay Pál, Teleki Géza volt kultuszminiszter, Borsos Miklós, Bisztrai Farkas Ferenc, Illyés Gyula, Keresztúry Dezső, Szabó Lőrinc, Hajnal Imre és Horváth Boldizsár, Engel Iván, Elekfy Jenő, azután Lipták Gábor Balatonfüredről, Debrőczy Tibor füredi kórházigazgató, aki később mint kezelő-orvos gyakran fordult meg Vasséknál, csak néhány név a sok közül.

Ez a baráti és ismerősi kör jelentett igazolót légkört Vass Elemérnek, aki enélkül talán nem is tudta volna létrehozni — egyre súlyosbodó betegsége és sok egyéb, rajta kívül álló okok szülte izgalmak miatt sem — művészi legjelentősebb fejezetének remekeit.

Annak gondolata, hogy 1945 után letegye az ecsetet, mert egynémely dologgal nem értett egyet, eszébe sem juthatott. Ezzel senkinek sem használt volna, sőt a rossz ügynek tett volna szívességet. Érthető hát, ha mindjárt 1945-ben bekapcsolódott az életre kelő új magyar művészeti életbe. Már a Szinyei Társaság 1945-ös jubiláris kiállításán *Női akt* című pasztelljével és *Virágok* c. olajképével vett részt, az Ernst Múzeumban. *Virágok* c. képét az állam meg is vásárolta. — 1946-ban a Magyar Képzőművészetért c. kiállításon (az Ernst Múzeumban) *Tél* c. olajképét állították ki. 1948-ban pedig ugyancsak a Szinyei Társaság X. kiállításán négy képe kapott helyet (*Napraforgók*, *Mezei virágok*, s *Virágok* címmel két másik olajképe).

Mind az alkotás, mind a képzőművészeti életben való részvétel sokkal nehezebben s akadozottabban ment volna, ha megértő barátok nem nyitják rá a művészre a tihanyi lakás ajtaját. Ősztől tavaszig szinte elzártan éltek s csak tavaszutójától az ős közepéig érezhette, hogy benne él az ország eleven vérkeringésében.

A fenti barátok valamennyien sokat jelentettek számára, voltaképpen mindannyiójukról szólnunk kellene, mert hiszen az a „tihanyi kör”, amely Vass Elemér körül minden szándékosság és szervezetség nélkül spontánul kialakult, mint rokonszellemelek egymásratalálása, csak a benne résztvevő összes szereplővel való megismerkedés révén volna igazán megjeleníthető. De ha hézagos is ez az ismertető, valamit mégis megéreztet majd Vass Elemér egyéniségéből és művészetéből éppúgy, mint azokéból is, akik köréhez tartoztak 1957 végén bekövetkezett haláláig.

Keresztúry Dezsővel kell kezdeni, aki művelődési miniszter korában ismerkedett meg Vass Elemérrel. Gyakran élvezte Tihanyban Beznák professzor vendégszeretetét s egyik ilyen nyári pihenő jóvoltából találkozott Vassékkal. A Művészeti Tanács élén Kodály Zoltán állt mint elnök, de Pátzay Pál intézte az ügyvezetést s ő hívta fel Keresztúry figyelmét Vass Elemérre, amikor a Tanács 1946 végén összeállította annak a 25 művésznek a névsorát (festők, szobrászok, zeneszerzők, építészek, stb. közül), akiket az állam megbecsülése jeléül életjáradékkal tüntetett ki. A festők között Bornemisza Géza, Czóbel Béla, Holló László, Koszta József, Márffy Ödön mellett Vass Elemér nevét is ott találjuk. (Megjegyzendő, hogy a Művészeti Tanács alelnöke ekkor Kassák Lajos és Szőnyi István.¹)

Keresztúry örömmel járult hozzá az életjáradék folyósításához Vass Elemér számára. De ami a művésznek ennél is többet jelentett, az a megértés az iránt a festői felfogás iránt, amelyet éppen ezekben az években kezdett képein érvényre juttatni. Vass Elemérnek nem volt közömbös, hogy a művelődésügyi miniszternek tetszik az ő festészete s amellett éppen olyan miniszternek, akit egyébként író-tudós-nemzedéke egyik legképzettebb tagjaként tartottak számon. Igazolva látta új utat kereső törekvéseit, s ez alkotta alapját annak a kapcsolatnak, amely mint egyik éltető forrás, a megértés hajszálcsovein keresztül holtáig táplálta Vass Elemér művészetét. *Balaton* című könyvében nemcsak szép képeket reprodukáltatott Papitól, akinek ez a kör a festő Vass Elemért becézte, hanem kedvesen jegyezte föl róla azt is, hogy nemcsak a Balaton tudta festeni, a rákot is jól el tudta készíteni. S ha olvashatta volna a művész — mert a könyv megjelenését már nem érte meg — alighanem éppoly büszke lett volna a mondat második felére is, mint az elsőre.

Noha néhanapján vidámabb órák is adódtak, de semmi sem feledtethette egyrészt azt, hogy a 60. -ik életév körül már minden nappal meredekebben esik lefelé az ember élete, másrészt magát a kort, amely meglepő ésszerűtlenséggel taszította el magától azokat is, akik levonták a történelem tanulságait s nem visszafelé tekintettek a korforduló mérföldköveinél. A zebe-

gényi társak közül csak Berénnyel, Elekfyvel és Szőnyivel ápolta a baráti kapcsolatokat. Berény Róbert sem sok jóval vigasztalta 1951 június 29-én keltezett levelében:

„Elemérkém, sajnos ritkán jutok íráshoz. Ahhoz pedig, hogy jussak, igen sok nekiszaladásra van szükség, gyakori és mindannyiszor tiszteletet parancsoló szent elhatározásra, sőt az önmegtágadásnak aszketikus magasságaira, amíg végre hozzájutok az íráshoz, ami a kivételes pillanatokat jelentő életben, így tehát annak is kell vinned: jelenségnek, amely ritka tüneményekkel, égi jelekkel rokon, felcsillanás, amire sem számítani nem lehet, de rendszerint arra sem, hogy valami értelmeset tartalmaz és — utóbbi időben — már arra sem, hogy jól olvasható. (Ami csak annál rokonnabbá teszi az égi jelekkel.) — „Nálam: főiskola + ottani festés pokolian rossz műteremben, de a földszinten jobb nincs; és lift hiányában... stb.”²

Az 1950-es évek nyomasztóan nehezdedtek Vass Elemérré is. A képzőművészeti életben egymást érték a meghökkentő vagy annak látszó intézkedések, s távol a fővárosban élő barátoktól, nem volt mindig könnyű megemészteni a szokatlan jelenségeket. Aki tehette, főleg az idősebbek közül, nem is szívesen elegyedett bele a művészeti életbe, bár ez nem mindegyik esetében volt érthető. Vass Elemér Tihanyban kétszeresen is el volt zárva a közvetlen értesüléstől: az év jelentős részében, késő ősztől kora tavaszig magát Tihanyt is csak nehezen lehetett megközelíteni. Az érintkezés egyetlen módja a levélírás, de ez egyrészt nem ment könnyen, másrészt mit is írhat meg az ember a magát emésztő gondolataiból, s nem árt-e magának, ha esetleg túlságosan egyéni véleményt talál kockáztatni? A személyi kultusz éveiben a baráti szolidaritás az, ami egyedül tarthatja benne a lelket.

Vass Elemérhez a művészek közül földrajzilag *Borsos Miklós* szobrászművész és *Egry József* a Badacsonyan élő, s ekkor már inkább csak horgászó festő esett a legközelebb. De Borsos csak nyáron tartózkodott Tihanyban, Egry pedig vajmi ritkán mozdult ki Badacsonyból. Sőt, még látogatásokat sem fogadott szívesen. Az ismerősök tudták, hogy ha éppen horgászik, a miniszter kedvéért sem hagyja ott a stéget. Egry és Vass Elemér néhány levélváltással tartotta a kapcsolatot. Az egyik itt ismertetésre kerülő Egry-levél 1951. febr. 22-én kelt, s benne Egry József a maga és Vass Elemér helyzetét

1. A tihanyi félsziget.

1. Die Halbinsel von Tihany.

1. La presqu'île de Tihany.

1. Тиханьский полуостров.

majdnem teljesen azonosnak, s egyformán nehéznek látta az akkori „nívón aluli tömegigény mellett”. Amit a fővárosi kiállításokról hallott, ép eleget mondott neki ahhoz, hogy „elmenjen az ember kedve tőlük.”

Nemcsak Egryre jellemző a levél, amely a második felében a horgász gondjaival foglalkozik, hanem a viszonyokra is, hiszen a levél szerint a megfáradó ember valósággal menekül a művészet és a velejáró társadalmi-esztétikai problémák elől a ruszli-készítéshez és hozzá hasonló dolgokhoz. — A levélből Vass Elemér zaklatott idegállapotára s panaszos hangulatára is következtetni lehet. Álljon itt a levél — egyetlen mondat kivételével — a maga egészében:

„Kedves Elemér,

levelednek örültünk. Örülünk, hogy ebben a bizonytalan világban, mikor így télbe, gondba temetve küzdünk, legalább egy-két őszinte baráti sorral közeledhetünk egymáshoz még akkor is, ha ezt a közeledést talán sokban a közös bajunk segíti elő. Úgy látom, utunk majdnem minden vonatkozásban egy és ugyanolyan nehéz. Különösen a piktúrában a mai nívón aluli tömegigény mellett. Megértem gyöttrődésed ebben is, abban is. Magam is teljesen így vagyok. Az említett nyomtatványok — kérdőívekre vonatkozó érdeklődésedre nem tudok semmi okosabbat mondani. Én ezekben amit fontosnak találok, azt a formuláknak megfelelően próbálom elintézni. Nem üdítök, az bizonyos. Már rettegek a nyomtatvány minden fajtájától — mint ahogy ma már rettegek az életünk körüli legkisebb bajtól is. Nagyon gyönge lettem. S fogytán van még az a kis lelki erőm is, amit egyébként a pikturális mondanivalómhoz tartogattam. Sajnálom K. Elemér, hogy ezúttal ahelyett, hogy erősítenélek, panaszodra panasszal tömlek agyon. Mindenesetre B. Miklós barátunk több erősítővel és felvilágosítással szolgálhat. . . . Különben a múlt napokban elküldte az újabb „Tihany”, „Badacsony” jelképes komoly szép kis pénz-érmék készítményét is. A kérdezett pesti kiállításokról — miután Pesten nem voltam — közelebbit nem tudok. Azonban amit tudok, éppen elég ahhoz, hogy elmenjen az ember kedve tőlük. És végül, hogy még valami kellemesről szó essék, ami nem megvetendő: a horgászat. Kérde, villantóval próbálok-e? Sajnos, én az ezzel járó fizikai mozgást már nem igen bírom. Na de, ez nem fontos. A fontos, hogy mielőbb itt legyen az az idő, mikor kiülhetek a partra egy kicsit feledkezni és festőileg, egészségileg is egy kicsit gyarapodni, élni. Hál Isten, az idő is annyira megenyhült, hogy a mielőbbi lehetőséget ígéri. Ami pedig az általam említett ruszli készítést illeti, nekünk is van erre nézve valami receptünk, ami nekem bizony nem a legmegfelelőbb. Mindenesetre, ha elküldöd a saját recepted, annak igen fogok örülni. Most csak ennyit K. Elemér. És abban a reményben, hogy mielőbb találkozhatunk vagy hírt kaphatunk, kívánunk minden jókat, jó egészséget.

Kézcsókom és sok öleléssel

Egry József

Badacsony 951. II. 22.”

Ily körülmények közt a festés is nehezebben ment, mint ihletőbb légkörben mehetett volna, noha ezekben az években is számos kép született. Vass Elemér 1950-ben a Magyar Képzőművészeti Kiállítás portréi között állította ki *Kislány* című olajfestményét, s szerepelt még a kiállításon az *Őszi csokor* c. olajkép is. — Az 1952-es arcképkiallításán *Illyés Gyula* portréja került tőle bemutatásra.

Szabó Lőrinc is aránylag korán kapcsolatba került

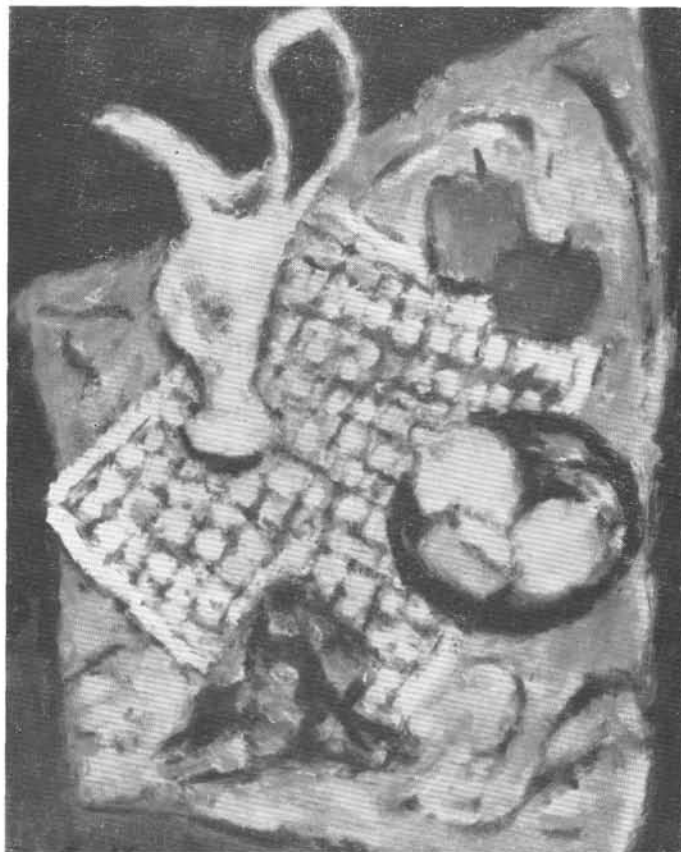
- 2. A táltos kaneső.
- 2. Der magische Krug.
- 2. La cruche fée.
- 2. Кувшин с изображением пегаса.

Vassékkal, noha csak időnként fordult meg e tájon, s a körnek inkább a külső periferiáján helyezkedett el, mivel frivolsága, szellemessége nem vonzotta Vass Elemért. Mivel a költőnek neves kortársai éltek, vagy időztek a környéken, így azok révén ő is kapcsolódott a festőhöz, noha lazább szálakkal, mint akár Keresztúry, Illyés Gyula, Borsos vagy Lipták Gábor, s még annyian mások. Szabó Lőrinc valószínűleg 1951 nyarán ismerkedett meg Vass Elemérékkel. 1951 nov. 16-i levelében a következőket írja a művésznek, illetve feleségének, Jean-nek:

„Pár nappal ezelőtt postáztam címetekre egy nagyocska kötetet, saját verseimnek összefoglaló gyűjteményét 1943-ig. Legyen csak meg baráti házatokban! S hadd ajánljam most Jean-nek, hogy amennyiben belekezd, kezdje olvasni a „Különbéke” és a „Te meg a világ” című köteteknél, s legfeljebb azután kalandozzon vissza korábbi, fiatalabb, stílusban nyugtalanabb részekre...”

Azután még többek közt Illyés Gyuláról és Borsos Miklósról ír, hogy melyikkel mit végzett, illetve mit nem végzett. Jean-nek prózát is ígért, de ennek küldését későbbre halasztotta, mert egyelőre nem talált megfelelőt. — Szabó Lőrinc ettől kezdve, ha ezen a környéken járt, Vasséknál is megfordult. A művész meg is festette a költő portréját.

1955-ben Bartha László telepedett le Tihanyban, ahol

nemsokára kapcsolatba került Vass Elemérékkel. Előzőleg levélben elég részletesen írtam róla a művésznek, akinek Bartha 1955 november végén, vagy talán december elején bemutatta képeit. Erről Vass Elemér a következőket írta dec. 11-i levelében: „...elhozta [Bartha] a mappáját, amelyben 20—30 régebbi és újabb munkáját mutatta be. El voltam ragadtatva, — valódi európai szag ütötte meg az orromat; és boldog vagyok, hogy ilyen nivójú fiataljaink is vannak. — (Félek, hogy ez kivétel!)” — Valamivel később, 1956 január 1-én így írt: „Ragyogó festőnek tartom és nagy örömöm van benne; biztató fénysugár a magyar festészet jövőjében!” — Ettől kezdve egyre nagyobb figyelemmel kísérte Bartha útját, s megfordítva: Bartháék is gyakori vendégek Vass Eleméréknél.

Alig fordult meg művész, író, tudós Tihanyban, aki elkerülte volna Vass Elemér kis szobából álló „műtermét”. S aki ott megjelent, valamiképpen mindig megzavargodva távozott. Ki képpel a kezében, ki anélkül, de a szívében még az utóbbi is. A vevők lassan ugyan, de mégis jelentkeztek, főleg 1954-től kezdődően. *Weöres Sándor* 1955. dec. végén egy napraforgós képet köszön meg Vass Elemérnek, amit a művész juttatott el hozzájuk. „Már a lakásunkban van és ugyanúgy tűn-

- 3. Virágok cserépben.
- 3. Blumen in einem Topf.
- 3. Fleurs en pot.
- 3. Цветы в горшке.

4. Napraforgók.
4. Sonnenblumen.
4. Soleils.
4. Подсолнечники.

dököl, mint Tihanyban, nyarat áraszt maga körül. Az aranyozott keret igen szépen illik hozzá, külön köszönet érte.” — A kereteket Vass Elemér Füreden készítette Lipták Gábor közvetítésével, rendszerint egyszerű naturlécből, s tompa koptatott arannyal vonta be. Ezt tartotta leginkább megfelelőnek képeihez s így ez a fajta keret volt akkoriban a legáltalánosabb. — Miután Weöres Sándor még jelzi levelében, hogy a kép árának utolsó részletét postára adta, s hogy hallomásból értesült róla, milyen újabb remek képek születtek a nyár óta, felesége, *Károlyi Amy* is kedveskedik néhány sorral s megköszöni a „szép arany-virágokat, most már jöhet a tél, ők majd világítanak nekünk.”

Lipták Gábor nélkülözhetetlen mindenese ennek a körnek. Olyan központ, akit senki nem kerülhet ki, akár átutazó indiai miniszter, vagy halálra készülődő ember, legyen az Medgyessy Ferenc vagy Szabó Lőrinc. Ha más korban születik, az egyik legeszményibb mecénás lesz belőle. Így is az, hisz a maga körében az ő sokféle szolgálata csak annyival kisebb léptékű, amennyivel a kor szűkebbre szabta a lehetőségeket. Ebben a körben nemcsak motor ő, hanem alkotó fegyvertárs is. Akár a *Tihanyi echó*-hoz c. antológiájára, akár a *Regélő Dunántúl* vagy a *Jókai Balatonfüreden* c. könyvére gondolunk, akár felsorolhatatlan helytörténeti, irodalmi és művészettörténeti tanulmányaira — cikkei százairól nem is beszélve, amelyek mindig a magyar kultúrát tudatosították itthon, s közvetítették külföldre.

Szabó Lőrinc így jellemezte Liptákék házát egyik Vass Elemérhez írt levelében, 1952. június 30-án: „Hogy zajlik az a nagy ház, hányféle ember és érzés

kavarog benne: egészen fantasztikus! És hogy számon tartanak, észrevesznek... mindent egy perc, egy pillanat alatt.” A Lipták-kúrián öltöttek végső formát *A huszonhatodik év* feledhetetlenül szép és brutálisan kegyetlen strófái, itt leste a végső búcsúra készülő költő a költőtárs, Illyés Gyula róla szóló tanulmányát, innen vitték meg neki a már későn megszületett diagnózist: egész teste el van rákosodva, s nincs mentés. *Bisztrai Farkas Ferenc*, néhány oly igen szép magyar könyv megálmodója, vitte a kegyetlen hírt a kórházi ágyra, maga sem tudta, hogy mint a Halál követe érkezik néhány órával a költő-barát elmúlása előtt.

És — annyi mindenkiről nem szólva — utoljára emlitem *Illyés Gyulát*, aki pedig valóban önálló fejezet Tihany kultúrtörténetében s Vass Elemér életrajzában is az lehetne, ha naplót vezet „azoknak az éveknél” tihanyi és személyi vonatkozású eseményeiről. Mert ő úgy járt itt, ebben a körben Elsa Triolet-vel, Tristan Tzara-val, aztán Aragonnal, Paul Eluardal, Guillevic-vel, Rousselot-val és lányával, s ki tudja, kivel még, miközben, csak úgy séta közben, mint ahogy nagyvárosban befordul az ember egy presszóba, úgy csupa véletlenül betérve Vass Elemérhez, a nádtetős parasztházak szomszédságában egy magyar festőnél, képek között, modern Európát találjon, váratlanul és meglepetésére. Olyat, amelyet otthon sem láthat akárhol.

Talán nem lesz érdektelen, ha a magam Vass Elemérhez fűződő kapcsolatáról ejtek néhány szót. Lipták Gábornak köszönhetem, hogy megismerhettem. Hol szüreti pincemunkásként, hol a történész és szociográfus szemével ismerkedtem a vidékkel. Kapcsolatunkra talán legjobban levelezésünk vethet fényt, azért néhány mondatot nem lesz fölösleges idézni.

Azt mindenki tudta, aki Vass Elemérrel kapcsolatba került, hogy gyakran betegeskedett s hogy egyik kór a másikat követte és hogy tulajdonképpen csak a betegségek szünetében tudott festeni. Így válik érthetővé az, amit 1953. szept. 1-i levelében írt: ha leül az állvány elé, olyan megilletődés vesz rajta erőt, mint kezdő korában s hogy ezt nagyon „biztatónak” találja. 1954. júl. 19-én írta: „Szokás szerint beteg vagyok, de azért sokat dolgozom.” Betegségét súlyosbította, hogy ebben az időben bordatörést szenvedett, de ennek ellenére is úgy tapasztalta, hogy „mostanában kissé jobban megy” a festés. Aztán váltakozóan hullámzik állapota. 1954. dec. 25-én, tehát éppen karácsony napján írta: „Rövid idő óta ismét lábon vagyok és kezdem kiheverni a krónikus tüdőgyulladást, amely előbb-utóbb elvisz. Siess!” — Ez utóbbi sürgetés tervezett látogatásomra vonatkozott.

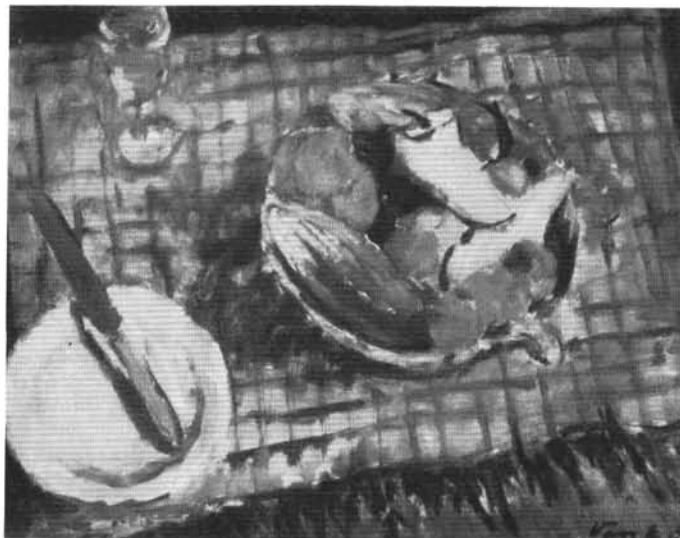
1956. első felében némi szünet állt be levélbeli kapcsolatunkban. Augusztus 10-én erősen szemrehányó hangú levelet kaptam tőle, amelyben értsemre adta, hogy beteg s hallgatásomat „érthetetlennek” találja. Pár nap múlva indultam Balatonfüredre, s készültem a meglátogatására is.

1956. augusztus 15-i levelében írta, hogy Tóbiás Áron készít róla riportot a rádióknak: ez el is hangzott s nem kis mértékben járult hozzá a Vass Elemér iránti szélesebbkörű érdeklődés fölkeltéséhez. Márcsak azért is,

- 5. Paradicsomos csendélet.
- 5. Paradies-Stilleben.
- 5. Nature morte aux tomates.
- 5. Натюрморт с помидорами.

mert az ilyen természetű beszélgetések a rádióban azokban a hónapokban egészen újszerűen hatottak. Közben egyre többet foglalkoztatta kiállításának gondolata, sokat vívódott rajta, vajon neki vágjon-e? Magam is erősen biztattam, mert tudtam, hisz sokszor beszélgettünk róla, hogy mennyire szeretett volna megmutatkozni a közönség előtt, bár ugyanakkor nem alaptalanul számolt a visszautasítás eshetőségével is, mivel művei a hivatalos formakultusszal éppen nem voltak azonosíthatók. — Betegsége is egyre súlyosbodott. „Most már nem írok tovább, igen fáradt vagyok. Fes tettem sötétedésig, — közben állandóan pumpáltam a tonogént magamba, hogy a léghiányt enyhítsem” — írta már 1956. VIII. 15-i levelében. Nyilván ez is arra ösztönözte, hogy ha mégis kínálkozik valami csekély kiállítás a kiállításra, megpróbálkozzék vele. Hozzá is fogott az előkészületekhez, a közbejött októberi események s az azt követő súlyos megpróbáltatások azonban a kiállítás gondolatát kútba ejtették. Az évvégi események, a nehéz tél, szinte elviselhetetlenné tették számára az életet, az alkotást nem különben. „Kék vagyok a hidegtől, szenünk nincs, csak egy kis régi szénpor, rossz vérkeringésem még rosszabbítja a dolgot, kijárni nem tudok”. — „Betegek vagyunk, — fázunk. . .” — fejezte be 1956. dec. 13-án kelt levelét.

1957. január 17-i levelében arról értesített, hogy „pár

nap óta ismét ágyon kívül”, de már februárban ismét a füredi szívkörházban kénytelen magát kezeltetni. Erről március elején értesültem s azonnal írtam neki, bőven beszámolva a képzőművészeti élet híreiről, s a tavaszi tárlat előkészületeiről. Április 6-i válaszában maga is kíváncsian kérdezi, hogy a „piktúrában megengedett szabadabb szeleknek mi lesz a folytatása? Vajon ismét fálnak fordíthatom-e legkedvesebb képeimet egy idő múlva, avagy stabilizálódik a mostani jó levegő?” — A kórházi kezelés után egy darabig valamivel jobban ment a festés; született is — mint írta — egy-két „fontosabb kép”, de aztán megint „rosszabbul ment a szufla”. Betegsége a cor pulmo, azaz a légzőszervi betegséggel együttjáró elégtelen szív működés, egyre gyilkosabb szándékkal gyötörte. *Debrőczy Tibor*, a füredi kórház igazgatója naponként látogatott át hozzá, de még így is fölmerül a kérdés, mi tartotta ebben a megtört, szinte megaszalódott testben ébren az életet? Néhány ember őszinte barátsága, az ebből áradó szeretet, vagy a színek varázsereje, amely képein keresztül tündöklött a mesterre épúgy, mint nemsokára a kiállítás közönségére is?

Mert a betegség elhatalmasodásával párhuzamosan egyre jobban kínozza a kiállítás gondolata, amely ez esetben egy egész életműnek a megkoronázását jelenthetné. A kiállítás 1956 utolsó hónapjaiban lett volna, elmaradt, pedig az év őszén az akkor december 15-re tervezett kiállítására a Szépművészeti Múzeum autója már fel is vitt 15 db berámázott képet — írta még dec. 12-i levelében. 1957 április 6-i levelében konkrét dátumot nem is mert közölni. Különben ez volt utolsó hozzászólásom. A kiállítás létrejött, s azt a Csók teremben 1957. nov. 2-án, déli 12 órakor nyitotta meg Borsos Miklós, nagyszámú közönség jelenlétében. A kiállítás megnyitása után kb. 120-an gyűltek össze ebéd címén a közeli Belvárosi emeletén, köztük Berény Róbertné, Bernáth Aurél, Borsos Miklós, Debrőczy Tibor,

- 6. Virágcsendélet.
- 6. Blumenstilleben.
- 6. Nature morte aux fleurs.
- 6. Натюрморт с цветами.

Genthon István, Horváth Boldizsár, Illyés Gyula és felesége, Keresztúry Dezső, Lipták Gáborék, Pataky Dénes, a kiállítás rendezője, Tompa Kálmán stb., stb.

Nem telt el öt hét, a 71 éves művész visszaadta testét az anyaföldnek. A kérlelhetetlen halál csak annyi időt engedélyezett neki, hogy lássa kiállításra meglepő sikerét, s érezze a hozzáértők valóban szívből jövő csodálatát.

Ezekben a nehéz időkben a művész felesége, a kedves és szerény Jean az ő finom asszonyi türelmével ott állott a beteg festő mellett, aki éppen betegsége miatt akarva-akaratlanul is időnként bizony erős próbára tette közvetlen környezetét. Jean nemcsak a Biológiai Intézetben látta el fordítói munkakörét, külön munkát is vállalt, hogy amennyire lehet, anyagilag is biztosítsa férje számára az alkotás nélkülözhetetlen anyagi feltételeit. Amikor Vass Elemér pályáját végigtekintjük, s róla a végső számadást elkészítjük, úgy hisszük, nemcsak az ő művészi és emberi értékei előtt kell tisztelettel megállanunk, hanem ama idegenből jött asszony előtt is, akinek lelki, szellemi s anyagi támasza nélkül Vass Elemér legutolsó s egyben legértékesebb korszaka alighanem hiányozna a művészettörténet lapjairól. Az ő helytállásának is köszönhető, hogy abban a csöppnyi szobában a hazai és az egyetemes kultúra adhatott találkozót egymásnak. Ki tudná felsorolni, hányan fordultak meg Vass Eleméréknél, akikben élt az érdeklődés a kultúra alkotói iránt. Ahogy *Illyés Gyula* mondotta a művész emléktábláját leleplező beszédében: „Az a szerény kis szoba ott esztendőig a magyar szellemi élet egyik legmeghittebb fészkevé emelkedett. Nem volt jelentékeny és jószándékú magyar művész, de külföldi sem, aki erre haladtában nem állt volna meg, s nem kapott volna egy félórai lélek-magaslati levegőt.”³

7. Gyümölcsös csendélet tányérral.

7. Obst-Stilleben mit Tellern.

7. Nature morte aux fruits sur assiette.

7. Натюрморт с фруктами на тарелке.

Félreértés ne essék, sohasem éreztük ebben a szobában Párizst úgy, hogy ugyanakkor ne éreztük volna a magyar művészet sajátos hangulatát is. Az ablak előtti tulipános láda nem állt ellentétben a modern képekkel, sőt egymást hitelesítették. Az emberi gesztus, a vendégszeretet előzékenysége, a társalgás tartalma és tónusa, a szoba rendje és oldottsága, a dohányos doboz, az üvegekben csillogó italok, a képkeretek egyszerűsége, és szervírozása mindannak, ami a társas együttlét ünnepi perceihez tartozott, a legmagasabb és legegységesebb szellemi színvonalat tükrözte. Mindabból, ami Vass Elemér egyéniségéhez tartozott, a lelki előkelőség, az emberi szolidaritás és a művészi szépség sugárzott.

II.

Amikor — az 1920-as évektől kezdve — Vass Elemér művészete kibontakozott, ugyanazt festette, mint élete utolsó évtizedében: virágszendéleteket, enteriőröket, tájakat s portrékat. Csak a fiatalság lendületével nagyobb termékenységgel, azonban a színeknek nem azzal a hőfokával, s a színérzékenységeknek nem azzal a raffinált finomságával, ami az élet alkonyán beírt ragyogó termést jellemzi. Az 1920—1930 közötti festészete „problémátlan”, már ami a tematikát és a manírt illeti, de annál problematikusabb a záróakkord magas színvonalához képest. Tájképeit látva a nagybányai festészet hagyományával találkozunk, a második vonal rangos képviselőjével, képein, főleg a tájképeken, a zöldek uralkodó befolyásával. Ez első korszak összképének megrajzolása nem könnyű feladat: képei nemcsak szétszóródtak, hanem nagy számban el is pusztultak.

Az 1920-as évek polgári társadalma megriadva a forradalmi és ellenforradalmi eseményektől, nyugalom után vágyott, a maga „rendjére” áhítozott, s otthona falain nem háborús képeket, nem csavargókat, szegény embereket, nem is munkát és munkásokat ábrázoló képeket óhajtott látni. Ezeknek a köröknek hogyan vált volna kedvenc festőjévé a szó régi, de nem éppen rossz értelmében vett úri embernek, sőt gáláns lovagnak született Vass Elemér, aki a legelőkelőbb kaszinók szintjén élte Európa-szerte nagyvilági életét. Egyrészt művészi képessége, s a termelékenységet biztosító rutin, másrészt a jómódú polgári társadalommal való széleskörű s intim kapcsolatai biztosították számára nemcsak a munka lehetőségét, hanem a „piacot” is. Egy évtizeden keresztül jóformán nem is tett mást, mint szolgálta ennek a társadalomnak az ízlését, amely azért jól meg is fizette, hisz bizonyos szempontból valóban magát ünnepelte a festőben és festészetében. Ez a helyzet megkönnyíthette neki az érvényesülést, de nem biztosíthatott volna neki előkelő rangot a kor festőművészetében, ha végül szembe nem fordult volna vele azzal, hogy mélyebb képességeit felszínre engedi. A fordulatra vezető eszmélkedés 1930 körül indult meg, s ennek látható következményeit szemlélhették az 1937-es kiállításon azok, akik a művész útját kritikusai szemmel figyelték.

Művészi önkínzásról az 1930-al meginduló új korszakot megelőzően nem lehet beszélni. Az egyéniség-

8. Piros virágok vázában.
 8. Rote Blumen in einer Vase.
 8. Fleurs rouges dans un vase.
 8. Красные цветы в вазе.

nek, az új utak keresésének gyötrelme sehol sem érződött Vass Elemér művészetén. De most, hogy csak néhány év választotta el a művészpálya csúcstól, már amit általában a pálya évszám szerinti magaslatának tartanak, amikor már valódi kifutást kér számon a szakma a művésztől, amikor tehát már csak pár lépés választotta el 50-ik évétől, egészen bizonyosan számadásra kényszerült olyan művésztaársadalomban, amelyhez Egry József, Szőnyi István, Bernáth Aurél tartozott, amelyben Derkovits festette remekműveit. Mi marad meg az utókornak abból, amit eddig alkotott, ez a kérdés merülhetett fel Vass Elemérben is, s mivel a mérlegen könnyűnek találta magát, ezért ereszkedhetett mélyebbre, hogy annál eredményesebben törhessen a csúcsok felé. Rá kellett döbbsennie arra, hogy társadalmának sekélyes ízlése túlságosan is rányomta bélyegét művészetére, s hogy ő többre hivatott annál, amit eddig elért. Abban, hogy felért egy bizonyos csúcsra, részes a társadalmi igényekhez való alkalmazkodása, de ez önmagában nem nyújtott biztosítékot a halhatatlanságra. Kezdte lemérni a nyugati utak tanulságait, a francia művészet eredményeit. Harmadik házassága döntő jelentőségűnek bizonyult: Jean ízlése és szigorú mértéke éppúgy hozzájárult a művészete elmélyüléséhez, mint ígérete, amely még Cagnesben hangzott el, hogy a művész mellett marad mind végig. Így lett ereje Vass Elemérnek tovább lépni azon az úton, amelyen addig is születtek ugyan kitűnő művek, de amelyen eddig mégsem haladt kellő következetességgel fölfelé. Elérkezett ahhoz a pillanathoz, amikor szigorúbb mércehez igazodva állította fel a „most vagy soha” tételét. Ez az új tájékozódás vezette haza, irányította előbb a Hűvösvölgybe, majd Zebegénybe, ahol közben Szőnyi István afféle kis Nagybányát hozott létre, ha nem is olyan népeset, mint amilyennel az erdélyi példakép dicsekedhetett.

Ennek a fordulatnak eredményeképpen — ahogy Rózsa Miklós írta:⁴ fokozatosan meghalt egy „aranyifjú” és „megszületett egy új magyar művész”.

Része volt ebben a Fränkel-akciónak is, aminek eredménye lett az a kiállítás, amelyről szólva írhatta Rózsa Miklós a fenti elismerő sorokat.

1937-től kezdve lesz elismert tagja a Gresham-körnek, amelyben Egry József, Szőnyi István, Bernáth Aurél játssza a vezetőszerepet. Ez a kör bátorítja Vass Elemért arra, hogy múltjával szembenézzen, hogy ne elégedjék meg a látvánnyal, annak könnyű és gyors rögzítésével. Mostantól fogva a látomás lesz egyre fontosabb a számára, annak felismerése, hogy a természet még nem minden, annak megismétlése nem a művészet feladata. A művésznek hozzá kell valamit álmodnia, s aztán azt úgy fejezni ki, hogy a néző, a műbarát mégis a természetre ismerjen. Ettől kezdve nem természetet, hanem képet akar festeni s ezzel érkezik el egészen döntő módon a *festőiség* kérdéséhez.

A vajúdás, ami 1929—30-tól kezdve egyre jobban hatalmába kerítette, színérezékét gazdagította, a kifejezést tette érzékenyebbé, árnyaltabbá. Ezért az 1937-es kiállítás képein a természetábrázolásban már érvényesült a művészi absztrahálás. Újfajta harmónia született

azért, mert a művész már belülről élte a természet és az ember kapcsolatát. Nem a látvány lefestését, hanem *megszerkesztését és képpé-alkotását érezte feladatának*. Most kezd korlátlan ura lenni az anyagnak, magának a képnek is, amelyet szuverén hatalomként hoz létre.

Ettől fogva nem meglepő, ha a *festőiség* mind nagyobb tért hódított képein, s egyre inkább a színek határozták meg a formát. A tárgyak hol fátyolszerűen mosódnak egybe, hol a tónusok élességével jelentkeznek, mert az élet maga is ilyen (*Olvasó férfi, Alkonyatkor*.) Mindazonáltal ebben a korszakban a tónusok komolysága nem a színek harsogásával, mégkevésbé ikonszerű merevségével (*Téli táj csendélettel*) érvényesül, hanem a kulturált festő fölényes tudásával, a színek pontos helyzeti értékével, a Nagybányát lágyabbá enyhítő lírizmussal. A természet mellett az ember mindig érdekelt. Maga is intezíven habzsolta az életet, amelynek társasági örömeit szinte egész Európa öntötte elébe s ebben a légkörben a portrénak különös divatja és szerepe volt: nemcsak a társadalmi előkelő ranghoz tartozott hozzá, hanem egyúttal a halhatatlanság-vágy is táplálta forrását, amely a halál fölötti diadal illúzióját keltette a mulandó emberben.

Az 1937-es kiállításon Rózsa Miklós helyesen állapította meg, hogy összevetve Vass Elemér újabb képeit előző korszakával, egyetlen kortársánál sem lehet ilyen merész fordulatot és fejlődést észlelni. 1937-es kiállítási képei „abszolút értelemben” meglepőek, sőt, múltjához viszonyítva „egyenesen bámulatosak.” A kiállítás

9. Szobarészlet tulipános ládával.

9. Zimmerabschnitt mit der Tulpentruhe.

9. Intérieur avec bahut orné de tulipes.

9. Часть комнаты с сундуком, разрисованным тюльпанами.

7–8 év anyagát mutatta be, így a művészi fejlődés új szakaszának kezdetét joggal tesszük 1929–1930 tájára, amelynek első eredményeiről már Gerevich Tibor is hírt adott, amikor az 1933-as műcsarnoki Nemzeti Képzőművészeti Kiállításon szerepelt képei alapján azt írta a művészről, hogy ragyogó színek, bátor technika jellemzőek erre az alapjában impresszionista festőre.⁵

1936-ban Kállai Ernő, aki sok tekintetben a római iskolát képviselő Gerevich-csel szemben éppen a francia iskola szemüvegén keresztül nézte a képeket, írta Vass Elemérről, hogy színfölrakása lendületes, képeit ellepik a sötétszürkék és barnák, a kevert földszínek mélyebb árnyalatai. Hogy már nem éri be a fény és a levegő káprázataival, közelebb kerül a föld természetes rögeihez, a valóság természetesebb arculatához, s hogy a tárgyak körvonalait bebalzsamozza dús színeivel — ami különben majd élete utolsó — tihanyi korszakára is jellemző lesz.

Ennek az új szakasznak az eredményeit összefoglalva Rózsa Miklós teljes joggal írhatta 1937 végén, hogy egy addig is jónévű festő lepte meg a művészek és műbarátok figyelmét, nem remélt színvonalemelkedéssel. Rózsa nem állott egyedül meglepetésével s cikkében csak összefoglalását adta annak az elismerésnek, amit a kiállítás egyértelműen váltott ki a szakma és a közönség köreiben. Fóthy János egyenesen úgy üdvözölte Vass Elemér Fränkel Szalon-beli kiállítását, mint amelyen a sok kiagyalt, mesterséges elmélet után újra tiszta és komoly festőiséggel lehetett találkozni.⁶

Vass Elemér 1937 körül már végérvényesen döntött, némileg múltja szerencsés hajótöröttjeként végleg új utakra fordult. *Elmélkedés* című képe mintha saját magát ábrázolná, aki átvészelte a pálya emberi és művészi tragédiáit, de még elevenen él benne a múlt, a megrekedés veszélytudata. Aki érzi az új összhang szükségességét, keresi az új célokat, a magasabb ormokat, a dolgok mélyebb tartalmát és jelentését, de aki még nem egészen bizonyos abban, hogy azokat meg tudja találni és ki tudja fejteni.

S ha mindjárt nem is, de sorsa ökonómiájának jóvoltából a végén mégis sikerült szert tennie sajátos egyéniségre az olyan jó nevekkel álló társaságban is, amilyenekkel 1920–44 között, majd 1945 után a magyar művészet élvonalában találkozunk. Nemzedéke hatása alól

egyéni vonások árán csak kevés művész volt képes kivonni magát, Vass Elemérnek élete utolsó évtizedében ez is sikerült.

Matisse 70 éves korában — ki tudja hányadszor — művészi pályájának új szakaszát kezdte s haláláig szolgáltatta a meglepetéseket. Vass Elemér művészetében két forduló okozott olyan meglepetést, amelyre a szakmabeliek sem számítottak. 1937-ben adott számot az elsőről, s úgy látszott, hogy az elért magaslat is elég lesz számára ahhoz, hogy a kor élvonalbeli művészei között tartsa számon a hazai művészettörténet. Eltelt két évtized, miközben nemcsak egy egész világ süllyedt el körülötte, hanem egy merőben új társadalom berendezkedése is megkezdődött, amely őt, mint embert és művészt egyaránt megrázta. Nem volt mentes anyagi gondoktól, főleg, hogy a fővárosból kitelepített fiát s négygyermekes családját is segélyeznie kellett. Amikor a Képcsarnok nagyobb mennyiségű képet vásárolt tőle, egy ízben egyszerre 16 darabot, mintegy mentegetőzni kényszerült: „Betegség és más okok miatt szükségem volt és van pénzre, — az „Alap” pedig korlátlan mennyiségben, 10–15-ével veszi át képeimet, ezeknek azonban nem mindegyike az, amit a Te gyűjteményedbe szántam.” — „Az Alap-beli sikereim ne befolyásoljanak túlságosan, — ez egy commercialis — más dolog.” — „A Szépművészeti Múzeum egyszerre 6 db képet vett meg tőlem; ez aztán más dolog, mint az Alap!” — „Ha együtt leszünk, majd elmondom melyeket?” — írta 1954. júl. 19-i levelében. Azonban ezeken a képeken is letagadhatatlan a művészetében újjászületett ember keznyoma, mert hiszen nem rejthette el azt, ami mintegy felszabadulva addigi festői látása, szűkebb skálája és színbeli fojtottsága alól, úgy virult ki, mint maga az északi Balatonpart tavasszal, amikor a mandulások és barackosok, alma és körtefákkal ölelkezve borulnak virágzó pompába. Vass Elemér újrakezdése a tavasz virágzását és élete „szeptemberi búcsúóját” egyszerre tündököltette. A csodálatos októberi verőfény parázsló tüzijátékának hat az, ami ezekben az években ecsetjéből kibomlott. Nem volt még kilencvenéves, mint Tizián, sem hetven, mint Matisse, de messze sem volt tőlük, a halál pedig már ott ólálkodott körülötte, várva mikor ütheti ki az ecsetet az egykor daliás férfi kezéből. Mindenképpen az élet alkonyán állt, az utolsó esztendők következtek, amikor művészte soha nem remélt módon virult ki.

Vass Elemér is a tihanyi félszigeten lett a Balatonnak, Tihannak — immár elmondhatjuk — klasszikus értelemben vett festője, aki egyben és immár az egyetemes magyar művészettörténetnek is örök büszkesége. Még hozzá úgy, hogy soha sem tagadta meg Európával való rokonságát, közelebből a francia művészet inspiráló szerepét. A hazai képzőművészeti múltból Nagybánya állt hozzá a legközelebb, mint *nemzeti hagyomány*. Nagybányától szükségképpen kellett elérkeznie a kor francia művészetéhez, ennek dús kolorizmusához, ami annál is könnyebben ment nála, mert alkata is képesítette rá és személyes élmények is bátorították. Külföldi útjai, kiállításai mind alkalmat adtak neki arra, hogy találkozzék kora művészetével és legmagasabb

10. Asztali csendélet.

10. Stilleben auf dem Tisch.

10. Nature morte sur une table.

10. Натюрморт.

színtjével mérje önmagát. De behódolásról sohasem volt szó, ezért mondhatta róla Borsos Miklós: „A nagy modern franciák szellemét érezzük a magyar festészet erényeivel és sajátosságaival egybeolvadva”⁷⁷ Ezért állíthatjuk festészetéről, hogy az egyszerre modern és magyar.

Világos értelmi tagolás, racionális könnyedség a tárgyak rendezésében — a színskála végtelen gazdagsága a kifejezésben — megmutatkozik nemcsak a helyi természeti motívumokat feldolgozó képein, hanem az enteriőrökön, a virágcsendéletekben, és portréin is. A cinniákat, iriszeket, rózsákat, tulipánokat, napraforgókat ábrázoló képei csodás és megunhatatlan képei színpompájukkal kora legnagyobb hazai koloristái közé emelik. A sárgák, kék, az acélszürkék, lilák, zöldek, bíborló pirosak, vörösek járnak képein vibráló, ideges táncukat oly karmester irányításával, aki mégis szigorú rendet és fegyelmet parancsol az oldott formák és tobzódó színek alig észrevehető átmeneteibe. Ez a kolorizmus sohasem olyan lírai, mint a Szőnyié, vagy Szentiványié, ezekénél lényegesen határozottabb. Ugyanakkor a művészi szélesíví és meleg emberség is megmutatkozik a képeken, a tárgyakon, amelyeket flúdiumszerűen sugároz be nemes egyéniségéből áradó lelki finomsága. Végeredményben ez kormányozza a színeket, amelyeket néha mintha csak páraszerűen lehelt volna rá a kartonra, nemcsak akkor, amikor a Balaton vizét és légkörét használta fel motívumul a képalkotásra, hanem a virágcsendéleteken, szobajeleneteken is. A színek mindig téralkítóak, az átmenetek mindig érzékenyen előkészítettek, mégha helyenként erős kontrasztokkal lepi is meg a nézőt, mint a *Napraforgó*-n, amelynek erős sárgája élesen ugrik elő a képmezőből, a háttér hideg színeiből. Noha geometriai formákkal nem kísérletezett, de a *Paradicsomos csendélet*-ben megmutatta, hogy a kubisztikus elképzelés, a határozott mértani szerkesztés sem idegen tőle, noha ezen a képen is alárendelte a szerkezetet a színek hatalmának. Ugyanez mondható a *Táltos kancsó* című képvariációra is. A finoman groteszkbe hajló kancsó alatt négyzetes terítő, alatta még nagyobb ugyancsak négyzetes színfolt, mint asztalka, s rajta mintha éppen csak leszállt volna rá, egy leplét ledobott test fehér szépségével maga az uralkodóan kihívó kancsó vonja magára a figyelmet.

Ebben a korszakában tudatosan került a súlyos olajfestmény-hatást, ezért festett kartonra s ezért kívánt képeinek paszpartus keretezést, s könnyed léckeretet.

Amikor felért a csúcra — éppoly könnyedén komponált, mint már évtizedekkel ezelőtt is, most azonban bensőségebbnek érezzük természetlátását, amiben kiállítása egyik ismertetője (Artner Tivadar) hazai sajátosságot látott. — Már utaltam Borsos Miklós idevágó megállapítására s hogy a kör teljes legyen, Dutka Mária-ra hivatkozom, aki 1957-es kiállításáról ezt írta: „A párizsi iskolában magáévá tett elveket — Braque, Matisse — megtöltötte a magyar színlátás sajátos, tüze- sebb ízeivel, érzelmes harmóniáival, kulturált egyénisé- gének, költői temperamentumának szellemességével.”⁷⁸

Amilyen jót tett neki valamikor Zebegény, ugyan- olyan jól hatott rá utóbb Tihany. Ha beszorult is a

végén a szobába, az ablaknyílás által megragadható természetkivágást szerette meg, még érzékenyebben hangolta össze a bársonyos tónusokat. Némelyik ké- pén éppen a tompított megvilágítás folytán a tárgyak is összevontabban mutatkoznak, s ha csupa tónusokkal erőteljesebben élt, akkor sem vesztek párába a tárgyak körvonalai.

Művészete 1937-től kezdve mindig elég súlyos volt ahhoz, hogy elkerülje a hangoskodást, sőt, hogy kibír- jon bizonyos fokú szemérmes tartózkodást, hogy az igazi mély érzéseket inkább halk módon hozza a mű- értő tudomására.

Tihanyi képein különösen is a *festőiség* az, ami meg- lep bennünket az előző korszakéhoz képest. A termé- szet színességének felfedezése, ami csak azért vált lehet- ségessé, mert színérzékenysége szabadult fel, kapott szárnyakat s képeinek merész színbeli gazdagságát ezért varázsolhatta elő.

Ennek a művészetnek a forrását nem könnyű meg- jelölni, bár másrésről roppant egyszerű feladatnak látszik. Mert egyrészt adva volt hazánk egyik legszebb tájegysége, a Tihanyi félsziget, a Balaton, ennek Bakony- alji erdőséggel koszorúzott partja, a partmenti kultúr- táj a maga híres szőlőivel, gyümölcsöseivel. A Tihany- félsziget — anélkül, hogy valaki is festőiskolává

avatta volna, a Természet kegyéből mégis azzá lett, szinte második Nagybányává, hisz olyan művészek dolgoztak itt — festők közül — mint Vass Eleméren kívül Bartha László, aki ugyancsak bőven élt a táj kínálta szépségekkel — gondoljunk csak Tihany levedulamezőit, vagy a jeges Balatont ábrázoló festményeire, — Szentiványi Lajos, aki akár Füreden vagy Csopakon, akár a túlsó parton, Bélatelepen ütött is tanyát, Tihanyt, a történelmi múltú motívumot csak ritkán kerülte ki, s mennyi szép alkotása született közvetlenül tihanyi inspirációból is. Fenyő A. Endre tihanyi képeit 1964-ben láthatta kiállításon a közönség. Iván Szilárd idevaló képeit sem szabad említés nélkül hagyni, és ezzel a sor még mindig nem teljes.

A lakás megszokott, szívéhez nőtt tárgyai, apróságai, művészetének ezek a kézenfekvő motívumai szinte naponként kínálták magukat a festőnek, örökítse meg őket. Ezekkel a tárgyakkal élt együtt, betegsége miatt csak nagy ritkán hagyta őket magukra. A kicsi szobában az egyszerű tárgyak sokasága között, maga festette ládák, sámlik, azután izléssel válogatott vázák, kancsók, poharak, tányérok, evőeszközök, közben sütemények a vendégek számára, itókás üvegek, poharak, — mind megunthatatlan kellékei a csendéleteknek az évszakonkénti gyümölcsökkel: uborkával, paprikával, paradicsommal, citrommal, mindenkor engedelmesen a művészi akarat képteremtésére. Nem mintha mindez kielégítette volna. De mikor már csak a lakásban indulhatott motívum kereső útra, be kellett érnie azzal, ami a szobában akadt. Festette felesége pulóverét, pongyoláját, a szomszédnőt. Portrékat, mint mindig ezekben az években is szívesen festett. Többek között Ferenczy Bénit és feleségét, Hajdú Istvánt, Illyés Gyulát és feleségét, Keresztúry Dezsőt, Lipták Gábornét, Debreczy Tibort, Kovách Arisztidet. . .

A tényérnyi nagyságú szobában alig lehetett megmozdulni, de igazi gyöngyszemek születtek benne.

Mintha Kosztolányi Dezső tételét akarta volna igazolni, aki azt mondta, hogyha csak körömnői helyre írhat, oda is remekművet írj! Vass Elemér ebben a szobában dolgozta fel magában a balatoni égtáj színváltozását; ebből indult horgászni — Borsos Miklós érme is így örökítette meg — amíg a test engedelmeskedett a szenvedélynek; ebből kelt útra megfigyelni a dobok lankáit, a gyümölcsfák életét virágzástól lombhullásig, a kertek tenyészetét, a falu elmaradt házait, a szőlők omladozó pincéit. A képek — éles festői memóriája segítségével — a kis szoba függöny által szabályozott fényhatásainál készültek, miközben a művész mind többször kényszerült abbahagyni a munkát és levegőt pumpálni magába, hogy a következő ecsetvonásokhoz erőt nyerjen. Így élt néhány éven keresztül, „száműzött” nem a tihanyi félszigetre, hanem annak egyik kis szobájába, amelynek ablakán a reggeli fény nyel érkezett a Szépség, az Élet, s az esti alkony sötétjénél lopakodott mind közelebb a Halál. Ezt a művész tudta a legjobban, valahányszor a fény beeresztése, vagy a sötétség kizárása miatt meghúzta a függöny zsinórját.

A titka az emberi érték tisztelésében rejlett, s akiben felfedezte, az megváltotta Vass Elemér szívéhez a belépőjegyet, bárki emberfia volt is egyébként. Ahogy múltak az évtizedek, úgy szakadt le róla minden, ami ezzel a finom lelkiséggel ellenkezett. Emberi magatartásában volt valami szemérmes tartózkodás. Noha jól tudta mit ér és hol a helye, sohasem tolta előtérbe sem személyét, sem művészetét. Ez a finom visszafojtottság rányomta bélyegét képeire akkor is, amikor teljes pompájában mutatkozott megújult festői vénája. Annak az embernek lehet ez vonzó tulajdonsága, aki nemcsak látja a csúcsokat, de maga is azokon lépdel. S az ormokon járóhoz nem hatolt fel a mélyben zúgó kicsinyesség, nem volt szüksége reklámra, fölösleges tehernek érezte a hiúságot és a törtető marakodást.

Szij Rezső

Jegyzetek

¹ L. Alkotás 1947. jan.-febr. 2. 1.

² Berény Róbert-Vass Elemérnek 1951. jún. 29.

³ Kézirat özv. Vass Elemérné birtokában.

⁴ Magyar Művészet, 1937. (dec.) 361.

⁵ Magyar Szemle, 1933. 2. sz. 163.

⁶ Pesti Hírlap, 1938. jan. 28.

⁷ Bevezető a kiállítási katalógushoz Bp. 1957. ; Genthén István:

⁸ Vass Elemér kiállítása. Műterem, 1958. 1. sz. 39.

L. Magyar Nemzet, 1957. nov. 8. (D. M. jelzéssel.)

Elemér Vass in Tihany

Der Kunstmaler Elemér Vass wurde im Jahre 1887 in Budapest geboren. Er beendigte die juristischen Studien und auf den Wunsch seiner Eltern begann er seine Lebensbahn in der Verwaltung. Er konnte aber seinen früh erweckten Malerneigungen nicht widerstehen und bald verließ er seine ministeriale Stellung. Er nahm am ersten Weltkrieg teil, legte aber den Pinsel nicht einmal für diese Zeit beiseite. Nach dem Krieg hat er sich des öfteren im Ausland aufgehalten, manchmal sogar für längere Zeit, hauptsächlich in Italien und Frankreich, im letzteren Lande am malerischen Ufer des Mittelländischen Meeres, in den Lieblingsstädten der Künstler.

Seit 1937 lebte er ständig in Ungarn, teils in Budapest, teils in Zebegény, im malerischen Donauknie. Hier, in der Gesellschaft von István Szónyi, Róbert Berény usw. arbeitete er viel. Als ein Porträt- und Landschaftsmaler guten Rufes stand er in der Meinung von Fachleuten und Kunstfreunden auch zuvor hoch, wozu in Zebegény die wahrnehmbare Vertiefung seiner Malerkonzeption kam. Nach dem 2. Weltkrieg, im Jahre 1945 kam er nach Tihany, wo er bis zu seinem im Jahre 1957 erfolgten Tode tätig war. Während seines Aufenthalts in Tihany wurde seine Kunst sozusagen neugeboren. Während die Kunst eines anderen

Malers über das 60. Lebensjahr meistens verliert an Ausdruckskraft, liegt im Falle von Elemér Vass genau der entgegengesetzte Vorgang vor: seine Farben blühen lebhafter auf, gewinnen eine neue Kraft und Elemér Vass steigt während seines Aufenthalts in Tihany in die Reihe der besten zeitgenössischen Künstler. Die freundliche Solidarität der gewisse Zeiträume in Tihany wohnhaften Schriftsteller, Gelehrten und Künstler hat in ihm in diesen aus vielen Hinsichten schweren Jahren eine Art Inspiration erweckt. Obwohl er in seinen letzten Jahren nicht einmal das Zimmer verlassen konnte, arbeitete er trotzdem mit verwunderungsvoller Energie. Sein Pinsel zauberte die wunderschönsten Interieurs und Stilleben hervor. Er hat noch die große Genugung erlebt: im Dezember 1957 wurde seine Ausstellung in der Csók-Galerie eröffnet und, nach ein paar Wochen, als ob seine Geduldzeit abgelaufen wäre, wurde er vom Tode genommen. Sein Lebenswerk bildet einen sehr wertvollen Teil des ungarischen Postimpressionismus. Die Gedenkausstellung seiner gesammelten Werke wurde im Jahre 1966 vom Bakony-Museum in Veszprém veranstaltet.

Rezső Szij

Elemér Vass à Tihany

Elemér Vass, artiste peintre est né en 1887 à Budapest. Il fit son droit, ses parents le destinaient à la carrière administrative, mais il ne pouvait renoncer à ses penchants picturaux réveillés de bonne heure, il quitta donc bientôt son poste au ministère. Il prit part à la première guerre mondiale, mais même au milieu des hostilités, il n'abandonna pas son pinceau. Après la guerre il fit de nombreux séjours à l'étranger, dont quelques uns furent de longue durée, surtout en Italie et en France, dans ce dernier, aux villes pittoresques du bord de la Méditerranée, si chères aux artistes.

Après 1937 il ne quitta plus la Hongrie, il séjourna tantôt à Budapest, tantôt à la boucle pittoresque du Danube dans le village de Zebegény. Là, il travailla beaucoup, en compagnie d'István Szónyi, Róbert Berkes et d'autres. Même auparavant, il était reconnu par les artistes et les amateurs de tableaux comme paysagiste et portraitiste, mais à Zebegény sa conception picturale s'approfondit sensiblement. Après la deuxième guerre mondiale, en 1945 il s'installa à Tihany, où il vit et travailla jusqu'à sa mort, survenue en 1957. Pendant son séjour de Tihany son art

se recréa littéralement. Tandis que l'art des autres peintres perd de sa force expressive après la soixantaine, chez Elemér Vass nous pouvions assister à un processus tout à fait inversé; ses couleurs fleurirent, s'accrochèrent encore davantage, et son époque de Tihany valut à Elemér Vass une place au rang des meilleurs artistes contemporains. Dans ces années qui étaient difficiles de beaucoup de points de vue, son inspiration était soutenue par la sympathie amicale des écrivains, savants et artistes qui passaient chaque année un certain temps à Tihany. Quoiqu'aux dernières années il ne pût quitter même sa chambre, il travailla avec une énergie admirable. Des intérieurs, des natures mortes plus beaux les uns que les autres sont nés sous son pinceau. Il connut encore la grande consolation: en décembre 1957 eut lieu son exposition à la Csók Galéria à Budapest, et comme s'il n'avait attendu que cela, quelques semaines après, la maladie traîtresse le tua. Son oeuvre constitue une des parties les plus précieuses du postimpressionisme hongrois. Son exposition rétrospective fut organisée par le Bakonyi Muzeum à Veszprém.

Rezső Szij

Элемер Ваш в Тихани

Живописец Элемер Ваш родился в 1887-м году в Будапеште. Он прошел юридический курс, родители прочили его на административное поприще, но он не мог противиться пробудившимся в нем художническим способностям и вскоре бросил должность в министерстве. Он участвовал в первой мировой войне, но и здесь он не бросает кисти. После войны часто живет за границей, иногда подолгу, особенно в Италии и во Франции, в любимых художниками городах средиземноморского побережья.

С 1937-го года художник постоянно проживает в Венгрии, частью в Будапеште, частью в поэтической местности поворота Дуная, в Зебегене. Здесь он много работает в обществе Иштвана Съэни, Роберта Береня и др. Общественное мнение как специалистов, так и любителей искусства и до этого должным образом ценило талант известного портретиста и пейзажиста, но в Зебегене его художественное восприятие заметно углубилось. После второй мировой войны он обосновался в Тихани, здесь жил и работал до самой своей смерти, наступившей в 1957-м году. В тиханьский период жизни его мастерство буквально возродилось. В то время как мастерство обычно

у художников в возрасте за шестьдесят лет идет на убыль, в случае с Элемером Вашем мы являемся свидетелями как раз обратного процесса — искусство его расцветает, краски оживают. В тиханьский период жизни Элемер Ваш поднимается в ряд лучших современных художников. Вдохновляюще действовала на него дружеская поддержка отдыхающих в Тихани ученых и художников. Хотя в последние годы жизни он не мог даже уже выходить из комнаты, и тогда художник много работает с удивительной энергией. В эти годы из-под его кисти выходят натюрморты, интерьеры — один красивее другого. Он еще дожил до открытия выставки его работ в столичной галерее имени Чока, давшей ему глубочайшее удовлетворение. А болезнь как будто только и ждала этого: через несколько недель после выставки сердце художника перестает биться.

Его произведения занимают одно из значительных мест в венгерском постимпрессионизме. В 1966-м году баконьский музей веспремского комитета организовал памятную выставку его работ.

Режё Суй

A tanácsok államhatalmi tevékenysége, tömegkapcsolataik alakulása Veszprém megyében (1954. november- 1957. június)¹

1950-ben, a tanácsrendszer megteremtésével befejeződött a régi közigazgatási szervezetnek a felszabadulással megindult gyökeres átalakítása. Az államhatalom és államigazgatás új típusú helyi szerveinek létrehozásával széleskörű lehetőség nyílt a szocialista demokratizmus fejlesztésére. Lehetővé vált mind szélesebb tömegek bevonása az állami ügyek intézésébe és ellenőrzésébe.

Már az első tanácsciklusban komoly eredmények jelentkeztek. Javult a lakosság ellátása, nőtt a kulturális, egészségügyi intézmények száma. A lakosság jobb áruellátását, a szolgáltatások területén jelentkező igényeinek jobb kielégítését segítette, hogy 1954 végéig közel 2000 kisipari és kb. 40 kiskereskedői működési engedélyt adtak ki Veszprém megyében.²

Előrelépés, hogy míg 1953-ban a megye 35 ezer kh tartalékterületéből 3 ezer kh parlagon hevert, 1954-ben minden tartalékterületet hasznosítottak. Nőtt a helyi kezdeményezések száma is. Terveket dolgoztak ki például a megye mezőgazdaságának fejlesztésére. A tömegkapcsolatok szempontjából azonban káros volt, hogy ezeket a kezdeményezéseket sok esetben nem vették figyelembe.³

Megyeszerte jelentős eredmények születtek társadalmi erőből. Például Barnagon helyi erőforrások felhasználásával, tisztán társadalmi munkával kultúrathont építettek. Nyirepusztán 30 ezer Ft-os állami hozzájárulással iskolát és tanítói lakást építettek. Az elvégzett társadalmi munka értéke 210 ezer Ft volt. Mindszentkállán az iskolabővítésnél végzett társadalmi munkával 80 ezer Ft megtakarítást értek el. Összesen 900 ezer Ft értékű társadalmi munkával építettek vagy javítottak iskolákat, kultúrházakat, bölcsődéket. Kemeneshőgyész, Vonyarcvashegy, Pécshely, Mihályháza, Nagytárkány, Felsőpáhok és Keszthely lakói. Jórészt társadalmi erővel készült Ukkon a kultúrház, Bakonycsernyén egy 2 tantermes iskola, Lesencetomaj, Lovászpataon és Gyarmat községekben az útjavítás, és még lehetne sorolni a példákat.⁴

Az első évek eredményei azonban nem voltak hibáktól mentesek. Az országos vezetésben jelentkező súlyos baloldali hibák a tanácsi munkában is éreztették hatásukat. Az elkövetett hibák feltárását és kijavítását célozta az MDP KV-nek 1953. júniusi határozata. Ennek határfokát azonban lerontotta, hogy a miniszterelnöki székbe Nagy Imre került. Nagy Imre és revizionista csoportja a korábbi baloldali hibákat jobboldali torzításokkal tetézte. Ugyanakkor változatlanul továbbéltek és visszahúzó erőként hatottak a baloldali nézetek is, bár előtérbe 1955 márciusáig a revizionista nézetek és gyakorlat nyomán támadt hibák kerültek. A továbbfejlődés szempontjából mindez súlyos károkat okozott, bár a fejlődést nem állította le.

Nagy Imre 1953. július 3-i országgyűlési beszéde — mely a KV határozatát eltörzített formában ismertette — országosan komoly zavarokat okozott. Ez azért jelentkezhetett és hathatott, mert a jobb- és baloldali elhajlók között létrejött elvtelen kompromisszum következtében Rákosiék nem leplezték le, nem igazították helyre Nagy Imre torzításait, sőt a későbbiekben is eltűrték a revizionista nézetek nyomán folytatott hibás politikát. Ennek következtében különféle jobboldali elképzelések kaptak szárnyra. Olyan hírek terjedtek el Veszprém megyében is, mint például az, hogy a beadást csak a feleslegként jelentkező mennyiségből kell telje-

síteni. Elszaporodtak a feketecséplések és a spekuláció. Sok helyen beszüntették az adófizetési kötelezettség teljesítését. Mindez szorosan összefüggött azzal az elterjedt nézettel, hogy a begyűjtési, adófizetési kötelezettséget nem teljesítők hátrálékait egy idő után úgyszólván elengedik.⁵

Támadás indult meg a termelőszövetkezetek ellen is. Nórápon, Pápakovácsiban a tagok széthordták az állatállományt, Nagykamondon már az aratást is külön akarták végezni.⁶ A kulákok közül sokan visszakövetelték földjüket, gazdasági épületeiket a termelőszövetkezetektől és nemegyszer előfordult, hogy a hivatali apparátus nekik adott igazat. Több termelőszövetkezeti tag ennek hatására olyan következtetésre jutott, hogy visszatér az egyéni gazdálkodás útjára. Természetesen az ilyen álláspontok kialakulására erősen hatott az a korábbi helytelen gyakorlat is, mely — sokszor az önkéntesség elvét is megsértve — csupán a termelőszövetkezetek számszerű fejlesztésére törekedett és elhanyagolta a már megalakultak segítségét.⁷

Zavart okozott a jobboldali elhajlás a KTSZ-eknél is. Például Balatonfüreden — Nagy Imre 1953. július 3-i beszédének hatására — olyan javaslatlall állt elő két KTSZ tag, hogy fel kell oszlatni a KTSZ-t, vagyonát pedig osszák szét. Akik újra szövetkezni akarnak, azok újonnan alakítsák meg.⁸

Jelentkeztek jobboldali torzulások a helyi iparpolitikában is. Kedvezőtlenül alakult a termelékenység és az önköltség a vas-, fém-, gép- és építőiparban. Itt az önköltség a tanácsi vállalatoknál 1953-hoz képest 1954-ben 0,9 százalékkal nőtt. A helyi ipar egészénél ugyanezen időben a 100 Ft munkabérré eső termelési érték csak 96,6 százalék.¹⁰ Különösen rossz volt a helyzet az élelmiszeriparban, ahol különböző tényezők (helytelen tervezés, magas anyagfelhasználás, laza beralapgazdálkodás stb) következtében a vállalatok terven felül realizált vesztesége meghaladta a 15 millió Ft-ot.¹¹

Hasonló problémák jelentkeztek a kereskedelemnél, vendéglátóiparnál. Ez utóbbi a tervezett 2,4 millió Ft-al szemben csupán 600 ezer Ft nyereséget fizetett be. Ennek az volt az oka, hogy az egy főre eső havi forgalom csökkent, ugyanakkor a beralap nőtt.¹²

A tanácsi munka területén a tömegkapcsolatok kibontakoztatása, a tömegekben rejlő alkotó energia felhasználása helyes általános- és gazdaságpolitika esetén az elértnél nagyobb mérvű lehetett volna. Ezért szerepelt fontos kérdésként a tanácsok tevékenységének továbbfejlesztése az MDP 1954. májusában megtartott III. kongresszusán is. A tanácsokkal kapcsolatos napirendi pontot széleskörű felmérő munka előzte meg. Ennek kapcsán a Veszprém Megyei Tanács VB-től is feljegyzést küldtek észrevételeikről a Helyi Tanácsok Titkárságához. A felterjesztésben olyan jelzések szerepeltek, mint például:¹³

- Még mindig túl sok rendelet érkezik a szakminisztériumoktól. Ez a tanácsi apparátus dolgozóit az íróasztalhoz köti.
- Az ellenőrzés, instruálás inkább adatok gyűjtésére terjed ki, általában nem jelent segítséget.
- Aránytalan az alsóbb és felsőbb állami szervek apparátusának létszáma. Különösen a községeknél rossz a helyzet.
- Igen magas a tanácsi apparátusban a fluktuáció. En-

nek oka egyrészt a helytelen káderkiválogatás, másrészt az alacsony fizetések. Ezért sok a kezdő, gyakorlatlan nem rendelkező munkaerő, stb.

Az MDP III. kongresszusa célul tűzte ki, hogy tanácsaink váljanak valóban helyi hatalmi szervekké. Megállapította, hogy ennek érdekében meg kell változtatni a tanácsok legfelső irányításában követett gyakorlatot, növelni kell a tanácsülések szerepét, tevékenységük tartalmi elemeit, javítani kell a tanácstagok választókerületi tevékenységét és a tanácsi bizottságok munkáját, a tömegszervezetekkel, tömegmozgalmakkal való együttműködést. Szorosabban kell a tanácstagokat a választókhoz kötni. A területi választási elvre való áttéréssel visszahívhatóságuk is biztosítható. A tanácsok tömegkapcsolatainak kedvező alakulása érdekében fontos az államigazgatási munka javítása is, harc a túlzott centralizációs törekvések ellen, a tanácsok hatáskörének bővítéséért, a bürokráciamentes ügyintézésért.

A kongresszus útmutatásainak szellemében megindultak a második tanács törvény előkészítő munkálatai. Az elkészült törvénytervezetet országos vitára bocsátották. A vita széles tömegek bekapcsolódásával folyt. 1954. szeptember 7-ig Veszprém megyében 447 kisgyűlésen 6140 résztvevővel vitatták meg a tervezetet. Ennek során 110 javaslatot juttattak el az Előkészítő Bizottsághoz. A fenti adatokban nem szerepelnek a járási, városi, községi vb-k, több községi tanácsülés és a megyei és a Veszprém városi tanácsi apparátus, 27 üzemi gyűlés vitái, észrevételei, illetve az utolsó napok kisgyűléseinek javaslatai.

A javaslatok között különösen erős hangot kapott a tanácsok és a tömegek közötti kapcsolat szorosabbra fűzésének szükségessége. A viták résztvevői részben a tanács törvénytervezetben már tükröződő előrelépéseket — elsősorban a választókerülethez kötés pozitívumait — emelték ki, melyek szervezeti megoldásban az előbbi biztosítékát jelentik. Másrészt javaslatok sora célozta a szervezeti keretek javításával a további előrelépéseket.

Foglalkoztak a tanácsok felsőbb irányításának kérdésével, azt hangsúlyozva, hogy államhatalmi szerv csak felsőbb államhatalmi szervnek lehet alárendelve. A felsőbb államigazgatási szervek tehát ne szólhassanak bele olyan helyi ügyekbe, amelyekről a nép választott küldötteinek testülete, a tanácsülés jogosult dönteni. Javasolták a végrehajtó bizottságoknál, a kollektív vezetés biztosítása érdekében, hogy tagjainak száma legalább 5 fő legyen. A községi tanácsülések havonkénti összehívásával szemben a 2 havonkénti terminus mellett szálltak síkra. Hangoztatták a visszahívási jog körülhatároltabb rögzítésének fontosságát, és a választókat nem megfelelően képviselő tanács tagok gyors visszahívásának szükségességét.

Sürgették a tanácsok önállóságának, hatáskörének növelését abból kiindulva, hogy a tömegkapcsolatok alakulása szempontjából elsődleges fontossággal bír a lakosság bejelentéseinek, javaslatainak intézése. A gyors és megfelelő ügyintézés azonban az adott helyzetben létező szűk tanácsi hatáskörökkel nem biztosítható. Sok javaslat hangsúlyozta az állandó bizottsági munka fontosságát is, mint olyan szervezeti megoldást, amelynek keretében széles tömegek bekapcsolására nyílik lehetőség a helyi ügyek intézésébe. Többen úgy látták, hogy a színvonalas munka érdekében nem helyes ha egy tanács tagja, mert ez oda vezet, hogy munkáját egyikben sem tudja a kívánt hatásfokkal végezni. A tanács tagok számának csökkenése, az eredményes állandó bizottsági munkához szükséges szakértelem biztosítása és újabb tömegek széleskörű bevonása érdekében sokan javasolták, hogy az állandó bizottságoknak nem tanács tagjai is lehessenek.

A tömegek által felvetett javaslatok messzemenő figyelembevételét, a tömegektől való állandó tanulás és velük szoros kapcsolat kiépítése elvét tükrözte az a javaslat is, hogy a vb elnök engedélyével a meghívott vendégek is felszólalhatnak a tanácsülésen.

Abból az elvből kiindulva, hogy a tanácsok területük valóságos gazdáivá válhassanak, többen kiemelték a tanács és az alája nem rendelt szervek kapcsolata pontosabb szabályozásának szükségességét. Ezzel összefüggésben került

fel annak igénye is, hogy a tanács törvényben is szerepeljen az üzemek, vállalatok vezetői kötelesek tanács tag dolgozóiknak tanácsi feladataik ellátására szükség esetén a munkahelyről eltávozást engedélyezni. Előfordult ugyanis, hogy a tanácsülésre sem engedték el őket.¹⁴

Az országgyűlés elé kerülő szövegezésben az e vitákban elhangzottakat is figyelembe vették. Maga az országgyűlés 1954. szeptember 22-i ülésén fogadta el a vita után az 1954. évi X. törvényként.

A második tanács törvény részben a proletárdiktatúra 4 éves fejlődését figyelembevéve eszközölt megfelelő változtatásokat, részben pedig az első tanács törvény hibáit javította ki. Természetesen a tanács törvény sok vonatkozásban a tanácsi munka megjavításához a kereteket adta meg, melyeknek tartalommal való megtöltése sok egyéb tényező függvénye volt.¹⁵

II.

Az 1954. november 28-i tanács választások:

Szoros összefüggésben a második tanács törvényvel alkotta meg az országgyűlés az 1954. évi IX., a tanács tagok választásával és visszahívásával foglalkozó törvényt. Ez a korábbi lajstromos elv helyébe a tanács tagok vonatkozásában a területi választási elvet vezette be. A tanács választásokat az ET. 1954. 10. számú határozatával november 28-ára tűzte ki.

A választás előkészítő munkálatai során októberben megszerezte megalakultak a választási elnökségek és a választókerületi bizottságok. A jelölőgyűléseket október 15-e és november 7-e között tartották. A választók a legtöbb esetben elfogadták a Hazafias Népfront által javasolt személyeket. Csupán néhány helyen (pl. Devecser, Csetény, Pápasalamon, Bakonyszűcs 1—1 választókerületben) állítottak más jelölteket.¹⁶

Megindult a választási agitáció is. Népevelők járták a házakat, a megyei sajtón keresztül népszerűsítették a jelölteket. November 15-e és 23-a között megszerezte választási gyűlések, nagygyűlések sora zajlott le.¹⁷

A választások a Hazafias Népfront jelöltjeinek elsöprő sikerét hozták. Eredményei a következőképpen alakultak:¹⁸

	Megyei tanácsok	Járási és járási jogú városi tanácsok	Községi tanácsok
	választási eredményei		
Választásra jogosult	252.423	252.423	193.145
Leszavazott	247.379 (98%)	247.562 (98,1%)	189.969 (98,3%)
A Hazafias Népfront jelöltjére szavazott	240.668 (97,3%)	240.472 (97,1%)	184.215 (97%)
Ellene szavazott	6.006 (2,4%)	6.194 (2,5%)	4.796 (2,5%)
Érvénytelen szavazat	705 (0,3%)	896 (0,4%)	958 (0,5%)

A választásokon nem kapta meg a törvényben előírt szükséges szavazatot 2 járási (a pápai járásban Kemeneszentpéter székhelyű és a tapolcai járásban Tagyon-Zánka választókerület) és 54 községi tanács tag jelölt. Ezeket a helyeken pótválasztásokra került sor.¹⁹

Ha a fenti eredményeket összehasonlítjuk az országos-sal,²⁰ nagymérvű hasonlóságot tapasztalunk. Országosan is a falusi lakosság vett részt legnagyobb mértékben a választásokon.

tásokon (97,8%-a), bár ez 0,5%-al alatta maradt a Veszprém megyeinek.

Az összes szavazó 97,9%-a a Népfront jelöltje mellett állt ki. Itt a megyei átlag (97,1%) közel 1%-al alacsonyabb. Ez azonban nem tekinthető lényeges eltérésnek az országos eredményhez viszonyítva. Hasonló megállapítást tehetünk az ellenszavazatok és érvénytelen szavazatok összehasonlításánál is. Az érvénytelen szavazatok aránya mind országosan, mind a megyében 0,4%. A Népfront jelöltje ellen országosan a szavazatok 1,7%-át adták le, míg Veszprém megyében 2,5%-át. Országosan 586 jelölt (ebből 563 községi) nem kapta meg a szükséges szavazatokat. A népfront jelöltjei ellen leadott szavazatok illetve a meg nem választott jelöltek száma önmagában sem országos, sem megyei tekintetben nem nagy. A szép eredmények ellenére néhány helyen nem sikerült a lakosság véleményét a jelöléseknél jól megismerni. Itt a választók élve a titkos szavazás jogával, a választás napján fejezték ki ellenvéleményüket a nem kívánt jelölttel szemben.

Az 1950-es megyei választási eredményekkel²¹ összehasonlítást végez megállapítható, hogy 1954-ben a lakosság politikai aktivitása némileg emelkedett. (1950-ben a választásra jogosultak 96,9%-a, 1954-ben 98,1%-a élt e jogával). A Népfrontra leadott szavazatok aránya kb megegyezik (1950-ben 97,3%). Az ellen-illetve érvénytelen szavazatok %-os aránya megfordult:

	1950	1954
A Népfront ellen szavazott:	0,5%	2,5%
Érvénytelen szavazat:	2,2%	0,4%

Nyilvánvalóan itt arról van szó, hogy az érvénytelen szavazatok egy része már 1950-ben is tulajdonképpen ellenszavazat kívánt lenni, csak a szavazás technikai megoldásának nem kellő ismerete következtében vált érvénytelenné.

Célszerű a választási eredményeket olyan szempontból is vizsgálni tárgyává tenni, hogy a megválasztott tanácsokban hogy alakult a tanácsok foglalkozás, pártállás, kor és nem szerinti megoszlása, illetve a régi és az új tanácsok aránya. Egy testület összetétele ugyanis jelentősen befolyásolja — ha nem is határozza meg kizárólagosan — az általa végzendő munka milyenségét, a feladatok kitzűzését és megoldási módjait.

A választott testület munkájáról, — hogy tagjai kiknek az érdekeit képviselik — önmagában is sokat elárul az az adat, hogy például az 1935-ös megyei törvényhatósági közgyűlés 280 tagja közt egyetlen munkás vagy dolgozó paraszt sincs, de van 54 grófi — illetve nemesi — eredetű, egyházi — és egyéb nagybirtokos, 5 vitéz, 83 ügyvéd és bankár, nagyvállalkozó, kereskedő, kulák, stb.

Ezzel szemben az 1954-ben választott Megyei Tanács összetétele a következő: 16 üzemi munkás, 16 egyéni vagy termelőszövetkezeti paraszt illetve mezőgazdasági munkás, 12 alkalmazott, 9 értelmiségi és 22 egyéb.²²

A megyében a tanácsok összetétele foglalkozásuk szerinti a következő (zárójelben az országos adatok!):²³

üzemi munkás	14,1%	(10,2%)
kisipari munkás	2,9%	(2,5%)
mezőgazdasági munkás	5,2%	(5,1%)
termelőszövetkezeti tag	5,3%	(10,8%)
egyéni paraszt (7 kh alatt)	22,7%	(24,3%)
egyéni paraszt (7 kh felett)	18,5%	(15,9%)
értelmiség	6,8%	(7,1%)
önálló kisiparos	2,5%	(2,3%)
alkalmazott	14,5%	(14,4%)
egyéb	7,5%	(7,4%)

Mint a fenti adatok is mutatják, a tanácsok megyei és országos összetétele között 1—2 csoportot kivéve nincs lényeges eltérés. Megyei vonatkozásban érthető az üzemi munkásság nagyobb aránya, mivel a megye az ipartelepítés szempontjából is megelőzi az országos átlagot. Az egyéni parasztok tanácsági pozíciókból való részesedése a 7 kh alatti és feletti csoportot együttesen vizsgálva nagyjából

azonos képet mutat. Indokolatlanul alacsony viszont a termelőszövetkezeti tagok aránya. Ennek oka valószínűleg a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos jobboldali nézetekben keresendő. Ilyen értelmű szemlélet jelentkezését látszik alátámasztani az egyéni dolgozó parasztoknak a 7 kh alatti országosnál gyengébb és a 7 kh feletti országosnál jobb aránya is.

Pártállás szempontjából az arány megyei átlagban lényegében egészségesnek mondható (zárójelben az országos adatok!)²⁴,

párttag	32,1%	(39,06%)
párttonkivüli	67,9%	(60,94%)

Az országos viszonylatban magasabb párttag-arányszám összefügg azzal, hogy a párt vezető szerepének érvényesítése szempontjából kívánatos, hogy a magasabb szintű államhatalmi testületekben a párttagok aránya is magasabb legyen. Az országos adatok eltérése részben abból adódott, hogy ebben a megyei adatokon túlmenően szerepeltek a fővárosi illetve megyei jogú városi tanácsok adatai is.

A Veszprém megyei tanácsokon belül is megtalálható ez az eltérés, hiszen a fenti adatokon belül a megyei tanácsban a párttagok aránya 57,3%, míg legalsó szinten, a községek-nél csak 29,8%.

Néhány helyen alacsony volt a párttagok aránya a községi tanácsokban, (pl. Nemesbükkön a 20%-ot sem éri el). Ennek okai elsősorban abban kereshetők, hogy az adott községben igen kislétszámú pártszervezet működött. (Mint pl. Nemesbükk esetében is). Esetenként ehhez helyi személyi ellentétek is hozzájárultak.

A tanács, mint választott testületi szerv csak akkor tudja munkáját megfelelően végezni, ha a társadalomban meglevő (nem ellenséges) osztályok, rétegek, csoportok képviselőihez jutnak benne. A foglalkozás szerinti összetételben is tükröződik ez, de nem elhanyagolható a nemek, korcsoportok megfelelő képviselőjéhez jutása sem.

Az 1954-ben megválasztott tanácsok nemek szerinti összetétele a megyében a következőképpen alakult: (zárójelben az országos adat!):²⁶

férfi	85,4%	(85,75%)
nő	14,6%	(14,25%)

Az arány kétségkívül nem a legjobb, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a vezető tisztségekben való részesedés még kedvezőtlenebb (vb vezetőknél 13%, ezen belül vb elnököknél és elnökhelyetteseknél 6,6% a nők aránya). Értékelésünkön azonban több tényezőt figyelembe kell venni. Az egyik, hogy ez is óriási előrelépés a Horthy-korszakhoz képest. A másik, hogy egy hosszú, történelmi idő alatt kialakult szemlélet megváltoztatása sem történhet meg rövid idő alatt. Jelentős volt a nők politikai funkcióktól, közéleti tevékenységtől való húzódozása is.

A korszerinti összetételt vizsgálva megállapíthatjuk hogy az megfelel a követelményeknek. A konkrét megyei (zárójelben az országos) adatok a következőképpen alakultak:²⁷

18—24 éves	6%	(4,3%)
25—30 éves	16,1%	(15,1%)
31—40 éves	29,8%	(29,6%)
41—50 éves	29,1%	(30,3%)
51 év feletti	19,0%	(20,7%)

A 4 évenként választott tanácsok munkájának bizonyos ellenőrzését jelenti, hogy egy-egy ciklus lejárta után, hogyan alakul a régi és új tanácsok aránya. Nem tudunk egyet-érteni a tanácsokra vonatkozó irodalomban helyenként található olyan álláspontokkal, mely szerint a tanácsok 40—45%-os kicserélődése kívánatos jelenség. Ennek már önmagában ellentmond az is, hogy a tanácsági munka felelősségteljes nagy tapasztalatokat igénylő tevékenység — éppen a tapasztalatok hiányát jelenti a tanácsok közel felénél a 4 évenkénti fluktuáció. Tehát mire a tanácsok kellő mértékben gyűjt tapasztalatokat, gyakorlatot, lejárt a man-

dátuma. Ilyen mérvű fluktuáció a tanács mint testület, de a tanácsstagok választókerületi tevékenysége szempontjából is káros. Bizonyos kicserélődés kétségkívül indokolt. Részben a tanácsstagok lakóhelyváltoztatása, kiöregedése stb. következtében. Másrészt pedig azért, mert a legjobb szándék mellett is előfordul, hogy a gyakorlatban bebizonyosodik: nem eléggé rátermett vagy éppen a feladatát lelkiismeretlenül el látó egyént javasoltak tanácsagnak. Itt még a visszahívási jog tanácsszintenként való jobb kimunkálása és gyakoribb alkalmazásának szükségessége is felmerül. Ebben az esetben ugyanis a választásoknál jelentkező fluktuáció is erősen csökkenne. Ha viszont egy tanácsstag jól dolgozik, választóinak, a tanácsi munka egészének érdeke azt kívánja, hogy a következő ciklusban is lehetőleg ő képviselje választókerülete érdekeit.

A régi és új tanácsstagok aránya az 1954-es választásoknál a következőképpen alakult (zárójelben az országos adat):²⁸ az 1950—54-es ciklusban is már

tanácsstag volt:	(45,9 %	(42,1 %)
újjonnan választott tanácsstag:	54,1 %	(57,9 %)

A fentiek alapján nem tartjuk tehát ezt az arányt (még az országosnál valamivel jobb megyeit sem) egészségesnek. Erre az álláspontonra kell helyezkednünk még olyan tényezők figyelembevétele ellenére is, hogy az első tanácsválasztásoknál különösen nehéz feladatot jelentett a jelöltek helyes kiválasztása, másrészt a tanácsi (ezen belül az egyéni tanács tagi) munka szempontjából igen káros hatású volt, hogy a tanácsok feladatainak többségét a begyűjtés, az adókötelezettségek teljesítése, a termelőszövetkezetek (sokszor meg nem engedhető módszerű) szervezése képezte.

*

A fenti összetétellel megválasztott tanácsok november 28.-át követően megtartották alakuló üléseiket. A községi tanácsok december 4.-vel bezárólag, a járási, városi tanácsok december 6.-án, a megyei tanácsok december 9.-én. Az alakuló tanácsülések megválasztották a végrehajtó bizottságokat. E testületekbe is döntő többséggel a munkások, parasztok legjobb fiai kerültek be. Az 1954-ben választott végrehajtó bizottságok tagjainak származásszerinti megoszlása a megyében a következő:²⁹

	VB elnökök és elnökök helyettesek	VB titkárok
Munkás	32,2 %	31,5 %
Paraszt	60,8 %	37,4 %
Értelmiségi	0,4 %	6,4 %
Alkalmazott	2,3 %	14,7 %
Egyéb	4,3 %	10,0 %

Örvendetes jelenség az 1950-es választásokhoz képest hogy a végrehajtó bizottsági tagok sorában sokkal nagyobb mértékben kaptak helyet a legkülönfélébb munkaterületeken (gépállomás, tsz., stb.) dolgozók. Korábban e szervben a hivatali dolgozók domináltak.³⁰

III.

Az 1954-ben megválasztott tanácsok hatalmi tevékenysége és tömegkapcsolataik alakulása:

Az 1954 végén megválasztott tanácsok olyan időszakban kezdték meg működésüket, amikor a jobboldali elhajlás elleni harc előtérbe került. Az MDP KV-nek 1955. márciusi határozata — mely elítélte Nagy Imre és csoportja jobb-

oldali elhajló nézeteit — a tanácsok működésének irányában is jelentős változásokat eredményezett.

Az alapjában helyes határozat azonban korántsem volt alkalmas arra, hogy a hibák kijavítása teljes egészében megtörténjék és ezzel szoros összefüggésben az ország politikai légkörében kedvező változások álljanak be.

Hibás volt e határozatban az, hogy nem tisztázta azokat az okokat, melyek a jobboldali elhajlás érvényesülését hosszabb időn keresztül lehetővé tették. Nem mutatott rá — a párt tekintélyének helytelen értelmezéséből kiindulva — a jobb- és a baloldali elhajlók között jelentkezett elvtelen kompromisszumra. Elméletileg sem tisztázta a pártvezetés a revizionista nézetek mibenlétét, tehát ezek elvi harcban történő leleplezése, szétzúzása is elmaradt.

Mindennek következményei súlyosan éreztették hatásukat. Ez részben abban jelentkezett, hogy a széles tömegek — sőt a párttagok — számára sem tisztázta megnyugtató és egyértelmű módon a jobboldali elhajlás jelentkezését. Így széles körben keletkeztek káros illúziók Nagy Imre személyét illetően.

Másrészt a gyakorlatban újra felütötték fejüket baloldali tendenciák is, bár sokkal kisebb mértékben, mint az 50-es évek legelején. Arra azonban elegendőnek bizonyultak, hogy a Nagy Imre személye körüli mítoszt táplálják és a tömegek politikai hagulatát kedvezőtlenül befolyásolják.

Az SZKP XX. kongresszusát követően meghozott 1956. márciusi KV-i határozat sem volt alkalmas ilyen szempontból megfelelő változásokra, mivel a tömegek elsősorban a magyarországi személyi kultusz és szektás elhajlás elítélését várták. A politikai intézkedések azonban még ekkor is késlekedtek és ez kedvezett a külső és belső ellenséges tevékenységnek.

Mindez a tanácsok munkájában, a tanácsok és a tömegek kapcsolatában is károsan éreztette hatását. Nem tudták kellően ellensúlyozni ezt a helyes intézkedések, határozatok (elsősorban a második tanács törvény helyes alapelvei) sem. A fentieket messzemenően figyelembe kell vennünk a Veszprém megyei tanácsok tevékenységét, tömegkapcsolatait vizsgálva.

Az 1954. szeptemberben elfogadott második tanács törvény — figyelembevéve az első tanács ciklus tapasztalatait — jelentős mértékben érvényesíteni kívánta a helyi állami szerveket illetően azt az alapelvet, hogy az államigazgatási oldal alá van rendelve az államhatalmi oldalnak.

Ami tehát a kérdés jogi rendezését illeti, kijavították az első tanács törvény szempontból jelentkező hibáit. A tanácsülést legfelsőbb szinten az Országgyűlésnek illetve az Elnöki Tanácsnak, vagyis államhatalmi szervnek rendelte alá a tanács törvény. Elvette a végrehajtó bizottságok azon jogkörét, hogy két tanácsülés között helyettesíthette a tanácsülést.

A fenti helyes elvek gyakorlati megvalósulása azonban hibákkal történt. A tanácsülés legfelső irányításában a Minisztertanács megfelelő tanácsi szerve jutott túlsúlyra. A helyi tanácsokban sokszor a vb irányította a tanácsülést, nem pedig fordítva. Álláspontunk igazolására vizsgáljuk meg közelebbről a megyei helyzetet.

Abban, hogy egy-egy tanácsülés mennyiben tud megfelelni feladatának, mennyiben jelent tömegmozgósító erőt, nagy szerepe van annak is, hogy milyen alapos előkészítő munka előzi meg. Az előkészítésnél fontos szerepe van az olyan, látszólag jelentéktelen technikai kérdésnek is, hogy a tanácsstagok megkapják-e a törvény által előírt időn belül a meghívókat a tanácsülésre illetve azoknál a tanácsoknál, ahol a technikai felkészültség ezt megengedi, az egyes napirendi pontokhoz készített beszámolókat, előterjesztéseket is. Ez lehetővé teszi ugyanis a tanács tag jobb felkészülését a vitára olyan értelemben is, hogy az egyes, napirenden szereplő kérdéseket megtanácskozva választóival, azok véleményének birtokában vesz részt a tanácsülésen. Így előbb a kapcsolata választóival, maga is aktívabban, hasznosabban vesz részt a tanácsülés munkájában.

Bár e területen a második tanács ciklusban már volt előrelépés, hiányosságok is akadtak, különösen a legelső tanács szinten. A zirci járásban pl. még 1956. áprilisában is a köz-

ségi tanácsülések 50%-ánál nem a törvényes határidőn belül történt a meghívás. De hasonló problémák más járásokban is akadtak.³¹

Lényeges kérdés a tanácsülés megfelelő időpontra való kitűzése. Általában ez megfelelően történt, bár néha a rossz koordinálás miatt más rendezvényekkel (pl. tsz. közgyűlés, párttaggyűlés stb.) ütközve el kellett halasztani a tanácsülést. Ez azonban csak szorványosan fordult elő.³²

Az előkészítő munkánál különösen jelentős az egyes napirendi pontok megfelelő kiválasztása és az egyes témákhoz színvonalas beszámoló készítése. Nézzük először az utóbbi kérdést.

A legáltalánosabban jelentkező hiba, hogy a beszámoló elkészítésébe nem vonták be a tanácstagokat, mert abban csak többlet munkát láttak. Ehelyett a vb elnök vagy titkár állította össze, nemegyszer nem sokkal a tanácsülés előtt. Sőt arra is akadt példa (Küngös, Papkeszi), hogy még a tanácsülésre sem készült el a beszámoló. Vagy ha elkészült, mindössze 12—15 soros lett (pl. Vindornyalakon ilyen terjedelmű beszámoló készült az aktuális mezőgazdasági munkákkal foglalkozó egyik napirendi pontról). Így nemcsak a tanácstagok és a tömegek véleménye nem kerülhetett bele az anyagba, hanem az nem is a vb, mint kollektív testület, hanem csak egy-egy személy álláspontját tartalmazta, sokszor azt is színvonalatlanul. Azzal, hogy sok helyen a vb sem tárgyalta meg a tanácsülés anyagát, elestek attól a lehetőség-től, hogy sok értékes szemponttal, észrevétellel gazdagítsák a beszámolót. Ez a vita élénkségét, a tanácstagok aktivitását, egyáltalán a tanácsülés tartalmi munkáját károsan befolyásolta.³³

A negatív példák mellett természetesen pozitív esetekkel is találkozhatunk, bár községi tanácsi szinten ez a ritkább eset. Porván például az volt az általános gyakorlat, hogy a beszámoló elkészítésében tanácstagok is résztvettek. Az 1956. februári községi tanácsülések beszámolóinak elkészítésébe sok helyen már bevonták a témának megfelelő állandó bizottságokat is stb.³⁴

A beszámoló által keltett érdeklődést a téma megválasztása jelentős mértékben befolyásolta. Ha maga a napirendre tűzött kérdés élő, aktuális problémákat érint, még viszonylag gyengébben sikerült beszámoló esetén is alkalmas az érdeklődés felkeltésére, a testület kollektív tevékenysége eredményes lesz. Ilyen szempontból jelentős a napirenden szereplő kérdések helyes megválasztása. Ezért fontos, hogy már a munkaterv összeállítás során a vb aktívan támaszkodjék a tanácstagokra, véleményüket kikérve készítse el a munkatervjavaslatot a tanácsülésre. Másrészt a tanácsülések többsége sajtós, a helyi lakosságot közvetlenül érintő kérdésekkel foglalkozzon.

Kétségtelen, hogy az előző tanácsciklushoz képest e területen is volt előrelépés. Különösen abban a tekintetben, hogy erősen csökkent a felülről kötelezően előírt napirendi pontok aránya, az egyes kérdések nagy általánosságokban történő tárgyalása helyett megnőtt a konkrét és helyi problémakörök száma. Csökkent a tanácsülések napirendi pontokkal való túlszűföltése is, ami korábban egy-egy kérdés alapos megvitatását nehezítette. Különösen kedvező hatású volt a községfejlesztési tevékenység fokozott előtérbe kerülése.

Mindez azonban folyamatként érvényesült, olyan folyamatként, amely nem volt mentes különféle akadályoktól sem. Ezt jól érzékelteti egyetlen példa. Még 1955-ben is a községi tanácsüléseken szereplő napirendi pontok aránya pl. a zirci járásban a következőképpen alakult:

57%-a az adó és begyűjtés kérdéseivel foglalkozott,
19%-a a mezőgazdasági kérdésekkel,
3%-a az oktatási, népművelési kérdésekkel,
2%-a a községfejlesztéssel,
19%-a egyéb kérdésekkel.³⁵

Hasonló volt a helyzet a többi járás községeiben is. Még a vb beszámoló túlnyomó része is a begyűjtés, adó, mezőgazdaság kérdéseivel foglalkozott (akkor is, ha ez a munka jól ment), és az aktuális, egyéb fontos községi kérdéseket csak érintették. Sőt egyes községekben csak a felsőbb szerv uta-

sítására tűztek napirendre helyi jellegű egyéb feladatot (pl. Szentgyörgyvár, Vállus). A helyi lakosságot közvetlenül érintő kérdéseket inkább a vb-k tárgyalták illetve nemegyszer átengedték (pl. egészségügyi, kulturális kérdéseket) a járási szakosztályoknak intézésre.³⁶

Rossz hatással voltak a napirendi pontok szempontjából egyes felsőbb szervek mechanikus előírásai is. Pl. Külsővát tanácsát a járási tanács utasította (egységesen a járás többi községével), hogy a következő tanácsülésen tárgyalják meg az oktatás helyzetét — csak épp azt nem vette figyelembe, hogy ez a tanács előző havi ülésén ezzel a kérdéssel foglalkozott. Vagy például Lesencefalu község tanácsüleinek a járási tanács kiküldötté többször rosszállását fejezte ki, ha községfejlesztési kérdések kerültek szóba.

A napirendi pontok megválasztásával kapcsolatos hiányosságok összefüggtek a párt helyi politikai vonalával, nagyrészt ebből adódtak. Konkréten abból, hogy a baloldali elhajlók lebecsülték a tömegkapcsolatok, a tömegek nap mint nap történő megnyerésének fontosságát. Az 1953 nyaráról előtérbe kerülő jobboldali elhajló csoport sem a lényegyet tekintve kívánt itt változásokat elérni. A tömegkapcsolatok szükségességének hangsúlyozása szavakban, — ugyanakkor viszont a gyakorlatban saját frakciói elképzeléseik megvalósítására való törekvés, — csupán demagóg célkitűzéseket szolgált.

Nem szabad az okok keresésénél azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy egy sor kérdésben (pl. a mezőgazdasági munkák irányítása) igen komoly és nehéz feladataik voltak a tanácsoknak. Ez magyarázza, ha nem is teszi elfogadhatóvá a tanácsülések elé kerülő kérdéseknél jelentkező egyoldalúságot, aránytalanságokat.

Az adminisztratív módszerek túltengése a központi irányításban szintén magyarázatul szolgál a tanácsi munkában jelentkező túlzott praktikizmusra.

Végül — de nem utolsó sorban — arról sem szabad megfeledkezni, hogy a tanácsi munka néhány éves tapasztalatai korántsem lehettek elegendők annak egyértelmű és helyes tisztázásához, hogy melyek azok a kérdések (és milyen arányban), amikkel a tanácsülésnek célszerű foglalkozni, s melyek azok, melyek jellegüknek fogva inkább az igazgatási feladatokat végző szervek hatáskörébe utalandók.

Az 1956-os évben az 1955-ös helyzethez képest történt némi előrelépés minden tanácsi szinten. Különösen a megyei tanács ülésein volt ez tapasztalható. Olyan kérdéseket tűztek napirendre mint például, egy járási tanács beszámolója államhatalmi munkájáról, tömegkapcsolatainak alakulásáról, az ifjúság körében végzett munka, egy tanácstag beszámolója választókerületi tevékenységéről stb. De alsóbb tanácsi szinteknél is szaporodtak a községpolitika, az állandó bizottsági munka, az ifjúság nevelése, áruellátás stb. kérdéseivel foglalkozó tanácsülések.³⁷

Dolgozatunk témája szempontjából különösen a tömegkapcsolatok alakulásával és az államhatalmi tevékenységgel foglalkozó napirendi pontok bírnak jelentőséggel. Azok a beszámoló, amelyek e két egymással szorosban összefüggő kérdéssel foglalkoztak, főleg azt fejtegették, hogy a tanácsülések mennyit foglalkoztak a lakosság széles tömegeit közvetlenül érintő kérdésekkel és a tanácstagok milyen tevékenységet fejtettek ki az állandó bizottságokban és választókerületükben. Milyen lekiismeretesen és milyen eredménynyel intézték a tanácstagok választói ügyeit, reagáltak javaslatokra, észrevételeikre. Különösen a tanácstagok és választók közötti sokoldalú közvetlen kapcsolat fontosságát hangsúlyozták. Őszintén feltárták, hogy e téren a tanácstagok részéről is sok még a javítanivaló. Ugyanakkor azonban arra is joggal mutattak rá, hogy az előrelépés egyik leglényegesebb összetevője a tanácsok lehetőségeinek, hatáskörének bővítése. Sok esetben ugyanis ezek indokolatlanul korlátozottak.

A jobb munkavégzésre, szorosabb tömegkapcsolatokra törekvés tényét jelzik a tanácsülések napirendi pontjaiban az 1956-os évben jelentkező, fent ismertetett változások is. Hogy jelentős fordulatra csak az ellenforradalom leverését követően kerülhetett sor, annak több oka is van. Elsősorban az, hogy a feladatok sikeres megoldása, a korábbi hibák fel-

számolása nem történhetett pusztán tanácsi erőből. Ez elsősorban a központi intézkedésektől függött. Az MDP KV-nek 1956. júliusi határozata és az Országgyűlés ezt követő ülészaka ezt biztosította. Hogy mégsem történhetett meg, abban szerepet játszott a még mindig létező frakciós erők tevékenysége is, de még inkább az, hogy az ellenséges erők által kirobbantott ellenforradalom következtében már nem volt erre elegendő idő. Lényegében az ellenforradalom leverését követően az előzőekben említett helyes központi irányelvek alapján történt a kérdés rendezése.

Fontos mutatója a tanácsi munkának a tanácsstagok tanácsulésen való megjelenése és aktivitása is. Ezt vizsgálva 1955—56-ban a következő képet kapjuk:³⁸

Megyei tanácsulések:

Időpont	Megjelenés (%-ban)	Elmaradt	
		Határozat képtelen	Egyéb okok
1955. márc.	77,3	—	—
május	70,6	—	—
június	68,0	—	—
szept.	66,0	—	—
nov.	69,3	—	—
1956. márc.	68,0	—	—
ápr.	65,3	—	—
jún.	72,6	—	—
szept.	55,4	—	—

A fenti táblázat adatait vizsgálva a következő megállapításokat tehetjük:

A megyei tanácsuléseknél egyszer sem maradt el tanácsulés (az előző ciklusban ez határozatképtelenség miatt többször előfordult). Ugyanakkor viszont a tanácsuléseken való megjelenés csökkenő tendenciát mutat. A csökkenő tendencia oka a folyamatosan romló politikai hangulat. Ez különösen rossz volt már 1956 szeptemberében.

A hullámzó megjelenés leginább a járási tanácsuléseknél volt tapasztalható. A városi tanácsuléseken viszont — a megyeihez hasonlóan — kisebb időnkénti emelkedések ellenére csökkenő a tendencia a tárgyalat 2 évben. Különösen meredek irányú ez a csökkenés az 1956 május – júniusi tanácsulésektől kezdődően. A járási és városi tanácsulés részvételének nem kielégítő alakulása nagyjából a megyeihez hasonló okokból ered. Hozzátevé azt, hogy itt még inkább jelentkeztek a napirendi pontok megválasztásából adódó problémák. Az MDP. KV-nek 1955. márciusi határozata után a tanácsok fokozott mértékben foglalkoztak ismét a tsz. szervezés kérdéseivel. Egyes helyeken ismét erőltették a békekölcsönjegyzést stb. A járási tanácsulések jelentős része a tárgyalat periódusban az aktuális mezőgazdasági munkák és a termelőszövetkezetek szervezése témákkal foglalkozott. Különösen ez utóbbinál maradt távol a járási tanácsulés egy része, az egyénileg gazdálkodó parasztlak. (Például a pápai járási tanácsulés több mint 50%-a egyéni parasztlak volt.) Az 1955. szeptember – októberi — a megjelenés szempontjából kiemelkedően gyenge — járási tanácsuléseken az őszi mezőgazdasági munkákkal és a termelőszövetkezeti mozgalommal foglalkoztak. De ugyanez a helyzet a városi tanácsuléseken is. Például az 1955. július – augusztusi városi tanácsulések elsősorban a termelőszövetkezetek fejlesztésével foglalkoztak. A következő tanácsulésen — amikor 6%-al magasabb volt a megjelenés — a várospolitikai tervek szerepeltek a napirenden.

A városi tanácsuléseknél, általában munkáslakta telepuléseken a munkás tanácsulés nem megfelelő számú meg-

jelenése is sok gondot okozott. Ez is elsősorban a napirendi pontokra, másrészt bizonyos értelemben még ebben az időszakban is a hatásköri kérdésekre vezethető vissza. A mezőgazdasági jellegű napirendi pontok magas aránya, másrészt az a tény, hogy az adott település lakosságának kommunális ellátási, általában a település fejlesztési kérdésekbe csekély beleszólási joga volt a munkás tanácsulés érdektelenségét váltotta ki.

A községi tanácsulések látogatottságát vizsgálva a kép eltér a felsőbb szintű tanácsuléktól. 1955-ben itt is csökkenő tendencia jelentkezett. Több esetben a tanácsulések azért voltak határozatképtelenek, és így elmaradtak, mert — és ebben tudatos ellenséges tevékenységet is felfedezhetünk — olyan rémhírek terjedtek el, hogy a tanácsulésen a községből termelőszövetkezeti községet kívánnak szervezni. Emellett természetesen a napirendre tűzött kérdések fentebb ismertetett nem helyes kiválasztása, a tanácsi testület döntési jogköre körüli problémák is erősen hatottak.

Az 1956-os évben viszont községi szinten a tanácsuléseken a megjelenés emelkedő tendenciát mutat. Különösen szembevetendő ez a májusi és júliusi tanácsuléseken. Összefügg ez a községfejlesztési tevékenység felélénkülésével, amely különösen 1956-ban vett lendületet. Az elért eredményekhez hozzájárultak azok az ankétok is, amelyeket 1956 áprilisában és májusában tartottak az egyes járásokban a községi vb elnökök és titkárok részvételével. Az ankétok témája a tanácsok tömegkapcsolati munkájának helyzete, feladatai volt. Ennek kapcsán megvitatták az eddigi pozitív és negatív tapasztalatokat, elemezték ezek okait, hogy a hibák kijavításához, a jó módszerek elterjedéséhez ezzel is segítséget nyújtsanak.

Az ankétokon általában felvetődött, hogy a tanácsulések látogatottsága szorosan összefügg a tárgyalat napirendi pontok témájával. Következésképpen szorgalmazni kell a helyi kérdésekkel való foglalkozást. Másrészt a tanácsulés egyéni munkája csak akkor javítható megfelelő mértékben, ha ennek eredményességét is látják. Tehát csak akkor, ha javaslataikat, észrevételeiket figyelembe veszik és módjuk van a hozzájuk forduló jogos kéréseinek elintézésében segíteni. Ez ismét csak a tanácsok hatáskörének kérdéséhez vezet vissza, az igazgatási szakapparátus munkatílusa mellett.

Sok jó javaslatot, hasznos módszert felvetettek az ankétokon részvevő tanácsi vezetők, melyek a helyi tanácsok erejéből is megoldhatóak voltak. Például azt, hogy az állandó bizottságokat rövid időn belül és megfelelő indoklással tájékoztatni kell javaslataik sorsáról, megoldhatóságáról. A tanácsulés munkakedve és tekintélye növelése érdekében az általuk továbbított problémákat a szakosztályok soron kívül intézzék stb. Nem róható fel ezen ankétok hibájának, hogy a jelentkező hiányosságok okainak elemzésénél sokszor a felszínen maradtak, hiszen ezen okok egy része az országos irányvonalban gyökerezett.

A tanácsuléseken való megjelenéssel szorosan összefügg a tanácsulés aktivitása. Hozzátevé azt, hogy az aktivitásnál fokozottabban jelentkeznek olyan, a fentiekben nem említett tényezők, mint a tanácsulés politikai és közigazgatási jártassága, rátermettsége, a testület munkájának (és ezen belül saját szerepének) megbecsülése, megítélésének kötelezettségének érzése. Ez utóbbi tényezőt azonban a tanácsulés lekiismeretességén, tenniakaráján kívül a lehetőségek megléte vagy hiánya determinálja.

A tanácsulés aktivitása tehát fontos tényezője annak, hogy a tanács, mint államhatalmi testület betölti-e szerepét, de függvénye is annak, hogy ténylegesen megvannak-e e feladatok betöltéséhez a feltételek?

A tanácsulésen való aktivitás több tényezőtől tevődik össze. Jelenti a napirenden szereplő kérdések vitájában való bekapcsolódást, ezzel az érdemi munkát elősegítő határozatok megszövegezésében való részvételt. Másrészt javaslatok, vállalások (pl. társadalmi munkára) megtételét a feladatok jobb, gyorsabb megvalósítása érdekében. Jelenti a választott tanácsi testület (a vb illetve ezen keresztül a szakigazgatás) fölött gyakorolt ellenőrző szerepének megvalósítását, egyrészt az előterjesztett anyagok véleményezésén (ezen belül az

Időpont	Járási tanácsülések			Városi tanácsülések			Községi tanácsülések		
	Megjelenés (%)	Elmaradt		Megjelenés (%)	Elmaradt		Megjelenés (%)	Elmaradt	
		Hat. képt.	Egyéb ok		Hat. képt.	Egyéb ok		Hat. képt.	Egyéb ok
1955.									
jan.							81	—	1
febr.	76	—	—	72	—	1	78	—	3
márc.							76	5	—
ápr.	69	—	—	59	—	1	76	2	1
máj.							72	3	—
jún.	65	—	—	67	—	—	70	6	3
júl.							68	6	3
aug.	66	—	—	61	—	—	66,6	17	1
szept.							68	4	2
okt.	58	—	—	67	—	—	63	14	1
nov.							67	6	1
dec.	61,4	—	—	Nincs	adat		67,8	—	3
1956.									
jan.							70,4	3	1
febr.	71,2	—	1	68,9	—	—	68,2	9	2
márc.							71,1	5	11
ápr.	63,6	—	—	65	—	—	69,2	7	—
máj.							75,2	5	2
jún.	72	—	—	58,9	1	—	77,3	6	3
júl.							79	4	2
aug.	69	—	—	55,8	—	—	77,6	7	17
szept.							78,6	1	2

igazgatási szervek munkájának értékelésén), másrészt az interpellációs jog felhasználásán keresztül.

A hozzászólások, vállalások, javaslatok a tárgyalt időszakunkban a következőképpen alakultak:³⁹ (zárójelben az egy tanácsülésre eső átlag szerepel)⁴⁰

A kép tehát nagyjából azonos a tanácsüléseken való megjelenéssel. Jól mérhető például ez az azonosság az 1955. VII—VIII. illetve IX—X. havi városi tanácsülések összehasonlításánál. A megjelenés arányát vizsgálva már utaltunk rá, hogy míg az első esetben az aktuális mezőgazdasági munkák és a termelőszövetkezeti mozgalom, a második tanácsülésen elsősorban a várospolitikai tervek kialakítása szerepelt a napirenden. A tanácsstagok aktivitásán is mérhető, hogy mit jelent a napirendi pontok helyes megválasztása. A hozzászólások a kétszeresére emelkedtek, majdnem ilyen arányban nőtt a javaslatok száma és az előző két tanácsüléshez képest néhány vállalás is született.

A községi tanácsülések vonatkozásában az aktivitásban is

mutakozott a tanácsok tömegkapcsolataival foglalkozó anketok pozitív hatása. Különösen észrevehető volt ez a hozzászólások és kisebb mértékben a vállalások számának alakulásában. Csekély emelkedés — de csak az előző 2 tanácsüléshez képest — jelentkezett a javaslatoknál is.

A községfejlesztési, községpolitikai tevékenység 1956-os fellendülését, a lakosság egyre inkább fokozódó érdeklődését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1955. márciusi községi tanácsülésekhez képest 1956. márciusában (mindkét tanácsülésen egyik napirendi pontként a községfejlesztési terv szerepelt), jelentősen nőtt a tanácsstagok aktivitása. A vállalások, javaslatok tekintetében községi szinten az 1956-os év legjobb tanácsülései ezek. Hozzászólásokban is csak a januári előzte meg, azon viszont az előző év községfejlesztési tervének végrehajtását értékelték. Az ott elhangzott hozzászólásokat már az a gondolat hatotta át, hogy az 1955-ös tapasztalatokat elemezve az új év még nagyobb sikerekkel zárulhasson.

Általában elemezve a kérdést, megállapíthatjuk, hogy

Idő 1955	Hozzászólás			
	Megyei	Járási	Városi	Községi
I.		151 (18,8)	51 (12,7)	1988 (8,2)
II.				1982 (8,2)
III.	6	111 (13,8)	25 (6,2)	1267 (5,2)
IV.				1627 (6,7)
V.		111 (13,8)	83 (20,7)	1615 (6,7)
VI.	15			1524 (6,3)
VII.		91 (11,3)	39 (9,7)	1607 (6,6)
VIII.				1520 (6,3)
IX.	17			1310 (5,4)
X.		102 (12,7)	78 (19,5)	1972 (8,2)
XI.	10	75 (9,3)	Nincs adat	1414 (5,8)
XII.				1351 (5,6)
1956 I.		63 (7,8)	43 (10,7)	2289 (9,5)
II.				1188 (4,9)
III.	10	71 (8,8)	29 (7,2)	1539 (6,4)
IV.	9			1310 (5,4)
V.		68 (8,5)	110 (27,5)	1283 (5,3)
VI.	7			1534 (6,4)
VII.		112 (14)	97 (24,5)	1362 (5,6)
VIII.				1255 (5,2)
IX.	15			

Idő 1955	Vállalás			
	Megyei	Járási	Városi	Községi
I.		3 (0,3)	9 (2,2)	435 (1,8)
II.	—			405 (1,6)
III.		4 (0,5)	9 (2,2)	137 (0,5)
IV.	—			223 (0,9)
V.		6 (0,7)	—	130 (0,5)
VI.	—		(—)	216 (0,9)
VII.		5 (0,6)	—	258 (1,—)
VIII.	—		(—)	142 (0,5)
IX.		3 (0,3)	3 (0,7)	110 (0,4)
X.				150 (0,6)
XI.	3		Nincs adat	80 (0,3)
XII.		4 (0,5)		116 (0,4)
1956 I.		2 (0,2)	— (—)	266 (1,1)
II.				151 (0,6)
III.	—	1 (0,1)	— (—)	317 (1,3)
IV.	—			100 (0,4)
V.		2 (0,2)	3 (0,7)	147 (0,6)
VI.	1			182 (0,7)
VII.		— (—)	— (—)	92 (0,3)
VIII.				166 (0,6)
IX.	—			

célszerű volt a tanácsok tömegkapcsolatainak alakulását a fentiekben már idézett ankétokon megvitatni. Annál inkább is indokolt volt ez, mert sok hasznos tapasztalat, kezdeményezés kicserélésére nyílt itt mód. Olyan jó módszerekre hívták fel a figyelmet, mint például arra, hogy egyes községekben a tanácsstagok tanácsülés előtt kikérk a napirenden szereplő témákról választóik véleményét stb. Hasznosak voltak az ankétok, mert a fenti eredmények nem arányosan oszlottak meg az egyes területek között. Például a zirci községi tanácsüléseken nemegyszer 15—20 hozzászóló is volt az egyes napirendi pontokhoz. Hasonló eredményről olvashatunk a Tótvázsonyban tartott ankét anyagában. Ugyanakkor találunk olyan tanácsüléseket is, ahol egyetlen hozzászólás sem volt.⁴¹ Az eredményeken tehát még volt javítanivaló, ennek kibontakozására azonban a romló politikai hangulat, majd az ellenforradalom következtében nem volt idő.

Az eredményekre utalnak azok az adatok is, melyek a javaslatokon belül az elfogadottak arányát mutatják. 1956-ban például:

járási tanácsüléseken	76 javaslatból elfogadott 61 (80,2%)
városi tanácsüléseken	51 javaslatból elfogadott 46 (90,1%)
községi tanácsüléseken	2875 javaslatból elfogadott 2390 (83,1%)

A tanács, mint testület tartalmi munkájának egyik fontos mutatója a hozott határozatok alakulása. 1956. I. félévében például a járási tanácsülések 196, a városiak 64, a községiek 4119 határozatot hoztak. Mennyire alkalmasak ezek a feladatok illetve ezek végrehajtási módozatainak kijelölésére illetve mennyiben korlátozódtak csak formai aktusra?

Megállapíthatjuk, hogy némi javulás mellett is sok még a formális határozat. A sok közül csak kiragadott példa Marcalgergelyi esete, ahol az egyik tanácsülési határozat szövegezése azt mondja, hogy a pénzügyi tervek teljesítéséhez minden segítséget megadnak. De hogy konkrétan milyen segítségről van szó, és hogyan valósítják ezt meg, arról már nem beszél a határozat.⁴²

Előfordultak még törvénytörő határozatok is. Például a

Idő 1955	Javaslat			
	Megyei	Járási	Városi	Községi
I.		35 (4,3)	10 (2,5)	373 (1,5)
II.				477 (1,9)
III.	4	22 (2,7)	10 (2,5)	190 (0,7)
IV.	—			265 (1,1)
V.		25 (3,1)	9 (2,2)	286 (1,2)
VI.	8			274 (1,1)
VII.		5 (0,6)	7 (1,7)	273 (1,1)
VIII.				175 (0,7)
IX.	1	25 (3,1)	11 (2,7)	162 (0,6)
X.				152 (0,6)
XI.	7	16 (2,—)	Nincs adat	246 (1,—)
XII.				287 (1,2)
1956				
I.		25 (3,1)	1 (0,2)	336 (1,4)
II.				369 (1,5)
III.	2	18 (2,2)	—	449 (1,8)
IV.	9		(—)	305 (1,2)
V.		13 (1,6)	35 (8,7)	327 (1,3)
VI.	6			375 (1,5)
VII.		20 (2,5)	15 (3,7)	337 (1,4)
VIII.				377 (1,5)
IX.	5			

pápai járási tanácsülés 1956. január-februárban 6, a végrehajtó biztosttg 8 községi tanácsülési illetve vb ülési határozatot volt kénytelen a fenti okból megsemmisíteni.

Ezek a törvénysértő határozatok a magasabb rendű jogszabályok nem megfelelő ismeretéből fakadtak. Olyanok voltak köztük, mint például a társadalmi munka kötelezővé tétele, vagy a társadalmi munkát nem teljesítők pénzbírsággal sújtása.⁴³

De nemcsak a tanácsi határozatok tartalmi kérdéseivel voltak problémák. Még inkább jelentkezett ez a végrehajtásukkal és végrehajtásuk ellenőrzésével kapcsolatban, amire sok tanács nem fordított megfelelő gondot. Több esetben a tanácsülés bírálót gyakorolt ezért a vb felett. Az is nehezítette a munkát, hogy többhelyütt a tanácsstagok nem kapták meg a határozatokat és így kevésbé tudták választóikat megvalósításukra mozgósítani. Egyre inkább terjedt azonban az a helyes gyakorlat, hogy a tanácsülések határozatait forgalmas helyeken kifüggesztették. Megkapták a tanácsstagok is és így meg tudták választóikkal beszélni. Sőt a megyei tanács 38/1956. sz. határozata arról szólt, hogy a tanácsstagokhoz a vb. eljuttatja választókerületük 1956-os

beruházási, fejlesztési tervét és a költségvetés főbb irányzatait is. Ennek birtokában a tanácsstagok jobban tudták mozgósítani a lakosságot a feladatok végrehajtására.⁴⁴

A tanácsülések lényeges mozzanatát jelenti a tanácsstagok interpellációja. 1955—56-ban azonban még csak ritkán éltek ezzel a lehetőséggel a tanácsstagok. Fellendülések és ellaposodások váltották egymást. Az ingadozáshoz a vb és a szakigazgatási apparátus nem kellő magatartása is hozzájárult. Például az 1956. szeptember 28-i megyei tanácsülésen azért interpellált az egyik tanácsstag, hogy a tervosztálytól választó kerülete dolgozói érdekében írt beadványára kb. 8 hónapon belül kapott választ. Sok tanácsstagot azonban mindez sem keserített el. Példa erre ugyanez a tanácsülés, ahol 9 interpelláció hangzott el.

Önmagában helyes, a szocialista demokratizmus követelményeinek megfelelő, hogy az egyes tanácsülések nyilvánosak. Az első tanácsciklusban azonban ennek káros következményei is jelentkeztek. Egyrészt az egyes tanácsüléseket nagy szervező kampány előzte meg, mert a mennyiségi szemléletből adódóan a vendégek számának nagyságát egyenesen arányosnak tekintették a tanácsülés hatékonyságával. Emellett a vendégeket is hozzászólási jog illette meg. Így a tanácsülések gyakran falugyűlés jellegűt öltöttek, tényleges szerepük betöltésére alkalmatlanná váltak. 1950—54-hez képest — amikor átlag 90—100 vendég esett például a községi tanácsülésekre, — 1955—56-ban járási tanácsüléseken 10—14, városi és községi tanácsüléseken 30—40 fő vendég jelent meg. A csökkenés oka részben a kisebb szervező tevékenységben, részben a hozzászólási jog megvonásában keresendő. Ez azonban egészséges jelenség, és a tanácsstagok választókerületi munkájának javulásával további csökkenések is indokoltak.⁴⁵

A tanácsülések kérdés-komplexumánál még érinteni kell — bár utalásokat már eddig is tettünk az egyes részkérdéseknél —, a tanács, mint testület és a vb vezetés kapcsolatát. Általános jelenség volt, — a törvényben lefektetett alapelvek ellenére —, hogy a tanács, mint képviselői testület háttérbe szorult a végrehajtó bizottsággal szemben, a tényleges vezető szerepet ez utóbbi gyakorolta.

Már az első tanácsciklus befejező szakaszában találhattunk ugyan számos példát arra, hogy a tanácsstagok bírálták a vb-t illetve egyes intézkedéseit. Az ilyen jellegű fellépések száma 1955—56-ban tovább szaporodott, de nem vált általánossá. Szórványosan inkább, de előfordultak ugyanakkor még olyan esetek, hogy a vb vezetők községi szinten meg nem engedhető módszerekkel visszaverték a bírálatot.⁴⁶

A helytelen gyakorlat megváltoztatására voltak kísérletek. Ezek azonban nem nyúltak le a problémák gyökeréig, inkább felszíni kezelést jelentettek, megragadtak a jelenség-nél. Például erősen szorgalmazták, hogy az egyes tanácsülésekre elnököt válasszanak. Ez azonban nem bizonyult alkalmas eszköznek a vb vezetés befolyásának ellensúlyozására, sőt helyenként káros következményekre vezetett. Nem egyszer ebből adódóan sikerültek gyengén a tanácsülések, mert az esetenként választott, rutinnal nem rendelkező elnök képtelen volt biztosítani a rendet, betartatni a parlamentáris formákat.⁴⁷

A tanácsülés és vb kapcsolatában tapasztalható helytelen jelenségek, arányeltolódások oka elsősorban abban kereshető, hogy a vb vezetők sokkal képzetesebbek, az állami munkában jártasabbak voltak, mint a kevés tapasztalattal rendelkező választott testület, a tanácsülés tagjai. Ezzel összefüggésben a gyors és helyes döntések meghozatalát az adminisztratív rendszabályok iránt fogékony felsőbb állami szervek is helyesebbnek látták a végrehajtó biztosságra építeni. Sokszor a vb vezetők is e szemléletből kiindulva visszahúzó, lassító erőt, többlet munkát láttak csak a tanácsülésekben.

Összegezve a tanácsülés szerepével, munkájával kapcsolatban elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a tanácsi testületi munka fellendítésével, ezen belül a tanácsstagok megjelenésének, aktivitásának, felelősségérzetének javításával kapcsolatban helyes úton történt az elindulás, bár érvényesítés első sorban a központilag jelentkező problémák következtében akadályokba ütközött. A változtatási törekvések olyan lényegi kérdésekre irányultak, mint a tanácsülés dön-

tési jogának növelése, a lakosságot legközvetlenebbül érintő kérdések napirendre tűzése, a községpolitikai tevékenység fellendítése stb. Felismerték, hogy a tanácsi testület hatalmi tevékenységének funkcionálása elválaszthatatlan a megfelelő tömegkapcsolatok kiépítésétől.

Ez az út — a még jelentkező, esetenként nehezen legyőzhető problémák ellenére — magában rejtette a korábbi hibák teljes kijavításának lehetőségét. Gátolták mindenek széleskörű érvényesülését a helyenként még jelentkező baloldali nézetek, a revizionista tevékenység, a külső és belső ellenség egyre szaporodó és fokozott támadása. A fejlődést az 1956. októberében kirobbantott ellenforradalom azonban csak egy időre tudta megakasztani. Az ellenforradalom leverését követően ezen a helyes, már ekkor megindult úton folytatódott a fejlődés.

*

A tanácsok hatalmi tevékenysége és tömegkapcsolataik növelése szempontjából fontos szervek a tanácsi bizottságok ezen belül is elsősorban a t a n á c s i t e s t ü l e t á l l a n d ó é s i d e i g l e n e s b i z o t t s á g a i .

Az állandó bizottságok a tanácsi testület mellett működnek, tagjaik a tanácstagok soraiból kerülnek ki. Feladataik között a tanács határozatainak megvalósítására való mozgósítás, a kezdeményezés és az ellenőrző tevékenységük emelendő ki. Feladataik tehát részben az államhatalmi jelleg, részben a tömegkapcsolatok erősítése területén jelentkeznek.

Az egyes tanácsszintek feladatai közti eltérésekből adódóan a különböző szintű állandó bizottságok is sajátos vonásokkal rendelkeznek.

Az állandó bizottságok a tanácsülésnek vannak csak alárendelve. Az igazgatási apparátustól nincsenek függőségi viszonyban. A tanácsülések közötti időszakban az igazgatási apparátus folyamatos ellenőrzésének, segítségének feladata eleve feltételezi az ilyen értelmű jogi rendezést. A második tanács törvény e tekintetben megszüntette az elsőnek azt a hibás megállapítását, hogy az állandó bizottságok tevékenységükről időnként kötelesek a vb-nak beszámolni, és hogy az egyes osztályok mellett kell megszervezni őket. Beszámoltatásuk kizárólagos joga csak a tanácsülést illeti meg.

Ugyanakkor az állandó bizottságok ellenőrző, javaslattevő funkciója nem jelent utasítási jogot az igazgatási apparátus felé. Javaslatait a vb köteles záros határidőn belül megtárgyalni, illetve megindokolni, ha ezt nem látja célszerűnek. Amennyiben a vb valamely javaslatukat elutasítaná vagy nem tárgyalná meg, azt a következő tanácsülés elé terjeszthetik.

A Veszprém megyei állandó bizottságok 1955—1956. évi tevékenységét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az első tanácsciklushoz képest munkájuk javult. Nőtt a jól dolgozó állandó bizottságok száma, csökkentek tevékenységükben a formális elemek.

Általában az egészségügyi, oktatási és kereskedelmi állandó bizottságoknál volt tapasztalható a legnagyobb aktivitás. Igen jól működött például a berhidai, külsővati, adorjánházi, révfülöpi, bakonyszentlászlói egészségügyi és szociális, az adorjánházi, bakonyszentlászlói, zirci oktatási állandó bizottság. Ez utóbbiaknál külön kiemelendő a zirci, amely eredményesen tevékenykedő kultúrcsoportot is szervezett. Mindegyik állandó bizottság sikeres tevékenységet fejtett ki pl. Bakonyszentkirályon, Tótvázsonyban, Olaszfalun, Bakonypéterden stb.

Néhány helyen igen szép tevékenységet végzett a pénzügyi állandó bizottság, például Románd, Tés, Zirc, Hévíz, Vonyarcvashegy községekben. Badacsonytomajon illetve a pápai járás községeiben komoly segítséget adtak a községfejlesztési tervek, valamint a költségvetés elkészítéséhez. A javaslatok összegyűjtése mellett jelentős szerepet vállaltak társadalmi munka szervezésében. Bár szórványosabban — elsősorban a tapolcai járásban — közreműködtek az apparátus ellenőrzésében is. Például Rezin felülvizsgálták a tanács gazdálkodási tevékenységét.

Általában jól működtek a gyógy- és üdülöhelyi állandó bizottságok. A hévízi, balatonyöröki, badacsonytomaji ér-

demel külön említést. Ez utóbbi sok hasznos javaslattal járult hozzá Badacsony, mint üdülöhely fejlesztéséhez.

Lehetne még a példákat a jól működő községi állandó bizottságokra is tovább sorolni. Minél magasabb szintű tanács mellett működőket vizsgálunk, annál inkább érvényes ez a megállapítás. Megyei szinten különösen kiemelkedő a kereskedelmi állandó bizottság tevékenysége. Olyan kérdésekkel foglalkozott például, mint Alsóörs község fejlesztésének feladatai, a megyei kereskedelmi hálózat fejlesztése stb.⁴⁸

Az eredmények ellenére az első tanácsciklusban is jelentkező alapproblémák az állandó bizottsági munkánál is fennmaradtak. Ezek egyike az volt, hogy az állandó bizottságok nagy száma következtében szakmailag túlzottan szétaprózódtak. Feladataik is még mindig túl egyoldalúak voltak, tevékenységük az apparátus ellenőrzésére nemigen terjedt ki. Sok állandó bizottság csak papíron működött. Például a pápai járásban (de hasonló volt a helyzet mindenütt) a 7 járási állandó bizottságból rendszeresen csak 5 működött. A 173 községi állandó bizottság helyett pedig csak 145 létezett, de ezek 20—25 százaléka is csak papíron működött.⁴⁹

Az állandó bizottságok jelentős részének a munkája nélkülözötte a tevszerűséget, esetenként, inkább kampányfeladatokba való bekapcsolódás volt tapasztalható náluk. Munkatervet a községi állandó bizottságok egészen ritkán készítettek, de nem volt kielégítő a helyzet a járásiaknál sem.⁵⁰

Nagyobb problémát jelentett, hogy a működő állandó bizottságok egy része nem a tulajdonképpeni feladata ellátásán tevékenykedett. Feladataik gyakran kimerültek az operatív szervező tevékenységben (pl. begyűjtéssel kapcsolatos feladatokban).

Az állandó bizottsági munka szempontjából visszahúzó erőt jelentett az is, hogy jó javaslataikat sokszor nem vették figyelembe. Jónak számított a helyzet a pápai járásban, ahol az állandó bizottságok 159 javaslatából 93-t megvalósítottak.

Több helyen nem alakult egészségesen a végrehajtó bizottságokkal való kapcsolatuk. Tapolcán például a vb beszámoltatta az egyik állandó bizottságot.⁵¹

Ebben az időszakban a tanácsüléseken még ritkán számoltatták be az állandó bizottságokat munkájukról és bizták meg őket feladatokkal. Helyes kezdeményezések több községben is jelentkeztek azonban e területen is. Például Tótvázsonyban, Badacsonytomajon stb. már megindult rendszeres beszámoltatásuk.⁵²

Az állandó bizottsági munka megjavításához a végrehajtó bizottságok sem adtak megfelelő segítséget. Csupán arra törekedtek, hogy az állandó bizottsági üléseket megtartsák, hogy ezt a felsőbb állami szerveknek jelenteni tudják. Főleg a községi állandó bizottságokkal nem foglalkoztak. De még megyei szinten is jelentkeztek problémák. Például a megyei kereskedelmi állandó bizottság ülésein a végrehajtó bizottsági vezetők 1955—1956-ban egyáltalán nem vettek részt. Sőt a kereskedelmi osztály vezetőjét is többnyire hiába hívták meg ezekre.⁵³

Természetesen a nem megfelelő kapcsolatok nemcsak a végrehajtó bizottságon múltak. Tapasztalható volt az állandó bizottságok részéről is nemtörődomség. Például a zirci községi tanács vb üléseire rendszeresen meghívták őket, de gyakran nem mentek el. Nem segítették javaslataikkal a tanácsülési beszámolók elkészítését sem.⁵⁴

Ugyanakkor több helyen jó kezdeményezéseket tapasztalhatunk az állandó bizottsági munka megjavítására és ezen belül a végrehajtó bizottsággal való jobb kapcsolatuk kiépítésére. Például Badacsonytomajon 1956 legelején minden állandó bizottság mellé patronálólként beosztottak egy-egy végrehajtó bizottsági tagot, illetve az illetékes szakelődőknek is feladatukká tették a messzemenő segítségnyújtást.⁵⁵

Hasznos volt az állandó bizottsági elnökök tapasztalatcsere értekezlete is 1956 tavaszán Berhidán. Eredményei rövidesen már lemérhetőek voltak. Ettől kezdve a 6 állandó bizottságból 5 rendszeresen működött.

Jelentkezett a magasabb szintű tanácsok mellett létrehozott állandó bizottságok részéről is segítő tevékenység az alacsonyabb szinten működők irányába. Például a megyei

kereskedelmi állandó bizottság 1956. január 23-i ülésén olyan határozatot hozott, hogy a kereskedelmi osztály tartsa számon a járási állandó bizottságok üléseit és ezekről tájékoztassa őket, hogy azokat segíteni tudják. Vagy például a megyei oktatási állandó bizottság 1956. február 21-i ülése részletesen foglalkozott azzal, hogy hogyan tudnák segíteni a városi és községi állandó bizottságok tevékenységét.⁵⁷

Összegezve a Veszprém megyei állandó bizottságok 1955–1956. évi tevékenységét megállapíthatjuk, hogy az első tanácsciklushoz képest munkájukban történtek előrelépések. Ez elsősorban azokra az állandó bizottságokra vonatkozik, amelyek a lakosság széles tömegeit közvetlenül, mindennapi életében érintő kérdésekkel foglalkoztak. Nem véletlen hát, hogy a tartalmasabb munka végzése elsősorban olyan állandó bizottságoknál indult el, mint a kereskedelmi, gyógy- és üdülőhelyi (amelyek munkájában jelentős helyet foglaltak el a város- és községfejlesztési kérdések), oktatási, egészségügyi és szociális bizottságok. A községfejlesztési kérdések előtérbe kerülése, a tanácsi hatáskörök — bár lassú — növekedése, a tanácsi munka és ezen belül az állandó bizottsági munka tapasztalatainak gyarapodása egyaránt a pozitív irányú fejlődést segítették.

Ugyanakkor több tényező hátráltatta is az állandó bizottsági munka széleskörű kibontakozását. Ezek közt kiindulópontként azt a más vonatkozásokban már említett ténytet meghatározni, hogy a párt politikájában jelentkező torzulások éreztették hatásukat a tanácsi munkában is. A tömegekre való megfelelő támaszkodás, a tanácsok anyagi lehetőségeinek korlátai, a még mindig érvényesülő utasítási szellem, rész kérdéseknek, helyi problémáknak központi eldöntése, a hibákat kihasználni igyekvő ellenséges tevékenység károsan hatott a tömegek aktivitására. Hozzáteve, hogy mindehhez hozzájárult még a tapasztalatok hiánya is.

A végrehajtó bizottságok nem kielégítő tevékenysége az állandó bizottsági munka támogatásában szintén több tényezőre vezethető vissza. Erősen befolyásolta ezt a még mindig túlzottan centralizált irányításból adódóan a vb-k nagymérvű leterhelése „papírmunkákkal”. A végrehajtó bizottságok a leglényegesebb feladatnak a statisztikai adatok produkálását, tehát az állandó bizottsági munka formai oldalainak megkövetelését tartották, mivel az őket ellenőrző felsőbb állami szerveket is csak ezek érdekelték. E szemlélet kialakulását a tanácsi vezetőknel az is segítette, hogy látták az állandó bizottsági munka nehézségeit, s ezért csak többlet feladatot láttak benne a maguk számára, s nem a munkájukat segítő tényezőt, mely a tanácsok tömegkapcsolatainak alakulása szempontjából is igen lényeges szervezeti forma. Községi szinten mindehhez a tanácsi vezetők gyengébb felkészültségi foka is hozzájárult.

A legfontosabb feladat e területen a továbbiakban az volt, hogy valóban minden állandó bizottság foglalja el a tanácsi rendszeren belül az őt megillető szerepkört. Ennek érdekében növelni kellett a vb segítő és a tanácsülés feladat kijelölő és beszámoltató tevékenységét. Elő kellett segíteni a szakigazgatási apparátus feletti ellenőrző tevékenységük általánosságát. Szükséges volt az állandó bizottságok túlzott szakosításának csökkentése is.

Indokolt volt aktívahálózatuk növelése is. Különösen a deveszeri, a tapolcai és a zirci járásban. (Viszonylag jó volt a helyzet a keszthelyi járásban, ahol 1—1 községi állandó bizottságra 4—5 aktíva esett.)⁵⁸

Fontos volt aktívahálózatuk növelése kapcsán megfelelő szakemberekkel történő megerősítésük. Olyan feladatok kijelölésére volt szükség azonban mindehhez, amelyek alkalmasak a lakosság érdeklődésének felkeltésére és ezen keresztül az állandó bizottsági tevékenységbe való széleskörű bekapcsolásukra.

Az állandó bizottságok munkájának javítása mellett fontos feladatként jelentkezett az ideiglenes bizottságokban rejlő lehetőségek jobb kihasználása is. Ebben az időben még csak szórványosan hoztak létre ideiglenes bizottságokat, bár néhány helyen már felismerték jelentőségüket. Például Veszprémben ilyen bizottság készített az 1956. V—VI. havi városi tanácsülésre jelentést a tanács tömegkapcsolati tevé-

kenységéről. Rezin és Várvolgyön a kultúrház építésének segítésére hoztak létre ideiglenes bizottságot. Ezek a helyi anyag jobb felhasználásánál, a társadalmi munka szervezésénél és az építkezés egészségének összefogásánál fejtettek ki szép tevékenységet.⁵⁹

A tanácsi bizottsági munkával kapcsolatos feladatok megvalósítása a korábban ismertetett problémák következtében széleskörűen csak az ellenforradalom leverését követő időszakban bontakozott ki.

*

A tanácsi munkának igen fontos részét képezi a t a n á c s t a g o k v á l a s z t ó k e r ü l e t i t e v é k e n y s é g e, amely a lakossággal a szoros és aktív kapcsolat kialakításának nagyon lényeges formája. Pozitívan éreztette e területen hatását a második tanács törvény azon rendelkezése, mely megszüntette a tanács tagok lajstromos választását. A területi elv érvényesítése lehetőséget teremtett tanács tag és választókerület lakossága közötti szoros kapcsolat kialakítására, előbbé tette a választott küldött beszámoltatói és vizsgálói lehetőségét.

A tanács tag választókerületi munkájának egyik leglényegesebb mozzanata beszámolósi kötelezettsége. Ez jelenti egyrészt a tanácsi testület egészségének a munkájáról, másrészt a tanács tag egyéni tevékenységéről a számadást. Fontos fórumok az évente kétszer tartandó beszámoló a lakosság észrevételeinek, javaslatainak összegyűjtése szempontjából is.

A beszámoló számszerű eredményeit vizsgálva 1955—1956-ban a megyében, a következő képet kapjuk.⁶⁰

Az első kérdés, ami táblázatunkat vizsgálva szembeötlő, hogy a beütemezett beszámoló mennyisége nem érte el a törvényben előírtat. Másrészt a tervezettnél jóval alacsonyabb volt a ténylegesen megtartott beszámoló száma. Ennek okait keresve azt tapasztaljuk, hogy a dolgozó paraszt és munkás tanács tagok közül többen idegenkedtek a nyilvánosság előtti szerepléstől. Hozzájárult ehhez az is, hogy a végrehajtó bizottságok sem adtak meg minden segítséget a tanács tagoknak beszámolóik elkészítéséhez. Például a tapolcai járásban a badacsonytomaji és tapolcai tanács vezetőit kivéve egyetlen helyen sem adtak ehhez segítséget.⁶¹

A beszámoló tartásától sok tanács tag azért is idegenkedett, mert nem végezték megfelelően munkájukat. Nem volt tehát miről beszámolniuk. Másoknál választóik, általában az egész tanácsi munka lebecsülése is jelentkezett. Több helyen pl. Porván, Kisgörcbön stb. sérelmezték is, hogy nem ismerik még 1956 tavaszán sem megyei tanács tagjukat, a választás óta még nem látogatott el a községbe.⁶²

A megfelelő tömegkapcsolatok hiányát több tanács tag részéről elősegítette az is, hogy 1950-től, a megyei tanács fennállásától fogva az 1956. szeptember 28-i tanácsülés volt az első, ahol egy tanács tagot beszámoltattak választókerületi munkájáról.

Hatással volt még a passzivitásra az a tény is, hogy egyes tanács tagok hatáskörük, lehetőségeik szűk voltát érezve idegenkedtek a választók elé állni.

Bár kisebb mértékben, mint az első tanács ciklusban, de előfordult még a beszámoló túlságosan mechanikus ütemzése. Például a sümegi járásban az 1955. I. félévi beszámolókat mind június hónapra ütemezték be.⁶³ A beszámoló formai megoldásainak keresésénél hiányzott a kellő rugalmasság. Alig találkozni olyan kísérletekkel — kivéve a vb vezetőket — mint pl. több választókerületnek közösen tartja meg beszámolóját több községi tanács tag, esetleg együtt a járási és a megyei tanács taggal. Ez a megoldás pedig lehetővé tette volna a beszámoló elmondásától idegenkedő tanács tagoknál is a probléma megoldását. Másrészt növelte volna a látogatottságot is, hiszen így csökkent volna a beszámoló tartásából adódó gyűlések száma. Ugyanakkor jó lehetőséget nyújtott volna a különböző szintű tanácsok tagjai számára is választókerületeik problémáinak megoldásában az együttműködésre.

A tanács tagi beszámolókon résztvevők, az ott tett javaslatok, és a társadalmi munkavállalások számának alakulása azt mutatja meg, hogy mennyire sikerült tartalommal megtölteni a beszámolókat, mennyire voltak képesek e fórumok

1955. II. félévi beszámolók

Tanácsszint	Tanácsstagok száma	Beütemezett	Tartott	Részvevők száma	1 beszámolóra eső átlaguk	Javaslatok és panaszok száma	Vállalások száma
		beszámolók					
		(tanácsstagok %-ába)					
Megyei tanács	74	72 (97,2)	22 (29,7)	307	13,9	(1 besz.-ra eső átl.) 91 (4,1)	— (—)
Járási tanácsok	328	292 (89,0)	189 (57,6)	4115	21,7	131 (0,6)	34 (0,1)
Városi tanácsok	339	304 (89,6)	207 (61,0)	2141	10,3	228 (1,1)	13 (0,06)
Községi tanácsok	5617	4177 (74,3)	2637 (48,7)	18 759	7,1	927 (0,3)	338 (0,1)
Összesen	6358	4877 (76,2)	3055 (48,0)	25 322	8,2	1431 (0,4)	285 (0,1)

a tanács tömegkapcsolatait kedvezően alakítani, a szocialista demokratizmust növelni és elősegíteni az állampolgárok bevonását az állami ügyek intézésébe.

Ami a beszámolók látogatottságát illeti, a megyei tanács tagokét kivéve, mindenszinten emelkedést tapasztalhatunk. A községi tanács tagi beszámolóknál a viszonylag kismérvű emelkedés eléggé természetes. A választók és tanács tag kapcsolata itt sokkal közvetlenebb, a javaslatok megtételére, panaszok elmondására nap mint nap nyílik jó lehetőség. Kevésbé van ez már meg városi szinten. Épp ezért öröndetes itt a beszámolók látogatottságának — a járásihoz hasonló — viszonylag nagyobb mérvű emelkedése. A tömegkapcsolatok nem kielégítő alakulására utaló tény a megyei tanács tagi beszámolók látogatottságának csökkenése.

Az egyes tanácsszinteken a beszámolók látogatottsága táblázatunkban csak átlagkép kialakítását teszi lehetővé. Valójában ezt részterületekre bontva igen heterogén képet kapunk. Vannak beszámolók, melyeken alig jelentek meg, más beszámolókon viszont az átlagnál nagyobb érdeklődés volt tapasztalható. A megjelenési ingadozás szorosan össze-

függött a beszámolók témájával is. Badacsonytomajon például az 1956. I. félévi beszámolókon 512-en jelentek meg, mivel ezeken a községfejlesztési kérdésekkel foglalkoztak. Az itt elhangzott javaslatok alapján készítették el a községfejlesztési költségvetést is, és a feladatok sorrendiségének megállapításánál is messzemenően támaszkodtak a lakosság kívánására.⁶⁴

Nem kis feladatot jelentett a korábbi gyakorlat alapján kialakult szemlélet leküzdése, hogy a beszámolókon „úgyis az adót vagy a beadást kéri számon”. Több helyen ezen úgy próbáltak segíteni, hogy családlátogatások formájában tartották meg beszámolóikat.⁶⁵

Összességében emelkedett a társadalmi munka végzésére tett vállalások száma. Ez szoros összefüggésben volt azzal a ténnyel, hogy 1955-től fokozatosan előtérbe került a községfejlesztési tevékenység. Mind itt, mind pedig a javaslatok, panaszok számának alakulását vizsgálva nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy táblázatunk ezeknek csak egy részét tünteti fel, hiszen csupán egyetlen fórum, a tanács tagi beszámolók szempontjából vizsgálja ezeket.

1956. I. félévi beszámolók

Tanácsszint	Tanácsstagok száma	Beütemezett	Tartott	Részvevők száma	1 beszámolóra eső átlaguk	Javaslatok száma	Vállalások száma
		beszámolók					
		(tanácsstagok %-ába)					
Megyei tanács	74	74 (100)	51 (68,9)	319	6,2	— (—)	— (—)
Járási tanácsok	328	305 (92,9)	174 (53)	4480	25,7	87 (0,5)	173 (0,9)
Városi tanácsok	339	334 (98,5)	260 (76,6)	4931	18,9	13 (0,05)	— (—)
Községi tanácsok	5617	4665 (83)	3013 (53,6)	26 040	8,6	788 (0,2)	2088 (0,6)
Összesen	6358	5378 (85)	3498 (55)	35 770	10,2	888 (0,2)	2261 (0,6)

* Az 1956. I. félévi adatok csak a javaslatok számát tartalmazzák a panaszok nélkül.

A javaslatok száma 1955-ös adat hiányában (együttesen szerepel a panasszal) nem hasonlítható össze az 1956. I. félévével. Az összehasonlításra némi lehetőséget nyújt annak vizsgálata, hogy az 1956. I. félévi beszámolókon hány hozzászólás hangzott el — természetesen beszámítva itt azt, hogy ezek egy része sem javaslatot, sem panaszt nem tartalmazott. Az egy beszámolóra eső hozzászólások átlaga tanácsszintenként a következő:

megyei tanácsügyi beszámoló	3,8
járási tanácsügyi beszámoló	2,8
városi tanácsügyi beszámoló	2,5
községi tanácsügyi beszámoló	1,6
Összes:	1,7

A fenti adatokból — a megyei tanácsi beszámolókat kivéve — levonható az a következtetés, hogy 1956. I. félévében a tanácsügyi beszámolókon az előző félévhez képest nőtt az aktivitás. Bár az is megállapítható, hogy a hozzászólók részéről nagyobb számban hangzott el egyéni panasz, mint javaslat. Különösen a magasabb szintű tanácsok tagjai felé hangzott el sok egyéni probléma.

Bár viszonylag szerény számot jelentenek az elhangzott javaslatok, sok hasznos volt közöttük. Sok közülük különösebb anyagi befektetést nem igényelt (pl. autóbüszmegálló stb.), de sok dolgozó életét tette kényelmesebbé. A tanács tekintélye, tömegkapcsolatai alakulása szempontjából nem lebecsülendő, hogy az 1955. II. félévi beszámoló javaslatából 357-t 1956 elejére már megvalósítottak. Az 1956. I. félévekből pedig a megfelelő tanácsok 545 megvalósítását fogadták el. A javaslatoknál, amikor a számszerű eredményeket értékeljük, azt is figyelembe kell még venni, hogy ezek megtételére is csak az egyik lehetőséget biztosítják a tanácsügyi beszámoló. Hogy mennyire így van ez, azt egyetlen példa is illusztrálja. Csak az 1956. II. negyedévi tanácsügyi fogadóórákon 537 javaslat hangzott el, tehát közel annyi, mint a beszámolókon.⁶⁶

Összességében tehát szép eredményekkel zárható az 1955—56-os tanácsügyi beszámoló mérlege. Jelzik e feladat nagyobb mérvű szorgalmazását, mint ahogy az az első tanácsciklusban történt (ott félévenként átlag 2700—2800 beszámolót tartottak). Témájukban is a dolgozók mindennapi szükségletei jobb felmérésére és kielégítésére irányultak. Jó hatással voltak a tanácsülésék aktivitására is, ahol a beszámolókon elhangzott észrevételek következtében is megnőtt a tanácsügyi javaslatok száma.

A beszámoló mellett fontos eszköz a tanács és választói közti kapcsolat szorosra fűzésére a fogadóórák tartása. Itt — méginkább mint a beszámolóknál — felvetődik, hogy a sajátos községi viszonyok a kapcsolattartás sokkal rugalmasabb formáit teszik lehetővé és szükségessé. Nem helyes tehát a községi tanácsok fogadóóráinak külön kijelölt időpontban való tartása. A választók és a tanács tagok kapcsolata gyakran a mindennapi munkatevékenység során is jelentkezik. Másrészt már ekkor egyre több tanács tag családlátogatások formájában maga is megkereste választóit. Természetesen a többi tanácsszintre ez a gyakorlat nem általánosítható.

A fentiekben kifejtetteknek megfelelően a községekben sokszor nem is ütemeztek fogadóórákat, illetve ha a tanács tag családlátogatáson, vagy bármilyen formában egyéni panaszt jegyzett fel, azt is fogadóórák tekintették. Mindezt adatok sora támasztja alá. Például Tótvázasnyban — de más községeket is említhetnénk — 21 tanács tagot 91 választó keresett fel problémáival fogadóórák szervezésétől függetlenül.⁶⁷

A községi fogadóórák általános eredményeit tükröző statisztikák adatai mindenféle egyéni panaszfelvételt tartalmaznak. Ennek ellenéreszámuk alacsony 1955. III. negyedévében például hónapokra bontva átlag a tanács tagok 19,3%-a tett eleget ilyen jellegű kötelezettségének és egy-egy alkalommal 3—4 panasszal találkoztak. 1956-ban, azonban a munkába már a tanács tagok 25—30%-a bekapcsolódott. A panaszok száma kb. az 1955. évi aránynak felelt meg. Ezek az adatok

részben arra utalnak, hogy községi szinten a fogadóórák tartását előírni nem helyes, mivel választók és tanács tag kapcsolata nap mint nap megvalósul. Másrészt sokszor maguk a választók biztosabbnak látják ügyük elintézését, ha ezzel magasabb szintű tanács tagjához vagy a végrehajtó bizottsághoz illetve a szakigazgatási apparátushoz fordulnak. Például 1955. februárban a megyei tanács tagok fogadóóráikon 9—10 panaszt hallgattak meg, a járási tanács tagok 4—5-öt. Ez a szám a későbbiekben mindkét szintnél erősen csökkent. Ez elsősorban azzal függ össze, hogy a tanács tag sokszor tehetetlennek bizonyult jogos panasz elintézésére is. Az ilyen kedvezőtlen jelenségek csökkentésénél a vb és a szakigazgatási apparátus szerepe igen jelentős volt. Ha biztosították a tanács tag által továbbított panaszokra a gyors reagálást, a tanács tagok és a tanács mint hatalmi testület tekintélyét növelték a választók szemében.⁶⁸

Szükséges volt azonban a tanács tagok részéről is a választókerületi munka megjavítása. Amíg a községi tanács tagoknál nem helyesíthető a megoldás sablonokba szorítása, a többi tanács szintnél fontos alkotóeleme a tanács tagi tevékenységnek a fogadóórák tartása. Az eredmények azonban korántsem voltak kielégítőek. Míg 1955 elején a megyei tanács tagok 50—60%-a, járásiak kb. 50%-a tartotta meg fogadóóráit, 1956 közepére ez az arány 30% ill. 40% körül volt. Városi tanács tagok esetében erősen hullámzó a kép, a két év átlaga 40—50% körül mozgott. A fogadott panaszok száma itt volt a legalacsonyabb. 1—1 fogadóórára átlagban 1—2 fő esett.⁶⁹

Előfordult az is, hogy a tanács tag fogadóóráján nem jelent meg senki. De nem ez volt az általános. Gyakoribbak ennél az olyan esetek, hogy egyes tanács tagok az egész ciklus időtartama alatt nem keresték fel választókerületüket vagy az utolsó pillanatban küldtek üzenetet — esetleg azt sem — a rájuk várakozó választóknak, hogy nem érnek rá a fogadóórákat megtartani.⁷⁰ Ez viszont azt mutatja, hogy nem minden tanács tag tartott megfelelő kapcsolatot választóival.

Összegezve a fogadóórák tapasztalatait: az első tanács ciklushoz képest jelentős javulás volt tapasztalható⁷¹, de javítanivaló is akadt még bőven. Egyrészt feladatként jelentkezett a tanács tagok felelősségérzetének növelése, másrészt nagyobb segítséget is kellett adni a tanács tagoknak a választók ügyeinek intézéséhez.

A tanács tagi felelősség kérdésével kapcsolatban merül fel az a kérdés is, hogy a szocialista demokratizmus elvei közé tartozik a nép által választott küldöttek visszahívhatósága, ha nem bizonyulnak méltóknak a dolgozók bizalmára. Az 1954-es tanács törvény a területi választási elvre rátérve elvileg rendezte a tanács tagoknál a visszahívási jogot. A gyakorlatban ezzel kapcsolatban azonban több probléma is jelentkezett. Részben ez a rendezés nem az egyes tanács szinteknek megfelelően történt. Másrészt a rosszul dolgozó tanács tagot általában nem a választók hívták vissza, hanem a tanács ülés mondatja le, vagy hívta vissza. Ez szükségszerűen következett a kérdés jogi rendezéséből, ami azt segítette, hogy a gyakorlatilag könnyebben kivitelezhető megoldást válasszák.

*

A tanács tagok egyéni munkája és a tanács mint testület tevékenységének eredményessége, a tanácsok tömegkapcsolatainak kedvező alakulása feltételezi a tanács szoros együttműködését a tömegszervezetekkel, tömegmozgalommal. Ez az együttműködés lehetővé teszi a káros rivalizálás, a párhuzamoságok, keresztbeszervezések helyébe az egységes erőkihajtást. Különösen fontos volt a tanács jó együttműködése a Népfronttal, szakszervezettel, MNDSz-el és a DISz-szel. Mennyiben valósult ez meg?

Mivel a népfrontmozgalom széles tömegeket fog át, ezért szerepe igen jelentős lehet a tanácsok tömegkapcsolatainak szélesebb alapokra történő helyezésében. A tanács választások lebonyolításán túlmenően feladat körébe tartozik a tanácsok tevékenységének politikai alátámasztása. Nevelni a tömegeket a meggyőzés és felvilágosítás eszközeivel arra, hogy állampolgári kötelezettségeiket betartsák és éljenek azzal a

jogokkal, hogy közvetlenül illetve küldötteik révén közvetve bekapcsolódhatnak az állami ügyek intézésébe.

E feladatok ellátásához a feltételek nem voltak a legkedvezőbbek. 1954-től jelentkezett az a revizionista törekvés, mely a Népfrontot szembe kívánta állítani a párt vezetésével és a tanácsokkal. A megyében is jelentkeztek ilyen elképzelések. Ezek szerint a Hazafias Népfront, mint csúciszerv irányította és koordinálta volna a többi szervezet munkáját, így a tanácsi munkát is.⁷² Ez a tendencia 1955-ben visszaszorult ugyan, de 1956-ban ismét előtérbe került. Ebből adódóan a Hazafias Népfront a tanácsok tevékenységét politikailag alá-támasztó feladatát nem tudta ellátni.

Ilyen irányba hatottak az olyan helytelen szemléletbeli tényezők is, melyek a Népfront szerepét közjogi tevékenységére kívánták korlátozni. Ez nehezítette a Népfrontban rejlő lehetőségek kellő kiaknázását. Egy-egy választás alkalmával hatalmas társadalmi erők kapcsolódtak be a választási elnökségek, választókerületi bizottságok keretében a közéleti tevékenységbe — ez azonban nem járt együtt azzal, hogy a 4 éves tanácsciklus egésze alatt végig figyelemmel kísérjék, segítsék a területükön választott tanácsstagok munkáját.

A Népfront aktívainak száma sem volt túl nagy — ez is a választási szervek tagjainak rendszeres foglalkoztatását indokolta volna a ciklus egész tartamára —, de még ezen aktívakkal való együttműködés is inkább csak esetenként, kampányfeladatoknál valósult meg. A Népfrontot túlbecsülő, másrészt lebecsülő nézetek hatása mellett — bár nem függetlenül ezektől — esetenként káros rivalizálási törekvések, esetleg személyes ellentétek is jelentkeztek. Helyenként a Népfront ebben a periódusban is községi szinten csak formálisan működött. (Például Szentgálon, Balatonakalinn stb.)⁷³

Általában megyei, járási, városi szinten valamivel jobb az együttműködés. Bár itt is jelentkeztek negatívumok. Például a megyei Népfront elnök csak igen ritkán vett részt vb üléseken.⁷⁴ 1955 végétől, 1956 elejétől némi javulás volt tapasztalható. Ez elsősorban a községfejlesztési tevékenységben jelentkezett, ahol az elképzelések kialakításában, a végrehajtáshoz szükséges társadalmi munka szervezésében a tanács és népfront együttműködésének szép példáit tapasztalhatjuk.⁷⁵

A tanácsok termelési, kulturális, szociális feladatainak megvalósításában sokat segíthetnek a szakszervezetek. A második tanács törvény országgyűlési vitájában felszólaló Mekis József a szakszervezet részéről ezt a segítséget fel is ajánlotta „A SZOT és a szakszervezetek elnökségei kések mindent megtenni azért, hogy a helyi ipar fejlesztését, az oktatás, az egészségügy, a kereskedelem, a szállítás javítását a tanácsok el tudják érni. Helyi szerveink készen állnak arra, hogy az eddiginél nagyobb mértékben és szervezettebben vegyenek részt az állandó bizottságok munkájában, tanácskozzanak az együttműködjenek a tanácsi apparátus osztályaival, szakigazgatási szerveivel.”⁷⁶

A gyakorlati eredmények azonban e területen is a népfronttal való együttműködéshez voltak hasonlóak. Egyes részeredmények mellett sok gátló tényező jelentkezett, ami kedvezőtlenül befolyásolta a közös munkát. Részben a helyi tanácsi és szakszervezeti vezetők részéről sem mindig volt megfelelő a másik szervvel való együttműködésre való törekvés. Nem kedvezett ennek az sem, hogy a szakszervezetek érdekvédelmiszere az 50-es évekre erősen háttérbe szorult, ami tömegbefolyásuk csökkenését is eredményezte. Hatásköri problémák is voltak. Épp ezért nemegyszer ez a rendelkezésre álló anyagi eszközök szétforgácsolt felhasználását is (pl. külön könyvtárak létrehozása, stb.) eredményezték.

Jelentkezett javulás az első tanácsciklushoz képest az MNDSz szervezeteivel való kapcsolatban. Helyenként kísérte ugyan még az a helytelen korábbi gyakorlat, hogy operatív feladatokra, mintegy „aktívagárdaként” kívánták őket a tanácsok bevonni pl. begyűjtési stb. feladatok végrehajtásába.⁷⁷ Egyre inkább tért hódított azonban a helyes szemlélet, hogy a segítségnek az állami feladatok politikai munkával történő alátámasztását kell jelentenie. Ez tükröződött az 1956. március 14-i megyei tanácsülés egyik hozzászólásá-

ban is. A felszólaló kifejtette, hogy az állandó bizottságok aktívahálózatának kibővítéséhez (pl. napközik üzemeltetése, faluszépítés, áruellátás megjavítását célzó feladatok végzésére), a községfejlesztési tervek elkészítéséhez kell a segítségét kérni.

Az eredmények között is ilyen jellegűek találhatók. Például Külsővaton sokat segített az egészségügyi és szociális állandó bizottságnak az MNDSz aktívahálózata (és a Vöröskereszt). Vagy a pápai járási MNDSz elnökség 1955-ben összehívta azokat a községi tagjait, akik tanácsstagok voltak és itt segítő céllal javaslatot ismertetett, hogy tanácsági munkájukat hogyan végezhetnék jobban.⁷⁸

A DISz-szel való kapcsolatnál is helyenként hatott még az a szemlélet, mely operatív munkába való bevonásban látta az együttműködést.⁷⁹ Egyre inkább felismerték azonban az ifjúsági szervezetben rejlő tényleges erőt: az ifjúság bekapcsolását, a tanácsi feladatok, elsősorban a községpolitikai tevékenység megoldásába. Másrészt az ifjúság nevelése is közös feladata a tanácsnak és a DISz-nek. Ez utóbbi érdekében 1956-tól különösen tapasztalható volt a tanács segítségadása is a DISz-nek egyrészt az ifjúság nevelésében, másrészt az ehhez szükséges feltételek biztosításában. Pápán például 25 ezer Ft-ot biztosított a városi tanácsa fiataloknak, a pápai járási tanács sportfelszerelést vásárolt Ganna, Döbrönte, Tapolcafő, Bakonyzúcs stb. DISz szervezeteknek. Külsővaton, Tótvázsonyban, Zircen helyiséget biztosítottak számukra. A közös összefogásnak olyan eredményei voltak, mint például a DISz-szel közösen megrendezett ifjúsági seregszemle 1956-ban. Erre 43 tánc csoport, 65 zene- és énekkar, 342 szvaló nevezett be a megyében stb.⁸⁰

Tehát már e területen, a tömegszervezetekkel, tömegmozgalmakkal való együttműködés területén is megindult a helyes utak, módzatok kialakítása, ha nem is hibáktól mentesen. Lényegében az ekkori helyes törekvések széleskörű kibontakoztatása folytatódott az ellenforradalom leverését követő időszakban.

IV.

A tanácsok államigazgatási tevékenységének befolyása a tömegkapcsolatok alakulására:

A tanácsok államigazgatási tevékenysége sokrétű, szerteágazó problémák sorát veti fel. E dolgozat keretében csupán azt kívánjuk vizsgálni, hogy a tanácsok igazgatási tevékenysége, munkastílusuk mennyiben befolyásolta a tömegkapcsolatok alakulását.

Igen lényeges ebből a szempontból a helyi ipari, mezőgazdasági, áruellátási, kulturális, egészségügyi, szociális feladatok megoldása. Jelentős a város- és községfejlesztési tevékenység. A dolgozók elsősorban ezen keresztül mérik le a tanácsok munkáját, érzik azt saját szervüknek vagy a néptől elidegenedett hivatali apparátusnak. A fentiekben túlmenően ilyen irányban hat a lakosság bejelentéseinek, panaszainak intézése, az apparátus tevékenységét jellemző munkastílus.

A tanácsok gazdasági tevékenységét illetően már a tanácsok létrehozásakor elfogadott alapelv volt, hogy fokozatosan le kell adni hatásköröket a tanácsoknak. Ez a folyamat azonban csak igen lassan bontakozott ki, nagy ellenállásba ütközve a központi szakigazgatási szervek túlzott centralizációs törekvéseiben. 1954-től történni a kérdés rendezésre intézkedések, de megnyugtató megoldást ez a probléma a tárgyalt periódusban még nem nyert.

A fentiek mellett ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a hatáskörök leadásával kapcsolatos ellenállás nemcsak miniszterium és tanács, hanem felsőbb és alsóbb szintű tanácsok vonatkozásában is jelentkezett.

A tanácsi tevékenységet vizsgálva e területen 1955—56-ban, mint általános adatokból, a költségvetésből helyes kiindulunk. 1955-ben ez

286 149 647 Ft bevétellel

282 155 204 Ft kiadással

3 994 443 Ft maradvánnyal zárult. Az 1956-os évre előirányzott költségvetés:

293 192 000 Ft betétellel

293 192 000 Ft kiadással számolt.

A költségvetés megoszlása 1956-ban:

kulturális célokra	27,2 % (1955-ben: 26,3 %)
egészségügyi, szociális	22,4 % (1955-ben: 21,3 %)
gazdasági célokra	13,3 % (1955-ben: 12,8 %) ⁸¹

A fenti adatok önmagukban is mutatják, hogy tárgyalt periódusunkban a megye jelentősen fejlődött. Érvényes ez annak ellenére, hogy a tanácsok hatáskörének korlátozása a tervezés, költségvetés, beruházások területén is gátló tényezőként jelentkezett. Például a költségvetésben jóváhagyott összegeken belül annyira nem rendelkezhetett önállóan a tanács, hogy a PM hozzájárulása volt szükséges, ha a fűtőlétszám terhére egyes tanácsai intézmények segédmunkást kívántak felvenni. Vegyünk egy másik példát is. A tapolcai 8 tantermes iskola építésénél a tornaterem burkolása a költségvetésben linóleumból volt megtervezve. A kivitelező ezt anyagihiány miatt nem tudta elkészíteni. Ahhoz, hogy más anyaggal helyettesíthessék, 29 leléváltásra volt szükség a tervező és kivitelező vállalat, a generál-vállalkozó és az alvállalkozó, a minisztériumi és az alsóbb szervek között. Ez a huzavona növelte a beruházási költségeket is és hátráltatta az iskola építésének befejezését.⁸²

A tanácsok önállóságának, hatáskörének hiánya úgy is éreztette hatását, hogy a rendelkezésükre álló pénzeszközök hofafordítása szempontjából is erősen meg volt kötve a kezük. Ez azt is eredményezte, hogy nem egy esetben az igények kielégítésénél nem tudták a helyes sorrendiséget érvényesíteni. Ez többi különösen káros volt tömegkapcsolataik szempontjából, mert a dolgozók ilyen problémákért a tanácsot hibáztatták.⁸³

Befolyásolta a tanácsok tömegkapcsolatainak alakulását a helyi ipari és kereskedelmi tevékenység is, mint a lakosság áruellátására, javítási, szolgáltatási igényeinek kielégítésére irányuló tevékenység.

A helyi ipar területén problémát jelentett egyrészt, hogy a felsőbb szervek nem szívesen adtak át vállalatokat tanácsai kezelésbe. Legfeljebb azokat, melyek erősen deficitesek voltak. A tanácsai kezelésben levő vállalatok többsége technikailag mélyen azországos szint alatt volt. Kapacitásuk jelentős részét nem a lakosság szükségleteinek kielégítése, hanem a minisztériumok által leadott tervek teljesítése kötötte le. (Ezt a vállalatok szívesen is fogadták, mert a nagyipar számára nem kifizetődő apróbb közszükségleti cikkek előállításának önköltsége magasabb volt).

Ez utóbbi tényt viszont a lakosság ellátása, a választék bővítése súnyllette meg.

Enehézségek ellenére elégedettek lehetünk a tanácsai vállalatok eredményeivel. 1955-ben például 33,6 millió Ft nyereséget fizettek be a tanácsoknak. Ha a veszteségesen gazdálkodók 7,5 millió Ft-os deficitjét leszámítjuk, még mindig 26,1 millió Ft a tiszta nyereség. Termelési értékük 299 millió Ft-ot tett ki.

Különösen jelentős volt a közséppolitikai tervek végrehajtása szempontjából, hogy a tanácsai téglai par terven felül 2069 millió db téglát gyártott.⁸⁴

A kisipari szövetkezetek éves tervüket ugyan globálisan csak 99%-ra teljesítették, azonban egyes, a lakosság által nagyon keresett cikkeknel (tűzhely, bútor) ezt jelentősen (561 illetve 256%) túlteljesítették.⁸⁵

Javította a lakosság igényeinek kielégítését a magánkisiparosok számának megnövekedése is.

Jelentős eredmények mutatkoztak a kereskedelmi hálózat fejlesztése területén is. 1955-ben közel 3000 egységgel bővült a kereskedelmi hálózat. Ezen felül sok egységet korszerűsítettek. Az új egységek 70%-a falun létesült. Javult az iparvidékek kereskedelmi ellátottsága is. 1956-ra kb. 800 új egység átadását tervezték be.⁸⁶

Az eredmények mellett azonban hibák is jelentkeztek. Nemegyszer a nagykereskedelemtől raktáron levő cikkek sem voltak kaphatók az üzletekben. Például Herenden hosszú ideig nem lehetett alumínium edényt kapni, az iparvidékek boltjainak jelentős részében nem gondoskodtak a csomagolt és ömlesztett sajtfeleségek utánpótlásáról, stb.⁸⁷

Több helyen a kenyér és tejellátás nem volt megfelelő.⁸⁸ Olyan szélsőséges esetek is jelentkeztek, mint pl. Keszthelyen. A lakosság a városi tanácson keresztül halúzet létesítését kérte. A főhatóság válasza erre az volt, hogy szükségleteiket horgászással elégítsék ki. Általában a balatonparti üdülőhelyek ellátása nagyon gyenge volt.⁸⁹ Mindez nem szolgálta a jó tömegkapcsolatok kialakításának ügyét, bár ehhez olyan, a tanácsokon kívül álló problémák is hozzájárultak, hogy a korlátozott anyagi lehetőségeket a lakosság egy része nem mindig tudta reálisan mérlegelni.

Egyik égető problémaként jelentkezett a lakáskérdés is. Különösen a városokban és a fejlődő iparvidékeken jelentett ez súlyos gondot. A tanácsai szervek részéről megvolt a törekvés ennek enyhítésére (pl. 1956. I. negyedévből irodahelyiségekből 357 lakást alakítottak ki), de megoldására — a Horthy rendszertől örökölt súlyos lakásviszonyok miatt — néhány év alatt nem vállalkozhatott. E területen a korlátozott anyagi lehetőségek (beszámítva a kérdés korábbi kétségkívüli elhanyagolását is, a családiházépítés nem kellő ösztönzését) megértetése az érdekelttekkel talán a legnehezebb feladat volt.⁹⁰

A begyűjtési rendszer fennmaradása, másrészt a dolgozó parasztkok vetőmag és műtrágya igényének nem kellő kielégítése (bár minderről a tanácsok nem tehettek) lazította a tanács kapcsolatát a dolgozó parasztsággal.⁹¹ Ebben az időszakban már nem volt a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a tanács tömegkapcsolatai szempontjából olyan káros hatása, mint az előző tanácsciklusban. Bár ilyen irányba hatott a termelőszövetkezetek szervezése területén az önkéntesség helyenként ismét előforduló megsértése.⁹² Ez az adott helyen a vb és apparátus illetve a dolgozó paraszt tanács-talagok viszonyát is kedvezőtlenül befolyásolta.⁹³

Az ellenség is aktivizálódott. Olyan nézeteket terjesztettek hogy, „a becsületes magyar ember földszertetével” nem egyeztethető össze a nagyüzemi gazdálkodás. Jelentkezett a „közös csajka” elmélet is, mintegy ezzel próbálva megfélemlíteni, elbizonytalanítani a parasztkokat. Helyenként a közép- és szegényparasztkok szembeállításával kísérelték meg a tsz mozgalom fejlődését gátolni. Néhol egyenesen a tsz takarmánya, szalmája felgyűjtására vetemedtek (pl. Bakonygyirót, Bakonyánán).⁹⁴

Rossz hatással volt a parasztságra az apparátusban megbúvó ellenség tevékenysége. Volt, ahol a gazdasági épületet, felszerelést visszakövetelő kulákoknak adtak igazat a termelőszövetkezettel szemben. Úgy is megkárosították a tszket, (pl. Magyarpolány, Ugod, Nemesvámos községekben), hogy egyének által művelt területeket is terükre irtak s velük fizetették érte az adót és beszolgáltatást.⁹⁵ Jelentkeztek az apparátusban, a tsz-kezt lebecsülő, az egyéni parasztkokat túlértékelő revizionista nézetek is. Máshol az önkéntesség elvét összecserélték a passzív várakozással.⁹⁶

Az ellenséges tevékenység és a helyenként jelentkező baloldali túlkapasok és revizionista nézetek azonban nem tudták leállítani a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődését. 1956 március végéig 133 tsz. 21 tszcs működött a megyében 7513 taggal, 56 928 kh összterületen. Eredményeik is biztatók voltak.⁹⁷

	1954	1955
Szövetkezeti alap	22,2 mill.	45,5 mill.
Tartalékolás	24,1 mill.	26,6 mill.
Össz. bevétel	40,4 mill.	50,6 mill.
Természetbeni részesedés	24,8 mill.	33,7 mill.
Pénzbeni részesedés	11,6 mill.	15,7 mill.
A munkaegység értéke	28,12 Ft	39,42 Ft
Mérleghiány	2,7 mill.	1 mill.

Néhány termelőszövetkezet különösen szép eredményt ért el. A munkaegység értéke:⁹⁸

pl. a Zirc-aklipuszaiban	62,64 Ft
a révfülöpiben	62,20 Ft
a bakonypéterdiben	51,— Ft
a romándiban	56,50 Ft
az egyházaskeszőiben	46,— Ft

A költségvetésnél közölt adatokból kitűnik, hogy a rendelkezésre álló anyagi eszközök jelentős részét (több mint 1/4-ét) k u l t u r á l i s kiadásokra fordította a tanács. Ennek következtében e területeken is igen szép eredmények születtek. Hasonló volt a helyzet az e g é s z s é g ü g y i és s z o c i á l i s ellátottság terén. Az alábbi számadatok önmagukban is dokumentálják ezt:

Az óvodai férőhelyek száma 1955-ben 3375-ről 3553-ra emelkedett. Az állandó bölcsődékben 244, az idénybölcsődékben 180, a berhidai és a csopaki csecsemőotthonokban 200 csecsemő ellátásáról gondoskodtak. Az általános iskolai napközikben elhelyezett gyermekek száma 1660 fő volt. Ezen felül a nyári hónapokra 145 idénynapközi (4500 gyermekkel) működtetését tervezték be a költségvetésbe.⁹⁹ Csak 1955-ben az állandó és idénynapközök üzemeltetése 7,5 millió Ft-ba került.¹⁰⁰

1955-ben a tervezett 17 helyett 34-el, 1246-ra emelték az általános iskolai tantermek számát. Ennek megvalósítását a lakosság társadalmi munkával is segítette. (Például Kapolcson, Dudaron, Kisgörbőn, Bakonycsernyén stb.) A középiskolai tantermek száma a tervezett 90 helyett 105-re emelkedett.¹⁰¹

Gondot jelentett az ifjúság nevelése szempontjából, hogy 96 községben nem volt alkalmas helyiség összejöveteleikre.¹⁰² Ennek megoldását is keresték. A tanácsok helyiséget, pénzt bocsátottak a fiatalok rendelkezésére (Külsővat, Tótvázasony Zirc, stb.). Igyekeztek a tanácsok fellendíteni az ifjúság kulturális és sporttevékenységét is. A keszthelyi járási tanács pl. 1956-ban 60 ezer Ft-ot szavazott meg e célra.¹⁰³

A kultúra terjesztése szempontjából jelentős a megyében működő 162 kultúrház és kultúrotthon szerepe.¹⁰⁴

1955-ben 120-ra bővítették a kórházi ágyszámot. A szociális otthonokban 497-en kaptak ellátást.¹⁰⁵

*

Jelentős eszköze a jó tanácsi munkának a tanácsok tömegkapcsolatai növelésének a k ö z s é g p o l i t i k a t e v é k e n y s é g e. Az első tanácsciklus idején nem fordítottak rá kellő gondot. 1955-től kezdett jobban fellendülni (a községfejlesztési hozzájárulásról szóló 1955. évi 4. sz. tvr-el). Felismerték, hogy gazdasági szerepe mellett igen lényeges politikai hatása is. A legjobb eszközök egyike a dogozó tömegek aktivizálására, a helyi kezdeményező erő széleskörű kibontakoztatására. Meg kell azonban azt is mondani, hogy erre a felismerésre jónéhány községi tanács a megyében is csak 1956-ra jutott el.

A tanácsok községpolitikai tevékenysége a községfejlesztési hozzájárulásra, a tanácsi vállalatok terven felüli nyereségének egy részére, az adóprémiumra, a helyi beruházásoknál elért megtakarításokra, a költségvetési többletbevételekre, a rejtett helyi tartalékok feltárására, a lakosság társadalmi munkájára alapozódott. Eredményességét növelte a tanácsi vállalatok sorának és általában a tanácsi hatáskörnek a szélesedése.

A fentiekben belül különösen a községfejlesztési alap létesítése lehetőségét szeretnénk hangsúlyozni.¹⁰⁶ Ennek segítségével a tanácsok költségvetésükön és beruházási előirányzataikon felül számos feladatot oldhattak meg saját hatáskörükben.

Az új lehetőséggel való élés nem ment azonnal minden hiba nélkül. Általában helyesen történt a tervek összeállítása. A tanácsstagok széleskörű felmérést végeztek ennek érdekében a lakosság körében. Helyenként azonban már a tervezésnél is jelentkeztek hibák: irreális elképzelések beállítása. Máshol a lakosság igényeit nem mérték fel helyesen. Ennek tudható be, hogy pl. Márkón a tanácsülés nem fogadta

el a vb által készített községpolitikai tervet. Egyben utasította a vb-t a terv olyan értelmű átdolgozására, hogy a leg-sürgősebb feladatokat kivéve a kultúrház építésére tartalékolják a pénzt.¹⁰⁷

1955 tavaszán a megye 240 községéből 235-ben a tanácsülés elé terjesztették a községpolitikai tervet. Mivel egyes tanácsi vezetők az előkészítőmunka során nem ismertették, hogy ez a lakosság részéről is jelent hozzájárulást, 15 község tanácsülése (Kisgörbő, Rigács, Nemehany, Kisszöllős, Zalaszegvár, Mencshely, Szentgál, Gyulafrátót, Vindornyalak stb.) elutasította a községfejlesztési hozzájárulás megszavazását. A községek döntő többsége azonban nemcsak a pénzbeli hozzájárulást szavazta meg, hanem összesen 5 750 000 Ft értékű társadalmi munkát is.¹⁰⁸ A lakosság pénzbeli felajánlása 5 millió Ft volt.¹⁰⁹

Az eredmények 1955-ben — annak ellenére, hogy a tervek gyakorlati megvalósítása nem ment minden zökkenő nélkül¹¹⁰ — igen szépek. A községpolitikai tervek keretében létesült 11 ezer m² út, 6700 m² járda, 10 ásott kút, 3 szabadtéri színpad, 6 labdarúgó pálya, 90 db hangszóró, 2 új orvosrendelő, 3 kultúrotthon. Jelentősebb felújításra került sor 26 kultúrotthonban, 2000 kh legelőtisztítást végeztek, stb.¹¹¹

Az 1956-os községpolitikai tervek előkészítése (a Népfőnter által készített községi programokat erősen figyelembe vették), megkezdése, a lakosság által megszavazott hozzájárulás sokhelyt emelkedő volumene még nagyobb eredményeket ígért. Csabrendeken törpevízmű, Badacsonytomajon iskola, Várpalotán szabadtéri színpad, Rezin kultúrotthon, Vörösbény és Doba községekben iskolai tanterem, Bánd, Márkó, Mencshely községekben autóbuszváró építéséhez stb. kezdtek hozzá.¹¹²

Jelentősek a társadalmi munkafelajánlások. Különösen ott, ahol ebben a vb tagok is példamutatóan résztvettek. Ugyanakkor e területen szóróvatosan helytelen jelenségekkel is találkozhatunk. Példul néhány községben 50—200 Ft-ig terjedő bírságot szabtak ki a társadalmi munkát nem teljesítőkre. Vászolyban pedig a 4/1956 tanácsi sz. határozattal kötelezővé tették a társadalmi munkát. Az ilyen jelenségek ellen azonban a járási tanácsok felléptek.¹¹³

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a községpolitikai tevékenység eredményei jelentősek voltak. Az új létesítmények, felújítások stb. mellett különösen fontos volt szerepük a tanács és a tömegek kapcsolata, — de nem utolsósorban — a tanácsági munka fellendítése szempontjából. Az 1956-os tervek megvalósítását az ellenforradalom megszakította, de leverését követően újult erővel folytatódott az ezirányú tevékenység.

*

A tanácsok igazgatási tevékenységének kérdés-komplexumán belül a tömegkapcsolatok alakulását egyik leginkább befolyásoló tényező a lakosság bejelentéseinek, p a n a s z a i n a k intézése, ezen belül az apparátus munkatílusa. A kérdés egészének vizsgálatához szükséges a tanácsok és a legfelsőbb állami szervek, illetve a tanácsokon belül az alsóbb és felsőbb szintű tanácsok kapcsolataira is röviden kitérni.

A legfelső állami szervek és a tanácsok kapcsolatára alapvetően rányomták bélyegüket a túlzott centralizációs törekvések. Bár a második tanács törvény egyértelműen leszögezte, hogy a tanácsok hatalmi testületei csak a felsőbb választott hatalmi szerveknek vannak alárendelve, másrészt a végrehajtó bizottságok legfelsőbb irányítását a Minisztertanács megfelelő osztálya végzi, a gyakorlatban ez korántsem érvényesült. A tanácsi testület helyileg sem tudott a végrehajtó bizottság felé tényleges irányítóvá válni. Sok apró kérdésben pedig a hatáskörök változatlanul nem ott voltak, ahol azt legjobban megtudták volna oldani, hanem a központi szerveknél. Ez viszont szükségképpen a helyi kezdeményezések kibontakozását akadályozta, a helyi sajátosságok nem keltő figyelembevételét. Olyan rész kérdésekben sem volt például a tanácsoknak joguk dönteni, mint a túlórák engedélyezése.¹¹⁴

Különösen komoly problémát jelentett a szakminisztériumok merev ragaszkodása a hatáskörökhöz. Másrészt a fentiekkel összefüggésben az, hogy a tanácsi apparátus rendezte

letekkel halmozták el, ami az érdemi munkát károsan befolyásolta. Még 1956-ban is egy-egy megyei tanács szakigazgatási szervei napi átlagban 15—20 utatást és rendeletet kaptak.

Bár kisebb mértékben, de a hatáskörök leadásától való idegenkedés tanácsszintek között is jelentkezett. Ehhez a hivatkozási alap itt is a „nem kellő szakmai felkészültség” volt. Ez a felfogás sok esetben bürokratikus intézkedéseket szült. Például a szőlőkivágási engedélykérelmet a dolgozók beadták a községi tanács vb-hoz. Ez véleményezésre felküldte a járási tanács mezőgazdasági osztályához. Innen továbbkerült a megyei tanács mezőgazdasági osztályához. Ott engedélyezték vagy elutasították, majd az ügyirat visszafelé is megtette az előbbieken vázolt utat. A bürokratikus ügyintézésen túl ez azt eredményezte, hogy a megyei tanács mezőgazdasági osztályán egy szőlészeti agronómus munkaidéjét teljesen lekötötte az engedélykérelmekkel való írászat mellett foglalkozás. Így tényleges feladata elvégzésére már nem jutott ideje.¹¹⁵

A rendeletek tömege, a hatáskörök korlátozása következtében a végrehajtó bizottságok vezetőinek munkaidéjét is főleg a felsőbb szervek rendeleteinek végrehajtása foglalta le.

Az MDP KV-nek 1956. júliusi határozatában foglaltaknak megfelelően az Országgyűlés 1956. július 31-i ülése egyértelműen állást foglalt a helyzet megváltoztatásának szükségessége mellett. Az itt elhangzottakban különösen az az elképzelés kapott hangsúlyt, hogy a konkrét helyi ügyekben a tanácsoknak kell biztosítani a döntést, a felsőbb szakigazgatási szervek feladata a fő feladatokkal, fő irányelvekkel való foglalkozás. Ez egyben ellenőrző tevékenységük megjavítását is lehetővé teszi.

Természetesen a tanácsai szervek ügyintéző tevékenységében jelentkező bürokratikus vonásoknak egyéb okai is voltak. Az aktatologatások mögött nemegyszer az húzódozott meg, hogy az apparátusi dolgozó nem akart felelősséget vállalni. Az is szerepet játszott, hogy a tanácsai apparátusban és a végrehajtó bizottsági vezetők körében igen nagy volt a fluktuáció. Ebből adódóan sokan közülük nem ismerték kellően a rendelkezéseket, s ez elősegítette a bürokratikus ügyintézés.¹¹⁶

* A fluktuáció mértékére utalnak a vb-i vezetőkre vonatkozó alábbi adatok. Az 1954-es tanácsválasztások után a régi és az új tanácsai vezetők aránya:¹¹⁷

Tanácsszint	VB elnök		VB elnök h.		VB titkár	
	Régi	Új	Régi	Új	Régi	Új
Járási	6	2	10	5	6	2
Városi	2	2	3	1	3	1
Községi	165	72	5	7	195	43

Ehhez járultak még hozzá a ciklus közbeni változások. Például Balatonedericsen az 1954-es választásoktól 1956. április végéig 4 elnök és 6 titkár váltotta egymást.¹¹⁸

Fontos feladatként jelentkezett tehát a fluktuáció csökkentése, mint a probléma megoldásának egyik kulcsa. A nehézségek áthidalásában azonban a szakmai továbbképzés is sokat segíthetett. Ennek érdekében az 1954-es választások után az új végrehajtó bizottsági vezetők közül 5 hónapos államigazgatási iskolára küldtek 13 vb elnököt, 1 elnökhelyettest és 2 titkárt. Amíg a többi új vezetőre is fokozatosan sor kerülhetett, átmeneti megoldásként előre kiadott anyag alapján havonta szakmai konferenciákat tartottak számukra.¹¹⁹

A fentiekén kívül a lakosság ügyeinek nem megfelelő intézésében az apparátusi dolgozók hanyagsága is sokszor szerepet játszott. Például B. Z. képviselő 1956. február 16-i beadványára a megyei tanács csak július 13-án válaszolt.¹²⁰ Feltételezhető, hogy ha nem képviselőről van szó, még gyakrabban előfordult, hogy a beadványok megválaszolása nem a törvényben előírt időpontból történt.

A kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy jónéhány tanácsnál 48 órán belül igyekeztek a panaszokat elintézni.¹²¹ Ahol elmaradás volt az ügyintézés határidejének betartásában, abban szerepet játszott sokszor az előzőekben részletezett rendeletekkel való leterhelés, hatásköri problémák stb. is.

A lakosságtól a tanácsokhoz érkező bejelentések, panaszok — különösen a tanácsstagi fogadóórákon elhangzottak — között sok olyan jogos észrevétel is szerepelt, amit a tanácsok anyagi lehetőségeik korlátai miatt nem tudtak megoldani (pl. faluvillamosítási, kultúrházépítési kérelmek és lakáspanaszok sora).¹²² Többhelyütt azonban a tanácsstagok nem magyarították meg, hogy ilyen, sokszor jogos kérelmek miért csak hosszabb távon nyerhetnek megoldást. Másik oldalról viszont fontos, hogy az apparátus a hozzá továbbiított panaszokat, még abban az esetben se hagyja válasz nélkül, ha azok nem megoldhatók, sőt esetleg nem is jogosak.

A panaszok száma emelkedő tendenciát mutat. Például a közvetlenül a megyei tanácshoz érkező panaszok száma:

1953-ban	760 db
1954-ben	3000 db
1955. I. félévben	1600 db. ¹²³

Ez az emelkedés egyrészt magában rejti a lakosság bizalmának növekedését is. De magában foglalja többször jogtalan, másrészt túlzott, az anyagi lehetőségeinkkel nem reálisan számoló kívánságokat is. Ugyanakkor arra is enged következtetni, hogy egyes területeken jogos sérelmek várnak orvoslásra. Érdekes képet ad ilyen szempontból a panaszok tárgykör szerinti megoszlása. 1955. január-február hónapban elhangzott panaszokat és közérdekű bejelentéseket vizsgálva a következő képet kapjuk:¹²⁴

város- és községgazdálkodási osztályon	124 db
mezőgazdasági osztályon	103 db
pénzügyi osztályon	87 db
begyűjtési hivatalnál	56 db
kereskedelmi osztályon	18 db
elbocsátással kapcsolatos	9 db
illetményvel kapcsolatos	29 db
vb elleni panasz	15 db
szociálpolitikai	45 db
terv osztály felé	60 db
egyéb	188 db

A fenti adatok előző megállapításainkat igazolják. Egyrészt igen magas volt (közel 17%-a az összes panaszoknak és közérdekű bejelentéseknek) a város- és községgazdálkodási tevékenységgel kapcsolatos. Ezek zöme a kitűzött célok megvalósításához anyagi hozzájárulást kért. (Ezt a megyei tanács rendelkezésére álló anyagi eszközök nem mindig tették megvalósíthatóvá). Másrészt magas volt a mezőgazdasági, begyűjtési, pénzügyi (adó) panaszok száma (közel 34%), ami arra is enged következtetni, hogy az 50-es években e területen is jelentkező gazdaságpolitikai koncepció — a paraszt-ság magas adóztatása, túlzott begyűjtési kötelezettség — ha csökkent mértékben is, de még kísértett. Másrészt ezek adódtak egyes tsz-ek nem alapszabályzat szerinti működéséből is.

A panaszok elintézési gyorsaságát mutatja (és ez az egyes tanácsszinteknél közös jelenség) a fent részletezett 730 db panasz elintézése is. Március 1.-ig 365 panasz nyert végleges elintézés, 42 intézése folyamatban volt. Összesen 52 elintézetlen panasz határideje járt már le. Ez a Város- és Községgazdálkodási-, Pénzügyi- és a Mezőgazdasági Osztályok között oszlott meg.¹²⁵

Mindez azt mutatja, hogy a dolgozók éltek az 1954. I. törvényben biztosított jogokkal. Másrészt a tanácsai apparátus részéről általában nem a lelkiismeretes ügyintézés volt probléma, ebben sok, tőlük illetve szubjektív szándékuktól független tényező is befolyásolta őket.

Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy nem helyes, többször törvénytörtő döntések is születtek.¹²⁶ Erre mutat az is, hogy magas volt a megyei ügyészséghez a tanácsai határozatok ellen 1955-ben benyújtott panaszok száma: 191. A já-

rási ügyészségekhez 589-et nyújtottak be—és ezek 25—30%-a jogos volt.¹²⁷ Összegezve tehát a panaszok intézése javítandó volt még. Részben a panaszokkal való foglalkozás az apparátus részéről. Másrészt szükséges lett volna a tanácsokon kívül álló, de a panaszügyek intézésének hatásfokát rontó tényezők (centrális irányítás vadhajtásainak lenyese, a tanácsi hatáskörök növelése) megszüntetése is.

V.

A tanácsok pártirányítása:

A proletárdiktatúra szervei, így a tanácsok is a munkásosztály marxista-leninista pártjának irányításával fejtik ki tevékenységüket. A tanácsok fontos összekötő kapcsot jelentenek a párt és a tömegek között, mivel az állami szervek közül (különösen a városi és a községi tanácsok) a legközvetlenebbül, munkájuk során nap mint nap érintkeznek a tömegekkel.

Pártirányításuk jelenti a politikai irányvonal kidolgozását a pártszervezetek által, melyek szellemében a tanácsok dolgoznak, tehát a főbb feladatok, célkitűzések meghatározását, ezek végrehajtásának folyamatos ellenőrzését. Jelenti a tanács és az alá nem rendelt gazdasági, kulturális stb. szervek, másrészt a tanács és a tömegszervezetek munkája közötti koordináló tevékenységet. Feltételezi a feladatok megvalósítása érdekében a megfelelő kádermunkát is.

A tanácsok pártirányítása nem mond annak ellent, hogy a tanácsok feladataikat önállóan látják el. Ha ugyanis a pártszervek magukravállalnak a tanácsi feladatokból, akkor ezzel politikai irányító és nevelő szerepük szorul háttérbe, más részt az önállóság, a felelősség elsorvadását eredményezi a tanácsi munkában.

A párt vezető szerepe érvényesítésének különböző formái, módszerei alakultak ki. Az alapelv azonban azonos: az irányításnak pártpolitikai eszközökkel kell történnie. Ugyan akkor látni kell azt is, hogy a felsőbb állami szervek illetve a hatalmi szervek azonos szintű igazgatási szervek felé irányuló jogszabályozó, rendelkező tevékenysége állami vonalon a pártirányítás speciális formáját jelenti. (Ezek végrehajtása, betartása azonban nemcsak a párttagokra, hanem minden állampolgárra kötelező).

A tanácsok pártirányításának kérdéseit Veszprém megyében ismét csak az országos helyzetből kiindulva lehet vizsgálni. A tárgyalt periódusban az országos pártvezetésben megtörtént a jobboldali nézetek visszaszorítása. Ugyanakkor mivel az 1955. márciusi KV-i határozat nem mutatott rá a revizionista nézetek széleskörű jelentkezésének okaira, elvi alapjaira, másrészt ismét kezdtek előtérbe kerülni baloldali, szektás tendenciák, Nagy Imréék revizionista politikájának visszaszorítása nem történt következetesen. Ennek következtében egyre komolyabb problémák jelentkeztek az ország politikai életében. A párt és a tömegek kapcsolatának meglazulását nem sikerült megszüntetni, sőt a párton belül is tovább folyt a frakciós tevékenység (ha időlegesen nem is a nyílt színen). Viszonylag későn, 1956. júliusában született meg a KV-nek az a határozata, melynek alapján a még fennálló hibák kijavítása lehetséges lett volna — ennek megvalósítására azonban az ellenforradalmi erők szervezett fellépése következtében nem került sor.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a legjobb helyi szubjektív szándék sem lehetett elengedő arra, hogy az országos politikának megfelelően dolgozó megyei szervek munkájában az országos hibák ne éreztessék hatásukat. A hibák a tanácsok tömegkapcsolatai, a szocialista demokrázium kikontakoztatása szempontjából különösen károsak voltak. Mindezt az ellenséges erők messzemenően igyekeztek is kihasználni.

A párt és tanácsi szervek kapcsolatát vizsgálva a megyében, megállapíthatjuk, hogy az általában jó volt. Különösen érvényes ez a megyei tanács, a járási és a városi tanácsok vonatkozásában. Olyan problémák azonban felmerültek, hogy a tanácsi apparátus fluktuációja, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének nagy feladata, de néha az adminiszt-

ratív eszközök iránti fogékonyság következtében is, a pártszervek végeztek tanácsi feladatokat. Néhol a tanácsok részéről is jelentkezett olyan kényelmességre való törekvés, hogy saját feladataikból egy részt a pártszervek vállaljanak magukra. Helyenként ezzel ellentétes tendenciák is jelentkeztek, egyes tanácsi vezetők (különösen községi) terhesnek érezték a párt felé fennálló beszámolási kötelezettségüket. Főleg azokban a községekben voltak problémák, a párt vezető szerepének érvényesítésével, ahol a párttitkár nem volt függetlenített. Egyes községekben személyeskedések is voltak párt- és tanácsi vezetők között.¹²⁸

Ugyanakkor a fenti esetekkel szemben sok községben is (pl. Ugod, Lovászpata, Nemesszalók, Pápateszér, Balatonakali stb.) jó volt a kapcsolat a pártszervezet és a tanács között. Általában jellemezte ezt a feladatok közös megbeszélése, a tanácsi vezetők időnkénti beszámoltatása, kölcsönös részvétel egymás rendezvényein stb. A legtöbb segítséget azonban természetesen megyei szinten kapta a tanács a Pártbizottságtól.¹²⁹

Helyenként sor került együttes PB és tanácsülés tartására. Például 1956. március 27-én Keszthelyen ilyen együttes ülésen tárgyalták meg az éves városfejlesztési elképzeléseket.¹³⁰

A pártirányítás megjavítása érdekében hívták létre országosan a választott tanácsi testületen belül az MDP csoportokat. Szerepük a tanácson belül, másrészt a tanács tömegkapcsolatainak növelése szempontjából igen nagy lehetett volna. Bár szép eredmények is jelezték tevékenységüket (elsősorban a tanácsstagok akadémizálása és a községfejlesztési tervek kidolgozása területén), többnyire nem sikerült helyüket megtalálni. Összejöveteleiket általában 1—2 órával a tanácsülés kezdése előtt tartották, — sőt többször még így sem, — ahol az egyes tanácsülési napirendi pontok erősen formális megtárgyalására szorították.¹³¹

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a pártirányítás lenini elveinek teljes következetességgel való érvényesülését a tanácsoknál ekkor még sok tényező gátolja. Ennek kibontakozására is csak az ellenforradalom leverését követően (különösen a Politikai Bizottság 1957. júliusi határozata után) kerülhetett sor.

VI.

*Az ellenforradalom hatása a Veszprém megyei tanácsok munkájára:*¹³²

Az ellenforradalom kirobbanását Veszprém megyében is polgári restaurációs propagandahadjárat előzte meg. A követeléseket azonban szocialista jelszavakba öltöztették. Ilyen megtévesztő módszer segítségével számíthattak csak arra, hogy sok, a szocialista rendszert igenlő, de a hibák ellen fellépő embert is meg tudnak nyerni szándékuk támogatójául. Másrészt a fellépés legalitásának biztosítása is megkövetelte ezt.

Erősen éreztették hatásukat a megyében a Petőfi Kör vitái is. Több veszprémi pedagógus személyesen is résztvett ezeken, majd hazatérve, az ott hallottakat továbbadta. A megyei újság október 20-i számában Zs. R. egyetemi hallgató azt követelte, hogy Veszprémben is hozzák létre a Petőfi Kört. Az ellenforradalom Veszprém megyei előkészítésének legfontosabb eseménye az október 15-én rendezett értelmiségi nagygyűlés volt. Fontos mozzanat volt a veszprémi egyetemisták által összeállított 20 pontos követelések listája is. Ebben olyanok szerepeltek, mint például új választások tartása, Nagy Imre és Lukács György beválasztása a KV-be stb. Október 23-ára pedig nagygyűlést szerveztek a veszprémi színházban. Ezen a nagygyűlésen nacionalista, sovinszta, szovjetellenes megnyilatkozások hangzottak el.

Az ellenforradalmárok a fő tüzet kezdetűl a párt megsemmisítésére irányították. Emellett azonban nagy gondot fordítottak a proletárdiktatúra helyi szervei, a tanácsok felállítására is. Ez utóbbi október 26—27-én vette kezdetét.

Az egyetlen Lóránt Imre újságíró vezetésével létrehozott egy ún. megyei forradalmi bizottságot, melyet a megyei

hatáskörű ún. „Veszprém megyei Nemzeti Forradalmi Tanács” megalakulása követett október 26-án. A Veszprém megyei Nemzeti Forradalmi Tanácsot megalakító október 26-i gyűlésen elhangzottak olyan javaslatok, hogy meg kell vonni az elismerést a Nagy Imre kormánytól és létre kell hozni egy dunántúli külön kormányt. Nem meglepő tehát, hogy amikor a győri rádió október 29-én közölte a Dunántúli Nemzeti Tanács megalakításának tervét, Veszprém megye „forradalmi tanácsa” már október 30-án csatlakozásáról biztosította a győri „kormányt”.

A „forradalmi tanács” rendelkezést hozott a járási és községi „forradalmi tanácsok” létrehozásáról is, melyhez az egyetemisták egy része is segítséget adott.

A „forradalmi tanácsok” céljairól már vezetőik származása, családi kapcsolatai sokat elárulnak. A megyei elnöke dr. Brusznai volt. A püspöki titkárságot, bátyja a váci püspök titkára volt. A pápai járási „forradalmi tanács” élén dr. Pulai, volt főjegyző állt. Helyettese Pallagi horthysta főhadnagy volt. A tapolcai járás élére dr. Fehér János volt járási főszolgabíró került, a devecserihez pedig dr. Budai, akinek a felesége bárónő volt.¹³³

A fentiek után nem csodálható, hogy az ellenforradalmi tanácsok első intézkedései közé tartozott a megyei és járási vb vezetők, majd osztályvezetők, végül az apparátus tagjai közül a kommunisták elbocsátása. Csak kezdeti lépésként a megyei tanácstól 34 kommunistát bocsátottak el.

A községi „forradalmi tanácsok” létrehozását követően itt is megkezdődött a kommunisták eltávolítása az apparátusból, majd a választott testületből. Barnagon ilyen okból még a hivatalos elnököt is eltávolították, aki 6 gyermekes özvegyasszony volt. A megyében összesen 350 községi vb elnököt és titkárt váltottak le. (Az összes tanácsnál együttesen 397 funkcionárius). Több helyen mindez a lehető legbrutálisabb módon ment végbe. Több vb elnököt és titkárt megverték. Ajkarendeken például a vb titkárt 11 késszúrással szállították kórházba. Gyarmaton összetörték és feldúlták a vb elnök és titkár lakását, s 12 kommunistát letartóztattak.

Ez utóbbi ténykedések már átvezetnek bennünket a „forradalmi tanácsok” és a felfegyverzett ellenforradalmárok pusztításaihoz. Ezek közt olyan ténykedések szerepeltek, mint feketelista készítése a funkcionáriusokról. Ennek szellemében letartóztatások. (Csak Keszthelyen 21 személyt). Várpalotán 16 szovjet katonát meggyilkoltak. Veszprémben is lövöldöztek az ellenforradalmárok a szovjet katonákra. Akcióik során lötték agyon Kiss Lajos elvtársat is, a megyei Pártbizottság munkatársát. A lövöldözések következtében Veszprém kb. 1 millió Ft-os kár keletkezett, csak a lakóépületekben.¹³⁴

Nagy pusztítást vitt véghez az ellenforradalom a kulturális intézményekben is. Különösen a könyvtárak szenvedtek nagy károkat. Csabrendeken például a hitleri fasizmusra emlékeztető módszerrel égették el a községi könyvtár teljes állományát. Hasonló események zajlottak le Csót, Bazsi, Bakonypölöske, Hosztót, Zalagyömörő, Zalaszegvár és Jásd községekben. A megyében összesen 22 községben 3124 kötet könyvet égették el. A könyvtárak mellett 140 községben égették tanácsi iratokat.¹³⁵

Ezek az akciók a megtévesztő jelszavakkal együtt a tömegek hangulatának felszítását célozták. A munkásokat sztrájkra igyekeztek felbújtani. Az emiatt keletkezett kár 3,5 milliárd Ft volt.

Bomlasztották a tsz-eket. E céljuk érdekében (hogy a tagokat megfélemlítsék) felgyújtották több tsz-ben a szalmakazlakat (pl. Zirc, Szentgál, Bakonyzentlászló). Noszlopon megverték a termelőszövetkezeti tagokat. Bakonyzentlászlón és Noszlopon a „forradalmi tanács” rendelettel oszlatta fel a tsz-eket. Több helyen az elnököt szólították fel ennek megtételére. 40 szövetkezetet azonban csak fegyveres kényszerrel tudtak szétverni.¹³⁶

A megye 141 termelőszövetkezetéből 76 oszlott fel. Több községben kaszával, kapával tudták csak megvédeni a tsz közös vagyonát a parasztok. Ez történt például Révfülpön is. Az ellenforradalom leverését követően 1957. március végéig a feloszlottakból 12 újjáalakult.

A termelőszövetkezetek elleni támadás élén olyan emberek

álltak, mint pl. Nagyalásonyban Barcza földbirtokos (600 holdját követelte vissza) és kulákok.

Az ellenforradalmárok a megyében is elégedetlenek voltak a parasztság álláspontjával, nyugodtságával. Éppen ezért megpróbálták a munkásosztályt és a parasztság szembeállítását elérni.¹³⁷

Az ellenforradalom nem egy helyen a kisipari termelőszövetkezetek fennmaradását is veszélyeztette, azonban eredményeket itt nem nagyon tudott elérni.¹³⁸

Az ellenforradalom leverésére a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a Szovjetuniótól kért segítséget. November 4-én szovjet csapatok jöttek Veszprémbe is. A harcokat — bár a szovjet katonák fehér zászlóval jöttek — az ellenforradalmárok fegyveres provokációi miatt nem kerülhette el Veszprém város. A 4-i harcok után 5-én az ellenforradalmárok ismét a város több pontján intéztek támadást a szovjet csapatok ellen. Ennek egyik központja a Párt-ház elleni támadás volt. Erőiket azonban szétverték.¹³⁹

Még az ellenforradalom véres tombolása idején, november 1-én Veszprémben 36 kommunista összejövetelt tartott, ahol megalakították az illegális pártot. November 5-én és 6-án már a párt-házban jöttek össze a kommunisták. Megalakították az MSZMP megyei ideiglenes elnökségét, intézőbizottságát. Intézkedéseket tettek a munka megindítására, megfelelő mennyiségű áru biztosítására. Megkezdtek az állami élet területén is a törvényes rend visszaállítását, a nép által választott tanácsok és apparátusok munkájának megindítását.¹⁴⁰

VII.

A szocialista konszolidáció megindulása a tanácsi munkában.

Az ellenforradalom elleni harcban, ennek fontos részeként a tanácsi munka megindításában jelentős szerepe volt az MSZMP megyei Ideiglenes Intézőbizottsága november 5-i alakuló megbeszélésének. Ezt követően a megyei pártvezetők személyesen is felkeresték az ellenforradalmárok által leváltott megyei tanácsi vezetőket, s megbeszéltek velük a munka megindítását, a soronkövetkező főbb feladatokat. A leváltott vb és osztályvezetők újra elfoglalták helyüket.¹⁴¹

A tanácsok előtt is széleskörű, nehéz feladatok álltak. Olyanok, mint a termelés megindítása a tanácsi vállalatoknál az áruellátás biztosítása, a tanácsi testületek és a járási és községi tanácsi végrehajtó bizottságok és apparátusok munkájának megindítása.

A Veszprém megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága november 9-én felhívással fordult a megyei lakosságához. Bejelentette, hogy a VB folyamatba tette azokat a legszükségesebb intézkedéseket, amelyek a munka megindításához és a lakosság zavartalan ellátásához szükségesek. A felhívás az áruellátás, a megrongált épületek helyreállítása, a romeltakarítás, az általános iskolai oktatás beindítása, a sztrájkok megszüntetése és a fegyverek kötelező beszolgáltatása kérdéseivel foglalkozott. A befejező részben megállapította: „Legfontosabb feladatunk most a népi demokratikus hatalom megvédése, a rend helyreállítása, a munka újrafelvétele, a termelés beindítása.”¹⁴²

A munka megindítása azonban lassan történt, több gátló tényezőt kellett még menetközben leküzdíteni. Nehezítette ezt az, hogy az aktív ellenforradalmárok még a tanácsi illetve vállalati munkakörökben dolgoztak. Céljaikat a „munkás-tanácsok” tevékenységén keresztül igyekeztek érvényesíteni. Például a megyei tanácson belül létrehozott „munkás-tanács” (melynek fő tevékenysége korábban a kommunisták elbocsátása volt) még a hivatalokban működő munkás-tanácsokat megszüntető kormányrendelet megjelenésekor is csak formálisan oszlott fel, egyes tagjai illegálisan tovább szervezkedtek, értekeztek. Egyes helyeken még a „forradalmi tanácsok” is tovább működtek. Például Herenden még november 20-án is 4 fegyveres őrizte ennek elnökét. A lovászpatai, pápasalamoni „forradalmi tanács” sem akarta elismerni a kormányt és a járási tanácsot. Az ilyen jellegű ne-

hézségek csak akkor szűntek meg, amikor az ellenséges elemeket eltávolították a tanácsokból illetve megfelelő eszközökkel érvényt szereztek a „forradalmi tanácsok” feloszlásának.¹⁴³

Ugyancsak gátló tényezőként jelentkezett, hogy több községi vb vezető a fegyveres csoportok fenyegetései miatt nem tudta elfoglalni a helyét. A keszthelyi járásban november 9-ig a legtöbb községben megtörtént a vb vezetők munkába állítása, azonban községi vb ülést 1956. decemberben még csak néhány községben (pl. Felsőpáhok, Várvölgy) tudtak összehívni.¹⁴⁴

A munka megindulását nehezítette a politikai-ideológiai zavar is. Ez olyan jelenségekben jutott például kifejezésre, hogy egyes községekben (Rezi, Ványölgy, Zalaszentő) 1956 novemberében még a „forradalmi” bizottsággal közösen tartották meg a végrehajtóbizottsági üléseket. Ez a magyarázata annak is, hogy a tanácsai vállalatok dolgozóinál a munkástanácsokban levő ellenséges elemek befolyása egy ideig még fennmaradt.¹⁴⁵

A fáradságos munka eredményei fokról-fokra érlelődtek. A legtöbb vb vezető ismét elfoglalta munkakörét és 1957 legelején már a községi vb-k is megtartották üléseiket, (március 10-ig csak 5 községben nem volt meg). Biztosították a lakosság áruellátását is. Az üzemekben is megindult a munka. Az 1957-es I. negyedévben (az előző év hasonló időszakához viszonyítva) a tanácsai ipar 77%-os termelést 117,8%-os munkabérfelhasználással (ez utóbbiban az átlag 13%-os béremelések is benne vannak) ért el. Ez is jelentős eredménynek számított az 1956-os évvégi mélyponthoz viszonyítva, amikor pl. a vasipari vállalatoknál 100 Ft termelési értékéből 92,7 Ft-ot, az építőiparnál 129,6 Ft-ot fizettek ki munkabérenként. Vagy pl. a húsiparban a termelési tervet 86,8%-ra, a munkabérfelhasználást 177,5%-ra teljesítették.¹⁴⁶

Már decemberben intézkedéseket tettek a tanácsai vezetők a tanácsülések munkájának megindítására is. Ez azonban számottevő eredményekre csak 1957 március-áprilistól vezetett. Márciusban 237 községi tanácsülést tartottak (ebből 16-ot az eredetivel későbbi időpontban határozatképtelenség stb. miatt). Mindössze 4 tanácsülés maradt el, amelyek megtartására későbbi időpontban sem került sor. A megjelenés 67,3%-os volt. A tanácsüléseken 345 javaslat hangzott el (ebből 287-et elfogadtak) és 297 vállalat történt társadalmi munka szervezésére.¹⁴⁷

A járási és városi tanácsüléseket áprilisban tartották meg. Ezek a tanácsstagok megjelenése 76 illetve 73,4%-os volt. Összesen 11 javaslat hangzott el (amiből 6-ot elfogadtak) és a városi tanácsüléseken 2 társadalmi munka vállalat történt.¹⁴⁸

1957 áprilistól fokozatosan megindult az állandó bizottsági tevékenység is. A megyei állandó bizottságok 90%-a ülésezett már ebben a hónapban, járási, városi és községi szinten ez az arány azonban még csak 40% volt.

Ugyancsak a megyei tanács 1957. március 29-i ülésén szorgalmazta 6/1957. számú határozatával a beszámoló és fogadóórák megtartását, a beérkező panaszok gyors elintézését. A munka ezen a területen is csak lassan indul meg. A II. és III. negyedévben azonban a megyei tanácsstagok már 28 beszámolót és 76 fogadóórát megtartottak.¹⁴⁹

A tanácsai tevékenység megindítását jelentősen segítette a hivatali pártszervezetek megalakulása, másrészt az MSZMP csoportok létrehozása. A megyei, járási és városi tanácsok pártcsoportjain kívül 1957. május végén már 100 községi tanácsnál működtek pártcsoportok, többnek megszervezése pedig folyamatban volt.¹⁵⁰

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a tanácsai vezetők és dolgozók, valamint a tanácsstagok többsége megállta a helyét az ellenforradalom alatt és a népi hatalom megszilárdítása idején. Tevékeny résztvevői voltak az ellenforradalom elleni harcnak és a proletárdiktatúra helyi hatalmi és igazgatási szervei újjászervezésének és a rend helyreállításának. A tanácsstagok közül is csak kevesen csatlakoztak az ellenforradalmárokhoz (pl. a megyei tanácsból 5 tagot kellett ellenforradalmi tevékenység, egyet pedig disszidálás miatt visszahívni). A tanácsstagok többségének helyes magatartása nem-

egyszer a pártönkívüli tanácsstagokat is az ellenforradalmárok támadásainak célpontjává tette.¹⁵¹

„A tanácsai szervezet az ellenforradalmi időkben általánosságban megállta a helyét és méltónak bizonyult arra, hogy népi demokratikus államrendszerünk alappilléreinek tekintsük.”¹⁵²

A konszolidáció során a tanácsai munkában elért eredményekhez nagymértékben hozzájárult a pártbizottságok, pártszervezetek politikai irányító, segítő munkája. Az ellenforradalmi elemek eltávolítása, a tanácsok megerősítése politikailag szilárd, tapasztalt káderekkel, a tanácsai szervek munkájának megszilárdulásához vezetett Veszprém megyében is.

Joggal állapította meg az MSZMP Országos Értekezletének 1957. június 29-én elfogadott határozata, hogy az ellenforradalom elleni harcban döntő sikereket értünk el. A Veszprém megyei tapasztalatok is alátámasztják a határozat megállapítását: „A párt és a munkás-paraszt állam erős, szabad az út a szocialista társadalom továbbépítése számára. Viszont ahhoz, hogy ezen az úton gyorsabban haladjunk előre, és hogy az ellenség kevésbé tudja fejlődésünket zavarni és fékezni, szükség van a párt tömegkapcsolatainak állandó szélesítésére és szilárdítására.”¹⁵³ Ez az útmutatás az államhatalom és államigazgatás helyi szervei, a tanácsok számára is a további feladatok sikeres megoldásának irányát szabta meg.

*

B e f e j e z é s ü l jellemezzük röviden a tanulmányban tárgyalt időszakot. Ez az időszak Magyarország szocialista fejlődésének egyik legtöbb ellentmondással terhelt szakasza volt. Az ötvenes évek ezen periódusának mégis — a komoly politikai és gazdaságpolitikai hibák ellenére — a fő jellemzője az, hogy népi hatalom, proletárdiktatúra volt. Ami az országban történt a dolgozó emberek, a munkások, parasztek, értelmiségiek javát szolgálta. Hazánkban, így Veszprém megyében is az elkövetett hibák, fogyatékoságok ellenére jelentős eredmények születtek.

Néhány Veszprém megyei tény és adatot kívánunk megemlíteni a fentiek igazolására:

A lakosság életszínvonalának emelkedésére utal a kiskereskedelem eladási forgalmának alakulása is:

(Millió Ft-ban fogyasztási folyóáron számolva:)

1955-ben	1644,2
1956-ban	1787,2 ¹⁵⁴

Ezt példázza az egy keresőre jutó reálbér illetve a parasztság reáljövedelmének alakulása is (1949-t 100-nak véve).¹⁵⁵

	I keresőre jutó reálbér	A parasztságnál 1 főre jutó reáljövedelem
1954.	102,3	109,7
1955.	106,-	117,7
1956.	118,3	114,3
1957.	139,7	132,-

A megyei tanács a rendelkezésre álló pénzüsszegekből jelentős mennyiséget fordított kulturális, egészségügyi, szociális feladatok ellátására. Ennek eredményeit is számadatok példázják. A tanácsai könyvtáraknál elért eredmények:¹⁵⁶

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Könyvtárak száma	89	197	246	269	285	291	290

Ehhez járultak még a nem tanácsai könyvtárak által nyújtott kulturális lehetőségek.

Olyan, a Horthy-rendszerből örökölt hiányosságok felszámolásában is előre haladt, mint pl. a falvak villamosítása. Míg a felszabaduláskor a megye községeinek 57,8%-a volt villamosítva, 1956 végén már 79,3%-a.¹⁵⁷

A kultúrotthonok száma az 1950-es 32-vel szemben 1956-ra már 159-re emelkedett. Az 1950-es 35-el szemben 1957-ben 265 mozi működött a megyében (ebből 242 községi). A rádióelőfizetők száma 1956-ban a megyében 54 296 (ebből községi 36 772) volt.¹⁵⁸

A dolgozók széleskörű bekapcsolódása az állami oktatásba szükségessé tette az iskola hálózat bővítését. Kormányzatunk erre is sokat áldozott. Az általános iskolák és a tantermek száma az alábbiak szerint alakult:¹⁵⁹

	1950- 1951	1951- 1952	1952- 1953	1953- 1954	1954- 1955	1955- 1956	1956- 1957
Iskolák száma	332	330	327	323	329	330	335
Tantermek száma	1116	1129	1139	1159	1209	1246	1266

Hasonló a helyzet a középiskolák tekintetében is. Hozzátevé azt, hogy az esti és levelező oktatás sok olyan dolgozó szá-

	1952/53	1953/54	1954/55	1955/56	1956/57
Napköziotthon igénybevevők száma	513	926	1578	1550	2139

mára tette lehetővé tudásvágyának kielégítését, akik a Horthy-korszakban nem tanulhattak.

A tanulás megkönnyítését célozta a napköziotthonok hálózatának kiépítése is. A fejlődés itt is emelkedő tendenciát mutat.¹⁶⁰

Gondoltak a megye vezetői az egészen fiatal gyermekekre is. Nőtt az óvodák száma és férőhelye. Ezzel egyben a nők munkáját is megkönnyítették. Az óvodák számának alakulása a megyében:¹⁶¹

1949: 39	1953: 66
1950: 41	1954: 78
1951: 49	1955: 79
1952: 56	1956: 79

Fejlődött az egészségügyi ellátás is. 1956-ban 368 orvos volt a megyében. Ebből 98 körzeti orvos. A kórházi ágyak száma 2378 volt.¹⁶²

A tanácsok megalakulásuktól kezdve fontos szerepet töltek be a népgazdasági tervek végrehajtásában, a helyiipari vállalatok egész sorának megteremtésében és fejlesztésében, a szocialista kereskedelem és a szövetkezeti kisipar megteremtésében, a lakosság áruellátásában és szolgáltató tevékenységgel való ellátásában, a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, a területükön levő közigazgatási egységek fejlesztésében.

A munkájuk során — ha nem is hiányosságoktól mentes eredményeket értek el a területi munka, széles tömegeknek az állami ügyekbe való közvetlen bekapcsolása terén.

Tevékenységüknek a korábbi időszaknál is szélesebb körű kibontakoztatására 1957-től, az ellenforradalom leverését követően nyílt lehetőség. E munka során eredményesen járultak hozzá a szocialista konszolidáció megeremtéséhez, az ország előtt álló feladatok megoldásához.

Dr. Beszteri Béláné

Jegyzetek

- A tanulmány folytatását jelenti a Veszprém megyei Múzeumi Közlemények 1965/3-as számában megjelent munkának. Az 1954. november 28-i második tanácsülésről vizsgálja a tanácsok tevékenységét Veszprém megyében 1957. júniusig, a szocialista konszolidáció első szakaszának lezárulásáig. Egyben munkadarabja a szerző „A tanácsok tömegkapcsolatainak alakulása Veszprém megyében 1950–1962” címmel készülő monográfiájának.
- A tanulmány a tanácsok államhatalmi tevékenységét is elsősorban a tömegkapcsolatok alakulásának aspektusából vizsgálja, az államigazgatási tevékenységet pedig csak annyiban érinti, amennyiben ez a fenti szempont alapján elengedhetetlen.
- Az 1954. december 21-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve. (A megyei tanácsulások jegyzőkönyv anyaga a Veszprém Megyei Tanács VB Titkárságán található).
- Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója I. kötet 517. oldal.
- Uo. 507. oldal.
- Az 1954. december 21-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- Az 1953. július 25-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- Az 1953. július 25-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- Az 1953. július 25-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- Megyei Tanács VB Titkársága iratai (a továbbiakban MTVB. Titk.) 104–6/1955. (A titkársági iratanyag 1955-től a Veszprém Megyei Tanács VB irattárában található).
- Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- Uo.
- Az MDP III. kongresszusának jegyzőkönyve. Szikra, Bp. 1954. 406–540 oldal.
- MTVB. Titk. 104–10/2/1954.
- MTVB. Titk. 104–33/1954.
- Szabad nép 1954. szeptember 6.
- Veszprém megyei Népújság 1954. augusztus 26, 29, szeptember 4, 5, 7, 8, 11, 15, 19-es számai.
- Az 1954. X. tv. a tanácsokról. (Hatályos törvények és törvényerejű rendeletek. 1945–1963. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 110–117. oldal).
- A törvény témánk szempontjából leglényegesebb gondolataira az egyes fejezeteknél fogunk utalni.
- Az 1954. évi IX. tv. a tanácsok tagjainak választásáról. (Hatályos tör-

vények... 104–110. oldal).

Veszprém megyei Népújság 1954. november 14, 18, 20.

¹⁷ Veszprém megyei Népújság 1954. november 14, 20, 23.

¹⁸ Uo. 1954. december 2.

¹⁹ Uo.

Az 1954. december 21-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.

²⁰ Az országos adatokat közli Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945–1960). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1962. 246. old.

²¹ 1950-es megyei adatok: B. Blickle Ilona: A tanácsrendszer létrehozása és a tanácsok kezdeti tevékenysége Veszprém megyében (1950–1954). A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. 1965/3. 251. old.

²² Veszprém megyei Népújság 1950. október 15.

Az 1954. december 21-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.

²³ Országos adatok: Beér J. id. mű. 247. old.

MTVB Titk. Tanácsstagok 1954. december 20-i statisztikai adatai.

²⁴ Országos adatok: Beér J. id. mű. 248. old.

MTVB Titk. Tanácsstagok 1954. december 20-i statisztikai adatai

²⁵ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-én Zalavárot tartott

tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.

²⁶ Országos adatok: Beér J. id. mű. 248. old.

MTVB Titk. Tanácsstagok 1954. december 20-i statisztikai adatok.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ MTVB Titk. Tanácsstagok 1954. december 20-i statisztikai adatai.

³⁰ Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.

³¹ MTVB Titk. Az 1956. április 27-én Zircen tartott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.

MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. május 23-án Külsővaton tartott

tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.

³² MTVB Titk. 104–2/3/1955. Jelentés a MT Tanács VB-k Osztályának az 1955. februári községi tanácsulésekről.

MTVB Titk. 104-2/7/1955. Jelentés az ET-nak az 1955. júniusi községi tanácsulésekről.

MTVB Titk. 104-2/4/1955. Jelentés az ET-nak az 1955. novemberi községi tanácsulésekről.

MTVB Titk. 104. D-8/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. májusi községi tanácsulésekről.

MTVB Titk. 104. D-10/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. júliusi községi tanácsulésekről.

MTVB Titk. 104. D-8/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. szeptemberi községi tanácsulésekről.

- ³³ MTVB Titk. 104. D-129/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. márciusi községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-3/2/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. áprilisi községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zalaváron tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. május 23-i Külsővaton tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ³⁴ MTVB Titk. 104. D-1/16/1956. Jelentése az ET-nak az 1956. februári községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ³⁵ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ³⁶ MTVB Titk. 104. D-24/1956.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zalaváron tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 28-i Tótvázsonyban tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ³⁷ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. május 23-i Külsővaton tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
Az ellenforradalom leverését követően, még inkább a harmadik tanácsciklusban további előrelépések történtek a területen. Például már 1959-ben a községi tanácsulések napirendjükre tüzték:
a tanács tömegkapcsolati helyzetét 90 ülésen
az állandó bizottságok működését 111 ülésen
az áruellátás és kereskedelem helyzetét 175 ülésen
a művelődésügy helyzetét 249 ülésen
az egészségügy helyzetét 171 ülésen
(Veszprém megye fejlődése a III. tanácsciklus alatt 1958–1962. Veszprém, 1963. 19–20. old.)
- ³⁸ Az 1954. decemberi alakuló illetve december 21-i ünnepi tanácsulések jellegüknek fogva eltértek a munkatanácsulésektől, ezek adatait ezér nem közöljük.
Az 1955–56-os tanácsülés, adatok forrása:
A megyei tanácsulések jegyzőkönyvei 1955–56-ban.
MTVB Titk. 104. D/1956. Összesítő statisztika az 1955-ös járási, városi, és községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-1/16/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. január februári járási tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-1/16/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. január februári városi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-3/2/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. március-áprilisi járási tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-3/2/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. március-áprilisi városi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-9/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. május-júniusi járási tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-9/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. május-júniusi városi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-10/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. július-augusztusi járási tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-10/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. július-augusztusi városi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-3/1/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. januári községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-1/16/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. februári községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-1/29/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. márciusi községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-3/2/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. áprilisi községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-8/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. májusi községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-9/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. júniusi községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-10/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. júliusi községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-10/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. augusztusi községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D-8/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. szeptemberi községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 28-i Tótvázsonyban tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ³⁹ A megyei tanácsulések jegyzőkönyvei 1955–56-ban.
Az ET-nak küldött jelentések az 1955–56-os járási, városi és községi tanácsulésekről. Részletes felsorolásuk 38-as fejeletben).
- ⁴⁰ A községi adatok átlagának számításánál figyelembe vettük a községek számában bekövetkezett változásokat is.
- ⁴¹ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 28-i Tótvázsonyban tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁴² Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ⁴³ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zalaváron tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
⁴⁴ Az 1956. április 25-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 26-i Berhidán tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D-8/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. szeptemberi községi tanácsulésekről.
- ⁴⁵ Nem jelenti ugyanakkor ez azt, hogy helyenként nem fordult meg most is elő tamácsuléseken túl magas látogatottság. Például az 1956. márciusi tanácsülésen:
Zalaváron 315 fő
Felsőpáhokon 157 fő
Nyárádon 142 fő
Lovászpatonán 125 fő
vagy az 1956. áprilisi tanácsülésen 120–150 fő között volt a vendégek száma: Zalavár, Nyárad, Vaszar, Várkesző községekben.
(MTVB. Titk. 104. D-1/29/1956.
MTVB. Titk. 104. D-3/2/1956.)
- ⁴⁶ MTVB. Titk. 104. D-1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D-3/1/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. januári községi tanácsulésekről.
- ⁴⁷ MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. május 23-i Külsővaton tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D-1/16/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. februári községi tanácsulésekről.
MTVB. Titk. 104. D-1/29/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. márciusi községi tanácsulésekről.
- ⁴⁸ MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zalaváron tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 28-i Tótvázsonyban tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 26-i Dobán tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 26-i Berhidán tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. május 23-i Külsővaton tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 115-2/22/1956. Feljegyzés a tanácsnagyi munkáról a talpai járásban.
Az 1956. április 25-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104-A-3-1/1956. A megyei kereskedelmi állandó bizottság 1956. január 23-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁴⁹ Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ⁵⁰ Az 1956. június 9-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ⁵¹ Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. május 23-i Külsővaton tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁵² MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 28-i Tótvázsonyban tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁵³ Az 1956. szeptember 28-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 28-i Tótvázsonyban tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zalaváron tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁵⁴ MTVB. Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁵⁵ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁵⁶ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 26-i Berhidán tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁵⁷ MTVB Titk. 104-A-3-1/1956. A megyei kereskedelmi állandó bizottság 1956. január 23-i ülésének jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104-A-2-2/1956. A megyei oktatási állandó bizottság 1956. február 21-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁵⁸ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zalaváron tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104-A-3-1/1956. A megyei kereskedelmi állandó bizottság 1956. január 23-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁵⁹ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zalaváron tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D-9/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. május-júniusi városi tanácsulésekről.
- ⁶⁰ MTVB Titk. 104. D/1956.
MTVB Titk. 104-B-1/1956.
- ⁶¹ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁶² MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D-8/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. szept.-i k-i. ülésekről.
- ⁶³ MTVB Titk. 104-1/56/1955.
- ⁶⁴ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁶⁵ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. május 23-i Külsővaton tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.

- ⁶⁶ MTVB Titk. 104. D/1956. Kimutatás az 1956. II. negyedévi tanács-
tagi fogadóóráról.
- ⁶⁷ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 28-i Tótvázsonyban tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁶⁸ MTVB Titk. 104-6/2/1955.
MTVB Titk. 104-6/3/1955.
MTVB Titk. 104-6/1955.
MTVB Titk. 104. D/1956.
- ⁶⁹ U.o.
- ⁷⁰ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i, Badacsonytomajon
tartott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
Az 1956. szeptember 28-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104-6/7/1955. Jelentés a vesztepmi járási tanácstagok
1955. III. negyedévi fogadóórairól.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i, Zircen tartott tapasztal-
talatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104-6/2/1955.
- ⁷¹ Például az első tanácsülésben már komoly eredménynek számított,
hogy 1952. II. negyedéven 754 fogadóórát tartottak, 1954. III. ne-
gyedéven ismét már csak 383-t. Ezzel szemben 1955. III. n. évben
4114-t. (községek nélkül 857-t), 1956. II. n. évben 6256-t. (Az emelkedés
nagy mértéke a beindult községi tanácsági fogadóórákból adódott,
azok nélkül a tartott tanácsági fogadóórák száma 1037).
A fogadóórákon résztvevők száma az alábbiak szerint alakult:
1952. II. n.év:	2968
1954. III. n.év:	1947
1955. III. n.év:	13671 (a községek nélkül 2804)
1956. II. n.év:	17118 (a községek nélkül 1125).
- (Adatok forrása:) az 1952. augusztus 2-i megyei tanácsülés jegyző-
könyve.
VÁL. MTVB Titk. 104-22/7-1954.
MTVB Titk. 104-6/1955.
MTVB Titk. 104. D/1956.
- ⁷² MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 26-i, Berhidán tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁷³ Uaz.
- ⁷⁴ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 28-i, Tótvázsonyban tar-
tott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁷⁵ Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. május 23-i, Külsővaton tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁷⁶ Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója I. kötet 493. old
- ⁷⁷ MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. április 27-i, Badacsonytomajon
tartott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁷⁸ MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. május 23-i, Külsővaton tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ⁷⁹ MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon
tartott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁸⁰ MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztal-
talatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon tar-
tott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB. Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 28-i Tótvázsonyban tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. május 23-i Külsővaton tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1956. június 9-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.-E6/1956.
- ⁸¹ Az 1956. április 25-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.E-7/1956.
- ⁸² Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója. II. kötet. 1372
és 1415 – 1416. old.
- ⁸³ MTVB Titk. 104-2/6/1955.
- ⁸⁴ MTVB Titk. 10.E-7/1956. Kérdésünk szempontjából érdemes össze-
hasonlítni néhány szempont alapján a megyében levő 7 ágazati és 6
tanács irányítás alatt álló téglagyárat.
Egy munkás évi téglatermelése:
Üzem megjelölése	1952-ben	1956-ban
Minisztériumi	92 ezer db	84 ezer db
Tanács	69 ezer db	88 ezer db
- 1000 db téglák önköltsége:
Minisztériumi üzemnél 260 Ft 309 Ft
Tanács üzemnél 321 Ft 301 Ft
- Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a tanács téglagyárak műszaki
felkészültsége, termelési viszonyai gyengébbek voltak a minisztériu-
miakénál.
(Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója II. kötet
1414–1415. oldal.)
- ⁸⁵ MTVB Titk. 104.E-7/1956.
- ⁸⁶ Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója. II. kötet 1279
és 1281. oldalak.
- ⁸⁷ U.o. 1280. old.
- ⁸⁸ MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i Zircen tartott tapasztal-
talatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁸⁹ Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója I. kötet. 511,
old. és II. köt. 1281. old.
- ⁹⁰ MTVB Titk. 104.E-7/1956.
- ⁹¹ Az 1956. szeptember 28-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ⁹² Az 1955. szeptember 7-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i Badacsonytomajon
tartott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ⁹³ MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. május 23-i Külsővaton tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104-2/3/1955. Jelentés az ET-nak az 1955. márciusi köz-
ségi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104-2/7/1955. Jelentés az ET-nak az 1955. júniusi köz-
ségi tanácsulésekről.
- MTVB Titk. 104-2/10/1955. Jelentés az ET-nak az 1955. szeptemberi
községi tanácsulésekről.
- ⁹⁴ MTVB Titk. 104-6/1955. A megyei tanács vb Mezőgazdasági Igaz-
gatóság TSz. Szervezési Osztályának feljegyzése.
Az 1955. szeptember 7-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104-2/10/1955. Jelentés az ET-nak az 1955. szeptemberi
községi tanácsulésekről.
- ⁹⁵ Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ⁹⁶ Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1955. szeptember 7-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ⁹⁷ MTVB Titk. 104.E-7/1956.
- ⁹⁸ MTVB Titk. 104-6/1955.
Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1955. június 1-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1955. szeptember 7-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója II. kötet
1319. old.
- ⁹⁹ MTVB Titk. 104-6/1955.
MTVB Titk. 104.E-7/1956.
- ¹⁰⁰ Az 1955. június 1-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁰¹ MTVB Titk. 104.E-7/1956.
Az 1956. április 25-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁰² Az 1955. november 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁰³ Az 1956. június 9-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁰⁴ Az 1956. április 25-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁰⁵ MTVB Titk. 104.E-7/1956.
- ¹⁰⁶ 1010/1955./I.20/Mt. határozat.
- ¹⁰⁷ Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D-10/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. július-au-
gusztusi városi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104-2/4/1955. Jelentés az ET-nak az 1955. áprilisi köz-
ségi tanácsulésekről.
- ¹⁰⁸ Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1955. június 1-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104-2/4/1956. Jelentés az ET-nak az 1955. áprilisi községi
tanácsulésekről.
- ¹⁰⁹ MTVB Titk. 104.E-7/1956.
- ¹¹⁰ A tervek gyakorlati megvalósítása csak a III. negyedéven kezdődött
meg. A lakosság pénzbeli befizetései és társadalmi munkája alatta mar-
adt a felajánlottnak.
- ¹¹¹ MTVB Titk. 104.E-6/1956.
MTVB Titk. 104.E-7/1956.
- ¹¹² Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.E-7/1956.
- ¹¹³ MTVB Titk. 104.D-8/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. szeptemberi
községi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104.D-1/29/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. márciusi
községi tanácsulésekről.
Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i, Zircen tartott tapas-
talatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i, Badacsonytomajon
tartott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ¹¹⁴ MTVB Titk. 104-2/4/1955. Jelentés az ET-nak az 1955. áprilisi köz-
ségi tanácsulésekről.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i, Zircen tartott tapasztal-
talatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 28-i, Tótvázsonyban tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ¹¹⁵ Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója. II. kötet.
1266. old.
- ¹¹⁶ U.ott. I. kötet. 518. old.
- ¹¹⁷ MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 26-i, Berhidán tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ¹¹⁸ MTVB Titk. 104-6/1955. A megyei tanács vb személyzeti osztályának
feljegyzése.
- ¹¹⁹ MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i, Badacsonytomajon
tartott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1956. április 25-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹²⁰ MTVB Titk. 104-6/1955.
A szakmai továbbképzést sajnos a községi vb vezetők nem mindig
vették elég komolyan és a járási tanács sem követelte ezt meg kellő
szigorral. Például a zirci járásban az egyik ilyen konferencián 23 köz-
ségi vb vezetőből csak 13 jelent meg.
- ¹²¹ Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója II. kötet
1611. old.
- ¹²² MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 28-i, Tótvázsonyban tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ¹²³ Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója II. kötet
1413. old.
MTVB Titk. 104-6/1955. Feljegyzés a megyei tanácstagok 1955.
január-februári fogadóóráin elhangzó panaszokról.
- ¹²⁴ Az 1955. március 23-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1955. május 18-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹²⁵ U.az.
- ¹²⁶ Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója II. kötet 1449.
old.
- ¹²⁷ MTVB Titk. 115-5/1956. A megyei ügyészség levele.
- ¹²⁸ MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i, Zalaváron tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i, Badacsonytomajon
tartott tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ¹²⁹ Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹³⁰ U.azok.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 28-i Tótvázsonyban tartott
tapasztalatcsere értekezlet jegyzőkönyve.
- ¹³¹ MTVB Titk. 104.C-2/25/1956.

- ¹³¹ MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i, Zircen tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i, Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 27-i, Zalaváron tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 28-i, Tótvázsonyban tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104.D/1956. Az 1956. április 26-i, Dobán tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D/1956. Az 1956. május 23-i, Badacsonytomajon tartott tapasztalatsere értekezlet jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104. D-3/2/1956. Jelentés az ET-nak az 1956. áprilisi községi tanácsulésekről.
Az 1956. március 14-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1956. június 9-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
MTVB Titk. 104-6/1955.
- ¹³² A dolgozat az ellenforradalom történetével csak a tanácsok aspektusából foglalkozik. Az eseménytörténet megyei anyaga részletesebben Fehér könyv. Veszprém, 1957 c. munkában található.
Gazdag tényanyagot közöl még az ellenforradalom megyei eseményeiből: Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben című fehércsönyv. I.-V. kötet. Kiadja: a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala. 1957.
- ¹³³ Fehér könyv. Veszprém, 1957. 5. és 9-15. old. Veszprém megyei Népiújság 1956. okt. 20.
Az 1957. március 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Kossuth. 1967. 145. old.
Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam. Bp. 1965. 369. old.
- ¹³⁴ Az 1957. március 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Fehér könyv, Veszprém, 1957. 20. old.
- ¹³⁵ Az 1957. március 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1957. október 15-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Fehér könyv. Veszprém, 1957. 34. old.
- ¹³⁶ Az 1957. március 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam. Bp. 1965. 371. o.
- ¹³⁷ Az 1957. március 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Veszprém megye 20 éve a szocializmus útján 1945-1965. Veszprém, 1965. 46. old.
- ¹³⁸ Az 1957. március 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹³⁹ Fehér könyv. Veszprém, 1957. 27. old.
- ¹⁴⁰ Uo. 28. old.
- ¹⁴¹ Uo.
- ¹⁴² A Veszprém megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága I. számú felhívása a megye, valamint Veszprém város dolgozóihoz. (Röplap)
- ¹⁴³ Az 1957. márc. 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁴⁴ Az 1957. március 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
A keszthelyi járási tanács 1957. június 11-i végrehajtó bizottsági ülése.
- ¹⁴⁵ Uo.
- ¹⁴⁶ Uo.
Az 1957. július 16-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁴⁷ MTVB Titk. 171/1957.
- ¹⁴⁸ Ua.
- ¹⁴⁹ Az 1957. március 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
Az 1957. október 15-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁵⁰ Az 1957. május 30-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁵¹ Az 1957. március 29-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve.
- ¹⁵² Az 1953. július 3-ra összehívott Országgyűlés Naplója. II. kötet. 1664. old. (Dobi István beszámolója az Elnöki Tanács munkájáról az Országgyűlés 1957. május 9-i ülésén).
- ¹⁵³ Az MSzMP Országos Értekezletének határozata (1957. jún. 27-29). Az MSzMP határozatai és dokumentumai 1956-1962. Kossuth, 1964. 62. old.
- ¹⁵⁴ Statisztikai évkönyv 1956. Bp. 1958. 177. old.
- ¹⁵⁵ Veszprém megye 20 éve a szocializmus útján. 1945-1965. Veszprém 1965. 72-73. old.
- ¹⁵⁶ Kultúrstatistikai adattár 1962. KSH. Bp. 1963/5. 104. old.
- ¹⁵⁷ Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1958. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1958. 188. old.
- ¹⁵⁸ Statisztikai évkönyv 1956. Bp. 1958. 264. old. Veszprém megyei Népiújság 1953. X. 22.
Kultúrstatistikai adattár 1962. KSH. Bp., 1963/5. 112. old.
- ¹⁵⁹ Kultúrstatistikai adattár 1962. KSH. Bp. 1963/5. 30. old.
- ¹⁶⁰ Ua. 34-35. old.
- ¹⁶¹ Ua. 18. old.
- ¹⁶² Statisztikai évkönyv 1956. Bp. 1958. 221. és 225. old.
E helyen is szeretnék köszönetet mondani dr. Hardy Zoltánnak, a Veszprém megyei Tanács VB titkárának, hogy a szükséges anyagokat rendelkezésemre bocsátotta. Továbbá köszönettel tartozom dr. Mérei Gyula egyetemi tanárnak és dr. Hardy Zoltánnak a tanulmány lektorálására tett értékes észrevételeikért.

Die Tätigkeit der Räte als Organe der Staatsgewalt und ihre Beziehungen zu den Volksmassen im Komitat Veszprém (November 1954-Juni 1957)

Der Autor beginnt die Behandlung mit den Resultaten der ersten Räteperiode (1950-1954). Er führt die Analyse im Rahmen der Landespolitik aus und weist auf die schädliche Wirkung der linken und rechten Abweichung der Parteipolitik in der Arbeit der Räte hin.

Er gibt eine ausführliche Analyse der Erfahrungen der Rätewahlen des Komitats im Jahre 1954. Er vergleicht diese mit den Landesresultaten und mit denen der Rätewahlen des Komitats im Jahre 1950.

Dann kommt er zu der Untersuchung der Machtausübung und der Gestaltung der Massenbeziehungen der 1954 gewählten Räte. Bei der Behandlung der Arbeit der Ratsversammlung als Machtkörperschaft befaßt er sich mit Fragen, die sich auf die Vorbereitung der Ratsversammlungen, die richtige Auswahl ihrer Programmpunkte, das Erscheinen und die Aktivität der Räte und auf die Beziehung von Ratsversammlung und Exekutivkomitee beziehen.

Er stellt fest, daß mit dem Aufschwung der körperschaftlichen Arbeit und mit der Besserung der Aktivität der Ratsmitgliedern der Aufbruch auf dem richtigen Wege geschah. Es wurde wahrgenommen, daß eine gute Funktionierung der Machtausübung der Räte von dem Ausbaur von entsprechenden Massenbeziehungen untrennbar ist. Dieser Weg enthielt die Möglichkeit für die restlose Ausbesserung von früher begangenen Fehlern. Eine verbreitete Verwirklichung von all diesem wurde durch die noch stellenweise herrschende linke Auffassung und revisionistische Tätigkeit behindert.

In Verknüpfung mit der Tätigkeit der ständigen Ausschüsse des Komitats Veszprém in den Jahren 1955-56 stellt er fest, daß im Vergleiche mit der ersten Räteperiode in ihrer Arbeit Fortschritte gemacht worden sind. Das bezieht sich zunächst auf diejenigen ständigen Ausschüsse,

die sich mit den die breiten Schichten der Bevölkerung unmittelbar betreffenden Problemen abgeben. Das Vorrücken der der Gemeindeentwicklung dienenden Fragen, das — zwar langsame — Anwachsen der Wirkungskreise der Räte haben gleichermaßen eine Entwicklung in der positiven Richtung gefördert.

Der Autor behandelt ausführlich die Bedeutung der Sprechstunden und Berichte von Ratsmitgliedern, die sich als ein wesentliches Mittel für die Verwirklichung von engeren Massenbeziehungen bewähren.

Die schönen Ergebnisse der Jahre 1955-56 zeugen von der Nützlichkeit der Berichte und Sprechstunden von Ratsmitgliedern.

Für den Erfolg der individuellen Arbeit von Ratsmitgliedern und vom Rate als einem Körper, weiterhin für eine günstige Gestaltung der Massenbeziehungen der Räte ist eine enge Kollaboration zwischen dem Rat und den Massenorganisationen bzw. Massenbewegungen notwendig.

Die erfolgreiche Kollaboration wurde durch die rechte und linke Abweichung, die auch die Arbeit dieser Organe schädlich beeinflusste, erschwert.

Die Verwaltungstätigkeit und der Arbeitsstil der Räte werden in der Erörterung nur insofern untersucht als von diesen die Gestaltung der Massenbeziehungen von Räten beeinflusst wird. Aus diesem Gesichtspunkte wird die Lösung von den lokalen industriellen, landwirtschaftlichen, Warenversorgungs-, kulturellen, gesundheitlichen und sozialen Fragen für sehr wichtig gehalten. Die Arbeit der Räte wurde durch die zu langsame Abtrennung der Wirkungskreise erschwert. Innerhalb der behandelten Periode hat dieses Problem noch keine beruhigende Lösung erfahren.

Der Autor berichtet über die Resultate auf dem Gebiete der unter Ratsverwaltung stehenden Industrie, über die Entwicklung des Handelsnetzes, die Besserung von Gesundheits- und Sozialfürsorge und über die Resultate auf dem Gebiete der gemeindepolitischen Tätigkeit.

Die Beziehung von Partei- und Ratsorganen im Komitat war im allgemeinen gut, die vollkommene Folgerichtigkeit in der Anwendung der Lenin'schen Grundsätze in der Parteienlenkung konnte jedoch erst nach der Niederwerfung der Gegenrevolution verwirklicht werden.

Mit der Geschichte der Gegenrevolution selbst befaßt sich der Aufsatz nur aus dem Aspekt der Räte. Der Weggang von gegenrevolutionären Räten und die Beseitigung der Kommunisten aus den Räten werden diesbezüglich behandelt. Darüber hinaus wird die die Auflösung der Genossenschaften bezweckende Tätigkeit von den gegenrevolutionären Räten berührt.

Der Autor befaßt sich mit der Aufgabe der Wiederaufnahme von Rätetätigkeit nach der Niederwerfung der Gegenrevolution und mit den ersten Resultaten. Er stellt fest, daß Leiter und Arbeiter von Räten sowie die Mehrheit von Rätemitgliedern während der Gegenrevolution und der Festigung der Volksmacht standgehalten haben.

Am Ende des Aufsatzes wird mit Hilfe von statistischen Daten gezeigt, daß innerhalb der behandelten Periode trotz gewisser Fehler hinsichtlich der Erhöhung des Lebensstandards der Bevölkerung, auf dem Gebiete der kulturellen, Gesundheits- und Sozialversorgung, um die Entwicklung der Industrie und des Handelsnetzes bedeutende Ergebnisse erzielt und breite Volksmassen in die Staatsverwaltung einbezogen wurden.

Ilona Beszteri

L'activité administrative des Conseils et le développement de leurs rapports avec les masses dans le département de Veszprém (Novembre 1954 — Juin 1957)

L'auteur part des succès atteints au cours de la première durée des conseils. Il en fait l'analyse en les replaçant dans le contexte politique national, en montrant les effets nuisibles qu'ont causés dans le travail des conseils les déviations à gauche et à droite observées dans la politique du parti.

Il analyse amplement les expériences acquises dans le département, lors des élections de conseils en 1954. Il compare celles-ci, avec les résultats nationaux et avec les résultats départementaux des élections municipales de l'an 1950.

Ensuite il passe à l'analyse de l'activité administrative des conseils élus en 1954, et à celle de la formation de leurs relations avec les masses. En analysant le travail du conseil en tant que corps administratif, il s'occupe des problèmes de la préparation de la session du conseil, du choix opportun des points de son ordre du jour, de la présence et de l'activité des conseillers, de la relation du conseil et du comité exécutif.

Il constate que grâce à la relance du travail corporatif du conseil, à l'amélioration de l'activité des membres du conseil, le départ a été bon. Il a été reconnu que l'efficacité de l'activité administrative du conseil est inséparable de la création de liaisons convenables avec les masses.

Par cette voie il est possible d'éliminer complètement les fautes commises auparavant. Mais les opinions gauchardes et l'activité révisionniste apparaissant de loin en loin en ont entravé encore la réussite.

Concernant l'activité des comités permanents départementaux en 1955-56, l'auteur constate qu'en rapport à la première durée des conseils, un progrès est à noter dans leur travail. Et cela avant tout chez les comités qui s'occupent de problèmes intéressant les masses étendues de la population d'une façon immédiate. La mise au premier plan des problèmes de l'urbanisation, de même que l'accroissement — quoique lent — des sphères d'activité du conseil ont contribué également au progrès dans le sens positif.

L'auteur analyse en détails la portée des rapports et des heures de consultation des membres du conseil, car ces rencontres constituent un des moyens essentiels susceptibles à resserrer les rapports avec les masses.

En 1955 et 1956 de beaux résultats ont couronné les comptes rendus et les heures de consultation des membres du conseil.

L'efficacité du travail individuel des membres du conseil et le succès de l'activité du conseil en tant que corps administratif, de même que le développement heureux des rapports du conseil avec les masses supposent la col-

laboration étroite du conseil et des organisations et des mouvements des masses.

Les déviations à gauche et à droite ont exercé une influence nuisible aussi sur le travail de ces organes et ont compromis la coopération fructueuse.

L'étude n'examine l'activité administrative et le style de travail des conseils qu'en tant qu'ils ont influencé la formation des relations des conseils avec les masses. De ce point de vue, l'auteur attribue une grande importance à la résolution des problèmes locaux tant industriels qu'agraraires, culturels, sanitaires ou sociaux, et de l'approvisionnement sans à coup. Mais les sphères n'ont été remises qu'avec une grande lenteur, et ce fait a rendu difficile le travail des conseils. Au cours de la période traitée, ce problème n'a pas encore été résolu d'une façon satisfaisante.

L'auteur communique les résultats obtenus dans le développement de l'industrie et du réseau commercial des conseils, dans l'amélioration des prestations culturelles, sanitaires et sociales, dans le domaine de la politique communale.

Les relations entre les organes du Parti et des conseils étaient bonnes en général dans le département, bien que ce soit seulement après la répression de la contre-révolution que les principes directifs léniniens du Parti aient pu prévaloir de façon tout à fait conséquente.

Quant à la contre-révolution même, l'étude ne s'en occupe que dans l'optique des conseils. Elle fait connaître les processus de la constitution des conseils contre-révolutionnaires, l'évincement des communistes des conseils. En outre, elle s'étend sur l'activité des conseils contre-révolutionnaires visant à la désorganisation des coopérations.

L'auteur s'occupe de la tâche du recommencement du travail des conseils après la répression de la contre-révolution, et des premiers succès obtenus. Il constate que la majorité des dirigeants et des travailleurs des conseils, aussi bien que celle des conseillers ont affirmé leur valeur pendant la contre-révolution et à l'époque du renforcement du pouvoir populaire.

La dernière partie de l'étude, en s'appuyant sur des données statistiques, montre que, pendant la période traitée, malgré les défauts, des résultats remarquables sont nés dans le relèvement du niveau de vie de la population, dans les prestations culturelles, sanitaires et sociales, dans le développement de l'industrie et du réseau commercial, et des masses étendues ont été ralliées immédiatement à la gestion des affaires publiques.

Mme Béla Beszteri

Начало государственной деятельности советов и их связей с массами в Веспремском комитате (Ноябрь 1954-го года — 1957-го года)

Автор начинает свою статью с достижений периода 1950—1954 гг. Их оценку он дает в связи с политической обстановкой в стране в то время, указывая на отрицательное влияние правых и левых отклонений в политике на работу советов. Статья подробно излагает опыт выборов в комитатские советы 1954-го года, сравнивая их с выборами 1950-го года; говорит о достигнутых с тех пор успехах.

После этого переходит к анализу административной деятельности советов, возникновения связей с массами. Дает характеристику работы советов, рассматривает вопрос подготовки заседаний совета, правильного выбора повестки дня, активности членов совета, взаимосвязи совета и исполнительного комитета.

Автор утверждает, что с оживлением работы совета, увеличением активности членов деятельность направилась по правильному пути. Признает, что хорошая административная деятельность членов совета неразрывно связана с выработкой соответствующих отношений с массами.

Уже сам по себе этот путь содержал громадные возможности в направлении полного исправления допущенных ранее ошибок. В этот период местами еще проявляются левачество, а также ревизионизм, тормозящие дальнейшее развитие деятельности советов.

Говоря о работе постоянных комиссий в 1955—56 гг., статья отмечает сдвиги по сравнению с деятельностью советов предыдущего созыва. Это в первую очередь относится к тем постоянным комиссиям, которые занимаются вопросами, непосредственно затрагивающими интересы широких масс населения. Выход на первый план вопросов о местном развитии, расширении, хотя и медленном, функций советов — все это положительно сказалось на улучшении их работы.

Автор подробно характеризует значение отчетов членов совета перед избирателями, приема посетителей по личным и общественным делам. Во всем этом он видит один из приемов создания тесной связи с массами.

Отчеты перед избирателями в 1955—56 гг. отмечают хорошие успехи в работе.

В основе успехов, достигнутых отдельными членами совета, а также работой совета в целом, в создании связей с массами, лежит тесное сотрудничество с массовыми общественными организациями, общественным движением.

Тормозило развитие этой деятельности, оказывало на нее отрицательное влияние проявление правых и левых уклонов.

Эта статья административной деятельности советов касается только в той мере, в какой она затрагивает вопрос о развитии связей с массами. Автор статьи считает очень важным в связи с этим решение проблем местной промышленности и сельского хозяйства, снабжение товарами широкого потребления, здравоохранения, а также культурных и социальных проблем. Медленное расширение функций советов усложняло работу и решение насущных вопросов. В рассматриваемый период эта проблема еще не была решена.

Автор говорит о том, какие успехи были достигнуты в развитии местной промышленности, расширении торговой сети, улучшении культурного, медицинского и социального обслуживания, в политической деятельности.

В основном в комитате связь партийного и советского аппарата была хорошей, хотя полный переход партийного руководства на ленинские принципы стал возможным только после подавления контрреволюции.

Самой историей контрреволюции статья занимается только в аспекте деятельности советов. Так, рассматривается ход создания контрреволюционных советов, удаление из совета коммунистов, действия по ликвидации кооперативных хозяйств в земледелии.

Статья прослеживает, как после разгрома контрреволюции возобновилась деятельность советов, какие проблемы приходилось им решать и каких успехов они достигли; отмечает, что большинство работников и руководителей советов выдержало испытание и осталось верными делу коммунизма в трудные дни контрреволюции, а затем в период укрепления народной власти.

Заключительная часть статьи при помощи статистических данных показывает, каких достижений, несмотря на допущенные ошибки, достигли советы в разбираемый период в области повышения жизненного уровня трудящегося населения, в культурном, медицинском и социальном обслуживании, в развитии промышленности, расширении торговой сети, в вовлечении широких масс в работу по решению важных государственных задач.

Бестери Белане

A berhidai templom barokk oltárának restaurálása

Nem egyedülálló jelenség hazánkban, hogy egyes építészettörténeti vagy művészettörténeti emlékeinket, melyek európai viszonylatban is érdeklődésre tarthatnak számot, hazánkban nem ismerik. Sőt, néha szakemberek körében is alig tudnak róluk.

Ez a sorsa a Veszprém megyei Berhida község szerényen meghúzódo gótikus templomának is. Kevesen tudják azok közül, akiket útjuk arra vezet, hogy ez a kicsiny, de rendkívül jó arányú, gótikus stílusban épült templom hazánk egyedülálló építészeti emléke. Sz. Czeglédy Ilona tanulmánya részletesen ismerteti, hogy a XIII. században épült és a XIV. században kőboltozattal, kőfedélszékkal fedett templomhoz hasonló építészeti megoldás egyedül Franciaországban található.

A templom felett a történelem minden zűrzavara átviharzott. A középkor háborús pusztításoktól terhes századaiban gyakran a templom jelentett egyetlen menedéket a lakosságnak. A templomerodítás nyomait a feltárás itt is megtalálta. De lehetséges, hogy a kőfedélszék gondolatát is a szükség hozta létre. A támadók, ha másként nem bírtak el az ostromlottakkal, rájuk gyújtották a templomtetőt. Ennek megelőzésére született meg talán építője agyában a gondolat, hogy kőből alakítsa ki a templom tetőzetét.

Ez a megoldás megvédte a templomot a tűzvész pusztításától az utókor számára, de középkori oltárát vagy oltárait és eredeti berendezését nem tudta megvédeni sem a török pusztításával, sem a reformáció purifikáló tevékenységével szemben. A szentély oldalfalába beépített finom vonalú kő pastoforium arra enged következtetni, hogy egykor gazdagabb díszítésű gótikus oltár is állhatott a szentélyben. Az eredeti kőmenzát esetleg táblaszerű retábulum, de valószínűbb, hogy fa szárnyasoltár díszítette a kor általános oltárkialakítási szokása szerint.

A fa, bár egyik legősibb anyaga a művészeteknek, legkevésbé áll ellen az időnek, a nedvesség vagy rovarkártevők okozta rombolásnak. Középkori egyházművészetünknek, a gótikus és reneszánsz korszaknak számtalan fából készült műtárgya pusztult el. Egy részét a gyakorta előforduló templomtűzek hamvasztották el. Más része áldozatul esett a török hódoltság idején hazánkat pusztító seregek vallási fanatizmusának. A mohamedán vallás tiltja az emberábrázolást, ezért a törökök templomainkból eltávolítottak mindent, ami a szárnyas oltárokhöz tartozott.

Amit a törökök meghagytak, azt tönkretette a reformáció kora, vagy az ellenreformáció terjedése során tért hódító barokk. Az egyházi vezetők, kevés kivétellel, nem ismerték fel az előző korok alkotásainak művészi értékét, s a divatos áramlatok kedvéért kicserélték mindent a templomokból, ami a régebbi

korokból maradt fenn. A templomok lovtárába, padlásra került műtárgyak feledésbe mentek. Végül eltűntek őket, vagy szétporladtak. Ha valamit mégis meghagytak az eredeti berendezésből, azt kegyes adakozók, vallásos csoportok adományából, legtöbbször azok laikus ízlése szerint, átfaragatták, átfestették. Egyszerű, hozzá nem értő mesteremberek, asztalosok, mázolók a régi, nemesen patinás felületeket lekapták és olajfestékekkel vagy vasos firnisz réteggel vonták be. Önkéntes igyekezetből vagy busás összegért véglegesen tönkretették régebbi korok művészeti értékeit, megsemmisítették azok formában és színeiben csodálatos összhanggal megkomponált alkotásait.

E rövid történeti áttekintés után vizsgáljuk meg tüzetesebben a templom mai oltárát. Összbenyomását tekintve provinciális későbarokk munka. Képe a Szent Kereszt felmagasztalását ábrázolja. Festője ismeretlen. Az oltárképet körülfogó keret felső részén levő címerszerű díszítmény kék mezőjében, arany festéssel, IHS betűk, alatta 1749-es évszám látható. (1. kép.) Az évszám előtt AP, utána CB betűk olvashatók. Ezek az oltár készítői nevének kezdőbetűi lehetnek. A kereten levő évszám nem bizonyítja az oltár keletkezésének idejét, márcsak azért sem, mert a történeti kutatás szerint a templomot 1759-ben foglalták vissza a katolikusok a reformátusoktól. Ebben az időben a templomnak oltára nem volt. A korábbi kőoltár, amelynek nyomát a műemléki kutatás alkalmával megtalálták, elpusztult. A fából készített oltárt kiegészíti a téglából felépített, vakolt és fehérre meszelt stípus.

Ha az oltárt részleteiben vizsgáljuk, nyomban szembe-

1. Címerszerű évszámos díszítmény (restaurálás előtt).
1. Wappen-artige Dekoration mit Jahresnummer (vor der Restauration).
1. Ornement en forme de blason avec millésime (avant la restauration).
1. Эмблема с изображением года (до реставрации).

2. Szent László szobra restaurálás előtt.
2. Die Statue von St. Ladislaus vor der Restauration.
2. Statue de St. László avant la restauration.
2. Статуя Ласло святого до реставрации.

3. Szent László szobra restaurálás után.
3. Die Statue von St. Ladislaus nach der Restauration.
3. Statue de St. László après la restauration.
3. Статуя Ласло святого после реставрации.

tűnik, hogy egyes részei között, így a levélindás faragványok és az egyes figurák kidolgozása közt nagy a különbség. Három — egymástól erősen elütő — felfogást találunk a figurális és ornamentális faragások kiképzésében. Az oltár két szélén elhelyezett királyszentek és az oltárkép mellett álló apostolok szobrai valószínűleg lényegesen korábbi eredetűek. A királyszenteket, valamint Péter és Pál apostolt ábrázoló nagyobb méretű, kb. 1 m magas szobrok a felső-magyarországi faragás XVII. század derekán kialakult későreneszánsz stílusát tükrözik. A páncélba öltözött Szt. László király szobra még sok tekintetben rokononást mutat a hasonló témájú későgótikus ábrázolásokkal. A felfelé keskenyedő test és a vállról lehulló köpenyredők is ezt mutatják. A test mozgása azonban már lendületesebb. Az energikus, magyaros jelleggel megformált fej-alkattal viszont a művész hazai szentire utal. (2—3. kép.) A másik, Sz. Istvánt ábrázoló szobor ruházatával és arcvonásaiban is magyaros jellegű. (4. kép.) Hogy eredetük korábbi, mint az oltár építése, azt a szobrok stílusán túl a faanyag nagyobb mérvű pusztulása is egyértelműen igazolja. A nagyszombati egykori egyetemi templom főoltárának legfelső oromzati fülkéiben álló királyszobrok nagy hasonlóságot mutatnak ezekkel a figurákkal. A nagyszombati oltár keltezése 1640. A berhidai szobrokat feltehetően egy feleslegessé vált korbarokk oltárról ajándékozták az újra berendezett katolikus templom oltárához.

Az előbbi szobrokkal kb. azonos állapotban volt a két hasonló méretű, Péter és Pál apostolt ábrázoló figura. Igen mozgalmassá, kifejező szobor mindkettő, s nagy technikai gyakorlattal bíró, jó művészi felkészültséggel rendelkező munkájára utal. A test anatómiai arányai, a ruházat lágyan omló redői, a finoman mintázott és mégis erőt éreztető kezek, valamint az arcokon kifejezett egyéniség azt bizonyítják, hogy ezek a szobrok egy másik, nagyobb és művészileg egységesebb oltár részét képezték. Tehát úgy látszik, hogy ezeket az ott feleslegessé vált figurákat egy kisebb, kevésbé jelentős templom díszítésére használták fel — szerencsére — mindennemű változtatás vagy átfestés nélkül. (5—7. kép.)

A tabernakulum melletti fülkeszerű kiképzésben elhelyezett kb. 40 cm magas szobrok a barokk faragás jellegzetes formai kifejezését képviselik. A négy kisebb szobor faanyaga is erősen szúrógott volt, ezek mégis lényegesen jobb állapotban voltak az előbbieknél. Ez stílusukkal együtt későbbi, az oltáron feltüntetett időnek megfelelő eredetüket igazolja, (8—11. kép.)

4. Szent István szobra restaurálás után.
4. Die Statue von St. Stephan nach der Restauration.
4. Statue de St. István après la restauration.
4. Статуя Иштвана святого после реставрации.

5. Péter apostol szobra restaurálás után.
5. Die Statue des Apostels Petrus nach der Restauration.
5. Statue de l'apôtre Pierre après la restauration.
5. Статуя апостола Петра после реставрации.

6. Pál apostol szobra restaurálás előtt.

6. Die Statue des Apostels Paulus vor der Restauration.

6. Statue de l'apôtre Paul avant la restauration.

6. Статуя апостола Павла до реставрации.

7. Pál apostol szobra restaurálás után.

7. Die Statue des Apostels Paulus nach der Restauration.

7. Statue de l'apôtre Paul après la restauration.

7. Статуя апостола Павла после реставрации.

8—11. A tabernákulumon elhelyezett kisebb szobrok letisztítva, részbeni pótlással.

8—11. Die auf das Tabernakel gestellten Statuetten abgeputzt, zum Teil mit Ergänzungen.

8—11. Les petites statues du tabernacle, nettoyées, en partie complétées

8—11. Меньшие статуи, расположенные на дарохранительнице, очищенные и с восполненными пробелами.

Érdekes kérdés vetődik fel, ha az egyes apostol-szobrok fényképfelvételeit egymás mellé helyezzük. Úgy tűnik, mintha a kisebb szobrok a nagyobb méretű apostoloknak kicsinyített, de mozgalmasabb felfogásban készült másolatai lennének. Ennek magyarázatát csak úgy találhatjuk meg, ha ismernénk az oltár keletkezésének körülményeit. (L. 5. és 8., illetve 6. és 9. képeket.)

Az oltár harmadik és egyben legjellegzetesebb részét képezi az angyalok csoportja és az aranyozott levéldíszek. Az indás, leveles díszítmények, az oszlopok tetején levő két angyal, valamint a nyolc szárnyas angyalka és az angyalfejek egy vidéki műhely primitív, kedvesen naiv alkotásai. (12—14. kép.)

Az a tény, hogy az oltár fafaragásainak nagyobb részét ez a provinciális munka alkotja, mely összefoglaló keretet ad az előbbieken ismertetett szobroknak, mindennél meggyőzőbben alátámasztja azt a feltevést, hogy az oltáregyüttes több, helyben, időben és felfogásban egymástól eltérő részből tevődött össze.

Ha közelebről vesszük szemügyre a tabernákulum vagy az oszlopok lecsüngő levéldíszzeit, azonnal szembe-tűnik a barkácsolásszerű, darabos, elnagyolt formálás. A díszek 1—2 cm vastagságú hársfa lapokból készültek. A kontúrokat durván körülvágták, majd nagyol-

12. A jobb oldali oszlop angyalszobra restaurálás előtt.
 12. Die Engelstatue der rechtseitigen Säule vor der Restauration.
 12. Statue d'ange de la colonne droite, avant la restauration.
 12. Статуя ангела, расположенная на правой колонне, до реставрации.

Az oltár restaurálására a templom felújításakor az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából került sor. A Képzőművészeti Kivitelező és Iparvállalat a megbízás után a rendkívül rossz állapotban levő oltárt szakszerűen lebontotta és gondos csomagolásban 1963-ban budapesti restaurátor-műtermébe szállította. A szakszerű lebontást azért tartom fontosnak külön hangsúlyozni, mert a felújításra kerülő faműtárgyak a legtöbb esetben már válságos állapotban vannak. Hozzá nem értő lebontással jövőhatetlen kárt okozhatnak, vagy nagymértékben növelik a helyreállításához szükséges időt. A restaurálás munkáját a folyamatban levő többi munkák befejezése után 1965-ben kezdtük meg és 1966-ban fejeztük be.

E cikk terjedelme nem ad lehetőséget arra, hogy a restaurálás során felvetődött minden egyes kérdéssel külön foglalkozzam. Ugyanebből az okból lehetetlen felsorolni mindazokat a technikai és szakmai eljárásokat, melyek egy restaurálás sokoldalú és szerteágazó munkájának elvégzéséhez szükségesek. Így tanulmányomban csak a leglényegesebb feladatokat és szempontokat ismertetem. Rövid felsorolásban megkíséreltem, hogy általános tájékoztatást adjak az egyes részek állapotáról, a helyreállítási munkákról, az itt alkalmazott eljárásokról és anyagokról. Bevezetőben azonban még kitérek két gondolatra.

A fa műtárgyak restaurálása terén nemzetközi viszonylatban, így hazánkban sincs kialakult gyakorlat és egységes eljárás. Ugyanígy hiányzik a megfelelő szakirodalom, mely megbízható eljárásokat és recepteket közölne a munkák elvégzéséhez. Ha vannak is egyénileg kialakult, vagy egyes múzeumok műterméiben bevezetett és jól bevált eljárások, azok szélesebb körű ismertetésére a mai napig nem került sor.

A másik lényeges szempont, mely bizonyos mértékig összefügg a fenti hiányosságokkal az, hogy minden egyes műtárgy más-más követelményt támaszt a restaurátorral szemben. Meg kell találni minden műhöz a legkedvezőbb eljárást, s ez függ annak anyagától, állapotától, a művészi megjelenítés formájától és nem utolsósorban az alkotó mester által alkalmazott anyagtól, eljárásuktól. Érzelmi téren, technikai felkészültségben és művészi követelményekben egyaránt más feladatot jelent minden restaurálás. Egy paraszti kézműves által létrehozott műtárgy helyreállításánál merőben más megfontolásból kell kiindulni, mint például egy magas technikai és művészi tökéletességgel kivitelezett, egészében polichrom felületű alkotásnál.

A helyreállítási munkák megkezdése előtt tüzetesen megvizsgáltuk és felmértük az oltár állapotát. A vizsgálat eredménye lehangoló volt. A gombásodás és a rovarkártevők együttes pusztítása nyomán, valamint a templom falfelületein felszivárgó állandó nedvesség

ták. Az egészet enyves krétával bevonták és aranyozás után kovácsolt vasszegekkel felerősítették. A népi fafaragás-szerű díszek a festett márvány alapon előnyös hangsúlyt kapnak. Szakavatott szem számára azonban ez a faragótechnika többet is elárul (15. kép).

A népművészeti fafaragás azért tér el elsősorban a szakember munkájától, mert a primitív szerszámok, egyszerű faragó eszközök nem teszik lehetővé egy részletekben gazdag, lendületes vonalvezetésű munka elkészítését. Az oltár faragott díszei első pillanatban elárulják, hogy készítőjük vidéki fafaragó mesterember volt, aki kevés eszközzel, de annál nagyobb lelkesedéssel végezte a számára jelentős és megtisztelő feladatot. Bizonyosra vehetjük, hogy az ismeretlen mesternek ez az oltár nem volt egyetlen munkája. Részletesebb kutatással érdemes lenne működését és további munkáit is megismerni.

13. Angyalkák csoportja restaurálás előtt.
 13. Gruppe von Engelchen vor der Restauration.
 13. Groupe d'angelots avant la restauration.
 13. Группа маленьких ангелов до реставрации.

14. Az oltár-oromzat restaurálás előtt.
 14. Der Altergiebel vor der Restauration.
 14. Faite de l'autel avant la restauration.
 14. Верхушка алтаря до реставрации.

hatására az értékes kis barokk-kori oltár rendkívül elhanyagolt, siralmas állapotba került. Általános tapasztalat, hogy ha egy fából készült tárgy pusztulási folyamata eljut egy kritikus fokra, ezentúl ez a folyamat rohamosan felgyorsul és a műtárgyat a végső megsemmisülés fenyegeti. Az oltár faanyaga az általánosságban végzett első becslésnél ténylegesen nagyobb mértékben roncsolódott. A polichrom felületek jelentős része megsérült, illetve tönkrement. A korhadás a deszkamezők egyes részeit teljesen tönkretette. A mezők más részét és a szobrok belsejének faállományát helyenként a rovarok lisztszerű porrá őrölték. A nagymérvű pusztulásnak legfőbb oka, hogy az anyagban végbement végzetes folyamatot a laikus szemlélő számára semmiféle külső jel nem árulja el. Nem tulajdonítanak jelentőséget annak, hogy a felületeket borító aranyozás és festés alatti kréta alap helyenként felpattogzik és leválik, vagy mind nagyobb kupacokat alkot a szűjáratokból kipergő furatliszt, a rovarok kérelhetetlen roncsoló tevékenységének beszédes bizonyítéka. Ezáltal nemcsak a fa anyaga, hanem ennek romlása következtében az ezt borító festékréteg is ki van téve a pusztulásnak. Gyakran a felületen még alig látszik nyoma a pusztulásnak, és a szobor belsejében már alig van ép farost. Különösen a végtagoknál, a fa teljesen felőröldik. Csak a külső kréta- és festékréteg fogja egybe, míg egy napon a legkisebb érintésre letörik és szétporladva megsemmisül. (16. kép.) E rovarok a kopogó bogarak fajtájához tartoznak. Álcáik a fa belsejét támadják meg. A szobrokat általában hársfából készítették és ez a fa különösen kedvelt otthona a kopogóbogaraknak. Leggyakoribb fajtái az *Anobium perlinex*, a „halál órája” (*Anobium punctatum*), az *Anobium domesticum*, az *Anobium marginatum*.

A rovarkártevők ellen nemzetközileg is leghatásosabbnak ismert módszer jelenleg a gázzal való fertőtlenítés. A különböző mérgező folyadékokkal való ecsetelés vagy injektlálás párolgásával, vagy a felület érintésével súlyosan veszélyeztetni a restaurátor egészségét, ugyanakkor a legkörültekintőbb és legalaposabb munka sem nyújt biztosítékot arra, hogy az oldat a faanyag belsejének minden részét átjárja. Így a legkisebb fertőző góc, néhány lárva életben maradása a fertőzés folyamatát újra megindítja. A műtárgy pusztulása rövid időre megszakad, majd újult erővel folytatódik.

Gázos fertőtlenítésnél a tárgyat légmentesen elzárt, speciálisan erre a célra szolgáló kamrába helyezik, vagy légmentesen elzárható helyiségbe teszik. A helyiség levegőjét pontosan meghatározott töménységben gázzal telítik. A levegőnél súlyosabb gáz a helyiségben levő műtárgy legkisebb repedéseibe és szűjárataiba is behatol. A szűjárt a fában bonyolult, összefüggő labirintust alkot, a rovar táplálkozás közbeni állandó vándorlása következtében. Ezt a labirintust a gáz teljesen átjárja és elpusztítja a járatokban élő álcákat

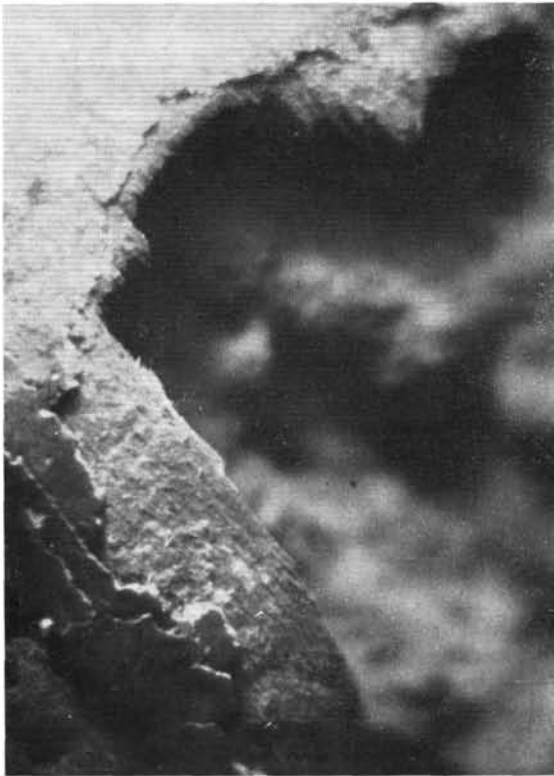
15. Részlet a márványozásról és ornamentikából tisztítás után.
 15. Teile der Marmorierung und der Ornamentik nach der Reinigung.
 15. Détail de la marbrure et de l'ornementation après le nettoyage.
 15. Часть мраморации и орнаментики после очистки.

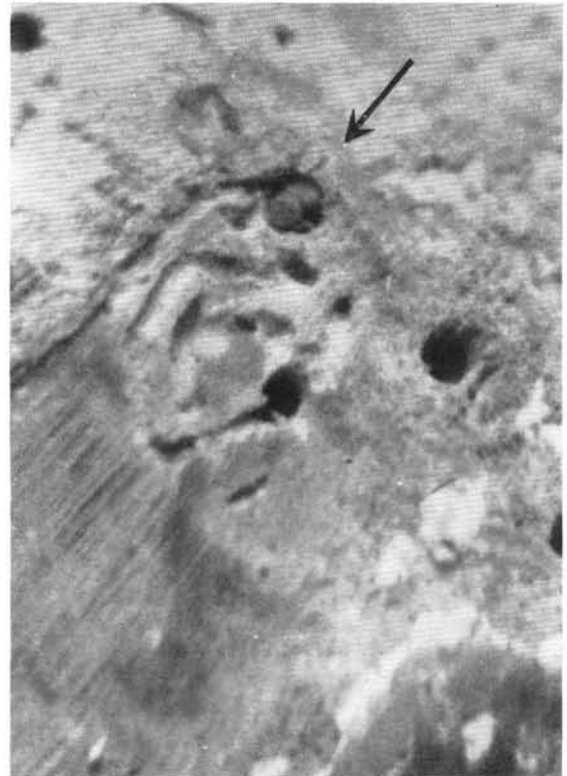
és petéket is. Az eljárás hatását híven tükrözi a fényképfelvétel. A gáz folytató hatására a rovar a járat belsejéből menekülni igyekezett. Eljutott a fa felületéig itt azonban végleg elpusztult. (17. kép.) A részekre bontott oltárt a budapesti „Kőjál” telepén methylobromid-gázzal fertőtlenítették.

A fertőtlenítési eljárás megválasztása után a másik döntő feladat a konzerválás módjának, anyagának megválasztása volt. A gyakorlatban többféle, régebbi vagy újabb eljárást

16. Szúrógás és levált krétalap erősen felnagyított képe.
 16. Stelle vom Holzwurmagen und abgetrennte Kreidegrundlage in starker Vergrößerung.
 16. Image très agrandie de la vermoulure et du blanc détaché.
 16. Сильно увеличенная фотография, изображающая фрагмент, источенный жучком, и отошедшая меловая основа.

17. A gázosításnál elpusztult szű erős nagytásban.
 17. Ein beim Vergasen getötetes Holzwurm in starker Vergrößerung.
 17. Ver du bois détruit par le gaz (fort agrandi).
 17. Жучок, уничтоженный при обработке газом в сильном увеличении.

alkalmaznak, a műtárgy méreteinek, anyagának, vagy rendeltetésének megfelelően nem utolsósorban a restaurátor egyéni meggyőződése szerint. Régebben timsóoldat, víz-üveg, de főleg enyv volt a preparálásra felhasznált anyag. Később lenolajjal, olvadt állapotban viasszal, paraffinnal itatták át a műtárgyakat. A korszerű eljárásoknál gyanta vagy műgyanta oldatokat alkalmaznak. A régebbi eljárásokat különböző hátrányaik miatt ma már nem igen alkalmazták. Kémhatásuk folytán megtámadják a polichrom felületeket, vagy a telítés során túlságos mértékben megnövelik a tárgy fajsúlyát, a szerkezeti részekre nagyobb teher hárul, ezzel veszélyeztetik az oltár tartósságát, épségét. A lenolajjal való telítés megváltoztatja a festés színeit és árt az aranyozott felületeknek. A több helyen alkalmazott műgyantás, poliészteres származékokkal való telítést is elvetettük. A műanyagok minden tulajdonságát még nem ismerjük. Nem tudjuk, hogy néhány évtized múlva a környezet hatására miként reagálnak és milyen káros hatások érhetik a műtárgyat ezeken keresztül.

Legcélszerűbbnek látszott a szeszen oldott gyantás telítés alkalmazása. A fa állapotának megfelelő arányban változtatva az oldat töménységét, injekciós tűk segítségével vagy ecseteléssel telítettük a faanyagot. Az így kezelt faanyag az eredeti teherbírást megközelítő tulajdonságokkal rendelkezik. A gyantaoldat beszívódik a korhadt anyag rostjai közé, kitölti a szűrésű réseket és összeragasztja, megerősíti a fa szétporladt belsejét. A telítés során előálló súlygyarapodás nem haladja meg jelentősen az ép, egészsé-

ges fa fajsúlyát. Ezért a berhidai, vagy annál nagyobb méretű műtárgynál sem okoz statikai problémát.

A nyersen maradt felületeket, melyeket nem fedett kréta-alap, a telítés után bemérgeztük és hígított nitrolakkal vontuk be, hogy a levegőtől elzárjuk. A szúrógások helyét színezett nitrolakkos kittel bespatulyáztuk.

Harmadik lényeges feladat volt megállapítani, hogy a márványozott felületeket milyen technikával készítették, az alapozáshoz és a festéshez milyen anyagokat használtak fel, a festett és aranyozott felületeket mivel rögzítették és végül az eredeti felületeket milyen anyagokkal vonták be újra a későbbiek során. Megállapítottuk, hogy az eredeti festéshez tojástemperát használtak, az ebben a korban általánosan alkalmazott gyakorlat szerint. A festés és aranyozás alá a felületeket a szokásosnál kissé keményebb, enyves, gipszes kréta-alappal vonták be. A kész, színezett, aranyozott felületeket szintelen ún. fehér sellakk alkoholos oldatával rögzítették.

Az eredeti festést a századok folyamán firnisszel, kencevel több rétegben átmázolták, anélkül, hogy a korábbi rétegeket előzőleg szakszerűen letisztították volna. Ennek eredményeként a festett felületeket mindenütt vastag, a színeket felismerhetetlenségig fedő réteg borította. A kence, por és korom keverékéből álló rétegek letisztításához olyan vegyi anyagokat kellett alkalmazni, amelyek az erősen rászáradt rétegeket feloldják és a festést az eredeti felületekig megtisztítják, ezzel szemben a vízre, nedvességre érzékeny temperafestést nem oldják, színét nem változtatják meg a

legkisebb mértékben sem és a laparannal bevont felületeket sem támadják meg. Hosszas kísérletezés után, minthogy hatásos oldószernek bizonyult, eredményesen használtuk a festett felületek tisztításához metanol – benzol és terpentín megfelelő arányú keverékét. A márványozott vagy festett felületeket igyekeztünk eredeti mióvltukban megőrizni, ezért a rátapadt por- és kenceréteget gondos, hosszantartó alapossággal több rétegben tisztítottuk le az eredeti festésig. A letisztítás után előtűnt a színesen, szépen festett, többféle mintájú márványozás. A nagy mezőket rózsaszín, az oszlopokat kék, a párkányokat vörös ecset-technikával készült, márványt utánzó festés díszíti. (Itt jegyezzük meg, hogy a tisztításnál használt fenti robbanásveszélyes és erősen mérgező hatású anyagok körültekintő óvatosságot és állandó szellőztetési lehetőséget követelnek a munka folyamán!)

Az aranyfűsttel bevont felületek tisztítása jelentette a legnagyobb gondot. A laparannal fedett részek tisztításához legjobban bevált szerként denaturált szesz, terpentín és lenolaj keverékét használtuk.

A helyreállítás jelentős részét kitevő konzerválási és tisztítási munkák után a szerkezeti részeket kazeinenyves újraenyvezéssel, facsapokkal megerősítettük. A tönkrement, elkorhadt részeket pótoltuk. A szobroknak a szű által felőrölt, egyes hiányzó részeit csappal felerősített hársfával kiegészítettük. Az OMF-fel történt megbeszélés alapján a szobrokról hiányzó kezeket, melyekről dokumentáció nem állt rendelkezésre, vagy összehasonlításra nem volt lehetőség, nem pótoltuk. Négy kis angyalfigurát, nyilván későbbi időben, hozzá nem értő ügybuzgalomból teljes egészében ízléstelen, rózsaszín olajfestékkel festettek át. Ezeket a kréta-alapig letisztítottuk és az eredeti eljárás szerint újra színeztük. Általános követelmény volt munkánkkal szemben, hogy az oltár összbenyomása a restaurálás után se változzék meg, az állagmegővés és a sérült felületek kiegészítése ne menjen az eredetiség rovására.

A fent felsorolt munkák elvégzése után került sor az aprólékos, gondos munkát igénylő befejező műveletekre. A sok helyen feltáskásodott, megrepedezett kréta-alapot az eredeti felületek megmentése érdekében

ragasztó anyaggal aláinjekcióztuk, levasaltuk. A hiányzó kréta alapot az eredeti alapnak megfelelő összetételben pótoltuk. A nedvesség miatt elkorhadt felületeken kívül különösen szembetűnő volt a kréta-alap pusztulása a szobrok ruhadedőinek kiálló felületein.

A kréta-alappal kiegészített felületeket száradás után lecsiszoltuk és a megmaradt felületekkel összhangban, az eredetivel megegyező festékekkel átfestettük. Az aranyozott felületeknél történt kiegészítéseket, pótlásokat az OMF. kívánságának megfelelően nem aranylappal, hanem az arany tónusának megfelelő okkersárga temperával vontuk be. A festett és aranyozott felületeket zaponlakk védőréteggel fedtük. A restaurálás befejezése után az oltárt visszaillesztettük és eredeti helyére újra felállítottuk. (18. kép.) A restaurálás alatt álló oltárkép helyére ideiglenesen tompazöld drapériát helyeztünk.

Az oltár felállításánál nyújtott sokoldalú segítségért ezúton mondok köszönetet Falussy Józsefnek, a kis templom lelkes gondnokának.

Az elmúlt évszázadok során, szinte napjainkig, faműtárgyaink értékét néhány lelkes, hozzáértő művészettörténészen, szakemberen kívül alig becsülték. A legutóbbi évek során jelentős és örvendetes fordulatot tapasztalhatunk e területen. A kicsiny, falusi mesteremberek által készített naiv alkotástól kezdve a nagy székesegyházak pompázatos és monumentális oltáráig valamennyi kultúránk hirdetője és az egyetemes és magyar művészettörténet szerves része.

Ezt a felismerést igazolja az OMF munkatársainak lelkes munkája, melyet a faműtárgyak állapotának felmérése és megmentése érdekében végeznek. Ezt bizonyítják azok a jelentős összegek is, amelyeket e célra fordítanak.

Bleicher Nándor

Das Restaurieren des Barock-Altars in der Kirche von Berhida

Der in dem 13. Jahrhundert gebaute heutige Altar der frühgotischen Kirche ist eine spätbarockisch-provinziale Arbeit.

Auf dem Wappen-Zierat des Rahmens sind die Zeichen 1749, AP, CB und IHS zu lesen. Der Erzeuger ist unbekannt. Die figuralischen und ornamentalischen blattränkigen Holzschnitzereien spiegeln drei voneinander abweichende Auffassungen.

Die vier grösseren Figuren: die Statuen der Heiligen Könige und die Statuen von den Aposteln Petrus und Paulus sind Werke in spät-Renaissance Stil oberungarischer Auffassung aus dem 17. Jahrhundert. Dem Materiale und Stil nach sind sie ein Jahrhundert jünger als der Altar.

Die vier kleineren Statuen (zirka 40 cm) mit einer schwunghaften Draperie-Behandlung vertreten den charakteristisch formellen Ausdruck der Barock-Schnitzerei.

Die dritte und eigenartigste Gruppe des Altars bilden die Engel und die vergoldeten blattränkigen Zierate. Eine

naiv-primitive volkstümliche Schnitzerei welche die Zusammenstellung einfaßt.

Das Restaurieren des Altars wurde in den Jahren 1965—66 in Budapest ausgeführt. Die Desinfizierung wurde mit Methylbromid durchgeführt, die aufgelagerte Staub-, Ruß- und Firnissschicht mit einer Metol-Benzol-Terpentin-Mischung abgeputzt, zur Reinigung der vergoldeten Fläche wurde eine Mischung von Terpentin-denaturiertem Spiritus und Leinöl benützt. Das Holzmaterial wurde mit in denaturiertem Spiritus aufgelöstem Harz durchgetränkt, der beschädigte Grund nachgeholt, die Malerei und Marmorierung ergänzt, die beschädigte Stelle der Vergoldung mit Okker-Farbe gemalt, die ungemalten Flächen wurden mit einer dünnen Nitro-Lösung überzogen.

Die vergoldeten bemalten Flächen mit einem schützenden Lack (Zapponlack) fixiert und nach der Restaurierung wurde der Altar an seiner originellen Stelle aufgestellt.

Nándor Bleicher

La restauration de l'autel baroque de l'église de Berhida

L'autel de l'église, construite au XIIIe siècle en style gothique rayonnant, est un ouvrage provincial en baroque fleuri. Dans l'écusson du cadre on lit: 1749, AP, CB et IHS. Son maître est inconnu. Dans les sculptures en bois figurées, ornamentales et fleuronées nous trouvons trois conceptions dissemblables.

Les quatres grandes figures — statues des saints rois, des apôtres Pierre et Paul — sont du XVIIe siècle, du style Renaissance tardive, dans la conception de la Haute-Hongrie. A juger d'après l'état de leur matière et leur style, elles sont antérieures d'un siècle à l'autel.

Les quatre petites statues (de 40 cm environ) représentent l'expression de forme caractéristique à la sculpture en bois baroque, avec un mouvement fougueux des draperies.

Le troisième — et le plus caractéristique — groupe de l'autel est formé d'anges et de rinceaux aux feuilles dorées. Oeuvre naïve, primitive, accusant la sculpture populaire, elle donne un cadre aux statues.

La restauration de l'autel a eu lieu à Budapest en 1965 et 1966. Sa désinfection à gaz a été opérée au méthylbromure. Nous avons enlevé le dépôt de poussière, de suie et la couche de vernis avec une mixture de méthylène-benzol-térébenthine.

Pour nettoyer les surfaces dorées, nous avons employé un mélange de térébenthine, d'alcool à brûler et d'huile de lin. Nous avons imbibé la boiserie de résine dissoute dans de l'alcool à brûler. Nous avons réparé le fond endommagé avec de la craie gommée, et complété la peinture et la marbrure. Nous avons repeint la dorure endommagée en ocre, et induit les surfaces sans peinture avec du colloïd diluée.

Nous avons fixé les surfaces dorées et peintes avec de l'enduit (laque zappon).

Après sa restauration, nous avons remis l'autel à sa place originale.

Nándor Bleicher

Реставрация алтаря берхидайской церкви в стиле барокко

Алтарь раннеготической церкви, построенной в XIII веке, сделан в стиле барокко и является плодом провинциального мастерства. На украшенной гербом раме видны надписи: 1749, AP, CB и IHS. Мастер неизвестен. В резьбе отмечаются резко отличающиеся друг от друга стили в исполнении фигуральной и орнаментной резьбы.

Четыре большие фигуры: короли-святые, апостолы Петр и Павел — работа XVII века в стиле позднего ренессанса в его венгерском варианте. Судя по состоянию материала и стилю, они были сделаны на столетие раньше алтаря.

Четыре меньшие статуи (примерно 40 см.) представляют собой типичные формы резьбы по дереву в стиле барокко. Самую характерную группу представляют ангелы и крылатые фигуры, украшения из резьбы в форме лозы и листьев. Эта резьба, отражающая наивный, примитивный народный вкус, служит обрамлением для скульптурных групп.

Реставрация алтаря была произведена в 1965—66 гг. в Будапеште. Дезинфекция была произведена метил-бромидом. Слой пыли, сажи и фирниса был удален при помощи смеси из соответствующих пропорций метола, бензола и терпентина. Для очистки позолоченных поверхностей использовали смесь из терпентина, спирта-денатурата и льняного масла. Дерево было пропитано растворенной в спирте-денатурате канифолью. Поврежденные места были заполнены смесью мела с клеем, была восполнена роспись и марморация. Места, где сошла позолота, были покрашены охрой. Непокрашенные места были покрыты жидким раствором азотной кислоты. Позолоченные, крашенные места покрыли слоем защитного лака.

После реставрации алтарь был водворен на прежнее место.

Нандор Блейхер

Restaurátor szemmel a Veszprémi Egyházmegyei Múzeum fából alkotott műtárgyai között.

Egy festmény művészi képzeletvilága csak úgy válik igazán kifejezővé, ha a képteret keret (ráma) foglalja magába, mert az választja el a valóságos tértől, a valóságos világtól. Csak így ragad meg bennünket a festői-ség, a képszerűség. Egy szobor tér-, forma- és mozgási problémáinak legnagyobb látványa is csak úgy kelt gazdag, mélyreható, megrázó érzelmeket, ha talapzat emeli ki a valóságból. Egy tagoltság, arány, tömeg és térritmus tekintetében kitűnő építészeti remekmű is csak megfelelő környezetben tölti be művészi hivatását.

Egy művészeti alkotásokat magába foglaló és bemutató gyűjtemény is csak akkor reprezentálja igazán a képzőművészetet, ha az egyes műalkotások egyedi értékeit kollektíven egyesíti magában.

A veszprémi püspöki palota (1. kép.) és a vele immár egygyé olvadt, szerves részévé vált Egyházmegyei Múzeum valamennyi képzőművészeti kritérium nagyszerű ötvözete. Kivételes helyzetet biztosít a gyűjtemény számára a Várhegy fellegvárszerűen elkülönült, történelmünk ezer évét sugárzó műemléki együttese is. E kettős környezeti tényező predesztinálja a múzeumot a művészettörténeti élmény sikeres felkeltésére.

A Veszprémi Egyházmegyei Múzeumot 1963-ban dr. Klempa Sándor premontrei kanonok, apostoli kormányzó alapította. A püspöki palotában adott reprezentatív otthont a gyűjtemény anyagának, mely a képző- és iparművészet valamennyi ágát képviseli. (2–3. kép.)

A műtárgyak többsége egyházi rendeltetéssel, kisebb

része profán célokra készült. Keletkezésük korát tekintve részint a letűnt századokból, részint a jelenkorból valók. Számos műtárgy a püspökség történetének emléke, avagy helytörténeti vonatkozásban jelentős.

Az igen szép faszobor-gyűjteményt a múzeum alapítójának padlást, pincét, kamrát járó fáradhatatlan kutató tevékenysége hozta létre. Évek következetes munkájának eredményeként kerültek elő az egyházmegye templomainak zugaiba, a tornyokba, pincékbe, padlásokra, lomtárakba száműzött szobrok, faműtárgyak. Az összegyűjtés célja a használaton kívül helyezett műtárgyak elkallódástól, további pusztulástól való megmentése volt. A múzeumba történő szállítás előtt minden esetben gondos körültekintéssel megvizsgálták: a tárgy nem szerves része-e a templom valamelyik funkciójában álló objektumának (oltár, szószék, orgona, stb.), a környezetből való kiemelés miatt nem keletkezik-e pótolhatatlan hiányosság egy-egy műemléki együttes állagában, ikonográfiai tartalmában.

A használatból való kivonás okaira részletes, hiteles válasz egyáltalán nem, vagy alig remélhető, hiszen az esetek többségében a 200–300 évvel ezelőtt, esetleg régebben készült templomi berendezések, tárgyak keletkezésének körülményeit, évszámát, az alkotómester vagy műhely nevét sem ismerjük, mert — tapasztalat szerint — a „Historia Domus”-ok, illetve „Canonica Visitatio”-k szűkszavúak, a művészettörténész és restaurátor számára oly fontos adatokat hiányosan, vagy

1. A veszprémi püspöki palota főhomlokzata.
1. Hauptfassade des Bischofspalastes von Veszprém.
1. La façade principale de l'évêché de Veszprém.
1. Фасад дворца веспремского епископства.

- 2. Lépcsőhágrészlet a palotából.
- 2. Treppenhausabschnitt vom Palast.
- 2. Détail de l'escalier du palais.
- 2. Фрагмент лестницы дворца.

alig tartalmazzák, s a későbbi időkben végrehajtott javításokat, változtatásokat is csak nagy ritkán említik meg. Ezekután természetesnek kell tekinteni, hogy a használatból való kiiktatás okainak, körülményeinek leírására sohasem gondolt senki, ilyenre soha senkinek az energiájából nem futotta. Ha a plébániák folytonos személyi változásait is figyelembe vesszük, természetesen kell tekinteni: legtöbb esetben már az utód sem rekonstruálhatta még közvetlen elődjének cselekedeteit sem, azokat a változtatásokat, átalakításokat, amelyeket az a templom külső- és belső állagán végrehajtott.

- 3. A „Kép-terem” részlete.
- 3. Teil des „Gemälde-Saals”.
- 3. Détail de la „Salle des tableaux”.
- 3. Часть картинного зала.

- 4. A „Szt. Anna Máriával” c. szobor restaurálás előtt.
- 4. Die Statue „Hl. Anna mit Maria” vor Restauration.
- 4. La statue „Ste Anne avec Marie” avant la restauration.
- 4. Скульптура „Св. Анна с Марией” до реставрации.

A lomtárakba került műtárgyak félreállításának okát elsősorban a természetes elhasználódásban kell keresni, minthogy a múzeumba került szobrok plasztikai, színészbeli hiányai elsősorban erre engednek következtetni. Valószínű továbbá az is, hogy egyes szobrok úgy maradtak fenn, mint elemi csapások (földrendések, árvizek, templomtűzek,) vagy háborus események következtében elpusztult oltárok, szószékek töredékei, s miután sehova sem tudták beilleszteni őket, vagy más okból nem jutott számukra hely, útjuk a lomtárba vezetett. Ugyancsak ide vándoroltak az izlésváltozás miatt — gyakran értéktelen, édeskés, rikító színekkel festett gipsz, vagy fagiccsek kedvéért — eltávolított, a századok folyamán többé-kevésbé megkopott, megsérült, de ebben az állapotukban is jelentős, értékes alkotások, darabok is.

A száműzött műtárgyak részére azilumot jelentő múzeumi környezetben a szobrok során végigtekintve az általános állapot elszomorító benyomást kelt. A korábban felsorolt szempontok figyelembevétele mellett is felmerül a kérdés: kik és miért engedték ilyen állapotba jutni őket, hiszen a jelenlegi stádiumig nem egyszerre, hanem fokozatosan, talán évszázadok, esetleg évtizedek alatt jutottak el. Senkinek sem fájt a fokozatos leromlás látványa? Mivel magyarázható a pusztulást eltűrő közöny?

A Veszprémi Egyházmegyei Múzeum ilyen gondolatokat is ébresztő faszobrai között elmélkedve a feltett kérdések önkéntelenül a jelenkorra, a tegnagra, a mára, a holnapra vonatkoztatva is felvetődnek. 1866-ban, úttörőként, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre — a műemlékvédelmi gondolat közüggé tételén fáradozva — már kimondták a **MÜEMLÉKVÉDELEM** szót. Szmracsányi sorai nyomán csak csodálkozhatunk, hogy milyen világosan, milyen tisztán látták a hibákat, a hibák okait, a tennivalókat, az orvoslás módszereit.

Ha most — száz esztendő múltán is — számot kellene adnunk a két úttörőnek, hogy mi az, amit elgondolásaikból megvalósítottunk, semmi esetre sem állíthatnánk nyugodt lelkiismerettel, hogy sokat haladtunk előre. Elmondhatnánk: van műemlékvédelmi törvényünk, hatóságunk, folyóiratunk, sőt a műemlékvédelem témáját ébrentartó sajtónk, rádióink, televízióink, sok-sok filmfelvételünk is. Ami azonban fából készült műalkotásaink gyakorlati védelmét illeti, a továbbiakban helyesebbnek látszik közeli terveinkről szólni: elkészítjük fából alkotott műtárgyaink katalógusát, az állagmegóvás sürgőssége szerint. Ezekben a képekben és írásban rögzített emlékeken bármiféle munkát kizárólag az Országos Műemléki Felügyelőség tudomásával és beleegyezésével végezhető. Végre papírra vetjük a tudományos alapon történő restaurátorképzés alapjait. Megszüntetjük az OMF tudta nélkül folyó kontármunkákat, a házi gyógykezelést. Kiirtjuk a giccseket, de megszüntetjük árusításukat is. A Veszprémi Egyházmegyei Múzeumot követésre méltó példaként állítjuk valamennyi egyházmegye elé, hogy a ma is szerte-szét heverő értékek minden egyházmegyében közös fedél alá jussanak, s restaurálás után megfelelő környezetben történő bemutatással a bel- és külföldi turisták számára egyaránt érdekes és élménykeltő gyűjteménnyé váljanak; ne kerülhessenek többé illetéktelen kezekbe, vagy esetleg — nem egészen egyenes utakon — a Bizományi Áruházakba.

A Múzeum megtekintésére először 1964. áprilisában nyílt alkalom. A faszobor-gyűjtemény futólagos át-

5. Szt. Anna arcának közel-felvétele.

5. Nahaufnahme vom Gesichte der Hl. Anna.

5. Le visage de Ste Anne.

5. Снимок лица св. Анны вблизи.

6. Mária-figura részlete közelről.

6. Teil der Maria-Figur von Nahem.

6. La figure de Marie.

6. Часть фигуры Марии вблизи.

7. Restaurált állapot.

7. Zustand der Statue nach der Restauration.

7. Après la restauration.

7. Состояние после реставрации.

8. A szobor hátoldala restaurálás után.

8. Rückseite der Statue nach der Restauration.

8. Le dos de la statue après la restauration.

8. Задняя сторона скульптуры после реставрации.

vizsgálása közben, különösen a helyenként mutatkozó élő rovarfertőzés miatt, az egyenkénti, tüzetes, módszeres vizsgálat elvégzése és a sürgősségi sorrend szerinti kategorizálás mellett döntöttem. A vizsgálat megbízható adatokon nyugvó sikeres végrehajtása érdekében másolatot készítettem a Múzeum nyilvántartó kartonjainak fényképeiről, adatairól. A szobrok művészettörténeti szempontok szerinti meghatározását — védetté nyilvánításuk alkalmával a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya, az Országos Szépművészeti Múzeum, valamint a veszprémi Bakonyi Múzeum művészettörténészei végezték.

Az alapos vizsgálat végrehajtására 1964. május 5—7-e között került sor. A gyűjtemény anyagát három kategóriába soroltam. Az első kategóriába természetesen azok a szobrok kerültek, amelyekben élő fertőzést találtam, vagy legalábbis fertőzészgyanusak voltak. A fertőzött tárgyak rövid időn belül műterembe kerültek. A gyűjteményből történt kiemelésük, eltávolításuk után — emberi számítás szerint — nem maradt a palotában a faszobor-gyűjteményre, bútorokra, falburkolatokra, a szép faragású, értékes tölgyfaajtókra veszélyes fertőző góc.

Fenti vizsgálat idején a faszobor-, illetve faműtárgy-gyűjtemény kb. 150 darabból állott. (Azóta néhány darabbal szaporodott az állomány). A 150 darabból egyelőre csak 120 darab leírását, meghatározását végezhettem el a két alkalommal folytatott védetté-nyilvánítási eljárás során. A kartonjaimra gyűjtött adatok összevetéséből 116 szobor korára, származási helyére, alkotómestere nemzetiségére vonatkozóan az alábbi érdekes statisztikát kaptam.

XIV. századból való:	1 drb (olasz Madonna)
XV. századból való:	1 drb (gótikus Krisztus ismeretlen mestertől)
XVI. századból való:	nincs
XVII. századból való:	8 drb, ebből 6 magyar, 2 osztrák mestertől
XVIII. századból való:	100 drb, ebből 98 magyar, 2 osztrák mestertől
XIX. századból való:	6 drb, mind magyar mestertől

A gyűjtemény szobrain észlelt hibákat, betegségeket, ezek okait a következő főbb csoportokba foglaltam össze:

1. a szobor alapanyagát adó fa még élő korában bekövetkezett fejlődési hibái;
2. a levegő oxidációs hatása miatt bekövetkezett szöveti elváltozások;
3. a templomi elhelyezés kedvezőtlen klimatikus viszonyaiból származó károsodások;
4. rovarkorrózió;
5. gombakorrózió;
6. emberi kártevések (átfestés, szakszerűtlen kiegészítés, stb.).

A vizsgálat során nyilvánvalóvá vált: minden szobor egyedi elbírálást, egyedi bánásmódot kíván, mivel a gyűjtemény anyagának nagyobb része más-más leőhelyről származik, a külső behatások sokféleségét tekintve pedig minden műalkotás sorsa másként alakul.

A műterembe szállított szobrokkal kapcsolatos első teendő az átvételi állapot dokumentálása. A fényképfelvételeket minden beavatkozást megelőzően, még a portalanítás előtt helyes elvégezni. A felvételek darabszámát a műtárgyon mutató hiányosságok, hibák szabják meg. Fontos, hogy a műalkotás minden részletről készüljön kép.

A restaurátor munkájának hitelességét a tárgy egy-egy magában nem biztosítja, csak a restauráció minden mozzanatát képből és írásban rögzítő dokumentációval együtt, amely a műveletek során előállt változásokat az egymásmellé helyezett képekkel érzékelteti, hitelesíti. Ezért a fényképezés idő- és költségigényes munkája sohasem mellőzhető.

A tüzetes műtermi vizsgálat tapasztalatait írásban is rögzíteni kell. Az igen sok részadat mozaikszerűen alakítja ki a vizsgálati eredményt, a diagnózist, amely a restaurátori gyógyítómunka teendőinek kiindulópontja.

A vizsgálati adatok feljegyzésére már évekkal ezelőtt űrlap- sokszorosított nyomtatványt készítettem. Az űrlap minden olyan szempontot tartalmaz, amelyre a vizsgálatnak ki kell terjednie. Kitöltése kizárja valamely fontos vizsgálati szempont elmaradását, elkészítése után az átvételi állapotot rögzítő fényképfelvételekkel

9. Az öreg püspök szobra restaurálás előtt.
9. Die Statue des alten Bischofs vor der Restauration.
9. Statue du vieil évêque avant la restauration.
9. Статуя старого епископа до реставрации.
10. A hátoldal restaurálás előtt.
10. Rückseite der Statue vor der Restauration.
10. Le dos avant la restauration.
10. Задняя сторона скульптуры до реставрации.

együtt a dokumentáció minden kétséget eloszlató adattárává válik.

Az alábbiakban azt az űrlapot ismertetem, amelyre az első munkába vett veszprémi szobor, Szt. Anna Máriával adatait jegyeztem fel. (4—6. kép.)

11. A fej közelfelvétele restaurálás előtt.
 11. Nahaufnahme vom Kopf vor der Restauration.
 11. La tête avant la restauration.
 11. Голова скульптуры до реставрации. Снимок вблизи.
12. A fej közelfelvétele restaurálás után.
 12. Nahaufnahme vom Kopf nach der Restauration.
 12. La tête après la restauration.
 12. Голова скульптуры после реставрации. Снимок вблизи.

Restaurálás és konzerválás előtti állapotleírás (Átvételi állapot leírása)

A műalkotás megnevezése: Szt. Anna Máriával.
 A műalkotás tulajdonosa: Egyházmegyei Múzeum
 Veszprém
 A műalkotás méretei: magassága 96 cm.
 A műalkotás neme: bükkfából faragott, színezett faszobor
 A műalkotás szerkezeti felépítése: egy rönkből faragott szobor, toldalékdarab nélkül (zárt kompozíció).
 A műalkotás alkotóelemeinek kötőmódja: (ragasztás, kötőelemek).
 A műalkotás állapotvizsgálata: A.) a fa vizsgálata
 B.) a színezés vizsgálata

A. A fa vizsgálata:

- I. *Faj meghatározás:* (makroszkópikus-tapasztalati úton)
 A szokásos mintadarab elkészítése a műtárgy értetően elkerülő roncsolódását, csonkítását vonná maga után.
 A faj meghatározásához a műtárgy adottságai folytán vizsgálati szempontból rendelkezésre álló szabad felületek (a fatest szokásos 3 főirányú (kereszt, sugár, húr) metszési síkjához viszonyítva) keresztmetszet = talpzeti sík. Húrmetszet = hátoldal, illetve előlnézeti törésfelületek. A faj = bükk. Egy köteges rostfelszakadás miatt eltávolítható szilánk metszetei mikroszkóp alatt is a bükkfa jellegzetes képét mutatták.
- II. *A fa fizikai tulajdonságai:* (a korróziófajta kiemelésével)
 a. *oxidáció:* (oxidációs színváltozás) közepes mértékű.

- b. *nap-ultraviola-sugár hatás:* (a műtárgy közvetlen v. közvetett kitétsége (előhelyén ismeretlen, múzeumi elhelyezésben jelentéktelen).
 c. *hőmérsékletingadozás:* (közvetlen, v. közvetett kitétség) előhelyén ismeretlen, múzeumi elhelyezésben jelentéktelen.

- III. *A fa víztartalmi foka:* (a tárgy elhelyezési környezetének ismerete alapján történt becslés szerint)
 a. *szobaszáraz:* 20 °C-os, 54% relatív páratart. levegőben kb. 7,5%
 b. *légszáraz:* 15 °C-os, 75% relatív páratart. levegőben 15,0%
 c. *félszáraz:* 10 °C-os 90% relatív páratart. levegőben kb. 25,0% Megjegyzés: a + b közötti.

- IV. *Zsugorodás és dagadás = térfogatváltozás:*
 A korabeli, illetve a jelen átvételi állapot közötti térfogatváltozás a korabeli helyzet ismeretlen volta miatt természetesen mérhetetlen. A jelenben csupán a műtárgy keletkezése óta az idő és körülmények függvényében végbement plasztikai (színezésbeli) változások — dilatációs jelenségek — olvashatók le. (Toldásdarabok, VI/c. pont.)
 A nyomok alapján az eredeti festésre ismeretlen időben felhordott krétaalapozás, illetve új színezés nagymértékű pusztulásában a teljes szoborfelületen mindenütt fellelhető hajszálrepedeztettség volt döntően részes. A szobor plasztikai hiányosságainak egy része is a dilatációs jelenségekre vezethető vissza.

- V. *Térfogatsúly:* (meghatározás csak becslés szerint, mert a súly; térfogat szerinti meghatározáshoz szükséges próbadarab elkészítése a műtárgy kerülendő roncsolásával járna.) A plasztikai hiányosságoktól eltekintve a térfogatsúly normálisnak tekinthető.

VI. Hibái:

- a. *alaki:* (1.) görbeség, 2.) villás növes, azaz kettős v. többszörös bél) —
 b. *fejlődési:* (1.) vaseresség, 2.) hullámrostúság, 3.) évgyűrűtorzulás, 4.) egyenlőtlen évgyűrűszélesség, 5.) bordás növes, 6.) csavarodott növes, 7.) csomoroság, 8.) excentrikus növ., 9.) gyanúfészkek, 10.) göcsök.*
 Anna bal szemén szálirányban áthúzódó barna folt, feltehetően ki nem fejlődött rügy.
 *fajta szerint:
jól benőtt, (azaz fatesttel teljesen összefüggő) —
részben benőtt (csak a félkerület összefüggő) —
Kieső (azaz a fatesttel csak 1/3 kerület összefüggő) drb a hátoldalon Mária térdmagasságában.
állapot szerint:
 egészséges, részben egészséges, korhadt.
alak szerint:
 kerek, elliptikus, kereszt
méret szerint:
 tű 5 mm-ig, kicsi 6—25 mm-ig, közepes 26—45 mm-ig, nagy 26 mm felett.
- c. *kezelési- elhelyezési viszonyok folytán keletkezett hibák:*
- bélrepedés:* (sugárirányban, bélből-szíjácsgig).
 - gyűrűs repedés:* (teljes kör elválás, részleges elválás, egy v. több évgyűrűn átmenő)
 - bütürepedés: egyoldali* — 1 lapra v. oldalra terjedő — bélen át nem haladó; *átmenő* — bélen is áthaladó)
 - bütühadasás:* (mélyen a fába hatoló, bélen is átfutó hasadás)
 - oldalrepedés:* (bütüre ki nem terjedő repedés)
 - felületi hajszálrepedés:* (kb. 1 mm széles, 1 cm mély, változó hossz.)
- ad/3. két jelentősebb egyoldali. Lásd: a talpzet alulnézetéről készült felvételt,

VII. *Betegségei: a. rovarfertőzés*

b. gombafertőzés

a. *rovarfertőzés*: (elhelyezkedése a műtárgyon, a korrózió mértéke és mélysége becslés szerint.)

Homlokfelületen szórványos kirepülési nyílások. A zöm a hátoldal alsó harmadára, illetve a talpazattájra esett. A korrózió csekély mértékű. A fertőzés gyanú a múzeumi elhelyezésben a szobor talpazata alatt talált, kipergett furatliszt miatt támadt. A furatliszt pergése műteremben is megfigyelhető volt. A korrózió mélysége becslés szerint 4 cm-nél nem mélyebb.

Diagnosztikai adatok, labor vizsgálatok:

1. *Kirepülési nyílások alakja és nagysága:* kerek, elől-hátulnézetben 0,8–2 mm, talpazattáján a zöm 3 mm.
2. *Álcamenet, bábbölcső elhelyezkedése, álcamenetek alakrajza, átmérője, hossza, színe:* erősen korrodált, látható felület nem volt.
3. *Furatliszt: (tömöttség, szín)* lazán kipergő, színét tekintve normális.
4. *Furatliszt mikroszkópikus vizsgálata: (az ürülékcsoomó alakja, színe, mérete; mikrofotó?)* Az ürülékcsoomók alakja, színe megegyezik az *Anobium punctatum* ürülékcsoomójának alakjával, színével.
5. *Élő rovar, rovarhulla, élő-holt rovarálca előfordulása: (mikroszkópikus vizsgálat)* Sem élő rovar, sem holt álcát nem sikerült kigyűjteni. Egy rovarhullát igen.
6. *Az 1–5 pontok summája, azaz a károkozó meghatározása:* a károkozó az *Anobium* családja tartozó *Anobium punctatum* volt.
7. *A fertőzés:*

1. előfertőzés utáni	5. befejezett
2. aktív	6. egyszeres
3. aktív gyanús	7. kétszeres
4. szimbiózis gyanús	

b. *gombafertőzés*: (makroszkópiusan észlelhető fizikai tünetek, azaz színbeli elváltozások, illetve mikroszkópos vizsgálatok, kitenyésztes).

A hátoldal és a talpazat síkjának találkozási élénél az enyhén barnás elszíneződésből gyenge lefolyású gombafertőzésre lehetett következtetni. Micélium, termőtest nem volt. A fertőzött szoborrészlet még nem mutatta a barna korhadásra jellemző köbös repedezettséget, bár a szálirányú rostkötegek felszálkásodása jelentős mértékű volt. A szobor az említett helyen kaphatta a nagyobb mennyiségű nedvességet, mely nemcsak a gomba, hanem a rovarkárosítók számára is kedvező körülményeket teremtett. Ezen a helyen jobban kifejlődött rovarok nyomán általában 3 mm átmérőjű kirepülési nyílások voltak, míg egyéb felületeken csak 0,8–2 mm között változott a méretük.

VIII. *Mechanikai rongálódások:* (levált, letört, hiányzó, rovar ill. gombafertőzés folytán elpusztult részek, ütésből, szögezésből, égésből keletkezett rongálódások). A mechanikai rongálódások elsősorban a levált, letört, ütésből eredő hiányosságok az átvételi állapotról készült fényképfelvételekről olvashatók le.

IX. *Későbbi időből származó kiegészítés:* —

X. *Szignatúra, esetleges felirat:* nem volt fellelhető.

B. *Színezés.*

I. *Felületi szennyeződés* por, néhány helyen felismerhetetlen, kátrányhoz hasonlítható pontok, illetve lefolyások

13. A kézfej restaurálás előtt.

13. Handrücken vor der Restauration.

13. La main avant la restauration.

13. Кисть руки перед реставрацией.

II. *A színezés mai állapotának leírása:* a színezés kb. 80%-ban elpusztult. A korabelinek ítélt színezés felett ismeretlen, későbbi időből származó kréta-alapozás, ill. aranyozásnyomok — festéknyomok találhatóak.

III. *A korabeli színezés leírása:* részletes leírás a restaurációs műveletek leírásánál.

IV. *A korabeli ill. későbbi időből származó színezés oldáspróbái:* szerves oldószerek hatástalanok, még kombinált formában is. Az átvételi állapot leírása hat lapoldalból áll. Budapest, 1964. június hó.

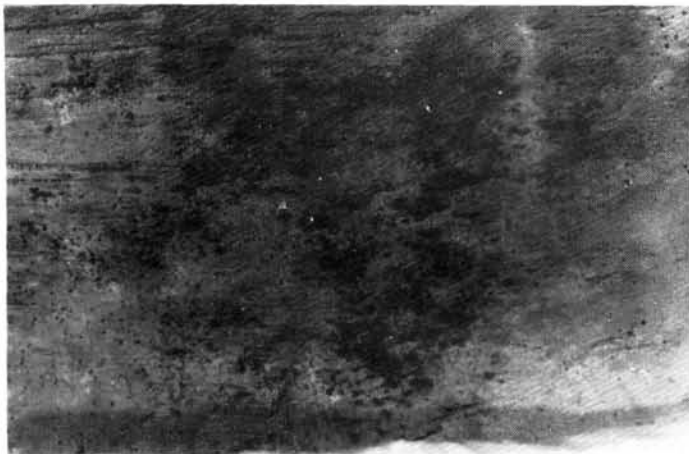

14. A kézfej restaurálás után.

14. Handrücken nach der Restauration.

14. La main après la restauration.

14. Кисть руки после реставрации.

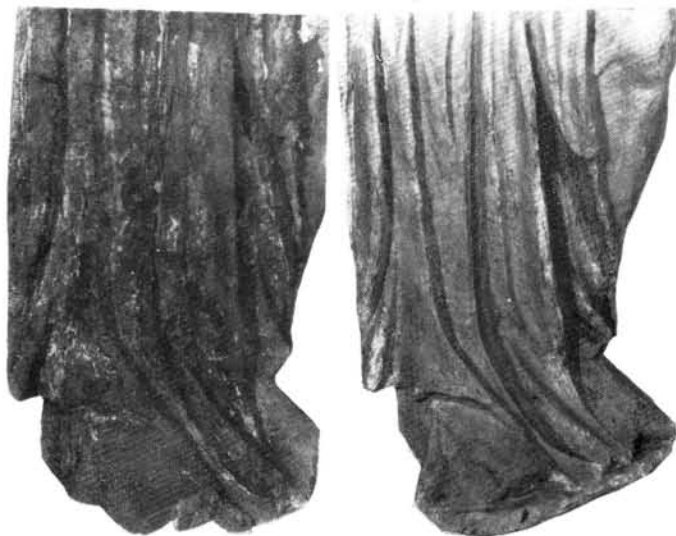

15. Gombatelep közelről a szobor hátoldalán.
 15. Pilzlager von Nahem auf der Rückseite der Statue.
 15. Champignons parasites au dos de la statue.
 15. Группа грибов на задней стороне скульптуры. Снимок вблизи.

Az átvételi állapoton már a vizsgálat elvégzése is változást idéz elő. Ez érthető is, ha pl. a festék-oldás — próbájára gondolunk. Minden további változást, melyet most már a restaurálási, konzerválási munka idéz elő, ugyancsak fel kell jelezni.

A Szent Anna Máriával szobor restaurálásánk leírása.
 A műalkotás megnevezése: Szt. Anna Máriával.
 Egyházmegyei Múzeum-Veszprém

Magyar szobrász munkája a XVIII. századból. Rusztikus faragás. Védettségi száma: V 2/53. (A szobor Mernyéről — Somogy vm. — került a Múzeumba.)

A veszprémi püspöki palotában megfigyelt furatliszt pergés a műterembe érkezés után is folytatódott. Először a kritikusnak látszó kirepülési nyílások kerültek injektálás útján bemérgezésre, majd feltöltésre. Ez a folyamat naponként ismétlődött. Néhány nap alatt valamennyi kirepülési nyílás mérget és feltöltést kapott. Már az injektálás napjai alatt, majd annak befejezése után is rohamosan csökkent a furatliszt pergés, majd teljesen megszűnt. A nyugalmi állapot hosszabb megfigyelés után sem változott. Az injektálás DDT és HCH (10+2%) erős koncentrációjú terpentines oldatával történt.

Az aktívnak mondható rovarfertőzés szanálása után az átvételi állapot, valamint fontosabb részletek fényképezésére került sor.

A munkálatokat a felületekre rakódott, repedésekbe, redősarkokba gyülemlett jelentős mennyiségű és a plasztika finomságait erősen elfedő por eltávolításával illetve kimosásával kellett kezdeni. Ezután a korabeli, illetve későbbi időből megmaradt színezés már élelkenben vált láthatóvá.

A megtisztított felületeken megindult a színezés vizsgálata. Meg lehetett állapítani, hogy a korabeli színezést közvetlenül a fára festették. Az oldáspróbák eredménye szerint vagy enyves kötészű, vagy valamely tempera technikával készült. A színeket tekintve Mária ruhája középkék, Anna fejkendője, palástja, ruhájának nyaka, visszahajtott kézelője, valamint a mellék közötti redő ugyancsak kék színű. Anna palástja élénk piros. Mária lábbelije lilás (nyilván a két fentebb említett alapszín valamely keveréke). Anna lábbeli csomkjain sötét-szürke színezés nyomok.

A fentebb leírt színezéstől jelentősen elüt a Mária és Anna arcán látható nagyobb mértékű krétaalapozás maradvány (festék maradvány) valamint az Anna fejkendőjén és a bal könyök mögötti palástrészen látható egyéb színezés-nyomok, valamint a bal alkar könyöktáji aranyozás nyoma. Anna mindkét kezefején, a kéz hátoldalán testszínű átfestés nyomok. Anna arcán erősen megkülönböztethető a krétaalapozással együtt repedezett arcfestés több tónusú színe.

A tüzetes vizsgálat alapján fentieket összevetve el kellett vetni azt a gondolatot, hogy a fentebb szóban volt kék, illetve vörös színezés aláfestés egy esetleg már elpusztult arany, illetve ezüst fémszínezés alá. A kék és piros szín felület-értékét kétséget kizáróan Mária ruhájának jobb oldalán, a jobb csípőtől lefelé terjedő ruharészen lehet megállapítani: itt ráfestett fehér pöttyök, illetve virágminták voltak találhatóak.

További bizonyíték, illetve támpont Mária jobb szemöldökvonala, valamint Anna bal szemöldökvonalanak kezdete. Ezek kétséget kizáróan az elpusztult krétaréteg alatt voltak, ma is így láthatók. Megállapítható továbbá, hogy a kék és pirosfesték fölött megmaradt krétaalapozás, festés, illetve arany-nyom későbbi időből származó.

Anna térdtáji ruharedőin az élénk piros színű festés fölött helyenként szürkés-lilás fátzol található. Ez az idő folyamán elpusztult krétaalapozás alap enyvezésének maradványa. Az alapszínről való eltávolítása semmilyen módszerrel sem sikerült. Az alapszín megtartása érdekében ebben az elszíneződött állapotban kellett megtartani.

A szobron látható plasztikai hiányosságok részint dilatáció, részint mechanikai behatások miatt keletkeztek. A hiányosságokat előidéző okok ma már érthetően nem állapíthatók meg. Pótlásukra, a formák kiegészítésére, múzeumi tárgyról lévén szó, nem kerülhetett sor. A plasztikai kiegészítés lerontotta volna a műtárgy történeti értékét.

16. A gombafertőzött szoborrészlet.
 16. Pilzbeschädigter Statuenteil.
 16. Partie de statue attequée de champignons.
 16. Часть скульптуры, зараженная грибом.
 17. A felújított szoborrészlet.
 17. Der restaurierte Statuenteil.
 17. La partie de statue renouée.
 17. Обновленная часть скульптуры.

Csak a jelentősebb dilatációs repedések eltüntetésére, azaz kizárólag külső behatások csökkentésére, a szobor felület maximális homogenizálására, tehát a nedvesség és biológiai kártevők maximális kizárására lehetett törekedni. Ez a csekély mértékű plasztikai kiegészítés — tulajdonképpen repedés feltöltés — műfával történt.

A feltöltések egyenetlenségeinek lecsiszolását a biológiai kártevők elleni mérgezés követte. A teljes felület DDT és HCH alapanyagú (5+1%), a talapzat hátsó élén volt gombafertőzés-gyanús felület még külön kifejezetten gombára veszélyes mérgezést is kapott (Pentaklorfenol).

Az elsősorban petrifikációs célokat szolgáló hígított dam-már kence igen nagy mennyiségben szívódott a korábbiakban már említett, nem egyszer porló állagú felületekbe. Itt az első átmázolás alkalmával máris megsokszorozódott tónusban jelentkeztek az eddig teljesen elmosódott színek.

A petrifikáció fokozódó gyantatartalmú kencével többszörösen folytatódott a maximális feltöltésig. A belsőleg és külsőleg is petrifikált szobor nemcsak alapanyagában nyert ilyenformán megerősítést, hanem a rá felvitt mérgezőanyag is. A petrifikációs oldat a faanyag oxidáció elleni védelmét is biztosítja. A meglehetősen szívacsos állagú talapzat műgyanta alapanyagú petrifikációban is részesült. Az első petrifikációs mázolások beszáradása után a repedések, hiányosságok feltöltésére alkalmazott műfa, illetve gitt foltok környezethez hangolása, azaz a retus viaszemulziós temperával került végrehajtásra, lazúrosan.

A talapzat részleges pusztulása miatt az eddig önmagában megállni képtelen szobor alátámasztásként két facsapot kapott, melyek segítségével biztonságos egyensúlyi helyzetben áll. (7—8. kép.)

A fényképfelvételek, az átvételi állapot, illetve a restaurálás folyamatának leírása együttesen tartalmazzák a munkálatok minden részletét dokumentáló adatokat.

Ezek birtokában a jövő restaurátorának nem kell a múltat kutatnia. Képből, írásból minden adatot készen kap, tudja, hogy elődje milyen állapotban vette át a műtárgyat, milyen munkát végzett azon, milyen vegyi anyagokkal dolgozott.

Ideális lenne, ha a dokumentációk nemcsak az OMF-nél, hanem a plébániák, lelkészi hivatalok, (stb.) irattárában is átadás-átvétel tárgyát képező hivatalos okmányként kezelve elfeküdne. Ha anyagi szempontok miatt csak az OMF dokumentáció példánya biztosítható, a restaurációra vonatkozó főbb adatokat a Historia Domusoknak kellene tartalmaznia, megjegyezve, hogy a részletes dokumentáció az OMF birtokában van.

Az Anna szobor után az öreg és fiatal püspök-, valamint Szent Péter szobrának restaurálása következett. A nyilvántartási adatok szerint a három szobrot megyar mester alkotta — hársfából — a XVIII. században és Gétyé-ről (Zala vm) kerültek a múzeumba. A két püspök szobor 170.—, Szent Péter 150 cm magas. (védtetté nyilváníttási számok: öreg püspök V 1/28, fiatal püspök V 1/29, Péter V 1/30.)

A restaurálás előtti állapotról készült felvételek (9—11., 13., 16., 18., 21., 23., 25. kép.) a fahibákról, a kedvezőtlen klimatikus viszonyok —, a biológiai kár-

18. A fiatal püspök szobra restaurálás előtt.
18. Statue des jungen Bischofs vor der Restauration.
18. Statue du jeune évêque avant la restauration.
18. Статуя молодого епископа до реставрации.

19. A hátoldal restaurált állapotban.
19. Die restaurierte Rückseite der Statue.
19. Le dos restauré.
19. Задняя сторона в состоянии после реставрации.

20. A fiatal püspök szobra restaurálás után.
20. Statue des jungen Bischofs nach der Restauration.
20. Statue du jeune évêque après la restauration.
20. Статуя молодого епископа после реставрации.

21. A fej közelről restaurálás előtt.
 21. Der Kopf von Nahem nach der Restauration.
 21. La tête, avant la restauration.
 21. Голова скульптуры до реставрации. Вид вблизи.
22. A fej közelről restaurálás után.
 22. Der Kopf von Nahem nach der Restauration.
 22. La tête restaurée.
 22. Голова скульптуры вблизи после реставрации.

tevők és emberi kártevések igen súlyos pusztításairól tanúskodnak.

Mindhárom szoborra vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy a tér minden irányába szabadon áradó ruhadörög, mozdulatok, nem maradhattak a rönk vastagságának hatásán belül; a régi mester az elképzelt plasztika kialakítása miatt az alap, vagy főrönk térfogatnövelésére — idegen fával való kiegészítésére — kényyszerült. Külön kellett tehát elkészítenie — az idők folyamán sajnos elveszett — karokat, kézfejeket, melyeket, mint a képek is dokumentálják facsapokkal, kovácsolt szegekkel erősített a helyükre.

A színezésnek, a plasztikának a kedvezőtlen klimatikus viszonyok miatt bekövetkezett pusztulása aligha szorul bővebb magyarázatra, ha ismételen, alaposan végignézzük a restaurálás előtti állapotot rögzítő, fenti képeket.

A 11. és 13. sz. részletfelvételek olyan stádiumot mutatnak, melynek alapján a pusztulást előidéző tényezők tartós hatását kell feltételezni. Erre utal továbbá a fiatal püspök bal arcfelén végighúzódnó köteges rostfelszakadás — plasztikai hiányosság is — (21. kép.), mely a nyaktáji göcsből (csomóból) indul ki. Nyilvánvaló, hogy a göcs szövetei és a vele szomszédos faszövet különféle módon reagáltak a dilatációs feszültségekre, melyek a súlyos elváltozás okozói lettek.

Mindhárom szobor rovarkárosítója az Anóbiumpunctatum volt. A korrózió súlyossága a képek alapján könnyen felbecsülhető. A rovarpusztításnak nemcsak a zeg-zugosra töredezett drapériarészek, talpazatok, hanem Péter arca és lábfejei is áldozatul estek. (23—24. kép.) A fertőzés már lezártult, élő rovar, álcát egyik szoborban sem találtam.

Gombakártevés csak az öreg püspök szobrát érte. A mikroszkópos telepek a hátoldalon két helyen (15. kép.) és előlnézetben a jobb lábszár vonalát követve mutatkoztak. (16. kép.) Makroszkóposan is észlelhető volt a faanyag barna elszíneződése, a cellulózbontás nyomán jelentkező ligninfelhalmozódás. A hátoldali telepek bontása csupán felszínes, az előlnézeti azonban mélyreható, (helyenként 2—3 cm.) volt. Itt a fa porló állagúvá, kézzel morzsolhatóvá vált. A laboratóriumi vizsgálat szerint a károkozó egyik Chaetomium faj volt. A pontos meghatározás a telep sérült volta miatt nem sikerült.

A plasztikai hiányosságokat — mint már említettem — jórészt a biológiai károsítók okozták. A karok, kézfejek, attributumok hiánya azonban az emberi kártevések, a hanyagság számlájára írható. Itt kell említenem az alkotómester hibáját is. A hátoldal kivájása, kikelelése közben nem ügyelt a plasztika védelmére, túlzottan elvékonyította azt. Ezért keletkezett áttörés a fiatal püspök és Péter szobrán is. (18. és 23. kép.)

Szignatúrát és későbbi időből származó kiegészítést nem találtam.

A színezés maradványai alapján megállapítottam, hogy a ruházat egyöntetűen laparanyozott volt, a ruha által nem takart részek (arcok, kezek, stb.) pedig festettek voltak. A maradványok — a színezés kivitelezését tekintve — gondos, lelkiismeretes, igen magas színvonalú munkáról tanúskodnak. Súlyos veszteségnek kell tekintenünk az eredeti állapot látványának megsemmisülését.

Minden restaurálási munka megkezdése előtt döntő fontosságú a műtárgy portalanítása, a felületi szennyeződések lelkiismeretes eltávolítása, mert a szennyeződés a munkálatok során alkalmazásra kerülő vegyszerek oldószereinek hatására nagy felületekre terjedhet szét és kellemetlen foltosodást (elszíneződést), a faszövetben pedig a petrifikációs oldat felszívódását gátló eltömődést okozhat. Ezért a három szobor felületének előkészítésére — mely rovarokorrózió, valamint oxidációs cellulóz és ligninbomlás miatt szivacsos, ha sonlóan likacsossá, porló állagúvá vált — nagy gondot fordítottam, mert a mentési munkálatok elsőrendű céljával a súlyosan beteg plasztika megkötést, stabilizálását tűztem magam elé.

A négyzetcentiméterről — négyzetcentiméterre haladó felülettisztítás, — a szennyeződés fokozatos eltávolítása során — bontakozott ki a károsodás teljes képe.

A megtisztított felületeket a „Xylamon” BN-Hell nevű — a monoklórnaftalin védőképességére épült nyugatnémet készítménnyel mérgeztem be, mely rovarokra (légzési és gyomorméregként) és gombákra nézve egyaránt erős hatású.

A petrifikációt a „Mowilith 30” elnevezésű műgyanta vegyes koncentrációju (erősen hígított, majd fokozatosan töményített) oldatával végeztem. (A műgyanta oldat egyébként a feltáskásodott, felpikkelyesedett színezésmaradványok ragasztását is elvégezte.) A műgyanta hatására megszilárdult plasztika lukacsos, rücskös felületeit az ún. folyékony fával (műgyanta kötőanyagú, faliszttel homogenizáltam. (12., 14., 17., 19., 20., 22. 24., 26. kép.)

A plasztikai hiányosságok pótlását minimálisra csökkentettem. A műtárgyak kedvezőbb hatású bemutatása (megjelenítése) érdekében egészítettem ki az öreg és fiatal püspök orr-hiányát és az utóbbi arcpedesét, plasztikája áttörését. A Péter plasztikai áttörését

23. Szt. Péter szobra restaurálás előtt.

23. Die Statue des Hl. Petrus vor der Restauration.

23. Statue de St. Pierre avant la restauration.

23. Статуя св. Петра перед реставрацией.

24. Szt. Péter szobra restaurálás után.

24. Die Statue des Hl. Petrus nach der Restauration.

24. Statue de St. Pierre après la restauration.

24. Статуя св. Петра после реставрации.

25. A szobor hátoldala restaurálás előtt.

25. Rückseite der Statue vor der Restauration.

25. Le dos de la statue avant la restauration.

25. Задняя сторона скульптуры перед реставрацией.

26. A szobor hátoldala restaurálás után.

26. Rückseite der Statue nach der Restauration.

26. Le dos restauré.

26. Задняя сторона скульптуры после реставрации.

vászoragasztást megújítottam, az előlnézeten mutakozó plasztikai hiányt műfával pótoltam, műfából mintáztam. (14., 22., 26. kép.) A szobrok alá helyezett — csúszószőggel ellátott — deszkalpok a talpazati síkok védelmét egyensúlyi helyzetük biztonságát szolgálják (gyűjteményen belüli mozgatások, stb., stb. esetére). Az önmagában megállni képtelen Péter esetében a megtámasztó vasalásra is szükség volt.

A kiegészítések harmóniában vannak az összképpel, de ami igen fontos: a laikus számára is mutatják későbbi eredetüket. A restaurálás a dammárkencés felületvédő réteg felhordásával ért véget.

A restaurátor feladata, hogy — emberi fogalmak szerint — beláthatatlan ideig biztosítsa a mű fennmaradását, ezért minden óvó-rendszabályt a legnagyobb gondnal és körültekintéssel kell végrehajtania, hiszen a restaurálás mindig igen nagy jelentőségű változást okoz a műtárgy életében.

A műtermi munka a védőlakk felhordása — száradása, majd a műtárgy átadása után véget ér. Igen helyes azonban, ha a restaurátor mégsem tekinti lezártnak a munkáját, és amennyire a lehetőségek engedik, még évekig figyelemmel kíséri a műtárgyat. Az egymás után, illetve egymásra alkalmazott (felhordott) szerves és szervetlen vegyszerek fára, színezésre és egymásra hatásával, a legkisebb anyagrézecskek műszerrel és időegységgel nem mérhető elrendeződésével a műterem elhagyása után, az optimális műtermi viszonyoknál rendszerint kedvezőtlenebb elhelyezésben számolni kell, annak ellenére, hogy a restaurátor lehetőség szerint csak fára, színezésre nem ártalmas vegyszereket alkalmazhat.

A megfigyelés során az esetleges elváltozás — amit csak a restaurátor szeme vesz észre — azonnal korrigálható. Az ok megkeresése kiváló tanulmány — a jövő számára pedig értékes tapasztalat — a restaurátor számára.

Ugyanakkor előfordulhat, hogy a műtárgy mélyén fűrő rovarláncát nem érte közvetlenül a méreg: az egyszeri kezelés nem eredményezett 100%-os szanálást. Ilyenkor az egyébként homogenizált felületen megjelenő új perforáció komoly figyelmeztető jel. Helyes és kívánatos tehát a restaurált műtárgyak néhány éven keresztül történő megfigyelése.

A Veszprémi Egyházmegyei Múzeum faszobor gyűjteményét a munkálatok megkezdése óta állandóan — évente több alkalommal is — mégpedig lehetőleg a rajzási időszakban ellenőrzöm. Az ellenőrzés alkalmával tüzetes vizsgálat tárgya minden szobor, akár túlesett a restauráción, akár pedig vár a restaurációra. Időközben a gyűjtemény tárgyai közelebbi ismeretessé váltak, s legkisebb változásuk is azonnal szembetűnik.

Az ellenőrzések alkalmával vizsgálom meg (elsősorban az élő rovarfertőzés felderítése végett) az újonnan beérkezett tárgyakat is, melyeket — tanácsomra — a fertőzés behurcolásának elkerülése céljából külön tárolnak.

Befejezésül csak annyit, hogy a Veszprémi Egyházmegyei Múzeum fából alkotott műtárgyai között szerzett tapasztalataimnak, élményeimnek csak töredékéről számolhattam be e helyen. Remélem, hogy rövidesen alkalmam lesz a többi, sokszor egészen különös, szélsőséges példák bemutatására is.

Ujlaki Endre

Hölzerne Kunstobjekte des Diozösenmuseums von Veszprém mit dem Auge des Restaurators gesehen

Das Diozösenmuseum von Veszprém wurde 1963 vom prämonstratensischen Kanoniker und apostolischen Gouverneur Dr. Sándor Klempa gegründet. Der Bischofspalast gestattete eine repräsentative Herberge für die Sammlung, in der sämtliche Gebiete der bildenden Kunst und des Kunstgewerbes vertreten sind.

Die Mehrheit der Kunstobjekte hatte kirchliche Bestimmung, ein kleinerer Teil diente profanen Zwecken. Der Zeit ihrer Entstehung nach rühren sie teils aus verklungenen Jahrhunderten teils aus der Gegenwart her. Zahlreiche Kunstgegenstände sind Andenken der Bistumsgeschichte oder haben sie orts- und stadtgeschichtliche Bedeutung.

Die wunderbare Sammlung von Holzstatuen ist die Frucht der Forschungsarbeit des Museumbegründers, der im Durchsuchen von Dachböden, Kellern und Kammern unermüdlich war. Mit der folgerichtigen Arbeit von Jahren hat er die in die Winkel der Diozösenkirchen, in Türme, Keller, Dachböden und Rumpelkammern verbannten Statuen und hölzerne Kunstgegenstände erschlossen. Der Zweck der Sammlung war die Verhütung dieser Gegen-

stände vom Verlorengehen und vom weiteren Verderben. Vor der Einlieferung ins Museum wurde in jedem einzelnen Falle sorgfältig erwägt ob der Gegenstand nicht einen organischen Teil eines gewisse Kirchenfunktionen erfüllenden Objekts (Altar, Kanzel usw.) bildet und das Herausheben aus seiner Umgebung im Kunstdenkmal-Ensemble, in dessen ikonographischem Inhalt keine Mangelhaftigkeit hervorruft.

Der Autor der Abhandlung faßt die an den Statuen beobachteten Fehler und Schwächen zusammen und beispielsweise beschreibt die ausführliche Prüfung einer Statue. Er betont, daß das Werk des Restaurators nicht bloß durch den Gegenstand sondern durch die Beschreibung des Übernahmestandes, des Restaurationsvorganges und des Resultats sowie durch die ausführliche Auskunft über den Fotostoff vollkommen gaubhaft wird. All dies wird vom Bildmaterial der Behandlung bestätigt, das den Zustand vor und nach der Restaurationsarbeit treu darstellt.

Endre Ujlaki

Les objets d'art en bois du Musée Diocésain de Veszprém vus de l'oeil du restaurateur

Le Musée Diocésain de Veszprém a été fondé en 1963 par Mgr le dr. Sándor Klempa, chanoine norbertin, gouverneur apostolique. Il a abrité dans l'intérieur représentatif du palais épiscopal la matière de la collection qui représente tous les domaines des beaux arts et des arts décoratifs.

La plupart des objets d'art ont été destinés à l'usage ecclésiastique, mais un petit nombre est d'affectation profane. Quant à l'époque de leur origine, une partie date des siècles révolus, l'autre du temps moderne. Plusieurs objets d'art sont les monuments de l'histoire de l'évêché, ou ont une valeur du point de vue de l'histoire locale, de l'histoire de la ville.

La très belle collection de statues sur bois est due à l'activité inlassable du fondateur, fouillant dans les greniers, caves, resserres. A la suite d'un effort soutenu ont été mises à jour les statues, les sculptures sur bois perdues dans les recoins des églises du diocèse, bannies dans les tours,

cryptes, caves, combles, débarras. Le but de la collection était la récupération de ces objets, leur préservation. Avant leur transfert au musée, il était consciencieusement examiné si le monument ne constituait pas partie organique d'un objet remplissant une fonction dans l'église (autel, chaire, etc.), et si son enlèvement ne causerait pas de lacune dans l'ensemble, dans le contenu iconographique du monument historique.

L'auteur de l'étude précise les défauts, les maladies observés sur les statues, et à titre d'exemple il décrit l'examen détaillé d'une statue. Il souligne que ce n'est pas seulement l'objet, mais aussi la description de son état lors de la réception, la description du processus de la restauration et du résultat, de même qu'une documentation de photographies qui rendent absolument authentique le travail du restaurateur. C'est ce que documentent les illustrations de l'étude qui montrent bien l'état de l'objet avant et après la restauration.

Endre Újlaki

Деревянные изделия прикладного искусства, хранящиеся в Веспремском церковном музее, глазами реставратора

Веспремский церковный музей основан в 1963-м году премонстрийский каноник, апостольский регент доктор Шандор Клемпа. Коллекцию, составленную из произведений живописи и прикладного искусства, он разместил в репрезентативном епископском дворце.

Подавляющее большинство из выставленных здесь произведений искусства имело духовное назначение, лишь небольшая часть служила мирским целям. Что касается их возраста, то имеются произведения как минувших столетий, так и нашего времени. Большое количество произведений искусства связано историей епископства, местной историей или жеманной историей города; в этом отношении они имеют большое значение.

Богатая коллекция деревянных скульптур — плод долгих безуспешных поисков по чердакам, подвалам, кладовым. Из разного хлама, сваленного во всяких закутках, звонницах, подвалах, чердаках по разным церквам области были извлечены и собраны прекраснейшие деревянные скульптуры и дру-

гие произведения искусства из дерева. Целью собирательства было спасение всех этих вещей от дальнейшей гибели и утери. Перед тем, как отправить в музей, каждое изделие тщательно исследовалось. Только в том случае его отбирали, если оно не являлось объектом какой-либо церковной функции (алтарь, кафедра и т. д.), если его удаление из церкви не нарушит единство стиливого ансамбля иконографического содержания.

Автор статьи подытоживает замеченные в скульптурах коллекции дефекты, порчу, и, как пример, дает подробный анализ одной из скульптур. Он подчеркивает, что работу реставратора удостоверяет не только сам предмет, но и подробное описание и фотографирование вещи при ее приемке, ее состояние до реставрации, самого процесса реставрации и конечного результата. Это подтверждает иллюстративный материал, приложенный к статье, наглядно показывающий состояние произведения искусства до и после работы реставратора.

Эндре Уйлаки

TARTALOMJEGYZÉK

VAJKAI AURÉL: Faller Jenő Veszprém megyei művelődéstörténeti munkássága	5
NÉMETH PÉTER: In memoriam Kovács J. András (1906—1967)	13
ÉRI ISTVÁN: Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1967. évi munkájáról	15
KISS ÁKOS: A túskevári római telep 1962—63. évi feltárása	37
SÁGI KÁROLY: Árpád-kori varázslás régészeti emlékei	55
ÉRI ISTVÁN—GOPCSA KATALIN—GEDAI ISTVÁN—HUSZÁR LAJOS: Újabb Veszprém megyei éremleletek	89
ENTZ GÉZA: A Veszprém megyében végzett műemléki helyreállítások tudományos eredményei	113
KOPPÁNY TIBOR: Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében	117
KOZÁK KÁROLY: Keresztalakú nyílások Árpád-kori templomainkon	151
TÓTH SÁNDOR: XIII. századi építőműhely Veszprémben	163
ÉRI ISTVÁN: A Látrány-rádpusztai templom feltárása és állagmegóvása ...	183
SZ. CZEGLÉDY ILONA—ENTZ GÉZA—REISINGER MÁRIA— MENDELE FERENC: Az egregyi Árpád-kori templom	197
SZ. CZEGLÉDY ILONA—ÁGOSTHÁZY LÁSZLÓ: Berhida középkori temploma	217
PÁMER NÓRA: A gyulafirátóti középkori premontrei monostor feltárása	239
ZSIRAY LAJOS—SCH. PUSZTAI ILONA: A salföldi Mária-Magdolnárról elnevezett pálos kolostor	247
GERGELYFFY ANDRÁS: A várpalotai vár építési korszakai I.	259
GERŐ LÁSZLÓ: Palota vára és a török kori végvárak	279
PROKOPP GYULA: Veszprém visszafoglalásának négy századik évforduló- jára	283
BAKI ERNŐ: Nyárad földrajzi nevei	287
PILLER DEZSŐ: Zamárdi község helynevei	299
PÉCZELY PIROSKA: A Helikon Könyvtár XVIII. századi iparművészeti tárgyú metszetgyűjteménye	315
SÁGI KÁROLY: Adatok Festetics György és munkássága értékeléséhez ...	329
VÖRÖS KÁROLY: Inasélet Pápán a XIX. század első negyedében	345
TUNGLI GYULA: Emlékezés Bocsor Istvánra születése 160. évfordulóján	359
SZILÁGYI LAJOS: Keöd József hajóskapitány (1839—1897)	367
SZIJ REZSŐ: Vass Elemér Tihanyban	373
BESZTERI BÉLÁNÉ: A tanácsok államhatalmi tevékenysége, tömegkapcsolataik alakulása Veszprém megyében (1954. november—1957. június)	385
BLEICHER NÁNDOR: A berhidai templom barokk oltárának restaurálása	411
ÚJLAKI ENDRE: Restaurátor szemmel a Veszprémi Egyházmegyei Múzeum fából alkotott műtárgyai között	419

INHALTSVERZEICHNIS

A. VAJKAI: Jenő Faller (1894—1966)	5
P. NÉMETH: In memoriam J. András Kovács (1906—1967)	13
I. ÉRI: Bericht über die Tätigkeit der Direktion der Museen des Komitats Veszprém im Jahre 1967	15
Á. KISS: Die römische Kolonie von Túskevár	37
K. SÁGI: Andenken der Zauberei während der Arpadenzeit	55
I. ÉRI—K. GOPCSA—I. GEDAI—L. HUSZÁR: Jüngste Münzfunde im Ko- mitat Veszprém	89
G. ENTZ: Wissenschaftliche Ergebnisse der Wiederherstellung von Denk- mälern im Komitate Veszprém	113
T. KOPPÁNY: Mittelalterliche Kirchen und Ortschaften mit Kirchen im Komitate Veszprém	117
K. KOZÁK: Kreuz-förmige Öffnungen in unseren Kirchen aus der Arpaden- Zeit	151
S. TÓTH: Eine Bauhütte des 13. Jahrhunderts in Veszprém	163
I. ÉRI: Freilegung und Bestandschutz der Kirchenruine von Látrány-Rád- puszta	183
I. SZ. CZEGLÉDY—G. ENTZ—M. REISINGER—F. MENDELE: Die Kirche von Egregy aus der Arpaden-Zeit	197
I. SZ. CZEGLÉDY—L. ÁGOSTHÁZY: Die mittelalterliche Kirche von Berhida	217
N. PÁMER: Die Freilegung des mittelalterlichen prämonstratensischen Klos- ters von Gyulafirátót	239
L. ZSIRAY—I. SCH. PUSZTAI: Das von Maria-Magdalena genannte Pauliner-Kloster von Salföld	247
A. GERGELYFFY: Die architektonischen Perioden der Burg von Várpalota I.	259
L. GERŐ: Die Burg von Palota und die Grenzfestungen der Türkenzeit	279
GY. PROKOPP: Zum vierhundersten Jahrestag der Wiedereroberung von Veszprém	283
E. BAKI: Geographische Namen in Verknüpfung mit der Gemeinde Nyárád	287
D. PILLER: Orstnamen in Bezug auf die Gemeinde Zamárdi	299
P. PÉCZELY: Die kunstgewerbliche Stichsammlung der Helikon-Bibliothek aus dem 18-ten Jahrhundert	315
K. SÁGI: Angaben zur Wertung von György Festetics und seiner Tätigkeit	329
K. VÖRÖS: Lehrlingsleben in Pápa im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts	345
GY. TUNGLI: Erinnerung an István Bocsor an seinem 160. Geburtstag ...	359
L. SZILÁGYI: Schiffskapitän József Keöd (1839—1897)	367
R. SZIJ: Elemér Vass in Tihany	373
I. BESZTERI: Die Tätigkeit der Räte als Organe der Staatsgewalt und ihre Beziehungen zu den Volksmassen im Komitat Veszprém (November 1954—Juni 1957)	385
N. BLEICHER: Das Restaurieren des Barock-Altars in der Kirche von Berhida	411
E. ÚJLAKI: Hölzerne Kunstobjekte des Diözesanmuseums von Veszprém mit dem Auge des Restaurators gesehen	419

TABLE DES MATIÈRES

A. VAJKAI: Jenő Faller (1894—1966)	5
P. NÉMETH: In memoriam J. András Kovács (1906—1967)	13
I. ÉRI: Compte rendu de l'activité de la Direction des Musées du département Veszprém en 1967	15
Á. KISS: La colonie romaine de Tüskevár	37
K. SÁGI: Monuments archéologiques de la sorcellerie de l'époque arpadienne	55
I. ÉRI—K. GOPCSA—I. GEDAI—L. HUSZÁR: Nouvelles trouvailles numismatiques dans le département de Veszprém	89
G. ENTZ: Résultats scientifiques des restaurations de monuments classés du département de Veszprém	113
T. KOPPÁNY: Églises médiévales dans le département de Veszprém	117
K. KOZÁK: Jours en forme de croix dans nos églises de l'époque arpadienne	151
S. TÓTH: Un chantier de construction à Veszprém au XIII ^e siècle	163
I. ÉRI: La mise à jour et la protection des ruines de l'église de Látrány-Rád- puszta	183
I. SZ. CZEGLÉDY—G. ENTZ—M. REISINGER—F. MENDELE: L'église de l'époque arpadienne d'Egregy	197
I. SZ. CZEGLÉDY—L. ÁGOSTHÁZY: L'église médiévale de Berhida	217
N. PÁMER: La mise à jour du monastère médiéval des Norbertins à Gyula- firátót	239
L. ZSIRAY—I. SCH. PUSZTAI: Le monastère sous le vocable de Marie- Madelaine des ermites de Saint Paul à Salföld	247
A. GERGELYFFY: Les périodes de la construction de la place forte de Várpalota I.	259
L. GERŐ: Le château-fort de Palota et les places de l'époque de la domination ottomane	279
GY. PROKOPP: Au quatrième centenaire de la reconquête de Veszprém ...	283
E. BAKI: Les toponymes de la commune de Nyárád	287
D. PILLER: Toponymie de la commune Zamárdi	299
P. PÉCZELY: Le cabinet d'estampes à sujets d'art décoratif du XVIII ^e siècle de la Bibliothèque Helikon	315
K. SÁGI: Contribution à l'appréciation de l'activité de György Festetics	329
K. VÖRÖS: La vie des apprentis à Pápa dans le premier quart du XIX ^e siècle	345
GY. TUNGLI: En mémoire d'István Bocsor à l'occasion du 160 ^e anniversaire de sa naissance	359
L. SZILÁGYI: József Keöd, capitaine de vaisseau (1839—1897)	367
R. SZIJ: Elemér Vass à Tihany	373
Mme. B. BESZTERI: L'activité administrative des Conseils et le développe- ment de leurs rapports avec les masses dans le département de Veszprém (Novembre 1954—Juin 1957)	385
N. BLEICHER: La restauration de l'autel baroque de l'église de Berhida	411
E. ÚJLAKI: Les objets d'art en bois du Musée Diocésain de Veszprém vus de l'oeil de restaurateur	419

СОДЕРЖАНИЕ

АУРЕЛЬ ВАЙКАИ: Енё Фаллер (1894—1966)	5
П. НЕМЕТ: In мемориам Й. Андраш Ковач (1906—1967)	13
ИШТВАН ЭРИ: Отчет о работе правления музеев Веспремского комитета за 1967-й год	15
АКОШ КИШ: Римское поселение в Тюшкеваре	37
КАРОЙ ШАГИ: Археологические памятники колдовства периода Арпадов	55
ИШТВАН ЭРИ, КАТАЛИН ГОПЧА, ИШТВАН ГЕДАИ, ЛАЙОШ ХУСАР: Новые находки монет в Веспремском комитате	89
ГЕЗА ЭНТЦ: Научные достижения в реставрации памятников искусства, произведенных в Веспремской области	113
ТИБОР КОППАНЬ: Средневековые церкви и религиозные места в Веспремском комитате	117
КАРОЙ КОЗАК: Крестообразные отверстия в церквах периода Арпадов	151
ШАНДОР ТОТ: Строительная мастерская XIII века в Веспреме	163
ИШТВАН ЭРИ: Раскопки и консервация руин латрань-радпустайской церкви	183
ИЛОНА С. ЦЕГЛЕДИ, ГЕЗА ЭНТЦ, МАРИЯ РЕЙЗИНГЕР, ФЕРЕНЦ МЕНДЕЛЕ: Эгредская церковь периода Арпадов	197
ИЛОНА С. ЦЕГЛЕДИ, ЛАСЛО АГОШТХАЗИ: Средневековая церковь в Берхиде	217
НОРА ПАМЕР: Раскопки Дьюлафиратотского средневекового пре-монстрейского монастыря	239
ЛАЙОШ ЖИРАИ, ИЛОНА Ш. ПУСТАИ: Шалфьельдский монастырь ордена св. Павла, названный в честь Марии-Магдалины	247
АНДРАШ ГЕРГЕЙФИ: Строительные периоды в Варпалотайской крепости	259
ЛАСЛО ГЕРЁ: Крепость Варпалота и пограничные крепости во времена турецких войн	279
ДЬЮЛА ПРОКОПП: Четырехсотлетний юбилей отвоенания Веспрема	283
ЭРНЁ БАКИ: Географические названия в муниципалитете Ньярад ..	287
ДЕЖЁ ПИЛЛЕР: Наименования населенных пунктов муниципалитета Замарди	299
ПИРОШКА ПЕЦЕЛИ: Собрание гравюр XVIII века в библиотеке „Геликон”	315
КАРОЙ ШАГИ: Данные к оценке жизни и деятельности Дьёрдя Фештетича	329
КАРОЙ ВЁРЁШ: Жизнь учеников мастера в Папе первой четверти XIX столетия	345
ДЬЮЛА ТУНГЛИ: 160 лет со дня рождения Иштвана Бочора	359
ЛАЙОШ СИЛАДИ: Капитан Йожеф Кёд 1839—1897	367
РЕЖЁ СИЙ: Элемер Ваш в Тихани	373
БЕСТЕРИ БЕЛАНЕ: Начало государственной деятельности советов и их связей с массами в Веспремском комитате	385
НАНДОР БЛЕЙХЕР: Реставрация алтаря берхидайской церкви в стиле барокко	411
ЭНДРЕ УЙЛАКИ: Деревянные изделия прикладного искусства, хранящиеся в Веспремском церковном музее, глазами реставратора	419

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG KIADVÁNYAI

VERÖFFENTLICHUNGEN DER DIREKTION DER VESZPRÉMER KOMITATSMUSEEN

B. THOMAS EDIT—SZENTLÉLEKY TIHAMÉR: Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti kiállításában (1959).

EDIT B. THOMAS—T. SZENTLÉLEKY: Führer durch die archäologischen Ausstellungen des Bakonyer Museum in Veszprém (1959).

TIHANY. Vezető a múzeum kiállításához. — Führer durch das Museum von Tihany (1963),
elfogyott — vergriffen.

VAJKAI AURÉL: Bakonyi ház (1963), elfogyott — vergriffen.

ÉRI ISTVÁN—VAJKAI AURÉL: Veszprém megye múzeumai (1963), elfogyott — vergriffen.

ISTVÁN ÉRI—AURÉL VAJKAI: Museen entlang des Balaton (1963), elfogyott — vergriffen.

TARNAY ZSUZSANNA—RÓZSA GYÖRGY: Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai (1963),
elfogyott — vergriffen.

VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 1. (1963).

É. TAKÁCS MARGIT—PÉTER MÁRTA: Csikász Imre emlékkiállítás (1964).

B. THOMAS EDIT: Baláca, freskó, stukkó, mozaik — Baláca, Fresko, Stuck, Mosaik (1964).

FEKETE GÁBOR: A Bakony növénytakarója. — Die Pflanzendecke des Bakony-Gebirges (1964).
elfogyott — vergriffen.

VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 2. (1964).

B. THOMAS EDIT: A nagydémi lararium (1965).

BORSOS MIKLÓS szobrászművész kiállítása (Tihany 1965), elfogyott — vergriffen.

DR. TOMPA KÁLMÁN képzőművészeti gyűjteménye (Veszprém 1965), elfogyott — vergriffen.

GORKA LÍVIA keramikus kiállítása (Keszthely 1965).

PAPP JÓZSEF: A Bakony növénytani bibliográfiája — Botanische Bibliographie des Bakony-Gebirges (1965).

VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 3. (1965).

EGRY JÓZSEF festőművész emlékkiállítás (Tihany 1966), elfogyott — vergriffen.

BALATONI NYÁRI TÁRLAT (Keszthely 1966).

VASS ELEMÉR festőművész emlékkiállítás (Veszprém 1966).

REISSMANN KÁROLY MIKSA festőművész emlékkiállítás (Veszprém 1966),
elfogyott — vergriffen.

- TAPFER DEZSŐ: A Keleti-Bakony madárvilága — Die Vogelwelt aus dem Ost-Bakony-Gebirge (1966),
elfogyott — vergriffen.
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 4. (1965).
- BÍRÓ JÓZSEF: Hajók a Balatonon. Hajózástörténeti kiállítás a tihanyi múzeumban (1967).
- BENE GÉZA festőművész emlékkiállítása (Tihany 1967).
- GÁBORJÁNI SZABÓ KÁLMÁN festőművész emlékkiállítása (Veszprém 1967).
- LIPTÁK GÁBOR: Jókai Balatonfüreden (1967).
- BALATONI ALMANACH, mai magyar költők versei a Balatonról (1967).
- BENDEFY LÁSZLÓ: A Bakony hegység geokinetikai viszonyainak földkéregszerkezeti vonatkozásai — Die Rolle der Geokinetik bei der Erforschung der Erdkrustenstruktur im Bakony-Gebirge (1967).
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 5. (1966).
- RIPPL-RÓNAI JÓZSEF festőművész emlékkiállítása (Tihany 1968).
- M. BUCZKÓ EMMI: Geomorfológiai kutatás és térképezés Balatonfüred környékén. — Geomorphologische Erforschung und Kartierung in der Umgebung von Balatonfüred (1968).

Kiadja a Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Éri István megyei múzeumigazgató
Technikai szerkesztő: Nagybákay Péter
A címlapot tervezte: Katona László
Címlapfotó: Zeitler Gusztáv
A kézirat nyomdába érkezett: 1967. szeptember
Megjelent: 1968. május
1000 példányban, 27 1/2 ív terjedelemben

68/2343. Franklin Nyomda, Budapest. Felelős: Vértes Ferenc igazgató.

